

NAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* AARDGEWASSEN,

DOOR

ABRAHAM MUNTING.

NAUWKEURIGE
BESCHRYVING
DER
AARD-GEWASSEN,
DOOR
ABRAHAM MUNTING.
T'Utrecht by FRANCOIS HALMA,
Te Leiden by PIETER VANDER AA. Boekverkoopers,
MDCXCVI.

NAAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* AARDGEWASSEN,

Waar in de veelerley Aart en bijzondere Eigenschappen der

BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, BLOEMEN,

Met haare VRUGTEN, ZADEN, WORTELEN en BOLLEN,

Neevens derzelver waare VOORT-TEELING, *gelukkige* AANWINNING, *en heylzaame*

GENEES-KRACHTEN,

Na een veel-jarige Oeffening en eigen Ondervinding,

In drie onderscheide Boeken, naauwkeuriglijk beschreeven worden;

Door den HEER

ABRAHAM MUNTING,

In zijn leeven,

Hoogleeraar der GENEES- en KRUYDKUNDE in de vermaarde Akademie te GROENINGEN.

Nu eerst nieuwelijks uitgegeeven, en met meer dan 250 Afbeeldingen, *alle naer 't leeven geteekend en konstiglijk in 't Koper gesneeden, vercierd.*

Met noodige Registers verrijkt.

Te Leyden by PIETER vander AA, Boekverkoopers.
T' Utrecht by FRANCOIS HALMA, Boekverkoopers.

1696.

OPDRAGT
AAN DE
Edele, Hoog-Agtbare, Wijze, zeer Voorzienige
HEEREN,
Den Hr. en Mr. JOHAN ELEMAN,
Den Hr. en Mr. DANIEL van ALPHEN SIMONSZ,
Den Hr. JOHAN van BANCHEM,
Den Hr. en Mr. COENRAAD RUYSCH,
Regeerende BURGERMEESTEREN der STAD
LEYDEN:
Mitsgaders
Den Hr. en Mr. JOHAN van GROENENDYCK,
SECRETARIS.

Edele, Hoog-Agtbare *HEEREN*

't Doorluchtig tooneel des aardrijks, door de hand des Almagtigen geschapen, leeverd ons, in zijne eindelooze ſlag en verſcheidenheid van Gewaſſen, t'eevens overtreffelijke en overvloedige blijken van de mogentheid des Scheppers uit.

Hier van dragen ook de Godgewijde en wereldwijze Schriften,

 waar

waar in de natuur der Aardteelzels nauwkeuriglijk is onderzocht, en der zelver Voortbrenger de glory en lof toegezwaaid, die hij over zulke werkſtukken zijner goedheid verdiende, op een voortreffelijke wijze getuigenis.

En, E. H. A. H. gelijk 't Hoofd van 't Menſchdom, in zijnen ſtant van rechtheid, door 's werelds Maker, in een Luſthof was geſteld, waar in de pronk en 't puik der Aardgewaſſen, in hare jeugdrijkſte kracht bloejende, 't oog hares aanſchouwers op het vriendelijkſte ſtreelden; zoo was dit Paradijs van welluſt hem ook ter Bouwing en Bewaring aanbetrouwd: waar uit met recht gekeurt word, dat de Landbouw en Aanteeling der Gewaſſen, voor het eerſte, edelſte en nutſte bedrijf des menſchen te achten zij.

't Was dan ook, E. H. A. H. van aaloude tijden, onder de geachtſte volken, niet alleen het werk der geringſten de aarde met de ploegkouter te doorſnijden en met de ſpaade om te graven, op dat de zaaden, zoo noodig ter aanwinning voor de ſtanthouding van den menſch, daar in bequamelijk geſtrooid, of gepoot mogten worden; maar de voornaamſte ſloegen ook deezen arbeid ter hand, 't welk hen geenzins tot verachting of ſchande gedeeg.

Van hoe grooten nut ook de kennis der Gewaſſen aalouds bij de voornaamſte Mannen is geacht, vertoonen ons hunne werken; en behoefd men ſlechts, tot bewijs, de grootſte en wijſte van Iſraëls Koningen bij te brengen, die, op wat toppunt der Koningklijke waardigheid ook geſteegen, echter zich zoo veel aan de kennis der Boom- en Kruidgewaſſen liet geleegen zijn, dat hij van den Cederboom des Libanons af, tot den Yſop, het muurgewas toe, naer zijne wijsheid geſproken heeft; * zoo als ons het heilig Geſchichtboek zijner daden opleeverd.

En met recht, E. H. A. H. is deeze kenniſſe voor een der nutſte onder de menſchelijke zamenleeving te ſchatten, dewijl dat 's menſchen natuur niet alleen de Koorn- en Boomvruchten tot haar gewoon voedzel behoefd; maar dat'er ook in alle Gewaſſen een kracht en artzenij ſteekt, tot geneezing van zoo veel quaalen, als den menſch, door 't eeten van 't verboden Ooft, onderhavig wierd: daar dan een groot deel van der Geneezers konſt op doeld, en waar meede der Kruidmengers winkels, deels uit 't Ooſten en Weſten gehaald, deels in eige grond gewaſſen, geſtoffeerd worden.

Doch boven 't nut, E. H. A. H. wat is'er ook vermaakelijker dan

* 1 Kon. IV. ✝. 33.

dan de Boom- en Kruidteeling? Wat verzadigd meer de zinnen des Stervelings dan de groei en 't genot der Aardvruchten? En daar men van meeſt de andere dingen kan zeggen, de allerwaardigſte niet uitgezonderd, datze maar een van 's menſchen zinnen voldoen; kan den Gewaſſen, met reden, de vergenoeging van alle de zinnelijke vermogens worden toegeëigend: want wat verrukkender voor 't Oog? dan zoo veelerlei verwen in de Vruchten, wonderlijk door malkanderen geſchakeerd, voor de konſt en bootzing onnavolgelijk. Wat aangenaamer voor 't Gehoor? dan 't zoet geruiſch en geklater van 't Geboomte, wiens hoogopgeſchote armen en kruinen door de wind als een akkoordgezang geroerd worden, en, haar dus buigende, 't ſtargewelf ſchijnen te kuſſen. Wat verquikkender voor de Reuk? als de krachtige geur van zoo veelerhande Bloemen, zoo die bij voorſpelling, door haaren bloei, ſchooner en vaſter vruchten belooven, als die enkel tot cieraad en bevloering der aarde ſchijnen geſchapen te zijn. Wat, boven al, behaaglijker voor de Smaak? als 't rijpe Ooft, door 's hemels dauw bevochtigd, en friſch van zijnen tak geplukt. Eindelijk heeft 't Gevoel ook zijn aandeel in de Gewaſſen, welkers fluweele bladeren en gladde huid de gevoelzenuwen, in het aanraaken, zoo lieffelijk ſtreelen, als de zachte zijde, uit het ingewand der Boſchwormen geteeld, en door de konſt bereidt: En daar 't Goud en ſchitterend Geſteente op 's menſchen echte gemoed, in zijn volmaaktheids-ſtand mogelijk niets zou hebben uitgerecht, om hem van zijn grootſte krooncieraad, Gods Beeld, te berooven; heeft een Boomvrucht zoo veel vermoogen gehad op zijne tochten, dat hij'er door van 't toppunt zijns geluks is afgerukt, en uit de overvloejing van alle vermaak ontzet.

Maar op dat wij voor Uwe Edele Hoog-Achtbaarheden, door een te ruime vermeijing in 't Aardgewas en zijne Vruchten, niet ſchijnen van 't ſtuk te dwaalen, en de paalen eener Opdragt te overſchrijden; binden we ons in, om iets van 't Boek, dat wij Uwe Ed. H. Achtb. hier, onder 't opſchrift van *Naauwkeurige Beſchrijving der Aardgewaſſen*, enz. onderdaniglijkſt aanbieden, en van des zelfs Schrijver te melden; gelijk ook welke reden ons voornamentlijk porde, om Uwe Doorluchte Naamen op d'ingang dezes Werks te ſtellen: waar toe wij Uwe E. H. Achtb. noch een weinig tijds en geduld, op 't gedienſtigſt, afvergen.

't Boek durven we onbeſchroomdelijk zeggen, is een Pronkſtuk

 onder

onder alle die deze ſchoone Stoffe verhandelden ; zoo wegens deszelfs onvergelijkelijke naauwkeurigheid , in 't beſchrijven van de verſcheiden aart en bijzondere eigenſchappen der Boomen , Heeſters , Planten en Bloemen ; met haare zaaden, wortelen en bollen ; teffens derzelver voortteeling , aanwinning, en Genees-krachten ; alles na een veeljaarige oeffening en eige ondervinding, met de grootſte omzichtigheid des wereldts, waargenomen en opgetekend ; als uit inzicht van de groote meenigte der konſtrijke Plaaten, (om voorts van den Druk te zwijgen) alle onder 't oog des Schrijvers , naer 't leven , getekend , door de handen der beſte Meeſters konſtiglijk geſneden , en in een cierlijke , zoo wel als ſchilderachtige, ſtant vertoond.

Den Schrijver belangende , E. H. A. H. de zelve is de Heer *Abraham Munting* , voortijds Hoog-leeraar der Genees- en Kruidkunde , in de vermaarde Opper-lands-ſchoole te Groeningen ; door het ſterflot al voor eenige jaaren de wereld ontrukt , doch die in zijn leven , in de oeffening zijner konſt en zijns beroeps, als een flonkerſtar uitmuntte, en een onſterfbaaren roem naliet, waar van de Lijkreden op 's Mans dood , door zijn Amptgenoot , de Heer *Menſinga*, uitgeſprooken. en van den beroemden Heer *Rabus* uit het Latijn keurlijk in onze Taal overgeſtort, (die haar plaats voor aan dit Werk vind) breeder voor ons mag ſpreeken ; als waar in des Schrijvers afkomſt, leer-oeffening , reizen , bevordering , onvermoeide en gadelooze naerſtigheid in 't naſpeuren van de verborgentheden der Natuur , achting onder Landaard en Vreemdelingen , en wat'er voorts tot een waare ſchets van zulken arbeidzaamen Queeker en Aanteelder van uit- en inlandſche Gewaſſen vereiſcht word , op een zedige wijze word vertoond : dewijl deze Reden in 't kort dat gene doed zien , 't welk zoo veel Ooggetuigen , die immer 't geluk hadden van den Man te kennen, en zijn *Groenings Paradijs* , meeſt met eigen hand geplant , te beſchouwen , als met eenen mond wijdluftig uitgalmen : zoo dat de nijd , die bij zijn leven niets op zijne deugd en groote kundigheid vermogt , haar tanden nu op zijn lijkzerk en doodbus mag ſtomp knaagen ; ſparende boven zijn echte loff , ook zelf zijn gebeente , dat voor haare woede onnaakbaar is.

Ten ſlot, E. H. A. H. ſtaat ons noch met een woord te melden, wat ons aanzette om dit Werk, op eige drukpers en koſten uitgevoerd,

voerd, Uwe Edele Hoog-Achtb. met alle eerbied op te draagen; en uwe Naamen, voor het zelve als ten Schermſchild te ſtellen. Zekerlijk, zoo wij hier niet anders zeiden, dan dat Uwe uitmuntende en luiſterrijke Deugden, die in 't opperbeſtier van de groote, en de wijde wereld door vermaarde Stad *Leiden*, (die de Hoofdſchool aller geleerdheid en wetenſchappen van Nederland in d'omtrek haarer muuren bevat) zoo doorluchtig uitſtraalen, ons hier toe hadde gemoedigd, 't waare over genoeg gezeid. Als men gelegentheid vind, om den naam en de verdienſte van groote Mannen flaauwelijk voor 't oog der wereld te konnen afſchaduwen, mag men zich gelukkig achten, en den Goden, ('t ſtaa ons vrij zoo te ſpreeken) voor zulken gunſte danken. 't Is waar dat wij beide hier in geen eenerlei opzicht hebben, als die de eer Uwer Regering op geen eenderhande wijze genieten: doch 't geluk van kenniſſe, nevens de blijken van heusheid en gunſte, van Uwe Ed. Hoog-Achtb. waar aan wij te gelijk deel hebben, noopten ons, om, als met eene hand, dit teken van eerbied en erkennig voor Uwe voeten neêr te leggen, in die hoop, dat het zelve met geen ongenegen oog en hert van Uwe Ed. Hoog-Achtb. zou ontfangen worden.

Doch hoewel deze redenen genoeg waaren ter billijkking van dit ons beſtaan, veroorlove men ons om'er dit noch bij te voegen; dat wij 't niet onpaſſelijk achtteden dit Werk Uwe Ed. H. A. op te draagen, als welkers Stad ook met een Hof praald, alom de wereld door vermaard, waar in de grootſte overvloed van de zeldzaamſte en ſchoonſte Gewaſſen, uit alle geweſten der aarde hier aangebragt, onverzadelijk voor 't oog te zien zijn: die ook, gelijk wij boven van den Hof onzes Schrijvers zeiden, te recht de naam van *Leidens Paradijs* mag draagen, en, onder zoo veele andere, voor een der voornaamſte vercierzelen Uwer Stad en Wijsheidsſchool te achten zij. Daar dan ten laatſten bijkomt, Uwe groote liefde tot de wetenſchappen en geleerdheid, teffens van de aanteeling en queekkonſt der Gewaſſen, waar door Uwe eige Luſthoven en Plantagien meeſt jaarlijks van 't ſchoonſte Ooft overvloejen, en dus met dankbaarheid de koſten en arbeid haarer Bouwheeren vergelden.

Ontfangt dan, E. H. A. H. deze Vrucht, niet in onzen Tuin, maar op onze perſſe ontrent in twee jaaren tot zulken grootte opgegroeid: wij verzekeren ons dat het Werk, Uwe Ed. Hoog-Achtb. nevens allen liefhebbers van Hoven, Boomen, Bloem- en Kruidgewaſſen zal behagen: biddende wij wijders den alles vruchtbaarmakenden

den God, dat hij den hemeldauw van zijne tijdelijke en eeuwige zegeningen over Uwe hooge Perſoonen, Huizen, en Regeringe overvloediglijk uitgiete; op dat Uwe Hoog-Achtb. noch lange blijven mogen de Zuilen, niet alleen van *Leidens* gemeenebeſt, maar ook des gemeenen Vaderlands; en dat Gij bloejende in alle roemruchtige deugden, ook bloejen moogt in voorſpoed en in een gelukkige borgerheerſching, over de Stad, waar in gij met titelrecht, zoo wel als met der daad, de naam van *Borgervaders* verdiend; en Uwe aanzienelijke Hoofden noch een lange reeks van jaaren met deze eerlauweren moogt bekranſt zien.

Dit is de oprechte hertewenſch,

Edele Hoog-Achtbaare Heeren,

van Uwe Edele Hoog-Achtb.
onderdanigſte en verplichte
dienaars

PIETER vander AA,
FRANCOIS HALMA.

BERIGT

AAN DEN

LEEZER.

Eele curieuse Liefhebbers der Kruyden, *verwonderaars over de* konst *en* verborgentheeden *der* Natuur *in en ontrent allerley* Gewassen, *hebben mij niet zelden geklaagd, datze, door onkunde van aller aart, dikmaal de zelve t'eenemaal* verlooren, *niet alleenlijk in de* Winter, *maar ook in de* Zomer; *of datze, schoon ze* behouden, *echter* vruchteloos *bleeven, of andere* ongemakken *onderworpen waren. Daar op te gelijk mij vriendelijk verzocht en ernstig aangepord, dat ik, volgens mijne zeederd veele jaren daar in verkreegene kennis, hen ten gevalle in schrift wou stellen, hoe zij hunne* BOOMEN, KRUYDEN, BLOEMEN, &c. *bequamelijk zouden konnen* bewaren, *in bloey* onderhouden, *en dan goede* Vruchten *daar van winnen.*

Deeze billijke begeerte heb ik noch konnen, noch willen weygeren, om niet alleen de Verzoekers, *maar ook het* gantsche Gemeen *te dienen; en de tijd, welke mij van mijn beroep overschoot, in dit* nuttiglijk *te besteeden. Te liever begaf ik mij hier toe, wijl ik onlangs geleeden had gezien, in 't Neederlandsch iets uytgekomen te zijn, waar in de* Edele Hoveniers konst *zeer sober op't* Tooneel *was gesteld, als te zaamgelapt van veel* oude, ongewisse, *ja* onware *dingen; zonder eenige eygene ervarentheyd; behalven, noch veel andere, welke alleenlijk in* heete, *niet in onze* Neederlandsche *of de* Hoogduytsche Gewesten *ten gebruyk konnen worden gebragt.*

Heb derhalven dit teegenwoordige Werk, als een ware, eygentlijke, nette Bouwing en Waarneeming aller Boomen, Heesteren, Planten, Bloemen (*waar ontrent ik met een gedurige lust, onophoudelijke arbeydzame oeffening veele jaren lang beezig ben geweest, en daar door heb bekomen veele ervarentheyd ontrent* allerley Gewassen *in haar aangeboorne* natuur *en* eygenschappen), *gewillig met de pen opgesteld, en opentlijk in 't licht doen komen; op dat ieder hier uyt mogt leeren, op hoedanig een wijs alle* Planten *en* Boomen *te bestieren zijn, na de geleegentheyd der* Neederlandsche *en* Hoogduytsche *Luchtstreek, om'er vermaak en voordeel van te konnen trekken. Welke* ware *en* opregte Oeffening *tot noch toe, mijns weetens, noyt van iemand beschreeven of gemeen gemaakt is.*

De Leezer *gelieve het derhalven gunstig aan te neemen; te leezen, te herleezen, zoo zal hij gewenscht nut daar van konnen bekomen. Ik heb alles kort voorgesteld, om door wijdlopigheyd niet verdrietelijk te zijn, eevenwel alles zoo klaar en bescheydentlijk uytgedrukt, dat ook d'eenvoudigste mij zullen konnen verstaan.*

Tot dus verre was onzen Schrijver gekomen, toen de dood, terwijl dit zeer kostelijk Werk reeds in Drukkers handen was om uyt te voeren, hem de sterflijkheyd deed verlaten, om de onverderflijkheyd deelachtig te worden. Wij zullen derhalven hier bij doen 't geen wij vertrouwen dat hij zelfs verder zou gezegt hebben.

In 't jaar 1672. heeft hij uytgegeeven zijne WARE OEFFENING DER PLANTEN, *in* quarto Formaat. *Zoo begeerig ging dit voort, dat de Drukker* Anno 1682 *het voor de tweedemaal* herdrukte. *Echter was dit Werk onvolmaakt, zoo ten aanzien van 't* getal *der* Boomen, Planten, Kruyden, Bloemen, &c. *als van de* Curieuse waarneeming, opvokking, *en* voorteeling *der zelve. De tijd en gedurige oeffening had hem in veele dingen beeter onderrigt; geleerd 't geen hij te vooren niet wist; verzeekerder middelen tot* voortplanting *en* onderhouding *doen uytvinden: daarenboven hem noch veele* Gewassen *toegebragt, welke hem te vooren ontbraken; 't zij uyt verre Landen hem toegezonden; 't zij door eygene vlijt veranderlijk* gewonnen *en* aangequeekt. *Zelfs heeft hij in zijn* Groe-

ningsch Paradijs *gebouwd*, *gekoesterd*, *ten vollen Wasdom gebragt*, *veelerley der voortreslijkste*, *maar te gelijk ook de teederste* Boomen, Planten, Bloemen, *waar van of 't* Zaad, *of de* Plantjens *hem waren toegezonden* (*want bijna door de geheele Wereld had hij zich vrienden gemaakt*, *om hem te doen bekomen 't geen hem noch ontbrak*) *uyt* Oost- *en* West-Indien, Africa, &c.; *onaangezien de geleerdste* Botanici *oordeelden*, onmogelijk *te zijn*, gewassen *uyt zulke* heete Landen *in onze* koude *te doen voortspruyten*, *en ten vollen gedyen*. *Doch zijne* vlijt *en* opmerking *overwon alle hinderpalen*, *en zelfs* (*indien men zoo spreeken mag*) *de Natuur*; *zoo dat zijnen Hof pronkte met 't geen noyt in onze Gewesten gezien was*, *en geloofd wierd*, *niet te konnen geschieden*.

Dit bewoog hem, *wijl hij geen brood voor vrienden sparen*, *maar zijne moeylijke uytvindingen geerne aan andere meededeelen wou*, *op dat ze met gemak mogten verrigten 't geen hem zoo veel tijd en arbeyd had gekost*, *zijn* eerste Werk *niet alleen te* overzien, *meest doorgaans gantsch te* veranderen; *maar ook zoodanig te* vermeerderen, *dat wij den* Leezer *konnen verzeekeren*, *in de beschrijving der voornaamste* Gewassen *bijna de helft bijgekomen te zijn*: *behalven noch*, *dat hij*, *als een goed* Geneesmeester, *een zonderling* Kruydkenner, *en* Professor Botanices *in de* Groeningsche Hooge School, *achter 't berigt van elke* Boom, Bloem, Plant, &c. *heeft bijgevoegd der zelver krachten*, *en gebruyk*, *'t zij tot* onderhouding *der* gezondheyd, *en* voorkoming *der* ziekten, *of andere* qualen; *'t zij tot* geneezing, *wanneer men zich van de zelve vind aangetast*: *zoo dat dit teegenwoordige Werk genoegzaam* twee derde deelen vergroot, *en gelijk als* gantsch nieuw *is*.

Daarenboven heeft hij doen afteekenen, *zeer eygentlijk naer 't leeven*, *al de* Boomen, Bloemen, Planten, &c. *van eenige aanmerkelijkheyd*, *welke hij had staan in zijnen op 't hoogst vermaarden en doorluchtigen* Hof *te* Groeningen. *Deeze* Afteekeningen *zijn hier op 't nauwkeurigste van de* Plaatsnijders *gevolgd*.

Dit zeer heerlijk, *en met bijzonder* groote kosten *der uytgeevers deezes* Druks *volvoerd* Werk *word nu den* Liefhebbers *van* Hoven, Bloemen, Kruyden *hier aangeboden*: *en wij*, *die dit nu schrijven*, *derven haar vergewissen*, *dat 't geld*, *'t welk ze hier voor uytschieten*, *hen nooit zal berouwen*. *Maar moeten haar ook waarschouwen*, *willen ze de* vrucht *en 't* vermaak *harer* Gewassen *genieten*, *dat ze stiptelijk moeten volgen 't geen de* Autheur *haar heeft voorgeschreeven*. *De geene*, *welke* geen Hoven *hebben*, *en echter dit* Boek *zich eygen maken*, *zullen haar de koop niet misdanken*, *maar genieten de* verlustiging haars Gemoeds *in 't betrachten van de* zeldzaamheeden der Natuur *ontrent allerley* Gewassen; *en de* Printverbeeldingen *zullen hunne* Oogen *verstrekken voor een* Hof in haar huys. *Dan noch zullen ze hebben een* Doctor *aan hare zijde*, *een* Apotheeker *binnen haar deur*; *t'harer* geneezing, *als ze* qualijk gesteld *zijn*; *t'harer* nut, *om de aankomst der* krankheeden den wech af te snijden.

Meer zeggen wij niet; *wijl iemand*, *die* goede Wijn heeft, geen krans voor de deur behoefd te hangen. *Dit alleen noch*; *wijl des* Autheurs Groeningsche Stijl *veele* Leezers *onsmaakelijk viel*, *ook zomtijds vrij wat duysterheyd had*, *zoo hebben de bekostigers deezes Druks eenen gesteld*, *die 't* geheele Werk verschreeven, *op een* beeter schrijfwijs *gebragt*, *en de* vermeerdering des Autheurs *t'elkens op zijne plaats getrouwelijk ingelijft heeft*: *zoo dat wij vertrouwen*, *de nauwkeurige nu beeter vergenoegen te zullen vinden*.

C Y-

CYPRESSE- en LAUWERKRANS,

Gevlochten ter onsterffelijker gedachtenis van den grooten Geneesheer en Kruidkenner

ABRAHAM MUNTING,

in zijn leven,

Hoogleeraar der Genees- en Kruidkunde, in de vermaarde Opperlandsch Schoole tot GROENINGEN.

Door de *Zang-* en *Veldnimfen*, bij geleegentheid van 't uitgeeven zijns Werks,

NAUWKEURIGE BESCHRYVING DER AARDGEWASSEN,

gestrengelt.

Zoo leefd de deugd na de dood.

MYn Zangheldin stijg op naer boven,
Slaa uw gezicht op Floraas Hoven,
En wei de groene beemden in;
Beschouw de hooggekruinde boomen,
Te prijk staan langs de zilvre stroomen,
Zie al het schoone veldgewin!
Het koren op het weeligst groeijen,
De kruideryen botten, bloeijen,
Vermei u in het Hofgewas,
Het bloemtapijt en 't jeugdig gras.

Doorgraaf het ingewand der aarde,
Spaa uit de wortels groot van waarde,
En krachten tot Geneezers konst:
Verzamel zoo veel milde gaven,
T'zaam in de rijke schoot begraven
Van de Al-Natuur; die zij uit gonst
Aan 't menschdom schenkt en toe komt deelen,
Laat u dien arbeid niet verveelen,
Maar dank haar vrolijk met geschal,
Dat 't schatert over berg en dal.

Vernoeg u zelf niet in de paalen
Van Neêrland met het oog te dwalen,
Maar vlieg veel verder met 't gezicht;
Gaa 't Ooste en 't Westen door spanseeren,
En wil door 't Noorde en Zuijen keeren,
Zoo ver als Febus spreid zijn licht.
Zie daar wat vrucht- en boomgewassen,
Uit 't aardrijks schoot en rijke kassen,
Opgroejen, en den grond beslaan
Van Kaffer, Moor en Indiaan.

Span nu de pees van uw gedachten;
Begluur het pit en de oppervachten
Van 't ooft der milde Vruchtgodin,
Leer hoe 't geboomt zij aan te winnen,
Hoe 't bloem- en kruidgewas de zinnen
Meer streelt dan Paphos Koningin.
Leer al 't Aardteelzel recht te leiden,
De grond wel naer de konst bereiden,
Op dat 't zijn Bouwheer niet en lieg,
Noch zijn verwachte hoop bedrieg.

** 2 Plant

Plant Luftprieelen, groene Beemden,
Die ftaâg naer Edens Lufthof zweemden,
  Als ge u verluftigt reis op reis
Haar paden weelig door te kruiffen,
Terwijl de hooge toppen ruiffen;
  En 't pluimgediert zingt naer zijn eifch.
Bezet de Hoven met Citroenen,
Oranjeftammen en Plantzoenen,
  Met Taxis, Mirt, en Lauwerier;
  Dat alles heeft zijn groei en tier!

Maar, Zangnimf, wie zal u hier leiden?
Wie dees Natuurftof u bereiden?
  Op dat gij wiffe treeden houd;
Dat gij niet door verdwaalde gangen,
D'Aardmoeders gramfchap moogt ontfangen;
  Als gij haar krooft onecht bebouwd?
Wie zal u beft hier onderwijzen,
Dat uwe Telgen luchtwaarts rijzen?
  Dat niets van uw Gewas verdwijnt,
  Noch op zijn fteel en tak verquijnt?

't Is MUNTING, door-beproeft ervaren
In de aardfche groene fchaduwfchaaren,
  En alles daar Natuur meê praalt:
Dien Faunus hebt gij na te fpooren,
Zijn vaftgegrondt bericht te hooren,
  Daar hij Natuurs geheim ophaalt.
Bezie zijn boomen, kruiden, roozen,
Zijn bloemen op het kleurigft bloozen,
  Zijn Mirten, Aloës en Thijm,
  Zijn Leelyveld fpierwit als rijm.

Dat deeze ervaren Kruidenkender,
Aardfchvyand van al 't geen voor fchender
  Van 't boomgewas en Floraas fchoot
Te houden zij, de hand u leene,
Zoo draaft gij moedig, veilig heene
  Door alles wat Natuur ontfloot.
Volg, volg, mijn Zangnimf, zulk een Wijzen,
Wil met zijn lof ten Hemel rijzen,
  Vlecht kranffen om zijn waardig hoofd,
  Schoon lang van Febus licht beroofd.

Hij leeft noch in zijn wijze Schriften,
Die overfchoone Lettergiften,
  Waar meê zijn hand ons mild befchonk:
Hier ziet men de geheimvertrekken
En 't fchoonfte van Natuur ontdekken,
  Met 't overdierbaar aardrijkspronk.
Zing, zing ter lof van zulken Schrijver,
Wiens gadelooze luft en yver
  Blonk in zijn Groenings Paradijs:
  'k Wil dat gij hem zijn eer bewijs.

Kom Flora help dien Man bekranffen,
Veldnimfen wil nu luftig danffen,
  Kom Amaril, kom Galaté;
Laat ons bij beurte blij opzingen,
Zijn lof, dat 't door de lucht mag dringen,
  Tot aller Goden Koningksfteê.
Plukt nu Cypreffen en Lauwrieren,
Die MUNTINGS hoofd en graf vercieren,
  't Is beide ons plicht, dat gaat u voor,
  Volgt, Nimfen, volgt mij op het fpoor.

Maar ziet daar Pindus Hemelreijen
Om u zaam aan den dans te leijen,
  Haar zangfpeeltuigen zijn gefnaart;
Dat die mijn plaats en plicht bekleeden,
Wilt op haar zang de maat natreeden,
  Uw ftemmen met de haare paart.
Of wil, met zoete teegenzangen,
Elkander nu bij beurt vervangen:
  Ik ftel mij daar op tot gehoor,
  En leen u beide aandachtig 't oor.

Rei van Zanggodinnen.

Wij komen vrolijk naer beneeden aangefteegen,
Van 't hooge Helikon, om hemeldauw en zeegen,
  Op MUNTINGS dor gebeent' te fproejen overmild;
Om zijn doorwrochte Boek met zang en lof te kroonen,
Hem voor zoo fchoonen Werk met keel en tuig te loonen;
  Wij wenfchen, Nimfen, dat ge ons trouw navolgen wild.

Rei van Veldnimfen.

Godinnen van Parnas, die onze groene velden
Met uwe komft vereerd, om de eer en lof te melden
  Van 't puik der Teelders van ons' Aard- en Veldgewas;
Wij groeten u, bereid om onze ftem te paaren
Met u, en onze fleuit met Pindus fchelle fnaaren
  Te menglen onder een, op MUNTINGS graf en as.

Rei van Zanggodinnen.

Apol, ons Opperhoofd, gaf ons zijn godsbeveelen,
Om met ons fnaarentuig en uitgezette keelen

Te zingen, als om ſtrijd, de nooit verwelkbre roem
Des Mans, die zoo wel ſchreef van 't teelen der Lauwrieren;
Die eeuwiglijk de kruin des Zanggods rijk vercieren,
Op dat men hem het puik der Lauwerqueekers noem.

Rei van Veldnimfen.

De Bloemgodin quam ons op haar Banketten nooden;
'k Heb, zei ze, Nimfen u te zamen op ontboden,
Op dat gij MUNTINGS Hof met mij beſchouwen zoud:
Zie met wat noeſtigheit hij bloem- en kruiden teelde,
Dat nimmer telg of blos verquijnde of treurig queelde;
Ik heb mijn gantſche groei en bloei hem aanbetrouwd.

Rei van Zanggodinnen.

De Graangodin, die ons aan Pindus voet ontmoette,
En ons met heuſche zwier, haar buigende, begroette;
Vroeg Zangheldinnen wat beoogt gij op dees' tocht?
Wij zeiden om des Mans gedachtenis te vieren,
Die uwe Bouwers zoo ter rechter baan kon ſtieren;
Die heb ik, zei ze, lang van God Apol verzocht:

Wilt, voer ze voort, voor mij mijn dankbaarheid en plichten
Aan 't overſchot van dees' mijn Bouwheer ook verrichten,
Hij heeft ſtaâg onvermoeid voor mijn gewin gewaakt:
Hoe vlijtig ging hij ſteeds door mijne velden waaren!
Hoe ſloeg hij 't Kooren gaa om 't voor verderf te ſpaaren!
Prijſt eeuwig die zoo trouw heeft in mijn dienſt geblaakt.

Rei van Veldnimfen.

't Is MUNTING, kunſtig Artz doorzult in kruidenkennis,
Die zoo nauw 't veldgewas behoedde voor de ſchennis
Van 't ſnoode wormgediert', tot zijn behouwd en groei:
Die zoo veel duizenden van overſchoone Planten,
En Bijgewaſſen, hem uit alle wereldskanten
Gezonden, houden kon in haare kracht en bloei.

Die luchtſtreeks erfgebrek van Neêrlands koude landen,
Voor 't kruid dat word geteeld door Febus hittig branden
Zoo konſtiglijk vergoed' door vuur en ovenskracht:
Die zoo voor 't eêlſt Gewas de lucht en grond ſchakeerde,
Dat niets verſlenſchte noch ooit in zijn grond verteerde,
Maar ſtaâg tot volle rijpte en waſdom wierd gebragt.

Rei van Zanggodinnen.

O Veſtaas grootſte Zoon, vol trouw voor uwe Moeder!
Die haar, door vlijt en zorg, ſteeds ſtrekte tot een hoeder,
Hoe hebt gij nacht en dag haar Vruchten opgepaſt!
De wortels, ſtammen en de takken gaa geſlagen!
Der ſpruiten die zij teeld en in haar ſchoot komt dragen?
Zoo 't in zijn eerſte ſcheut, en volle grootheit waſt.

Gij hebt van voet tot top de ſchaduwmilde boomen,
Die met hun armbereik ter lucht en hemel komen,
  Op 't nauwſt ontleedt, met hun verſcheide ſlach en aart:
Gij naamt op 't keurigſt waar gedaante en verf der bladen,
Haar effen-gladdigheit, of doorgeweeve draden,
  Waar door ge al 't Boomgewas hebt naer zijn eiſch geſchaart.

Rei van Veldnimfen.

Uw groote wakkerheit voor Heeſters, Kruiden, Bloemen,
Voor GROENINGEN een ſtof om eeuwig op te roemen,
  Daar die aaloude Stad ten duurzaam pronk meê praalt;
Deed Zaad en Loten uit de nieuwgevonde waereld
Zoo ſchieten dat uw Tuin daar ſtaâg meê ſtont bepaereld,
  Als uit uw eigen grond gewonnen en gehaalt.

Wat was 't ons een vermaak, als wij met dartle gangen,
Met Dafné, Tijtir, op hun fleuit- en veldgezangen,
  Eens vrolijk ſprongen op om GROENINGS vaſte wal!
Hoe roken wij de Thym, Narciſſen, Angelieren!
Wat geur vervulde 't Veld van Mirten en Lauwrieren!
  Wat noopte ons dit tot vreugd en vrolijk veldgeſchal!

Rei van Zanggodinnen.

Wanneer de Zanggod ons op Floraas ſchoone geuren,
En 't bloemſchakeerzel van zoo veelerhande kleuren
  Eens op het weeligſt met vermaak onthalen wou,
Deed hij ons' hemelrei van Pindus toppen ſtijgen,
Op MUNTINGS weeldenhof met hem zacht neederzijgen,
  Daar we ons op 't vrolijkſt dan vermeiden in zijn bouw.

Wat zag men daar dien Man op 't vlijtigſt ſpitten, graven!
Hoe ſnoeid' hij Boom en Telg, om de overrijke gaven,
  Die hier Natuur op 't milſt met voller hand opgaf,
Te queeken! hoe wiſt hij des Aardrijks ſchoot te ſtreelen!
Hoe door zijn kundigheit de Zaaden aan te teelen!
  't Gewas te hoeden voor de kou, hoe fel, hoe ſtraf!

Rei van Veldnimfen.

Hoe wiſt dien Eſkulaap al zijne kruideryen,
Boomqueekzels, bloemen ter Geneeskonſt te doen dyen!
  Hoe drong hij tot het pit en kracht der Planten door!
Hoe ſcherp bezag zijn oog de wortelen en ſteelen!
De bladen, bloeizels, 't zap, om quaalen meê te heelen,
  Als of Merkuur hem tot Philoctets Arts beſchoor.

Hoe kon hij dagen lang geduld en tijd beſteeden,
Om 't Hof- en Veldgewas van lid tot lid te ontleeden!
  Met tong te proeven vrucht en kern- en wortelſmaak!
Hoe zeeker wiſt hij 't al in ſoorten te onderſcheiden!
Hoe alles naer de konſt ter heelkracht te bereiden!
  Zoo mengt men 't heilzaam nut met 't oog en zinvermaak.

Zang-

Zanggodinnen en Veldnimfen t'zamen.

Men roem eeuw in eeuw uit uw groote kundigheeden
O MUNTING! groot van Naam! die 't al naer grond van reeden,
En wijze ervarenis, aan 's waerelds oog betoogt
Wat overſchoone ſchat van onwaardeerbre ſchatten,
Natuur komt in haar ſchoot en rijke grond te vatten:
Uw lof zij eeuwiglijk aan 't Stargewelf verhoogt!

De Nijd mag uw gebeente en zwarte lijkbus knagen:
Wij zullen ſteeds uw lof ter lucht en hemel dragen;
Uw Boek vereeuwigt u bij 't komende geſlacht:
Natuur die u zoo mild haar gaven toe quam deelen,
Wiers boom- en bloemgewas gij zoo wel aan kond teelen,
Maak dat uw naam van 't Ooſt' tot 't Weſten word gedacht!

De *Scheld-ſtad* pronkt door recht met zoo veel Schilders beelden,
Die 't weelig Hofgewas op hun paneelen teelden,
Door verf en konſtpenſeel zoo krachtig aangeleid,
Dat 't ſchijnt of Schilders hand en konſt Natuur braveerde;
De bloemen in haar blos en loof zoo net ſchakeerde,
Dat 't leeven door haar zwier de prijs als wierd ontzeid.

Gij prijkt HANDWERPEN met uw *Boſſchaart*, *Aalſt* en *Zegers*,
Met *vander Aſt* en als met Bloeme-Schilders leegers,
Die 't toppunt van de konſt bereikten door hun handt:
Terwijl dat *Utrechts* kruin met uw *de Heem* mag praalen,
Mignon, wiens ſchoon penſeel kon Meeſters roem ophalen,
En Withoos 't Schilderveld aan de Eem met kruid beplant.

Met 't pronk van 't Jufferſchap, door geeſt, met konſt beſchonken,
De Schilderſſe *Ooſterwijk*, ſtaat *Hollands* Tuin te pronken,
En zoo veel Helden in Apelles School volleert:
Men roem vrij hemelhoog hun groote Schildergaven!
Doch dat bootzeerzelslof niet voor Natuur mag draven,
Of 't Beeld op 't hoog Altaar voor 't leeven word geëert.

Die groote Meeſters zijn ons Bouwheer veel verſchuldigd,
Hij heeft met recht verdiend te worden ingehuldigd
Voor Hoofdaanqueeker van hun beeldzels vaſte doel:
't Was MUNTINGS vlijt en zorg die bloem en roozen teelde,
Waar na dat Schilders hand en trek zoo geeſtig ſpeelde:
Zet, Konſtenaars, dien Man ter hoogſter gloryſtoel!

Daar ziet men de Gödinnen ſcheijen,
Verlaten met haar ſtoet de reijen
Der Nimfen, vrolijk aan den dans:
Gedankt zijt gij, o hemelſchimmen!
Die MUNTINGS lof zoo ſteil deed' klimmen,
Ter lucht en hoogſte hemeltrans.
Wij willen u ook wierook rooken,
De Veldaltaaren ſtaäg doen ſmooken,
Met gommen van den Arabier,
Ter dank aan u en Febus Lier.

En u, o dartle Veldgodinnen!
Die meenig harders hert kond winnen,
Zij eeuwiglijk ook dank gezeid,
Dat gij met heldre toon en keelen,
Zoo wel tot MUNTINGS lof kond queelen,
's Mans roem hebt naer verdienſt verbreid.
Gaat zomwijl noch zijn Hof bezoeken;
Die hier ten toon prijkt in zijn Boeken,
Door Print en Letters afgemaald,
Daar 't keurig oog als in verdwaald.

Hoe

Hoe ziet men daar in, naer het leeven,
Het gladde koper ingedreeven,
  Door Etzers konſt, en Snijders handt,
Zoo veelderhande Aardgewaſſen,
In potten, zonnebakken, kaſſen,
  Geſchaard en in 't verband geplantt!
Hoe komt de Teekenkonſt die cieren!
Met bijcieraad, vol loſſe zwieren!
  Hoe is hier 't puikgewas verbeeld
  Als of 't ſtont op zijn ſteel geteeld!

Hoe konſtrijk is het Werk doorweeven
Met al wat de Oude en Nieuwe ſchreeven,
  Ter Heelgebruik en Artzenij!
Uit vreemde en eige Landaarts ſpruiten;
Hier komt ons Machaon ontſluiten
  Wel duizend doozen op een rij;
Met zoo veel wortels, bloemen, zaden
Gepropt, en rijkelijk geladen,
  Die MUNTINGS konſt en neerſtigheit,
  Ook voor den Naneef heeft bereidt.

Zie hier Natuurs Tooneel dan open!
Al de Aardgewaſſen als ontſlopen,
  In zaad, in ſtruik, in bloem, in bladt:
Zoo leerd men al haar deelen kennen,
Zoo 't ſcherpbegluurend oog zich wennen
  Aan 't innigſt dat 't Gewas bevat.
Treed toe dan rechte Floraas Minnaars,
Dit Boek maakt u tot rijke winnaars
  Van zaad en vruchten uit haar ſchoot:
  't Strekt zelf ten doodſchrik voor de Dood.

F. HALMA.

Den $\frac{26}{16}$ van Lentemaand.
'ſ jaars 1695.

Op

Op het geleerde en luisterrijke Werk
van den HEER

ABRAHAM MUNTING,

NAUWKEURIGE BESCHRYVING DER AERDGEWASSEN
genaamt.

Ier gaat het Paradijs, met zijn Warandhof, open,
En MUNTING *spiegeld zich tot in het minste Kruid,*
Dat, of uit d'aarde, of steen, of bast, of klippen spruit,
En toont waar van men schaade of voordeel heeft te hoopen.

Hier word mijn ziel gevleid door duizend Boomgewassen.
Gins bloeit Cyclamen, en Oranjen op een tijd.
Hier plukt men Nagelen, daar doodlijk Aconijt,
Gins bittere Aloë, en geurige Ananassen.

Hier kruipt de Scammony, daar klimmen Mirablaanen,
Gins raast de Cassie door 't ruisschen van den wind;
Daar blaakt Adonis, die van Venus wierd bemind,
En om wiens dood zij stortte een heele Zee van traanen.

Maar, welk een geur verfrist mijn hart en ingewanden!
Ik riek hier Benzoïn, en Wierook, en Kaneel.
Daar bijt mij d'Aron, en de Gember in den Keel;
Dan doet de Muskadel, door 't zien, mij watertanden.

Volmaakt verstand, en ziel der Beemden, en Vallyen,
Geleerde MUNTING, *wat verplicht ge ons door uw vlijt!*
Die 't minste Kruid tot in zijn ingewand ontwijd,
En toont wat schaadlijk is, wat nut in Artzenijen.

Indien uwe oogen noch het schoone daglicht zaagen,
En uw doorluchtig werk dus heerlijk uitgevoerd,
Gij wierd niet minder als d'aanschouwer zelf ontroert;
Uw pen zou 's Drukkers lof tot aan de sterren draagen.

Verstanden werden door verstanden opgeheeven.
Hier ziet 't nauwkeurig oog zich zelve aan Planten blind.
De konsten werden door de konstenaars bemind.
Wie sterve, MUNTING *zal door* HALMA *eeuwig leven.*

ABRAHAM BÓGAERT.

*** Op

Op dit doorwrochte Werk.

DE ſchrand're MUNTING, in een Paradijs op aard
Gewoon te leven, en te kennen d'aart der Kruiden,
Gehaalt uit Ooſt, en Weſt, van 't Noorden, en van 't Zuiden,
En door die kennis al de Werreld door vermaard,
Vond 's hemels Lusthof zijn beſchouwing veel meer waard;
Dog zelf genegen, om, na 't ſcheiden uit dit leven,
Zijn mede-menſchen nut zijn 's onderzoeks te geven,
Had hij dit Kruidboek voor den Naneef nog geſpaard;
Met regt een Wonderboek, dat ons niet ſlegts van buiten
Den ſchets toont, maar Natuurs geheimen weet t'ontſluiten,
En niets vergeet wat tot al 't Aardgewas behoort.
Wat wroet gij, Artzen, of Kruidkenners, en Bloemiſten?
Wat moogt gij zoekende al uw tijd en arbeid quiſten?
Hier is des Werrelds Tuin. Treed binnen, op mijn woord.

P. RABUS.

Op het zelve.

WAar blonk ooit kundigheid, in 't teelen der Gewaſſen,
Met meerder luiſter uit als in 't doorwrochte Werk
Van MUNTING? *die hier door klom boven 't Heemelszwerk*
In roem, hoe zeer de nijd hier teegen aan mogt baſſen.
Hoe vulde hij met 't puik der Planten, potten, kaſſen!
Waar van zijn Weeldenhof en Boek droeg blijk en merk;
Waar vond men Aardgewas in bloei en kracht zoo ſterk?
Als daar hij dag en nacht quam Cybele op te paſſen!
Doch geenzins zelf voldaan met 't geen hij voortijds ſchreef,
Bevangt hem de eedle luſt, die hem tot ſchrijven dreef,
Om nochmaal zich ten dienſt zijns Landsgenoots te zetten:
Hij bouwd op nieuw zijn Werk, waar in 't gebrekkig bleef,
Wil dat men Kruid en Bloem ter artzenij-konſt geef:
Dus opend hij 't geheimſt van Veſtaas kabinetten.

F. HALMA.

JOH.

JOH. MENSINGAES LYKREDEN,

Op 't afsterven van den zeer vermaarden en zeer ervarenen

HEERE

ABRAHAM MUNTING Henriks Zoon,

Arts, Meester der vrije konsten, en in de doorluchtige Groeninger Hooge Schole Hoogleermeester der Kruidkunde.

Gedaan in 't Koor der Akademische Kerke den XIX. van Sprokkelmaand des jaars cIɔ Iɔc LXXXIII.

Uit het Latijn met vrijen trant vertaald

DOOR

P. RABUS.

NAuwelijks was 't verlies, bij dese 's Lands Opperschole geleden, door 't afsterven van beroemde verstanden, die tot cieraad der Godgeleerdheid, uit allerley konsten en wetenschappen, groot behulp hadden toegebragt, met eene ernstige sorge des aansienelijken Raads geboet; nauwelijks waren nieuwe Leeraren ontboden, dewelke door hun vernuft, en doorwrochte blijken van geleerdheid, dog sonderling door hunne schranderheid en bequaamheid tot het Leeraar-ampt, getoond hadden, dat de ledig-gewordene plaatsen hun vrijelijk mogten werden toevertrouwt: sie daar! onse seer waarde Amptgenoot, door 't onvermijdelijke sterflot dese beroemde Akademie ontrukt, besnoeit wederom 't getal der Onderwijseren. Nauwelijks, segge ik, had dese Akademie het treurgewaad afgelegt, en een blijder kleeding aangetogen, fris opgeheldert voor den dag komende, sie daar krijgt se, t'wijl het lidteeken nog niet toegeheeld is, en 't noodlot dus wil, wederom een nieuwe wonde, en men siet ons weder droevig in den rouw gesteken. Zoo gaat het menigmaal tegen onse verwagting, en onse saken sijn van hooger bestier afhankelijk.

De voorſienige gunſte der Ed. Mogende 's Lands Staten had ons reeds moed en hope gegeven, dat ſij, met de ſelve edelaardigheid, met welke voor den Godgeleerden Stoel geſorgt was, eerſtdaags de vakken, door aflijvigheid en vertrek onſer lieve amptgenooten in andere leeringen nog ongevuld, zouden ſtoppen; en dit vertrouwen ſat ſoo diep in onſe harten, dat wij over eenig nieuw aanſtaande ongeval weinig bekommert ſchenen. Terwijl alle vrome, en ſulke, welke niets liever is, dan datſe in deſe gewijde plaatſe d'aloude glans herſteld ſagen, dit bedenken; ſie daar (ſwakke ſtand der ſtervelingen!) beloopt ons de droevige en onverwagte mare des doods van den ſeer vermaarden Heere, onſen Stoelbroeder, *Abraham Munting*, Henriksſoon, Arts, en Meeſter der vrije konſten, die XXIV jaren lang in deſe Hooge Schole met grooten lof de Kruidkunde heeft geleeraart, en in den lieffelijken Tuin ſijne toehoorderen onderweſen. Zoo word ons gantſche leven met ſmarte en blijdſchap vermengd. Zulk een verlies van brave Mannen, 't welk de Akademie, en de geleerde Wereld treft, is des te ſwaarder; om dat in ſoo grooten menigte van geletterde, weinige te vinden ſijn, te regt tot dit leerampt bequaam, en die in allen deele der verwachtinge konnen voldoen. Daaromme heeft men den voortreffelijke Mannen, die door preuven des verſtands hun ſelven der vergetelheid hebben onttogen, altijd groote eere beweſen; en onſe Voorouderen vonden geraden, dat men, na de uitgediende levenstijd, met het doen van een Lijkreden gedagteniſſe hield, hoe veel de nakomelingſchap aan hunne verdienſten ſchuldig was.

Op ſulk een gewoonte, in de Hooge Scholen ſtand grijpende, is in den Akademi-Raad beſloten, deſe eere ook te bewijſen aan onſen waarden Amptgenoot, voor weinige dagen overleden, en ter aarde gebragt; met bevel, dat ik die ſchuldige liefde-plicht ſoude waarnemen.

'k Wenſte voorwaar, dat die laſt iemand anders ware opgelegt, die rijper van jaren, met den Man van kindsbeen af kenniſſe en gemeenſaamheid had onderhouden: ſonderling, om dat ik ſelf, ten tijde, als mij de mare ter ooren quam, onpaſſelijk was; maar dewijl het den Raad, en mijne ſeer lieve Stoelbroederen, dus gelieft heeft, hebbe ik liever met gedienſtigheid, dan weigering, mijne genegentheid jegens den afgeſtorvenen willen betoonen. Des verſoeke ik, Toehoorderen, ſteunende op uwe goedwilligheid, dat gij mij komt hooren met die ſugt, en vlijt, met welke voor deſen tot mijnen Amptgenoot quamen de liefhebbers van ſijne lekkernijen, wanneer hij in 't lieffelijkſte jaar-ſaiſoen, in die geurige Kruidhoven beſig was met de aantrekkelijkheden der Planten t'ontvouwen: en dit vertrouwen ſcheppe ik uit uwe toegenegentheid en hoogachting voor den Overledenen.

Ons' waarde Amptgenoot heeft tot ſijn geboorten-erf en bakermat (op dat ik hier van een aanvang neme) met mij gemeen gehad, deſe Stad [GROENINGEN] alomme door de jaarkronijken en gedenkſchriften van brave geeſten vermaard, dewelke, behalven hare aloude eer, bijna haar ſtigting gelijk, nog onlangs door 't verdedigen harer vrijheid, en afſchudden van 't gedreigde jok der vijanden eenen onſterffelijken roem verkregen heeft.

In deſe ſeer oude en bloeijende Stad ſag hij de eerſtemaal het licht op den XIX. dag van Zomermaand des jaars M D C XXVI. 't Aanſien ſijner afkomſt behoeft uit geen langen reex berookte Beelden, en Zaal cierende Konterfeitſels gehaalt te werden; dewijl het genoeg is, dat ſijne Voorouders van menſchen-geheugeniſſe af ſeer deugdelijke en hooggeachte borgeren deſer Stad ſijn geweeſt. Zijn Vader was de vermaarde Heer *Henrik Munting*, Arts, en in deſen gewijden tempel der Zanggodinnen Hoogleeraar der Kruid- en Scheykunde, die in een achtjarige reiſe door bijna gantſch Europe, Engeland, Vrankrijk, Italien, Hoogduitſchland, en door 't werven van de geleerdſte, en vermaardſte mannen in de Kruid- en Scheikunde aldaar tot ſijne vrienden, een volſlage kenniſſe van de Planten en Kruiden verkregen heeft. Zulx dat hij, weder t'huis gekomen, een ſake beſtond, die niet lichtelijk voor een gemeen man is na

te

te volgen, en bij de nakomelingen grooter roem als geloof ſal erlangen. Namentlijk hij kocht een groot erf, en ruimen grond, waar inne hij met ſwaren arbeid, en overgroote koſten, die hij uit ſijne inkomſten, en artſeny-oeffening jaarlijks beſchaarde, ſeer vermakelijk d'uitgeleſenſte, en al de wereld door geſogte Struiken, en Planten, den liefhebberen, die tot hem quamen, vertoonde, en elk een aanlokte, wien iets van dien Tuin was ter ooren gekomen. Sijn loffelijk opſet ontbrak ook geen geluk. Want door 't houden van brief-gemeenſchap met de wijdberoemſte Kruidkenners, met welke hij in vele Vorſten- en Koninks-hoven ſeer gemeenſamelijk had omgegaan, verſamelde hij ſoo groot een overvloed van Planten en Struiken, dat die Tuin in getal en ſeldſaamheyd derſelver binnen korten tijd aangroeide boven den ſtaat van eenig borger, en nu van Vorſten beſogt wierd; om dat ſij uit het gerucht, daar van verſpreid, reeds verſtaan hadden, dat in dien grond gevonden wierd, 't welk uit de ruimtens van hare landwoningen, en Vorſten Tuinen niet te halen was. Dus konde die Tuin, door welke dagelijks ſoo vele doorluchtige perſoonaadjes gaande gemaakt wierden, en die bij inheemſche en uitheemſche ſoo veel naams had, niet langer hem alleen in 't bijſonder eigen blijven. Weshalven, omme de verdienſten des grooten mans te erkennen, terwijl hij door een drift voor 't gemeenebeſt, tot het aanleggen, en volvoeren van ſulk een noodigen werk (ſonderling voor de Akademie, aan welkers cieraad dit alleen ſcheen te ontbreken) was voortgeſet; hebben de Ed. Mogende 's Lands Staten in 't een- en veertigſte jaar deſer eeuwe hem van ſelf opgedragen, eerſtelijk den titel van 's Lands Kruidkenner, met een jaarlijks ſoldy, tot vergoeding der tuinkoſten; daar na in den jare cIↃ IↃc LIV. 't Hoogleeraarſchap der Kruid- en Scheikunde, met geen kleine verhooging van ſijn jaarlijkſe wedde, dewijl ſij ſagen, dat de vorige niet genoeg ſtrekte voor de onkoſten, die hij jaar in jaar uit aan de heerlijkheid van den Hof beſteedde.

En dit ampt heeft hij met de hoogſte lof, en tot dienſte van dit treffelijk gemeenebeſt tot ſijnen ſterfdag toe bedient, met alle gunſt van 's Lands Vaderen gekoeſterd, gelijk ſulk een verdiende, die met ſoo groote gaven van de Natuur en Fortuin liever ſijn Vaderſtad, dan eenige vreemde wilde tot eere ſtrekken, hebbende dog ſoodanige gaven van de Natuur verkregen, dat hij over al in ſeer groote achting ſoude geweeſt ſijn, 't ſij waar hij gekomen was.

Uit ſulk een Vader geſproten, en onder eigen dake konnende leeren, moeſt hij een groot behulp hebben, wilde hij t'eeniger tijd in ſijn 's Vaders wetenſchappen onderweſen worden. Sijn Moeder was *Eſther Renemans*, Vrouwe van ſeer eerbare ſeden, en groote godvrucht, dogter van den achtb. *Johan Reneman*, Krijgsmonſterheer, en Schatbewaarder van d'Ommelanden. Tot een Grootvader had hij *Joris Munting*, een ſeer eerlijk Koopman, man van aanſien, en die om ſtrijd met den alouden Miron in goude en ſilvere vaten te drijven, en daar inne te graveren tot de eigenaardigſte navolging de nature toe ten uiterſte ſeer bedreven was; en ſijn Grootmoeder was *Magarete Lalevinks*, een vrouwe van geen minderen ſtand en eerbaarheid.

Sijn Vader liet na, als hij ſtorf, van ſijne veertien kinderen (acht Dochteren en ſes Sonen, welk een vruchtbaren teelt?) behalven onſen amptgenoot, nog drie Dochters, welker twee aan ſeer eerſame Borgeren deſer Stad, de derde aan een Kruidmenger in Ooſt-Frieſland getrouwt ſijn.

Van kindsbeen af wierd ons' Amptgenoot onder de oogen ſijner ouderen in alle goede ſeden opgetogen, en ſoo haaſt het ſijne jaren toelieten, gaven d'ouders, welke de ſorge hunner kinderen diep aan 't hart lag, hem vroeg aan 't leeren der vrije konſten over. Hij volleerde d'eerſte beginſſelen, en doorliep de Latijnſche Scholen, tot dat hij in den jare cIↃ IↃc XLV. op den 15. van Loumaand, en in 't achtiende jaar ſijns ouderdoms, in ſijne Vaderlandſche Hooge Schole onder den rang der Akademiſcholieren aangeteikend wierd, als de ſeer vermaarde Heere *Samuel Mareſius*, Hoogleeraar der H. Godgeleertheid, 's Lands Schoolvoogd was.

 Dus

Dus verre was hij onder een's anders geſag, en ſtrenge tucht geweeſt, door welke de kindsheid geteugelt word; en dewijl gemeenlijk in dien tijd de jaren, kinderlijke vreeſe, en meeſterlijk ontſag niet toelaten der knapen aart te kennen; hadden ſijne Ouders, toen hij nu wat vrijer leevens-manier begon te krijgen, eenigen kommer, waar henen ſijn inborſt, reeds door leer-yver en gedienſtigheid goedbevonden, mogt neigen. Maar hunne hope, die ſij van hem hadden opgevat, bedroog hen niet, en hij veſtigde die met wiſſe preuven. Sij bevonden nu in korten tijd, dat hij magtig was, ſijn eigen levens-manier te beheeren, dewijl hij ſig matigende door geene ſmet bedorven wierd: en 't bleek dag aan dag klaarder, dat hem niets liever was, dan ſijn hart in de kenniſſe der voortreffelijkſte dingen op te halen. Met allen vlijt was hij daar op uit, dat hij ſijner ouderen verwachting mogt voldoen, en hem door de vordering van ſijn verſtand vermaken. Weshalven deed hij binnen en buiten 's huis ſijn uiterſte beſt, op dat hij dagelijks ſoude toenemen in 't leeren, en rekenſchap van ſijnen ledigen tijd weten te geven.

Ter geſetten tijde woonde hij de Scholen, en hoorplaatſen, der Hoogleeraren bij, voornamentlijk van ſulken, die de beginſſelen der Nature, en oorſaken der dingen naſpoorden: deſen hing hij gedurig op de ſij', en hun mondgeſeg aanhoorde hij, als Orakelen.

Hebbende dan niet weinig tijds in hen te hooren doorgebragt, en, onder 't opſigt van den vermaarden Maarten Schook, voorhenen Profeſſor der Wijsbegeerte in deſe Hooge Schole aangevangen, en met toejuiching der aanhoorderen beweerd eenen Redenſtrijd over de Turven, achter welke hij ſeer veele toegiften, wegens de vremſte en uitgeleſenſte Planten en Struiken bijgevoegd had, betoonde hij met een openbaren blijk ſijn's verſtands, hoe verre hij nu in die oeffeningen gevordert was. Ook wendde de Vader, dewelke deſen ſijnen Sone, ſoo God wilde, tot ſijnen navolger geſchikt had, t'huis alle middelen aan, omme hem tot het nayveren van ſijn waardigheid aan te ſetten.

Onder de Lauwer- en Roſengaarden, bij de Violen en Tulpen, bij de ſinlijke en vermakelijke Bloembedden, die als ſeer waardige tafereelen bloot lagen, redeneerde hij met hem; welk een geeſtrijken werk het ſij de leering van 't kennen der Boomen, en beſchrijven der tuinen voort te queeken: hoe wel eer voortreffelijke perſoonaadjes bij de Romeinen met geen mind'ren ſorg gewoon waren de ſaden te handelen, als 't krijgvoeren, met deſelve naarſtigheid de Akkers te ſchikken, als de Legers. 't Welk wanneer de Vader ſijnen Soon had ingeprent, onderwees hij hem, in ſchaduwrijke boomgalerijen, hoe een Tuin moet aangelegt werden, na de Natuur van den grond, en hoe'er opmerking paſt bij 't onderſcheiden van den aart der plaatſe, en bijſondere lucht: hoe men moet ſien, wat in een koude, wat in een gematigde beſt groeit: hier wil 't Koren, daar de Druif, elders Boomvrucht beſt tieren; en hoe 't gebrek van grond en aarde door konſt en koſten van den eigenaar kan verbeterd werden. Wijders hoe in een welgeſtelden Hof ſtaat te letten, dat alles in verſcheidenheid en fraaiheid getemperd ſij, dat de ſchilderachtige verwen der Bloemen, de dikke lommer der boſſchaadjes, de altijdvloeijentheid van Fonteinen en Beken, en vermakelijke rijen van Boomen bij elkanderen wel ſchikken, dat het Geboomte op een behoorlijke tuſſchenwijdte geſet werde, op dat ſe uitgegroeid ſijnde ruimte tot het verbreiden der Takken hebben: dat ſe nog ſwak ſijnde van grooter niet verdrukt, nochte door licht, of drop, of ſchaduw verhindert werden.

Als de Soon dit geleert had, leeraarde hem ſijn Vader voorts, wat in 't planten, bouwen, enten, ſnoeijen, en bevochtigen meeſt waargenomen, of vermijd moeſt werden: dat men den plant-tijd moeſt neemen na den aart van lucht en grond. Dat alles met het waſſen van de Maan, en op laauwe dagen moeſt gezaaid werden: in koude plaatſen laatſt, in laauwe wat raſſer, in warme ſeer ſpoedig. Dat men ſommige Planten drie dagen in Honigdrank moet weiken, daar na in den Herfſt onder de aarde ſteken,

ſteken, en in Snoeimaand ſaaijen. Hoe de Plant ſterker is, hoe de ſelve, als ſe in de aarde word geſteken des te dieper kuil vereiſt. Dat de Appel en Peer onder allerley lucht, dog beide onder een lauwer, en in een vetter grond beſt kan groeijen. Dat'er ſonderlinge ſorg dient gedragen vóor de queekery, in welke de teere ſpruitjes der Boomen worden aangekokt. Dat men in een middelmatigen grond vrijelijk mag ſaaijen, om die met minder moeite in beter aarde over te brengen; en dat, dewijl de Boomen, gelijk de menſchen, van nature tot verandering genegen ſijn, ook de wilde vrugten konnen tam gemaakt worden.

In de Landbouwerij onderrichte hij hem, als een deugdelijke Plant in welbereide aarde geſet is, dat deſgelijks bijſondere geneigdheid moet worden gadeſlagen, en ſorgvuldiglijk ingevolgd; nademaal ieder Plant een eigen en ſonderlinge bouwing vereiſt. Dat het gros der bouwerije daar in beſtond, dat men de Boomen telkens omgrave, met mis voorſie, van 't hinderen der quade Kruiden bevrijde, naarſtiglijk door menigvuldig en dicht ſpitten van d'aarde te bate kome: en dat alſoo allerley aarde, hoe ſeer die ook door de wreedheid van allerhande ſtruiken mogt verbaſterd ſijn, kan werden verſmijdigt; echter, dat onder de Planten, gelijk in de Dieren, ſommige van die wildheid en wreeden aart ſijn, dat men ſe nooit kan tam maken.

Na de leering der Bouwerij volgde de Entkonſt, met welke hij ons leerde de Natuur ſelve, en hoe men de wildſte en wreedſte Planten en Boomen, door maatſchappij van tammer, gelijk als door een ſekere tucht konde verſagten: ſulks dat een Boom, eerſt van wreeden aart, door ſoodanigen aanneminge, als van een menſche gedaan, ſijn wild hart ſal afleggen, en 't vorige ſap vergetende, ſijn eigen moeder ontwennen. Dog dat men moeſt letten, hoedanig de natuurlijke maatſchappij der Boomen is; want dat ſommige ongeſelſchappig ſijn, en eenſaam willen blijven, dewelke van ſelf den baſt, en 't hard hout opſplijtende eenig bondgenootſchap weigeren aan te nemen. Dat men ook alle Planten niet wel konde vermengen: want dat'er tuſſen ſommige een natuurlijke en heimelijke doodvijandſchap is, die nooit te verſoenen ſij: alſoo, ſeide hij, dat een Peereboom geen Eik ſoude ontfangen, nogte een Vijg den Olijfboom, nogte de Olijfboom den Wijnſtok; en dat'er geene beter te enten waren, dan dewelke eenige onderlinge Broederſchap, en natuurlijken band van maatſchappij hadden. Dat die entjes beſt konden t'ſamen groeijen, die in ſchors, en baſt, en vrugt meeſt gelijk ſijn met die Boomen, in welke ſe worden ingeënt. Dat in alle enting moeſten genomen worden entjes die op de vaſtheid van den Boom paſten. Met aanmerking, in 't beproeven van der Planten verſcheidene maatſchappijen en vereenigingen, welke ſoort van enting in yder grond beſt volgde.

Hij prees voornamentlijk drie ſoorten van inentingen. D'eene, door welke een Boom, opengekliefſt, d'afgeſnedene entjes ontfangt. D'ander, door welke een Boom, opengeſneeden, tuſſen den baſt en 't hout de zaden anneemt, 't welk beide in de lente tijd moet geſchieden. De derde, met welke een Boom de botten ſelve met een luttel van den baſt overneemt in ſijn ontſchorſte deel; dog dat die derde manier van enting voor allerley Boomen niet bequaam was, maar alleen voor ſulke, die een vochtigen, ſappigen en ſterken baſt hebben. Hier bij voegde hij een vierde ſoort, in den Wijnſtok gebruikelijk, welke hij ſeide dat geënt wierd met afſnijden, of geheel te doorboren. Dat ook in 't leeren deſer vereenigingen veel behulp was te halen uit die konſtenarij * van broeijing, den Ouden onbekend, door welke men de vrugt door een muur heen, een aangenomene en toeſtralende warmte kan bijſetten.

Van deſe dingen tot de ſnoeijing overgaande, leeraarde hij, hoe men met deſelve een Plant van alle belemmeringen, op dat ſe groeibaar, en tot vruchtbaarheid bequaam ſij, moeſt bevrijden. Dat derhalven, omme voor de vrucht te ſorgen, de overtolligheid der takken keurlijk moeſt wechgenomen worden: ſoo nogtans, dat men de eerſte loten ſpare, op dat niet, wanneer 't ſap ſig voortſet (terwijl door de groeijing een vrije uitgang voor de gemaakte opening ontſtaat) de takken te woeſt ſijn, en de

* *in 't Latijn* Palatio.

Boom

Boom te veel hout krijge. Dat het beste saisoien tot behoorlijke snoeijing in de maand Maert was, in welken tijd men aan de loten niets kan sien; gelijk 't ook een voorsichtig snoeijer past, de kragt van elken tak te waardeeren, en wel toe te sien, dat men een sterke meer last oplegge, dan een swakke: dog dat het de veiligste wijse van snoeijen was, indien men nevens de t'samenvoeging van den bovensten tak, een of twee botten overlaat.

Nu was het bevochtigen nog overig, waar mede men op sijn tijd de droogte van lucht en aarde weet te boeten. Hij betoogde, dat die een naarstig bouwer voor al nut was. Dat de teedre Bloemen, soo wanneer'er geen regen valt, wel meest moeten besproeid worden. Dat alle water niet even goed is, maar dat stroomwater, om dat het door sijn loopen en vloeijen self verdunt en warm word, best is voor 't bevochtigen der Tuinen, als mede het regenwater, 't welk in bakken word gevangen, om dat het, door de bewaasseming van 't luchtvyer gekoesterd, de vrugtbaarheid der Hoven wonderlijk voortset. Dat de beste tijd van bevochtigen was de morgenstond en d'avond, op dat het water door de kragt der Sonne niet te heet werde.

Daar bij voegde hij, hoe 't de plicht van een braaf Kruidkenner was, gelijk als op een wachttoorn te sitten kijken, en, als een Schipper uit de achtersteven, het geheele vlak van den Tuin met wakende oogen te doorsien: alle winden te leeren kennen, om te weeten, welke koelte voor de Gewassen goed, of quaad sij, wat onweders men in een betrokke lucht heeft te vreesen, daarenboven, met welken sorg men de uitheemsche Planten, die uit vergelegene Werelds-deelen in dese kille Gewesten worden overgevoerd, tegen 't ongemak van de lucht moet koesteren en behouden. Ontallijke dergelijke dingen erinnerde hij hem, en liet niets onaangeroerd; daar bij handelende van de Krachten, en Sappen der Kruiden, en wat dienst de Artzen uit yder Plant konden halen.

De Vader, sijnen Sone dus geleeraard hebbende, en nu versekert, dat, bij sijn overlijden, en soo 't hem opgedragen wierd, hij sijn ampt soude konnen waarnemen, besloot, den selven, om hem des te meer te versterken, buiten 't Lands te senden, op dat hij met brave verstanden, die in de Hoven, en Hooge Scholen groote Plantkenners waren, vriendschap makende, door dien ommegang, en geleerde t'samenkoutingen vaster soude werden, en meer en meer vorderen in 't gene hij uit hem hadde verstaan. Weshalven op den weg die mannen, welke door den roem hunnes verstands de Franekersche, Utrechtsche en Leidsche Akademie veel luister toebragten, gegroet hebbende, is hij in den jare cIɔ Iɔc LIX. getogen na Vrankrijk, die Meestresse van alle fraaiheid, en vaste wetenschap, dewelke niet alleen tegen Italien, maar alle Landen kan uithalen in gelegentheid van Tuinieren; om dat het is een Land van seer gesonde en gematigde lucht; alwaar nochte de koude des winters, nochte de brand der Somersonne den Planten niet lastig of verderffelijk is, nemende soo veel van 't Zuiden, als tot het matigen van de Noorder-koude noodig sij, 't welk tot het voortqueeken van Bloemen of Vruchten allerheilsaamst is.

De faam van sijn Vader hadde hem in de Hooge Scholen, welke hij in 't voorbijgaan besogt had, tot geleerde en vermaarde Mannen toegang gegeven.

Dese had hem te Leiden verworven de vriendschap der beroemde en alomme door hunne geleerdheid bekende mannen *Adolf Vorstius*, eenes grooten Vaders groote Soon, Hoogleeraar der Artsenij- en Kruidkunde, en *Joan de Laat*, Antwerpenaar, die Godsdiensthalven met sijn Vader sijn Vaderland verlaten hebbende, sig aldaar begeven had, een man, seer vermaard wegens de brave gedenkteekenen sijnes verstands, de beschrijvinge van West-Indiën, een doorgeleerd Werk, en *Vitruvius*, treffelijk Schrijver, met seer geleerde aanmerkingen uitgegeven.

Als hij dus in Holland hem selven door gelijkheid en navolginge van sijn's Vaders wetenschap, en naams-beroemdheid, bij deftige mannen in aansien gebragt had, is hij na Vrankrijk gereist, en heeft in die allerbequaamste Landstreke, omme vremde

ver-

verstanden aan te lokken, twee seer groote vrienden en hoogachters van sijn 's Vaders naam gevonden *Wilhem Davisson*, Schot, Raad, en Arts des Konings, Opsiender van 't Koninglijk Huis en Artzenij-kruyd-Hof, mitsgaders *Vespasiaan Robijn* vermaard Kruidleeser der Koninginne, Soon, soo ik meene, van dien *Robijn*, met wien sijn geëerde Vader, als hij tot oeffening van sijn vernuft aldaar was, gemeensaamlijk had omgegaan. In deser geselschap, en ommegang kreeg hij tot de Koninglijke en der voortreffelijkste mannen Lusthoven (welke in Vrankrijk, sonderling te Parijs overvloedig sijn) strax toegang, en besag aldaar in die welbebouwde, en van allerley uitgelesenste gewassen overvloeijende hoven het gene hem namaals tot groot gebruik was, soo dat hij uit die bijwooninge en vriendschap wenschelijke Vruchten trok.

Vrankrijk doorreist, en de doorluchtigste Tuinen van dat Rijk bekeken hebbende, als hij nu twee jaren in Vrankrijk had doorgebragt, vervaardigde hij sig tot de wederkomst, maar liet sig, eer hij weder te huis quam, te Angers, in 't Lionnoisch met den eertitel van Leeraar der Geneeskunde voorsien.

Hij volvoerde sijn reis, na dat hij sijn hart in Vrankrijk had opgehaald, en, in sijn Vaderland gekeert, gaf hij teffens blijken van groote vordering, die hij in dese reise in de Kruidkennisse gedaan had. Zijn eerwaarde Vader bevond, strax na sijn wederkomst, uit gemeensaam gesprek met hem, dat de onkosten, aan dese reis gehangen, niet qualijk besteed waren. En dewijl hij voor sijn vertrek vertrouwt had, dat sijn Soon in tijd en wijle een beroemd Kruidkundige soude werden, oordeelde hij, om sulk een werk, met soo veel sorg gadegeslagen, voor sijn overlijden te voloeren, niets raadsamer te sijn, als met alle vlijt dese Vrucht volmaakter te doen rijpen. Ook konde de Soon nergens beter vorderen, als onder 't beleid van soo een braven Vader: want nimmer worden de vernuften gelukkiger onderwesen, dan wanneer sij Meesters erlangen, die na hunnen aart geschikt sijn, die de manieren der leerlingen, en hun begrip grondig kennen, en door langheid van tijd doorsien hebben, tot wat levens-manier hunne sinnen hellen; voornamentlijk als daar bij kome, dat'er aan de wille, genegentheid, beproefde geleerdheid, en ervarendheid des genen, die 't leerampt sal waarnemen, niet getwijfeld word. Des is 't geen wonder (dewijl hij dit alles door een beter geboorte-lot had verkregen, te weten een Meester, die sijn welgeliefde Vader was, daar bij een volmaakt Kruidkenner, en die de naauwste kennisse had van sijn aart, van welke hij, om soo te spreken, de voortteler was) dat hij in dese diepe verborgentheden volslagen bedreven wierd.

Hij dan, van sijn Vader soo onderwesen, dat hem niets van 't gene de schrandere ontdekkers ooit hadden nagevorscht onbekend was, vond geraden, somtijds sijne wieken te beproeven, en anderen te verklaren, wat hij van sijn Vader geleert, en self buitens 's Lands waargenomen had. Waaromme hem, als 't de nood vereiste, 't sij dat d'oude man siek, of van huis was, niets meer ter harte ging, dan sijn plaats te bekleeden; 't welk de vergaderde toehoorders niet onaangenaam was. Ook heeft dese beurtwaarneminge de faam van onses Amptgenoots geleertheid veel voortgeset bij elk een, dien de gaven van sijn verstand nog onbekend waren. Dus hadde de Hooge Schole nu in plaats van een, twee mannen, die den leergierigen dese wetenschap leeraarden. Als dit geen klein geluk scheen, waren alle vrienden, amptgenooten, en die eenige kennisse aan den ouden Man hadden, daar over seer verblijd, en hielden hem gesegend met een Soon van soodanig een aart: 't welk hem soo aangenaam was te hooren, dat het alle verdrietelijkheid des ouderdoms scheen af te wissen, en deselve geneugelijk te maken.

's Vaders ouderdom viel nu dag aan dag swaarder; en vermits de oude luiden gemeenelijk, gelijk als een van selfs geblust vier, schijnen te sterven, en als rijpe Boomvruchten afvallen, alsoo wierd hij in sijn volle rijpheid, dog echter toen men 't minst duchtte, wechgerukt.

Nauwelijks was 't rugtbaar geworden, dat de oude *Munting*, onſes overledenens Amptgenoots brave Vader, dood was, of men ſprak van iemand in ſijn plaats te verkieſen, en een iegelijk ſchikte reeds dat ampt hem, om de gegevene blijken ſijnes verſtands, toe. Ook verſtonden 't 's Lands Ed. Mog. Staten van deſe Provincie niet anders, dewijl ſijn 's Vaders verdienſten, alomme roemrijk geworden, en ſijn beproefde geleerdheid 't ſelve ſchenen te vereiſſchen. Soo dat, op derſelver ſtemming voor ſijn bequaamheid en kennelijke trouwe, hem 't gemelde ampt wierd opgedragen, en hij daarenboven met den titel van Meeſter den rang der Filoſofen ingewijd.

Van de eerſte beginſſelen af bleek het (hoewel men te voren daar van verſekerd was) dat hij in deſen openbaren ſtand des levens in allen deele de plicht van een goed Leeraar konde voldoen: en nu was hij eenige maanden in die bediening geweeſt, ongehuwt tot dien dage, als wanneer hij, in den ſelven jare, in 't welk ſijn Vader was overleeden, te weten cIɔ Iɔ'c LVIII, omme, vrij van huis-ſorgen, des te beter op ſijne aanbevole wacht te konnen paſſen, en den tijd, die daar toe vereiſt wierd, niet te verminderen, omſag na een welgelegen huwelijk, een bedgenoot, en levens-geſellinne, dien hij naer ſijn 's harten luſt vond; begevende ſig in den echten ſtaat met een ſeer eerbare, ſchoone, ſedige en vernuftige jonkvrouwe *Eliſabeth Gabbema*, dochter van *Abbes Frederik Gabbema*, Borger-hopman, een der geſworene, en eerſte Diaken (ſoo men gemeenelijk ſegt) te Leeuwaarden, Suſter van *Simon Abbes Gabbema*, achtbaar Hiſtorie-ſchrijver, Man, door verſcheide gedenkteekenen ſijnes verſtands ſeer vermaard, van wien alhier meer te ſeggen mijne ſchaamachtigheid niet lijd, op dat ik hem niet mogt ſchijnen in ſijn aangeſigt te prijſen.

Deſe echtband is hem beſtendig en heilrijk geweeſt; dewijl ſij in die huwelijks-eendragt XXIV jaren ſoo geleeft hebben, dat aan hunnen gelukkigen ſtaat niets mangelde.

Hier uit won hij drie kinderen, een eenige Dochter, en twee Sonen, *Heſter*, *Henrik*, en *Albert*, van welke de laatſte, thans d'enkele hope en trooſt ſijnes ſeer droevigen moeders alleen nog in levenden lijve is: de andere twee overleden. Deſe overgeblevene Soon *Albert*, heeft van kindsbeen af, van ſijne ouders tot de beſadigder leeringen geſchikt ſijnde, preuven gegeven, dat in hem een rechtvaardigen inborſt, en ſaden ſijner Voorvaderen uitblonken. Want in de eerſte letterbeginſſelen ſtreed hij kloekelijk met ſijn's gelijke, en met de gaauwſte, om de overwinning, geenſins in dien yver en ſtrijdluſt verſlappende wanneer hij nu, met lof de ſchoolſche grondregelen volleerd hebbende, onder de Akademi-ſcholieren was opgeſchreven. Hij ſpoedde hem ſelven ('t welk een teeken van een verheven aart is) tot geen wichtiger oeffeningen, voor al eer hij van taalkunde en beginſſelen der Wijsbegeerte wel onderleid was, en had een afkeer van ſulke, die niet bij trappen, maar ſchielijk pogen te vorderen; een misbruik voorwaar, in deſen tijd al te gemeen.

Ik ſelve kan getuigen, dat hij mij t'huis en in de openbare Scholen met groote naarſtigheid quam hooren, als ik die letter-wetenſchappen leeraarde, die tot allerley verſtand-oeffening een groot behulp en cieraad ſijn, en 'k twijfele niet, of mijne andere Amptgenooten, onder welke hij in 't leeren der Natuur- en Artzenij-kunde, ſoo in 't openbaar als bijſonder gearbeid heeft, ſullen 't ſelve getuigen. Daarenboven geheugt mij uit ſijn waarden Vader gehoort te hebben, dat hij den gemelden ſijnen Sone, van den tijd af zedert hij hem tot de Akademiſche leſſen had geſonden, bij geſtole uuren, alſoo hij in tijd en wijlen hoopte hem tot ſijn navolger te ſullen hebben, t'huis in de leere der Planten, en alle Tuinbouwerij-kunde onderwees, en dat ſijn leerling ſeer gretig om die vermakelijkheden der Nature t'onderſtaan, daar inne verre gevordert was. Weshalven geeft deſe jongeling door ſijn wel geleid verſtand, deftige leerwijſe, en onvermoeide geduurſaamheid verwachtinge, van dat hij, ſoo voortgaande, namaals onder ſoo veele eernamen, als welke deſe beroemde Hooge Schole bij uitheemſchen in aanſien brengt, ſijnen rang ſal hebben.

Maar

Maar omme niet verder uit te weiden, keere ik weder, van waar mijn vertoog was afgedwaalt.

Onse nieuwe echtgenoot dan een vrouwe getrouwd hebbende gaf haar de huissorge over, en nam op sig dat werk, 't welk hem met allen ernst van de Overheid was aanbevolen, om de hope sijner voortsetters niet te leur te stellen. Terstond bleek het, hoe verre hij door sijn vernuft, vaderlijke leeringen, en eigen naarstigheid in dese oeffening gevordert was; waar uit de genen die tot hem quamen geen geringe vrucht trokken.

Dan eens als een Veldheer in een talrijk heirleger, en dat self d'aarde te lastig valt, onder de Gewassen van allerley Gewesten staande, gaf hij yder sijnen naam, vaardiger als eertijds Cyrus sijne Soldaten. Dan eens verklaarde hij hen derselver gesaay, opkomst, en groey; en wat in de aderen en zaden was aan te merken: hoe 't zaad van een jaar best, van twee jaren slechter, van drie jaren seer slecht, en verder onvruchtbaar, dog het swaarste het beste was: Wijders met welk een sorge de inheemsche of uitheemsche Planten moesten gekoesterd werden, hoe men de flaauwe weder tot haren voorigen frissen stand moest brengen: en met welke hulpmiddelen hare wonden heelen: dat men de kranke Boomen met Wijndroessem, en Water, onder een gemengelt moest besproeijen: dat gekookt Lupijne-water den Appelboomen goed deed: hoe verders het quaad in tijds was te stutten, op dat het niet voortkroop, en de weelderigheid der takken te besnoeijen, op dat door die wildheid alle hope niet verloren werde.

Somtijds beschreef hij den aart van yder Plant, desselfs voortgang, en queekerij: welke schadelijk, of heilsaam, of tot het verdrijven van siektens geschapen was: daarentegen welke 't hart verfriste, en de oogen verlustigde, en hoe d'ongevoelige Struiken en Boomen soo gewend en geteugeld konnen werden, dat een Boom sig selven buigt en schikt naer sijns bouwers willekeur, en soo veele en soo groote Vruchten voortbrengt, als men wil.

Hier bij quam de Bloembeschrijving, door de verscheidenheid en lieffelijkheid van duisenderley verwen behaagelijk, samt derselver welriekendheid, en treffelijke specerij voortsetting; alle 't welke hij sijne raadvragende leerlingen, en vrienden met een sonderlinge bequaamheid ontvouwde.

Somtijds was hij besig in 't nalesen der Violen, en Tulpen, waar inne de Natuur wonderlijk haar veelverwig spel speelt. Of hij deed sijne toehoorderen na hem gapen, als hij hen uitleide, wat de *Granadille* was, die Bloem, uit het einde des Werelds herwaarts gevoerd, in welkers Bladeren men segt dat de werktuigen, met welke onse Saligmaker gepijnt is, ingeprent staan.

Somwijlen hield hij sijne leergierige toehoorderen langer op met het verbeelden van de *gespitste Amerikaansche Aloë*, en onderrichte hen, dat dit Gewasch den volkeren daar te lande vlas, naalden, kost, en drank verschafte: welk Gewasch tot cieraad sijnes Tuins hem vereerd was van den doorluchtigen Prins *Wilhem Frederik, Hartog van Holstein, en Ditmarsch*, die onsen saligen amptgenoot groote gunste had bewesen, toen hij in den jare CIƆ IƆC XLVI. van sijn Vader tot het besigtigen van dien al de wereld door beroemden Lusthof te Gottorp was gesonden. Ik swijge van de waare *Jalappe*, en de wonderlijke *Peruviaansche Plant*, van witten en geel-gemengelden Bloeme; welkers kragt, en voortreffelijkheid soo groot gesegt word, dat een enkel dragme van de selve alle quade vochten uit den Ligchame kan vegen.

'k Laat staan het *levende Kruid*, 't welk hij seide, dat, soo haast het van eenes Menschen hand was aangeraakt, sijne Bladeren inkromp, en met het hoofd en takken voor overbuigende den genen, die 't aangeraakt had, eerbied bewees.

Ik ga voorbij het *Polypodium Virginianum*, 't welk hij plagt te vertellen, dat van den menschelijken ommegang een afschrik had, en, soo 't met handen aangetast wierd, binnen den tijd van 24 uren verslapte en stierf.

 Ik

Ik reppe niet van ſoo vele Planten, uit Indiën hier gebragt, ſoo vele Kruiderijen, onder deſelve lucht gegroeid, de Citroen- en Oranje-appels, en ſoo veele Bloemen, en Gewaſſen, welke een vlijtig en ervarene Bouwer elders vergeefs ſoude ſoeken.

Alle derſelvêr aart en oeffenkunde, hem door lange ervarentheid bekend, deelde hij, ſonder iets voor hem ſelven te achterhouden, met groote luſt de weetgierige jeugd meê. En omme een gedenkſtuk na te laten, ten bewijſe, hoe verre hij met ſijn vernuft, en ondervinding in deſe Tuinwetenſchap gevordert was, ſchreef hij een Bôek van de *Plant-oeffening*, een beſchaafd, en geacht werk, den geleerden en ongeleerden eeven aangenaam, met het welke hij de verwachting van deſe brave en vermakelijke liefhebberij heeft voldaan. Seekerlijk de doorluchtige verſtanden deſer tijden, de voornaamſte lichten der Engelſche en Franſche Maatſchappijen, hebben dit werk ſoo hoog gewaardeert, dat ſe uit deſen overrijken ſchat het alleruitgeleſenſte hebben uitgeplukt, en in hunne dagregiſters geſet, van den derden Juny des jaars cIↃ IↃc LXXV.

Bij dit doorwrochte werk is voor twee jaren nog gevolgt een ander van 't *Britanniſch Kruid*, van geen mind're geleerdheid, en arbeid; waar inne hij die voortreffelijke Plant, der Voorouderen algemeen-geneeskruid, ſeſtien eeuwen lang onbekend gebleven, der vergetelheid ontrukt, en deſſelfs geboorte vromelijk ſijnen Vaderlande her toeſchrijft, en ten nutte des menſchelijken geſlachts der eeuwigheid inwijd; voornamentlijk dewijl dit Gewaſch ſeer heilſaam is in 't geneſen van de Blaauwſchuit en 't verſterken der kniebindſels, ſenuwen, en mondſpieren, door ſiektens verſlapt; een plaag deſen lande ſeer gemeen. Om welk beſchreevene werk, en geopenbaard hulpmiddel, ſijn Vaderland, en geheel Nederland, met hare nabueren, die veelmalen ellendig aan dat euvel vaſt ſijn, ſijne ſalige Ziele in eeuwigheid verplicht ſijn. 't Is ook te aanmerkelijker, om dat hij achter 't ſelve de leſenswaardige en nutte hiſtorie van de *groote Americaanſche Aloë met ſteekblad*, en andere diergelijke, gelaſt heeft.

Nog ſoude deſe ſijne beſchaafde ſchriften eerſtdaags gevolgt hebben * een groot Werk *van de Planten*, indien God hem langer vruchtgebruik des levens vergunt had. Maar ſoo als hij in dit deftig Werk, 't welk hij voor de laatſte reiſe naſag, beſig was, heeft hem 't ſterflot onderhaalt, en ſijne erfgenamen ſullen, ſoo God wil, het binnen korten tijd in 't licht geven, de nakomelingen deſſelfs Vrucht genieten. Dus heeft hij het tooneelſpel deſes levens van ſijne kindſche jaren af wel en wijſſelijk volſpeelt, en in geen bedrijf beſweken, altijd gedachtig, welk een laſt ſijne trouwheid en ſorge was aanbevolen. Ook quamen ſijne ſeden in 't bedienen van ſijn ampt met dien loffelijken levensloop overeen, alle man lief, niemand laſtig ſijnde.

Met ſijne Amptgenooten heeft hij geleeft eendragtiglijk, ſonder klachte, ſonder ergerniſſe. 't Beſtier der Hooge Schole, hem door eenparige ſtemmen der Amptgenooten opgedragen, en van de Ed. Hoog-Achtb. Beſorgeren geſtaafd, heeft hij met eere waargenomen, en in dien jare met de daad getoond, dat het welvaren der Akademie hem ter harte ging.

Van ſijn kindsheid af was hij van een ſterke en vaſte geſondheid, welke niet ſcheen gekrenkt te worden door den arbeid, dien hij onvermoeid, ſonder op hem ſelven te letten, in 't tuinnieren beſteedde: maar in de laatſte jaren wierd hij ſwakker, en was nu en dan qualijk te pas, hoewel hij op 't eind van ſijn leven wederom kloeker wierd, of ten minſten ſcheen.

Dog gelijk ſoodanige geſondheids-opluikkingen onſeker en wiſſelvallig ſijn, alſoo begaven ſij hem, als men 't minſt verwachtte.

Dus is hij een ſchielijke dood, na een ſiekte van niet meer dan XXIV uuren, in 't bij-ſijn ſijner nabeſtaande vrienden, die 't geenſins duchtten, aan een Zinking ſtikkende, als in een ſlaap geſtorven, op den laatſten van Louwmaand tuſſen VI en VII uuren, na dat hij LVI jaren en VI maanden geleefd, en ſijn Hoogleeraar-ampt, ſoo wel

* Dit is het Werk 't welk hier in 't licht komt, en bij 't leeven des Schrijvers volkomen overzien en voltooid was, als door zijn eigen hand kan blijken; zoo dat den Reedenaar hier van niet op 't grondigſt is verſtendigd geweeſt.

wel binnen als buiten 's Lands vermaard, met veel lofs XXIV jaren bedient had. En gelijk hij ſijn leven geruſt, en ſonder omſlag, had doorgebragt, ſoo hadde hij ook eenen ſagten uitgang.

Maar wat ſegge ik, een ſchielijke of onverwachte dood? dewijl de dood ſulk eenen niet onverwacht kan overkomen, die van jongs af bedacht heeft, dat wij alle moeten ſterven, onſeker wat dag, en dat dit ons Ligchaam, 't welk wij alom voeren, geen huis, maar een verblijfplaats is, dat wij maar voor een korten tijd bewonen, en weder moeten verlaten, als we den gaſtheer laſtig ſchijnen. Ja, hoe kan de dood den genen onverwacht overkomen, die ſijn levens-tijd in het dagelijks handteeren van Bloemen heeft verſleten? wetende hoe kort van duur en broos derſelver glans en ſchoonheid is. Want ſoo lang een Bloem nog onvolwaſſen in den uiterſten ſchors is, kan ſe nog geen Bloem genaamd werden. Als daar na de buik allengskens door levendiger ſap ſwelt, en witachtige ſpleten krijgt, ſelf dan nog moet men ſe geen Bloem achten: maar dan eerſt komt den Bloemen haaren naam toe, wanneer de hoofden nu door de vlieſen heen in de open lucht uitgebarſten ſijn, en, gelijk als tot een ſeker rondte geſpleten, haare rijpheid vertoonen. En ſie daar, dan is ook haaren ondergang nabij, en met het ontſloopen van derſelver natuur vervalt ook de aangenaamheid, ſelf ſonder het geweld der winden. Soo dat'er geen Bloem is, dan die teffens verſch ſij.

Die dit van ſijne vroege jaren doorgeſien heeft, en dagelijks beſchouwt, en met de menſchelijke broosheid vergelijkt, hoe kan hem de dood ſchielijk en onverwagt ſijn?

Sulk een kan het ook weinig raken, hoe ſijn verderffelijk lijf verga, of door een langſame, of door een ſchichtige ſtervens-wijſe; ſulk een, ſegge ik, die dag aan dag ſijn rekening maakt, ſijn ſiele aan God beveelt, en vieriglijk vergiffeniſſe ſijner ſonden bid, om 't uitgeſtorte Bloed en Soenoffer onſes Saligmakers Chriſtus, ſmeekende telkens in ſuchten en gebeden, omme ontbonden, en in de woningen der Saligen ontfangen te werden.

Gelijkerwijs ik dit geluk onſen overledenen Amptgenoot niet misgunne, alſoo betreure ik den ramp der Hooge Schole, ten dien opſichte, dat door deſe wonde het naauwlijks toegeloopene lidteeken wederom ontdaan werd.

God geve, dat dit ons eenig ongeval ſij, en 't eene verlies eerſtdaags door een ander niet gevolgt werde.

U Y T.

BLAD-WYZER
Van de
HOOFDSTUKKEN
deezes Werks, zoo als de zelve malkander in orde volgen.

EERSTE BOEK;
van allerley
BOOMEN.

Hoofdst. *Fol.*

Dus verre van de Boomen.

TWEEDE BOEK;
van alle
LAGE BOOMEN, en HEESTEREN of STRUVELLEN.

27. Boom-

DERDE BOEK.

van de

LAGE PLANTEN, KRUYDEN, BOLLEN en BLOEMEN.

EERSTE STUK.

93. Slan-

BLADWYZER

234. Duy-

DERDE BOEKS

TWEEDE STUK.

*****

363. Win-

BLAD-WYZER van de HOOFDSTUKKEN.

NAAM-

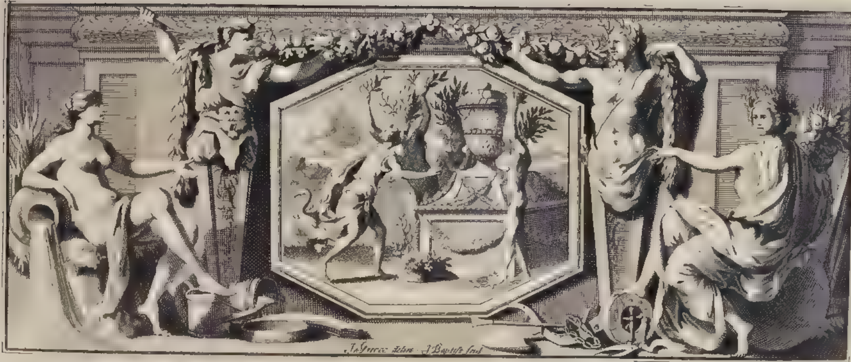
N A A M L Y S T
Van alle de
PRINTVERBEELDINGEN
D E R
P L A N T E N,
Zoo als de zelve vervolgens in dit Werk malkanderen volgen.

Naamlijſt van alle de Printverbeeldingen.

B E R I C H T.

Deeze Naamlijſt, zoo wel tot gerief des Binders, als des Lezers hier geſteld, wijſt den eerſten aan, dat alle de Plaaten met getallen voor aan, die aan malkander gedrukt zijn, aan en bij malkander moeten blijven, en zoo, of tuſſchen of in de Caternen worden geplaatſt, ſchoon men de zelve daarom twee of meermaalen naajen moet: dus zal men veel plakken en ſtrookken voorkoomen.

NAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* GEWASSEN, *ALS* BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, BLOEMEN.

EERSTE BOEK; *van de* BOOMEN.

I HOOFDSTUK.

APPELBOOM.

Naam bij verscheidene Volkeren.

DEZE Boom is onder ons elk genoeg bekend: In 't Latijn genoemd MALUS, of POMUS: In 't Hoogduytsch APFFELBAUM: In 't Fransch POMMIER: In 't Italiaansch POMARO.

Veelerley soorten.

Men vind'er meenigerley Soorten van; voornamentlijk in deeze koude Landen, welke de heete Gewesten hier in verre te boven gaan: gelijk dezelve daar teegens met hare *Oranjes*, *Citroenen*, *Vijgen*, *Amandelen*, en meer diergelijke boom-vruchten de onse overtreffen: Op dat alzoo allerweegen bekend wierd de noyt genoeg gepreezene goedertierenheyd des Heeren; die ieder Land na zijnen aart overvloediglijk voorziet van zulke Gewassen, als de menschen noodwendig of dienstig zijn. Wij achten derhalven onnodig, van al de verscheydenheeden der Appelboomen in 't bijzonder te handelen: Alleenlijk zal ik wat wijdlopig spreeken van eene Soort, weegens zijne ongemeenheyd, welke zeedert vijftien jaren mijne zorge onderworpen is geweest: Dezelve word geheeten *Malus pumila flore carens*; of, lage Appelboom zonder Bloeyzel; en met recht: want ieder jaar geeft hij, gelijk andere Boomen, vrucht uyt zijn Knop, doch zonder Bloem: welke Vrucht in 't begin van *Augustus* zijne volkomene rijpheyd heeft; is zerp van smaak, en gemeenlijk zonder eenige korlen. De Boom groeyd niet boven zes, zeeven of agt voeten hoog, gelijk de *Splieteling*, of *S. Jans-appelboom*: Krijgt in *April* op elk nieuwlijks-uitgekomen vruchtje vijf groene bladertjens; welke daar na, als de vrucht grooter werd, verminderen. De Vrucht zelfs is kleyn; niet geheel rond, maar hoekig; kort, en dikachtig: in 't eerst donker-groen-verwig; maar daar na trekkende na 't geel, of bleek-groen.

Ongemeene Appelboom, Genoemd *Malus pumila flore carens*; of, lage Appelboom zonder bloeyzel.

Berigt van de queking deezes booms.

Deeze Boom bemind een goede gemestte grond. Indien dezelve kleyig of zandig is, moet ze, drie voeten in 't rond, met oude Koemist en goede aarde, ter deege door malkander gemengd, getempert; daar na de Boom, met d'afneemende Maan in *November*, of in 't begin van *Maert*, 's voormiddags geplant, en dikmaal met water begoten werden: Want hij begeerd van naturen een vochtige plaats, veel reegen, en genoegsame vettigheyd: wil ook geerne nu en dan menschen-water op zijn wortel hebben; inzonderheyd als hij eenige jaren gestaan heeft, en wel geworteld is; vermits hij daar door zeer verquikt werd, ook bevrijd blijft van Mieren en ander Ongediert, nadeelig voor 't bloeyzel. Door sterke winden, of strenge vorst in de winter, werd hij niet ligtelijk beschadigd. Met een afgaande Maan in *Februarius* snoeyd

Snoeyings-tijd.

men zijne doode en overvloedige takken: doch indien 't vrieſd, of dat men noch vrees voor vorſt heeft, welke de nieuwlijks-geſnoeyde boomen zeer hinderlijk is, kan men tot in de *Maert* wachten; ook wel tot *April*. Want 't is de boomen niet ſchadelijk, al werden ze in haar bloeyen geſnoeyd: Inzonderheyd wanneer 't geſchied als de Maan in de * Steenbok, Jonkvrouw, of Stier is; dewijl men bevind, dat deeze de bequaamſte Teekenen des Heemels tot dit werk zijn.

Aanmerking, op den tijd der ſnoeying van alle boomen.

Hier ſtaat te weeten, dat men alle Boomen, of Heeſteren, welke men geerne wel zag groeyen, moet ſnoeyen met een waſſende Maan, als ze vol zap zijn. Hoe voller Maan, hoe meer vocht in den boom. Maar begeert men, dat ze niet te haaſtig, of te veel lot zullen ſchieten, dan moet men dezelve ſnoeyen met een afgaande Maan, wanneer ze geen zap hebben, maar droog werden gezien.

Wanneer deeze Boom de beſte Vruchten heeft.

De beſte Appelen deezes Booms heeft men in een vochtige Somer en droogen Herfſt; of in een gematigd *Saiſoen*, wanneer 't niet te veel reegend, noch niet te zeer droogd. Want bij een al te drooge of al te vochtige jaarstijd konnen deeze vruchten niet lang duren, maar verrotten haaſt; vermits ze zoo door te veel als door te weynig vocht in hare natuur werden gekrenkt, en te veel of te weynig voedzel genieten.

Manier om Appelen lang goed en zonder verrotting te houden

Wil men de geheele winter over deeze Appelen goed houden, zonder verrotting, zoo plukke men die af met de hand, in de maanden *September* en *October*, met een volle Maan, en droog weêr: een dag of twee daar na wrijve men ze ſterk af, met een ſchoone drooge doek: dan legge men ze op een drooge, luchtige plaats, na 't Noorden toe: alderbeſt is 't op hout, of planken, niet op malkander: men roere ze zoo weynig als geſchieden kan, en beware ze wel voor de vorſt: zoo zullen ze lang goed blijven, en de geheele winter over duren, daar andere gewoon zijn haaſt te verderven.

Zuure *Paradijzen* goed te bewaren.

De zuure *Paradijzen*, een Zomer-vrucht, en meer andere, kan men op deeze wijze, tot aan Nieuw-jaar toe, bequamelijk bewaren: doch men moet haar ſtil laten leggen. Want hare zeer dunne en teedere ſchel, gelijk 't vlies van een ey, kan niet gedoogen, dat men ze handele, of terſtond trekken ze vol rimpelen, en verliezen haar aangename verwe. Indien de kamer, of andere plaats, daar de vruchten deezes Booms werden gelegt, venſteren heeft, mogen ze wel in 't eerſt, bij goed en ſtil Weêr, een uur twee of drie, midden op den dag, werden open gezet; maar daar na niet meer: ook bij tijds teegens den avond weêr geſloten worden.

Driederley wijzen,

De Boom zelfs kan men op driederley wijzen vermeenigvuldigen. *Eerſt*, door de konſt van *Inenten*: ten *anderen*, door 't *Zayen*, of in de aarde ſteeken der korlen: ten *derden*, door *Inoculeeren*. Wij zullen van elk in 't bijzonder handelen.

om altijd vruchtbare boomen aan te winnen.

Neem Enten van een Appelboom, die alreeds vrucht heeft gedragen, en nu vol bloeſſem zal komen, 't welk men ligtlijk kan zien aan de knoppen; ſnij die af in *Februarius*, een weynig voor nieuwe Maan, en ſteek ze in de grond: Ent haar dan bij waſſende Maan, voor 't eerſte Quartier in *Maert*, op een Wilde Appelſtam; en gij zult'er een altijd-weldragende Boom van bekomen. Deeze Enten moet men neemen van dikke takken uyt den top of 't midden des Booms, ſtaande na 't Zuyden; welke, als meeſt van de Zon beſcheenen, vol kracht zijn, en meer warmte bij haar hebben, als de onderſte, of die zich na 't Noorden vertonen, welke gemeenlijk week zijn, en daarom zoo veel

Eerſt, door *inenting*;

te onbequamer tot de *Inenting*. Indien gij de *Enten* ſnijd van een jongen boom, die noch geen vruchten heeft voortgebragt; of van een oude, welke ter tijd als gij de *Enten* daar af neemd, geen bloeſſem-knoppen heeft, en dezelve *ent*, zoo zult gij een boom winnen, die noyt voldragen zal: maar indien men deeze *Ente* ſteekt op een Boom, of Tak des ſelven, die nu vol bloeyzel zal komen, zal ze meerder vruchten geeven: want de onvruchtbaarheyd, of kragtloosheyd, daar de boom in ſtaat, ten tijde als de *Enten* daar van geſneeden worden, zal verbeeteren door de drijving der vruchtbare kragt des Booms, daar de *Ente* op gezet word.

Met berigt

Voorts, neem *Enten*, in *Februarius*, gelijk alreeds gezegd is, afgeſneeden: leg ze onder de aarde, ontrent zoo diep als de lengte van een hand, of een weynig minder; zoo konnen ze lang goed blijven. Van deeze zult gij konnen ſteeken, niet alleen in *Maert* of *April*, maar ook in *May*, en zelfs in *Junius*: want de boom, dan in meer kragt, bewaard door zijn natuurlijk zap de *Enten* veel bequamer, en doet haar beeter beklijven, als of ze in de maand *Maert* daar op waren gezet geweeſt.

op wat voor een wijze

Men moet ook deeze, en alle andere *Enten*, wanneer ze beginnen te ſchieten, niet meer als eene knop laten behouden, en al de andere met de vinger zachtjens af ſtooten: zoo zullen ze veel ſterker opwaſſen, en een beeter Boom geeven.

daar ontrent moet gehandeld werden;

Men *ent* ook wel met een waſſende Maan (waar van hier boven is geſproken) in 't laatſte van *Auguſtus*, of 't begin van *September*, wanneer de boomen ſtil ſtaan, en niet meer ſchieten: dit kan zoo wel dan geſchieden, als in *Maert*, wijl de Boomen ter dier tijd noch haar zap hebben: maar later zal 't niet beklijven; vermits in 't laatſte van *September* 't zap meerendeel weer na de wortel keerd. Doch in dit geval moet men niet neemen van 't hout, dien zelven zomer geſchoten, als noch te week en te teer; maar onder van 't eenjarig hout, 't welk in de kloof werd gezet, zulker wijs, dat het boven noch een weynig van 't nieuwe behoud: dan gelukt het dikmaal en loopt vroeg in 't Voorjaar met de andere uyt, inzonderheyd als'er geen al te felle winter op volgd.

En wat in dit werk

Indien men een *Ente* wil zetten op een dikke tak, of ſtam, zoo moet men een weynig groen hout van dezelve Boom, waar op men *enten* wil, in de kloof ſteeken. Hier op diend men wel acht te neemen: want dit hout van dezelve aart zijnde, loopt of groeyd veel beeter toe: ook werd de *Ente* niet zoo zeer door de kracht des houts gedrukt, waar door ze lichtelijk haar zap verliezen, en ſterven zou.

te vermijden ſtaat,

't Is ook niet ongerijmd te houden, dat men een dikke tak niet klove, maar de *Ente* tuſſchen 't hout en de baſt ſteeke; vermits zommige, 't andere niet verdragen konnende, daar door verſterven. Bequamelijk kan dit geſchieden in *April* of *May*, door de *Enten*, welke in de aarde zijn gelegt; want dan ſcheyd zich de baſt ligtelijk en gevoeglijk van 't hout af.

om vaſte en ſchoone boomen te mogen krijgen:

Boven dit, wil iemand door *Inenting* een goede, vaſte Boom bekomen, die ſnijde zijne *Ente*, niet meer dan drie, of ten hoogſten vier knoppen lang, een lid van een vinger, of zomtijds wat langer (na dat de Boom, op welke de *inenting* zal geſchieden, dik of dun is) aan beyde zijden, regt teegens over malkander, de baſt af, tot in 't hout, zoo dat ze onder ſpits toe loope, en ſteeke ze dan in de kloof: niet zulker wijs, dat beyde de baſten, die van de *Ente* en des Booms, met den anderen van buyten net overeen komen, maar zoo verre inwaarts, dat de buytenſte baſt der *Ente* met de binnenſte baſt des Booms naaſt aan 't hout gelijk ſtaan: zoo zal de *Ente* dies te eerder, beeter en ſterker vatten, vermits ze dan veel bequamer 't zap na zich trekt, 't welk zich onthoud tuſſchen de binnenſte baſt en 't hout: ook waſt dan de *Ente* inwaarts, loopt ras, effen en ſterk over: ſchiet daarenboven dus opwaarts tot een vaſte en ſchoone Boom.

met de verſcheydene wijzen der *inenting*.

Hier teegens, indien men de *Ente* zoodanig zet, dat beyde de buytenſte baſten overeenkomen, zoo zal ze niet alleen te zwaarder vatten, maar ook op verre na zoo wel niet toegroeyen: waſt ook dan gemeenlijk uytwaarts, 't welk een groote miſtand veroorzaakt: en meerendeel blijft de boom zwak: werd daarenboven

* *Capricorno*, *Virgo*, en *Tauro*.

ven door ſterke winden ligtlijk gebroken, of uyt zijne aangegroeyde plaats van boven neer geworpen. Is derhalven niet ondienſtig, dat men zulke beklijfde *Enten* op 't tweede jaar ter helft toe weer affnijd, en de nieuwlijks-uytgeſchotene Loten aan een neevens-geſtelde ſtok vaſt bind, zoo werden ze vaſter, onder dikker, en lijden naderhand te minder gevaar.

Waar op in de *Zuyging* ſtaat te letten.

Daarenboven ſtaat den Leezer noch te weeten, wanneer hij een Tak wil inleggen, of laten Zuygen, dat hij dezelve (meer dan een vinger-lid lang, aan beyde zijden de baſt tot in 't hout ſchuyns afgeſneeden, zoo dat de ſmalſte zijde in de kloof des Booms kome te leggen) boven inwaarts moet drukken; zulker wijs, dat de buytenſte baſt van den tak met de binnenſte baſt van de ſtam, waar in ze zal groeyen, wel overeenkomt. Doch onder moet men regt in 't tegendeel handelen, te weeten, de buytenſte baſt van de tak moet overeenkomen met de uyterſte baſt van de ſtam; vermits ze dus onder aldereerſt vatten, en dan boven ook bequamer overlopen, voortſchieten, en cierlijk inwaarts groeyen.

Boomwinning.

Wij komen tot de *tweede wijs*, om vruchtbare Boomen te teelen door *Korlen*, of *gezayd Zaad.*

door *Zaying*; of, om van Korlen vruchtdragende Boomen te bekomen.

Neem eene der ſchoonſte en grootſte Appelen, met de hand afgeplukt, met volle Maan, niet al te rijp: bewaar ze, tot dat de Maan weer vol werd; neem'er dan de korlen uyt, laat ze wind-droog worden, en verzorg ze wel teegens de vorſt, tot op de aanſtaande *Maert*: ſteek ze dan, ruym een voet van malkander, een vingerbreed diep in een goede grond, vijf of zes dagen na volle Maan. Want alle *Boomen*, *Struivellen* of *Planten*, welke boven de aarde vrucht dragen, moeten by een afgaande Maan werden gezayd: Daar teegens alle Bloem-dragende Planten, en die hare vrucht onder de aarde geeven, als *Knollen*, *Wortelen*, en diergelijke, met een waſſende Maan. Indien men anders handeld, men zal bevinden, dat ze wel veele takken en bladeren, maar weynige en kleyne vruchten zullen bekomen. Laat ze, na hare opkoming, op dezelve plaats drie jaren lang ſtaan: haal ze daar na uyt, en beneem haar de geheele regt-neerſchietende Hert-wortel, tot aan de bovenſte zijde-wortelen toe: doe dan Waſch over 't afgeſneedene, of eenige andere plaaſter, op dat 't zap, waar in des Booms geheele leeven en welvaart beſtaat, niet weg vloeye. Zet ze dan met de afgaande Maan waar gij wilt, zoo zult gij zeer goede Boomen, en der zelver vruchten beeter en geduurzamer bekomen, als daar ze eerſt van geſproten, of die door manier van *Inenting* aangewonnen zijn. Want hier in komt de *Konſt* de *Natuur* blijklijk te hulp, vermits haar de verhindering, en 't geen ze te veel had, werd benomen, waar door hare natuurlijk-ingeboorne kracht, bequamer werkende, zich vermeerderd; zoo dat ze vaardiger volbrengd 't geene, waar toe ze van den *Alderhoogſten* is voortgebragt, en een goede vrucht leeverd: daar anders de Boom, gelijk een wilde Stam, zich alleen zou verdeelen in veelheyd van takken zonder eenige vrucht: Want al de onvruchtbaarheyd beſtaat alleenlijk in deeze Hert-wortel.

Wat met een waſſende, wat met een afgaande Maan moet gezayd werden.

Affnijding der Hert-wortel.

Om ongemeen ſchoone Vruchten te krijgen.

Heeft iemand luſt, om ongemeen-goede, groote en ſchoone vruchten te hebben, die zette een goede *Ente* op deeze van zaad voortgekomene en van de hert-wortel beroofde *Appel-ſtammetjens* (want een Boom, geënt of gezoogen, op zijnen eygenen aart, is verre de beſte) zoo zal hij klaarlijk konnen bemerken, en met verwondering aanſchouwen een zonderlinge *konſt* der *Natuur*, dus lang verborgen geweeſt door der menſchen traagheyd.

Middel,

Daarenboven kan men ieder jaar zijne Boomen overvloedig met vruchten beladen zien, indien men met dezelve handeld op de volgende wijze.

Om elk jaar overvloedige vruchten te hebben.

Doe jaarlijks in 't laatſte van *November* de aarde rondom al de dikſte en bovenſte wortelen weg, zoo dat ze ter lengte van drie, vier, of vijf voeten komen bloot te leggen: ſchrab ze en zuyver ze dan een weynig rondom; dit zal haar zeer verfriſſchen: Laat ze dus bloot leggen tot in 't begin of ten halven der Maand *Februarius*, na gelegenheyd van de tijd, op dat ze wel hard bevriezen: dek ze dan geheelijk weer toe, met loutere, wel kleyn-gewreevene eenjarige Koemiſt, en daar over een duymbreed hoogte kleyn-gemaakte aarde geſtroyd, zoo zult gij jaarlijks genoegzame vruchten genieten, waar teegens uw Gebuur, of andere, welke dit niet in acht neemen, weynige, of geene zullen zien.

Tijd der *Inoculatie*.

Wat nu, *ten derden*, belangd de Boom-aanwinning door *Inoculatie*, dezelve geſchied op jong-geſchotene Takken, eenjarige Loten, of jonge Stammetjens, in 't laatſte van *Julius*. Dit aangegaan zijnde, moet men ze in 't volgende Voorjaar, wanneer ze beginnen uyt te waſſen, een vingerbreet boven de hoogſte *Oculatie* (welke gemeenlijk een handbreet boven malkander werden gezet) affnijden, en geen andere uytloopzelen daar aan laten. Deeze *Oculatien* moeten niet alleen van voldragende Boomen genomen, maar ook voor de hitte der Zon gedekt werden, op dat ze niet mogten verdrogen.

Bewaring voor zwarte Vliegen, en Rupsen.

Eyndelijk, wil iemand deeze Boom, en ook alle andere, wanneer ze bloeyen, bewaren voor de zwarte *Vliegen*, en *Rupzen*, welke door dezelve in de Bloeſſem komen, die neeme een hand vol *Wijnruyt*, een hand vol *Alſſem*, en een hand vol oprechte *Virginiaanſche Tabak* te zamen, of van de gemelde *Tabak* alleen een of twee handen vol, na zijn gelieven: koke alles met malkander, of de *Tabak* alleen, in een paar emmeren reegenwater, of een weynig minder, gedaan in een keetel, een kleyn half uur lang: giete het dan door een doek, en beſprenge daar meê zijnen Boom, wanneer hij in 't bloeyen ſtaat, twee of driemaal; zoo zullen al de *Rupzen* ſterven, de ſwarte *Vliegen* ſtraks daar af vallen, en noyt weer daar op komen; ja, dezelve mijden als de peſt. Op deeze wijze kan men veele vruchten winnen met geringe moeyte: welke anders door dit ongediert zeer beſchadigd, en in hare geboorte-plaats, de Bloeſſem, verteerd werden.

Voor de Nagtrijp, als de Boomen bloeyen.

Indien ook iemand vreeſd, dat zijne Boomen, in haar Bloeyzel ſtaande, bij een koude lucht miſſchien van een Nagtrijp zouden mogen overvallen werden, die begiete ieder avond, zoo lang 't bloeyen duurd, de wortelen met water: zeer zelden zal dan de Rijp de Boomen beſchadigen; vermits der zelver zap zeer vermeerderd, en zij een grooter kracht bekomen, derhalven de rijpende nacht-koude dies te beeter zonder nadeel konnen weerſtaan.

KRACHTEN.

Voor Wonden, Geſwellen. *Dioſcor. l. 1. c. 160.*

DE Bladeren en Bloemen der *Appelboomen* zijn verkoelende, en een weynig te zamen trekkende van aart: Mogen derhalven zeer dienſtig gebruykt worden tot *varſſche Wonden*, *hitzige Geſwellen*, en diergelijke toevallen, daar op gelegt, om de brand der zelve wech te neemen.

Plekken, Puyſten. *Tabern. l. 3. c. 50.*

Gediſtilleert water van *Appelbloeſſem* verdrijft de *Plekken*, *Puyſten* en *roodheyd des Aangezichts*; als men 't zelve een tijd lang 's avonds en 's morgens daar meê waſcht.

Schadelijkheyd van rauwe Appelen *R. Dodon. l. 28. c. 1. Ætius l. 1. Serm. 1. Curtius Symp l. 23. c. 4.*

De *Appelen* zelfs, rauw gegeeten, 't zij dan *Zuur* of *Zoet*, geeven aan 't ligchaam niet veel voedzel, weegens hare koude, vochtige, en een weynig te zamentrekkende aart: die echter minder in de zoete als zuure werd gevonden: veroorzaken derhalven veele winden, opblazingen, en pijnlijkheden des Ligchaams: verzwakken de geheugenis: zijn ſchadelijk de Zenuwachtige Deelen; desgelijks de geene, die met 't Graveel of een koude Maag zijn gequeld: Moeten om deezer reedenen wil matig gebruykt werden. Doch voor haar zelven alleen, of bij allerley Spijzen gezo-

Nut der gezodene, of gebradene. *Galen. l. 2. de Alimen. fac.*

den, gebakken, gestoofd, of midden door gesneeden, de klok- of kernhuyzen wechgenomen, in deeze holen anijs, zuyker, wijn en boter gedaan, na dat ze op den rooster gebraden zijn, of ook na de brading daar over gestroyt en gegoten, dan zijn ze dienstig voor alle menschen, inzonderheyd voor Zieke, of die van een uytgestane ziekte weer beginnen te beeteren: want zij verfrisschen de Maag, doen 't Water lossen, 't braken ophouden, verdrijven den Dorst in hittige koortzen, maken een zagte Stoelgang, versterken de geene die met flauwten zijn gequeld, en verbeeteren alle * zwartgallige vochten.

Genees-middelen van Appelen. *Camerar. in Matth. l. 1. c. 78.*

De *zoete Appelen*, dus bereyd, ook 't *Zap* uyt de zelve, of uyt *zuure* geparst, en met een weynig Saffraan ingenomen, zijn niet ondienstig de zulke, die van vergiftige Dieren gebeeten of gestoken zijn; veroorzaken eenigzins Stoelgang; dooden, en drijven uyt de Wormen; zijn zeer nut de geene, die zich van 't Pleuris of Zijde-wee gequeld bevinden, 's morgens en 's avonds, twee of drie dagen achter een, gebruykt. *Appelschellen*, rauw of gebraden, gedroogt, en op een vyer-kool gelegt, verdrijven door haar geur en damp een quade, zelfs pestilentiale lucht.

Oorworm. *Jo. Bauhin. l. 1. tom. 1. fol. 25.*

Indien 't quam te gebeuren, dat een Oorworm in iemands Oor ware gekropen, 't welk niet zonder gevaar is, zoo houde hij een *halve zoete Appel* voor 't Oor, zoo haast de Worm de reuk daar van gewaar word, zal hij uytkomen, en de Lijder dus van meerder ongelegentheyd zich verlost vinden.

Vyerige oogen.

Appelen met hare *korlen* in Water, Koeyen- of Geyten-melk tot een Brij gekookt, en op vyerige oogen gelegt, neemt de roodheyd en pijn wech.

Longen gebrek.

Heeft iemand eenig gebrek aan de Longe, die neeme een goeden *Appel*, hool ze wat uyt, doe daar in een dragma Wierook, brade ze dus in warme asch, en gebruyk ze, zoo zal hij 't nut daar van gewaar worden.

Lobel. l. 2. f. 196.

Wilde Appelen zijn de slechste van alle, van naturen t'zamentrekkende, en verstoppen 't ligchaam.

Afkeer van Appelreuk.

Men vind menschen, welke de *reuk* van rauwe *Appelen* gantschelijk niet konnen verdragen: zommige zoo haast ze dezelve gewaar worden, vallen in onmagt ter neer, andere bekomen groote hoofdpijn. In teegendeel zijn'er, welke beyde in de reuk en smaak der *Appelen* zoo een groot behagen vinden, dat ze de zelve gedurig in haar dye-zakken bij haar dragen. Onder deeze is voortijds geenzins eener der minste geweest de Keyzer *Domitianus*, volgens 't geen de oude

Liefhebbers van Appelen.

Historien van hem getuygen; Zoo gantsch aangenaam was hem de smaak, dat hij dagelijks na de Avondmaaltijd, zonder iets van al 't ander Banket te proeven, enkelijk *Appelen* gebruykte, toenmaals binnen Romen genoemd *Mala Mattiana*, na een Dorp, geleegen in 't gebergte van Italien, daar ze groeyden: Op de zelve dronk hij slechts een Roemer Wijn, volgens 't verhaal van *C. Suetonius*. Desgelijks deed ook de Keyzer *Constantinus*: Gedurig droeg hij *Appelen* bij zich, en at ze zeer greetig.

Sueton. in Domit.

II HOOFDSTUK.

ORANJEBOOM.

Namen by verscheydene Volkeren.

DEeze zeer schoone, gedurig-groenende en altijd vrugtdragende Boom werd ook wel op 't Nederlandsch genoemd ARANIE of ARANTIE-BOOM, na de Grieksche Stad *Arantia*, geleegen in Achayen: In 't Latijn MALUS ARANTIA, en, weegens de goud-geele verwe der vrucht, AURANTIA: In 't Hoogduytsch POMERANTZEN-BAUM: In 't Fransch ORENGER; en in 't Italiaansch ARANCIO, en ARANZO.

Malus Aurantia

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele schoone,

* *Melancholyke humeuren.*

onderscheydene, en zienswaardige Soorten, al te zamen van dezelve * Waarneeming en Queeking; waarom wij ook den Leezer alleen deeze weynige in 't algemeen zullen vertoonen: *Eerst*, de gemelde ORANJEBOOM. Ten *anderen*, de LIMOENBOOM, dus genoemd op 't Neederlandsch: In 't Latijn MALUS LIMONIA: In 't Hoogduytsch LIMONEN-BAUM: In 't Fransch LIMONIER, en in 't Italiaansch CEDRONARO. Ten *derden*, de CITROENBOOM in onze Taal: In 't Latijn MALUS CITRIA: In 't Hoogduytsch CITRONEN-BAUM: In 't Fransch CITRONNIER; en in 't Italiaansch CEDRO, en CITRONO, ook CEDRO ARBORE: welke drie al de andere soorten, van hoedanigen naam die ook zijn mogen, en hoe zeer ze, zoo in vruchten als bladeren, komen te veranderen, met recht in hare benoemingen besluyten; wijl ze werden bevonden te zijn van eenen Aart en Eygenschap.

Malus Limonia. *Malus Citra.*

Al t'zamen van eene Queeking.

Derhalven moeten ze ook al t'zamen na onse *Nederlandsche*, desgelijks *Hoogduytsche* † Luchtstreek * gequeekt en bediend werden, 't geheele jaar door, op de volgende wijs: want vermids ze van een teederen aart zijn, zoo moetmen'er ook in deeze koude Gewesten zeer nauw op letten.

M A A R T.

Wat in de maand *Maart* daar ontrent te doen staat.

Voor eerst is noodig, dat ze alle in deeze Maand, met een afneemende Maan, wel werden gezuyverd van hare verdorvene en overvloedige Takken, tot op 't leeven afgenomen; met een weynig wasch bedekt; luchtig gemaakt; rondom boven in de Bak, daar de Boom in staat, ontrent een halve voet van de stam, tot op de Wortel ontbloot; de aarde wech gedaan, en ieder jaar met nieuwe versche, terwijl ze binnens huys staan, weer wel voorzien.

Hoe d'Aarde daar toe bereyd moet worden.

Deeze Aarde moet gemaakt worden uyt drie deelen grof Zand, waar bij gantsch geen zoutigheyd is; drie deelen driejarige Schaapsmist; twee deelen tweejarige Paardemist; twee deelen eenjarige Hoenderdrek; drie of vier deelen eenjarige Verkensmist; en zes deelen goede fijne, of welgewreevene Veen-aarde, in den Herfst bereyd, en wel door malkander gearbeyd; die men dan, gedurende de Winter, laat bevriezen; ondertusschen vier, vijf, of zesmaal om en om smijt, op dat ze genoegzaam doorwerkt zijn mogt.

Gebruyk van deeze Aarde, en noch andere.

Met deeze Aarde werden niet alleen jaarlijks de Boomen op nieuws voorzien, maar ook daar in geplant; vermids ze in dezelve weelderig en voorspoedig groeyen. Ondertusschen heb ik naderhand door de ervarentheyd bevonden, dat deeze Boomen in een goede Aarde, alleen met eenjarige Koemist, of met een goed deel driejarige Schaapsmist genoegzaam doormengd, geplant, of ieder jaar met de zelve vernieuwd zijnde, niet minder als anders zeer voorspoedig voortschieten, en goede Vruchten dragen.

Vervarsfing, met wat voor water.

Men geeft haar ook in deeze Maand vervarssing van lauw, zuyver Reegenwater, of anders, daar geheel oprechte *Virginiaansche Tabakbladeren* een kleyn weynig in opgekookt zijn geweest. Dit is gantsch voedzaam, en verquikt deeze Boomen zeer: geeft ook de Vruchten een schoone verwe: doch moet niet boven de agt dagen oud werden, want daar na is 't verdorven.

Verdere waarneeming.

Men doet ook wel de vensteren bij dag open, wanneer 't helder Weêr is, met zonneschijn, sonder wind, en niet koud; of als geen koude *Ooste-* of *Noorde*-winden wayen: bijzonderlijk, indien de plaats, waar in ze staan, warm teegens de Zon legt, zoo dat ze, zonder verhindering, met hare stralen daar in kan speelen.

A P R I L.

Verplanting in *April*, en hoe men hier in te werk moet gaan.

Met een afneemende Maan in deeze Maand werden 's voormiddags deeze Boomen verplant, in eene der beyde voorgemelde soorten van aarde. Daar na, als ze drie of vier jaren in dezelve hebben gestaan, altijd op 't vierde of vijfde jaar, met de geheele klomp aarde,

* *Culture.* † *Climaat.* * *Gecultiveerd.*

welke

Malus Aurantia Striis Aureis Distincta

Malus Citria Cornuta.

welke zoo veel doenlijk is om de Wortel moet vast gelaten werden, weer opgenomen, in een nieuwe, welbereydde Grond verzet, en hoog gesteld; op dat de Zon hare Wortel dies te beeter kan verwarmen. Maar eerst moet men op den bodem des Baks, of der houtene Kas, leggen loutere tweejarige kleyngemaakte Paardemist, drie vingeren hoog, vermengd met een weynig eenjarige Hoenderdrek.

Verdere waarneeming.

Men begiete ze ook weer rijkelijk met 't gedagte lauwgemaakt zuyver Reegenwater: een weynig Schapenmist daar in te weyken gelegt, is niet dan te beeter. Men doe ook in goed Weêr, indien de plaats voor 't *Zuyden* open legt, gelijk behoord, *dag* en *nacht* de vensteren open, op dat de Boomen de Lugt en Zon dies te beeter gewoon mogen werden.

M A Y.

Buytenbrenging der Boomen in *May*, en hoedanig daar ontrent te handelen.

In deeze Maand laat men de vensteren *dag* en *nacht* op. Men brengt ook de Boomen op den vierden, vijfden, of zesden dag (een dag min of meer, na geleegentheyd dat zig 't Weêr bequaam aansteld) met een betrokkene lucht, of reegenvalling, weer na buyten; en men steld ze op eene zeer warme plaats, bewaard voor alle koude *Noorde*-winden, zoo dat ze de Zon van 's morgens vroeg tot 's namiddags ontrent ten drie uren konnen genieten: dus buyten gebragt, moet men haar veertien dagen lang verzorgen tegens de sterke Middagszon; welke, daar op schijnende, haar zeer schadelijk is: doch indien ze, noch binnen 's huys staande, de lucht alreede gewoon zijn geworden, en de Zon zomtijds een weynig door de vensteren daar op gescheenen heeft, zoo doet ze haar zoo veel quaad niet. Indien ook in deeze tijd geen Reegen van den Heemel viel, zoo moet men ze begieten met Reegenwater, 't welk een dag lang in de Zon heeft gestaan.

Aanwijzing, hoedanig men handelen moet, om deeze schoone Boomen aan te winnen, of zich te doen vermeenigvuldigen.

Deeze schoone Boomen konnen ook in deeze Maand bequamelijk op de volgende wijze aangewonnen worden.

Neem een aarde Pot, drie vierde deelen eener voet hoog, en van een halve voet in 't vierkant, met een sneede, of opening, van onder tot boven; of, 't welk beeter is, slegts ten halven uytlopende, ook voor al onder enger of spitzer gemaakt, na gelijkmatigheyd, op dat daar na 't Lot, of de Tak, wanneer ze daar in gelegd en geworteld is, met zijne geheele Klomp Aarde, zonder eenige verroering der Wortel, uytgenomen, of 't onderste boven gehouden, dus zagtjens uytgeschuddet, en bequamelijk in een grooter Pot verplant mag werden: zet dan deeze Pot vast in de Bak of Kas, daar de Boom in staat, of ook buyten de zelve: neem dan met een volle Maan een Tak, die drie, vier, vijf, of zes jaren oud is, en buyten hare orde gegroeyd, op dat de Kroon, of rondheyd des Booms, hier door niet ontcierd werd: steek, of boor, met de punt van uw mes tot in 't hout veele gaatjens, rondom de Tak, 't eene drie vingeren breed hoogte boven 't andere, en ieder gat ruym een stroo breedte van een: leg ze dan door de gedagte sneede, of opening, terstont in; vul ze voorts met goede aarde; geef ze zomtijds Reegenwater, en bind ze vast, op dat ze door geene winden bewogen mag worden: zoo zal ze uyt de gestokene of geboorde gaatjens in een korte tijd overvloedige Wortelen schieten, gelijk men zulks jaarlijks genoegzaam kan zien in die van de *Citroen-* en *Limoen-boomen*; doch niet altijd zoo wel of zoo haast in die van *d'Oranje*; weegens de hardheyd des houts, ten zij de zelve ten halven, ruym een lid van een vinger lang, op de wijs der *Angelieren*, werden ingesneeden: want dan vatten deeze ieder jaar Wortelen, beeter als door d'ingegravene gaatjens. Als men nu dit gezien heeft, snijd men de Tak af met de volle Maan in *September* of *Maart*, binnen 's huys staande: of na 't tweede jaar in de zelve Maanden, 't welk ik beeter acht, vermids dan de Wortel zoo veel ouder is geworden, en krachtiger, om zijn Stammetje alleen te konnen voeden: neem dan 't zelve, in 't begin van 't derde jaar na de Inlegging, met al de aarde, op dat de Wortel niet geroerd werde, uyt 't Potje; 't welk men anders ook zagtjens aan de Wortel in stukken kan slaan; en verzet ze dus met de geheele Aardklomp: of laat alles, na de Afsnijding, noch een jaar in 't zelve Potje blijven, eer men tot de Verplanting in een grooter treed: dan gaat de groeying voorspoedig voort; vermids de nieuwgemaakte Wortel onverroerd op zijne plaats blijft.

J U N I U S.

Waarneeming deezer Boomen in *Junius*.

In deeze Maand, en voorts zoo lang als de Boomen blijven staan, moet men de zelve ieder veertien dagen omzetten, of van 't *Zuyden* na 't *Noorden* drayen, en begieten met Water, op de volgende wijze toebereyd. Neem een vat, doe daar in *Schapen-mist*, een weynig minder varssche *Koeyen-mist*; en een goed deel *Zeemelen* van *Tarwen-meel*: giet'er reegenwater op, laat het in de Zon staan, en roer het dagelijks twee of drie malen om: giet dit dan, onder een gedurige roering, in een Gruppel, of Groef, zes vingeren breedte van de Stam gemaakt, elke Week twee, drie, of viermaal, na geleegentheyd van de droogte des tijds: want deeze Boomen begeeren van natueren door 't geheele jaar veel vochtigheyd: dek dan de Groef weer met oude luchtige *Paarde-mist*.

Indien men ook ieder jaar in deeze Maand, twee vingeren breedte diep onder de aarde *Honig-raten* legt, een weynig van de Stam af, zoo zullen de zelve met'er tijd smelten, en de Wortelen verstrekken tot een aangenaam voedzel.

Hulpmiddel teegens Mieren, Wandluyzen, Slekken, Aardvloyen, Rupzen, en diergelijk ongediert.

Wil iemand deeze Boomen bevrijden van 't schadelijk gedrogt der *Mieren*, *Wandluyzen*, en diergelijk ongediert, waar van hare bloemen, bladeren en jonge scheutjens zeer verdorven worden; die begiete haar van boven af geheel met reegenwater, daar (gelijk wij hier boven gehoord hebben) *Tabak*, t'zamen met een weynig *Alssem* en *Wijnruyt*, in opgekookt is; daar na stroye hij daar over heenen 't poeder, of stof, van *Tabak*, zoo zullen ze in aller haast wechlopen, vermids ze deeze krachtige reuk niet verdragen konnen; werden'er traag, en gelijk als dronken van: noyt zullen ze ook weer keeren, indien men op d'aarde, rondom de de stam, een ring van 't gemelde *Tabak*-stof legt, van drie vingeren breedte, en een vinger hoogte.

Voorts, neem *Duyven-mist*, of *Schapen-drek*, niet al te oud, zoo veel gij wilt, of van beyde elks eeven veel: doe het in een glas: stel het in de Zon; en giet 'er Reegenwater op; zoo zal'er de kracht in trekken: giet daar na dit water af, en doet'er bij een weynig Reegenwater, waar in vierentwintig uren lang wat *Salpeeter* geweykt heeft: begiet daar meê zomtijds de Boomen, zoo zult gij niet alleen bevinden een wonderlijke drijvende kracht in de zelve; maar ook gewaar werden, dat 't gemelde Ongediert haar niet zal konnen beschadigen.

J U L I U S, en AUGUSTUS.

Waarneeming.

In *Julius* moet men alle kleyne, overvloedige Vruchten afbreeken, en de Boom niet meer laten behouden, als hij kan voeden, op dat de andere dies te beeter groeyen en sterker werden mogen.

Oculering, Inenting en Zuyging deezer Boomen in *Julius*.

Men kan ook deeze Boomen in 't laatste van *Julius* of 't begin van *Augustus*, desgelijks in *May* (gelijk ik meenigmaal gedaan, en 't zelve zeer goed bevonden heb) een dag voor de volle Maan in onse koude *Neederlandsche* Gewesten, om dies te beeter en te sterker te groeyen; (doch met een afgaande Maan in warmer Landen, om te meerder vruchten te konnen voortbrengen) niet alleen *Oculeeren*, maar ook *Enten* en *Zuygen*, op wilde *Oranje-* of *Citroen*-stammen; een halve, ook een, twee, of meer vingeren dik zijnde, en veertien, of meer da-

gen lang voor de hitte der Zon bedekt geweest, welke, door 't Zuygen, of Inleggen, gevat hebbende, met de volle Maan van *Augustus*, of *September*, moeten afgesneeden, en de Tak met Wasch weer gedekt worden.

Andere wijze van aanteeling

Men snijd ook wel de *Bast* van een Tak, die men wil inleggen, rondom, een vinger breedte, gantsch af, echter in zulker voegen, dat men op eene plaats een halve stroo der zelve aan 't hout laat; dus legt men ze in de voor gemelde Pot, en men houd ze gedurig vochtig: waar door dan de Natuur een tijd lang in staat blijvende, zich zoekt te redden, en dikmaal onder aan de gebleevene bast des bovensten deels Wortelen uytschiet; welke, een volkomen voedzel genietende, een nieuwen Boom maken.

deezer Boomen door takken.

Op zulk een wijs kan men niet alleen deeze, maar ook andere Boomen, of Struvellen, die hard hout hebben, en noch door afgesneedene, noch (op de manier der *Angelsteren*) ten halven ingesneedene takken wortelen willen krijgen, zonder moeyte aanteelen.

SEPTEMBER.

Waarneeming in *September*.

In 't laatste deezer Maand brengd men alle de Boomen weer binnens huys, op een zeer luchtige plaats, daar ze met hare Takken en Bladeren nergens tegens aan konnen raken. Dit moet geschieden met schoon en droog weêr. Want als men ze nat inbragt, zouden de Vruchten en Bladeren afvallen. Men haald ze ook wel half *September* in, na gelegenheyd des tijds; wijl ze in deeze dagen gantsch geen koude reegens verdragen konnen.

OCTOBER.

Waarneeming in *October*.

In deeze tijd moeten al de vensteren dag en nagt open blijven, 't en ware een sterke Noorden- of Oostenwind wayde, of dat het begon te vriezen. Indien 't ook de tijd quam te vereysschen, moet men ze met 't voorheenen gedagte *Tabaks-water*, of veel bequamer, met het hier boven beschreevene Water, waar in *Duyven-* en *Schapenmist* in de Zon te weyken heeft gestaan, en waar bij een weynig *Zalpeeter-water* gekomen is, begieten. Door dit voedzaam nat zullen ze veel beeter groeyen.

NOVEMBER.

Waarneeming in de maand *November*.

In deeze maand moeten de vensteren dag en nagt gesloten gehouden, ook niet weer geopend werden, ten ware bij dag, met stil zeer schoon weêr, en dat de Zon daar in kon schijnen: anders geenzins. Men geef ze ook in deeze dagen noch eens te deegen lauw reegenwater, maar dan niet meer, voor in 't laatste van *Februarius*, of 't moest zeer nodig zijn: inzonderheyd zoo deeze Boomen staan op een plaats, daar, wegens de slapheyd des Winters, weynig of niet gevuurt werd; ook, wegens de geringe vorst, niet nodig is vuur te maken. Maar indien'er veel in gestookt werd, zoo mogen ze ook wel in *Januarius* 't genoemde Water genieten; anders zouden ze hare Wortelen en Vruchten laten vallen.

Ontrent de helft deezer Maand begind men, om den anderen dag, een kleyn vuurtje in den Oven van dit Ruym te stoken, tot den eersten *December* toe: doch als 't kouder werd, ieder dag.

DECEMBER, en JANUARIUS.

Waarneeming in de Maanden

In deeze Maanden moet men daaglijks vuur stoken, en als 't sterk begind te vriezen, tweemaal ieder dag, 's morgens, en teegens den avond: ook de vensteren met Heyde en Stroo wel digt toe maken, op dat de vorst niet binnens huys mogt doordringen. Indien 't zeer fel quam te vriezen, zoo moet men 's morgens ontrent te zeeven, 's middags ten een, en 's avonds ten zes of zeeven uuren weer een vuur stoken, op dat het in 't Vertrek den geheelen nagt over warm, en de vorst daar buyten geweerd bleeve.

December en *Januarius*.

Indien 't gebeurde, dat het in deeze Maanden weynig of niet met allen vroor, zoo is 't genoeg, om den anderen dag vuur te maken: want veel warmte, of groote hitte, is voor deeze Boomen niet goed, wanneer 't de tijd niet komt te vereysschen, en derhalven noodwendig moet geschieden.

FEBRUARIUS.

Waarneeming in *Februarius*.

Indien in deeze Maand de felste koude voorbij is, zoo behoefd men niet meer als eenmaal 's daags, of om den tweeden dag, vyer te stoken, tot den laatsten deezer, of ten langsten tot den tienden, twaalfden, of vijftienden *Maert*, na tijds gelegenheyd: ook geeft men de Boomen weer tamelijk veel lauw-gemaakt Reegenwater: komt'er een zeer goeden dag, zoo mag men de vensteren, zoo lang de Zon schijnd, wel open zetten, op dat de lucht een weynig door de Kamer speele.

Op dit alles wel gelet zijnde.

Al deeze soorten van Boomen, op de voorgeschreevene wijs *gecultiveerd*, waargenoomen en gequeekt, brengen in deeze koude Landen groote, schoone en volkomene Vruchten voort; doch van binnen niet zoo vol van een verkoelend aangenaam vocht, als de geene hebben, welke uyt *Spaanje* herwaarts werden gebragt. Evenwel heb ik in de jaren 1669, 1670, en 1671, vermits de goede en warme Zomers in dien tijd, in mijnen Hof hier binnen *Groeningen* deeze Vruchten zoo groot en vol zap gehad, dat ze voor die uyt *Spaanje* niet alleen niet in 't minste behoefden te wijken, maar ook dezelve in lieflijkheyd van smaak, tot verwondering van veele, te boven gingen; vermits de *Citroenen* op *Oranje-stammen geoculeerd*, gezogen en geënt waren. Inzonderheyd zal de vrucht schoon en groot zijn, als de Boom in 't begin van *May*, of 't laatste van *Julius*, met een afneemende Maan op een gekopte Stam, (in deeze Landen voortgekoomen van Zaad, met een afgaande Maan der *Maymaand* in een Pot gezayd geweest) is *geoculeerd*, geënt, of gezoogen geworden: want dan werden deeze Boomen van jongs af onze lucht gewoon: Komen derhalven tot meerder volmaaktheyd, als die uyt de heete Gewesten herwaarts zijn gebragt; welke door d'ongemeene koude, en verandering der lucht, in haren aart zeer gekrenkt en verminderd werden.

geven deeze Boomen in deeze Landen groote, schoone, volkomene Vruchten.

Hulpmiddel voor de flauwheyd en treurigheyd deezer en aller anderer Boomen.

Eyndelijk zal den Leezer gelieven te weeten, dat dit slag van Boomen (gelijk ook wel andere), bij zommige geleegentheeden flauw of treurig werd: wanneer men dit bemerkt, zal men voor haar zetten een potje met melk, en met 't eene eynd daar in laten hangen een reep van een wolle lap, twee of drie vingeren breed, welke met 't ander eynd bij de stam des Booms neerdaald: zoo zal de melk zagtjens daar uyt druypen, en na de wortel trekken: waar door de Boom in weynig tijds weer frisch en wel te pas zal werden. Dit is de gemelde Boomen zoo goed en aangenaam, dat ze, al waren ze schoon half dood, binnen weynige dagen, alleen door een mengelen Melk, tot hare vorige kracht en gezondheyd geraken, hare treurige bladeren weer oprechten, en voorspoedig groeyen zullen.

KRACHTEN.

Theophr. Hist. Pl. l. 4. c. 4. Plin. Nat. Hist. lib. 12. c. 3. Athenaus l. 3. c. 4 & 5.

DE *vruchten* deezer Boomen zijn in oude en voorgaande tijden weynig gebruykt. Wierden alleen om haar lieflijke, aangenaam-verfrisschende, en zeer geurige *reuk* bewaard, en in de hand gedragen; gelijk noch heeden van zeer veele werd gedaan. Doch zeederd men hare krachtige deugden heeft uytgevonden en beproefd, zijn ze in groote achting en waarde geweest.

Wandluyzen. *Curt. l. 21. c. 11.*

Want, voor eerst, de *Bladeren* (van een verdrogende en afvagende aart zijnde) in *oly* gekookt, en daar meê de bedsteeden over al bestroeken, verdrijven de *Wandluyzen*.

De

Hert-sterking.

De *Bloemen* van *Citroen-* en *Limoen-boomen* worden gemeenlijk geconfijt, of men trekt'er, door de Distilleer-konst, een welriekend Water uyt: 't Een en 't ander is bequaam, om 't *Hert* te verquikken en te versterkken.

Maag-sterking.

Uyt de *Vruchten*, 't zij geheel of doorgesneeden, werd een *Water* gedistilleert, 't welk, vermengd met een weynig *Zuyker*, zeer dienstig is in *hittige Koortzen*, en om de *Maag* te sterken: Want alle galachtige en slijmerige Vochten drijft het wech, zoo uyt de *Maag* als uyt de *Darmen*.

Vergif. Pest-besmetting. *Theopomp. Ghius lib. Hist.* 38.

De geheele *Vrucht* gekookt in *Roozewater*, waar bij wat *Zuyker* is gedaan, tot dat'er een dik of brijachtig zap van geworden is, en daar van ieder morgen een of twee leepelen vol nuchteren gebruykt, bewaard de Mensch voor allerley *Vergif*, en in tijd van *Pest* voor besmetting: Verwarmd en sterkt de *Maag*; en doet de *Spijs verteeren*.

Scorpioen-, Adder-, Slangen-beeten, &c. *And. Matth. l.* 1. *c.* 131.

Rauw tot Daalders gesneeden, daar op wat *Zuyker* gestroyd, en dus gegeeten, heeft niet alleen dezelve kracht, van de Mensch te bewaren voor alle *Vergif* en *quade Lucht*, maar is ook zeer dienstig teegens beeten van *Scorpioenen*, of 't steeken der *Adderen* en *Slangen*. Indien iemand alreeds eenig *Vergif* had in 't Lijf gekreegen, 't zal de kracht daar van verminderen, wechneemen, en dien mensch, zonder leevens-gevaar, in welstand herstellen: verdrijft ook de onnatuurlijke *lusten* der zwangere Vrouwen: verfrischt de Mond, zoo van zieke als gezonde, en is voor elk aangenaam.

Ætius Amid. lib. 1. *Ronic. Par. l. c.* 9.

De *geconfijtte Schellen* (warm en droog in den tweeden Graad) vermogen eeven 't zelve: Werden ook van de Maag beeter verteerd, dan wanneer men ze rauw gebruykt: versterken beyde *Maag* en *Lever*: maken een goeden *Adem*, en verdrijven alle zwartgallige Vochten: Doch moeten matig, en niet al te veel werden genuttigd, anders zou de verteering te zwaar vallen. Dezelve *rauw* in *Wijn* of *Azijn* gekookt, zuyveren de *Mond*, en maken de *Tanden* vast.

Camer. in Matth. lib. 1. *cap.* 75. 76. Goede Maag te behouden. Zomer-sproetelen, Puysten, &c.

Daarenboven, wil iemand gedurig een *goede Maag* hebben, die neeme ieder, of om den tweeden morgen, een leepel twee of drie van 't gedistilleert *Water*, 't welk op de volgende wijze werd gemaakt: Neem drie of vier † Kannen *Rhijnsche*, of goede *Fransche Brandewijn*: doe daar in de *Schellen* van vijftig varsche *Citroenen*: Distilleer dit zagtjens na de konst. Met dit *Water* zomtijds 't *Aangezicht* gewasschen, maakt ook een *zuyver Vel*: Verdrijft de *Zomer-sproetelen*: Neemd wech alle *Vlekken* en *Puysten*: en is goed teegens al de voorgenoemde ongeleegentheeden.

Matth. Lob. lib. 2. *fol.* 169. *Galen. lib. Simpl.* 7.

't *Zaad*, of de *Korlen*, droog en verkoelend in den tweeden Graad, werkt niet alleen krachtiger teegens alle *Vergif*, als de *Schel*, of 't *Zap*, maar verdrijfd ook de onnatuurlijke *Lusten* der Vrouwen: Is zeer dienstig, om de *Wormen* te doden en uyt te jagen: 't Zelve doet ook 't *Water*, gedistilleert uyt 't *Zap*, vermengd met *Syroop* van *Citroenen*, en daar van, 't zij Kinderen, 't zij oude Persoonen, die *Wormen* hebben, te drinken gegeeven: Verquikt ook 't Hert: Lescht de dorst: Verwekt *eetens-lust*, en in de Vrouwen de *Maandstonden*: maar veroorzaakt ook wel een *Misval*, inzonderheyd wanneer 't te veel van een bevruchte Vrouw gebruykt, of gegeeten werd.

Dodon. in addition. lib. 28. *c.* 2.

't *Rauwe zap*, koud in den derden Graad, met *Zuyker* vermengd, verwekt wel een weynig pijn of krimping des Buyks: is echter in *Heete* of *Pestilentiale Koortzen*, desgelijks in de *Schorbuts ziekte*, zeer dienstig: Neemd allerley *vlakken* uyt 't Lijnwaat wech. Men schrijft'er meê op Papier, welk schrift niet, dan teegen 't vuur gehouden, geleezen kan werden.

J. Stapelius l. 4. *fol.* 345.

't *Water*, uyt dit zap gedistilleert, doet eeven 't zelve, en verdrijft ook alle *onzuyverheyd*, alle *vlekken* des Aangezigts, werd derhalven van veele Vrouwspersoonen zeer gezogt.

Deugden der Oly uyt de Schellen.

De *Oly*, zoo wel uyt de *Schellen* als uyt 't *Zaad* getrokken, is van zulk een doordringende kracht, dat ze uyt 't roode *Coral*, na de konst der *Chimie* daar in gekookt, de *Tincture*, of *roode verwe* trekt. Op de Slaap des Hoofds, ook op 't Hert, en de Pols-ader gestreeken, weerstaat alle *Vergif*: Op de Navel gewreeven, of eenige weynige druppelen met Spaansche Wijn de Kinderen ingegeeven, zal in haar de *Wormen* doden: Is desgelijks, met Rhijnsche of Fransche Wijn gebruykt, zeer dienstig voor de geene, welke met *Flauwten*, of van 't *Graveel* zijn gequeld.

Zoute Peekel der ingeleydde Citroenen zeer dienstig, om terstond 't Podagra te geneezen.

De *zoute Peekel* der ingeleydde *Citroenen* is goed teegens 't *Podagra*, 't welk niet veele Jaren geduurd heeft, of verouderd is; op deeze wijze gebruykt:

Neem van deeze *Peekel* drie Pinten, een Pint goede *Brandewijn*: Doe dit onder een, en schud het wel te deegen door malkander, op dat het zich dies te beeter vermenge: laat het dus staan: Neem dan hier van een half Pint, of wat minder: maak het warm op 't vuur, en een witte doek daar in nat: leg die op de plaats, daar de pijn zich onthoud, doch 't Been moet altijd hoog gelegt zijn, zoo zal de smart in weynig tijds verdwijnen, en 't *Podagra* ophouden: inzonderheyd als men de droog-gewordene doek weer nat maakt, of zomtijds een weynig van dit nat daar op giet. Indien iemand, zoo haast hij van deeze Quaal eenige beginzelen gevoeld, terstond dit Middel gebruykt, zoo zal hy hier door 't *Podagra afweeren*, en zonder pijn doen vergaan; inzonderheyd als deeze Ziekte niet verouderd is: en indien al verouderd, zoo zal 't echter de pijn stillen, de Patient verligten, en hem veel eerder weer op de been doen komen.

Levin. Lemn. lib. Her Bibl. c. 37. *Exod.* XXXV. XXXVI. XXXVII. XXXVIII. *J. Ferrar. lib. Hesp.* 1. *c.* 7.

't *Hout* deezer Boomen is van Natuuren zeer *hard*, *onverderflijk*, *blinkend*, en met *vlammen* cierlijk gewaterd. Waarom ook niet alleen heedensdaags veelerley aardige werken daar van werden bereyd, maar ook oud-tijds hebben de *Joden*, zoo wel van dit als van Ceederen-hout, verscheydene dingen vervaerdigd. Gelijk dan daar van zijn gemaakt de *Arke des Verbonds*, en meer andere *Vaten*, welke de Priesteren in den Tempel gebruykten. Even hierom blijkt noch in onze dagen der *Joden* liefde tot deezen Boom: Want ze in 't Eyland *Corsica*, *Sardinien*, en meer andere Gewesten des Wereldts, de grootste en schoonste Vruchten des zelven Jaarlijks op hare Feestdagen zoeken te bekomen: die ze dan, als ze na hare Kerk, of Synagoge gaan, opentlijk in de handen dragen, en tot hunnen Godsdienst besteeden.

Bloemen van Oranje-boomen.

De *Bloemen* van de *Oranje-boomen* werden gebruykt tot veele dingen, om aan dezelve een aangename *geur* en *smaak* te geeven. Van deeze, gedroogd zijnde, werd ook ten dien eynde een welriekend *Poeder* bereydt.

Deugd van 't Water uyt de Bloemen. *Ruell l.* 1. *c.* 69.

't *Water*, uyt de gemelde *Bloemen* gedistilleert, en vijf of zes oncen daar van gedronken, is zeer dienstig in en teegens alle *Pestilentiale Koortzen*. Anderhalf of twee oncen daar van ingenomen, versterkt 't *Hert*, de *Moeder*, en de *Vrucht*, welke door dit middel gemakkelijker *ter Wereld* komt: ook bedwingd het de *Gal*.

't Zap uyt de Appelen. *Amat. Lusit. l.* 1. *enarrat.* 150.

't *Zap* uyt de *Appelen* zelfs (welke door hare aangename geur ieder verquikken, en niet zoo zeer verkoelen als de Citroenen) desgelijks haar *Zaad* (warm en droog in den tweeden Graad) *gedistilleert*, en daar van een weynig met vier druppelen *Citroen-* en *Vitriol-oly* nu en dan gedronken, breekt de *Nieren-steen*, en drijfd ze uyt: Doet ook 't *Braken* ophouden.

Buytenste Schel. *Tabernamont. l.* 3. *c.* 14.

De *buytenste Schel* der *Appelen* geconfijt, en daar van 's morgens een stukje gegeeten, is zeer goed teegens alle *Vergif*: Verdrijft de *Winden*: Versterkt de *Maag*: Jaagd alle *slijmerige vochten* uyt, en maakt een

† *De Schrijver gebruykt doorgaans het woord* Kroes, *en* Oort, *dat de Groeningse Maat is, en waar meede onze Utrechtse* Kan, *en* Pint, *ontrent overeenkomt, die wij voortaan in de benaming zullen volgen.*

Sim. Paull. Quad. Claſſ. 3.

een *goedem Adem.* Deeze gedroogd, tot een *Poeder* gemaakt, en daar van een *Scrupul* met Wijn ingenomen, verdrijft 't *Colijk*; dood de *Wormen*; is goed teegens 't *Graveel*, met Pieterſelie-water gebruykt; ſtild de *koude pis*; en bewaard den Menſch voor de *Peſt.* Daarenboven, met een weynig *Sal prunellæ* gepulverizeert, met *Zyroop* van *Roozen* vermengd, en daar meé de mond der Kinderen gewreeven, geneeſd haar van de *Sprouw.*

Goed Snof en Niespoeder.

Wil iemand een goed *Snof* of *Niespoeder*, die bereyde het deezer wijze:

℞. *Cortic. Aurant. pulveriſator. Drach. tres.*
Foliorum Aur. pulveriſ.
Herb. Majoranæ
Roriſmarini. ana drach. duas.
Radic. Hellebori Albi
Iridis Florent. ana drach. ſemis.
Olei Aniſi gutt. quinque.
Caryophyllor. gutt. tres.
Miſc. fiat Pulvis ſubtiliſſimus.

Joh. Bapt. Ferr Heſp. lib. 4. cap. 25.

Hier van een weynig gebruykt, doet zagtjens Niezen, en ontlaſt 't Hoofd van veele vochtigheeden.

Een kleyn ſtukje van de *varſſche Schel* (warm in den derden, en droog in den tweeden Graad) in de Neusgaten geſtoken, heeft dezelve werking. In Brandewijn, op de voorheenen verhaalde wijze, gediſtilleert, en daar van 's morgens een weynig gedronken, verſterkt, en brengd weer te regt een *quade Maag:* Maakt een *vrolijk Hert:* Bewaard den Menſch voor alle *booze, peſtilentiale lucht:* Verdrijft alle *Zomer-ſproetelen* en *vlekken* des Aangezichts.

't Zap, hoe goed voor de Maag: en voor d'onnatuurlijke Vloed der Vrouwen.

't *Zap* is koud en droog in den tweeden Graad: Goed in alle *hitzige Koortzen*, en *beſmettelijke Ziekten.* Met een weynig Zuyker getempert, verſterkt de *Maag*, doed de *walging* en *braking* der zelve ophouden. Om 't *onnatuurlijk Vloeyen* der Vrouwen te ſtoppen, neeme men twee Kannen zuyver Put- of Fonteynwater: doe daar in de *Schellen* van drie groote niet al te rijpe *Oranje-appelen:* laat dit te zamen koken, tot dat'er maar drie Pinten van is overgebleeven. Op 't laatſte doed men daar in een hand vol bladertjens van *Piloſella-kruyd:* daar na door-gezijgd, en tot eenige malen toe een ſtuk *gloeyend Staal* daar in geleſcht. Hier van geeve men de qualijk-geſtelde 's morgens zes of agt oncen te drinken; en hij zal dit Hulpmiddel goed bevinden; gelijk *Ludovicus Septalius* in zijne Geneeskonſt getuygd.

Animad. & Caut. Med. l. 7. Anim. 144.

Zoete Oranje-appelen. *Balth. Piſanell. de nat. lib.*

De *zoete Oranje-appelen* werden voor de beſte gehouden: Zijn ook niet zoo *koud* als de *zuure.* Werden ter dier oorzaak dienſtig geoordeeld voor *Zwaarmoedige*, en voor *oude Lieden:* ook voor de geene, die gequeld worden met eenige *verſtopping* der inwendige Deelen. De *zuure* zijn in warme dagen goed voor *jonge Perzoonen:* ook voor zulke, die met de *Gal* geplaagd, of met overvloedig bloed belaſt zijn.

Bapt. Ferr. Heſp. lib. 1. cap. 7. & lib. 3 cap. 24.

Deeze ſchoone Vrucht werd van veele *Joodſche Rabbinen* gehouden voor dezelve, van welke God *Adam* had verboden te eeten: Waarom noch heedenſdaags (gelijk veele meenen) in zommige der zelve 't naargelaten Teeken des Beets in 't voorſte deel werd geſien; zoo dat ze dienshalven de naam van *Pomum Adami*, of *Adams-appel*, zou bekomen, en tot noch toe behouden hebben. Mijn oordeels werd door deeze Vrucht iet zonderlings te kennen gegeeven: te weeten, *de luſt en 't vermaak deezer wereld*, 't welk de Heere *Adam* en *Eva* had verboden te begeeren, op ſtraf des doods; in teegendeel geboden, zijn Woord en Bevel, hen voorgeſteld, te onderhouden: Doch zij, luyſterende na de Slang, inwilligende hare eygene Begeerte, verkozen de verbodene Vrucht der welluſt voor de ſchoonſte, en behagelijkſte des Aardbodems: waarom zij ook uyt 't *Paradijs* verdreeven, van de gemeenſchap met God, en zijne heerlijke Gaven vervreemd en beroofd geworden zijnde, de dood ſterven moeſten: gelijk ook alle, die haar hier in volgen.

Bedenking des Autheurs.

III HOOFDSTUK.

GRANAATBOOM.

Verſcheydene namen bij verſcheydene Volkeren.

DEezen Boom, dus genoemd op 't *Neederlandſch*, werd in 't *Latijn* geheeten MALUS PUNICA, weegens de bruyne verwe der Vrucht, gezegt *Puniceus*, of *Phœniceus Color:* En MALUS GRANATA, vermits men veele korlen in dezelve vind: 't Welk de *Françoiſen* heeft bewogen, deezen Appel te beteekenen met de naam van MIGRAINE, als of men zeyde *Millegraine*, of *Duyzend-grein:* Anders noemen ze deezen Boom GRENADIER: De *Hoogduytſchen* GRANATBAUM: De *Italianen* ALBERO DI POMO GRANATO (*Arbori di Granati.*)

Zes bijzondere Soorten van Granaatboomen.

Hier van zijn mij in haren Aart bekend zes bijzondere Soorten, te weeten: MALUS PUNICA SATIVA FLORE SIMPLICI, Tamme Granaatboom met een enkele Bloem, welke alleen in heete Landen Vruchten draagd. MALUS PUNICA SYLVESTRIS; of BALAUSTIUM FLORE PLENO COCCINEO. FLORE PLENO ALBO. BALAUSTIUM FLORE PLENO LUTEO; en FLORE PLENO ALBO & RUBRO VARIECATO, WILDE GRANAATBOOM, of BALAUSTIUM, met een dubbelde Scharlaken Bloem; met een dubbelde Witte Bloem; met een dubbelde Geele Bloem; en met een dubbelde Wit en Rood-bonte Bloem: welke alleen in de Apotheeken werden gebruykt, en zonder Vrucht na te laten afvallen. En eyndelijk BALAUSTIUM PUSILLUM FLORE COCCINEO PLENO, of MALUS PUNICA NANA; kleyne, of lage Granaatboom, met een groote dubbelde Scharlaken Bloem, waſſende van natuuren niet hooger als ruym een maat-voet. De verwonderens-waardige ſchoonheyd der verwen is zeer aanzienlijk.

Balauſtium flore pleno luteo, albo, & coccineo.

Hoedanig deeze Boomen

Al te zamen beminnen ze een goede gemeene Aarde, wel doormengd met twee deelen Zand, twee deelen Paardemiſt, drie deelen oude Koeyenmiſt, drie deelen Veengrond, en een deel eenjarige Schapenmiſt: een zeer warme, opene, luchtige, vrye, en wel ter Zon gelegene plaats, bewaard voor alle *Ooſte-* en *Noorde-*winden: Daarenboven zoo veel Vocht, dat ze in de Zomer bijna ieder dag willen begoten zijn met Reegenwater, 't welk in de Zon lauw geworden is, of gedurig bevochtigd door een wolle Lap, uythangende uyt een Pot vol Water, gelijk van de *Oranje-boomen* is gezegt.

moeten waargenomen werden.

Tamelijk hard zijn ze van natuur, konnen echter geen Vorſt, of veel koude Herfſt-reegenen verdragen; moeten derhalven met 't begin van *October* binnens huys, in een niet al te warme plaats, gezet, en gedurende dien tijd met matige lauwe vochtigheyd onderhouden werden; vermits ze, van hare Bladeren ontbloot zijnde, niet zoo veel voedzel van noden hebben, als in warmer dagen. Ook moet men ze niet voor half *April* met een zoet Reegentje weer in de Lucht brengen, en voor de koude nachten dekken.

Bloeſſem.

Gemeenlijk dragen ze ieder Zomer tweemaal Bloeſſem, in 't begin van *Junius*, en *September*, 't welk zeer luſtig te zien is. Werden ook alleen vermeenigvuldigd door hare bij de wortel, of boven de grond uytſchietende jonge Loten, van twee of drie Jaren. Deeze ſnijd men, gelijk de *Angelieren*, ten halven in: en als ze 't tweede Jaar daar na Wortelen hebben geſchoten, werden ze met een afgaande *Aprilſche* Maan in Potten verplant.

Vermeenigvuldiging.

Zuyvering

In ieder Voorjaar, in 't laatſte van *April*, met een afgaan-

en Snoeying. afgaande Maan, moeten ze van hare doode Takken gezuyverd, en van 't meeste nieuw-geschoten Hout besnoeyd, of met een Schaer geschoren worden: Dragen anders weynige of geene Bloemen. Want deeze Telgen 't meeste Voedzel na zich trekkende, ontblooten de Bloessem-dragende Knoppen te zeer van hare drijvende kracht.

KRACHTEN.

Witte en Roode Vloed der Vrouwen: *Ruell. de Nat. Stirp. l. 1. c. 122.* DE *Bloemen* deezer Boomen, zoo wel Wilde als Tamme, zijn koud en droog in den tweeden Graad. In *Roode Wijn* gezoden, en daar van gedronken, of gedroogd, en 't *Poeder* ingenomen, stoppen de *Witte* en *Roode Vloed* der Vrouwen, de *Roode Loop*, en 't *bloeden* van *varssche Wonden.* Neemen wech de ongeleegentheyd des Ligchaams, wanneer de Natuur zich door de *Stoelgang* wil ontlasten, en echter zulks niet verrichten kan: Welke Quaal van de Genees-geleerde werd genoemd *Tanasmus.*

Dodon. lib. 18. cap. 7. Maken ook de *Tanden* vast, en zuyveren 't *Tandvleesch*, als men 't daar meê wascht. Heelen de *Gescheurdheyd*, en doen te rugge keeren de neerwaartszinkende, of *uytgeschotene Darmen*, bij wijze van Plaasters daar op gelegt.

Binnenste Bladeren der Bloemen. De *binnenste Bladeren* der zelve, gestoten, en met *Zuyker* vermengd tot een *Conserf*, dan anderhalf lood daar van met gestaald Water, of sterke *roode Wijn*, gebruykt, heeft dezelve Werking: Doet ook ophouden 't *Rood Melizoen*, en de onnatuurlijke *Buykloop.* De onsteltenis van *Leever* en *Milt* werd'er door wechgenomen. Alleen 't *Poeder* op *Wonden* gestroyd, geneest dezelve.

Avicenn. lib. sui Canonis. 2. De *Vruchten*, of *zuure Granaat-appelen*, droog, en verkoelend in den tweeden Graad, ook een weynig te zamen-trekkend van aart, gegeeten, doen wel *Water lossen*, doch zijn voor oude Lieden niet dienstig.

Deugden van 't Zap uyt de Korlen. *Dioscorid. l. 1. c. 152.* 't *Zap uyt de Korlen* (ook van een verkoelende en te zamen-trekkende kracht) uytgeparst, en met *Zuyker* of *Honing* gekookt, is goed op de *geswellen* des *Monds*, en der *heymlijke Leeden* gestreeken: Neemt wech de gebreeken der *Neusgaten*, en de pijn der *Ooren*: Heeld de *lopende Wonden* en *Zweeren* of *Zeeren* der Beenen en Voeten. Een geheelen *Appel* in een wel toe-gemaakte Pot gedaan, in een Oven uytgedroogd, en tot Pulver gestoten, verdrijft ook de *Roode Loop*, anderhalve of twee *Scrupelen* met roode Wijn ingedronken.

Amat. Lusit. l. 1. Enarr. 138. 't Zap deezer Vrucht, aangenaam voor de *Maag*, versterkt niet alleen dezelve, maar verdrijft ook hare hitte, doet 't *Braken* ophouden, en neemt wech de *brand* in de *Koortzen.*

Galen. lib. Method. Med. 13. De *zoete Granaat-appelen*, niet zoo zeer verkoelende noch te zamen-trekkende van aart, werden voor de beste gehouden, doch men moet ze, zoo wel als de *zuure*, matig gebruyken. Zijn voor de *Maag* en *Borst* niet ondienstig. Verdrijven de *Hoest*, maar veroorzaken *Winden*, en zijn de Koortzige menschen niet voorderlijk.

P. Æginet. l. 7. c. 3.

Lonic. Herb. cap. 11 fol. 30. De *Korlen* van deeze *zoete* (goed voor de *Maag*, maar geenzins de *zuure*, gelijk LONICERUS daar van schrijft) in Water gezoden, en van 't zelve gedronken, stild het *Bloedspuygen.*

Schellen. De *Schel* hier van, bij veele genoemd *Malicorium*, heeft dezelve *kracht* als de *Bloemen*; doch werd meer als *die*, ook als de *Korlen* of 't *Zap*, gebruykt. In *Wijn* gezoden, of *gepulverizeerd*, weerstaat alle *verrotting* en *vervuyling*, zoo wel in de *Darmen* als in de *Maag*: doet de *Wormen* sterven: is dienstig teegens de *Koorts*, en zeer bequaam tot de dingen, welke men moet gebruyken om te *verkoelen* en te *stoppen.*

Camerar. lib. 1. cap. 74. in Matth.

Begeerlijkheyd deezer Vrucht. Deeze schoone en aangename Vrucht is niet alleen heedensdaags van een ieder zeer begeerd, weegens zijn aangenaam zap, maar was ook voortijds in der *Hebreën* Godsdienst gebruykelijk, en hoog geacht: Men kan hier van nazien 't *tweede Boek Mosis*: Waar in de Heere aan *Moses* niet te vergeefs beval, dat hij den ondersten Zoom van de *Rok* des Hoogen-priesters *Aarons* zou vercieren met *Granaat-appelen* van Scharlaken, geele Zijde, en Rozen-rood heerlijk gemaakt, konstig vertonende de ware gedaante der leevende Vruchten. Tusschen ieder *Granaat-appel* moest een *gouden Klokje* of *Schelle* hangen. Deezen *Rok* moest hij aan hebben, als hij in 't *Heylige* ging: Waar meedê wierd te kennen gegeeven, de Edelheyd der deugd, de neederigheyd des leevens, de eenigheyd des gemoeds, en de oprechtigheyd des herten, met welke zij alle God moesten eeren en dienen: t'elkens hen hunne zonden, op 't geluyd der beevende Klokjens, dat is, 't gehoor van Gods Woord, en vreeze voor zijn Almagtigheyd, voor oogen stellende, in een diepe neederigheyd harer zielen: Waarom ook de Hooge-priester den Heere niet recht dienen, veel min des Volks misdaad verzoenen kon, zonder aangedaan te zijn met 't geheyligde kleed der schoonheyd, zuyverheyd en 's herten oprechtigheyd, maar daar over den dood zou gestorven hebben; gelijk ook die alle zal weervaren, welke bevonden zullen worden niet bekleedt te zijn met 't kleed der vreeze Gods. *Exod. XXVIII. en XXXIX.* Bedenking des Schrijvers.

IV HOOFDSTUK.

MOERBEZIENBOOM.

Namen, en verscheydene Soorten der *Moerbezienboomen.* MEt dien Naam is deezen Boom bij de Neederlanders bekend: Op 't Latijn MORUS: In 't Hoogduytsch MAULBEERBAUM: In 't François MEURIER: In 't Italiaansch MORO, en MORO CELSO. Hier van zijn mij in haren aart alleen twee bijzondere Soorten bekend, namentlijk, MORUS NIGRA, Zwarte *Moerbezien-*, en MORUS ALBA, Witte *Moerbezienboom.* Beyde zijn ze van eeven dezelve bouwing en waarneeming.

Waarneeming der zelve. Zij beminnen een gemeene, zandige, drooge, en welgemestte Aarde; een warme plaats, opene, vrye Lucht, en weynig Water. Jaarlijks geeven ze in deeze Landen rijpe, doch ongezonde Vruchten. Konnen de *koude des Winters* tamelijk wel verdragen: Echter lijden ze niet alleen dikmaal schade door harde en langdurige *Vorst*, maar komen ook wel geheel te versterven, gelijk in de jaren 1646., 1658., 1670., en op meer andere tijden geschied is.

Aanwinning. Zij werden op driederley wijzen *vermeenigvuldigd*, of *aangewonnen*, te weeten:

Eerste wijze. *Eerst*, door hare bij de Wortel uytwassende jonge Spruyten, welke men in de Maand van *Maert* met een volle Maan insnijd: dan met aarde aangevuld zijnde schieten ze zeer bequamelijk Wortelen. Als deeze twee jaren oud zijn geworden, moeten ze op een Voormiddag werden verplant, niet in den *Herfst*, maar in de *Maert*, met een afgaande Maan.

Ondervinding. Indien men in eene der grootste Wortelen deezes Booms met de Spade steekt tot op de helft, zoo zal ze daar een knobbel maken, en veelvoudig uytschieten.

Tweede wijze. *Ten anderen*, door jonge Takjens; welke men in *April*, of *Maert*, met een volle Maan afsnijd, en aan een donkere plaats in de aarde steekt. Deeze, dikmaal met water begoten, beklijven, en vatten Wortels.

Derde wijze. *Ten derden*, door manier van *Enten*; 't welk in *April* met een wassende Maan geschied, op een CASTANIEN-, WILDE PEER-, of APPELBOOM; wiens Vrucht dan zijne natuurlijke verwe verliest, en bleek werd.

Witte Moerbezienboomen. De WITTE MOERBEZIENBOOM is wel zoo hard van natuur als de ZWARTE: kan daarom de Winter-koude beeter verdragen: werd ook veel grooter, doch zijne Vrucht blijft kleynder; en komt, bij goede warme jaren

ren, in deeze Landen tot een volkomene rijpheyd; gelijk ik zelfs *Anno* 1670. binnen *Brussel* heb gezien in den Hof van den ervaren en beroemden Heer JOHANNES HERMANS, *Apothekar*: ook heb ik'er van gegeeten: waren laf en zeer zoet van smaak.

KRACHTEN.

Bladeren, waar voor goed. *J. Ruell. de Nat. Stirp. l. 1. c. 102.*

DE *Bladeren* der *Moerbezienboomen*, als een weynig te zamen trekkende en zuyverende van aart, met Azijn en een weynig Oly gemengd, of ook, zoo wel varsch als gedroogd, in Wijn gezoden, zijn goed voor de geene, welke zich *gebrand* hebben, op de beschadigde plaats gestreeken, of opgelegt. Desgelijks voor de *beeten* der *Adderen*, *Slangen*, en 't *steeken* der *Byen*: hier toe is ook 't Zap zeer dienstig bevonden.

Galen. de Simp. Med. lib. 7. Curt. lib. 23. cap. 19. Dodon. lib. 28. cap. 18.

De *Moerbezien* zelfs zijn *koud* tot in den derden Graed, en zeer te zamen-trekkend: van naturen ongezond, en verwekken gemeenlijk, als men'er te veel van eet, eenige *krankheyd*, of *Pestilentiale ziekte*.

Rijp, voor den eeten genuttigd, maken *Stoelgang*, doch geeven weynig Voedzel: stillen de *dorst*: verwekken *lust om te eeten*, wanneer de *Maag*, door groote hitte, slap of flauw is geworden. Maar na de maaltijd gebruykt, verdervenze de *Maag*, ontsteeken de *Leever*, en veroorzaken *slaap*.

Onrijpe Vruchten. *Joach. Camerar. in Matth. lib. 1. cap. 98.*

De *onrijpe Vruchten* gedroogd, verstoppen zeer: zijn derhalven dienstig, om 't *Braken* te doen ophouden, en de *Bloedgang*, ook alle andere diergelijke Vloeden, te stempen. 't *Gedistilleert Water* van dezelve is nut, om in de *Angina* (*Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*) te gebruyken, daar meê gegorgeld. 't *Zap* daar uyt geparst, en met Zuyker gekookt (als afdrogende en te zamen-trekkende) heeft dezelve kracht: is ook goed teegens de *ontsteeking* der *Leever*: de *Tong*, en 't *Tandvleesch* daar meê gestreeken, geneesd der zelver Wonden, en beneemd de schietende * Zinkingen hare kracht.

Bast der Wortel. *Diosc. lib. 1. cap. 181.*

De *Bast* van de *Wortel* deezes Booms is bitter van aart; warm, droog, zuyverende, en van een *purgeerende* kracht. In *Wijn gekookt*, en daar van een goede Roemer vol heet uytgedronken, doed de *verstopte Maandstonden* weer voortgaan: opend ook de *verstopping* van *Leever* en *Milt*: doodt de Wormen, en werd gepreezen teegens *vergif*.

't Zap der Wortel teegens Tandpijn, &c.

Wanneer deeze *Wortel* in de Maand *Julius* werd gekerfd, of gesneeden, zoo geeft ze van zich een groot deel *zap*, 't welk zeer haast dik werd, en krachtig is teegens de *pijn der Tanden*, zeer goed voor *etterige Gezwellen*: en ook doet *purgeeren*.

Vide Marc. virgil.

't *Hout* deezes Booms heeft zulk een eygenschap, dat het, teegens malkander *gewreeven*, *vuur en vlam* van zich geeft: Zoo dat men, bij gebrek van vuur, 't zelve deezer wijze kan bekomen en gebruyken.

Vruchten der witte Moerbezienboomen. *Cass. Bass. l. 10 c. 69. Jo. Bodæus l. in Theop. 4. fol. 401.*

De *Vruchten* der *witte Moerbezienboomen*, van welke de Oude geen kennis hebben gehad, maar door CASSIANUS BASSUS eerst bekend wierden, zijn in geen achting, en werden niet begeerd. Hare Bladeren echter verstrekken de *Zijde-wormen*, welke men *Bombices* noemd, tot een goed Voedzel: Waar door ze ook schooner en meerder Zijde werken, als door 't gebruyk van die met *zwart-roode Vruchten*: welke, wanneer menze aanraakt, de vingeren een schoon-roode verwe toevoegen; die men door geen bequamer middel kan wechneemen, als met 't Zap der zelve Vrucht, die noch groen of onrijp is.

Zeldzame Geschiedenis. *Athen. lib. 2.*

ATHENÆUS verhaald, dat ten tijde van *Hegezander* geenen *Moerbezienboom* in gantsch *Griekenland* eenige Vrucht heeft gedragen in den tijd van twintig achtereen-volgende jaren: in welke de Menschen sulkerwijs een zeer zwaar *Podagra* overviel, dat noch Man noch Vrouw, noch jonge noch oude, noch Dienstmaagd noch Dienstknecht daar van verschoond bleef: daar na tot de Schapen en Geyten overgaande, heeft zoodanig een vernieling daar onder veroorzaakt, dat nauwlijks 't derde deel overbleef.

* *Catarrhen.*

Vreemdigheyd. *Lev. Lemn. Herb. Bibl. lib. cap 34.* *1 Mach. VI. 34.*

't Is ook aanmerkenswaardig, dat men de *Elephanten*, nu ten strijde bereyd, om haar wreed en onzinnig te maken, 't *roode zap* der *Moerbezien*, of daar in geverwde Vaandelen, vertoond en voorlegt; waar doorze zoo ontsteld werden, datze als verwoed, met een sterke drift om te verdelgen, op de vijanden indringen. Zie hier van een voorbeeld in 't *eerste Boek* der *Machabeën*.

V HOOFDSTUK.

MISPELBOOM.

Namen bij verscheydene Volkeren.

BY veele niet alleen wel bekend, maar ook om zijner Vruchten wil zeer begeerd, werd in 't *Latijn* genoemd MESPILUS: van de *Hoogduytschers* MISPEL-BAUM: in 't *Fransch* NEFFLIER: en in 't *Italiaansch* NESPELO.

Verscheydene Soorten der Mispelboomen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie bijzondere Soorten, MESPILUS SATIVA, gemeene *tamme Mispelboom*: MESPILUS SYLVESTRIS, *wilde Mispelboom*, wiens Vruchten noyt gegeeten of gebruykt worden, en MESPILUS ARONIA, of MISPELBOOM ARONIA van de Oude genoemd, wiens Vruchten kleyn zijn, en veele bij malkander hangen; gemeenelijk voorzien met drie Steenen. Wanneer ze hare rijpheyd bekomen, werden ze roodverwig. Deeze alle zijn niet van eeven dezelve *culture* of bouwing.

Gemeene tamme Mispelboom.

De MESPILUS SATIVA, of *gemeene tamme* MISPELBOOM, brengd zijne Bloemen voort in 't begin van *May*-maand. Bemind van naturen een zandige, of ook een gemeene wel gemestte aarde, een goede luchtige plaats, en veel Water: verdraagt de felle koude en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Heeft gemeenelijk in *October* volkomen rijpe Vruchten: die men, met een volle Maan geplukt, en week geworden zijnde, houd voor een aangename spijs, of banket.

Aanwinning.

Deeze Boomen werden in onze Gewesten gemeenelijk vermeenigvuldigd, of aangewonnen, door de konst van *Enten*; 't welk meest geschied op *Haagdoorn* in de *Maert*; alhoewel men oordeeld, dat men 't bequamer op *Quee-stammen* kan verrichten.

Middel, om zeer groote Mispelen te bekomen.

Wil iemand van deeze Soort *zeer groote Vruchten* bekomen, die neem een *Ente* uyt 't midden, of boven uyt den Boom, zittende ten *Zuyden*, en steeke die in de *Maert*, teegens 't eerste *Quartier der Maan*, op een bequame *Mispel-stam*, die van een Korl is gezayd geweest in *Februarius* of *Maert*, met een afgaande Maan, (welke dan twee Jaren in de aarde blijft, eer ze opkomt, en niet alle Jaar tot zijne volkomenheyd geraakt) zoo zal men ongelooflijk-groote MISPELEN daar van trekken. Ik heb'er een op deeze wijze gecultiveert gehad, die zulke Vruchten gaf, dat in de Kroon der zelve een geheele Rijksdaler kon leggen. Vermits deeze Boom, weegens zijne grootheyd, op een ongeleegene plaats stont, moest hij uytgeroeyd, en alzoo verdorven werden; 't welk waarlijk jammer was. (Voorbeeld.)

Ander middel, om noch heerlijker Vruchten te winnen.

Daarenboven, indien noch iemand de gedagte jonge van Korlen gezayde *Mispel-stammen*, drie Jaren stil gestaan hebbende, van hare Hert-wortel ontbloot; (gelijk van de APPELBOOMEN en meer andere gezegt is) met een afgaande Maan verplant, en, na een Jaar of twee, daar op *ent*, zoo zal hij noch veel heerlijker Vruchten genieten, en met zonderlinge lust een wonderlijk vermogen der Natuur aanschouwen.

Aronie Mispelboom.

De MESPILUS ARONIA, of ARONIE MISPELBOOM, wiens Vrucht werd genoemd op 't *Latijn* MALUM AZAROLUM: op 't *Italiaansch* AZAROLI, en in 't *Fransch* TARNOTES, of ook POMMETS, is veel teederder van aart: bemind een goede zandige aarde, taamlijk

voor-

En hoe waar te neemen. voorzien van oude twee-jarige *Paardemist*; een opene, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, ook genoegzame vochtigheyd. Verdraagd in deeze Landen ongeerne de felle koude des *Winters*: moet derhalven in een Pot, of houten Bak, met een afgaande Maan in *April*, of *Maert*, geplant, in *October* binnens huys gesteld, met matige vochtigheyd onderhouden, en in 't laatste van *April* weer in de Zonne-stralen gezet zijn.

Vruchten. Deeze Boom bloeyd in 't laatste van *May*, en geeft in deeze koude Gewesten dikmaal Vrucht, doch zelden volkomen rijp; ook Bladeren, van grootte en gedaante de HAGEDOORN zeer gelijk, doch bleeker van verwe, en harder van aart. 't Hout is voorzien met sterke Doornen: draagd groenachtige Bloemen, als bij trossen, en kleyne Vruchten, rood van verwe, en morw als ze rijp zijn. Werd niet alleen *voortgezet* door dezelve, wanneer ze, hare volkomene rijpheyd bekomen hebbende, in de Maand van *October* of *Februarius* met een afgaande Maan in een Pot, twee vingeren diep onder de aarde, werden gezet; maar ook door *Zuygen*, *Inenten*, of door manier van *Oculeeren*: 't welk ter behoorlijker tijd bequamelijk kan geschieden in een gemeene *Mispel-stam*, *Queeboom*, en meer andere. *Manieren van aanwinning.*

KRACHTEN.

Bladeren. *Gal. Simp. Med. fac. lib. 7.* DE *Bladeren* der *Mispelboomen* hebben een verstoppende en te zamen-trekkende kracht. Zijn derhalven bequaam, om alle *onnatuurlijke Vloeden* te stoppen. Zoo de *Bladeren* als de *Vrucht* gedroogd, tot pulver gemaakt, en op *Wonden* gestroyd, geneest dezelve, en doed ook 't *Bloeden* ophouden: met Water van Porcellain gedronken, is bequaam, om 't *Bloedspuygen* te stillen. *Matth. lib. 1. cap. 133.*

Vruchten. *Diosc. lib. 1. cap. 171. Dodon. lib. 28. cap. 10.* De *Vruchten* zelfs zijn koud, droog, en zeer te zamen-trekkend van natuur: derhalven werd niet goed geoordeeld, veel daar van te eeten, ten ware men 't Ligchaam wou *stoppen*. Noch hard zijnde, bezwaren ze de *Maag*, en verwekken *pijn in 't Hoofd*: Week geworden, zijn ze bequamer om te nuttigen met *Zuyker* en *Gengbar*: bezwaren dan de *Maag* zoo veel niet; trekken niet zoo zeer te zamen; verstoppen niet zoo krachtig; werden haast verteerd, doch geeven 't Ligchaam slecht voedzel.

Gebruyk van Mispelwater. 't *Water*, daar *harde Mispelen* in gekookt zijn, in de Mond genoomen, en daar meê gegorgeld, werd niet ondienstig gehouden teegens allerley *Zinkingen*, welke op de *Keel* en *Tanden* vallen: doed ook ophouden de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen, als ze daar in gaan zitten bij wijze van een Bad.

Van de Mispelsteenen. Curt. lib. 24. c. 16. De *Mispelsteenen* gedroogd, gepulveriseert, en daar van ingedronken een vierendeel-lood met Wijn, waar in Pieterselie-wortelen zijn gezoden, breekt en drijft af de *Steen*: doet ook 't *Water lossen*.

Azarolen. Gesner. Hist. Plant. fol. mihi 163. De Vruchten van de *Aronic Mispelboom*, gemeenelijk genoemd *Azarolen*, zijn de *Maag* en *Mond* veel aangenamer, inzonderheyd in Zuyker ingelegt. Zijn dan ook niet ondienstig voor de *bevruchte Vrouwen*; want zij doen der zelver *lusten* verdwijnen; versterken de *Maag*, en neemen de onsteltenis, qualijkheyd en walging van dezelve wech.

VI HOOFDSTUK.
VYGENBOOM.

Namen.

Oo genoemd op 't *Neederlandsch*; in 't *Latijn* FICUS; op 't *Hoogduytsch* FRIGEN-BAUM; in 't *Fransch* FIGUIER; en op 't *Italiaansch* FICO en FICAIO.

Vierderley onderscheydene Soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene Soorten, namentlijk: FICUS FRUCTU ALBICANTE, of *Vijgeboom* met een *witachtige Vrucht*. FRUCTU CŒRULEO, met een *blauwe Vrucht*. FICUS HUMILIS, of *lage Vijgeboom*, en FICUS SYLVESTRIS, of *wilde Vijgeboom*, die ook CAPRIFICUS werd geheeten. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Culture*, of bouwing en waarneeming.

Hoedanig men deeze Boomen moet waarneemen, Zij beminnen een goede, bequame grond, bestaande uyt vier deelen gemeene aarde, twee deelen oude twee-jarige Paarde-, twee deelen oude Koeyenmist, een deel een-jarige Hoenderdrek, en twee deelen zand, zonder eenige zoutigheyd, wel door malkander vermengd; een opene, vrye lucht; een warme, of wel ter Zon geleegene plaats, en veel water: Blijven lange Jaren in 't leeven: Mogen in deeze Landen de felle *Winter-koude*, veel Sneeuw-water, om der scharpheyd wil, Neevel, en sterke Winden, niet wel verdragen: moeten derhalven in 't laatste van *October* (wat eer of later, na de gesteltenis van 't Weêr) aan hare Wortelen, een voet hoog, en twee voeten in 't rond, met droog *Turfmul*, of *Kaf*, wel gedekt, en van onder af tot boven toe wel dik met Stroo omwonden, ook niet voor 't begin van *April*; indien 't Jaar-getijde goed is, weer open gemaakt worden.

om haar te bewaren Men kan ook gevoeglijk aan de eene zijde des *Wortels* deezer Boomen de aarde een weynig wechneemen, alzoo geheel neerbuygen, met aarde, een voet of meer hoog, t'eenemaal bedekken, en dan Stroo, of warme *Paardemist*, daar over leggen: dus blijven ze van de *Vorst* onbeschadigd; ja behouden dikmaal hare onrijpe en kleyne *Vruchten* ongeschonden.

teegens de ongeleegentheeden des Winters. Maar onaangezien men deezer wijs gehandeld heeft, zoo bevind men echter, dat ze zomtijds door een langdurige *Vorst*, *Muyzen*, of andere ongeleegentheeden beleedigd, niet alleen van hare *Bast* en *Vruchten*, maar ook van hare *Takken* geheel beroofd werden (inzonderheyd als ze met Stroo zijn bedekt); welke, als men ze afsnijd, bij de Wortelen haast weer uytlopen, en niet ligtelijk gantsch versterven.

Verzeekerder wijze, om haar voor alle onheyl te behoeden. Ik houde daarom voor best, dat men haar plant in een Pot, of een houte Bak, om 's *Winters* binnens huys gebragt, en niet voor den tienden of vijftienden *April*, met een zoete Reegen, weer buyten gesteld te worden. Dus zult gij ieder Jaar volkomen rijpe en zeer smakelijke *Vruchten* genieten. Alhoewel ik aan de CAPRIFICUS, of WILDE VYGEBOOM, noyt eenige *Vrucht* heb gezien; waar door hij eyndelijk met een goede *Pas* na 't *alverteerend element* is gezonden. Indien de Wortelen deezer Boomen in de gedagte Potten of Bakken te veel werden, zoo datze dezelve allerwegen vervullen, dan moet men t'elkens in 't Voorjaar, in *April*, de kanten daar van rondom een handbreed met Aarde met al af steken, en een goede vette Grond weer in de plaats leggen; zoo groeyen ze dies te beter, schieten daar in nieuwe Wortelen, en geeven een aangenamer Vrucht.

Vermeenigvuldiging. In deeze Landen werden ze niet vermeenigvuldigd, als door hare bij de Wortel uytgelopene jonge Loten: die van zelfs zoo haast geworteld, als aan 't licht gebragt zijn: moeten met een afgaande Maan in *April* van de oude afgenomen, en verplant worden.

Jaarlijks offer der Romeynsche Vrouwen en Dienstmaagden, aan Juno, onder een Vijgeboom. De *Romeynsche* Vrouwen, met al de *Vrye-* en *Dienstmaagden*, hebben voortijds, volgens 't getuygenis van ORPHEUS, de Godin JUNO Jaarlijks onder een VYGENBOOM eens geofferd, ter onsterflijker gedachtenis eener lofwaardige daad, door de getrouwheyd harer Dienstmaagden uytgevoerd. De Stad *Romen* was door de *Galliërs* ingenomen: en schoon hare uytspattende razernij wat gestild wierd, zoo had echter de hoogheyd deezer Stad haar ontzach en luyster verlooren. De *Roomsche* Magt lag voor die tijd als ter neer geveld. De Naburige vyanden dit in aanmerking neemende, hebben zich stoutelijk ingebeeld, dat haar nu een goede geleegenheyd was verscheenen, om *Romen* gantschlijk

lijk te verdelgen : verkoren daar op tot haren Veldoverften POSTHUMIUM LIVIUM; die, tot den *Roomfchen* Raad gezonden, van haar begeerde, dat ze, indien ze niet alles, wat de *Galliers* in hare Stad noch hadden overgelaten, gantfchlijk verwoeft wilden zien, hare Vrouwen en Dochteren, zoo veele als'er binnen *Romen* gevonden wierden, gewillig in zijne handen zouden overgeeven. Zij, met al de Vaderen hier over zeer ontfteld, wiften niet, wat haar in deezen hoogdringenden nood te befluyten ftond: tot dat eyndelijk eene der *Dienftmaagden*, genoemd TUTELA, of, zoo zommige willen, PHILOSIS, zich voor den Raad vertoonde, met aanbieding, dat zij en hare Medgezellinnen, in de Kleederen, en onder de naam harer *Vrouwen* en *Dochteren*, tot den vijand wilden gaan. Bij dezelve gekomen, begonden ze al te zamen, ten teeken van droefheyd, te weenen. LIVIUS haar verwelkomt en begiftigd hebbende, verdeelde haar door 't geheele Heyr. Straks daagden ze de Zoldaten uyt, om te drinken; die, over zulk een onverwachte en aangename buyt ten hoogften verblijd, hier in niet weygerig waren, en zoo veel inzwelgden, dat ze haaft dronken wierden. Doe gaven de *Dienftmaagden* van uyt een VYGENBOOM een vuur-teeken aan de *Romeynen*; welke op 't fpoedigfte uytvielen, al de vijanden dood floegen, en den vrijwilligen Roof weer met zich na de Stad voerden. Tot een eeuwig-durende geheugenis deezer daad, wierd de gedachte Offerhande eenmaal ieder Jaar verrigt. *Plutarchus* fchrijft deeze Gefchiedenis van der *Galliers* Koning ATEPOMARO, en noemd de voorgemelde Dienftmaagd ARETANA.

Tot gedachtenis eener aanmerkelijke daad,

door de gemelde Dienftmaagden verrigt.
Plut. in Parall.

KRACHTEN.

Bladeren.
Dod. l. 28. cap. 20.

DE *Bladeren* der *Vijgeboomen* hebben een openende kracht, vermengd met eenige fcharpheyd. Kleyn geftoten, verzachten en verteeren ze alle *harde Gezwellen*, *Wratten*, *Exterogen*, of *Likdoornen*, en doen ze fcheyden; daar op gelegt, en meê gewreeven.

Camer. in Matth. l. 1. cap. 99.
J. Bauh. & Cherl. l. 1. hift. Plant. c. 64.

't *Zap* uyt dezelve, defgelijks uyt de *onrijpe Vijgen* (van veele *Groffi* en *Erinei* genoemd) is fcharp, en openende van aart; ja, tot ontrent in den derden Graad heet en droog: 't *Fondament* daar meê gewreeven, doet purgeeren: geneeft de *fteeken der Spinnen:* bedwingd en verdrijfd 't *uytwaffende vleefch*, de *Knobbelen*, en de *Wratten.*

Rijpe, of varffche Vijgen.

De *Rijpe* of *varffche Vijgen* (van welke de witte, en die een dunne Schel hebben, de befte werden geoordeeld), zijn warm in den eerften, en vocht in den tweeden Graad; ieder aangenaam te eeten, doch zoo zeer dienftig niet voor de geene, die dikmaal van 't *Colijk* werden gequeld, ten zij haar Ligchaam verftopt ware. Matig gebruykt, bezwaren ze de *Maag* geenzins; doch te veel gegeeten, zijn ze fchadelijk aan de *Leever*, de *Milt*, en 't *Gezicht:* Verzachten en openen 't Ligchaam, ook al de *Watergangen:* zijn derhalven dienftig de geene, die van eenig gebrek in de *Nieren* of *Blaas* werden gequeld, ook die met 't *Graveel* zijn behebt: ftaan 't *Vergif* teegen: doen *zweeten:* en geeven aan 't Vel een goede verwe.

Paul. Ægin. l. 7. fol. 414.
Curt. l. 4. Hort. 24. fol. 550.

Drooge Vijgen.

De *drooge Vijgen*, welke men in Korven en Vaatjens uyt *Spaanje* en andere Landen herwaarts brengd, van veele *Caricæ* genoemd, zijn warm in den eerften Graad, en een weynig vochtig van aart: voeden meer als de varffche: verfterken ook beyde oude en jonge lieden: verwekken evenwel *dorft*, en zijn ondienftig voor de geene die een zwakke *Maag* hebben: moeten daarom niet te veel werden gegeeten, want zouden dan *Wormen* doen groeyen.

Galen. l. 2. de Alimen. fac.

Hoeftverdrijving.

In Spijzen gebruykt, zijn ze, weegens hare zoetigheyd en vettigheyd, goed voor den *Hoeft*, voor de *Borft*, en teegens de gebreeken der *Longe*; inzonderheyd als men drie of vier leepelen vol *Rhijnfche Brandewijn*, of *Aqua vitæ* neemt, en daar in twee *weeke Vijgen* legt; de Brandewijn met een papiertje aanfteekt, tot een *zalfje* of *fyroopje* laat uytbranden, en 't zelve dan gebruykt.

Teegens verftopping des Ingewands, Vergif, Peft, &c.

Met *Hyffop* in *Wijn* gekookt, heeft dezelve kracht. Met *Amandelen* gegeeten, of met dezelve ingelegt, gelijk de *Vijgen-kazen* zijn, welke uyt *Spaanje* werden gebragt, zijn aldergezondft, en bequaam, om alle *verftoppingen* des Ingewands te openen: zijn ook goed teegens alle *Vergif*, de *Peft*, en alle *ontfteeking* of *befmetting* der Lucht, wanneer men deeze Vruchten gebruykt met *Amandelen*, *Ruyte* en een weynig *Zout.*

Verzeering van binnen.

't *Water*, daar ze in gekookt zijn, gedronken, helpt, en verzacht de fmerten der geene, welke *gevallen* hebben, of van *binnen zich verzeerd* gevoelen: want dit *Water* doed 't *geronne bloed* fcheyden, en de pijn vergaan. *Vijgen* zijn ook niet ondienftig voor de *Moederziekte*, gelijk HIPPOCRATES getuygd. Ja, gezoden met Zaad van *Fenegriek*, of *Garften-meel*, en de Vrouwen Badswijs daar over gezet, brengd de *Moeder* weer in hare rechte plaats, wanneer ze daar uyt verzet is.

Moederqualen.
Loni. lib. Plan. 1. a. 4.

Colijk.

Met *Wijnruyt* in *Wijn* gekookt, en als een *clifteer* gebruykt, is goed voor *Colijk* en *Buyk-pijn.* Wanneer *zwangere Vrouwen*, op 't uyterfte gaande, eenige dagen voor de verloffing van deeze Vruchten eeten, zullen ze *gemakkelijker baren:* doen 't *Water*, en 't *Graveel* loffen: verzachten de pijn der *Blaas:* verwekken 't *zweeten:* zijn dienftig te gebruyken in de *Kinderpokjens* en *Mazelen*, vermits ze alle onzuyverheyd uytdrijven. Met *Tarwen-meel* vermengd, maken ze rijp en verzachten alle *Apoftematien*, *Bloedzweeren*, en diergelijke quade Toevallen: Maar gemengd met *Garften-meel*, verteeren ze de gedagte *Gezwellen*, doen ze, fcheyden, en verdwijnen; volgens 't berigt van GALENUS. Welke kracht, door Gods alwijze Voorzienigheyd, den *Propheet* JESAIAS niet verborgen is geweeft: want hij maakte op deeze wijs een *Plaafter*, of *Cataplafma*, van *Vijgen*, welke hij leyde op 't *Gezwel* van de Koning HISKIA, waar door 't zelve verdreeven, en de Vorft in zijne vorige gezondheyd herfteld wierd, gelijk de H. Schrift zulks getuygd.

Andere Helpmiddelen van Vijgen.
Diofc. lib. 1. cap. 184.
Jefaia XXXVIII. 21.

Melkachtig Zap der Boomen.

't *Melkachtig Zap* der VYGEBOOMEN moet inwendig niet gebruykt worden, weegens zijne fcharpheyd, waar door het de *Wratten* kan wechneemen. Met *Meel* van *Fenegriek* en *Azijn* vermengd, en gedaan bij andere dingen, welke men teegens 't *Podagra* ordonneerd, is goed teegens deeze Quaal. Met *Meel* van *Garften-mout* doormengd, is dienftig voor de *Melaatsheyd*, *Schurftheyd*, en diergelijke onzuyverheyd; daar op geftreeken.

C. Durant. fol. 185.

Dolle Honden-beeten, &c.

't Zelve *Zap* gedaan in de *Wonden*, veroorzaakt van *dolle Honden*, *Adderen*, *Slangen*, en *Scorpioenen*, geneeft dezelve. Met Boomwol in de holligheyd der *Tanden* geftoken, diep tot op de grond, verdrijft de *Tandpijn.* In *Melk* geftort, doed dezelve *ftremmen*, en dik werden.

Verbrandheyd.

De *Afch* van VYGEBOOMEN, gemengd met wat *Oly* van *Roozen*, geneeft de *Verbrandheyd.* De *Loog*, daar van gemaakt, is bequaam voor alle *Schurft*; daar meê gewaffchen zijnde.

VII HOOFDSTUK.

EGYPTISCHE VYGEN-BOOM.

Namen des Egyptifchen Vijgenbooms.

Eeze fchoone en gedurig-groenende Boom fchijnt te zijn een foort van *Moerbezien*, wanneer men acht op de Bladeren neemt; die echter een weynig dikker en bleeker vallen: Evenwel, in aanmerking van de gedaante des Houts,

Fol. 26

Fol. 26.

Houts, de verwe der Takken, de inwendige melkachtige ſubſtantie, held hij meer na den aart eens VYGENBOOMS: waarom hij ook werd genoemd SICOMORUS, of FICOMORUS, dat is, VYGEN-dragende MOERBEZIENBOOM; en FICUS ÆGYPTIACA, of EGYPTISCHE VYGEBOOM; in 't *Italiaanſch* SICCOMORO, en FICO D'EGITTO.

Hoedanig waar te neemen. Deeze Boom bemind een zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige Paarden- en Duyvenmiſt, en 't Molm uyt vergane Boomen, genoegzaam door een gemengd; een zeer warme en bequamelijk ter Zon geleegene plaats; een opene vrye lucht; en matige vochtigheyd. Kan geenerley koude, of Herfſt-reegenen verdragen: Moet derhalven in 't laatſte van *September*, of 't eerſte van *October*, na geleegentheyd van de tijd des Jaars, wel droog binnens huys werden gebragt, op een warme plaats, of waar in veel gevuurd werd, geſteld; voorts onderhouden met zeer weynig lauwgemaakt Reegenwaater, gedurende de koude tijd, en niet voor half *April* weer buyten gezet zijn, met een reegenachtige lucht.

Vermeenigvuldiging. Zoo teeder is dien Boom van aart, dat hij in deeze Landen niet wel kan aarden; ook gantſch geen Vruchten geeft. Kan echter door ingeſtokene Takjens, met een volle Maan in *April* afgeſneeden, vermeenigvuldigd of aangewonnen werden, als men dezelve tamelijk diep ſteekt in Potten, gevuld met de voorgedagte grond, of aarde; met een matige vochtigheyd onderhoud op een zeer warme plaats, zonder voor de Zon gedekt te zijn; ook voorzigtig dekt en bewaard voor koude nachten, Sneeuwachtige vochtigheyd, en ſterke Winden.

KRACHTEN.

Galen. lib. 2. de Alim. fac. c. 35. Paul Ægimet. l. 7. Profp. Alpin de Plant. Ægypt. cap. 6. DE *Vruchten* deezes Booms, vocht, en matig koud van aart, zeer laf, en onaangenaam-zoet van ſmaak, geven weynig of geen voedzel aan 't Ligchaam: verwekken wel *Stoelgang*, doch zijn voor de *Maag* ondienſtig, wijl ze dezelve verſlappen, en door qualijkheyd omkeeren: echter dienen ze zeer wel de geene, welke door der Zonnen kracht te zeer verhit zijn geworden, vermits ze haar verkoelen en verquikken. Op de wijze van Plaaſters toebereyd, en op harde, heete, of peſtilentiale *Gezwellen* gelegt, verzachten ze dezelve, en maken ze week.

Diofc. lib. 1. cap. 182. 't Zelve doed ook 't *Zap*, 't welk uyt den Boom vloeyd, doch in meerder kracht: is goed bevonden in *Wonden*, en de *giftige beeten* der *Slangen* aan eenig deel des Ligchaams.

Math. l. 1. c. 144. Lufit. lib 1. enarr. 164. Alpinus loco fupr. dict. Alpinus loco fupra dict. MATTHIOLUS en AMATUS LUSITANUS getuygen iet vreemds van deezen Boom, te weeten, dat zijn *Hout* niet *droog* kan worden, ten zij men 't in 't *Water* werpt, en daar in een tijd lang laat leggen, om te weyken: wanneer 't dan begind droog te werden, verheft het zich eyndelijk uyt 't Water. 't Welk echter van PROSPER ALPINUS werd teegen geſproken.

Lev. Lemn. de herb. Bib. lib. c. 35. Luc. XIX. 2. Op deezen *Boom*, die van naturen groot, dik en ſterk opwaſt, klom *Zacchæus*, doe hij begeerig was den Heere CHRISTUS te zien, gelijk *Levinus Lemnius* verhaald, en van den *Euangeliſt* LUCAS aangeteekend is.

VIII HOOFDSTUK.

BANANIENBOOM.

Namen.

IS in onze *Neederlandſche* Geweſten een zeer raar en ongemeen Gewas; van aart veel meer voor een Plant, als voor een Boom, of iet Boomachtigs te achten. Werd in 't *Neederlandſch* niet alleen met deeze naam, maar ook wel PLANE, of INDIAANSCHE VYGEBOOM genoemd; op 't *Latijn* MUSA, BANANA, BANANTES, of FICUS INDICA: van de *Indianen* CENORINS, QUELLI, en PALAN: van de *Egyptenaren* MAUS: van de *Mooren* INNINGA, of IMINGA: van de *Braziliaanen* PACOBUCU; en bij die van *Congo* QUIBUCA QUIANCACALA. De *Vrucht* zelfs TINCONDO QUIANCACALA. *Muſa. Banana. Fícus Indica.*

Verſcheydene Soorten. Hier van werden veele verſcheydene Soorten gevonden, zoo in *America*, als *Aſia* en *Africa*; echter zijn'er mij niet meer als tweederley bekend, mij van mijn Zwager *Andreas Ten Indijk* uyt *Africa* en *America* gezonden *Anno* 1671.; te weeten, MUSA MAJOR LONGIFOLIA, groote, lang-gebladerde *Bananieboom*, en MUSA MINOR CRUCIGERA, of kleyne *Bananieboom*, met een van binnen kruys-dragende Vrucht: beyde van eeven dezelve Queeking.

Konnen de lucht deezer koude Landen gantſch niet verdragen. Men bevind haar zeer teeder van aart: konnen de Lucht van deeze koude Landen gantſch niet verdragen. Blijven daarenboven van naturen niet langer als twee Jaren in 't leeven, gelijk de ervarentheyd mij zeekerlijk geleerd heeft: want d'oude Planten, noch krachtig, van een goede geſtaltenis, van mij in een zandige, goede, luchtige aarde, vermengd met eenjarige kleyn-gewreevene Hoendermiſt, op een zeer warme plaats gezet, wel waargenomen, voor alle koude Lucht en Winden gedekt, vergingen echter in *Auguſtus*. Ik dit bemerkende, bewaarde de Jonge, door 't bij tijds afſnijden der oude, zeer wel, en droog. De Pot zette ik elke dag binnens huys, van *September* tot in *October*, op een groote houten Stoof, waar in een Teſt met vuur wierd gedaan: daar na bragt ik die ontrent de Kagchel-oven, in welke dagelijks vuur wierd geſtookt: zomtijds beſprengde ik die van boven ſlegts met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater: dus behield ik haar met groote moeyte in 't leeven. Daar na in de Maand *May* begonden ze te groeyen. Zeer verblijd wierd ik, door de hoop van haar te zullen behouden; doch vond mij na vijf weeken deerlijk bedrogen, vermits ik haar maar alleen eene nacht, door vergeetenheyd, ongedekt had gelaten, in welke ze, door een haaſtig opkomende *Dondervlaag*, te veel *Reegen* hadden gekreegen. Dus verloor ik haar op den neegenden van *Julius*, en zag haar aan met een droevig oog. *Hoedanig van den Autheur gekoeſterd. Verlies; waar door.*

Beſchrijving van de Muſa major longifolia. Onder deeze twee roemwaardige Gewaſſen, groeyd de MUSA MAJOR LONGIFOLIA, of *groote lang-gebladerde* BANANIENBOOM, in twee Maanden tijds op tot de hoogte van vijfentwintig, agtentwintig, of dertig voeten: krijgd uyt een dikachtige, knobbelige, ontrent langwerpig-ronde Wortel, in verſcheydene Takjens verdeeld, een ronde, zachte, weeke, gantſch ſpongieuſe, en rietachtige Stam, zoo dik als een Menſch, of ook minder: ſtaat regt op: verdeeld zich noyt in eenige Takken, of zijde-ſcheuten. De uytwendige verwe is uyt den bleek-groenen geelachtig, een weynig blinkend; van binnen wit: ook van naturen vol zap, of waterachtig. Met een ſlag van een Deegen, of Mes, kan deeze Stam ligtlijk door gehouwen, of door geſneeden, en alzoo ter neer geveld worden. Aan dezelve komen boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, de Bladeren voort; ieder zeeven of agt voeten lang, anderhalve voet en wat meer, ook overal ontrent eeven breed, doch voor aan met en ſpitze punt; niet ingeſneeden, maar aan de randen effen en ſlecht; dun, vaſt van aart, zacht in 't aanraken, hangende zoo wel neerwaarts, als opwaarts gekeerd; in 't midden met een regt-doorlopende rugge of ader, ontrent een vinger dik, uyt den geelen bruynachtig geverwd; waar uyt veele andere kleyne, dwars en met een regte linie na de randen uytſchieten, eeven ver van malkander af; ruſtende op dikke, doch na hare grootte niet zeer lange Steelen: zijn van coleur uyt den groenen geel, van een ſchoone aanſchouwing: in 't eerſte uytkomen omwinden ze *Hoogte en dikte der Stam. Bladeren, agt voeten lang, en anderhalve voet breed.*

 zich

zich gantsch hol in de rondte, gelijk die van de *Canna Indica* (Indiaansch bloeyend Riet) of een gemaakt Peeper-huysje: welke daar na van de Wind beweegd werdende, met een kleyn gedruysch kraken, ook ligtelijk breken.

Gedaante der Bloemen.

Uyt 't middelste en bovenste Hert komt eerst een eenige zeer dikke en ronde *Bloem-tros* voort, met zommige kleyne bladertjens als bedekt, op een dikke en ronde Steel rustende; welke (na 't vergaan der Wit-geele Bloemen, bestaande uyt vijf smalle Bladeren, een kleyne hand of daar ontrent lang) grooter, ja tot tien of twaalf voeten toe hoog werd, en dan gezien met dertig, veertig of vijftig krom-gebogene *Vruchten* beladen. Deeze voortkoming geschied zeer haastig; ook eerst regt opstaande, doch hangen daar na aan korte en dikke Steelen, drie-of vier bij malkander gevoegd, van welke de alderbovenste zelden hare volkomenheyd verkrijgen. Ieder *Vrucht* is een voet of meer lang, en in de rondte zoo dik als een Mans arm, of een middelmatige *Concommer*, ook inwendig van zulk een *substantie*, of *vleesch*, doch zonder eenig *zaad*: in 't eerst effen, glad, en groen; maar rijp geworden, trekt ze na 't geel, en geeft dan een aangename reuk van zich: heeft voor aan een spitze punt; op 't ligchaam eenige weynige verhevene rugs-wijze hoogten; ook een dikke huyd, of Schel, die zonder moeyte kan afgenomen werden: is inwendig bleek uyt den rooden; wit, of lijf-verwig; schoon van coleur; zacht om in te bijten, als Meel en Boter; voorzien met eenige roode, half-maans-wijze in 't rond gestelde dradige streepen, in zulk een gestalte als men in de *Concommeren* ziet, zeer aardig. De *smaak* is zoo aangenaam, lieflijk, en gezond, dat ze met recht een *Paradijs-appel* mogt werden genoemd. In veele Gewesten, zoo wel van *Oost-* als *West-Indien*, leeven de gemeene lieden van deeze Vruchten, en houden ze voor een lekkere kost: want ze hebben een vast, digt vleesch. Men kan ze derhalven bij andere Spijzen koken, of braden, consijten; ook, om haar lang goed te behouden, in de Zon, of in een Oven, drogen.

(en der Vruchten. — Der zelver smaak.)

Vermeenigvuldigen haar alleen in hare geboorteplaats.

Wanneer de onderste *Vruchten* deezer *tros* rijp en geel beginnen te worden, op de verhaalde wijze, snijd men de geheele *Stam* met zijne *tros* tot boven de aarde gantsch af; zoo rijpen met'er tijd al de andere na orde, en daar meê *versterft* de *Wortel* t'eenemaal. Daar na komt weer in des zelven plaats 't grootste en sterkste, bij de oude *Wortel* uytgeschoten, *jonge Lot*: dit gaat dus gedurig toe. T'elkens, Jaar voor Jaar, geeft 't nieuwe *Lot*, eeven als 't voorgaande, hare *Vrucht*, en *versterft* dan weer. Deezer wijs *vermeerderen ze* zich alleen in hare *natuurlijke geboorte-plaats*, en blijven eeuwig-durend; inzonderheyd, wanneer ze zijn geplant in een vochtige aarde.

Musa minor crucigera.

De MUSA MINOR CRUCIGERA, of *kleyne* BANANIEBOOM *met een kruys-dragende Vrucht*, werd van veele in 't *Neederlandsch* geheeten ADAMS-VYGEBOOM, om dat, gelijk zommige willen, *Adam* van deeze eedele *Vrucht* zou gegeeten hebben: ook wel PARADYS-APPELBOOM, INDIAANSCHE VYGEBOOM, of BAKOVENSBOOM. Boven deeze namen voeren ze in 't *Latijn* die van FICUS INDICA FRUCTU MINORE; FICUS ADAMI; POMUM PARADISI, en BACOBA: bij de *Portugeezen* werden ze geheeten PACOEIRA: in *Congo* QUIBUA-AQUITIBA: de *Vrucht* zelfs, QUITIBA, PACOBETE; doch van de *Portugeezen* PACOBA.

(Verscheyde namen.)

Beschrijving.

Van *aart* en *substantie* is deezen Boom de voorgedagte gelijk, doch wast van naturen niet hooger, als tien, twaalf, veertien of zestien maat-voeten. Heeft een groote, bruynachtige *knobbel-wortel*, met eenige witte *veezelen* voorzien: uyt dezelve ziet men in een korte tijd opschieten hare *Stam*, zoo dik als een been; sponsachtig, groen, wat blinkende, niet anders als uyt *Bladeren* bestaande, welke aan beyde zijden, onordentelijk boven malkander, voortkomen, hangende aan dikke Steelen, ontrent een voet lang, of noch langer. Deeze Bladeren, bekleed met een zeer aangename bleeke groenheyd, zijn drie, vier, en vijf voeten lang; ontrent anderhalve of twee voeten in 't midden breed; voor, en achter aan de Steel wat smaller, ook voor aan stomprond eyndigende, en van *substantie* als *Aderen*, de voorige gelijk: uyt welker *Hert*, of bovenste groote ronde en bruyne Knop, de *Bloemen* voortkomen, tros-wijze te zamen gevoegd, en eerst als met kleyne half-ronde, gestreepte en bruyn-geverwde bladertjens bedekt; welke haar daar na van malkander doen, en, als de *Vruchten* groot werden, vergaan. Deeze zijn die van de voorgaande Boom in alles niet ongelijk, doch welriekender: die naderhand van een twee, drie of vier voeten lange, onder zeer breede en dikke, boven wat dunner, en met'er tijd van dag tot dag grooter werdende, ook gemeenlijk regt-opstaande *Vrucht-tros* (van de *Françoisen* in de *Americaansche* Eylanden REGIME genoemd) gevolgd werden; aan welke zestig, tagtig, honderd, en dikmaal noch meer *Vruchten* werden geteld; zoo dat twee Mannen aan eene *Tros*, over een stok gelegt, of daar aan gebonden, genoeg te dragen hebben. Eerst zijn ze van verwe groen, daar na geel: ontrent drie-hoekig-rond, een halve voet lang, zoo dik als een arm, of matige *Concommer*. Lang houden ze aan zich een gedeelte harer verwelkte Bloem: hangen aan korte steelen, zeer digt op malkander te zamen gevoegd; van welke de onderste eyndelijk door hare zwaarte neerwaarts hellen; en zijn niet zoo krom als de voorgaande; doch van binnen wit, en in 't midden aardig als met een *kruys* voorzien. Deeze inwendige *substantie* is veel weeker, als die van de voorheenen gedagte: kan derhalven niet zoo bequamelijk ter spijs bereyd werden; maar zijn alleen om uyt de hand te eeten, en dan zeer aangenaam, wegens de bijzonder-*zoete* en *lieflijke smaak*.

(Gedaante der Bladeren. — Bloessem. — Vruchten. — Meenigte bij malkander. — Smaak.)

Vermeenigvuldiging.

Zij *vermeerderen* haar zelven op de voorheenen aangewezene wijze der andere: waar door ze dan, eens op een plaats geplant zijnde, voorts altijd groeyende blijven.

KRACHTEN.

Krachten van de Vruchten deezer beyde Boomen.

DE *Vruchten* van deeze twee schoone *Boomen* zijn warm en vocht in den eersten Graad. Rauw gegeeten, geeven een tamelijk *Voedzel*, aan 's Menschen Ligchaam: zijn zeer goed voor de *verhitte Nieren*, *Longe*, en teegens *brandende Koortzen*: drijven 't *Water* af: zijn de *Maag* aangenaam, en verwekken lust tot *Venus werk*. Gekookt genuttigd, vervrolijken ze 't *Hert* ongemeen. De *Steelen* aan de Varkens te eeten gegeeven, maken dezelve vet. De *Stam* en *Bladeren* verstrekken de Elephanten in *Oost-Indien* voor een aangename spijs. De *Bladeren* voor haar zelven werden ook van veele *Indianen* gebruykt tot Tafellakens, Handdoeken, Servietten, Peeperhuysjens, en diergelijke dingen.

(Gebruyk der Bladeren.)

Van de Tronk zelfs, en zeldzaamheyd daar ontrent.

De *Tronk* zelfs in stukken gesneeden, en in Water gekookt, versmelt gantschlijk daar in: echter blijft het Water zelfs helder en klaar. Nochtans *verwt* het allerley witte Stoffen, ook Lijnwaden en Cottoenen, geevende die een bruyne coleur, wanneer ze daar in na behooren gekookt, of ook maar eenige dagen daar in gelegt werden.

IX HOOFDSTUK.

PEEREBOOM.

Verscheyde namen.

OP 't *Neederlandsch* dus genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten PYRUS: in 't *Hoogduytsch* BIRNBAUM: in 't *Fransch* POIRIER: van de *Italianen* PERARÓ.

Verschil.

Men vind van dezelve overal veele verschillende

lende Soorten. ſchillende Soorten; onnodig al die verſcheydentheeden te beſchrijven, weegens 't groote getal. Behalven noch, dat een PEER op verſcheydene plaatzen dikmaal met een bijzondere naam werd uytgeſproken, ſchoon den aart eenerley is.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze *Boomen* beminnen een gemeene en van naturen ſteenachtige grond, wel doormengd met oude *Koeyen-* en *Paardenmiſt*, en met *zand*, inzonderheyd zoo de aarde, waar in men haar planten zal, hard, of kley is: een opene, luchtige en vrye plaats; ook veele vochtigheyd. Nieuwlijks geplant zijnde, willen ze geerne dikmaal met water begoten werden, tot dat ze ten vollen beklijfd zijn, en Wortelen genoeg hebben gevat. Doch hier bij ſtaat waar te neemen, indien de *grond* van zich zelven *vochtig* is, dat men dan niet anders als oude *Paerdemiſt* moet gebruyken: is ze van naturen *droog*, zoo moet men alleen *Koeyen-* en *Varkensmiſt* neemen, vermits dan de *Paerdemiſt* te hitzig is, ja ook zelfs de *Boom* doen ſterven zou; inzonderheyd indien ze op de Wortel quame te leggen; waar voor men zich voorzichtig wagten moet, niet alleen ontrent deeze, maar ook alle andere *Boomen*.

Voorhoedzel.

Reyniging. Snoeying. Allerley ongeleegentheeden van *koude* en *vorſt* konnen ze verdragen. Brengen rijpe Vruchten voort, zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfſt*. Willen geerne in 't *Voorjaar* gezuyverd zijn van 't aanzittende *Mos*, of andere onreynigheeden aan de *Schors*; ook in *Februarius* geſnoeyd van de overvloedige *Takken*, met een afgaande Maan, gelijk hier boven van de APPELBOOM is gezegt.

Hoe men de Peeren lang goed kan houden. De *Vrucht*, of *Peer*, deezer *Boomen*, moet in droog Weêr met de hand werden afgeplukt, ook, indien 't ſchieden kan, met een volle Maan: inzonderheyd diend men dit in acht te neemen bij de *Herfſt-* of *Winter-peeren*, welke dan veel langer konnen duren: ook werden ze veel ſmakelijker, bekomen dan eerſt haren rechten aart en geur, als'er eenige malen *Neevel*, of een kleyn *Rijpje*, over gekomen is. Moeten op een drooge en luchtige plaats bewaard werden, gelijk de Appelen; niet op malkander gelegt. Deezer wijs kan men niet alleen deeze, maar ook de *Zomer-peeren*, lang goed houden.

Aanwinning Deezen *Boom* werd *vermeerderd* en *aangewonnen* op drie bijzondere wijzen. *Eerſt*, door de konſt van *Enten*. Ten *anderen*, door 't *Zayen* der Korlen. Ten *derden*, door manier van *Inoculatie*.

door de konſt van Enting. De *Enting* geſchied alderbequaamſt op *zijns gelijk*; te weeten op een wilde *Peereſtam*, van een Korl voortgekomen, gezayd geweeſt in 't Voorjaar, met een afgaande Maan in *Maert*, gelijk voorheenen van de APPELBOOM is gezegt: Want vermits hier een rechte vereeniging der beyde naturen geſchied, zoo werd ook een ſmakelijker Vrucht voortgebragt. Maar daar in de naturen verſcheydenheyd valt, wil 't met de *Ent* niet alleen qualijker voort, maar ook geeft ze een onaangenamer *Vrucht*, wegens de ſtrijdige natuur van de *Ent*, en de *Boom* waar in hij gegrift werd.

Door Zaying. In 't Zaeyen der Korlen, beſnoeyen der Takken, afſnijden der Hert-wortel, beſprengen of begieten der Bloeſſemen, en bewaring, zoo teegens *Zwarte Vliegen* als *Rupzen*, moet men eeven zoodanig handelen, als van de APPELBOOMEN is gehoord.

Waarneemingen ontrent de manier van Enten. Daarenboven moet men hier indachtig zijn, dat de nieuwlijks-afgeſneedene *Enten* niet terſtond mogen werden ingezet; want dan ſwellen ze eer ze gevat hebben, waar door ze hare natuurlijke vochtigheyd verliezen, en allenskens verdrogen. Men moet ook geen *Ente* ſteeken op een jongen Boom, ten zij hij een Jaar te voren gezet is: want als hij eerſt Wortelen heeft geſchoten, neemd hij de *Ent* dies te beeter aan; die dan ook daar na krachtiger groeyd, en bequamer Vruchten geeft: doch hoe *naarder* aan de grond, of Wortel, hoe beeter en ſterker; in teegendeel hoe *hooger* de *Enting* geſchied, hoe zwakker.

Hoe Enten te verzenden. Wil iemand *Enten* na eenige andere Plaatzen verzenden, die ſteekze in varſſche *Potaarde*, of in een *Knol*, of in een doos met *nat Zand*, zoo zullen ze lang goed blijven.

Derde wijze, door Inoculatie; en wat daar bij in acht ſtaat te neemen. De *Inoculatie* geſchied in 't laatſte van *Julius*, op jonge Loten, bij de Wortel, of aan de Stam uytgelopen, een hand breed de een boven de ander: of ook op jonge Boompjens zelfs, van Korlen voortgekomen, welke hare Hert-wortel noch hebben, of die men haar alreeds heeft benomen, 't welk verre 't beſt is, vermits ze dan grooter en ſchooner Vruchten geeven. Als nu de Loten zijn aangegaan, en in 't volgende Voorjaar beginnen uyt te ſchieten, werden ze boven afgeſneeden, tot op een vingerbreed na aan de bovenſte *Inoculatie*, zonder eenige andere uytſchietende Loten daar aan te laten blijven: anders zouden deeze 't *Voedzel* na zich trekken, en de *Oculatie* daar van beroven.

Deeze *geinoculeerde* Boompjens moeten niet verzet worden voor 't tweede Jaar daar na, als ze uytgeſchoten hebben: komen anders zeer ligt te vergaan, gelijk de dagelijkſche ervarenheyd zulks genoegzaam leerd. Ook moet men *Oogen* neemen van een wel-dragende Boom, om die in een andere te zetten.

Tijd van opneemen, en verplanten. Wil iemand eene deezer Boomen, of ook een andere, van wat voor een ſoort hij zijn mag, opneemen zonder eenig gevaar, en met een afgaande Maan verplanten, die knijp eerſt met de nagelen zijner twee voorſte vingeren aan de Baſt, en voele, of dezelve los is, dan of ze vaſt zit: is ze los, zoo moet de Boom op geenerley wijs werden gerept, of hij zal gewiſſelijk verſterven: maar zit ze vaſt aan 't Hout, zoo kan 't zonder ongeleegentheyd geſchieden, alwaar 't in *April*: zal ook niet vergaan, noch eenige andere Boom, dusdanig verplant; maar in teegendeel dies te beeter groeyen, vermits hij dan geen zap heeft. Dit gebeurd alle Boomen, tweemaal in 't Jaar: en op deeze los-zitting des Baſts moet men goede acht neemen, indien men geene Boomen verliezen, maar dezelve wel doen voortkomen wil.

Wat daar ontrent ſtaat te bezorgen. De *Boom* dus opgenomen, moet van zijne Top meer dan de helft, en een weynig aan al de punten zijner Wortelen geſnoeyd zijn. Ook moet men goede zorge dragen, dat de aarde over al de Wortelen komt te raken, op dat'er geen holligheyd tuſſchen blijve; anders zou ze daar ſchimmelen, tot merkelijk nadeel des Booms: moet ook weer geplant werden gelijk ze te vooren heeft geſtaan; de zijde, die na de Zon geſtaan heeft, weer na Zon, doch een weynig dieper, met een afgaande Maan, 's voormiddags; voornamentlijk wanneer ze boven de aarde is (indien 't zijn kan, want dan geeft ze een volkomener kracht aan alle Gewaſſen des Aardbodems van die Lugtſtreek) in de Maand *November*, *December*, *Februarius*, of *Maert*; maar niet op den dag, wanneer'er een Eclips zal komen: want alles wat dan verzet, geplant of gezayd word, 't zij van Boomen of Kruyden, is gemeenelijk 's doods eygen; vergaat en ſterft met'er tijd; werd zelden weer groen, of koomt bezwaarlijk weer te voorſchijn.

Eclips-werking.

Andere waarneemingen, Daarenboven, indien eene deezer, of van een ander ſlach der Boomen, geplant zijnde, verſterft, zoo moet men, voor 't derde Jaar daar na, op dezelve plaats geen andere zetten: of indien 't moeſt geſchieden, vermits 't elks geleegentheyd niet is, de plaats zulk een lange tijd leedig te laten leggen, zoo zal men de aarde, in welke de Boom is uytgegaan, gantſchlijk wech doen, de kuyl veel grooter in 't rond uytgraven, en met nieuwe aarde vullen; ook wel doormengen en behoorlijk voorzien met oude twee-jarige *Koeyenmiſt*. Indien men dit verzuymd te doen, zoo zal men bevinden, dat de Boom, in zulken plaats gezet, niet alleen ligtelijk zal komen te verſterven, maar ook de tweede, derde en vierde daar na; gelijk mij op verſcheydene tijden, en neevens mij meer andere weervaren is.

Ontrent de aarde, waar in een Boom verſtorven is.

KRACH-

KRACHTEN.

Bladeren. *Galen. lib. 1. Simp. med. Facul. 6. Dodon. lib. 28. cap. 9.*

DE *Bladeren* van *Peereboomen* zijn verdrogende, te zamen trekkende, en een weynig verkoelende; derhalven bequaam, om *varssche wonden* te geneezen, volgens 't getuygenis van GALENUS. Zijn ook dienstig, om gelegt te worden op de eerstbeginnende *heete Gezwellen.* Wanneer de Vrouwen, Bads-wijs, over 't *water* zitten, waar in deeze *Bladeren* zijn gekookt, zoo krijgen ze verligting van de *Moeder*, als dezelve is neergeschoten.

Peeren zelfs. *Curt. lib. hort. 23. c. 15.*

De *Peeren* zelfs zijn koud in den eersten, en droog in den tweeden Graad, altijd beeter gekookt, gebraden of geeonfijt, als rauw gegeeten; echter niet zoo zeer gezond als de *Appelen*, maar lieflijker van smaak, inzonderheyd gestoofd met een weynig Wijn, bestroyd met wat Zuyker en Caneel: dan overtreffen ze de *Appelen*, en mogen genuttigd werden van alle Menschen, en t'allen tijden, zoo wel in ziekten, als in gezondheyd: zij verfrisschen 't *Hert*, en een flauwe *Maag:* verslaan de *dorst*, en maken een ruyme *Keel.* Voor de maaltijd gegeeten, *verstoppen ze* 't Ligchaam, inzonderheyd rauw; maar in 't laatste der maaltijd, maken ze 't zelve *los* en *glibberig*: veroorzaken *Winden*, en maken *koud bloed*, inzonderheyd wanneer ze 's morgens nuchteren rauw werden genuttigd: derhalven werden ze ondienstig geoordeeld voor de geene, die zich van 't *Graveel* of veele *Winden* vinden gequeld. In Water gezoden, en tot een *Pap* gemaakt, verkoelen en drogen ze een weynig: van buyten op de *Maag* gelegt, werd daar door wechgenomen 't *braken* der Galachtige vochtigheeden, en een varssche *wonde* geneezen, volgens 't berigt van LOBEL.

Gal. lib. 2. de Alim. Fac. 2. Matthiol. l. 1. c. 132.

Lobel. Her. part. 2. fol. 197.

Peeren te drogen.

De *Peeren*, in twee of drie stukken gesneeden, gezuyverd, en in de Zon, of een Oven gedroogd, kan men een geheel Jaar lang goed behouden, en dezelve gebruyken als men wil.

Korlen.

De *Korlen* zijn goed voor de gebreeken der Longe, maar schadelijk voor de Nieren.

Diosc. l. 1. c. 168. H. Trag. Plan. hist. l. 3. c. 45.

De *Asch* van *Peereboomen-hout*, de *Bast* of *Bladeren* gebrand, en met Wijn ingenomen, is goed voor de geene, welke giftige *Paddestoelen*, of *Campernoeljen* hebben gegeeten.

Am. Lusit. l. 1. enarr. 151. Curt l. & cap. eod.

Verwonderenswaardig is 't geen van de *Vosch* werd geschreeven, te weeten, dat hy, alhoewel een liefhebber van Peeren, dezelve echter niet zal nuttigen, voor dat hij eenig vleesch daar bij heeft gekreegen, ten ware hongersnood hem daar toe bewoog.

J. Bauh. & Cherl. l. Plant. 1. fol. 57.

Indien iemand een *Peer* in een Vat met *Wijn* werpt, en dan dezelve boven drijft, zoo is de *Wijn* goed en zuyver: maar indien ze zinkt, zoo heeft men *Water* onder de *Wijn* gemengd.

X HOOFDSTUK.

QUEEBOOM.

Verscheyde namen.

EEn wel bekende Boom, in 't *Latijn* genoemd MALUS CYDONIA, na een oude, nu vervallene Stad in *Candia*; of ook wel MALUS COTONEA: In 't *Hoogduytsch* QUITTEN, of KITTENBAUM: In 't *Fransch* COIGNACIER, en in 't *Italiaansch* COTOGNARO.

Tweederley Soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere Soorten, te weten, MALUS CYDONIA, of QUEE-APPEL, en PYRUS CYDONIA, of QUEE-PEER. Beyde zijn ze van eeven dezelve Queeking.

Wijze van de Queeking en waarneeming der Queeboomen.

Zij beminnen een gemeene, vochtige, welgemestte grond, een luchtige opene plaats, en zeer veel Water in warme of drooge tijden; vermits daar door hare *Vruchten* werden groot gemaakt, en tot een haastige volkomenheyd gebragt. Ter dier oorzaak stellen veele haar in de Maand van *November*, of *Maert*, met een wassende Maan, aan Waterkanten; welker *Vruchten* tot een aanzienlijke grootte groeyen, indien men de eene *Queeboom* op eenen anderen, van een Korl voortgekomen, en van zijne Hert-wortel ontbloot (gelijk van de APPEL- en andere Boomen is gezegt) doet *enten*; 't welk gevoeglijk geschied met een wassende Maan in *Maert.* Haastig groeyen ze ook voort, en bekomen eerst hare rechte geur, rijpheyd en geelheyd, wanneer de nachten lang, koel, en neevelig zijn.

Hoe men de Queen lang goed kan houden.

Lang kan men ze goed bewaren, als men dezelve met de hand afplukt, zoo 't doenlijk is in droog weêr, met een volle Maan in *October*; dan met een schoone doek al hare ruygheyd, of wolligheyd, afwrijfd, en twee of drie dagen daar na neerlegt in droog Zaagmeel, of Zand, op een drooge plaats, zulker wijs, dat ze malkander niet komen te raken: anders steeken ze niet alleen de een de ander aan, maar doen eeven 't zelve alle andere Vruchten, bij welke ze gelegt werden. Ook blijven ze lang goed, wanneer men ze bewind met Potaarde.

Hoe men dezelve inlegt.

Heeft iemand lust, om deeze gezonde, versterkende en aangename *Vruchten* een geheel Jaar lang goed en smakelijk te bewaren, die handele daar omtrent op deeze wijze: Neem goede ongeschonde QUEE-APPELEN, of QUEE-PEEREN, zoo veel gij wild: schel ze dun af: snij ze dan midden door in twee stukken: doe'er al de korlen, nevens der zelver huysjens, zuyver en wel uyt, zoo dat'er niet 't minste van overblijf: leg ze vervolgens in een Pot met Reegenwater, wanneer 't zelve aan 't koken is, en laat ze eeven opwellen, of de zoode daar over gaan: haal ze dan daar uyt, en laat ze op een houten Tafel, of Plank, koud worden: neem, dit verrigt zijnde, al de Schellen, en de uytgenomene Korlen ('t is niet quaad, dat men'er ook bij doed stukken van kleyne *Queën*, welke men doch niet kan gebruyken): werp dit alles in 't Water, daar men de *Queën* in opgeweld heeft, en laat het tot op de helft verkoken: daar na gantsch koud worden: leg dan de opgezoodene koude *Queën* in een groot Glas, of hardgebakke steene Pot, en giet het nat, dus lang gekookt zijnde, daar over, datz'er onder bedekt blijven: zet ze eyndelijk op een drooge plaats, en haal'er ten gebruyk uyt zoo veel als, en wanneer het u behaagd: doch niet met de handen, maar met een leepel, zonder daar over te ademen, anders zou 't nat zich ligtelijk veranderen.

Om een geheel Jaar lang smakelijk te bewaren.

KRACHTEN.

Diosc. lib. 1. cap. 161. Ruell. de Nat. Stirp. l. 1. c. 72.

DE *Bloemen* der *Queeboomen* hebben een te zamen-trekkende kracht. Gedroogd, gepulverizeert, en met roode Wijn ingenomen, stillen ze de *Buykloop*, 't *Bloedspouwen*, en der *Vrouwen Stonden*, wanneer dezelve te overvloedig zijn. In Roozenwater gemengd, en dan op de *Oogen* gelegt, verdrijft der zelver roodigheyd, en brand.

Trag. l. 3. cap. 43. Dod. l. 28. c. 5.

Rauwe *Quee-peeren*, of *Quee-appelen*, zijn koud en droog van aart in den tweeden Graad; ook zeer te zamen-trekkende, stoppende, en met eenige vochtigheyd vermengd; door welke ze niet lang konnen blijven zonder verrotting.

Nuttigheyd der Queen teegens veelerley gebreeken.

Doch met Corinten in een weynig Wijn gekookt, of ook geconfijt, stoppen ze zoo zeer niet: zijn dan aangenamer voor elk, zoo zieke als gezonde: doen 't *Water-lossen*: verquikken 't *Hert*: versterken de *Maag* en 't *Hoofd*: stoppen de *loop des Buyks*: doen ophouden 't *braken*, 't *Bloedspuygen*, 't *rood Melizoen*, en de onnatuurlijke *Stonden* der Vrouwspersonen. Gezoden of gebraden zijn ze goed op *zweerende Borsten*, *hitzige Gezwellen*, en *Wonden*, gemaakt door een *giftig Geweer*, daar op gelegt; want zij trekken'er 't gif uyt, en maken ze geneeslijk: ja, zelfs de reuk der *Queën* alleen strijd teegen 't *vergif.*

Wil

Fol. 31

AMYGDALUS
NANA.

Kogel uyt de wonde te trekken. Wil men een *Kogel*, die iemant in 't Ligchaam mogt zitten, uyt de wonde trekken, die steeke daar in een Wiek, gemaakt van een *Quee-peer*, of bij gebrek der zelve, van *Quee-vleesch*, bestreeken met Oly van Eyeren.

Quee-vleesch. *Rafei lib. Simp. c. 20. A. Lusit. l. enarr. 146.* Men heeft zich derhalven niet te verwonderen, dat zoo veel dienstige dingen, strekkende tot der Menschen gezondheyd, allerweegen van deeze *Vruchten* werden bereyd; onder welke 't *Quee-vleesch* geenzins eene der minste werd gereekend. Want voor de maaltijd daar van gegeeten, stopt het de *Buykloop*; doch na den eeten gebruykt, opend het de Buyk, en veroorzaakt *Stoelgang*.

Hoofdpijn, &c. De *Queen* neemen wech de *Hoofdpijn*, welke voortkomt uyt de dampen van de Maag, na boven trekkende, vermits ze de krop van de Maag sluyten: zijn goed voor *zwangere Vrouwen*, zomtijds daar van gegeeten; doch moeten zich daar van onthouden teegens den tijd der Verlossing.

Curt. lib. hort. 23. c. 9. Ad. Lonic. l. 1. c. 12. Met 't *Water*, waar in gezoden zijn volkomen-rijpe *Queën*, (want deeze zijn altijd de beste) brengt men weer te recht de uytgeschotene *Moeder*, en *Aarsdarm*; daar meê gestooft. 's Avonds daar van gedronken, maakt een *lustig gemoed*; verwekt *eetens-lust*, en verdrijft de *dronkenschap*.

Carbonkelen. Uytgevallen Hayr. *Fuch. Plant. hist. c. 140.* De *wolligheyd*, welke men op deeze Vruchten ziet, in Wijn gezoden, en op *Carbonkelen*, of *pestilentiale hardigheyd* gelegt, verdrijft en geneest dezelve: doed ook 't *uytgevallene Hayr* weer groeyen ter plaats daar 't uytgevallen is; volgens 't getuygenis van LEONHARDUS FUCHSIUS.

Groote nuttigheyd der Quee-korlen. De *Korlen* deezer Vruchten in Rozen-water geweykt, geeven van zich een vette en taye slijmerigheyd, genoemd *Mucilago*, of *Mucago Cydoniorum*. Deeze met een doekje op 't *Fondament* gelegt, is zeer goed voor de *Takken* (anders gezegt *Speenen*, of *Ambeyen*). In Water geweykt, en daar meê gegorgeld, neemt wech de *hitte* en *brand* in de *Keel*, en van de *Maag*. In de Mond gehouden, verslaat ze de *dorst*, en geneest een *gewondde Tong*. Werd ook gelukkig gestreeken op de *verbrandheyd*; en gedaan in *Clisterien*, welke men gebruykt teegens de *roode Loop* en diergelijke Qualen; want hier door werd 't *gedarmte* verzacht, de smerte, en de scharpheyd der ontsteekende vochtigheyd wechgenomen.

Queën van de Oude genoemd de Vrucht der Liefde. *Plutarch. in Praecept. Conjugal.* Deeze gezonde *Vrucht* is voortijds niet minder geacht geweest, als heedensdaags. De Oude hebben ze, om harer schoonheyd wil, genoemd de *Vrucht der Liefde*; en de Godin *Venus* toegeëygend. Waarom ook PLUTARCHUS verhaald, dat de wijze SOLON, door een bijzondere Wet, alle houwbare Dochteren gebood, dat ze niet bij haren Bruydegom zouden slapen, voor dat ze eerst van deeze Vruchten hadden gegeeten. Hier door wierd beteekend, dat de eerste Bijeenkoomst van Man en Vrouw niet anders moet geschieden als met een aangenaam gelaat, lieflijke Tong, en wel vergenoegd Hert.

Was een betuyging van Trouw. *Athen. lib. 3.* Men gebruykte ze ook voortijds tot een *bewijs van Trouw*: want als een Dochter een Jongman, of een Jongman een Dochter, een *Quee-vrucht* in den schoot wierp, zoo was 't zoo veel als een Trouw-penning. Wanneer de Jongeling dit deed, gaf hij daar door te kennen zijne geneegentheyd om haar ten Vrouw te hebben: als ze die behield, betuygde ze daar door hare weer-liefde.

XI HOOFDSTUK.

AMANDELBOOM.

Verschey. den Namen. DUs op 't *Neederlandsch* genoemd; maar in 't *Latijn* AMYGDALUS; in 't *Hoogduytsch* MANDEL-BAUM; in 't *Fransch* AMANDIER, en in 't *Italiaansch* MANDOLARO.

Vier onderscheyden Soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene Soorten; namentlijk AMYGDALUS VULGARIS, FRUCTU AMARO, *gemeene* AMANDELBOOM, *met een bittere Vrucht*. FRUCTU DULCI, *met een zoete Vrucht*. FRUCTI DULCI MOLLIORI PUTAMINE, *met een zoete Vrucht en weeke Schaal*: AMYGDALUS PUMILA, of NANA; de KLEYNE, of LAGE AMANDELBOOM. Niet alle zijn ze van eenerley aart.

Wat voor aarde en plaats zij begeeren. Al te zamen echter lieven ze een zandige, gemeene drooge grond, met een weynig twee-jarig-oude *Koeyen-mist*, en geen andere, door-mengd: want indien iemand *Paardemist*, oude of jonge, daar bij quame te doen, of ten naasten bij daar ontrent wou leggen, zoo zouden ze daar na ligtelijk onvruchtbaar werden, of ten minsten eenige Jaren blijven zonder Vruchten te dragen, wijl men heeft bevonden, dat ze een merkelijken afkeer hier van hebben: inzonderheyd al de GROOTE AMANDELBOOMEN; welke ook veel Water minder konnen verdragen dan de KLEYNE. Voorts beminnen ze een opene lucht, en warme plaats. *Bloeyen* zeer schoon in 't Voorjaar; en geeven in den Herfst volkomen-rijpe *Vruchten*; gemeenelijk ieder Jaar. Konnen tamelijk wel de koude der Winter uytstaan; behalven de geene, welke Vruchten met een weeke Schaal, of Kraak-Amandelen voortbrengen. Deeze konnen in onze Landen door een harde *vorst* ligtelijk versterven: worden ook door dezelve, voornamentlijk door veele *Neevelen*, die ze niet lijden konnen, dikmaal aan hare Takken beschadigd. Mogen in deeze Gewesten niet wel *vermeerderd* werden, dan door hare straks na volle Maan gezayde Vruchten. Echter kan ook de aanwinning door *Inoculatie* geschieden. (Bloessem en Vruchten.) (Aanwinning.)

Amygdalus nana, of kleyne Amandelboom. Doch d'AMYGDALUS NANA, of KLEYNE AMANDELBOOM, die nauwlijks vier voeten hoogte opschiet, werd genoegzaam *vermeerderd* door zijne bij de Wortel veelvoudig uytlopende jonge *Scheutjens*; welke men, van zelfs geworteld zijnde, met een afgaande Maan in *Maert*, *November*, of *Februarius*, van de oude afneemd en verplant. Deeze zijn van naturen harder dan de groote. Geeven in 't begin van *April* zeer schoone, bleek-roode, veelvoudige *Bloemen*, bestaande uyt vijf langwerpige teedere Bladertjens, behoudende inwendig veele cierlijke bruyn-roode knopjens: welke staan rondom de Takjens; niet alleen om de hooge, maar ook om de lage; ja om de eeven uyt de aarde voortkomende Scheutjens; de eene boven de andere; zeer aangenaam voor 't gezicht. Dan noch aardige *Bladertjens*, donker-groen van verwe, wat hardachtig van aart, gemeenelijk opwaarts gekeerd, rustende op korte Steeltjens, en voortkomende nu uyt de een, dan uyt de andere zijde van de Steel, digt boven malkander; inwendig met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt zeer veel teedere en subtijl-kleyne haren oorsprong neemen, vercierd; onder smalst, in 't midden gemeenelijk breedst, en voor eyndigende in een stompachtig punt; drie vingeren breedte lang, eene vinger breed, en rondom als met teedere, schoone en nette tantjens gezaagd. De *Vrucht* is *bitter*: moeten, gelijk de andere, op een warme plaats zijn geplant. Konnen echter meer vettigheyd verdragen. (Bloessem, zeer aangenaam voor 't gezicht.) (Bladeren en Vruchten.)

Bittere Amandelen zoeter te doen worden. De *bittere Vruchten* deezer Boomen werden *zoeter* gemaakt, wanneer men boven op de Wortelen *Varkens-mist* legt, dezelve met aarde overstroyd, en met koude *Kamerloog* (of Menschen-water) begiet. Hier door werden de *Amandelen* niet alleen *zoeter* van smaak, maar ook zelfs de Boomen *wel-dragender*; inzonderheyd, als men dit eenige Jaren achter malkander doed.

KRACHTEN.

Groene Amandelen. VArssche, of *groene zoete Amandelen*, zijn van smaak zeer aangenaam, doch geeven weynig voedzel: echter zijn ze dienstig voor de *zwan-*

gere Vrouwen, vermits ze hare *onnatuurlijke lusten* doen verdwijnen.

Drooge. *Am. Lusit. lib. in Diosc. 1. enar. 159. Dod. l. 28. c. 8.*

Droog geworden, zijn ze voor alle gezonde Menschen goed om te eeten. Hebben een warme, verdrogende, en te gelijk voedende of versterkende kracht, doch niet zoo zeer als de bittere. Gepeld, of van hare roschachtige bast ontbloot, *verstoppen ze* meer, zoo dat ze dan bequaam zijn, om allerley *Buykloop* te stillen; volgens 't getuygenis van DODONÆUS.

Melk, geparst uyt Amandelen.

De *Melk*, uyt deeze *Amandelen* geparst, vermag eeven 't zelve, en geeft goed voedzel: is gezond voor de geene, die van 't *Pleuris* werden gequeld: en voor die *etterige Fluymen* opgeeven; waar toe ook bequaam zijn de gepelde, met Zuyker vermengt, tot een lekkernij.

Oly, uyt Amandelen geparst, en hoe zulks geschied. *Galen. Simp. Med. lib. 6.*

De *Oly*, varsch geparst uyt de *zoete* ('t welk geschied gestoten, in een Pan warm gemaakt, doch niet verbrand zijnde, door een warme Pars), is matig warm: verdrijft alle *smerten* en *pijnlijkheeden der Nieren*; is derhalven dienstig voor 't *Colijk*, en voor die met 't *Graveel* zijn gequeld, een once daar van ingenomen, en een uur daar na een halve Kan Rijnsche Wijn daar op gedronken: neemt zeekerlijk wech de *Naweeën* der verloste Vrouwen: de steekingen en zwellingen der zijde in 't *Pleuris*, na dat men eerst een Ader heeft doen openen.

Bittere Amandelen. *Hippoc. l. 2. de Diæta. Avicen. l. 2.*

De *bittere Amandelen*, weegens de vettigheyd, welke ze bij haar hebben, warm en droog tot in den tweeden Graad; ook openende en verteerende, zijn voor zieke en gezonde dienstiger als de *zoete*, doch ondienstig voor die met de *Gal* zijn gequeld; volgens 't berigt van AVICENNA. Met zoete Wijn, of Venetiaansche Terpentijn, 's morgens nuchteren gebruykt, verdrijven ze 't *Graveel*, en de *Wormen*: neemen wech de *druppel-pis*, en verjagen alle pijn des *Ingewands*: Zijn nut voor zulke, die *bloed opwerpen*: geneezen de beeten der *dolle Honden*, als men dezelve geknauwd daar op legt: werden met groot voordeel gebruykt teegens de dikke en taye vochtigheeden der *Borst* en *Longe*.

Serapio lib. Simp. c. 82. P. Ægin. l. 17.

Tragus l. 3. cap. 65.

Van deeze 's morgens nuchteren, of op den dag, als men wat veel wil drinken, agt of tien gegeeten, zoo beletten ze de *dronkenschap*. Gestoten, en met andere Spijzen vermengd, doen de *Hoenderen* en *Katten* sterven, ook de *Vosschen*, indien ze niet terstond daar na Water drinken; gelijk PLINIUS, MARCELLUS VIRGILIUS, en andere verhalen.

Plin. l. 23. c. 8. Marcell. Virgilius.

Melk van bittere Amandelen. Oly, en Scorpioen-oly;

Met de *Melk*, geparst uyt *bittere Amandelen*, zomtijds de Navel bestreeken, doed de *Wormen* sterven.

Met de *Oly* der zelve, waar in eenige Scorpioenen gedood zijn (ter dier oorzaak *Oleum Scorpionum*, of Scorpioen-oly geheeten) 't Gemacht bestreeken, doed de geene, die van 't *Graveel* geplaagd werden, gemakkelijk en zonder pijn *Wateren*: neemt ook wech de *Tandpijn*, wanneer men drie of vier druppelen deezer Oly in wat Boomwol doed, en dezelve tot onder in de holligheyd der Tand douwd.

Met des zelven gebruyk.

Onder de Navel gestreeken, verdrijft de *opstijging der Moeder*. Met Boom-oly warm in de *Ooren* gedaan, neemt wech 't *gezuys* in dezelve, en hersteld het *gehoor*: verzacht de *verharde Zenuwen*: geneest de *Milt-zucht*, *eng-borstigheyd*, en doed de *vlekken des Aangezichts* vergaan.

Aarons dorre Amandelroede bloeyende en vruchtdragende.

Aanmerkens-waardig is 't geen men in de *Heylige Boeken* beschreeven vind van des Hoogen-priesters *Aarons* Staf; welke, gemaakt van een dorre *Amandeltak*, en van MOSES, door des Heeren bevel, in de *Tente der t'zamenkoomst* voor de *Getuygenis* gelegd, de volgende dag *groeyende*, *bloeyende*, en met *Vruchten* beladen gezien wierd. Deeze Staf wierd van MOSES weer voor de *Getuygenis* gebragt, ter bewaring, tot een Teeken voor de weerspannige Kinderen *Israëls*, welke door hare hardnekkigheyd en murmureering zoo zwaarlijk teegens den HEERE haren God hadden gezondigd. Van welke zaak men breeder kan nazien het XVII *Hoofdstuk* des *vierden Boeks* MOSIS.

Numer. XVII.

XII HOOFDSTUK.

KARSSEBOOM.

Verscheydene namen.

Werd ook wel op 't *Neederlandsch* genoemd KRIEKENBOOM: in 't *Latijn* CERASUS, na de Stad *Cerazus* in *Azia*, daar deeze Boomen eerst van daan gebragt zijn: in 't *Hoogduytsch* KIRSCHEN-BAUM: In 't *Fransch* CERISIER; en op 't *Italiaansch* CIREGIO, of CIRESARO.

Verscheydene Soorten.

Hier van zijn, door vlijtige en zorgvuldige Queeking, veele en zeer veranderlijke Soorten, zoo wel in de hoogte als laagte, in enkelheyd of dubbelheyd der *Boomen*, in veele bij malkander op eene Steel te zamen gevoegde, of een alleen gestelde *Vrucht*, voortgekomen, en te vinden. Alle zijn ze aan een ieder genoeg bekend, behalven die met een *groene Vrucht*, in 't *Latijn* geheeten CERASUS FRUCTU VIRIDI; en CERASUS PUMILA RACEMOSA FLORE ODORATO, of LAGE KARSSEBOOM met zeer *wel-riekende Bloemen*, van welke veele *tros-wijs* bij malkander hangen, en waar van de *Bladeren* niet langwerpig zijn, gelijk die van al de andere Soorten, maar rondachtig, gelijk de de Bladeren des *Pruymbooms*, doch kleyner; beyde tot noch toe niet zeer bekend, echter veel geacht.

Twee zonderlinge, niet zeer bekende.

Wat voor een plaats en grond zij beminnen.

Al te zamen beminnen ze een opene, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; een gemeene, luchtige, met zand gemengde, en van naturen vochtige grond, met weynig of geen *Mist* vermengd, inzonderheyd niet met zulke, die varsch is, wijl ze dezelve niet konnen verdragen; veel Water, voornamentlijk in de *Zomer*, 't welk haar in dien tijd zeer aangenaam en verfrisschend is. Geeven ieder Jaar volkomene *Vruchten*: konnen harde *koude*, en allerley ongeleegentheeden des *Winters* zeer wel uytstaan.

Aanwinning. Eerste;

Al de gedagte Soorten van *Boomen* konnen in deeze Gewesten op vier bijzondere wijzen *vermeenigvuldigd* of *aangewonnen* werden. *Eerst*, door middel van *Zuygen*; 't welk geschied in 't midden van de *Maert*, met een wassende Maan, in *Winter-stammen*, voortgekomen uyt Korlen. Ten *anderen*, door de konst van *Steeken* op dezelve Stammen, 't welk men doen moet in 't laatst van *Februarius*, en ook in 't toeneemen der Maan; niet op *Morelle-stammen*, want deeze zijn'er niet goed toe; ook versterven ze dan haastiger. Ten *derden*, op de volgende wijs.

Tweede;

Derde wijze.

Pluk met uw hand af de grootste en schoonste KARSSEN, niet al te rijp, met een volle Maan: leg ze weg op een drooge plaats, tot dat de Maan weer vol is: neem'er dan de Steenen uyt, laat ze een weynig drogen, en bewaar ze wel voor de *vorst*, tot de aanstaande *Maert*: steek ze dan, een vinger-breedte diep, in een goede grond, een dag drie of vier na volle Maan: laat ze, wanneer ze nu opgekomen zijn, drie Jaren lang op dezelve plaats staan: graaf ze dan op, en beneem haar met een Mes de regt-neerschietende *Hertwortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe: leg dan Wasch op de afgesneedene plaats, op dat'er 't zap, waar in hare behoudenis bestaat, niet quam uyt te vloeyen: zet ze, met een afgaande *Maertsche* Maan, waar gij wilt (niet in den *Herfst*, om harer teederheyd wil), en snij altijd de punten der grootste Wortelen een weynig af; zoo zult gij'er zoo goede *Vruchten* van winnen, als gij zoud mogen wenschen. Ten vierden, door de konst van *Inoculatie*. Indien zulks geschied met een wassende Maan in *May*, of *Junius*, op deeze Stammetjens, van hare Hert-wortel beroofd, zoo zal men niet alleen groote, maar ook wel-smakende *Vruchten* van dezelve bekomen.

Vierde.

De

Cerasus Avium, of Vogel-kars.

De VOGEL-KARS, in 't *Latijn* CERASUS AVIUM, of CERASUS RACEMOSA; op 't *Hoogduytsch* ELTZENBAUM, wiens Bladeren meer dan de helft breeder en grooter als van andere KARSSEBOOMEN zijn, waar aan ook al de *Bloessemen* veelvoudig bij malkander hangen aan Trossen, meer als een vinger lang, bemind een wel-gemestte en goede grond. Geeft wel Jaarlijks in de *May*-maand *Bloemen*, doch niet altijd in deeze Landen volkomen-rijpe *Vruchten*, ten zij bij goede Zomers.

Aanwinning.

Werd genoegzaam vermeenigvuldigd door zijne bij de Wortel uytlopende jonge Spruyten; welke, ingesneeden en gewortelt zijnde, met een wassende Maan in *Maert* werden verplant.

Hout.

Zij groeyen van naturen zeer hoog, met een regte zuyvere Stam opwaarts: hebben echter een ligt, voos en slegt Hout.

Middel, om de Karssen een geheel Jaar lang te bewaren.

Wil iemand KARSSEN, om in Spijzen gebruykt te konnen worden, goed bewaren, niet alleen in de *Zomer*, maar ook door de geheele *Winter*, die neem een hard-gebakke Pot, en legge die, met een volle Maan, of straks daar na, in dezelve, doch niet al te rijp; zuyver, en zonder eenige kneuzing afgeplukt, ook door een Schaartjen van 't meeste deel des Steels beroofd: giete daar heete Wijn op, tot dat ze daar onder bedolven leggen: overdek dan, wanneer nu de Wijn koud geworden is, dezelve met een dunne bodem van gesmolte Boter: stel de Pot op een drooge plaats, daar geen *Vorst* indringt, en neem daar uyt zoo veel, en ter zulker tijd, als hij wil: doch op dat'er geen lucht bij koome, moet men altijd de uytgenomene Boter weer smelten, en op nieuws daar over gieten, zoo zullen ze zomtijds een geheel Jaar lang konnen goed blijven.

KRACHTEN.

Gemeene Karssen.

DE *gemeene Karssen* zijn goed, aangenaam, en gezond voor alle Menschen, inzonderheyd voor die een *hittige Maag* hebben. Koud en vochtig zijn ze van aart. Stillen de *dorst*. Met de Korlen gebruykt, verfrisschen en versterken ze de *Maag*: geeven echter aan 't Ligchaam weynig voedzel: veroorzaken *Winden*, en maken een *open Lijf*; inzonderheyd 's morgens nuchteren gegeeten, als'er de Dauw noch oplegt; volgens 't berigt van PLINIUS: evenwel mogen ze onbekommerd genuttigd werden van die met de *Koorts* zijn gequelt, voornamentlijk wanneer ze geconfijt zijn. Doch gedroogd, *stoppen ze* 't Ligchaam.

Lonic. lib. 1. c. 6. *Plin. lib. 23. cap. 7.*

Zoete, of Spaansche Karssen.

De *zoete*, of *Spaansche Karssen*, zijn ondienstig voor een koude *Maag*. Veel gegeeten, doen ze *Wormen* groeyen: doch maken meer *opening des Ligchaams*, als de andere.

Morellen.

De *Morellen*, of *bruyne Karssen*, zijn zuurder van aart, en een weynig te zamen-trekkende, derhalven gehouden voor de beste van alle. Want zij veroorzaken een gezond *Bloed*: maken een grage *Maag*: verdunnen, drijven uyt de *Fluymen* en diergelijke *quade vochtigheeden* des Ligchaams: doen 't *Water lossen*, en neemen wech de hitte der *Galachtige vochtigheyd*. Als ze geconfijt zijn, werden ze zeer dienstig bevonden voor allerley *zieke* en *hitzige* persoonen.

Matth. lib. 1 cap. 129. Trag. lib. 3. cap. 38.

Korlen der Karssen.

De inwendige *Kernen* deezer *Vruchten* brengen de *Wormen* om 't leeven, en drijven 't *Graveel* af: zijn derhalven dienstig voor de geene, die zich van deeze qualen gequeld bevinden.

Gom uyt de Karssebóomen.

De *Gom*, welke uyt deeze *Boomen* vloeyd (slijmerig en bijtende van aart) in Azijn geweykt, neemd wech de *ruydigheyd* en *Rood-grond* der jonge Kinderen, daar meê besmeerd zijnde. Met Wijn ingenomen, is goed voor een verouderde *Hoest*: maakt een zachte *Keel*, een helder *Gezicht*, en een zuyvere *Huyd*: verwekt *eetens-lust*, en helpt die van 't *Graveel* werden geplaagd.

Fuchs. Hist. Pla. c. 161.

Vogel-karssen.

De kleyne *Vruchten* van de *Vogel-kars*, of *Cerasus Avium* (walgachtig-zoet, en zeer te zamen-trekkend) werden alleen van de Vogelen des Heemels gegeeten: doch hare *Steentjens* in *Duytschland* de Kinderen aan den hals gehangen teegens de *Vallende ziekte*; volgens 't getuygenis van JOHANNES BAUHINUS en J. HENRICUS CHERLERUS.

J. Bauhin. l. 2. c. 32.

XIII HOOFDSTUK.

CORNOELJEBOOM.

Verscheyde namen.

HEeft in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam: op het *Latijn* werd hij geheeten CORNUS: in 't *Hoogduytsch* CORNELBAUM, of ook WELSCHER KIRSCHBAUM: op 't *Fransch* CORNEILLIER, en in 't *Italiaansch* CORNIOLO, of ook CORNARO.

Vierderley Soorten, en daar onder drie-derley Mannetjens.

Hier van zijn mij in haren aart kenbaar geworden vier bijzondere Soorten; te weeten: CORNUS MAS FRUCTU RUBRO, of CORNOELJEBOOM MANNETJEN, met een *roode Vrucht*: CORNUS MAS FRUCTU ALBO, of CORNOELJEBOOM MANNETJEN, met een *witte Vrucht*. CORNUS MAS FOLIO VARIEGATO, of CORNOELJEBOOM MANNETJEN met *groen en goud-geel gestreepte Bladeren*; En CORNUS FOEMINA, of CORNOELJEBOOM WYFJEN, van zommige genoemd CORNUS SYLVESTRIS, of WILDE CORNOELJEBOOM. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve Queeking en waarneeming.

Aart deezer Boomen.

Zij beminnen een gemeene zandige; zoo wel kleyige, gemestte als ongemestte, vochtige, of een tamelijk-drooge grond, veel of weynig water; liever een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats. *Bloeyen* niet alleen Jaarlijks vroeg in de *Maert*, maar geeven ook *volkomen-rijpe Vruchten*: konnen felle *koude*, en alle ongeleegentheeden des *Winters* uytstaan: werden ook van naturen zeer oud.

Vermeenigvuldiging.

De *Vermeenigvuldiging* geschied niet alleen door de harde *Korlen* der Vrucht, welke men zayd met een afgaande Maan in *Maert*, op een donkerachtige plaats, in een gemestte grond, daar ze twee Jaren lang in blijven, eer ze opkomen; maar ook door hare bij de Wortel, of eeven boven de aarde uytlopende *jonge Scheutjens*; welke men ten halven insnijd, op de wijze der ANGELIEREN, en dan met aarde aanvuld, waar op ze, ook wel van zelfs, Wortelen vattende; daar na ter gemelder tijd en met een afgaande Maan, als de Wortel nu twee Jaren oud is, van de oude werden afgenomen, en verplant.

Wijfjens Cornoeljeboom.

De CORNUS FOEMINA, of CORNOELJEBOOM WYFJEN, *bloeyd* wel in ieder Voorjaar, doch veel later als de CORNOELJEBOOM MANNETJEN, wiens *Bloemen*, van verwe geelachtig, bij tweën, of een alleen, door de geheele Boom van onder tot boven verspreyd, in 't begin van *Maert* voortkomen; daar die van 't WYFJEN, bij trossen alleen aan de uyterste punten der Takken, in 't begin van *May* eerst werden gezien. Geeft echter in deeze Landen noyt eenige *Vrucht*; waar door ze bij veele de naam van WILDE CORNOELJEBOOM heeft bekomen. Kan ondertusschen genoegzaam *aangewonnen* worden door de voor-gedagte Uytloopzelen.

Bloemen, in deeze Landen zonder Vrucht.

KRACHTEN.

DE groene *Bladeren* deezer Boomen, als zeer verdrogende, of gantsch alleen voor haar zelven, of ook in Wijn gezoden, op *varssche Wonden* gelegt, stempen het daar uyt lopende Bloed.

Gal. de fac. Simp. l. 7. *Matth l. 1. c. 135.* *Dod. l. 28. cap. 11.*

De *Conserve*, gemaakt van de *Bloemen*, stopt de *Buykloop*, en andere Vloeden des Ligchaams.

Vruchten

De *Vruchten* der *Cornoeljeboomen* zijn zeer zuur, te zamen-trekkende, verkoelende, en verdrogende van aart.

Dioscor. lib. 1. c. 173.

aart: doch door volkomen rijpheyd van de Boom afgevallen, zijn ze niet zoo te zamen-trekkend, maar veel meer getemperd, zoeter, aangenamer; bruyn-rood van verwe, en bequamer om gegeeten te worden. *Stoppen* 't Ligchaam; desgelijks der *Vrouwen Maandstonden*, en de *roode Loop*: Voor een *koude Maag* zijn ze schadelijk.

Geconfijte Cornoeljen.

Geconfijt, of in Zuyker ingelegt, zijn ze veel beeter tot gebruyk, en behouden dezelve kracht: verwekken daarenboven *eetens-lust*: stellen een slappe of verhitte *Maag* weer in hare vorige staat en kracht.

Zeldzaamheyd. *Buell. l. 1. cap 71.*

Verwonderlijk is 't, dat deeze *Vrucht*, daar ze 't *Menschlijk Ligchaam verstopt*, in tegendeel de *Vliegen* en *Byen*, wanneer ze daar van eeten, of ook als de *Byen* Honig en Wasch uyt de Bloemen vergaderen, *purgeert*, en doed sterven.

Oly uyt 't Hout.

De *Oly*, getrokken uyt 't Hout deezer Boomen, werd zeer gepreezen teegens de smerten van 't *Podagra*

XIV HOOFDSTUK.

CASTANIEBOOM.

Verscheyde namen.

MEt dien naam bekend in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* geheeten CASTANEA: in 't *Hoogduytsch* KASTENBAUM: in 't *Fransch* CHASTAIGNIER: in 't *Italiaansch* CASTAGNARO.

Tweederley Soorten; gemeene, en Paerden-Castanien.

Hier van zijn mij in haren aart bewust twee onderscheydene Soorten; te weeten CASTANEA VULGARIS, of GEMEENE CASTANIEBOOM; en CASTANEA EQUINA, of PAERDEN-CASTANIE; dus genoemt, vermits hare *Vrucht*, van de *Paerden* gegeeten, der zelver *Hoest*, *Eng-borstigheyd*, en 't *Bloedspouwen* wechneemt; welke werking eeven deeze *Vrucht* ook heeft ontrent andere last-dragende Dieren. In 't *Hoogduytsch* werd ze genoemt ROS-KASTEN; en in 't *Fransch* CHASTAIGNE DE CHEVAL. Beyde deeze Boom-soorten zijn van dezelve *Culture*, of Bouwing.

Castanea Vulgaris, of gemeene Castanienboom.

Zij beminnen een goede, luchtige, en wel-gemestte grond, een opene vrye plaats, en veel Water: willen daarom geerne aan hare Wortelen beschaduwd zijn, op dat door de Zonnestralen de vochtigheyd niet te haast daar van mogt wechgenomen, en zij alzoo droog gelaten worden. Moeten echter met hare Top en Takken voor de Zon gantsch open, en zonder eenige schaduw blijven, vermits ze, om harer *Vruchten* wil, zeer geerne groote hitte genieten. Konnen tamelijk-strenge *vorst*, en andere ongeleegentheeden des *Winters*, uytstaan. Doch de gemeene CASTANIENBOOM werd zomtijds wel door dezelve van eenige Takken beroofd, en zeer beschadigd. Geeven in *April*, in dunne lange Kattestaartjens, Bloemen, doch in deeze Landen zelden *rijpe Vruchten*, ten zij in een *heete Zomer*.

Castanea Equina, of Paerden-Castanienboom.

De PAERDE-CASTANIENBOOM, als die de sterke *vorst* beeter kan verdragen, geeft ieder Voorjaar, in de Maand *May*, een schoone, opstaande en lang-getrostte *Bloem*, van een aanzienlijk-witte verwe, met eenige roode puntjens, of knopjens, inwendig vercierd; doch noyt in deeze Gewesten *rijpe Vruchten*; door welke ze nochtans zeer gevoeglijk, en veel bequamer, als door hare uytschietende jonge Loten, ingesneeden zijnde, konnen vermeerderd werden; inzonderheyd wanneer ze met een afgaande Maan der Maanden *Maert* of *April* in goede aarde zijn gelegt. Deeze opgekomen, groeyen tot een beziens-waardige hoogte, indien men ze beroofd van al hare Zijde-takken, en bij de Wortel uytschietende jonge Scheutjens, zoo dat men haar alleen de *Hert-scheut* laat behouden.

Hout.

't *Hout* van de *gemeene Castanienboom* is ten gebruyk veel harder en bequamer, als dat van de *Paerden-Castanienboom*.

Bladeren.

Ondertusschen gaan de *Bladeren* des laatst-gemelden Booms (in verscheydene deelen, op de wijze der *Hennip*, aardig in 't rond verdeeld) die van de *gemeene* in schoonheyd verre te boven. Zijn ook zeer bequaam, om onder grove Spijzen in een Schotel gelegt te worden.

KRACHTEN.

Serap. de Simp. Temp. cap. 98.

DE *Castanien* zijn van aart warm en droog in den eersten Graed, ook zeer te zamen-trekkend, aangenaam voor ieder, inzonderheyd wanneer ze gebraden zijn, en met wat Boter gegeeten werden. Maar *rauw*, of *gezoden*, veroorzaken ze een *benauwde Borst*, en zijn derhalven schadelijk voor de *Longzuchtige*: zwaar om te verteeren; *blazen 't Ligchaam* op; veroorzaken *ongezonde vochtigheeden*; verwekken *pijn in 't Hoofd*, en beletten de *slaap*. Dus zijn ze, dikmaal, of te veel, gegeeten, zeer *ongezond*, en konnen, weegens hare verstoppende eygenschap, ligtelijk zware krankheeden doen onstaan. Ondertusschen bedwingen ze de *Gal*: stoppen de *Buykloop*: zijn goed teegens de *Roode Loop*; en beneemen 't *Vergif* zijne kracht.

Curt. l. 25. cap. 13
Lonic. l. 1. cap. 36.
Dioscor. lib. 1. cap. 146.

Poeder van Castanien.

Castanien gedroogd, gepulveriseert, dan met Edik en Garsten-meel tot een *Bry* of *Pap* gemaakt, dus op de *gezwolle Borsten* der Vrouwen gelegt, geneest dezelve. Met Zout en Honig vermengd, is goed voor de *beeten* der *dolle Honden*. 't Zelve *Castanien-poeder* met Pieterzelie-water gedronken, doet zeer gemakkelijk *Water lossen*. Met Honig tot een * *Slik-artzenij* gemaakt, is dienstig voor die *Bloed opgeeven*. In *Azijn* gekookt, en in de Mond gehouden, verdrijfd de *Tandpijn*. 't Water, waar in *Castanien* met de Bast zijn gezoden, is een bequaam middel teegens 't *Bloedspouwen*.

Plin. lib. 23 cap. 8.
Avarro de Simp. Med. cap. 42.

Castanien-brood.

De arme lieden, welke in 't Gebergt wonen, gebruyken uyt nood deeze Vruchten, om'er, tot onderhoud haars leevens, *brood* van te maken.

Asch van Castanien-hout.

De Vrouwspersoonen hebben zich wel te wagten voor de *Asch* van *Castanienboomen-hout*: want ze maakt 't Lijnwaad vol *vlekken*, die'er noyt weer uyt te krijgen zijn.

Cam. in Matth. lib. 1. c. 62.

De *Paerde-Castanien* zijn de Menschen zeer ondienstig te nuttigen; in teegendeel zeer gezond voor *Paerden* en andere *Beesten*, welke *Bloed uytwerpen*, *Hoesten*, en een *nauwe Borst* hebben. Zijn zoeter van smaak als de gemeene *Castanien*.

XV HOOFDSTUK.

NOOTEBOOM.

Verscheyde namen.

IN 't *Neederlandsch* heeft hij niet alleen deezen naam, maar werd ook van veele geheeten WAL-NOOTEN- en OKKER-NOOTENBOOM: op 't *Latijn* NUX JUGLANS, of JOVIS GLANS: in 't *Hoogduytsch* BAUM-NUSZ, of ook WELSCH-NUSZ: in 't *Fransch* NOSIER: in 't *Italiaansch* NOCE.

Aart deezes Booms.

Deezen Boom bemind een goede zandige, of ook een kleyige, wel-gemestte grond, een opene, luchtige plaats, en veel Water: werd uyt eygener aart zeer oud: geeft elk Jaar in de *Lente*, in lange, bleek-geele kattestaartjens, *Bloemen*, en in *September* volkomen-rijpe *Vruchten*; welke liever met een stok afgeslagen, als met de hand geplukt willen zijn: kan *felle koude*, en alle ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Zoo een groote en wijd-uytgespreyde *Wortel* maakt hij, dat ze, 't voedzel van alle zijden alleen na zich trekkende, alles, wat'er ontrent geplant staat, doet quijnen en sterven.

en natuurlijke vijandschap met

Zulk een *vijandschap* is'er tusschen de *Nooten*- en *Eykenboom*, dat, indien deeze twee niet verre van elkander komen gezet te werden, een van beyde zeeker-

* *Electuarium.*

lijk

de Eyken-boom. lijk moet vergaan, weegens de strijdigheyd harer naturen.

Aanwinning. De *Nooteboom* werd op geen andere wijze *aangewonnen*, als alleen door hare een-jarige Loten; welke men met een volle Maan in *Maert*, of eenige dagen daar na, met 't spitze eynd neerwaarts, of liever plat, twee vingeren diepte, in een goede aarde steekt.

En hoe men daar ontrent moet handelen. Als nu deeze zijn opgekomen, moet men ze drie Jaren lang op dezelve plaats laten staan: daar na neemt men ze op, en men snijd af de regt-neergaande Hert-wortel, tot aan de bovenste zijde-wortel toe: dan doed men over de sneede een weynig Wasch, op dat 't Zap, of de vochtigheyd, niet te veel mogt uytvloeyen. Dus zullen ze niet alleen zeer veele, maar ook boven maten groote *Vruchten* voortbrengen, wanneer ze geplant zijn in een goede aarde, met een afgaande Maan in de *Maert*, niet in den *Herfst*, wijl ze ligtelijk door een daar op volgende sterke *vorst* zouden konnen verderven. Men moet ze ook veertig voeten van malkander zetten.

Om Nooten en Hazelnooten lang goed en varsch te bewaren. Is iemand begeerig, om niet alleen deeze *Wal-nooten*, maar ook *Hazel-nooten*, een lange tijd varsch en goed te bewaren, die doe daar van af de buytenste groene Bast, of Schel; leg ze dan in een gemeene steene Pot: stroy daar op een weynig Zout: maak dan de Pot digt toe, en begraaf ze een halve voet, of wat dieper, in de aarde, zulker wijs, dat ze op de zijde legt. Wanneer hij wil, kan hij de Noten, zoo goed als varsch, daar uyt halen.

KRACHTEN.

Gal. Simp. Med. lib. 7. De *Bladeren* van *Nooteboomen*, als van een te zamen-trekkende en verwarmende kracht, gestampt, en 't Zap daar uytgeparst, zonder, of met Wijn gedronken, doet *braken*.

Dod. l. 28. cap. 23. Marcell. Virgilius. Cam. l. 1. c. 94. 't *Bloeyzel*, ook de *groene Noote-schellen* (als warm en te zamen-trekkende van aart), gedroogd, gepulveriseert, en een vierendeel-lood daar van met Wijn ingedronken, veroorzaakt eeven 't zelve: stilt het *Colijk*; de pijn der *Nieren*, en is zeer goed teegens 't *opstijgen der Moeder*.

Jonge Nooten te confijten, en waar toe goed. De *jonge Nooten*, eer ze noch hare volkomene rijpheyd en behoorlijke hardigheyd bekomen hebben, in Water geweykt, om haar de bitterheyd te doen verliezen, dan met Nagelen en Caneel bestoken, voorts geconfijt, zijn zonderling aangenaam voor de Mond, en een begeerlijke lekkernij: versterken de *Maag*: weerstaan 't *vergif*, en bewaren de Menschen voor een *besmettende, pestilentiale lucht*. Eeven 't zelve geschied, wanneer men ze toemaakt op de volgende wijs: neem de *Kernen* van Nooten, *Genever-bezien*, en *Wijnruyt*, van ieder een lood; giet'er Edik op, en gebruyk'er elke morgen van, ter grootte van een Muscaat-noot.

Caster. Durant. fol. 311. Volkomen *rijpe* en noch *varsche Nooten* zijn warm in den eersten, en droog in den tweeden Graed: met een weynig Zout gebruykt, goed en aangenaam voor de *Maag*, doch geeven 't Ligchaam weynig voedzel.

Diosc. l. 1. cap. 179. Plin. l. 23. cap. 8. Trag. l. 3. cap. 66. Diphilus. Siph. Rasis lib. Simp. c. 20. Gal. de Cib. bon. & mal. succ. *Gedroogde Nooten*, warm en droog in den eersten Graad, zijn niet zoo goed om te eeten; zwaar te verteeren: verderven, weegens hare vettigheyd, de *Maag*: vermeerderen de *Gal*: verwekken pijn in 't *Hoofd*: zijn zeer ondienstig voor de geene, welke van den *Hoest*, of een *benauwde Borst* werden gequeld: maken schorheyd in de *Keel*, desgelijks hitzigheyd in dezelve, en vurigheyd op de *Tong*; zoo dat iemand, te veel daar van eetende, nauwlijks 't gebruyk zijner spraak behoud. Eevenwel, dezelve nuchteren gegeeten, eenige morgens na malkander, dienen ze om de *Wormen* te dooden. Met Vijgen gebruykt, zijn ze goed voor elk. In de Mond geknauwd, en dus gelegt op de voort-eetende *Zweeren*, *Bloedvinnen*, beeten der *dolle Honden*, en op plaatzen daar 't *Hayr uytgevallen* is, zijn ze zeer dienstig tot geneezing, wanneer ze daar op gelegt worden.

Matth. lib. 1. cap. 141. De buytenste *groene Schaal*, of *Bolster*, zeer droog en te zamen-trekkende van aart, in Water gezoden, of 't Zap daar uytgeparst, en gelegt op *Schurftigheyd*, of op *blauw-geslagene* plaatzen, geneest dezelve. Met Zuyker gekookt, en dus ingedronken, stild, en doed ophouden de *Roode Loop*. Eeven dezelve kracht heeft de Kerne, of inwendige Noot, gezoden in Melk van een Varr-koe. Als men wit, of ongeverwd Hout, met 't gedagte Water bestrijkt, zoo zal 't de couleur van *Nooteboomen-hout* aanneemen.

Bolsters. Deeze Schellen, of Bolsters, gebrand, gestoten, en in Wijn gedaan, doen 't *Hayr weer wassen*. De Loog van de Asch der zelve, maakt het zwart en zacht.

Inwendige Velletjens. De inwendige *houte Velletjens*, tusschen de Kern inleggende, kleyn gestoten, en dit Pulver met een weynig Wijn gebruykt, verdrijft *Colijk* en *Buykkrimping*.

Oly uyt gestoote Nooten. De *Oly*, geparst uyt gestoote *Nooten*, geneest het *Quaad zeer*, en allerley *Schurftigheyd* des Hoofds. Vier of vijf oncen hier van ingedronken, helpt de gebreeken der *Nieren*: verdrijft de *Winden*, en doed *braken*.

't Hout. 't *Nooteboomen-hout* is zeer bequaam, om allerley fraye Werken van te maken.

Plutarch. in Sympos. De *Boom* zelfs geeft van zich een zeer zware Reuk, zoo dat de geene, welke een tijd lang onder des zelven schaduw zitten, lichtelijk daar van *Hoofdpijn* bekomen.

Suidas. Varro de Re Rust. Plin. l. 15. Virgil. Ecl. 8. Binnen *Atheenen*, en door geheel *Griekenland*, had men voortijds een gewoonte, op welke zeer nauw acht wierd genomen. Als de Bruydegom en Bruyd begeleyd waren tot in 't huys, waar in zij slapen en blijven zouden, wierp men voor een ieder *Nooten* te grabbel, met een zeer groot gedruys; volgens 't berigt van SUIDAS, VARRO, en PLINIUS. Hier meê wilden ze te kennen geeven, gelijk de *Nooten* van binnen een *aangename kerne*, maar van *buyten* een *harde schaal* hebben, dat eeven alzoo de *Houwlijke Staat in zich zelven* wel zeer *behagelijk*, maar ook van *buyten* met veele *bekommeringen* omringd is: Of, dat men de *Echte stand* moet onderhouden in alle *vreedzaamheyd*, *liefde* en *weerzijdsche goedgunstigheyd*, buyten latende alle *hardigheyd*, *haat*, *twist*, *oneenigheyd*, en *onlust*.

XVI HOOFDSTUK.

PENNEBOOM; of PEKBOOM, en PYNBOOM, &c.

Verscheyde namen. DUs geheeten op 't *Neederlandsch*, draagd in 't *Latijn* de naam van ABIES, PICEA, en PYNUS: in 't *Hoogduytsch* werd hij genoemd TANNEN-BAUM, FICHTEN-BAUM, en HARTZ-BAUM: in 't *Fransch* PESSE, ARBRE DE LA POIX, en PYN: in 't *Italiaansch* PINO.

Veelerley Soorten. Van deeze werden gevonden zeer veel verscheyde *Soorten*, welke wij hier niet in 't bijzonder zullen optellen, wijl ze al te zamen, als van eenerley aart, onder dezelve *Culture*, of Bouwing en Queeking, zijn begreepen.

Queeking. Alle beminnen ze een bolle, goede en luchtige grond, genoegzaam doormengd met Veen-aarde, tweejarige Paerde-, een-jarige Koemist, en grof Zand; neevens een opene vrye plaats. Brengen ook in deeze Gewesten eenige *rijpe Vruchten* voort, spruytende ter zijden uyt kleyne, of uyt de vooraan-staande punten van grooter

grooter Takken, doch geene *Bloezem*, en ook in de *Vruchten* geen volkomen rijp *Zaad*, voor dat ze oud zijn geworden. Zijn zeer hard van aart, zoo dat ze felle koude, en alle ongeleegentheeden des tijds konnen verdragen.

Aanwinning.

Deeze altijd groen blijvende Boomen konnen in deeze Landen *aangewonnen* of vermeenigvuldigd werden op twee verscheyde wijzen. *Eerst* door haar *Zaad*; ten *anderen* door *afgesneedene Takken*, op de volgende manier.

Eerste wijze, door haar Zaad.

Zoo veel aangaat de *eerste wijze*; neem *Zaad*, het welk een, twee of drie Jaren oud is: zaay het in de gedagte aarde, elke Korl bijzonder, ten minsten een voet van malkander, straks na de volle Maan in de Maand *Maert* of *April*. Als deeze Korlen zijn opgekomen, moet men ze in dezelve plaats onverroerd drie Jaren lang laten staan: neem ze daar na op, en verplant ze, met een afgaande Maan in *April*, in de voorheenen gemelde grond, ten minsten twintig voeten de eene van de andere. Aan de dikste Wortelen moet men ze een weynig besnoeyen; maar op geenerley wijs aan de Takken, wijl ze zulks niet konnen verdragen: want de natuur deezer schoone Boomen is zoodanig, dat ze, hare onmagt of zwakheyd gevoelende, 't zij dan dat ze verzet of niet verzet zijn, *haar zelven besnoeyen*, door 't versterven harer onderste Takken, op dat de bovenste, door 't genot van dies te meer voedzel, zoo veel te krachtiger mogten opschieten.

Deeze Boomen snoeyen haar zelven.

Tijd der Snoeying, en hoe dit geschieden moet.

Doch indien 't gebeuren mogt, dat eevenwel in een verzette of niet verzette Boom de *Snoeying* moest geschieden, zoo sou men dan de Takken moeten afneemen in 't alderlaatste van de afgaande Maan, niet digt aan de Stam, maar een goede handbreed van dezelve af; zoo dat de Stompen, of 't overgelatene van de groene afgenomene Takken, rondom de Stam blijven staan: welke dan, door de uytvloeying der Hars, of des Peks, binnen de tijd van een Jaar gantsch versterven: dan konnen ze ligtelijk afgesneeden werden tot aan den Boom zelfs, zonder eenig gevaar van de Stam.

Gevaar daar ontrent.

Indien nu iemand de Takken tot aan de Stam zelfs wou afneemen, die zou na een korte tijd bevinden, dat door de uytloping der Harszige of Pekkige vochtigheyd, veroorzaakt door de afsnijding, de Boom was gebragt in een groot gevaar van te zullen verderven: want of hij al schoon niet langzamelijk t'eenemaal quame te versterven; evenwel zal hij zoodanig verzwakken, dat hij ter nauwer nood in de tijd van vier Jaren (ja zomtijds wel nimmermeer) weer zal konnen geraken tot zijne vorige kracht en welstand.

Tweede wijze van aanwinning, door een-jarige Loten.

Ten anderen geschied de *aanwinning* deezer Boomen door hare Takken, op deeze wijze.

Snij alleenlijk af de een-jarige *Scheuten*, of *Loten*, met een volle Maan in de *Maert*. Zet ze zoo diep in de aarde, dat ze niet hooger, als een halve vinger lengte, boven dezelve komen uyt te steeken; op een schaduwachtige plaats, daar de Zon maar een weynig schijnd: begiet ze dikmaal met Water, zoo zullen ze na een korte tijd van zelfs Wortelen vatten. Als ze drie Jaren gestaan hebben, verplant men ze met een wassende Maan in *Maert* of *April*, of men laat ze staan op dezelve plaats, ontrent twintig voeten de eene van de andere.

Meenigvuldige en wijd uytschietende Wortelen.

Als deeze groot geworden zijn, en eenige Jaren lang gestaan hebben, schieten ze hare meenigvuldige Wortelen zoo wijd uyt, dat ze tien en meer voeten in 't ronde al 't voedzel uyt de aarde na zich trekken; waar door alles, wat daar ontrent gezayd of geplant is, vergaan moet: dienen derhalven gezet te worden op zoodanige plaatzen, daar ze andere Vruchten niet schadelijk konnen zijn.

Hoogachting deezer Boomen bij de oude Heydenen.

De zeer aangename groenheyd deezer Boomen van allerley soorten pleeg in vorige Eeuwen zonderling hoog geacht te werden: zulker wijs, dat men ook van dezelve maakte de *Kroonen*, waar meê men gewoon was in de Stad *Corinthen* te bekronen de Overwinnaars, die in de *Isthmische Speelen*, welke gemeenelijk eenmaal in ieder Jaar wierden gehouden, de zeege hadden behaald. Ook hebben voortijds de *Grieken* de Tempel van *Neptunus* rondom kroons-wijs met deeze Boomen beplant en beschaduwd; gelijk PLUTARCHUS, DION, CLEMENS ALEXANDRINUS, LACTANTIUS, STRABO en andere getuygen; alles ter eeren van haren Afgod *Neptunus*, aan wien ze deeze Boomen hadden toegeheyligd. Zoo dat ook daar na al de Beesten, na 't verhaal van LONGUS, welke den *Heydenschen* Afgod *Pan* zouden geoffert werden, eerst met een Kroon van deeze Takken gekroond, en dus na de offer-plaats geleyd wierden; gelijk men heedensdaags bij ons de boven maten vette en wel-gemeste *Ossen* (anderweegen ook *Kalveren*) met *Palm*, of *Boschboom*, bestoken, onder 't geluyd van Trommelen, om van elk gezien te werden, door de Stad om, en vervolgens ter Slagtbank voerd.

Plut. Symp. l. 5. prob. 3. Dion. de Isth. Orat. 9. Pausan. lib. 1. & 2. Clem. Alex l. 1. Lact. l. 1. de fal. Rel. cap. 21. Luc. in Dial. Deor. Strabo lib. 8.

Zeldzaam Hol.

Bij de Stad *Ephezen* was ook voortijds een Hol, beplant met *Pijnboomen*. Derwaarts wierden gevoerd de Vrouwspersoonen, aan welker Maagdom men twijfelde: indien ze dezelve zuyver bewaard hadden, zoo hoorde men door 't Bosch een zeer aangename stem, of lieflijke *Muzijk*, en de Deuren des Hols sloten zich van zelfs weer toe: indien niet, zoo bleeven ze ongesloten staan, en men wierd een zeer *droevig geluydt* gewaar.

Achil. Tat. lib. 8. Callimach. Hym. in Dian. 21.

Eene deezer *Boomen*, gegroeyd in 't Landschap *Troyen*, bij de Rivier *Heptaporus*, had voortijds de *dikte* van drieëntwintig voeten in den omvang; en alleen de Stam de *hoogte* van zevenenzestig, behalven zijne hooge Top, welke zich boven uytbreydde in drie deelen, volgens 't berigt van STRABO.

Strabo. lib. 13.

KRACHTEN.

Al deeze soorten van *Boomen*, weynig in hare *Krachten* verschillende, geeven een zeer aangename en verfrisschende *geur* van zich; waarom ze ook de geene, welke onder hare schaduw rusten, gezond en dienstig zijn.

Horat. lib. Carm. 2.

Bladeren.

De *Bladeren*, gestoten, en op *varsche Wonden*, of andere Beschadigingen, gelegt, neemen wech de *hitzigheyd* en *brand* der zelve. In Azijn alzoo gezoden, en de *Tanden* warm daar meê gewasschen, verzacht de *smerten* der zelve. Een hand vol van de uyterste *Toppen* met hare *Bladeren* genomen, gekneusd, of gekerft, in een kan Wijn, of Bier, tot op de helft gekookt, en daar van een half Pintje 's morgens, 's middags en 's avonds gedronken, geneest de *Scheurbuyk*, en verdrijft de *pijn om 't Hert*.

Trag lib. 3. cap. 76.

Schors.

De *Schors*, of *Bast* (desgelijks ook de *Schel* van de *Vrucht* zelfs), is verdrogende en te zamen-trekkende van aart. Gestoten, op 't vuur gelegt, en de rook van onder ontfangen, verdrijft de *opstijging der Moeder*. Gepulverizeert, heeld de verzeerde plaatzen des Ligchaams, daar 't *Vel afgestoten* is, wanneer 't daar op gelegt werd. Met andere dingen vermengd, geneest *Wonden* en allerley *Zeerigheyd*. Met Wijn gekookt, en ingenomen, stilt de *Buykloop*, en *Buykkrimping*: drijft ook 't *Water* voort.

Diosc l. 1. cap. 87. Gesner. Hist. Plant. fol. 204. Curt. l 27. cap. 5. Plin. l. 23. cap. 8.

Pijn-appelen zelfs.

De *groene Pijn-appelen*, noch niet hard geworden, of ook de *jonge Bladeren*, in Water gedistillert, en 't *Aangezigt* daar meê gewasschen, verdrijft de daar in zijnde *Rimpelen*. Een Linnen doek daar in nat gemaakt, en op der *Vrouwen Borsten* gelegt, maakt dezelve stijf, hard en kleyn: ook de Vrouwelijkheyd eng: waar toe eevenwel 't uytgeparste Zap der Vruchten bequamer werd gehouden.

Lonic. lib. 1. cap. 44.

Gedistilleert Water.

Twee oncen van dit Water, als verstoppende van aart, met Roozen-zuyker voor den eeten gedronken, is goed teegens 't *Rood Melizoen*, *Buykloop*.

loop, en de *Zinkingen*, of 't neerschieten der *Catarrhen*.

Korlen, of Pingels.

De *Korlen*, of *Pingels*, deezer *Vruchten*, zijn droog en warm in den eersten Graad. De varssche zijn de beste, de oudste de argste; want deeze verhitten de *Maag*, en verwekken *Hoofdpijn*. In Water gekookt, tot dat ze week zijn geworden; gestoten, met Zuyker en Corinthen vermengd, dan met Nat van Kalfsvleesch gebruykt, zijn ze goed voor een *benauwde Borst*, verouderde *Hoest*, korten *Adem*, onmagt des Lighchaams, geraakte of beevende, Jigtige, en Galachtige Menschen: versterken de *Maag*, openen de verstoptheyd der *Longe*, geneezen de gebreeken der zelve, en drijven uyt alle taye, verrotte, en slijmerige vochtigheeden.

Rasis lib. Simp. cap. 20.

Diosc. lib. 1. c. 89.

Deeze *Pingels*, als vet en scharp van aart, moeten niet rauw gegeeten worden, ten ware men haar een tijd lang in Water leyde, om uyt te trekken hare schadelijkheyd. Dan is 't noch best, dat ze met Zuyker en Honig werden genuttigd: dus helpen ze ook de geene, welke *Bloed spouwen*.

Paul. Ægin. lib. 7.

Zes of agt druppelen van de *Oly*, uyt deeze *Korlen* getrokken, warm gemaakt, en op de *beroerde* of *beevende Leeden* gestreeken, is zeer dienstig voor dezelve. Eenige druppelen deezer Oly in een Ey gemengd, versterkt het Ligchaam, en geeft bequaamheyd om een *Vrouw noch beeter te vergenoegen*.

Averroes cap. 40.

Harz uyt deeze Boomen.

Uyt deeze *Boomen* vloeyd een klare, schoone, welriekende *vettigheyd*, bij elk bekend met de naam van *Resina*, *Pix Græca*, of *Colophonia*, na de Stad *Colophon*, geleegen in *Ionia*, van waar de beste komt. Tweederley slag deezer *Harz* is'er, *week* en *hard*: beyde zijn ze warm en droog, verzachtende, zuyverende, verteerende, en scheydende van aart.

Weeke Harz.

De *weeke Harz*, ingenomen met Zyroop van *Althæa*, of *witte Malue*, verdrijft een *zware Hoest*. Is ook zeer bequaam in Plaasters of Zalven, welke tot *varssche Wonden* werden bereyd.

Drooge Harz, en welke de beste.

De *drooge Harz*, niet al te bleek noch dor, maar bros, doorzichtig, van verwe na den geelen trekkende, die ook een Wierookachtige reuk heeft, werd voor de beste gehouden. Gepulverizeert, in een wit doekje gedaan, en daar meê op den *Aars-darm* geklopt, of anders op een vuurkool gelegt, en de rook van onder ontfangen, doed dezelve, als ze uytgezakt is, weer optrekken. In Water gezoden, en zich somtijds daar meê gewasschen, maakt een *zuyver Vel*, en neemt wech 't overvloedig *Hayr*: geneest alle *varssche Wonden*; en, met Wijn gedronken, drijft 't *Graveel* af.

Matth l. 1. cap 74.

't *Zwartzel*, of *Roed*, van deeze *Harz*, in 't *Latijn* genoemd *Fuligo*, droog van aart, doch zonder eenige scharpheyd, werd goed gehouden voor *tranende* of *lopende Oogen*. Men doed ze ook in den Inkt der Boekdrukkers, met Azijn en Gom van *Arabien*: voortijds heeft men ze gebruykt in de schrijf-inkt; gelijk AMATUS LUSITANUS getuygd.

Am. Lusit. lib. 1. enarr. 83.

Teer en Pek uyt deeze Boomen.

Dod. l. 30. cap. 15.

Uyt 't *Hout* deezer Boomen, inzonderheyd van de *roode Dennenboom*, bij de *Latijnen* genoemd *Abies* en *Picea*, werd door 't vuur getrokken de kleevende Vochtigheyd, van welke de *weeke* de naam van *Teer*, de *harde* van *Pek* heeft bekomen, in 't *Latijn* geheeten *Pix Liquida*, en *Pix Sicca*; dat is, *vloeyende* en *drooge Pek*: warm en droog in den tweeden Graad, dun van deelen: word gemengd in Zalven, welke men bereyd om te *verzachten*, *vermorwen*, *rijp* te maken, te *bijten*, en te *reynigen*. Om inwendig te gebruyken, houd men het ondienstig.

Water, op de Teertonnen.

't *Water*, 't welk staat op de *Teer*, in Tonnen gedaan, als dezelve werden geopend, of ook van zelfs daar uyt zijpeld, is zeer goed voor *pijn* in de *Armen* en *Beenen*, bij gaaf vleesch, of met een opening: ook voor *gaten* in dezelve, welke pijnlijk vallen, en niet wel konnen geneezen worden, wanneer men 't zoo koud met de hand twee of driemaal 's daags over de pijnlijke plaats strijkt.

XVII HOOFDSTUK.

PRUYMBOOM.

Verscheyde namen.

Eenen met dien naam in 't *Neederlandsch* wel bekenden Boom, werd in 't *Latijn* geheeten PRUNUS: in 't *Hoogduyts* PFLAUMEN-BAUM, QUETSCHEN-, of WETSCHEN-BAUM: in 't *Fransch* PRUNIER, PRUNELIER, en DAVOINES: in 't *Italiaansch* PRUNO.

Veelerley Soorten.

Hier van worden zeer veele aangenaam-verschillende soorten, en smakelijke Vruchten gevonden, welker namen wij hier, kortheyds-halven, niet vermelden: alleenlijk zullen wij, om des gemeenen voordeels wil, in acht neemen hare Queeking en verzorging in 't algemeen, vermits ze doch al te zamen van dezelve aart zijn.

Waarneeming deezer Boomen.

Van naturen beminnen ze een gemeene, luchtige, zandige, en ongemestte aarde: een opene vrye lucht, en veel Water. Wil iemand haar verplanten in een kleyige grond, zoo moet hij de kley, drie voeten in 't rond, wel met zand en goede aarde doormengen: daar na haar in dezelve zetten, met een afneemende Maan van *Februarius* of *Maert*, als de Bast vast om de Stam zit, op zulk een wijze, dat geen holligheyd onder de Wortel blijve. Dien geheelen Zomer, en ook eenige daar op volgende Jaren, moet men ze dikmaal met Water begieten, en haar voor alle vettigheyd zorgvuldig bewaren, wijl ze dezelve gantschlijk niet verdragen konnen: ook werden de *Vruchten* zelfs hier door veel slechter, en vallen ligtelijk, als een ontijdige geboorte, voor den tijd af. Geduldelijk konnen ze langdurige strenge koude, en alle ongeleegentheeden des geheelen Winters uytstaan. Geeven gemeenelijk in den aanvang van *April*, of ook wel wat later, hare *Bloemen*: wassen haastlijk op, en werden zeer vermeenigvuldigd; 't welk gevoeglijk geschied op de drie volgende wijzen.

Aanwinning.

Eerste wijze, door Enting, of Zuyging.

Eerst, door middel van *Enten* en *Zuygen* op haars gelijke, voortgekomen van een Korl, of van een jonge bij de Wortel uytgeschoote Spruyt; 't welk men, als van eenerley natuur zijnde, alderbest heeft bevonden, inzonderheyd wanneer zulks geschied in 't midden van de Maand *Maert*, met een wassende Maan, als de gevoeglijkste en bequaamste tijd tot dit werk.

Tweede wijze, door 't zayen, of steeken der Steenen;

Ten *anderen* kan de aanwinning deezer Boomen zonder groote moeyte geschieden door 't *Zayen* of steeken der *Steenen*, of *Korlen*, op deeze wijze.

Pluk met uw hand af de beste en schoonste *Pruymen*, van zulk een soort als gij begeerd, wanneer ze een bequame, matige rijpheyd hebben bekomen, ontrent 't vierde deel eener uur voor volle Maan: leg ze dan neer op een drooge plaats, tot dat de Maan weer vol is: neem vervolgens de *Steenen* daar uyt, laat ze wat wind-droog werden, en bewaar ze zorgvuldiglijk tot op de naast-komende *Maert*: steek ze dan een kleyn lid eener vinger diep in de aarde, welke zandig, luchtig, en geenzins vet zijn moet, een dag of meer na volle Maan. Als ze opgekomen zijn, moet men ze niet roeren, maar drie volle Jaren agter een op dezelve plaats laten staan: daar na neemt men ze uyt de aarde op, en men snijd af de geheele regt-neerschietende Hert-wortel, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe: doch over de afgesneede plaats doed men een weynig *Wasch*, of andere *Pleister*, op dat 't Zap, waar in de geheele welvaart des Booms bestaat, niet wech vloeye. Voorts plant men ze met een afgaande Maan in *Maert* op zulk een plaats als men wil: doch men moet ze rijkelijk met water begieten; zoo zal men beeter Vruchten hebben van deeze, als van die door manier van *Enten* zijn aangewonnen.

en hoe men daar ontrent moet handelen.

Derde wijze, door Inoculatie,

Ten *derden* worden deeze Boomen *vermeerderd* door de konst van *Inoculeeren*; 't welk gevoeglijk geschied

ſchied in 't laatſte, of ook in 't midden van *Julius*, op de gedagte jonge Boomtjens, uyt Korlen voortgekomen, of op de jonge van de oude uytgelopene Loten; niet aan beyde de zijden van 't Lot, regt teegens over malkander, maar de eene *Inoculatie* een hand breed hooger als de ander. Als ze nu bekleeven zijn, zoo moet men ze in 't volgende Voorjaar, wanneer ze beginnen uyt te ſchieten, een vinger breed boven de hoogſte *Inoculatie* afſnijden, en geen andere Uytloopzelen daar aan laten; op dat ze door dezelve in hare kracht niet verminderd wierden; maar, al 't voedzel alleen genietende, dies te ſterker mogten groeyen.

Groene Pruymen.

Deeze *Boom* (van welke ik een geheel *groene* en wel ſmakende *Vrucht* heb gezien bij den Hoog-Eedelen Heer BERNARD CONDERS VAN HELPEN, Ridder van S. Michiel, Heer tot *Huzinga*, en Præſident der Ed. Mog. Heeren van de *Ommelanden* tuſſchen de Eems en Lauwers) wierd van de Magtige CYRUS, Koning der *Perzianen*, zoo zeer bemind, dat hij overal, daar hij nieuwe Luſthoven en groote Thuynen deed aanſtellen, ('t welk van hem dikmaal, als hij daar toe geleegentheyd zag, door zijn gantſche Rijk wierd gedaan) dezelve niet alleen deed beplanten met veele *Pruymboomen*, maar ook beval, dat men zijne Begraafnis-plaats zou maken onder de ſchaduw der zelve: waarom ook, op zijne begeerte, zijn Graf met allerley ſoorten van deeze Vrucht-dragende Boomen rondom wierd omzet. Als de onverwinlijke Koning ALEXANDER de GROOT uyt Judæa weerkeerde tot de PASAGARDEN, had hij luſt, om dit Graf te bezoeken, en gebood ARISTOBULUS daar in te gaan; die, weer daar uyt komende, deeze Majeſteyt verhaalde alles wat hij daar binnen had gezien, volgens 't berigt van STRABO en CURTIUS SYMPHORIANUS.

Koning Cyrus, een zonderling liefhebber deezer Boomen.

Strabo lib. 15. Curt. Symph l. 1. cap. 16.

KRACHTEN.

Dioſc. lib. 1. cap. 175. Fuchſ. Hiſt. Plan. cap. 153.

DE *Bladeren* van *Pruymboomen* verkoelen, en trekken te zamen. In Wijn gezoden, de Mond daar meê gewaſſchen, en de Keel gegorgeld, beletten 't neerſchieten der *Zinkingen*; geneezen de *gezwolle Lel*, en 't *Tandvleeſch*. Wanneer ze met Gom en Edik werden gezoden, verdrijven ze alle *Crauwagie* en *Schurftheyd*.

Ruell. l. 1. c. 121. Matth. l. 1. c. 137.

De *Pruymen* zelfs zijn koud in den tweeden, en vocht in den derden Graad. *Openen* 't Ligchaam; maar geeven weynig Voedzel; derhalven zijn ze al te zamen, inzonderheyd de *blauwe*, *ongezond* te eeten. Evenwel worden noch voor de beſte gehouden de geene, welk dun van Schel, en zoet van ſmaak zijn.

Gedroogde Pruymen van Damaſco.

Luſitan. l. 1. enarrat. 156.

De *gedroogde kleyne ronde*, en de langwerpige, genoemd *Pruymen van Damaſco*, zijn, om rauw te eeten, goed en gezond, doch noch beeter met Wijn en Zuyker geſtooft: de *Maag* aangenaam: verwekken *Stoelgang*, inzonderheyd als ze in 't begin van de maaltijd werden genuttigd: neemen wech de *verhitting* des Ligchaams: verſlaan de *dorſt*: maken *eetens-luſt*, en drijven de *Gal* uyt. Doch zijn niet dienſtig voor oude perſoonen, die een *koude* en *ſlappe Maag* hebben.

Diaprunum.

Het *Diaprunum*, in de Apotheeken zeer wel bekend, werd gemaakt van de gemelde *Pruymen van Damaſco*, (bij verbaſtering gezegt *Damaſt*) en is in *hitzige Koortzen* zeer bequaam om 't Ligchaam te openen.

Korlen.

De *Korlen* uyt de *Pruym-ſteenen* verquikken 't *Hert*, en verſterken de *Maag*.

Galen. l. 7. de Fac. Simp. Trag. lib. 3 c. 34.

De *Gom* deezer Boomen is van een kleefachtige en heelende aart. Met Wijn ingedronken, breekt ze de *Steen*, en drijft ze uyt. Met Edik vermengd, en op 't Vel der jonge Kinderen geſtreeken, doed vergaan alle *plekken* en *onzuyverheeden*; volgens 't berigt van DIOSCORIDES.

XVIII HOOFDSTUK.

IBENBOOM.

Verſcheyde namen.

DEeze ſchoone en beziens-waardige Boom voerd ook wel in 't *Neederlandſch* de naam van BOOGHOUT: in 't *Latijn* TAXUS, ARBOR VIROSA, of MILUS van Theophraſtus: in 't *Hoogduytſch* EYBEN-, of IBEN- en YBENBAUM: in 't *Franſch* IF, of ook YF: in 't *Italiaanſch* TASSO, of MASSO.

Tweederley Soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderſcheydene Soorten, te weeten, TAXUS FŒMINA, of IBENBOOM WYFJEN, en TAXUS MAS, of IBENBOOM MANNETJEN; beyde van ontrent eeven dezelve waarneeming en Queeking.

Gedurig groen.

Men ziet haar gedurig in een aangename en vermakelijke groenheyd. Zij beminnen een gemeene zandige en wel-gemeſtte aarde, een opene vrye lucht, en veel water.

Ibenboom, Wijfje, en Mannetjen.

'*t Wijfje*, of *Taxus Fœmina*, brengt zeer vroeg in 't Voorjaar voort veele kleyne, ronde, ſchoon-lijfverwige, neerwaarts-hangende, en zich onder hare Bladeren verſchuylende *Bloemen*, doch noyt eenig *Zaad*. Daar teegens geeft de *Mannetjens Ibenboom*, of *Taxus Mas*, in deeze koude Landen ieder Jaar volkomen-rijpe *Vruchten*, onder zijne Takken, zonder *Bloezem*, zeer hol, en verre van malkander voortkomende. Bijna zwart van verwe zijn ze, geſloten in een rood-verwig *blaasje* van een vermakelijke aanſchouwing; 't welk zich van zelfs opend, en zijn Zaad vertoond. Deeze *Boomen* zijn hard van natuur, en konnen zoo wel felle koude als andere ongeleegentheeden des tijds verdragen. Door *tweederley middelen* kan men ze bequamelijk in deeze Geweſten *aanwinnen*.

Aanwinning.

Eerſte wijze, door haar Zaad.

Eerſt door haar *Zaad*, 't welk men in de aarde, of in een Pot, ontrent de diepte van twee duym-breed, zayd, met een afgaande Maan, 't zij in *Februarius* of in *Maert*, na geleegenheyd dat 't Weêr zich aanſteld. Als 't twee Jaren lang in de aarde heeft geleegen, ziet men 't eerſt opkomen.

Tweede wijze, door Takken in de aarde te ſteeken.

Ten tweeden, door *Takken*, waar ontrent men deezer wijs moet handelen: Snij met een volle Maan zoo veel *Takken* af als gij wilt, niet ouder dan een Jaar, doch daar een weynig twee-jarig Hout onder aan gelaten moet werden: ſteek ze in de aarde, op een donkere, of ſchaduwachtige plaats, en begiet ze dikmaal met Reegen-water; zoo zullen ze in een korte tijd bequame Wortelen ſchieten, doch in 't eerſt langzaam, ook uyt eygener aart krom, niet regt op. Men moet'er derhalven bij tijds Stokken bij ſteeken, om haar regt te doen opwaſſen: daarenboven ieder twee Jaren haar van onder een weynig ſnoeyen, zoo ſullen ze dies te beeter opſchieten, en een gemeenen Booms hoogte bekomen.

KRACHTEN.

Bladeren, voor de Beeſten doodelijk.

Lacuna lib. 4. in Dioſc. Theophr. Hiſt. Plant. cap. 10. Bauh. l. 9. part. 2. T. 1.

DE *Bladeren* deezer Boomen blijven altijd groen, en zijn warm van aart, volgens 't berigt van MATTHIOLUS en LACUNA. Waſſen in *Languedoc*, *Spaanje*, *Griekenland*, en meer andere warme Geweſten. Veroorzaken de *Eezelen*, *Paerden* en *Muylen*, als ze daar van eeten, de *dood*: maar, gelijk THEOPHRASTUS ſchrijft, geen *Oſſen*, *Koeyen* of *Schapen*: 't welk echter van MATTHIOLUS en JOH. BAUHINUS wederlegt werd; zeggende, dat zoo wel deeze als de andere Beeſten daar van *ſterven*.

Dioſc. lib. 4. cap. 80. Plutarch. in Symp. Nicander in Alexiph,

'*t Hout* heeft aan zich dezelve *quaadaardigheyd*; ja doed de *Menſchen*, welke, om der Zonnen hitte wil, zich onder de ſchaduw deezes Booms wat ter ruſt begeeven, op een elendige wijze *ſterven*, wijl haar de Keel allenxjens toegaat. Eeven dezelve uytwerking

heeft

Curt. l. 17. c. 11. heeft ook 't *Zap*, waarom dan zommige Volkeren hare Pijlen daar in steeken; om dezelve te vergiftigen.

Lobel Hist. Plant. fol. 269. Dodon. l. 30 cap. 10. Camerar. lib. 4. c. 79. Ondertusschen eevenwel heeft ons de *ervarentheyd* genoegzaam geleerd, dat deeze Boomen, voor zoo veel die in *Duytschland*, *Engelland* en *Neederland* groeyen, door hare beschaduwing geen hinder aan de Menschen doen, vermits hare quaadaardigheyd door de koude vochtigheyd deezer Landen verdoofd en wechgenomen werd. Ook heeft de *ondervinding* geleerd, dat hare *Vruchten*, zoet van smaak, de daar van eetende persoonen niet beleedigen: verwekken echter *Buykloop*. Veroorzaken in de *Vogelen* zulk een bedwelming, dat ze zich ligtelijk laten vangen; doen haar een zwart Vel krijgen, en ruyden, of de Vederen verwisselen. Maken daar teegens de *Hoenderen* en *Varkens vet*.

Sueton. in Claud. Trag. lib. 3. cap. 56. 't *Zap* der Boomen, zoo in *Italien* als in deeze Landen, is de Menschen en alle andere Schepzelen *doodelijk*, zoo wel als in de heete Gewesten. Geneest echter de *wonden der Adderen en Slangen*. Ja ook, de rook van dit *Hout* brengd de *Muyzen om 't leeven*, gelijk mij de ondervinding zelfs heeft geleerd.

Hesychius. Statius in Epid. vern. Als men in voorige Eeuwen een openbare of algemeene *droefheyd* wou doen blijken, vlogt men van deezen Boom *Kroonen*, welke van de Jongelingen gedragen, en ieder ter bezichtiging aangeboden wierden; volgens 't verhaal van HESYCHIUS.

XIX HOOFDSTUK.

ACACIA.

Acacia, met geenen anderen naam bekend.

EEn zeer schoon en bezichtigings-waardig Boom-gewas, heeft (voor zoo veel ik weet) bij geene Volkeren een andere *Naam*, als alleen deeze. Hier van zijn mij in haren aart bekend *neegen* verscheyde Soorten; welker zommige eenige Jaren mijne Waarneeming zijn onderworpen geweest.

Neegenderley Soorten, en der zelver onderscheyde namen. Deeze Soorten zijn I. ACACIA ÆGYPTIA, of ACACIA UYT EGYPTEN; ook wel in 't *Latijn* genoemd SPINA ÆGYPTIA, en op 't *Neederlandsch* EGYPTISCHE DOORN. II. ACACIA MAJOR, of GROOTE ACACIA. III. ACACIA TRIFOLIA, of ACACIA MET DRIE BLADEREN, op de wijze der Klaver. IV. ACACIA ARABICA, of ACACIA UYT ARABIEN. V. ACACIA AMERICANA, of ACACIA UYT AMERICA. VI. ACACIA RUBRA AFRICANA, of AFRICAANSCHE ACACIA *met roodachtige Bladeren en witte Doornen*. VII. ACACIA CORNIGERA, of ACACIA MET HOORNEN. VIII. ACACIA ROTUNDIFOLIA SPINOSISSIMA, of ACACIA MET RONDE BLADEREN, *en takken rondom met Doornen bezet*. IX. ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA, of ACACIA, *Struvels-wijze zonder eenige Doornen*. Niet alle zijn ze van dezelve Waarneeming.

Acacia Ægyptia, of Ægyptische Acacia. De ACACIA ÆGYPTIA, of EGYPTISCHE ACACIA, is zoo teer van aart als schoon van Bladeren. Uyt deeze vloeyd, volgens 't getuygenis van veele, zeekere Gom, van de Apothekers en andere genoemd *Gom van Arabien*. Bemind een goede, zandige aarde, wel door-werkt met een weynig kleyn-gemaakte twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol uyt vergane Boomen, of der zelver verrotte bladeren; of ook, in plaats van dien, Veengrond. Wil een warme, opene, luchtige, wel ter Zon staande plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noorde Winden*; ook weynig water, in de Zon lauw gemaakt. Geeft in deeze Landen noch Bloem noch Zaad. Kan geen sterke Winden, veele of koude Reegenen, Vorst, Sneeuw, of eenige Rijp verdragen: werd derhalven, met een volle Maan van *April* of *May* in een Pot zoo wel gezayd als geplant geworden, ontrent half *September*, of een weynig later, na tijds-geleegentheyd, wel droog zijnde, binnens huys op een luchtige plaats gebragt. Hier mag deeze Boom tot den twintigsten van *October*, een dag min of meer, na dat het goed Weêr is, de Zonnestralen genieten door de vensteren; welke men daar na moet sluyten, en in *November*, of als 't kouder werd, in den Oven een weynig vuur stoken: in *December* ieder dag, of ook wel tweemaal, ja als 't sterk vriesd driemaal 's daags; te weeten, 's *morgens* ten zeeven, 's *middags* ten een, en 's *avonds* ten zes uuren, op dat het daar in de geheele nagt warm blijve, en de vorst buyten gekeerd werde. In *Februarius*, als de strengheyd niet alleen verminderd, maar meest voorbij is, werd ook 't vuur weer verminderd, na gelijkmatigheyd van de eerste verhooging; en met den aanvang van *Maert* houd men gantschelijk daar van op: Dan zet men bij goed en stil weêr zomtijds over dag de vensteren weer open, op dat deeze Boomen de lucht langzamelijk op nieuws gewoon mogen werden. Bij meerder warmte doed men 't zoo wel bij nagt als bij dag. Boven dit moet men weeten, dat ze, zoo lang de *Winter* duurd, niet meer als twee, of ten hoogsten driemaal met een weynig lauw Reegen-water van boven begoten; niet voor in 't midden van *April* met een zoete Reegen buyten gezet, de Zonnestralen deelachtig gemaakt, en, zoo voor koele winden als koude nagten, zorgvuldig gedekt moeten zijn. — *Hoe deeze Boomen moeten waargenomen werden.*

Aanvokking door Zaad, gebragt uyt Egypten, Arabien, of andere heete Gewesten. In deeze Landen konnen ze niet aangewonnen werden, dan door Zaad, uyt *Egypten*, *Arabien*, of andere heete Gewesten herwaarts gebragt. Met een afgaande Maan van *Maert*, *April* of *May* moet men 't Zayen in een Pot, gevuld met de voorheenen beschreevene aarde. Wanneer het opgekomen is, mag men 't, weegens de teederheyd, niet reppen, voor de tweede Zomer daar na: 't is derhalven goed, dat men niet meer als *een Zaadjen* in 't midden van een Pot steeke, op dat het dies te langer daar in mogt blijven staan, na dat het is opgekomen. Ondertusschen werd het sterker en houtachtiger, zoo dat men 't naderhand bequamer verplanten, en met de geheele klomp aarde uyt de Pot neemen kan. Hier staat te weeten, als men dit *Zaad*, ter diepte van een vinger-breed, in de gedagte Pot heeft gelegt, dat dezelve terstond, tot de bovenste rand toe, moet gezet worden in warme Paerdemist, in een *Zonne-bak*, met Glaze vensteren overdekt, op dat'er de Zon door mag schijnen; inzonderheyd als men 't *Zaad* in de Maand *Maert* de aarde heeft aanbevolen. Wanneer men daar na verneemt, dat de warmte der Paerdemist begint te vergaan (welke zelden langer als zestien dagen duurd) zoo haald men'er de Pot weer uyt, en men zet ze in nieuwe varssche Paerdemist, tot in 't laatste van *May*. Vermits nu deeze jonge Opkomelingen van een teedere natuur, en onze ongestadige lucht ongewoon zijn, zoo moet men ze wel nauw bewaren voor alle koude, en veele vochtigheyd; ook met Glas overdekken, inzonderheyd in 't eerste en tweede Jaar, zelfs in 't midden van de Zomer. Op deeze wijze heb ik eene deezer Boomen neegen Jaren lang goed gehouden, en tot de hoogte van vijf voeten gebragt. Ieder nam'er vermaak in: en indien een zware storm-wind dezelve niet van boven neer had geslagen, ik zou'er noch lang meê gepronkt, en'er den Liefhebbers 't genoegen en 't gezigt van gegeeven hebben.

Acacia Trifolia, of driebladerige Acacia. De ACACIA TRIFOLIA, of *drie-bladerige Acacia*, zeer in gedaante verschillende van de gedagte *Egyptische*, bemind eeven zulk een aarde, lucht, warmte en vochtigheyd, als van de *Acacia Ægyptia* gezegt is: wil ook op dezelve wijze behandeld, bewaard en waargenomen zijn, behalven dat ze 's *Winters* zoo veel warmte niet behoefd. Moet desgelijks van *Zaad* voortkomen: en, noch jong, bij tijds van de teedere zijdetakjens worden beroofd; op dat ze door deeze op-

D snoeying

ſnoeying te beeter Hout zetten, en te ſterker groeyen mogten, om zoo de eerſte *Winter* (daar 't voornamentlijk aan legt) te verzeekerder te mogen door-komen.

Acacia Major, of groote Acacia.

De ACACIA MAJOR, of *groote Acacia*, van welke ſoort ik binnen *Parijs*, in des Konings Hof, Boomen heb gezien, welke bereykten de hoogte eens grooten *Peerebooms*, is van een harder aart, en geeft een tamelijk-groote, witte, opſtaande *Bloem*; in welker midden men een geele plek ziet, met kleyne groene ſtreepjens door-lopen, gemeenelijk neerwaarts hangende aan korte bruyne *ſteeltjens*, die van de *Erweten* niet zeer ongelijk. Tien, twintig, en noch meer der zelver zitten troswijze neevens en boven malkander aan de gedagte hare *ſteeltjens* te zamen gevoegd. De *Peultjens*, op de aarde neervallende, zijn ontrent een kleyne vinger lang, met bleek-bruyn *Zaad*. De *Takken* zijn uyt den aſchgrauwen bruynachtig, inwendig vervuld met een groot voos pit, of marg: ook voorzien met veele korte, onder breede, boven ſpitze en ſteekende *Doornen*, uytwendig van dezelve verwe: aan welke *Takken*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, boven den anderen, veele tamelijk-lange en bleek-roodverwige teedere *ſteeltjens* groeyen; vercierd met ſchoone *bladertjens*, altijd twee en twee regt teegens over malkander, ruſtende op zeer korte *ſteeltjens*; doch voor aan eyndigende alleen met een; van een aangename bleek-groene couleur, onder wat bleeker, niet blinkende, langwerpigrond, zoo lang als 't lid van een vinger, of wat meer; ruym een vinger breed, aan de randen effen en ſlecht: ſtaan ſteevig, zijn zacht; achter- en vooraan ſtomprond toelopende. Wanneer men ze in de Mond knauwd, hebben ze weynig ſmaak, doch zijn zeer te zamen-trekkende. In 't midden ziet men een regtdoorgaande *Adertje*, waar uyt verſcheyde andere zeer teedere, van een bleeke verwe, opwaarts ter zijden voortkomen.

Eygentlijke beſchrijving van deeze ſoort.

Bloemen, doch zonder Vrucht in deeze Landen.

Zij beminnen een zandige goede grond, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemiſt en Veen-aarde; een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en reedelijk veel water. Als ze groot geworden zijn, geeven ze in deeze Geweſten wel Bloemen, gelijk alreeds gezegt is, maar noyt eenig rijp Zaad. Eene van deeze ſoort, alhoewel maar zes voeten hoog, heeft in de Maand *Junius* des Jaars 1677. in mijnen Hof binnen *Groeningen* voort-gebragt agtentwintig *Bloem-troſſen*. Groote koude konnen ze uytſtaan: blijven ook wel eenige Jaren lang in ſtand, de gehcele *Winters* door, als ze warm gezet, en voor alle zoo *Ooſte-* als *Noorde-winden* bewaard werden: inzonderheyd wanneer ze wel geworteld, en een goede duym dik geworden zijn: doch men moet ze op de Wortel genoegzaam bedekken met Turf-mul: echter vriezen ze in felle *Winters* noch wel dood; of lijden ten minſten groot gevaar van te zullen verſterven. Men moet ze ook 's *Winters* zoo lang binnens huys bewaren, en met niet te veel water onderhouden, tot dat ze hoog en ſterk genoeg zijn, om, buyten geſteld, de *Winterkoude* te konnen verdragen: anders zouden ze, noch jong en niet dik genoeg zijnde, door een ſtrenge *vorſt* ligtelijk verderven.

Waarneeming.

Aanwinning.

Men kan haar *aanwinnen*, niet alleen door *Zaad*, uyt heete of warme Landen herwaarts gebragt, het welke men met een afgaande Maan van *May* in een Pot hol en een vinger-breed diep moet zayen in de bovengedagte grond, maar ook door hare de aarde doorborende en zeer voort-lopende *Scheuten* uyt de *Wortelen*; welke men, met een afneemende Maan in *April*, van de oude afſcheyd, en verplant.

Acacia Arabica: Americana: Rotundifolia Spinoſiſſima:

De ACACIA ARABICA, of *Arabiſche Acacia*: ACACIA AMERICANA, of *Acacia uyt America*: ACACIA ROTUNDIFOLIA SPINOSISSIMA, of *zeer Doornige rondgebladerde Acacia*: ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA, of *Struvellige Acacia* zonder *Doornen*: ACACIA CORNIGERA, of *Acacia met Hoornen*, en ACACIA RUBRA AFRICANA, of *Africaanſche Acacia met rosachtige bladeren en witte Doornen*, beminnen eeven dezelve aarde, grond, water en plaats, als de *Egyptiſche Acacia*, van welke wij nu hebben geſproken. Willen ook, in de Winter-tijd, op dezelve wijze waargenomen zijn. Konnen (gelijk veel meer andere zoo Boom-gewaſſen als Planten) op de volgende wijze door Zaad aangewonnen worden.

Frutescens non Spinoſa: Cornigera: Africana.

Aanwijzing van de manier,

Neem een *Pot*, gevuld met de boven-beſchreevene *aarde*: leg'er uw *Zaad* in, ter diepte van een vinger breed, ontrent 't laatſte van *Februarius*, of 't begin van *Maert*, met een afgaande Maan. Is 't met een harde Schaal omkleed, zoo ſnij, of vijl, met een Mes of ander gereedſchap, eerſt dezelve zoo lang, tot dat aan beyde de zijden in de lengte, deſgelijks onder en boven, een tamelijk-ronde opening (na geleegentheyd van de grootte des *Zaads*) is gekomen: doch men moet wel toezien, dat de inwendige *Korl* niet werde geraakt, of niet de minſte ſchade koome te lijden. Zet dan uwe *Pot* op wat *zand*, gelegt boven op de Yzere *Oven*, en ſtook in dezelve vuur, niet te ſterk, en elke dag op dezelve maat van warmte, de eene tijd niet heeter als de andere. Voorzie het dan met een matige vochtigheyd van Reegen-water, vooral niet te veel, en lauw gemaakt: zoo zal 't zwellen, zonder te verderven, en binnen weynige weeken voor den dag komen. In den *Oven* moet men ieder dag, een of tweemaal, na dat het meer of min koud is, vuur ſtoken, tot in 't laatſte van *Maert*: ondertuſſchen eevenwel zet men, bij goede warme dagen, midden op den dag de venſters zomtijds een uur drie of vier open, op dat 't nieuwlijks opgekoomene allenxjens zich een weynig tot de Lucht mogt gewennen.

hoe men deeze Boomen

zal aanwinnen uyt haar Zaad.

Neem daar na de *Pot*, ſtel ze in een *Zonnebak*, in warme Paerdemiſt (gelijk onder de *Acacia Ægyptia* gezegt is) en begiet ze zomtijds, als de aarde droog ſchijnt, een weynig met *Zalpeeter-water*, daar men bij gedaan heeft 't *Reegen-water*, waar in Schapenmiſt en Duyven-drek geweykt is, gelijk wij bij de *Oranjeboom* hebben aangeteekend, en hier na bij de *Guanabanus*, of *Vleſſchenboom*, ook noch aangeweezen zal worden. Vermits ze hier door een krachtig *voedzel* genieten, zoo zullen ze voorſpoedig aangroeyen: blijven ook hier door vrij en onbeſchadigd van allerley Ongediert.

Acacia Americana.

De ACACIA AMERICANA, waar van 't *Zaad* mij in 't Jaar 1656. toegezonden is door CAROLUS DE GIVRY te *Amſterdam*, heeft niet alleen *Anno* 1665. in mijnen Thuyn binnen *Groeningen Bloemen*, eerſt bleek, daar na van een geele verwe, maar ook kleyne *Peulen* voortgebragt; doch daar in geen volkomen *Zaad*. Dit is 't zelve *Gewas*, 't welk te *Romen*, in den Hof van de Kardinaal ODOARDUS FARNESIUS *Anno* 1625., en naderhand in noch andere Jaren, heeft *gebloeyd*; volgens 't verhaal van TOBIAS ALDINUS. Deeze *Boom*, gelijk de mijne, was voortgekomen van *Zaad*, uyt *America* gezonden.

Beſchrijving van dit Gewas.

Hij ſchiet op, uyt een tamelijk ſterke, regt neergaande, in veele zijde-takken verdeelde en bruynverwige *Wortel*, van nataren in ſijne geboorte-plaats ter hoogte van agttien, twintig, vierentwintig, en noch meerder voeten. Heeft een grauwe *Baſt*, en daar onder een hard, wit *Hout*, zonder eenige reuk of ſmaak: inwendig is een zwartachtig *Pit*, of *Marg*. Boven is de Stam verdeeld in veele onordentlijk-geplaatſte *Takken*, van een groen- en aſchgrauwachtige verwe, doch, na de Zon gekeerd, donker-roode, omvangen: waar uyt veele kleyne *Takjens* groeyen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander, altijd tuſſchen of bij twee groote, ſterke, ſcharpe en witachtige *Doornen* uytſchietende. Deeze *Takjens* ſtaan als die aan de *Filix*, of *Varen*. Houden in haar getal een ongelijke orde, en zijn voorzien met *bladeren*, gedurig voortkomende twee en twee, regt

teegens

Tab. vi

Acacia
Rotundifolia
Spinosissima.

ACACIA CORNIGERA.

teegens over elkander; ook voor aan in een niet eyndigende; aan welke men desgelijks veel schoone en kleyne *Bladertjens* ziet, zonder eenige *Steeltjens*, twee en twee regt teegens overeen. Zijn van een aangename groene verwe, langwerpig, smal, vooraan rondachtig toe-gaande; in gedaante niet zeer ongelijk die van 't *Herba viva Fruticescens*, of 't *Indiaansche Gevoelig Kruydje*; ook, gelijk die, gantsch niet voor in een eyndigende. Ontrent den avond, teegens malkander opstaande, sluyten ze zich toe: 's morgens ten zes of zeeven uren gaan ze weer open. Blijven niet altijd aan hare *Takjens*, maar verlaten dezelve ieder Jaar, in 't laatste van *September*, en vallen ter aarden neer: doch weer andere komen voor den dag in 't *Voorjaar*, ontrent 't laatste van *April* of 't begin van *May*. Eevenwel ziet men ook met verwondering, dat dit aardig *Boom-gewas* zoo wel in *September* als in 't *Voorjaar* uyt loopt, doch in deeze Landen zeer zober. 't Geeft ook in *May* tusschen de gemelde *Doornen* kleyne ronde *Knoppen*, rustende op korte Steeltjens, welke in de Maand *Julius* zich, volkomen open, ten toon stellen. Eerst zijn ze groen, trekken vervolgens na 't geel, en werden eyndelijk gantsch wit: dan bestaan ze uyt een ontelbaar getal van wollige *hayrtjens*, uyt welker midden werden voort-gebragt een zeer groote meenigte dunne *draadjens*, boven met kleyne ronde en geele Topjens vercierd, gelijk men ook verneemd aan de Bloem-knop van 't gemelde *Herba viva Fruticescens*. Te zamen maken ze dan een ronde *Knop*, zoo groot als een middelmatige Kars, of Knikker, van een aangename, zeer lieflijke reuk. Deeze, eyndelijk in haar zelven vergaan, laten na eenige weynige *Peultjens*, welke in deeze Gewesten noyt hare volkomene rijpheyd verkrijgen: eevenwel zijn ze rondachtig, eerst groen, daar na zwart, een weynig ingedrongen, ontrent zoo dik als een kleyne vinger: de gedaante is als die der *Lupinen*, of *Vijge-boonen*; en hebben, wanneer ze tot hare volmaaktheyd zijn gekomen, de lengte van zes vingeren breedte, wat meer of min: zijn een weynig krom gebogen: inwendig gevuld met een hard Zaad, dik, ovaals-wijze rond, doch zomtijds ook wel wat platachtig, ruym een plat-gedrukt stroobreedte lang, van verwe uyt den groenen en grauwachtig, gelijk de *Bezoar* uyt *Oost-Indien*; ook glad, en vercierd als met een verheeven *Adertje*, of streep, lopende in 't ronde.

Gedaante der Bladeren. *Bloem-knop.* *En Peultjens, of Poeltjens uyt dezelve.*

De ACACIA ROTUNDIFOLIA SPINOSISSIMA, of *zeer doornige en rond-gebladerde Acacia*, is een gantsch schoone, vermakelijke *Boom*, die opwast tot de hoogte van een *Kars* of *Pruymboom*, ook wel bijna tot dezelve dikte in *America*, daar ze van naturen groeyd op steenachtige plaatzen: heeft een grauwe *Schors*, of *Bast*, van binnen witachtig, zonder reuk; en tamelijk vast *Hout*, in 't midden gevuld met een bleek-bruyn *Pit*. Indien hij niet waargenomen werd, zoo wast hij uyt eygener aart gantsch wild en zonder orde op: bekoomd veele en sterke *Wortelen*, waar op hij rust: verspreyd zich boven in veele *Takken*, rondom bezet met veel scharpe, bruynachtige en matig-lange *Doornen*; waar aan, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der nieuwlijks geschotene *Steelen*, welke boven malkander voortkomen, en onder op een korte *Steel*, als uyt de *Takjens* voortschietende, rusten, zeer aangename en voor 't oog behagelijke *Bladertjens* te zamen groeyen, op dezelve wijze als men aan de andere Soorten der *Acacia* of diergelijke ziet; eevenwel niet zoo meenigvuldig bij een gevoegd, maar ieder *Steeltje* komt met zijne *Bladertjens* afzonderlijk voort. Zeer kleyn zijn ze, niet langwerpig, maar ten naasten bij rond, doch hebben voor een kleyn puntje; boven vercierd met een lieflijk groen, doch onder bleeker, ook in 't midden met een kleyn *ruggetje*, en geen andere zigtbare *Adertjens*: teeder en dun van aart; haast beschadigd door een sterke wind. Men ziet in 't midden

Acacia Rotundifolia, of zeer Doornige en rond-gebladerde Acacia. *Gedaante der Bladeren.*

een regt door-gaande *Steeltje*, en daar aan agtthien, twintig, vierentwintig, zesentwintig, agtentwintig, en ook meer *Bladeren* in getal, altijd weerzijds twee en twee teegens over malkander geplaatst, en geenzins vooraan in een eyndigende. Komen voort digt aan 't gedagte *Steeltje*, eeven als rustten ze op geen *Steeltjens*. Gemeenelijk staan ze regt op, doch ook zommige krommen haar een weynig neerwaarts. Ieder avond na der Zonnen ondergang, teegens malkander opwaarts gekeerd, sluyten ze zich toe, en vertonen dan een bladerlooze Boom: doch 's morgens, als ze de warmte der Zon gewaar worden, openen ze zich allenxjen weer.

Dit edel Gewas is bij mij in 't Jaar 1671. gelukkig voortgekomen uyt een langwerpig-rond en hard *Zaad*, uyt *Spaanje* overgezonden. 't Was in een *Peul*, een kleyne hand, of daar ontrent lang, op de wijze van *Lupinen* of *Vijgeboonen* daar in besloten, in verscheyde ronde deelen als van malkander gescheyden, echter aan een gebleeven.

Zaad, den Autheur uyt Spaanje toegezonden.

Uyt deeze schoone *Boom* vloeyd een *Gom*, of *Zap*, immers zoo goed en krachtig, als 't geen uyt de *Arabische* of *Egyptische Acacia* komt, en de naam van *Gummi Arabicum* draagd.

Gom uyt deeze Boom.

De ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA, of *Struvels-wijze groeyende Acacia zonder Doornen*, wast van naturen niet meer dan vijf, zes, of zeeven voeten hoog. De aanschouwing van dit *Gewas* is niet minder bevallig, als van de andere: 't krijgd bruyne teedere *Wortelen*, uyt welke boven, of ook noch wel in de Aarde, verscheyde *Takken*, op de wijs van *Struvellen* voortkomen. Deeze alle (behalven alleen de middelste *Hert-scheut*) moet men voorzichtig wechneemen, indien men voorneemens is, hier van een aardig *Boompje* op te queeken, 't welk anders noyt kan geschieden: dan verspreyd het zich boven in veele ronde *zijde-takjens*, zonder eenige *Doornen*, doch omvangen met een bevallijke verwe uyt den geelen rood: aan dezelve ziet men teedere *Steeltjens*, gemeenelijk regt teegens over, en niet hoog boven malkander, aan beyde de zijden harer *Takjens*, waar aan de *Bladertjens* voortkomen, niet zoo meenigvuldig in getal, als aan die van de voorgenoemde, noch ook zoo rond, maar kleyn, smal, langwerpig, gelijk die van de *Americaansche Acacia*, hier boven beschreeven: na de Zon gekeerd donker-groen van verwe, van onder bleeker, een weynig blinkend, eyndigende voor een in een spits punt: alleen in 't midden voorzien met aan kleyn *ruggetje*, doch geen kenbare *Adertjens* inwendig. Altijd staan'er twee en twee regt teegens malkander over, niet voor aan stomp toe-lopende, gelijk die van de voorgemelde, maar daar in drieën gesteld, eyndigende in een, en maken dus een spits punt, op de wijs van de *Klaver*; gelijk men dit ook genoegzaam kan bemerken in die van 't *Barba Jovis Recentiorum*, of *Jupiters Baard* der nieuwe *Kruyd-beschrijveren*. Teegens den avond sluyten ze zich ook te zamen, gelijk de geene van welke wij hier boven hebben gehandeld; en ieder morgen, als de Zon opgegaan is, openen ze zich weer.

Acacia Frutescens non Spinosa, of Struvels-wijze Acacia zonder Doornen. *Gestalte der Bladeren.*

De ACACIA CORNIGERA, of *gehoornde Acacia*, wast van naturen op tot een hogen *Boom*, en heeft veele *Takken* aan eene *Steel*, twee altijd regt teegens over malkander aan beyde zijden; boven kleynder, en in een toe-gaande; drie, vijf, zeeven, neegen, elf, ja dikmaal meer bij een boven den anderen gevoegd, vol van kleyne, smalle en langwerpige *Bladeren*, welke aan beyde de zijden van haar *Steeltje* regt teegens over malkander zitten, gelijk men ziet in al de Soorten der *Acacia*, en meer andere Gewassen; doch gemeenelijk eyndigende voor in een: van een zeer aangename bleek-groene verwe. Deese *Takjens* neemen meest altijd haren oorsprong ter zijden van de grauwverwige *Stam*, of dikke, immers niet al te dunne, *Takken*, uyt twee teegens over den anderen staande

Acacia Cornigera, of gehoornde Acacia. *De Stam deezer Boomen wonderlijk met*

 vaste,

Hoornen voorzien. vaste, dikke, gantsch kromme, zommige wonderlijk om de Stam gebogene, en voor spits toelopende *Knobbelen*, van gedaante de *Ossen-* en *Koeyenhoornen* t'eenemaal gelijkvormig. De eygentlijke gestalte werd vertoond in de hier bij-gevoegde FIGUUR. De verwe deezer *Hoornen* is eerst bleek, daar na werden ze bruynachtig.

Queeking der zelve. Ontrent deeze *Boomen* moet men, zoo in de *Winter* als *Zomer*, handelen, in deeze Gewesten, gelijk van de *Egyptische Acacia* is gesproken. Op dezelve wijze brengd men ze voort uyt *Zaad*. Op dezelve manier werden ze opgequeekt en aangewonnen: 't welk echter, weegens de felle koude en onbestandige lucht deezer Landen, bezwaarlijk kan geschieden, vermits ze een gedurige en groote warmte begeeren. Deeze genieten ze in hare geboorte-plaats *America*, en brengen derhalven daar voort gantsch geele *Bloemen*, ook *Peulen*, niet onaangenaam om te eeten, en waar in 't *Zaad* is; doch noyt in onze Gewesten.

KRACHTEN.

Bloemen. Vruchten. Bladeren. DE *Bloemen*, *Vruchten* en *Bladeren* van de opregte *Egyptische Acacia-boom* zijn verkoelende, te rugge drijvende, en te zamen-trekkende van aart.

Prof. Alpin. de Plant. Æg. cap 4 't *Water*, waar in de *Bladeren* gekookt zijn, versterkt de *verstuykte* Leeden, na dat ze weer in hare plaats zijn hersteld, als men ze daar meê wascht, stoofd, of badet.

Averroes lib. Simp. fol. 340. Galen. lib. Simp. med. 6. Paul. Ægin. lib. 7. Dioscor. lib. 1. cap. 134. Plin. lib. 24. cap. 7. Dodon. lib. 26. cap. 13. 't *Zap*, geparst uyt de varssche *bladeren*, *bloemen* en *vruchten*, is ongewasschen in den eersten, maar gewasschen in den tweeden Graed koud, en droog in den derden; daarenboven zeer versteppende. Een *Drachma* hier van ieder morgen met Wijn ingenomen, of op de wijze van een *Clisteer* gebruykt, is zeer goed voor de onnatuurlijke *Vloeden der Vrouwen*, *Buykloop*, en voor de geene die *Bloed opwerpen*: helpt het *uytschieten der Moeder*, en des *Aars-darms*: versterkt de *zwakke Leeden*: verdrijft de heete vochtigheyd en roodheyd der *Oogen*: verhelderd het *gezicht*: maakt de losse *Tanden* vast: geneest alle *Zeeren* des Monds en der Ooren; de *Roos*, en alle hittige *Zweeringen*.

Gebruyk bij de Egyptenaren. De *Egyptenaren* gebruykten de *Acacia* dikmaal tot een Stoving, om te voorkomen alle booze *Vochtigheeden* en *Zinkingen*: waar door dan ook 't *Podagra*, wanneer 't niet verouderd is, ligtelijk werd wech genomen, of gantschelijk verhinderd; als men daar beneevens eenige dagen agter-een inneemt een weynig van 't Zap met Wijn; ook dagelijks in 't warme Water van *Acacia* een uur lang de Voeten houd, en dezelve smeerd met 't Zap, of een Papje der *Acacia*, vermengd met Edik en *Opobalsamum*. Zeer goed is dit ook voor slappe, krachtelooze *Leeden*; en 't heeld de *zeere Hoofden* der Kinderen.

Amatus l. 1. enarrat. 123. Ik oordeele derhalven dienstig, dat men dit *Zap* uyt *Egypten* ontbood, en zich niet behielp met dat van *Slehen*, of *wilde Pruymen*; 't welk in deeze Landen bij de onervaarne *Apotheekers* werd verkogt voor opregt *Acacie-zap*.

Serap. lib. de Simp. temp. cap. 94. Uyt deeze *Boom* vloeyd een *Gom*, welke men noemd *Gommi Arabicum*, of Gom van Arabien; maar veel beeter mogt ze geheeten werden *Gommi Ægyptiacum*, of Egyptische Gom.

Gom uyt de Acacia-boom. Zij is verkoelende, te zamen-trekkende, en kleevende van aart. Deeze *Gom* vermengd met wit van Eyeren, werd met voordeel gebruykt teegens de *verbrandheyd*: Belet het neerschieten der *Zinkingen*: sluyt de *Zweet-gaten*, en neemd weg de scharpheyd der dingen, daar ze bij gedaan werd. Heeft ook haar gebruyk tot de *Inkt-making*, en in de *Verweryen*.

Welke de beste is. De beste is in verwe niet ongelijk de Gom der *Kars-* of *Pruymboomen*, doch houd zelden eenerley couleur. Is van gedaante langwerpig; of, gelijk DIOSCORIDES zegt, als Wormtjens te zaam-getrokken. Deeze gestalte bekomt ze na geleegentheyd der vloeying.

De *Asch* deezer gebrandde Gom is goed tot *bloedstemping*, volgens 't berigt van CAMERARIUS in MATTHIOLUM. *Camerar. l. 1. c. 54.*

't *Zap* van de *Acacia Trifolia*, of *drie-gebladerde Acacia-boom*, waar van DIOSCORIDES gewag maakt, heeft ook wel een te zamen-trekkende kracht, doch veel zwakker, en werd derhalven weynig gebruykt. *Dioscor. loc. cit.*

De *Bladeren* der *Hoornen-dragende Acacia* gedroogd, tot Stof gemaakt, en op *Wonden* gestroyd, trekken uyt 't *vergif*, veroorzaakt door Slangen, Adderen, en diergelijke quaadaardige Dieren. Zijn ook ten zelven eynde zeer goed, als men ze kookt in Wijn, of vierentwintig uren lang daar in laat weyken, en dan de Wijn indrinkt. Bladeren der Hoorndragende Acacia.

XX HOOFDSTUK.

BOOGHOUT.

MEt dien naam bekend bij de *Neederlanders*, werd in 't *Latijn* geheeten ACER, vermits het treflijk Hout deezes Booms der Konstenaren verstand scharpt en verbeeterd. Waarom ook de GRIEKEN van 't zelve zeer konstig hebben gemaakt 't verwonderens-waardig Paerd, over wiens aanschouwing de TROJANEN verbaasd stonden, en binnen *Troyen* tot een gedenkwaardig Teeken opgeregt. Door dit werk hebben de gedagte *Grieken* hare scharpzinnigheyd doen blijken, wijl ze door dit houte Paerd de genoemde zeer schoone en machtige Stad, welke ze door een tien-jarige Beleegering niet hadden konnen verwinnen, gemakkelijk veroverden, en tot de grond toe verbrandden, volgens de meening van veele; gelijk ook dit bevestigd werd van CURTIUS SYMPHRONIANUS in de Voorreeden zijns vijfden Boeks. Van deezen Boom zou gemaakt zijn 't Houte Paerd, waar door Troyen wierd veroverd.

In 't *Hoogduytsch* werd hij genoemd AHORN, of WALDTSCHERN; en in 't *Fransch* PLASNE. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene Soorten; namentlijk, ACER MAJOR, of GROOTE ACER, anders GROOT BOOGHOUT: ACER MINOR, of KLEYNE ACER, anders KLEYN BOOGHOUT; in 't *Hoogduytsch* MASZHOLTER; in 't *Fransch* ERABLE. Voorts, ACER MAJOR PLATANOIDES, of GROOT BOOGHOUT, *met Bladeren van Platanus*; en ACER FOLIO SERRATO, of BOOGHOUT *met zaagswijze gekantte bladeren*: op 't *Neederlandsch* WIELBOOM: in 't *Latijn* CARPINUS, of BETULUS: in 't *Hoogduytsch* HANENBUCHEN, of STEINBUCHEN: in 't *Fransch* CARPENE of HESTRE, en in 't *Italiaansch* PIE D'OCA, of PLATANO ACQUATICO genoemd. Deeze alle zijn van eeven dezelve Queeking. Verscheyde Soorten, vier in getal.

Zij komen voort en wassen op in allerley aart van aarde, gemestte en ongemestte, vochtige of drooge, kleyachtige of zandige: konnen sterke vorst, en alle ongeleegentheeden des tijds verdragen. Schieten op tot sterke Boomen: bloeyen in deeze Gewesten ontrent 't laatste der Maand *April*, of 't begin van *May*, maar geeven zelden volkomen-rijp *Zaad*, ten ware in heete Zomers; waar door ze in warme Landen met een afgaande Maan in *November* gezayd en aangewonnen; doch hier alleen vermeenigvuldigd werden door hare bij de Wortel of boven de aarde uytlopende jonge *Scheuten*; welke men, gelijk de *Angelieren*, ten halven insnijd, met aarde overdekt, en daar na, Wortel geschoten hebbende, met een afgaande Maan in *Maert* of *April*, afsnijd en verplant. Alle van eene Waarneeming. Aanwinning.

Maar indien 't *Zaad* (besloten in twee regt teegens malkander overstaande platte *huysjens*, zich niet qualijk vergelijkende met de uytgespanne Vleugelen der Vogelen) volkomen rijp werd, gelijk mij in de Jaren 1670. en 1671. gebeurd is in mijnen Thuyn binnen Groe- Hoe in onze Landen, van Zaad, wanneer 't rijp wil worden.

ACER
PLATANOIDES.

Groeningen, zoo moet men 't zelve met een afgaande Maan in *December* of *Februarius* (vermits het een half, ja zomtijds een geheel jaar, ook wel noch langer blijft leggen, eer 't opkomt) in een Pot, ontrent een vinger-breedte diep, in de aarde steeken, nu en dan met water begieten, en zoo lang de Winter duurd, tot in 't laatste van *Maert*, binnens huys houden; daar na op een goede plaats neerzetten; of ook 't *Zaad* weer uyt de Pot neemen, en op een bequame plaats luchtig steeken, zoo zal 't in 't begin van *May*, of wat later, te voorschijn komen. Ondertusschen heb ik ook wel vernomen, dat 't *Zaad*, op de aarde neer-gevallen, van zelfs, alhoewel in een geringe veelheyd, is opgegaan.

Acer major Platanoides, of groot Booghout, met Bladeren, die van de *Platanus* niet ongelijk.

De ACER MAJOR PLATANOIDES, of *groot Booghout, met Bladeren, die van de* Platanus *niet ongelijk*, is een beziens-waardige Boom, welke nu meer als dertig Jaren lang in mijnen Hof gegroeyd heeft. Hij wast van naturen, gelijk een *Peereboom*, hoog en regt op, doch krijgd, na gelijkmatigheyd zijner hoogte, geen grooте Hoofd-top, of kroon, maar verdeeld zich boven alleen in eenige weynige *Takken*. Eevenwel schiet hij, oud werdende, zoo wel onder bij de grond, als in 't midden der Stam, eenige *Takjens* uyt, gelijk ook de *Platanus* wel doed. Heeft een Castanie-bruyne, doch van binnen witte en sterke *Wortel*. Werd niet dik, maar blijft, in opzicht van zijne hoogte, teeder en dun: echter is 't *Hout* tay, buygzaam, en tamelijk vast: de *Bast* is uyt den bruynen grauwachtig, en als gesprenkeld, niet zeer ongelijk dien van de *Castanea Equina*, of *Paerde-Castanienboom*. De *Bladeren* zijn zeer schoon van gedaante, en, gelijk alreeds gezegd is, die van de *Platanusboom* bijna gelijk.

Beschrijving deezer Bladeren.

Zij komen voort aan hare *Takken* (welke, als men ze afsnijd, een wit melkachtig *Zap* van haar geeven), twee en twee aan beyde de zijden der *Steel*, gelijk ook die van de andere soorten; zittende regt teegens over malkander, en rustende op dunne, ronde *Steeltjens*, boven een weynig bruynverwig, een groote halve, of ontrent een geheele voet lang: onder zijn ze dik, blinken van een helder groen, en daar bevatten ze in 't midden de *Steel* rondom. Altijd staan ze om hoog gekeerd, steevig, regt uyt, rondachtig, ontrent een hand, meer of min, hoog en breed: hebben weynig smaak, en zijn boven donker, of zwart-groen, zonder blinkende glantsch, onder veel lichter en helderder van verwe: gemeenelijk rondom in zeeven voornaamste deelen gesneeden, niet zeer diep: de twee onderste kleynste hebben elk een groote, scharpe; de twee volgende drie, doch veel kleyner, en de drie middelste grootste, ieder vijf spitze *punten*, inwendig voorzien met zeeven voorname *Aderen*, een weynig uyt den bleek-groenen geelachtig van verwe; waar uyt voortschieten een goed deel kleyner, welke gantsch ter zijden uytlopen. Al te zamen vind men ze van boven zacht, van onder hard en wreed in 't aanraken. Deeze verdorren van onder eerst teegens de Winter, en vallen in 't laatste van *September*, of 't begin van *October* af: niet voor in *April* komen ze weer te voorschijn.

Gestalte der Bloemen.

De *Bloemen* deezer ACER MINOR PLATANOIDES vertonen zich in deeze Gewesten ontrent 't laatste van *April*, op de wijze van 't ACER MINOR, of *kleyne Booghout*, als de *Bladeren* hare halve grootte hebben bekomen: zij zitten aan hare *Takjens*, midden tusschen twee bladeren, en rusten op veele korte en te zaamgevoegde *Steeltjens*, agttien, twintig, vierentwintig, en noch meer in getal: de verwe is groenachtig: bestaan gemeenelijk uyt tien kleyne malkander niet rakende *Bladertjens*; van welke vijf groen, ook onder en boven eeven breed; de andere vijf veel bleeker, kleyner, in 't midden breedst, en boven wat spitsachtig zijn. In 't midden hebben ze een breede en platte grond, waar in zich vertonen eenige weynige kleyne geele *Knopjens*; uyt welke, als ze zommige dagen hebben open gestaan, (doch niet altijd, maar alleen bij goede en warme Voorjaren) eenige groene *Zaadhuysjens* te voorschijn komen. Deeze zijn aardig voorzien met breede, sterke *vleugelen*, twee en twee aan malkander vast, de eene regt teegens over de andere aan haar steeltje zittende, op de wijze der voorheenen gedagte. In den Herfst verliezen ze hare groenheyd, werden vaal van verwe, en vallen ten laatsten neer, zonder dat men in deeze *Neederlandsche* Gewesten rijp *Zaad* daar in vind.

Zaad, doch werd hier niet rijp.

KRACHTEN.

DE *Wortel* deezer *Boomen* gestoten, en gelegt op de regter zijde van 't Lijf, daar de *Leever* hangd, neemt wech de smerten der zelve. Het daar uyt geparste *Zap* met Wijn gedronken, verdrijft ook de *pijn in de zijde*; volgens 't getuygenis van PLINIUS, QUINTUS SERENUS SAMMONIACUS, RUELLIUS, en meer andere.

Plin. l. 24. cap. 8. Serenus in Carmmib. Ruell. l. 1, c. 67.

XXI HOOFDSTUK.

PLATANUS.

DEeze schoone, hoog-opwassende en zeer aanzienlijke *Boom* werd met geen andere dan deeze naam genoemd; alleen in 't *Fransch* wat korter PLANE, in 't *Italiaansch* PLATANO.

Verscheydenamen.

Hij bemind een gemeene, zandige, of andere vochtige en wel-gemeste aarde: een opene luchtige plaats, en veel Water. Brengd in deeze Landen noch *Bloem* noch *Zaad* voort: kan sterke Vorst en allerley ongeleegentheeden der Winter verdragen. Werd uyt eygener aart zeer oud, en in deeze Gewesten alleen *aangewonnen* door zijne bij de Wortel uytlopende *Spruytjens*; welke men ten halven insnijd, en met aarde overdekt. Als ze dan geworteld zijn, neemt men ze van de oude af, en men verzet ze met een afgaande Maan in *April*.

Queeking.

Aanwinning.

Deeze *Boomen* wierden in oude tijden van de *Grieken* en *Romeynen* zeer geliefd en in groote waarde gehouden, weegens de zeer vermakelijke schaduw harer ver-uytgebreyde Takken. XERXES, der *Perzianen* Koning, vertoefde in 't Landschap *Lydia* met zijn gantsche Heyr een geheelen dag bij een *Platanusboom*, en vond onder zijne beschaduwing zulk een vermaak, dat hij des zelven dikke Stam met een goude Band deed beslaan, eeven als vercierd met een Ring. Men heeft in *Azia* eene deezer Boomen gezien, wiens dikke *Tronk* in zijne rondte *tagtig voeten* hield: waar in ook zoo een groot *Hol* was gemaakt, dat LUCINIUS MUTIANUS, driemaal Burgermeester te *Romen* geweest, dikmaal daar in met andere personen, te zamen agttien in getal, zijne maaltijd heeft gehouden. Onder de verkoelende schaduw van zijn bevallijk groen, deed hij Bedden spreyden, en sliep daar op, gantsch geen wind gevoelende, veel vermakelijker, als of hij had geleegen op een Leedekant met goude Behangzelen, in een Kamer van marmele Pilaren, vercierd met de konstigste Tapijten.

Deeze Boomen voortijds van de Grieken en Romeynen zeer hoog geacht.

Eene der zelve heeft een Stam van tagtig voeten dikte.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn verkoelende en vochtig van aart. In Edik gezoden, en daar van gedronken, zijn ze zeer goed om 't *Braken* te stillen. In Wijn gekookt, werden ze met groot nut gelegt op de *Oogen*, en heete *Gezwellen*.

Galen. lib. Simp. 8. Trag. lib 3. cap 80. Diosc l. 1. c. 108.

De *Knoppen* hebben een matig-verdrogende kracht. Een halve once daar van met Wijn ingenomen, helpt de geene, welke van *Adderen* of *Slangen* zijn gebeeten.

Matth. lib. 1. cap. 91.

 Met

Met Honig vermengd, zijn ze bequaam, om alle *vlekken* en onzuyverheeden der *Huyd* wech te neemen. Met eenig Vet gestoten, geneezen ze alle *verbrandheyd*.

Lonic. l. 1. cap. 46.

De *Bast*, desgelijks verdrogende van aart, in Edik gekookt, verzacht het *Tandvleesch*, en neemt de *pijn* van 't zelve wech.

P Ægin. l. 7. fol. 405.

De *Asch*, van deeze *Bast* gebrand, verdroogd, en is zeer te zamen-trekkende. Met Oly van Rozen en Wasch tot een Zalfje gemengd, verdrijft alle *Schurft*: is ook goed teegens de *Melaatsheyd*.

Cordus in Hist. Plant. Curi lib. 21. cap. 8.

De *Wolachtige substantie* der ronde *Vruchten*, of *Knoppen*, desgelijks 't *Stof*, 't welk men op de *Bladeren* vind leggen, veroorzaakt een schrale, *quade Keel*, zoo dat men nauwlijks kan spreeken, ja ligtelijk zou verstikken, wanneer men 't in de *Mond* krijgd, volgens het berigt van CORDUS. Indien 't in de *Oogen* valt, zoo is 't zeer schadelijk voor 't *gezicht*: indien in de *Ooren*, zoo verliest men daar door 't *gehoor*.

Natuurlijke vijandschap tusschen de Platanus en Fleermuys.

Men heeft bevonden een zonderling-groote natuurlijke vijandschap tusschen deezen *Boom* en de *Fleermuys*; zoodanig, datze noyt daar op, onder, of ontrent zal gaan zitten: ja, daar een Tak deezes Booms in een huys werd gelegt, zal *noyt Fleermuys komen*. Eeven hierom dragen de Oyevaars *Platanus-bladeren* in hare Nesten, wijl ze dan bevrijd zijn voor deeze vliegende *Muyzen*; welke, door een ingeboorne haat en eygenschap, hare Eyeren zoo gantsch schadelijk zijn, datze die, volgens 't verhaal van ÆLIANUS, onvruchtbaar en gantsch krachteloos maken, wanneer ze dezelve maar alleenlijk beademd, of met hare Vleugelen aangeraakt hebben.

Ælianus.

XXII HOOFDSTUK.
BOOM DES LEEVENS.

Verschey-de namen.

Erd in 't *Neederlandsch* met geenen anderen, als deezen naam genoemd: in 't *Latijn* werd hij geheeten ARBOR VITÆ, of THUYA *van Theophrastus*, ook wel CEDRUS LICIA, of CEDERBOOM UYT LICIEN: in 't *Fransch* ARBRE DE VIE, en in 't *Italiaansch* ALBERO DELLA VITA.

Wat voor een grond hij wil.

Hij bemind een zandige, gemeene en wel-gemestte grond: een opene, vrye en luchtige plaats, ook veel water. Verdraagd in deeze Gewesten tamelijk wel de *Winter-koude*, en allerley ongeleegentheeden des tijds: verliesd echter door dezelve zomtijds zijne groenheyd, zoo dat hij een slechte, vaale verwe bekomt. Doch met'er tijd vergaat deeze wanstal, en hij vertoond zich weer met een aangenaam groen.

Geeft in deeze Landen geen Bloemen, maar wel onrijpe Vruchten.

In deeze Landen geeft hij noyt eenige *Bloemen*, maar wel bij *heete Zomers* (als in de Jaren 1665. 1669. 1670.) aan zijne jong-uytgeschotene Takjens veele *Vruchten*, aardig en kluchtig bij malkander geschikt, niet neerwaarts hangende, maar teegens de *Takjens* opwaarts gerigt. Doch in deeze Gewesten komen ze noyt tot hare volkoome rijpheyd.

Op wat voor een wijs dezelve aangewonnen werden.

Eevenwel kan men deeze Boomen *aanwinnen* door afgesneede *Takken*, 't welk geschieden moet in de Maand van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de tijd, een weynig voor volle Maan. Inzonderheyd kan deeze aanwinning wel gelukken, wanneer men de gedachte *Takjens* steld in een donkere of schaduwachtige plaats, daar de Zonnestralen niet veel schijnen, ontrent een halve voet diep in de aarde. Als men'er dan met veel Water onderhoud, zoo vatten ze met'er tijd *Wortelen*, en groeyen voort; doch moeten niet voor 't tweede of derde Jaar daar na opgenomen, en met een afgaande Maan in *April* verplant zijn, vermits hare teedere Wortelen de eerder verzetting zonder gevaar niet verdragen konnen.

KRACHTEN.

Dod. l. 30. cap. 9. Clus. Pl. Hist. lib. 1. Tabern. lib. 3. cap. 9.

DE *Bladeren* deezes Booms hebben een zeer sterke en olyachtige *reuk*, zijn bitter van *smaak*, en dun van deelen; derhalven warm en droog van aart, volgens de stelling van DODONÆUS en CLUSIUS.

Zommige Menschen, in *onmacht* gevallen, komen door deeze zware reuk weer tot haar zelven, wanneer men haar de *Bladeren* onder den Neus houd: andere daar teegens krijgen'er *pijn in 't Hoofd* van.

Camerarius.

Uyt deeze *Bladeren*, gelijk CAMERARIUS getuygd, werd getrokken een Oly, en Water, dienstig teegens de smerten van 't *Podagra*.

XXIII HOOFDSTUK.
CYPRESSEBOOM.

Verschey-de namen.

Eeze zeer schoone, en tot een ongelooflijk-groote hoogte regt-opschietende Boom, inzonderheyd in warme Landen, heeft in 't *Neederlandsch* geen andere naam, dan deeze: In 't *Latijn* CUPRESSUS, of CYPRESSUS: in 't *Hoogduytsch* CYPRESZ-BAUM: in 't *Fransch* CYPRES, en in 't *Italiaansch* CIPRESSO.

Tweederley Soorten.

Van deeze Boomen zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere Soorten; namentlijk, CUPRESSUS MAJOR VULGARIS, of GEMEENE HOOG-OPWASSENDE CYPRESSEBOOM; en CUPRESSUS HUMILIS VIRGINIANA BACCIFERA, of LAGE CYPRESSEBOOM MET BLEEK-BLAUWE BEZIEN UYT VIRGINIEN. Beyde zijn ze van ontrent eeven dezelve *Waarneeming*.

Gemeene hooge Cypressenboom.

De GEMEENE HOOGE CYPRESSEBOOM bemind een zandige, drooge en ongemestte grond: een opene, luchtige, vrye, en wel ter Zon staande plaats; en, niet alleen oud, maar ook noch jong zijnde, zeer weynig vochtigheyd, vermits hij dezelve niet verdragen kan, en ligtelijk daar door uyt gaat. In deeze Gewesten konnen de *Cypresboomen*, buyten gezet, de sterke koude des *Winters* niet wel uytstaan: moeten derhalven met een afgaande Maan van *April* in een Pot, of houte Bak (na datze groot zijn) geplant, in 't begin van *October* binnens huys gesteld, met een weynig lauw Reegen-water onderhouden, en niet voor ter helft van *April* weer buyten gebragt werden. In deeze Landen geeven ze wel Vruchten, maar noyt volkomen rijp. Konnen ook door geen andere middelen, dan door eeven dezelve, uyt warme Gewesten herwaarts gezonden, werden aangewonnen; 't welk zeer gevoeglijk geschied op de volgende wijze.

Aanwinning, door Zaad, uyt warme Landen herwaarts gebragt.

Neem een houte *Bakje*, of een *Pot*: vul dezelve tot boven toe met een slechte zandige aarde; en leg of zay dan 't *Zaad* daar in, met een afgaande Maan van *Maert* of *April*, elk een hand-breedte van malkander. Als deeze *Zaden* opgekomen zijn, mag men ze niet opneemen, voor datze in eeven dezelve plaats twee Jaren lang gestaan hebben: dan werden ze in *Maert* of *April* met een afgaande Maan verplant. Men moet ook goede zorge dragen, dat geen *Hert-scheuten*, of bovenste *toppen* komen te breeken, want dan zouden ze ligtelijk al quijnende versterven; gelijk ik door ervarentheyd op verscheydene tijden heb ondervonden, en met schade zelfs geleerd. Wanneer ze nu dus voorzichtiglijk verplant zijn, moet men ze van boven met een weynig Reegen-water begieten; maar daar na geen vochtigheyd meer geeven, als 't geen uyt de Lucht op haar komt te vallen: hier door zullen ze dies te beeter beklijven, en te eerder opwassen.

Cypresboom uyt Virginien, met bleek-

De CUPRESSUS HUMILIS VIRGINIANA BACCIFERA, of *lage Cypresboom uyt Virginien*, met schoone bleek-blauwe Beziën, is bij mij krachtig voortgekomen in 't

Jaar

blauwe Bezien.

jaar 1657. uyt mij toegezonden *Zaad*. De *Bladeren* zijn die van de gemeene hooge *Cypresboom* gantsch gelijkvormig. Als men ze in de Mond knauwd, werd men'er geen zonderlinge *smaak* aan gewaar. De *Beziën*, welke aan de uyterste punten der Takken zitten, digt bij den anderen gevoegd, zijn wat kleyner als die van onze gemeene *Juniperus*, of *Geneeverboom*; doch in de smaak valt weynig verschil.

Waarneeming deezer Boomen.

Deeze *Boomen* beminnen een zandige goede *aarde*, met een weynig *Paerdemist*, twee jaren oud, en kleyngemaakte *Veengrond* wel door malkander bearbeyd: een opene, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Konnen geenzins veel *koude Herfstreegenen*, of de stuursheyd des *Winters*, veel min een door-dringende *Vorst* verdragen. Moeten derhalven in 't begin van *October* binnens huys gesteld werden in een luchtige plaats, waar in geen vuur werd gebruykt, dan wanneer 't vriesd. Zoo lang de Winter duurd, moet men ze begieten met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, en niet weer buyten brengen, voor 't begin, of de helft van *April*, met een zoete warme Lucht.

Geeven hier geen rijp Zaad;

In deeze Landen geeven ze geen volkomen-rijp *Zaad*. Echter heeft eene deezer Boomen in 't Jaar 1666. veel kleyne *Beziën*, zittende aan verscheydene eynden der Takken bij malkander, en niet verre verstroyd, voortgebragt. Zij vertoonden wel zeer aangenaam de gedachte *bleek-blauwe* verwe: doch met een wassende Maan, zoo wel in 't Voor- als Najaar, in de aarde gelegt zijnde, quamen noyt op. Ondertusschen

't Welk echter 't eenige middel der aanwinning is.

is 't goed en rijp *Zaad* 't eenige middel, om deeze Boomen *aan te winnen*, vermits ze zich noch door ingelegde, of op de wijze der *Angelieren* ingesneedene, noch zonder Wortel afgesneedene; ook met een wassende of volle Maan in de aarde gestooke *Takken*, op een donkere plaats genoegzaam van water voorzien geworden, hebben willen laten vermeenigvuldigen. Meenigmaal heeft men dit te vergeefs gezogt.

Hoe eevenwel zulks noch door een Tak is geschied.

Eevenwel, als eene deezer *Takken* met 't punt van een Mes in de Maand *Maert* tot in 't *Hout* geboord, en in een *Potje* ingelegt was (gelijk hier boven van de *Oranjeboom* is gezegd) zoo liet ze zich vinden, en voldeed de begeerte haars Meesters; zoo dat ze voor de *Winter* Wortelen schoot; waar door al de voorheenen aangewendde moeyte in vergeetenheyd wierd gesteld.

KRACHTEN.

Diosc. lib. 1. cap. 103.

De jonge *Spruyten* en varssche *Nooten* van deezen *Boom* zijn verdrogende en te zamen-trekkende. 't *Water*, daar ze in gezoden zijn, desgelijks de *Nooten*, gestoten, en met Wijn ingenomen, geneezen de *Buykloop* en andere *Vloeden*: beletten 't *Bloed-spouwen*, 't *Hoesten*, en de *eng-borstigheyd*. De gestoote *Vruchten*, met Wijn genuttigd, zijn zeer dienstig teegens de *Wolf*, en meer andere *Zeeren*, als men ze daar op legt. 't *Zap* der *Bladeren* en *Vruchten* heeft eeven dezelve werking. Met Oly vermengd, verdrijft de *donkerheyd der Oogen*. Ingenomen met Spaansche Wijn en een weynig Myrrhe, helpt de geene, die haar *Water* niet konnen houden: ook die met de *koude Pis* gequeld, of van *Slangen* gebeeten zijn.

Taberna emat. lib. 3. cap. 6.

Galen. l. Simp. 7.

Camer. lib. 1. cap. 25.

Matth. lib. 1. cap. 86.

De *Bladertjens*, of jonge *Scheutjens*, gedroogd en kleyn gestoten, stempen 't *Bloed*, en heelen de varssche *Wonden*. De Edik, daar deeze *Bladeren*, of *Nooten*, in gezoden zijn, verdrijft de *Tand-pijn* en *Tand-zweeringen*, als menz'er dikmaal meê wascht: geeft ook aan 't *Hayr* een zwarte verwe. Van deeze *Scheutjens* en *Nooten* een Plaester gemaakt, en op 't Lighchaam gelegt, is goed voor de geene, die *inwendig* eenige deelen *verzeerd* of *gebroken* hebben.

Curt. lib. Hort. 27. cap. 2.

De *Bladeren* alleen, gestampt, en met tweemaal zoo veel Wittebrood en Wijn tot een deeg gemaakt, stild de smerten van 't *Podagra*, wanneer men 't op de pijnlijke plaats legt. Dezelve *Bladeren*, desgelijks de *Vruchten*, gedroogd, gestoten, en met Wijn ingegeeven, doen de *Wormen* der jonge Kinderen sterven.

P. Æginet. l. 7. fol. 390.

De varssche *Nooten* in roode of oude Wijn gezoden, en daar van ieder morgen een once gedronken, geneest de *Gescheurtheyd*, als men ook dezelve met de gestote bladeren over den *Breuk* strijkt; en daar op laat leggen. De *Bast* tot Stof gemaakt, en met Wijnruyt ingenomen, is goed teegens 't *Graveel*.

Plin. lib. 24. cap. 15.

't *Schraapzel*, of *Zaagmeel*, van dit *Cypressen-hout* met Wijn ingedronken, verwekt de *Maandstonden*; en geneesd de beeten der *Scorpioenen*. 't Hars van deezen *Boom*, of de *Spaandertjens* en *Asschaafzelen*, in de Kassen, en tusschen de Kleederen gelegt, bewaard ze voor allerley soorten van *Motten*, welke door de reuk verdreeven, ja gedood worden.

XXIV HOOFDSTUK.

ZEEVENBOOM.

Verscheyde namen.

Oerd in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook bij veele dien van SAVELBOOM: in 't *Latijn* werd hij geheeten SABINA: in 't *Hoogduytsch* SIBENBAUM: in 't *Fransch* SAVINIER; en in 't *Italiaansch* SABINA.

Vierderley Soorten.

Hier van zijn mij eenige jaren lang in haren aart bekend geweest vierderley Soorten: namentlijk: SABINA HUMILIS, of LAGE ZEEVENBOOM: SABINA BACCIFERA, of BEZIEN-DRAGENDE ZEEVENBOOM: SABINA BACCA CÆRULEA, of SAVELBOOM MET BLAUWE BEZIEN; en SABINA BACCIFERA SYRIACA, of SAVELBOOM MET BEZIEN UYT SYRIEN. Niet alle zijn ze van eeven dezelve Queeking.

Waarneeming.

Zij beminnen een gemeene, zandige, en matig gemestte aarde: een warme, vrye, opene, en wel ter Zon geleegene plaats, ook tamelijk veel Reegen. In deeze Gewesten konnen ze al vrij wel uytstaan *Vorst*, *Sneeuw*, *felle koude*, en andere ongemakken des *Winters*. Blijven gedurig groen, en geeven wel zomtijds, bij goede heete *Zomers*, kleyne *Vruchten*, voortkomende uyt hare Takken zonder *Bloessem*, doch verkrijgen noyt hare volle rijpheyd.

Vruchten, zonder Bloessem.

Sabina baccâ caruleâ, en Sabina Syriaca, hoe gequeekt.

De SABINA BACCA CÆRULEA, of *Zavelboom met blauwe Beziën*; desgelijks de SABINA BACCIFERA SYRIACA, of *Savelboom met Beziën uyt Syrien*, zijn niet zoo hard als de voorige, maar veel teederder van aart; konnen geenerley koude des *Winters*, geen *Sneeuw*, *Storm-winden*, of veel *Herfst-reegenen* verdragen. Moeten derhalven, in Potten, of houte Vaten, na gelegentheyd dat ze groot of kleyn zijn, in *April* met een afgaande Maan geplant, in 't begin van *October*, of daar ontrent, na de gestalte van 't Weêr, binnens huys gebragt worden, op een bequame, niet al te warme, doch voor een door-dringende *Vorst* genoeg verzeekerde plaats; onderhouden met een weynig Reegen-water, en niet voor het begin van *April* de Zonnestralen weer voorgesteld zijn.

Krijgen in deeze Landen noch Bloemen noch Zaad.

Deeze schoone *Boomen*, voortgekomen, van overgezonden *Zaad* uyt *Tripoli* in *Syrien*, *Anno* 1652., onder welke eene vercierd was met een uytneemende bleek-blauwe blinkende verwe, hebben tot noch toe in deeze onze Gewesten geen *Bloemen* of *Beziën* laten zien; en ik geloove, dat het noyt geschieden zal, vermits de *koudheyd* deezer Wêreld-streek.

Hoe men echter dezelve kan aanwinnen,

Al de genoemde soorten der *Zeevenboom*, alhoewel geene der zelve in onze Landen eenige *Vrucht* of volkomen *Zaad* geeft, werden echter genoegzaam *aangewonnen* door hare *Takken*, op deeze wijze: Snij, met een volle Maan in *April*, zoo veel *Takken* af als gij wilt; ieder een voet of anderhalf lang: snoey ze zoo-

danig

danig op, dat'er boven niet meer dan een *Top* van ruym een hand-breed lengte aan blijve: kneus ze een weynig aan 't dikke eynd, en steekze dan in een gemeene ongemeste aarde; doch (zonder quetzing van 't teeder en dun eynd) in een *Zeep-vaatje*, op een donkere plaats, daar de Zon zeer weynig schijnt, de halve *Zomer* lang; en geef haar, in drooge tijden, nu en dan een weynig Regen-water; zoo zullen ze onder *Knobbelen*, en *Wortelen* bekomen.

en opqueeken. Deeze, op zulk een wijze *aangewonnen*, blijven gemeenelijk *knobbelachtig*, en *laag* uyt eygener aart. Men moet haar derhalven bij tijds van onder opwaarts *besnoeyen*, en aan *stokken binden*, zoo zullen ze eyndelijk tot een tamelijke *hoogte* opschieten; 't welk door geen ander middel kan geschieden. Men mag haar, zoo wel in de aarde als in 't *Zeep-vaatje* gezet, niet opneemen of verroeren, voor dat ze drie Jaren agter een daar in gestaan hebben, en wel geworteld zijn.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp 6. Manard. lib. Epist. cap. 5. DE *Zeevenboom* is warm en droog tot in den derden Graad: heeft daarenboven een te zamentrekkende, dun-makende, verteerende, opende, en afvagende kracht.

Met Edik en Wijn gezoden, dan over den damp gaan zitten, helpt de geene, die zeer geparst werden haar *gevoeg* te doen, en eevenwel niet konnen; welke ongeleegentheyd van de Genees-geleerde werd genoemd *Tenasmus*.

Ad. Lonic. lib. 1. cap. 23. De Wijn, waar in deeze *Zeevenboom* gekookt is, gedronken, maakt een zeer goede *Maag*, en verdrijft de *Buyk-krimping*. Twee oncen van 't gedistilleerde Water deezer *Takken* ingenomen, verwekt de *Maandstonden*: neemt wech de *draying* of *Zuyzeling* des Hoofds, als men'er doeken in nat maakt, en oplegt: zuyverd en verdrijft alle *vlekken* en *schurftigheyd* der Huyd.

Gesner. Hist. Pl. fol. 227. Met Honig gemengd, en opgelegt, belet het voortlopen van inetende, verrotte, vuyle *Zweeringen* en *Carbonkelen*.

Gebreeken aan de heymelijke Leeden. Met eeven het zelve Water de *Wratten*, of uytgroeyende knobbelachtigheyd aan 't *Manlijk Lid*, of op andere geheyme plaatzen, gewasschen, daar na 't *Poeder* daar op gestroyd; of maar alleen 't *Poeder*, op de volgende wijze bereyd, met een doekje daar op gelegt, geneest dit quaad.

℞. *Pulveris Sabinæ.*
Hermodact.
Ochræ. ana ℥ß.
Misce fiat Pulvis.

De *Takjens* gedroogd en tot *Stof* gemaakt, werden met groot voordeel gemengd onder alle verwarmende Zalven en Olyen.

Durant. Hist. Plan. fol. 406. Een *Drachma* van dit *Poeder*, met Honig en Boter, onder malkander gedaan, ingenomen, is zeer dienstig voor de *eng-borstige*. Met Room, of Melk, gebruykt, doed de *Wormen* sterven. Met Honig en Wijn genuttigd, verdrijft de *Geelzucht*, volgens 't berigt van PLINIUS.

Plin. lib. 24. cap. 11. Dezelve *Takjens* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, doen zoo sterk *Wateren*, dat'er 't bloed op volgd.

Serap. cap. 245. Hier door kan men ook de *Nageboorte* en *doode Vrucht* afdrijven; de *Maandstonden* doen voortkomen: derhalven moeten alle bevruchte Vrouwen haar zeer voorzichtig hier voor wachten, anders zouden ze, indien ze dit gebruykten, hare leevende Vrucht doen sterven, of een Misval veroorzaken.

Trag. l. 3. c. 57. Om de *Hoenderen* van de *Pip* te geneezen, behoefd men ze slechts over den rook van deeze *Takjens* te houden.

XXV HOOFDSTUK.

LAGE CEDERBOOM, met Vruchten van CYPRES.

Namen. IN 't *Neederlandsch* dus geheeten; werd in 't *Latijn* genoemd CEDRUS HUMILIS SABINIFERA FRUCTU CUPRESSI: en in 't *Italiaansch* CEDRO MINORE COL FRUTTO DI CIPRESSO.

In deeze Landen voortgekomen uyt Zaad van Syrien. Deeze zeer ongemeene en rare *Boom* is den 13. van *Junius* des Jaars 1654. in mijnen Hof gelukkig voortgekomen van uyt *Syrien* overgezonden Zaad.

Hij bemind een zandige, luchtige aarde, met een weynig oude Paerdemist van twee jaren en 't Mol der vergane Boomen doormengd: een opene, vrye lucht; een warme, wel ter Zon geleegene plaats, beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*, en een matige vochtigheyd.

Queeking en Waarneeming. Kan niet wel uytstaan veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, en *felle Vorst*. Werd daarom, met een afgaande Maan van *April*, of *Maert*, in een Pot met aarde, een vinger-breedte diep, om dat ze langzaam voortkomt, zoo wel gezayd als geplant zijnde, in 't begin van *October*, wat vroeger of later, na geleegentheyd des tijds, binnens huys gezet, op een luchtige, niet al te warme plaats: zoo lang de *Winter* duurd onderhouden met een weynig lauw gemaakt Reegen-water; wel bewaard voor de Vorst, en niet voor ontrent half *April* met een zoet en reegenachtig Weêr wederom buyten, en in de Zonnestralen gebragt, wel gedekt en bewaard voor koude nachten, sneeuwachtige vochtigheyd, en diergelijke ongeleegentheeden des tijds.

Hij geeft in deeze koude Gewesten noch *Bloem* noch *Vrucht*.

Hoe men dien Boom in koude Gewesten kan aanwinnen. Kan echter *aangewonnen* werden door van hem afgesneedene *Takjens*; die men met een volle een Maan van *April*, of zomtijds veel beeter in *September*, in een *Pot* steekt, gevuld met een magerachtige aarde: dan ten minsten zes weeken, of twee Maanden lang dezelve bewaard in een donkere plaats, daar geen Zonnestralen komen, met een nauwe achtneeming daar op. Dikmaal moet men ze begieten met Reegen-water, inzonderheyd bij drooge tijden, op dat ze dies te beeter *Wortel* mogten vatten.

Eevenwel laten ze zich op deeze wijze zeer bezwaarlijk *vermeenigvuldigen*; maar veel bequamer op zulk een manier, als voorheenen van de ORANJEBOOM is gezegt.

KRACHTEN.

Genees-middelen, genomen van de Vruchten deezes Booms. DE *Vruchten* deezes Booms zijn verwarmende en zuyverende van aart: in gedaante, grootte en verwe die van de CUPRESSUS, of *Cypresboom*, zeer gelijk: echter aan de schilfferachtige deelen zich niet van een doende, noch door hitte, noch door ouderdom, maar altijd in een gesloten blijvende. In Wijn gezoden, zijn ze zeer goed teegens de *koude Pis*, 't *Graveel*, 't *beeven der Leeden*, en de *trekking der Zeenuwen*.

Tot Stof gemaakt, en dan met Wijn ingenomen, helpen ze de geene, die inwendig *gescheurd* zijn. 't Gedachte *Stof*, voor zich zelven alleen, geneest de *Wonden*.

Jonge Scheutjens. De jonge *Scheutjens*, in *Spaansche* Wijn gezoden, en daar van drie of vier dagen agter den anderen 's morgens nuchteren gedronken, maakt een goede *Maag*; doed de *Wormen* sterven, en geneest de beeten der *dolle Honden*.

XXVI

XXVI HOOFDSTUK.

PERZIKBOOM.

Verschey-de namen.

Deeze, een zeer aangename Vrucht-dragende Boom, werd in 't *Nederlandsch* genoemd PERZIK en PERSEBOOM: in 't *Latijn* MALUS PERSICA: in 't *Hoogduytsch* PFERSIGBAUM: in 't *Fransch* PERSCHER of PESCHER; en in 't *Italiaansch* PERSICARO, of PESCO.

Veerlerley verschey-dene soor-ten der Per-zikboo-men en der zelver Vruchten.

Hier van zijn mij veele schoone veranderlijke soorten in haren aart bekend geworden; namentlijk: MALUS PERSICA FRUCTU VIRIDI PALLIDO, of PERZIKBOOM met een *bleek-groene Vrucht*: FRUCTU RUBRO, met een *roode Vrucht*: RUBRO ET VIRIDI ELEGANTER VARIEGATO, met een *groene Vrucht en aangenaam-roode plekken*: EX VIRIDI LUTEO, met een *Vrucht uyt den groen-geelen*: TOTO LUTEO, met een gantsch *geele Vrucht*; ook wel, weegens zijn aangenaam-geele verwe, genoemd in deeze Landen MELOCOTONS, en in *Vrankrijk* MYRECOTONS; doch zeer zelden bekomen ze hier hare volkomene rijpheyd: MALUS PERSICA NANA FRUCTU PRÆCOCI ODORATO, of KLEYNE AVANT PERZIK met een *welriekende Vrucht*: MALUS PERSICA TRICOLORATA, of PERZIKBOOM met een *drie-verwige gladde Vrucht*; eerst *zwart* gelijk Pek, daar na *groen*, ten laatsten uyt den *blauwenrood*: MALUS PERSICA MONTANA, of BERG-PERZIK: MALUS PERSICA SUOLLANA, of ZWOLSCHE PERZIK, welke beyde laatste hier voor de beste werden gereckend: MALUS PERSICA FLORE PLENO ROSEO, of PERZIKBOOM met een zeer *schoone groote en dubbele Bloem*, gelijk een Roos, bleek-lijf-verwig: behalven noch veel meer andere.

Queeking en Waar-neeming.

Al te zamen beminnen ze een zandige gemeene grond, wel voorzien met matige oude twee-jarige Koeyemist, Varkensmist (als de bequaamste boven alle andere, wijl deeze Misten niet te heet, maar koelder van aart zijn, 't welk al deeze soorten van Boomen begeeren, en daar door te beeter groeyen; ook dies te langer leeven) en dan de aarde, waar in hare eygene Bladeren vervuyld zijn, waar door ze, om dat dezelve langer vochtig blijft, en zeer luchtig is, krachtig inschieten, en groter Vruchten voortbrengen. Voorts, een warme, drooge, vrye, opene, en wel ter Zon geleegene plaats, teegens een *Heyning* of *Muur*; daar ze genoegzaam beschut zijn voor koude *Ooste-* en sterke *Noordewinden*, die ze qualijk verdragen mogen. Derhalven dies te beeter is, dat men haar boven beschermd met een houte of looden *Goot* onder de Pannen gelegt. Hier door zullen hare *Bloemen*, welke zich in 't laatste van *Maert* en 't eerste van *April* openen, te minder schade lijden door de van boven afvallende *koude* en *Nacht-rijp*, het welk hare *Vrucht* zich vaster zal doen zetten; inzonderheyd wanneer ze droog zijn. Want als de *Bloessem* nat is, en dan een schielijke *Rijp*, of kleyn *Vorstje* komt, bederft dezelve terstond, en valt af. Hierom is 't zeer dienstig, dat men deeze *bloeyende Boomen* met Matten of iet anders teegens de nacht dekt, in geval men koude te gemoet ziet: anders is 't onnodig, ten ware zij boven geen *Goot*, of eenige *beschutting* mogten hebben.

Hoe men deeze Boo-men moet dekken, teegens de koude nachten, en ook te vroege warmte der dagen.

Om de *Bloemen* binnen te houden, wanneer ze te vroeg willen open gaan in warme dagen, waar op gemeenelijk koude nachten volgen, kan men ze ook wel bij dag dekken voor de warmte der Zon en Lucht, doch niet bij nacht: want zoo lang de *Bloemen* noch gesloten, of ook noch maar half open zijn, werden ze door de *Nacht-koude* gantsch niet beschadigd, maar komen alleen te langzamer; doch dies te verzeekerder voort. De *Boomen* zelfs werden door een felle Vorst wel zeer beleedigd, wijl ze van een teederen aart zijn, zulker wijs, dat ze geheele Takken verliezen; inzonderheyd door de *koude* en *winden* des *Voorjaars*.

Wat noch verder.

In drooge tijden willen ze geerne teegens den avond dikmaal met Reegen-water begoten werden, en, wanneer ze zich flauw bevinden, op de aarde harer Wortelen bedekt zijn met Duyvenmist, twee of drie vingeren dik, doch niet op de Wortelen zelfs; want dit zou haar, weegens de natuurlijke hitte der genoemde Mist, in plaats van voordeel, tot schade gedyen: hier voor moet men genoegzaam zorg dragen.

ontrent deeze Boo-men staat waar te neemen.

Daarenboven, vermits deeze *Boomen* uyt eygener aart niet zoo lang in 't leeven blijven als wel andere, zoo moet men tijdelijk bij de zelve planten andere Jongen, om, wanneer ze zullen versterven, hare plaats te vervullen: dit moet geschieden met een afgaande Maan van *Februarius* of *Maert*, maar op geenerley wijze in den *Herfst*: want indien'er een sterke *Vorst* op volgde, zoo zouden ze, weegens de teederheyd harer natuur, in groot gevaar staan van te verderven.

Snoey-tijd.

De alderbequaamste tijd om deeze soorten van *Boomen* te *snoeyen*, te zuyveren, en aan te binden, is een afgaande Maan in *Februarius*; doch indien 't dan noch te koud en vriezend is, zoo moet men wagten tot in de volgende Maand *Maert*.

Aanwinning;

Al de gemelde schoone soorten van *Boomen* konnen in deeze onze Landen op vierderley wijzen *aangewonnen* werden; te weeten:

eerst, door Enten en Zuygen.

Eerst, door de konst van *Enten* en *Zuygen*; 't welk alderbequaamst kan geschieden met een wassende Maan, straks na 't eerste Quartier, in *Maert*, op *blauwe Pruym-stammen*, of op de kleyne *bruyne Pruymen*, welke in Vriesland *Esjes*, in andere Neederlandsche Landschappen *Kroosjens* werden genoemd: deeze zijn, boven alle andere, de bequaamste hier toe.

Ten anderen

Ten anderen, door 't *Zayen* der *Korlen*, 't welk, op de volgende wijze aangelegt, noch veel beeter word gehouden.

door 't Zayen van Korlen, en hoe zulks geschieden moet,

Pluk met de hand af eene der schoonste en grootste *Perzikken*, eeven ter tijd als de Maan vol is, en eer ze noch haar uyterste rijpheyd heeft bekomen: bewaar ze, tot dat de Maan weer vol is geworden: neem'er dan de Steen uyt: laat ze een weynig drogen, en leg ze wech tot de naast-volgende *Maert*. Steek ze dan, een vinger-breedte diep, in een goede grond, ontrent een half uur voor volle Maan. Als ze opgekomen zijn, moet men ze drie jaren lang op dezelve plaats laten staan, zonder haar te roeren: daar na haald men ze uyt de aarde, en men snijd af de geheele regt-neerschietende *Hert-wortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe.

om wel-dragende Boomen aan te win-nen.

Op de afgesneedene plaats legt men een weynig *Wasch*, of een andere *Plaester*, op dat 't *Zap*, waar in des Booms welvaart bestaat, niet door de wonde wechvloeyde. Dan verplant men ze op een warme plaats, teegens een Muur, houte Heyning, of Staketzel aan, zulker wijs dat de Zon haar, de gantsche dag lang, zonder verhindering kan beschijnen, ieder tien of meer voeten van malkander af; met een afneemende Maan in *Februarius* of *Maert*, na tijds geleegentheyd. Dus zal men niet alleen beeter en schooner *Vruchten* bekomen, maar ook zullen de *Boomen* langduriger zijn, dan of ze op andere wijzen waren aangewonnen.

Ten der-den, door Inoculatie.

Ten derden, kan de *vermeenigvuldiging* geschieden door *Inoculatie*, op de voor-gedachte *Pruym-stammetjens*, in 't midden of 't laatste van *Julius*, met een wassende Maan. Dit is de bequaamste tijd tot dit werk: indien men dezelve verzuymd, zoo zal men met de *Inoculatie* tot 't volgende jaar moeten wagten.

Ten vier-den, door de konst van Las-schen.

Ten vierden kan men deeze *Boomen aanwinnen* door de konst van *Lasschen*, dat is, als men een gedeelte van een eenjarige Tak der gemelde *Pruym* en van de *Perzikboom* de bast een weynig, ter lengte van eene vinger, zuyver afsnijd, en dezelve, wel net op malkander accordeerende, in 't laatste van de Maand *Maert* vastbind. Zeer goed is 't, indien 't geschied met een wassende, of teegens de tijd der volle Maan. Dus groeyen ze aan malkander vast: daar na in den *Herfst*

ſnijd men de *Tak* des *Pruymbooms* af; ook al de uytgeſchotene *Pruym-telgen*, zulker wijs, dat alleenlijk de aangegroeyde *Perzik-tak* daar aan blijve. Deeze manier valt zeer ligt te verrigten, en gaat gemeenelijk zeeker.

Hoe men uytmuntende Vruchten kan bekomen.

Wil iemand op de gemelde *Stammen*, voortgekomen van *gezayde Korlen*, en van hare *Hert-wortel* beroofd, *Vruchten* van een zeer goeden aart laten *Zuygen*, doen *Inoculeeren*, of op de gedagte wijze *Laſſchen*, zoo zal hy verkrijgen *verwonderens-waardige Perzikken*; niet alleen in opzicht van de *ſmaak*, maar ook van de *grootte*, zoo dat ze verre te boven zullen gaan de *Montaniſche* of *Berg-Perzikken*, ook de *Zwolſche*, anders in deeze Geweſten aldermeeſt geacht.

KRACHTEN.

Matth. l. 1. c. 131.

DE *Bloemen* der *Perzikboomen* hebben een verwarmende en openende kracht. Soo wel *varſch* gebruykt, als *geconfiijt*, veroorzaken ze *Braking*: op Salade geſtroyd, en met dezelve gegeeten, drijven uyt de waterachtige vochten der *Lever-* en *Milt-zuchtige*. Een *Conſerve* daar van gemaakt, *opend* het Ligchaam, en is dienſtig voor de *Maag*.

Camer. l. 1. c. 81.

Galen. lib. Simp. Med. 7. Trag. lib. 3. cap. 39. Ægin. l. 3. p 397.

De *Bladeren* hebben een verwarmende en verdrogende kracht. Geſtoten, en op de Navel gelegt, of gedroogd, en twee Scrupelen daar van met Wijn of Edik ingenomen, doet, door de bitterheyd, de *Wormen* ſterven: dit *Stof* op varſſche *Wonden* geſtroyd, geneeſt dezelve. 't *Zap* der *Bladeren* in de *Ooren* gedaan, veroorzaakt de dood aan de daar in groeyende *Wormen*.

Dodon. lib. 28. cap. 6.

De gedachte *Bladeren* veel gebruykt, zijn goed in *Koortzen*: in Wijn gekookt, neemen wech de *verſtopping* van *Leever*, *Longe*, en 't geheele *Ingewand*: onſluyten 't Ligchaam, en zuyveren 't van alle *galachtige ſlijmerigheyd*. 't Gediſtilleerde Water der Bladeren werkt eeven 't zelve, en doet ſterk *Wateren*.

Dioſcor. l. 1. c. 165. Gal. l. 2. de Alim fac. Luſit. lib. 1. enarrat. 148. Curt. lib. 23. cap. 12. Avicenna.

De *Vruchten* zijn koud en vocht in den tweeden Graad, aangenaam en lieflijk van ſmaak: verfriſſchen de *Maag*, en verquikken 't *Hert* door hare geur; doch geeven aan 't Ligchaam geen goed voedzel: moeten derhalven matig genuttigd werden; beeter voor of onder, als na de Maaltijd; want na andere ſpijzen gegeeten, vergaan ze haaſt, en veroorzaken veel *Slijm in de Maag*; deſgelijks *Koortzen*. Om dit te voorkomen, moet men'er noodwendig een goede Roemer Wijn op drinken: rijp zijnde, maken ze een *open Ligchaam*, maar onrijp, *ſtoppen ze* 't zelve.

Serenus lib. 220.

De *Korlen* der *Perzik-ſteenen*, bitter van ſmaak, hebben een openende, afvagende, verwarmende en verdrogende kracht: openen de *verſtoptheyd* der *Milt* en *Leever*: neemen wech de krimpingen en ſmerten des *Buyks*: verbeeteren weer de *Maag*, als ze ontſteld is door 't te veel eeten van de *Vruchten*. 's Morgens gebruykt, zijn ze goed teegens een *Peſtilentiale* of anderszins *vergiftigde Lucht*. Voor de Maaltijd gegeeten, verhinderen ze de *dronkenſchap*. Geſtoten, en met Edik tot een Papje gekookt, voorkomen ze de *uytvalling des Hayrs*. Een *Perzik-ſteen*, te zamen met de inwendige *Korl*, tot Stof geſtoten, en met warme Wijn ingenomen, verdrijft 't *Colijk*.

Tabernam. lib. 3. c. 47.

De *Oly*, geparſt uyt deeze *Korlen*, doet wel *ſlapen*, en ſtild de *Hoofd-pijn*. Vier oncen daar van gedronken, of van onderen op de wijs van een *Cliſteer* gebruykt, verdrijft alle *ſmerten des Ligchaams*; en verzacht de onſteltenis der *Nieren*, veroorzaakt door 't Graveel. Met de *Oly*, geſtoten en geparſt uyt vier oncen *Korlen* en twee oncen gepeld zaad van *Cucurbita*, of *Cowoerden*, de huyd beſtreeken, neemt wech alle *roode vlekken* en onzuyverheeden des *aangezichts*. Eeven 't zelve doed de *Gom* der *Perzikboomen*, in Wijn of Edik geſmolten. Een half lood van deeze *Oly* met roode Wijn ingenomen, doet 't *Bloed-ſpuygen* ophouden. Met Meê ingedronken, verdrijft de *eng-borſtigheyd*.

Ad. Lonic. lib. 1. cap. 8.

In witte Wijn met een weynig Saffraan, is zeer dienſtig teegens 't *Graveel*.

XXVII. HOOFDSTUK.

ABRIKOOSBOOM.

Verſcheyde namens

Erd ook wel van veele in 't *Nederlandſch* genoemd VROEGE PERZIKBOOM, om dat zijne *Vruchten* veel eerder, dan de gemeene PERZIKKEN, hare volkomene rijpheyd bekomen, alhoewel beyde dit ſlach van *Boomen* korts na malkander, of ook wel te eener tijd, beginnen te bloeyen. In 't *Hoogduytſch* draagd hij de naam van MARELLEN, of MOLLETENBAUM; ook van S. JOHANNIS PFERZING: In 't *Franſch* van ABRICOT, AVANT PERSES, of PESCHES DE TROYE: In 't *Latijn* van MALUS ARMENIACA, of MALUS PRÆCOX; en in 't *Italiaanſch* van ALBRICOCHE, of BACOCHE.

Driederley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart en opqueeking bekend *drie* bijzondere Soorten; te weeten: MALUS ARMENIACA MAJOR *Fructu luteo rubeſcente*, of GROOTE ABRIKOOSBOOM met een Vrucht, uyt den geelen rood. MALUS ARMENIACA MINOR *Fructu eodem*, of KLEYNE ABRIKOOSBOOM, met Vruchten van dezelve verwe, doch eerder rijp; en MALUS ARMENIACA *Fructu albeſcente*, of ABRIKOOSBOOM met een witachtige of bleeker Vrucht en Bladeren; gemeenelijk grooter dan de andere, ook droger, en veel treflijker van ſmaak.

Waarneeming.

Al te zamen beminnen ze eeven dezelve *Lucht*, *Aarde*, *Zon* en *plaats*, gelijk alreeds van de PERZIKBOOM is gezegt. Moeten ook op dezelve wijs bebouwd, in acht genomen, en aangewonnen werden, wijl ik ondervonden heb, dat ze van dezelve aart en eygenſchappen zijn.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 7. Dioſcor. lib. 1. cap. 166. Curt. lib. 23. cap. 12. Pauins. Eluchaſlen.

DEeze *Vruchten*, zeer aangenaam van ſmaak, en ieder behaagelijk, zijn koud en vocht in den tweeden Graad, echter niet zoo zeer als de *Perzikken*, maar wat droger.

Werden ter dier oorzaak van veele voor gezonder, doch van zommige daar teegens voor arger gehouden; inzonderheyd als men'er te veel van eet: want dan veroorzaken ze lichtelijk in een teeder Ligchaam een ſterke *Buykloop*, *Bloedgang*, of een *Koorts*. Moeten derhalven, gelijk de *Perzikken*, matig genuttigd; ook liever, voornamentlijk als ze niet al te rijp zijn, voor als na de Maaltijd gegeeten werden, om dat ze dan eerder na beneeden zakken, en een *open Lijf* maken. Indien men ze echter na den eeten wil gebruyken, zoo moet men'er altijd een goede teug Wijn op drinken.

Dodon. lib. 28. cap 7. Baubin. l. 2. c. 2. Meſues. & Manardus. diſt. 12 de Oleis, fol. 170.

De *Korlen* der *Abrikozen*, niet bitter, maar zoet, gelijk de *Amandelen*, doden ook de *Wormen*: zijn, neevens de *Oly*, uyt dezelve geparſt, goed voor 't *Graveel*: deſgelijks teegens quade *Zweeringen*, ongeleegentheyd aan de *Tong*, ſmerten der *Ooren*, en inzonderheyd voor de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament, ook teegens de gebreeken der *Nieren*, volgens 't getuygenis van MESUES en MANARDUS.

Wat de *Bloemen*, de *Bladeren*, en 't geen daar van bereyd werd, belangd, dezelve werden toegeſchreeven eeven zoodanige *krachten*, als hier boven van de *Perzikboom* is gehoord.

XXVIII HOOFDSTUK.

DADELBOOM.

Verscheyde namen.

En schoon en aardig Gewas, werd in 't *Latijn* genoemd PALMA, ook wel van zommige PHOENIX, na 't *Griek-sche* woord φοῖνιξ: in 't *Hoogduytsch* DATTELBAUM: van de *Indianen* TAMAR: in 't *Fransch* DATTE, en in 't *Italiaansch* PALMA, of TAMARINDO, en de *Vruchten* zelfs BATTOLI.

Tweederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheydene Soorten, eenige jaren lang mijne waarneeming en opzicht onderworpen geweest, namentlijk: PALMA MAJOR, of GROOTE DADELBOOM; en PALMA MINOR SYLVESTRIS, of KLEYNE WILDE DADELBOOM; die ook geheeten word CHAMÆRIPHES, of PALMITES. Beyde zijn ze van dezelve natuur. Boven de nu genoemde werden noch twee andere Soorten gevonden, van welke de eene 't rechte *Wijfje* van de gemelde *groote* is, bij de *Indianen* geheeten LANTOR. Deeze brengt een kleyne *Vrucht* voort, ontrent zoo groot als een *Kars*, van een zeer schoone Oranje verwe. Uyt dezelve werd een zeer gezonde en lieflijke Oly gemaakt.

Noch twee andere.

Waarneeming der Dadelboomen in onze Landen.

Sij beminnen een goede, luchtige, zandige aarde, voorzien met een weynig oude twee-jarige *Paerdemist*, een-jarige *Hoender-drek*, en 't *Mol* der vergane Boomen, wel door een gemengd: een zeer warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, genoegzaam bewaard voor alle *Ooste-* en *Noorde-winden*: weynig water, 't welk niet daar op gegoten, of onder in de Pan gedaan moet worden, voor dat het eerst door de kracht der Zon warm of lauw gemaakt is, weegens de teedere natuur deezer *Boomen*, inzonderheyd als ze noch jong zijn. Konnen derhalven ook in geenerley wijze verdragen de koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of sterke *Winden*. Moeten eeven hierom, in een aarden Pot ontrent 't laatste van *April* met een afgaande Maan gezet zijnde, ter helft van *September*, wat vroeger of later, na gelegentheyd van 't Weêr, binnens huys gebragt werden, op een bequaame plaats, niet om laag op de aarde, maar om hoog, daar, gedurende de *Winter*, dagelijks, of in 't begin om den anderen, daar na ieder dag een- twee- of driemaal vuur gestookt werd, na dat de *koude* of *Vorst* zulks komt te vereysschen, van den eersten *November*, of wat eerder, tot ontrent den 10. *Maert*. Van boven moet men ze begieten met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, doch zoo lang de *Winter* duurd niet meer als eens, of ten hoogsten tweemaal: ook niet weer buyten in de Zonnestralen stellen, voor ontrent de Maand *May*, met een zoete Lucht, en zacht, aangenaam Regentje.

Hoe eene der zelve is opgequeekt uyt een harde Dadelsteen.

Op deeze wijs heb ik de PALMA MAJOR DACTYLIFERA, of *groote Dadelboom*, over de vijf jaren lang *opgequeekt* en *bewaard*. Hy was gelukkig voortgekomen uyt een harde *Dadelsteen*, *Anno* 1652. met een afneemende Maan van *May* gestoken in een Pot, voorzien met zulk een aarde, als hier boven beschreeven is: ik twijffele gantsch niet, of hij zou, na mijnen wensch, langer in staat gebleeven, en ouder geworden zijn, indien niet de zeer strenge en langdurige koude *Winter* des jaars 1658. hem eyndelijk, door een gering verzuym, van zijne leevendige groente had beroofd; als nijdig, dat ik in deeze Landen daar mee zou pralen. Alreeds had hij zeeven of acht volkomene *Bladeren* aangewonnen. 't Verlies des zelven veroorzaakte mij, gewisselijk niet zonder reeden, een zeer treurige aanschouwing.

Eygentlijke beschrijving deezes Booms.

Deeze *Boomen* groeyen van naturen in *Perzien*, en verscheydene *Oost-Indische Eylanden*. Schieten, uyt een kleyne, korte, matig-dikke en bruyn-verwige *Wortel*, hoog en regt op. De *Stam* is in zijne rondte dik drie, vier, of vijf voeten: de uytwendige *Schorsse* gelijk als geschubt, of met Scharfachtige gedaantens en Teekenen omvangen, van verwe uyt den grauwen bruynachtig. 't *Hout* is week, en heeft inwendig een witachtig Marg, of Pit. Noyt verdeeld deeze *Stam* zich in eenige zijde-telgen: maar uyt 't bovenste inwendig *Hert* des *Booms* spruyten veele digt bij malkander gevoegde, zeer schoone, en verwonderens-waardige bleek-groene *Takken*, welke men, in de aanschouwing van buyten, niet bemerken of onderscheyden kan, vermits ze t'eenemaal digt met zeer bevallijke donker-groen-geverwde *Bladeren*, een weynig blinkende, zijn omvangen, welke veroorzaken, dat men de gemelde *Takken* niet onderscheydentlijk, maar alleen een gebladerde *Top*, of *Kroon*, kan zien.

Gestalte der Bladeren.

Deeze *Bladeren* verschillen vrij veel in hare grootte: zommige zijn twee, drie en vier, andere wel vijf, zes, zeeven of acht voeten lang; gemeenelijk een weynig gelijk als geployd, en drie-hoekig, geuts-wijze gevormd; een vinger, duym, of twee vingeren breed, doch voor aan eyndigende in een spits punt, effen en slecht. Hebben inwendig geen *Aderen*: de *Substantie* der zelve is die van 't *Riet*, of *Sweerdkruyd*, niet zeer ongelijk. In de dikte is ook tusschen deeze beyde weynig onderscheyd. Van naturen staan ze regt op, doch zijn somtijds aan haar uyterste een weynig en zeer aardig neerwaarts gebogen: rusten op geene *Steeltjens*, maar komen rondom digt boven malkander als uyt de *Steel* voort, welke ze zeer meenigvuldig en digt omhelzen, gelijk men in de by gaande FIGUUR aan de afzonderlijk gestelde Tak kan zien: aan welke men gemeenelijk eene *Steel*, en niet meer, matig van lengte, gewaar word; eerst met veel kleyne *Bloemen*, daar na met *Vruchten* beladen, in 't begin *groen*, daar na *aschgrauw*, eyndelijk, als ze rijp zijn, *roodachtig-blinkende* van verwe; tien, twaalf, en ook meer bij den anderen te zamen gevoegd. Weegens hare zwaarte hangen ze neerwaarts: zijn van gedaante langwerping-rond, zoo dik als een gemeene *Pruym*, doch ruym zoo lang, van *substantie* vliesachtig, zeer zoet en aangenaam van smaak; inwendig voorzien met eenige *draadjens*, en een velachtig *blaasje*, waar in een langwerpige bruyn-geverwde *Steen* legt, met een diep-ingesneedene regt-door-lopende kerf; ongemeen, ja bijna onverbreekelijk hard; welke echter, in de aarde gestoken, binnen vier of vijf weeken in deeze koude Gewesten voortkomt en uytspruyt.

Gedaante der Vruchten.

Kerne, of Steen.

Chamariphes, of lage Palmboom.

De CHAMÆRIPHES, en PALMA MINOR, of *lage Dadelboom*, aan zijne Stam zeer zeldzaam *ruyg van hayr*, en niet zoo groot van *Bladeren*, als de andere soort, heb ik niet alleen op de voorgedachte wijze uyt *Zaad*, of de *Korl*, bekomen, maar ook is mij dezelve in 't jaar 1651 uyt *Portugal* toegezonden geweest. Deeze *Boom* is van een sterker aart, en kan de lucht van onze Wereld-streek beeter verdragen.

Plutar. lib. Simp. 8 Aul. Gell. lib. Pro-bl. 8.

Deeze cierlijk en altijd groen blijvende *Palm-* of *Dadel-boom* is van zulk een verwonderlijke en edelmoedige natuur, dat hoe men zijne *Takken* meer bezwaard, of die onderdrukken wil door eenig zwaar gewigt, hoe ze zich daar teegens dies te meer op rechten, en bovenwaarts rijzen. Door geenerley last willen ze zich *verwonnen* geeven, maar altijd zelfs *verwinners* blijven.

Pausan. l. 8. Cassiod. Var. lib. 8. ep. 22. Symmach. lib. 6. ep. 41. Tertullian. in Apol. Virgil. l. 3. Georg. Propert. l. 4. T. Livius lib. 10.

Ter dier oorzaak hebben de Voor-vaderen in d'oude eeuwen veeltijds deeze *Telgen* gebruykt tot *Zeege-teekenen*: waar van Voorbeelden genoeg te vinden zijn in de *Historien* der oude *Grieken* en *Romeynen*. Ten tijde van L. PAPYRIUS en SP. CARVILIUS, welverdienende Burgermeesteren der Stad *Romen*, als de SAMNITEN verslagen, en hare Steeden dappermoedig ingenomen waren, wierden de zeegrijke Oversten des *Romeynschen* Heyrs beschonken met *Palmtakken*; of ook met kleederen, gemaakt van deeze *Boom*, ten teeken van *Triumph*, en d'overwinning, op hare Vijanden bevochten.

vogten. Dit was als een *Zinnebeeld* van beſtandige roem: want gelijk de *Palmboom* van een zeer langdurig leeven is, zoo blijft ook onſterflijk de eere der dappere Helden, welke door hare onvertzaagdheyd groote daden hebben verrigt.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simpl. Med. 8.

DE *Dadelboom* heeft in al zijne deelen een te zamen-trekkende kracht, gelijk ook het witte eetbare *Marg* of *Pit* der *Struyken*. De *Bladeren*, de *Bloemen*, en de *Scheede*, of de *omwindzelen* der *Vruchten*, zijn zeer koud, en te zamen-trekkend van aart. Geneezen alle *varſche Wonden*: verkoelen de *hittige Zweeringen*, en doen dezelve zich ſluyten. 't *Zap*, ook een weynig te zamen-trekkend, heeft in zich een koude, aardachtige, en waterige eygenſchap. De jonge *Scheuten*, van GALENUS genoemd *Elate*, drogen meer als de *Vruchten*: zijn goed voor alle *vuyle Gezwellen*; een ſlappe *Maag*: en werden gedaan bij de dingen, welke te zamen trekken, verkoelen, en de zwakke Leeden weer verſterken.

Dioſcorid. lib 1. cap. 151.

Avicenna.

De *Vruchten*, of *Dadelen* zelfs, zijn warm en droog in den tweeden Graad, zwaar te verteeren. Ter dier oorzaak verwekken ze ligtelijk *Hoofdpijn*, inzonderheyd die wat ſterk te zamen trekken.

Dioſc. lib. 1. cap. 149.

Die volkomen rijp, wit, morw, vocht en zoet zijn, van DIOSCORIDES genoemd *Phœnicobalanus*, werden gehouden voor de beſte: bezwaren de *Maag* niet zoo zeer, maar zijn in teegendeel dezelve aangenaam; voornamentlijk wanneer ze niet meelachtig of verdorven zijn. Die in *Paleſtina* en *Syrien* groeyen, werden boven alle andere gepreezen: dikmaal tot Spijs, ook in uytwendige dingen gebruykt, om te verdrogen, te verſterken, te zamen te trekken, of dik te maken: zij voeden reedelijk wel; verdrijven den *Hoeſt*, veroorzaken een *week Ligchaam*; verſterken de *Leever*; geeven kracht tot 't *Echte werk*: zijn goed voor het *Pleuris* en de *Longe-zucht*.

Plin lib. 13 cap. 4.

Serap. lib. Simp. cap. 69

Raſis lib. Simp. c. 20.

Drooge Dadelen; voor welke gebreeken dienſtig.

De *drooge Dadelen*, van sommige geheeten *Caryota*, ſtoppen de *Buykloop*, de *roode Loop*, en 't *Bloedſpouwen*: neemen wech 't *Braken*; de *walging* of *qualijkheyd* der *zwangere Vrouwen*, en verſterken de *Milt*. Met Pingels, of de Korlen van Pijnboomen, gegeeten, geneezen ze de rauwheyd der *Keel*. 't Water, daar ze in gezoden zijn, verdrijft, als men 'er meê gorgeld, de *zweeringen des Monds*; doch gedronken, ſtild alle *Buyk-vloeden*, en geneeſt de *Takken* aan 't Fondament. De *onrijpe Dadelen* hebben eeven dezelve kracht.

Emplaſtrum Diapalma. Diaphœnicon.

Uyt deeze *Vruchten* werd in de *Apotheeken* gemaakt een *Plaaſter*, genoemd *Emplaſtrum Diapalma*; ook een *Electuarium*, of *Slikking*, geheeten *Diaphœnicon*, welke de *Gal* en alle *ſlijmerige vochten* uytdrijft, als men daar van inneemd een half-, geheel-, ja ook anderhalf-lood, na dat de natuur des Lijders ſterk of zwak is.

Ruell. lib. 1. cap. 108.

De *Aſch* van gebrandde *Dadel-ſteenen* heeft ook een kleevende, heelende, en te zamen-trekkende kracht. Met *Nardus Indica* gemengd, is goed om de *puyſten der Oogen* te verdrijven: belet ook 't *uytvallen des Hayrs*. In Wijn gedaan, neemt wech 't *uytwaſſende vleeſch der Wonden*, en geneeſt volkomentlijk allerley *Zeerigheyd*.

Alpinus de Pl. Ægypt. cap. 7.

Van de *Bladeren* deezes *Booms* worden Wayers en Korven gemaakt; van de Stam Balken; van de *Baſt* Touwen en Kabels voor de Scheepen. Men kan ook op deeze *Bladeren* ſchrijven, vermits ze gantſch effen en glad zijn. Werden derhalven van de *Indianen* in plaats van Papier gebruykt. Zij maken 'er ook Boeken van, en beſchrijven ze met een Priem, of yzere Griffie.

XXIX HOOFDSTUK.

POPULIERBOOM.

Verſcheyde namen.

EEn wel-bekend Gewas, en met geenen anderen naam in 't *Neederlandſch* genoemd; werd in 't *Latijn* geheeten POPULUS: in 't *Hoogduytſch* POPELWEIDEN, ALBERBAUM, POPPEL-, maar eygentlijk PAPELNBAUM; en in 't *Franſch* PEUPLIER.

Van deeze werden op veele plaatzen gevonden *drie bijzondere Soorten*, welke wel te onderſcheyden ſtaan; te weeten:

Drie bijzondere, en wel te onderſcheydene ſoorten.

I. POPULUS VULGARIS, of NIGRA: GEMEENE POPULIERBOOM: in 't *Hoogduytſch* ASPENBAUM, of ook SCHWARTSZ PAPELNBAUM: in 't *Franſch* PEUPLIER NOIR: in 't *Italiaanſch* POPOLO NERO. II. POPULUS ALBA, of WITTE POPULIERBOOM; gemeenelijk van de *Neederlanders* gezegt ABEELBOOM: in 't *Hoogduytſch* PAPPELBAUM, of WEISZE POPELWEIDEN: in 't *Franſch* PEUPLIER BLANC; en in 't *Italiaanſch* POPOLO BIANCO. III. POPULUS TREMULA, of LIBYCA: in 't *Franſch* TREMBLE: in 't *Italiaanſch* POPOLO LIBICO, of POPOLO MONTANI; en in onze Landen RATELAAR, om dat zijne Bladeren geduerig ſchudden, beeven, klateren en ratelen, niet alleen wanneer ze door de wind teegens malkander werden geſmeeten, maar ook bij gantſch ſtil en ſchoon Weêr.

Waarneeming deezer Boomen.

Deeze alle beminnen een gemeene, drooge, doch wel-gemeſtte grond, en ook wel een van naturen vochtige plaats; liever een vrye, opene, als ſchaduwachtige lucht; veel water, inzonderheyd als ze met een afgaande Maan van *Februarius*, *Maert* of *November* nieuwlijks geplant of verzet zijn, tot dat ze hare wortelen wel geveſtigd hebben. Indien dezelve ergens tot aan een Water, Gracht of Sloot konnen uytſchieten, zoo zal de Stam zeer weelderig opwaſſen. In *April* geeven ze hare *Bloemtjens*, hangende in kleyne *Katteſtaartjens*; en in goede *Zomers* altijd volkomen-rijp *Zaad*. Sterke *koude*, *Sneeuw*, felle *Vorſt*, *Stormwinden* en allerley ongeleegentheeden des tijds konnen ze geduldig uytſtaan.

Aanwinning, door haar Zaad.

Zij werden *aangewonnen*, door drie verſcheyde middelen; te weeten:

Eerſt, door haar *Zaad*, het welk met een volle Maan van *Maert* in de aarde gelegt moet worden, indien 't wel zal voortkomen, en genoegzaam aangroeyen.

Door jonge Scheutjens.

Ten anderen, door uytgeloope jonge *Scheutjens* bij of boven de Wortel, welke men met een waſſende Maan van *April* moet *inſnijden*, en, om dies te beeter *Wortelen* te vatten, met aarde overdekken zoo verre als 't *geſneeden* is. Wanneer ze nu *Wortel* geſchoten hebben, moet men ze met een afgaande Maan van *Februarius* of *Maert* van de *oude* afneemen.

Door Takken.

Ten derden, door *Takken*. Deeze, met een volle Maan in *Maert* afgeſneeden, aan een donkere plaats een voet diep in de aarde geſtoken, en dikmaal met water begoten, zullen ligtelijk en zonder veel ongeleegentheyd *Wortelen* bekomen.

Welke Populierknoppen alleen tot Artzenijen dienſtig zijn.

De beſte en aldergevoeglijkſte tijd, om de *Knoppen*, of *jonge Uytloopzelen*, van de *gemeene* of *zwarte Populierboom* te plukken, is die van 't Voorjaar, wanneer dag en nacht eeven lang zijn, of ſtraks daar na, als men haar noch *kleevende* of *aanhangende* vind: want dan zijn ze zeer goed, om te gebruyken teegens veelerley gebreeken der Menſchen. Ten dien eynde moeten ze alleen van deeze, en van geen andere ſoort der *Populierboomen* werden genomen; waar op elk, die niet bedrogen wil zijn, of andere zoekt te bedriegen, voorzichtig acht moet neemen.

KRACH-

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 8. Curt. lib. hor. 28. cap. 2. Gesner. Hist. Plan. fol. 62. DE *Bladeren* en *Bast* van de POPULUS NIGRA, of *zwarte Populierboom*, zijn matig koud, vermengd met eenige verdroging en afvaging. De jonge *Knoppen*, en der zelver *vettigheyd*, zijn verwarmende en verdrogende van aart. De *Bladeren*, in Edik gekookt, stillen de smerten van 't *Leedenwee*, *Jigt*, en wat voorts onder de naam van *Flerecijn* begreepen werd.

De zelve *Bladeren*, of anders ook 't *Zaad* deezer *Boomen*, met Edik ingedronken, is niet ondienstig voor de *vallende Ziekte*. De uytvloeyende *vochtigheyd* over de *Wratten* en *Puysten* des Ligchaams gestreeken, verdrijft ze.

Trag. l. 3. cap. 211. Van de gedachte welriekende *jonge Knoppen* werd een voortreffelijke *Zalf* bereyd, genoemd *Unguentum Populeum*, gantsch verkoelende van aart, derhalven zeer dienstig voor alle *hettige* en *smertende Wonden* en diergelijke beschadigingen des Ligchaams. In de Neusgaten, op de Slaap des Hoofds, en op de Pols gestreeken, doed wel *slapen*: verzacht ook de pijn van 't *Podagra*, wanneer die uyt hitte ontstaat, doch moet niet al te oud zijn.

Camerar. l. 1. c. 32. Op de Navel gedaan; doed *zweeten*; en op de Borsten der jonge Kraam-vrouwen gelegt, *verdroogd de Melk*. Noch werd uyt deeze *Knoppen* een *Oly* gemaakt: de wijze, hoe dit geschied, kan men vinden bij ÆTIUS, ÆGINETA en BENEDICTUS CURTIUS.

Deeze heeft een verzachtende en verwarmende kracht, zeer dienstig, voor die van 't *Podagra* en *pijn in de Leeden* werden geplaagd. Met varssche Boter vermengd, en 't *Hoofd* (na dat men 't wel gewasschen en afgedroogd heeft) daar meê gewreeven, maakt *lang en schoon Hayr*.

Lonic. lib. 1. c. 29. De *Gom* deezer *zwarte Populierboomen* met Wijn ingenomen, stopt de *Buykloop*, en stild de *Bloedvloeying*.

Witte Populierboomen; De *Bladeren* en *Bast* van de POPULUS ALBA, of *witte Populierboom*, zijn matig in hare kracht, tusschen warm en koud; eevenwel wat droog en afvagende. 't *Zap* der *Bladeren*, lauw in de *Ooren* gedaan, verzacht der zelver pijn, en geneest de zwelling.

en der zelver gebruyk. De jonge *Knoppen* deezer *Boomen* werden ook wel van zommige in de *Populier-zalve* gebruykt. Met Honig vermengd, en op de *Oogen* gestreeken, verdrijven ze der zelver *scheemering*. De *Schors* in Wijn gezoden, doed wel *wateren*. Tot *Stof* gemaakt, en daar van een vierendeel-loot met Wijn ingenomen, geneest *Q. Serenus in Carmin. Dioscor. l. 1. cap. 110.* de *koude Pis*, en de zmerten der *Jigt*, volgens 't getuygenis van SERENUS. Met de Nier van een Muylezeel ingedronken, veroorzaakt de zwangere Vrouwen een *Misval*, en maakt *onvruchtbaar*. 't Zelve doen ook de *Bladeren*, straks na de zuyvering der Maandstonden gebruykt, gelijk zommige willen.

Matthiol. l. 1. c. 93. De POPULUS LIBYCA, of Ratelaar, heeft dezelve kracht; doch niet zoo sterk, volgens 't berigt van MATTHIOLUS.

Tertul. de Cor. mil. Stat. lib. 3. Syl. in fin. Val. Flacc. l. 6. Argon. Artem. lib. 2. cap. 25. De *schaduw* deezer *Boomen*, inzonderheyd van de *witte*, is de Oude zoo aangenaam geweest, datze daar onder gingen zitten; van hare *Takken Kroonen* vlogten, en met dezelve hare Hoofden vercierden. Zulke *Kroonen* wierden ook gedragen van verliefde *Vryers*, wanneer ze 's avonds, of bij nacht, na hare *Vrysters* gingen, om hier door bij haar in dies te meer gunst te geraken.

Breeder berigt hier van kan men vinden, bij den Oudvader TERTULLIANUS, ook bij STATIUS, VALERIUS FLACCUS, ARTEMIDORUS, en meer andere voorname Schrijvers.

XXX HOOFDSTUK.

EYKENBOOM.

GEnoeg aan ieder, en met geen andere naam (voor zoo veel mij bewust is) in de *Neederlandsche* Taal bekend, werd in 't *Latijn* geheeten QUERCUS, of ROBUR: in 't *Hoogduytsch* EYCHBAUM: in 't *Fransch* CHESNE, CHERMILLAT, of DRILLIE; in 't *Italiaansch* QUERCIA, of CERQUA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *driederley Soorten*; als QUERCUS SATIVA, of GEMEENE TAMME EYKENBOOM. II. QUERCUS GALLIFERA, of GALLA MAJOR, bij ons gezegt EYKEN-APPELEN, of GALNOOTENBOOM; en III. QUERCUS HUMILIS, of LAGE EYCKENBOOM. Alle zijn ze van dezelve *Waarneeming*. Driederley soorten.

Zij beminnen een goede, wel-bereydde aarde: en ook een gemeene zandige grond; doch groeyen in deeze, gelijk ook in een kleyachtige aarde, op verre na zoo weelderig niet op. Begeeren een opene, vrye lucht, en veel water. Konnen sterke koude, en allerley ongeleegentheeden des tijds verdragen. Geeven ook ieder Jaar volkomen-rijpe *Vruchten*, welke men in onze en andere Landen EYKELEN noemd. Doch de GALNOOTEN komen in deeze koude Gewesten noyt tot hare rechte volmaaktheyd of behoorlijke rijpheyd: ja in de meeste Jaren werden'er gantsch geen aan de *Boomen* gezien. Waarneeming. Eykelen. Galnooten.

De *Eykenboomen* werden in deeze Landen alleenlijk *aangewonnen* door hare *Eykelen*: waar ontrent men op de volgende wijze moet te werk gaan. Aanwinning,

Graaf eenige *Groepen*, of *Vooren*, zoo lang en veel als gij wilt, ontrent vier vingeren breedte diep: zay uwe *Eykelen* daar in, niet veele bij malkander, ook bol en luchtig, met een volle Maan van *Maert*: dek ze dan wel toe, met goede aarde; en laat ze zoo leggen. Men moet de plaats, daar ze gezayd zijn, wel zuyver houden van allerley *onkruyd*; niet alleen een tijd lang na dat ze gezayd zijn, maar ook als'er nu al jonge *Boomtjens* van zijn geworden; anders zullen ze door 't ruygt ligtelijk verstikken, en dus verderven. alleen door hare Eykelen; en wat daar bij in acht staat te neemen.

't Is ook nodig, zeer goede zorge te dragen, dat ze van geen *Ongedierten* mogen schade lijden: want als'er dezelve bij quamen, en hare teedere takjens afknauwden, zoo zouden ze staan treuren, en al quijnende moeten sterven. Bewaring voor Ongediert.

Deeze *Boomen* leeven van naturen zeer lang, zoo dat ze zomtijds meer dan *tweehonderd Jaren* oud worden. Zelden werden ze gerept, of opgenomen, om met een afgaande Maan op een andere plaats te verplanten, voor dat ze agt of tien Jaren in de aarde, daar ze gezayd wâren, stil gestaan, en een tamelijke dikte verkreegen hebben. Langleevenheyd deezer Boomen.

Zij *bloeyen* noyt, maar brengen hare *Vruchten* voort uyt haar *Hout*. Werden ook, als ze nu dik en bequaam genoeg zijn, niet ter neer gehouwen, om ten gebruyk te dienen, als met een afgaande Maan van *Januarius*, *Februarius*, of *December*. Indien men zich onderstond, dit te doen met een wassende Maan, zoo zou 't *Hout* veel slechter als anders werden bevonden, ook veel eer vergaan. Wanneer men dezelve moet vellen, om goed Hout te hebben.

In den eersten ouderdom der Wereld (in welke de Menschen eenvoudig, slecht en oprecht, zonder bedrog, arglistigheyd, valsche schijn, haat en nijd waren; niemant zijnen Evennaasten, veel min zijne Bloedverwanten, eenig ongelijk deed; daar teegens haar van herten meende, en haar beste zogt, gelijk de Heere, voor wiens oogen niets verborgen is, in zijn Woord heeft gewild en geboden, op dat de eedele en diergekogte Ziel, door eygene boosaardige quaad-verkiezing, 't welk men met een bedrieglijke schijn van goed, ja heyligheyd, als met een Schaaps-vagt, poogd te bedek- Bedenking des Schrijvers.

Plutarch. in Coriol. Val. Max. lib 3. Pauf. in Arc. Claudian. de rup. Proser. lib. 1. Plin. l. 16. c. 5. Ovid. lib. Faft. 1. Strabo.

bedekken, niet in eeuwigheyd mogt verloren gaan) hebben de Voor-ouderen, tot haar noodwendig Voedzel en leevens onderhouding, geen andere ſpijs gebruykt, als alleenlijk de *Vruchten*, of *Eykelen*, deezer *Boomen*; en gewiſſelijk, door der zelver wel-voedende eygenſchap zijn ze veel ſterker en gezonder van Ligchaam geweeſt, als de Menſchen deezer verdorvene, hovaardige, ongebondene Eeuw, bij al hare overvloedige, dertele, lekkerlijk-toebereydde Geregten, en koſtelijke Banketten. PLINIUS getuygd, dat noch bij zijnen tijd in *Spaanje* deeze *Vruchten* pleegen opgediſcht te werden, in plaats van een aangenaam Banketwerk. Maar t' zeederd eenige honderd jaren, en noch heedenſdaags, zijn de *Eykelen* alleenlijk geweeſt voor de onvernuftige Beeſten, om haar voor de menſchen, door 't eeten der zelve, een wel-ſmakend vleeſch te doen bekomen, gelijk men gewaar word aan de Varkens.

Eere deezes Booms bij de Oude. *Plato lib. 5. de Repub. Plin. l. 16. cap. 4. Clem. Alex. lib 5. Apol. Rhod. lib. 1. Cicero ad Att. lib. 13. Symmach. l. 20. ep. 54.*

Daarenboven is de *Eykenboom* bij de oude *Grieken* en *Romeynen* in zoo een hoogachting geweeſt, dat indien iemand dezelve, 't zij uyt onbedagtheyd, of moedwillens, had komen te ſchenden, of van zijne *Bladeren* te beroven, hij zonder eenige genade zou moeten ſterven hebben: want de *Eyk* wierd van haar voor *heylig* geacht, en zij betoonden hem *Godlijke eer*: inzonderheyd namen ze in allerſpoed haren toevlugt tot hem, als haar eenige ſwaarwigtige zaken onverwagt voorvielen, door welke ze in groote bekommering wierden geſteld. Dan vraagden ze hem, eeven als een *Orakel*, of *Gods-ſpraak*, wat haar ſtont te overkomen, en wat ze doen moeſten, om den hoogdringenden nood, of een gedreygd gevaar, te ontworſtelen. 't Geen ze tot antwoord kreegen (want uyt deezen *Boom* hoorde men dan een *ſpreekende Stem*) wierd van haar aangenomen, en gevolgd, zoo onfeylbaar, als of *God* zelfs tot haar had geſproken.

Ovid. lib. Faft. 1. Tertull. de Idol. Tacit. lib. Ann. 2. Zonar. in Calig. Claud. in Ruf lib. 1. Pauſan. lib. 1. Xiphilin. Calig.

Voortijds wierden ook, bij geleegentheyd van een algemeene blijdſchap, van deezen *Boom Kroonen* gevlochten, en voor de Huys-deuren gehangen: of ook gegeeven aan de gene, welke een roemwaardige daad, tot voordeel van 't Gemeen, hadden verrigt. Ja ook al de bekomene *Buyt*, al de geroofde *Wapenen* der Vyanden, wierden openbaarlijk, voor de oogen des gantſchen Volks aan de *Eyke Boomen*, en geen andere, opgehangen, om hier door te beteekenen, dat de verkreegene Zeege in een eeuwigdurende gedachtenis zou blijven.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 6.

DE *Bladeren* der *Eyken Boomen* zijn verdrogende en te zamentrekkende tot in den derden Graad. De groene *Bladeren* gelegt op *Bleynen*, en op de *Tong*, verkoelen dezelve, en matigen de hittigheyd van de *Maag*. Tot ſtof geſtoten, of in Wijn gekookt: verzachten ze het *Tandvleeſch*, zuyveren 't zelve, en heelen de *wonden*; zijn een goed middel teegens de *Zweeren der Schamelheyd*: ſtoppen de onnatuurlijke *vloeden der Vrouwen*, 't *Bloed-piſſen*, de *Roodeloop*, en diergelijke qualen. 't *Zap* der jonge *knoppen* en *bladeren* gediſtilleert, verkoeld en zuyverd deſgelijks de *wonden*, breekt de *Steen*, ſtild de *witte vloed* der Vrouws-perzonen, en allerley *Bloedgang*: werd zeer gepreeſen teegens *Vergif* en de *Peſt*; waar toe ook 't *Zout*, bereyd uyt de drooge gebrandde *bladeren*, zeer krachtig is, een halve *drachma* daar van ingenomen met water van *Cardobenedict*, als men deeze beſmettende ziekte met koude krijgd: maar komt ze iemand met hitte op 't lijf, zoo moet men 't gebruyken met Vlier-water. De *bladeren* op kolen gelegt, en over den rook gaan zitten, geneezen de *opſtijging der Moeder*, volgens 't getuygenis van HIPPOCRATES.

Dioſcor. l. 1. c. 143. Tabern. l. 3. c. 22. Hippocrates.

Binnenſte Baſt.

De binnenſte *Baſt*, bereyd tot een *Poeder*, en met Wijn ingenomen, is goed teegens de *Buykloop*, en voor die met de *Spaanſche Pokken* zijn beſmet: het dood ook de *Wormen*. *Werd* gebruykt tot de Leerbereyding.

Caſt. Duran. Herb. fol. 382. Lonic. l. 1. c. 37. Lobel. l. 2. fol. 187.

De *Eykelen*, en der zelver *Dopjens*, verdrogen, trekken zeer te zamen, en zijn zwaar te verteeren. In Melk gekookt (gelijk ook de Wortel) en daar van gedronken, weerſtaan ze allerley *Vergif*: ook is dit een zeer goed middel teegens de beeten der *dolle honden*, *Adderen* en *Slangen*: 't *Poeder* daar van met Wijn ingenomen, doet ſterk *wateren*, en is dienſtig teegens 't *Graveel*. Met gezouten Varkens-reuzel vermengd, geneeſt de *ineetende Zweeringen*.

Galnooten.

Fuchſ. Herb. cap. 84. Tragus. l. 3. c. 71. Luſitan. lib. 1. enarrat. 133.

De *Galnooten* zijn droog in den derden, en koud in den tweeden Graad, tot *Stof* gemaakt, en op 't uytwaſſende, *overvloedige vleeſch* geſtroyd, of in Water en Edik geweykt, en dan daar meê geſtreeken, zal het zelve verteeren. Sij verdrogen ook de *Zinkingen*, de *Zwelling* van 't *Tandvleeſch*, der *Amandelen*, en alle vochtige deelen des Monds. Deeze Nooten op gloeijende kolen gebraden, en met Edik geleſcht, zijn goed voor alle *Toevallen*, welke verſtoppende, te zamentrekkende, en verdrogende middelen van noden hebben. Over 't *Water*, waar in deeze *Galnooten* gekookt zijn, gaan zitten, brengt de *neergeſchotene Moeder* weer te recht: 't *Stof* daar van, met Wijn gebruykt, doet het *braken*; in de Neus geſtoken, 't *bloeden* ophouden. In Oly gezoden, of in Water en Edik geweykt, en 't *Hayr* daar meê gewaſſchen, geeft 't zelve een *zwarte verwe*. Deeze *Nooten* gebruykt men ook tot de *Schrijf-inkt*.

't Boom-Mos.

't *Mos* deezer *Boomen* (van andere genoemd het *Raag*) in bier gezoden, en tuſſchen doeken op der *Vrouwen-borſten* gelegt, geneeſt dezelve, wanneer ze gezwollen zijn.

Goropius Becanus.

't *Kruys*, waar aan de Heere CHRISTUS is geſtorven, zou ook van deezen Boom zijn gemaakt, gelijk *Goropius Becanus* voorgeeft.

XXXI HOOFDSTUK.

WILLIGEBOOM.

Verſcheyde namen.

NIet alleen met deezen naam door gantſch *Neederland* bekend, maar ook met dien van WINDHOUT- en BINDHOUTENBOOM, werd in 't *Latijn* geheeten SALIX: in 't *Hoogduytſch* WEIDENBAUM: in 't *Franſch* SAULE; en in 't *Italiaanſch* SALCIO, of SALICE.

Negenderley ſoorten, doch al te zamen van de zelve bouwing en eygenſchap.

Hier van zijn mij in haren aart bekend, en mijne waarneeming onderworpen, *neegen onderſcheydene Soorten*; namentlijk I. SALIX AQUATICA VULGARIS ANGUSTIFOLIA, of *gemeene ſmal-gebladerde* WATER-WILLIGE II. AQUATICA ANGUSTIFOLIA LUTEA, of *Geele* WATER-WILLIGE *met ſmalle Bladeren* III. AQUATICA OBLONGO FOLIO SERRATO, of WATER-WILLIGE *met een langwerpig Blad*, aan de kanten gelijk als gezaagd. IV. CAPREA ROTUNDI FOLIA, of GEYTEN-WILLIGE *met ronde groote Bladeren*. V. FOLIO SUBROTUNDO ARGENTEO of *met een rondachtig zilver Blad*, van een ſchoone aanſchouwing. VI. FOLIO OLEAGINEO ARGENTEO, *met een zilver Blad*, op de wijze van een *Olijfboom*. VII. LATIFOLIA PURPUREA AURITA, of *Purpurachtige* WILLIGE *met breedachtige Bladeren*, en kleyne ooren. VIII. TENUIFOLIA DENTATA, *ſive* VIMINALIS FOLIO SERRATO, of *kleyne* BIND-WILLIGE, met zeer ſchoone, ſmalle, en aan al hare zijden teeder-gezaagde Bladertjens, twee leeden van een vinger, wat min of meer, lang, en anderhalve ſtroobreed, doch gemeenelijk voor aan de ſteel breeder, zittende zoo wel twee en twee regt teegens over malkander aan hare teedere en aardig bruynroode ronde ſteel, als de een boven de ander in 't ronde, met een aangename groenheyd. Uyt hare grootſte

regt-

Salix Tenuifolio Dentata

regt-doorlopende middelste *ader* vertoonen zich andere zeer kleyne als doorluchtige *adertjens* in een tamelijke veelheyd, en bevallijke cierlijkheyd. IX. SALIX PUMILA REPENS, of *kleyne, bij der aarden kruypende* WILLIGE. Al te zamen zijnze van een en dezelve *bouwing* en *eygenschap*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen niet alleen een zandige, of gemeene kleyachtige drooge aarde; maar ook, en veel liever, een vochtige, waterige, en wel-gemestte grond; een warme, opene, en luchtige zoo wel als een koude schaduwachtige plaats: ook veel Reegen. Geeven vroeg in 't Voorjaar hare *Bloemen*, gemeenelijk geel-verwig, en zeer kleyn, in ruyge langwerpige *afhangzelen* te zaam-gevoegd, niet qualijk gelijkende *Katte-* of *Wolvestaartjens*, van welke zommige zijn grauw, andere Zilver-verwig, eenige geelachtig, wederom uyt den roden zwartachtig, gelijk die van de kleyne *Bind-willige met gezaagde Bladeren*, of *Salix Viminalis folio serrato*: die daar na open gaan, eerst met roode *Knopjens* vercierd, en ten laatsten inwendig uyt den groenen geelachtig met zwarte schubbetjens werden gezien.

Bloemen.

Zaad, en waar men 't zelve vind.

Doch de gedachte *Bloemen* geeven niet altijd een volkomen rijp *Zaad*, ook niet overvloedig, vermits doorgaans de meeste Bloeyssels afvallen: 't geen noch zijne volmaaktheyd bekomt, is zeer kleyn, langwerpig, en, als 't wel rijp is, zwart. De rijp-werding geschied van 't begin der Maand *Junius* tot in 't eerste van *Julius*. 't Zit besloten in kleyne, afhangende, dikmaal Druyfs-wijze te zaam-gevoegde bleek-bruyne *huysjens*. Als deeze haar openen, vertoond zich een *witte wolachtigheyd*. en in dezelve 't *Zaad*; 't welk van de wind meerendeels wech-gedreeven en ter aarden geworpen werd. Indien 't op eenig *Linnen* of diergelijken Stof komt te vallen, zoo maakt het daar *vlekken* in. Eeven 't zelve doen de *huysjens*, als ze van haar *Zaad* beroofd zijn: derhalven elk, die iets wil neer-leggen om te bleyken, zich sorgvuldig hier voor wachten moet. Vermits dit nu ieder jaar, gemeenelijk op de genoemde tijd, meer als veertien dagen voor, en een weynig na *S. Jan* gebeurd, zoo geloven zommige Vrouwen, dat deeze *vlekken* in 't *Linnen* werden veroorzaakt door de *Honigdauw*, die ook ontrent dien tijd gewoon is 's nachts te vallen: doch zij bedriegen zich, en de reeden deezer *vlekken* is alleen, om dat ze haar gewasschen *Linnen* te digt ontrent de *Willigeboomen* uytspreyden. Deeze Boomen konnen zeer wel een sterke *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Veroorzaakt vlekken in 't Linnen.

Aanwinning.

Op tweederley wijzen werden dezelve *aangewonnen*,

Eerst door 't Zaad der Boomen:

Eerst, daar haar *Zaad*, 't welk *gezayd* word op een donkere plaats, in een goede vochtige aarde, met een wassende Maan van *Maert*. Doch zeer bezwaarlijk kan men dit *Zaad* bekomen, vermids het, zoo haast het zijn rijpheyd begind te krijgen, zeer ligtelijk door de wind werd wech-gedreeven. Eevenwel kan men ieder jaar genoegzaam zien, dat van 't neer-gevallene *Zaad* jonge *Boomtjens* uytspruyten. Deeze dan door zich-zelfs-*Zaying* voortgekomen zijnde, moet men, om hare teederheyds wil, drie jaren lang op hare plaats laten staan: dan op de genoemde tijd verplanten, en in een varssche grond zetten.

en wat daar bij waar te neemen staat.

Doch indien iemand in 't begin van *Junius* vlijtige acht neemt op 't *Zaad*, eer noch de wind het verstuyfd, zoo kan hij 't genoegzaam bekomen; ook terstond op een schaduwachtige plaats in de aarde leggen, niet diep, en dikmaals met Water begieten: na veertien dagen zal 't zich schielijk vertonen, en noch voor de aankomst van de *Winter* een halve, een geheele, ja twee voeten, en noch meer, in de hoogte opschieten, na geleegentheyd dat men de aarde, daar 't *Zaad* in gezayd is, bequaam gemaakt heeft: ook na dat het veel of weynig reegend.

Ten anderen door hare Takken.

Ten anderen, door hare *Takken*: welke men een weynig voor de volle Maan in *Maert* of *September* afsnijd, en steekt in een donkerachtige, opene, vochtige plaats (of ook wel in een drooge, doch dan moet men ze dikmaal met Water begieten) een halve voet diep in de aarde: dan vatten ze haast *wortel*, en groeyen spoedig voort.

Salix Caprea rotundifolia, of Geyte-willige met ronde Bladeren.

De SALIX CAPREA ROTUNDIFOLIA, of *Geyte-willige met ronde Bladeren*, is in 't *bloeyen* de grootste en schoonste van allen, doch alderbezwaarlijkst te *vermeenigvuldigen*; inzonderheyd in 't *Voorjaar*. Werd ter dier oorzaak in *September*, een weynig voor *volle Maan*, op een donkere plaats in de aarde gestoken, zulker wijs, dat men onder aan de afgesneedene *Takken* een weynig *oud hout* laat blijven: dan beklijven ze dikmaal veel beeter. Deeze wijze van *aanwinning* is bequaamer en zeekerder, als de andere door *zaying*; te meer, vermits men zeer qualijk 't *Zaad* van deeze *Boomen* kan verkrijgen: want als de *Bloemtjens*, in hare *Kattestaartjens* veelvuldig te zamen gevoegd, *uytgebloeyd* hebben, vallen ze gemeenelijk terstond op de aarde neer, waar door onmogelijk is, eenig *Zaad* te winnen, ten ware ze aan hare *Takjens* bleeven hangen.

KRACHTEN.

Badigoras.

DE *Bladeren*, *Bast*, *Bloemen*, en 't *Zaad* der *Willigeboomen* hebben een verkoelende, drogende en te zamen-trekkende kracht. Een *Poeder* daar van gemaakt, geneest de *wonden*, volgens 't berigt van BADIGORAS. De *groene Bladeren*, kleyn gestoten, en aan de *Teel-leeden* gelegt, doen de *Bijslaaps-lust* vallen. Met Weegbree-water ingenomen, maakt de Vrouwen *onvruchtbaar*, en doed, dat ze niet ontfangen konnen. In Water gezoden, en bij manier van een Bad daar in gezeeten, zoo warm als men eenigzins kan verdragen, doed alle *gezwellen* vergaan, en geneest de geene, die eene *hooge rug* beginnen te krijgen, zulker wijs, dat dien last niet alleen niet grooter werd, maar ook verdwijnd.

Dioscor. l. 1. c. 137. Avicenna. Dod. l. 29. c. 21.

De *Bladeren*, desgelijks de *Bast*, of de *Bloemen* en 't *Zaad*, in wijn gekookt, en daar mee gestoofd, versterken de *Zeenuwen*, en verdrijven de *smerten* der zelve: verligten zeer het *Podagra*, en geneezen de *schilfferige zeerigheyd*: daar van gedronken, beletten het *overgeeven* en *bloed-spuygen*: stoppen ook allerley *Bloed-vloeden*. Dezelve met wat Peeper in Wijn gezoden, verjagen 't *Colijk*. 't Water, gedistilleert uyt deeze Bladeren in de *Mey-maand*, heeft dezelve kracht. Warm in de *ooren* gegoten, verzacht der zelver pijn en gebreeken. Vier oncen daar van ingedronken, neemt wech de smert der *Nieren* en 't *Graveel*: doed wel *wateren*, dood de *wormen*, jaagd de *doode Vrucht* uyt, heeld de *schurftigheyd* des Hoofds, en maakt zeer *schoon Hayr*, als men de kam dikmaal in dit nat steekt, en 't hayr van zelfs weer droog laat worden.

Plin. lib. 24. cap. 9. Tragus lib. 3. cap. 60. Serap. lib. Sim. cap. 136.

De *Asch* van de gebrandde *Bast* deezer *Boomen* met Edik gemengd, en op *Likdoornen* of *Wratten* gelegt, doed dezelve vergaan.

Galen. lib. Simp. Med. 6.

De *Willige-boomen* werden zeer bemind van de *Otteren*: waarom ze ook hare Nesten maken onder derzelver Wortelen.

Bauh. l. 8. p. 2. tom. 1.

XXXII HOOFDSTUK.

VLIERBOOM.

Verscheyde namen.

HEeft in 't *Nederlandsch* gemeenelijk deezen naam, behalven dat veele in plaats van VLIER spellen FLIER; ook zommige VLIEDER seggen: in 't *Latijn* werd hij geheeten SAMBUCUS: in 't *Hoogduytsch* HOLDER of HOLUNDERBAUM: in 't *Fransch* HUS, SUIN, of SUSIER, en in 't *Italiaansch* SAMBUCO.

Hier

Zesderley byzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* bijzondere soorten, als:

I. SAMBUCUS VULGARIS FRUCTO NIGRO, of GEMEENE VLIER MET EEN ZWARTE VRUCHT, welke begind te bloeyen in 't begin van *Junius*. II. SAMBUCUS FRUCTO ALBO, of VLIER MET EEN WITTE VRUCHT. III. SAMBUCUS FOLIIS LACINIATIS, of VLIER MET GESNEEDENE BLADEREN, van een aardige aanschouwing. IV. SAMBUCUS BACCIS RUBRIS MONTANA, of BERG-VLIER MET ROODE BEZIEN. V. SAMBUCUS AQUATICA MAS FLORE PLENO, of WATER-VLIER MANNETJE, *met een dikke dubbele Bloem*: En VI. SAMBUCUS AQUATICA FOEMINA BACCIFERA, of VLIER-WYFJE, welke groeyd in Waterachtige plaatzen, met *Vruchten*. Meest alle zijn ze van eeven dezelve *waarneeming*.

Waarneeming. Zij beminnen een gemeene, zandige, ook een andere vochtige en wel-gemestte grond: een opene, vrye en luchtige, liever als een schaduwachtige plaats, en veel Water. Geeven gemeenelijk ieder jaar volkomene, rijpe *Vruchten*. Geen sterke Vorst of andere ongeleegentheyd des *Winter* is haar hinderlijk.

Aanwinning. Al de genoemde soorten werden *aangewonnen* op de drie volgende bijzondere wijzen.

Door haar Zaad. *Eerst*, door haar *Zaad*, 't welk in den *Herfst*, met een afgaande Maan van *September*, *October* of *November*, na geleegentheyd des tijds, in een goede Aarde werd gezaayd, niet digt, maar van een verspreyd, bol en luchtig.

Door Takken. *Ten anderen*, door afgesneedene *Takken*, in *Februarius* of *Maert*, met een volle Maan, op een donkere vochtige plaats in de grond gestoken, dikmaal met water begoten, en vlijtig onderhouden: dan vatten ze in een korte tijd; *Wortelen* wel, en groeyen spoedig voort.

Door uytloopzelen. *Ten derden*, door hare bij de wortel uytgelopene *jonge scheutjens*, die, of ingesneeden, of ook wel van zelfs, lichtelijk *Wortelen* schieten: daar na met een wassende, of een afneemende Maan, van *Maert*, of *November*, van d'oude afgenomen en verplant konnen worden.

Water-vlier Wijfje. De SAMBUCUS AQUATICA BACCIFERA FOEMINA, of *Water-vlier*, *Wijfje*, geeft wel *Vruchten*, doch brengt ze in deeze Gewesten zelden voort, ten ware bij goede *Zomers*, en op een warme plaats gesteld. De aangename *Bloemen* komen in de *May-maand* te voorschijn.

Berg-vlier met roode Bezien. De SAMBUCUS BACCIS RUBRIS MONTANA, of BERG-VLIER, *met roode Beziën*, welke op dezelve tijd hare *Bloemen* uytschiet, groeyd van naturen hoger, als al de andere, indien men hem bij tijds van onder op-snoeyd: wast ook zoo wel in een gemeene drooge aarde, als op een vochtige plaats: doch moet, gelijk ook al de voorgaande soorten, met een afgaande Maan verplant zijn.

KRACHTEN.

Lonic. l. 1. cap. 66. DE *Vlier* werd gehouden voor droog en warm in den eersten Graad, daar bij ook voor purgeerende, heelende, en verteerende van aart.

Tabernamont. lib. 3. cap. 62. De groene *Bladeren*, met wat Zout in Edik gezooden, en gelegt op allerley slag van *Zeerigheyd*, ook op de *Vijt*, of 't *Vinger-gezwel*, geneest dezelve. Tot *Stof* gebrand, en in de Neus gestoken, stild het *Bloeden*. De reuk van *Vlier-bladeren* en *Bloemen* verjaagd de *Slangen*. In Wijn of Oly gekookt, verzachten ze de hardigheyd der *Milt*. De *jonge Bladeren* gestoten, en met Meel van Garsten-Mout doormengd, werden met groot nut gelegt op de *verbrandheyd*, en de beeten van *dolle Honden*. Met Schapen-vet, verzachten ze de smerten van 't *Podagra*. 't Zap der zelve, met eenig gekookt nat ingenomen, veroorzaakt een zachte *Stoelgang*. Met het gedistilleerde Water van deeze *Bladeren* geneest men allerley *ontsteeking* en *schurftigheyd*, als men die daar meê wascht. Dioscor. l. 4. cap. 7.

De *jonge Knoppen* met wat Zaffraan in Wijn tot op de helft gekookt, verwekken de *Maandstonden*, doen *Purgeeren*, en drijven uyt alle *Waterachtige*, *galachtige* en *slijmerige vochten*: veroorzaken echter in teedere Lighaamen eenige ontroering der *Maag*. Trag. lib. 5. cap. 23.

Nut der Bloemen. De *Bloemen*, buyten de lucht gedroogd, in *Edik* gedaan, daar op laten staan, en deeze Azijn in Spijsen gebruykt, maakt goede *eetens-lust*; is de *Maag* aangenaam: en verdrijfd ook de *Roos*, als men'er doeken, in deezen Edik nat gemaakt, oplegt: doch droog gewerden, moet men ze t'elkens weer bevochtigen.

De Roos binnen weynig tijds zoo te verdrijven, dat ze zelden zal weerkomen. Wil iemand de *Roos* binnen een korte tijd verdrijven, en zelden weer krijgen, die neeme een nieuw-gebakkene Boeren-kan met een engen hals: doe daar in varsch-gedroogde *Vlier-bloemen*, tot boven toe vol gestopt: zet ze, wel toegebonden, in een kelder, op een donkere plaats, of begraaf ze tot aan den hals toe in de aarde: als ze vervuyld zijn, zoo haal men met een spaantje van vuren-hout wat van 't bovenste zwartverrotte daar uyt, en strijk het daar meê (niet met de vingeren) op de Roos, tweemaal daags, alleen een los gebondene doek daar over doende.

Gedistilleert Vlier-water. 't *Water*, uyt *Vlier-bloemen* gedistilleert, neemt wech de *verbrandheyd van de Zon*, de hittigheyd der *Oogen*, de *Hoofdpijn*, veroorzaakt door hitte, en is goed teegens *oude Zeeren*. De *Bloemen* gedroogd, in een Zakje gedaan, en in nieuwe Wijn gehangen, daar na ieder dag sterk uytgedrukt, geeft aan de *Wijn een zeer goede smaak*. Dodon. lib. 29. cap. 23.

Zyroop van Vlier-Bezien. Van 't *Zap* der zwarte *Beziën*, met Zuyker gekookt, werd een Zyroop gemaakt, welke *opend*, en zeer gezond is voor de geene, welke gequeld werden van de *Roos*, of beladen zijn met *waterige vochten*, inzonderheyd als men'er op zweet. Deeze zwarte *Beziën* op *Brandewijn* gezet, en zomtijds een weynig daar van gedronken, hebben dezelve kragt. Als ze in *Edik* werden gedaan, maken ze dezelve *rood*, en *gezond*: desgelijks 't *Hayr zwart*, daar meê bestreeken zijnde. Curt. lib. 28. cap. 7.

't Zaad der Bezien. 't *Zaad*, of de *Korlen*, der *Beziën*, tot *Stof* gemaakt, en daar van een *Drachma*, of 't vierdedeel van een lood, in genomen, jaagd uyt alle *slijmerige*, *galachtige*, en *waterige vochten*. Anderhalve hand vol van de middelste *Bast* deezes *Booms*, of der *Wortel*, in een Kan Rhijnsche Wijn, wat langer als een half uur, in *duplici vase*, of *Balnæo Mariæ*, gekookt, en daar van door den dag gedronken, heeft dezelve werking; en drijft ook 't Water voort. De groene *Bast* gestoten, dan in Water, of Wijn, gezoden, en daar van gedronken, doed *braken*. Hippocrates.

Zap der Wortel. Twee oncen van 't *Zap* der *Wortelen*, driemaal achter malkander ingenomen, een weynig voor 't aankomen van de *Koorts*, doed dezelve achter blijven. Als de Vrouws-personen gaan zitten over 't water, daar deeze Wortel in gekookt is, zoo werd de verstoptheyd der *Moeder* geopend. 't Geneest ook de gebreeken der zelve. Plin. l. 24. c. 8.

De *Gom* deezes *Booms*, genoemd *Judas Oor*, is zeer goed teegens allerley *gezwellen*, zoo wel *inwendige* als *uytwendige*; drie of vier uren in Water geweykt, en met 't zelve de Mond gespoeld, verdrijft de *verhitting* en *opzwelling der Amandelen*, en de *Huyg*. Lobel. lib. 2. fol. 194.

XXXIII HOOFDSTUK.

RHYNBEZIEN.

Verscheyde namen. ZYn in deeze Landen aan ieder niet bekend; en voeren in 't *Neederduytsch* geen andere als deeze naam: in 't *Latijn* werden ze geheeten RHAMNUS SOLUTIVUS, of DOORNIGE RHYNBEZIEN; welker

Vruchten

Vruchten den Buyk week maken: RHAMNUS CATHARTICUS RECENTIORUM, of PURGEERENDE DOORNIGE RHYNBEZIEN der nieuwe Kruyd-beschrijvers; en SPINA INFECTORIA, of VERWENDE DOORN: (om dat deeze *Vruchten*, eer ze noch rijp zijn, een weynig gedroogd, en in gemeen, of in Aluyn-water te weyk gelegt, een *geele*, doch geheel rijp geworden, een gantsch *groene verwe* geeven. Ook werd uyt deeze rijpe *Vruchten*, welke uytwendig zwart zijn, een Zap geparst, of gedouwd, 't geen, met een weynig Aluyn gekookt, van de konstige Schilders werd gebruykt voor een *donker-groene verwe*, in deeze Landen genoemd ZAP-GROEN, ook ZAFT-GROEN): in 't *Hoogduytsch* CREUTZ-BEER, of WEGEDORN: in 't *Fransch* VERD DE VESCIE; en in 't *Italiaansch* SPINO MERLO, of SPIN ZERBINO.

Verwen van dezelve.

Waarneeming.

Zij beminnen een gemeene, zandige, ook een andere luchtige doch vochtige grond, weegens de veelheyd harer teedere Wortelen; welke al de waterachtigheyd ontrent haar na zich trekken, en andere neevens haar staande Gewassen daar van beroven: een warme, opene, vrye, luchtige, liever als een donkere of schaduwachtige plaats; en zeer veel Reegen.

Bloemen. Vruchten. Bladeren.

Oud genoeg geworden, *bloeyen ze* ieder Jaar, in de Maand *May*, en geeven in den *Herfst* volkomene, rijpe *Vruchten*; kleyn, en veele bij malkander; die, als ze nu zwart zijn, van zelfs ligtelijk ter aarden vallen; derhalven moet men ze dies te vlijtiger in acht neemen, en bij tijds afplukken. Deeze Gewassen blijven in de *Winter niet groen*, maar verliezen in den *Herfst* hare Bladeren: welke jaarlijks in *April* weer uytspruyten. Verdragen sterke *Vorst*, *Sneeuw*, *Stormwinden*, en alle ongeleegentheeden des tijds.

Aanwinning.

In deeze Landen konnen ze alleen door *Zaad* werden *aangewonnen*; het welke, als men 't gedurende de *Winter* op een drooge plaats heeft bewaard, in 't Voorjaar, na 't laatste Quartier der Maan in *April*, in Potten, of ook op een warme, wel ter Zon geleegene plaats, in de aarde gelegt werd, niet dieper als een vinger breedte.

Tijd der verplanting.

Als dit *Zaad* nu uytgeschoten is, mag men de jonge *Gewassen* niet voor 't derde jaar opneemen, en met een afgaande Maan van *Maert* of *April*, na dat de tijd zich aansteld, op andere plaatzen verplanten: maar die in Potten gezayd en opgekomen zijn, mag men wel in 't tweede jaar verzetten.

Ondertusschen moet men in de verplanting acht neemen, dat men de aarde, zoo veel doenlijk is, om de Wortel laat blijven.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. Med. 8.

Dit *Gewas* is koud in den eersten, en droog in den tweeden Graad, met eenige te zamentrekkende kracht.

Trag. lib. 3. cap. 15. Diosc. lib. 1. cap. 120.

De *Bladeren* gedroogd, en tot Stof gemaakt, zijn goed teegens de *Roos*, en allerley voort-lopende *Zweeringen*, als men het daar op stroyd. Dezelve *Bladeren*, of de middelste *Bast*, met een weynig Aluyn in Wijn gekookt, en de *Mond* wel daar meê gespoeld, geneest de *Zweeringen* van dezelve.

Verwe van de Bezien.

De *Bezien* gedroogd, gestoten, en met Aluyn in Water geweykt, geeven een *geele verwe*, welke gebruykt werd tot de verwing van Papier en Leêr.

Matth. lib. 1. cap. 102.

't *Zap* deezer *Bezien* met Zuyker bereyd, op zulk een wijze als MATTHIOLUS beschrijft, en dan een once daar van ingenomen, is goed voor de geene die van 't *Podagra* werden gequeld: want het doed *purgeeren*, en drijft uyt alle *slijmerige*, *taye*, ook *dunne* of *waterige vochten*: versterkt te gelijk al de inwendige Deelen, volgens 't getuygenis van LOBEL.

Lobel. lib. 2. fol. 212.

XXXIV HOOFDSTUK.

DUYNBEZIEN.

Verscheyde namen.

Dit *Boomachtig Gewas* werd in 't *Neederlandsch* met geen andere als deeze naam genoemd. In 't *Latijn* RHAMNUS, SPINA ALBA, of OLEASTER GERMANICUS CORDI, dat is, WILDE OLYFBOOM VAN DUYTSCHLAND: in 't *Hoogduytsch* SAND-DORN, of ook WEIDEN-DORN: in 't *Fransch* BURGUESPIN, of NEPRUN: in 't *Italiaansch* RANNO.

Waarneeming.

Dit slach van *Geboomt* bemind een gemeene zandige aarde, voorzien met slechts een weynig twee-jarige *Paardemist*, want veel zou schadelijk zijn; een opene, vrye, luchtige, en op geenerley wijze donkere plaats; ook veel Reegen. Geeft in 't laatste van *April*, of 't begin van *May*, veele bij malkander zittende groene *Bloemtjens*; en teegens den Winter een volkomen-rijpe *Vrucht*. Laat niet anders, als door ouderdom, zomtijds eenige onderste Bladeren vallen. Blijft voorts gedurig groen: verdraagd felle *Vorst*, sterke *Winden*, en alle verdere ongeleegentheeden der tijden.

Aanwinning.

Zij werden alleenlijk *vermeenigvuldigd* door twee bijzondere middelen.

Door Zaad.

Eerst, door *Zaad*, 't welk met een afgaande Maan van de *Maert* moet gezayd werden, beyde, op een warme, wel ter Zon geleegene plaats, en in Potten.

Door Uytloopzelen.

Ten *anderen*, door hare bij de Wortel uytlopende, wijd en breed door de aarde heenen schietende en voortkruypende jonge *Scheutjens*; die, of van zelfs *Wortel* vatten, of, om *Wortelen* te bekomen, ten halven met een Mes werden ingesneeden, op zulk een wijze als men de *Angelieren* doed. Als ze nu jonge *Wortelen* hebben gekreegen, neemt men ze af van de oude, en men verplant ze met een afgaande Maan in *Maert*; niet in den *Herfst*, want dan willen ze veel bezwaarlijker beklijven, en niet zoo wel groeyen.

KRACHTEN.

Levin. Lemnius de Herb. Bibl.

De *Bladeren* en *Vruchten* der *Duynbeziën* zijn koud en droog van aart. Verslaan den *dorst* der Koortzige lieden; drijven ook uyt alle *slijmerige* en *taye Vochten*.

Van het *Zap* deezer *Vruchten* werd een *Verjuys* gemaakt, zeer bequaam ten gebruyk in de Spijzen.

Cordus.

De *Takken*, binnens huys gelegt, dienen de *Muyzen* tot een lekkere kost, zoo dat ze met meenigten daar na toe komen lopen.

XXXV HOOFDSTUK.

SORBENBOOM.

Verscheyde namen.

Op het *Neederlandsch* dus; ook wel SPREEBEEREN- of SPREEUWBEZIEN-BOOM genoemd: in 't *Latijn* SORBUS: in 't *Hoogduytsch* SPERBER-BAUM, ook wel SPEYER-, of SPER-BAUM, en SPIERNA: in 't *Fransch* CORMIER, of SORBIER; en in 't *Italiaansch* SORBE, of CORNIOLO.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten; namentlijk: I. SORBUS DOMESTICA; dat is, TAMME, of *oprechte* SORBENBOOM. II. SORBUS SYLVESTRIS, of WILDE SORBENBOOM; ook geheeten SORBUS TORMINALIS, gehouden een zeer goed middel te zijn teegens de *Buyk-* en *Roode loop*. III. SORBUS ALPINA, of BERG-SORBENBOOM, ook van veele genoemd ARIA THEOPHRASTI, of ARIA *van* THEOPHRASTUS: en IV. SORBUS ACCUPARIA of VOGELVANGERS SORBENBOOM. Al te zamen

 ver-

verschillen ze zeer veel in *gedaante*, doch weynig in hare *Queeking* en *Waarneeming*.

Tamme, en wilde Sorbenboom. De TAMME en WILDE SORBENBOOMEN beminnen uyt eygener aart een gemeene zandige, zoo wel-gemestte als ongemestte grond: een opene, vrye en luchtige plaats; veel Reegen, en ook slechts matige vochtigheyd. Bloeyen in de Maand *May*, doch geeven

Vruchten. niet voor teegens de *Winter* een volkomen-rijpe *Vrucht*, gemeenelijk ieder Jaar: zijn zeer hard van natuur: konnen zeer gemakkelijk *Sneeuw*, *Storm-winden*, en sterke *Vorst* uytstaan.

Aanwinning door Zaad. Zij werden *aangewonnen* op tweederley wijzen.

Eerst, door hare *Vrucht*, of *Zaad*, 't welk met een afneemende Maan van *October*, *November*, *Februarius* of *Maert* in de aarde, ook wel in Potten, werd gelegt.

Door Enting. *Ten anderen*, door de konst van *Enten*, 't welk gemeenelijk, en alderbequaamst, geschied in 't midden van *Maert*, op *Haagedoorn*, *Quee-* of *Appelboomen*; ook op meer andere.

Berg-Sorbenboom. De ARIA van THEOPHRASTUS, of BERG-SORBENBOOM, in 't *Latijn* SORBUS ALPINA van GESNERUS; in 't *Hoogduytsch* MELPERBAUM; in 't *Fransch* CORMIER DE MONTAIGNE, en in 't *Italiaansch* METALLO, bemind niet alleen een zandige, maar ook een kleyachtige, of andere, doch wel-gemestte grond: een opene, luchtige plaats, en veel Water. Geeft ieder

Bloemen. *Voorjaar* veele witte *Bloemen*, en in den *Herfst* ge-

Vruchten, noyt tot volmaaktheyd in deeze Landen. noegzame *Vruchten*; die echter zelden, 't zij men deeze Boomen met een wassende, met een volle, of met een afgaande Maan van *Maert*, *April*, of eenige andere Maand heeft gezayd, ten voorschijn komen: het welk mij doed oordeelen, dat ze in deeze Gewesten hare behoorlijke rijpheyd niet konnen verkrijgen. Eevenwel werden ze noch *aangewonnen* door hare bij of

Aanwinning. boven de wortel ('t welk men al dikmaal ziet) uytgelopene jonge Loten, ten halven met een Mes ingesneeden (op de wijze als men omtrent de *Angelieren* handeld) en wel met aarde bedekt. Als ze dan *Wortelen* geschoten hebben, moet men ze niet voor 't tweede of derde Jaar daar na van de *Oude* afneemen, en met een afgaande Maan des *Voorjaars*, niet in den *Herfst*, verplanten.

Hardheyd. De strenge *Winter-koude*, en allerley ongeleegentheeden des tijds konnen ze uytstaan. Behouden niet altijd hare *Bladeren*, maar laten ze ieder jaar in den *Herfst* vallen.

Hout. 't *Hout* deezer Boomen is hard van aart, zeer bequaam, om goede *Kolen* van te branden; waar toe 't dan ook zeer veel werd gebruykt.

Quaalsterboom, of Haveresschen. De SORBUS AUCUPARIA, SORBUS ALPINA SYLVESTRIS, ORNUS, of FRAXINUS SYLVESTRIS in het *Latijn*, werd in 't *Neederlandsch* geheeten QUAALSTER, QUALSTER, QUAALBOOM, of HAVER-ESSCHEN: in 't *Hoogduytsch* MAHLBAUM: in 't *Fransch* ORGNIER, CORMIER SAUVAGE, FRESNE SAUVAGE, of TORMIGNE.

De Vrucht genoemd Lijsterbezien. De *Vrucht* zelfs noemd men in onze Landen *Lysterbezien*, om dat ze van de *Lysters*, *Sneppen*, *Kramsof Krametz-vogelen*, en meer andere, geerne gegeeten; ook dezelve daar door aangelokt, en zoo gevangen worden.

Waarneeming. Deeze *Boomen* beminnen allerley slach van grond, die wel omgeworpen, en met oude Mist van twee jaren voorzien is. Alderliefst echter hebben ze een zandige aarde: een opene, vrye en luchtige plaats; veele of ook matige vochtigheyd. Ieder jaar geeven ze, voor de *Winter*, volkomen-rijpe *Vruchten*: verdragen ook strenge *Vorst*, zonder eenige ongeleegentheyd.

Aanwinning. Werden *aangewonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, of *Vrucht*, als door ingesneedene bij de *Wortel* uytwassende *jonge Loten*; gehandeld op dezelve tijd en wijze, beyde in 't *zayen* en *insnijden*, als hier boven van de *Berg-Sorbenboom* is gezegt. Na de *Wortelschieting* moet men ze ook op dezelve manier voorts op-queeken.

KRACHTEN.

DE *Vruchten* van al de gemelde soorten der *Sorbenboomen* zijn koud in den eersten, en droog in den derden graad. Hebben een *verstoppende* kracht, doch niet zoo sterk als de *Mispelen*: geeven geen goed voedzel, en werden daarom van niemant ligtelijk gegeeten, als van jonge, hitzige lieden, (welke ze, matig gebruykt, weynig schade doen) en de Vogelen. *P. Æginet. lib. 7. fol. 400.*

't *Poeder* der gedroogde *Vruchten* met Wijn ingenomen, of in *Clisteeren* gedaan, stopt alle *Vloeden*. Het Water, waar in gekookt zijn onrijpe *Sorben*, (welke veel meer als de rijpe te zamen trekken) maakt de *Moeder* eng, de *Borsten* hard en kleyn. Dezelve, ook de *Bladeren*, gekneusd, gekookt, en dan in dit Water gezeeten, doed de neer-geschotene *Aars-darm* weer optrekken. *Cast. Durant. lib. Herb. fol. 442. Lusit. lib. i. enarr. 155. Trag. lib. 3. cap. 31.*

Indien iemant, van een *dolle Hond* gebeeten geweest, eenige jaren na de geneezing, onder deezen *Boom* zittende, in slaap geraakte, zoo zou dezelve *dolheyd* hem weer op nieuws aankomen. *Dodon. lib. 28. cap. 12.*

XXXVI HOOFDSTUK.

LINDENBOOM.

Verscheyde namen. LEder genoeg bekend, heeft in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam dan deeze: werd in 't *Latijn* geheeten TILIA, of ook PHILYRA: in 't *Hoogduytsch* LINDEN-BAUM: in 't *Fransch* TIL, TILLET, TILLEUL: in 't *Italiaansch* CARPINO NERO, en TEGLIA, ook TILIA.

Tweederley soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderscheydene soorten; namentlijk, TILIA MAS, of LINDENBOOM MANNETJE; en TILIA FOEMINA, of LINDENBOOM WYFJE. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Waarneeming*.

Waarneeming. Zij beminnen een gemeene, zoo wel zandige en kleyige, als goede, vochtige en wel-gemestte grond. Een slechte, dorre, of ongemestte aarde doed haar treuren, en onder blijven. Daarenboven willen ze een opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. Geeven dikmaal volkomen-rijp *Zaad*: konnen sterke *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden des tijds uytstaan: werden uyt eygener aart zeer oud, en laten ieder jaar teegens de *Winter* hare Bladeren vallen.

Werden zeer oud.

Lindenboom Wijfje. De TILIA FOEMINA, of LINDENBOOM WYFJE, is uyt eygener natuur zeer vruchtbaar. *Bloeyd* gemeenelijk ieder jaar, in 't midden van *May*, en geeft in de Maand *September* volkomen-rijpe *Vruchten*, hangende aan twee, drie, vier of vijf lange Steeltjens, na dat de *Boom* oud, sterk of dik is. Haar *maakzel* is rond, en zijn gevuld met kleyn zwartachtig *Zaad*. Als ze rijp zijn, barsten ze van malkander, en laten 't gedagte *Zaad* vallen.

Lindenboom Mannetje. De TILIA MAS, of LINDENBOOM MANNETJE, meenen veele *onvruchtbaar* te zijn, vermits hij niet ieder Zomer *Vruchten* voortbrengd, gelijk het *Wijfje*. Eevenwel *bloeyd* hij om 't zesde, zeevende, dikmaal om 't agtste Jaar in 't laatste van *May* eens, en men vind'er volmaakte rijpe *Vruchten* aan; rond, plat, en veele bij malkander; Druyfs-wijs aan kleyne *Steeltjens* hangende.

Aanwinning. Beyde werden ze op geen andere wijze, als door haar *Zaad*, *aangewonnen*; 't welk in de Maand van *Maert*, of ook wel in *October*, *November*, *Februarius*,

rius, in een goede gemeste, wel-bereyde aarde hol en luchtig gezayd, straks na 't laatste *Quartier* der Maan, overvloedig opkomt, en wel aangroeyd.

In oude tijden deezen Boom gebruykt in plaats van Papier. *Martian. Capella, lib. 2. Joh Xiphilin. in Domitian. Curt. Symph. l. 28. c. 19.*

Voortijds, doe men noch geen kennis had van 't maken en gebruyk des *Papiers*, 't welk, volgens 't verhaal van VARRO, eerst in de tijd van de *Groote* ALEXANDER, Koning der *Macedoniërs*, als hij in *Ægypten* had gebouwd de Stad, na hem genoemd ALEXANDRIA, is uytgevonden en bekend geworden, hebben de Oude al hare *Wetten* en *Ordonnantien* doen vervatten in de *Bast* en 't *Hout* van deezen Boom; niet alleen op daar van gemaakte *Berden*, of *Tafelen*, maar ook in daar van toegestelde *Boeken*, welke aan beyde zijden konden beschreeven werden. De *Tafelen* wierden in 't midden der Markt opentlijk opgehangen, op dat ze elk zien en leezen mogt; volgens de berigten van JOHANNES CHACUS, MARTIANUS CAPELLA, HERODIANUS en CURTIUS SYMPHORIANUS. Desgelijks wierden daar in aangeteekend de Namen der geene, welke een t'zamen-zweering hadden gemaakt, om iets uyt te voeren tot verderf of nadeel des Lands.

In *Philyra*, of in *Plano* gedrukt, of geschreeven, waar dit woord van daan komt.

Dit Schrift wierd van haar genoemd in TILIA, of PHILYRA; waar van de Regts-geleerde ULPIANUS gewag maakt. Ook is dit woord *Philyra*, of *Plano*, noch heedensdaags zeer gebruykelijk. Dus zegt men een *Tafel*, *Placcaat*, *Lyst*, *enz.*, alleen op de eene zijde van een geheel Blad Papier gedrukt, *in Philyra* of *in Plano*, dat is, effen, glad, ongevouwen, gedrukt te zijn: oorspronglijk daar van daan, om dat de *Bast* en 't *Hout* deezes *Booms* zeer effen, flecht, zonder eenige Knoesten is, gantsch bequaam om daar in of op te schrijven, gelijk oud-tijds geschiedde: daarenboven tot dit werk zeer dienstig; wijl deeze Stof, als ze maar droog gehouden word, veele honderd jaren goed en onverdorven kan blijven: waar van ik zelfs een oog-getuyge ben, als die hier van een *Boek* heb gezien, *meer dan duyzend jaren oud.*

Boek, meer als duyzend jaren oud: ook eenige noyt gedrukte Werken van *Cicero* op de Bast deezes Booms, van de Keyzer gekogt.

Eene zulker *Boeken* wierd ook in 't Jaar 1662. binnen *Brussel*, door de Graaf van *Saint Amour*, *Gouverneur van Arras*, voor de Keyzer gekogt, en daar voor betaald *agtduyzend en eenige guldens.* 't Was gekomen uyt de *Bibliotheek* van de Kardinaal JULIUS MAZARYN, dien grooten Staats-dienaar der *Fransche Kroon*; en bevattede het tot noch toe noyt in 't licht gekomene Werk van MARCUS CICERO *de Ordinanda Republica*, en, *De inveniendis Orationum exordiis.* 't Werd nu, als een dierbare Schat, binnen *Weenen* bewaard.

De Poët *Cinesia. Aristophanes.*

't Ligte *Hout* deezes *Booms* heeft men ook doen dienen tot andere gebruyken. De oude Geschiedschrijvers getuygen, dat de *Grieksche Poët* CINESIA zoo mager en dun van Ligchaam was, dat hij 't zelve met Berderen van *Lindenboomen* omkleeden, en dus, weegens de zwakheyd, ondersteunen moest.

De Poët *Philetas.*

Hier teegens gebruykte PHILETAS, een ander *Poët*, groote Ringen van Lood aan zijne voeten, om, ter oorzaak van zijne magerheyd en ligtigheyd, door de wind niet wech genomen of om verre gesmeeten te werden.

Keyzer *Antonius Pius.*

De Keyzer ANTONIUS PIUS, volgens 't berigt van CAPITOLINUS, weegens de lengte zijns Ligchaams krom of gebogen gaande, wierd om de Borst en Rugge in dunne Berderen van *Lindenboomen* omvangen, of gereegen, gelijk de Vrouwspersoonen met Rokslijven, om dies te beeter regt op te konnen gaan.

KRACHTEN.

Plin. lib. 24. cap. 8.

DE *Bladeren* en *Bast* der *Lindeboomen* zijn warm en te zamen-trekkende van aart. Gekneusd, en op *Wonden* gelegt, geneezen ze dezelve. Met een weynig Azijn gestoten, verdrijven ze allerley *Krauwagie* en *Ruydigheyd.*

Met het *Zap*, het welk uyt de ingesneedene *Bast* vloeyd, 't Hoofd nat gemaakt, verhinderd de uytvalling des *Hayrs*; en doed 't uytgevallene weer aangroeyen. De *Byen* konnen de *Bloemen* deezes *Booms*, welke warm en droog van aart zijn, geenzins verdragen: derhalven moeten in de Bloey-tijd de By-korven verre van daar gezet werden. *Gesner. Hist. Plant. fol. 204.*

Water uyt de Bloemen.

't *Water*, uyt deeze *Bloemen* gedistilleert, als matig-warm en droog, is zeer goed ten gebruyk in de *Vallende ziekte*, *Hoofd-zwakheeden*, *Hert-klopping*, pijn in de *Moeder*, en 't *Graveel*, anderhalf once daar van ingedronken. Daarenboven dienstig, om de *Vrouwen*, in arbeyd zittende, tot een haastige *verlossing* te helpen. 't Zuyverd de *Oogen*; versterkt 't *Gezigt* der oude lieden, en geneest de *verbrandheyd*, inzonderheyd als'er *Quec-korlen* in gelegen hebben. Verdrijft daarenboven de *Leedenpijn*. *Lonic. libr. 1. cap. 41.*

De taye en slijmerige vochtigheyd der inwendige *Bast* geweykt in Rozen-water, is zeer goed voor de *eng-borstigheyd.* *Trag. lib. 4. cap. 74.*

Houts-kolen.

De gebrandde en uytgedoofde *Kolen* van dit *Hout* werden gebruykt tot de *Buskruyd-making.* De zelve, noch gloeyend, in Edik uytgelescht, en met *Kreeften-oogen* ingenomen, is een zeer dienstig middel teegens 't *bloed-spouwen*: jaagd ook 't *geklonterde bloed* uyt 't Ligchaam, eeven zoo wel, als 't gedistilleerde *water der Bloemen.* *Matth. lib. 1. cap. 108.*

Vruchten, of Knopjens.

De *Vruchten*, of de *Knopjens*, gedroogd, gestoten, en met roode Wijn ingenomen, geneezen de *Bloedgang.* Dezelve met een weynig Edik gepulverizeert, en in de Neus gedaan, stild 't *bloeden* uyt dezelve op een zonderlinge wijs: doch noch beeter werd dit verrigt, als men zes, zeven of agt deezer Knopjens in de Neusgaten steekt, volgens 't getuygenis van CAMERARIUS. *Camer. lib. 1. cap. 47.*

De *Vruchten* der *Lindeboomen* in Water gekookt, werden van zommige gebruykt, om daar meê *schoon geel* te verwen. De *Bladeren* zijn goed tot voedzel voor veelerley Dieren. *Dod lib. 29. cap. 16.*

XXXVII HOOFDSTUK.

IPENBOOM.

Verscheyde namen.

Eest in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar werd ook wel IPER- of OLMBOOM geheeten: in 't *Latijn* ULMUS: in 't *Hoogduytsch* RUST-, RUSTER-, IFFEN- en ULMEN-BAUM: in 't *Fransch* ORME; en in 't *Italiaansch* OLMO.

Driederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden drie verscheydene Soorten; namentlijk: I. ULMUS MAJOR LATIFOLIA, of GROOTE, BREED-BLADERIGE IPENBOOM. II. ULMUS LATIFOLIA MEDIA, of MIDDELMATIGE SOORT VAN OLMBOOM MET BREEDE BLADEREN; en III. ULMUS MINOR, of KLEYNE IPENBOOM. Alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Waarneeming.

Zij beminnen van naturen een gemeene, steenige, kleyige, of andere diergelijke, doch meest al te zamen alderliefst een vochtige, wel-gemeste aarde. Alderqualijkst konnen ze verdragen een drooge, zandige grond. Voorts willen ze een opene, vrye, en luchtige, liever als een donkere of schaduwachtige plaats; en veel Reegen. Felle *Vorst*, en andere ongeleegentheeden des Winters konnen ze zeer wel uytstaan. Als ze groot en oud zijn geworden, geeven ze gemeenelijk ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, 't welk men van de eene Soort ziet aan de onderste zijde in 't midden des Blads besloten, sittende in een dun *blaasje*, of *huysje.* 't Is plat van maakzel, en bijna geheel rond: 't groeyd van zelfs, door een ongemeene drift der Natuur, zonder *Bloeyzel*, in 't begin van het *Voorjaar* daar aan; *Zaad zonder Bloemen.*

F 2 Doch

doch de twee andere *Soorten* krijgen in 't laatste van de Maand *Maert* aan hare korte en teedere Takjens zeeven, agt, of noch meer, kleyne bleek-groene *Bloemtjens*, in een ronde, platachtige *Knop* t'zaam-gevoegd. Hebben in 't midden eenige tamelijk-lange, opstaande, witte draadjens, boven voorzien met donker-roode langwerpige *knopjens*. Als ze veele dagen open gestaan hebben, vergaan ze eyndelijk in haar zelven, nalatende verscheyde na bij malkander hangende ronde *Zaadblaasjens*, de voorgedachte gelijkvormig.

Zaad met Bloemen.

Aanwinning.

Door dit *Zaad* worden al de genoemde soorten van *Boomen* zeer bequamelijk *aangewonnen*, op de volgende wijze.

Hoe zulks door haar Zaad geschied.

Neem een Akker, of stuk Land, zoo groot als gij wilt: werp het wel te deegen om, en mest het op nieuws: zay'er dan 't *Zaad* luchtig en hol op, met een wassende of afgaande Maan van *September*, *October*, of *Maert*, tusschen 't eerste *Quartier* en volle Maan, of 't laatste *Quartier*. Bedek het dan genoeg met aarde, eevenwel zulker wijze, dat het niet meer als een vinger-breed diep daar onder kome te leggen.

Waarneeming omtrent de jonge Boomtjens, en der zelver verplanting.

De jonge *Boomtjens*, welke uyt dit *Zaad* opkomen, moet men, indien men wil dat ze haastig en regt op zullen wassen, *snoeyen*, en ieder jaar, tusschen 't eerste *Quartier* en de volle Maan in de maand *Februarius*, haar beneemen al hare *zijde-takjens*. Ook moet men ze ten minsten vijf of zes jaren op dezelve plaats onverroerd laten staan; en dan zal men'er zeer schoone *Boomen* van krijgen. Zoo dikmaal men dezelve wil *verplanten*, moet zulks t'elkens geschieden teegens de volle Maan, vermit ze dan beeter beklijven, aangroeyen, en vaster Hout zetten: doch men moet ook de *Toppen*, en de dikste langste *Wortelen* voor een weynig affnijden: maar als *dikker Boomen verplant* worden, moet men ze noodwendig *boven gantschelijk koppen*, en met een afgaande Maan verzetten.

Andere wijze van aanwinning.

Men kan haar ook *aanwinnen* door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheuten*: doch weynig werd deeze manier in 't werk gesteld, wijl'er zeer zelden *goede Boomen* van worden opgequeekt; ten ware dan met groote aangewendde moeyte.

En waar toe dan bequaam.

Eevenwel zijn deeze, boven de andere, bequaam, om'er kleyne en dichte *Hagen* van te maken, tot een aangename verlustiging voor 't gezicht: men kan ze zeer net, en ook dikmaal, *scheeren*, met een afgaande Maan, om niet weer zoo sterk te konnen uytschieten.

Wederom een andere aanwinnings-wijze.

Maar dan noch kan men deeze *Boomen* eeven boven de grond afkappen: waar op ze bij de *Wortel* weer uytlopen. Deeze jonge *Scheuten*, met een Mes, gelijk men de *Angelieren* doed, ingesneeden vatten ligtelijk *Wortelen*; en konnen ook deezer wijze *aangewonnen* werden.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. Med 8. Æginet. lib. 3. fol. 407. Diosc. lib. 1. cap. 112.

DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn verdrogende, te zamen-trekkende, en dikmakende van aart. Gestoten, geneezen ze de *wonden*. Met Edik vermengd, verdrijven ze allerley *Schurftigheyd* en *Melaatsheyd*. In Water gezoden, en daar meê gestoofd, of daar in gebaad, zijn ze zeer dienstig tot een spoedige geneezing der *geborstene* of *gebrokene armen* en *beenen*. Een once zwaarte van de gedroogde *Bast* deezes Booms met Wijn ingenomen, jaagd uyt de *koude*, *slijmerige* en *waterzuchtige vochtigheeden*. De *Bast* van de *Wortel* in Wijn gezoden, en op de *verbrandheyd* gelegt, geneest dezelve: doed ook geen *lidteekenen* overblijven.

Plin. lib. 24. cap. 8.

Lusitan. lib. 1. enarrat. 111. Cæsalpin. Plant. lib.

Doeken, of Banden, nat gemaakt in de taye vochtigheyd, welke men in de Blaasjens vind, en bequamelijk gebonden op de gescheurdheyd of breuk der jonge kinderen, geneest dezelve. Deeze kracht heeft ook de roode Wijn, waar in de geheele Blaasjens zijn gekookt. Eeven deeze vochtigheyd maakt een zuyver Vel, en verdrijfd de sproetelen, vlekken en andere misstanden in de huyd des aangezichts.

Bladeren.

De *Bladeren*, in den *Herfst* geplukt, gedroogd, en met wat Draf vermengd, maken de *Varkens* vet.

Matth. lib. 1. cap. 95.

't *Zap*, of de *vochtigheyd*, welke vloeyd uyt 't *Pit* of *Marg* deezes *Booms*, als hij, noch groen, werd doorgehouwen, doed 't *Hoofd-hayr* groeyen, en verhinderd de uytvalling van 't zelve.

XXXVIII HOOFDSTUK.

MACERBOOM. der OUDEN.

Christ. à Costa lib. Aromat. cap. 12.

Roeyd van naturen tot een hooge en sterke Boom; niet in deeze Gewesten, maar in verscheydene Oorden van *Oost-Indiën*; als, in *Cochin*, *Malacca*, *Malabar*, en meer andere Eylanden.

Verscheyde namen. *Diosc. lib. 1. c. 111. Gal. lib. Simp. 7. Plin. lib. 12. cap. 8. &c.*

Voerd in 't *Neederlandsch* de hier boven gestelde Naam; maar werd in 't *Latijn* geheeten MACER ARBOR ANTIQUORUM, vermits de Oude *Grieken*, als DIOSCORIDES, en GALENUS, daar van gewag hebben gemaakt. Van PLINIUS werd hij genoemd MACIR; en MACIS van AVICENNA: van andere ARBOR SANCTA, of ARBOR DYSENTERIÆ: van de *Indianen* MACRE, MACRUYRE, of ook ARBORE DE SANCTO THOME, en van de *Italianen* MACERO.

Wortelen deezer Boomen.

Deeze *Boomen* krijgen sterke, dikke en veelvuldige *Wortelen*, de aarde zeer doorlopende: hebben een dikke, oneffene, harde *Bast*, inwendig wit, van buyten aschgrauw: als ze noch varsch zijn, gevuld met een melkachtig *Zap*, doch dat daar na geelachtig werd. Zijn zeer te zamen-trekkende van aart. In de mond geknauwd, bijten ze een weynig op de tong.

Stam.

Takken.

Uyt deeze *Wortelen* komt met'er tijd een dikke, effene *Stam* voort, omvangen van een uyt den grijzen roodachtige *Bast*: heeft na boven toe veele *Takken*, met een witachtig *Zap* van binnen, gelijk de *Moerbezienboom*, uyt welke de *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der zelve, boven malkander, ook wel twee teegens over den anderen, voortkomen, en zoo wel regt opstaande, als een weynig neerwaarts hangende, aangroeyen. Zijn vijf, zes, ook wel zeeven vingeren-breedte lang, achter twee vingeren, wat meer of min, breed; en allenskens smaller toelopende, tot dat ze voor in een spits punt eyndigen. Zomtijds zijn ze vercierd met teeder-ingesneedene, of rondachtig-getandde randen. Rusten op korte steeltjens: aan de bovenste, of na de Zon gekeerde zijde, donker groen, en een weynig blinkende; aan de andere veel bleeker: in 't midden hebben ze een regt-doorlopende groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt ter zijden veele kleyne voortschieten: in 't aanraken vind men ze een weynig hard, of rauw van aart.

Gedaante der Bladeren.

Geeven geen Bloemen.

De *Macerboom* geeft van naturen geen *Bloemen*, gelijk andere Boomen; maar, op de wijze der *Ipen* of *Olmen*, in 't midden van zommige *Bladeren* een *blaasje*, die van de gedachte *Ipenboom* niet ongelijk, doch wel zoo breed, en wat platter, zoo rond en groot als een Brabandsche stuyver; bestaande uyt twee witte, dunne en teedere te zaam-gevoegde *Velletjens*, tusschen welke in een kleyn *Blaasje* een dun en plat *Zaad* beslo-ten legt: heeft de gedaante van een *Hert*, de grootte van een Duyt: als 't rijp is, ziet men 't geelverwig: is van een zeer lieflijke en gantsch aangename smaak; daar in te boven gaande de *Korlen* der *Abrikozen*, en de *Amandelen*. Wanneer dit *Zaad* zijne volkomenheyd heeft verkreegen, valt het van zelfs ligtelijk op de aarde neer, slaat weer op, en *vermeerderd* dus zich zelven, zonder eenige menschelijke hulp.

Zaadblaasjens.

Hoedanigheyd van 't Zaad.

De

Macer Arbor Antiquorum.

Bladeren, daar de Zaad-blaasjens aan zitten. De *Bladeren*, daar dit *Zaad* aan waſt, ſtaan hier en gintſch over de geheele *Boom* verſpreyd, ook met de andere in een eeven gelijke orde; eevenwel niet zoo lang, maar wat korter, meerder gefronſd; aan de *Steel*, daar ze op ruſten, alderſmalſt; van daar na voren toe hoe langer hoe breeder, en voor aan eyndigende in een gantſch ſtomp, of ontrent geheel rond punt. De verwe is bleek-rood, vercierd met veele veezelige *draadjens*, of regt-uytlopende *Adertjens*.

Hoe men van 't Zaad hier Boomtjens kan bekomen, doch die men de winter over niet kan behouden. Als men in deeze Landen 't gemelde *Zaad* heeft bekomen, 't welk echter zelden geſchied, moet men 't met een waſſende Maan van *April* of *May* leggen in een Pot met zandige Aarde, waar toe een weynig een-jarige *Hoenderdrek* en twee-jarige *Paerdemiſt* gedaan werd, niet boven een, of anderhalve Stroo-breedte diep, hol en luchtig, op een warme plaats geſteld, en voor alle koude, boven met glazen bedekt. Dus gequeekt zal 't wel te voorſchijn komen; doch vermits deeze *Gewaſſen* de haar ongewoone koude onzer Geweſten niet verdragen konnen, zoo vergaan ze weer in den *Herfſt*, en men kan haar noyt de *Winter* doen over leeven, al werden ze op 't warmſte gezet, en op 't zorgvuldigſte waargenomen.

KRACHTEN.

Chriſtoph. à Coſta loc. ſupr. cit. Deeze krachtige en zeer *Medicinale Boom* heeft de *verwonderlijke eygenſchap*, dat hy alle andere ontrent hem groeyende Gewaſſen, doet *ſterven*. Derhalven ziet men ze ook in de Landen harer Geboorte gemeenelijk eenzaam en van alle andere afgeſcheyden ſtaan.

Avicenna, cap. 694. Oribaſ. lib. coll. 11. Galen. lib. Med. Simp. 7. Ægin. l. 7. c. 3. Ætius l. 1. Serm. 1. Serapio lib. Simp. p. 2. c. 2. De *Schors* van deeze *Boom*, of van de *Wortel*, van AVICENNA beſchreeven onder de naam van *Taliſfar*, is dik, knobbelig, en geelachtig van verwe, doch gedroogd, trekt ze na den rooden: matig warm, ſubtyl van deelen, te zamen-trekkende, droog in den derden Graad. In de mond geknauwd, valt ze zeer ſcharp of bijtende op de tong. Geeft echter een aangename, welriekende kruydige geur van zich. Hier van een weynig met witte Wijn ingenomen, doed terſtond ophouden 't *Braken*, en 't *Bloedſpouwen*: ſtopt de *Buykloop*; ook de *Bloedgang*, of *Roodeloop*: verſterkt 't *Hert*, en al de inwendige deelen: Is ook goed teegens 't verderf der *Darmen*.

Averr. lib. Simp. c. 42. De *Vrucht*, 's morgens nuchteren gegeeten, drijft de *Wormen* uyt 's menſchen Lighaam. Is zeer goed teegens 't *Graveel*: neemt 't *Colijk* wech, en verhinderd dien geheelen dag de *dronkenſchap*.

XXXIX HOOFDSTUK.

ELZENBOOM.

Verſcheyde namen. BY elk genoeg bekend, werd op 't *Neederlandſch* met geenen anderen Naam als deezen genoemd: maar in 't *Latijn* geheeten ALNUS: in het *Hoogduytſch* ERLEN en ELLERNBAUM: in het *Franſch* AULNE: en in het *Italiaanſch* ALNO, of AUNO.

Tweederley ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden *twee* bijzondere ſoorten; namentlijk:

Zwarte Elzenboom. ALNUS NIGRA, of ZWARTE ELZENBOOM, van zommige ook genoemd FRANGULA, alhoewel niet eygentlijk, wijl hij de rechte niet is, van welke in 't volgende *Hoofdſtuk* geſproken zal worden. En dan

Witte Elzenboom. ALNUS ALBA, of WITTE ELZEN-BOOM, wiens *Baſt* veel bleeker is, als die van de *zwarte*: ook zijn de *Bladeren* een weynig kleyner: boven niet blinkend, onder witachtig van verwe. Doch in deeze Neederlanden niet zoo wel te vinden, als in *Duytſchland*.

Waarneeming. Zij beminnen een gemeene, varſch-omgeworpene, ſlechte, en ook wel een goede, luchtige, gemeſtte, doch vochtige, of geheel waterige Grond: ja, al quamen ze zelfs in 't Water te ſtaan, 't zou haar niet tot nadeel zijn, maar in teegendeel haar dies te beeter doen groeyen. Ondertuſſchen willen ze, op een drooge plaats gezet, ook wel waſſen, indien maar hare *Wortelen* tot aan 't Water konnen raken: een opene, luchtige en vrye plaats, en veel Reegen.

Ieder jaar, met den aanvang van *April*, geeven ze *Bloemtjens*, in *Katteſtaartjens* beſloten; en teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, 't welk kleyn, en bruynrood van verwe is. Indien 't niet bij tijds werd verzameld, zoo valt het op de aarde neer, en komt van zelfs op: doch veel beeter is 't, dat men 't in *Maert* of *October*, met een waſſende of afgaande Maan, in een zeer vochtige, veenige of moeraſſige grond zayd, doch niet al te dik: dan komt het in 't volgende, of 't tweede jaar, te voorſchijn, en al de daar van komende jonge *Boomtjens* groeyen dies te beeter aan. Bloemen. Zaad.

Als ze een, twee of drie jaren oud zijn, moet men ze *opneemen*, en met een waſſende of afgaande Maan in Maert *verplanten*: haar gantſch niet van haar Hout beneemen, of *ſnoeyen*: maar men mag wel een weynig van de uyterſte punten der ſterkſte *Wortelen* afſnijden. Hier op ſtaat wel letten: want indien iemand deeze *Boomen* wou *ſnoeyen*, gelijk men gewoon is de andere te doen, zoo zouden ze al te zamen verderven, noyt te deegen opſchieten, maar altijd laag en krauwelig blijven. Verplanting. Mogen niet geſnoeyd worden.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* deezer Boomen zijn middelmatig, tuſſchen koud en warm, te zamen-trekkende en verdrogende van aart, volgens 't berigt van GALENUS. Noch *groen* zijnde, werden ze zeer dienſtig geoordeeld tot de geneezing van *heete Gezwellen*, en *uytwendige verhittingen*; ook van *verouderde wonden*, dikmaal daar op gelegt. Gedaan onder de voeten der geene, welke door lang te gaan *vermoeyd* zijn, zoo werden ze daar door verfriſcht. Als men deeze *Bladeren*, terwijl ze 's morgens noch nat van den dauw zijn, afplukt, en in een kamer legt, doden of verjagen ze de *Vloyen*. *Gal. lib. Simp 8. Curt. Symph. lib. 18. cap 5. Lonic. lib. 1. cap. 30.*

De *Baſt*, verdrogende en te zamen-trekkende van aart, heeft dezelve kracht van de *Bladeren*. Werd ook gebruykt om Leêr, Lakenen en Hoeden zwart te maken: desgelijks tot Schrijf-inkt, in plaats van *Galnooten*. *Theoph. lib. 3. cap. 14.*

De *vochtigheyd*, daar uyt vloeyende, als ze gewond word, maakt een ſchoone, gladde *huyd*, wanneer men ze over dezelve ſtrijkt. De *mond* daar meê geſpoeld, geneeſt de *Zweeringen* in dezelve. Een tijd lang gedronken, breekt de *Steen*, volgens 't getuygenis van MATTHIOLUS. *Matthiolus*

't *Hout* vergaat zeer haaſt boven de aarde, maar in vochtige plaatzen blijft het onder dezelve onvergangkelijk, en werd eyndelijk Steen-hard, zoo dat men 'er bequamelijk huyſen op mag bouwen. *Vitruvius. Ruell. lib. 1. cap. 50.*

XL HOOFDSTUK.

PYLHOUT.

DIt aardig Boomachtig Gewas werd in 't *Neederlandſch* niet alleen met deeze naam beteekend: maar ook genoemd SPORKENHOUT, en HONDSBOOM: in 't *Latijn* FRANGULA, of ook wel ALNUS NIGRA BACCIFERA, of ZWARTE ELZENBOOM, *met Vruchten als Bezien*; om dat de Bladeren die van de *Elzen* niet ongelijk ſchijnen te zijn, doch veel donkerder van verwe, ook niet zoo rond, noch Verſcheyde namen.

noch aan de kanten rondom geſchaard: in het *Hoogduytſch* LEUSZBAUM, ook wel FAULBAUM: in het *Franſch* AULNE NOIR; en in hêt *Italiaanſch* ALNO NERO.

Waarneeming. Deeze *Boomen* beminnen uyt eygener aart een gemeene zandige, liever vochtige, als een andere drooge of kleyige grond: een opene, luchtige en vrye zoo wel als een donkere of ſchaduwachtige plaats, en veel Water.

Bloeytijd. Vruchten. Ieder jaar *bloeyen ze*, in 't laatſte van *Maert*, of begin van *April*: geeven in den *Herfſt* volkomene rijpe *Vruchten*: verdragen geerne ſterke *Vorſt*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*.

Aanwinning. Op *twee* verſcheydene wijzen werden ze *aangewonnen*; waar ontrent men op de volgende manier moet te werk gaan.

Eerſt, door haar Zaad. *Eerſt*, door haar *Zaad*, 't welk niet dieper, als ter breedte van een vinger, werd gezayd, een weynig na de volle Maan van *Februarius* of *Maert*, in een goede, bolle, luchtige, doch vochtige grond, op een donkere plaats. De hier uyt voortgekomene *Boomtjens* moet men niet reppen, voor dat ze in 't vierde jaar hebben ſtil geſtaan, weegens haar noch al te teeder Hout: Dan mag men ze opneemen, en verzetten.

Ten anderen, door hare jonge Loten. *Ten anderen* door de jonge *Looten*, welke bij of boven de *Wortel* uytſchieten. Deeze werden met een Mes ten halven van 't hout ingeſneeden, gelijk men de *Angelieren* doet: als ze daar na *Wortelen* hebben gevat, werden ze in 't tweede jaar van de *oude* afgenomen, en met een volle Maan van *Maert* op een andere plaats gezet; ook rijkelijk met Reegen-water begoten, op dat ze dies te beeter mochten beklijven.

Baſten. Deeze *Boom* is vercierd met twee verſcheyde *Baſten*: de middenſte, of liever onderſte, die naaſt aan 't hout zit, is *geel*; en geeft van zich een aangename Saffraan-verwe, niet onvermakelijk te zien.

Wortelen. De *Wortelen* werden van de wilde Varkens en Beeren zeer bemind; derhalven van haar ook zeer gezogt. Om dezelve te bekomen, wroeten ze groote en diepe kuylen rondom den *Boom*: maar ook hier door verraden ze haar zelven; zoo dat ze dikmaal van de Jagers gevangen werden.

KRACHTEN.

Matthiolus. DE buytenſte *Baſt* deezes *Booms* is te zamentrekkende; daar teegens de inwendige geelgeverwde openende van aart, volgens 't berigt van MATTHIOLUS.

Dodon. lib. 17 cap. 25. Camer. lib. 1. cap. 72. Matthiol. lib. 4. cap. 168. Werd derhalven alleen inwendig gebruykt, inzonderheyd tot grove Ligchamen, of die zwaren arbeyd gewoon zijn. De zelve binnenſte *Baſt*, noch groen, in Water geweykt, en daar van gedronken, drijft uyt alle *ſlijmerige* en *galachtige vochtigheeden*: doed ook *braken*. Doch in 't Voorjaar op een ſchaduwachtige plaats gedroogd, werkt veel zachter. Met gemeen Boelkens-kruyd, Roomſche Alſſem, Agrimonie, Cuſcuta, Hop, Caneel, wortelen van Pieterſely, van Venkel, en Endivie gekookt: daar van vijf onzen (na dat het drie dagen gemaakt is geweeſt, en men eerſt een Purgatie gebruykt, ook wel een Ader doen openen heeft) ingedronken, is zeer goed voor de *Geluw* en *Waterzugt*: want het *zuyverd* zonder eenige ongeleegentheyd, reynigd en verſterkt de *Leever*; maakt goede *eetens-luſt*, en neemt wech alle *inwendige verſtopping*. Daarenboven, met Endivie, Oſſe-tong, Weegbree, Zuring en Venkel-wortelen gezoden, en zomtijds daar van gedronken, is goed teegens de *derde-daagſche Koorts*.

Tabernamont. lib. 3. cap. 78. Met Harts-tong, Tamariſcus, baſt van Cappers-wortelen, Epithymo, en Pieterſely-wortelen gezoden, is zeer nodig voor de *Milt-zuchtige*: want het verſterkt de *Milt*: en of 't ſchoon geen opening maakte, zoo veroorzaakt het eevenwel een grage *Maag*.

XLI. HOOFDSTUK.

PAPENHOUT.

Verſcheyde namen. Erd, mijns weetens, met geen andere als deeze naam in 't *Neederlandſch* genoemd: in 't *Latijn* EUONYMUS: in het *Hoogduytſch* SPINDELBAUM, of HAHNHODLEIN: in het *Franſch* FUSAIN, of BONNET DE PRESTRE; en in het *Italiaanſch* FUSARIA, SILIO, of FUSARO.

Drie verſcheydene ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verſcheydene ſoorten, te zamen mijne zorge onderworpen geweeſt, namentlijk:

I. EUONYMUS THEOPHRASTI, of 't PAPENHOUT, van THEOPHRASTUS beſchreeven. II. EUONYMUS LATIFOLIUS of PAPENHOUT MET BREEDE BLADEREN. II. EUONYMUS SERRATTO FOLIO; of PAPENHOUT MET GEZAAGDE of *getandde* BLADEREN. Alle zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Waarneeming. Zij beminnen een Zandige, gemeene, ongemeſtte; ook een kleyige, of ſteenige, en welgemeſtte aarde: zoo lief een donkere, ſchaduwachtige als een opene, vrye, luchtige plaats; en tamelijk veel Water: konnen eevenwel ook droogte verdragen: desgelijks *Sneeuw*, *Rijp*, ſterke *Vorſt*, en andere ongeleegentheeden van de *Winter*.

Bloemen. Als ze tot haren bequamen ouderdom zijn gekomen, *bloeyen ze* gemeenelijk ieder Voorjaar in *April*; en geeven meeſt den tijd volmaakt rijp *Zaad*; 't welk beſloten legt in *vier huysjens*, zeer aardig aan malkander gevoegd; en zeer geeſtig vertonende een *Kap*, of *vierhoekige Bonnet*, *Hoed*, of *Muts* der *Prieſteren*. Waarom ook deeze *Boomen* in 't *Franſch* dragen de naam van *Bonnet de Preſtre*, en in 't *Neederlandſch* dien van *Papenhout* en *Papenhoed*. Deeze *huysjens* vertonen zich in 't eerſt groen, daar na, rijp geworden, zijn ze van een ſchoone bleekroode-, of Oranje-verwe, waarlijk wel beziens waardig.

Zaad. Oorzaak van de naam Papenhout.

Aanwinning. Men kan haar *aanwinnen* op *twee* bijzondere wijzen, te weeten:

Door haar Zaad; *Eerſt* door haar *Zaad*, 't welk met een afgaande Maan in *Maert* niet diep gezayd, en bij droogte zomtijds eens begoten moet worden, om dies te eerder te voorſchijn te mogen komen.

En door hare jonge Loten. *Ten anderen* door de *jonge Loten*, welke bij de wortel, of boven de aarde, uytſchieten. Deeze moet men, op de wijze der *Angelieren*, met een Mes voorzichtig *inſnijden*, en met aarde overdeken: dan vatten ze *Wortelen*, en waſſen ſchielijk voort: krijgen ook wel *Wortelen* zonder *inſnijding*; inzonderheyd als men ze een jaar twee of drie aan de *oude* laat blijven. Zulk een *voortteeling* werd in onze Geweſten veel bequamer geacht, als door *Zaad*.

KRACHTEN.

Cluſius lib. 1. cap. 37. Curt. Symph. lib. 19. cap 27. Cam. lib. 1. cap. 70. DE *Bladeren* deezer Boomen verſtrekken de Schapen tot een gezond voedzel, volgens 't berigt van CLUSIUS: en ook ik zelfs heb dit, door ervarendheyd, bevonden waarachtig te zijn; onaangezien THEOPHRASTUS, CURTIUS, CAMERARIUS, en andere het tegendeel gevoelen.

Theophraſt. lib. 3. cap. 18. Vier der *Vruchten* deezes *Booms* ingenomen, doen van onder en boven *Purgeeren*; maar doden de Schapen, volgens 't getuygenis van THEOPHRASTUS. Dezelve in Loog gekookt, en 't Hoofd daar meê gewaſſchen, maken ſchoon geel *Hayr*; doen de *Luyzen* ſterven, en reynigen 't Hoofd van alle onzuyverheyd. In Wijn, met Varkens-reuzel, gezoden; dan door een Zift gewreeven, en tot een Zalfje gemaakt, heeft eeven dezelve uytwerking. De *Velletjens*, welke om 't *Zaad* zitten, verwen *geel*. Van 't *Hout* werden

den voortreflijke Speknaalden, en meer andere dingen gemaakt.

XLII HOOFDSTUK.

BEUKENBOOM.

Verſcheyde namen.

MEt dien naam in 't *Neederlandſch* bekend, werd in het *Latijn* geheeten FAGUS: in het *Hoogduytſch* BUCHBAUM, BUCHE: in 't *Franſch* FEINE, FAN, FOUTEAU, of HESTRE; en in 't *Italiaanſch* FAGGIO.

Waarneeming. Deeze *Boomen* beminnen uyt eygener aart meer een zandige, vochtige, ongemeſtre en ſlechte, dan een goede, ſteenachtige, kleyige, of andere welgemeſtte aarde: een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen.

Bladeren. Bloemen. Vruchten. Brengen in 't Voorjaar, ontrent 't laatſte van *April* en begin van *May*, hare *Bladeren*, en t'eener tijd hare *Bloemen* voort; ook in den *Herfſt* volkomene, rijpe *Vruchten*, aangenaam van ſmaak; en een voedzame ſpijs, zoo wel voor *wilde* als *tamme Varkens*; deſgelijks voor *Harten* en meer andere Gedierten. Konnen zeer wel verdragen ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des gantſchen *Winters*.

Beuken van de Oude, en noch heeden, tot ſpijze gebruykt. Deeze *Boomen* werden in onze Geweſten door geen ander middel, als alleen door hare *Vruchten aangewonnen*: welke noch heedenſdaags van veel arme lieden, ten onderhoud haars Ligchaams, werden gebruykt als een aangename, welſmakende *ſpijze*; gelijk in over-oude tijden geſchiedde van onze Voorouderen, eer men van de Koornzaying en 't Broodbakken (naderhand in gebruyk gekomen) noch iets wiſt.

Aanwinning. Deeze *Vruchten*, genoemd *Beuken*, werden met een afgaande Maan in *Maert* of *April*, na geleegentheyd des tijds, met droog weêr, ontrent een vinger breedte diep, hol en luchtig in de aarde gelegt, waar van dan meenigten van jonge *Boomtjens* voortkomen, inzonderheyd wanneer men de aarde, waar onder dit *Zaad* verborgen legt, ſtraks na de *Zaying*, ſlechts eenmaal met een weyig Reegenwater bevochtigd.

Gebruyk des Houts. Van 't *Hout* deezes *Booms*, niet zeer vaſt en ſterk, maar week, effen en glad, werden in onzen tijd, weegens de bequame lichtigheyd, veele *Dozen*, ook *Korven* gemaakt.

KRACHTEN.

Ruell. lib. 1. cap. 78. Plin. lib. 24. cap. 5.

DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn verkoelende en te zamentrekkende van aart. Geſtoten, en op *heete Gezwellen* gelegt, verteeren ze dezelve. In de Mond geknauwd, geneezen ze de *kloven der Lippen*, en 't *zweeren* van 't *Tandvleeſch*. Gekneuſd, helpen ze de *zwakke leeden*, en die *zonder gevoel* zijn.

Caſt. Durant. Pl. hiſt. fol. 179. Curt. Symph. lib. 26. c. 19. De *Vruchten* zijn warm, vochtig, en een weynig te zamentrekkend. Deeze gedroogd, of tot Stof gebrand, en met Rhijnſche Wijn ingenomen, of een Zalf daar van gemaakt, en de lendenen daar meê beſmeerd, drijft 't *Graveel* af, en verzacht de ſmerten der *Nieren*.

Dezelve werking heeft ook de ſmakelijke *Vrucht*, wanneer men ze dikmaal door den dag eet.

Zeldzaamheyd. *Plut. lib. Symph. prim.* De aſch van de gebrandde huysjens deezer Vruchten met Honig gemengd, belet de uytvalling des Hayrs.

Als men een *Adder* men een *Tak* deezes *Booms* aanraakt, verſchrikt hij zoo hevig, dat hij de magt niet heeft, een eenig menſch te ſteeken, of leed te doen, volgens 't getuygenis van PLUTARCHUS.

XLIII HOOFDSTUK.

ESSCHENBOOM.

BY veele genoeg bekend, voerd in het *Neederlandſch* geenen anderen als deezen naam: werd in 't *Latijn* geheeten FRAXINUS: in 't *Hoogduytſch* ESCHENBAUM, ESCHENHOLTZ, STEINESCHEN, of ook MALBAUM: in het *Franſch* FRESNE, of FRESNE CHAMPESTRE; en in 't *Italiaanſch* FRASSINO. Verſcheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere ſoorten, te weeten: I. FRAXINUS VULGARIS, of GEMEENE ESSCHENBOOM; en II. FRAXINUS VIRGINIANA, of ESSCHENBOOM UYT VIRGINIEN, beyde van eeven dezelve *Waarneeming*. Tweederley ſoorten.

Zij beminnen een gemeene, vochtige, zandige of kleyige, zoo wel als een taamlijk drooge en welgemeſtte aarde, inzonderheyd wanneer de Wortelen tot aan het water konnen geraken: liever een opene, luchtige, vrye, als een beſchaduwde plaats. Waarneeming.

Brengen, zoo het ſchijnd, gantſch geen *Bloemen* voort, maar in *April* lange *Tongetjens*, uytſchietende tuſſchen hare *Bladeren*; waar in beſloten legt het *Zaad*, 't welk in den *Herfſt* zijne volkomene rijpheyd bekomt. Zijn hard van aart, en leeven lang: konnen ſterke *Vorſt*, en allerley ongeleegentheeden des tijds uytſtaan: doch op geen andere wijze *aangewonnen* werden, als alleen door haar *Zaad*; 't welk een geheel jaar lang in de aarde blijft leggen, eer het te voorſchijn komt. 't Moet met een afneemende Maan van *Maert*, bij droog Weêr, hol en luchtig, niet te diep, gezayd werden, zoo zal men'er veele *jonge Boomtjens* uyt zien opwaſſen, die men niet voor 't derde jaar, of noch later, mag opneemen, en met een afgaande *Maertſche* Maan verplanten. Brengen zoo 't ſchijnd, geen Bloemen, maar Tongetjens voort; daar 't Zaad in legt.

Echter heeft de FRAXINUS VIRGINIANA, of *Virginiaanſche Eſſchenboom*, tot noch toe bij mij (onaangezien hij tamelijk groot, ſlecht en zeer effen van *Baſt* en *Hout* is) noch *Bloem* noch *Zaad* gedragen. De *Bladeren* zijn bekleed met een aangename donkergroene verwe, in lengte die van de *gemeene Eſſchenboom* overtreffende, echter niet veel; doch vrij veel breeder; ieder van ruym een Maat-duym: ook gaan ze voor niet zoo ſpits toe. Aan hare *Steel*, die bijna geheel rond is, zijn ze zoo breed als in 't midden; zommige eevenwel aan de gedachte *Steel* op 't breedſte. Twee en twee zitten aan dezelve regt teegens over malkander; uytmakende aan elke zijde niet meer als vier in eene rij, doch in 't midden van de beyde voorſte met een alleen punts-wijze uytkomende, (gelijk ook de *gemeene*), veel ronder van ſtelling als eenige der andere. Echter zijn ze al te zamen aan hare randen zeer weynig, of niet, *getand*, gelijk men daar teegens aan de *gemeene* ziet. Zijn voorzien met eenige kleyne bleek-witte *plekken*, en een regt-doorlopende *Ader* in 't midden, waar uyt veel andere kleyner ter zijden voortkomen, van geen onaangename aanſchouwing. De onderſte twee zijn de alderkleynſte, gelijk ook aan de *gemeene*; en zoo in dikte als ſteevigheyd weynig van malkander verſchillende; doch niet zoo ligt neerwaarts hellende, als die der *gemeene* doen; maar ſtaan veel regter uyt. Berigt van de Virginiſche Eſſchenboom. Gedaante der Bladeren.

Veele houden 't voor gantſch gewis, in deezen *Boom* zoodanig een krachtige teegenſtrijd teegens 't *vergif* te zijn, dat geen *Slang* of ander *giftig Dier* daar ontrent zou konnen duren: waarom onze Voorouders, om van dit ſchadelijk gedrogt bevrijd te mogen blijven, *Eſſchen Boomen* bij hare huyzen planteden. 't Werd noch wel heedenſdaags van eenige gedaan: ja ook, de *natuur* zelfs ſchijnd hier in de menſch te begunſtigen, vermits ze deezen *Boom* laat *uytſchieten*, eer de giftige Ongedierten te voorſchijn komen: wiens *Bladeren* ook niet *afvallen*, voor dat ze weer in hare holen zijn gekropen. Wonderlijke eygenſchap deezes Booms teegens 't vergit.

KRACH-

KRACHTEN.

Diosc. lib. 1. c. 109. *Avitenna.* *Plin. l. 24. cap. 8.*

DE *Bladeren* deezes *Booms* zijn droog en warm van aart. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of ook 't Zap der jonge Bladeren met Wijn ingenomen, is zeer goed teegens alle *vergif*, en *Slangen-beeten*: verteerd de *ſlijmerige vochtigheyd* tusſchen vel en vleeſch: verzacht een harde *Milt*: opend de verſtoptheyd der *Leever*; verſterkt dezelve, en verdrijft de *pijn der Zijde*. De jonge *Scheutjens*, op de gedagte wijze gekookt, drijven 't *Water* uyt. Vier *Bladeren* geſtoten, en ieder morgen met Wijn genuttigd, maakt de al te *vette lieden mager*. 't Gediſtilleerde Water van deeze *bladeren* verdrijft de *Geelzucht*, en 't *Graveel*. De hier van gemaakte Oly heeft dezelve kracht.

Serap lib. Simp. c. 216. *Averr. cap. 56.* *Raſis lib. Simp. cap. 39.*

't *Zaad*, droog en warm in den tweeden Graad, verwekt de luſt tot 't *Echte werk*; geneeſt de *koude Pis*, en drijft 't *Graveel* uyt, wanneer men eenige dagen na den anderen 's morgens een halve *Scrupul* daar van met Rhijnſche Wijn inneemt. In Wijn gezoden, is 't zeer dienſtig teegens de *Hert-klopping*, en *Leever-ſmerten*.

Æginet. lib. 7. fol. 396.

De *Baſt*, warm en droog van aart, in Edik en Water gezoden, dan op de Maag gelegt, belet het *braken*. De Aſch deezer gebrandde *Baſt* met Oly van Rozen gemengt, geneeſt de *Schurftigheyd* en *Melaatsheyd*.

Teegens allerley Zinkingen.

De *Aſch* van de *Baſt der Wortelen* in een doekje nat gemaakt, en op 't Vel gelegt, maakt een gaatje: daar in dan een kleyne Erwete, en boven op een blaadje van Veil gedaan, ontlaſt en zuyverd 't Ligchaam van allerley *Zinkingen*, en andere gebreeken.

Cæſalpin. Plant. lib.

De binnenſte *Baſt* van 't *Eſſchen Mannetje* in Water geweykt, en de *Hoenderen* daar van te drinken gegeeven, geneeſt dezelve van alle ziekten; volgens 't getuygenis van CÆSALPINUS.

XLIV HOOFDSTUK.

POKHOUT.

Verſcheyde namen.

En aardig *Boom-gewas*, bij alle *Neederlanders* met geen andere als deeze naam bekend, werd in het *Latijn* genoemd GUAJACUM, of GUAJACANA, van dezelve beteekening als 't *Neederduytſche* woord: in het *Hoogduytſch* FRANTZOZEN-HOLTZ: in 't *Franſch* GUAJAC; en in 't *Italiaanſch* GUAJACO, GUAJACANE, of LEGNO SANTO.

Vier

Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden *vier* bijzondere ſoorten.

Bijzondere ſoorten.

I. GUAJACANA MAJOR, of GROOT VALSCH POKHOUT. II. GUAJACANA MINOR, of KLEYN VALSCH POKHOUT. III. GUAJACUM MAJUS VERUM, of OPREGT GROOT POKHOUT. IV. GUAJACUM VERUM MINUS, of OPREGT KLEYN POKHOUT; ook van veele geheeten LIGNUM SANCTUM, of HEYLIG HOUT, weegens zijne voortreflijke deugden. Beyde van de *Indianen* en *Spanjaarden* werd het genoemd GUAYACAN. Niet alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Groot valſch Pokhout; en kleyn valſch Pokhout.

Het GUAJACANA MAJOR, of GROOT VALSCH POKHOUT, en GUAJACANA MINOR, of KLEYN VALSCH POKHOUT, beminnen een zandige, gemeene, en welgemeſtte grond, met een gedeelte Veen-aarde en een weynig Mol der vergane Boomen doormengd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk-veel water. Als ze oud zijn geworden, geeven ze gemeenelijk ieder Jaar een groenachtige *Bloem*; inzonderheyd het *Guajacana major*, of *groot valſch Pokhout*. Dezelve beſtaat uyt vier kleyne groene *Bladertjens*, welke zitten in 't midden van vier andere

Bloemen.

veel grooter, doch van dezelve gedaante, ook kort, breed, en voor toe-gaande in een ſtomp punt. Deeze, als de rechte *Bloem* afgevallen is, vergaan niet, maar blijven, werden grooter, en hebben van binnen een ſchoon-groene, blinkende, en plat-ronde *Zaadknop*, die in den *Herfſt* afvalt; doch in deeze Geweſten noyt een volkomen-rijp *Zaad* heeft. Gemeenelijk komt ze voort aan 't nieuwe *Hout* tuſſchen de *Bladeren*; welke zijn van een zeer ſchoone gedaante, voort-ſchietende nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare bleek-groene Steel, digt boven malkander: terwijl ze noch jong, kleyn en teeder zijn, bekleed met een grauwe wolachtigheyd; maar daar na werden ze een groote vinger lang, en ontrent twee breed; van boven aangenaam-groen blinkende, doch onder bleeker; vooraan eyndigende in een kort ſpits punt: zacht van aart, en in het midden voorzien met een groote regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veele kleyne *Adertjens* voortkomen, en ter zijden uytſchieten.

Zaadknop.

Bladeren; en der zelver geſtalte.

Dit Hout gebruykt voor Ebbenhout.

Deeze *Boomen* konnen *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Winden*, felle *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des gantſchen *Winters* verdragen. Blijven niet groen, maar laten in den *Herfſt* hare Bladeren vallen. Bekomen een hard en effen *Hout*; 't welk, zwart gemaakt, van veele in plaats van *Ebbenhout* werd gebruykt en verwerkt. Vergaan ook niet haaſt, maar worden uyt eygener aart zeer oud, en waſſen op tot hooge aanzienlijke *Boomen*.

Guajacana minor, of kleyn valſch Pokhout.

Het GUAJACANA MINOR, of KLEYN VALSCH POKHOUT, alhoewel ook bij mij een groote, hooge en dikke *Boom* geworden, heeft echter noyt eenige *Bloemen* of *Zaad* gegeeven. De *Bladeren* zijn veel kleyner als die van het andere; nochtans van dezelve gedaante; doch digter boven malkander voortkomende, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde van de *Steel*; ruſtende op korte *Steeltjens*, niet zoo vlak of plat hangende, gelijk hier in de FIGUUR is afgeteekend, maar ſtijf ſtaande. De breedte is niet meer als van een goede vinger, de lengte van twee vingeren breed, of een weynig meer: eyndigende voor in een kort, kleyn en ſpits puntje. Boven zijn ze bekleed met een aangename groente; doch glad, en zonder eenige ruygheyd of wolachtigheyd, hoedanige men aan die van het *groot valſch Pokhout* gewaar werd; onder bleeker, en een weynig blinkende; zacht in 't aanraken, en inwendig voorzien met een groote regt-doorlopende *Ader*; waar uyt voortſchieten veel andere kleyne *Adertjens*, een weynig opwaarts gekeerd, echter ter zijden uytlopende. De jonge eenjarige *Takjens* zijn veel teederder als die van het *Groote*, niet zoo hard van natuur; eevenwel vercierd met een ſchoone donker-roode verwe; welke op 't tweede jaar daar na verminderd; en hoe de *Takken* dikker werden, hoe ze meer verbleekt.

Gedaante der Bladeren.

Takjens.

Guajacum majus verum, of opregt groot Pokhout.

Het GUAJACUM MAJUS VERUM, of OPREGT GROOT POKHOUT, waſt uyt eygener aart op 't Eyland van *S. Dominicus*, en in meer andere Geweſten van *America*, tot de hoogte van een groote *Peereboom*. Verdeeld zich boven in veele *Takken*: werd dik en ſterk: heeft een zeer harde wreede *Baſt*, vet van aart; uytwendig groenachtig-aſchgrauw van werwe, doch van binnen een weynig roodachtig; een ſtroo-breed dik; en, noch groen, vaſt aan 't Hout kleevende. De verwe van 't *Hout* zelfs is van buyten bleek-geel, maar inwendig heeft het een zeer *groot zwart Pit*; van zulk een harde en zware eygenſchap, dat het, al was het maar een kleyn ſtukje, in 't water geworpen, terſtond na de grond *zinkt*: is een weynig bitter van *ſmaak*; ſteekt ook eenigzins de tong en keel, weegens de ſcharpheyd, die echter niet al te ſterk is; en hier aan kan 't ligtelijk gekend worden.

Eygenſchap van 't Hout.

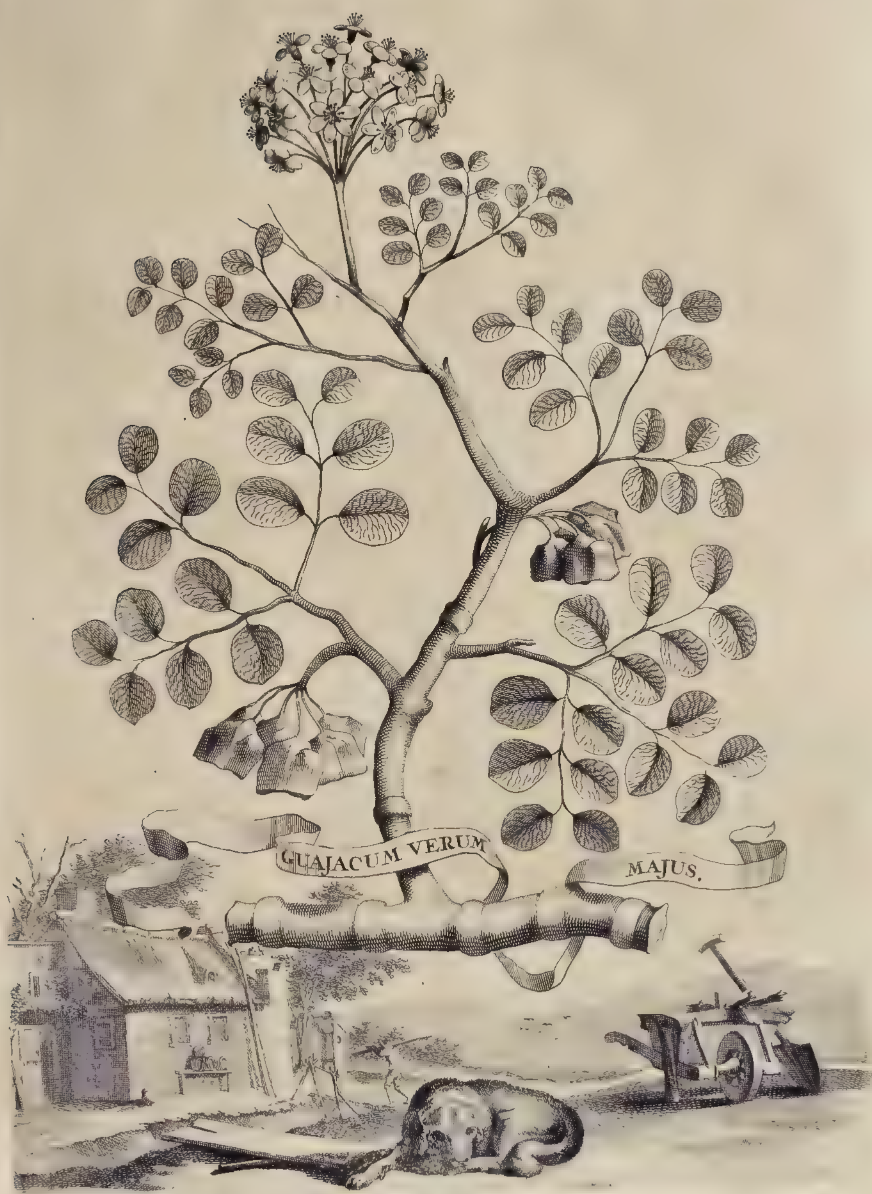
Takken.

Aan zijne *Takken* (niet zoo regt waſſende als die van de volgende kleyne; maar gemeenelijk krommer, ook wat bulterig en knobbelig opſchietende) komen een groote meenigte van *bladeren* voort, welke

zitten

GUAJACUM PATAVINUM MAJUS.

GUAJACANA
MINOR.

GUAJACUM VERUM
MAJUS.

Guajacum Minus Verum.
Sive Lignum Sanctum.

zitten digt aan hare regt-doorgaande *Steeltjens*, op de wijze van die der *Caroba*, of 't *Sint Jans-brood*; vier, zes, en agt in getal; altijd twee en twee regt teegens over malkander; voor niet in een eyndigende. De onderste zijn de grootste, de bovenste de kleynste; geheel rond, hard, en wat dik, de breedte van een vinger, wat meer of min, lang en breed; van een aangename groene verwe, doch onder bleeker; in 't midden voorzien met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt voortkomen veele kleyne, teedere, ter zijden uytlopende *Adertjens*: onder welke *bladeren* gemeenelijk uyt de dunste *Takken* opschieten veele ronde *Steeltjens*, lang ontrent twee Leeden der kleynste vinger; boven vercierd met veele *Bloemtjens*, rustende op korte *Steeltjens*; in 't ronde geschikt, op de wijze van een Wayer, agt, tien, twaalf in getal; niet groot, bleek-geel van verwe; bestaande uyt zes ronde *Bladertjens*; inwendig voorzien met eenige opstaande *draadjens* en *knopjens*. Niet langer als vijf of zes dagen, na dat het warm is, blijven ze goed. Als deeze vergaan, en ter aarden gevallen zijn, laten ze *Zaadknoppen* na, van een bruyne verwe, en in de gedaante van een *Hert*, onder dunst, boven dikst; gemeenelijk in twee, ook wel in drie deelen verdeeld. Hier in vind men een langwerpig-rond, donker-bruyn, doch van binnen geelachtig, hard *Zaad*; ook met eenige *Adertjens* van buyten door-lopen.

Gedaante der Bladeren. Bloemen. Zaad-knoppen.

Tweemaal heb ik het zelve, met een wassende Maan van *April*, op een zeer warme plaats in een Pot gelegt, en het is ook wel voortgekomen: doch, weegens de teederheyd, in de volgende *Winter* weer vergaan.

Zaad, tweemaal gezayd.

Het GUAJACUM VERUM MINUS, of OPREGT KLEYN POKHOUT, ook genoemd LIGNUM SANCTUM, of HEYLIG HOUT, groeyd desgelijks veelerweegen in *America* uyt eygener aart; inzonderheyd op *S. Johannis-Eyland*. Uyt een tamelijk-sterke, veelvoudige, en grauw-bruyne *Wortel* verkrijgd deeze *Boom* de hoogte van een gemeene *Karsseboom*, doch werd niet zoo dik: heeft uytwendig zeer veele scharpe en oneffene knobbelen, een geelachtige, of aschgrauwe *Bast*; en van binnen een zeer hard *Hout*, van een bleek-witte verwe; inwendig voorzien met een blauwachtig *Pit*, of *Marg*; bitter en scharp van *smaak*, ja zoodanig, dat het de Tong en Keel bijt en steekt gelijk *Peeper*, 't welk veroorzaakt, dat men de bitterheyd niet dan op 't laatste verneemd: waar door ook het hier van gemaakte *Poeder*, in de Neusgaten gedaan, sterk doed *Niezen*. Van naturen is 't zoo *zwaar*, dat, zelfs maar een kleyn stukje, in 't Water gelegt, terstond na de grond zinkt.

Guajacum verum minus, of opregt kleyn Pokhout; anders *Lignum Sanctum*. Wortel. Bast. Pit. Smaak. Zwaarte.

Boven is deezen *Boom* verdeeld in veele teedere, ook matig-dikke *Takken*; uyt welke, nu aan de eene, dan aan de andere zijde, boven malkander, tamelijk-lange *Steeltjens* voortkomen, op de wijze van de *Acacia*; vercierd met langwerpige *Bladertjens*, zestien, twintig, ook wel vierentwintig en meer aan een *Steeltje*; altijd twee en twee regt teegens over den anderen, ook wel zomtijds de eene een weynig boven de andere; doch noyt voor in een eyndigende. Een kleyne vinger-breed zijn ze lang, zoo breed als een groot stroo, een weynig min of meer; voor wat spits, eenigzins hardachtig; de zijde na de Zon gekeerd aangenaam-groen van verwe, en een weynig blinkende; doch onder bleeker, en in het midden voorzien met een regt-doorlopende *Ader*; waar uyt voortschieten eenige weynige kleyne *Adertjens*, ter nauwernood zigtbaar: tusschen welke, zoo wel ter zijden, als in 't bovenste der *Steelen*, de *Bloemen* uytkomen, twee, drie, of ook wel meer bij een; hol gesteld, en rustende op tamelijk-lange *Steeltjens*. De verwe is blauw. In gedaante, grootte en schikking zijn ze niet zeer ongelijk die van het *Clematus Daphnoides*, of *Vinca Pervinca*, anders *Maagden-palm*. Zij bestaan inwendig uyt vijf langwerpige, doch voor rond-toegaande *Bladertjens*; in welker midden men vind eenige korte en kleyne *Knopjens*, en daar onder noch vijf andere smaller, voor spitzer toegaande *Bladertjens*; zoo dat deeze *Bloemen* zich als dubbel vertoonen, doch gantsch geen reuk van zich geeven: en als ze eenige dagen open gestaan hebben, een volkomen *Zaad* nalaten, doch niet in onze Gewesten, maar in haar geboorte-land *America*.

Takken. Gedaante der Bladeren. Gestalte en verwe der Bloemen. Zaad.

De nu gedagte *Boomen* werden in deeze koude Landen *aangewonnen* op twee bijzondere wijzen:

Aanwinning.

Eerst, door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*, welke in de *Maert*, teegens de volle Maan, ten halven, gelijk de *Angelieren*, ingesneeden, met aarde bedekt, en zomtijds, op dat ze dies te beeter en haastiger mogten *Wortel* vatten, met een weynig Reegen-water besprengd werden. Daar na, in dezelve Maand, snijd men ze af, en men verplant ze met een afgaande Maan in *April*.

Eerste wijze, door jonge Loten.

Ten anderen, door *Zaad*, 't welk, uyt de warme Landen herwaarts gezonden, met de genoemde Maan van *April* of *May*, na geleegentheyd van de tijd, in een Pot hol en luchtig gezayd, op een warme plaats gezet, en met een weynig vochtigheyd onderhouden moet worden: dan komt het haastig voort, zoo wel 't *groote* als 't *kleyne valsch Pokhout*; en deeze jong-uytgesprotene *Boomtjens* wassen zomtijds in eene *Zomer* meer dan een halve voet hoog; doch zijn zoo teeder van aart, dat men haar wel vijf of zes jaren lang in huys moet bewaren, tot dat ze de dikte van een vinger hebben verkreegen, eer men ze 's *Winters* buyten stellen, en aan de onguure lucht vertrouwen mag: anders zou een felle koude haar zeekerlijk doen sterven: immers, noyt zouden ze weer tot haar vorige leevendige groente geraken.

Tweede wijze, door Zaad. Waarneeming.

De twee laatste Soorten, te weeten, het OPREGTE GROOT, en OPREGTE KLEYN POKHOUT, begeeren de voorheenen gemelde *Grond*; ook een zeer warme *plaats*, doch niet zoo veel *vochtigheyd*. Zijn veel teederder van aart, en konnen zeer qualijk de koude lucht deezer Landen, veel min eenige strenge *Rijp* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys op een altijd-warme plaats gehouden, slegts met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, geduerende dien tijd, bevogtigd; en niet weer, voor in 't laatste der Maand *April*, met een reegenachtige lucht, buyten gebragt, en de Zonnestralen voorgesteld werden. Ook staat wel in acht te neemen, dat men haar dan voor alle *koude winden* en *nagten* voorzichtig moet dekken.

Opregt groot, en opregt kleyn Pokhout. Waarneeming.

KRACHTEN.

HEt *Hout* van den *Boom* des OPREGTEN GROOTEN POKHOUTS, warm en droog in den tweeden Graad, geneest zeer gelukkig al de geene, welke van de *Françoisen* of *Spaansche Pokken* werden geplaagd: eevenwel niet zoo spoedig, als 't *opregte kleyn Pokhout*. Is daarenboven zeer dienstig voor de *waterzuchtige*, *eng-borstige*; voor allerley gebreeken der *Nieren*, en meer andere Qualen, veroorzaakt door winden, of koude vochtigheeden: want het opend de *Zweetgaten*, drijft het *Zweet* uyt, en weerstaat alle *verrotting*: werd met groot nut gebruykt teegens de smerten en ongeleegentheeden des *Hoofds* en der *Milt*.

Nic. Monard. Simp. Hist. c. 10. *Renodaeus l. 1. de Mat. Med. c. 24. Sect. 3.*

't *Hout* van de eedele *Boom* des OPREGTEN KLEYNEN POKHOUTS, veel witter, teederder, welriekender, bitterder, en inwendig voorzien met een kleyner Pit, of Marg, als 't GROOTE, is niet alleen zeer heylzaam teegens veelerley gebreeken des Menschelijken Ligchaams, eeven hier boven aangeteekend, maar geneest ook zeer krachtig de *Spaansche Pokken*; waarom 't dan bij de *Spaanjaarden* heeft bekomen de naam van LIGNUM SANCTUM, of HEYLIG HOUT. Teegens de gemelde vuyle Ziekte werd het gebruykt op deeze wijs.

Francisc. Hernand. lib. rer. Med Nov. Hispan. 3. cap. 19.

Neem twaalf oncen van dit geraspte *Hout*, en twee oncen van des zelven *Bast*, wel gestampt en gekneusd: doe dit in een nieuwe *aarde Pot*: giet daar op tien ponden

Hoe men dit Hout moet gebruyken.

ponden zuyver *Put-water*, en laat het dus vierentwintig uren lang te weyk ſtaan; doch de *Pot* moet wel toegedekt zijn. Kook het daar na zoo lang, dat'er niet meer 'als *drie pond*, of *drie pintjens*, van 't water is overgebleeven. Laat dit door een *Zift* lopen in een *nieuwe Pot*. Geef hier van de *Lijder* (na dat hij *gelaten* is) ieder morgen, te bed leggende, *tien oncen* in. Dan moet hij, wel toegedekt, twee uren lang daar op *zweeten*. Geef hem, twaalf uren daar na, weer *eeven zoo veel*, om op dezelve wijze te *zweeten*. Hier mee moet men aanhouden, *tweemaal ieder dag*, twaalf of vijftien dagen achter een. Ondertuſſchen moet de *kranke* zeer *zober leeven*; en niet anders als nu en dan iets van een *Hoen* gebruyken. Voorts door den dag van dit volgende water (echter zomtijds ook een weynig *Wijn*) drinken; te weeten: neem het varſch gekookte en op de *Zift* (of *Zeeve*) overgeblevene *Hout*. Giet daar weer op *dertien ponden water*. Laat het tot op *drie pintjens* verkoken: doe het dan weer door de *Zift* lopen, en de *Lijder* daar van drinken door den dag. Na verloop van twaalf of vijftien dagen moet hij *Purgeeren*: dan weer vijf dagen *zweeten*, en dan noch eens een *Purgatie*.

Tot geneezing van de Spaanſche Pokken.

XLV HOOFDSTUK.

EBBENHOUT
met geele BLOEMEN.

Verſcheyde namen.

Zulk een naam mag deeze zeer ſchoone en beziens-waardige Boom met recht in 't *Neederlandſch* voeren: in 't *Latijn* werd hij geheeten EBENUS FLORE LUTEO, ANAGYRIS, LABURNUM, ook EBENUS SECUNDUS THEOPHRASTI: in 't *Hoogduytſch* BAUMBOONEN: in 't *Franſch* PUDIS, en in het *Italiaanſch* ANAGIRO, of FAVA INVERSA.

Vijfderley Soorten, en welke die zijn.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* verſcheydene ſoorten, namentlijk:

I. LABURNUM, of EBENUS FLORE LUTEO MAJOR, of GROOT EBBENHOUT *met geele Bloemen*. II. EBENUS, of ANAGYRIS FLORE LUTEO MEDIA, of MIDDELSOORT VAN EBBENHOUT *met geele Bloemen*, wiens Hout alleen zwart is, gelijk Ebbenhout behoord te zijn, en ook van veele daar voor werd gebruykt. III. LABURNUM, of EBENUS FLORE LUTEO MINOR, of KLEYN EBBENHOUT *met geele Bloemen*: wiens Hout, gelijk ook dat van de eerſt genoemde GROOTE, van binnen niet zwart, maar geel-verwig is, voorzien met eenige zwarte ſtreeken: doch zwart geverwd zijnde, kan 't zoo wel als 't andere voor *Ebbenhout* aangezien en verwerkt werden. IV. LABURNUM FOETIDUM, of STINKEND EBBENHOUT; en V. LABURNUM SPINOSUM AMERICANUM FLORE RUBRO, of AMERIKAANSCH DOORNIG EBBENHOUT *met ſchoone roode Bloemen*. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *queeking* en *waarneeming*.

Waarneeming.

Sij beminnen uyt eygener aart een zandige, gemeene, matig-gemeſte; ook een kleyige, wel-bereydde, en met oude twee-jarige Paardemiſt wel dooreen-gewerkte aarde: een opene, vrye, luchtige, liever als een ſchaduwachtige of donkere plaats; en veel Water.

Bloemen.

Ieder *Voorjaar bloeyen ze* zeer cierlijk in de Maand *May*, en geeven geele, neerwaarts hangende, en lang-getroſte ſchoone *Bloemen*; welke door hare meenigte 't jonge Loof des *Booms* met een aardige bevallijkheyd bedekken, en den aanſchouwer vertonen een konſtig gewerkt *Tapijt*, niet door de hand eens menſchlijken, maar door de kracht des *Almagtigen Meeſters*. Elke

Zaad.

Zomer vind men'er volkomen rijp *Zaad* in. Zonder eenige ſchade konnen deeze Boomen *Sneeuw*, *Hagel*, *Storm-winden*, ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytſtaan.

Aanwinning.

Men kan haar *aanwinnen* zoo wel door haar *Zaad*, 't welk men met een afgaande Maan van *Maert* of *April* in de aarde doed, als door hare bij de Wortel uytlopende *jonge Scheuten*; die wel met ter tijd van zelfs, doch veel eerder ingeſneeden, op zulk een wijze, als in 't voorgaande dikmaal aangeweezen is, *Wortelen* ſchieten: daar na moeten ze van de *oude* afgenomen, en met een afgaande Maan in de genoemde Maanden *verplant* en voorts *opgequeekt* worden.

Amerikaanſch Doornachtig Ebbenhout.

Het LABURNUM SPINOSUM AMERICANUM FLORE RUBRO, of *Amerikaanſch doornachtig Ebbenhout met roode Bloemen*, niet alleen aan de voornaamſte *Stam*, maar ook aan al der zelver *Takken* met zeer ſcharpe *Doornen* voorzien, is van een teederder aart als de andere. Bemind een zandige goede aarde, met oude twee-jarige Paerde- een-jarige Koeyenmiſt, en een weynig Veengrond, wel door malkander gearbeyd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water, zoo lang de Zomer duurd. Brengt in 't laatſte van *Junius*, of in 't begin van *Julius* voort lang-getroſtte *Bloemen*; niet neerwaarts hangende, gelijk de vorige, maar opſtaande: van een zeer aangename en bevallijke ſchoon-roode verwe, konſtig doorlopen met eenige geelheyd: eevenwel niet ieder jaar, maar alleen in warme, goede *Zomers*; en dan noch noyt eenig volkomen *Zaad*; vermits de *Bloemen* gemeenlijk afvallen, zonder *Zaadhuysjens* of *Peultjens* na te laten. Ongeerne verdraagd deezen Boom *Storm-winden*, veel *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *Rijp*, of ſterke *Vorſt*.

Bloemen. Noyt volkomen Zaad in deeze Landen.

Waarneeming.

Werd daarom (door *Zaad* eerſt in deeze Landen voort-gekomen en aangequeekt) in een *Pot*, of *Houte Bak*, na geleegentheyd zijner grootte, met een afneemende Maan van *April*, niet alleen *geplant*, maar ook ter zelver tijd in een *Pot*, zeer warm, van alle koude Ooſte- en Noorde-winden bevrijd, *gezayd*, en in de Maand *October* binnens huys op een goede bequame plaats, daar men bij een doordringende felle *Vorſt* in ſtookt, geſteld. Moet gedurende de *Winter*, in welke hij zijne *Bladeren* laat vallen, met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begoten, en niet voor in 't laatſte van *Maert*, of 't begin van *April*, met een donkere Reegenachtige lucht weer buyten gebragt, voor koude nachten wel bewaard en voorzichtig gedekt werden.

Geſtalte der Bladeren.

De gedachte *Bladeren* zijn tamelijk groot, en begaafd met een aangename groente. Hebben de lengte van een vinger, wat meer of min; de breedte van ontrent een Duym; teeder en zacht van aart, onder wat bleeker geverwd als boven: eyndigen voor in een ſpits punt, en ruſten op korte *Steeltjens*. Gemeenlijk geſteld (gelijk in de andere ſoorten) drie en drie bij malkander aan hare punten, op de wijze van 't *Trifolium*, of *Drieblad*; alhoewel ook dikmaal twee teegens- of bij malkander, ook wel een alleen, hol en luchtig boven den anderen aan hare *Takjens* voortkomen; desgelijks ruſtende op zeer korte *Steeltjens*.

Aanwinning.

Deeze rare en ongemeene *Boom*, die echter, gelijk alreeds geſegt is, in deeze koude Geweſten geen *Zaad* voortbrengd, kan noch *aangewonnen* worden door zijne bij de *Wortel* uytlopende *jonge Loten*: welke men ten halven inſnijd, en met aarde overdekt: daar na, geworteld zijnde, met een volle Maan in *April* van de *oude* afneemd.

KRACHTEN.

Dioſc. lib. 3. cap. 167.

DE *Bladeren* en de *Baſt* deezes *Booms* hebben een verwarmende, ſcheydende, en verteerende kracht. Als men de *Bladeren* bind om 't dik des Beens van de *Vrouwen*, welke niet wel *verloſſen* konnen, zoo doen ze de *Vrucht* te voorſchijn komen,

doch

doch moeten ftraks daar na weer wech-genomen werden. *Galen. lib. Med. Simp. 6.* Geftoten, en op *Zweeringen* gelegt, doen ze dezelve achter blijven. Gedroogd, en een *Drachma* daar van met Spaanfche Wijn ingenomen, helpt de *Engborftige*; verwekt de *Maandftonden*; en zet, beyde *leevendige* en *doode Vrucht*, zonder moeyelijkheyd, voort.

Curt. lib. 30. c. 17. Het *Zaad* deezer *Boomen*, met Wijn ingedronken, doed *braken*.

XLVI HOOFDSTUK.

EBBENHOUT van CANDIEN.

Verfcheyde namen.

En zeer fchoon en beziens-waardig *Gewas*; dus in 't *Neederlandfch* genoemd, vermits 't in 't Eyland *Candien* uyt eygener aart groeyd; met witte, gelijk Zilver blinkende *Bladeren*, op de wijze der hier boven gemelde ANAGYRIS, of *geel Ebbenhout*, bij malkander zittende, en voor fpits toegaande, doch veel kleyner *Bladeren.* en fmaller, in gedaante de Bladeren van *Cytifus* niet ongelijk, alhoewel langer, ook voorzien met een lange, *Wortel.* dunne, en in drieën gedeelde zwarte *Wortel*. In 't *Latijn* werd deeze Boom geheeten EBENUS CRETICA: in 't *Hoogduytfch* EBENHOLTZ AUSZ CANDIA: en in 't *Italiaanfch* EBENO DI CANDIA.

Waar op te letten ftaat, Dit *Boom-gewas* bemind een zandige, goede en luchtige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemift, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der verdorvene Boomen doormengd: een warme, opene, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor alle koude *Ooften* *Noorde-winden*: ook in tijd van droogte een weynig Reegen-water, altijd in de Zon lauw gemaakt. Is in deeze Geweften teeder van aart: kan geenerley *koude*, of andere ongeleegentheeden van *Sneeuw* en *Wind* verdragen. Werd derhalven, in *April* met een volle Maan in een *Pot* geplant zijnde, op de helft van *September*, als de koele reegenen beginnen te vallen, binnens huys op een luchtige plaats gezet, daar het door de Venfteren, zoo lang als mogelijk is, de Zonneftralen kan genieten. Als nu de Maand *October* ten eynde is gelopen, moet men de Glaze Venfteren fluyten, en niet weer openen; maar om den anderen dag een vuurtje in *in de waarneeming.* den Oven ftoken. Als 't in *December* kouder word, begind men ieder dag eens te vuren; bij meerder koude tweemaal, en op 't alderfelfte driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en 's avonds weer ten zeeven of acht uren. Op dat'er ook bij nacht de Vorft niet mogt indringen, moet men bij tijds de Venfteren, zoo wel van binnen als van buyten, met Heyde, of met Werk van Vlas, en met Stroo, wel digt toemaken: ook nauwkeurig letten, dat ze niet te veel vochtigheyd ontfangen. Gedurende de geheele Winter mogen ze niet meer dan twee of drie malen van boven met een weynig, lauw-gemaakt, Reegen-water begoten of befprengd zijn. *en queeking deezer Gewaffen.* Als *Januarius*, en derhalven de grootfte koude, voorbij is, verminderd men ook weer het vuur, gelijk als 't door de toeneemende Vorft vermeerderd was geworden, en men ftookt dan ieder dag maar eens, tot in 't laatfte van *Februarius*: dan voorts om den anderen dag, tot aan den twaalfden of vijftienden *Maert*: waar na men geheel ophoud van te vuren. Om ook deeze *Gewaffen* allenxjens de Lucht weer gewoon te doen worden, opend men bij goede, heldere dagen de Venfteren. Men moet ze ook niet voor den uytgang van *April*, of den aanvang van *May*, na dat zich 't Weêr aanfteld, met een zoet reegentje en aangename Lucht, weer buyten, en in de ftralen der Zon zetten: daarenboven wel dekken voor koude nachten.

Op de nu verhaalde wijze heb ik dit aardig *Gewas* uyt overgezonden *Zaad* opgequeekt, ook drie jaren lang gezond en goed gehouden, in welke tijd het ruym anderhalve voet hoogte was opgefchoten. 't Zou noch hoger zijn gewaffen, indien niet een vervloekte *Kat* (eeven als of ze mij had mifgund het zonderling groot vermaak, 't welk ik nam in de gedurige aanfchouwing van dit *Boomtje*) door een fprong op de *Pot* te doen (welke op een Bank was gefteld) dezelve van boven neer had gefmeeten. Deeze droevige val heeft mij, lang daar na, noch in de ooren geklonken, en zeer gefmert. *Eene der zelve van den Autheur opgequeekt; doch door een Kat vernield.*

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van dit zeer fchoone Gewas gelegt op wonden, gekomen van *Adderen* en *Scorpioen-beeten*, geneezen dezelve gelukkiglijk. *Giftige beeten.*

XLVII HOOFDSTUK.

MASTIKBOOM.

Eeze aardige, en met een aangename altijd-durende groenheyd vercierde *Boom*, werd dus genoemd in 't *Neederlandfch*: in 't *Latijn* LENTISCUS, ook van zommige MORELLARIA: in 't *Hoogduytfch* MASTIXBAUM: in het *Franfch* LENTIQUE; en in het *Italiaanfch*, LENTISCO. *Verfcheyde namen.*

Men bevind deeze *Boomen* in onze Landen tamelijk hard van aart te zijn. Zij beminnen een zandige goede aarde, met twee-jarige Paerdemift, en een weynig Veengrond, of in plaats der zelve met Mol van vergane Boomen voorzien, en wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; bevrijd voor alle koude *Noorde-* en *Oofte-winden*, en tamelijk veel water. *Waarneeming.*

In deeze koude Geweften geeven ze in goede warme *Zomers* wel *Bloemen*, maar noyt eenig *Zaad*. Konnen op generley wijze veele koude *Herfft-Regenen*, *Mift*, *Sneeuw*, fterke *Winden*, *Rijp*, of eenige *Vorft* verdragen. Werden ter dier oorzaak met een afgaande Maan van *April* of *May* in een Pot geplant: in 't laatfte van *September*, na tijds geleegentheyd, binnens huys gebragt; op een taamlijk-warme plaats, daar niet als met fterke Vorft gevuurd werd, gezet; voor een doordringende koude bewaard; gedurende de *Winter* flechts onderhouden met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater, en niet voor half *April*, of eenige dagen eerder, met ftil Weêr, en een aangename zoete Reegen, weer buyten gefteld; doch voorzichtig gedekt teegens koude nachten. *Bloemen, doch in onze Landen geen Zaad.*

In onze Landen kan men haar *aanwinnen* op twee bijzondere wijzen; te weeten: *Aanwinning.*

Eerft, door haar *Zaad*, bekomen uyt heete Landen. 't Zelve werd gezayd in een Pot, gevuld met de voorgemelde aarde, bol en luchtig, met een volle Maan van *Maert*, *April* of *May*. Deeze Pot moet men dan tot in 't begin van *Junius* gedurig zetten van de eene warme Paerdemift in de andere; gelijk voor heenen van de *Acacia* en meer andere is gezegt. *Eerft door haar Zaad.*

Ten anderen, door hare bij of boven de *Wortel*, of aarde, uytgefprotene *jonge Loten*; welke men in *April*, een weynig voor de volle Maan, ten halven, op de wijze der *Angelieren*, met een Pennemes zeer fubtyl, weegens hare teederheyd, infnijd. Op 't tweede jaar daar na vatten ze gemeenelijk *Wortelen*; doch mogen niet, voor dat dezelve twee jaren oud zijn, van de *oude* afgenomen, en op de genoemde tijd in Potten verplant werden. Indien men 't eerder doed, men zal bevinden, dat hare een-jarige *Wortel*, *Ten anderen door jonge Loten.*

tel, als noch te teeder, allenxjens zal vergaan, en niet beklijven.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. 7. & 8. — DEeze *Boom* heeft een te zamen-trekkende kracht in al zijne deelen. Is droog in den eerſten Graad; ook middelmatig tuſſchen koud en heet.

Dioſcor. lib. 1. cap. 90. — De *Bladeren* in de mond geknauwd, verſlaan de *dorſt*, en maken een *goeden Adem*. 't *Zap*, daar uyt geparſt, en met Wijn ingedronken, ſtopt de *Buykloop*, de *Bloedgang*, en de al te overvloedige *Maandſtonden* der Vrouwen. Verhinderen ook 't uytſchieten der *Moeder*, en des *Aersdarms*.

Hippocrates. Plin. lib. 24. cap. 20. — 't *Water*, waar in de *Bladeren*, *Baſt* en *Wortelen* zijn gekookt; daar na gezuyverd, en dan weer gezoden, tot dat het dik werd, heeld de *gebrokene Beenderen* weer te zamen; doed 't *vleeſch* in *vervuylde wonden* groeyen; belet de voort-eetende *Zweeringen*; bevorderd de *watermaking*: maakt ook de loſſe *tanden* en 't *Tandvleeſch* vaſt.

Maſtik, welke de beſte. — De *Gom*, of 't *Hars* van deezen *Boom*, genoemd *Maſtik*, is warm in den eerſten, en droog in den tweeden Graad, zonder eenige ſcharpheyd, ſcheydende en weekmakende van aart. De beſte is wit, klaar, blinkende, brosachtig, welriekend, zonder vuyligheyd, en in kleyne ſtukjens geſcheyden: die groen is, deugt niet. Heeft teegens al de bovengedachte qualen eevendezelve werking. Gepulverizeert, en met wit van een Ey vermengd, geneeſdze de *barſten* en *kloven* in *handen* en *lippen*. Vijf of zes Greinen, telkens met Wijn ingenomen, verſterkt de *Maag*, en neemd de *Maagſmerten* weg. Met eenige Syroop gebruykt, verdrijfd ze een *verouderden Hoeſt*, en belet het *Bloed-ſpouwen*. In de mond geknauwd, en een weynig tijds daar in gehouden, verſterktze de *Harſſenen*, en doed de *ſlijmerige vochtigheeden* na beneeden zinken.

Dodon. lib. 30. cap. 20.

Lobel. lib. 2. fol. 114.

XLVIII HOOFDSTUK.

LOTUSBOOM.

Verſcheyde namen. — Et deezen, en (mijns weetens) met geenen anderen naam in 't *Neederlandſch* bekend, werd in 't *Latijn* genoemd LOTUS ARBOR; in 't *Hoogduytſch* LOTUSZBAUM: in 't *Franſch* ALYSIER; en in het *Italiaanſch* LOTO ALBERO, BAGOLARO, of ook PERLARO.

Waarneeming, en Queeking. — Deeze *Boomen* zijn tamelijk hard van aart. Beminnen een gemeene, zandige, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt doormengde grond: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en redelijk veel Water. Geeven in deeze Landen noch *Bloemen* noch *Vruchten*: konnen eevenwel felle *Vorſt*, *Sorm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, en de andere ongeleegentheeden der Winter uytſtaan, als ze tamelijk oud zijn geworden; maar noch jong, en de dikte van een vinger of duym noch niet bekomen hebbende, werden ze, buyten ſtaande, haaſtig, door *Vorſt* of ſterke *koude*, van 't leeven beroofd. Moeten derhalven tot zoo lang toe in een Pot gezet, gedurende de *Winter-koude*, binnens huys bewaard, en matig met Reegenwater bevochtigd zijn.

Aanwinning. — Bezwaarlijk konnen ze in onze Geweſten door hare *Takken aangewonnen werden*, ten zij op zulk een wijze, als van de *Oranje-Boomen* is geſproken: maar wel door uyt andere Landen bekomen ten vollen rijp *Zaad*; 't welk in de Maand van *April* of *May* in een Pot, vervuld met de gemelde aarde, ſtraks na 't laatſte Quartier der Maan, moet gezayd, of luchtig gelegt zijn, niet boven een vinger breedte diep.

Leeven eenige honderd jaren. *Theophraſt. lib. 4. Plin. lib. 44. cap. 16.* — Van naturen werden deeze *Boomen* zeer *oud*; ja blijven *eenige honderd* jaren in 't leeven, volgens de getuygeniſſen van THEOPHRASTUS ERESIUS en PLINIUS: welke laatſtgenoemde Schrijver ſegt in 't *ſestiende Hoofdſtuk* zijns *vierenveertigſten Boeks*, dat in zijnen tijd, ontrent de Kerk van *Lucina* te *Romen*, noch ſtond een LOTUSBOOM, die meer dan *vierhonderd en vijftig jaren* oud was. Noch was'er een *andere*, *veel ouder* dan de gedachte; van wiens planting gantſch geen geheugenis was overgebleeven; genoemd LOTUS CAPILLATA, of *gehayrde Lotusboom*; om dat de Geeſtelijke Maagden, geheeten VESTALES, die 't Vuur in een gedurige onderhouding bewaarden, 't hayr, het welk ze van hare Hoofden afſneeden, aan deezen *Boom* plegen te hangen.

Lotusboom van neegenhonderd jaren. — In des gedachten PLINII tijd wierd in *Vulcanali* noch een andere gezien, geſtigt van ROMULUS, na wien de Stad ROMEN dien naam heeft bekomen, zoo oud als de gemelde Stad zelfs; te weeten, ontrent *neegenhonderd jaren*, gelijk zulks MASSURIUS bij den genoemden PLINIUS getuygd.

De *mijne*, die in mijnen Tuyn heeft geſtaan *neegenentwintig jaren*, op een warme, en wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor alle *Ooſte* of koude *Noorde winden*, opgeſchoten tot de hoogte eens *Karſſebooms*, is, nu drie jaren geleeden, een weynig boven de aarde verdorven; en, vermits 't quaad te zeer inkankerde, geheel vergaan.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 8. — DEeze *Boom* is verdrogende van aart; dun van deelen, en een weynig te zamen-trekkende.

Avicenna. — De *Bladeren* uytgeparſt, en 't *Zap* met Zuyker of Honig gekookt, is goed voor de *Longe*; en voor de geene, welke zich *Engborſtig* bevinden.

Dioſcor. l. 1. cap. 172. Lonicer. cap. 88. — De *Vruchten*, van geen t'zamen-trekkende kracht zijnde, verſterken de *Maag*: werden ter dier oorzaak veel gegeeten; inzonderheyd van de Volkeren, daar ze van zelfs, of in meenigte groeyen (waar van daan die ook hebben bekomen de naam van LOTOPHAGI), want ze zijn zeer aangenaam van ſmaak.

Æginet. lib. 7. fol. 394. — 't *Water*, of de *Wijn*, daar 't afſchaafzel van dit *Hout* in gekookt is geweeſt, gedronken, *ſtopt* het Ligchaam: is ook zeer dienſtig teegens de *Bloedloop* en andere *Vloeden* zoo van Mannen als Vrouwen: maakt het *Hayr* roodachtig: belet 't *uytvallen* van 't zelve, en doet het weer *groeyen*.

Van dit *Hout* werden ook Fluyten en meer andere dingen gemaakt.

XLIX HOOFDSTUK.

TERPENTYNBOOM.

Verſcheyde namen. — Erd in onze *Neederlandſche* Taal met deezen; en (mijns weetens) met geenen anderen naam beteekend: in 't *Latijn* TEREBINTHUS, of ARBOR GRANI VIRIDIS, zoo veel als, *Boom met groene Korlen*, vermits zijn beſte *Zaad*, om te zayen, *groen* is; en 't geen men ziet *rood* te zijn, is oud: in 't *Hoogduytſch* TERPENTINBAUM: in 't *Franſch* TEREBINTE; en in 't *Italiaanſch* TEREBINTO, of ook ARBORE DI TREMENTINA.

Waarneeming en opqueeking. — Deeze *Boomen* beminnen uyt eygener natuur een zandige, goede en bequame aarde, met niet te veel tweejarige Paerdemiſt, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en genoegzame Veengrond, te zamen wel door malkander gemengd: een opene, luchtige, vrye, warme, en wel ter Zon geleegene plaats, veylig voor alle koude *Noorde-winden*; en in de *Zomer* tamelijk veel Water. Geeven in onze Geweſten, door gebrek van

Geeft in

warmte,

deeze Gewesten noch Vruchten noch Bloemen.

warmte; geen *Vruchten*; ook noyt eenige *Bloemen.* Zijn teeder van aart: konnen niet wel verdragen veel koude *Herfst-reegenen, Storm-winden, neevelige Lucht, Sneeuw* of *Vorst.* Werden ter dier oorzaak met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot geplant, of met de gemelde Maan in *Maert* luchtig daar in gezayd, wanneer men 't *Zaad* bekomen heeft; of niet dieper dan twee stroo breed daar in gelegt. De Pot moet gedurig, tot aan de bovenste rand, in warme varssche Paerdemist op een warme plaats, of in een Zonnebak in de aarde, zijn gedaan. Maar vermits de Paerdemist in veertien dagen tijds de warmte verliest, zoo moet de Pot daar uytgenomen, en in nieuwe mist gezet: dan in 't laatste van *September*, of in 't begin van *October*, na geleegentheyd des tijds, binnens huys gebragt werden, op een luchtige, goede, warme plaats, daar bij koude en vriezende Lucht in een Yzere Oven gevuurd werd. Doch eer 't zoo verre komt, moet men deeze *Gewassen*, gedurende de geheele Maand *October*, door openzetting der Vensteren, de Lucht en Zon, zoo lang doenlijk is, laten genieten bij goed en bequaam Weêr; maar niet langer. Mogen ook, zoo lang de *Winter-koude* aanhoud, niet meer dan twee, of ten hoogsten driemaal, van boven een weynig met lauw-gemaakt Reegen-water werden begoten. In deeze tijd behouden ze hare *Bladeren* niet, maar laten ze al te zamen vallen. In de Maand *Maert* doed men haar, bij goed Weêr, door 't openen der Vensteren de Lucht een weynig gewoon werden. Omtrent half *April*, of wat later, met een zoet reegentje, stil Weêr, en bequame Lucht, brengd men ze weer buyten; en men dekt ze zorgvuldig voor *koude Reegenen, rijpende nachten*, en *sneeuwige vochtigheyd.*

Zorgvuldig moet men op haar passen.

Aanwinning, door Zaad,

Deeze Edele *Boom* kan in onze Landen niet anders als door zijn *Zaad*, uyt warmer Gewesten herwaarts gezonden, *aangewonnen* werden, vermits hij bij de *Wortel* zeer zelden, of noyt, *jonge Loten* uytschiet. Eevenwel heb ik ondervonden, dat zijne meer dan eenjarige *Takken*, een paar duym breed rondom met de punt van een Mes tot in 't *Hout* geboord, met veele gaatjens, en dan in een Potje ingelegt zijnde, *Wortelen* geschoten hebben: welke, in *April* met een wassende Maan van d'oude genomen, genoegzaam zijn opgewassen, en zich dus hebben vermeenigvuldigd.

en Takken.

Geweldigen ouderdom *Joseph. l. 4. cap. 31.*

Deeze *Boomen* vergaan niet haast, maar blijven veele jaren in 't leeven: want 't is haren eygenen aart, zeer oud te werden. De vermaarde Geschiedschrijver der *Joodsche* Oorlogen en oude Geschiedenissen, FLAVIUS JOSEPHUS, verhaald, dat bij CHEBUR, een Stad der IDUMEERS, een TERPENTYNBOOM heeft gestaan, van 't *begin des Weerelds* af, tot op den tijd des Keyzers VESPASIANI, die teegens de *Joden* Oorlogde.

Deezer Boomen.

Desgelijks schrijft de Engelschman WILLIAM LITHGOUW, in zijne *neegentien-jarige Reyzen*, dat hij in 't jaar 1612. niet verre van JERUSALEM heeft gezien een TERPENTYNBOOM aan den Weg geplant, bij welke de *Propheet Habacuc* heeft gewoond. Dezelve was doemaals noch groen en wel gesteld.

KRACHTEN.

Diosc. l. 1. c. 92. Curt. l. 27. c. 1.

DE *Bladeren*, *Vruchten* en *Bast* deezer *Boomen* zijn verwarmende en verdrogende in den tweeden Graad; ook een weynig te zamen-trekkende van aart. De *Bladeren* en *Wortelen*, in Wijn gekookt, versterken de *Maag.*

Galen. lib. Med. Simp. 8.

De *Vruchten* gegeeten, verwekken de lust tot het *echte werk*, bevorderen de *Watermaking*; openen de *verstoptheyd der Milt*, en geneezen de *Spinnen-beeten*, of *steeken.*

Amat. Lusit. lib. 1. enarr. 82.

De *Hars* van deezen *Boom*, welke de oprechte *Terebintijn* is, verwarmd, verzacht, trekt uyt, zuyverd, en vaagd af. 'Is goed voor die geene, welke *in krachten* afneemen. Met Zuyker gebruykt, geneest een *quade borst.* Met Muscaat en Zuyker ingenomen, verdrijft de pijn der *Nieren*: der *Blaas*; der *Lendenen*, en de *koude Pis.* Gewasschen zijnde, en daar van een half once met anderhalf once Syroop van *Althæa*, of witte *Malve*, zomtijds gebruykt, is zeer goed teegens 't *Graveel.* Gekookt, en daar van acht dagen lang ieder morgen drie of vier pillen ingeswolgen, helpt de geene, welke met de *Spaansche Pokken* zijn besmet. Een once daar van ingenomen, *opend* het Ligchaam: jaagd uyt alle *Galachtige vochtigheeden*: scheyd de *winden*: maakt alle rauwheyd rijp: verdrijft alle smerten uyt de *Leeden*, en doed een gezwollene *Milt* kleyn worden. Twee, drie of vier *Drachmen* hier van met een *Drachma* Rhabarbar ingenomen, is goed voor de *Geelzucht.*

Æginet. lib. Med. 1. cap. 23.

Dodon. lib. 30. cap. 19.

Deeze *Terpentijn* werd ook met groot voordeel gedaan in alle *Zalven*, op alle *Plaasters*, welke men gebruykt om te verwarmen. Want zij verzacht allerley oude en harde *Zweeren*, en geneest de *wonden.*

De beste *Terpentijn* is wit, blauwachtig, helder, en welriekende.

L HOOFDSTUK.

PISTACIENBOOM.

Verscheyde namen.

BY veele, in onze koude *Neederlanden*, niet alleen met deezen naam bekend, maar ook dikmaal geheeten FISTIKENBOOM: in 't *Latijn* PISTACIA, BISTACIA, of TEREBINTHUS INDICA: in 't *Hoogduytsch* WELSCH PIMPERNUSZLEIN, of PISTACIENBAUM: in het *Fransch* PISTACHES, PISTACIE, en in het *Italiaansch* PISTACCHI.

Opqueeking.

Deeze *Boomen* beminnen van naturen een zandige luchtige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der vergane Boomen, of in des zelven plaats met Veen-aarde, wel doormengd: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* bevrijd; en een matige bevochtiging door Reegen-water, in de Zon lauw geworden. Geeven in deeze Gewesten noch *Bloemen* noch *Vruchten.* Willen echter hier tamelijk wel voort-groeyen, onaangezien zij ongeerne veel koude *Herfst-reegenen*, *sterke winden*, *neevelige Lucht*, *Rijp*, of felle *Vorst* verdragen.

Geeft hier noch Bloemen noch Vruchten.

Verder waarneeming.

Werden daarom met een afgaande Maan van *April* in een Pot geplant, gevuld met de hier boven beschreevene aarde: daar na in 't laatste van *September* of 't begin van *October*, na geleegentheyd van de tijd, wel droog binnens huys op een goede luchtige plaats gezet, daar bij koud Weêr in gevuurd werd, op dat ze niet bevriezen mochten. Gedurende de geheele *Winter* moet men ze niet meer als twee of driemaal met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van boven begieten: ook niet voor half *April*, of wat later, na dat het Weêr goed is, met een zoete Lucht en warme Reegen weer buyten stellen. Dan noch moet men wel letten, haar voor *Sneeuw*, *Hagel*, en *koude nachten* voorzichtig te dekken.

Bladeren.

Zij blijven niet altijd groen, maar laten binnens huys in de Maand van *October* hare *Bladeren* vallen: welke gemeenelijk weer uytlopen in 't begin van *May*, door drijving der natuur, wanneer ze de warmte der Zon gevoelen.

Leeven lang.

Niet haast vergaan ze, maar blijven, uyt eygener aart, zeer lang in 't leeven.

Aanwinning, door hare Takken, en door haar Zaad.

In onze Landen kan men haar *aanwinnen* op tweederley wijzen. *Eerst*, door hare *Takken*, met een Mes geboord, en ingelegt, gelijk wij van de *Oranjeboom* hebben gezegt. Daar na, door haar *Zaad*; 't welk men moet inleggen met een wassende Maan van *May*, in

in een Pot, gevuld met de boven gedachte aarde, warm in de Zon gezet, en niet veel vochtigheyd gegeeven. 't Moet ook niet te digt, of dieper als een Stroo breedte gezayd zijn.

Wat hier bij in acht te neemen ſtaat.

't Is niet genoeg, deeze Pot op een warme plaats te zetten: maar men moet haar ook tot de bovenſte rand toe in warme Paerdemiſt ſtellen, twee Maanden, of noch langer; gedurig met Glazen overdekt. Als de Miſt zijne warmte begind te verliezen, moet men t'elkens de Pot daar uyt neemen, en weer in warme varſſche zetten, gelijk van de *Acacia* is gezegt. Dus zal het Zaad ſpoedig uytſchieten, en te voorſchijn komen.

KRACHTEN.

Avicenna Averroes lib. Simp. cap. 40.

DE *Vruchten* deezer Boomen zijn warm en vochtig; ook een weynig te zamen-trekkend van aart. Matig gegeeten, verſterken ze beyde *Hert* en *Maag*; maken *goed Bloed*; en zijn zeer gezond voor *zwakke* en *uytteerende* menſchen: openen de verſtoptheyd der *Longe*; verteeren de *Fluymen*, maken rijp alle *rauwe vochtigheeden*; verdrijven dienvolgens de *Hoeſt*, verſterken de *Leever*; openen de *verſtoptheyd* der zelve: zijn goed voor *Zweeringen*, *ſmerten*, en andere gebreeken der *Nieren*: vermeerderen 't *Zaad*, en veroorzaken luſt tot 't *Echte werk*. Met Wijn gebruykt, geneezen ze de *beeten* der *giftige dieren*, en weerſtaan ook allerley *Gif*.

Ægin. lib. 7. fol. 405.

Dioſc. l. 1. c. 178.

Plin. lib. 23. cap. 8.

Van de *Korlen* deezer *Vruchten* maakt men *Marcepaintjens*, zeer bequaam, om *oude Mannen* nieuwe *luſt* en *krachten* te geeven tot de omhelzing.

Oly uyt de Korlen.

De *Oly*, welke hier uyt getrokken werd, is zeer dienſtig tot verſterking der *Harſſenen*: ook zonderling goed teegens de ſteeken der *Adderen*, *Slangen*, en diergelijke vergiftige Dieren.

Beſte Vruchten.

De beſte *Vruchten* zijn de grootſte en varſchſte; donker-groen van verwe, en een weynig na Tarpentijn riekende.

LI HOOFDSTUK.

SUMACHBOOM.

Verſcheyde namen.

It beziens-waardig Boom-gewas voerd in 't *Neederlandſch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van SMAK: werd in 't *Latijn* geheeten SUMACH ARBOR, of RHUS: in 't *Hoogduytſch* GERBERBAUM, of ook SLINGHBAUM: in 't *Franſch* RHOU, en in 't *Italiaanſch* RHU, of SOMACHO.

Drie byzondere ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart en eygenſchappen bekend geworden *drie* bijzondere ſoorten; te weeten:

De *eerſte*, zijnde de nu genoemde SUMACH ARBOR, of SUMACHBOOM, die ook in 't *Latijn* werd geheeten RHUS VIRGINIANA, of RHUS UYT VIRGINIEN; in 't *Hoogduytſch* INDIANISCHER GERBERBAUM, waſt tot een hogen en breeden *Boom*, wiens jonge *Takken* inwendig met een *Zap* als *Melk* zijn voorzien; uytwendig geheel bekleed met een groene, ruyge, zachte wolligheyd. Teegens den *Herfſt* werden ze bruynachtig, daar na vaal: doch bij meerder ouderdom vergaat het met'er tijd weer. Ondertuſſchen geeft dit een zeer wonderlijke en aardige aanſchouwing, als te weeg gebragt van de grootſte en konſtigſte Werkmeeſter. Wanneer nu deeze *Takken* in de *Winter* hare *Bladeren* hebben verlooren, vertonen ze zeer kluchtig de recht-eygentlijke gedaante van een *Harts-hoorn*. De gemelde *Bladeren* zijn zacht en groen; lang ontrent anderhalve, breed een halve voet, in vijftien en zeeventien, altijd twee regt teegens over malkander zittende, nochtans voor in-een uytgaande *deelen*, met een regtdoorgaande *Zeenuw* geſcheyden. Voor aan lopen de *Bladeren* gantſch ſpits toe, en zijn rondom aardig ingezaagd. Ieder der gedachte deelen in 't bijzonder, is ontrent een duym breed, en zeeven vingeren breedte lang: doch 't eene voor-aanſtaande korter en breeder; van onder bleek-verwig, van boven zwart-groen, blinkende; van ſmaak niet onaangenaam, maar geweldig te zamentrekkende.

Beſchrijving van de eerſte.

Van de tweede.

De *tweede*, RHUS CORIARIORUM, of LEERTOUWERS RHUS, anders ook SMAK genoemd, vermits de *Leertouwers* ieder jaar al de *jonge Spruyten* deezer Boomen tot aan de wortel toe afznijden, drogen, en een Stof daar van maken, bequaam tot haar gebruyk, werd niet zoo groot, maar ſchiet alleen op tot de hoogte van vijf of zes voeten.

Van de derde hier na.

De *derde*, RHUS MYRTIFOLIA; of RHUS MET MYRTE BLADEREN, is geen *Boom-gewas*, maar alleen een *Struvellige plant*. Zullen derhalven op een andere plaats gevoegelijker, onder de planten, hier van konnen ſpreeken.

Waarneeming der twee eerſte ſoorten.

Beyde de voorgedagte beziens-waardige *Boomen* zijn van ontrent dezelve aart, en derhalven van eenerley *Queeking*. Beminnen een gemeene, zandige: of noch meer een ſteenige, gemeſtte, ook wel ongemeſtte grond: een opene, vrye, luchtige, wel geleegene plaats; en veel Water. Eevenwel vergaan ze niet ligt door groote droogte.

Bloemen van de Virginiaanſche, met Zaad.

Elke *Zomer* geeven ze een opſtaande en tamelijk getrosſte *Bloem*, voort-komende in 't laatſte van *May*, en begin van *Junius*. De *Virginiaanſche* beſtaat uyt vijf kleyne groene *bladertjens*; en zijn veele honderden te zaam-gevoegd in een ontrent een hand lange, taamlijk dikke, voor ſpitsachtig toegaande, en regt opſtaande *Druyf-tros*. Van binnen zijn ze vercierd, eerſt met bleekroode en ronde *Knopjens*, waar op zich eenige zwarte *ſtipjens* vertonen; doch daar na worden ze bruynrood; van binnen gevuld met een kleyn bruynachtig *Zaadje*, 't welk de gedaante van een Nier heeft. Daar teegens is de *Bloem* van de *Leertouwers Rhus* wit: ook zijn de *Bladeren* veel korter, meer als de helft ſmaller, en bleeker. In deeze koude Landen geeven ze geen rijp *Zaad*. Brengen een ſlegt en voos *Hout* voort: blijven ook niet zoo lang in 't leeven, als andere Boomen. Konnen *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan. Eevenwel kan de *Rhus Coriariorum*, noch jong en teeder zijnde, in felle *koude* buytens huys ſtaande, lichtelijk, te zamen met zijne aanzienlijke groenheyd, van 't leeven beroofd werden. Moet derhalven in een Pot, of houte Bak ſtaan, en in koude tijden binnens huys zijn gezet, tot dat ze een bequaame dikte, en genoegzaam ſterk Hout heeft gekreegen, om de onguurheyd van de *Winter* te konnen verdragen.

En van de Leertouwers Rhus zonder Zaad.

Hout, ſlecht en voos.

Aanwinning.

Alhoewel de laatſt-gedachte ſoort, gelijk alreeds gezegt is, geen goed *Zaad* geeft, echter konnen ze *aangewonnen* worden door hare bij de *Wortel* uytſchietende, wijd en breed door de aarde heenen borende *jonge Loten*, vermits de Natuur 't geen ze 't eene deel heeft onthouden, meeſt altijd in een ander deel weer vergoed. Gemeenelijk vatten deeze *uytſpruytzels* van zelfs *wortel*: of ten halven ingeſneeden, op de wijze der *Angelieren*, wortelen ze zeer ſpoedig, en konnen dus genoegzaam en ligtelijk *aangeteeld* worden. Van de *oude* afgenomen, moet men haar in de Maand van *Maert* of *April*, na dat de tijd zich hier toe bequaam toond, met een afgaande Maan, in de voorgedachte aarde *verplanten*.

Onderſcheyd.

De Boom, genoemd RHUS CORIARIORUM, of *Leertouwers Rhus*, begeerd in de *Wintertijd* gezet te zijn in een warmer, en voor de koude zoo *Ooſte-* als *Noorde-winden* meer bevrijdde plaats, als de RHUS VIRGINIANA, of de GEMEENE SUMACHBOOM. Want vermits hij teederder en gevoellijker van aart is, zoo kan hij ook dies te minder *koude* verdragen.

KRACH-

Sumach Arbor.

SASSAFRAS ARBOR
FOLIO GRENATO

SASSAFRAS ARBOR FOLIO FICULNEO.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 8. & 6. de Compos. Med. sec. Locos.

DE *Bladeren*, *Vruchten*, en 't *Zaad* deezes Booms zijn verdrogende in den derden, verkoelende in den tweeden Graad, en zeer te zamen-trekkende van aart.

Eene der genoemde drie, of ook de *Bast* der *Takken*, met Eyke bladeren in Wijn gekookt, stoppen allerley *Bloedgang*; desgelijks beyde de *witte*, en ook de overvloedige *roode Maandstonden* der Vrouwen. Dezelve Wijn verdroogd de *lopende Ooren*. Is zeer goed voor de *bloedige Takken* (*Speenen*, of *Ambeyen*) wanneer men dezelve daar mee wascht. Met Edik en Zuyker vermengd; dan op de *Kanker*, ook op holle, in- en voort-eetende, of lopende *Zweeringen* gelegt, geneest dezelve. Als men'er 't *hayr* mee wascht, werd het *zwart*.

Plin. lib. 24. cap. 11. Diosc. lib. 1. cap. 148.

Matthiol. lib. 1. cap. 124.

Men gebruykt ook de *Bladeren*, om'er *Leêr* meê te bereyden. Desgelijks maakt men een *Massa* van 't *Zaad*, gedroogd, gepulverizeert, dan met Gom van *Arabien* en Rooze-water vermengd. Hier van een *Drachma*, op de wijze van *Pillen*, ingenomen, verhinderd het *bloed-spouwen*, veroorzaakt door scharpe op de borst vallende vochtigheeden.

Dodon. lib. 27. cap. 18.

De varssche *Vruchten* gestoten, en in Weegbree-water gedistilleert, maakt de *Tanden vast*, en is zeer goed, om de *verrotting* der zelve te verdrijven. Vier oncen van dit Water voor de Maaltijd gedronken, versterkt de *Maag*; en doed ook allerley *Vloeden* ophouden.

Lonic. lib. 1. cap. 82.

De *Gom* deezes *Booms* verdrijfd de *Tandpijn*, wanneer men dezelve steekt in de holligheyd der Tanden.

LII HOOFDSTUK.

SASSAFRASBOOM.

Verscheyde namen.

En Eedele, zeer heelzame, en gantsch rare Boom, heeft bij de *Neederlanders* geen andere naam dan deeze bekomen. In 't *Latijn* werd hij geheeten SASSAFRAS ARBOR: in 't *Fransch* ARBRE DE SASSAFRAS; en in het *Italiaansch* SASSAFRA.

Tweederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten, namentlijk, I. SASSAFRAS ARBOR FOLIO FICULNEO, of SASSAFRASBOOM *met Bladeren op de wijze van een Vijgeboom*: en II. SASSAFRAS ARBOR FOLIO CRENATO, of SASSAFRASBOOM *met gekerfde Bladeren*, zijnde diep in drie deelen gesneeden, gelijk het CLEMATIS PASSIFLORA FLORE ROSEO CLAVATO, of, volgens de gemeene noeming, PASSIEBLOEM, doch grooter; met een donkere aangename groente boven, maar onder met een wat bleeker verwe vercierd; en in 't midden van ieder afscheydzel voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt voortkomen verscheydene kleyne, doch zichtbare *Adertjens*, uytschietende tot aan de kanten, welke zaags-wijze getand zijn, op dezelve manier, als die van de *Passie-bloem*, voor aan spitsachtig toegaande.

Sassafras met gekerfde Bladeren.

Sassafras met bladeren op de manier van een Vijgeboom.

De *Bladeren* der andere zijn aan de kanten glad en effen; ook in drie deelen, maar nauwelijks ten halven, gelijk zommige *Vijgebladeren*, ingesneeden; anders in grootte, verwe, en veelheyd van doorlopende *Adertjens*, ook in steevigheyd van *blad*, weynig van de vorige verschillende. 't Middelste deel is 't grootste, en ten naasten bij rond: de twee andere zijn veel kleyner, en gaan een weynig spitzer toe. Beyde deeze soorten zijn met een bruyn-rood *Hout* aan al hare *Takken* niet onaangenaam vercierd. In 't jaar 1655. wierden ze mij, onder meer andere rare Gewassen, uyt *Virginien* toegezonden door JOHAN *van* WELY, *Amsterdamsch* Koopman, die op 't genoemde Gewest handelde.

Waarneeming en opqueeking

Deeze *Boomen* beminnen in onze Landen een grond, in welke ze bequaamelijk konnen groeyen, en die genoegzaam met hare Natuur overeenkomt. Dezelve werd bereyd uyt een deel goede, geen verschimmelde of qualijk-riekende aarde; een deel Mol uyt vergaane Boomen; een deel oude tweejarige Paerdemist, en een goed gedeelte grof Zand, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* bevrijd, en matige vochtigheyd. Geeven in onze Gewesten noch *Bloemen* noch *Vruchten*: konnen niet wel veel *Zomersche*, maar noch veel minder eenige koude *Herfst-reegenen*, *neevelige Lucht*, *sterke Winden*, *Rijp*, *Hagel*, en felle *Vorst* uyt staan: werden derhalven in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, gezet in een aarde Pot, gevuld met de gemelde grond: ontrent half *September*, of een weynig later, na geleegentheyd des tijds, wel droog geworden, en met goed Weêr, binnens huys gebragt, op een luchtige bequame plaats, daar bij *Vorst* in gevuurd werd, door middel van een Kagchel. Zoo lang de *Winter-koude* duurd, moet men ze met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water twee of driemaal van boven begieten: mogen niet nabij den Oven; niet ook om laag op de Vloer, maar hoog, daar geen togten zijn, gezet; daarenboven niet voor half *April*, of teegens de *May*, na dat het Weêr zich aansteld, met een zoete Lucht en aangenaam-warme Reegen, indien zulks kan geschieden, weer buyten de Zonnestralen voorgesteld; dan noch voor *koude nachten* en andere ongeleegentheeden, tot in *May* wel gewagt, en voorzichtig gedekt worden, wijl ze teeder van aart zijn. *Echter leeven ze lang*, en zijn vercierd met een *altijd-blijvende groenheyd*: noyt ziet men ze bladerloos, ten zij door zwakheyd, of eenig gebrek der natuur.

deeze beyde soorten

Hoe gequeekt en gekoesterd,

Door zulk een *Queeking* en *Waarneeming* heb ik de SASSAFRAS ARBOR FOLIO FICULNEO, of *Sassafrasboom met bladeren als die der Vijge-boomen*, zeeven jaren lang goed en in zijn kracht bewaard gehad; in welke tijd hij de hoogte van ontrent vijf voeten had bekomen, tot verwondering van veele.

doch eyndelijk verloren.

Die *met gekerfde of getandde Bladeren*, welke de meeste warmte van nooden hebben, behield ik ter nauwer nood vijf jaren, zijnde opgereezen ter hoogte van weynig min als derdehalve voet. Eyndelijk zijn ze beyde verloren gegaan; de eene door verrotting der *Wortel*; de andere door een onvoorziene, schielijk aankomende, en doordringende *Vorst*, welke ons Gewest dikmaal onderworpen is. Noyt komen mij de *gedroogde Bladeren* voor 't gezicht, of ik gevoel over dit verlies moeyelijkheyd in mijnen Geest. Echter hoop ik deeze Boomen haast weer aangewonnen te zullen hebben.

KRACHTEN.

Wonden.

DE *Bladeren* van deeze welriekende *Boom* zijn zeer goed voor allerley *varssche wonden*, daar opgelegt.

Nicol. Monard. Hist. Simp. cap. 24.

't *Hout* is warm en droog in den tweeden, de *Bast* daarenteegen heet in den tweeden, en droog in den derden Graad, inzonderheyd die van de *Wortel*; welke 't beste van deezen geheelen *Boom*, ook veel krachtiger is, als die van de *Takken*; die van *Takken* weer veel beeter als die van de *Stam*.

Deugden des Houts, en der Wortel.

Dit *Hout* heeft een zeer lieflijk-geurigen reuk. Werd van *Christoph. à Costa* genoemd LIGNUM MOLUCENSE, en diend de menschen tot een zeer gezonde Artzeny. Een stukje van dit *Hout* bij zich gedragen, en dikmaal daar aangeroken, is zeer goed voor een *pestilentiale lucht*, en allerley *besmettende ziekten*.

Teegens

Een lood van 't gedachte *Hout*, of van de *Wortel*,

vier-

veelerley Gebreeken; vierentwintig uuren lang in ruym twee Kannen Water te weyken gelegt, en daar na in *Duplice vase*, of *B. M.* tot op de helft gekookt, en gezuyverd; dan op 't zelve gekookte Hout noch eens twee Kannen gedaan, en tot op anderhalve verzoden, is zeer dienstig voor de volgende gebreeken.

En hoe te gebruyken. Ruym een half Pintje, of wat minder, na dat de kranckheyd hitzig, of de Lijder sterk is, van het eerst-gekookte water, een weynig warm gemaakt, 's morgens nuchteren ingenomen, en daar op gezweet; of daar van over en na de maaltijd gedronken, zonder daar op te zweeten; voorts geen andere als gezonde, drooge, voedzame Spijzen matig genuttigd, geneeft de *Spaansche Pokken*, 't *Podagra*, en allerley soorten van *Jigt*.

Christoph. à Costa. Aromat. lib. cap. 34. Het tweede Water, met een weynig Zuyker door den dag gedronken, verdrijft alle *Koortzen*; ook *Ziekten*, veroorzaakt door koude, verstopping, quade spijzen, en andere ongeleegentheeden: verjaagt de *Miltziekte*, en de *Waterzucht*, *Steen* en *Graveel*: versterkt en helpt een koude *Maag*, en 't geheele *Ingewand*. Is goed voor een *quade Borst*; koude gebreeken der *Longe*, en allerley *Catarrhen*, of *Zinkingen*, als men voor af een zachte purgatie heeft ingenomen: stild ook de smerten der *Nieren*, en der *Lendenen*: drijft uyt de *Winden*; bevorderd de *waterlossing*; verwekt de *Maandstonden*, en zuyverd de *Moeder* der Vrouwen, tot vruchtbaar-werding; belet het *braken*, en doed de *spijzen wel verteeren*. Maakt een goeden *adem*; versterkt de *Leever*; verdrijft het *Colijk*; geeft een gezonde *verwe*; doed *magere* Lieden *vet* werden; bewaard ieder voor de *Pest*; is goed teegens *vergif*, en maakt een *open Ligchaam*. *Joh Bauhin. lib.* 4. *tom.* 1. *cap.* 32.

Hout, en Bast. Zes greinen van 't gestootene *Hout*, te zamen met den *Bast*, in Roozewater ingenomen, heeft dezelve werking teegens al de gemelde Gebreeken. Doed daarenboven allerley slach van *Wormen* sterven,

Zeldzaamheyd. Als de *Vogelen* van de *Vruchten* eeten, werden haar de Harssenen zoodanig ontsteld, dat ze zich met de hand laten vangen: maar te veel daar van genomen, veroorzaakt haar de dood.

LIII HOOFDSTUK.

STYRAXBOOM.

Verschey-de namen. In deeze Landen een zeer geliefd en schoon *Gewas*, voerd deezen naam in 't *Neederlandsch*. Werd in 't *Latijn* geheeten STYRAX, of STORAX ARBOR: in het *Hoogduytsch* STYRAXBAUM; en in 't *Italiaansch* STORACE.

Gom. Uyt deeze *Boomen* vloeyd een zeer welriekende *Gom*, van dien zelven naam, doch alleen in de warme Landen; en bij alle Liefhebbers der Genees-konst genoeg bekend.

Waarneeming. Zij beminnen een goede, zandige aarde, met een weynig oude Paardemist van twee jaren, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der vergane Boomen, of in plaats van het zelve Veen-aarde, te zamen wel en genoegzaam onder malkander gemengd; een warme, opene, luchtige, vrye, en bequamelijk ter Zon geleegene plaats; neevens matige vochtigheyd. Geeven, als ze oud genoeg zijn geworden, in onze Gewesten, niet alleen *Bloemen*, wit van verwe, welke in 't begin van *Junius*, of wat later, voortkomen, en tros-wijze tusschen de *Bladeren* aan de *Steel* zitten, maar ook bij goede en warme Zomers, volkomen-rijp *Zaad*. Bloemen. Zaad.

Wijze van opqueeking; Niet wel konnen ze verdragen veel koude *Herfstreegenen*, *mistige lucht*, *zware Storm-winden*, *Rijp*, felle *Vorst*, of andere ongeleegentheeden van de *Winter*: moeten derhalven, met een wassende Maan van *April*, in een Pot geplant zijnde, half *September*, of een weynig later, na dat het Weêr zich aansteld, binnens huys op een luchtige plaats zijn gezet; daar men haar, door de opene Vensteren, de Lucht en Zonnestralen zoo lang laat genieten, als de aankomende koude zulks niet verbied; voor welke men haar voorzichtig wagten, en dan op een warmer plaats brengen moet, waar in echter niet als bij *vriezend Weêr* werd gevuurd. Gedurende de geheele *Winter* mogen ze niet meer als twee, of ten hoogsten driemaal, met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten of besprengd werden: want hier in bestaat haar leeven en welvaart: dat men ze in deeze tijd droog houde; voor een koude doordringende *Vorst* zorgvuldig bewaare, en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, na geleegentheyd des tijds, met een zachte warme Reegen weer buyten in de Zonnestralen stelle; doch dan ook haar nauwkeurig waarneeme en behoorlijk dekke voor de *koude nachten*, *sneeuwige Reegenen*, en sterke *Winden*, tot in *May* toe. Een weynig voor dat men haar buytens huys brengd, moet men haar, door 't open-stellen der Vensteren, de lucht weer wat gewoon doen worden. en waar op daar ontrent te letten staat.

Bladeren. Uyt eygener aart zijn ze *lang leevende*. Hare *Bladeren*, welke die van de *Queeboom* zeer gelijk zijn, zoo in gedaante, als in wit-groene verwe, en doorlopende *Aderen*, doch ronder, en wat korter van stelling, verliezen ze noyt; maar blijven altijd eeven *jeugdig*, en van een zeer bevallige aanschouwing.

Aanwinning. In deeze Gewesten konnen ze *aangewonnen* werden, niet alleen door haar *Zaad*, uyt warme Landen herwaarts gezonden; 't welk met een wassende Maan van *April* of *May*, zomtijds wel eerder, hol en luchtig, ontrent twee stroo-breedte diep, in een Pot gezayd of gestoken werd; maar ook door hare onder of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*, welke men, om hare teederheyds wil, voorzichtig en subtyl met een Pennemes ten halven insnijd, gelijk de *Angelieren*, en met aarde aanvuld. Als ze dan *Wortelen* geschoten hebben, 't welk langzaam en zoberlijk geschied, snijd men ze af met een wassende Maan in *April*, en men verplant ze in Potten. door haar Zaad, en Loten.

KRACHTEN.

Tweederley Hars, of Gom, van deeze Boomen. DE *Hars*, of *Gom*, van deeze *Boomen*, welke zeer veel gebruykt werd, is tweederley, alhoewel ze van eeven dezelve *Boom* werd vergaderd. De eene werd genoemd STYRAX SICCA, of CALAMITA, om dat ze zoo wel in Rieten, als droog in kleyne stukjens, uyt *Pamphilien*, *Syrien*, en andere verafgeleegene Gewesten overgebragt werd. De andere STYRAX LIQUIDA, of *dunne Styrax*, welke, waterachtig zijnde, eerst vloeyd; daar na, door zijne eygene vettigheyd en de lucht dikker, ook in Rieten gedaan, en eyndelijk gantsch droog geworden, de gedagte naam van SICCA, of CALAMITA, bekomt. Deeze werd voor de beste gehouden: is welriekend, vet, zuyver, en voorzien met witachtige schilferen, of brokjens. *Gal. lib. de Antidot.*

Deeze *Gom* is verwarmende, verzachtende, en verteerende van aart: zeer dienstig teegens den *Hoest*: verdrijft de *Zinkingen*, en de *Heeschheyd* van de Keel. Is zeer goed voor een *koud vergif*: ook teegens de *verstopping* en *hardheyd* van de *Moeder* der Vrouwen: verwekt de *Maandstonden*. Een Pilletje van deeze *Gom* met oprechte Terpentijn ingenomen, maakt een zachte *Stoelgang*. Uytwendig heeft ze ook haar gebruyk. De *Grint* en *schurftigheyd* daar meê gewreeven, vergaat daar door. Werd dehalven met groot voordeel gedaan in Zalven, aangelegt om te scheyden en te versterken: desgelijks in de *Theriac*. *Dioscorid. lib.* 1. *cap.* 80. *Matthiol. lib.* 1. *cap.* 68.

Eeven 't zelve vermag de *Oly*, welke in *Syrien* gemaakt, en allerweegen vervoerd werd. *Plin. l.* 12. *c.* 25.

De STYRAX LIQUIDA, of *dunne Styrax*, heeft ook een verwarmende kracht. Werd geoordeeld goed te zijn, *Styrax liquida.*

THAMARINDUS.

zijn, wanneer ze lieflijk riekt, en bitter van smaak is: doch werd dikmaal vervalscht.

Serapio lib. Simp. cap. 46. Deeze verdrijft de *vlekken des aangezichts*, en maakt een *zuyver vel*. Werd gedaan in Zalven om te verwarmen, en de *zeerigheyd* te geneezen: ook in *Seepballetjens*, om de zelve een goede reuk te geeven. Men gebruyktze tot noch verscheydene andere dingen.

LIV HOOFDSTUK.

TAMARINDENBOOM.

Verscheyde namen deezer Boomen,

Werd, mijns weetens, in het *Neederlandsch* met geen andere naam, als deeze, van iemand genoemd: in het *Latijn* TAMARINDUS ARBOR: in 't *Hoogduytsch* TAMARINDENBAUM: in 't *Italiaansch* TAMARINDO: van de *Turken*, *Arabiers*, en *Perzianen* SIGER TAMARINDI: *en harer Vruchten.* de *Vruchten* zelfs TAMARINDI, dat is, INDIAANSCHE DADELEN, na 't *Arabisch* woord TAMAR, 't welk *Dadel* beteekend; om datze deeze *Vruchten* nergens anders als bij Dadelen weeten te vergelijken. Van de *Portugeezen* werden ze geheeten TAMARINIO: bij die van *Madagascar*, daar ze in meenigten groeyen, voerenze de naam van QUILLE: bij de *Javaanen* van ASSA: bij de *Malabaren* van PULI: bij de *Canaryns* van CHINCHA: bij andere *Indianen* van AMBILI. Deeze *Boomen* zijn een zeer schoon *Gewas*, van een vermaaklijke aanschouwing.

Wat voor een aarde zij begeeren. Zij beminnen van naturen een wel-bereydde aarde, welke bestaat uyt twee deelen goede, niet schimmelige of muf-riekende grond, een deel Veen-aarde, een deel Mol uyt vergane Boomen, of in plaats van dit verdorvene Boom-bladeren, twee deelen oude twee jarige, kleyn-gewreevene Paerdemist, en drie deelen grof zand, daar gantsch geen zoutigheyd bij is; wel ter deege door malkander gearbeyd: een zeer warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, genoegzaam beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden*; weynig Reegen-water, altijd, echter niet anders als in tijd van droogte, lauw gemaakt: konnen *Wat zij niet konnen verdragen.* geenerley *koude* of ongeleegentheeden der Lucht verdragen; inzonderheyd niet te veel *vochtigheyd*, *sterke Winden*, *mistige Lucht*, *Rijp*, of zelfs de minste *Vorst*.

Hoedanig men handelen moet Werden daarom in *Maert*, *April* of *May*, met een wassende Maan gezayd, of 't *Zaad* met de hand gelegt in een Pot, gevuld met de gemelde aarde, ontrent twee strobreed diep, zeer bol: dan steld men de Pot tot boven toe in een Bed, gevuld met warme Paerdemist, en met glaze Vensteren overdekt. Als de Mist hare warmte heeft verloren, 't welk geschied binnen veertien dagen, moet men'er andere warme Mist in plaats der koudgewerdene in doen, tot de Maand van *Junius* toe; want hier door zal 't *Zaad* dies te eerder en beeter voortkomen.

ontrent de Zaying Ontrent half *September* moet men ze, om harer teederheyds wil, binnens huys brengen, op een luchtige plaats, daar ze, door de opene Vensteren, de Lucht en Zonnestralen konnen genieten, zoo lang 't mogelijk is; doch ganschelijk bevrijd voor alle tochten der winden: moeten ook, gedurende de gantsche *Winter*, alleen met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten, of liever besprengd werden. Hier op moet men nauwkeurig acht geeven, vermits ze door een weynig te veel zeer lichtelijk zouden beroofd worden, niet alleen van hier zeer vermakelijk en versterkend groen, maar ook van haar leeven.

en verdere opqueeking. Als 't nu in 't laatste van *October* begind kouder te werden, brengd men de Pot in een warmer plaats, daar ieder dag, na geleegentheyd dat de *Vorst* meer of min sterk is, in een yzere Oven werd gevuurd. Mogen wel niet digt bij den zelven gezet, maar moeten echter zorgvuldig voor een doordringende *vriezende koude* bewaard worden; ook niet voor teegens de *May-maand*, met een zachte Lucht en aangename Reegen, weer buyten gebragt, in de warmte der Zon gesteld, voor *koele nachten* en *windige dagen* nauwkeurig bezorgd, en voorzichtig gedekt zijn.

Deeze *Boom-gewassen* vallen, uyt een natuurlijke eygenschap, zoo teeder en gevoellijk van aart, datze, de Lucht deezer koude Landen gantsch niet verdragen konnende, bezwaarlijk daar in groeyen willen. Ik heb ze ook niet meer dan eenmaal (op de verhaalde wijze waargenomen) de *Winter* over behouden, te weeten, in 't jaar 1665. 't Was de zeevende-maal, dat ik ze gezayd, en op gekreegen had; maar t'elkens waren ze, door de ongeleegentheeden der *Winter*, weer vergaan. 't Gedachte *Boomtje* zach men in de *tweede Zomer* opgeschoten ter hoogte van een voet; doch 't verging in de tweede *Winter* al quijnende; zonder dat ik de reeden hier van kon bedenken, want ik droeg'er zeer goede zorge voor, en mijne oogen speelden'er gedurig op. *Dezelve met groote moeyte verrigt; doch niet langer als tot in de tweede Winter behouden.*

In *Indiën* wassen ze op tot hooge, breed-uytgestrekte, sterke Boomen. Hebben een digt, vast Hout, en veele Takken, aan welke een groote meenigte wel beziens-waardige Bladeren groeyen, op de wijze van het *Herba viva*, of *Acacia*; altijd twee en twee regt teegens malkander over, zittende aan haar regt-doorgaande Steeltje; doch voor in een eyndigende: hare vorm is ovaals-wijze, of langwerpig-rond: de grootste hebben de lengte van een kleyne vingerbreedte: zijn met geene bijzondere Aderen doorlopen. De verwe is bleek-groen, van een vermakelijke aanschouwing; de smaak aangenaam zuur. Teegens den avond buygen ze zich neerwaarts, om hare Vruchten gelijk als voor de koude des nachts te dekken. 's Morgens, wanneer de Zon opkomt, ontsluyten ze zich weer. *Gedaante der Bladeren in Indiën.*

Tusschen Deeze *Bladeren* komen voort de *Bloemen*, rustende op korte *Steeltjens*; en gemeenelijk zitten'er twee of drie bij malkander: zijn zeer wel-riekende; in grootte en gedaante die van de *Oranjeboom* zeer gelijk, doch bestaan uyt acht Bladeren; welke, als ze eerst open gaan, vercierd zijn met een bevallijke roode lijfverwe; doch naderhand werden ze gantsch wit: de vier binnenste zijn dik, maar de buytenste veel dunner; ook niet zoo zuyver wit: eevenwel zijn twee derzelve met een schoone *Aderachtige streep* doorlopen: uyt welker midden vier teedere, witte, lange, en als een Hoorn krom-gedrayde *draadjens* voortschieten. Als de *Bloemen* vergaan en afgevallen zijn, houden deeze zich aan de *Vruchten* vast. *Gestalte, en verwe der Bloemen.*

Welke *Vruchten* als Scheeden van Messen aan de *Takken* hangen, en ligtelijk ter aarden neervallen. Zijn ruym een vinger lang, eerst groen, daar na als ze droog of rijp werden, aschgrauw, of wat na het rood trekkende; ontrent rond van vorm: doch gemeenlijk voor aan 't punt zich een weynig krom drayende. Inwendig zijn ze gevuld met een bruyn-verwig, tay, lijmig *Marg*, aangenaam-zuur van smaak; ook een weynig te zamen-trekkende, gelijk de drooge *Pruymen*. Onder dit *Marg* vind men in hare *Huysjens* eenige bruyne en platte, ook harde en ronde *Zaden*, niet zeer ongelijk de kleyne witte *Lupinen*, of *Vijg-boonen*. Wanneer men deeze ter bequamer tijd aan de aarde beveeld, komen'er nieuwe jonge *Boomtjens* van. En dus geschied de *aanwinning* door dit *Zaad*. *Hoedanigheyd der Vruchten.* *Zaad.*

KRACHTEN.

DE *Bladeren* deezes *Booms*, en het inwendige *Marg* der *Vruchten*, zijn amper en lieflijk van smaak, ook droog en koud tot in den derden Graad. Werden van al de *Indianen* in hare Sauffen en Spijzen gedaan, om aan dezelve een aangename *Garcias ab Horto, lib. 1. cap. 28.*

H

name rhijnſche ſmaak te geeven; gelijk wij in onze Landen ter zelven eynde 't *Verjuys* gebruyken.

Idem ibid.

Dezelve *Bladeren* geſtoten, en gelegt op de *Roos*, 't *Wildvuur*, *Apoſtematien*, en *heete Gezwellen*, drijven'er de *brand* uyt. In Wijn gekookt, doden de *Wormen* der kinderen; en maken haar een open Ligchaam, 's morgens nuchteren daar van gedronken.

Chriſt. à Coſta lib. Arom. cap. 21.

Vier oncen van de *Pulpa*, of het inwendig *Marg* ('t welk men ook, in plaats van Edik, bij de Spijzen doet) met Zuyker gegeeten; of in Endivie of Bernagie-water zes uren lang geweykt, daar na uytgedrukt, en dus met wat Zuyker gebruykt, doet *Purgeeren*. Met Rhabarbar en Caſſie ingenomen, verdrijfd de *derdendaagſche Koortzen*; leſcht de *dorſt*, en bedwingd de opwerpende, of kokende *galachtige hitzigheyd* van de *Maag*. Neemt wech de *braking*; verwekt *eetens-luſt*, verjaagd de *jeukerigheyd* der huyd, en de *Françoizen*. Eeven 't zelve werd uytgewerkt, wanneer men de gemelde veelheyd des Margs een geheele nacht lang laat weyken in Wey van Geyten-melk, of Cicorey-water; daar na wrijfd, warm maakt, door-zeygd, en met Zuyker indrinkt.

Recch. lib. 3. cap. 50.

Averroes lib. Simp. cap. 55. Proſp. Alp. de Pl. Ægypt. cap. 10.

't Water, daar veele *Tamarinden* in geweykt zijn, met Zuyker gedronken, is verkoelende: verdrijfd alle *ſcharpe*, *galachtige* en *melancholijke zwartgallige vochtigheeden*. Is van een zeer goed gebruyk in allerley *Koortzen*, en heete *peſtilentiale ziekten*; aangenaam voor de *dorſtige*; verquikt het *Hert*, geneeſt de geene die van 't *Pleuris* en de *Geelzucht* gequeld worden: maakt dun alle *grove* en *ſlijmerige vochtigheeden*: ſtild het *ontſtokene bloed*, en de *Zinkingen*. Is zeer goed voor de kinderen, die de *Pokjens* en *Mazelen* hebben: deſgelijks teegens de verſtopping en verhitting van de *Leever* en *Nieren*.

Zaad.

't *Zaad* gebrand, en kleyn geſtoten, dan met Melk ingenomen, ſtopt allerley *Buykloop*.

Geconfijtte Vruchten.

De *Vruchten* werden *gezouten*, in peekel; of *geconfijt*, in Zuyker gelegt, en dus na *Europa* vervoerd.

LV HOOFDSTUK.

CASSIEBOOM uyt BRAZILIEN.

Naam, in alle Talen de zelve.

EEn ongemeene en rare *Boom* in deeze Geweſten; met geen andere naam in 't *Neederlandſch* bekend: ook van de *Latijnen*, *Hoogduytſchers*, *Franſchen*, en *Italianen* niet anders genoemd als CASSIA FISTULA BRAZILIANA: CASSIA FISTULA AUSZ BRAZIL: CASSIA FISTULA DE BRASIL; en CASSIA DI BRAZILIA.

Aanwinning

Deeze *Boomen* zijn zeer teeder van aart. Konnen in onze Landen niet *aangewonnen* werden, anders dan door overgezonden *Zaad*: 't welk bequaamlijk werd verrigt op de volgende wijs.

Alleen door haar Zaad in deeze Landen.

Neem dit *Zaad*, 't welk varſch en goed moet zijn: leg het in een Glas, op een weynig varſſche Paerdemiſt, en giet'er Reegen-water op, daar in een weynig Zalpeeter een etmaal of een half geweykt is geworden: ſtel dan 't Glas in de Zon, tot dat het *Zaad* dik gezwollen is: leg het, als gij dit ziet, met een waſſende Maan van *May* in een Pot, gevuld met aarde, beſtaande uyt een deel goede grond, niet ſchimmelig, of die een muffe reuk van zich geeft; een deel Mol uyt vergane Boomen, of in plaats van dien Veen-aarde; een deel twee-jarige Paerdemiſt, gantſch kleyn gewreeven; een weynig een-jarige Hoenderdrek, en twee deelen grof Zand, wel door malkander gemengd: dan zal 't ſpoedig opkomen, inzonderheyd indien men de Pot ſteld op een warme, opene, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, met glaze Venſteren overdekt, tot aan de bovenſte rand in Paerdemiſt, gedurig tot in 't begin van *Junius*; onaangezien het, ondertuſſchen opgekomen, tot boven de aarde gewaſſen mogt zijn: dus zal 't bewaard blijven voor alle *koude nachten*, *ſterke winden*, en *reegenachtige dagen*; door welke anders deeze noch teedere *Gewaſſen*, voornamentlijk in den *Herfſt*, ligtelijk zouden konnen verderven, en gantſchelijk te niet gaan.

Waar op in de zaying gelet moet werden.

Konnen in onze Geweſten noyt eene Winter over blijven.

Deezer wijs in acht genomen, waſſen de gedachte *Boomtjens* uyt haar *Zaad* in eene *Zomer* gemeenlijk ter hoogte van een halve maat-voet, zomtijds, na dat de hitte groot is, noch wel een weynig hoger: willen echter 's *Winters*, alhoewel op de helft van *September* droog en wel geſteld binnens huys gebragt, niet, immers zeer bezwaarlijk, overblijven; ſchoon wat moeyte en vlijt men daar toe aanwend; vermits ze de *Herfſt*- en dikmaal ongeſtadige *Zomer-lucht* deezer Landen zoo weynig konnen verdragen, als 's *Winters* de niet natuurlijke warmte des vuurs. Ter dier oorzaak is men gedwongen, deeze ſchoone *Boomen* t'elkens, door bekomen *Zaad*, op nieuws weer *aan te winnen*, om, alleen voor eene *Zomer*, 't aangenaam gezicht der zelve te mogen genieten.

Gedaante, en eygenſchap der Bladeren.

De *Bladeren* zitten aan hare *Steel* twee en twee teegens over malkander, gelijk die van de ACACIA; allerweegen eeven breed; voor rondachtig-toegaande; zoo lang als een lid eener vinger; met een regt-doorgaande *Ader* in 't midden; waar uyt voortkomen kleyne *Adertjens*, weynig in getal, vercierd met een bleeke groenheyd. Ieder avond, door 't verlies van der Zonnen glantſch en warmte (waar in haar leeven en waſdom beſtaat) buygen ze zich, als treurende, neerwaarts; doch 's morgens, als verblijd over de weerkomſt van dit groote Licht, rigten ze zich weer op.

KRACHTEN.

Lonicer lib. 2. cap. 399. Braſav. Exam. Simpl.

DE *Pulpa*, of 't *Marg*, der *Vruchten* deezes *Booms* is vocht en droog in den eerſten Graad; voor oude en jonge, zieke en gezonde, een treflijke Artzeny. Door den dag daar van gegeeten, geneeſt de gebreeken der *Zijde* en *Borſt*: verſlaat den *dorſt*; verzacht de *Blaas*; zuyverd het *Bloed*; neemt wech de hitzigheyd van 't zelve, en verdrijft de *Roos*.

Monard. lib Simp. cap. 44.

Een once, wat meer of min, na tijds geleegentheyd, twee uren na de avond-maaltijd ingenomen, helpt de geene, welke met *Zinkingen op de Borſt* worden gequeld. Drie uren voor 't middagmaal gebruykt, zuyverd de *Nieren*, de *Blaas*, en maakt 't ligchaam ruym. Een half uur, of eeven voor den eeten, genuttigd, doet zeer zacht *Purgeeren*.

Chriſt. à Coſta lib. Arom. cap. 22.

De *Vruchten*, of *Peulen*, terwijl ze noch jong en groen zijn, deſgelijks ook de *Bloemen*, werden veel geconfijt: drie oncen daar van te gelijk ingenomen, heeft dezelve kracht. Kinderen, Vrouwen, ſlappe Mannen, en elk in 't algemeen, bevinden zich hier zeer wel bij; inzonderheyd als men 't ieder Maand, of om de zes weeken, eens gebruykt, tot opening van 't Ligchaam.

LVI HOOFDSTUK.

VIBURNE.

Verſcheyde namen.

HEeft in het *Neederlandſch* niet alleen deezen naam, maar ook bij zommige dien van VIORNE; doch, mijns weetens, geenen anderen. Werd in 't *Latijn* geheeten VIBURNUM, VIORNA, LIBURNUM, of LANTANA: in het *Hoogduytſch* VIBURNEBAUM, of KLEYNER MEELBAUM: in 't *Franſch* VIORNE, MAUSSANE, RIORTE,

TE, of ook HARDEAU; en in het *Italiaansch* VIBURNO.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Boomen* beminnen een gemeene, magere, en ook een goede gemeste aarde: verdragen desgelijks een kleyachtige grond, met oude twee-jarige Paerdemist en een deel zand wel door een gearbeyd, indien ze, terwijl ze noch jong zijn, daar in geplant werden: een warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, liever (in onze Landen) als een donkere, of schaduwachtige lucht; ook veel water, doch laten zich wel met een matige vochtigheyd vergenoegen.

Haren aart.

Zijn hard en lang-leevende van aart. Verdragen *sterke Winden*, *Sneeuw*, *Rijp*, *Hagel*, en felle *Vorst*, buyten staande. Geeven ieder *Zomer*, in de Maand *May*, *Bloemen*, van een aangename aanschouwing: ook wel zomtijds, bij drooge jaren, in deeze koude Gewesten volkomen-rijp *Zaad*, zoo 't van buyten schijnd, doch komt, een kleyne vinger-breedte diep gezayd met een afneemende Maan van *April* of *May*, en voorts na behooren waargenomen, echter zelden te voorschijn: alhoewel ik nochtans in 't Jaar 1670. in den Hof van *Monf.* HENRIK GOELIKS binnen *Antwerpen* eenen van *Zaad* voortgekomen Boom heb gezien. Ook ik zelfs heb in 't jaar 1672. *zeeven Boomen* bekomen uyt het *Zaad*, 't welk in 't voorige jaar zijne volkomenheyd had verkreegen.

Konnen hier door haar Zaad aangewonnen werden, doch zeer zelden.

Beeter door hare jonge Loten.

Bij gebrek van *Zaad* kan men haar aanwinnen door hare bij de *Wortel*, ('t welk gemeenelijk geschied) of eeven boven de aarde uytlopende meenigvuldige *jonge Scheuten*; die men met een volle Maan van *April* met een Mes ten halven, en ten minsten een halve vinger lang, insnijd, op de wijze der *Angelieren*, en dan met aarde overdekt. Want gemeenelijk vatten ze in 't eerste, of wel in 't tweede jaar *Wortel*: zomtijds *Wortelen ze* ook wel van zelfs, als ze drie, vier of vijf jaren aan de oude hebben gestaan. Wanneer nu deeze *Wortelen* twee jaren oud, en sterk genoeg geworden zijn, om te konnen verplanten, mag men ze van de *Moeder* affnijden, ten halven koppen, en met een wassende Maan in *Maert* aan een andere geleegene plaats verzetten.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 27. cap. 21.

DE *Bladeren* en *Vruchten* van *Viburne* zijn verkoelende, te zamen-trekkende, en verdrogende van aart. Met de Wijn, daar ze in gezoden zijn, de *Mond* gewasschen, verdrijft de *zeerigheyd* en *hitzigheyd* van dezelve; ook van de *Keel*, van de *Amandelen*, en helpt de *Huyg*: maakt daarenboven het *Tandvleesch* vast. In Loog gekookt, verwen ze 't *Hayr* zwart.

Matthiol. lib. 1. cap. 124.

De *Korlen* deezer *Vruchten* gedroogd, en tot Stof gemaakt, stoppen de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen, de *Bloedgang*, en de *Buykloop*.

't *Zap* der *Bladeren* en jonge *Takken* gedistilleert, is dienstig om iets te zamen te trekken. In de *Oogen* gedaan, drijft 'e *vuurigheyd* daar van weg.

Tabern. lib. 3. c. 77.

De *Bast*, die een tijd lang onder de aarde heeft geleegen, gestoten en in Water gekookt, bereyd men tot een *Vogel-lijm*.

LVII HOOFDSTUK.

ROODE JUJUBEN.

Verscheyde namen.

DIt zeer schoon en bevallijk Gewas, werd dus op het *Neederlandsch* genoemd. In 't *Latijn* ZIZYPHUS RUTILA, JUJUBÆ OFFICINARUM, ZIZYPHA GRÆCORUM, of PALIURUS ATHENÆI: in 't *Hoogduytsch* BRUSTBEERBAUM of BRUSTBEERLEIN: in 't *Fransch* JUJUBIER, of GUINDOULIER; en in het *Italiaansch* GIUGGIOLE.

Tweederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere Soorten, namentlijk ZIZYPUS RUTILA, of ROODE JUJUBEN, waar van wij hier zullen handelen; en ZIZYPHUS ALBA, of WITTE JUJUBEN, welke ook genoemd word OLEA BOHEMICA, of de BOHEEMSCHE OLYFBOOM; waarom ik ook deeze Soort heb geschikt bij de andere der *Olyfboomen*; en mij hier te vreeden houde, met alleen de *eerste*, als de voornaamste en beste, ter deezer plaats op mijn *Boom-Tooneel* te stellen.

Roode Jujuben.

Deeze bemind uyt eygener aart een goede zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der verdorvene Boomen genoegzaam doormengd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats: een opene vrye lucht, en matige vochtigheyd. Kan gantschelijk niet verdragen veel *koude Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *mistig Weêr*, *Sneeuw* of eenige *Vorst*.

Waarneeming.

Moet derhalven met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant, en in 't laatste van *September*, of 't begin van *October*, na geleegentheyd van de Jaars-tijd, binnens huys gezet werden, op een luchtige, bequame, warme plaats, daar, wanneer 't vriesd, door een Yzere Oven in gevuurd werd; onderhouden met slechts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, van boven daar op gegoten; en niet voor in 't begin van *April*, of een weynig later, na tijds-geleegentheyd, met een zoete lucht, en (zoo 't geschieden kan) aangename Reegen, weer buyten in de Zonnestralen zijn gebragt: voorts moet men hem wel bewaren en dekken voor *koude nagten*, *sneeuwige* of *hagelige* vochtigheyd, en andere ongeleegentheeden.

Aanwinning door jonge Loten;

Hij blijft niet altijd groen, maar laat 's *Winters* zijne Bladeren vallen: wil niet opwaarts aangroeyen, maar blijft in deeze Gewesten (daar ze noch *Bloem* noch *Vrucht* voortbrengd) gemeenelijk laag van Stam. Kan derhalven door geen andere middelen aangewonnen werden, als alleen door zijne lage bij de aarde uytschietende *Takken*: welke men voorzichtig, met een wel-gescharpt Pennemes, ten halven insnijd, ter lengte van een vinger-lid, of een weynig meer, na dat ze dik en sterk zijn, gelijk men de *Angelieren* doed, en met aarde overdekt; waar in ze dan langzaam *Wortel* schieten.

En door Zaad, uyt warme Landen gezonden.

Eevenwel kan men haar hier ook vermeenigvuldigen door goed *Zaad*, uyt de warme Landen overgezonden: met een wassende Maan van *April* of *May* holletjes gelegt of gezayd in een Pot, gevuld met de voorgedagte aarde, niet dieper als twee Stoo-breed; bij droog weêr met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begoten, en gedurig tot aan den bovensten rand in warme Paerdemist gezet, zes weeken lang.

Waarschouwing.

Staat ook wel te letten, dat men de gemelde *jonge Loten* niet van de *oude* mag affnijden, voor dat de *nieuwe* daar aan gegroeyde *Wortel* twee jaren oud is: konnen anders de *verplanting* niet verdragen, weegens hare teederheyd, waar door ze zeer ligtelijk vergaan. 't Verplanten moet geschieden in Potten, met een wassende Maan van *April*.

KRACHTEN.

Serap lib. de Temp. Simp. cap. 87. Galen. lib. 2. de Alim. Facult.

DE *Jujuben* zijn warm en vocht in den eersten Graad; zwaar te verteeren, en geeven weynig voedzel: eevenwel verkoelen ze het *bloed*, en werden dienstig geoordeeld teegens 't *Graveel*.

Avicenna. Trag. l. 3. cap. 36.

Men maakt ook in de *Apotheeken* een *Slik-artzeny* en *Syroop* van dezelve, om'er de *rauwheyd* van de *Borst*, *Longe* en *Keel* meê te verzachten; desgelijks te verdrijven de *Hoest*, het *Bloedspouwen*, en andere Gebreeken, welke haren oorsprong neemen uyt de

neerzinkingen der dunne, ſcharpe, en zoute vochtigheeden.

Lonicor. lib. 1. cap. 77.

De Wijn, daar ze in gezoden zijn, gedronken, heeft dezelve werking: geneeſt daarenboven de *koude Pis*: neemt wech de *brand* en *ſcharpheyd* van 't *Water*, en brengd weer te regt de *Nieren*, *Blaas*, en *Lendenen*, welke door ſcharpe en zoute Vochten verhit of gezwollen zijn.

LVIII HOOFDSTUK.

KANEELBOOM.

Kaneelboom den Autheur uyt Indien toegezonden.

Ene der voortreflijkſte *Gewaſſen* des gantſchen Aardbodems, draagd deezen naam in 't *Neederlandſch*. Komt in verſcheyde *Ooſt-Indiſche* Geweſten van zelfs voort. Dikmaal hebben mijne zinnen op 't zelve geſpeeld; ongemeen-zeer is mijn hert begeerig geweeſt, om de oogen daar in te mogen verluſtigen, tot dat eyndelijk mijn verlangen is vervuld, en de beloften van eenige, al voor veele jaren aan mij gedaan, uytgevoerd zijn geworden: want in *Julius* en *Auguſtus* der jaren 1669. en 1670. zijn mij deeze *Boomen*, onder meer andere, wel geſteld, en in hare volkomenheyd overgezonden.

Verſcheyde namen.

In 't *Latijn* werd dit *Gewas* genoemd CINNAMOMUM (na het *Hebreeuwſch* woord KINNAMON), CANELLA of ARBOR CASSIA: in 't *Hoogduytſch* ZYMMETROHRLEINBAUM, maar gewoonlijker ZIMMETRINDEN of CANELBAUM: in 't *Franſch* ARBRE DE CANELLE; en in 't *Italiaanſch* CINNAMOMO, of ook CANNELLA.

Soorten.

Hier van zijn mij alleen *twee* onderſcheydene Soorten bekend; te weeten

Opregte tamme Kaneelboom van Ceylon.

I. CINNAMOMEA ARBOR SATIVA VERA, of OPREGTE TAMME KANEELBOOM; die, tamelijk hoog opwaſſende, alleen in 't Eyland *Ceylon* gevonden, en voor de beſte des Werelds gehouden werd, weegens de fijnheyd zijner *Schors*. Werd hier van de Inwoonders (genoemd *Cingulayen*, of *Cingaleezen*) geheeten CUURDO, en CURINDOGAS; de *Caneel* zelfs CURENEO POTTO.

Bloemen.

Deeze *Boom* brengd voort kleyne, witte, welriekende *Bloemen*; zomtijds veele, zomtijds maar weynige bij malkander, ook wel hier en gintſch alleen bij eenen, over den gantſchen *Boom* verſpreyd. Beſtaan uyt zes wat langwerpig-ronde, en voor ſtompachtig toelopende teedere *Bladertjens*; houdende van binnen eenige weynige kleyne *Nopjens*; welke, weegens de groote hitte der Zon in dit Land, na verloop van eenen, of van twee, ook van drie dagen, na geleegentheyd dat ze luchtig of in ſchaduw ſtaan, verdorren, en in haar zelven vergaan:

Vruchten.

dan laten ze na eene wat langwerpig-ronde, eerſt groene, vervolgens een weynig na 't geel trekkende, en eyndelijk bijna zwartachtige *Vrucht*, ontrent zoo groot als een *Hazelnoot*. Onder, daar ze aan korte *Steeltjens* hangen, hebben ze kleyne, gelijk als getakte *Mutsjens*, gelijk men aan onze *Eykelen* ziet. De zeer geleerde Heer GARCIAS AB HORTO deeze *Vruchten* wel zonder, maar niet met de gedagte *Mutsjens* gezien hebbende, heeft gemeend, dat ze geenzins daar meê voorzien zijn; gelijk men bemerken kan uyt 't *vijftiende Hoofdſtuk* zijns *eerſten Boeks*, daar hij handeld van de *Speceryen*. Ondertuſſchen werden deeze *Vruchten* niet alleen aan de *Ooſt-Indiſche Boomen*, maar ook zelfs aan die van *America* of *Weſt-Indiën*, gevonden, volgens de berigten van NICOLAUS MONARDES, FRANCISCUS LOPEZ GOMARA, PETRUS CIECA, en meer andere.

Garc. ab Horto lib. 1. cap. 15. Monard. l. 3. cap. 1. Simp. Medicam. Gomara Hiſt. Gen. cap. 143. Cieca c. 2. Chron. Peruan. part. 1.

Wilde Kaneelboom,

II. CANELLA ARBOR SYLVESTRIS, of WILDE KANEELBOOM; dus genoemd, om dat ze niet in *Ceylon*, maar in *Malabar*, (daar deeze *Boom* de naam van CARUA draagd) *Malacca*, *Java*, en andere Oorden der *Ooſterſche Landen* groeyd; ook niet half zoo goed in deugd of kracht, daarenboven veel dikker en grover van *baſt* is: hierom ook van de *Portugeezen* aldaar genoemd CANNELLA DE MATO, of WILDE KANEEL; en van de Inwooners CAMEAA, of CAIS MANIS.

de tamme in alles gelijk.

Uyt eygener aart werd zij niet zoo hoog van *Stam*, als die van *Ceylon*: doch is dezelve gantſch gelijk in zijne *Bladeren*, zoo wel in verwe, als in drie doorlopende *Aderen*, onder beeter als boven te zien, met veele kleyne *dwars-adertjens*; ook dikachtig, hard van aart; boven donker-groen blinkende, doch onder veel bleeker, en daar niet blinkende, maar droevig, ruſtende op korte *Steeltjens*, en voor eyndigende in een ſtomp punt. Deeze *Bladeren* zijn gemeenelijk zeeven of agt vingeren breedte lang, zelden meer dan drie vingeren breed; welriekend, bros, en, als ze in de mond geknauwd werden, een aangename *Kaneel-geur* van zich geevende.

Gedaante en eygenſchap der Bladeren.

Eerſt zijn ze roodachtig van verwe; daar na krijgen ze een leever-couleur, en eyndelijk werden ze groener; ſtijf ſtaande, gelijk de *Laurier*: vallen ook niet af van hare *Takken*, dan door ouderdom; zoo dat ze beyde eeven groen werden gezien, altijd met kleyne *Steeltjens*, daar ze op ruſten.

Vruchten met een Mutsje, of Hoedje.

De *Vruchten* van deeze vallen een weynig kleynder als die van de andere, doch hebben ook een *Mutsje*, of *Hoedje*, op de wijze van onze *Eykelen*: komen niet alleen hier en daar enkel aan 't *Hout* bij de *Bladeren*, maar ook aan de uyterſte eynden der *Takken* tros-wijze voort, gelijk in de bijgaande FIGUUR na 't leeven is afgeteekend. De afgeplukte *Bladeren* werden t'zaam-gebonden, en na veele Geweſten der Wereld verzonden, onder de naam van MALOBATHRUM, TAMALAPATRA, of FOLIUM INDUM.

Op wat voor een wijze de Kaneel van de Boom afgeſcheld werd.

Men heeft nu door de daaglijkſche ervarentheyd bevonden, dat de [illegible], of *tweede Baſt*, deezer *Boomen*, welke de regte *Kaneel* is, de een de ander, door de verandering der Landen, overtreft, in goedheyd of ſcharpheyd, dikheyd of dunheyd: welke *Baſt* genomen werd zoo wel van jonge als oude, ook wilde Boomen, op zijne behoorlijke tijd in de *Zomer*, wanneer ze zich een weynig van 't *Hout* afſcheyd, gelijk alle *Geboomte* tweemaal in 't jaar van naturen gewoon is te doen, maar voor en na dien tijd vaſt aan 't *Hout* kleefd. Dit is de *Kaneel-ſchellers* beſt bekend, die met een *krom Mes* eerſt de *buytenſte Baſt* afneemen; daar na de *tweede*, of de *Kaneel-baſt*, met de punt van 't zelve *Mes* in 't ronde door-ſnijden, dan in langwerpige ſtukjens van de *Boom* afſchellen, en, om te drogen, op de aarde neerleggen in de Zon; door welker warmte zij zich oprollen.

Dwaling der Oude.

Daarenboven heeft men ondervonden, dat de afgeſchelde *Baſten*, na dat ze wel of qualijk gedroogd en waargenomen werden, bruynachtig-rood, of grauw, of zwartachtig van verwe zijn: waar na dan ook blijft of vergaat de *deugd* en *ſcharpheyd*, onaangezien de *Kaneel* van eeven dezelve *Boom* is gekomen. Vermits dit onze *Voorouders* niet bekend is geweeſt, hebben ze deeze *verſcheydenheyd* des *Kaneels* onder drie bijzondere *namen* beſchreeven, als: CASSIA, CANELLA, en CINNAMOMUM; ook gemeend, dat de *Boomen* zeer verre van malkander verſchilden; daar doch de *Kaneel*, alhoewel zelfs weegens de genoemde oorzaak verſchillende in deugden, zeekerlijk van geen andere als van deeze *twee Soorten*, of ook wel van de *eene alleen*, voortkomt.

Vermeenigvuldiging.

Deeze *Boomen*, dus van hare aſchgrauwe *Baſt* ontbloot zijnde, groeyen niet meer, maar vergaan; en worden door de geweldige hitte der Zon geheel verdroogd: doch van hare neervallende *Vruchten* ſpruyten gedurig weer nieuwe altijd groen-blijvende *jonge Boomen* voort.

Hout.

't *Hout*, wit en hard, werd van de *Indianen* gebruykt om te branden, en om Huyzen van te bouwen.

Wortel.

De *Wortel* is regt, dik, met eenige weynige zijde-ſcheutjens voorzien, roodachtig, en van een ſterke reuk, gelijk de *Camphar*.

Wat voor

Beyde deeze *ſoorten*, in onze koude Geweſten overgebragt,

Canella Arbor Silvestris.

een aarde beyde deeze ſoorten in onze Landen beminnen.

gebragt, zijn van dezelve *aart* en *queeking*. Beminnen een goede aarde; beſtaande uyt een deel gemeene zwarte grond, een deel oude drie-jarige kleyn-gemaakte Paardemiſt; twee deelen grof zand, zonder eenige zoutigheyd, en twee deelen Miſt van verrotte Boombladeren, wel door malkander gemengd: een opene, luchtige, vrye, warme, en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle *koude Ooſte-* en *Noorde-winden* beſchut; neevens matige vochtigheyd van Reegen-water, altijd in de Zon lauw gemaakt. In deeze Landen bekomen ze noch *Bloemen* noch *Vruchten*: zijn teeder van aart: konnen geenerley koude *Herfſt-reegenen*, of *Winden*, veel min eenige *Sneeuw*, *Hagel* of *Rijp*, verdragen. Werden daarom, wel droog zijnde, ontrent half *September*, of ook wel eerder, na geleegentheyd van den tijd, binnens huys gezet, op een plaats, daar ze tot in 't laatſte van *October*, door de opene Venſteren, Lucht en Zon konnen genieten.

Hoedanig zij in deeze koude Geweſten

Als daar na dezelve werden geſloten, moet men in die plaats vuren door een Kagchel, langzaam geſtookt; eerſt alleen om den tweeden, daar na ieder dag: ook moeten de Boomen om hoog, ver van de Kagchel af, zijn geſteld. Als 't in *December* kouder werd, moet men'er, op dat'er geen *Vorſt* in dringe, dagelijks twee- of driemaal ſtoken; te weeten, 's morgens ontrent ten zes of zeeven uren, 's achtermiddags ontrent ten eenen, en 's avonds weer ontrent ten zeevenen, tot dat de felſte koude voorbij is: dan verminderd men 't vuren weer, na gelijkmatigheyd dat men 't in 't eerſt heeft vermeerderd. Op den zeſtienden van *Maert* laat men'er geheel van af, en men zet de venſteren, bij goede warme dagen, weer open, op dat ze door de daar in ſpeelende Zonneſtralen verquikt, en de lucht op nieuws gewoon werden mogten.

moeten waargenomen

Gedurende de geheele *Winter* moet men haar niet meer als twee-, of ten hoogſten driemaal met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven bevochtigen, vermits ze van naturen niet veel nattigheyd, inzonderheyd niet in deeze tijd, verdragen konnen: niet voor teegens de *May*, met een zoele lucht, en aangename Reegen, mag men ze weer buyten brengen; en men moet ze voorzichtig wagten, en wel dekken voor *koude nagten* en ſchraale *winden*. In de *Zomer-tijd* willen ze nu en dan van boven zachtjens begoten zijn met een weynig *zoete Melk* en *Reegenwater*, van elks de helft, onder-een gemengd; of anders met *Zalpeeter-water* daar *Duyvendrek* en *Schaapsmiſt* in ter weyk geleegen heeft (gelijk aangeweezen zal werden in het LXIII Hoofdſtuk deezes *eerſten Boeks*) want hier door werd hare Natuur verſterkt, bequamer gemaakt om nieuwe *Wortelen* te vatten, en merkelijk voort te ſchieten; gelijk ik in 't jaar 1670. gezien, en nauwkeurig daar op gelet heb: vermits twee der zelve, met de gedagte Wateren begoten, en van mij verplant zijnde in de hier boven beſchreevene grond (voorzichtig genomen uyt de aarde, in welke ze uyt *Indien* herwaarts waren gekomen, zoo dat ze 't meeſte der zelve aan hare Wortelen behielden, wijl ze onderwegen geen nieuwe Loten gemaakt hadden, maar de Natuur in zijn vermogen ſtil ſtond) terſtond begonden te waſſen, en voor den eerſten *December* een halve vinger lang geſchoten waren; daar de andere drie, welke dit Vocht niet hadden genoten, zich niet gereed maakten om te ſchieten, en alleen hare *Knoppen* openden.

en gequeekt werden.

Aanwinning

Deeze twee heerlijke ſoorten van *Boomen* werden in deeze Geweſten niet anders als door hare overgezondene jonge *Boomtjens* (hoe manlijker, en hoe beeter geworteld in hare houte Kaſſen, eer ze ſcheep werden gedaan, om herwaarts te komen, hoe bequamer, om op zulk een langdurige reys goed en in 't leeven gehouden te werden) opgequeekt, of door hare volkomen-rijpe *Vruchten* aangewonnen: welke [al vroeg geſtoken in een Pot, gevuld met de boven-gedagte aarde, en op een matig-warme Oven geſteld (gelijk van de ACACIA is gezegt) of in een Glas gedaan, en boven den Oven gehangen, of in de warmte der Zon geſteld, om door dit Hulpmiddel aan het zwellen en kijmen te geraken, waar van men de GUANABANUS ARBOR kan nazien] niet boven een vinger diep plat gelegt moeten zijn met een volle Maan van *Februarius*, *Maert* of *April*; zoo zullen ze uytſchieten, en binnen weynige weeken haar boven de aarde vertonen. Maar dan moet moet men haar, weegens hare teederheyd, en ongewoonheyd onzer lucht, zeer nauw wagten, en gedurig met Glazen dekken, tot dat de Zon zijne kracht vermeerderd, en derhalven de dekking niet meer nodig is, als alleen 's nagts. Doch indien ze tot aan *October* goed blijven ('t welk echter zelden gezien werd) zoo moeten ze in *Auguſtus* zoo wel bij dag als bij nagt voor veel *Reegen*, koele *Lucht* en *Winden* nauwkeurig gedekt werden.

door hare volkomen-rijpe Vruchten.

Breeder en eygentlijker bepaalinge van de Kaneelboom op Ceylon.

De zeer eedele *Ceylonſche* CANEELBOOM, van natuur digt, en vol ſchoone *Bladeren*, die ook noyt, dan alleen door ouderdom, afvallen, groeyd gemeenelijk op tot de hoogte van een *Karſſeboom*. Die van *Malabar* blijft wat kleynder: beyde krijgen ze, wanneer ze oud geworden zijn, de dikte van eens Menſchen Heup. Boven verdeelen ze zich in veele regt-opſtaande, ſteevige en ronde *Takken*, uyt welke weer andere teedere *Telgen* groeyen. Al te zamen zijn ze uytwendig groenachtig, daar na worden ze uyt den roſſen aſchgrauw: van binnen zijn ze wit. 't *Hout* is hard, waar aan men geen zonderlinge *reuk* of *ſmaak* kan bemerken. De *Bladeren* hangen'er in meenigten aan, meer opwaarts gekeerd, als neerwaarts gebogen. De lengte en breedte is gelijk wij hier boven hebben aangeweezen; voor aan eyndigende, op de wijze der *Laurier-* en *Oranje-bladeren*, in een ſtompachtig ſpits punt. Aan de randen zijn ze effen en ſlecht: komen voort nu uyt deeze dan uyt de andere zijde, digt op malkander. Als ze eerſt uytſchieten, zijn ze rosachtig van verwe, daar na vercierd met een zeer aangenaam-blinkend-groen boven na de Zon gekeerd, doch van onder bleeker; daar ze ook veel grooter en zichtbarer groote en kleyne *Aderen* hebben. Wanneer men ze wrijft, of van malkander breekt; geeven ze een lieflijke *geur* van zich.

Gedaante en eygenſchap der Bladeren.

Der Bloemen.

Uyt de voorſte punten der teedere *Takjens* komen *Bloemtjens* voort, bij *Troſſen*, vier, vijf, zes en agt te zaam-gevoegd; ook wel hier en gintſch een of twee alleen, ruſtende op korte-, bleek-groene *Steeltjens*. De verwe deezer *Bloemen* is uyt den groenen wit, de reuk zeer lieflijk: niet groot zijn ze, van Stars-wijze geſtalte. Beſtaan uyt zes langwerpig-ronde, en voor ſtompachtig-toegaande *Bladertjens*, inwendig vercierd met verſcheydene *Knopjens*. Als ze eenige dagen hebben open geſtaan, vallen ze op de aarde neer, en laten hare *Vrucht* agter; welke is langwerpig-rond, boven voorzien, gelijk de *Eykelen*, met een *Hoedje*, verdeeld in zes punten, op de wijze van een Kroon: de verwe is uyt den groenen bruyn, blinkende, en wat wit geſtippeld: daar onder zit verborgen een groote *Korl*, rosachtig, en zeer welriekend, doch bitter en ſcharp van ſmaak.

Der Vruchten.

In welke Landſtreeke zij alleen groeyen.

Deeze *Ceylonſche* CANEELBOOMEN vind men niet door 't geheele Eyland *Ceylon*, maar alleen op eenige weynige plaatzen van 't zelve aan de *Weſt-zijde*, ontrent 't *Fort Negumbo*, de Steeden *Columbo* en *Galo*, in de *Provintien* van *Chilauw*, *Cota*, *Hale* en *Tenewara*, (welke laatſte zich uytſtrekt na de *Zuyder-kant* des Lands) eenige Mijlen Landwaarts in, en nergens anders. Zommige werden bebouwd, en door oeffening gequeekt; andere waſſen van zelfs in de Boſſchen in 't wild. Waarom ook de kleyne Landſtreeken, waar in deeze Boomen zich vertoonen, werden genoemd de *Kaneel-landen*.

Camphar uyt de Wortel.

Uyt de *Wortel* deezes Booms (wiens *Kaneel-baſt* tot in den derden Graad warm en droog is) komt niet alleen een aangenaam *Water* voort, van reuk als de *Camphier*, maar ook (een zeer aanmerkens-waardige

zaak!) een zeer krachtige *Camphar* zelfs; welke, regt in teegendeel van de *Baſt*, tot in den derden Graad droog en koud is.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 7.

DE *Kaneel*, gelijk wij alreeds hebben gezegt, is warm en droog tot in den derden, of, volgens andere, droog in den tweeden, en heet in den derden Graad, fijn van deelen, en een weynig ſtoppende. Verteerd, ſcheyd, verdeeld, en verzagt: verſterkt het geheele *Ingewand*; opend de verſtopte *Leever*, drijfd uyt alle overvloedige *vochtigheyd*; is goed voor de *waterzuchtige*; maakt een *goede Adem*, en goed *Bloed*, vermeerderd het *Zaad*; doed de ſpijzen wel verteeren; veroorzaakt goed *Zog*; verjaagd de *Winden*, weerſtaat allerley *verrottingen*, en is zeer dienſtig tot verſterking van 't *Hoofd*; matig in de ſpijzen gedaan: 't *Gezicht* werd'er door verklaard, en de ſcheemering der *Oogen* wechgenomen. Zij ſtild de *Hoeſt*; verdrijfd de *koude Pis*; geneeſt de gebreeken der *Longe* en der *Nieren*. Is dienſtig teegens allerley *vergif*, en *inwendige zwellingen*. In Wijn geweykt, en dezelve gedronken, drijfd uyt de *Nageboorte*. Tot ſtof gemaakt, en met wat Myrrhe vermengd, verwekt de *Maandſtonden*. Kortelijk, de *Kaneel* is van een zeer nuttig gebruyk voor ieder, behalven voor die *galachtig* en *hitzig van Bloed* zijn.

Nic. Monard. Simp. Hiſt. cap. 25.
Curt. Symph lib. 30. cap. 3.
Dioſcor. lib. 1. cap. 13.

Raſis lib. Simp. cap. 17.

Uyt *Kaneel* kan men een zeer goed *Water* diſtilleeren, op de volgende wijze: neem een pond van de beſte *Kaneel*, kleyn geſneeden; vijf pintjens *Rooſewater*, en drie pintjens *Spaanſche Wijn*: laat dit driemaal vierentwintig uren lang te weyken ſtaan, en diſtilleert het dan in B. M. of *duplici vaſe*. Dit is zeer aangenaam van reuk en ſmaak: ſcheyd alle *taeye vochtigheeden*; verdrijfd de *Winden*; verſterkt de *Maag*, *Leever*, *Milt*, *Hert*, *Longe*, *Harſſenen*, en alle *Zeenuwen*, als men'er twee of drie oncen van met Wijn inneemd: 't zelve gebruykt met wat Citroen-zap, helpt de ongeleegentheeden van de *Moeder*: is goed voor de *Kramp*, *Lamheyd*, *Engborſtigheyd*, en de *Vallende ziekte*.

Kaneel-Oly.

De *Olye van Kaneel* verbeeterd ook de genoemde gebreeken.

Camphar.

Van de *Camphar* uyt de *Wortel* des *Kaneelbooms* is op 't eynd deezes *Hoofdſtuks* geſproken.

LIX HOOFDSTUK.

SINT JANS BROOD.

Verſcheyde namen.

DEezen aangenamen en bezienswaardigen *Boom* werd gemeenelijk in het *Neederlandſch* dus genoemd: in het *Latijn* CAROBE, CERATIA SILIQUA, CERATONIA, of PANIS SANCTI JOHANNIS: in 't *Hoogduytſch* S. JOHANS BRODT: in het *Franſch* CAROUGIER, en in het *Italiaanſch* CAROBE, of CAROBOLE.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze Boomen beminnen een zandige, goede, gemeene grond, met een weynig oude twee-jarige Paerdemiſt en Veen-aarde, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, en genoegzaam ter Zon geleegene plaats; ook matige, maar niet al te veel vochtigheyd.

Geeven hier noch Bloem noch Vrucht.

In onze Landen geeven ze noch *Bloemen* noch *Vruchten*: konnen ook geen koude *Herfſt-reegen*, *Stormwinden*, *Rijp*, *miſtige Lucht*, of eenige *Vorſt* verdragen: werden daarom, met een waſſende Maan van *April* in een Pot, of Houte Bak, na dat ze groot zijn, geplant, in 't laatſte van *September*, of 't begin van *October*, na dat de jaarstijd noch goed is, binnens huys gebragt op een luchtige plaats, daar bij *vriezend* Weêr in gevüurd werd; gedurende de *Winter* met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten, en niet voor half *April*, of een weynig later, met een aangename Lucht en zoete reegen, weer buyten gezet. Voor *Sneeuwige vochtigheyd* en *koude nagten* willen ze behoorlijk gedekt zijn.

Aanwinning door haar Zaad, uyt warme Landen herwaarts gezonden.

Zij werden, vermits ze in onze Landen, gelijk alreeds gezegt is, noch *Bloem* noch *Vrucht* voortbrengen, alleenlijk vermeerderd door haar *Zaad*, 't welk uyt warme Geweſten, hoe varſſcher hoe beeter, herwaarts gezonden zijnde, ſtraks na 't eerſte *Quartier* der waſſende Maan van *April* of *May*, werd gezayd in een Pot, met de gedagte grond gevuld; hol en luchtig, niet dieper dan twee Stroo-breed. Warm gezet, voor koude *Ooſte-* en *Noorde-winden* wel bewaard zijnde, zal 't binnen een korte tijd te voorſchijn komen; inzonderheyd indien men de Pot zes of zeeven weeken lang gedurig in warme Paerdemiſt ſteld; of anders het *Zaad* in een glas op varſſche Paerdemiſt legt, dikmaal met Zalpeeter water overgoten, tot dat het door der Zonnen warmte gekijmd is, gelijk hier na van de VLESSCHEBOOM, of GUANABANUS, zal gezegt werden.

Teederheyd der jonge Boomtjens.

Deeze jonge *Boomtjens*, zijn uytneemend teeder van aart, en zeer bezwaarlijk kan men ze de eerſte *Winter* over in 't leeven behouden: maar naderhand veel bequamer, als ze Houtachtiger en ſterker zijn geworden. Moeten derhalven (eens of tweemaal, gedurende de *Winter*, een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven genoten hebbende) niet voor teegens *May* weer buyten gebragt, en voor koude nagten wel gedekt worden: ook drie jaren lang, zonder gerept te zijn, in hare Potten blijven: daar na mag men haar met een waſſende Maan van *April* voorzichtig uytneemen en verplanten; zulker wijs, dat in 't opneemen zoo veel mogelijk is toegezien werde, dat de aarde niet van hare *wortel* komt te vallen.

Voorzichtigheyd bij de verplanting.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 7. Æginet. lib. 1. cap. 81.

DE inwendige *Pulpa*, of 't *Marg* deezes *Booms*, zonder de *Steenen*, is warm en droog; een weynig te zamen-trekkende van aart, en lieflijk van ſmaak. Varſch gegeeten, werden deeze Vruchten voor de *Maag* ondienſtig geoordeeld, vermits dezelve bezwaren, en quaad Voedzel geeven. Eevenwel doen ze *Purgeeren*.

Dioſc. lib. 1. cap. 159. Plin. lib. 23. cap. 8.

In teegendeel de *drooge Vruchten*, gelijk ze in onze Landen gebragt werden, zijn voor de *Maag* goed; inzonderheyd na de maaltijd gebruykt: maar voor dezelve, ſtoppen ze 't Ligchaam.

Alpin. de Plant. Æg. cap. 3.

In Wijn gezoden, zijn ze goed voor den *Hoeſt*, *benauwden Adem*, de *Longe-zucht*: drijven de *Watermaking* voort, en neemen wech de *brand der Nieren*. 't Zelve doed ook 't *Marg* ongekookt.

LX HOOFDSTUK.

ARBUTUSBOOM.

Namen.

IS een ongemeene en zeer ſchoone Boom, werd, mijns weetens, met geen andere als deeze naam in 't *Neederlandſch* en *Hoogduytſch* genoemd: in 't *Latijn* ook al ARBUTUS, maar daar neevens UNEDO: in 't *Franſch* ARBOUSIER, en in 't *Italiaanſch* ARBUTO, ALBATRO, of CERASE MARINE.

Waſt hoog op.

Hij waſt in warme Landen tot een aanzienlijke hoogte op, en blijft ook zelfs in deeze Geweſten niet laag van ſtam.

Twee bijzondere ſoorten.

Van deeze *Boomen* zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten; te weeten: de GE-

MEENE

Fol: 125.
Arbutus Humilis Virginiana

MEENE ARBUTUS, welke in verscheydene warme Landen van *Europa*, als *Spaanje*, *Griekenland*, en meer andere, van zelfs voortkomt; en dan ARBUTUS HUMILIS VIRGINIANA, of LAGE ARBUTUSBOOM UYT VIRGINIEN.

Gemeene *Arbutus*, of *Unedo*. De GEMEENE ARBUTUS, of UNEDO, bemind uyt eygener aart een zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek en Veengrond wel door malkander gemengd: een warme opene luchtige, en genoegzaam ter Zon geleegene plaats, beschut voor alle koude *Noorde-winden*; neevens matige bevochtiging met Reegen-water. Geeft in deeze Landen niet alleen *Bloemen*, in 't begin van *Junius*, rond, witachtig van verwe, van binnen hol, twee, drie, ook wel vier bij malkander hangende; maar zelfs gemeenelijk ieder jaar, inzonderheyd bij goede en warme *Zomers*, volmaakte *Vruchten*; kleyn, rond, eerst groen, vervolgens na 't geel trekkende: eyndelijk, alsze hare volmaaktheyd hebben bekomen, vercierd met een aangename roodheyd. (Bloemen.)

Vruchten. Deeze *Vruchten*, op verscheydene tijden in de aarde gelegt, met een wassende Maan, zoo van *April* als *May*, zijn echter noyt te voorschijn gekomen; 't zij dan, dat ze hier hare rijpheyd niet volmaaktelijk hadden gekreegen, of dat ze dezelve niet verkrijgen konnen, door de ongematigdheyd onzer Luchtstreek.

Waarneeming. Ongeerne verdragen deeze Boomen veel *koude Herfstreegenen*, *Rijp*, *Sneeuw*, of *Vorst*: werden derhalven, met de gemelde *Aprilsche* Maan in een Pot of Houte Bak gezet, na geleegentheyd harer grootte; met den aanvang van *October*, of ook wel eerder, indien het Weêr niet goed is, binnens huys gebragt op een luchtige plaats, daar men 's *Winters*, wanneer 't vriest, in vuurd; met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begoten, en niet voor half *April*, of later, met een zachte Reegen weer buyten gesteld; doch gedekt voor de koude nagten.

Aanwinning. Vermits ze zeer weynig bij hare *Wortel* uytschieten, konnen ze in deeze Gewesten zeer bezwaarlijk anders, als door volkomen rijp *Zaad*, uyt warmer Landen bekomen, en op de gemelde wijze in een Pot gedaan, *aangewonnen* werden.

Arbutus Humilis Virginiana, of lage Arbutusboom uyt Virginien. De ARBUTUS HUMILIS VIRGINIANA, of LAGE ARBUTUSBOOM UYT VIRGINIEN, (wiens *Bladeren* breeder als die van de vorige, wel zoo lang, voor spitzer, aan de randen niet zoo rond; ook niet zoo zeer getand, noch zoo hard in 't aanraken; doch op dezelve wijze met *Aderen* voorzien, maar boven bleeker groen, nauwlijks een halve vinger lang, en een geheele duym breed zijn) wast in deeze Landen niet hoger dan drie voeten. Bemind zulk een aarde, als van de andere gezegt is. Desgelijks de zelve Lucht en Water: wil ook eeven alzoo gequeekt en waargenomen werden, zoo wel in de *Zomer* als *Winter*: valt echter wel zoo hard van aart. Geeft ook in 't laatste van *May*, of begin van *Junius*, een gantsch andere *Bloem*; wit, en van welke de eerst opgaande, gemeenlijk uyt vijf, doch de volgende uyt neegen, tien, elf, of twaalf *Bladertjens*, als tweevoudig, bestaan; ook wel tien of twaalf dagen lang in kracht blijven; inwendig voorzien met verscheydene witte *draadjens*, boven vercierd met aardige roode *knopjens*. Zeer gelijk zijn ze de *Bloemen* van onze gemeene HAGEDOORN, en zitten bij malkander in eene *Tros*. De *Vruchten* desgelijks; doch een weynig kleyner als die van de GEMEENE ARBUTUS; eerst bleek wit, daar na rood; inwendig begaafd met eenige kleyne, zwarte, langwerpige *Zaadjens*; welke bij ons wel schijnen hare volmaaktheyd te hebben verkreegen, doch gezayd zijnde, zeer zelden voor den dag komen. (Beschrijving. Queeking; Bloemen, Vruchten, en Zaad.)

Aanwinning. Eevenwel konnen deeze *Boomen aangewonnen* werden door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde, meenigvuldig uytlopende *jonge Looten*; welk men met een Penne-mes zeer subtyl ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*: dan schieten ze in 't tweede, of 't derde jaar daar na *Wortelen*.

Men moet hier ontrent de voorzichtigheyd gebruyken, dat men deeze *jonge* niet van de *oude* afsnijd, voor dat hare van natuur zwart-verwige *Wortel* ten minsten twee jaren oud is; anders zouden ze, verplant zijnde, niet beklijven of voortkomen, om harer jongheyd en teederheyd wil. Deeze verzetting geschied gemeenelijk met een wassende Maan van *April*, in Potten; om in de *Winter* bequamelijk binnens huys gebragt, en daar bewaard te konnen worden. (Waarschouwing.)

KRACHTEN.

DE *Bladeren* deezes *Booms* gedroogd, gestoten, en met Wijn ingenomen, stoppen allerley *Buykloop*, en zijn goed teegens de *Pest*. (Hulp-middelen.)

't Water, gedistilleert uyt deeze *Bladeren*, en de *Bloemen*, werd gebruykt in den aanvang van *pestilentiale ziekten*, desgelijks teegens alle *Vergif*. (*Lusit. lib.* 1. *enarrat.* 158.)

De *Vruchten*, onaangenaam van *smaak*, en wat scharp op de Tong, werden voor een Boeren-kost gehouden: zijn zwaar te verteeren; versterken; verstoppen, trekken te zamen, en verwekken ligtelijk *Hoofd-pijn*. (*Diosc. lib.* 1. *cap.* 176. *Curt. lib.* 24. *c.* 14.)

't Water, daar ze in gezoden zijn, is ook goed teegen *vergif*.

LXI HOOFDSTUK.

JUDASBOOM.

WErd in 't *Neederlandsch* dus genoemd, om dat, gelijk zommige hebben voorgegeeven, *Judas*, een Apostel onzes Heeren CHRISTI, den Zaligmaker verraden, en naderhand een wanhopig berouw van zijne schandelijke daad gekreegen hebbende, zich aan een Boom van deeze soort zou hebben verhangen: in 't *Latijn* al meê ARBOR JUDÆ; ook ARBOR AMORIS, SILIQUASTRUM, en SILIQUA FATUA: in 't *Hoogduytsch* JUDASBAUM: in 't *Fransch* GUAINIER, of GAINESI en in het *Italiaansch* SILIQUASTRO, SILIQUA SILVESTRE, of ALBERO DI GIUDA. (Namen; en waarom dus in 't Neederlandsch geheeten.)

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten, namentlijk: ARBOR JUDÆ FLORE RUBRO, JUDASBOOM MET EEN ROODE BLOEM; en ARBOR JUDÆ FLORE ALBO, of JUDASBOOM MET EEN ZUYVERE WITTE BLOEM. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*: doch de *witte* wast niet wel zoo hoog; ook zijn de *Bladeren* een weynig kleyner, als die van de *roode*. (Tweederley soorten.)

Sij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig oude twee jarige Paerdemist doormengd: een warme, opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd van Reegen-water. Geeven vroeg in 't Voorjaar hare *Bloemen*, van een vermakelijke aanschouwing, en daar na eerst hare *Bladeren*; ook, bij goede warme *Zomers*, *Peulen*; maar zeer zelden, of wel noyt, vind men'er volkomen rijp *Zaad* in onder onze Luchtstreek. Zijn wel van een tamelijkharden aart, maar konnen echter de felle *winter-koude* en *vorst* niet verdragen. (Wat voor een aarde zij beminnen. Bloemen, en Vruchten.)

Ik heb eens eene deezer Boomen buyten gelaten, die, vermits de slapheyd der *Winter*, voor datmaal zonder schade of ongeleegentheyd overbleef. Maar in de volgende *Winter*, die kouder viel, verloor hij te zamen met zijne groenheyd het leeven. Derhalven moeten beyde deeze soorten in Potten, of Houte Bakken, na geleegentheyd harer grootte, met een wassende Maan van *April* geplant; daar na in 't begin, midden, of laatste van *October* (na zich 't Weêr bequaam of onbequaam aansteld) (Queeking en Waarneeming.)

aanfteld) binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gezet werden, daar in men alleenlijk bij vriezend Wéer vuurd. In deeze tijd moet men ze niet anders, als met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten; en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten in de Zonneftralen brengen. Als ze in hare *Bloem* ftaat, moet men ze, zoo veel doenlijk is, voor *koude nagten* waarneemen, en wel dekken.

Aanwinning. Zij werden *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen, te weeten:

door Zaad. *Eerft* door haar *Zaad*, uyt warme Landen herwaarts overgezonden: 't welk met een afgaande Maan van *Maert*, *April* of *May* in een Pot, gevuld met de gemelde grond, niet boven vijf Korlen in dezelve, nauwlijks twee ftroo-breed diep gezayd, of gelegt, en op een warme plaats gezet moet worden.

Door jonge Looten. *Ten anderen*, door jonge bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgewaffene *Looten*; welke men voorzightig ten halven infnijd, en met aarde bedekt. Als ze dan *Wortelen* gekreegen hebben, en dezelve twee jaren oud geworden zijn, moet men ze van de *oude* afneemen, en verzetten, op de genoemde tijd en Maan.

KRACHTEN.

Tabernem. lib. 3. c. 56. DE *krachten* van deezen *Boom* zijn noch niet eygentlijk bekend: eevenwel heeft TABERNÆMONTANUS deezen JUDASBOOM toegefchreeven alles wat van 't SINT JANS BROOD is gezegt.

LXII HOOFDSTUK.

WOLBOOM.

Namen. DRaagd dien naam, om dat ze WOL geeft, van veele COTTOEN genoemd: in het *Latijn* GOSSIPIUM, XYLON, COTUM, en BOMBAX, of BAMBAX: waar van de *Italianen* BAMBAGIA hebben gemaakt; en de *Neederlanders* 't geen'er van geweeven werd BAMBAZYN, of, na 't woord BOMBAX, BOMBAZYN, en BOOMBAZYN hebben geheeten.

Oorfprong van 't woord Wambais. Van dit BAMBAZYN heeft ook 't bovendeel des Mannelijken kleeds, bedekkende de Borft, Rug en Armen, de naam van BAMBAYS, WAMBAYS en WAMBOYS bekomen; vermits het gemelde boven-kleed niet alleen van deeze ftof pleeg gemaakt, maar ook van binnen daar mêe gevoederd te werden: ja noch heedenfdaags werd deeze ftof zeer veel daar toe gebruykt: in 't *Hoogduyfch* BAUMWOL: in 't *Franfch* DU COTTON; en in 't *Italiaanfch* BAMBAGIA, of COTONE.

Twee verfcheydene foorten. Van de *Boomen*, die deeze *Vrucht* geeven, zijn mij in haren aart bekend *twee* verfcheydene foorten, namentlijk GOSSIPIUM ARBOR, en GOSSIPIUM HERBA: van 't *laatfte flag* zullen wij hier niet fpreeken; vermits in dit ons *eerfte Boek* alleen van *groote*, *hooge Boomen* werd gehandeld; en derhalven deeze foort onder de KRUYDEN befchrijven.

Wat voor een aarde de Wolboom begeerd. Deeze *Wolboomen* beminnen een zandige, goede grond, beftaande uyt twee deelen zuyvere en geen fchimmelig of muf-riekende aarde; twee deelen grof zand; twee deelen Mol der vergane Boomen; twee deelen oude twee-jarige Paerdemift, en een deel een-jarige Hoenderdrek, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig vochtigheyd.

Haren aart. In deeze Landen geeven ze noch *Bloem* noch *Vrucht*: zijn zeer teeder van aart. Konnen niet wel verdragen veele of *koude Herfft-reegenen*, fterke *Winden*, *Sneeuw*, *Rijp*, of eenige *Vorft*: moeten derhalven in een Pot met een waffende Maan van *April* geplant, en half *September*, of een weynig later, indien de jaarstijd goed is, binnens huys gebragt worden op een goede bequame plaats, daar ze, bij fchoon Weêr, door de opene Venfteren de Lucht en Zonneftraalen noch konnen genieten: waar in ook van den *eerften November* af tot op den *eerften*, of *tienden Maert*, na dat de *koude* of *vorft* fterk is, in gevuurd werd; te weeten, eerft, om den *tweeden dag* eens; daar na *ieder dag*; vervolgens *ieder dag tweemaal*, 's morgens ten zeeven, en 's avonds weer ten zes of zeeven uren. Eyndelijk, als de koude alderfelft is, *driemaal*; 's morgens ten zeeven, 's middags ten een, en 's avonds ten zeeven uren; op dat'er geen *vorft* kome binnen te dringen; anders zouden ze zeer haaftig van 't leeven beroofd zijn.

Hoe ze waargenomen mooten werden.

Gedurende de *Winter* mogen ze ook niet meer dan een- of tweemaal van boven begoten of befprengd zijn met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water: want door te weynig of te veel zouden ze terftond verderven, gelijk mij tot tweemalen toe is gebeurd. Niet voor teegens de *May* moet men ze de Zonneftralen weer voor-zetten, met een aangename Lucht, en zoete warme Reegen. Ook moet men haar wel zorgvuldig dekken voor *koude nagten*, en *koele windige dagen*.

Echter heeft de Autheur haar noyt boven drie jaren in 't leeven kennen houden.

Op de nu verhaalde wijze waargenomen, heb ik eevenwel deeze rare en fchoone *Boom* noyt langer als drie jaren in 't leeven konnen houden: ter oorzaak van zijnen teederen aart, en de koude Lucht deezer Landen. In de derde Winter moeft ik deeze Gewaffen jammerlijk zien vergaan, als ze nu een maat-voet en een vierdedeel hoog opgereezen waren.

Aanwinning.

Men kan haar ook op geen andere wijzen *aanwinnen*, als alleen door haar uyt heete Geweften bekomen varfch *Zaad*: 't welk werd gelegt in een Pot, gevuld met de voorheenen gedagte aarde, noch geen twee ftroobreed diep, met een waffende Maan van *Maert*, *April* of *May*, zeer warm gezet, bevrijd voor alle *Oofte-* en *Noorde-winden*, in een Zonne-bak, gevuld met warme Paerdemift, en met glazen overdekt, gelijk, gezegt is van de ACACIA-, TAMARINDEN-, PISTACIEN-, en meer andere Boomen.

Middel, om uytlandfche Zaden haaft tot haar opkoming te helpen.

Voor de *Zaying* moet men het *Zaad* in een glas, op een weynig daar in gedane Paerdemift, leggen; dan daar op gieten Reegen-water, waar in Zalpeeter vierentwintig uren lang te weyk geleegen heeft, zulker wijs, dat het geheel bedekt is: voorts zoo lang in de Zon laten ftaan, tot dat men 't dik gezwollen ziet. Deezer wijs kan men handelen met veelerley andere uytlandfche en harde *Zaden*, welke men door deeze en noch andere middelen, die wij in 't vervolg zullen voorftellen, kan doen opkomen, en dan koefteren; 't welk buyten dit zeer bezwaarlijk zou konnen gefchieden.

KRACHTEN.

HEt *Zap* van de *Bladeren* deezer *Boomen* de kinderen met Zuyker ingegeeven, verdrijft uyt haar de *Buyk-pijn*. *Ruell. lib. 1. cap. 150.*

't *Zaad* geftoten, en met Wijn ingenomen, vermeerderd het *Zaad*, en verwekt *Bijflapens-luft*. De *flijmerigheyd* van 't zelve, in Rooze-water geweykt, en met Zuyker vermengd, geneeft de *Hoeft*, en al de koude gebreeken der *Borft*. Werd ook gebruykt in *Hittige Koortzen*, en teegens 't *vergif*. *Dodon. lib. 3. cap. 13.*

De *Oly*, uyt dit *Zaad* geparft, verdrijft alle *plekken* en onzuyverheyd der *huyd*. *Matth. l. 2. c. 96.*

't *Cottoen*, of de *Boomwol* zelfs, warm en droog van aart, op een kool vuur gelegt, en de rook in de Neus opgehaald, verdrijft de *opftijging* van de *Moeder*. *Camer. lib. 2. cap. 18.*

De *Afch* op de *wonden* gelegt, ftempt 't *bloeden* van dezelve; ook de *Bloedgang*.

De *Veezel-wortel* in Wijn gekookt, geeft goed voedzel; zuyverd de *Borft*, en verdrijft al de *flijmerigheyd* der zelve. *Lobel lib. 1. fol. 795.*

LXIII HOOFD-

Guanabanus Folio Ficulneo.

LXIII HOOFDSTUK.

VLESSCHEBOOM.

Namen.

IN het *Neederlandsch* dus genoemd, werd in het *Latijn* geheeten ARBOR LAGENARIA, of GUANABANUS; een schoone en zeer rare *Boom*, die niet alleen in verscheyde Landen van AFRICA, maar ook van AMERICA gevonden, en daar met verscheydene namen beteekend werd, (waar van men kan nazien HONORIUS BELLUS, PROSPER ALPINUS, JULIUS CÆSAR SCALIGER, en meer andere voorname Schrijvers) vermits de gedaante der *Bladeren* deezes altijd-groenenden *Booms*, ook die van zijne *Vrucht*, op alle plaatzen niet eeven dezelve is.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten, namentlijk: I. GUANABANUS FOLIO AURANTIÆ, of VLESSCHEBOOM MET BLADEREN VAN ORANJE; eevenwel 't onderste *blaadje* niet de *Oranjen*, maar de *Citroenen* gelijk zijnde. II. GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI, of VLESSCHEBOOM MET BLADEREN, *op de wijze van 't* VYFVINGERKRUYD. III. GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI DENTATO, of VLESSCHEBOOM MET GETANDDE BLADEREN VAN VYFVINGERKRUYD; en IV. GUANABANUS FOLIO FICULNEO, of VLESSCHEBOOM MET BLADEREN VAN VYGEN. Al te zamen zijn ze in deeze Gewesten, uyt *Zaad* voortgekomen, van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der vergane Boomen; of in plaats van dit een weynig aarde en mist van verdorvene Boombladeren, wel door malkander gemengd: een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut; ook zoo weynig water, als doenlijk is, door de warmte der Zon lauw gemaakt.

Teederheyd.

Vermits ze teeder van aart zijn, zoo konnen ze op geenerley wijze verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, sterke *Winden*, *mistige Lucht*, *Rijp* of *Vorst*: moeten derhalven half *September*, of een weynig later, als de tijd goed is, binnens huys werden gebragt op een luchtige plaats, daar ze tot half *October* door de opene Vensteren de Zon en een aangename Lucht, doch niet langer, maar daar na de warmte des vuurs genieten mogen: eerst om den anderen dag eens, daar na ieder dag een, twee, en op 't alder-koudste driemaal 's daags, gelijk van de WOLBOOM is gezegt. Deeze vuurstoking geschied in den Oven tot ontrent half *Maert*. Gedurende de geheele *Winter* moeten ze slechts een of tweemaal met een weynig Reegen-water, lauw gemaakt, van boven besprengd of begoten zijn: moeten ook niet voor teegens *May*, een weynig eerder of later, na dat de jaarstijd bequaam is, met een warme Lucht en aangename Reegen, weer buyten gebragt, en de Zonnestralen voor-gezet worden.

Waarneeming.

Eygentlijk berigt,

Al de genoemde soorten konnen in onze Landen door geen ander middel, als alleen uyt haar hard *Zaad* (de Nieren zeer gelijkvormig) *aangewonnen* worden, 't welk geschied op de volgende wijze.

hoedanig deeze Boomen in onze Landen

Neem een weynig varssche Paerdemist: doe ze in een glas: leg daar op zoo veel *Zaad* als gij wilt, en giet'er *Salpeeter-water* over, tot dat het daar onder ontrent bedekt legt. Dit *Salpeeter-water* is *Reegenwater*, daar in een weynig *Salpeeter* heeft gelegen, twaalf of vierentwintig uren lang. Zet dan het glas op een Oven, die geduring matig warm is, of in *heet Zand*, zoo zal 't *Zaad* haast zwellen. Als 't dan begind te kijmen, (of te barsten) zoo neem het zoetzens daar uyt: leg het, in 't wassen der Maan van *May*, in een Pot, gevuld met de voorheenen beschreevene aarde, niet meer als twee stroo-breed diep, en stel ze op een gantsch warme plaats in warme Paerdemist, veertien dagen lang: neem'er dan de Pot weer uyt, en zet ze andermaal in nieuwe warme Paerdemist, tot in *Junius* toe. Men moet ze niet alleen 's nagts, maar ook bij dag, als 't koel Weer is, met glaze Vensteren overdekken. Dus zal 't *Zaad* voortkomen, en zich binnen weynig tijds krachtig laten zien, inzonderheyd als men de harde *Schel* des *Zaads* een weynig afvijld, en niet alleen onder en boven, maar ook in de lengte, daar over een opening maakt; doch zonder de inwendige *Korl* op eenigerley wijze te raken.

uyt haar Zaad moeten aangewonnen werden.

Middel teegens Slekken, Aardvloyen, Rupzen Mieren, en andere ongediert aan de Boomen.

Wil men, dat niet alleen deeze, maar ook andere *jonge Boomen*, *Heesteren*, en *Planten*, voor alle *Wormen*, *Slekken*, *Aardvloyen*, *Mieren*, *Rupzen*, en diergelijk ongediert bevrijd, voorspoedig groeyen, en wel opwassen, zoo neem een weynig Duyvenmist, of Schapendrek, of van elk wat: doe het in een glas; zet het in de Zon, en giet'er Reegen-water op, zoo zal al de kracht der Mist in 't Water trekken. 't Zelve afgenomen; daar bij gedaan een weynig van 't gedachte *Salpeeter-water*, en bij droog Weêr zomtijds over de *Boomen* of *Planten* gegoten, zoo zullen ze niet alleen voor de gemelde schadelijke Gedierten bewaard werden, maar ook hier door zulk een kracht en voedzel ontfangen, dat men reeden zal hebben, zich daar over te verwonderen.

Alle vier deeze soorten gekoesterd.

De gemelde beziens-waardige *Boom-planten*, dus voortgebragt, waargenomen, en gekoesterd, heb ik alle vier eenmaal *eene Winter*, maar de GUANABANUS AURANTIÆ FOLIO, of VLESSCHEBOOM MET BLADEREN VAN ORANJE, ook de GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI DENTATO, of VLESSCHEBOOM MET GETANDDE BLADEREN VAN VYFVINGERKRUYD, *drie jaren* lang bewaard en goed gehouden. Gedurig bleeven ze groen; doch zijn, vermits haren teederen aart, in deeze koude Gewesten de gedurig-waterige Lucht van 't *jaar* 1650. niet langer verdragen konnende, tot mijne zonderlinge droefheyd weer vergaan.

KRACHTEN.

Thevetus lib Singul. Amer. cap. 10.

DE *Pulpa*, of 't inwendige *Marg* der *Vruchten* deezer *Boomen*, is zeer verkoelende van aart; lieflijk en amper van smaak: werd ook veelvuldig gebruykt in warme dagen, om den *dorst* te lesschen: desgelijks in *pestilentiale Koortzen*, en teegens een *hitzige Maag*. Is ook zeer goed, om alle *galachtige vochten* te doen verteeren.

LXIV HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE EYKELBOOM.

Verscheydenamen.

ZOo werd deeze vreemde en zeer rare *Boom*, (wiens *Vrucht* zich driehoekig-rond, en de gedaante eens EYKELS vertoond, welker uytgeparste Oly, weegens de lieflijke geur en groote kracht, bij zoo veele duysenden gantsch aangenaam en gebruykelijk is) niet onbillijk op het *Neederlansch* genoemd: in 't *Latijn* GLANS UNGUENTARIA, NUX UNGUENTARIA, GLANS MYREPSICA, MYROBALANUS *van* PLINIUS: van de *Arabiers* BEN: en van de *oude Grieken* Βάλανος μυρεψική, of BALANUS MYREPSICA.

Wat voor een Aarde zij begeeren.

Deeze *Boomen* beminnen een zandige, luchtige, goede grond, met een weynig een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der vergane Boomen doormengd: een zeer warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle *Ooste-* en *Noorde-winden* bevrijd: willen

willen ook zeer weynig Water, en alleen zulk, waar in *Duyvenmist* en *Schapendrek* te weyk heeft geleegen, vermengd met een weynig *Salpeeter-water*, eeven zoo als in 't voorgaande *Hoofdstuk* van de VLESSCHEBOOM is gezegt: alhoewel men ook kan neemen *zoete Melk* en *Reegen-water*, van elks de helft.

Zijn boven maten teeder. Zij zijn geweldig teeder en weekelijk van natuur: moeten daarom in de *Zomer* voor alle koele en vochtige Lucht, zoo wel bij dag als bij nagt, met een glas voorzichtig gedekt en nauw gewagt zijn. Half *September* moet men ze, wel droog zijnde, binnens Huys brengen, op een luchtige plaats; daar, van half *October* af, eerst om den anderen dag, daar na dagelijks; in *December* en *Januarius*, als de *koude* grooter en de *Vorst* fel werd, niet alleen een- of twee-, maar wel driemaal in elke vierentwintig uren door een Kagchel werd gevuurd; te weeten, 's morgens ontrent ten zes of zeeven, 's middags ontrent ten een, 's avonds ontrent ten zeeven uuren.

Hoe men haar moet waarneemen. Niet meer dan een, of ten hoogsten tweemaal, mag men ze, gedurende de gantsche *Winter*, een weynig van boven op de aarde, met 't gemelde *Salpeeter-water* begieten; want vermits ze dan niet alleen *bladerloos*, maar ook zelfs van hare *Steel* ontbloot zijn, zoo hebben ze weynig te voeden. Deeze *waarschouwing* moet men niet vergeeten, op dat ze door een weynig te veel niet haastig mogten komen te verderven, gelijk mij tot tweemalen toe is gebeurd: ook moeten ze niet voor teegens *May*, of in 't begin deezer Maand, met een zachte Reegen weer buyten gebragt werden, om de Zonnestralen te ontfangen.

Hoe van den *Autheur* opqueekt. Deeze ongemeene *Boom* kan in deeze Gewesten niet dan door zijne *Vrucht* of *Zaad*, varsch gebragt uyt de heete Landen, als *Arabien*, *Ægypten* en meer andere, *aangewonnen* worden. 't Zelve legt men in een glas te weyk, op zulk een wijze als wij in het voorgaande Hoofdstuk hebben beschreeven, tot dat het kijmd, Aanwinning. of barst. Dus gehandeld, zijn mij in 't jaar 1666. vijf Planten opgekomen: ook op de gehoorde manier *gequeekt*, en nauwkeurig in acht genomen, zijn ze al te zamen de *Winter* overgebleeven; doch schoten in de eerste *Zomer* niet meer dan anderhalve maat-duym hoogte op; met zeer kleyne *Bladertjens*, welke in 't begin van *September* afvielen. De *Steeltjens* bleeven goed tot in 't laatste van *November*; doch straks daar na verdervende, vielen ze alle neer.

Zijn geval met eene der zelve, Hier over wierd ik niet weynig moeyelijk, wijl ik gantschelijk meende, mijne *Boomtjens* verloren te hebben: doch daar bij komende, vond ik de *Worteltjens* kleyn, langwerpig, tamelijk dik, voorzien met eenige *Veezeltjens*, (gelijk de bijgaande FIGUUR klaarlijk toond) uytwendig bleekbruyn of grijsachtig van verwe, inwendig wit, goed, en wel gesteld. Dit alles wierd mij dus bekend, wijl ik eene deezer *Boomtjens*, zonder eerst goede acht daar op te geeven, uyt de aarde had gerukt, om wech te werpen, in voorneemen, van ook de andere eeven alzoo te handelen: doch vermits ik deeze in zoo een goede gestalte zag, liet ik de overige in goede vreede staan: zette ook de en nauwkeurige waarneemingen ontrent de andere. uytgenomene weer in, wijl ze noch ongeschend was gebleeven: welke in 't volgende *Voorjaar*, in 't laatste van *May*, met de andere uytschoot, en al te zamen groeyden ze ontrent drie duym hoog; doch deeze verging in de volgende *Winter*, met noch eene der andere. Alle verloren ze weer haar groen, gelijk te voren; eerst hare *Bladeren*; daar na de *Steelen*. In de derde *Zomer* schoot eene der overgebleevene drie, elf maat-duymen hoog; doch beyde de andere niet meer als acht. De volgende *Winter* verlieten ze hare *Bladeren* en *Steelen* weer als voor deezen; ook is'er eene van gantsch vergaan. De andere twee goed blijvende, schoten op tot Bladeren. de hoogte van derdehalve maat-voet. Ik heb nu hoope, vermits de *Steelen* Houtachtig en sterk beginnen te worden, dat ze niet vergaan, maar toekomende *Zomer* vast blijven, en aanzienlijker werden zullen. De *Bladeren* zijn die van 't *Heliotropium*, of de *Zonnewende*, niet ongelijk, doch meer als een vierdedeel kleynder; verschillende in grootte; twee en twee altijd teegens over malkander zittende, hoe hoger na boven, hoe kleynder; bleek groen van verwe, doorlopen met weynige en zeer teedere *Adertjens*. Wanneer deeze *Bladeren* op haren tijd afvallen, vertoond zich de geheele *Plant* in gedaante als die van de GENISTA, of BREM.

KRACHTEN.

DE *Vrucht* deezer *Boomen* is snijdende, afvagende, bitter van smaak, en zeer te zamentrekkende, van aart. Een *Drachma* hier van, gestoten, en met Wijn ingenomen, verzacht een *harde Milt*, en neemd'er de pijn van wech: jaagd uyt alle *taeye slijmerigheyd*; verdrijft het *Colijk*; en doed *braken*. Met Spaansche Wijn gebruykt, doed *Purgeeren*. Met Honig vermengd, is dienstig voor de koude gebreeken der *Zenuwen*, lammigheyd, beroerdheyd, en trekking der zelve. Met Meel van *Lupynen* en *Spica Nardi* tot een Papje gemaakt, opend de verstoptheyd der *Leever*. In Honig-water bereyd, verzacht de smerten van de *Jigt* en 't *Podagra*. In Edik gezoden, helpt de *Schurftigheyd* en *Krauwagie*. Verteerd ook het *uytwassende vleesch* der *Gezwellen* en *Wonden*. *Diosc. lib. 4. c. 160. Celsus, lib. 5. Galen. lib. 6. Simp. Med.*

De *Bast* heeft een zeer te zamen-trekkende kracht. *Ruell. lib. 1. cap. 56.* De *Oly* uyt de gestotene en geparste *Vruchten*, is warm en droog in den tweeden Graad. Verzacht, en maakt een week Lighaam: is de *Maag* onaangenaam. Doed scheyden al de *koude gebreeken der Leeden*; de *harde Gezwellen*; verdrijft alle *Vlekken* en *Sproetelen* der huyd. Met Ganze-vet vermengd, en in de *Ooren* gedruppeld, verdrijft der zelver pijn, ook 't zuyzen en tuyten. Zuyver in de Neus gedaan, doed het *bloeden* ophouden. *Curt. Symph. lib. 20. c. 8. Avicen. Canon. 2.*

Deeze *Oly* werd zeer kostelijk gehouden, om dat ze niet verderft; en lange jaren bewaard de lieflijke reuken der geene, met welke ze vermengd werd. *Lobel. lib. 2. fol. 118.*

LXV HOOFDSTUK.

BERKENBOOM.

WEl bekend in deeze en meer andere Landen, werd in 't *Neederlandsch* met deeze en geenen anderen naam genoemd. Beyde, in 't *Latijn* en *Italiaansch*, BETULA, of BETULLA: in 't *Hoogduytsch* BIRCKENBAUM: in 't *Fransch* BOULEAU, BES, BOVILLET, en BOVILLAU. Verscheyde namen.

Tweederley soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten, namentlijk, BETULA VULGARIS MAJOR, of GEMEENE BERKENBOOM, en BETULA PUMILA, of LAGE BERKENBOOM. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Queeking*.

Haren aart. Zij beminnen uyt eygener aart een zandige, drooge, gemeene en slechte grond: groeyen eevenwel ook in een goede welgemestte en machtig-vochtige aarde: zoo wel een opene, vrye, wel ter Zon staande, als een donkere, schaduwachtige plaats: weynig, en ook tamelijk veel Water. Brengen zeer vroeg in 't *Voorjaar*, eer noch eenig *Blad* aan haar werd gezien, lange, neerwaarts hangende *Vruchten*, op de wijze van de *Katjens* der *Willigeboomen*, in plaats van *Bloemen*, voort; waar in, wanneer de *Herfst* aangekomen is, volkomen rijp *Zaad* werd gevonden. Indien 't niet bij tijds werd gewonnen, zoo valt het ligtelijk daar uyt. Vruchten, Zaad.

Deeze

Aanwinning.

Deeze *Boomen* konnen noch hier noch in andere Gewesten *aangewonnen* werden, anders als door middel van haar *Zaad*; 't welk met een afgaande Maan van *November*, *Februarius*, of *Maert*, niet diep in de aarde, op een schaduwachtige plaats gezayd, en in tijd van droogte zomtijds een weynig met Reegenwater begoten moet werden. Dikmaal komt het neergevallene Zaad genoeg van zelfs voort.

Ontzachlijkheyd deezer Boomen; zoo in oude tijden, als noch heedendaags.

Zoo wel in voorleedene Eeuwen als noch heedensdaags waren en zijn deeze *Boomen* van veele *gevreest*; pleegen ook in groote *eerbiedigheyd* gehouden te werden: want niet alleen maakt men daar van *Bondelkens*, welke men voor de *Overigheyds-perzonen* heenen droeg; maar ook *Roeden*, om daar meê *Gerechtigheyd* te oeffenen, en de *quaad-doenders* te straffen, gelijk ook noch heeden geschied. Desgelijks werden de *Rijsjens* gebruykt van alle *Ouders* en *Schoolmeesters*, om, zoo hare *Kinderen* als *Leerlingen*, door haar met deeze *Telgjens* van *Berkenboomen* te dreygen, in gehoorzaamheyd en ontzach te houden; ook wel, als 't nodig is, haar de kracht daar van te doen gevoelen.

Plin. lib. 16. cap. 112.

In over-oude tijden, eer noch 't gebruyk van het *Papier* en 't *Parkament* uytgevonden was, gebruykte men ook de binnenste *Bast* deezer *Boomen*, om daar in te *schrijven*; eeven gelijk men deed in den *Bast* en 't *Hout* der LINDENBOOMEN, waar van voor deezen gesproken is, uyt de berigten van veele geloofwaardige oude Schrijvers. Noch heeden doed men deeze *Boomen* dienen, om van de *buytenste Schors Toortzen* te maken, tot lichtgeeving in de nagt. Inzonderheyd werd dit gedaan van de Landlieden. Zij rollen ze in malkander; steeken ze in eenige vette stof, of vullen ze met Pek, Hars, en diergelijke vuur-vattende dingen: waar door ze dan zoo helder komen te branden, dat ze ook zelfs wel voor aanzienlijke perzonen zouden mogen gedragen worden.

Toortzen van de Schors deezer Boomen.

KRACHTEN.

Aart.

DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn droog en warm in den tweeden Graad, bitter van smaak; afvagende en dun makende van aart.

Lonicer. lib. 1. c. 42.

'T *Zap* der zelve in 't *stremzel* gedaan, bewaard de daar van gemaakte *Kazen* voor alle *verrotting*, en ontstaning van *Maden*. De *Bladeren* in Water of Wijn gezoden, en daar meê de *lopende zeeren* gewasschen, doed dezelve opdrogen.

Tabern. lib. 3. cap. 42.

De *Bast*, van een verwarmende, verzachtende en heelende aart, ook vol van een zeer krachtige vochtigheyd, is zeer dienstig, om in tijd van *Pest* binnens huys te branden; want de rook daar van verdrijft alle *quade* en *besmettende lucht*. Gedroogd, en 't Poeder in *vervuylde wonden* gestroyd, verteerd het quaade vleesch.

Joh. Colerus. Matthiol. l. 1. c. 93.

Dezelve *Bast* des *Booms* in *April*, eer de *Bladeren* uytschieten, teegens de volle Maan, doorgesneeden, en 't daar uytvloeyende aangenaam zoet *Water*, het welk een geheel jaar lang goed kan blijven, wel bewaard, of ook gedistilleert, geneest alle *zweeringen des Monds*, als men dezelve daar meê wascht: neemt ook wech alle *vlekken* en onzuyverheeden des *Aangezichts* ('t Water uyt de groene *Bladeren* gedistilleert, desgelijks de loog van de *Asch* des verbranden *Basts*, heeft dezelve kracht). Dagelijks een tijd lang daar van gedronken, is goed voor de *Steen*, 't *Graveel*, en de *Geelzucht*, als men 't vermengd met Water, gedistillert van *Vlierbloemen*. Verbeeterd ook allerley *ontsteeking* of *verdorventheyd* aller inwendige deelen.

Trag. lib. 3. cap. 75. Camer. lib. 1. cap. 34.

Curt. Symp. lib. 28. c. 20.

Lobell. lib. 2. fol. 222.

'T *Hout* van *Berkenboom* gebrand, en de vochtigheyd, welke daar uyt zijpeld, bij een vergaderd; dan vermengd met een weynig fijne Canary-zuyker en *Sal Ammiacum*, neemt wech de *Vliezen* en *onzuyverheyd der oogen*; drijft ook uyt de *huyd* alle *onreynigheyd* en *melaatsheyd*.

LXVI HOOFDSTUK.

AZEDARACH van AVICENNA.

EEn beziens-waardige *Boom*, werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook WITTE LOTUSBOOM genoemd: in 't *Latijn* AZEDARACH AVICENNÆ; LOTUS ALBA; PSEUDOSYCOMORUS, of ZIZYPHA CANDIDA MONSPELIENSIUM: in 't *Italiaansch* SICOMORO FALSO.

Verscheyde namen.

Deeze *Boomen* beminnen uyt eygener aart een goede, welriekende, zandige aarde; doormengd met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, en het Mol van verrotte Boom-bladeren: een opene, vrye, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Ieder *Zomer* geeven ze een paersachtige en niet onaangenaam-riekende *Bloem*; veele der zelve bij malkander staande, in de gestalte van Starren; en gemeenelijk neerwaarts hangende; maar noyt eenige rijpe *Vrucht*, of volkomen *Zaad*.

Wat voor een aarde zij willen.

Teeder zijn ze van aart, en laten ieder jaar teegens de *Winter* hare *Bladeren* vallen: konnen dan de koude Lucht deezer Landen niet verdragen: moeten derhalven, met een afgaande Maan van *April* in een Pot, of Houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, geplant zijnde, in 't begin van *October*, of ook wel eerder, bij een slechte jaarstijd, binnens huys werden gebragt, op een bequame luchtige plaats, daar men niet dan bij *vriezend Weêr* vuurd. Gedurende dien tijd moet men haar onderhouden met slechts een weynig lauwgemaakt Reegen-water; en niet meer als twee- of ten hoogsten driemaal van boven begieten. Niet voor den aanvang, of ten halven *April*, mag men haar weer buyten brengen met een zachte Lucht en zoete Reegen: ook moet men haar dan, zoo wel als in den *Herfst*, wachten en dekken voor *hayrige*, *schrale winden*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *koude nagten*.

Queeking en Waarneeming.

In onze Gewesten kan men haar *aanwinnen* op twee bijzondere wijzen.

Aanwinning

Eerst, door *Zaad*; 't welk, uyt warme Landen herwaarts gezonden, met een volle Maan van *Maert*, *April*, of *May*, niet boven een stroobreedte diep, werd gezayd in een Pot, en dan gesteld op een heete plaats.

Door Zaad.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytlopende *jonge Loten*; 't welk zomtijds wel geschied. Deeze moet men ten halven, ruym een lid van een vinger lengte, met een Mes voorzichtig insnijden, gelijk men de *Angelieren* doed. Een weynig aarde daar op gedaan, krijgen ze met'er tijd *Wortelen*; welke, als ze twee jaren oud geworden zijn, van de *oude* werden afgesneeden, en afzonderlijk in Potten geplant, met een volle of afgaande Maan van *April*: daar na moet men haar een dag zes of acht bewaren voor de sterke Zonne-stralen.

Door jonge Loten.

KRACHTEN.

DE *Bloemen* deezer *Boomen* zijn droog in den eersten, en warm in den derden Graad. In Wijn gekookt, en daar meê gewasschen, openen alle verstoptheyd van de *Harssenen*.

Avicenna lib. 2 Tract. 2. cap. 17.

De *Vruchten* zijn de *Maag* en *Borst* zeer schadelijk, ja *doodelijk* voor de menschen. Dezelve ook, onder andere spijzen, de Vogelen, Hoenderen, Honden, en andere Dieren te eeten gegeeven, brengen haar om 't leeven.

Rases, lib. Simp. cap. 28.

Het *Zap*, of ook het gedistilleert *Water*, deezer *Bladeren*, lauw op het Hoofd gestreeken, dood alle *Luyzen*: doed ook het *Hayr* groeyen, en langer werden.

Luyzen te doen sterven.

LXVII HOOFDSTUK.

MUSCAATBOOM.

Een zeer raar Gewas in deeze koude Neederlanden.

DUs, en ook MUSCHATEBOOM, in het *Neederlandsch* genoemd, is in al de voornaamste Gewesten van *Europa* een raar en ongewoon Gewas: noch veel raarder in onze koude *Neederlanden*. Eevenwel heb ik drie deezer *jonge Boomtjens*, niet ten vollen de dikte van een kleyne vinger, noch de hoogte van vier voeten halen konnende, in mijnen *Thuyn* binnen *Groeningen* gehad; eene derdehalf jaar lang in het leeven behouden, en dezelve, neevens een groot getal *Boom-beminners*, dikmaal met vermaak aanschouwd. Ik verwagtze nu weer uyt *Indiën*, gelijk mij door een Brief uyt *Batavia* beloofd is.

Verscheyde namen.

In 't *Latijn* werd deeze *Boom* geheeten ARBOR MYRISTICA, MOSCHATA, of ARBOR AROMATICA: in 't *Hoogduytsch* MUSCATENBAUM: in 't *Fransch* ARBRE DE MUSCADES; en in het *Italiaansch* NOCE MOSCATA.

Bloem, of Foelje.

De *Bloem* der *Vruchten* werd in 't *Neederlandsch* genoemd FOELIE, of MUSCATEBLOEM: in 't *Latijn* MACIS: in 't *Hoogduytsch* MUSCATBLUET, of ook MUSCATBLUMEN: in 't *Fransch* FUILLE DE MACIS, MUGUETTE, of DU MACIS: in 't *Italiaansch* FIOR DI MOSCATA. Bij de Inwooners van *Banda* draagd ze de naam van BUNAPALLA: bij de andere *Indianen*, en die van *Decan*, van JAPATRI.

Vrucht, of Noot zelfs.

De *Vrucht* zelfs werd in 't *Neederlandsch* geheeten MUSCAAT-NOTEN: in 't *Latijn* NUX MYRISTICA, NUX MOSCHATA, of NUX AROMATICA: in 't *Hoogduytsch* MUSCATNUSZ, in 't *Fransch* NOIX MUSCADES, in 't *Italiaansch* NOCE MOSCATA. Bij die van *Banda*, daar de beste en Vruchtbaarste Boomen groeyen, PALLA; bij andere *Indianen* JAPATRI.

Tweederley soorten,

Muscaatboom Wyfje.

Hier van werden in *Oost-Indien* en de genoemde Landstreeken, ook in meer andere, doch daar ze niet zoo vruchtbaar zijn, gevonden twee bijzondere soorten, namentlijk: ARBOR MYRISTICA FOEMINA, of MUSCAATBOOM WYFJEN; en ARBOR MUSCHATA MAS, of MUSCAATBOOM MANNETJEN; wiens *Vruchten* niet zoo rond, maar langwerpig-rond zijn. Dit slag heb ik tot noch toe niet leevendig of groeyende gezien. Waarom ik ook hier alleenlijk den Leezer zal voorstellen 't afbeeldzel van de MUSCAATBOOM WYFJE, gantsch eygentlijk na het leeven geteekend. De hier vertoond werdende *Vruchten* zijn ontbloot van de uytwendigste dikste *Schel*, welke, door 't zwellen van de rijp-werdende *Vrucht*, opbarst, en jaarlijks van zelfs neervalt; op dat de overschoone, lieflijk-rood-Scharlakene verwe der *Muscaatbloem* (welke naderhand, als de *Noot* droog werd, een *Oranje-verwe* bekomt, gelijk die in deeze Landen werd gezien) mogt aanschouwd worden: en dan ook, op wat voor een wijs de *Noot* in de *Bloem* legt, als deeze van de *Vrucht* afgescheyden is; vermits ze op dien tijd niet alleen op 't schoonste, maar ook in haar hoogste vermogen en grootste volmaaktheyd staat.

D'Autheur heeft'er eene niet langer als derdehalf jaar konnen behouden.

Uyt eygener aart blijven deeze *Boomen* gedurig groen; doch laten in onze Landen *'s Winters* zomtijts veele *Bladeren* vallen: zijn teeder van natuur, en zeer bezwaarlijk kan men haar in deeze *koude* Gewesten lang bewaren; 't welk ik zelfs door eygene ervarentheyd, en tot mijn groot leedweezen, heb bevonden: want van drie welgestelde *Stammetjens* heb ik'er niet meer als een, en dat noch niet langer als *derdehalf* jaar konnen behouden, onaangezien al de moeyte, en zonderlinge vlijt, van mij hier toe aangewend.

Aart.

Van naturen wassen ze, in hare *geboorte plaats*, hoog van stam, en zijn grauwachtig van verwe: leeven lang; en bloeyen wel driemaal in een jaar; zoo dat men ze gedurig ziet beladen met *rijpe*, *onrijpe*, en *eerst aankomende Vruchten*; welke voortkomen hier en gintsch uyt verscheyde plaatsen der *Takken*; meest een alleen; ook wel, doch zelden, twee bij malkander.

Bloemen.

De *Bloem* is wit; zoo in verwe als grootte die van onze *Peer* of *Karsse-bloessem* zeer gelijk; niet onaangenaam van reuk. Als deeze *Bloemen* eenige weynige dagen open gestaan hebben, vallen ze schielijk af.

Gedaante der Bladeren.

De *Bladeren* staan overvloedig veel aan deezen *Boom*; verscheydene bij malkander, aan kleyne steeltjens, en zelden een alleen hangende. Aangenaamgroen zijn ze, blinkende van verwe aan de bovenste zijde: in 't midden met een groote, regt-doorgaande *Ader* voorzien, waar uyt verscheydene andere kleyner voortkomen, en tot aan de kanten uytlopen. Gemeenelijk zijn ze lang vijf, en breed twee vingeren breedte: voor wel rondachtig, doch eyndigende in een spits punt. Als men ze, groen zijnde, wrijft, geeven ze één zeer aangename *reuk* van zich; dieze ook, alhoewel droog geworden, niet haast verliezen. Hard en steevig zijn ze van aart.

Vruchten.

De *Vruchten*, of *Muscaat-noten*, deezes *Booms*, rijp geworden zijnde, werden driemaal in 't jaar afgeplukt, te weeten in *September*, *Maert*, en in anandere Maanden, daar toe bequaam zijnde. Hier op moet wel nauwkeurig werden gelet: want de schoone verwe bedriegt dikmaal de menschen, zoo datze die afplukken eer ze noch rijp genoeg zijn: waar op ze in hare natuurlijke grootheyd verminderen, en ligtelijk verderven: dan worden ze *Rompen* genoemd, en daar voor verkogt.

Rompen.

Foely.

Verscheyde Schalen om de Noot.

Eerst is deeze aangename *Vrucht* met een dikke *Schel*, of groene *Bast*, gelijk de *Okker-noten*, overtogen: welke, door de rijpheyd, geopend werd, en dan vertoond zich aan de *Vrucht* een dunne *Schel*, gelijk een netje daar om gelegt. Deeze noemd men *Foely*, of *Muscaten-bloem*; die, als ze wel bewaard werd, acht of neegen jaren kan goed blijven. Daar na volgd al weer een *Schel*, harder, en houtachtiger dan de andere; die van de *Okker-noten* zeer gelijk, doch wat bruyner van verwe; welke geopend werdende, ziet men de *Noot* zelfs.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Waarneeming.

De *Muscaatboomen* beminnen een goede aarde, bestaande uyt twee deelen grof zand, zonder eenige zoutigheyd in zich te hebben; drie deelen Mol of Mist van verrotte Boom-bladeren; een deel tweejarige kleyngewreevene Paerdemist, en een deel eenjarige Hoenderdrek, genoegzaam door malkander gearbeyd: een opene luchtige, warme, vrye, en bequaam ter Zon geleegene plaats, voor alle *koude* en *felle winden* wel bevrijd; niet te veel Water, altijd in de Zon lauw geworden. Konnen niet de minste *Rijp*, of eenige ongeleegentheyd der Lucht verdragen: moeten derhalven zelfs in de *Zomer* wel nauw gewagt, en in *September* bij tijds binnens huys gebragt zijn, op een warme plaats gesteld, waar in men door de geheele *Winter* vuurd, gelijk van de *Kaneelboom* is gezegt. Moeten ook voorts op dezelve wijze in alles door 't geheele jaar waargenomen en bestierd werden.

KRACHTEN.

Averroes lib. Simp. cap. 55.

Serap. lib. Simp. c. 160 Lacuna in Dioscorid.

DE *Muscaatnoten* zijn warm en droog in den tweeden Graad; wat verstoppende van aart. Op allerley wijzen gebruykt, verzachten ze de *Leever*, en de *Milt*; wechneemende al de *verstoptheyd* der zelve; versterken en verwarmen de *Harssenen*, de *Moeder*, en *Maag*: drijven uyt alle *Winden*, en het *Graveel*: beletten het *Braken*, 't *Hikken*, en de *Hertklopping*: maken een *goeden Adem*: verjaagen het *Colijk*, en de *koude Pis*, met Wijn en een weynig Bakelaar ingenomen; verfrisschen het geheele *Ingewand*:

zijn

zijn wonderlijk goed teegens de gebreeken der *Nieren*, *Blaas*, en *Moeder*, als men daar van inneemd een *Drachma* in een half Pintje Wijn, tot op de helft verzoden, en dan door gezeygd: versterken 't *Hoofd*, de *Zeenuwen*, en verbeeteren de *beroerdheyd* der Leeden; inzonderheyd als men deeze Zalve tweemaal ter week smeerd voor op het Hoofd, en in de Neusgaten: *Placot. lib. de Tuend. Valet.*

℞. *Olei Nucis Moschatæ.* ℥j.
Zibetæ. gr. x.
Moschi. gr. VII.
Ambræ. gr. VI.
Styr. Calamitæ. gr. XX.
Olei Lilior. Convall. gr. VIIII.
Succini Albi. gr. XII.
Misce fiat Unguentum.

Camerar. l. 1. c. 96. Gedroogd, of gebraden, dan met roode Wijn gebruykt, stoppen de *Buykloop*. Twee of drie *Muscaatnoten* in een *Vaatje Wijn* gedaan, bewaren dezelve veel beeter voor verderving als de Zwavel.

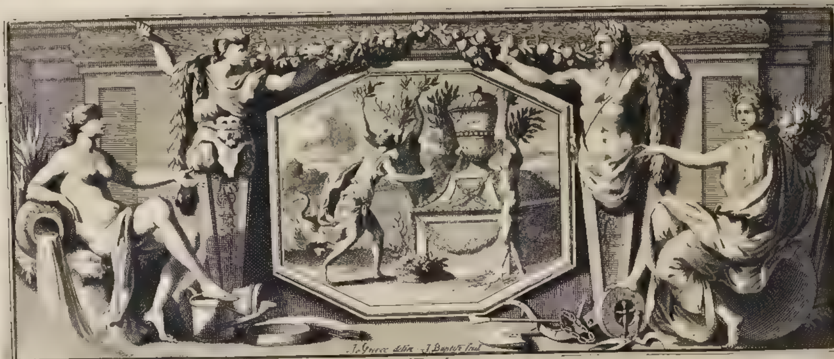
Wil iemand zijne Huysvrouw bewaren voor *zeere Teepels*, die zette in het geheele laatste vierendeel jaars harer zwangerheyd, een uytgeholde *Mannetjens-Notemuscaat* op dezelve; daar om geslagen een dubbel doekje, ieder dag eens nat gemaakt in Rhijsche Brandewijn; of anders een wit-grauw Papier, door Wasch gehaald; ook dagelijks eens afgenomen, en van binnen gezuyverd.

De *Oly*, geparst uyt de warm-gemaakte *Noten*, is zeer goed teegens het *Gonorrhæam*, of heymelijk gebrek, genoemd *Druypert*; de *verkoude Leeden*, *Zeenuwen*, en der zelver *smerten*; ook teegens 't *Podagra*: maakt een ruyme *Borst*; een heldere *Stem*; vermeerderd het *Zaad*, en geeft een goede gedaante. *Matthiol. l. 1. c. 141.* Van buyten op de Navel gestreeken, versterkt en verwarmd een *koude Maag*, en *Lijf-moeder*: verteerd de *onnatuurlijke vochtigheyd*, en de *Winden* der zelve. *Christ. à Costa lib. Arom. cap. 11.*

De *Foely*, verstoppende van aart, ook droog en warm in den derden Graad, heeft dezelve krachten: desgelijks de Oly der *Muscate-bloemen*. Deeze van buyten op de *Maag* gestreeken, neemt wech de *qualijkheyd* der zelve; verwekt *eetens-lust*, en doed de *spijs beeter verteeren*. *Deugden der Foely.*

Eynde van 't Eerste Boek.

NAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* GEWASSEN, *ALS* BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, BLOEMEN.

TWEEDE BOEK; *van alle* LAGE BOOMEN, HEESTEREN, of STRUVELLEN.

I HOOFDSTUK.

MYRTUSBOOM.

Verſchey-de namen.

AN een ieder zeer geliefd, weegens zijne vermaaklijke ſchoonheyd, altijd-blinkende groenheyd, en (een weynig gewreeven zijnde) zeer aangename reuk, werd niet alleen dus in het *Neederlandſch*, maar ook van veele NAGELBOOM geheeten, om dat zijne *Vruchten* de opregte *Nagelen* zeer gelijk zijn: in 't *Latijn* MYRTUS: in 't *Hoogduytſch* MYRTUSBAUM: in 't *Franſch* MEURTE; en in 't *Italiaanſch* MIRTO, MORTELLA, of ook MORTINA.

Veelerley aardig verſchillende ſoorten. Onder welke breeder werd beſchreeven.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verſcheydene aardig-*verſchillende ſoorten*, te weeten:

MYRTUS LATIFOLIA ROMANA, of ROOMSCHE MYRTUS *met breede Bladeren.* BŒTICA PUMILA LATIFOLIA FRUTICESCENS, of *breed-gebladerde Heeſterige lage* MYRTUS *uyt Bœtia*, een Provintie in *Portugal.* LATIFOLIA FLORE PLENO; of *breed-bladerige* MYRTUS met *een dubbelde Bloem.* TARENTINA MAJOR, of *groote Tarentijnſche Myrtus.* TARENTINA MEDIA, of *middelbare Tarentijnſche Myrtus.* TARENTINA MINOR, of *kleyne Tarentijnſche Myrtus.* TARENTINA TENUIFOLIA MINIMA, of *alderkleynſte ſpits-bladerige Tarentijnſche Myrtus.* LAURIFOLIA, of *Myrtus met groote Bladeren als kleyne Laurier.*

De Myrtus met groote Bladeren, als kleyne Laurier.

De grootſte der zelve zijn twee vinger-leeden lang, een kleyne duym-breed; onder aan de Steel ſtomp toegaande, maar voor in een ſpits punt eyndigende: niet onder aan de *Steelen*, maar gemeenelijk in 't bovenſte, of voor aan; in teegendeel de kleynſte onder zittende, twee en twee altijd regt teegens over malkander geſteld; hardachtig van aart, ſteevig; doorgaans om hoog ſtaande; boven donkergroen, en blinkende, onder bleeker van verwe; en in het midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; uyt welke voortſchieten veele zeer teedere, kleyne, en als in de huyd blijvende *Adertjens*; die, op de wijze van een halve-Maans rondte, van onder tot boven toe in malkander vloeyen. Tuſſchen deeze *Bladeren* komen voort groote witte *Bloemen*, beſtaande uyt vijf boven rondachtig-toegaande *Bladertjens*, ruſtende op taamlijk-lange *Steeltjens*, doch dun. Inwendig hebben ze veele witte *draadjens*, boven op vercierd met kleyne geele *Knopjens*, van een aardige aanſchouwing.

De Myrtus met Bladeren van Boſchboom.

BUXIFOLIA, of *Myrtus met Bladeren van Boſchboom*; welke op dezelve wijze aan haar *Steeltje* twee en twee teegens over malkander zitten. Zijn ook hard van aart; ontrent een lid van een vinger

lang,

MYRTUS LATIFOLIA ROMANA

MYRTUS BŒTICA PUMILA LATIFOLIA.

MYRTUS
FLORE PLENO.

MYRTUS BUXIFOLIA.

240
MYRTUS TARENTINA
MEDIA

MYRTVS TARENTINA TENVIFOLIA MINIMA.

MIRTUS LAURI-
FOLIA.

Myrtus Tenuifolia Fructu Albo

Myrtus
Citronata.

MYRTUS
PERFORATA
FRUCTU
ALBO

lang, niet wel een kleyne vinger vinger breed; in 't midden alderbreedſt; ook daar rondachtig buyks-wijze geſteld; onder zoo wel als voor ſpits toelopende, gemeenelijk krom-gebogen, op de manier van *Boſchboom* geſchikt, en vercierd met een aangenaame blinkende groenheyd.

De Myrtus met kleyne ſmalle bladeren, en een witte Vrucht.

MYRTUS FRUCTU ALBO TENUIFOLIA, of *Myrtus met kleyne ſmalle bladeren, en een witte Vrucht*; welke van veele werd genoemd MYRTUS ROSMARINI FOLIO, of *Myrtus met Bladeren van Roſmarijn*; doch te onrecht. Deeze is bij mij in 't jaar 1652. aldereerſt uyt *Zaad* voortgekomen. De *Bladeren* zitten digt en veelvoudig aan hare *Steeltjens*, twee en twee teegens over malkander, ook wel de een boven de ander, en drie bij een, om hoog. Zeer ſmal zijnze, de grootſte noch geen Stroo breed, en een kleyne vinger-breed lang: voor aan lopen ze ſpits toe. De verwe is blinkend, en zwart-groen, doch onder bleeker, en in 't midden voorzien met een regt-doorgaand *Adertje*.

De Myrtus met een witte Vrucht, en bladeren vol gaatjens,

MYRTUS FRUCTU ALBO PERFORATA, of *Myrtus met een witte Vrucht, en doorboord met veel gaatjens in zijn ſchoone Bladeren*, gelijk men ziet in die van het *St. Jans Kruyd*, of *Hypericum*. Deeze *Bladeren* vertonen haar geheel rond: zitten zoo meenigvuldig aan hare *Steeltjens* (niet twee en twee regt teegens over, maar boven en digt op malkander; ook wel drie in de rondte bij een) datze dezelve gantſchelijk ſchijnen te willen bedekken. De lengte is van ontrent een vingerbreed, wat meer of min; de breedte onder en in 't midden een groot Stroo-breed: eyndigen voor in een ſpits punt, waar aan men gemeenelijk iet roods gewaar werd.

zeer aanmerkelijk.

Zijn wat dikachtig van *ſubſtantie*; altijd ſtijf regt-opſtaande: blinken zoo wel onder als boven. Zijn ook zoo wel onder als boven met ontelbare en eevenwel zichtbare ronde kleyne *gaatjens*, gelijks alreeds gehoord is, vercierd. Zij zijn even als ſubtyle *ſtippeltjens*. Deeze *Bladeren* zijn donker, of zwart-groen van verwe, zeer aangenaam in de aanſchouwing; doch onder veel bleeker. Als men ze wrijfd, geeven ze een lieffelijk-geurigen reuk van zich. In het midden zijnze alleen met een regt-doorlopende *Ader* voorzien.

De Citroen-Myrtus.

MYRTUS CITRONATA of CITROEN-MYRTUS; dus genoemd, om dat zijne gewreeyene *Bladeren* een aangenamene *Citroen-geur* van zich geeven. Zijn vercierd met roode *Steelen*, waar aan de *Bladeren* holachtig voortkomen, zeer ongelijk van grootte. De onderſte zijn niet de grootſte, noch ook de bovenſte de kleynſte: maar dikmaal ziet men aan de eene zijde een kleyn, aan de andere zijde der *Steel*, teegens over malkander, een dubbel zoo groot blad; ook wel aan 't bovenſte der *Steeltjens* dezelve grooter en ſpitzer: of ſmaller en langer, als onder, voortkomen;

Hoedanig de bladeren geſteld zijn.

echter de meeſte doorgaans ontrent een lid van een vinger lang, een halve vinger, of ook wel wat meer, breed; in 't midden breedſt, en voor aan eyndigende, zoo wel in een breedachtig punt, als gantſch ſmal en ſpits. Zijn niet zoo hard van aart als de andere; doch ook gemeenelijk regt en om hoog gekeerd ſtaande: altijd twee en twee teegens malkander over, blinkende zoo wel van onder als van boven, met een gras-groene verwe, doch onder bleeker: zomtijds aan de randen rood; ook inwendig hier en daar met eenige roode plekjens voorzien. In 't midden hebben ze een regt-doorgaande groote *Ader*, dikmaal onder een weynig rood-verwig; waar uyt veel kleyne *Adertjens* voortſpruyten, zeer ſubtyl en teeder. Deeze *Bladeren*, gelijk ook die van de andere *Myrtus*, blijven altijd, en vallen noyt af, dan door ouderdom, of zeer groote droogte. Noch meer andere ſoorten van *Myrtus* zijn'er; doch oordeel onnodig, al dezelve hier te beſchrijven. Gezamentlijk zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Waarneeming,

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemiſt, en het Mol der vergane Boomen, of in plaats van 't zelve, Veengrond; anders ook het Mol, gekomen van de verrotting der Boom-bladeren, wel doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, bequamelijk ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd, doch hoeze ouder worden, hoe meerder.

en opqueeking, waar op daar ontrent te letten ſtaat.

Gemeenelijk gevenze ieder jaar, in het begin van *Auguſtus*, of wat later, *Bloemen*; maar in deeze Geweſten noyt volkomen rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart: verdragen ongeerne veel koude *Herfſt-reegenen*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *Rijp*, of ſterke *Vorſt*: moeten derhalven met een afgaande Maan van *April* of *May* in Potten, of Houte Bakken, na datze groot zijn, geplant, in 't laatſte van *September*, of 't begin van *October* (na dat zich de jaars-tijd aanſteld) binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats geſteld werden; waar in, bij vriezend Weêr, niet al te veel, maar door een yzeren Oven matig werd gevuurd; vermitsze de langdurige aanhouding des vuurs gantſch niet verdragen mogen; deſgelijks niet, in deeze tijd, veel water, 't zij koud of 't zij een weynig lauw gemaakt, inzonderheyd niet de *jonge Boomen*: moeten echter voor een doordringende *Vorſt* wel bewaard, en niet voor in 't begin of midden van *April*, na tijds geleegentheyd, met een aangenaam-zoete Lucht en reegenachtig Weêr, weer buyten gezet, voor *koude nagten* verzeekerd, en, in geval van nood, gedekt zijn.

Voorhoedzelen waar op men wel agt moet geeven.

Heeft iemand de geleegentheyd, om deeze *Boomen* te bewaren in een plaats, daar 's Winters niet gevuurd werd, zonder datze gevaar van te *vervriezen* lopen, zulks zal, mijns oordeels, alderbeſt zijn, doch hij moetze luchtig, en niet bedompt ſtellen. Alle jonge en middelmatige *Boomen*, inzonderheyd de MYRTUS TENUIFOLIA FRUCTU ALBO, en MYRTUS FRUCTU ALBO PERFORATA, of *Myrtus met kleyne ſmalle bladeren en een witte Vrucht*, en *Myrtus met een witte Vrucht en door-gaatte Bladeren*, moeten, als men haar verplant, zorgvuldig gewagt werden voor vette grond, en veel Water: doch de groote en oud-gewordene moet men niet alleen meerder vettigheyd, maar ook vochtigheyd laten genieten. Anders zoudenze ligtelijk verflauwen, en hare oude *Bladeren* laten vallen.

Verplanting.

Al te zamen werdenze *verplant* met een volle Maan in *May*, zijnde tot dit werk de bequaamſte tijd des geheelen jaars. 't Moet geſchieden, als ze alreeds een lid van een vinger lang, een weynig min of meer, geſchoten hebben: indien 't iemand eerder wil doen, hij zal bevinden, dat'er van vijftig, of noch grooter getal, niet eene zal beklijven en 't leeven behouden; of hij moeſt het zulker wijs doen, dat hij de geheele klomp aarde om de wortel vaſt liet blijven: 't welk niet alleen aanmerkens-waardig, maar ook teegens de natuur van alle boomachtige Gewaſſen, en met dezelve ſtrijdig is.

Aanwinning.

In deeze onze Landen konnenze op vier bijzondere wijze werden *aangewonnen*.

door Zaad.

Eerſt, door *Zaad*, 't welk uyt *Spanje*, *Italien*, of andere warme Landen herwaarts werd gezonden. Men moet het in een Pot in magere, zandige en luchtige aarde holletjens zayen, met een volle of afgaande Maan van *April*, niet dieper als de breedte van een Stroo.

Door uytgeſchotene Loten.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel*, of eeven boven de grond uytgeſchotene *jonge Loten*; welke men teegens de volle Maan van *April* ten halven, op de wijze als de *Angelieren*, met een Pennemes voorzichtig inſnijd, en met aarde overdekt. Dan vatten ze noch dien zelven Zomer *Wortelen*; en werden, op de gemelde tijd, van de oude genomen, en, gelijk alreeds gezegt is, verplant. Schieten ook wel van zelfs *Wortelen*, zonder geſneeden te zijn, als ze drie, vier of vijf jaren aan de *oude* geſtaan hebben.

Door Takjens.

Ten derden, door een- of twee-jarige *Takjens*, met een volle Maan, of een dag te voren, afgeſneeden; en

terſtond

terſtond geſtoken in een Pot, gevuld met een ſlegte, gemeene, zandige aarde, zonder eenige vettigheyd, alleen een kleyne vinger lengte diep, in de Maand *May* of *Junius*. Een-jarige *Scheutjens*, onder een weynig twee-jarig Hout behoudende (waar aan zij eerder *Wortelen* maken) werden voor de beſte en bequaamſte geoordeeld. Als men deeze Pot terſtond met Reegenwater begoten heeft, moet men ze zetten op een donkere plaats, daar ze van de Zon niet kan beſcheenen worden, ten minſten zes volle weeken achter een: dezelve bij tijds vochtig houden; daar na twee of drie weeken lang wat luchtiger ſtellen, en eyndelijk buyten voor de Zonne-ſtralen brengen. Dus zullen ze al te zamen genoegzaam *Wortel* vatten; behalven de MYRTUS LATIFOLIA FLORE PLENO, of *Myrtus met dubbele Bloemen*, welke zich zeer bezwaarlijk op deeze wijze laat *aanwinnen*.

Beſchrijving van de Myrtus met dubbele Bloemen.

Dit is een zeer ſchoon *Gewas*, van een gantſch vall[illegible]e aanſchouwing. Brengt *Bladeren* voort van een ongelijke grootte, gemeenelijk aan beyde de zijden van de *Steel* teegens over malkander, of wel d'een een weynig hoger als de ander boven malkander; zomtijds ook wel twee en twee aan ieder zijde teegens malkander over, of aan de eene zijde maar een, en aan de andere daar teegens over twee, als een kluchtig natuurſpel. Zijn wat kleyner als de MYRTUS LATIFOLIA ROMANA, of *breed-gebladerde Roomſche Myrtus*: wat hardachtig en ſtijf ſtaande van aart: een lid van een vinger, meer of min, lang; noch geen kleyne vinger breed; ook veele ſmaller: in 't midden een weynig rondachtig, en daar op 't breedſte: onder na de *Steel* breed-ſtomp-toegaande, doch voor in een ſpits punt eyndigende. De verwe is donker-groen, aangenaam blinkende; onder bleeker, en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt veele zeer teedere, kleyne, eeven zichtbare, en na de randen uytſchietende *Adertjens* voortkomen. Tuſſchen deeze *Bladeren*, of ook wel uyt de voornaamſte punten der *Takken*, werden voortgebragt de beziens-waardige *Bloemen* in groote meenigten, de een na de ander, ruſtende op teedere en ronde *Steeltjens*. Zijn tamelijk groot, en beſtaan uyt zoo veel langwerpige, voor ſpits toegaande en ſmalle witte *Bladertjens*, dat ze niet geteld konnen worden; doch zonder eenige reuk: in 't midden zijn ze vercierd met eenige weynige en kleyne roode *Knopjens*. Als ze zommige dagen open geſtaan hebben, verderven ze in haar zelven, en vallen ter aarden neer, gantſch geen *Knoppen*, veel min *Zaad* nalatende.

Bladeren.

Bloemen.

Hier geen Zaad.

Door geheele Takken.

Ten vierden, door geheele *Takken*, met 't punt van een Mes geboord, en in een Pot ingelegt, op zulk een wijze, als van de *Oranje-* en andere *Boomen* gezegd is. Deeze ſnijd men in het volgende *Voorjaar* af; en men laat ze noch een jaar of twee in hare Pot ſtaan: dan kan men ze wech-neemen, en zonder eenige ongeleegentheyd in de Zon ſtellen. Deeze manier is zeer treflijk, en, mijns oordeels, de beſte van allen.

Beſchrijving van de lage breed-bladerige Myrtus uyt Andaluzien.

Al deeze ſoorten konnen door vlijtige oeffening, bij tijds van onder opgeſnoeyd zijnde, tot hooge en cierlijke *Boomtjens* werden aangequeekt; behalven de MYRTUS LATIFOLIA PUMILA BŒTICA, of *lage, breedbladerige Myrtus uyt Andaluzien*: die in onze Geweſten nauwelijk tot twee voeten hoogte opwaſt. Verdeeld zich in veele kleyne kromme *Takjens*, boven al de andere vercierd met zeer ſchoone blinkende *Bladeren*, op een verwonderens-waardige wijze zoo digt en overvloedig boven malkander voortkomende, dat ze de *Steelen* gelijk als onzichtbaar maken. De verwe is zwaart-groen, doch onder bleeker: ſtaan regt op: zijn anderhalve, of ook twee vinger-breedte lang; een kleyne vinger, wat meer of min, breed; in 't midden alderbreedſt: maar werden na beneeden ſmaller, doch eyndigende voor in een ſpitzer punt; en ſtaan ſtijf om hoog: zijn in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt eenige weynige zeer dunne, als inwendig blijvende, en daarom maar eeven zichtbare *Adertjens* voortſchieten, te zamenlopende aan de randen in een van onder tot boven half-Maans-wijze vorm, gelijk men ziet in de MYRTUS LAURIFOLIA, of *Myrtus met Bladeren van Laurier*. Zijn ook hard van aart, gelijk de Laurier-Bladeren. Tuſſchen dezelve komen voort veele witte vijf-bladerige *Bloemen*, niet groot, en ruſtende op korte *Steeltjens*.

Bladeren.

Bloemen.

Bezwaarlijk aan te winnen.

Deeze *Bladeren* vallen gemeenlijk ieder *Winter*, wanneer de *Boomen* binnens huys ſtaan, meerendeel van dezelve af: ja ook veele der *Takjens* zelfs verſterven. Deeze tot op het leeven toe afgeſneeden, en de *Boom* daar van gezuyverd zijnde, ziet men in de *May-Maand* bij en eeven boven de *Wortel* weer nieuwe uytſpruyten: zijn derhalven zeer bezwaarlijk te *vermeenigvuldigen*.

Hoe te handelen ſtaat met oude Myrtusboomen.

Hier ſtaat ons den *Leezer* te berigten, dat de veeljarige *Myrtus-Boomen* (door hare met'er tijd geſtorvene *Takken*, ook nu en dan afgevallene *Bladeren*, hol en doorluchtig geworden zijnde) wel geheel gekopt, of ten halven de onderſte dikke *Takken*, met een volle Maan van *April*, afgenomen mogen werden: welke effen, glad en ſlecht met een Mes geſneeden, dan bedekt met een weynig Waſch of Pleyſter, om door de Zon niet zoo ligtelijk te konnen uyt-drogen, daadlijk uytlopen, en op nieuws een aangename jeugdigheyd vertonen. Zonder eenige ongeleegentheyd kan men dit, wanneer 't de nood vereyſcht, t'elkens om het zeſde of zeevende jaar verrigten.

Aanmerkelijkheyd van twee Myrtusboomen te Romen, *Patricia* en *Plebeja*.

Plin. lib. 15. cap. 29.

Deeze zeer ſchoone *Boomen* verſterven niet haaſtig, maar blijven uyt eygener aart *veele jaren in 't leeven*. Dit werd beveſtigd, beyde door de *dagelijkſche ervarentheyd*, en door 't geen wij in de *oude Hiſtorien* daar van vinden: welke getuygen, dat voortijds binnen de Stad *Romen*, bij het *Quirinaal*, hebben geſtaan twee MYRTUSBOOMEN, de eene genoemd PATRICIA, de andere PLEBEJA, veele jaren lang in een treffelijke welſtand. Als nu de *Plebeja*, of de *Myrtusboom*, die 't *gemeene Volk* was toegeeygend, door ouderdom eyndelijk verminderde en afnam, bleef de *Patricia* (den *Adel* en de *Groote des Roomſchen Volks* toegewijd) zoo lang in een goede, welvarende ſtand, als de *Roomſche Raad* haar ontzachlijk aanzien behield. Maar als nu eyndelijk de *Boom Patricia* deſgelijks in krachten verzwakte, verminderde ook de *authoriteyt* der *Vaderen*, en verging te gelijk met de hoogachting en Majeſteyt, tot noch toe bij de *Romeynen* geweeſt.

Hoogachting deeſer Boomen bij de Romeynen

Stat. lib. 4. Theb.

Plutarchus.

Ovidius lib. Faſt. 4.

Athen. lib. 15.

Artemid. lib. cap. 79.

Theophraſt lib. Plant. 5.

Deeze *Boomen* zijn (volgens 't geen veele Geleerden hier van ſchrijven) weegens haar zeer vermakelijk groen, aangename reuk, en lieflijke teederheyd, geoordeeld, veel meer tot het *Vrouwelijk Geſlagt*, dan der *Mannen achtbaarheyd* te behooren: waarom ook de oude *Heydenen* dezelve de Afgodin *Venus* hadden toegeheyligd. Echter zijn deeze Boomen naderhand bij de Heydenſche *Romeynen* tot zulk een hoog aanzien opgeklommen, dat hare dappere Veld-Overſten, wanneer ze een Veld-ſlag gewonnen, of een Stad zonder bloed-vergieting ingenomen hadden, hare Hoofden in zeegepraal met een gevlogtene MYRTUS-KROON vercierden. Wij vinden hier van een zonderling Voorbeeld in PLINIUS, van POSTHUMIUS TUBERTUS, Roomſch Burgermeeſter. Ook is hij de eerſte geweeſt, van welke men leeſt, dat hij, over de *Sabiners triumpheerende*, met een *Myrten-krans* gekroond, de Stad *Romen* intrad.

Plat. in Conviv. & in Hippar.

Herod. lib. 1.

Plutarch. in Alcibiad.

Ja ook, de MYRTUSBOOM is niet alleen een *Teeken* van OVERWINNING, maar zelfs van VRYHEYD geweeſt: want in een algemeene blijdſchap, over de verloſſing uyt 't geweld eens *Tyrans* aangeſteld, wierd 't *Zwaerd* des geenen, die hem van 't leeven had beroofd, aanzienlijk gekroond met een gevlogtene MYRTEN-KRANS.

Pollux l. 8.

Verhalens-waardig is ook 't geen van POLLUX en

ÆSCHIENS

Plutarch. Lyc.

ÆSCHINES is aangeteekend; te weeten: als de *Magistraat* en *Rechteren* te *Athenen* na de gewoone wijze waren verkoren, en den Eed hadden gedaan, dat ze de Wetten zouden onderhouden, wierden ze, om haar bij 't Volk aanzienelijk en ontzachelijk te maken, met bloeyende MYRTUS-KRANSSEN gekroond, en dus na 't Raadhuys gevoerd.

Hier door is naderhand bij de Burgeren de gewoonte opgekomen, dat iemand, die iets te verzoeken had, zich op 't beste vercierde met MYRTE-TAKKEN, om dus met meer aanzien voor den Raad te verschijnen, en zijne begeerte voor te stellen.

Ook bij de Joden.

Voortijds waren, en noch heeden zijn deeze *Boomen* bij de *Hebreërs*, of *Joden*, in een zonderlinge waarde. Op hare Feest-dagen, en tijden van een algemeene blijdschap, vercierden ze hare Deuren en Huyzen met *Myrtus-takken*, en maakten zich vrolijk onder der zelver schaduw; gelijk men zulks vind bij NEHEMIAS, en in andere plaatzen der *H. Schrift*.

Nehem. VIII.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 27. cap. 11.

DE *Myrtusboom* is koud in den eersten, en droog in den derden Graad: daarenboven fijn van deelen, en zeer te zamentrekend van aart. Hy versterkt, 't zij uytwendig, 't zij inwendig gebruykt, en verteerd alle overvloedige vochtigheeden in 's menschen Ligchaam.

Bladeren en Vruchten.

De *Bladeren* en *Vruchten*, gedroogd, tot stof gemaakt, en daar meê gestreeken, verdrijven 't *Zweet*, en geneezen de *Zweeringen*. In Wijn gezoden, en bij manier van een plaaster op de *wonden* gelegt, geneezen dezelve. Deeze Wijn gedronken, verhinderd het *Braken*, en *Bloedspouwen*; verdrijfd de *Zinkingen*, en de *Takken*, of *Ambeyen*: stopt de *Bloedgang*; desgelijks zoo wel de *witte* als de onnatuurlijke *roode Vloed* der Vrouwen: verzacht de smerten der *Blaas* en *Nieren*: neemt wech de pijn der geene die zich door *vallen* verzeerd, of haar *verrekt* hebben. Helpt de *Waterzuchtige*, versterkt de *Harssenen*, 't *Hert*, de *Maag*, en maakt ook vast de *gebrokene* doch weer in hare plaats gezette *Leeden*, daar meê gewasschen werdende. Geneest desgelijks de uytwendige *Zeerigheyd*; allerley *Sproetelen*, *Plekken*, en onzuyverheeden van de *Huyd*: verwd het *Hayr* zwart, belet de *uytvalling* van 't zelve. Voor de Maaltijd gedronken, bewaardze voor *dronkenschap*. In de *Ooren* gedaan, neemt ze wech de *ettervloeying* der zelve.

Colum. lib. 12. de Re Rust. cap. 38. Ruell. lib. 1. cap. 100. Serap. de temp. Simp. cap. 92. Diosc. l. 1. c. 156. Plin. lib. 23. cap. 9.

De *Asch* der verbrandde *Bladeren* met Wasch vermengd, is een zeer voortreffelijk heel-middel voor allerley *verbrandheyd*.

Beziën der Myrtus boomen.

De *Beziën* (welke ook gebruykt werden, om daar meê blauw te verwen) gegeeten, maken een *goeden Adem*: neemen wech de *Hertklopping*, en verquikken 't *Hert*. 't *Zap*, daar uyt geparst, is goed voor alle *beeten van giftige Dieren*.

Avicenna.

Een Zyroop van deeze *Beziën* gemaakt, is goed voor de *Borst* en *Longe*, volgens 't getuygenis van AVICENNA. Versterkt ook alle inwendige deelen, en maakt de *Catarrhen*, of *Zinkingen*, dik.

Oly uyt de Beziën.

Hest. cap. 2.

De *Oly*, uyt deeze *Vruchten* geparst, is niet alleen zeer versterkende, maar ook van een lieflijke reuk: welke van HESTER wierd gebruykt, en waar door ze, hare schoonheyd en bevallijkheyd daar bij komende, den Koning AHASUERUS zoodanig bewoog, dat hij haar voor alle andere Dochteren verkoos tot zijn Gemalin en Koningin.

Curt. lib. Hor. 21. cap. 23.

Daarenboven heeft deeze *Oly* een te zamen-trekkende, verkoelende, en versterkende kracht. Is goed voor 't gezwollene *Tandvleesch*, *Tandpijn*, *Wonden*, *verstuykte Leeden*, en veel andere qualen.

II HOOFDSTUK.

GAGEL.

Verscheyde namen.

WErd met deezen, en (mijns weetens) met geenen anderen naam van de *Neederlanders* genoemd: in 't *Latijn* MYRTUS BELGICA, HOLLANDICA, BRABANTICA, RHUS SYLVESTRIS DODONÆI, of PSEUDO-MYRTUS: in 't *Fransch* PIMENTE, of PIMENT ROYAL; en in 't *Italiaansch* MIRTO DI HOLLANDIA, of MIRTO FALSO.

Wat voor aarde zij begeeren.

Deeze *Boomen* beminnen uyt eygener aart een gemeene, slegte, ongemeste, vochtige, liever als een goede bequame en welgemeste grond. Als ze in deeze werden gezet met een volle Maan van *Maert* of *April*, moet men, inzonderheyd eerst verplant zijnde, haar dikmaal met Water begieten, vermits ze veel vochtigheyd mogen verdragen. Brengen ook in de laatstgedagte grond zelden eenige *Bloemen*, veel min *Vruchten* voort: maar wel, en overvloedig genoeg, in de gemelde slegte en magere vochtige aarde; in de *Maymaand*: en de *Vruchten*, met *Zaad* voorzien, krijgen in 't begin van *Augustus* hare volkomene rijpheyd; die dan met een volle Maan moeten afgeplukt zijn.

Bloemen en Vruchten.

Harden aart.

Zij begeeren ook een opene, vrye, luchtige, op geenerley wijze donkere plaats, daar ze van de Zonnestralen niet bescheenen zouden konnen worden. Zijn hard van aart; en verliezen noyt eenige Bladeren, als door ouderdom. Verdragen geerne *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheyd des *Winters*.

Aanwinning,

Zij werden *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen, te weeten:

door Zaad

Eerst, door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, op een vochtige plaats, niet boven een vinger diep, in d'aarde gelegt moet zijn.

door jonge Loten.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytgeschotene *jonge Loten*; welke dikmaal van zelfs wortel vatten; of anders, ten halven met een Mes ingesneeden, en met aarde overdekt, ligtelijk wortelen schieten. Daar na werden ze met een *Maertsche* of *Aprilsche* wassende Maan van de oude afgesneeden, en na behoren verplant.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 27. cap. 20.

DE *Bladeren* van dit *Gewas* zijn warm en droog in den eersten; 't *Zaad* en de *Vruchten* warm en droog in den derden Graad.

Clusius lib. 1. cap. 12. Lobel. lib. 2. fol. 130.

In Wijn gezoden, zijnze goed teegens *Vergif*. In plaats van Hop in 't Bier gekookt, ontroerenze de *Harssenen*, en maken *dronken*. In Most, of nieuwe Wijn gedaan, krijgt'er dezelve een goede geur van. Daar van gedronken, versterkt de *Maag*; en ontsteld het Hoofd niet. Bij de Kleederen gelegd, bewaren ze dezelve voor *Motten* en *Wormen*.

III HOOFDSTUK.

NAGELBOOM.

Verscheyde namen des Booms, en der Vruchten.

DUs in 't *Neederlandsch* genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten CARYOPHYLLUS ARBOR, in het *Hoogduytsch* NAGELBAUM: in het *Fransch* ARBRE DE GYROFFLES; en in 't *Italiaansch* GAROPHANO. Is zeer schoon van gestalte, altijd groen. Niet alleen zijne *Bladeren*, maar

ook

ook de teedere *Takken*, een weynig gedroogd, zijn welriekend. De *Vrucht* zelfs noemen de *Indianen* CALAFUR; de Inwoonders der *Molukkische Eylanden* CHANQUE; de *Neederlanders* NAGELEN, of GEROFFEL-NAGELEN; de *Latijnen* CARYOPHYLLI; de *Hoogduytsche* NAGELEIN: de *Fransche* GYROFFLES, of CLOUSE DE GYROFFLE.

Neegen Stammetjens uyt Indien overgezonden. Hier van zijn mij *Anno* 1662. uyt *Indiën* toe-gezonden, *neegen jonge Boomtjens*, van de dikte eener vinger; dan noch een afgesneedene *Tak*, die, vermits hij zeer wel bewaard was, al zijne *Bladeren* en *Vruchten* had behouden: doch van de gemelde *Stammetjens* waren'er niet meer dan *vier* goed gebleeven; welke, met de aarde aan hare wortel vast, voorzichtig uytgenomen, en ieder in zijne Pot verplant zijn geworden, gevuld met een bijzondere aarde; vermits ze in de overgezondene Kas niet konden blijven.

Hoe't met dezelve gegaan is. *Twee* van deeze *vier* vergingen binnen de tijd van een Maand, en wierden gantsch zwart. De *twee* andere, van mij gezet in een goede grond (bestaande uyt twee deelen grof Zand, twee deelen goede en geen muffe of qualijk-riekende aarde, een deel tweejarige kleyn-gemaakte Paerdemist, en een deel eenjarige kleyn-gewreevene Duyvendrek, wel onder een gemengd), bleeven niet alleen 't overige van de *Zomer*, maar ook de geheele *Winter* door groen; doch de eene, zonder nieuwe *Loten* te maken, onveranderlijk, onaangezien hij gantsch warm was gesteld. De andere daar teegens op dezelve plaats, maar met de Pot op een houte Stoof gezet, waar in bij dag geduurig vuur wierd gedaan, begon door zulk een gestadige warmte van onder, en de kracht der Zon van boven, te schieten. Hoedanig eenige gequeekt. Vermits hier door de aarde dikmaal zeer droog wierd, begoot ik hem zomtijds van boven met Zoetemelk en Reegen-water, door een gemengd; ook nu en dan met een weynig Salpeeter-water; waar van ik de toebereyding voorgesteld heb in 't LXIII. Hoofdstuk des eersten Boeks, onder de verhandeling van de GUANABANUS of VLESSCHEBOOM. Hier door wierd hij zoo krachtig gedreeven, dat hij, noch in 't zelve jaar, drie vingeren breedte hoog uytliep; waar in veele met mij een groot behagen vonden.

Aart deezer Boomen, Deeze *Boomtjens* vallen zoo teder van aart in deeze onze ongestadige en koude Luchtstreek (vermits ze uyt eygener aart een groote, gedurige warmte, en zeer veel Water begeeren, doch in deeze Landen altijd droogachtig moeten gehouden zijn), dat men haar in 't begin van *September* niet alleen zeer nauw moet wagten voor veel *reegen*, maar ook voor *koele winden* en *dagen*. In dien tijd moet men ze of met Glas overdekken, of zoo lang, als die ongeleegentheyd duurd, binnens huys zetten.

En hoe zorgvuldig Daar na ontrent half *September*, wat vroeger of later, na geleegentheyd van de jaarstijd, brengd men ze weer binnen, op een luchtige plaats, daar ze over dag de Zon mogen genieten door de Vensteren (die men ieder avond toe, 's morgens bij goed Weêr op doen moet) tot op den tienden of twaalfden van *October*. Men stookt dan ook om den tweeden dag een vuurtje in den Oven; daar na ieder dag: maar als 't noch kouder werd, dagelijks (op dat immers geen *Vorst* daar in doordringen mogt) twee, en ook wel driemaal; te weeten, 's morgens ontrent ten zes; 's middags ontrent ten een, en 's avonds ontrent ten zes of zeeven uren.

men de zelve van tijd tot tijd Als de Maand *Februarius* aangekomen, en de sterkste *Vorst* voorbij is, verminderd men weer het vuur, na de maat dat het eerst vermeerderd is geworden, tot aan den twintigsten van *Maert*; ter welker tijd men geheelijk daar van aflaat. Echter doet men dan weer een weynig vuur in de voorgedagte *Stoof*. Men brengd ze ook niet weer buyten, voor in 't laatste van *April*, wel verzeekerd voor *koude nagten*, *koele dagen*, en *schrale* of *barende winden*. Inzonderheyd ook moet men ze wagten voor te veel koude of lauw gemaakte vochtigheyd in deezen tijd: voor al in de *Winter*, wanneer ze willen droog gehouden zijn. Derhalven moet men haar ook, zoo lang de gedagte *Winter* duurd, niet meer als twee, of ten hoogsten driemaal met een weynig van de gemelde *Soetemelk*, vermengd met *Reegen-water*, van boven zoetjens begieten.

Buyten gebragt zijnde, zet men de Pot weer op de *Stoof*, en men doet'er ieder dag ten minsten tweemaal vuur in, tot in 't begin, of op de helft van *Junius*. moet waar neemen. Ondertusschen draagd men nauwe zorge voor haar, teegens allerley ongeleegentheeden der Lucht. Als 't half *Augustus*, of een weynig later is, geeft men ze weer vuur in de *Stoof*, gelijk te voren, tot dat, in huys gebragt zijnde, dagelijks in den Oven weer gestookt word; op dat ze, dus gekoesterd, mogen overblijven, 't welk anders zeer bezwaarlijk zou geschieden. Op deeze nu beschreevene wijze is 't mij vier jaren lang gelukt: eevenwel wierd het *Boomtje* daar na, door een weynig verzuym, weegens mijne ziekte, te veel water gekreegen hebbende, aan de *Wortel* verrot, en is dus quijnende allenxkens vergaan.

Deeze schoone *Boom*, bleek van verwe, digt van *Takken*, en opwassende tot de hoogte van een goede *Karsseboom*, heeft de *Bladeren* veelvuldig bij malkander zitten: zelden komt'er een alleen aan te voorschijn. Gedaante der Bladeren, Zij rusten op lange *Steeltjens*, en zijn van een aangename donker groene verwe, doch onder bleeker. Hebben gemeenelijk de lengte van ontrent drie vingeren breed, en de breedte van twee, of wat minder: doch voor aan smal of spits toegaande, gelijk de MYRTUS LAURI FOLIO, of *Myrtus met Lauwer-bladeren*, welke ze hier in gantsch gelijk zijn; derhalven men die met goede reedenen mogt houden voor een *meede-soort* van deeze. Die van de Myrtus met Lauwer-bladeren zeer gelijk. Eevenwel werd zomtijds verscheydenheyd in de *Bladeren* deezer *Nagelboomen* gezien, na de geleegenheyd en verscheydentheyd der plaatzen; zoo dat dikmaal de eene langwerpiger voortkomen als de andere; ook smaller, korter, en breeder aan haren boom staan: doch de meeste houden de nu voorgestelde gestalte, gelijk in de bijgevoegde FIGUUR genoegzaam vertoond werd. In 't midden zijn ze voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, en verscheydene zichtbare *dwars-aderen*, tot aan de kanten toe uytschietende.

Overvloedig groeyen ze in de *Molukkische Eylanden*, vijf in getal, en geleegen onder den * *Evenaar*, daar ze veelvoudige *Vruchten* geeven. Eygenschap deezer Boomen. Werden echter ook in *Ceylon*, *Java*, en meer andere *Oost-Indische* Gewesten gevonden; daar ze in genoegzame veelheyd wassen; maar weynige of geene *Vruchten* voortbrengen, vermits ze niet alleen groote hitte, maar ook veel reegen beminnen: en schoon dezelve in de gemelde *Eylanden* overvloedig genoegt valt, zoo trekken echter deeze *Boomen* al de vochtigheyd uyt de aarde na zich, ter plaats daar ze staan; soo dat daar ontrent niets groeyen kan, en weynig groente gezien werd.

Zij krijgen *Bloemen*, die van de MYRTUS niet zeer ongelijk: men ziet ze ook op dezelve wijze, van den aanvang harer voortkoming af, in of op 't begin harer *Vruchten* rusten, doch zijn wat grooter, langwerpiger, boven breed, wat gekruld, en in verscheydene hoeken verdeeld. Bloemen, die van Myrtus gelijk. Van binnen zijn ze vercierd met veele *Veezelen*, op de manier der MYRTUS; in 't begin wit; doch werden naderhand groen, en dan welriekend. Eyndelijk veranderen ze haar meer en meer gelijk als in de *Nagelen* of *Vruchten* zelfs, vermits ze dan verminderen, de *Nagelen* daar teegens aangroeyen: werden ook roodachtig, geel of rosachtig, en hebben de naam van NAGELEN bekomen, weegens hare gelijkheyd met de *Spijker-nagelen*. Want ze zijn lang, en boven als met Hoofdjens voorzien; tusschen welke ze

* *Linie Equinoctial*

gemee-

gemeenelijk bewaren 't verdorde overblijfzel der *Bloem*; gelijk ook doed de *Vrucht* van de MYRTUS.

Hoe de Nagelen afgeplukt, of afgerukt, werden.

Deeze *Vrucht*, of *Nagel*, uyt de bovenste punten der *Takken* veelvoudig bij malkander voortkomende, werd, weegens de moeyelijkheyd, zeer weynig met de handen afgeplukt: maar in de Maanden van *October*, *November* en *December* ('t welk de rechte tijd harer afneeming is) met een Touw, om de bovenste *Takken* gewonden, met geweld afgerukt: waar door dan deeze *Boomen* dikmaal zoo beschadigd worden, dat ze in het volgende jaar geen *Vruchten* konnen geeven. Daar na droogd men de *Nagelen* een dag drie of vier in de Zon; en werden alzoo verzonden na deeze en andere Gewesten.

Moeder-Nagelen.

Eenige echter laat men dikmaal aan haren *Boom* blijven; welke dan dik, en *Moeder-nagelen* genoemd worden: schoonze in krachten de andere niet overtreffen.

Hoogte deezer Boomen.

Deeze *Boomen*, welke in zommige Landen de grootte van een *Karsseboom*, doch ook in eenige andere tot de hoogte van een groote *Peereboom* oprijzen, met veele *Takken* vercierd, en die in de gemelde *Molukkische Eylanden* ontrent de Zee groeyen, werden door geen ander middel *aangewonnen*, als door hare afgevallene rijpe *Vruchten*, welke van zelfs uyt de aarde opkomen. Zoo haastig wassen ze aan, vermits de meenigvuldige Reegenen in de gedagte Landstreeken, dat ze op den ouderdom van acht of neegen jaren volkomene *Vruchten* konnen voortbrengen.

Aanwinning.

De Oost-Indische Compagnie heeft al de Nagel-boomen in de Molukkische Eylanden doen uytroeyen; en waarom.

Ondertusschen staat hier ook te weeten, dat ter deezer tijd in de meer-genoemde *Molukkische Eylanden* niet eene deezer *Boomen* meer te vinden is, vermits de *Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie der Vereenigde Neederlanden*, met bewilliging des Konings vande *Moluccas*, al de zelve heeft laten uytroeyen, en weer doen planten op de Eylanden van *Amboina*; daar ze nu alleen gevonden worden. Voor deeze uytroying geeft de genoemde *Compagnie* jaarlijks aan den Koning, tot een vereering, *vierentwintig duyzend guldens*, op dat ze dus de *Nagelen* alleen in hare magt zoude hebben, en behouden. Derhalven kan ze de prijs daar van stellen na haar welgevallen; wijl de *Eylanden*, daar ze nu wassen, haar toebehoren,

Andere *Nagelboomen*, genoemd de *kleyne* gekroonde.

Boven de nu beschreevene, werd op eenige weynigë plaatzen van *Oost-Indiën* noch een andere NAGELBOOM gevonden, niet zoo groot, en hoog-opwassende: ook zijn de *Vruchten* veel kleynder, en vercierd met veele *punten*, op de wijze van *Doornen* rond om, zeer aardig, vertonende de gedaante van eenige kleyne *Kroontjens*, zittende boven malkander. Ter dier oorzaak werd hij in 't *Neederlandsch* genoemd de KLEYNE GEKROONDE NAGELBOOM: in 't *Latijn* CARYOPHYLLUS MINOR ARBOR FRUCTU CORONATO; en derzelver *Vruchten* KROON-NAGELEN. Zeer weynig zijn ze te bekomen; werden in groote waarde, en voor vrij raar gehouden.

Niet meer als twee deezer Boomen in geheel Indiën.

In 't jaar 1658. heb ik van deeze soort een kleyne *Tak* met zijne *Vruchten* ontfangen. Eenige geloofwaardige Lieden, welke *Indiën* bezogt hadden, hebben mij verzeekerd, dat deeze *Boom* alleen wast in 't Eyland *Leitimor*, het grootste der *Amboinische*, het welke, neevens de geheele *Provintie Amboina*, de voorgemelde *Neederlandsche Oost-Indische Maatschappy* eygen is: ook in 't Eyland *Makiam*, den *Molukkischen* Koning onderworpen. Weegens de ongemeenheyd is deezen *Boom* in de genoemde Gewesten zoodanig geacht en bemind, dat derzelver *Vruchten* na geen andere Landen konnen vervoerd werden: want niet meer als een eenigen *Boom* van deezen aart werd op ieder der gemelde Eylanden, en nergens meer, gezien, volgens 't geene mij daar van berigt is.

De *Bladeren* zijn veel kleynder als die van de andere, echter van dezelve verwe en gedaante; ook voor spits toegaande; doch wat anders van stelling aan hare *Takken*.

KRACHTEN.

DE *Nagelen*, of *Vruchten*, van deezen *Boom*, welke veel meer als de *Bladeren* werden gebruykt, zijn heet en droog in den derden Graad; versterkende, doordringende, openende, dun makende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Æginet. lib. 7. fol. 382. Serap. lib. Simp. 309.

Zijn goed voor de *Waterzuchtige*. Tot stof gemaakt, met Rooze-water vermengd, en dus op de *Oogen* gedaan, neemt wech de *roodigheyd*, en de *Vliezen* of *Schellen* der zelve. Doen de *Spijs verteeren*; bevorderen de *Waterlossing*; maken een *goeden Adem*: versterken 't *Gezicht*, 't *Hoofd*, de *Maag*, *Leever*, 't *Hert*, en het *geheele Ingewand*: openen ook de *verstoptheyd* van 't zelve. Zijn daarenboven zeer goed teegens de *Beroerdheyd*, *Zinkingen*, *slijmerige vochtigheeden*, *Pest*, en *quade Lucht*. Een Drachma, of vier Scrupelen, 's morgens met Melk ingenomen, geeft bequaamheyd tot 't *Echte werk*. Hard gedroogt, of liever gebrand; dan tot stof gemaakt, en met Wijn ingenomen, stillen ze 't *Braken*, en stoppen alle *Buyk-vloeden*.

Christ. à Costa lib. Arom. cap. 15. Rases Simp. lib. 22. Curt. Symph. l. 20. c. 5.

De Rook der *Nagelen*, brengd weer te recht de geene die in *onmagt* of *bezwijmeling* zijn gevallen; en opend de *Neusgaten*, verstopt door *Zinkingen*. 't Poeder op het Hoofd gestroyd, en daar over een doek gelegt, nat gemaakt in Rooze-water, versterkt de *Hurssenen*, en neemt wech de *Hoofdpijn*, veroorzaakt door verkoudheyd.

Garc. ab Hort. lib. Arom. cap. 21.

Nagel-water.

Het *Water*, gedistilleert uyt deeze *Vruchten*, is zeer aangenaam van reuk; versterkt het *Hert*, neemt wech de *Hertklopping*; alle *vlekken* in 't *aangezicht*, en brengd een koude *Maag* weer te recht.

Al 't geen hier boven gezegt is, werkt ook de *Nagel-oly*: mag ook gebruykt werden, in plaats van de oprechte *Balssem*, volgens het getuygenis van ADAMUS LONICERUS.

Lonic. lib. 2. c. 344.

De *Gom* heeft de kracht van *Terpentijn*, volgens het gevoelen van AVICENNA.

Avicenna.

IV HOOFDSTUK.

LAUWERBOOM.

Verscheyde namen.

BY ieder aangenaam, weegens zijne schoone, zeer bevallijke, gedurig in staat blijvende groenheyd; ook krachtige geur, werd in 't *Neederlandsch* dus, of ook LAURIER, genoemd: in het *Latijn* LAURUS, of DAPHNE: in 't *Hoogduytsch* LORBEERBAUM: in 't *Fransch* LAURIER, en in 't *Italiaansch* LAURO.

Vierderley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten, te weeten, I. LAURUS MAS, of REGIA VULGARIS, dat is, GEMEENE LAUWERBOOM MANNETJE, of KONINGLYKE LAURIER. II. LAURUS MAS ANGUSTIFOLIA, of LAUWERBOOM MANNETJE *met smalle en lange Bladeren*. III. LAURUS FŒMINA, of LAUWERBOOM WIJFJE; en IV. LAURUS AMERICANA, of AMERICAANSCHE LAURIER. Niet al te zamen zijnze van dezelve *Queeking*.

Laurier Mannetje en Wijfje.

De LAURUS MAS en FŒMINA, of LAURIER MANNETJE en WIJFJE, beminnen een zeer goede gemeene aarde, met niet al te veel twee-jarige Paerde en Koeyemist, van elk een gelijke veelheyd, maar met een groot deel Zee of Duyn-zand wel door malkander gemengd: een opene, warme, vrye, luchtige, en bequaamlijk ter Zon geleegene plaats; ook tamelijk veel Water. Geeven wel in deeze Landen, in het *Voorjaar*, opene *Bloemen*, maar noyt eenige rijpe *Vruchten*. Zijn al vrij wat hard van aart: moeten

echter, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, in Potten, of houte Vaten, na dat ze groot zijn, geplant zijnde, in *October* binnens huys gebragt worden, op een luchtige plaats, daar weynig in gevuurd werd: want een kleyne *Vorſt* binnens huys doed haar gantſch geen ſchade, indien ze blijven ſtaan op de zelve plaats, daar men ze eerſt gezet heeft, en niet op een andere ſteld, vermits ze zulks ongeerne lijden. Indien iemand haar buyten laat blijven, hij zal bevinden, dat ze, door ſterke *Vorſt*, ligtelijk tot aan de Wortel zullen verderven.

Waar op, bij hare Queeking.

Moeten derhalven in *November* (wanneer men haar buyten wil laten) met houte Planken, of met Stroo, rondom dik bekleed, en tot boven toe met Run, of drooge Turfmul, bedekt worden; daar men dan Pannen oplegt, om, gedurende de *Winter*, door de Reegen geen nattigheyd te ontfangen. Mogen ook niet voor half-*April*, als de meeſte *koude* en *nagt-rijp* voorbij is, weer ontdekt, en van haar beſchultzel ontbloot zijn. Dus handelende, zal men bevinden, dat ze zoo friſch en zuyver zich vertonen zullen, als midden in de *Zomer*: doch indien men ze eerder wou ontdekken, zoo zouden ze, door een haaſtig-overvallende *nagt-rijp*, of andere ongeleegentheeden des *Voorjaars*, ligtelijk aan hare *Bladeren* geele kanten krijgen, of allenxjens ten halven *verſterven*; waar door ze al hare aanzienlijke *ſchoonheyd* zouden verliezen.

agt genomen moet worden.

Indien 't nu quam te gebeuren, door eenig verzuym, van gantſch niet, of niet wel genoeg gedekt te zijn geweeſt, dat veele harer *Takken verdurven*, en te niet gingen, zoo moet men de *Boom* tot de grond toe afſnijden: dan zal hij uyt zijne *Wortel*, welke niet ligtelijk door de ongeleegentheyd der *Winter* te eenemaal vergaat, krachtig weer *uytſchieten*, en, zoo dikmaal zulks gedaan word, zijne bevallijke *groenheyd* weer *vernieuwen*.

Aanwinning;

Deeze *Boomen* werden *aangewonnen* door *twee* bijzondere middelen.

Door de Vrucht Bakelaar.

Eerſt, door hare *Vrucht*, welke men BAKELAAR, of ook wel BOONTJENS noemd. Deeze zayd men in Potten, met een waſſende Maan in *May*, ontrent een ſtroo-breedte diep, en men zet ze op een warme plaats. Zomtijds moet men ze met Water begieten.

Door de jonge Loten.

Ten anderen, door hare bij de aarde uytlopende *jonge Loten*, welke bij langheyd van tijd wel van zelfs *Wortel* vatten; maar echter veel haaſtiger, wanneer men haar door een Pennemes voorzichtig inſnijd. Deeze neemt men van de oude of met een waſſende Maan in *April*, en men verplant ze in Potten, om dies te eerder en ſterker te mogen groeyen.

Laurierboom uyt America.

De LAURUS AMERICANA, of LAURIERBOOM UYT AMERICA, van al de andere ſoorten de hoogſte in waarde, maar ook de teederſte, bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, een-jarige Hoenderdrek, en het Mol uyt verouderde Boomen; of in plaats van dit, gemaakte grond van de afgevallene Boom-bladeren, wel door een gemengd: een opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene en warme plaats, genoegzaam beſchut voor alle koude *Ooſte-* en *Noorde-winden*. In tijd van droogte wil deeze *Boom* met geen ander dan Reegen-water, 't welk in de Zon een weynig lauw geworden is, matig begoten zijn: want deeze vochtigheyd geniet hij geerne, doch niet al te veel.

Wat voor aarde hij begeerd.

Geeft in onze Landen noch Bloem noch Vrucht.

In deeze koude Geweſten geeft hij noyt eenige *Bloemen*, veel min *Vrucht* of *Zaad*. Verdraagd ongeerne koude *Herſt-reegenen*, *Miſt*, ſterke *Winden*, *Rijp*, of eenige *Vorſt*. Werd derhalven met een volle, of ook wel met een waſſende Maan van *April* of *May*, in een Pot, of houte Bak (na geleegentheyd zijner grootte) geplant zijnde, in 't begin van *October*, of ook wel eerder, na de geſteltenis van 't Weêr; binnens huys gebragt, op een luchtige, niet al te warme plaats; waar in niet anders, als bij ſterke Vorſt, door een yzere Oven werd gevuurd; doch wel verzeekerd voor alle *wind-* en *lucht-tochten*. Moet ook, zoo lang de *Winter* duurd, alleen met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, maar twee- of ten hoogſten driemaal, van boven zagtjens begoten, en niet voor half-*April*, of wat later, na dat de Jaars-tijd bequaam of onbequaam is, met een aangename lucht en zoet reegentje weer buyten geſteld, en de Zonne-ſtralen voorgezet; voor *koude nachten*, *Hagelbuyen*, en andere ongeleegentheeden voorzichtig gedekt, en zorgvuldig bewaard worden.

Hoe men deeze Boomen moet waarneemen.

Gedaante en eygenſchap der bladeren.

Deeze *Lauwerboom*, gelijk de andere, blijft vercierd met een altijd-durende Groente; laat eevenwel in de *Winter* de onderſte, door ouderdom, of door eenig ander toeval geel gewordene *Bladeren*, van zelfs vallen. Deeze zijn ontrent een hand lang, en nauwlijks een kleyne vinger lengte breed; voor aan, op de wijze van de *gemeene* LAURIERBOOM MANNETJEN, ſpits toegaande, doch niet zoo hard van aart, noch zoo blinkende. Komen voort nu uyt de eene dan uyt de andere zijde van hare *Takjens*, niet hoog boven malkander, in 't ronde; ruſtende op korte *Steeltjens*. De verwe is bleek-groen. Hebben in 't midden een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt veele kleyne voortkomen. Als men ze knauwd, vallen ze in 't eerſt een weynig bitter, ook ſlijmerig, doch geeven naderhand een regte Lauwer-geur van zich.

Aanwinning.

In onze Landen konnen deeze *Boomen aangewonnen* werden door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytſchietende *jonge Loten*, welke men ten halven inſnijd, op de wijze der *Angelieren*; met aarde bedekt, aangevuld; en de tweede of derde Zomer, als ze genoeg *geworteld* zijn, op de voorgenoemde tijd en met een diergelijke Maan, van de *oude* afneemd, en in Potten verplant. Geen andere wijze van *aanwinning* hebben wij hier.

Laurier, een Teeken van Overwinning.

Onze gemeene LAURIERBOOM MANNETJEN is ten tijde der oude *Romeynen*, gelijk de *Hiſtorien* der vorige Eeuwen getuygen, gebruykt geweeſt tot een *Teeken* van algemeene blijdſchap en *Overwinning*: wierd ook zeer hoog geacht. Neevens veele *doorluchtige Helden*, kan ons hier van ten voorbeeld verſtrekken de *tweede Roomſche Keyzer* OCTAVIUS AUGUSTUS. Hij was de eerſte, die, over zijne verſlagene vijanden *triumpheerende*, een gevlochtene LAURIER-KROON heeft op 't Hoofd gedragen; het welk naderhand gevolgd is geworden van al zijne Zeegepralende Nazaten. SCIPIO, volgens 't berigt van PLUTARCHUS en APPIANUS, die groote *Romeynſche* Veld-overſte, als hij de *Carthaginenzen* had t'onder-gebragt, droeg, bij zijne *Triumph*, in de eene hand een *Scepter*, in de andere een LAURIER-TAK. Als de Zoldaten van den *Grooten* POMPEJUS zich hadden ingebeeld een gewiſſe Zeege teegens JULIUS CÆSAR (welke ze echter niet verkreegen) beſtaken ze al hare Tenten door 't geheele Leeger met LAURIER-TAKKEN; doch vermits ze geſlagen wierden, moeſten ze dezelve hare vijanden tot een gedenkwaardige Buyt agter laten.

Plut. Alcib. Sueton. Galb. c. 1. Dion in Jul. Caſſiod. in Chron.

PAULUS ÆMILIUS, als hij PERSEUS, Koning der *Macedoniërs*, had overwonnen, keerde, na de bekomene Zeege, weer in zijn Leeger, en vereerde al de Krijgs-overſten met LAUWER-TAKKEN.

Plin. l. 15. cap. 30. Tertullian. de Coron. Mil.

Vervolgens heeft men in gebruyk gebragt, dat men, ten *Teeken* van verkreegene *Overwinning*, zelfs de Yzers der *Pieken* en de *Boogen* der Zoldaten, de *Scheepen* van Oorlog, de afgezondene *Brieven*, in welke melding van de Zeege wierd gedaan, met LAURIER-BLADEREN beſtak. Gelijk dan ook noch heedenſdaags veelerweegen de Hoofden der *Overleedene* met LAURIER werden omvlochten, als een Teeken van *Zeege*, wijl ze overwonnen hebben al de elendige moeyelijkheeden des tijdelijken leevens, waar in noyt volle vergenoeging of herten-ruſt te vinden is, als alleen in de overgeeving van zich zelven aan den wille Gods, en in

Dionyſ. Hal. lib. 6. Antiq.

Stigtelijke Bedenking.

de

de wel te vreedenheyd des Gemoeds door 't Geloof en ons vertrouwen op hem; gerust zijnde in alles wat hij doed na zijn welbehagen en Almagtige Wijsheyd, hoe 't ook gaan mogt.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. 6. Laurier-bladeren zijn warm en droog in den tweeden Graad; verzachtende van aart. In de mond geknauwd, weerstaan ze een *quade*, *pestilentiale Lucht*: openen de verstoptheyd van *Leever* en *Milt*; ook van de andere inwendige Deelen. In Wijn gezoden, zijn ze goed teegens het *Graveel*, de *Geel-* en *Waterzucht*: verwekken de *Maandstonden* der Vrouwen; versterken de *Maag*, de *verkoude Moeder*, de *Vrucht*, en de *Blaas*: verdrijven 't *Colijk*; breeken de *Steen*; doen veel *Water lossen*, en zijn, bij Spijzen matig gebruykt, zeer gezond. *Plin. lib. 23. cap. 8.*

Joh. Bodaus lib. in The. 3. cap. 11. Drie *Drachmen Stof van Lauwer-bladeren* met rooде Wijn gebruykt, hersteld de *neer-gezonkene Lijfmoeder*. In een zakje op 't Hoofd gelegt, diend tot versterking der *zwakke Harssenen*.

Nicolaus in Antidotar. De *Vruchten* der *Lauwerboomen*, genoemd BAKELAAR, zijn warm en droog in 't hoogste van den tweeden Graad. Gestoten, en met Spaansche Wijn, of Zyroop van *Farfara*, of Hoef-bladeren, dikmaal gebruykt, zijn zeer dienstig voor de geene, die van de *Hoest*, of een *quade Borst* werden gequeld, en in hare natuurlijke krachten afneemen. Een *Drachma* van deeze *Bakelaar* met Wijn ingenomen, wanneer men gaat slapen, doed *zweeten*: geneest de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*: maakt *eetens-lust*: drijft uyt de *Secondina*, of *Nageboorte*; en werkt voorts al 't zelve dat van de *Bladeren* gezegd is. Een gelijke kracht heeft ook de *Bast* der *Wortelen*; warm en droog in den derden Graad. *Dioscor. l. 1. cap. 107.* *Cast. Durant. Herb. fol. 247.*

Dodon. lib. 30. cap. 1. Trag. lib. 2. cap. 53. De uytgeparste *Oly*, uytwendig opgestreeken, versterkt de *Maag*: helpt de *geraakte* of *lamme Leeden*: verdrijft alle *gebreeken*, welke uyt *koude* ontstaan: geneest de *Schurftheyd*: verdeeld het *geronne bloed*: doed verdwijnen de *blauwe plekken*, bekomen door een *val*, of door *Stok-slagen*; en dood de *Wormen*, zoo wel inwendig als uytwendig gebruykt. Werd ook gedaan bij alle *Zalven*, en op *Plaesters*, welke men bereyd om te doen scheyden, te verwarmen, ook de trekking en smert der Zeenuwen te geneezen.

Camer. in Matth. lib. 1. c. 29. Twee stukken van het *Hout* deezes *Booms* teegens malkander gewreeven, maken *vuur*, waar van men zich in tijd van nood kan dienen.

V HOOFDSTUK.

WILDE LAURIER.

Namen.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd, werd in het *Latijn* geheeten LAURUS TINUS, LAURUS INODORA, of LAURUS SYLVESTRIS; en in 't *Italiaansch* LAURO SALVATICO. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *viff* bijzondere soorten; te weeten:

Vijf bijzondere soorten. I. LAURUS TINUS of TINNUS VULGARIS FOLIO TRISTI, of GEMEENE WILDE LAURIER, zonder reuk, met een droevig, of geen blinkend *blad*. II. LAURUS TINUS LUSITANICA, of WILDE LAURIERBOOM UYT PORTUGAL; die ook van veele werd genoemd SANGUININO, wijl zijne *Bladeren* zijn vercierd met roode doorlopende *Aderen*. III. LAURUS TINNUS CRETICA, of WILDE LAURIER VAN CANDIA. IV. LAURUS TINNUS MAJOR FOLIO GLABRO, of WILDE GROOTE LAURIER, met blinkend *Loof*; en V. LAURUS TINNUS MINOR FOLIO GLABRO, of KLEYNE WILDE LAURIER met gladde *Bladeren*. Al te zamen zijn ze van bijna dezelve *Queeking*.

Wat voor aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene zandige, goede, luchtige aarde, voorzien met een weynig twee-jarige Paerdemist: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel water; doch verdragen ongeerne veel koude *Herfst-reegenen*, *Storm-winden*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden van de *Winter*. Moeten daarom in Potten (of houte Bakken, wanneer ze groot en sterk zijn geworden) met een wassende Maan van *April* geplant, in 't begin van *October*, of een weynig later, na dat de Jaars-tijd zich aansteld, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats, daar ze door de Vensteren, zoo lang als mogelijk is, de Zonnestralen konnen genieten, maar bevrijd voor alle tochten, gesteld werden. Met een matige vochtigheyd moet men ze in deeze *Winter-tijd* voorzien, en niet voor in 't begin, of ten halven *April*, met een zoete reegenachtige lucht weer buyten zetten, doch wel bewaard en gedekt voor *koude rijpende Nagten*. *Waarneeming.*

Bloemen. Ieder jaar in den *Herfst* beginnen ze voort te brengen aangename witte *Bloemen*, welke de geheele *Winter* door duren. Aan de *Portugalsche* ziet men de schoonste, vermits zich daar onder vermengd een lieflijke roodheyd, met een aardige bevallijkheyd, gantsch aanzienlijk. Geeven ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*, 't welk met een *Aprilsche* volle Maan in Potten, omtrent een halve vinger-breed diep, holletjes gezayd word. Hier door kan men ze genoegzaam aanwinnen. Maar dan ook door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Loten*: welke men met een volle Maan in *Maert* met een Pennemes voorzichtig ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*. Als ze *Wortel* gevat hebben (het welk gemeenelijk in de eerste *Zomer* geschied) snijd men ze in 't volgende *Voorjaar*, of in 't tweede daar na, met een *Aprilsche* volle Maan van de *oude* af, en men verplant haar in Potten. *Zaad.* *Aanwinning door Zaad.* *Door jonge Loten.*

Wilde Laurierboom van Candia. De LAURUS TINUS CRETICA, of *wilde Laurierboom van Candia*, is teederder van aart, dan de voorige. Wil voor sterke *Winden*, en veel *koude Herfst-reegenen*, ook nauwkeuriger bewaard zijn. In den aanvang van *October*, zomtijds ook wel eerder, moet men deeze *Boomen* binnens huys brengen, en met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, gedurende de Winter, onderhouden en begieten.

Bloemen, maar hier noyt rijp Zaad. In 't laatste van *May*, en begin van *Junius*, brengen ze voort eenige weynige *Bloemen*, bij malkander zittende, maar grooter *Zaad*, als de vier andere soorten, in een dikke *knop*, gescheyden in drie deelen; waar in drie *korlen* werden gevonden; doch in deeze Landen komen ze noyt tot hare volkomene rijpheyd.

Gestalte der Bladeren. Ook groeyen ze in deeze Gewesten nauwlijks ter hoogte van drie voeten. Hebben veele teedere, korte en dunne *Takjens*, zwart-bruyn van verwe, en voorzien met veele *Knobbeltjens*; waar aan *Bladeren* voortkomen, die van de *gemeene wilde Laurier* zeer gelijkvormig, doch wat kleynder, en onordentlijk gesteld in 't bovenste der *Takken*. Voor aan gaan ze een weynig spits toe: hebben korte *Steeltjens*, en zijn vercierd met doorlopende zichtbare *Aderen*: ook donker-groen van verwe; van naturen hard, en een weynig dik.

KRACHTEN.

Gebruyk der Laurier-Beziën. DE *Vruchten*, of *Beziën*, der *wilde Lauwerboomen* gestoten in den *Herfst*, en daar uyt een *Oly* geparst, werd gebruykt om te verdrijven de *schilferigheyd der Huyd*, de *Krauwagie*, en *Zeerigheyd*; inzonderheyd als men ze een weynig kookt met wat Goutglee, of *Lythargirium auri*, en goede Edik.

 VI HOOFD-

VI HOOFDSTUK.

GROOTE LAUWERBOOM met blinkende Bladeren.

Verſchey-de namen.

Erd dus genoemd in 't *Neederlandſch*: in 't *Latijn* LAURUS MAJOR FOLIO SPLENDENTE, om dat zijne *Bladeren*, niet alleen in grootte, maar ook in een bevallijke en zeer ſchoone groen-*blinkende* glanſch, al de andere ſoorten verre te boven gaan: ook LAURO-CERASUS, of CERASUS FOLIO LAURINO; dat is, KARSSEBOOM MET BLADEREN VAN LAURIER, wijl ze in heete Landen een *Vrucht* voortbrengen, de *Karſſen* niet zeer ongelijk: in 't *Hoogduytſch* LORBEER-KIRSCHEN; en in 't *Italiaanſch* CIREGIO LAURINO.

Wat voor een grond zij beminnen.

Deeze *Boomen* beminnen een goede, gemeene, zandige, en met oude twee-jarige Paerdemiſt tamelijk-wel voorziene grond: een opene, warme, vrye, luchtige en bequaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. Geeven in deeze onze Geweſten zelden, ten ware bij een zeer warme goede *Zomer*, een witte *Bloem*; maar noch min, ja wel noyt, eenige *Vrucht*. Echter heeft eene der zelve in 't jaar 1669. binnen de Stad *Mechelen* in *Braband* rijpe *Vruchten* voortgebragt.

Bloemen. Vruchten.

Aart.

Niet alleen zijn ze, weegens hare ſchoonheyd, van een vermakelijke aanſchouwing, maar ook hard van aart; zoo dat ze zonder eenig ongemak *Sormwinden*, *Sneeuw*, *Rijp*, ſterke *Vorſt*, en meer andere ongeleegentheeden des gantſchen *Winters*, geduldig konnen verdragen.

Aanwinning.

Zij werden ook door hare bij de *Wortel* uytgeſchotene *jonge Loten aangewonnen*; welke met'er tijd van zelfs *Wortel* vatten; doch veel eerder en bequamer, als men dezelve met een Mes ten halven inſnijd, gelijk de *Angelieren*, en dan, op dat het te ſpoediger mogt gaan, met aarde aanvuld of bedekt. Als ze nu *Wortelen* hebben geſchoten, moet men haar, in het tweede jaar hier na, met een waſſende Maan van *April* van de *oude* afneemen, en verplanten.

KRACHTEN.

Krachten, noch niet bekend.

DE *krachten* van dit beziens-waardig *Gewas* zijn tot noch toe van niemand aangemerkt, immers niet bekend gemaakt, of beſchreeven.

VII HOOFDSTUK.

KLEYNE LAUWERBOOM.

Verſchey-de namen.

Iet minder als de voorgaande, weegens zijne aangename gedurig-blijvende groente, van een vermakelijke aanſchouwing. Werd in 't *Neederlandſch* met geenen anderen naam als deezen genoemd: in het *Latijn* LAUREOLA, of CHAMÆDAPHNE: in het *Hoogduytſch* ZEILANT, of KELLERSHALS met groene Bloemen: in 't *Franſch* LAUREOLÈ; en in het *Italiaanſch* LAUREOLA MAGGIORE.

Wat voor aarde zij willen.

Deeze *Boomen* beminnen een gemeene, zandige; en ook een kleyige, met oude Koeye-of Paerdemiſt wel voorziene grond: zoo wel een donkere, ſchaduwachtige, als een opene, vrye en luchtige plaats; ook veel Reegen. Geeven zeer vroeg in 't *Voorjaar* onder de *Bladeren* rondom de *Steel* neerwaarts-hangende groene *Bloemen*, langwerpig, beſtaande uyt vier Bladeren, en van binnen hol. In de Maand van *Julius* komen daar uyt voort volkomen rijpe *Vruchten*, eerſt groen; maar daar na Pek-zwart: met een *Zaad* van donker-groene verwe, van gedaante bijna als 't *Hennip-zaad*, doch veel grooter. Eevenwel is de *ſubſtantie* van binnen gantſch wit.

Bloemen. Vruchten.

Aanwinning

Zeer hard van aart zijn deeze *Boomen*; konnen *Sneeuw*, *Rijp*, ſterke *Vorſt*, en al de ongeleegentheeden des gantſchen jaars geduldig uytſtaan. Werden *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen; te weeten:

door Zaad.

Eerſt, door haar *Zaad*, 't welk in de Maand *September*, *Maert*, of zomtijds ook met goed Weêr in *Februarius*, onder een waſſende Maan, op een ſchaduwachtige plaats, niet boven de diepte van twee Stroobreed gezayd moet worden. Zelden komt het eerder op, als na verloop van twee volle jaren.

Door jonge Loten.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytgeſchotene *jonge Loten*; welke men met een volle Maan van *Maert* of *April* ten halven inſnijd. Als ze dan *Wortel* hebben gevat; het welk zeer ligtelijk geſchied, moet men ze met een waſſende Maan van *Maert* afſnijden, en verplanten.

Wonderlijke eygenſchap van de Bladeren deezes Booms.

Dit beziens-waardig *Boom-gewas* heeft uyt eygener aart deeze eygenſchap, gelijk ik dikmaal met opmerking heb ondervonden, dat het, wanneer 't in de *Winter* 's nachts *vrieſd*, altijd zijne *Bladeren* in *malkander trekt*; en hoe *digter* of nader aan zijne *Stam* geſloten, hoe *feller koude*: waar uyt men dan niet alleen 's *morgens*, maar ook over *dag* zeekerlijk kan weeten, hoe *hard* het de voorleedene nagt heeft *gevroren*, of noch *vrieſd*: want na dat de koude min of meer, kleynder of grooter is, daar na ziet men deeze Bladeren of uytgeſpannen, of tot aan zijne ſtruyk neerwaarts hangende ingekrompen.

KRACHTEN.

Bladeren.

DE *Bladeren* van deeze *kleyne Laurierboom* zijn warm en droog in den derden Graad.

Dioſc. lib. 4. cap. 148.

Dezelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijft door de ſtoelgang uyt alle *ſlijmerige* en *taye vochtigheeden*. Deeze Wijn warm, een doek daar in nat gemaakt, en dus opgelegt, werd zeer goed geoordeeld teegens 't *Flereçijn*. Met eeven dezelve 't *aangezicht* of andere deelen des Ligchaams gewaſſchen maakt een zuyver vel: neemd alle *vlekken*, *ſproetelen*, en onreynigheyd van 't zelve wech.

Dodon. lib. 12. cap. 9.

De *Bladeren*, deſgelijks de *Vruchten*, inwendig gebruykt, doen geweldig braken; ontſtellen *Maag* en *Harſſenen*; verhitten 't Ligchaam, en *ontſteeken de Keel*, niet zonder gevaar. Houde derhalven, weegens hare ſcharpheyd, voor ondienſtig, de zelve, het zij op de eene of de andere wijze, in 't Ligchaam te laten komen.

VIII HOOFDSTUK.

LYCIUM. uyt ITALIEN.

Namen.

En ſchoon en aardig *Boom-gewas*. Werd, mijns weetens, in het *Neederlandſch* met geenen anderen als deezen naam genoemd, in het *Latijn* ook LYCIUM; en in het *Italiaanſch* LICIO D'ITALIA.

Tweederley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten, te weeten: LYCIUM ITALICUM MATTHIOLI, of LYCIUM UYT ITALIEN VAN MATTHIOLUS; en LYCIUM SPINOSUM FOLIO BUXI;

Fol. 157.
Buxus Aureus major.
Buxus Aureus medius.
Buxus Aureus minor.

BUXUS MYRTIFOLIA.
BUXUS AUREA STRIATA.

BUXI; of DOORNACHTIGE LYCIUM, *met Bladeren van Boschboom.* Beyde zijn ze van dezelve *Queeking.*

Wat voor aarde zy begeeren. Zij beminnen een goede, Zandige, zuyvere, op generley wijze schimmelige of qualijk-riekende Aarde, wel doormengd met matige twee-jarige Paerdemist, en een weynig Veengrond; of in plaats van dit het Mol der uytgeholde, of van binnen verdorvene *Boomen*: een luchtige, warme, opene, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd, zoo lang ze kleyn en jong zijn; maar ouder wordende, veel meer.

Bloemen. In deeze koude Landen brengen ze, bij een goede *Zomer*, gemeenelijk in 't laatste van *Junius*, of 't begin van *Julius*, *Bloemen* voort, maar noyt volkomene, rijpe *Vruchten.* Konnen gantsch geen *Stormwinden*, koude *Herfstreegenen*, *Mistige Lucht*, of eenige *Vorst* verdragen: moeten derhalven met een volle Maan van *April* in Potten of Houte Bakken, na geleegentheyd van hare grootheyd, geplant zijnde, met het begin van *October*, of ook wel een weynig eerder, indien de jaarstijd niet bequaam is, binnens huys op een goede plaats werden gebragt; daar ze, voor alle tochten bevrijd, de Lucht en Zon door de Vensteren mogen genieten, tot dat de koude van buyten zulks verhinderd. Dan moet men ze warmer zetten; eevenwel in zulk een plaats, daar niet als bij *vriezend Weêr* door een Kagchel in gevuurd werd. Gedurende deeze tijd moet men haar met een weynig lauw gemaakt Reegen-water niet meer als twee- of ten hoogsten driemaal van boven begieten: daar na niet voor half *April*, of wat eerder of later, na tijds gesteltenis, weer buyten stellen; doch wel dekken en bewaren, voor *koude nagten.*

Geen rijpe Vruchten.

Waarneeming en Queeking.

Aanwinning, Zij werden *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen; te weeten:

door Zaad. *Eerst*, door *Zaad*, uyt *Italien* of andere warme Landen overgezonden; het welke men met een wassende Maan van *May* in een Pot moet zayen; niet diep, maar hol en luchtig.

en jonge Scheuten. *Ten anderen*, door jonge bij de *Wortel* uytgelopene *Scheuten*: die men, met een volle Maan van *Maert* of *April*, ten halven insnijd, en met aarde overdekt. Als ze dan *Wortelen* gekreegen hebben, neemd men haar, het tweede jaar daar na, op de genoemde tijd en Maan, van de *oude*, af, en men verplant ze.

KRACHTEN.

Matth. lib. 1. cap. 114. HEt *Lycium uyt Italien* heeft een te zamen-trekkende, versterkende, drogende en bedwingende kracht. Kan ook gevoeglijk werden gehouden voor 't oprechte *Lycium* der *oude*, volgens MATTHIOLIS getuygenis.

IX. HOOFDSTUK.

BOSCHBOOM.

Verscheyde namen.

Enoegzaam aan elk bekend, heeft in het *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van PALMBOOM, doch oneygentlijk. In 't *Latijn* werd hij geheeten BUXUS: in het *Hoogduytsch* BUCHSZBAUM: in 't *Fransch* BUYS; en in 't *Italiaansch* BOSSO.

Zeevenderley soorten van dezelve. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* onderscheydene soorten; te weeten:

I. BUXUS MAJOR, of GROOTE BOSCHBOOM. II. BUXUS MINOR, of FYNE, anders KLEYNE BOSCHBOOM. III. BUXUS MAJOR AUREUS, of GROOVE BOSCHBOOM *met geele gelijk als Goudene randen*; wiens *Bladeren* boven die van al de andere de grootste, langwerpigste, ook van binnen met veele kleyne doch genoegzaam zichtbare als verhevene *dwars-adertjens*, haren oorsprong neemende uyt de middelste groote, voorzien zijn, en voor aan 't eynd stomp-spits toegaan. IV. BUXUS AUREUS MEDIUS, of MIDDELBARE SOORT VAN BOSCHBOOM *met vergulde, langwerpig-ronde Bladeren*; welke soort van afgesneedene, en op zulk een tijd als hier na gezegt zal worden in de aarde gestokene *Takjens*, voor eenige weynige jaren eerst van mij *gecultiveert* en in 't licht gebragt is: hebbende dezelve genomen, en alzoo *aangewonnen*, van de *Buxus Aureus minor*, of de *kleyne aan hare spit ze eynden vergulde Boschboom.* V. BUXUS AUREUS MINOR, of FYNE KLEYNE BOSCHBOOM, *met Bladeren, alleen aan hare punten verguld* (waar van eeven hier boven gesproken is). VI. BUXUS MINOR FOLIO AUREO STRIATO, of KLEYNE BOSCHBOOM MET SCHOONE GOUD-GESTREEPTE BLADEREN; zijnde van naturen, op de wijze der *Middelbare vergulde Boschboom*, langwerpig-rondachtig, en niet groot; ook boven al de andere beziens-waardig; vermits hare goudgeele streepen niet alleen door 't geheele *Blad* van onder tot boven lopen, maar ook ter zijden zich uytbreyden, nu breed, dan smal; dan weer kleyn-gestreept, ook gevlekt, of stips-wijze; waar onder zich een aardig donker-groen zeer bevallijk vertoond. VII. BUXUS MINOR MYRTI FOLIIS, of KLEYNE BOSCHBOOM MET BLADEREN VAN MYRTUS, welke die van de *Myrtus Tarentina media*, of *middelste soort der Tarentijnsche Myrtus*, zoo in gedaante als grootte zeer gelijk zijn: ook op dezelve wijze voor spits toegaan. Al deeze soorten zijn van eeven dezelve *Queeking.*

Middelbare soort van Boschboom met vergulde Bladeren.

Boschboom met schoone Goud-gestreepte Bladeren.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige, of ook kleyige; goede, en slegte; gemestte, of ook ongemestte grond: een opene, vrye, luchtige, liever als een donkere plaats, en veel Water. *Bloeyen* vroeg in 't *Voorjaar.* Als ze oud werden, geeven ze dikmaal volkomen rijp *Zaad*, zwartverwig, besloten in een rond *Huysje*, onder voorzien met drie *pootjens*, zoo dat het zeer aardig een *Pot* gelijkt. Deeze *Gewassen* zijn hard van aart, zoo dat ze, buyten staande, alle ongeleegentheeden des gantschen *Winters* zonder eenige schade konnen uytstaan. Gemeenelijk werden ze ieder jaar eens *geschoren*, als ze in de *Hoven* aan de *Bedden* zijn gezet, om dezelve te vercieren met een altijd-durende groenheyd. Dit kan op 't alderbeste geschieden in 't begin van *May*, met een wassende Maan.

Wanneer men haar scheeren moet.

Aanwinning Zij worden *aangewonnen* op deeze *twee* bijzondere wijzen:

door haar Zaad. *Eerst*, door *Zaad*; 't welk in *November*, *Februarius* of *Maert*, straks na 't eerste *quartier* der Maan, werd gezaayd op een donkere plaats, beschermd voor alle *Ooste*- en koude *Noorde-winden.* De opgekomene *Planten* mag men niet voor 't derde of vierde jaar opneemen of roeren.

Door afgesneedene Takjens. *Ten anderen*, door afgesneedene, en met een volle Maan van *November* of *Maert* op een schaduwachtige plaats in de aarde gestokene *Takjens*, ten minsten een vinger lang: dikmaal, als het nodig is, moet men ze met Water begieten. Indien iemand van de *vergulde soort* wil in steeken, die moet daar toe neemen de alderschoonste; anders zouden ze met'er tijd veranderen, gelijk de ervarendheyd leerd. Wanneer men zulks begind gewaar te werden, moet men de *groene Bladeren* wech-neemen en alleen de *goudene* daar aan laten.

Noch een andere wijze. *Ten derden*, kan men ook een geheele *Boom* aan zijne *Wortel* gantsch of half los maken, en hem met al zijne *Takken*, tot boven aan zijn uyterste punten, in de aarde neer-buygen, zoo vatten ze in een, of ten langsten twee jaren, *Wortelen*; welke men altijd als men begeerd, behalven in *Junius*, *Julius* en *Augustus*, als hier toe onbequame Maanden, weegens de groote hitte, mag opneemen en verplanten; inzonderheyd in

de

de *Herfst* of *Winter*. Deeze *aanwinning* geschied veel eerder en zeekerder, als door *Zaad*.

KRACHTEN.

Lonicer. lib. Herb. 1. cap. 21. Boschboom is droogen te zamen-trekkend van aart. De *Bladeren* gestoten; in Loog, of Pis, geweykt, en daar meê gewasschen, maakt geel *Hayr*. De *Bast* van de *Wortel* gedroogd, tot stof gemaakt, en daar van een weynig met Wijn ingenomen, is goed voor de *beeten* der *Adderen* en *Slangen*.

Anders is ongeraadzaam, dezelve inwendig veel te gebruyken, want daar is iet *giftigs* bij. Krenkt ook de *Harssenen*, en beroerd het *verstand*. Boven dien heeft men bevonden, dat de geene, welke onder haar altijd-durend groen hebben geslapen, in 't *Hoofd verward* en *buyten-zinnig* geworden zijn. *Fuchs. Herb. Hist. cap. 248.*

X HOOFDSTUK.

PIMPERNOOT.

Verscheyde namen.

Dus van veele in onze *Neederlandsche* Taal genoemd: in 't *Latijn* STAPHYLODENDRUM, of NUX VESICARIA: in 't *Hoogduytsch* PIMPERNUSZ: in 't *Fransch* BAGUENAUDES A PATER NOSTRE, of NUZ COUPEZ; en in 't *Italiaansch* STAPHILODENDRO.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend drie bijzondere soorten, namentlijk: I. STAPHYLODENDRUM VULGARE, of GEMEENE PIMPERNOOTEN-BOOM. II. STAPHYLODENDRUM TRIFOLIATUM MAJUS VIRGINIANUM, of DRIE-GEBLADERDE GROOTE PIMPERNOOT UYT VIRGINIEN, en III. STAPHYLODENDRUM VIRGINIANUM TRIFOLIATUM MINUS, of KLEYNE PIMPERNOOT UYT VIRGINIEN MET DRIE BLADEREN. Niet alle zijn ze van dezelve *Waarneeming*.

Gemeene Pimpernoot, en groote, drie-gebladerde Pimpernoot uyt Virginien. Het STAPHYLODENDRUN VULGARE, of de *gemeene Pimpernoot*, en STAPHYLODENDRUM MAJUS VIRGINIANUM TRIFOLIATUM, of *groote drie-gebladerde Pimpernoot uyt Virginien*, beminnen een goede, bequame, zandige grond, genoegzaam doormengd met niet te veel twee-jarige Paerde- en een weynig een-jarige Koeyemist: een opene, vrye, luchtige plaats, en veel Water.

Geeven niet alleen ieder jaar in *May* neerwaarts hangende *Bloemen*, veele bij malkander, maar ook, zoo het schijnd, in den *Herfst* volkomen rijpe *Vruchten*. Doch of men schoon dezelve in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* of *May*, in de aarde legt, zoo komen ze echter zelden of noyt te voorschijn: waar uyt af te neemen is, dat ze hier hare volkomene tijdigheyd niet konnen verkrijgen.

Langleevenheyd. Zij zijn *lang-leevend* van aart. Verdragen ook, zonder eenig nadeel, *Rijp*, sterke *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Konnen door geen ander middel, dan alleen door hare bij de *Wortel* uyt eygener aart veelvoudig voortkomende *jonge Loten*, welke gemeenelijk van zich zelfs genoegzame *Wortelen* krijgen, in onze Landen *aangewonnen* werden. Want vermits 't *Zaad* hier niet regt rijp werd, zoo geeft daar teegens de Natuur in 't eene, 't geen ze in 't andere heeft genomen. Deeze *jonge* moeten met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afgenomen, en op een andere plaats verplant worden; 't welk gemeenelijk ieder *Voorjaar* geschied; want vermits de *oude* door de zelve 't nodig voedzel werd ontrokken, zoo zouden ze anders, bezwaarlijk konnen opgesnoeyd worden tot *Boomachtige Gewassen*. *Aanwinning.*

Verder berigt van de groote drie-gebladerde Pimpernoot. DE GROOTE DRIE-GEBLADERDE PIMPERNOOT groeyd van naturen *Struvels-wijze*, opschietende tot thien of twaalf voeten hoogte. Krijgt een bleek-bruyne, veelvoudige en matig-dikke *Wortel*, uyt welke gedurig veele *jongen* voortkomen. Zelden werd de Stam dikker als een Beezemstok gezien. Heeft bruynverwige, met veele bleek-witte *stippelen* en *plekken* voorziene, zoo wel oude als eenjarige, *Takken*; doch de *jonge* zijn gemeenelijk donker-groen; van binnen aangenaam groen, en daar begaafd met een gantsch wit *Pit*.

Beschrijving der Bladeren. De *Bladeren* komen voort aan tamelijk-lange en bevallijk-groene *Steeltjens*, gemeenelijk wat neerwaarts hellende. Drie en drie staan bij malkander op de wijze van 't gemeene *Trifolium*, of de *Klaver*; boven donkergroen, doch onder bleek-wit. Als men ze in de mond knauwd, vallen ze bitter van *smaak*, en te zamentrekkende. Aan de Randen zijn ze teederlijk *getand*, en wat hard van aart: in 't midden verciert met een regt-doorlopende, van boven groene, van onder witte *Ader*, of *Rugge*; wat uyt verscheydene andere teedere na de kanten uytschieten.

Gedaante der Bloemen. Tusschen deeze *Bladeren* komen aan bleek-groene en ronde *Steeltjens* de *Bloemen* voort, *tros-wijze* bij malkander, gemeenelijk neerwaarts hellende. De verwe is bleekwit. Bestaan uyt vijf rondachtige *Bladertjens*; van binnen vercierd met eenige ronde, geele, geheel uythangende *knopjens*. Na acht of thien dagen vergaan ze in haar zelven; en laten eyndelijk na veele ronde, tamelijk-groote, eerst groene, daar na aan der Zonnen zijde bruyn-rood werdende *Zaad-blaasjens*; zomtijds een alleen, ook twee of drie bij malkander hangende. Ieder deezer *Blaasjens* bestaat uyt twee aan een gegroeyde *huysjens*, alleen onderscheyden met een *kloofje* of *geutje*, een weynig inwaarts gaande; zoo dat men deeze *blaasjens* uytwendig niet anders als voor een kan aanzien: maar als men ze van den anderen breekt, vind men beyde deeze *huysjens* door een inwendige *Wand* gescheyden; en in elk, of ook dikmaal in een alleen ('t andere leedig zijnde) een harde *Schael*, groot, leever-verwig, en Peer-rond; waar in legt een bleeke of grijs-witte *Korn*: zoo dat dezelve werd voortgebragt op de wijze der regte *Muscaat-nooten*, ook in een dubbel *huysje*. Ter welker oorzaak dan deeze *Pimpernoot-boomen* van veele, doch ten onregt, *Muscaat-boomtjens* werden genoemd. *Zaad-blaasjens.* *en Zaad.*

Kleyne Virginiaansche Pimpernoot met drie Bladeren. DE KLEYNE VIRGINIAANSCHE PIMPERNOOT-BOOM, *met een drie-bladerig Loof*, of *Staphylodendrum trifoliatum Virgianianum*, van een zeer bevallijke aanschouwing, is mij in 't jaar 1656. van *Monsr.* TREDESCANT, *Engelschman*, onder meer andere, uyt LONDEN toegezonden; die in eygener persoon dit *Gewas*, neevens meer andere rare dingen, uyt de *Americaansche* Gewesten had meê gebragt. Deeze soort verschild van beyde de andere in *aart*, stelling der *Bladeren*, *verwe*, en 't hangen der *Bloemen*, niet 't allerminste, als alleen dat ze *kleynder* is.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze *Boomen* beminnen een zandige, luchtige, goede aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemist, en matige vochtigheyd: een warme, opene, vrye, wel ter Zon geleegene plaats. Geeven dezelve *Bloemen* als de voorgedagte, met malkander voortkomende; maar geen in alles volmaakte *Vrucht*, echter grooter als die van de andere: schieten ook minder bij hare *Wortel* uyt: zijn veel teederder van aart; konnen, buyten gezet zijnde, de *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, en sterke *Vorst*, niet altijd verdragen.

Waarneeming. Moeten derhalven, met een wassende Man van *April* of *Maert* in een Pot gezet, met den aanvang van *October* binnens huys gebragt, en op een goede plaats gesteld zijn, daar ze tot in *November* door de Vensteren Lucht en Zon mogen genieten. Gedurende de *Winter* moet men ze slegts met een weynig lauw gemaakt Reegen-water van boven begieten. Men mag ze ook niet al te warm zetten, maar alleen in een plaats, daar niet als bij vriezend Weêr gevuurd werd. Niet

voor

voor 't begin van *April*, met een zoete Lucht en zagte Reegen, mag men ze weer buyten en in de Zonnestralen brengen; maar dan noch zorgvuldig wagten voor *koude*, en veele *vochtigheyd*.

Aanwinning. Zij vergaan niet haast, maar blijven veele jaren in 't leeven: werden alleen door hare bij de *Wortel* uytgeschotene *jongen*, ten halven ingesneeden, en met aarde overdekt, om daar door *Wortelen* te schieten (gelijk ze ook wel van zelfs doen) matiglijk *aangewonnen*.

KRACHTEN.

Zijn ondienstig. DE *Pimpernooten* zijn koud en vocht van aart. Wanneer men ze eet, beroeren en ontstellen ze de *Maag*. Hierom werden ze ook zeer weynig of geheel niet in de Genees-konst gebruykt.

XI HOOFDSTUK.

HAZELAAR.

Verscheyde namen. En wel-bekende Boom, ook van veele zeer geacht, om zijne aangename Vruchts wil; voerd deezen naam in het *Neederlandsch*: in het *Latijn* geheeten NUX AVELLANA, CORYLUS, of NUX PONTICA: in het *Hoogduytsch* HASELNUSZ: in het *Fransch* NOISETIER, of ook COUDRIER; en in het *Italiaansch* AVELLANE, of NOCCIVOLE.

Tweederley soorten. Hier van zijn mij bekend geworden *twee* verscheyde soorten van Vruchten, te weeten; CORYLUS SATIVA, of TAMME HAZELAAR, en CORYLUS SYLVESTRIS, of WILDE HAZELAAR. De *wilde* is gemeenelijk rond en wit, maar de *tamme* langwerpig en rood van Korl.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen uyt eygener aart een zandige, goede, vochtige, en met twee-jarige Paerdemist wel bereydde grond: liever een opene, luchtige en vrye, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Geeven ieder jaar volkomen rijpe *Vruchten*, en in 't *Voorjaar* hare *Bloemen*, welke als een rood schubachtig *knopje* aan 't *Hout* zitten; en als ze een weynig opengaan, ziet men daar uyt een rood *veezelachtig knopje* hangen. Veele, zoo geleerde als ongeleerde, zoo oude als jonge, hier op niet gelet hebbende, hebben die aangezien voor de neerwaarts hangende, te zamen-gevoegde, langwerpige *Hoofdjens* en *Katjens*.

Aanwinning. Zij verdragen gewillig sterke *Vorst*, *Storm-winden*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. Werden *aangewonnen*, niet alleen door hare *Vrucht* (welke met een volle Maan van *Maert* of *April* niet diep in de aarde gelegt werd, waar in ze een jaar, anderhalf, ja veeltijds twee jaaren blijft, eer ze opkoomt) maar ook door hare bij de *Wortel* veelvoudige *jonge uytloopzelen*, die van zelfs *Wortel* vatten: daar na met een wassende Maan in *Maert* van de *oude* afgenomen, en op een luchtige plaats verplant moeten worden.

Om weldragende boomen te bekomen. Is iemand begeerig, om goede en weldragende *Hazelnoot-boomen* te winnen, die neeme gedurig de uytlopende *jonge Loten* wech, en snoey ze tot de bovenste *Takken* op. Dus genieten ze meer voedzel, en werden dies te milder in 't dragen.

Hazelnooten lang goed en varsch te houden. Ook kan men de *Hazelnooten*, na de afplukking, een lange tijd varsch en goed bewaren, wanneer men hare uytwendige groene Bolster wech doed; dan de Noten in een steene Pot legt; een weynig Zout daar over stroyd; de Pot, wel digt toemaakt, en ruym een halve voet diep, in de aarde begraafd, zulker wijs, dat ze op de zijde komt te leggen, op dat'er geen vochtigheyd in mogt komen. Als men ze gebruyken wil, kan men ze uyt de Pot halen; dezelve weer toemaken, en op de gemelde wijze in de aarde doen.

KRACHTEN.

ZOo wel de *Bloemen* des *Hazelaars*, als de *Nooten* zelfs, terwijl ze noch varsch zijn, hebben een gematigden aart; en zijn te zamen-trekkende. Dor geworden, zijn ze warm en droog in den eersten Graad, aardachtig en koud van stof; voor de *Maag* moeyelijk en zwaar te verteeren; doch noch beeter als *Okkernooten*. Eevenwel, matig gegeeten, zijn ze voor de *Leever* niet ondienstig; doch te veel gebruykt, verwekken *pijn in 't Hoofd*; maken een *heesche Keel*, een *korten Adem*, en vermeerderen de *Gal*. Zijn goed teegens de *beeten* der *Slangen*, *Scorpioenen*, *Pest*, en ander *vergif*, als men ze nuttigd met *Vijgen*, *Wijnruyt*, en *Amandelen*. *Gal. lib. Simp. Med. 7. Simeon Sethus. Dioscor. lib. 1. cap. 188. Matthiol. lib. 1. cap. 141.*

Een *Tak*, of *Tros*, deezer *Nooten* aan de Zolder opgehangen, of in een kamer gelegt, drijfd alle *giftige Dieren* uyt dezelve. *Dod. lib. 28. cap. 24.*

't *Zap*, geparst uyt *drooge Hazelnooten*, is zeer te zamen-trekkende. Met Wijn ingedronken, stopt de *Buykloop*: en de *Roodeloop*: is zeer dienstig voor de geene, welke van 't *Graveel*, en de *snijding der Blaas* werden gequeld. Gestoten, en dan gegeeten met Corinthen of Rozijnen, zijn ze zeer goed voor een verouderde *Hoest*, en de *Longe*. *Tragus lib. 3. cap. 67.*

De *Asch* van gebrandde *Hazelnooten* met Edik en Oly gemengd, verhinderd de uytvalling des *Hayrs*, en verdrijfd de quade *schurftheyd* des Hoofd, wanneer ze daar over werd gestreeken. *Curt. Symph. lib. 25. cap. 11.*

Met *Hazelnooten-* Oly de *pijnlijke Leeden*, en het *Podagra*, daar de smert gevoeld werd, gewreeven, of gesmeerd, geneest deeze quaal. Ook de *Kanker*, en allerley hittige gezwellen. *Mesues dist. 12. de Oleis.*

XII HOOFDSTUK.

SYRINGE.

Verscheyde namen. Ynde een aangenaam en welriekend *Boom-gewas*, werd niet alleen in het *Neederlandsch* dus genoemd, na het *Grieksche* woord Σύριγξ, FISTULA, beteekenende een *Fluyt*, maar ook eeven hierom FLUYTE- of PYPEBOOM geheeten, om dat zijne *Takjens* hol, en bequaam zijn, om'er *Pijpjens* van te maken: in 't *Latijn* SYRINGA: in 't *Hoogduytsch* WELSCHE HOLDER, ook SYRINGE; en in 't *Italiaansch* SIRINGA D'ITALIA.

Vijfderley soorten, en welke. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* verscheydene soorten, namentlijk: I. SYRINGA ARABUM FLORE CŒRULEO, of SYRINGE VAN DE ARABIERS met een *blauwe welriekende Bloem*, die ook LILLACH werd geheeten. II. SYRINGA ARABUM FLORE ALBO, of ARABISCHE SYRINGE met *witte welriekende Bloemen*. III. SYRINGA LUTEA INODORA, of SYRINGE met een *geele Bloem, zonder reuk*. IV. SYRINGA FLORE CANDIDO SIMPLICI, of SYRINGE met een *witte enkele welriekende Bloem*, en kleynder *Bladeren*: en V. SYRINGA FLORE CANDIDO PLENO, of SYRINGE met een *witte dubbelde welriekende Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Queeking*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige, of ook wel een andere goede, en met twee-jarige Paerdemist welvoorziene grond: liever een opene, vrye, luchtige, en wel geleegene, als een donkere plaats; ook veel Water. Brengen ieder Zomer voort bevallijke en zeer welriekende *Bloemen*; doch niet alle volkomen rijp *Zaad*; maar alleenlijk de LILLACH ARABUM FLORE ALBO ET CŒRULEO, of *de Arabische Syringe met een witte*

en blauwe welriekende Bloem, welke in 't begin van *May* voortkomt; doch niet als bij zeer goede, warme Zomers; gelijk geweeſt zijn die van de jaren 1652., 1665., 1669., en meer andere.

Harden aart.

Al deeze ſoorten zijn hard van aart, en blijven lang in 't leeven, doch niet altijd groen. Konnen niet alleen *koude Herfſt-reegenen*, maar ook ſterke *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan.

Aanwinning.

In deeze koude Geweſten worden ze enkelijk door hare *jonge Loten aangewonnen*; welke of van zelfs *Wortel* vatten, gelijk de *Syringe van de Arabiers met witte en met blauwe welriekende Bloemen*; of ten halven werden ingeſneeden, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde overdekt. Als ze dan langzaam *Wortelen* hebben geſchoten, werden ze van de *oude* afgenomen, en met een waſſende Maan van *Maert* verplant. Eeven zoodanig moet men handelen met de *Syringa flore candido*, of *Syringe met witte Bloemen*, veel grooter als de andere; en die ook niet voor 't begin van *Junius* te voorſchijn komen; doch kleynder van *Bladeren*.

Waarſchouwing.

Indien men de genoemde tijd verzuymde, zoo zouden ze, weegens de hardheyd haars *Houts*, zeer bezwaarlijk willen *wortelen*. Hierom moet men ook, eer men haar van de *oude* afneemd, wel nauwkeurig toezien, of ze *geworteld* zijn, of niet, op dat men'er niet in quam te dwalen, gelijk mij en meer andere, door onachtzaamheyd en haaſt, wel gebeurd is.

Syringe met geele Bloemen zonder reuk.

De SYRINGA LUTEA INODORA, of SYRINGE *met een geele Bloem zonder reuk*, ſchiet in onze Geweſten op tot een hoogte van agt, thien, en twaalf voeten. Krijgd uyt een ſtijve, matig dikke, lange, bruyngeverwde Houtige *Wortel* verſcheydene *Takken*, bruyn, of purperachtig, niet zeer dik, en van binnen hol. Van dezelve laat men maar eene alleen ſtaan. Werd opgeſnoeyd, en alzoo gebragt tot de geſtalte van een *Boomtje*; waar aan de *Bladeren* groeyen, welke aan beyde de zijden regt teegens over malkander zitten.

Gedaante der Bladeren.

Hare gedaante is gelijk die van onze *Peereboomen*; de lengte van ruym drie vingeren breedte; de breedte van twee, wat min of meer, onder en in 't midden op 't breedſte, doch voor aan eyndigende in een ſtompachtig punt. Ruſten op korte *Steeltjens*: zijn matig dik en ſteevig; aangenaam-groen van verwe, doch onder wat bleeker: een weynig blinkende; aan de randen effen, of ſlegt, in 't midden voorzien met een groote *Ader*, waar uyt veel andere ter zijden uytſchieten. In de Mond geknauwd, valt de *ſmaak* zuurachtig bitter.

Geſtalte en verwe der Bloemen.

Uyt de bovenſte Toppen der Takken komen zeer ſchoone *Bloemtroſſen* voort, geſchikt op de wijze van *Ayren*, omtrent zes vinger-breed lang, wat meer of min; beſtaande uyt veele herts-wijze geſtelde *knopjens*: welke haar van onder openen, en dan beziens-waardige Stars-wijze-geordonneerde *Bloemen* vertoonen; zeer ſchoon-geel van verwe, doch van binnen wat roodachtig, en daar vercierd met eenige weynige *knopjens*: Inwendig beſtaande uyt vijf langwerpige, kleyne, en voor aan rondachtig-ſtomp toelopende *Bladertjens*, onder welke zich vijf andere, veel grooter, tuſſchen beyden vertoonen, zoo dat ze als met thien *Bladeren* zijn voorzien. Wanneer ze zes of agt dagen hebben opengeſtaan, laten ze na een kleyn, rondachtig, zwart Zaad, doch in deeze Landen krijgd het noyt zijne volkomene rijpheyd.

Aanwinning.

Eevenwel werd deeze *Syringe aangewonnen* door zijne bij de *Wortel* uytlopende jonge *Takjens*, welke men in de Maand *Maert* van de *oude* afneemd, en verplant.

KRACHTEN.

Deugden der Bloemen,

HEt *Water*, gediſtilleert uyt deeze aangename *Bloemen*, verquikt het Hert, en verſterkt het *Hoofd*, door de lieflijke geur. Werd ter dier oorzaak ook vermengd met andere Olyen en welriekende Zalven.

en der Bladeren.

De *Bladeren* van de *Syringa lutea inodora*, of *met ſchoone geele Bloemen zonder reuk*, zijn verwarmende en verdrogende tot in 't begin van den tweeden Graad, ook wat te zamen-trekkende van aart. Dezelve gedroogd, tot ſtof gemaakt, en dan een once, of anderhalf lood, daar van met Wijn ingenomen, verſterkt de inwendige deelen des Ligchaams. Doed ook ophouden de *Buykloop* en *Bloedgang*.

XIII HOOFDSTUK.

HULST.

Verſcheyde namen.

BY elk genoeg bekend; en vercierd met een altijd-durende vermakelijke groenheyd, werd, mijns weetens, in 't *Neederlandſch* met geenen anderen als deezen naam genoemd: in het *Latijn* AGRIFOLIUM, of ook AQUIFOLIUM: in het *Hoogduytſch* WALDDISTEL: in het *Franſch* AGRON, HOUS, of HOUSSON; en in 't *Italiaanſch* AQUIFOGLIO, of AGRIFOGLLIO.

Drie verſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* verſcheydene ſoorten; te weeten: I. AGRIFOLIUM, of GEMEENE HULST.

Agrifolium Auratum.

II. AGRIFOLIUM AURATUM, of HULST, *met geele zeer ſchoone als Goud en donker-blinkend-groen vermengde Bladeren*; of liever, met *Bladeren*, vercierd met driederley verwen, namentlijk, met *Geel*, zoo ſchoon als *Goud*, en zoo krachtig doordringende, dat ze ook aan de onderſte zijde genoegzaam kan gezien worden; daar na, aangenaam *bleek*, en eyndelijk donker, of zwart-blinkend *Groen*. Zij werden niet zoo groot, als die van de *gemeene Hulſt*; doch zijn gantſch raar, en deeze ſoort tot noch toe weynig te vinden, alhoewel ze dagelijks, door vlijtige oeffening, van zommige werd *aangewonnen*.

Agrifolium non Spinoſum.

III. AGRIFOLIUM NON SPINOSUM; of GLADDE HULST, *zonder* DOORNEN; van welke ik in verſcheydene *Drentſche* plaatzen geheele *Boomen* heb gevonden. Echter hebben ze van onder tot in 't midden hare gewoone *ſteekelige Bladeren*; maar van daar af aan al de *Takken* na boven zijn ze gantſch ſlegt zonder *Doornen*: welke men alleenlijk aan den *Boom* laat blijven, maar al de andere neemd men met hare *Takken* daar van wech. Dit geeft dan een vermakelijke aanſchouwing. Van deeze, in de aarde gelegt, om *Wortelen* te bekomen, kan men veel andere *aanwinnen*, welke ſlegts aan het een en 't andere blad een *Doorntje* behouden, gelijk in de bij gaande *Figuur* na 't leeven is afgebeeld. Eyndelijk eevenwel komen ze weer tot haren ouden aart en gewoone veelheyd van *Doornen*. Alle *drie* deeze ſoorten zijn van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, rauwe, ongebouwde, zeer ſlegte; dan ook een zandige, welgemeſtte, goede aarde: zoo wel een donkere of ſchaduwachtige, als opene, vrye en luchtige plaats; veel water, en ook groote droogte, als ze wel *geworteld* zijn. *Bloeyen* altijd vroeg in 't *Voorjaar*, in *April*, of 't begin van *May*; en geeven in den *Herfſt* volkomen *Zaad*; doch niet eer, voor dat ze, lange jaren geſtaan hebbende, oud zijn geworden. Konnen ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder merklijke ſchade, uytſtaan.

Aanwinning.

Alleen op tweederley wijzen werden ze in deeze Landen *aangewonnen*, te weeten:

Eerſt door Zaad.

Eerſt, door haar *Zaad*, 't welk in de Maand *Julius*, of *September*, of *Februarius*, met een volle Maan, in een goede wel-bereydde grond, voorzien met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, niet al te digt werd gezayd. Indien deeze zaying geſchied in een ſlegte magere aarde, en dat daar na de *jonge Boomtjens*, uyt dezelve opgenomen, in een goede grond, of Hof, werden

gebragt,

Syringa Lutea.

AGRIFOLIUM AURATUM.

Agrifolium non Spinosum.

gebragt, zoo zullen ze zeer bezwaarlijk willen groeyen. Doch als men ze op de volgende wijze zayd op een plaats, daar ze altijd zullen blijven staan, komen ze overvloedig voort, en wassen weelderig op.

Zonderlinge en zeer dienstige wijze van zaying.

Graaf, een jaar voor dat gij zayen wilt, een *Groep*, ruym een voet breed. Laat dezelve bloot leggen voor Weêr en Wind. De diepte moet van ontrent anderhalve voet zijn. Als gij nu de *zaying* wilt ter hand vatten, zoo leg Stroo onder in de *Groep*; doe'er goede aarde op, en op deeze aarde 't *Zaad*. Dek het dan weer met Stroo, en smijt'er al weer goede aarde op; zoo dat het *Zaad* ruym een halve voet diep daar onder kome te leggen. Dus zal het niet alleen haastig opschieten, maar ook sterk opwassen, zonder dat'er een van vergaan zal. Want 't *Zaad*, zeer teeder van aart, werd door de warmte van 't Stroo bewaard. Is derhalven ook zeer goed, indien 't de geleegentheyd der plaats kan toelaten, dat men digt bij de grond, daar 't *Zaad* legt, Knollen, Wortelen, of diergelijke Vruchten zaye. Want deeze zullen de opkomende *Boomtjens* niet alleen beschermen voor koude winden, maar ook haar loof beschaduwen, en alzoo bewaren voor der Zonnen hitte, door welke ze anders ligtelijk van hare vochtigheyd beroofd konden werden; waar op verdroging en verderving zou volgen.

Ten anderen, door hare Loten.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytlopende veelvoudige jonge *Loten*; welke ten halven ingesneeden, en in hare gewoone slegte aarde ingelegt zijnde, in het volgende, of in 't tweede jaar daar na, *Wortelen* krijgen. Doch uyt deeze opgenomen, en in een goede wel-bewerkte grond, met een afgaande of wassende Maan van *April* of *Maert* verplant geworden, zullen zelden beklijven, maar gemeenelijk alle vergaan; vermits ze dezelve ongewoon zijn. Derhalven, wil iemand haar behouden, die brenge *goede grond* bij den *Boom*; snijde de uytloopzelen, op de wijze der *Angelieren*, voorzichtig in; buyg ze, en bedek ze met deeze *aarde*, zoo schieten ze dan daar in *Wortel*, en werden deeze goede grond gewoon. Ook zonder ingesneeden te zijn, vatten ze in 't tweede jaar genoegzame *Wortelen*, inzonderheyd als men ze dikmaal met water begiet. Verplant ze dan, met de genoemde tijd en Maan, in uwen Hof, als de *Wortelen* twee jaren oud zijn geworden, zoo zullen ze dies te beeter beklijven, en wel groeyen: ook in ieder Voorjaar, in het laatste van *April* en begin van *May*, overvloedig daar in bloeyen, maar noyt eenige *Vruchten* geeven, gelijk wel in hare natuurlijke en *slegte magere grond*.

Waarschouwing.

Vruchten.

Deeze *Vruchten* zijn van gedaante gelijk die van de *Hagedoorn*, doch kleyner en ronder; eerst groen, daar na zeer schoon donker-rood. Veelvuldig zitten ze rondom boven malkander aan hare *Takjens*, rustende op korte *Steeltjens*, tusschen welke hare schoonblinkende *Bladeren* aardig speelen, 't geen een zeer vermakelijk aanschouwing geeft. Ieder *Vrucht* heeft inwendig drie, of ook vier geele, langwerpige en half-ronde *Steentjens*.

Voorhoedzel op de verplanting.

Indien men van meening is, deeze *Boomen* te *verplanten*, zoo moet men met de Nagelen der twee voorste vingeren aan de *Bast knijpen*, en dus voelen of ze *vast* of *los* aan 't *Hout* zit: is ze *los*, zoo moet men haar ongeroerd laten staan. Maar is ze *vast* aan 't *Hout*, zoo mag men haar opneemen en *verplanten*, zonder eenig gevaar, op de gemelde tijd, en met de genoemde Maan, ja al waar 't schoon in *May*, of noch later.

Aanmerking.

Want niet alleen deeze, maar ook alle andere *Boomgewassen*, hebben tweemaal in 't jaar *Zap*, of een *Bast los van haar Hout*. Indien ze nu op zulk een tijd van iemand onbedagtelijk werden opgenomen, en verzet, zoo zullen ze gewisselijk sterven, en noyt weer groeyen. De onkennis hier van veroorzaakt, dat zoo dikmaal *nieuwlijks-verplantte Boomen* te niet gaan. Derhalven dienen alle *Hoveniers*, ook *Liefhebbers* van deeze *Gewassen*, hier op vlijtig agt te neemen.

Hulst uyt Zaad.

De geene, welke van *Zaad* zijn gewonnen, mag men niet *verplanten*, voor dat ze ten minsten twee jaren oud zijn geworden, en gedurig van allerley onkruyd gezuyverd zijn geweest.

Zonderlingheyd deeses Booms.

Deeze drie soorten van *Hulst* zijn van een *zonderlinge natuur*; uytsteekkende boven alle andere *Boomen*; want in de *Winter* staan ze veel *groener* als in de *Zomer*; en vertoonen haar in dien tijd veel schoonder. Hoe strenger koude, hoe bevallijker haar blinkend groen is.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 26. cap. 20.

De *Beziën*, of *Vruchten*, deezes *Booms*, zijn warm en droog van aart, ook dun van deelen. Twaalf der zelve, 't zij alleen, 't zij met Wijn ingenomen, maken een *open Ligchaam*, en sleepen met haar wech alle *slijmerige vochtigheeden*; te gelijk verdrijvende allerley *buyk-krimping*.

Matthiol. lib. 1. cap. 104.

De *Bast* van de *Wortel*, verzachtende van aart, gestoten, met Oly van Eyeren vermengd, en dus opgelegt, geneest de *Breuken*, of *Gescheurdheyd*. In Wijn gekookt, verweekt ze de *hardigheyd der Leeden*, die *verstuykt* geweest, en daar na dus *begroeyd* zijn. Doed ook weer aan een groeyen de *gebrookene Beenderen*.

Ruellius de Nat. Stirp.

Van de *Bast* des *Booms* werd *Lijm* gemaakt, zeer bequaam om Vogelen daar meê te vangen.

XIV HOOFDSTUK.

BOOM DER KUYSHEYD.

Verscheyde namen.

Heeft in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van KUYSBOOM, en ABRAHAMSBOOM. In 't *Latijn* werd hij geheeten AGNUS; VITEX, en ARBOR CASTA: in het *Hoogduytsch* KUISBAUM, of ook SCHAFFMAUL (SCHAAPSMUYL): in 't *Fransch* AIGNEL CHASTE; en in het *Italiaansch* VITICE, of AGNOCASTO: in de *Apotheeken* gemeenelijk AGNUS CASTUS, doch, mijns oordeels, ten onregt: want deeze Boom werd van de *Grieken* Ἄγνος, dat is, in 't *Latijn Castus*, of 't *Latijnsche Castus* in 't *Grieks* Ἄγνος genoemd; zoo dat *Agnus* en *Castus* eeven 't zelve is: waar om men ook des zelven *Zaad* niet *Semen Agni Casti*, maar alleen *Semen Agni*, of *Semen Casti* noemd, om niet eeven 't zelve tweemaal te zeggen.

In de Apotheeken qualijk genoemd *Agnus Castus*.

Driederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie bijzondere soorten, te weeten, AGNUS FLORE PURPUREO CŒRULEO, of KUYSBOOM *met een Purperachtige blauwe Bloem*. II. ARBOR CASTA FLORE ALBO, of BOOM DER KUYSHEYD *met een witte Bloem*. III. CASTA ARBOR FOLIO SERRATO, of BOOM DER KUYSHEYD *met ingesneedene*, of *getande de Bladeren*. Alle zijn ze van eeven dezelve *Waarneeming* en *Queeking*.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, ook wel een andere, doch met twee-jarige Paerdemist matig voorziene aarde: een opene, warme, luchtige, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; met veel Water. Geeven in deeze koude Gewesten bij goede *Zomers* dikmaal in den *Herfst* volkomene *Bloemen*, maar noyt het minste *Zaad*.

Waarneeming.

Uyt eygener aart *leeven ze lang*; en zijn tamelijk hard; verdragen echter niet geerne veel *koude Herfstreegenen*, sterke *Winden*, *mistige Lucht*, *Rijp*, of felle *Vorst*. Moeten daarom met een wassende Maan van *April* in Potten, of Houte bakken (na geleegentheyd harer grootte) geplant zijnde, in 't begin van *October*, of een weynig later, na dat de jaarstijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gesteld, gedurende de *Winter* met matig Reegen-water,

gen-water (of van boven, of van onder in een Steene Pan haar gegeeven) onderhouden, en niet voor den aanvang van *April*, of een weynig later, met een warme Lucht en zoete Reegen weer buyten de Zonne-stralen voorgesteld werden. Ook moet men ze wat wagten voor Sneeuwachtige vochtigheeden.

Aanwinning. Zij werden alleenlijk *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytgelopene *jonge Scheutjens*: welke men, met een volle Maan van *April*, of *Maert*, met een Mes ten halven insnijd, en met aarde aanvuld. Als ze dan Wortel geschoten hebben, werden ze met een *Aprilsche* wassende Maan van de *oude* afgenomen, en verplant.

Wonderlijke eygenschap deezes Booms; Deezen *Boom* is van zulk een *verwonderlijke* en *kragtige aart*, dat ze gantschelijk wech-neemd de *lust der Bijslaping*. Waarom ook in voorleedene Eeuwen de *Vrouwen* binnen *Atheenen*, welke alleen jaarlijks de Feest-dagen der Afgodin *Ceres* vierden, met de *Bladeren* deezer *Boomen* hare Bedden vuldden, om tot geen *onkuysheyd* te vervallen. Men kan hier van breeder nazien GALENUS, DIOSCORIDES, MARCELLUS VIRGILIUS, en meer andere Schrijvers.

en Voorbeelden. Gelijk dan ook noch heedensdaags eenige *Monikken* in *Italien*, niet alleenlijk hare *Bult-zakken*, daar ze op rusten, met *Bladeren*, *Bloemen* en *Zaad* deezer *Boomen* voorzien, maar omvlegten ook het midden harer Ligchaamen met de dunne *Takjens*, om dies te beeter voor alle *onkuyssche lusten* bewaard te mogen zijn.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 6. *Ægineт. lib. 7. cap. 3.* DEeze *Boom* is warm en droog in den derden Graad, een weynig te zamen-trekkende, dun van deelen, en fijn van stof. De groene *Bladeren*, gelegt op de *beeten van giftige Dieren*, zijn zeer heelzaam voor dezelve: ja verjagen haar zelfs uyt de Kameren of andere plaatzen, daar ze gestroyd worden. In Wijn gekookt, daar van gedronken, of zich daar meê gewassen, is dienstig teegens de *verstoptheyd* van *Leever* en *Milt*. Verdrijfd de *koude Pis*, ook de *onkuyssche lusten*. Geneest de *gequetste* en *verstuykte Leeden*; doed ook vergaan de *Zweeringen* aan 't Vrouwelijke en Mannelijke Lidt. In Honig en Wijn gekookt, geneest de *Gezwellen* en andere ongeleegentheeden des *Monds*, daar meê gewasschen zijnde. *Plin. lib. 24. cap. 9.*

Matthiol. in Diosc. lib. 1. 't *Zaad*, ook zeer droog van aart, op allerley manieren gebruykt, verdrijft zeer kragtig de *Winden*: is dienstig voor zulke, die met de *Françoizen* zijn besmet: verdroogd de *Mannelijke natuur*. De Rook van onder in de *Moeder* ontfangen, neemt wech de hitzigheyd en de onverzaadlijke lust tot 't *Venus werk*. Is ook goed voor een harde en verstopte *Milt*: voor de *Waterzucht*; de steeken der *Slangen*; en verwekt de *Maandstonden*. Paps-wijze op 't *Hoofd* gelegt, doed de *Hoofd-pijn* vergaan. Een *Drachma* met Wijn ingenomen, vermeerderd de *Melk* in der Vrouwen Borsten: Bads-wijze daar over gezeeten, geneest de verstoptheyd en alle verzweeringen der *Moeder*. Met Oly en Edik vermengd, heeld de *Takken* aan 't Fondament. Helpt de geene die van *razernij*, of de *slaap-ziekte* zijn gequeld, als men haar over al daar meê bestrijkt. Werd ook gedaan in alle Olyen en Zalven, welke men bereyd om te verzachten, te verwarmen, of stramme en vermoeyde Leeden te hulp te komen. *Dioscor. lib. 1. cap. 136.* *Tragus lib. 3. cap. 59.*

XV HOOFDSTUK.

CISTUS.

Namen. It schoon, aardig, en altijd groen blijvend Boomgewas werd van de *Neederlanders*, *Latijnen*, *Hoogduytschen en Franschen* genoemd met deezen naam; ook van de *Italianen* CISTO. Van zommige werd het geheeten ROSA SYLVATICA, of WILDE ROOS.

Hier van zijn mij in haren aart bekend verscheydene beziens-waardige soorten; te weeten: CISTUS MAS, of CISTUS MANNETJE, waar van ik in mijnen Thuyn heb vijf bijzondere soorten, meest van CAROLUS CLUSIUS aangeteekend, derhalven onnodig, al de zelve hier te verhalen. Zij bloeyen op verscheydene tijden. CISTUS FOEMINA, of CISTUS WYFJE. Voorts CISTUS FOEMINA ELATIOR FLORE PURPUREO, of *regt opschietende Cistus Wijfje met Purpere Bloemen*. CISTUS FOEMINA HUMILIOR FLORE ALBO, of *neederwaarts hangende Cistus Wijfje met een witte Bloem*. CISTUS FOLIO HALIMI, of *Cistus met Bladeren van Zee-porcellain*. CISTUS HUMILIS FOLIO PLANTAGINIS, of *lage Cistus, met Bladeren van Weegbree*. CISTUS ANNUUS FOLIO LEDI, of *Cistus die ieder jaar vergaat, met Bladeren van Ledon*. CISTUS ANNUUS FOLIO SALICIS, of *Cistus die alle jaren vergaat, met Bladeren van Willige*. CISTUS ANNUUS ANGUSTIFOLIUS FLORE LUTEO PUNCTATO, of *Cistus, die niet langer als een jaar duurd, met een smal Loof, en schoone geele Bloemen, welke op elk blad een kleyne zwart-roode plek hebben*. Deeze groeyen uyt een teeder bruynverwig Worteltje tot de hoogte van een voet op, zich van onder opwaarts verdeelende in veel ronde zeer dunne *Takjens*. De *Bladeren* zitten verre van malkander af, digt aan de *Steelen* zonder eenige *Steeltjens* rustende. Een lid van een vinger, wat meer of min, zijn ze lang, een stroo, of ook minder, breed: eyndigen voor in een spits punt: zijn zwart-groen van verwe; dun; in 't midden voorzien met alleen eene zichtbare *Ader*. Uyt de voorste punten der *Takjens* komen voort veele kleyne ronde *knopjens* aan beyde de zijden, doch dikmaal aan eene zijde overhangende; welke opengaande, ziet men een schoone, doch niet groote, vijf-geblaerde *Bloem*. CISTUS ANNUUS LATIORE FOLIO SUPINUS, of *Achter-over, of in den rugge leggende breed-bladeriger Cistus, jaarlijks vergaande, doch voortbrengende veele schoone geele Bloemtjens*, met vijf bladeren, hol gesteld; zeer langdurig de een na de andere opengaande. Maar drie dagen staan ze open. Dan komen, in 't laatste van de *Zomer* te voorschijn veele kleyne, dikke, ronde doch driekantige *Zaad-knopjens*, zich verschuylende in drie kleyne *Bladertjens*, kruys-wijze vooraan de *Steeltjens* hangende; welke bekleed zijn met kleyne, langwerpig-ronde, donker-groene, een weynig ruygachtige, *wel-geaderde*, regt teegens malkander over op korte *Steeltjens* niet verre van den anderen zittende, inwendig wat gefronste of gekrulde, en aan de randen een weynig getandde *Bladertjens*, gelijk de hier neevens staande FIGUUR vertoond. Eevenwel kan men in zommige jaren gantsch geen *Bloemen* uytwendig gewaar worden: welke dan inwendig tusschen de gedagte drie groene *Bladertjens* blijven, en daar vergaan. Echter kan men haar ten laatsten noch ligtelijk zien, doch verdord en in malkander getrokken. Want de *Zaad-knop* grooter werdende, dwingd de gedagte drie groene *Bladertjens*, haar voor eerst boven een weynig te openen: maar als ze nu hare groenheyd verliest, en 't daar in beslotene *Zaad* zijne rijpheyd begind te krijgen, scheyden de *Bladertjens* haar geheel van de *knop* af. CISTUS LAURI FOLIUS, of *Cistus, met Bladeren, die van de Laurier gelijk-vormig*. CISTUS MINOR HUMILIS ROSMARINI FOLIUS, of kleyne, anders lage Cistus, *met Bladeren van Rosmarijn*. CISTUS HUMILIS, sive CHAMÆCISTUS FLORE LUTEO, of *kleyne en lage Cistus met een geele Bloem*. CISTUS FOLIO CORDATO, of *Cistus met een Hert gelijk-vormig Blad*. CISTUS LADANIFERA, of *Cistusboom*, die het *Ladanum* (in de Genees-konst zoo zeer bekend) *voortbrengd*. Van de andere werd gewonnen het *Hypocistis*, 't welk boven de Wortel aan de Stam in de aarde voortkomt. CISTUS LEDON ANGUSTIFOLIUS, of

Zeer veele en verscheyde soorten.

Met de beschrijving van eenige der voornaamste.

Bloemen, Zaad-knopjens, en Zaad, der Cistus Annuus latiore folio supinus.

Noch veelerley andere soorten.

Cistus Annuus Angustifolius Flore Luteo Punctato

CISTUS ANNUUS SUPINUS.

CISTUS LAURIFOLIUS.

CISTUS MINOR ROSMARINI-FOLIUS.

of *Ciſtus Ledon met breede Bladeren.* CISTUS LEDON FOLIO CORDATO, of *Ciſtus Ledon met Bladeren* na de vorm van een *Hert.* CISTUS LEDON POPULEA FRONDE, of *Ciſtus Ledon met Bladeren van een Populier*: en dan noch meer andere. Meeſt alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zy begeeren.

Zij beminnen een luchtige, zandige, goede, niet ſchimmelige of qualijk-riekende aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, en wat Mol van vergane Boom-bladeren genoegzaam doormengd: een opene, warme, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats, ook matige vochtigheyd. Geeven in deeze Geweſten ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomenrijp *Zaad*. Blijven zeer zelden langer dan tien, of ten hoogſten twaalf jaren, hier in 't leeven. Zijn tamelijk hard van Natuur: konnen echter geenzins veel *koude Reegenen* of ſterke *Vorſt* verdragen.

Hoedanig zij waargenomen,

Werden derhalven, met een waſſende Maan van *April* in Potten gezet zijnde, met den aanvang, of ten halven der Maand *October*, na geleegentheyd van de jaartijd, binnens huys gebragt op een bequame plaats, daarze, zoo lang de koude het niet verbied, de Lucht en Zonneſtralen zoo wel over nagt als dag mogen genieten. Men moet haar onderhouden alleen met matig Reegen-water, lauw gemaakt; want een weynig te veel in de *Winter* kan de *wortelen* haaſt verderven: ook willen ze ongeerne, bij *vriezend* Weêr, een langdurige warmte des vuurs ontfangen. Alderbeſt is het, haar te ſtellen op een plaats daar niet gevuurd werd, doch zonder dat ze daar bevriezen konnen. Niet voor 't begin van *April*, of wat later, na dat de tijd goed is, moet men ze met een zoete Reegen, of donkere lucht, weer buyten brengen, voor koude nagten dekken, en inzonderheyd haar bewaren voor drooge, ſchrale, hayrige *Ooſte-* en *Noorde-winden*; want deeze doen de *bladeren* ſchielijk verdrogen, in een krimpen, en te gelijk de geheele *Stam* vergaan.

en voorzichtig gewagt moeten werden.

Beſchrijving van de *Ciſtus Laurifolius*, of Ciſtus met Bladeren van Laurier.

Het CISTUS LAURIFOLIUS, of *Ciſtus met Bladeren van Laurier*, ſchiet op uyt een veelvoudige en bruynverwige *Wortel*, vier voeten hoog. Heeft een bruyn *Hout*, uyt eygener aart zich verſpreydende in veele taye, buygzame, groene, ronde, matig dikke, ruygachtige *zijde-takjens*, van een vetachtige Lijmigheyd, vaſt-klevende; en ſterk, echter aangenaam riekende. Aan dezelve zitten lids-wijze veelvoudige en beziens-waardige *Bladeren*, niet hoog boven malkander, twee regt teegens over twee, ruſtende op korte dikachtige *Steeltjens*, en onder omhelzende hare *Steelen*, vercierd met een ſchoone donker-roode verwe. Deeze *Bladeren* zijn een kleyne vinger, wat meer of min, lang; 't lid van een vinger breed, na de Steel op 't breedſte, en daar rond toe-gaande, doch na vooren eyndigende in een ſpits punt; vet van aart, tamelijk dik, en zeer aangenaam van reuk: boven, of na de Zon gekeerd, donker-, of zwart-groen van verwe; onder bleek, ruygachtig, en, als men ze aanraakt, zeer kleevende: aan de randen op en neer, gelijk de baren der Zee, zeer aardig en ſubtyl gefronſd; in 't midden voorzien met drie groote *Aderen*, op de wijze van de *Kaneelboom*; waar uyt zeer veel kleyne na de randen uytlopen. Als men ze in Mond knauwd, bevind men ze zeer ſterk van geur en bitter van ſmaak, te zamen-trekkend, de Mond en Keel geweldig verwarmende.

Bloemen.

Tuſſchen deeze *Bladeren* komen met'er tijd uyt de punten der *bovenſte*, en ook der *zijde-ſcheuten*, verſcheydene roodachtige *Steeltjens*, voorzien mèt groote, ronde en dikke *Knoppen*; welke, de een na de ander zich openende, zeer groote, geheel witte, vier- en vijf-gebladerde, haaſtig zich opdoende, en maar eenen dag durende *Bloemen* te voorſchijn brengen. Deeze afgevallen zijnde, laten na ronde, of ontrent-ronde *Knoppen*, gevuld met kleyn bruyn *Zaad*, op de wijze der andere ſoorten.

Zaad-knoppen.

Ciſtus minor Roſmarinifolius, of lage Ciſtus met Bladeren van Roſmarijn.

Het CISTUS MINOR ROSMARINIFOLIUS, of *lage Ciſtus met Bladeren van Roſmarijn*, geeft uyt een teedere, bleek-bruyne, en niet weynig in de Mond te zamen-trekkende *Wortel* zeer veele ronde, lids-wijs geſtelde, voor-over leggende, donker-roode, ook een weynig blinkende, en van naturen broſſe, teedere *takjens*; aan welke veele *bladertjens* groeyen, digt bij malkander geſteld, een kleyne vinger-breed, wat meer of min, lang, ontrent een ſtroo breed, in 't midden op 't breedſte, voor en agter ſtomp-ſpits toegaande, ruſtende op korte roode *Steeltjens*, twee en twee regt tegens over malkander geſchikt; aan de randen èffen en ſlecht; boven bleek-groen, van onder witachtig, doch niet blinkende: in het midden voorzien met een regt-doorgaande, ook, op de wijze der *Roſmarijn*, hol ingedrukte, groote, en van onder zeer zichtbare *Ader*, uyt welke eenige weynige andere na de randen voortſchieten. Zacht zijn ze van aart: hebben geen zonderlinge *ſmaak*; eevenwel een genoegzaam te zamentrekkende kracht. Ligtelijk werden ze geel, en vallen ter aarden neer. Tuſſchen deeze *Bladeren* komen teegens den *Herfſt* veele zeer teedere *zijde-takjens*, vercierd met een groot getal *bladertjens*, uyt den groenen bleek-wit-verwig, wolachtig, zeer ſmal, ook op de wijze der *Roſmarijn* aan de randen na onder toe als omgekruld: boven is in 't midden een geutje.

Gedaante der Bladeren.

Bloemen.

Uyt eenige voorſte punten der dikſte *takjens* ſchieten voort vier, zes, agt, of tien bij en boven malkander geſtelde *knopjens*, niet zeer dik, maar wat langwerpig-rond, voor wat ſpits toegaande, een weynig ruygachtig, groen-verwig, met eenige roode uytwendige *ſtreepjens* voorzien, en gemeenelijk neerwaarts aan hare *Steeltjens* hangende. Als ze haar de een na de ander open doen, vertonen zich ſneeuw-witte, een weynig gefronſte *Bloemen*, beſtaande uyt ronde *bladertjens*, welke in het midden veele geele *Knopjens* hebben. Van onderen laten ze zien drie *bladertjens* van een bleeke verwe, voorzien met eenige ruyge, groene, ook roode uytwendige *Streepjens*, rugs-wijze; welke niet afvallen, maar in haar zelven verdrogen, nalatende driehoekig-ronde kleyne *Knopjens*, met een bleek niet geheel rond *zaadje* gevuld, gelijk de andere ſoorten van *Ciſtus*.

Zaad.

Aanwinning,

Zij werden in deeze Geweſten *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen.

door haar Zaad:

Eerſt, door *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *Maert*, *April* of *May* bol en luchtig, niet meer dan een ſtroo-breed diep, in Potten werd gezayd. Waar van de opgekomene jonge Boomtjens, als ze noch niet meer dan een vinger-breed hoogte hebben gekreegen, met een waſſende Maan daar uyt genomen, en in andere Potten verplant moeten worden, op dat'er niet meer dan drie, vier, of ten hoogſten vijf in eene blijven; anders zouden ze de een de ander, door hare veelvoudige Wortel-making, 't voedzel beneemen, en alzoo gezamentlijk verderven. Dus verplant zijnde, moet men ze zes of agt dagen voor de ſtralen der Zon hoeden, dekken, en met een weynig Reegen-water beſprengen.

door hare Takjens.

Ten anderen, door hare *Takjens*, met een Pennemes zeer voorzichtig, weegens hare teederheyd, ten halven ingeſneeden, en in de aarde gebogen. Zelden zullen ze voor 't tweede of 't derde jaar, ja zommige noyt, wortelen vatten. Als ze nu dezelve hebben verkreegen, mogen ze niet voor dat ze twee jaren oud zijn, en de opneeming verdragen konnen, van de *oude* afgeſneeden, en met een waſſende Maan van *April* verplant werden. Ondertuſſchen is door de ervarentheyd en vlijtige opmerking bekend, dat deeze *aanwinning* niet zoo goed is, als door Zaad.

Berigt der verſcheyne ſoorten van *Ciſtus*.

Alle CISTUS ANNUUS, of boven-verhaalde *Ciſtus*, die niet meer als eene *Zomer* duurd, werden ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan in *April*, elk bijzonder niet diep gezayd in een Pot, gevuld met de hier boven beſchrevene aarde, en op een warme plaats gezet.

zet. Verscheydene Planten kan men in eene Pot laten blijven, inzonderheyd van 't *Cistus annuus folio salicis*, of jaarlijks-vergaande *Cistus* met *Bladeren* van *Willige*, en *Cistus annuus folio Ledi*, of ieder jaar vergaande *Cistus* met *Bladeren* van *Ledon*; ook van het *Cistus annuus latiore folio supinus*, of een jaar durende *Cistus*, in de rugge leggende met breeder *bladeren*, wiens *takjens*, of teedere, ronde, boven roodachtige en onder geheel groene *Steeltjens*, niet boven een duym of twee vingeren-breed hoog boven de aarde zich verheffen, doch haré *zaadknopjens* een weynig hooger opregten. Maar van het *Cistus annuus angustifolius flore luteo punctato*, of *Cistus* met lange smalle *bladeren*, en een geele met swart-roode *stippen* gecierde *Bloem*, niet meer dan drie in eene Pot, vermits deeze breeder en hooger opwaarts groeyd als de andere; zomtijds een weynig minder, maar ook zomtijds meer dan een voet hoogte bekomt. In *September* en *October* geeven ze gemeenelijk volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan.

Welke eener een jaar duren.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 7.

DE *Bladeren* deezer *Gewassen* zijn verdrogende en te zamen-trekkende in den tweeden Graad. Geneezen alle *Wonden*, opene *zeeren* en *zweeringen*, als men dezelve tot Stof maakt, en daar op legt.

Ægin. lib. 7. fol. 384. *Cast. Durant. Herb. fol. 136.*

De *Bloemen* zijn verdrogende en *astringeerende* in 't laatste van den tweeden Graad. In roode Wijn gezoden, stoppen ze allerley *Buyk-* en *Roode-loop*, 's daags tweemaal daar van gedronken. Tot Stof gemaakt, en met Olij, of Wasch vermengd, zijn ze zeer goed teegens *gebrandheyd*, allerley *zeerigheyd*; ook 't *lopend* of *sprenkt-vuur*. 't Water, daar deeze *Bloemen*, ook de *Bladeren*, in gekookt zijn, heeft dezelve werking.

Hypocistit.

De *Hypocistit*, of jonge *Scheuten*, bij de *Wortel* uytlopende, in Wijn gezoden, is van den zelven aart, inzonderheyd om allerley *Bloed-vloeden* te stillen, en de *slappe Leeden*, ook de inwendige Deelen, weer te versterken.

Ladanum. Dod. lib. 6. cap. 30. Camerar. lib. 1. c. 49.

Het *Ladanum* ('t welk niet anders is, als de kleevende *vettigheyd* van de *Takken* en *Bladeren*, blijvende hangen aan de Wol der Schapen, en de Baarden der Bokken, als ze de *bladeren* af-eeten) is warm in den eersten Graad; een weynig te zamen-trekkende; dun van deelen, verzachtende, verteerende, en rijp makende. Met Wijn, Mirrhe, en Oly van Myrtus gemengd, diend het, om het *hayr* des Hoofds te doen vast zitten, en de uytvalling te beletten: neemt wech de smerten van het *Tandvleesch*. Is goed, in tijd van *Pest* gerookt; dienstig voor oude *zeeren* en varssche *wonden*. Met roode Wijn gedronken, doet *Wateren*, en stopt de *Buykloop*: neemt wech de *plekken* en *lidteekenen*, van geneezene *wonden* overgebleeven. Met Oly van Roozen doormengd, en in de *Ooren* gedaan, geneest der zelver smerten. Op Kolen gelegt, en daar over gaan zitten, drijft de *Secundine* of *Na-geboorte* uyt. Is zeer bequaam teegens de *hardigheyd der Moeder*, van onder in gestoken. Werd ook gemeenelijk gedaan bij de dingen, welke gemaakt werden, om een wel-riekende geur te geeven.

Dioscor. l. 1. cap. 79. *Matth. lib. 1. cap. 110.*

XVI. HOOFDSTUK.

BERG-ROOZEN.

Verscheyde namen.

En zeer aardig, raar, en schoon Gewas, voerd in het *Neederlandsch* niet alleen deezen Naam, maar ook dien van ALP-ROOZEN. In 't *Latijn* geheeten BALZAMUM ALPINUM, of LEDUM ALPINUM SECUNDUM CAROLI CLUSII: in 't *Hoogduytsch* BARENBLUST, ook ALP-ROOZEN, en HUNERLAUB: in 't *Fransch* DES OURLES; en in 't *Italiaansch* BALSAMO ALPINO.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, en op geenerley wijze muf-riekende aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der oude inwendig verdorvene Boomen, of in plaats van dien het Mol van verrotte Boom-bladeren, wel door-een gemengd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut; ook matige vochtigheyd. Vergaan niet haast, maar blijven veele jaren lang in 't leeven. In deeze Gewesten geeven ze wel ieder *Zomer*, in het laatste van *Julius* en begin van *Augustus* een getroste, opstaande, vier-gebladerde, bleek-paars-verwige, kleyne, een weynig langwerpige *Bloem*, niet alleen boven uyt de punten der *Takken*, maar ook tusschen elk *blad* aardig voortkomende, als ze nu eenige jaren oud zijn geworden; doch zelden, of noyt, volkomen rijp *Zaad*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Bloemen.

De *Bladeren* zijn van naturen slegt, of zonder eenige karteling; voor aan rond en breed; aan de Steel gantsch smal, nauwlijks een lid van een vinger lang; een groot, of anderhalf gemeen, stroo breed, wat dikachtig, en voorzien met zeer kleyne inwendige *Adertjens*; ook met een aangename groenheyd, een weynig blinkende.

Bladeren.

Dit *Gewas* is van een teederen aart: verdraagd zeer ongeerne eenige *koude*, *mistige lucht*, sterke *winden*, veel *koude Herfst-reegenen*; noch minder eenige *Rijp*, of *Nagt-vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot of houten Bak geplant zijnde, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October*, na dat de tijd zich bequaam of onbequaam aansteld, binnens huys gebragt, en op een zeer goede plaats gesteld werden, om door de Vensteren niet alleen de Lucht, maar ook de Zonnestralen te mogen genieten, zoo lang de koude zulks niet verhinderd. Hier door zullen deeze Gewassen te beeter overblijven, inzonderheyd wanneer ze, de meeste koude des *winters* voorbij zijnde, beyde Lucht en Zon weer deelachtig mogen zijn. Men moet haar ook wel bewaren voor alle *tochten* van *Winden*, en zorgvuldig daar op letten, vermits ze dezelve gantschelijk niet konnen lijden.

Teederen aart.

Hoedanig deeze Gewassen

Als nu de koude toeneemd, en de Vensteren gesloten werden gehouden, moet men haar stellen op een matig-warme plaats, verre van den Oven of Kagchel af, waar in niet gevuurd werd, dan wanneer men in vreeze staat, dat de *Vorst* wel zou konnen binnen dringen: want door de langdurige warmte des vuurs lijden ze ligtelijk schade, waar door dan gemeenelijk veele van hare *Bladeren* (voor rond, en daar veel breeder als agter aan het *Hout*; ook niet meer dan een lid van een vinger lang) afvallen, welke anders gedurig aan hare grauwe *Takjens* zouden blijven zitten. Men moet ook goede zorge dragen, dat ze, gedurende de gantsche *Winter*, niet meer dan tweemaal met een weynig Reegen-water van boven begoten, en niet voor den aanvang van *April*, of wat later, na tijds geleegentheyd, met een zachte Lucht en aangename Reegen, weer buyten gezet, en voor koude Nagten, of *Hagelachtige* en *Sneeuwige vochtigheyd*, wel gedekt en nauwkeurig bewaard werden.

moeten waargenomen en opgequeekt worden.

Bladeren.

Dit beziens-waardig en aangenaam *Boom-gewas*, het welk zich in deeze koude Gewesten nauwlijks drie maat-voeten hoog boven de aarde verheft, kan hier alleenlijk *aangewonnen* worden door hare bij de *Wortel*, of boven de grond uytgeschotene *jonge Loten*; het welk echter niet veel gebeurd. Deeze worden ten halven ingesneeden, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde overdekt. Als ze nu met'er tijd *wortelen* hebben gevat, mag men haar van de oude niet afneemen, voor dat ze jarig zijn, als bequamer, om dan te verzetten. De *Verplanting* moet geschieden met een wassende

Aanwinning.

de Maan van *April*, in Potten, en men moet haar een weynig bevrijden voor de Zonnestralen.

KRACHTEN.

Cluſ. Plant. Hiſt. lib. 1. c. 51.

DIt *Gewas* werd alleen gebruykt, om daar meê *zwart te verwen*, volgens 't berigt van CAROLUS CLUSIUS.

XVII HOOFDSTUK.

VERW-LOOF.

Verſcheyde namen.

DIt niet onaangenaam Heesterachtig Gewas heeft in 't *Neederlandſch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van FUSTET-HOUT bekomen: in 't *Latijn* COTINUS, en COCCYGRIA, of COGGYGRIA PLINII: in het *Hoogduytſch* FARBLAUB: in het *Franſch* BOIX FUSTET; en in 't *Italiaanſch* COTINO, of SCOTANO.

Tweederley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* verſcheydene ſoorten; te weeten: COTINUS FOLIO ROTUNDO MAJOR, of GROOT VERW-LOOF MET RONDE BLADEREN; ook genoemd COTINUS CORIARIORUM, vermits deeze *Bladeren* weynig, maar 't *Hout*, inzonderheyd als het van binnen goed is, zeer veel werd gebruykt, zoo wel van de *Leertouwers*, om 't Leêr daar meê *geel* te maken, als van de *Laken-verwers*, ten zelven eynde: en dan COTINUS MINOR FOLIO OBLONGO, of KLEYN VERW-LOOF MET EEN WEYNIG LANGWERPIGE BLADEREN. Deeze beyde zijn niet van dezelve aart.

Groot Verw-loof met ronde Bladeren.

Het COTINUS MAJOR FOLIO ROTUNDO, of *groot Verw-loof met ronde Bladeren* bemind een gemeene, goede, zandige aarde, door-mengd met een weynig twee-jarige Paerdemiſt: een opene, luchtige, vrye, warme, wel ter Zon geleegene plaats, beſchut voor alle *Ooſte-* en *Noorde-winden*; ook veel Water. Geeft niet alleen ieder *Voorjaar* in de *Maymaand Bloemen*, maar ook volkomen rijp *Zaad*. Is hard van Natuur, zoo dat dit Gewas, wanneer 't de dikte van een vinger heeft gekreegen, warm buyten gezet zijnde, op zulk een plaats als beſchreven is, ſterke Vorſt, en alle ongeleegentheeden der *winter* kan uytſtaan.

Aanwinning.

Werd alleen door zijn *Zaad aangewonnen*, 't welk met een volle Maan van *October* of *November* in een Pot holletjes en niet diep werd gezayd: dan komt het de volgende *Zomer* op; want gemeenelijk blijft het lang in de aarde leggen. De *jonge Boomtjens*, uyt dit *Zaad* opgeſchoten, moet men ten minſten twee jaren in hare Pot laten blijven, zonder haar te verroeren; daar na opneemen, en ieder, ter genoemder tijd en Maan, afzonderlijk in een Pot verplanten: ook, gedurende de *winter*, binnens huys in bewaring ſtellen, en met matig Reegen-water onderhouden, tot dat ze de voorgedagte dikte hebben bekomen; eer men haar aan de *winterkoude* en ſterke *vorſt* buytens huys mag vertrouwen.

Laag Verw-loof, met langwerpige Bladeren.

Het COTINUS MINOR FOLIO OBLONGO, of *lage Verw-loof met langwerpiger Bladeren*, is teederder van aart. Bemind dezelve grond, en ook een warme, wel geleegene plaats, maar niet zoo veel water. Geeft meede in 't *Voorjaar* een kleyne getroſtte, uyt den geelen groenachtige *Bloem*, maar noyt in deze Landen eenig *Zaad*, noch ook bij hare *Wortel*, of boven de aarde, uytſchietende *jonge Loten*. Kan geenzins verdragen eenige *koude Herfſt-reegenen*, *Storm-winden*, of felle *Vorſt*: moet daarom noodwendig in een Pot, of houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, gezet zijnde, met een waſſende Maan van *April*, 's *winters* in een goede luchtige plaats binnens huys bewaard, met matig Reegen-water, lauw gemaakt, van boven begoten, en niet voor in *April*, met een donkere, reegenachtige lucht, weer buyten gebragt; ook voor *Sneeuw* en *Hagel-buyen* een weynig verzorgd werden.

Waarneeming.

Aanwinning.

Kan ook in onze Landen door geen ander middel, dan alleen door het uyt warmer Landen herwaarts over-gezonden *Zaad*, op de gemelde tijd en Maan in een Pot gedaan, twee ſtroo-breedte diep, aangewonnen werden.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 27. cap. 19. Bauhin. lib. 4. Tom. 1. cap. 49.

DIt *Heeſterachtig Gewas* is te zamen-trekkende, verkoelende, verdrogende van aart, en fijn van deelen. De *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar meê gegorgeld, of gewaſſchen, geneeſt de ontſteeking der *Amandelen*, *Tong*, *Huyg*, *zeerigheyd* aan de *Mond*, en *heymelijke Leeden*. Over de Waaſſem gezeeten, ſtopt de overvloedige *Maandſtonden*.

Plin. lib. 16. cap. 18. Anguill. cap. de Coccygr. Cæſalpin. Dioſc.

't Poeder der gedroogde *Bladeren*, met Wijn gedronken, ſtild de *Buyk-* en *Roode-loop*.

't *Hout*, desgelijks de *Baſt*, zoo wel van de *Stam* als *Wortel*, werd van de Leertouwers gebruykt, om daar meê 't *Leêr een geele*, ook een *rosachtige verwe* te geeven.

XVIII HOOFDSTUK.

LOMBAARDSCHE LINZEN.

Verſcheyde namen.

NIet alleen dus, maar ook, weegens de gelijkheyd der *Bladeren*, WILDE SENE, werd deeze aardige Plant in het *Neederlandſch* genoemd. In 't *Latijn* COLUTEA: in 't *Hoogduytſch* WELSCHE LINZEN, of ook WELSCHE SENEBAUM: in het *Franſch* BAGUENAUDIER; en in 't *Italiaanſch* COLUTEA.

Driederley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderſcheydene ſoorten, namentlijk: I. COLUTEA VESICARIA VULGARIS, of GEMEENE LOMBAARDSCHE (*Lombardiſche*) LINZEN MET BLAASJENS, waar in zich het *Zaad* onthoud: heeft geele *Bloemen*. II. COLUTEA VESICARIA ÆTHIOPICA FLORE PHŒNICEO, of LOMBAARDSCHE LINZEN UYT MOOREN-LAND, met een zeer ſchoone hoogroode *Bloem*; en III. COLUTEA SCORPIOIDES, of LOMBAARDSCHE LINZEN met *Zaad*, niet ongelijk de *Staart van een* SCORPIOEN; in welke zommige eenig onderſcheyd ſtellen; te weeten, MAJOR en MINOR, of GROOTER en KLEYNER; ook niet al zonder reeden: Want deeze, jong zijnde, veranderen dikmaal, zoo dat de eene zomtijds grooter als de andere werd gezien: doch wat ouder geworden, kan men'er weynig of geen verſchil tuſſchen bemerken. Derhalven dan ook, mijns oordeels, deeze verandering van Naam wel mag nagelaten werden. De ondervinding geeft hier van genoegzame kennis. Al deeze ſoorten zijn van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zommige maken'er een meer.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeſtre grond, en veel water: een opene, luchtige, vrye, bequaam ter Zon geleegene plaats. Brengen niet alleen ieder *Zomer* (van 't begin der *Maymaand* tot in *Julius*) veelvoudige, ſchoone, langdurige *Bloemen*, maar ook volkomen-rijp *Zaad* voort. Buyten ſtaande, verdragen ze ſterke *Winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, felle *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*: echter vrieſt de COLUTEA SCORPIOIDES, van naturen niet zoo dik en ſterk groeyende als de andere ſoorten, zomtijds wel tot aan de grond dood, of komt ten minſten vee-

Hardheyd.

le harer dunne *Takjens* te verliezen, na geleegentheyd van de felheyd der *winter*. Maar in 't begin van *April* tot op het leeven toe afgesneeden, en de Boom daar van wel gezuyverd werdende, zoo schiet hij overvloedig weer uyt.

Aanwinning. In onze Landen konnen ze *aangewonnen* worden op tweederley wijzen; te weeten:

door Zaad. *Eerst* door *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* in de aarde, doch 't *Zaad* van de COLUTEA SCORPIOIDES in een Pot, niet meer dan twee Stroobreed diep, gezayd moet zijn. De hier van voortkomende jonge *Boomtjens* mogen 's *winters* niet buyten gelaten worden, voor dat ze drie jaren oud zijn: anders zouden ze door een strenge *winter-koude* haastig 't leeven verliezen.

Door jonge Scheutjens. Ten anderen, door hare veelvoudige bij de *Wortel* of boven de aarde uytlopende *jonge Scheutjens*; die, of van zelfs, doch zeer langzaam, of (en veel eerder) met een Mes ten halven ingesneeden op 't voorzichtigste, gelijk men de *Angelieren* doet, en met aarde aangevuld zijnde, *Wortelen* schieten: Welke men daar na, met een volle Maan van *April*, van de oude afneemd, en verplant; eerst een weynig boven, ook aan de uyterste punten der sterkste *wortelen*, besnoeyd zijnde.

Moorenlandsche Lombaardsche Linzen. Het COLUTEA VESICARIA ÆTHIOPICA, of MOOREN-LANDSCHE LOMBAARDSCHE LINZEN-GEWAS, is uyt eygener aart een beziens-waardige en schoone *Plant*: in mijnen *Hof*, door overgezonden *Zaad* uyt *Moorenland* in 't jaar 1676. voortgekomen. Geest uyt een bleek- of wit-bruyne *Wortel* een eenige *Steel*, op de wijze eens *Booms* regt-opschietende, en zich na boven in veele *zijde-takjens* verdeelende. Beschrijving. Bekomt de dikte van een vinger. Is donker-, of bruynrood van verwe, overtogen met een grijs-witte wolligheyd. Aan deeze *Steel*, of *Stam*, groeyen veele *Steeltjens*, nu aan de eene dan aan de andere zijde in 't rond, twee of drie vingeren breedte boven malkander. Een groote vinger, wat meer of min, zijn ze lang; onder rond, doch boven geuts-wijze plat. Zomtijds staan ze regt op; zomtijds weer hellende met de voorste punt na beneden. Zijn teeder van aart; na der Zonnen zijde inwendig rood, aan de andere in teegendeel groen, doch met een witte ruygheyd overtogen.

Gestalte der Bladeren. Aan deeze *Steeltjens* wassen *Bladeren*, op de wijze der ACACIA BARBA JOVIS RECENTIORUM, of ASTRAGALUS TRIANGULARIS; te weeten, altijd twee en twee regt teegens over malkander gesteld, en aan de punt in een eyndigende; veel kleynder, ook niet soo rond, als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE; niet langer als ontrent een kleyne vinger breedte, en niet breeder als een goed stroo; gemeenelijk geuts-wijze, en regt teegens malkander opwaarts gesteld, in 't midden voorzien met een *rugje*, waar uyt eenige weynige zeer teedere, en maar eeven zichtbare *Adertjens* vloeyen. De verwe is boven aangenaam bleek-groen; onder met een witte wolligheyd, en aan de randen met een rood *Boortje* vercierd; voor stomp of rondachtig toegaande, doch aldaar voorzien met een kleyne indruk in 't midden, Herts-wijze. Als men ze in de Mond knauwd, zijn ze zeer bitter van smaak.

Gedaante der Bloemen, Tusschen deeze *Bladeren* komen voor den dag veele kleyne, ronde, en grijs-wit-verwige, ook altijd regt-opstaande *Steeltjens*; en aan dezelve vier, zes of agt *Bloemen* boven malkander, doch altijd twee en twee regt teegens over de andere gesteld; ook altijd neerwaarts hangende. Zij neemen haren oorsprong uyt *Knopjens*, ook groen, boven schoon rood, vijfpuntig, tamelijk dik, en rond. en aanmerkelijkheyd der zelve. Zijn geheel anders van *stelling*, onder veel grooter, als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE; van verwe seer schoon- en vurig-rood, op de wijze van 't FLOS CARDINALIS, of de KARDINAALS-BLOEM. Bestaan uyt twee *Bladeren*, van welke 't onderste breed, doch van binnen hol en onder spits toegaande, neerwaarts hangd, 't andere daar teegens opwaarts gekeerd staat; ook aan de randen zich na boven omkruld, en van binnen met eenige witte breedachtige *streepjens* vercierd is. Zij duren meer als veertien dagen; daar na vergaan ze in haar zelven, vallen ter aarden neer, en laten na blaaswijze *Peultjens*; niet wel zoo dik als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE, doch wel zoo lang, Zonderlinge Peultjens, en zeer aardig, *halve-maans-wijze*, hangende, met de punten na boven. De verwe is bleek-groen; boven bruyn-rood; zijn een duym dik, plat-rond, anderhalf lid van een vinger lang, in 't midden op 't dikste, voor begaafd met een lang en *dradig* krom punt, ook boven met eenige lange, *dradige afhangzeltjens Baards-wijze* voorzien.

Als ze hare volkomenheyd hebben verkreegen, ziet men haar van binnen met meer als twintig *Zaad-korlen* gevuld, hebbende de gedaante van een Nier. en Zaad, in dezelve. Wat kleynder zijn ze, als die van de *gemeene met geele Bloemen*; ook niet zoo zwart, maar bleek-bruyn van verwe. Echter bekomt het zeer zelden in onze *Neederlandsche* Gewesten zijne volkomene rijpheyd.

Deeze geheele *Boom-plant* is zoo teeder van aart, Hoe aangewonnen, en na 't leeven in de Figuur afgebeeld. dat men ze niet wel de *Winter* over behouden kan. Zij vergaat al in het begin van *October*, onaangezien zij, binnens huys gesteld zijnde, de lucht geniet, en voor alle ongeleegentheeden der koude nagten en dagen zorgvuldig bewaard werd. Moet derhalven jaarlijks op *nieuws voortgebragt* worden alleen door *Zaad* van de *Caap de bon Esperance* herwaarts gezonden; 't welk in eene *Zomer* niet alleen opschiet ter hoogte van drie, of vier voeten, maar daarenboven in dien tijd ook bekomt schone *Bloemen*, en half-volkomen rijp *Zaad*. Dit is mij in mijnen *Hof* binnen *Groeningen* dus gebeurd in drie verscheydene jaren, gelijk aangeweezen werd in de bijgaande FIGUUR, na 't leeven geteekend.

Het COLUTEA SCORPIOIDES, of LOMBAARDSCHE LINZE, *met een Zaad-peultje*, *de Staart van een* SCORPIOEN *gelijk zijnde*, is zeer bequaam om *Hagen*, *Prieelen*, en *Zit-plaatzen* van te maken, of te bekleeden; Het Colutea Scorpioides zeer bequam tot Hagen, Prieelen, &c. want het wast haastig op, en mag wel vier-, vijf- of zesmaal in eene *Zomer* geschoren werden, waar na het t'elkens weer op nieuws *bloeyd*; het welk een cierlijke en vermakelijke aanschouwing geeft. 't Loof is zeer aardig, teeder, en bevallijk, voorzien met een aangename groenheyd; konstig van de Natuur doormengd met zeer veele behaaglijke geel-verwige *Bloemen*.

Van deeze soort heb ik in mijnen *Thuyn* een *Hage*, Hage des Autheurs. meer dan *tzeeventig maat-voeten* lang; welke door zijne lieflijke groente het oog en 't hert der opmerkende Aanschouwers met een bijzondere aantreklijkheyd beweegd en verlustigd.

KRACHTEN.

DE *Lombaardsche Linzen* zijn warm en droog in den eersten Graad. Brasavola Exam. Simp. De *Bladeren*, in een tamelijke veelheyd gebruykt, doen *purgeeren*. Het *Zaad*, of de *Vruchten*, van *Hoenderen*, *Koeyen* en *Schapen* gegeeten, Theoph. lib. 3 cap. 17. maakt dezelve *vet*: van de Menschen in Hoender-nat gebruykt, ontroeren ze de *Maag* zeer, Curtius lib. 29. cap. 14. en jagen, zoo wel van onder als boven, de *Gal*, en allerley *slijmerige vochtigheeden* uyt. Eevenwel kan men dit verbeeteren, als men'er een weynig Gengbar bij doed, volgens 't berigt van CURTIUS SYMPHORIANUS. Derhalven dwalen zeer al de geene, welke meenen, dat deeze, en de opregte SENNA (waar door 't Lighaam zoetjens werd geopend) in kracht en werking niet verschillen; Matth. lib. 3. cap. 7. gelijk MATTHIOLUS (mijns oordeels) zeer wel heeft aangemerkt.

XIX HOOFD-

COLUTEA VESICARIA
ÆTHIOPICA.

XIX HOOFDSTUK.

CYTISUS.

Verscheyde namen.

Dit kleyn en aardig *Boomgewas* werd in het *Neederlandsch*, mijns weetens, met geen anderen als deezen naam genoemd: in 't *Latijn* en *Fransch* ook CYTISUS, na 't Eyland CYTHNUS, of CYTHISA, gelijk zommige willen, en SERVIUS getuygd; zoo dat ook de *Grieken*; dit *Gewas* schijnen genoemd te hebben in hare Taal Κύτισος, of CYTISUS. In 't *Hoogduytsch* GEISZKLEE; en in het *Italiaansch* CITISO.

Sesderley bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige verscheydene, en zeer schoone beziens-waardige soorten; te weeten. I. CYTISUS VERUS MARANTHÆ, of OPREGTE CYTISUS VAN MARANTHA. II. CYTISUS QUARTUS CLUSII; of de VIERDE CYTISUS VAN CLUSIUS. III. CYTISUS PANNONICUS, of CYTISUS UYT PANNONIEN. IV. CYTISUS TENUIFOLIUS SPICATUS, of CYTISUS *met een teeder Loof en geayrde Bloem.* V. CYTISUS SPICATA ROTUNDIFOLIUS; of CYTISUS *met een geayrde Bloem, en meerendeel ronde Bladeren*, die ook TRIFOLIUM ARBORESCENS, of BOOMIG DRIEBLAD werd geheeten; en VI. CYTISUS CRETICUS ARGENTIFOLIUS, of SILVER-GEBLADERDE CYTISUS VAN CANDIEN. Niet alle zijn ze van eenen *Aart*, en de zelve *Queeking*.

Opregte Cytisus van Marantha.

Het CYTISUS VERUS MARANTHÆ, of *opregte Cytisus van Marantha*; en CYTISUS ARGENTIFOLIUS CRETICUS, of *Zilver-gebladerde Cytisus van Candia*, wiens *Bladeren* niet alleen geheel van onder; maar ook aan de randen wit-blinkende als *Zilver*, en boven ruygachtig zijn, beminnen een zandige goede aarde, met twee-jarige Paerde- en een weynig twee-jarige Koeye-mist matig vermengd: een opene, warme, luchtige, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; ook tamelijk veel Water.

Bladeren.

Bloemen. Yeder *Zomer bloeyen ze* langdurig, en vermakelijk, beginnende in 't laatst van *May*; doch geeven in deeze koude Gewesten noyt eenig volkomen of rijp *Zaad*; ten ware bij een zeer warme en drooge *Zomertijd*. Zijn teeder, doch lang-leevende van aart, en vercierd met een aangename, altijd blijvende groenheyd. Op geenerley wijze konnen ze verdragen veel *koude Herfst-reegenen, Hagel, Rijp*, of *sterke Vorst*.

Waarneeming. Meeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot of Houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, geplant zijnde, in 't begin van *October*, of ook wel eerder, indien 't Weêr niet goed is, binnens huys zijn gebragt; op een plaats, daar ze altijd de Lucht genieten konnen, en waar in niet als bij *vriezend* Weêr gevuurd word, gezet; gedurende de *Winter* matig met lauw gemaakt Reegen-water van boven begoten, en niet voor den aanvang, of ten halven van *April*, met een zachte Lucht en reegenachtige donkerheyd, weer buyten gesteld, doch voor koude *Ooste, Noorde, hayrige* en *schrale winden*, ook *rijpende nagten*, tot aan *Maymaand* toe, wel gedekt, en voorzichtig gewacht worden.

Aanwinning. Zij werden alleen *aangewonnen* door hare onderste *Takjens*, op de wijze der *Angelieren* met een Pennemes ingesneeden; met aarde aangevuld; en als ze dus met'er tijd wortel geschoten hebben, verplant, met een wassende Maan in *April*: doch men moet haar van de *oude* niet afneemen, voor dat de *Wortel* twee jaren oud is, om alzoo 't verzetten zonder gevaar te mogen verdragen. Indien ook deeze *Boomtjens* zoo hoog van *Stam* waren, dat hare *Takken* niet in de aarde konden gebogen worden, zoo moet men op de Pot, of Bak, andere kleynder Potten zetten, dezelve aan de Stam vast binden, de Takjens daar in leggen, en dan daar op een Houte haakje steeken, op dat ze niet, 't zij van zelfs, 't zij door eenig toeval, weer mogten opspringen.

Zonderling middel van inlegging, en van verzetting aller Planten.

Om ook dies te beeter te mogen wortelen, kan men ze, als ze nu *Wortel* gevat hebben, alleen van de *Moeder* afsnijden, en onverroerd in de zelve Potten laten blijven, zonder haar in andere te verplanten, voor dat ze vol *Wortelen* zijn gekomen. Zeer bequamelijk kan dit geschieden, als men de *aarde* en *Wortel* boven aan de kant der Pot met een yzer *Truyfeltje*, gelijk de Metzelaars gebruyken tot 't bestrijken der Pannen, of een weynig breeder, zoo wat los maakt; dezelve dan omkeerd, en de geheele klomp van *wortel* en *aarde* te zamen uytschud; zoo weeten ze van geen verzetten, en groeyen voort. Deeze wijze van doen is zeer goed, en kan in 't *voorjaar* aan alle andere *Planten* in 't werk gesteld worden.

Cytisus quartus Clusii. Pannonicus tenuifolius spicatus.

Het CYTISUS QUARTUS CLUSII of *vierde* CYTISUS, van CLUSIUS *beschreeven*; CYTISUS PANNONICUS, of CYTISUS *uyt Pannonien*, en CYTISUS TENUIFOLIUS SPICATUS, of CYTISUS *met een teederder en smaller Loof, en geele geayrde Bloemen*, beminnen een goede, bequame, Zandige, niet schimmelig-riekende, en met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengde grond; dezelve lucht en plaats, doch niet zoo veel water, zoo wel des *Zomers* als 's *Winters*. *Bloeyen* niet alleen in het begin van de *May*, maar geeven ook ieder jaar, de eene wat vroeger als de andere, volkomen rijp *Zaad*. Werden op de voorgedagte wijze 's *Winters* bewaard, gehandeld, en in agt genomen: ook niet alleen door hare ingesneedene Takjens, of bij de Wortel uytlopende *jonge Scheutjens*, maar desgelijks door *Zaad aangewonnen*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, holletjes, en niet diep, gezayd, en zomtijds met een weynig Reegen-water van boven besprengd moet zijn. Deeze soorten blijven niet altijd groen, maar laten 's *Winters* hare *Bladeren* vallen.

Cytisus rotundifolius spicatus.

Het CYTISUS ROTUNDIFOLIUS SPICATUS is harder van aart, dan eenige der andere soorten. Bemind de zelve grond, en een opene plaats. Geeft een aangename *Bloem*, en volkomen rijp *Zaad*; doch niet ieder jaar, maar alleen bij goede warme *Zomers*. Verdraagd, buyten staande, *Sneeuw, Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*: verliest ook zijn Loof. Werd niet alleen *aangewonnen* door zijn *Zaad*, in Potten, als de andere gezayd, maar ook door zijne bij de wortel, of boven de aarde uytgeloopene *jonge Loten*, welke men ten halven insnijd, en met aarde bedekt: daar na, in het tweede jaar na dat ze *Wortelen* geschoten hebben, met een wassende Maan van *April* afneemd en verplant.

KRACHTEN.

Hon. Bellus Epist. 5. ad C. Clus. Marantha Simp. Cogn. Meth.

Deeze *Struvellige Gewassen* zijn tot noch toe weynig, inzonderheyd niet in de Genees-konst, gebruykt geworden. Van 't *Hout* maken de *Turken* Gevesten aan hare Sabels, volgens het berigt van HONORIUS BELLUS, daar hij handeld van het *Cytisus*, beschreeven door BARTHOLOMÆUS MARANTHA.

XX HOOFDSTUK.

BREM.

Verscheyde namen.

En wel bekend *Gewas*; en niet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele GINST genoemd: in het *Latijn* GENISTA: in het *Hoogduytsch* PFREMEN, GINST, of KUNSCH RUTHEN: in het *Fransch* GENEST; en in het *Italiaansch* GINESTRA.

Veele.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veel bijzondere en beziens-waardige soorten, namentlijk:

Veranderlijke soorten van dit Gewas; Tot thien in getal.

I. GENISTA VULGARIS, of *gemeene Brem*, groeyende op veele dorre plaatzen. II. GENISTA TINCTORUM, *Verwers-Brem*, vermits de *Verwers* de Bloemen deezer Gewassen veel gebruyken in hare *Verweryen*, om een geele Coleur te geeven; waarom ze ook in het *Hoogduytsch* werden geheeten FARBBLUMEN, of HEYDENSCHMUK; in 't *Fransch* HERBEA JAUNIR, FLEUR A TEINDRE III. GENISTA PARVA, of *kleyne Brem.* IV. GENISTA ARBORESCENS HISPANICA, of *Boomachtige Spaansche Brem.* V. GENISTA HISPANICA FLORE LUTEO ODORATO, of *Spaansche Brem met een geele welriekende Bloem.* VI. GENISTA LATIFOLIA FLORE LUTEO PARVO, of *breedgebladerde Brem met een kleyne geele Bloem*, VII. GENISTA SPINOSA, of SCORPIUS; op 't *Hoogduytsch* GALPELDORN, en op 't *Neederlandsch* STEEKENDE BREM. VIII. GENISTA SPICATA GALLICA, of *Fransche Brem*, *met een geayrde Bloem.* IX. GENISTA HISPANICA TENUIFOLIA, of SPARTIUM, FLORE ALBO & FLORE LUTEO; *Spaansche Brem met kleyne Bladeren, en zeer teeder van Takjens*; met een gantsch *witte*, en ook met een *geele Bloem.* X. GENISTELLA SPINOSA, *kleyne Brem met Doornen.* XI. GENISTELLA SPINOSA FLORE LUTEO SPICATO; *kleyne Brem met Doornen*, en een schoone *geele geayrde Bloem*; wiens *Bladeren*, tusschen welke gemeenelijk de *Doornen* voortkomen, kleyn, doch breed, veelvuldig en digt aan hare teedere, ronde, dunne, ook ruyge, en niet hoog van de aarde opschietende, bleek-groene *Takjens* boven malkander zittende, uyt den groenen bleek-verwig, met een teedere doch gantsch ruyge wolligheyd aardig bekleed, en in 't midden met eenige weynige zeer dunne *Adertjens* voorzien zijn. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Genista vulgaris. Spinosa. Tinctorum. Parva.

De GENISTA VULGARIS, *gemeene Brem*, GENISTA TINCTORUM, *Verwers Brem*, GENISTA SPINOSA, of SCORPIUS, *steekende Brem*, welke zeer veelvoudige en sterke *Doornen* heeft: GENISTELLA SPINOSA, *kleyne Brem met Doornen*, en de GENISTA PARVA, of *kleyne lage Brem*, zijn hard van aart. Beminnen een gemeene, slegte, zandige; en ook eene met oude twee-jarige Paerdemist matig voorziene grond; een opene, luchtige, vrye, en wel geleegene plaats: geeven niet alleen ieder Voorjaar, in *May*, *Bloemen*, maar ook gemeenelijk in elk jaar, inzonderheyd bij goede *Zomers*, volkomen *Zaad.* Konnen sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan; maar niet wel door eenige andere middelen *aangewonnen* worden, als door haar *Zaad*; 't welk met een afgaande Maan van *Maert* moet gezayd zijn.

Waarneeming. Aanwinning.

Genista Hispanica tenuifolia flore albo & luteo, &c.

De GENISTA HISPANICA TENUIFOLIA ALBO ET LUTEO, of *Spaansche Brem* met teedere *Takjens* en *Bladeren*, vercierd met een gantsch *witte*, en *geele Bloem*; GENISTA HISPANICA FLORE LUTEO ODORATO, of *Spaansche Brem* met een riekende geele *Bloem*, en GENISTA FLORE LUTEO PARVO LATIFOLIA, of *breed-bladerige Brem* met een kleyne geele *Bloem*, opwassende tot de hoogte van acht voeten, en zich verdeelende in weynige *Takken*, uyt welke voortkomen hare *wonderbare Bladeren*, in 't midden een vinger breed, voor aan noch breeder, maar aan de *Steel* op 't smalste; bestaande als uyt veele teedere *Bladertjens* aan een gegroeyd, die zich voor verspreyden in veele deelen, korte en lange, smalle en breede (niet onbillijk bij een *Hanestaert* te vergelijken) waar van eenige zes, andere zeeven, en zommige acht vingeren breedte lang zijn, niet zonder verwondering te aanschouwen: uyt welke lange, ronde, en dunne *Steeltjens* spruyten, voor aan hare punten vercierd met kleyne geele *Bloemen*, zittende zes, zeeven, en acht bij malkander, van welke de eene na de andere opengaan.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze zijn de teederste van alle. Beminnen een zandige, goede, bequame aarde, met een weynig twee of drie jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengd: een luchtige, warme, vrye, opene, en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude Ooste- en Noorde winden bevrijd; weynig water in tijd van droogte; en droogte in den tijd van veel Reegen. Geeven wel in deeze koude Landen vermakelijke *Bloemen*, maar zelden volkomen *Zaad.* Konnen op geenerley wijze verdragen *koude Herfst-reegenen*, *Rijp*, sterke *Wind*, of *Vorst.* Moeten derhalven met droog Weêr, in het laatste van *September*, of 't begin van *October*, na dat de jaarstijd bequaam of onbequaam is, binnens huys werden gebragt, op een goede plaats; daar ze, genoegzaam bewaard voor alle *tochten* en *zuygingen* der *winden*, door de Vensteren de Lucht en Zon mogen genieten, tot dat de *koude* zulks komt te verhinderen. Als 't daar na koelder word, moet men ze verbrengen op een andere warmer plaats, daar niet als met sterke *Vorst* door een yzeren Oven word gevuurd; doch van de zelve moeten ze verre af zijn gesteld, wijl ze deeze voor haar onnatuurlijke warmte, inzonderheyd als 't lang duurd, niet verdragen mogen. 't Is ter dier oorzaak veel beeter, dat ze, zoo lang de felle *Vorst* aanhoud, in een verwelfde kelder, of andere plaats, zonder vuur, maar ook zonder te konnen *bevriezen*, werden gezet. In de geheele *Wintertijd* mag men haar niet meer als een of tweemaal met een weynig lauw gemaakt Reegen-water van boven besprengen; niet voor half *April*, of een weynig later, na tijds geleegentheyd, met een zachte, betrokkene Lucht, en aangename Reegen, indien het zijn kan, weer buyten stellen: maar dan ook haar nauwkeurig wagten en wel dekken voor *koude nagten*, en *schrale winden.*

Hoedanig men haar moet waarneemen.

Aanwinning.

In onze Landen konnen ze ook op geen andere wijze worden *aangewonnen*, dan door haar uyt warmer Gewesten overgezonden *Zaad*: 't welk met een volle Maan van *Maert*, *April* of *May* moet gelegt worden, niet dieper als ruym een halve stroo breed, of een weynig meer, in een Pot, voorzien met een goede, luchtige en zandige grond. De *jonge Boomtjens*, hier van voortgekomen, zijn, weegens haar teederheyd, zeer bezwaarlijk de eerste *Winter* over te behouden; inzonderheyd indien ze maar een weynig te veel Water ontfangen, of door een aanhoudende *koude* niet luchts genoeg konnen genieten. Moeten derhalven zeer voorzichtig in acht genomen zijn.

Aanwinning van de andere soorten der Brem.

De GENISTELLA SPINOSA FLORE SPICATO, of *kleyne steekelige Brem*, *met een geayrde geele Bloem*, in 't *Hoogduytsch* STICHEND GINST, of STICHEND PFRIMMEN; de GENISTA HISPANICA, of *Spaansche Brem*, en de GENISTA SPICATA GALLICA, of *Fransche Brem*, met een *geayrde Bloem*, beminnen de zelve hier boven beschreevene grond, warme plaats, en niet te veel vochtigheyd. Brengen in deeze koude Gewesten niet alleen schoone *Bloemen*, de eerste in 't begin, de andere in den uytgang van *May*, of wat later, maar ook, bij goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad* voort: 't welk in een gemeene, goede, zandige aarde eens Pots, niet diep, zoo wel met een wassende als afgaande Maan van *April*, gelegt, en dan op een warme plaats gezet moet zijn.

KRACHTEN.

Lonicer. lib. 1. cap. 51. *Fuchs. hist. Plan. c. 79.*

DE *gemeene Brem* is in al zijne deelen verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; zuyverende en openende van aart. De *jonge Schenten* gestoten, 't Zap daar uyt-geparst, en daar van 't vierde deel van een pintje gedronken, verdrijft de *Angina*, anders gezegd *Squinantie*, of 't *Keelgezwel*, de *Jigt*, pijn der *Heupen*, en allerley *Flerecijn*, vermits het alle vochtigheeden, door de Stoelgang krachtig uytdrijft. Dezelve in Wijn gezoden, of ook een *Drachma* van het

Zaad

Genistella Spinosa Flore Spicato.

Zaad gestoten ; en met Wijn ingenomen, helpt de *Waterzuchtige* ; opend de verstoptheyd der *Nieren*, *Blaas*, *Leever* en *Milt*. Doed *purgeeren* ; en is goed voor de overvloedige *Maandstonden*. Breekt de *Steen*, en doed veel *Water lossen*.

Plin. lib. 24. cap. 9. De *Bloemen* en jonge *Takken* gestoten en opgelegt, geneezen de *beeten* der *Slangen*. Met eenige vettigheyd vermengd, verzachten de pijn der *Kniën*, verdrijven de *Gezwellen*, en 't *Podagra*. De *Oly*, waar in deeze Bloemen geweykt zijn, heeft dezelve kracht. 't *Zap* der Bloemen en Takken, op de *Huyd* gestreeken, 't zij alleen, of met Oly gemengd, doed de *Luyzen* sterven.

Dodonaeus l. 27. c. 1. De *Oly* uyt de *Brem-raap*, of 't *Aanwas*, voortkomende uyt de Wortel, getrokken, zuyverd het *Vel*, en verdrijft alle *Vlekken* des Ligchaams.

De GENISTA TINCTORUM, of *Verwers Brem*, werd gebruykt om een geele verwe te geeven.

Dioscor. l. 4. c. 158. Galen. Simp. Med. lib. 8. Ægmet. lib. 7. fol. 412. Mesues lib. Simp. cap. 29. De GENISTA HISPANICA, of *Spaansche Brem*, welke 't regte SPARTUM van DIOSCORIDES is, inwendig gebruykt, ontroerd het Ligchaam zeer ; en ontlast het, zoo wel van boven als onder, van alle *Slijm* en *quade Vochten*. Breekt ook, volgens 't getuygenis van MESUES, de *Steen* der Nieren en Blaas. Twee handen vol van de uyterste punten der *Takken*, een vinger lengte afgesneeden, in een Mortier gekneusd, daar op drie Kannen Wijn gegoten, dus drie dagen lang laten staan ; daar na 's morgens, en 's avonds na den eeten, daar van gedronken, als men eerst 't Ligchaam door *purgatien* heeft gezuyverd, geneest de *vuyle Pokken*.

Al de andere soorten van *Brem* komen met de *gemeene* bijna in alles overeen.

XXI HOOFDSTUK.

OLYFBOOM.

Verscheyde namen.

MEt dien, en geenen anderen Naam, werd deeze vruchtbare, noodwendige en zeer geliefde *Boom* in het *Nederlandsch* genoemd. In 't *Hoogduytsch* OELBAUM: in 't *Fransch* OLIVIER; en in het *Italiaansch* OLIVO DOMESTICO.

Driederley soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* bijzondere soorten; te weeten: I. OLEA SATIVA, of TAMME, anders OPREGTE OLYFBOOM. II. OLEA BOHEMICA, of BOHEEMSCHE OLYFBOOM. III. OLEA SYLVESTRIS, of OLEASTER, in onze Taal WILDE OLYFBOOM. Niet alle zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zy begeeren. Al te zamen echter beminnen ze een goede, zandige, gemeene aarde, met een weynig tweejarige Paerdemist en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Vruchten. *Bloeyen* dikmaal in 't *Voorjaar*, doch geeven geen andere dan kleyne *Vruchten*, nauwlijks bekomende de grootte van een *witte Erwete* ; welke in onze Landen de *eerste Zomer* groen blijven; maar teegens de *tweede* zwart werden, en daar na van zelfs tijdelijk neervallen.

Waarneeming. Konnen veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of sterke *Vorst*, gantschelijk niet verdragen. Moeten derhalven in 't begin van *October*, droog zijnde, binnens huys gebragt, op een bequame luchtige plaats, daar of de geheele Winter door, of alleen bij *vriezend* Weêr werd gevuurd, gesteld; matig met lauw Reegen-water onderhouden, en niet voor in 't begin, of ten halven van *April*, weer buyten in de Zonnestraalen gezet; ook voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*, een weynig gedekt werden.

Aanwinninge wijze. In deeze Landen werden ze alleen *aangewonnen* door hare bij de *wortel* uytlopende *jonge scheutjens* ; welke bij langheyd van tijd zelfs *wortelen* schieten, doch zulks bequamer en eerder doen, wanneer men haar, met de volle Maan van *April*, met een Mes voorzichtig ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren* ; dan haar bedekt met goede zandige aarde. Twee jaren moeten de *Wortelen* oud zijn geworden, eer men ze van de *oude* mag afneemen, en in Potten verzetten ; vermits de jonge *wortelen*, voor de genoemde tijd noch al te teeder, niet geroerd willen zijn tot *verplanting*, zonder groot gevaar van te zullen verderven.

Olea Sylvestris. De OLEA SYLVESTRIS, of WILDE OLYFBOOM, heeft bij mij noyt meer dan tweemaal gebloeyd, te weeten, in de jaren 1652., en 1666.; doch geen Vrucht gegeeven, gelijk wel de TAMME dikmaal doed.

Olea Bohemica. De OLEA BOHEMICA, of BOHEEMSCHE OLYFBOOM, is veel harder van aart: bemind een zandige, goede aarde, alleen voorzien met een weynig tweejarige Paardemist : een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats ; veel, en ook weynig Water. Geeft in deeze onze Gewesten noch *Bloem* noch *Vrucht*. Kan, buyten gesteld, verdragen *mistige Lucht*, *Hagel*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Verliest ook zijne *Bladeren* niet ; maar blijft, gelijk de andere, altijd eeven groen ; alhoewel men hem veel witter en ruyger ziet. Ik heb deeze soort veele jaren 's *Winters* binnens huys gehouden, om te zien, of'er eenige *Bloemen* of *Vruchten* van zouden komen; doch al mijne moeyte was te vergeefs: moest derhalven weer na buyten.

Aanwinning ; In onze Gewesten werden ze *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen; te weeten:

eerst, door Zaad. *Eerst*, door *Zaad*, of *Vruchten*, uyt *Boheemen* en andere Landen herwaarts gezonden. Dit *Zaad* moet men zayen in een Pot, niet diep, met een volle Maan van *Maert*, *April*, of *May* ; warm gezet, en zomtijds met een weynig in de Zon lauw gemaakt Reegenwater begoten. De opgekomene *jonge Boomtjens* moet men 's *Winters* binnens huys bewaren, en met een matige vochtigheyd onderhouden, tot dat ze hebben bekomen de dikte van een vinger. Indien men haar eerder wou buyten zetten ; zoo zouden ze door een felle *Vorst* ligtelijk 't leeven verliezen.

Ten anderen, door hare onderste Takjens. *Ten anderen*, door hare onderste *Takjens*, vermits ze zelden of noyt uyt de grond *Loten* schieten. Bij dezelve moet men een Pot stellen, haar ten halven insnijden, of met de punt van een Mes, twee of drie vingeren hoog, rondom tot in 't *Hout* gaatjens boren; dan dezelve net en bequaam daar in leggen : of ook neerwaarts buygen, de Pot aan den Boom vast makende, om niet geroerd te mogen worden, maar des te beeter *wortelen* te konnen schieten. Deeze Pot laat men, beyde 's *Winters* en 's *Zomers*, aan den *Boom* staan, tot dat de *Takjens* in dezelve genoegzame *Wortelen* hebben bekomen : welke men dan afsnijd, en noch een jaar of twee in dezelve Pot laat blijven, op een warme plaats, daar ze 't meeste deel des daags de Zon mag genieten.

Ontzaglijkheyd deezer Boomen bij de Oude. Deeze vruchtbare en goedaardige *Boom* is in vorige Eeuwen bij de oude *Grieken* in zulk een aanzien en hoogachting geweest, dat niemand, zonder leevens verlies, dezelve schenden of eenig leed toevoegen mogt. Ja ook, men hield voor ongeoorloft, de *Olijf-boom* zelfs tot heylige werken te gebruyken. Elk was toegelaten, ten teeken van bekomene Vreede, of wanneer men Vreede, of ook genade, of iet anders, ootmoedelijk wou verzoeken, een *Olijf-tak* in de hand te mogen dragen. Gelijk dan ook vijfhonderd der voornaamste Burgeren van *Zidon*, doe de machtige Koning *Tot wat voor een Teeken gebruykt.* ARTAXERXES van *Persien* hare Stad had beleegerd, met *Olijf-takken* in hare handen hem te gemoet gingen, in alle demoedigheyd hem om vreede biddende, volgens 't verhaal van DIODORUS SICULUS.

Met eenige Voorbeelden hier van.

Als PERSEUS, Koning der *Macedoniërs*, met de *Romeynen* Oorlog voerde, en zich overwonnen bevond, zond hij Gezanten na *Romen*, die, met *Olijf-takken* voorzien, voor den Raad neervielen, niet alleen om *Vreede*, maar ook onderdaniglijk om *ontfarming* biddende.

Niet alleen waren de *Takken* deezer Boomen een *Teeken* van *Vreede*, en van *Genade-zoeking*, maar ook van *Overwinning*.

Daarenboven, al de geene, welke met *Olijf-takken* in 't openbaar verscheenen, waren bevrijd voor allerley geweld; en niemand dersde haar op eenigerley wijze moeyelijk vallen.

KRACHTEN.

Dioscor. l.1. cap. 138. & 139. DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn koud, droog en te zamen-trekkende van aart. Gebrand, en dan de Asch daar van afgewasschen, werden ze gebruykt voor de Gebreeken der *Oogen*, in plaats van *Spodium*. Het daar uyt geparste *Zap* is goed voor alle *Zweeringen*; de roodheyd, ontsteeking, en 't tranen der *Oogen*; *Apostematien*, *Puysten*, en verhitting van de *Mond*. Bedwingd het *wild Vuur*; doed 't afgeschaafde *Vel* weer groeyen; stild de *Bloedgang*, der *Vrouwen Vloeden*, de *Buyk-loop*, en de *Roode-loop*; zoo wel uytwendig als inwendig gebruykt. *Curt. Symph. lib. 22. cap. 3.*

Dodon. lib. 28. cap. 29. De *Vruchten*, of *Olijven*, in Peekel gelegt, gelijk men ze in deeze Landen krijgd, werden gehouden voor koud, droog, en te zamen-trekkende. Maar de volkomen-rijpe, genoemd *Drupas*, zijn matig warm en vocht. Gegeeten, geeven ze weynig voedzel; bezwaren de Maag; veroorzaken Hoofdpijn; beletten de Slaap; zijn quaad voor de Longe, en ontsteeken het Bloed. Doch die Geel zijn, versterken de *Maag* een weynig, verwekken *eetens-lust*, inzonderheyd voor de maaltijd genuttigd, en maken een open Lichaam. De geheel rijpe, zwarte en vette, ontstellen de Maag, veroorzaken qualijkheyd, en zijn schadelijk voor het Gezicht. *Rases lib. Simp. c 19.* *Serap. lib. Simp. c. 5.*

Galen. lib. Simp. Med. 6. Lusitan. lib. 1. enarrat. 28. Ægin. lib. 7. fol. 372. De *vettigheyd*, of *Oly*, uyt deeze rijpe *Vruchten* geparst, is matig warm en vocht; zoo dat ze, gedaan bij warme dingen, verwarmd; bij koude, verkoeld. Zij verjaagd alle *smerten*, met Spaansche Wijn gedronken; is goed voor 't *Colijk*; verdrijfd de *koude Pis*, en het *Graveel*; versterkt de *Leeden*; verzacht alle *hardigheyd*; helpt de *verkrompene Leeden*; maakt een week *Lijf*, en ook 't zelve tot alle werk bequaam. Werd daarenboven veeltijds in Spijzen gedaan, en tot meenigte van andere dingen gebruykt.

Galen. lib. 2. de Comp. Med. secund. genera. De *Oly* van *groene*, of *onrijpe Olijven*, OMPHACIUM genoemd, verkoeld wat meer; drijft de *Wormen* uyt; is goed teegens *Vergif*; maakt de *Tanden* vast; en, om de *Oogen* gestreeken, een klaar *Gezicht*.

De *Oly* van *wilde Olijven* werd van zommige voor de beste gehouden. Vaagd af, en stopt daar na. Vermag voorts alles wat hier boven van de andere gezegt is.

XXII HOOFDSTUK.

OLEANDERBOOM.

Verscheyde namen. It schoon, aardig, en met een altijddurende aangename groenheyd vercierde Boom-gewas, werd in het *Neederlandsch* met deezen, en mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* OLEANDER, NERION, RHODODENDRUM, of LAURUS ROSEA: in 't *Hoogduytsch* OLEANDER, of OLANDER-BAUM: in het *Fransch* ROSAGE; en in 't *Italiaansch* NERIO, of ook OLEANDRO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; namentlijk: *Twee onderscheydene Soorten.*

OLEANDER FLORE RUBRO, of OLEANDERBOOM MET EEN BLEEK-ROODE BLOEM; en OLEANDER FLORE ALBO, of OLEANDERBOOM MET EEN ZUYVER-WITTE BLOEM. Beyde zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede grond, met een weynig grof zand; daar gantsch geen zoutigheyd bij is, twee-jarige Paerdemist, en een-jarige Koeyemist door-mengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel water, weegens de veelheyd harer *Wortelen*. *Bloeyen* ieder *Zomer*, in de Maand *Junius*, 't welk van een zeer vermakelijke aanschouwing is. Geeven ook, doch niet als met groote warmte, lange en smalle *Zaad-peultjens*; echter daar in geen volkomen *Zaad*. Konnen geen langdurige *koude* of sterke *vorst* verdragen. Moeten derhalven (met een wassende Maan van *April*, in Potten gezet zijnde) ontrent half *October*, of wat eerder, na dat de jaars-tijd zich bequaam of onbequaam vertoond, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet, als gedurende een felle Vorst, door een yseren Oven werd gevuurd. In de geheele Winter-tijd moet men ze alleen matig met Reegen-water onderhouden; vermits de bovenste *Wortelen* der *oude*, en der nieuwlijks ingesneedene *jonge Loten*, ligtelijk door te veel water, maar niet door natuurlijke droogte, verderven. Niet voor het begin van *April*, of een weynig later, moet men ze, met een reegenig Weêr, weer buyten in de Zonnestralen stellen. *Wat voor een aarde zij begeeren.* *Waarneeming.*

In deeze Landen konnen ze niet *aangewonnen* werden door *Zaad*, (ten zij het uyt warme Landen herwaarts werde gebragt) maar alleen door hare *jonge* bij de *Wortel* uytgelopene *Loten*. Welke men met een volle Maan van *April* ten halven, op de wijze der *Angelieren*, insnijd, en met aarde aanvuld: dan krijgen ze haastig *Wortelen*. Echter mogen ze niet van de *oude* afgenomen werden, voor dat ze twee of drie jaren ingesneeden geweest, en de Wortelen ondertusschen meerder sterkte bekomen hebben, om haar te mogen reppen; 't welk niet mag geschieden, voor dat ze ten minsten twee jaren oud zijn. De *verplanting* moet men verrigten met een wassende Maan van *April*, in Potten. Wel drie weeken, of langer, moeten ze voorzichtig bewaard werden voor de Zonnestralen. *Aanwinning in deeze Landen.*

KRACHTEN.

DIt *Gewas* is droog in den tweeden, en heet in den derden Graad, volgens 't berigt van AVICENNA. De *Bloemen* en *Bladeren*, of 't *Zap* daar uyt geparst, zijn zeer goed van buyten op de *Gezwellen* gelegt, om te doen scheyden en te verteeren. Maar van binnen gebruykt, zijn ze gantsch *doodelijk*; niet alleen de *Menschen*, maar ook alle vier-voetige *Dieren*. Ja, het Water, daar ze in geleegen hebben, van Schapen en ander Vee gedronken, brengd dezelve om 't leeven. *Avicenna. Galen. lib. Simp. Med. 8.*

Echter schrijft DIOSCORIDES, dat 't gedagte *Zap*, of de *Bladeren*, met Wijn ingenomen, 't vergif der *Slangen* verdrijft. Ondertusschen zou ik niemand willen raden, de proef hier van te neemen: want 't *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* is zoo gantsch quaadaardig, dat men in *Spaanje* en andere Landen de spitzen der Pijlen daar in steekt, om de Wonden, daar meê gegeeven, ongeneesbaar te maken; volgens 't getuygenis van CAMERARIUS. *Dioscor. l. 4. cap. 82.* *Camer. lib. 4. cap. 80.*

Voorts heeft ons de ervarenheyd geleerd, indien iemand in heete *Zomers*, wanneer 't *Zap* krachtiger als in minder heete is, een Mes of ander Geweer daar in legt, 't zij dat het uyt de *Bladeren* of uyt de *Struyken* is *Doodelijkheyd van 't Zap der Bladeren en Bloemen.*

OXYACANTHA, SIVE, SPINA ALBA FLORE PLENO.

is getrokken, vijf of zes uren lang, dat alle *wonden*, met 't zelve Mes gemaakt, niet alleen *ongeneeslijk* zijn, maar ook eyndelijk de *dood* veroorzaken.

Pallad. lib. 1. de Re Rust. De *Hoolen der Muyzen* met deeze *Bladeren* gestopt, doed haar *sterven*, als ze daar bij komen; gelijk PALLADIUS RUTILIUS getuygd.

XXIII HOOFDSTUK.

HAAGEDOORN.

Verscheyde namen. BY een ieder wel bekend, en zeer gemeen *Gewas*, werd alleen met deezen en geenen anderen Naam in 't *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* SPINA ACUTA, OXYACANTHA DIOSCORIDIS, en SPINA ALBA: in het *Hoogduytsch* HAGDORN: In 't *Fransch* AUBESPINE, of ESPINE BLANCHE: In 't *Italiaansch* OXIGANTA.

Tweederley soorten, en eene der zelve zeer schoon. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten, namentlijk:

SPINA ACUTA FLORE SIMPLICI ALBO, of HAAGEDOORN *met een witte enkele Bloem*; en SPINA ACUTA FLORE ALBO PLENO, of HAAGEDOORN *met een witte dubbele Bloem*; van een zeer schoone aanschouwing, en gevuld op de wijze der dubbele *Myrtus-bloem*; doch veel aangenamer aan het oog, vermits'er zoo veele bij malkander zijn gevoegd. De eerstemaal zijn ze van zelfs voort en aan den dag gekomen bij *Jonker* EIZO JARGENS op MEYMA, *Gecommitteerde Raad* der Hoog-Eedele Heeren van de OMMELANDEN tusschen de EEMS en de LAUWERS. Beyde deeze Soorten zijn van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*; doch verschillen een weynig in de *Aanteeling*.

Wat voor een aarde zij begeeren. Zij beminnen een gemeene, zandige, kleyige, of steenige, ongemestte, doch liever een wel-gemestte aarde: een opene, vrye, luchtige, en geenzins donkere plaats; veele, en ook matige vochtigheyd. Geeven ieder jaar in de *May* niet alleen *Bloemen*, maar ook in *Augustus* volkomen rijp *Zaad*. Verdragen felle *koude*, de grootste ongeleegentheeden des gantschen *Winters*, en werden zeer oud.

Hagedoorn met witte dubbele bloemen. De SPINA ACUTA FLORE PLENO ALBO, of *Haagedoorn met witte dubbele Bloemen*, staande vol *Bladeren*, de *gemeene* niet zeer ongelijk, geeft het eene jaar veel, het andere weynig *Vrucht*, of *Zaad*, vermits dikmaal de Bloemen neervallen, zonder dan iets na te laten.

Aanwinning door Loten. Eevenwel werd deeze *Soort* voor *eerst aangewonnen* door hare teedere een-jarige *Takjens*, of bij de *Wortel* uytlopende *jonge Loten*; welke men voorzichtig met een Pennemes ten halven insnijd, met aarde aanvuld, en, langzaam *wortel* geschoten hebbende, met een afgaande Maan van *Februarius* van de oude afsnijd, en verplant.

Door Zuyging. *Ten anderen* werd ze *vermeerderd* door wijze van *Zuyging*, of *Inlegging*; 't welk met een wassende Maan van *Februarius* of *Maert*, na geleegentheyd van de tijd, geschied op jonge, of tamelijk-dikke *Haagedoorns Stammen* met *enkele Bloemen*.

Gemeene Hagedoorn. De SPINA ACUTA FLORE SIMPLICI, of *gemeene Haagedoorn, met enkele Bloemen*, werd alleen door zijne *Vrucht* op de volgende wijze *aangewonnen*.

Aanwinning. Pluk af de *Zaad-dragende Vruchten*, als ze gantsch rijp zijn, bruyn-rood van verwe, met een volle Maan. Leg ze in een steene of houte Vat: zet ze daar meê in de grond, bedek ze met aarde, en laat ze dus een geheel jaar daar in te meuk leggen. Neem ze daar na weer uyt, en *zay* ze in den *Herfst* met een afgaande Maan; zoo komen ze veel beeter en bequamer voort, als of ze, rijp zijnde, terstond in de aarde waren gelegt.

Men vind dezelve zeer dienstig, om *Hagen* van te maken, tot bescherming van *Kruyd-hoven*, en andere dingen. *Gebruyk.*

KRACHTEN.

DE *Vruchten* van deeze wel-bekende *Struvellen* zijn droog van aart, dun van Deelen, fijn van Stof; versterkende, en een weynig te zamentrekkende. *Aart.*

De *Steenen* gepulverizeert, en met Wijn ingenomen, breeken, en drijven uyt de *Blaas-* en *Nieren-Steen*. 't Gedistilleerde Water van dezelve heeft dezelve kragt. *Camerar. lib. 1. c. 42.*

De *Wortel* gestoten, en Plaesters-wijze op den Buyk gelegt, drijft af de *leevendige* en *doode Vrucht*. Op de *Wonden* gedaan, werd daar door uytgetrokken al 't daar in zittende *Staal*, *Yzer*, *Splinters*, en diergelijke dingen. *Dioscor. l. 1. c. 123.*

XXIV HOOFDSTUK.

PEEREDOORN.

EEn meede-soort der hier boven beschreevene *Haagedoorn*; werd deeze Naam gegeeven, om dat hare *Bladeren* 't *Loof* der *Peereboomen* niet ongelijk, doch een weynig kleynder zijn. Heeft in het *Neederlandsch* niet alleen deeze benoeming, maar ook die van GROENE DOORN, om dat ze gedurig groen is, en de *Bladeren* noyt verdorren of afvallen, ten zij door ouderdom: in 't *Latijn* PYRACANTHA, OXYACANTHA MINOR, of RHAMNUS TERTIUS THEOPHRASTI van MATTHIAS DE LOBEL: in 't *Italiaansch* PERACANTA, of RANNO TERZO DI THEOPHRASTO. *Verscheyde namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; te weeten, PYRACANTHA HISPANICA, of GEMEENE SPAANSCHE PEEREDOORN; om dat ze in *Spaanje* van Naturen groeyd; en PYRACANTHA VIRGINIANA, of PEEREDOORN UYT VIRGINIEN: wiens Bladeren aan hare kanten niet effen en glad zijn, gelijk die van de andere, maar rondom zeer subtijl en net *getand*; ook gemeenelijk aan beyde de zijden vercierd met een niet al te diep *insnijdzel*, van een aangename aanschouwing. Echter verschillen ze in grootte en verwe weynig van malkander. Beyde zijn ze niet van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*. *Tweederley Soorten.*

Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel ongemestte, als met een weynig twee-jarige Paardemist voorziene grond: een opene, luchtige, vrye, bequamelijk ter Zon geleegene, liever als een donkere of schaduwachtige plaats; veel, en ook weynig water. Geeven wel ieder jaar, in de Maand *Junius*, een witte, aangename *Bloem*, maar in deeze Landen noyt eenig volkomen regt rijp *Zaad*. Zijn tamelijk hard van *aart*: konnen *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongemakken der *Winter* uytstaan. Doch de PYRACANTHA VIRGINIANA, of *Peeredoorn uyt Virginiën*, kan deeze ongeleegentheeden niet verdragen; voor dat ze de dikte van een duym, of ten minsten van een vinger heeft bekomen; want de ervarentheyd heeft genoegzaam geleerd, dat deeze *soort* veel teederder van aart is, als de andere. *Wat voor een aarde zij begeeren.*

In deeze Gewesten konnen ze *aangewonnen* werden op twee bijzondere wijzen. *Aanwinning*

Eerst, door hare *Takjens*, welke men afsnijd met een volle Maan van *Maert*: Dan op een donkere plaats, ter lengte van eene vinger, in de aarde steekt, en dikmaal met *water* begiet: dus vatten ze eyndelijk Wortel. Doch de PYRACANTHA VIRGINIANA moet, *door Takjens.*

om 's *Winters* binnens huys gebragt te konnen werden, in een Pot zijn gezet; ook ten minsten de tijd van agt weeken agter-een donker en vochtig zijn gehouden. Dus *Wortel* gekreegen hebbende, mag men ze 's Winters niet buyten laten staan, voor dat ze tot de gemelde dikte zijn aangegroeyd.

Door jonge Loten.

Ten anderen, door hare bij of boven de *wortel* uytgelopene *jonge Loten*; welke men in *Maert*, of *April*, terstond na het eerste *Quartier* der Maan, ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*; met aarde overdekt, en daar na, als de *wortelen* ten minsten een jaar oud zijn, met een volle Maan van *April* van de *oude* afneemt, en zoo wel in de aarde als in Potten verplant.

KRACHTEN.

Nuttigheyd van 't Zap der Bladeren.

HEt *Zap*, geparst uyt de *Bladeren* van *Peeredoorn*, is verteerende, drogende, en stoppende van aart: goed teegens de *Buykloop*; alle *Zeeren*, en *vuyle Wonden*. In Wijn ingenomen met een weynig Zuyker, geneest de beeten van dolle *Honden*, *Adderen*, en *Slangen*.

XXV HOOFDSTUK.
BERBERISBOOM.

Verscheyde namen.

WErd in 't *Neederlandsch* niet allen dus, maar ook SAUSSEBOOM, BOOMSURKEL, en ZUURBOOM genoemd: in 't *Latijn* BERBERUS, of BERBERIS, OXYACANTHA GALENI, OXALIS ARBOREA, en SPINA ACIDA: in 't *Hoogduytsch* PAISSELBEER, SAURICH, en ERBSELL: in 't *Fransch* ESPINE VINETTE, of ESPINE AIGRETTE; en in het *Italiaansch* BERBERO, of CRESPINO.

Tweederley soorten.

Hier van zijn mij in hare Natuur bekend *twee* verscheydene soorten; te weeten, BERBERUS VULGARIS, of GEMEENE BERBERISBOOM; en BERBERUS ABSQUE NUCLEIS, of BERBERISBOOM *zonder Steenen*, om dat in zijne *Vrucht* niet meer dan eene werd gevonden. Beyde zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen, een gemeene, zandige, steenige, kleyige, gemestte of ongemestte, doch van naturen een vochtige grond: zoo wel een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats, en veel water. *Bloeyen* niet alleen in de Maand *May* ieder jaar, maar geeven ook t'elkens in den *Herfst* volkomene rijpe *Vruchten*. Verdragen *Hagel*, *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige verandering, vermits ze zeer hard van Natuur zijn.

Vruchten.

Aanwinning.

Werden *aangewonnen*, niet alleen door hare *Vrucht*, die, als ze laat in den *Herfst* rijp geworden is, in *October* of *November*, met een afgaande Maan, moet gezayd werden; maar ook door hare bij de *wortel* uytlopende meenigvuldige *jonge Scheuten*: die, of met'er tijd van zelfs, of ten halven met een Mes ingesneeden en met aarde aangevuld zijnde, *wortelen* vatten. Welke men niet alleen in *October*, maar ook in *Maert* met een afneemende Maan afsnijd en verplant, waar door ze eeuwigdurend blijven konnen.

KRACHTEN.

Fuchs. Hist. Plant. cap. 206.

Trag. lib. 3. cap. 21.

DE *Bladeren* en *Vruchten* van *Berberis* zijn koud en droog in den tweeden Graad, dun van Deelen, en te zamen-trekkende. Rauw, of geconfijt, zijn ze aangenaam te eeten; maken een grage *Maag*; verslaan de *dorst*: zijn zeer dienstig in *pestilentiale* en *hittige Koortzen*; verquikken 't *Hert*, verkoelen zoetlijk 't *Bloed*, en een hitzige *Leever*: stoppen de *Buykloop*, *Bloedgang*, en allerley onmatige *Vloeden*.

Matth. lib. 1. cap. 105.

Het *Zap* daar uyt geparst, en met *Zuyker* gedronken, of in Spijzen gebruykt, lescht de *dorst*, versterkt de *Leever*, en het *Hert*: neemt wech de inwendige *brand des Ligchaams*: verkoeld de *hitzige Gezwellen*, daar op gestreeken; doed de *Maandstonden* ophouden, en geneest de zwakheyd, veroorzaakt door de *Bloedgang*. De *Mond* daar meê gespoeld, neemt wech de ontsteeking van de *Keel*, de *Huyg*, en maakt de *Tanden* vast. Heeld de varssche *wonden*: verdroogd de oude *zeeren*, en is dienstig tot veel andere dingen. Met Rooze-water vermengd, en in de hoeken der *Oogen* gestreeken, verhinderd der zelver *traning*.

Dodon. lib. 26. cap. 10.

Tabernam. lib. 3. c. 67.

Lonicer. lib. 1. c. 64.

't Zelve *Zap* met *Zuyker* gekookt, tot dat het dik word, is zeer lieflijk te gebruyken. Hier van genomen 's avonds als men te Bed gaat, doed ophouden alle *Zinkingen*; verkoeld de *brand des Monds*; stild allerley *Vloeden*; bedwingd 't opwerpen van de *Gal*, en de *hitzigheyd* der zelve. De Zyroop, van dit *Zap* gemaakt, heeft dezelve werking: belet daarenboven 't *braken*; stild het *Bloed-spouwen*, en dood de *Wormen*.

Aanmerkelijke uyttrekking.

De *Vruchten*, gedroogd, gestoten, en op *Wonden* gelegt, trekken daar uyt de *Pijl*, *Nagel*, *Glas*, *Doorn*, of wat'er anders in mogt zitten, zonder eenige *zwelling*, en geneezen dezelve.

Clusius lib. 1. cap. 85.

De middelste *Bast* van dit *Gewas*, ook van de *Wortel*, eenige uren lang in Wijn geweykt, en daar van gedronken, doed wel en zacht *purgeeren*; zuyverd de *Darmen*. In Wijn gekookt, verdrijft de *Geelzugt*, en opend alle inwendige *verstoptheyd*.

Lobel lib. 2. fol. 213.

Deeze *Bast*, als ook de *Wortel*, in Loog geweykt, en dikmaal 't *Hayr* daar meê gewasschen, maakt 't zelve geel. Werd ook van veele gebruykt, om daar meê *geel te verwen*.

XXVI HOOFDSTUK.
JODEN-DOORN.

Verscheyde namen.

DUs genoemd in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* PALIURUS, SPINA JUDAICA, of SPINA CHRISTI; om dat, gelijk zommige meenen, de gevlochtene *Doorne-kroon*, onzen *Zaligmaker* door de *Joden* op 't Hoofd gezet, zou gemaakt zijn geweest van de taye, buygzame, en met veelvoudige zeer sterke *Doornen* voorziene *takjens* deezes *Booms*. Indien het zoo ware, zou de naam van JODEN-DOORN hem niet onbillijk toegevoegd zijn. Werd van de *Italianen* geheeten PALIURO.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Deeze *Doorneboomen* beminnen een gemeene, goede, zandige, en met een weynig twee-jarige Paerdemist matig voorziene grond: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel water. Geeven niet alleen ieder Zomer veele kleyne geele *Bloemen*, in de Maand *Junius* tusschen de Bladeren bij malkander voortkomende, maar ook bij heete jaren teegens de *Winter* volkomen *Zaad*; gelijk geschied is *Anno* 1652., 1666., 1669., en op andere tijden.

Bloemen.

Vruchten.

Haren aart.

Tamelijk hard zijn ze van Natuur: konnen eevenwel, buyten staande, in deeze Gewesten niet wel verdragen de sterke *koude* der *Winter*, ten zij ze oud, dik en sterk zijn geworden: echter dan noch niet langer als een, twee, of ten hoogsten drie jaren, wijl ze deeze ongemakken niet konnen uytstaan, gelijk ik zelfs onderzogt, en met mijne schade ondervonden heb. Moeten derhalven, met een wassende Maan van

Waarneeming.

April,

April in een Pot gezet zijnde, in 't begin, of op de helft van *October*, ter welker tijd zij al hare *bladeren* laten vallen, binnens huys op eèn bequame plaats gebragt worden, waar in niet anders als bij *vriezend* Weer door een yzeren Oven werd gevuurd. Voorts moet men haar van boven begieten met een weynig lauw gemaakt Reegen-water; en niet voor in den aanvang of ten halven van *April*, met een zoete Reegen, weer buyten in der Zonnen warmte ftellen.

Aanwinning. Op *driederley* wijzen werden ze in onze Landen *aangewonnen*; te weeten:

door hare Takjens. *Eerft*, door hare *Takjens*, met een volle Maan van *Maert* of *April* afgefneeden, waar aan men, indien 't mogelijk is, een weynig *oud Hout* laat blijven, om daar door dies te bequamer te konnen *wortelen*. Deeze fteekt men in een Pot, gevuld met de gemelde grond, gemeenlijk ter lengte van een vinger; gefteld op een donkere of fchaduwachtige plaats, daar ze van geen Zonneftralen geraakt konnen worden; ten minften niet in de tijd van agt of tien weeken. Dikmaal moet men ze van boven met Reegen-water begieten, en daar na een weynig meer Lucht laten genieten, tot dat de Maand van *Julius* voorbij is. Dus krijgen ze *Wortelen* teegens den *Herfft*, of in het volgende *Voorjaar*; en groeyen dan voort op.

Door oude en jonge Loten. *Ten anderen*, door uyt de grond bij de *Wortel*, of boven dezelve voor den dag gekomene zoo wel *oude* als *jonge Loten*; welke men met een Mes, teegens de volle Maan van *April*, voorzichtig ten halven infnijd, gelijk men de *Angelieren* doed: met aarde aanvuld; de hoogfte daar in buygd, en dezelve met een Houte haakje vaft fteekt, om dies te minder te konnen beweegd werden, en zoo veel te bequamer *wortelen* te mogen fchieten. Als ze nu dezelve hebben verkreegen, neemt men ze niet terftond van de *oude* af, maar men laat z'er aan blijven tot het tweede volgende jaar; op dat ze, de *Wortelen* ondertusfchen fterker geworden zijnde, met minder gevaar opgenomen, en met een afgaande Maan van *April* in andere Potten gezet mogten worden.

Door Zaad. *Ten derden*, door haar *Zaad*; 't welk men, niet meer dan twee ftroo-breedte diep, in een Pot onder de aarde legt, op een heete plaats fteld, en bij droog Weèr zomtijds van boven met een weynig Reegenwater begiet.

KRACHTEN.

Deugden deezer Boomen. DE *Bladeren* deezer *Boomen* zijn te zamentrekkende van aart. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, ftoppen 't Ligchaam; bevorderen de *watermaking*, en geneezen de *beeten* van *giftige Dieren*.

Serapio lib. Simp. cap. 120. De *Vruchten* zijn koud en droog in den eerften graad; goed om te eeten; lieflijk van fmaak, en geeven in den mond een goede geur. Zijn te zamentrekkende, inzonderheyd als ze haar volle rijpheyd noch niet hebben bekomen. Ook goed teegen allerley *vergif* en *verrotting*. Matig daar van gegeeten, verfterken ze 't *Hert*.

Alpin. de Plant. Ægypt. cap. 5. Het *Zap*, geparft uyt de rijpe *Vruchten*, jaagd de *Gal* uyt; geeft kragt aan een flappe *Maag*: is goed in alle *peftilentiale ziekten* en *Koortzen*, wijl ze de brand wech neemen.

Galen. lib. Med. Simp. 8. Æginet. lib. 7. fol. 403. De *Korlen*, of *Zaden*, zijn doorfnijdende van aart. breeken de *Steen der Blaas*; neemen weg de *Fluymen* der *Borft* en *Longe*; verdrijven ook de *Hoeft*.

De wortelen geftoten, en gelegt op *Kleeren*, *Bloedzweeren*, *Vinnen*, en diergelijke *Gezwellen*, verteeren en verdrijven dezelve.

XXVII. HOOFDSTUK.

BOOM-MALVE.

Verfcheyde namen. EEn aardig, van veele zeer bemind *Boom-gewas*, fchoon in 't Oog; werd met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandfch* genoemd. In 't Latijn ALTHÆA ARBOR, of ALTHÆA ARBORESCENS, en in 't *Italiaanfch* ALTHEA ALBERO.

Zes bijzondere foorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* bijzondere foorten; welker meefte verandering men alleen uyt de *Bloemen* kan bemerken. Deeze zijn:

I. ALTHÆA ARBOR FLORE PURPUREO, of BOOM-MALVE *met een Purpure Bloem*. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem*. IV. FLORE CARNEO, of *met een Lijf-verwige Bloem*. V. FLORE ALBO ET RUBRO VARIEGATO, of *met een rood en wit op een blad* zeer fchoon vercierde *Bloem*. VI. FLORE RUBRO ET PURPUREO VARIEGATO, of *met een roode Bloem en Purpure ftreeken*. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerde- en ook zoo veel Koeyemift doormengd: een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Spruyten eerft uyt in 't laatfte van *April*.

Bloemen. Geeven ieder *Zomer*, in de Maanden *Junius* en *Julius*, zeer fchoone *Bloemen*, maar geen volkomen rijp *Zaad*, als alleen in goede warme jaren.

Haren aart. Hard van aart zijn ze, zoo dat ze, uyt *Zaad* voortgefproten, en vijf of zes jaren oud geworden, de fterke *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter*, buyten ftaande, taamlijk wel konnen verdragen, tot dat ze den ouderdom van veertien of vijftien jaren hebben verkreegen.

Queeking en Waarneeming. Echter *vriezen ze* zomtijds wel tot aan de helft, of noch verder, dood: doch 't verftorvene afgefneeden, fchieten ze bij de *Wortel* weer uyt. Eevenwel veroorzaakt dit, dat ze hare met'er tijd opgefnoeyde en bekomene *Top*, of *Kroon*, zoo haaft niet weer konnen brengen tot de hoogte van vier of vijf voeten, 't welk het hoogfte is datze oyt groeyen. Houde derhalven voor beft, dat ze 's *Winters* binnens huys gebragt, en daar, gedurende dien tijd, met matig Reegen-water onderhouden; ook niet voor in het begin van *April*, met een zachte Reegen, weer buyten in de Zonneftralen gezet worden.

Aanwinning. In deeze Landen kan men ze *aanwinnen* door drie verfcheydene weegen; te weeten:

door haar Zaad. *Eerft*, door *Zaad*; 't welk teegens de volle Maan van *April* in een Pot, met een zandige, geen vette aarde gevuld, niet diep gezayd moet zijn. De opkomende *jonge Boomtjens* konnen de genieting van veele warmte wel verdragen. Moeten niet verzet worden, voor dat ze ten minften twee jaren lang in hare Pot hebben geftaan.

Door afgefneedene jonge Takjens. *Ten anderen*, door hare met een volle Maan afgefneedene jonge *Takjens*; welke men in een Pot fteekt; op een donkere of fchaduwachtige plaats zet, daar ze van de Zon niet konnen befcheenen worden; zomtijds met Water begiet, en dus laat ftaan agt of tien weeken lang. Daar na werd haar een weynig meer Lucht gegeeven; doch niet voor in het begin van *Auguftus* fteld men haar geheel weer in de Zon. Als nu deeze *jonge* dus zijn aangegaan, of Wortel hebben gevat, mogen ze niet voor het derde jaar daar na gerept, of in andere Potten verplant worden, met een afgaande Maan.

Door middel van zuygen. *Ten derden*, door middel van *Zuygen* of *Steeken*: 't welk met een waffende Maan van *April* op zijns gelijk, of van dezelve aart, de een op de ander, gefchied. Maar als dit verrigt is, moet men haar wel

een

een Maand of langer voor ſterke Zonne-ſchijn wachten; want dus doende, zullen ze dies te beeter beklijven.

KRACHTEN.

Artzenyen van de Boom-Malve.

DE *Bladeren*, *Bloemen*, 't *Zaad*, en de *Baſt* der *Wortelen* van deeze *Boom-Malve* zijn verzachtende en afvagende van aart. In Wijn gezoden, zijn ze goed voor *Buyk* en *Lenden-pijn*. Verzachten ook de ſmerten van 't *Podagra*, van de *Nieren*, *Blaes*, *Borſt*, en verdrijven den *Hoeſt*, met Zuyker gedronken: ſcheyden alle *koude Gezwellen* en maken ze rijp. Geneezen de *Takken* aan 't Fondament, en verdrijven de *koude Pis*.

XXVIII HOOFDSTUK.

BOOM-MALVE van PROVENCE.

Verſcheyde namen.

DUs in 't *Neederlandſch* genoemd: in het *Latijn* ALTHÆA ARBOREA MONTIS OLBIÆ GALLO PROVINCIÆ: in 't *Italiaanſch* ALTHEA ALBERO DI MONTE OLBIA. Deeze *Gewaſſen* zijn, weegens hare teederheyd, veel verſchillende van de voorige.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengd; een opene, vrye, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet veel Water. Geeven ieder *Zomer*, in 't laatſte van *Junius* en het begin van *Julius*, niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen rijp *Zaad*.

Hoe ze waargenomen moeten worden.

Zijn, gelijk alreeds gezegt is, teeder van aart. Konnen geen koude *Herfſt-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, *Storm-winden*, of eenige *Vorſt* verdragen. Moeten derhalven, met een volle Maan van *Maert* of *April* geplant zijnde in een Pot, of Houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, in 't begin van *October*, of, indien 't een bequame jaarstijd is, een weynig later, binnens huys werden gebragt; niet verdrukt ſtaande, maar daar ze de Lucht en Zon, zoo lang de koude van buyten zulks niet verbied, konnen genieten. Gedurende de *Wintertijd* moet men haar van onder voorzien met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water; en haar niet weer buyten ſtellen voor in het begin of ten halven van *April*, met een zoete Lucht en aangename reegen.

Aanwinning alleen door Zaad.

In deeze Geweſten kan men haar door geen ander middel *aanwinnen*, als alleen door haar *Zaad*; 't welk met een volle Maan van *April* hol en niet diep in een Pot gezayd moet worden. Deeze *jonge Boomtjens* mag men in 't tweede of derde jaar verplanten, of ook laten ſtaan; maar dezelve, gelijk ook de oude, in de *Winter* wel bewaren voor *tochten* en *zuygingen der winden*, desgelijks haar voorzichtig wagten voor een langdurige, en deeze Gewaſſen onnatuurlijke, *warmte des vuurs*.

Hoogte. Baſt. Bladeren.

Deeze *Boom-Malve van Provence* waſt in onze Geweſten op tot drie voeten hoogte. Is bekleed met een wit-grauwe *Baſt*. De *Bladeren* hangen aan lange ruyge *Steelen*: zijn een kleyne vinger, wat meer of min, lang; twee vingeren breed; voor niet ſpits, maar ſtomp toegaande; van vorm vijf-hoekig, van verwe aangenaam groen; doch onder bleeker, en doorlopen met eenige weynige *Aderen*. Noch jong zijnde, ziet men haar omvangen van een geheele wit-grauwe ruygheyd.

KRACHTEN.

Krachten die der voorige gelijk.

DE *Bladeren*, *Bloemen* en 't *Zaad* deezer *Malve* hebben dezelve kracht en werking, als van die der voorgaande verhaald is. Mogen ook onbeſchroomd tot dezelve Gebreeken werden gebruykt.

XXIX HOOFDSTUK.

MALVE VAN CHINA.

Verſcheyde namen.

IS een raar, ongemeen, en ſchoon heeſterig *Boomgewas*, werd dus in het *Neederlandſch* genoemd: in 't *Latijn* MALVA CHINENSIS ROSEA ARBORESCENS; en van zommige ROSA CHINENSIS, of CHINEESCHE ROOS; doch, mijns oordeels, qualijk, vermits ze in al hare deelen niets heeft, 't welk met dezelve over-een komt, dan alleen de bloote gedaante en bleeke verwe der *Bloem*, zonder eenige reuk: in 't *Italiaanſch* MALVE ARBOREA DI CHINA, of ROSA DI CHINA.

Tweederley ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten; namentlijk, MALVA CHINENSIS ROSEA ARBORESCENS FLORE PLENO, of MALVE VAN CHINA *met een dubbelde Bloem*, en MALVA CHINENSIS ROSEA ARBORESCENS FLORE SIMPLICI, of MALVE VAN CHINA *met een enkele Bloem*. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen zeer een zandige, luchtige grond, met een weynig Veen-aarde, twee-jarige Paerdemiſt, en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd; een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor koude *Ooſte-* en *Noorde-winden*; ook matig in de Zon lauw-gemaakt Reegen-water. Geeven in onze Landen weynig, of bijna geene *Bloemen*, welke uyt het bovenſte Hert van hare *Takken* opwaarts ſchieten; ten zij dan bij heete en drooge *Zomers*, laat in den *Herfſt*. Zelden gaan ze open voor 't laatſte van *October*, blijven ook niet boven de drie dagen goed. Zijn zeer ſchoon, vercierd met een aangename bleeke lijf-verwe. Zommige *knoppen* konnen zich, weegens de *koude*, niet eens open doen, maar vergaan bij haar zelven, en vallen eyndelijk ter aarden.

Bloemen.

Teederheyd.

De teederheyd van haren aart veroorzaakt, dat ze gantſchelijk niet verdragen konnen eenige *miſtige Lucht*, *Sneeuw*, veelvoudige *Herfſt-reegenen*, *Rijp*, *Vorſt*, of andere ongeleegentheeden der *Winter*. Moeten derhalven, in *April* met een waſſende Maan in een Pot gezet zijnde, in 't laatſte van *September* of begin van *October* (na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd der jaarstijd) binnens huys werden gebragt, op een goede behoorlijke plaats, waar in van den aanvang der Maand *November* tot op den *agtſten* of *tienden Maert* door een yzeren Oven werd gevuurd: doch hier in niet geſteld zijn, voor dat het ſterk begind te *vriezen*. Als ook de *Vorſt* weer voorbij is, moet men haar van daar brengen, vermits ze de voor haar onnatuurlijke warmte des vuurs zeer ongeerne verdragen. Zoo lang de *koude Winter* duurd, moet men haar met weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten; en niet weer buyten ſtellen, om de Zonneſtralen te genieten, voor half *April*, een weynig eerder of later, met een lieflijke Lucht, en aangename zachte Reegen. Men moet haar ook wel dekken voor *Sneeuw-* of *Hagelachtige nattigheyd*, *koude nagten*, en *hayrige* of *ſchrale winden*.

Hoe men haar waarneemen.

Inzonderheyd moet men haar wagten voor *donker-miſtige*, of ſchielijk opkomende *neevelige Lucht*, zoo wel in 't *Voorjaar* en de *Herfſtijd* buyten, als met

en wat men inzonderheyd ver-

Malva Chinensis
Rosea Arbore
cens

mijden moet.

met opene Venſteren *binnens huys* geſteld zijnde. Want als hare met een bevallijke groente vercierde *Bladeren*, zelfs binnens huys door de Venſteren, maar een half, ja 't vierdedeel van een uur lang, de *Miſt* of *Neevel* hebben gevoeld, zoo verſlappen ze; hangen zoo verſlenſt en flauw, als of ze gantſch kragteloos en zonder gevoelen waren (indien ze een geheele dag, nagt, of wat langer, daar in bleeven ſtaan, zoo zouden ze in een korte tijd gantſch geel worden, en ter aarden neervallen): welke echter, daar na weer binnens huys gezet, of de Venſteren geſloten wordende, allenxken op nieuws hare kragt weer hervatten, en na verloop van eenige uuren zich in hare voorige ſtaat, en fris vertoonen.

Beſchrijving harer Bladeren.

Zij blijven niet altijd groen; maar als hare *Bloemen* zijn afgevallen, werden ze ook met'er tijd van hare *Bladeren* beroofd. Deeze zijn zeer ſchoon van gedaante; bleek-groen van verwe, een weynig blinkende; aan lange ronde *Steelen*, met een korte wolachtigheyd bekleed, neerwaarts hangende; ontrent de lengte van een hand, wat meer of min, breed, en ook zoo lang; vercierd met *vijf punten*, waar van 't middelſte in lengte en ſpitsheyd de andere overtreft. De naaſt-langſte zijn de twee andere; en de twee, digtſt aan de *Steel*, de kleynſte; rondom met rond-gevormde *Tanden*, en van binnen voorzien met zeeven groote *Aderen*, Stars-wijze geſteld, van een aardige aanſchouwing. Uyt deeze groote komen veele kleyne voort. Teeder zijn ze van aart. Werden door de Wind ligtelijk ſlap, en aan hare Steel gebroken. Teegens de *May-maand*, of in den aanvang der zelve, vernieuwen ze zich weer.

Gedaante van het Zaad.

Het *Zaad* deezer *Malve van China* is kleyn, langwerpig of *Ovaals-wijze* rond, boven als onder een weynig dikker; in gedaante bijna een Nier gelijk; bleekgeel van verwe, met meer als twintig *witachtige hayren*, midden uyt den rugge in 't ronde voortkomende, doch niet eeven-verre van malkander, en ſtijf uytſtaande, gelijk de *Baerd* van een *Kat*, *Luypaerd*, en diergelijke Dieren, op een kluchtige wijze vercierd. Zeer meenigvuldig is dit Zaad beſloten in een langwerpig-ronde *knop*, uyt den groenen geelachtig van verwe.

Aanwinning.

Doch vermits in deeze koude Geweſten dit *Heeſterig Boom-gewas* gantſch geen *Zaad* te voorſchijn brengd, zoo moet het *aangewonnen* worden door de bij de *Wortel*, of eeven boven de aarde uyt-gelopene *jonge Scheuten*; welke men ten halven inſnijd, op de wijze der *Angelieren*, dan met aarde aanvuld, daar na als ze *Wortelen* bekomen hebben, van de *oude* afneemd, en met een volle Maan van *April* verplant. Doch dit mag niet geſchieden, voor dat de *Wortel* twee of drie jaren oud, en alzoo bequamer is om verzet te werden.

KRACHTEN.

Artzenyen van dit Gewas.

DE *Bloemen* en *Bladeren* van dit *Gewas* in Wijn gekookt, en een weynig Zuyker daar bij gedaan, geneezen de *varſche Wonden*, en vermorwen alle harde *Gezwellen*. In Melk gezoden, verdrijven ze den *Hoeſt*; helpen de geene, die van binnen gequetſt zijn, en verzachten alle *inwendige deelen*.

XXX HOOFDSTUK.

AELBEZIEN.

Verſcheyde namen.

NIet alleen een welbekende, maar van veele geliefde Vrucht, werd in het *Neederlandſch* dus, en dan ook JOHANS-BEZIEN, JOHANS-DRUYFJENS, BESEKENS OVERZEE genoemd: in 't *Latijn* RIBES, RIBESIUM, of GROSSULA TRANSMARINA: in 't *Hoogduytſch*. S. JOHANS BEERLEIN: in het *Franſch* GROISELETZ TRANSMARIN; en in het *Italiaanſch* RIBES, of UVA D'ORSO.

Zeeven;

Hier van zijn mij in haren aart bekend *zeeven* verſcheydene ſoorten, als:

Verſcheyde ſoorten.

I. RIBES FRUCTU RUBRO MAJORI, of AELBEZIENBOOM *met zeer groote roode Vruchten*. II. FRUCTU RUBRO MINORE, of *met een kleyne roode Vrucht*. III. FRUCTU RUBRO MULTIPLICI, of *met een roode veelvoudige Vrucht*, wiens *Steelen* meer dan een halve ſtroo breed zijn, waar aan'er veertig, vijftig, en zomtijds ſeſtig hangen. IV. FRUCTU NIGRO, of *met een zwarte Vrucht*. V. FRUCTU ALBESCENTE, of *met een witachtige Vrucht*. VI. FRUCTU CARNEO, of *met een ſchoone Lijf-verwige Vrucht*. VII. RIBES ANGLICANA FRUCTU RUBRO DULCI, of ENGELSCHE AELBEZIE *met zeer kleyne Bladeren, en een kleyne, roode, zoete Vrucht*. Alle zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen niet alleen een goede, gemeene, wel-gemeſtte, zandige, maar ook een ſteenige, en kleyige, wel-omgeſmeetene grond; inzonderheyd die met *zwarte Vrucht*; welke daar in grooter en beeter worden, als in de andere aarde: een opene, luchtige, en gantſch vrye plaats, ook veel Water. Geeven vroeg in 't Voorjaar *Bloemen*, en in 't midden van de Zomer overvloedige rijpe *Vruchten*. Verdragen ſterke *Vorſt* en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*.

Aanwinning

In deeze onze Landen konnen ze *aangewonnen* worden op *driederley* wijzen.

door jonge Scheuten.

Eerſt, door hare bij de *Wortel* van zelfs voortkomende en *Wortel-ſchietende jongen*, welke men in *October*, *November*, *Februarius*, of *Maert* met een afgaande of volle Maan van de *oude* neemt, en verplant.

Door jonge Takjens,

Ten tweeden, door hare *jonge Takjens*, met een volle Maan afgeſneeden, en in *Februarius* of *Maert* op een donkere of ſchaduwachtige plaats ingeſtoken; welke, dikmaal met Water begoten zijnde, haaſt *Wortel* vatten. In het tweede jaar moeten ze van daar genomen, en met een volle Maan der voorgedagte Maanden op een luchtiger en beeter ter Zon ſtaande plaats gezet worden.

door haar Zaad; en hoe.

Ten derden, door hare *Vrucht*, of het *Zaad*, genomen uyt de grootſte en beſte *Beziën*, rijp genoeg zijnde met een volle Maan afgeplukt. De *Troſſen* hangd men op om te drogen. In *November*, *Februarius* of *Maert*, ſtraks na volle Maan, zayd men ze in een goede aarde, niet diep, hol en luchtig. De hier van voortkomende Jongen laat men twee jaren lang ongerept op de zelve plaats ſtaan: daar na opgenomen, en van hare regt-neerſchietende *Hert-wortel* tot aan de bovenſte *zijde-ſcheuten* ontbloot zijnde, zet men ze met een volle Maan van *Maert* weer in. Waar op dan dezelve zullen voortbrengen veele veranderlijke *Vruchten*, de een de andere te boven gaande in grootte, verwe en ſmaak.

Hoe men ongemeene groote Aelbezien kan bekomen.

Eyndelijk, indien iemand begeerig is, van al deeze ſoorten van *Boomtjens* meer als gemeene *Vruchten* te plukken, die grave ieder jaar in *Februarius* aan hare *Wortel* een *Groef*, ruym een voet breed in het ronde: vulle dezelve met twee of drie-jarige kleyn gewreevene en gelijk als tot aarde gewordene *Koeyemiſt*: doe dan weer een weynig aarde daar op; zoo zal hij daar aan krijgen boven maten groote *Aelbezien*, en dezelve met vermaak aanſchouwen.

KRACHTEN.

Serap. lib. Simp. cap. 231. Raſes lib. Simp. cap. 10. Trag. lib. 3. cap. 22.

R*Oode Aelbezien*, welke meeſt gebruykt, en voor de gezondſte van allen gehouden worden, zijn koud en verdrogende tot in 't laatſte van den tweeden graad; een weynig te zamentrekkende, en dun van deelen. Zij verfriſſchen de Mond, 't zij varſch of geconfijt gegeeten; verkoelen het *Bloed*: neemen wech de hitte der *Koortzen*; van de *Gal*, *Maag*,

Leever, en alle inwendige deelen des menschelijken Ligchaams: verslaan de *Dorst*; zijn zeer goed voor de *Bloedgang*, ook in alle *pestilentiale* en *brandende krankheeden*.

Lonicer. lib. 1. cap. 65. *Aelbezien-zap* met Zuyker als tot een Bry gekookt, genoemd *Rob*, heeft dezelve kragt en uytwerking. Verdrijfd daarenboven de *Hertklopping*, het *Braken*, de opwerping van de *Maag*, en verwekt *eetens-lust*. 't Zelve *Zap* gedaan in een Glas, of steene Vat, als het gegierd of uytgewerkt heeft, kan men een geheel jaar lang goed behouden, en in Spijzen gebruyken.

Aelbezien bladeren. De *jonge Bladeren*, of ook de *knoppen der Bladeren* van *zwarte Aelbezien*, in Spijzen gedaan, zijn zeer gezond; verdrijven de *Wormen*, en weerstaan 't *vergif*. De *Aelbezien* zelfs in *Brandewijn* gelegt, en 's morgens daar van gedronken, zijn goed teegens 't *Graveel*, en een *quade* of *pestilentiale Lucht*.

XXXI. HOOFDSTUK.

ROOZEBOOM.

Namen. Eeze wel begeerde, van ieder zeer geliefde *Plant*; niet alleenlijk om hare zeer schoone, bevallijke, bloozende en vermaaklijke verwe, maar ook om hare verquikkende, versterkende, aangename en lieflijke reuk, een regte *Koningin der Bloemen*, werd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook ROOZELAAR van veele genoemd. in 't *Latijn* ROSA: in het *Hoogduytsch* ROSE: in het *Fransch* ROSES; en in het *Italiaansch* van gelijken ROSA.

Meenigvuldigheyd der verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden meer dan *dertig* bijzondere beziens-waardige, en in hare *Bloemen* voornamentlijk verscheydene soorten, alle in mijnen *Thuyn* te zien; waar onder ook geteld moet worden eene met een zeer schoone, *Purpurachtige blauwe Bloem*, doch zonder reuk, welke de Hertog van BORNONVILLE uyt *Italien* eerst te *Brussel* heeft gekreegen. Onnodig is 't, al de gedagte soorten hier voor te stellen; doch vermits ze niet alle van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming* zijn, zoo zullen wij, eerst in 't algemeen van de *Roozen* gesproken hebbende, alleenlijk handelen van de zulke, die in *haren aart iet bijzonders* hebben, waar op te letten staat.

Wat voor een aarde zij beminnen. Al te zamen beminnen ze een gemeene, zandige, steenige, ook een kleyachtige, luchtige, en met een of twee-jarige Koeyemist genoegzaam voorziene grond: een opene, vrye, wel ter Zon geleegene; ook, doch niet zoo geerne, een schaduwachtige plaats, en veel Water. Geeven niet alleen jaarlijks in 't laatste van *May*, en begin van *Junius*, een heerlijke *Bloem*, maar ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*. Verdragen *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder eenige moeyelijkheyd.

Op drie bijzondere wijzen worden ze *aangewonnen*; te weeten;

Aanwinning door haar Zaad. *Eerst*, door *Zaad*; 't welk met een volle Maan van *October* of *November* in een Pot, of Bakje; om 's *Winters* binnens huys bewaard te konnen worden, een stroo breedte diep werd gezayd. Dan komen in de volgende *Zomer* veele *jonge Roozeboomtjens* daar van te voorschijn; welke echter zelden voor 't zeevende of agtste jaar daar na eenige *Bloemen* van aanzien dragen; maar gemeenlijk alleen *enkele*.

Door jonge Loten. *Ten anderen*, door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*; welke of van zelfs *Wortelen* vatten; of, en veel eerder, dezelve bekomen, ingesneeden en met aarde aangevuld zijnde. Deeze mag men niet alleen door de gantsche *Herfst*, maar ook in *Februarius* of *Maert*, met een wassende Maan verplanten: en wanneer 't in *September* geschied, dragen ze noch in de volgende *Zomer Bloemen*.

Zonderlinge manier van aanwinning. *Ten derden*: Snij in *Februarius*, met een volle Maan, zoo veele *Loten* af als gij begeerd, van twee of drie Leeden in hare langte. Maak dan *gruppels*, of *groefjens*, op een nieuwlijks gemestte donkere of schaduwachtige plaats: leg'er deeze *Loten* in, plat neer in de lengte, en stroy'er zoo veel aarde over, dat z'er drie vingeren breedte onder bedekt zijn. Hou dan deeze grond wel zuyver, door 't uytwieden van allerley ruygt; en begiet ze, bij droog Weer, zomtijds eens met Reegen-water. Dus zullen ze binnen een korte tijd niet alleen van zelfs *Wortelen* schieten, maar ook *jonge Loten* voortbrengen: welke men twee jaren lang op dezelve plaats laat staan. Daar na werden ze opgenomen; een weynig afgesnoeyd, en verplant, straks na de volle Maan van *October* of *November*, op een luchtige plaats, waar men wil.

Om altijd weldragende Roozeboomen te hebben. Indien iemand groote, schoone, zeer uytsteekende *Roozen* wil bekomen, die snijde ieder vijf jaren zijne *Roozeboomen* tot de grond toe af, en vervarssche de aarde genoegzaam met twee-jarige Koeyemist. In elke *Herfst-tijd*, ontrent *October*, een weynig voor volle Maan, neeme hij dezelve met een Schaar boven af; zoo zal hij zijnen Hof gedurig voorzien vinden van goede, cierlijke *Roozen*. Want indien een *Roozeboom* weldragende zal werden, zoo moet hij ieder jaar gesnoeyd zijn.

Geele dubbele Roos, en dubbele geele Roos met roode streeken. De ROSA FLORE LUTEO PLENO en LUTEO PLENO RUBRIS MACULIS VARIEGATO, of GEELE DUBBELE ROOS, en DUBBELE GEELE ROOS, MET ROODE STREEKEN EN PLEKKEN vercierd, zijn van zulk een aart, datze willen gezet zijn op een goede warme plaats, en dikmaal met Water begoten. Als hare *knoppen* zullen beginnen op te gaan, moet men ze wel wagten en dekken over nagt voor *Reegen* en *Dauw*, anders beslijmen ze boven zeer ligtelijk, en konnen zich dan niet openen. Geeven ook, bij drooge *Zomers*, geene *Bloemen*, indien ze niet dikmaal met Reegenwater aan hare *Wortelen* zijn begoten geweest. Weegens de veelheyd harer *bladeren* barsten ze zomtijds in het midden van malkander. Zijn van een schoone, gantsch aangename, en verwonderens-waardige hooggeele verwe, waar onder zich in de eene soort een aardig rood vermengd.

Altijd groen-blijvende Roozeboom. De ROSA SEMPER VIRENS, FLORE CARNEO PLENO, of MENSANA, dat is, ALTYD GROEN-BLYVENDE ROOZEBOOM, MET EEN DUBBELE LYFVERWIGE BLOEM, of die ieder Maand door 't geheele jaar *Bloemen* en *Knoppen* geeft, blijft wel, 's *Winters* buyten staande, gelijk de andere soorten, over, doch verliest dan hare anders altijd blijvende groenheyd. Moet derhalven met een afgaande Maan van *October*, *November* of *Februarius* in een Pot gezet zijnde, in het laatste van *October*, of wel eerder, na geleegentheyd van de tijd, binnens huys op een bequame plaats gebragt worden, daar ze door de Vensteren teegens het Zuyden geopend, op dat'er de Zon dies te beeter zonder verhindering in mogt stralen, een gedurige Lucht mag genieten, zoo lang de *koude* het wil toelaten. Zoo weynig als mogelijk is moet men deeze soort van *Roozeboomen* 't vuur doen voelen; maar noch veel meer haar voor de *Vorst* wagten. Dan behouden ze niet alleen de *Bladeren*, maar geeven ook, gedurende de gantsche *Winter*, *Knoppen*, en *Bloemen*; inzonderheyd als 't weynig *vriest*, en dat ze, zoo haast de *Vorst* voorbij is, zomtijds bij aangename dagen weer worden buyten gezet, om Lucht en Zon op nieuws te genieten; doch 's avonds altijd weer binnen gebragt, tot dat ze geheel buyten blijven mogen, gesteld op een goede luchtige plaats.

Hoe waar te neemen, om door 't geheele jaar Knoppen en Bloemen te hebben.

Rozen van Jericho, en bedenken. De ROSA HIERICHONTEA, of ROOS VAN JERICHO, bij elk zoo genoemd, mogt, mijns oordeels, veel meer gehouden worden voor een HALIMUS MARINUS SYRIA-

op deezen naam.

SYRIACUS, of ZEE-PORCELLEIN UYT SYRIEN; met welke deeze soort in allen deelen zeer wel, maar geenzints met een *Roos*, overeenkomt. Wast ook niet ontrent de vervallene Stad JERICHO, maar in SYRIEN, en ontrent de ROODE-ZEE. De geene, welke heedensdaags by *Jericho* groeyen, zijn geen andere, dan onze gemeene Lijf-verwige PROVENCIE ROZEN, gelijk PETRUS BELLONIUS, die deeze Gewesten heeft doorreysd, genoegzame getuygenis hier van geeft.

Pet. Bellonius.

Watvoor een aarde zij begeeren.

Zij bemind een zandige aarde, welke van een goede, en geen schimmilige reuk is; met een weynig tweejarige Paerdemist en een-jarige Hoenderdrek doormengd, in een Pot *gezayd* zijnde: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor koude *Ooste-* en *Noorde-winden*; ook matige vochtigheyd. Geeft niet alleen ieder jaar *Bloemen*, maar ook bij goede warme *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Werd ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, *April* of *May*, weer op nieuws in een Pot luchtig *gezayd*, en geenzins verplant, vermits ze in zulk een geval geen *Zaad* zou konnen voortbrengen.

Zaying.

Aanwinning.

Zommige deezer *Planten* trekken zich in den *Herfst* met hare *Takjens* boven een weynig rond te zamen, doch andere niet. Maar, noch groen en wel-gesteld zijnde, teegens een volle Maan in den *Herfst* met de *Wortel* uyt de aarde genomen, en binnens huys opgehangen, om zoetjens te drogen, sluyten ze zich beeter; alhoewel ook bij eenige geen verandering werd vernomen.

Idele inbeelding van veele.

Deeze, dus langzaam drogende, en zich boven inwaarts een weynig rondachtig te zamen-getrokken hebbende, zouden, gelijk heedendaags van veele werd geloofd, alleenlijk in de *Kersnagt* t'elkens zich van zelfs weer openen; waar bij noch veel andere inbeeldingen werden gevoegd; doch de ervarentheyd leerd ons regt het teegendeel. Want zoo dikmaal als ze in Water gezet worden, ontsluyten ze zich, en geeven zich van malkander; ook schoon men dit meer als tien-maal in een jaar beproefde.

Witte Muscus Roos,

DE ROSA MOSCHATA FLORE ALBO PLENO; of WITTE MUSCUSROOS MET EEN DUBBELE BLOEM, *bloeyd* zeer laat, als andere *Bloemen* alreeds afgevallen zijn. Deeze soort brengd haar meeste *Bloemen* voort uyt de punten der *Takken*; ja dikmaal de beste uyt hare nieuwlijks uyt de aarde opgeschotene *jonge Loten*; zittende *tros-wijze* bij malkander. Van onder af gaan ze eerst open. Tien, twintig, dertig, ja dikmaal meer dan vijftig staan in eenen *Tros* opwaarts, na de wijze van een *Pyramide*, zeer aangenaam voor 't gezicht, en van een lieflijke reuk, doch niet groot van *Bloemen*; en die ook, weegens hare teederheyd, door *koude reegenen* haast verderven.

van een cierlijke aanschouwing.

Zonderlinge Waarneeming.

De geheele *Struyk vriesd*, bij sterke *Vorst*, dikmaal tot aan de *wortel* dood; welke, als men 't *verstorvene* afsnijd, in 't Voorjaar weer op nieuws *uytloopt*. Is derhalven niet ondienstig, dat ieder jaar teegens de *Winter* de gedachte Struyken bedekt worden met droog Turfmul, of Run, uyt de Schoenmakers kuypen, wel hoog en dik daar rondom gedaan; ook overlegt met Pannen, om de *Reegen* van haar af te weeren. Dan blijven ze daar onder al te zamen goed, groen, en welgesteld, al vriest het zeer sterk en langdurig. Niet voor in het begin, of in 't midden van de *Maert*, na geleegentheyd van de bequaamheyd des tijds, moet men ze weer ontdekken. 't Is ook niet quaad, dat men, voorzichtigheyd gebruykende, altijd eene deezer *Rozen*, met een volle Maan van *Maert* in een Pot geplant zijnde, 's *Winters* binnens huys beware, en met een matige vochtigheyd onderhoude, om door dit middel, in geval de andere eenig ongeluk overquam, niet geheel van deeze soort beroofd te zijn.

Voorzorge.

Om Rozen lang goed te houden.

Wil iemand *Rozen* een lange tijd *goed houden*, die plukke haar af, ter wijl ze noch gesloten, en wel droog zijn. Legge ze in een hard gebakkene grauwe Pot, tot boven toe vol. Werp dan een weynig Zout in goede Fransche Wijn, en giete die, bij manier van besprenging, daar over. Dek dan de Pot digt toe met een dekzel, en stel ze in een donkere kelder. Als gij naderhand eenige *Rozen* daar uyt haald, zoo droog ze bij de Zon, 't vuur, of teegens een warme Oven. Dan doen ze zig open, en geeven een goede reuk van haar.

Deeze beziens-waardige *Bloemen* zijn, zoo wel weegens hare bevallijke verwen, als aangename reuk, in oude tijden, niet minder als nu, van elk in een hooge achting gehouden geweest. In een algemeene blijdschap wierden ze voor de Wagenen der Koningen gestrooyd, 't zij los daar heenen, of tot kroontjens gevolgten, volgens 't verhaal van STESICHORUS.

Ach. Tat. lib. 2. Pindar. Od. 4. Lucret. lib. 2. Stesichorus de Fragm. & in Carm.

Niet alleen in gemeene, maar ook in bijzondere maaltijden en bijeenkoomsten pleeg men van *Rozen* schoone *Krooonen* of *Kranssen* te vlegten, en al de Gasten daar meê te vercieren, volgens 't berigt van MARCUS TULLIUS CICERO.

Propert. lib. 3. Plin. lib. 3. Epist. 21. Martial. Epigram. lib.

Daarenboven wierden ze, ter oorzaak van harer teedere zachtigheyd, zeer begeerd van de Koningen, en die geene die Koninglijk leefden: want zij lieten *Kussen daar meê vullen*, om, daar op zittende, dies te gemaklijker te mogen rusten. Deeze gewoonte was zeer gemeen bij de Koningen van *Bithynien*, als ze in hunne Wagens reeden.

Ovid lib 5. Fast. Philostrat. in Imag. Oppian. lib. 2. Cicero lib. 2. de fin. & in Verrem.

Waar uyt naderhand gevolgd is, dat men de *Rozen*, als, gelijk het Vrouwelijk-geslagt, zacht, teeder en weeklijk zijnde, de Afgodin *Venus* heeft toegeëygend, en gewillig opgeofferd. Want zij gebruykten ze, onder meer andere, niet alleen in hare hoogste Godsdiensten, maar ook in haar hoogste wellusten; vermits ze, gemakkelijk daar in en op leggende, de dertelheyd harer driften op dezelve voldeeden, en daar in haar hoogste vermaak namen.

Theocrit. de Polyph. Columell. de off. cult. lib. 10.

Dan noch wierd de *Roos* van de *Oude* gebruykt tot een teeken van *stilzwijggentheyd*. Alle kakelaars, onnutte klappers, en zulke, die haren mond niet behoorlijk wisten te bedwingen, wierd een *Roos* voorgehouden, en aangeboden; om haar indachtig te maken, dat ze, tot haar eygen voordeel, hare tongen moesten leeren betoomen.

Horat. lib. 1. Epist. Lemnius de Herb. Bib. cap. 45.

Na zoo veele verlopene Eeuwen, is, noch in deeze teegenwoordige, zulk een gewoonte bij de *Neederlanders* niet gantschlijk in vergeetenheyd gesteld, gelijk genoeg bekend is. Dikmaal beeld men boven de Tafel een *Roos* af, ten teeken, dat alles, wat onder dezelve geschied uyt vrolijkheyd, openhartigheyd, en kortswijl; of onder de vrienden, vreemden, oude en jonge perzonen uyt onbedachtheyd, of haastigheyd, bij 't drinken van een Glaasje, mogt gesproken worden, stil blijven, en op geenerley wijze buyten dit gezelschap verbreyd, in vergeetentheyd gesteld, en noyt meer gedagt zijn zou. Gelijk dan ook, als men van malkander zijn afscheyd neemd, gemeenlijk gezegt word: *'t is onder de Roos geschied.*

Neederlandsch spreekwoord: 't is onder de Roos geschied.

Maar of wel de *Rozen* zeer aangename *Bloemen* zijn, echter werden'er gevonden, welke der zelver reuk niet konnen verdragen. Onder deeze was niet de minste te reekenen de Kardinaal OLIVIER CARAFFA; want ieder jaar, in den tijd der *Rozen*, moest hij zijn Palleys verlaten, en deed zich, zoo lang deeze *Bloemen* in weezen waren, in 't *Quirinaal* te *Romen* opsluyten; ook de poorten en deuren met Wachten bewaren, op dat niet iemand, hem noodwendig te spreeken hebbende, bij geval met een Roos voor hem verschijnen mogt.

Menschen, die de Roze reuk niet verdragen konnen.

Pier. Valerian. lib. 8. Hierogl. Scalig. Exerc. 153. §. 10.

Desgelijks kon PETRUS MELINUS, een vermaard Edelman onder de *Romeynen*, de Reuk der *Rozen* niet lijden. Ook niet zeeker Monnik van de Orden *Dominici*; van wien AMATUS LUSITANUS verhaald, dat hij, zoo haast hij een *Rozen-reuk* vernam, of alleen van verre een *Roos* zag, terstond in beswijmeling,

Lusitan. Cent 11. Curat. 36.

meling, en als dood ter aarden neerviel. Zulk een aart had ook zeekere dienſtknegt, van wien SERVIUS, een *Roomſch* Geneesheer, gewag maakt in zijn *Boek van de* REUKEN.

Servius lib. de Odorib.

Van HENEAGEA, een *Adelijke Dame*, geweeſt eene der vertrouwdſte Kamer-Vrouwen der Koningin ELISABETH van *Engeland*, verhaald de Heer KENELMUS DIGBY, dat men haar, terwijl ze in ſlaap lag, eens een *Roos* op de Wang had gelegd; waar door terſtond puyſten op dezelve quamen. Zulk een groote natuurlijke afkeer en teegenſtrijdigheyd was tuſſchen *haar* en de *Roos*.

Digby de Nat. Corp. cap. 38. pag. 330.

Ik heb hier binnen *Groeningen* een Nigt, die ook de reuk der *Rozen* niet kan dulden; zoo haaſt ze dezelve komt te rieken, moet ze terſtond niezen. HENRIK, Kardinaal van CORDUA, viel in onmagt, als hij de geur van een *Roos* vernam. 't Zelve is meermaal overkomen FRANCISCUS VENERIUS, Hertog van *Venetie*: waarom hij ook, als hij op een Feeſt-dag de Godsdienſt zou bijwonen, al de daar gebragte varſſche *Rozen* deed wechneemen.

Schenk. lib. 7 obſerv. Med. cap. ult. Zuingerus in Theat.

Wederom verhaald CROMERUS in zijne Beſchrijving der Poolſche geſchiedeniſſen, dat LAURENTIUS, Biſſchop van *Wratiſlauw*, door de reuk van een *Roos* 't leeven heeft verloren.

Cromer. lib. 8. rer. Pol.

Eeven 't zelve leeſt men, bij HENNINGIUS, gebeurd te zijn een jonge dochter, welke Graaf NICOLAUS de tweede van *Salm* had gewonnen bij ELISABETH, Baronnes van *Roggendorf* in *Hongarien*.

Henningius in Geneal. Com. Salm.

KRACHTEN.

ALle *Rozen* zijn koud in den eerſten Graad, en te zamen-trekkende van aart. Varſch zijnde, Purgeeren ze, maar oud, verſtoppen ze.

Dioſc. lib. 1. cap. 131.

Twee oncen van 't *Zap* der *gemeene Lijf-verwige*, of *Muſcus-rozen*, of anders vier oncen van 't Water, daar de *Bladeren* in gezoden zijn, met wat Wey en Zuyker gedronken, maakt een open Ligchaam, en jaagd uyt alle *Galachtige vochten*: verdrijft de *Hertklopping*; verſterkt beyde de *Maag* en de *Leever*; en neemt wech de *verſtopping* der zelve. Is goed voor *heete gezwellen*, en *hitzige gebreeken* der Oogen, daar op gedaan.

Am. Luſit. lib. 1. in Dioſc. enarr. 120. Meſues lib. Simp. cap. 10.

Vijftig *Rooze-bladeren* in een Salade gegeeten, doen ook zeer zachtelijk *Purgeeren*. In teegendeel, de witte eynden der *Bladeren* in roode Wijn gezoden, ſtillen de *Buyk* en *Bloedloop*. In een Oven gedroogd, en dan in een zakje op 't Hoofd gelegt, verdrijft de *Hoofdpijn*. Dezelve in Wijn gezoden, en door den dag daar van gedronken, ſtopt allerley *vloeden*; geneeſt de ontſteeking der *Oogen*; de ſmerten van 't *Tandvleeſch*, van de *Moeder*, en den *Aarsdarm*: ook het *Wildvuur*, de *Roos*, alle *opdragtigheyd*, *puyſten*, en diergelijke qualen.

Serap. lib. Simp. cap. 308.

't Water van *witte Rozen*, welke zijn ingezouten geweeſt, gediſtilleert (dit is het beſte van alle *Rozen*), in ſpijzen gedaan, is zeer aangenaam; ook verſterkende, verquikkende, de *Koortzen* verdrijvende, en *ſlaap* verwekkende.

Trag. lib. 3. cap. 20.

De inwendige *geelheyd der Rozen* is verdrogende en te zamen-trekkende van aart. Gedroogd zijnde, ſtillen de *roode* en *witte Vloeden* der Vrouwen, met roode Wijn ingenomen. De onderſte *Knoppen* met haar *Zaad* en *hayrigheyd* gedroogd, en een *Drachma* daar van gebruykt, heeft dezelve werking.

Ruell. lib. 1. cap. 127. Matth. lib. 1. cap. 113.

Zyroop, van *Rozen* gemaakt, doed zachtjens *Purgeeren*; is derhalven dienſtig voor teedere naturen en Kraam-vrouwen: verligt ook de *inwendige brand*; en ſtild de *dorſt*.

Zyroop, en

Conzerf van *Rozen* doed eeven het zelve. Stopt, oud zijnde, de *roode* en allerley andere *Buykloop*: bedwingd ook de *kookende Gal*.

Conzerf van Rozen.

Edik van *Rozen* doorſnijd, verſterkt, en maakt dun. Is goed teegen alle *peſtilentiale* en *heete Gezwellen*, met een weynig *Rooze-water* gemengd; geneeſt de *Hoofdpijn*, veroorzaakt uyt hitte, als men een doek daar in nat maakt, en om 't Hoofd ſlaat.

Raſes lib. Simp. cap. 21.

Ook werden gemaakt *Rozen-oly*, *Rozen-zalf*, en diergelijk geneesmiddelen, in de *Apotheeken* bekend; en derhalven onnodig hier te verhalen.

Rozen-oly, en Zalf.

De *roode Rozen* gedroogd, zijn deſgelijks verdroogende en zeer te zamen-trekkende. Werden met voordeel gedaan bij alle dingen, welke men zoo wel inwendig, als uytwendig gebruykt om te verſterken en te zamen te trekken, want dit verrigten ze beeter als de andere.

Dodon. lib. 6. cap. 28.

De *wilde Rozen* zijn verſtoppende en te zamentrekkende van aart; vermengd met eenige vettigheyd, en dan op 't *Hoofd* geſtreeken, beletten het uyt-vallen des *Hayrs*. 't Zelve verrigt ook de *Aſch* van de gebrandde *Spons*, welke dikmaal aan de Takken deezer Boomen werd gevonden. Dezelve *Sponſſen* in Wijn gekookt, of 't Poeder der zelve, gedroogd zijnde, is goed voor *Colijk* en *Buykkrimping*.

Curt. Symph. lib. 30. c. 28.

XXXII HOOFDSTUK.

TAMARISCHBOOM.

EEn aardige en zeer Medicinale *Struivel-plant*, heeft in het *Neederlandſch* geenen anderen als deezen naam: in 't *Latijn* TAMARISCUS, TAMARIX, of MYRICA: in 't *Hoogduytſch* TAMARISCHEN-HOLTZ, of PORTZ: in het *Franſch* TAMARISQUE, en in het *Italiaanſch* TAMARIX, of MIRICA.

Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke ſoorten, namentlijk, TAMARISCUS GERMANICA, of TAMARISCHBOOM *uyt Duytſchland*; en TAMARISCUS NARBONENSIS, of TAMARISCHBOOM *van Narbone*, of *uyt Italien*. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Tweederley Soorten.

Zij beminnen een zandige, luchtige, gemeene, droogachtige, ook een vochtige, met twee-jarige Paerdemiſt taamlijk voorziene grond: een opene, vrye warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats. Zijn te vreeden met een matige, maar konnen ook verdragen *veele Reegen*, *miſtige Lucht*, *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des gantſchen *Winters*. *Bloeyen* in deeze Geweſten gemeenlijk ieder jaar in de Maand *Junius*. Geeven ook, bij goede Zomers, een wolachtig, en door de wind ligtlijk weg-gedreeven wordende *Zaad*; 't welk zijne volkomene rijpheyd genoegzaam ſchijnd te hebben; eevenwel komt het noyt te voorſchijn, ſchoon met een waſſende Maan van *April* in een Pot, of andere plaats, niet diep in de aarde gelegt.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Bloemen. Zaad; komt in deeze Landen noyt op.

Werden echter door hare *Zijde-takken*, en bij de *Wortel* uytwaſſende *jonge Loten*, genoegzaam *aangewonnen*. Deeze ſnijd men, op de wijze der *Angelieren*, ten halven in, ruym een halve vinger lang: dan vuld men ze met aarde aan, en men onderhoud ze met matige vochtigheyd. In 't eerſte jaar krijgen ze wel weynig Wortel; doch gemeenlijk in 't tweede veel beeter en ſterker. Echter mag men ze niet voor 't derde jaar daar na, met een volle Maan in *April*, van de *oude* afneemen, en verplanten. Anders zouden ze ligtelijk, weegens de teederheyd des een-jarigen *Wortels*, als niet ſterk en bequaam genoeg om gerept te worden, gantſch verderven.

Aanwinning door jonge Loten.

Uyt eygener aart leeven deeze *Tamariſchboomen* lang, en laten 's *Winters* noyt al hare *Bladeren* vallen.

Langleevenheyd.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 7. Diosc. lib. 1. cap. 117.

De *Bladeren, Takken, Bloemen, Wortel, Bast* en *Hout* deezer *Boomen* zijn door-snijdende, reynigende, afvagende en een weynig te zamentrekkende van aart. In wijn gekookt, geneezen ze alle *hardigheyd* en andere *gebreeken* der *Milt*, als men twee of drie-maal ieder dag een kleyn Roemertje daar van drinkt. Openen de verstoptheyd der *Nieren, Blaas, Longe*, en der andere inwendige deelen des menschelijken Ligchaams. Zijn goed voor de *Geelzucht*, *Bloed-braking*, langdurige *Buyk-loop*, en *Vloeden* der *Vrouwen*. Drijven 't *Graveel* af; bevorderen zeer de *Water-making*. Zijn ook dienstig teegens de *koude Pis*, de *Melaatsheyd*, de *Spaansche Pokken*, *Zeerigheyd*, *Schurftigheyd*, en *Puysten*. Helpen daarenboven de *Waterzuchtige*, en de *swaarmoedige* menschen; de *Galzuchtige*, en die zig van *swaar Bloed* gequeld bevinden. Zij verzachten het *Tand-vleesch*: maken de *Tanden* vast; verjagen de *smerten* der zelve, en de *leepheyd der Oogen*. Geneezen de *beeten van giftige Dieren*, wanneer men de gedagte Wijn, of een *Drachma* van 't *Zaad* gebruykt.

Plin. lib. 24. cap. 9. — *Dodon. lib. 27. cap. 5.* — *Æginet. lib. 7. fol. 398.* — *Curt. Symph. lib. 19. cap. 6.*

De *Asch* van dit *Hout* verdrijfd ook allerley *Schurftheyd*; verdroogd de onzuyvere *Gezwellen*, en stopt de *Vrouwelijke Vloeden*.

De *Looge* van de zelve doed de *Luyzen sterven*.

XXXIII HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG STRATIOTES.

Namen.

Dit schoon en beziens-waardig *Zilvergewas*, bij mij uyt *Zaad*, onder veel andere, in 't jaar 1654. uyt *Italien* overgezonden, voortgekomen, werd dus in het *Neederlandsch* genoemd: in het *Latijn* STRATIOTES ARBORESCENS; en in het *Italiaansch* STRATIOTE ARBOREA.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Gewassen* beminnen een zandige, goede, gantsch niet muf riekende of schimmelige aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemist, het Mol uyt van binnen verdorvene oude Boomen, en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd: een zeer warme, opene, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; beschut voor alle koude zoo *Ooste-* als *Noorde-winden*, en matige vochtigheyd, in der Zonnen warmte lauw gemaakt. Geeven, doch niet als bij heete en drooge *Zomers*, witte *Bloemen*, bestaande uyt *vier Bladeren*, welke voortschieten uyt de uyterste punten der *Takjens*, vier, vijf en zes in 't rond boven malkander: maar in deeze Gewesten komt'er noyt eenig rijp *Zaad* van.

Bloemen. Geen rijp Zaad.

Hoedanig zij waargenomen moeten worden,

Lange jaren blijven ze in 't leeven. Zijn echter zeer teeder van aart. Konnen derhalven gantschelijk geen koude *Herfst-reegenen*, *mistige Lucht*, sterke *Winden*, *Hagel*, *Rijp*, *Sneeuw*, of eenige *Vorst* verdragen. Moeten in 't laatst van *September*, of ten langsten in 't begin van *October*, na de goede of quade gesteltenis der jaarstijd, wel droog zijnde, binnens huys worden gebragt; op een luchtige, bequame plaats gesteld, daar ze door de Vensteren de verwarmende Zonnestralen mogen genieten, tot dat de *koude* zulks niet meer wil gedogen; 't welk gemeenelijk geschied in 't laatste van *October*. Als nu in *November* de *koude* en *Vorst* vermeerderd, moeten ze genieten de warmte des vuurs door een yzeren Oven; matiglijk, eerst om den tweeden; daar na ieder dag. Doch wanneer 't zeer sterk vriest, zoo dat men vreest, de *Vorst* zou binnens huys mogen doordringen, moet men ieder dag tweemaal, en op het alderselfst driemaal stoken; te-weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en 's avonds ten zes uren.

en bewaard teegens de ongeleegentheeden van de Winter.

Als nu de *Vorst* en *koude* op 't hoogste is geweest, werd ook 't vuur weer verminderd; echter moet men tot den aanvang van *Februarius* ten minsten ieder dag eens daar in stoken; daar na om den tweeden dag maar eens; 't welk gemeenlijk duurd tot den zesden, agtsten of tienden *Maert*. Dan houd men, indien het de tijd eenigzints wil toelaten, geheel daar van op. Ook zet men, bij goede dagen, de Vensteren nu en dan eens open, op dat ze dus de Lucht allenxken weer mogten gewoon worden. In 't laatste van *Maert* doed men dit ieder dag; daar na nagt en dag, tot op den twintigsten van *April*, een dag vroeger of later, na geleegentheyd dat de jaarstijd goed is. Op welke genoemde tijd zij met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gesteld, doch voor *Hagelige* of *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nagten*, en *schrale*, *hayrige winden* voorzichtig gewagt, en wel gedekt worden.

Hoogte in deeze Landen.

Jong zijnde, laten ze zich in deeze Gewesten opqueeken tot een vermaaklijk en zeer bevallig *Boomtje*, ter hoogte van een voet; ook noyt hare aardige, teedere, witachtige, lange, smalle, en aan hare kanten gekartelde Bladertjens vallen, ten zij door ouderdom, of eenig gebrek.

Aanwinning in onze Gewesten.

Zij werden alleenlijk *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* of eeven boven de aarde uytlopende *jonge Scheutjens*; welke men ten halven, op de wijze der *Angelieren*, insnijden, met goede zandige grond aanvullen, daar na (als ze *wortelen* geschoten, en een jaar over gestaan hebben, om dies te sterker te zijn, en te beeter te konnen groeyen) met een wassende Maan van *April* opneemen, en in Potten verplanten kan. Voorzichtig, en zonder de *wortelen*, te raken, moet men ze van de *oude* afsnijden; op een warme plaats neerzetten, en veertien dagen lang voor de Zon dekken; ook in de *Winter* met niet te veel lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten, en deezer wijze droogachtig onderhouden.

Eygentlijke beschrijving

Dit Edel, beziens-waardig, teeder *Struvel-gewas* krijgd uyt een bleek-bruyn geverwde *wortel* (Houtachtig, onder in twee of drie deelen gescheyden, en omvangen van eenige dunne daar uyt voortschietende Veezelingen) eenige weynige regt-opgaande *Steelen*; welke men op *eene* na wegneemt. Deeze zijn Houtachtig van aart; rond, dun van *Bast*, met een *zuyvere witte wolligheyd* aardig bekleed; inwendig geelachtig van verwe. Aan dezelve komen voort zeer schoone en teedere *Bladertjens*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, luchtig en boven malkander gesteld. Zijn gemeenlijk meer opwaarts gekeerd, als neer-hangende: zoo wel een alleen zittende (op geen *Steeltje* rustende, maar hare voornaamste *Steel* onder ten halven omhelzende) als twee, drie, vier en vijf bij malkander gevoegd; ook zoo veele hier en gintsch op korte witte *Steeltjens* onder digt bij malkander te zamen-gesteld: een kleyne vinger, twee vinger-leeden, en ook minder lang; een stroo, wat min of meer, onder breed; daar na smaller wordende, en voor in een spits puntje eyndigende: in het midden voorzien met een regt-doorgaande *Rugge*, of *Adertje*: aan beyde de randen, op de wijze van het SEDUM MINUS, *Kleyne huyslook*, of *Vogel-veedertjens*, wat rond ingesneeden, gekarteld, of getand, en met een witte Zilver-verwe zeer schoon vercierd.

van de Bladeren,

en van de Bloemen,

Uyt de bovenste punten der *Takjens* spruyten drie, vier, vijf, zes of meer *Bloemen*, in het ronde, *Wayers-wijze* bij malkander gevoegd; rustende op korte en teedere *Steeltjens*; ook, gelijk de geheele *Plant*, wit van verwe, niet groot. Bestaan uyt vier ronde *Bladertjens*; en hebben inwendig eenige weynige kleyne geele *Knopjens*; welke in deeze Landen

in haar zelven vergaan, en ter aarden neer-vallen, zonder eenig goed *Zaad* na te laten.

KRACHTEN.

Deugden van dit Gewas.

DE *Bladeren* van dit *Gewas* zijn van een te zamen-trekkende aart; verdrogende, verwarmende, en afvagende. Geneezen allerley *wonden*, als men'er 't Zap van de groene, of 't Poeder van de gedroogde instroyd.

Een *Drachma* van het gedagte Poeder met roode Wijn ingenomen, doed ophouden de *Bloed-spouwing*, de *onnatuurlijke vloeden* der Vrouwen, en de *Buyk-loop*.

XXXIV HOOFDSTUK.

SPIRAEA van THEOPHRASTUS; na de meening van zommige.

Verscheyde namen

EEn aangenaam, aardig, beziens-waardig Heesterachtig *Gewas*, 't welk tot noch toe in het *Neederlandsch* met geen andere als deeze naam bekend is. Werd in het *Latijn* geheeten SPIRÆA THEOPHRASTI; of ook, mijns oordeels, SALIX BOTRITIS PUMILA SILESIACA FOLIO SERRATO, of LAGE DRUYFJENS-WILLIGE UYT SILESIEN, *met zeer aardige en net-gezaagde Bladeren*; vermits 't in eene *Zomer*, gelijk de *Willigen*, zeer hoog oprijst. Wij zullen een eygentlijker berigt hier van geeven.

Eygentlijke beschrijving

Dit *Gewas* krijgd uyt een dunne, bruyn-geverwde, en met zeer veele Veezelen begaafde *Wortel*, Struvels-wijze veele *Scheuten*, zes of zeeven voeten hoog; van welke zommige zoo gantsch haastig opschieten, en aangroeyen, datze in eene *Zomer* de hoogte van vijf voeten bekomen. 't Mag derhalven, mijns oordeels, met regt de naam van SALIX, of WILLIGE, voeren. Meerendeel zijnde gantsch rond; hier en gintsch voorzien met een kleyn *Ruggetje*; van buyten uyt den geelen bruyn-verwig; inwendig groen, en daar begaafd met een tamelijk groot wit *Pit*, of *Marg*. Zonder *Steeltjens* komen'er veel aardige *Bladeren* aan voort, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, een vingerbreedte boven malkander; zijnde een vinger lang, en (der Bladeren,) een groote vinger breed; in het midden allerbreedst; voor in een punt eyndigende: aan de randen zeer net en teeder ingezaagd; hard van substantie: boven donker-groen, doch onder bleeker; niet blinkende: in 't midden voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt veele kleyner *Adertjens* ter zijden uytvloeyen. In de Mond zijnze bitter van smaak, en een weynig te zamen-trekkende. Uyt de bovenste punten komen, Ayrs-wijze, voor den dag veele ronde Lijf-verwige *Knopjens*, Druyfs-wijze te zamen-gevoegd, rustende op korte *Steeltjens*. Deeze openen haar na malkander, niet van onder, maar altijd eerst van boven beginnende, in de Maanden *Julius* en *September*. Dan vertoonen zich zeer schoone, kleyne, Lijf-verwige; ook (en der Bloemen.) inwendig een weynig rood zijnde *Bloemtjens*, bestaande uyt vijf ronde *Bladertjens*; riekende ontrent als die van de OXYACANTHA, of HAGEDOORN: van binnen vercierd met veele korte, ook lange, teedere, Lijfverwige *Draadjens*, welke kleyne *Knopjens* hebben. Als ze vier of vijf dagen open zijn geweest, vallen ze niet op de aarde neer, maar vergaan in haar zelven; nalatende kleyne vijf-hoekige bruyn-geverwde *Knopjens*, doch zonder eenig goed *Zaad*.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Deeze *Heesterachtige Gewassen* beminnen een goede, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een luchtige, opene, warme, vrye, en bequaam ter Zon geleegene plaats, daar ze onverhinderd aan alle kanten van de stralen deezes grooten Lichts bescheenen konnen worden. Begeeren ook veel Water.

Zijn hard van aart.

Uyt haar zelven zijn ze hard van aart. Zonder nadeel konnen ze uytstaan, niet alleen *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, en *mistige Lucht*; maar ook alle andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters*.

Aanwinning.

Zij worden in deeze Gewesten overvloedig genoeg *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* in meenigte uytschietende *jonge Loten*: die ook van zelfs genoegzame *Wortelen* bekomen. Met een wassende Maan van *Maert* worden ze van de *oude* afgenomen, en verplant.

KRACHTEN.

De krachten noch onbekend.

DIt *Gewas* is verdroogende van aart, en bitter van smaak. Wat voor andere krachten, het zelve in de Genees-konst mag hebben, is tot noch toe niet uytgevorscht.

XXXV HOOFDSTUK.

HONDSKARSSEN.

Verscheyde namen.

DEeze *Heesterige Plant*, welke in onze Landen gemeenelijk opschiet ter hoogte van vijf voeten, of zomtijds wel een weynig hoger, draagd in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar word ook van zommige GEYTENBLAD geheeten: in het *Latijn* CANUM CERASA, CLYMENUM, PERICLYMENUM; of XYLOSTEUM: in het *Hoogduytsch* HUNDTSKIRSCHEN; en in het *Italiaansch* PERICIMENO, of CIRESARO DI CANE.

Drie verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten, namentlijk: I. PERICLYMENUM RECTUM FRUCTU CERASINO, of REGT-OPSTAANDE GEYTENBLAD, *met Vruchten als kleyne Karssen*; welke soort ook genoemd werd CHAMÆCERASUS ALPINA, of LAGE BERG-KARSSEBOOM. II. PERICLYMENUM RECTUM FRUCTU CŒRULEO CORNUS FŒMINÆ EFFIGIE, of HONDSKARSSEN REGT-OPSTAANDE, in gedaante gelijk zijnde de CORNOELJEBOOM WYFJE, *met een blauwe Vrucht*. III. PERICLYMENUM HUMILE FRUCTU RUBRO MINORE, of LAGE HONDSKARSSEN *met een kleyne roode Vrucht*; genoemd CHAMÆPERICLYMENUM, 't welk eeven 't zelve beteekend. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zy beminnen.

Zij beminnen een zeer goede, gemeene, zandige, met twee-jarige Paerde- en Koeyemist, van yder eeven veel, wel door malkander gemengde grond: een vrye, opene, luchtige en genoeg ter Zon geleegene wel zoo lief, als een donkere of schaduwachtige plaats; en veel Water.

Aart. Bloem. Vrucht.

Ieder Zomer bloeyen ze in de Maand *May*; en geeven, bij goede jaren, in den *Herfst* volkomen-rijpe *Vruchten*. Werden van naturen zeer oud. Verdragen harde *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters*.

Aanwinning door Zaad.

Werden *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een volle Maan van *October* of *Maert* in een Pot, ruym een stroo breed diep, moet gezayd zijn, vermits het langzaam voortkomt; maar ook door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*: welke men ten halven insnijd op de wijze der *Angelieren*, een halve vinger lang, en met aarde aanvuld. Als ze nu *Wortelen* hebben gekreegen;

SPIRÆA THEOPHRASTI

SPINA CHIA
FRUTESCENS
AMERICANA

gekreegen, en dezelve een jaar oud zijn geworden, neemt men ze met een afgaande Maan in *April* van de *oude* af, en men verplant ze op een bequame plaats.

KRACHTEN.

Schadelijkheyd. DE *Vruchten* van *Hondskarssen* met *roode Bezien* worden in *Noorweegen* van de Boeren gegeeten: maar indien iemand te veel daar van neemt, zal hij *purgeeren*, en de *Krauwagie* of *Schurftheyd* krijgen.

Gebruyk. De *blauwe Vruchten* van *Hondskarssen*, welke de gedaante van die der *Cornoeljeboom wijfje* dragen, worden gebruykt om'er mêe te *verwen.*

XXXVI HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG SPINAGIE uyt AMERICA.

Namen. NIet zonder reeden werd deeze zeer schoone, vermaaklijke, altijd groen blijvende *Plant*, weegens de groote gelijkvormigheyd, dus in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* SPINACHIA FRUTESCENS AMERICANA; en in het *Italiaansch* SPINACE ARBOREA DI AMERICA.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij bemind een zandige, goede aarde, van geen schimmelige reuk, met een weynig twee-jarige kleyngewreevene Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, of in des zelven plaats 't Mol van verrotte Boombladeren, doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel door de Zonnestralen lauwgemaakt Reegen-water.

Bladeren. In deeze Gewesten groeyd ze ruym drie voeten hoog. Laat hare *Bladeren* niet vallen, ten zij door ouderdom; anders blijven ze altijd groen. Deeze zijn cierlijk, wat blinkende; van naturen regt teegens over malkander gesteld aan hare zeer *Doornige* doch ronde *Steelen*, rustende op korte *Steeltjens*: tusschen welke de *Bloemen* voortkomen, aan geen lange, doch met twee kleyne, slegte, en geen gekartelde *Bladertjens* voorziene *Steeltjens*, vijf, zes, of zeeven tros-wijze bij malkander zittende, en de eene na de andere opengaande. De gedagte *Bladeren* zijn onder bekleed met een witachtige *wolligheyd*; boven met een zeer lieflijke groenheyd; ontrent een hand lang, en vier vingeren breed, voor aan echter eyndigende in een stompachtig punt; aan de randen nu sterk, dan flauw, of een weynig onordentlijk ingekerfd; teeder van aart, niet zeer dik van *substantie*; met een regt-doorgaande groote Ader, waar uyt veele kleyne, doch genoegzaam zichtbare *Adertjens* voortspruyten; voorts onze gemeene SPINAGIE in gedaante zeer gelijk.

Bloemen.

Eene heeft gebloeyd in des Autheurs Hof. Zelden *bloeyen ze* in deeze koude Landen, ten zij met heete en drooge *Zomers*, in 't laatste van *Julius*, of in het begin van *Augustus*. Geeven noch veel minder eenige *Vrucht* of *Zaad*. In 't jaar 1666. heeft in mijnen *Thuyn* te *Groeningen* eene van deeze soort, agt jaren oud, eenige *Bloemen* voortgebragt, welke van veele zijn gezien. Zij vertoonen zich, vercierd met een aangename Purpur-verwe, in 't midden voorzien met eenige geele *Hoofdjens*, en bestaande uyt vijf *Bladeren*, zeer aardig.

Hoedanig men haar moet waarneemen, Deeze *Boomachtige Spinagie* is niet zeer teeder van natuur: kan ook, gedurende de *Winter*, lichtelijk en zonder groote moeyte worden bewaard. Verdraagd echter zeer ongeerne veel *koude Herfst-reegenen*, sterke *winden*, *neevelige Lucht*, *Hagel*, *Rijp*, en felle *Vorst*. Werd derhalven, met een volle Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in 't laatste van *September*, of begin van *October*, na dat de jaarstijd zich aansteld, boven wel droog geworden zijnde, binnens huys gebragt, op een goede, bequame, luchtige plaats, daar gedurig van *November* af tot aan *Maert*, door een yzeren Oven, of anders alleen met vriezend Weêr, eerst om den anderen, daar na ieder dag, en eyndelijk, op 't alderkoudste, twee- of driemaal in elke vierentwintig uren word gevuurd. Moet ook in de gantsche *Winter-tijd* van onder in een Pan matig Reegen-water worden gegeeven, te voren lauw-gemaakt.

en in de Winter onderhouden. In het begin van *Maert*, als de *Vorst* en grootste *koude* voor bij is, moet men, met goed Weêr, over dag de Vensteren weer een weynig open zetten: daar na ieder dag; en op het laatste van *Maert*, of in het begin van *April*, dag en nagt, tot aan den vijftienden of twintigsten der laatstgenoemde Maand, op dat dit *Gewas* langzamelijk de Lucht weer gewoon mogt worden. Op de gemelde tijd brengd men ze weer buyten in de Zonnestralen, met een aangename zachte Reegen. Maar ook moet men ze bewaren en voorzichtig dekken voor *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

Aanwinning Deeze zeer rare *Plant*, kan in onze Gewesten *aangewonnen* worden door twee bijzondere middelen; te weeten:

door Zaad. *Eerst* door *Zaad*, varsch en goed uyt *America* overgezonden, het welk men met een volle Maan (of straks daar na) van *Maert*, *April* of *May* niet diep zayd in een Pot, gevuld met goede, zandige, gemeene grond. Als het nu opgekomen is, mag men 't niet, voor de *derde Zomer* daar na, met een volle Maan van *April* verplanten, en in de voorheenen beschreevene aarde zetten.

Door jonge Loten. *Ten anderen*, door bij de *Wortel* of boven de grond uytlopende jonge, bequame, een-jarige *Loten*; welke men met een volle Maan van *April* ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, en dan met aarde dekt. Als ze nu *wortelen* gekreegen hebben, en dezelve een jaar oud geworden zijn, neemt men ze van de *oude* af, en men verplant ze met een volle Maan van *April* in Potten. Indien men tot deeze verzetting wou treeden, eer de *wortelen* den ouderdom van een jaar hadden bekomen, zoo zouden, weegens der zelver teederheyd, de *Afzetzels* groot gevaar van te vergaan onderworpen zijn.

KRACHTEN.

Artzenyen van deeze Plant. DE *Wortel* van dit *Gewas* is warm en droog in den derden graad; ook bitter en scharp van smaak.

Een lood van de gedroogde *Bast* met Wijn en een weynig Zuyker in genomen, is goed teegens allerley *Koortzen*: ook voor de geene, welke zich gequeld vinden van een *quade Borst*, *Hoest*, of *Waterzucht*. Versterkt ook alle inwendige deelen, en jaagd door de Stoelgang uyt alle *quade vochtigheeden.*

XXXVII HOOFDSTUK.

ALATERNUSBOOM.

Namen. Ok een aangenaam en altijd groen blijvend *Struvel-gewas*, werd in het *Neederlandsch* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* en andere Talen meede ALATERNUS: in het *Italiaansch* ALATERNO.

Hier

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* onderscheydene soorten: te weeten:

Vijf onderscheydene soorten.

I. ALATERNUS FOLIO OBLONGO, of ALATERNUSBOOM *met Bladeren, een weynig langwerpig.* II. ALATERNUS FOLIO SUBRUTUNDO, of ALATERNUSBOOM *met ontrent ronde Bladeren.* III. ALATERNUS VOMITIVA VIRGINIANA, of BRAKING-VERWEKKENDE ALATERNUSBOOM *uyt Virginien.* IV. ALATERNUS FOLIO ROTUNDO MARGINE ARGENTEO, of ALATERNUSBOOM *met ronde Bladeren, en schoone witte gelijk als Zilvere kanten.* V. ALATERNUS FOLIO ROTUNDO ALBIS STRIIS, AC PUNCTIS, VARIEGATO, of ALATERNUSBOOM *met ronde Bladeren, lange streeken, en witte stippelen, aardig gemarmeld;* welke zich in de *May-maand* beginnen te vertoonen, en in *September* weer vergaan, doch t'elkens in 't volgende jaar zich weer op nieuws op de *Bladeren* laten zien. Alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zoo wel zandige als geen zandige, doch met twee-jarige Paerdemist matig voorziene grond: een warme, opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en, gedurende de *Zomer*, tamelijk veel Water. Geeven niet alleen jaarlijks *Bloemen*, maar ook, bij goede drooge tijden, volkomen rijp *Zaad.*

Bloemen.

De *Bloemen* komen tros-wijze voort tusschen de *Bladeren*, in het begin van *May*, of het laatste van *April*, aan kleyne *Steeltjens.* Zijn uyt den geelen groen, en bestaan uyt vier, of ook uyt vijf *Bladertjens.* Blijven eenige dagen lang in haren Bloey, eer ze afvallen.

Zaad.

Het *Zaad*, of de *Vrucht*, is rond, kleyn; eerst groen, daar na rood; eyndelijk gantsch zwart, en werd gerimpeld. Als men dit ziet, heeft het zijne volle rijpheyd bekomen.

Aart.

De ALATERNUSBOOMEN zijn tamelijk hard van aart: konnen echter niet wel veele *koude Herfst-reegenen, Storm-winden, Rijp*, of sterke *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, met een volle Maan van *April*, in Potten of houte Bakken, na geleegentheyd harer grootte en veelheyd harer *Wortelen*, geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys gebragt worden, en gezet op een luchtige plaats; daar ze, bevrijd voor een doordringende *Vorst*, weynig warmte van 't vuur genieten, of waar in alleen bij vriezend Weêr weed gevuurd: gedurende de *Wintertijd* onderhouden met weynig lauw-gemaakt Reegenwater; 't zij door begieting van boven, of door een Pan van onder. Niet voor den aanvang van *April*, of wat later, na dat de tijd goed of quaad is, moet men ze met een zachte Reegen weer buyten brengen; doch ook een weynig dekken voor *schrale hayrige winden*, en *koude nagten.*

Waarneeming.

Aanwinning

In onze Landen konnen ze *aangewonnen* worden op vier verscheydene wijzen:

Door Zaad.

Eerst, door haar *Zaad*; 't welk met een volle Maan van *April* of *Maert* in een Pot, twee Stroo-breedte diep, gezayd; op een warme plaats gezet, en somtijds een weynig met Water begoten moet zijn. De hier uyt voortkomende *jonge Planten* mogen, weegens hare teederheyd, niet voor het tweede Voorjaar daar na, met een *Maertsche* of *Aprilsche* volle Maan, verplant worden. Dikmaal ontstaan hier uyt veelerley *aardige veranderingen* en *onderscheydentheeden*, welke met zonderlinge lust werden aanschouwd; gelijk mij en meer andere gebeurd is.

Door hare jonge Loten.

Ten anderen, door hare met een volle Maan in *Maert* of *September* afgesneedene *jonge Loten*, aan welke onder een weynig oud *Hout* is gebleeven, om aan 't zelve dies te bequamer te konnen *Wortel* schieten. Deeze steekt men ter langte van ontrent een vinger in een Pot; en men steld ze op een donkere plaats, daar ze ten minsten in agt weeken tijds van de Zon niet beschееnen konnen worden. Dikmaal, of wanneer 't noodig is, moet men ze met Reegen-water van boven begieten: daar na wat meer Lucht geeven; en eyndelijk in *Augustus* geheel open stellen. Dus gehandeld, zullen ze met'er tijd *Wortel* vatten, en voort groeyen. Voor 't derde jaar daar na mogen ze niet opgenomen of verzet worden.

Door uytgelopene jonge Scheutjens.

Ten derden, door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytlopende *jonge Scheutjens*: welke men ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, een lid van een vinger lang, en met aarde aanvuld; of zachtjens daar in neerwaarts buygd, en dan door een *houte Haakje* vast in de grond steekt, op dat ze niet weer uyt de aarde opspringen mogten. Dus zullen ze met'er tijd *Wortelen* krijgen: welke men, jarig geworden zijnde, van de *oude* afneemt, en in Potten verplant, op de voorheenen gedagte tijd, en met de genoemde Maan.

Door Zuyging.

Ten vierden, door de wijze van *Zuygen*, of *Inleggen*; het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* kan geschieden op een CELASTRUS, of PHYLLIREABOOM, van welke beyde wij zullen spreeken in de twee volgende *Hoofdstukken.*

Braking-verwekkende Alaternusboom uyt Virginien.

Het ALATERNUS VOMITIVA VIRGINIANA, of BRAKING-VERWEKKEND ALATERNUSBOOMTJE UYT VIRGINIEN, groeyd in deeze Gewesten op uyt een veelvoudige, teedere, bruyn-verwige *Wortel*; vier of vijf voeten hoog. Boven verdeeld het zich, als men 't van beneeden wel opgesnoeyd heeft, in veele teedere, ronde, buygzame, van binnen witte, van buyten met een aangename bleek-blauwe verw omvangene *Takjens*; aan welke voortkomen bijna gantsch ronde *Bladertjens*, digt boven malkander in het ronde, meer opwaarts staande, als neerwaarts hellende. Zijn ongelijk van grootte: rusten op korte, steevige, en bleek-bruyne *Steeltjens*: voor niet zoo rond als achter, maar daar een weynig, in 't verminderen, spits-achtig toelopende, en begaafd met groene randen, teeder ingesneeden, of getand. De verwe, boven na de Zon gekeerd, is uyt den groenen geel; van een aangename aanschouwing; doch van onder veel geeler; hard van aart; steevig-steyl staande, en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt veele kleyne *Adertjens* voortkomen, lopende ter zijden door 't geheele Blad.

Gedaante der Bladeren.

Bij den Autheur Bloemloos.

Deeze aardige *Struvel-plant* heeft tot noch toe bij mij geene *Bloemen*, veel minder eenig *Zaad* gedragen; ook noyt bij de *Wortel* eenige *jonge Loten* uytgeschoten.

KRACHTEN.

Gebruyk.

HEt *Hout*, en de *Bast* deezer *Boomen*, worden gebruykt in de *Verweryen*, om daar van te maken een roodachtige, of een gantsch donkerblauwe verwe.

tot Verwing, en tot een zeergoed Braakmiddel.

Dertig *Bladeren* van 't *Braking-verwekkend Alaternusboomtje uyt Virginien* ('t welk in dat *Americaansch* Gewest zeer veel gebruykt, en in hoogachting gehouden werd) gestoten; vierentwintig uren lang in een half pintje Wijn op een warme plaats te weyken gezet; dan door een schoone doek gedaan, en 's morgens nugteren gedronken, doed zeer gelukkig *Braken*, en ontlast de *Maag* van allerley *Galachtige* en andere *slijmerige vochtigheeden*; de zelve herstellende in een volkomene gezondheyd.

XXXVIII HOOFDSTUK.

CELASTRUSBOOM.

Namen.

EEn aardig *Boom-gewas*, met een altijd durende, aangename en blinkende groenheyd vercierd, heeft in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam, dan deeze. In het *Latijn* meê CELASTRUS; en in 't *Italiaansch*

CE-

PHYLLIREA ARGENTEA.
PHYLLIREA AUREA.
PHYLLIREA ANGUSTIFOLIA MINOR.

CELASTRO. Is een meede-soort van de hier boven beschreevene ALATERNUSBOOM.

Tweederley soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; namentlijk, CELASTRUS FOLIO SUBROTUNDO, of CELASTRUSBOOM *met rondachtige Bladeren*; en CELASTRUS FOLIO OBLONGO, of CELASTRUS *met langwerpige Bladeren.* Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist en Veen-grond, of ook Modder, genoegzaam doormengd, een opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en in de *Zomertijd* tamelijk veel vochtigheyd. Geeven ieder jaar

Bloemen. kleyne *Bloemen* aan *Trosjens*, tusschen de *Bladeren*, in 't laatste van *April* en begin van *May* te voorschijn komende. Hare verwe is uyt den geelen-groen; en bestaan zoo wel uyt vier als uyt vijf *Bladertjens.* Als ze zich een tijd lang open hebben vertoond, vallen ze

Zaad. eyndelijk ter neer. Laten ook dikmaal, bij goede warme *Zomers*, volkomen en wel rijp *Zaad* achter. Welke *Vrucht*, of *Zaad*, zich rond en kleyn, eerst groen, daar na rood, ten laatsten gantsch zwart laat zien, eeven gelijk van de ALATERNUSBOOM is gezegt.

Haren aart. Deeze CELASTRUSBOOMEN zijn tamelijk hard van aart: verdragen echter ongeerne *koude Herfst-reegenen*, *Storm-winden*, *Rijp*, of eenige sterke *Vorst.* Moeten derhalven, met een volle Maan van *April* in een Pot of houte Bak, gevuld met de voorgedagte aarde, gezet zijnde, in 't begin of 't laatste van *October*, indien de jaarstijd goed en bequaam is, binnens huys

Hoe ze waargenomen moeten worden. worden gebragt op een goede luchtige plaats; daar ze, genoegzaam bewaard voor een doordringende *koude*, de warmte des vuurs niet genieten, voor dat het *vriest.* Moeten ook, gedurende de *Wintertijd*, met matig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten, of door een Pan van onder bevochtig worden; doch niet meer als een- of ten hoogsten tweemaal: ook niet voor in het begin of ten halven van *April*, na tijds geleegentheyd, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten gesteld; doch voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden* nauw gewagt zijn.

Aanwinning. In onze Landen worden ze *aangewonnen* op vier bijzondere wijzen, als:

door jonge Takjens. *Eerst*, door hare met een volle Maan van *Augustus*, *September* of *Maert* afgesneedene en in een Pot gestokene *jonge Takjens*, welke men agt of tien weeken lang na de insteeking moet stellen in een donkere of schaduwachtige plaats, daar ze van geen Zonnestralen geraakt konnen worden; ook haar dikmaal met Water begieten, en de opene vrye Lucht niet laten genieten, voor in *Augustus.*

Door jonge Loten. *Ten anderen*, door hare *jonge*, in of boven de grond uytgelopene *Loten*, welke ten halven, op de wijze der *Angelieren*, ingesneeden, met aarde aangevuld, of neerwaarts daar in gebogen zijnde, met'er tijd *wortelen* schieten. Niet, voor dat dezelve twee jaren oud zijn, om alzoo de *verzetting* dies te beeter te konnen verdragen, mogen ze afgesneeden, van de *oude* genomen, en met een afgaande Maan van *April* in Potten verplant worden.

Door Zaad. *Ten derden*, door haar *Zaad*; 't welk men met een volle Maan van *Maert* of *April* in een Pot, gevuld met goede zandige, maar op geenerley wijze vette aarde, niet dieper dan twee Stroo breedte, hol en luchtig zayd. De hier van voortkomende *jonge Boomtjens* mag men niet reppen, of opneemen, voor dat ze den ouderdom van twee of meer jaren hebben bereykt. Dan verplant men ze eerst.

Door Zuygen. *Ten vierden*, door de konst van *Zuygen*, of *Inleggen*; het welk bequamelijk kan verrigt worden op de hier boven voorgestelde *Alaternus*, of op de hier agter volgende *Phyllireaboomtjens*, in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, met een wassende Maan,

KRACHTEN.

Krachten noch onbekend. DE *Krachten* en *Eygenschappen* deezer *Gewassen* zijn tot noch toe niet bekend. Ondertusschen is 't *Hout* zeer bequaam, om *krukken* van te maken voor oude lieden; of voor zulke, die door toeval gebrek aan hare leeden hebben.

XXXIX HOOFDSTUK.

PHYLLIREABOOM.

Namen. DEeze schoone en altijd groen-blijvende Boom werd (voor zoo veel mij bekend is) met geenen anderen naam, in het *Neederlandsch*, genoemd. In 't *Latijn* ook PHYLLIREA: In 't *Fransch* ALADER; en in 't *Italiaansch* PHILIREA.

Verscheyde soorten, tot neegen in getal. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden neegen verscheydene soorten; te weeten:

I. PHYLLIREA VULGARIS, of *gemeene Phyllirea.* II. PHYLLIREA LATIFOLIA GLABRA, of *breed en glad gebladerde Phyllirea*, *met kleyne tandjens rondom voorzien.* III. PHYLLIREA ROTUNDI FOLIA, of *Phyllirea met ronde Bladeren.* IV. PHYLLIREA LONGIFOLIA GLABRA MAXIME DENTATA, of *Phyllirea met lange, gladde, zeer net getandde Bladeren.* V. PHYLLIREA FOLIIS MARGINE RUBRO DONATIS, of *Phyllireaboom met rood-gekantte Bladeren.* VI. PHYLLIREA FOLIA AUREO, of *Phyllirea met geele als goud geplekte Bladeren.* VII. PHYLLIREA MARGINE ARGENTEO, of *Phyllireaboom met wit als Zilver gekantte en gevlekte Bladeren.* VIII. PHYLLIREA MAJOR, of *grootste soort van Phyllirea*; en IX. PHYLLIREA ILICEA, sive ILICIS COCCIGLANDIFERA FOLIO, of *Phyllirea*, *met Bladeren van Coccinilieboom.* Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een goede zandige aarde, matig doormengd met twee-jarige Paerdemist, een weynig Veengrond, en het Mol van verdorvene Boombladeren: een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven in deeze Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook, bij goede *Zomers*, gemeenelijk volkomen rijp *Zaad.*

Bloemen. De *Bloemen* komen voort in 't laatste van *April*, ook wel wat later. Zijn kleyn van gedaante, een weynig uyt den geelen groen van verwe. Bestaan uyt vier zeer kleyne, voor spits toegaande, steevige en Stars-wijze gestelde *Bladertjens.* Niet haastig vallen ze af.

Zaad. Het *Zaad*, of de *Vrucht*, is kleyn en rond; eerst groen; daar na rood, en eyndelijk, als het zijn volkomene rijpheyd heeft bekomen, zwart en gerimpeld.

Aart deezer Boomen. Deeze *Phyllireaboomen* zijn tamelijk hard van natuur, en leeven lang; doch verdragen niet geerne veel *koude Herfst-reegenen*, *Storm-winden*, *Rijp*, of sterke *Vorst.* Moeten derhalven, met een volle Maan van *April* in een Pot of houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, geplant zijnde, in het begin van *October*, na gesteltenis des tijds wat vroeger of later, binnens huys werden gebragt, en op een bequame luchtige plaats gesteld; daar ze, bevrijd van te mogen

Waarneeming in de Winter. bevriezen, gantsch geen vuur behoeven te genieten; en waar in niet gestookt word, als bij felle *Vorst.* Moeten ook, gedurende de *Wintertijd*, met niet te veel lauw-gemaakt Reegen-water, de kleyne van boven, de groote door een Pan van onder, voorzien zijn. Niet voor den aanvang van *April*, of een weynig later, mag men ze weer buyten brengen, met een zachte

Lucht, en aangenaam-zoete Reegen. Voor koude vriezende *nagten*, *schrale*, *hayrige winden*, moet men haar voorzichtig wachten, en wel dekken.

Aanwinning

Zij werden in deeze onze Gewesten, *aangewonnen* op *vier* bijzondere wijzen, te weeten:

door jonge Takken.

Eerst door hare met een volle Maan van *April*, *September* of *Maert*, afgesneedene *jonge Takken*, welke men steekt in een Pot, gevuld met goede, zandige, en een weynig, of geen, gemestte aarde; daar na dezelve steld op een donkere of schaduwachtige plaats, bevrijd voor de Zon, en zomtijds een weynig van boven met Water begiet. Agt of tien weeken lang moet men haar op deeze plaats laten blijven; daar na langzamelijk haar wat meerder Lucht doen genieten; doch niet voor in *Augustus* haar ten vollen voor de Zonnestralen bloot stellen. Dus vatten ze eyndelijk *Wortelen*, en groeyen genoegzaam aan.

Door Zaad.

Ten anderen, door haar *Zaad*; 't welk met een afgaande Maan van *November* of *Maert*, niet meer dan twee Stroo breed diep, hol en luchtig, werd gezayd in een Pot, gevuld met de boven-genoemde grond, daar na gezet op een warme plaats. De daar van voortkomende *jonge Planten* mogen ter verplanting niet opgenomen worden, voor dat ze drie jaren oud zijn.

Waar uyt dikmaal zeer schoone veranderlijke soorten voortkomen: met een Voorbeeld.

Uyt deeze wijze van *aanwinning* ziet men dikmaal voortkomen zeer aardige *veranderingen*, welke met lust werden aanschouwd. De dagelijksche ervarentheyd toond ons de waarheyd hier van. In 't jaar 1646 heb ik dus verkreegen een *Phyllireaboom*, met bleek-roode kanten aan zijne *Bladeren* zeer schoon vercierd: ook *drie jongen* van dezelve soort in 't jaar 1670 op nieuws. 't Eerst gedagte *Boomtje*, vier jaren oud, heb ik, zeer daarom gebeeden zijnde, gezonden aan *Monsieur* CHARLES DE GIVRY, Apotheeker binnen *Amsterdam*; die het eenige jaren daar na aan een derde verkogt, voor een goede zom gelds. Als ik in 't jaar 1660. in 's *Gravenhage* quam, vond ik het noch wel gesteld bij *Monsieur* WARNER VANDER GROEN: die het in zulk een waarde hield, dat hij het voor minder als *drie honderd guldens* niet wou af staan.

Door boven de aarde voortkomende Takken.

Ten derden, door hare boven de aarde (want zelden ziet men haar uyt de *Wortel* jonge *Loten* voortbrengen) laag uytschietende *Takken*: welke men voorzichtig ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, ontrent 't lid van een vinger lang; zachtjens in de aarde buygd, en met een *houte Haakje* vast steekt, eensdeels om dus te verhinderen de weer opspringing; andersdeels om dies te minder beweegd te konnen worden, en zoo veel te bequamer *wortelen* te mogen krijgen. Als dan dezelve een jaar, of meer, oud geworden zijn, moet men ze van de *oude* afneemen, en met een volle Maan in de voorheenen genoemde Maand in Potten verplanten.

Door Zuygen, of Inleggen.

Ten vierden, door de konst van Zuygen, of *Inleggen*: het welk behoord te geschieden op een *Alategnus*, of ook op een *Celastrusboomtje* (van welke beyde hier boven in het XXXVII. en XXXVIII. *Hoofdstuk* gehandeld is) in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een wassende Maan. Doch de gemeldde *Boomtjens* moeten hier toe genoegzame dikte hebben bekomen.

Beschrijving der Phyllirea met Bladeren van de Coccinilieboom.

De PHYLLIREA ILICEA, *sive* ILICIS COCCIGLANDIFERÆ FOLIO, of PHYLLIREA MET BLADEREN VAN COCCINILIEBOOM, van naturen uyt een bruyne *Wortel* Struvelachtig, en in deeze *Neederlanden* niet hoog opschietende, krijgt veele teedere en korte, bleek of vaal-geverwde brosse *Takjens*, voorzien met eenige grijze *Stippelen*, aan welke de *Bladeren* zitten, digt op den anderen gevoegd, ook gemeenelijk twee en twee ontrent regt teegens over malkander gesteld. Deeze zijn donker bleek-groen, en blinkende van verwe; rustende op zulke korte en kleyne *Steeltjens*, dat ze schijnen aan de *Takjens* zelfs vast gehegt te staan. Ongelijk zijn ze van grootte; doorgaans ruym een vinger-breed. De onderste aan de *Takjens* lopen gemeenelijk voor geheel stomp-rond toe, gelijk de hier bijgaande FIGUUR vertoond: waar teegens al de andere in een spits punt eyndigen. Aan de randen zijn ze aardig, net, doch niet diep, Zaags-wijze, maar gantsch niet Doornachtig getand. Staan stijf en steevig. Zijn hard, en wat dikachtig van aart, als men ze in de Mond knauwd gemeenelijk te zamen-trekkende; in 't midden vercierd met een regt-doorlopende groote *Ader*; uyt welke door 't geheele *Blad* zeer veele, digt bij malkander gevoegde, zichtbare, en aan de randen halve Maans-wijze rond in malkander toelopende, kleyne, beziens-waardige *Adertjens* vloeyen.

Gedaante der Bladeren.

Der Bloemen:

Niet anders als door ouderdom vallen deeze *Bladeren* ter aarden; tusschen welke voortspruyten de *Bloemtjens*, aan kleyne *Takjens* Tros-wijze bij malkander gesteld. Zijn kleyn; van verwe uyt den bleekgeelen groenachtig. Bestaan uyt vier en vijf *Bladertjens*. Hebben van binnen zommige zeer kleyne *Nopjens*. Na dat ze zich eenige dagen geopend hebben vertoond, vergaan ze in haar zelven, en laten dan agter kleyne, ronde, eerst groene, daar na roode, eyndelijk zwart wordende *Vruchten*; twee, drie, vier, en meer aan zeer teedere en korte *Steeltjens* bij den anderen gevoegd.

Der Vruchten.

Beschrijving der Phyllireaboom met goud en Zilver gekantte Bladeren.

De PHYLLIREA FOLIA AUREO, ET ARGENTEO, of PHYLLIREABOOM MET GEEL ALS GOUD, en met WIT ALS ZILVER GEKANTTE BLADEREN, groeyen van naturen op de wijze van de PHYLLIREA VULGARIS, of GEMEENE PHYLLIREABOOM. Hebben ronde en zwart-roode *Takjens*; aan welke, nu aan de eene; dan aan de andere zijde, de *Bladeren* voortkomen, luchtig boven malkander gesteld; van een zeer ongelijke grootte; ja dikmaal gantsch mismaakt, zommige echter zeer volkomen; en dan gemeenelijk een vingerlid lang, wat meer of min; een kleyne vinger, en ook wel minder, breed; al te zamen onder aan de *Steel* op 't smalste; eenige in het midden, andere daar teegens voor op 't breedste, en dan daar stomp-rond toegaande; een ander weer in een spits stomp punt eyndigende; ja onder die met het wit of Zilver *Blad* vind men'er dikmaal, geheel *Ovaals-wijze* rond; maar ook dan ziet men daar voor aan een kleyn spits, op de manier van een kleyn *Doorntje*. Gezamentlijk zijn ze hard van aart; staan steevig; zijn in 't midden aardig voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt veel andere zeer teedere voortschieten; om 't gantsche *Blad* bij de randen in malkander vloeyen, en aldaar een ronde inwendige *Cirkel* maken. Aan deeze randen zijn zommige teeder *getand*; andere daar teegens gantsch niet. Boven zijn ze van verwe donker, ook bleekgroen; voorzien met eenige weynige *witte plekjens*, of *stippelen*, doch aan de randen met een gantsch *Zilver witte breede streep* rondom, waarlijk beziens-waardig: onder zijn ze veel bleeker. De andere soort is op dezelve wijze op 't schoonste vercierd met *goudgeele randen* en *streepen*. Tusschen welke hier en gintsch aan kleyne *Takjens* zoo wel de *Bloemen* als 't *Zaad*, op dezelve wijze der voorgedagte soorten, worden voortgebragt, en met lust aanschouwd.

Gedaante der zelve.

Bloemen en Zaad.

KRACHTEN.

Artzenyen van deeze Boomtjens.

DE *Bladeren* deezer *Boomtsjens* van buyten opgelegt, verkoelen, verzachten, en verdrogen de vochtigheyd en hitzigheyd der *Gezwellen*. 't Poeder daar van in Wijn gekookt, en daar meê gewasschen, verdrijft de *Lendenpijn*; de *opdruystigheyd* in 't *aangezigt*, en de *zeerigheyd*, zoo van de *Mond* als 't *Tandvleesch*.

Dioscorides

De *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, zetten de *Waterlossing* sterk voort. Zijn ook zeer goed, om de *Gezwellen* des *Monds* daar meê te geneezen, volgens 't berigt van DIOSCORIDES.

X L.

ALCANNA
MAJOR LATIFOLIA
DENTATA.

XL HOOFDSTUK.

ALCANNE.

Namen.

En aardig en beziens-waardig *Gewas*; werd, voor zoo veel mij bekend is, in 't *Neederlandsch* met geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* CYPRUS, of ALCANNA. In 't *Hoogduytsch* en *Fransch* eeven alzoo; en in het *Italiaansch* ALCANA.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; te weeten:

I. ALCANNA LATIFOLIA, of BREED-BLADERIGE ALCANNE; die ook PHYLLIREA ANGUSTIFOLIA MAJOR, of GROOTE SMAL-GEBLADERDE PHYLLIREA geheeten werd. II. ALCANNA LATIFOLIA MAJOR DENTATA, of GROOT BREED-BLADERIGE ALCANNE MET GETANDDE BLADEREN. III. ALCANNA ANGUSTIFOLIA MAJOR, of GROOTE ALCANNE MET SMALLE BLADEREN; die men ook, niet zonder reeden, zou mogen noemen PHYLLIREA ANGUSTIFOLIA MINOR, of KLEYNE PHYLLIREA MET SMALLE BLADEREN; en IV. ALCANNA ANGUSTIFOLIA MINOR, of KLEYNE SMAL-GEBLADERDE ALCANNE, wiens *Bladeren* noch *smaller* zijn als die van de voorige, ook een kleyn weynig korter, doch zich niet zoo vlak leggende, maar gemeenlijk wat meer na om hoog opstaande. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Groot breed-bladerig Alcanne.

Het ALCANNA MAJOR LATIFOLIA DENTATA, of *groot breed-bladerig* ALCANNE *met getandde Bladeren*, groeyd in deeze Gewesten niet hooger als vijf voeten. Heeft een harde, taye, uytwendig bruyn, inwendig wit-geverwde *Wortel*, van een bittere smaak. Het *Hout* is hard van aart; ook bitter op de tong; uytwendig wit-grauw; inwendig gantsch wit. Verdeeld zich, *Struvels-wijze*, in veele teedere, ronde, stijf-staande *Takjens*, zoo dat deeze *Gewassen* niet anders als door een goede *Waarneeming* tot een *Boom* konnen opgroeyen.

Wortel. Hout. Stam.

Gedaante der Bloemen; in deeze Landen.

De *Bloemen* zijn zeer kleyn, gelijk die van de *Vlier*, ja noch kleynder; welke voortkomen *Tros-wijze* tusschen de *Bladeren*, aan zeer korte *Steeltjens*; vijf, zes, zeeven, of meer bij malkander: ook op korte, teedere, en groenachtige *Steeltjens* rustende. Zij vertoonen zich in de Maanden *April* en *May*. Zijn bij na geheel wit van verwe. Bestaan uyt vier voor spits toegaande *Bladertjens*; inwendig voorzien met twee geele *Afhangzeltjens*, dik van aart, van binnen plat, van buyten met een diepe *Kerf* in het midden als ingesneeden, en zoo breed, dat ze de gemeldde vier witte *Bladertjens* geheel bedekken; zoo dat men dezelve niet, als met een nauw-toeziende oog, kan aanschouwen. Zeer wel komen ze over een met die van de ALCANNA LATIFOLIA, of *breed-bladerige* ALCANNE, behalven alleen in de verwe, en hare opwaarts omkrieling. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, en vallen af, zonder, in deeze Landen, eenig *Zaad* na te laten.

zonder Zaad.

Gestalte der Bladeren.

Aan de *Takjens* spruyten uyt schoone *Bladeren* van een zeer ongelijke grootte; dikachtig, hard van aart, en steevig staande. Eenige derzelve hebben de lengte van anderhalve, ook wel van twee vinger-leeden; andere nauwelijks van een lid, ook wel van maar een vingerbreed. De breedte is van een geheel lid eens vingers; van een half; ja eenige zijn noch veel smaller. De meeste echter eyndigen voor aan in een stompheyd, en zeer weynige in een spits punt. Altijd staan ze twee en twee regt teegens over den anderen aan hare korte *Steeltjens*. Boven zijn ze zwart- of schoon-donker en blinkend-groen; doch onder veel bleeker: aan de randen aardig en net, doch niet diep, Zaag-wijze *getand*. In de Mond geknauwd, vind men ze bitter van smaak. Noyt vallen ze af, als door ouderdom. In 't midden zijn ze vercierd met een bleek-witte, groote, en regt-doorgaande *Ader*; waar uyt veele kleyne, teedere, nette, en bleek-groene andere *Adertjens* ter zijden en opwaarts, in en door malkander lopende, zeer aardig zich vertoonen, van een bevallijke aanschouwing.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Zij beminnen een goede gemeene grond, met veel grof, luchtig, en gantsch niet zoutachtig Zand, ook met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en in de *Zomer-tijd* tamelijk veel Water.

Bloemen, in deeze Landen zonder Vrucht.

In deeze koude Landen geeven ze zomtijds in het begin van *May Bloemen*, welke *Tros-wijze* tusschen hare *Bladeren* voortkomen. Kleyn zijn ze van gedaante, uyt den groenen grijs-wit; bestaande uyt vier *Bladertjens*; doch noyt werd'er eenig rijp *Zaad* of *Vrucht* van gezien.

Hoe deeze Gewassen moeten waargenomen worden.

Tamelijk hard van aart vallen ze. Konnen evenwel gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Hagel*, of sterke *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant zijnde, in 't begin van *October*, of wat later, na de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, binnens huys op een bequame plaats werden gebragt; daar ze, bij *vriezend* Weêr, de warmte des *vuurs*, door een gestookte yzere Oven, en gedurende de geheele *Winter-tijd* slegts een- of tweemaal van boven een weynig lauw-gemaakt Reegen-water mogen genieten. Niet voor 't begin, of ten halven van *April*, moet men ze, met een zachte Lucht, en, zoo 't eenigzins geschieden kan, met een zoete Reegen, weer buyten stellen; doch wel wagten en dekken voor *hayrige* of *schrale Ooste-* en *Noorde-winden*.

Aanwinning

In onze Gewesten kan men haar *aanwinnen* op twee, of ook drie bijzondere wijzen; te weeten:

door jonge uytgeschotene Loten.

Eerst, door hare in of boven de grond uytgeschotene *jonge Loten*, of lage *Takjens*; welke men, ter lengte van een kleyn lid eens vingers, op de wijze der *Angelieren*, met een Pennemes voorzichtig insnijd; met aarde bedekt, en met een *houte Haakje* vast in de grond steekt, op dat ze niet mogten opspringen, of verschoven worden. Dus schieten ze al langzaam *Wortelen*. Welke men, als ze twee jaren oud zijn, van de *oude* afneemt, en met een wassende Maan van *April* in andere Potten verplant. In 't eerst moet men toezien, dat'er de Zon niet te heet op schijnd.

Door Takjens, van de oude afgesneeden.

Ten anderen, door hare met een volle Maan van *Maert* of *September* afgesneedene *Takjens*, waar aan men, indien het moogelijk is, een weynig *oud Hout* moet laten. Deeze steekt men in een Pot, gevuld met goede, zandige, maar geen gemestte aarde, een kleyne vinger diep; op een donkere of schaduwachtige plaats, daar ze van de Zon niet bescheenen konnen worden, gesteld. Zomtijds moet men ze met Reegenwater begieten; en haar niet voor in *Augustus* een vrye opene Lucht, doch niet al te sterke Zon, laten genieten. Dus vatten ze gemeenelijk in 't tweede jaar *Wortel*, maar ook wel eerst in 't derde; en wassen voort, alhoewel in deeze Landen zelden meer als tot drie of wat meer voeten hoogte. Mogen ook niet gerept werden, zonder gevaar, om haar te verplanten, voor dat ze gewisselijk twee jaren lang *Wortelen* hebben gehad. De verplantig moet geschieden op de genoemde tijd.

Door Zaad uyt heete Landen herwaarts gezonden.

Ten derden, konnen ze *vermeenigvuldigd* worden door *Zaad*, uyt heete Landen herwaarts gezonden. 't welk men moet *zayen* met een wassende Maan van *Maert*, niet boven twee stroo-breed diep, in een Pot, zeer warm gesteld. Zomtijds moet men de aarde van boven besprengen met een weynig Reegen-water. De opgekomene *jonge Boomtjens* moeten drie jaren lang op hare plaats onverroerd blijven staan.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 7. DE *Bladeren* en *Vruchten* van *Alcanna* zijn droog in den eersten, en warm in den tweeden graad; ook 't zamen-trekkende van aart. Gekookt in Weegebree-water, en op *gebrandheyd* gelegt, geneest dezelve. Heeld ook de *zweeringen* van de *Mond.*

Diosc. lib. 1. cap. 25. Sub Ligustri nomine. Bellonius lib. 3. Serap. lib. Simp. cap. 110. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* in Water geweykt, geeft daar aan een schoone *Goud-geele verwe.* In *Citroen-*, of *Quee-zap*, of in *Aluyn-water* gekookt, en daar meê gewasschen, maakt niet alleen de Mannen een *roode Baard*, maar ook de Paerden *roode Manen* en *Staarten.* 't Zelve *Stof* der gedroogde *Bladeren* met Meede gemengd, en ook daar meê gewasschen, verdrijft de *zweeringen*, en de *vuyle stank* der *Voeten.* Geneest de *zwellingen* der *Keel*, en maakt een *zuyver vel.*

Avicenna. De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, bevorderd zeer de *Waterlossing.* Doed de *Maandstonden* voortkomen; dood de kleyne en groote *Wormen*, en verdrijft het *Colijk.*

Alp. de Pl. Æg. c. 13. De *Bloemen* in Edik van Rozen geweykt, en op het Hoofd gelegt, geneezen de *Hoofd-smerten.*

Ruell. de Nat. stirp. l. 1. c. 94. Van deeze *Bloemen*, in oly gekookt, en uyt-gedrukt, werd ook gemaakt het welriekende *Oleum Cyprinum;* dienstig tot verzachting, verwarming en versterking der *Zeenuwen.*

XLI HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG JUPITERSBAARD.

Namen. MEt deezen, en, mijns weetens, met geenen anderen naam werd dit schoon en zeer bevallijk *Boom-gewas* in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* BARBA JOVIS FRUTEX, welke naam bij PLINIUS eerst bekend is geworden: alhoewel men 't ook billijk mag toevoegen dien van ARGENTINA, of ZILVERBOOM, ZILVERBLAD, weegens de zeer schoone en blinkende *Bladeren.* In 't *Italiaansch* BARBA DI GIOVE ARBOREA. (Plin. lib. 16. cap. 18.)

Twee bijzondere soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten.

I. BARBA JOVIS ANTIQUORUM, of ARGENTINA DORYCNII DIOSCORIDIS EFFIGIE, dat is, *Boomachtig Jupiters-baard der oude*, of *Zilverboom met witte blinkende Bladeren*, en een gedaante als het *Dorycnium* van *Dioscorides;* doch een weynig kleyner: voor wat ronder, en niet zoo lang van steel, op de wijze als 't *Balsamum*, of *Ledum Alpinum.* II. En BARBA JOVIS FRUTEX TRIBULI TERRESTRIS FOLIIS, of ARGENTINA COLUTEÆ FACIE, zoo veel als, *Boomachtig Jupiters-baard met Bladeren van Aard-angel*, of *Zilverboom met Bladeren op de wijze der Lombaardsche Linzen* met *Zaad-peultjens*, doch de *Aard-angel* beeter gelijkende, behalven dat ze voor in een Blad komen te eyndigen, 't welk de *Aard-angel* gantschelijk niet doed: of ook BARBA JOVIS RECENTIORUM, of *Jupiters-baard der nieuwe Kruyd-beschrijveren*, genoemd. (en ieder van verscheydene namen.) Deeze *Bladertjens* zijn kleyn, Ovaals-wijze rond, onder gantsch wit-blinkende, maar boven groen en ruyg: in 't midden alleen voorzien met een *Ruggetje*, en geen *Aderen*: altijd twee en twee regt teegens malkander over aan haar *Steeltje* gesteld, gelijk de *Alcanna*, neegen, elf, of dertien in getal; van welke 't voorste, daar ze in eyndigen, 't grootste is. Al te zamen zijn ze voor aan vercierd met een kleyn puntje, als een *Doorntje.*

Hoogte in deeze Landen. Zij groeyen gemeenelijk op tot de *hoogte* van drie of vier voeten in onze Landen, en niet verder opwaarts; echter haar verdeelende in veele *zijde-Takjens*, welke hare *Bladeren* noyt laten vallen, dan door ouderdom.

Wat voor een aarde zij beminnen. Beminnen een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en het Mol van vergane Boombladeren doormengd: een opene, vrye, warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, met matig Reegen-water. Geeven jaarlijks, niet alleen in de Maand *Junius* witte *Bloemen*, zittende in een klomp, van gedaante gelijk de *Klaver*, een alleen, of gemeenelijk twee, drie, en wel meer, bij malkander; maar ook in de *Herfst* en *Winter* volkomen rijp *Zaad.*

Bloemen. Zaad. De *Bloemen* komen boven, en ook ter zijden van hare *Takjens* te voorschijn uyt veele digt op malkander gevoegde *Bladeren*, rustende op kleyne *Steeltjens* opwaarts. 't *Zaad* moet tot in den *Herfst* of aan de *Winter* aan zijne *Struyk* blijven staan, tot dat het gantsch bruyn geworden is, want eerder heeft het zijne rijpheyd niet ten vollen bekomen. 't Is kleyn, *Ovaals-wijze* rond, groen van verwe, en met een dun *Velletje* bekleed; 't welk met'er tijd bruyn, en lang daar na eerst afgenomen werd. Alhoewel'er ook *Bloemen* aan 't BARBA JOVIS ANTIQUORUM, of *Jupitersbaard der oude*, niet regt wit, maar geelachtig, werden gezien; zoo heb ik echter tot noch toe geen volkomen rijp *Zaad* daar aan vernomen, maar wel zeer schoone *Bladeren*, voor 't gezigt gantsch aangenaam, van onder bekleed met een witte *wolligheyd;* maar blinkende van boven zeer cierlijk als Zilver. (Beschrijving van Jupitersbaard der Oude; met Bloemen en Bladeren.) Zijn ontrent 't lid van een vinger lang; onder aan de *Steel*, gantsch smal, van waar ze allenskens breeder worden: boven, of voor, zoo breed als een groot Stroo, en daar op 't breedste: voor aan niet spits, maar rond toegaande, op eeven dezelve wijze als het *Ledum Secundum*, of *tweede Ledum* van CAROLUS CLUSIUS. Aan beyde de zijden, en ook rondom, omhelzen ze de *Steel.* Zitten veelvoudig en digt op malkander, in zulk een gestalte en wijze, als men in het *Dorycnium* van *Dioscorides* ziet, welker *Bladeren* zij geheel gelijk zijn in blinkende verwe, en alleen in 't midden voorzien met een eenige doorlopende *Ader*, enkelijk van onder zigtbaar.

Hoedanig deeze Boom-gewassen moeten waargenomen worden. Men bevind deeze *Boom-gewassen* teeder van aart, zoo wel van de een als de andere soort. Konnen in deeze koude Gewesten gantsch geen *Herfst-reegenen*, *Stormwinden;* *mistige Lucht*, *Hagel*, *Sneeuw* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in het laatste van *September* of begin van *October*, na dat de jaarstijd goed of onbequaam is, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld worden, daar ze, zonder eenige tocht, of koude Lucht-zuyging, door de Vensteren zoo lang Lucht en Zon mogen genieten, als de uytwendige koude zulks wil toelaten. Als nu dezelve vermeerderd, werden ze gesteld, daar men haar kan bewaren zonder te *bevriezen*, en zonder vuur, zoo het geschieden kan, vermits ze deeze voor haar onnatuurlijke warmte niet lange, zonder schade te lijden, konnen verdragen. Of anders moeten ze staan, daar alleen bij sterke *Vorst* door een yzeren Oven werd gevuurd. Als deeze *koude* voorbij is, moeten ze weer de Lucht genieten; en gedurende de gantsche *Winter* mogen ze maar een- of tweemaal van boven bevochtigd zijn met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water; ook niet voor in 't begin of ten halven van *April*, na dat zich het Weêr schikt, met een zachte Lucht en aangename Reegen, wederom buyten gesteld; voor *Sneeuwwater*, *koude nagten*, *schrale* en *hayrige Winden* wel verzorgd en gedekt worden.

Aanwinning, alleen door haar Zaad. Deeze schoone *Boomtjens* kan men in onze Gewesten alleenlijk *aanwinnen* door haar *Zaad;* het welk men met een volle Maan van *Februarius* binnens huys (vermits het zomtijds vrij lang in de aarde blijft leggen,

eer

Barba
Iovis
Antiquorum.

BARBA IOVIS
RECENTIORVM.

CHAMÆ MESPILUS ALPINA

eer het opkomt), of buyten in *Maert*, of in *April*, niet diep zayd in een Pot, gevuld met goede zandige aarde. Daar na op een warme plaats zet, en zomtijds van boven zoetjens begiet met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water.

Hoedanig op te Queeken. De jonge uyt dit *Zaad* voortgekomene *Planten* zijn zeer teeder van aart, en het valt zeer bezwaarlijk, haar de eerste *Winter* over te houden: doch veel bequamer geschied dit in de tweede, wanneer hare *Struyk* Houtachtiger geworden is. Eevenwel moeten ze genieten een gedurige Lucht, zonder eenige Togten, wanneer 't niet *vriest*; en als de *Vorst* zich doed voelen, zoo weynig warmte des *vuurs*, als eenigzins mogelijk is. Want de ervarentheyd heeft geleerd, dat 't zelve hare meeste vyand, en de grootste Rover haars leevens is.

KRACHTEN.

Wijn een goede smaak te geeven. DE *Zilvere Bladeren* van dit *Gewas* worden heedensdaags in *Wijn-vaten* gedaan, om, neevens andere dingen, de *Wijn* daar door een aangename *smaak* te geeven.

Van hare *Krachten* in de *Geneeskonst* weet ik niets te zeggen, vermits dezelve tot noch onbekend, en van niemand oyt beschreeven zijn.

XLII HOOFDSTUK.

LAGE BERG-MISPEL-BOOM.

Namen. Ot noch toe, mijns weetens, met geenen anderen als deezen naam in het *Neederlandsch* bekend, werd in het *Latijn* geheeten CHAMÆMESPILUS ALPINA, om dat hij gevonden word op de Gebergten van *Italien*; of ook MESPILUS HUMILIS MONTANA; en in het *Italiaansch* NESPOLO MINORE MONTANARA.

Wat voor een aarde zy beminnen. Deeze *Gewassen* beminnen een gemeene; zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist en 't Mol der vergane Boombladeren doormengd: een opene, luchtige, vrye, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water.

Bloemen. In onze Gewesten wassen ze niet meer dan vier voeten hoog. Geeven ieder jaar groenachtig-bleeke *Bloemen*, Tros-wijze, weynige en ook veele, bij een gevoegd. Vruchten. Desgelijks kleyne *Vruchten*, die van de *Hagedoorn* wel gelijkende, doch wat grooter en ronder; eerst bleek-geel, daar na gantsch rood, van binnen voorzien met twee kleyne bruyne *Steentjens*; maar noyt of zeer zelden volkomen rijp *Zaad*.

Aart in deeze Landen. Reedelijk hard zijn ze van aart. Buyten staande, konnen ze niet alleen *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, en *Rijp*, maar ook sterke *Vorst*, doch in onze Gewesten niet langer dan twee, of ten hoogsten drie jaren, verdragen; want ten eynde diens tijds worden ze gemeenelijk door deeze ongemakken van 't leeven beroofd, gelijk de ervarentheyd mij tot vier malen toe heeft geleerd. Doch ik bezitte die nu wederom leevendig, door de milddadigheyd van den eerwaardigen Heer FRANCISCUS STERBEEK. Brengen jaarlijks voort rondachtige *Bladeren*, die van de *Queeboom* niet zeer ongelijk, doch wat kleyner en dikker; van een aangenaam groen, en onder grijs-wit van verwe, hangende aan bruyne *Takjens*, doch daar na wat bleeker wordende.

Waarneeming. Ter oorzaak harer teederheyd moet men haar, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, 's Winters binnens huys op een luchtige plaats zetten, met matig Reegen-water onderhouden, en niet voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na geleegentheyd van de tijd, weer buyten brengen.

Aanwinning door Loten. Konnen ook niet *aangewonnen* worden, dan door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*; welke men ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*; met aarde bedekt, en, als de *wortelen* twee jaren oud zijn geworden, van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

Door Zaad uyt heete Landen overgezonden. Indien iemand 't *Zaad* deezer LAGE BERG-MISPELBOOMEN uyt heete Landen heeft bekomen, die moet het met een wassende Maan van *September*, *November* of *Maert* hol en luchtig *zayen* in een Pot, voorzien met de hier boven beschreevene grond, niet dieper als twee Stroo breed. Dezelve dan op een warme plaats neer stellen, en in drooge dagen dikmaal met Water begieten, vermits het niet haast, maar zeer langzaam opkomt.

KRACHTEN.

Artzenyen van dit Gewas. DE *Vruchten* van dit aardig *Struvel-gewas* zijn warm en droog; ook te zamen-trekkende van aart. Gedroogd; en 't Poeder op varssche *wonden*, *lopende* of *vuyle gezwellen*, ook op *Schurftheyd* en *Krauwagie* gestroyd, droogd en geneest dezelve.

XLIII HOOFDSTUK.

COCCINILIEBOOM.

Verscheyde namen. Eeze dierbare en zeer voortreffelijke Boom, aan wiens teedere *Takken* de kostelijke en over-schoone *Vermillioen-verwe*, of de *Scharlake-Bezie*, groeyd, werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook KARMOSYNBOOM genoemd. In het *Latijn* ILEX MINOR, ILEX COCCIFERA, en ook KERMES: in 't *Hoogduytsch* SCHARLACHBAUM: in 't *Fransch* ESCARLATE; en in 't *Italiaansch* ILICE MINORE.

Twee verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheydene soorten; namentlijk, deeze ILEX COCCIFERA MINOR, of OPRECHTE COCCINILIEDRAGENDE BOOM; en ILEX GLANDIFFRA MAJOR, of GROOTE ILEXBOOM, die niet anders dan *Eykelen* voortbrengd. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij begeeren. Zij beminnen een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der van binnen vergane Boomen doormengd: een opene, warme, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats, ook matige vochtigheyd. Geeven in deeze Gewesten noch *Bloem* noch *Vrucht*. Zijn tamelijk hard; maar konnen echter de felle *Winterkoude* niet verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April* in Potten of houte Bakken, na geleegentheyd harer groote, geplant zijnde, ontrent half *October* binnens huys worden gesteld, op een luchtige plaats, daar niet gevuurd werd, dan alleen wanneer men vreeze heeft voor een al te sterke, doordringende *Vorst*. Gedurende deeze *Winter-tijd* onderhoud men ze met matig Reegen-water, en niet voor half *April* brengd men ze weer buyten met een donkere Reegenachtige Lucht. Waarneeming.

Aanwinning door jonge Loten. In deeze koude Gewesten kan men haar *aanwinnen* alleen door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgewassene *jonge Loten*: welke men ten halven, een lid van een vinger lang, insnijd, op de wijze der *Angelieren*, niet voor in *April*, terstond na het eerste *Quartier* der Maan; en dan met aarde aanvuld. Als ze nu langzamelijk *Wortelen* hebben bekomen, moeten de-

 zelve

zelve ten minsten twee jaren oud zijn, eer men ze opneemt, en van de *oude* affnijd. Daar na moet men ze met de genoemde Maan van *April* verplanten in bequame Potten.

Door Zaad, en hoe dan te Queeken.

Evenwel kan men haar ook *vermeenigvuldigen* door haar *Zaad*, uyt warme Landen bekomen: het welke met een wassende Maan van *Maert* werd gelegt in een Pot, niet diep maar hol, en verre van malkander. Tot op den laatsten *May* moet deeze Pot gedurig in warme Paerdemist worden gezet. De hier van opkomende *jonge Boomtjens*, welke zich gemeenelijk bruyn-verwig aan de punten harer *Takjens* vertonen, mag men niet opneemen, om ieder afzonderlijk in een Pot te planten, voor dat ze twee of drie jaren in de eerste Pot hebben gestaan.

KRACHTEN.

Hoog Scharlaken en Karmozijn verwe.

DE kleyne, ronde, en schoon-roode *Vruchten*, *Knopjens*, of *Greynen*, aan de teedere *Takken* van de kleyne *Coccinilieboom* groeyende, waar van bekomen word de *hooge Scharlake* of *Karmozijn verwe*, zijn verdrogende en te zamen-trekkende van aart; ook dikmakende, en een weynig bitter van smaak.

Plin. l. 24. cap. 4. Fallop. Expos. 100. in lib. Hipp. de Vulner.

Met Wijn ingedronken, of anders in spijzen gebruykt, stoppen ze de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen. Met Wijn vermengd, geneezen ze allerley *Wonden*, inzonderheyd des *Hoofds*. Alleenlijk gestoten, en gelegt op zware *quetzingen*, bij welke de *Zeenuwen* zijn geraakt, heelen dezelve. Versterken en verquikken desgelijks 't Hert.

Galen. lib. Simp. Med. 6.

Worden daarom ook gebruykt in de welbekende *Compositie*, *Confectio Alkermes*; dus genoemd na deeze *Kermes* of *Coccinilieboom*.

Mesues lib. de elect. dist. 1. Camer. l. 4. c. 51. Bauhin. lib. 7. cap. 2. part. 2. tom. 1.

Welke *Confectie* 't Gemoed vervrolijkt, en 't Hert zeer versterkt; ook uytdrijft alle *overvloedige*, *grove*, *zwart-gallige* en *zwaarmoedige Vogten*. Is goed voor de *Hert-klopping*, *Bezwijmeling*, en *Hertvang*. Versterkt en verligt inzonderheyd de *Vrouwen in 't baren*, ter dier tijd, of ook van te voren gebruykt. De gestotene *Vruchten*, met Wijn ingenomen, vermogen eeven 't zelve. Zijn daarenboven zeer dienstig teegens *lamheyd* en *beroerdheyd*.

Dodon. lib. 29. cap. 5.

De *Eykelen*, of *Vruchten*, van de *Ilex Glandifera major*; of *Groote Ilexboom*, gaan in smaak en gezondheyd onze *gemeene* verre te boven.

Diosc. l. 1. c. 145.

De *Bladeren* verkoelen, en drijven te rugge. Gedroogd en gestoten, neemen wech de ontsteeking der vuyle en bloedige *gezwellen*: versterken deeze, en alle andere zwakke deelen des Ligchaams.

De *Bast* der *Wortelen*, gantsch week in Water gekookt, geeft aan het *Hayr* des Hoofds een *zwarte verwe*.

XLIV HOOFDSTUK.

GENEVERBOOM.

Verscheyde namen.

ALtijd groen-blijvende, en genoeg bekend, werd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook DAMBESIEN- en van zommige IMBEERNBOOM genoemd. In het *Latijn* JUNIPERUS: In het *Hoogduytsch* WACHHOLDER, of ook WECHHOLTER: In 't *Fransch* GENEVRE, en in 't *Italiaansch* GENEPRO.

Tweederley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten, te weeten: JUNIPERUS MAJOR, of GROOTE GENEVERBOOM, en JUNIPERUS MINOR, of KLEYNE GENEVERBOOM. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen; of anders onvruchtbaar blijven; met een zeldzaamheyd.

Zij beminnen uyt eygener aart een dorre, onvruchtbare, en slegte, zandige grond: veel, en ook matige Reegen. Geeven ieder jaar volkomene *Vruchten*; welke in 't tweede jaar eerst hare rechte rijpheyd bekomen. Ondertusschen verneemt men al weer nieuwe voortkomende *Beziën*. Zoo dat men aan deeze *Boomen* geduriglijk vind *rijpe*, *halfrijpe*, en op *nieuws aanwassende Vruchten*. Maar indien ze werden gezet in een *goede welgebouwde aarde*, zoo blijven ze altijd *onvruchtbaar*, en brengen noyt eenige *Beziën* voort. Gelijk ook niet doed de eerst-gedagte soort JUNIPERUS MAJOR, of *groote Dambeziënboom*, in deeze koude Gewesten, vermitsze een warmer Luchtstreek gewoon zijn.

Aanwinning.

Zij worden *aangewonnen* alleen door hare *Vruchten*; welke men met een volle Maan van *Maert* in de aarde moet leggen; niet diep: ook niet opneemen om te verplanten, voor dat de opgekomene *jonge* drie jaren oud zijn geworden.

door hare Vruchten.

Men legt ze ook wel in *October* in een Pot, of Bak, vol aarde; welke men dan 's *Winters* binnens huys bewaard: in de *Maert* daar weer uyt neemt, en dan op een goede drooge plaats in de aarde *Zayd*, hol en luchtig. Dus komen ze in 't volgende jaar zeer bequaam en veelvoudig voort.

Zap, of Gom deezer Boomen, genoemd Vernis.

Het *Zap*, of de *Gom*, welke uyt deeze *Boomen* vloeyd, werd in 't *Latijn* genoemt VERNIX, en op het *Neederlandsch*, na 't *Latijnsche* woord, VERNIS: weegens de glans zeer gebruyklijk tot veelerley verwingen; ook bij alle konstige en slegte Schilders, Verwers, en diergelijke.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 6.

DE *Bladeren*, of *Topjens*, en de *Vruchten* deezer *Boomen*, zijn droog in den eersten, en warm in den derden; maar 't *Hout* beyde warm en droog in den derden graad. Hebben een openende, verteerende, versterkende en dun makende kracht.

Vruchten. Tragus l. 3. cap. 58. Diosc. l. 1. cap. 104.

De *Vruchten* gepulverizeert, en zoo opgelegt; desgelijks in Wijn gekookt, doen alle *gezwellen*, zoo wel *inwendig* als *uytwendig*, verteeren. Versterken 't *Hoofd*, en de *Oogen*. Zijn goed voor alle *koude Zinkingen*; 't *Flerecijn*, pijn in de *Zijde*, allerley *Wonden*, *Geraaktheyd*; *beevende Leeden*; ook voor de *Longe*, *Borst* en *Hoest*. Versterken, en maken een graage *Maag*, en gezond *Bloed*. Scharpen 't *verstand*; breeken de *Blaas-* en *Nieren-steen*; dringen de *Waterlossing* voort; veroorzaken, inzonderheyd in de Mond geknauwd, een goeden *Adem*; verdrijven alle *quade Lucht*; versterken de *Moeder*; desgelijks 't *Hert*, in tijd van *Pest* met Wijn gedronken. Van zwangere *Vrouwen* in 't laatste harer dragt in spijzen gekookt, en dus gegeeten, doen haar gemakkelijk *verlossen*. Op kolen gelegt, verjagen ze door haren reuk allerley *giftige Dieren*.

Serap. lib. Simp. cap. 270.

'tZap.

Het *Zap* deezer *Vruchten* met Wijn gedistilleert, en daar meê gewasschen, verteerd de *voort-eetende*, en allerley *vuyle Zweeringen*.

Dodon. lib. 30. cap. 4.

De *Vruchten* zelfs, kleyn gestoten, in Wijn gezoden, daar na uytgeparst, en weer tot een tamelijk dikke Brij gekookt; dan 's avonds en 's morgens een Leepel vol daar van ingenomen, bewaard de menschen voor alle *vergif*, en *Pest*: versterkt de *Maag*, de *Leever*, het *Gezicht*, de *Harssenen*, en neemt wech de duyzelige dampen der zelve. Is goed teegens de *Waterzucht*, *koude Pis*, inwendige *zweeringen*; *vallende ziekte*, *Hoest*, *Engborstigheyd*, opstijging der *Moeder*, en *Buykpijn*. De *Vruchten*, of *Beziën*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verwekken de voortkoming der *Maandstonden*.

Plin. lib. 24. cap 8. Averr. lib. Simp. cap. 41.

Lonicer. lib. 1. cap. 25.

De *Gom*, warm en droog in den tweeden graad, gepulveriseert, en met Wijn ingedronken, dood de *Wormen*; versterkt de verkoude *Zeenuwen*; doed 't *Braken* ophouden; stild de *Roode-* en *Buykloop*.

De

Genever-oly. De *Oly*, getrokken uyt de *Beziën*, is desgelijks goed voor de gebreeken der *Leever*, *Nieren*, *Milt*, 't *Colijk*; ook tot alle *wonden* en *gezwellen*. Verdrijfd de *Doofheyd* der ooren; in de zelve gegoten. In de Mond gehouden, de *Tandpijn*. Geneest de *Lamheyd*, *Jigtigheyd*, en *Kramp*. Verteerd de *pijn der Gewrigten*, of in de te zamen-voegingen der *Leeden*; ook alle andere ongeleegentheeden, veroorzaakt door *koude*; inzonderheyd gedaan in Brandewijn, en 's morgens twee, drie, of vier leepelen vol daar van gedronken. (*Amat. Lusit. lib. I. enarrat. 93.*)

Plin. lib. 16. cap. 40. Het *Hout* deezer *Boomen* blijft zuyver, zonder eenige *Worm-gaatjens*. Ter dier oorzaak had men oud tijds de *Trappen* in den *Tempel van Diana*, volgens PLINII Getuygenis, van dit *Hout* gemaakt.

XLV HOOFDSTUK.

KRUYS- of DOORN-BEZIENBOOM.

Verscheyde namen. Oo zeer van veele geliefd, als wel bekend. Werd in 't *Neederlandsch* niet alleen genoemd KRUYS- en DOORN-BEZIENBOOM, maar ook KRUYS-DOORN, KROES-BEZIEN, en STEKEL-BEZIEN. In 't *Latijn* UVA CRISPA, of GROSSULARIA: in 't *Hoogduytsch* STACHELBEER, of ook KRAUSZBEER: in het *Fransch* GROISEILLES; en in het *Italiaansch* UVA SPINA, of UVA MACINA.

Zes. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* verscheyde soorten.

Bijzondere soorten. I. UVA CRISPA FRUCTU MAXIMO, of *Kruys-bezienboom* met een zeer groote blanke Vrucht. II. UVA CRISPA MAJOR FRUCTU ROTUNDO, of groote *Kruys-bezienboom* met een gemeene ronde Vrucht. III. MAJOR FRUCTU OBLONGO, of *groote Kruys-bezienboom* met een langwerpige Vrucht. IV. FRUCTU MINORE, of met een kleyne Vrucht. V. FRUCTU PURPURASCENTE, of met een donkere Purpure Vrucht. VI. UVA CRISPA FRUCTO NIGRO, of *Kruys-bezienboom* met een gantsch zwarte Vrucht. Al te zamen zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige, en met tweejarige Koeyemist wel-voorziene grond; immers zoo lief als een kleyige, vette, en een weynig met zand gebrokene aarde; een luchtige, opene, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. (Haren aart.) Geeven ieder jaar niet alleen vroeg in *April Bloemen*, maar ook volkomen rijpe *Vruchten*. Konnen 's *Winters*, zonder eenige schade, uytstaan sterke *Storm-winden*, *Hagel*, harde *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds.

Aanwinning. Werden in deeze Landen *aangewonnen* op *drie* bijzondere wijzen; namentlijk:

Door een- of twee-jarige Loten. *Eerst*, door hare, met een volle Maan van *Maert* of *Februarius* afgesneedene, een of twee-jarige *Loten*; doch de een-jarige zijn hier toe de beste; en de twee-jarige sterkst drijvende. Deeze steekt men in de aarde, zoo wel op een luchtige als schaduwachtige plaats tamelijk diep. Dus zullen ze binnen weynige Maanden van zelfs *wortelen* schieten, en voort-groeyen. Doch mogen, om te verplanten, niet opgenomen worden, voor dat ze twee jaren lang op dezelve plaats der inSteeking hebben stil gestaan.

Door jonge Scheuten. *Ten anderen*, door hare bij de *Wortel* uytgelopene *jonge Scheutjens*, of boven de aarde in de zelve neergebogene *Takken*; welke of van zelfs *Wortelen* vatten, of die verkrijgen, ten halven, op de wijze der *Angelieren*, ingesneeden zijnde: 't welk geschied in de eerste *Zomer*. Daar na wordenze in het volgende Voorjaar in *Maert*, ook in *October*, *November*, of *Februarius*, met een afgaande Maan altijd van de *oude* afgenomen en verplant.

Door haar Zaad. *Ten derden*, door hare *Vrucht*, en 't daar in zijnde *Zaad*. De *Bezien*, als ze noch niet al te rijp zijn, plukt men af met een volle Maan, en men legt ze neer op een drooge plaats, op dat ze met'er tijd in zich zelven mogten drogen. Doch men moet wel toezien, dat ze in de *Winter* niet *bevriezen*. Daar na, als de Maand *November*, *Februarius* of *Maert* aankomt, doet men 't *Zaad* uyt de verdroogde *Bast* of *Schel*, en men *zayd* het, een uur voor of na de volle Maan: niet meer dan een stroo breedte diep, hol en luchtig in een goede wel toebereydde grond. Dus zal het gedagte *Zaad* overvloedig voortkomen; inzonderheyd, als men zomtijds, bij droog Weêr, een weynig Reegen-water daar over giet.

Onder deeze komen dikmaal aardige veranderlijke soorten voort. Als nu deeze dus opgekomene *jonge Boomtjens* twee jaren lang hebben stil gestaan, werden ze opgenomen; en men snijd hare voornaamste regt-neergaande *Hert-wortel*, tot aan de bovenste *zijde-wortelen*, gantschelijk af. Daar na zet men ze weer in, op een goede luchtige plaats, met een afneemende Maan, ieder bijzonder; zoo geeven ze met'er tijd hare *Vruchten*; aan welke dikmaal zeer *aanmerkelijke* en *aardige veranderingen* worden gevonden; niet alleen in *grootte* en *smaak*, maar ook in *verwe*; tot een zonderlinge verlustiging voor 't Oog.

Hoe men uytsteekend groote en schoone Vruchten kan winnen. Is iemand begeerig, om van deeze *Boomtjens groote* en *uytsteekende Vruchten* te winnen, die grave ieder Voorjaar, in *Februarius*, of 't begin van *Maert*, om de *Wortel* in 't ronde een *Groef*, van ruym een Voet breedte, en smijt daar in oude twee- of drie-jarige Koeyemist, tot aarde geworden, en kleyn gewreeven: overdekke dan dezelve weer met aarde, zulker wijs, dat de Mist niet gezien worde: zoo zullen ze ieder jaar *boven maten groote* en zeer *schoone Vruchten* voortbrengen: inzonderheyd als men de *Boomtjens* in elk Voorjaar, in de Maand *Februarius*, van hare jonge overvloedige *Takken* rijkelijk besnoeyd; het welk altijd behoord te geschieden.

Hoe men Doorn-bezien een geheel jaar lang kan goed bewaren. Heeft iemand vermaak, om niet alleen in den *Herfst*, maar ook door de geheele *Winter*; ja tot dat de nieuwe weer aankomen, deeze *Vruchten goed en smaakelijk te bewaren*, die neeme een hard gebakkene grauwe Pot, zoo groot als hij wil, en legge deeze *Doorn-bezien*, met een volle Maan, of straks daar na afgeplukt, noch hard en groen, wel gezuyverd van hare *Steeltjens* en *Knopjens*, of overgebleevene verdorde *Bloem*, daar in. Giete dan daar op goede heete Fransche Wijn, tot dat ze daar onder gantsch bedekt leggen. Als de Wijn weer koud geworden is, moet men die bedekken met een dunne Bodem van gesmoltene Boter; en dan de Pot stellen in een drooge luchtige plaats, daar het bij sterke Vorst niet vriest. Zoo dikmaal als men wil kan men'er de *Doornbezien* uythalen. Doch op dat'er geen Lucht bij kome, moet men altijd de uytgenomene Boter weer hersmelten, en op nieuws daar over gieten en de Pot zeer weynig beweegen, op dat de Boter aan de kanten der zelve niet los wierd. Op deeze wijze gehandeld, zullen ze *een geheel jaar* konnen goed blijven.

Hoe men deeze Boomtjens kan bewaren Deeze *Vrucht-dragende Boomtjens* worden dikmaal van de *greene Rupzen* gequeld, welke hare *Bladeren* te eenemaal vernielen en op eeten; waar op dan hare *Vruchten* gantschelijk verderven en afvallen. Ja worden wel zoodanig beschadigd, dat de *Boomtjens* zelve quijnen; allenxken versterven, en uytgaan. Met een kleyne moeyte kan men, zoo haast men dit *ongediert* daar in gewaar word, deeze ongeleegentheyd voorkomen.

voor de zeer schadelijke groene Rupzen. Neem drie of vier *Bladeren* van oprechte *Americaansche* of *Virginiaansche Tabak*. Kook dezelve, ontrent 't vierdedeel van een uur lang, in Reegen-water, in een groote Pot, of matige kopere Keetel. Als nu

dit

dit Water, op de gemeldde wijze gezoden, koud geworden is, zoo begiet, of besprengt met dit vogt, in droog Weêr uwe *Boomtjens*; en stroy, terwijl ze noch nat zijn, 't stof van dezelve *Tabak* op de *Bladeren*, zoo zullen al de *Rupzen* schielijk afvallen, haastig sterven; immers niet weer aan den Boom komen; inzonderheyd zoo men dit middel in den tijd van veertien dagen twee of driemaal in het werk steld. Indien men verneemt dat dit gespuys weer aan de *Boomtjens* komt (het welk echter zelden gebeurd, ten ware lang daar na) zoo kan men handelen op de voorige wijs.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 26. cap. 8. De jonge *Bladeren* der *Kruys-bezienboomen*, rauw gegeeten, drijven de *Waterlossing* voort. Zijn goed teegens het *Graveel*; en werden, in plaats van *Moerbezien-bladeren*, de *Zijde-wormen* ter spijs gegeeven.

De *Vruchten*, koud en droog in den tweeden graad, hebben een te zamen-trekkende kracht. Als ze gantsch rijp werden gegeeten, verwekken ze *pijn des Ligchaams*, en maken een *quaad*, *galachtig Bloed*.

Lobel. lib. 2. fol. 240. De *onrijpe Bezien*, of der zelver *Zap*, werden op *heete gezwellen*, 't *Wildvuur*, en de *Roos* gelegt. Verstoppen 't Ligchaam; de *witte Vloeden* der Vrouwen, en allerley *Bloedgang*.

Matthiol. l. 1. c. 105. Bauhin. lib. 6. cap. 20. Part. 2. tom. 1. Met Zuyker gekookt, of bij andere spijzen gedaan, zijn ze ieder aangenaam: versterken de *zwangere Vrouwen*; verhinderen een *misval*: beletten alle inwendige *verrotting*: verwekken *eetens-lust*; verslaan de *Dorst*; verquikken en geeven kracht aan 't *Hert* en 't geheele *ingewand*: neemen wech de *brand* van het zelve: zijn goed in *hitzige Koorten*, en *pestilentiale Ziekten*: dienstig, voor de geene die geplaagd worden van de *Spaansche pokken*, de *Gal* en 't *Bloed-spouwen*.

Tragus lib. 3. cap. 14. Men maakt ook een *Verjuis* van het *Doornbezienzap*, eeven gelijk men doed van dat der onrijpe Druyven.

XLVI HOOFDSTUK.

JASMYN, of JESEMYN.

Verscheyde namen.

Met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam, werd dit aangenaam, edel, en wel-riekend Gewas in 't *Neederlandsch* genoemt. In het *Latijn* JASMINUM, JESEMINUM, of GELSEMINUM: in 't *Hoogduytsch* JASMIN: in 't *Fransch* ook JASMIN, of anders JOSEMIN; en in 't *Italiaansch* GELSIMINO.

Agt verscheydene zeer schoone soorten, van dit edel, welriekend Gewas. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *agt* zeer schoone, bevallijke, verscheydene soorten, namentlijk.

I. JASMINUM VULGARE FLORE ALBO, of *gemeene witte Jasmijn*; welke ook werd geheeten JASMINUM SYLVESTRE, of *wilde Jasmijn*. II. JASMINUM SEMPERVIRENS FLORE LUTEO ODORATO, of altijd groen-blijvende, met een schoon blinkend *Loof*, en geele welriekende *Bloemen* vercierde *Jasmijn*. III. JASMINUM SEMPER VIRENS AMERICANUM FLORE LUTEO ODORATO MAJORE, of altijd groen-blijvende *Jasmijn* uyt *America*, met een groote geele welriekende *Bloem*. IV. CATALONICUM FLORE ALBO EXTRA RUBELLO, of *Spaansche* welriekende *Jasmijn*, met een groote, van binnen witte, en van buyten roode *Bloem*. V. INODORUM FLORE LUTEO, of *geele Jasmijn*, zonder eenige reuk. VI. LUTEUM GENISTA FACIE, of *geele Jasmijn* zonder reuk, dragende de gedaante van *Brem*. VII. PERSICUM TENUIFOLIUM CŒRULEUM, sive FOLIIS DISSECTIS, of *Jasmijn* van *Perzien*, met teedere, of gesneedene *Bladeren*, en een blauwe *Bloem*. VIII. JASMINUM PERSICUM PALLIDO CŒRULEUM LATIFOLIUM, sive FOLIIS INTEGRIS, of welriekende *Jasmijn* van *Perzien* met ongekerfde breede *Bladeren* en een bleekblauwe *Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*. Zullen derhalven, als haren aart onderzocht hebbende, van ieder in 't bijzonder den Leezer een kort en eygentlijk berigt geeven.

Het JASMINUM SEMPER VIRENS FLORE LUTEO ODORATO, of *welriekende*, *geele*, *altijd groen-blijvende* en van naturen aardig *blinkende* JASMYN heeft zomtijds vijf, doch gemeenelijk drie *Bladeren* bij malkander gesteld, ook dikmaal wat hol of geuts wijze gebogen; van welke 't middelste 't grootste, hoogste, breedste, ook *Ovaals-wijze* rond zich vertoond: de andere twee zijn weynig korter; in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt eenige andere kleynder, doorgaans wat krom gebogen, en altijd opwaarts gekeerd, voortkomen. Aan de inwendige zijde lopen ze onder een weynig korter toe, als aan de uytwendige; doch zijn al te zamen aan hare randen effen, of slegt; eyndigende voor in een stomp punt; wat dikachtig, en zacht in 't aanraken: boven donker-groen glinsterende van verwe, doch van onder bleeker, rustende op korte *Steeltjens*. Komen aan hare ronde, teedere, en bleek-groen-verwige *Steelen* in de rondte voort, een duym breedte, wat min of meer, boven malkander; dan uyt de een, dan uyt de andere zijde. *Welriekende, geele, altijd groen-blijvende en aardig blinkende Jasmijn. Gedaante der Bladeren.*

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige aarde, bestaande uyt twee deelen gemeene, bequame en gantsch niet schimmelig-riekende grond; twee deelen grof zand, daar geen zoutigheyd bij is; twee deelen Mol der verdorvene Bomen, of in plaats van dien 't Mol der verrotte Boom-bladeren; een deel twee-jarige Paardemist, en een deel een-jarige Hoenderdrek, wel door malkander gemengd: een warme, vrye, opene, luchtige, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en matig Reegenwater. Geeven, de geheele *Zomer* door, schoone, geele, kleyne, vijf-gebladerde *Bloemen*, maar noyt volkomen rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart. Konnen niet veel koude *Herfst-reegenen*, *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen. *Bloemen.*

Hoedanig zij waargenomen moeten worden. Worden derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in 't laatste van *September* of begin van *October*, na geleegentheyd van de jaarstijd, droog binnens huys gebragt, en gesteld op een luchtige, goede, bequame plaats, waar in, of gedurende de geheele *Winter* door een kagchel-oven, of alleen bij *vriezend* Weêr gevuurd werd. Moeten ook in deeze gantsche tijd niet meer als twee, of ten hoogsten driemaal, met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van boven begoten zijn; vermits ze veele vochtigheyd gantschelik niet, maar wel droogte verdragen konnen. Zouden anders hier door, zoo zeer als door de *Herfst-reegenen*, komen te verderven. Hier op moet men wel nauwkeurig acht neemen. Ook mag men haar niet voor half *April*, met een aangename Lucht en zachte Reegen, weer buyten in de Zonne-stralen stellen; doch voorzichtig zijn, in haar te bewaren en te dekken voor koude nagten, hayrige, of schrale winden.

Altijd groen-blijvende Jasmijn uyt America, met groote, geele, welriekende Bloemen. Het JASMINUM SEMPER VIRENS AMERICANUM FLORE LUTEO ODORATO MAJORE, of *altijd groen-blijvende Jasmijn uyt America*, *met een groote*, *geele*, *welriekende Bloem*, moet met de zelve aarde voorzien, en op dezelve wijze behandeld worden. Deeze *Jasmijn* heeft geen blinkende, maar droevige *Bladeren*. Zijn ook niet geuts-wijze, maar gantsch vlak, of plat, gesteld. Daarenboven niet zoo groot als de voorgaande, maar veel kleynder; bleek-groen van verwe; veel holder geplaatst, en zachter in het aanraken; doch op de *Bladeren.*

zelve

IASMINUM SEMPER VIRENS AMERICANUM

IASMINVM COERVLEVM PERSICVM TENVIFOLIVM.

zelve wijze, echter meer vijf als drie, bij een en onder malkander voortkomende, altijd voor in een eyndigende; de andere twee en twee regt teegens over malkander gesteld, rustende op korte *Steeltjens*; nu aan de eene, dan aan de andere zijde van hare *Takken* boven malkander uytspruytende: uyt welker bovenste *hertscheuten* de *Bloemen* voor den dag komen; vier, vijf, zes, of meer te zaam-gevoegd, doch de eene na de andere open-gaande. Zij zijn veel grooter als die van de boven-gemelde; ook holler en vlakker gesteld, rustende op langer *Steeltjens*. Bestaan uyt vijf, voor stomp-of rond-toegaande *Bladertjens*; van verwe schoon-geel, en aangenaam van reuk.

Bloemen.

Aanwinning door jonge of oude Loten.

Deeze twee zeer schoone *Gewassen*, welke in onze Gewesten niet meer als ten hoogsten vier voeten opwaarts schieten, werden alleen *aangewonnen* door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde, uytgeschotene *jonge*, of ook wel *oude Loten*: welke men ten halven insnijd, op de manier der *Angelieren*, een lid van een vinger, of wat langer: dan met aarde aanvuld; of de *Loten* zachtjens daar in buygd, en een *houte haakje* daar over in de grond steekt, om vast te leggen, en niet verschoven te worden. Dus schietenze, in 't laatste van de eerste, of gemeenelijk in de tweede *Zomer*, jonge *Wortelen*; doch weegens hare teederheyd, en 't gevaar, 't welk ze ter dier oorzaak onderworpen zijn, mag menze niet, voor dat ze anderhalf- of twee jaren oud zijn geworden, van de *oude* afneemen, en met een wassende Maan van *May* of *April* in Potten verplanten, ieder bijzonder.

En wat daar ontrent in acht staat te neemen.

De *Loten* dus gezet zijnde, moet men ten eersten, om de *Wortelen* zich dies te beeter te doen vestigen, met een weynig Reegen-water van boven begieten, maar daar na niet meer. Want de gedagte hare *jonge* en van naturen teedere, bleek-geele *Veezel-wortelen*, door de opneeming gekrenkt zijnde, konnen, zonder een haastig verderf te gevoelen, niet veel vochtigheyd verdragen. Men zet ze ook niet, gelijk andere, een tijd lang in een schaduwachtige plaats, maar terstond in de vrye lucht, daar de Zon onverhinderd op haar mag speelen. Hier door beklijven ze dies te eerder, en groeyen dan voort. De gemelde *Veezel-wortelen* deezer *Jasmijnen* vertonen haar dikmaal boven de aarde, of kijken met hare punten uyt dezelve.

Gemeene wel-riekende witte *Jasmijn*.

Het JASMINUM VULGARE FLORE ALBO, of *gemeene witte wel-riekende Jasmijn*, is veel harder van aart. Bemind een goede zandige, met wat twee-jarige Paerdemist, en een weynig een-jarige Hoenderdrek door malkander gemengde grond: een opene, vrye, warme, luchtig ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen. Geeft ook aangename *Bloemen* in het laatste van *Junius*, en wat later; maar noyt volkomen *Zaad*. Werden van een kleyne *Rijp* niet ligtelijk beschadigd; doch wel van sterke *Vorst*. Moeten derhalven, op de voorgemelde tijd, en met de genoemde Maan in een Pot gesteld zijnde, 's winters binnens huys gebragt werden, en bewaard op een luchtige, warme, of gemeene plaats, doch daar ze niet sterk konnen bevriezen. Met matige vochtigheyd moet men ze onderhouden; en niet voor in 't begin of ten halven van *April*, met een reegenachtig Weêr en een zachte lucht, weederom buyten brengen.

En hoedanig ontrent dezelve

gehandeld moet worden.

Zij blijven niet altijd groen, maar verliezen 's *Winters* al hare Bladeren; van welke ze (in 't Voorjaar buyten gesteld) ook van alle doode punten der Takken wel gezuyverd zijnde, zoo lopen ze haastig weer uyt, en tonen zich als vernieuwd.

Aanwinning.

Door geen ander middel konnen ze ook *aangewonnen* worden, dan alleen door hare bij de Wortel uytgelopene en ingesneedene, of van zelfs wortel schietende *jonge Scheutjens*; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en in Potten verplant.

Groote wel-riekende

Het JASMINUM CATALONICUM FLORE ALBO EXTRA RUBELLO, of *groote wel-riekende Spaansche Jasmijn*, teeder van aart, en in een Pot geplant, wil op dezelve wijze, in aarde, warme plaats, water, tijd, en de andere dingen behandeld, gequeekt en waargenomen zijn, als het JASMINUM SEMPER VIRENS FLORE LUTEO ODORATO, of *altijd groen blijvende Jasmijn*.

Spaansche Jasmijn.

Uyt eygener aart werd deeze soort ongelooflijk *oud*; waar van de mijne tot een zeekere getuyge verstrekt, vermits ik dezelve alreeds bij de *dertig jaren* heb gehad, en echter is ze noch in zoo een krachtige welstand, als of ze maar tien jaren had bereykt.

Werd zeer oud.

Deeze beziens-waardige *Plant*, altijd hare bladeren behoudende, tot dat'er weer nieuwe komen, werd ieder Voorjaar, in het begin van *May*, van hare eenjarige *Takjens* met een wassende Maan ten halven gesnoeyd. Dan schiet ze dies te sterker weer uyt, en geeft teegens den *Herfst* groote, zeer wel-riekende *Bloemen*. Zommige snijden hare *Takjens* gantsch af, en laten de Stam op nieuws weer uytlopen; 't welk in geenerley wijze te prijzen staat; wijl zulks de *Plant* grootelijks ten nadeel strekt, en zeer verzwakt. Eenige laten al 't *jonge Hout* zitten, en snijden niets af, dan alleen de doode punten der *Takken* tot op het leeven. Doch dit heeft men ook niet na te volgen. Want of ze dan wel midden in de *Zomer bloemen* geeft, zoo zijn doch dezelve t'eenemaal kleyn, zeer armelijk gesteld, en slegt van Reuk. Ik houde derhalven de gemelde wijze (van ten halven, of wat naarder aan de Stam) voor de alderbeste, wijl mij de ervarentheyd noch noyt in deeze Landen geen beeter heeft geleerd.

Waarneeming, en misslagen van zommige.

Deeze soort werd in onze Gewesten *aangewonnen* op drie verscheydene wijzen.

Aanwinning

Eerst, door middel van *Enten*, of *Zuygen*; 't welk zeer bequamelijk geschied op de volgende manier.

door middel van Enten, of Zuygen.

Neem een *Plant* of twee van de gemeene *Jasmijn* met *witte Bloemen*. Zet ze, met een wassende Maan van *April* (als ze daar toe dik genoeg zijn) in dezelve Pot, daar deeze *Spaansche Jasmijn* in staat. Laat ze een jaar lang daar in stil staan, om te beklijven. Snij ze dan in een *lid*, of *knoop* ('t welk alderbest is) glad af, en leg'er een *Takje* van in, met een volle Maan van *May*. Wel net en subtijl toegebonden zijnde, zoo doe'er Wasch op, om te verhinderen, dat geen Water van boven in de *spleet* valle. Snij dan dezelve met een volle Maan in *October* af, indien ze aangegaan is: zoo niet, laat ze staan, tot dat men van hare vatting verzeekerd kan zijn.

Ten anderen, wil iemand deeze soort van *Jasmijn steeken*, zulks moet geschieden in de Maand *May*, met een volle Maan, op de gemelde *witte Jasmijn*, in 't gedagte *lid*, of *knoop*, daar weerzijds Bladeren zijn uytgekomen. Ook moet men wel onthouden, dat ze, aangegaan zijnde, in 't volgende jaar niet mogen verzet werden; maar, na dat ze *ingelegt* of *gestoken* zijn, twee jaren lang op dezelve plaats moeten blijven staan, vermits hare teederheyd geenzins de verplanting eer kan verdragen; doch ten eynde van dien tijd zonder eenig gevaar dezelve kan uytstaan: zoo nochtans, dat bij de verzetting de aarde aan hare Wortelen koome te blijven, zoo veel mogelijk is. Moeten ook terstond met een weynig lauw Reegen-water begoten, en tien of veertien dagen lang voor sterke Zonneschijn gedekt worden.

door middel van Steeking, of Inlegging.

Ten derden, door de konst van *Oculeeren*; 't welk geschied op eeven dezelve *witte Jasmijn*, in 't laatste van *Julius*, op zulk een wijze als men andere Boomen doed.

Door Oculeeren.

Het JASMINUM INODORUM FLORE LUTEO, of *geele Jasmijn zonder reuk*; GENISTÆ FACIE, *met de gedaante van Brem*; PERSICUM FOLIIS DISSECTIS, *uyt Perziën met gesneedene Bladeren*, en JASMINUM PERSICUM FOLIIS INTEGRIS, of *Jasmijn uyt Perziën met geheele of ongesneedene Bladeren*, zijn boven al de voorgaande de hardste van aart: doch vermits ze, buyten

Groote Jasmijn zonder reuk. Met de gedaante van Brem. Uyt Perziën, met

geſneede en onſneede Bladeren.

ten blijvende, dikmaal door de *Vorſt* van 't leeven werden beroofd, zoo moeten ze ook, gelijk de andere, *'swinters* in Potten bewaard zijn, en op zulk een wijze gehandeld, gelijk van de voorige is gezegt.

Jaſmijn van Perzien met geſneede-ne Bladeren en een blauwe Bloem.

Het JASMINUM PERSICUM TENUIFOLIUM CŒRULEUM, *ſive* FOLIIS DISSECTIS, of *Jaſmijn van Perziën met teedere of geſneedene Bladeren, en een blauwe Bloem*, groeyd in deeze Geweſten uyt een bruyn-verwige, teedere, veelvoudige *Wortel*, van naturen *Struvels-wijze* op; zelden meer als drie, vier, of ten hoogſten vijf voeten hoog. Krijgt de dikte van een vinger, niet veel van een duym. 't *Hout* is tamelijk hard en tay; de verwe uytwendig een weynig bruynachtig. Boven tot een *Boomtje* opgeſnoeyd zijnde, verdeeld het zich in veele dunne *takken*; van welke de een-jarige, of nieuwlijks-geſchotene, een donkerbruyne verwe hebben.

Gedaante der Bladeren.

Aan deeze, ook aan de onder-*Takjens*, komen voort veele digt bij en boven malkander geſtelde *Bladeren*; dun en teeder van aart; ruſtende op korte *Steeltjens*. Zommige zijn gantſch niet, andere daar teegens in twee, drie, vier of vijf deelen geſneeden, van welke 't middelſte, of voorſte, 't grootſte is; doch al te zamen gaan ze voor rondachtig-ſpits toe. De grootſte hebben de lengte van een lid eens vingers, de breedte van ontrent een vinger-breed. Aangenaam groen van verwe zijn ze, doch onder bleeker: in het midden voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt eenige andere zeer kleyne ſpruyten. Als men ze in de mond knauwd, vallen ze bitter van ſmaak. Uyt de voorſte punten der Steelen ziet men in de Maand *May* veele *Tros-* en *Ayrs-wijze* bij malkander geſtelde aardige

Bloemen.

Bloemtjens voortkomen. De verwe is uyt den purperen blauw; de reuk zeer lieflijk. Beſtaan uyt vier voor aan ſtomp-rond toegaande *Bladertjens*. Als ze agt of tien dagen lang open geſtaan hebben, verdorren ze, en laten eyndelijk, bij warme goede *Zomers*, een lang-

Zaad.

werpig, dun, en uyt den groenen bruynachtig *Zaad* agter.

Wel-riekende Jaſmijn van Perzien, met ongekerfde breede Bladeren, en een bleek-blauwe Bloem.

Het JASMINUM PERSICUM PALLIDO-CŒRULEUM LATIFOLIUM, *ſive* FOLIIS INTEGRIS, of *wel-riekende Jaſmijn van Perziën met ongekerfde breede Bladeren, en een bleek-blauwe Bloem*, is van Hout gelijk de voorgemelde *Jaſmijn*, doch wel zoo bleek; niet hoger noch dikker van *Stam*. Waſt ook uyt eygener aart *Struvelachtig* op, doch geeft geheel andere *Bladeren*, ruſtende op korte *Steeltjens*. De lengte is van twee vinger-leeden, wat meer of min; de breedte van een, of wat meer: agter rond, en daar op 't breedſte; voor allenskens in een ſpits punt eyndigende; aan de randen effen en ſlegt; doch in dikte, verwe, en bitterheyd van ſmaak, de vorige *Jaſmijn* gelijk; elk in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt andere teedere, na de randen lopende, voortſchieten. De *Bloemen* komen deſgelijks met die der voorgaande overeen in tijd, gedaante en plaatzing, doch zijn wel zoo groot; krachtiger of ſterker van reuk; bleeker van verwe, en inwendig van een donkerder grond. In den *Herfſt* geeven ze een *Zaad*, het hier boven beſchreevene gelijkvormig; doch niet altijd, maar alleen bij goede *Zomers*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt door-mengd: een luchtige, vrye, opene, warme plaats, en veel water. Geeven niet alleen ieder jaar *Bloemen*, maar ook, behalven het JASMINUM INODORUM FLORE LUTEO, met bequame *Zomers* gemeenelijk volkomen en rijp *Zaad*. Werden in 't midden van *October*, of wat eer-

Waarneeming.

der, na dat de tijd zich aanſteld, binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij ſterke *Vorſt* werd gevuurd. Men moet haar onderhouden met matige vochtigheyd, en niet voor in 't begin van *April*, met een zoete Reegen, weer in de lucht zetten. Zij blijven niet altijd groen, maar laten 's *Winters* hare *Bladeren* vallen, welke, door der Zonnen kracht, in 't begin van *May* zich weer vernieuwen.

Aanwinning door bij de wortel uytlopende Jonge.

De *aanwinning* deezer *Jaſmijn* geſchied zelden door *Zaad*, maar overvloedig door hare bij de *Wortel* uytlopende veelvoudige *jonge*: (waar meê de Natuur haar heeft begaafd, om 't gebrek van 't eene door wat anders te vergoeden) welke doorgaans van zelfs genoeg *wortelen*, of, ingeſneeden zijnde, dezelve zeer ligtelijk bekomen. Deeze moeten dan, met een waſſende Maan van *April* van de *oude* afgenomen, en vervolgens verplant werden.

Door Zaad.

Het *Zaad* werd gezayd in een Pot, gevuld met gemeene, zandige aarde; niet diep, maar hol en luchtig; een weynig voor volle Maan van *Maert* of *April*.

Aanmerkelijkheyd.

't Is aanmerkens-waardig, dat 't *Zaad* der JASMYNEN UYT PERZIEN, *met geſneedene Bladeren*, geen andere *jonge* voortbrengd, dan met rondachtige en *gantſch geen geſneedene Bladeren*; ook veel wel-dragtiger *Bloemen*, van een zeer aangename en lieflijke reuk.

KRACHTEN.

Ruell. de Nat. Stirp. lib. 1. c. 84.

DE *Bladeren* van *Jaſmijn* zijn warm in den tweeden Graad, en van een bittere ſmaak. Op *koude Gezwellen* gelegt, doen ze dezelve ſcheyden. Verdrijven alle *roode plekken der Huyd*, en de *drooge Schurftigheyd*. Verteeren de *vochtigheeden des Hoofds*, en de *Zinkingen*.

Caſt. Durant. Herb. fol. 201.

De *Oly* van deeze wel-riekende *Bloemen* vermag eeven het zelve. Geneeſt ook de koude gebreeken der *Moeder*, *Zeenuwen*, en *Leeden*. Is deſgelijks dienſtig tot de verdrijving van 't *Colijk*.

XLVII HOOFDSTUK.

INDIGO.

Namen.

DIt aangenaam en beziens-waardig *Heeſterachtig-*, of *Struvel-gewas*, werd, mijns weetens, met geenen anderen als deezen naam in het *Neederlandſch* en in 't *Latijn* genoemd: van de *Indianen* GALI, of NIL: van de *Portugeezen* HERVA D'ANIR, of ANIL.

Driederley ſoorten.

Van deeze ſchoone, rare, en dierbaare *Plant* zijn mij, in haren *aart*, *bouwing* en *waarneeming*, bekend *drie* onderſcheydene ſoorten; te weeten:

Beſchrijving van de Indigo met ronde Bladeren.

I. INDIGO FOLIO ROTUNDO, *ſive* INDIGOFERA ROTUNDIFOLIA; dat is, INDIGO MET RONDE BLADEREN, niet qualijk gelijkende het NUNMULARIA, of PENNINGSKRUYD; doch niet wel zoo *cirkel-* maar een weynig *ovaal* of langwerpig-rond; derhalven ze ook veel naarder komen het COLUTEA VESICARIA, of

Bladeren.

de LOMBAARDSCHE LINZEN met *Blaesjens*: hebben ook dezelve ſtelling aan hare groene *Takjens*; te weeten, altijd twee en twee regt teegens over malkander zittende; en voor in een eyndigende. Zijn daarenboven van ontrent dezelve grootte, teederheyd, en verwe; (eyndelijk licht na 't geel trekkende) met dezelve inwendige vloeying der *Aderen*: doch geeven een

Bloemen.

roodachtige *Bloem*, zwaar en onlieflijk van reuk.

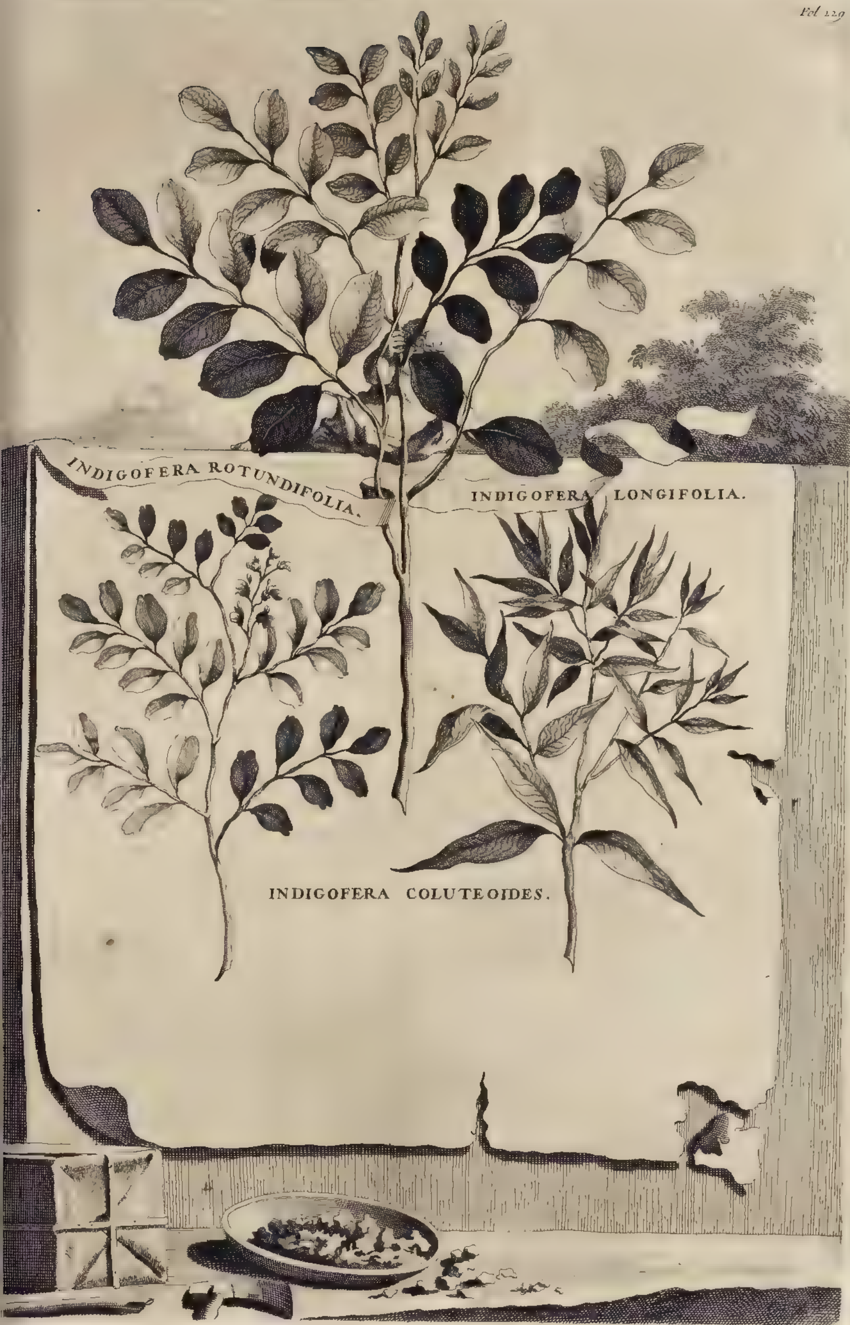
Der lang-gebladerde Indigo.

II. INDIGOFERA LONGIFOLIA, of LANG-GEBLADERDE INDIGO. Deeze ſoort groeyd wel vijf voeten hoog; en verdeeld zich in veele, tamelijk-dikke, aſchgrauwe en lichte *zijde-takken*: waar aan de *Bladeren* ook twee en twee regt teegens over malkander

Bladeren.

voortkomen. Zijn twee vinger-breed, wat meer of min, lang; een halve vinger, of daar ontrent, breed; in 't midden op 't breedſte; agter ſtomp-rond, maar voor geheel ſpits toegaande: teeder van aart; donkergroen van verwe, doch onder bleeker; en in 't midden

IASMINUM
PALLIDO
COERULEUM
PERSICUM
LATIFOLIUM.

Fol. 229.
INDIGOFERA ROTUNDIFOLIA.
INDIGOFERA LONGIFOLIA.
INDIGOFERA COLUTEOIDES.

den voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt verfcheydene kleyner, om hoog gekeerd, voortvloeyen. Dit flag van *Indigo-planten* geeft veele kleyne, uyt den witten roodachtige *Bloemtjens.* Als deeze vergaan, werden ze gevolgd van veele bij malkander gevoegde zeer dunne *Peultjens*, met *Zaad*, het welk, als 't zijne rijpheyd heeft bekomen, zwart is. (Zaad.)

(Der Indigo met Bladeren als een Hert.) III. INDIGO FOLIO CORDATO, *five* INDIGOFERA COLUTEOIDES, of INDIGO MET BLADEREN ZICH VERGELYKENDE MET EEN HERT; of, op de wijze van COLUTEA, of LOMBAARDSCHE LINZEN, welke ze in alles zeer nabij komen; inzonderheyd de COLUTEA SCORPIOIDES, of WILDE SENE, met een *Zaad*, 't welk de Staart van een *Scorpioen* vertoond: doch boven wel zoo diep, regt in 't midden voorzien met een kleyne indruk, en een weynig rofchachtig, of afchgrauw van verwe. Aan hare regt-doorgaande *Steelen*, ontrent een vinger lang, zitten'er zeeven of neegen in getal, twee en twee regt teegens over malkander, en voor in een eyndigende: ook in het midden met een *Ruggetje*, of zigtbaar *Adertje* voorzien. Niet tuffchen dezelve, maar tuffchen de teedere *Takjens*, komen hier en gintfch korte en dunne *Steeltjens* voort, waar aan vijf, zes, zeeven, of agt kleyne *Bloemtjens* uytfpruyten, die van het CHAMÆPITYS MAJOR CŒRULEA, of *groote veld-Cypres met een blauwe Bloem*, als ze open ftaan, niet zeer ongelijk; purpurachtig van verwe, en van een aangenamen reuk. (Bladeren. Bloemen.)

(Wat voor een aarde zij begeeren.) Al deeze foorten beminnen een goede, zandige, luchtige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemift, een-jarige Duyvemift, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in plaats van dien het Mol van verrotte Boom-bladeren, wel door malkander geroerd en vermengd: een opene, warme, vrye, luchtige, en gantfch ter Zon geleegene plaats; daar ze des zelven ftralen van 's morgens vroeg tot 's namiddags ten drie uren konnen genieten; bevrijd voor alle *Oofte-* en *Noorde-winden.* Moeten zeer weynig water hebben, altijd in de Zon lauw gemaakt.

(Teederheyd.) In deeze Gewesten geeven ze noch *Bloem* noch *Zaad.* Zijn zeer teeder en gevoellijk van aart. Konnen op geenerley wijze eenige *koude Reegenen*, zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfft*; veel min *Sneeuw*, *Rijp*, *Vorft*, of fterke *Winden* verdragen.

(Hoedanig men haar, gedurende de Winter moet waarneemen.) Moeten derhalven ontrent half *September*, of bij een goede jaars-tijd een weynig later, binnens huys werden gebragt; eerft gezet op een luchtige plaats, daar ze, tot half *October* toe, door de Venfteren van de Zonneftralen konnen befcheenen werden. Dan moet men haar een warmer plaats geeven, waar in van den eerften *November* voor eerft om den anderen, daar na ieder dag, eyndelijk elke dag twee of driemaal, na dat het meer of min koud is, gevuurt werd. Men mag haar niet op de grond neer ftellen, vermits 't daar al te tochtig valt; maar op een Bank, of op een Plank om hoog. Moeten ook, gedurende de *Winter-tijd*, niet meer als een- of twee-maal van boven begoten zijn met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water.

Als nu de *Maert* weer aangekomen is, en 't vuurftoken nagelaten werd, doet men op zommige dagen, bij goed weêr, de Venfteren open, om haar allenxjens de Lucht en Zon weer te doen gewoon werden. Eyndelijk brengd men ze, ontrent half *April*, of wat later, met een aangename lucht en zachte Reegen weer buyten: doch voorzichtig moet men haar bewaren en dekken voor veel *vochtigheyd*, *Sneeuw*, *Hagel*, *koude nachten*, *fchrale en hayrige Winden.*

(Aanwinning door Zaad.) In deeze koude Gewesten konnen ze niet *aangewonnen* werden, als door *Zaad*, varfch en goed uyt *Indiën* gekomen. 't Zelve moet men in een Pot, gevuld met de hier boven befchreevene aarde, niet diep, maar holletjes zayen, met een waffende Maan van *Maert*, *April*, of *May.* Dan moet men de Pot gedurig in warme Paerdemift zetten, tot op den eerften van *Junius*; met een Glas van boven nauwkeurig bedekt, en wel bewaard voor *koude Lucht* en *Reegen.*

(Hoedanig twee der zelve opgequeekt.) Op deeze wijze van mij behandeld en waargenomen, heb ik van dezelve die met het *ronde Blad* vier jaren lang goed en wel bewaard. Tot een *Boomtje* opgefnoeyd zijnde, was 't alreeds tot de hoogte van meer dan anderhalve maat-voet opgefchoten, en in verfcheydene zijde-takjens verdeeld. Die van de andere foort, teederder van aart zijnde, bereykten ontrent drie volle jaren, en de hoogte van ruym een maat-voet. Doch in het jaar 1654., op het eyndigen van de Winter, zijn ze beyde vergaan, zonder dat ik de oorzaak daar van weet.

(Groeyen Heefterachtig.) Van naturen groeyen ze *Heefterachtig*, en niet gelijk een gemeene andere *Plant*, 't welk genoegzaam blijkt uyt hare *houtachtige Stammetjens.* Blijven gedurig groen; doch laten hare onderfte *Bladeren*, door ouderdom in de *Winter* geel wordende, nu en dan van zelfs ter neer vallen.

(Verfchil in de foorten.) De eerfte van de laatfte *foort* buygen ook hare *Takjens* ligtelijk ter aarden neer, en vatten dan *Wortelen* daar aan: doch zulks werd noyt gezien aan het INDIGOFERA LONGIFOLIA, of 't *lang-gebladerde Indigo-dragend Gewas*; het welk zijne *Takken* niet neerwaarts gekromd, maar gedurig regt opwaarts houd.

(Schoone blauwe Verwe, genoemd Indigo.) Van de *Bladeren* deezer rare *Planten*, goed en krachtig zijnde, werd gemaakt de zeer eedele en koftlijke *blauwe Verwe*, doorgaans bij ons genoemd *Indigo*: welke gedroogd, in water geweykt, daar na geftoten, tot ftukken bij malkander gebragt, en weer te drogen gelegt zijnde, zich eerft *groen* vertoond; maar hoe men ze daar na langer droogd, hoe ze *blauwer* en fchoner werd.

KRACHTEN.

DIt Gewas, droog en warm in den tweeden Graad, ook gemeenelijk bitter en fcharp van fmaak, geftoten, en op 't *Hoofd* gelegt, verdrijft de *Hoofdpijn* en *brand*: Geneeft ook alle *Wonden.* 't *Zap* in Wijn gekookt, en daar meê 't *Hayr* gewaffchen, maakt het zwart. (*Francif. Ximin. Comm. de Pl. Nov. Hifp.*)

XLVIII HOOFDSTUK.

PEEPERBOOM.

(Verfcheyde namen.) En wel-riekend, aangenaam en aardig *Boom-gewas*, werd ook wel in 't *Neederlandfch* KELDER-HALS genoemd, om dat het de geene, welke het knauwen, de Keel zoodanig doet branden, dat ze gedurig moeten drinken, om de hitte te leffchen; eeven als of haar van noden was, de geheele *Kelder* aan haren hals te hangen. In 't *Latijn* CHAMELÆA GERMANICA, MEZEREON, OLEASTRUM, of CNEORON THEOPHRASTI: in het *Hoogduytfch* ZEIDELBAST; en in 't *Italiaanfch* CHAMELEA.

(Vierderley foorten.) Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere foorten; namentlijk: I. CHAMELÆA VULGARIS FLORE PURPURASCENTE ALBIDO, of *gemeene Chamelæa*, *gemeene Mezereon*, of *Peeperboom*, met uyt den *purperen witachtige Bloemen.* II. CHAMELÆA FLORE PURPUREO, of *Chamelæa met donkerroode Bloemen*, na 't *purper* geftrekt. III. CHAMELÆA FLORE ALBO, of *Chamelæa* met een gantfch *witte Bloem.* IV. CHAMELÆA TRICOCCOS, of *Chamelæa* (na 't *Griekfch* LAGE OLYFBOOM) met *drie te zaamgevoegde Beziën.* Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

(Wat voor) De CHAMELÆA GERMANICA FLORE PURPURA-

 SCENTE

een aarde zij beminnen.

SCENTE ALBIDO, of *Chamelaa uyt Duytschland*, *met bleek-witte Purpure Bloemen*, en CHAMELÆA FLORE PURPUREO OBSCURO, of *Chamelaa met een roode donkere Bloem*, na 't *Purpur* trekkende, en MEZEREON FLORE ALBO, of *Mezereon met een gantsch witte Bloem*, wiens *Steelen* en *Bladeren* bleeker als die van de andere vallen, zijn uyt een zonderlinge eygenschap hard van aart. Beminnen een goede, gemeene, zandige, en met kleyn-gewreevene Paarde- of Koeyemist matig voorziene, en een vochtige, liever als een drooge grond; ook veel Water: een schaduwachtige plaats behaagd haar beeter, als een opene, vrye, warme, en wel ter Zon geleegene.

Bloemen.

Brengen zeer vroeg in *Maert* boven maten aangename en treflijk-riekende *Bloemen*, maar zelden volkomen rijp *Zaad* voort. 't Zelve werd van de Vogelen zeer geerne gegeeten, nochtans van haar niet verteerd, want gelijk ze 't ingeslokt hebben, zoo geeven ze het weer uyt.

Zaad.

Ondertusschen is het zeer hitzich van aart tot in den vierden graad; en voor de menschen niet alleen van een schadelijk, maar zelfs doodelijk gebruyk.

Harden aart.

Deeze *Peeperboomen* verdragen *Storm-winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp*, en sterke *Vorst*, zonder eenige ongeleegentheyd. Laten 's *Winters* hare *Bladeren* vallen. Of wel haar *Zaad*, in *April*, *May*, of op andere tijden gezayd, noyt of zeer zelden te voorschijn komt,

Aanwinning.

zoo worden ze echter genoegzaam *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheutjens*: welke met'er tijd van zelfs *Wortel* vatten; doch veel haastiger dezelve bekomen, als men ze met een Mes ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde bedekt. Met een wassende Maan van *Maert*, en als nu de *Wortelen* twee jaren oud zijn geworden, moet men ze van de *oude* afneemen, en verplanten.

Hoe uyt Zaad.

Doch indien het geschied, dat de *Vrucht* zijne volkomene rijpheyd bekomt, gelijk het mij in de jaren 1647. en, 1668. gebeurd is, zoo moet dezelve in *September* met een wassende Maan, een vinger-breedte diep, op een warme, doch donkere plaats, aan de aarde, nieuwelijks omgesmeeten zijnde, bevolen worden.

De Auteur krijgt'er een van een aangename bloem,

Dan komen in 't laatste van *April*, of 't begin van *May*, uyt dit *Zaad jonge Boomtjens* voort; welke gemeenelijk in de verwe harer *Bloemen* veranderen. Want niet alleen die mét *witte Bloemen* komen'er uyt te voorschijn, maar ook bij mij in 't jaar 1647. met *Bloemen* van een heldere *Oranje-verwe*, die, vermits de ongemeene schoonheyd, van veele zijn bezichtigd geworden. Een liefhebber verzocht zeer ernstig dezelve te mogen hebben voor een goed stuk gelds; doch ik leende geen ooren daar toe;

welke hem dieflijk ontstolen wierd.

vermits ik met mijne *Planten* noyt handel dreef, maar zomtijds wel iet frais uyt een milddadig hert aan een Heer of goede Vriend vereerde. Naderhand is dit zonderling Gewas bij nagt of ontijd uyt de aarde gerukt, en dus ben ik oneerlijker wijze daar van beroofd geworden. Als ik in het volgende jaar kennis van deeze diefstal kreeg, meende ik 't gestolene weer te zullen krijgen. Maar de eerlooze Fiel iets hier van verneemende, kapte het in stukken, om niet ter schande te komen. Dus beroofde hij mij en veele *Plant-beminners* van de hoop, om dit raar *Gewas* oyt weer te zien. 't Had bij hem zeer treurig gestaan, vermits hij het buyten tijds had wechgenomen.

Chamelæa met drie Bezien, waarom zoo genoemd.

De CHAMELÆA TRICOCCOS, of CHAMELÆA *met drie Bezien*, zoo genoemd, vermits hare *Vruchten*, of *Zaad*, bij drieën aan malkander zijn gehegt; anders ook geheeten MEZEREON ARABUM, of *Mezerion der Arabiërs*, in het *Fransch* GAROUPE, is veel teederder van aart als de voorige. Bemind een gemeene, goede, zandige aarde: een opene, luchtige,

Wat voor een aarde zy beminnen.

warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats. Geeft niet alleen kleyne, geele *Bloemtjens*, maar ook, gemeenelijk ieder jaar, volkomen en wel-rijp *Zaad*. Verdraagd ongeerne eenige vettigheyd en vochtigheyd; inzonderheyd koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of sterke *Vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt; op een bequame en luchtige plaats gesteld, daar alleen met vriezend Weêr, om niet bevroren te mogen worden, in werd gevuurd door een yzere Oven.

Waarneeming.

Gedurende dien tijd mag men ze maar een of tweemaal van boven met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begieten; en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, na tijds geleegentheyd, met een zoete Lucht en Reegen, wederom buyten stellen, doch wel wagten en dekken voor *koude nagten*, *hayrige en schrale winden*.

Aanwinning door Takken

Deeze soort laat noyt hare *Bladeren* vallen, maar blijft altijd eeven groen. Kan niet alleen door hare ingesneedene en langzaam *wortel* schietende *Takken* (die men op de voorgenoemde tijd en met dezelve Maan moet afneemen, en als de *Wortelen* twee jaren oud zijn, in Potten verplanten); maar ook door haar

en Zaad.

Zaad: 't welk men in *Februarius* of *Maert*, met een wassende Maan, hol en luchtig moet zayen in een Pot, gevuld met gemeene zandige aarde, niet dieper als een Stroo breed. Voorts moet men de Pot in huys houden, tot in 't begin van *April*.

KRACHTEN.

Dit Gewas boven maten hitzich.

DIt *Gewas* is in alle zijne deelen zoo hitzich, scharp, quaadaardig, en bijtende, dat men zich wel zorgvuldig moet wachten, iets daar van inwendig te gebruyken.

Uytwendig gebruyk.

De *Bladeren* gestoten, met Honig vermengd, en op *lopende* of *vuyle Zweeringen* gelegt, zuyveren dezelve.

De welriekende *Bloemen* gedistilleert, en met dit Water gewasschen, neemt wech alle *vlekken des aangezichts*; en maakt een zuyver Vel.

XLIX HOOFDSTUK.

MEZEREON
met smalle Bladeren.

Verscheyde namen.

MEt deezen, en (mijns weetens) geenen anderen naam, is dit *Heesterachtig Gewas* in 't *Neederlandsch* bekend. In 't *Latijn* werd het genoemd THYMELÆA, of MEZEREON ANGUSTIFOLIUM; en in het *Italiaansch* TIMELEA.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Is teeder van aart. Bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist en 't Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel Water.

Bloemen.

Geeft in deeze Landen door het geheele jaar, behalven in de *Winter*, *Bloemen*, uyt de bovenste punten der *Takken* voortkomende, veele *Tros-wijze* bij malkander gevoegd.

Zaad.

Kleyn zijn ze, wit, en bestaan uyt vier *Bladertjens*: doch laten zelden of wel noyt volkomen rijp *Zaad* achter; 't welk zich echter laat zien rond gevormd, eerst groen-verwig, daar na rood.

Teederheyd; en hoe ze waargenomen moeten worden.

Deeze *Gewassen* konnen op geenerley wijs verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, *Rijp*, en veel min sterke *Vorst*. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot, of houte Bak, na geleegentheyd harer grootte, geplant zijnde, in het laatste van *September*, of het begin van *October*, indien 't een goede jaarstijd is, droog binnens huys worden gebragt, en gesteld op een luchtige plaats, daar niet, als bij vriezend Weêr, in gestookt word.

Vitis Virginiana Foliis Laciniatis

word. Eevenwel konnen ze ook meerder of langduriger warmte lijden, maar niet veel vochtigheyd gedurende de *Winter*, wijl ze daar door zeer ligtelijk verderven. Mogen ook niet voor in 't begin of ten halven van *April*, na tijds geleegentheyd, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten gebragt, doch zeer voorzichtig gewagt en gedekt werden voor *koude nagten*, *hayrige* of *schrale winden*.

Aanwinning door jonge Takken.

Men kan ze hier *aanwinnen* door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgewassene *jonge Takken*; welke men ten halven insnijd, op de wijze der *Angelieren*, en dan met aarde aanvuld, of de gedagte *Takjens* zoetjens daar in buygd. Als ze *Wortelen* bekomen, en dezelve den ouderdom van twee jaren bereykt hebben, neemt men ze van de *oude* af, en men verplant ze, met de genoemde Maan, in Potten.

Door Zaad.

Deeze *aanwinning* kan ook geschieden door *Zaad*, uyt heete Gewesten herwaarts gezonden: het welk in *April* of *May*, met een volle Maan, niet diep, maar hol, moet gezayd worden in een Pot; gevuld met een luchtige, gemeene, zandige aarde. Echter de hier van opkomende *jongen* mag men niet reppen of verplanten, voor het tweede of derde jaar daar na.

KRACHTEN.

Hitzigheyd deezer Mezereon.

De *Bladeren* en *Vruchten* deezer *Plant* zijn zeer scharp en heet van aart; mogen derhalven niet inwendig gebruykt worden, zonder gevaar. Want de *Bladeren* alleen van buyten op 't Lighaam gelegt, dooden de Vrucht in het zelve, en veroorzaken een misval.

L HOOFDSTUK.

WYNSTOK.

Verscheyde namen.

Enoeg aan ieder bekend; ook van elk bemind en hoog geacht, weegens de vermakelijke groente en aangename Vruchten deezer Gewassen. In het *Neederlandsch* ook gemeenelijk genoemt WYNGAARD: in het *Latijn* VITIS VINIFERA: in het *Hoogduytsch* WEINSTOCK, en WEINREB: in het *Fransch* VIGNE; en in 't *Italiaansch* VITE.

Verscheyde soorten.

Hier van worden gevonden zeer veele schoone en verlustigende soorten; niet zoo zeer in de verandering der *Bladeren*, als wel in hare beziens-waardige verwe der *Vruchten* verschillende; behalven de VITIS VIRGINIANA FOLIIS LACINATIS, of VIRGINIAANSCHE WYNSTOK MET GESNEEDENE BLADEREN, in veele deelen die van de *Peeterzelie* gelijk; voor spits toegaande, aardig gesneeden; ook niet zoo hard van aart als de andere, maar teederder; doorgaans ook niet wel zoo groot, als die met de ongesneedene; in gedaante rondachtig gesteld: ook is 't *Hout* niet wel zoo sterk; gemeenelijk bleeker van verwe; en de *Knoppen* of *Oogen* digter op malkander gevoegd.

Wat ontrent de Wijnstok aan te merken staat.

't Is onnodig, hier te spreeken van al de onderscheydene *Wijnstokken* in deeze Gewesten; wijl ze doch al te zamen van dezelve aart, en bij ons op eeven dezelve wijze moeten *gebouwd*, *behandeld* en *waargenomen* zijn. Met'er tijd heeft men hier ontrent uytgevonden verscheydene *aardigheeden der natuur* in de verborgene grond en regte eygenschap des WYNSTOKS, door een vlijtige onderzoeking; welker aanmerking hier noodwendig is.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Voor eerst: al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige, steenige, of ook wel kleyige met Zand gebrokene aarde; doch op geenerley wijs met eenige Koeye- veel minder Schapen- of Verkensmist [welke ze echter in *Duytschland*, *Vrankrijk*, *Italien Spaanje*, daar ze in hooge Bergachtige plaatzen wassen, noodwendig moeten hebben, vermits ze in de zelve geen diepe, noch niet veele wortelen schieten, niet veel vochtigheyd genieten konnende, door deeze Mist verfrischt, en alleen door de zelve vruchtbaar gemaakt moeten worden], noch andere vettigheyd doormengd. Een bequame, natuurlijke, luchtige, vochtige zandgrond, heeft men ondervonden voor haar de alderbeste te zijn: anders geeven ze in onze Landen veel *Hout*, maar weynig *Vruchten*.

Wat voor een plaats.

Voorts, een opene, vrye, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; teegens een *Muur* of *Heyning* aan; beschermd voor alle koude *Noorde-winden*: op dat niet alleen het heldere en leeven-geevende licht des dags, maar ook de klare glantsch der nagt-verlichtende Maan onverhinderd daar op mag schijnen, zoo haast dezelve opgaat, en hare aangename luyster van zich geeft.

Werking der Maan op haar.

Want de *Druyven*, koud en vocht van aart, gelijk de Maan, worden door de zelve gantschelijk geregeerd: zoo dat, wanneer de warmte der *Zon* deeze *Vruchten* over *dag kookt*, en de *Maan* haar 's *nagts bedauwd*, de zelve zoet en lieflijk gemaakt; dus ook tot een volkomene rijpheyd en opgezwollentheyd gebragt worden. Zij willen ook veele vochtigheyd onder in de aarde, maar droogte boven dezelve.

Sonderlinge zeldzaamheyd.

Als ze deeze grond-vochtigheyd niet genoeg konnen bekomen, booren hare *Wortelen*, door een natuurlijke drift en eygenschap, zeer diep door de aarde heenen, om dezelve gelijk als op te zoeken. Gelijk ik dan in het jaar 1657. in de na-graving heb bevonden, dat de *Wortel* dertien voeten diep in de grond neerwaarts was gedrongen, tot dat ze was gekomen bij een *Wel*, *Spring*, of *lopende Ril*, daar ze in eyndigde. Onder was ze twee voeten lang zoo dik als boven. 's *Winters* konnen ze sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheyd des tijds geduldig uytstaan.

Snoeying der Wijnstokken.

Voor het tweede staat agt te neemen op de *Snoeying* deezer *Wijnstokken*, en de bequaamste manier der zelve. De *beste wijze*, en die men noodwendig volgen moet, indien men een goede Wijngaart wil bekomen, zal ik den Leezer hier voorstellen.

Hoedanig dezelve

Snoey ieder jaar uwen WYNGAARD van de overvloedige *Ranken* in de Maand *December*, of *Februarius*; met 't alderlaatste van een afgaande Maan, als 't goed, en geen *vriezend* Weêr is; als men ook, na alle teekenen, kan afneemen, dat het in twee of drie dagen na de *snijding* niet zal *vriezen*. Want indien'er dan al *Vorst* quam, zoo zal dezelve aan de gesneedene *Takken* niet het minste quaad doen; schoon hoe streng die ook na de tweede of derde dag zijn mogt. De Maand *December* houde ik hier toe veel bequamer, als de Maand *Februarius*; indien maar de *snoeying* door de *koude* niet moet nagelaten worden. Want dan zal de *Stok* zelden, of wel noyt *bloeden*, 't welk dikmaal in *Februarius* gebeurd: en zulks niet geschiedende, blijft hij beeter gesteld, gezonder, en in voller kracht.

moet geschieden in de Winter.

Men zie ook wel toe, dat aan elke *Rank* niet meer als drie, of ten hoogsten, wanneer ze dik en sterk zijn, vier *Knoppen* boven aan 't *oude Hout* blijven. Anders zouden ze veele *Loten*, maar weynige *Vruchten* geeven; waar door in drie of vier jaren tijds een goede *Stok* gantsch verdorven kan worden. Doch zoo aan beyde de zijden eener *Rank*, ontrent teegens malkander over, twee *jonge* voortkomen, gelijk men gemeenlijk ziet, zoo zal men de eene niet meer als *twee*, maar de andere *vier knoppen* laten behouden. Die van *vier* zal alleen *Vruchten*, die van *twee* alleen *Hout* dragen: maar deeze moet men in 't volgende jaar *vier knoppen* laten behouden, zoo zal ze dan ook *Vruchten* voort brengen; doch die'er *vier* behouden, en *Druyven* gegeeven heeft, moet men'er nu maar *twee* laten; die dus, gelijk de voorige, niet anders als *Hout*, of *Loten*, zal schieten, doch na een jaar bequaam zijn, om weer *Vruchten* te vokken. Die hier ieder jaar op past, zal een

 gezonde,

gezonde, en gedurig wel-dragende *Wijnstok* hebben. Men moet ook vlijtig zijn, om al 't doode *Hout*, kleyne onvruchtbare *Scheutjens*, andere *mis-gewassen* en *onreynigheeden*, zuyver af te snijden, en nauwkeurig wech te neemen.

Zomer-snoeying, zonder Mes,

Voor 't derde: Men moet ook alle *Wijnstokken snoejen* straks na *S. Jan*; te weeten, zoo haast 't *Bloeyzel* is neergevallen. Dit moet niet, gelijk in de *Winter*, geschieden met een *Mes*, maar met de *Hand*. Alle voorste eynden der *Ranken*, om niet langer te konnen uytschieten; ook alle kleyne *Takjens*, tusschen de *Bladeren* uytspruytende, en meer andere niet groote, echter overvloedige *Uytloopzelen*, daar geen *Bloezem* of *Vrucht* aan gezien werd, moet men met de *handen* wech-trekken en af-drayen. Deezer wijs zal zulks zonder eenige schade van de *Stok* geschieden. Maar indien men 't doet met een *Mes* of *Schaar*, zoo zal de *Wijngaard* schade lijden, vermits'er de natuurlijke vochtigheyd uyt vloeyd; en door de beroving der zelve werd de *Stok* krachteloos.

Om de Druyven dies te beeter te doen groeyen en rijpen.

Dit dus voorzichtig gedaan zijnde, steekt men de *Ranken* de eene agter de andere, met hare voorste eynden. Dan vertoond zich de geheele *Stok* zoo effen en slegt, als of men hem met een Schaer had geschoren. De kleyne *Druyfjens*, hier door meerder Lucht en Zon genietende, zullen dies te haastiger *groeyen*, en *groot* werden; ook te beeter *rijpen*.

Aanwinning,

Voor 't vierde, staat acht te neemen op de *aanwinning*, welke geschied op *twee* bijzondere manieren: *Eerst*, door een- of twee-jarige *jonge Loten*, boven de aarde uyt de *oude* gewassen, en ingelegt. *Ten anderen*, door eeven dezelve *Loten*, afgesneeden, en *zonder Wortel ingestoken*. Hoognodig is 't te weeten, hoe men hier ontrent moet te werk gaan.

Door ingeleyde, en ingestokene Loten.

De *Loten*, boven de grond uytgeschoten, moeten in dezelve ontrent een halve voet diep, en zoo lang als geschieden kan, werden gelegt; zoo dat voor niet meer dan een, of ten hoogsten twee *Knoppen* buyten de aarde komen uyt te steeken. Dit diend gedaan te werden in *Maert*, *November*, *Januarius*, of *Februarius*; welke laatst-genoemde twee Maanden ik hier toe de bequaamste acht, vermits de aarde dan vochtig is, en de nieuws-geschotene *Loten* daar in gelegt, dan alreeds in 't begin van *April Wortelen* vatten; daar ze in teegendeel, wanneer men ze in *Maert* ingelegt heeft (een tijd, waar in 't gemeenelijk zeer droogd) niet voor in 't laatste van *Junius*, of noch later, *Wortel* schieten.

Wijze der Inlegging, in de aarde;

Eer deeze *Inlegging* geschied, moet men de plaats, voor zoo verre de gedagte *Inlegging* zich zal uytstrekken, vermengen met een luchtig zand; zoo zullen de *Loten* dien zelven *Zomer* dies t'eerder en sterker *Wortelen* krijgen. Deeze *Inlegging* kan ook zeer gevoeglijk geschieden in een *Korfje*, twee voeten lang, eene voet breed, en eene voet diep; inzonderheyd indien men voorneemens is, 't *Lot* op een andere plaats te verplanten. Dit *Korfje* steld men of boven op de grond, of men begraafd het ontrent tot op de helft in de aarde: of men bind het aan de Latten vast, bij aldien de *Stok* op een *Dak* legt, in welk geval men de *Korfjens* een weynig kleyner neemt: want men verzet de *gewortelde Loten* dan (afgesneeden zijnde, geheellijk met het *Korfje*, en zachtjens daar uyt opgenomen, zoo dat de nieuwlijks daar in geschotene *Wortel* de repping zeer weynig gevoeld) waar men wil. Hier door komt men een geheel jaar tijds, of noch meer, te winnen. Doch dit moet geschieden in *October*, met een volle Maan. Want indien 't *Korfje* de geheele *Winter* over in de aarde bleef staan, zoo zou de bodem onder ligtelijk vergaan; en dan niet zoo gevoeglijk konnen, maar met meer gevaar moeten uytgenomen werden.

en in een Korfje.

Wat ontrent

De andere, in geen *Korfje* gelegt, neemt men in 't volgende *Voorjaar*, met een afgaande Maan, uyt de aarde, of men laat ze ook een jaar over staan; 't welk zeer goed is voor de geene, welke geduld konnen hebben. Dan verplant men ze in een goede wel-gestelde grond, vermengd met veel zand, en een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Koeyemist, zonder het alderminste van de *Wortel* af te snijden; want zulks kan haar geweldig nadeelig zijn, ja zomtijds allenxjen gantschlijk doen vergaan.

de verplanting

Deeze Koeyemist konnen ze voor de eerstemaal, terwijl ze noch jong, eerst verplant, en krachtig zijn, verdragen: doch hier na moet men wel toezien, dat'er (gelijk alreeds gezegt is) geen andere bij koom. Want niet alleen allerley Vettigheyd, maar ook deeze Koeyemist zelfs, is haar naderhand zeer schadelijk, gelijk men door de dagelijksche ervarenheyd genoeg heeft bevonden.

moet waargenomen werden.

Noch staat hier aan te merken, dat men een *Wijnstok* moet verzetten voor den tienden van *Maert*, of de gelijkheyd van dag en nagt in langte; met de boven-genoemde Maan. Want dit doende, zal men bevinden, dat hij eer beklijven, en vrij beeter groeyen zal, als of 't na dien tijd geschiedde. Deeze dus in de aarde ingeleydde *Ranken* dragen gemeenelijk in 't vierde, maar die in *Korfjens* gelegt, en met dezelve verplant geworden zijn, in 't derde jaar.

Snoeying,

Al de jonge *Stokken*, welke of in of buyten de *Korfjens Wortelen* hebben geschoten, moet men, als men ze opgenomen heeft, *snoeyen*, eer ze weer in de aarde werden gezet, zoo dat'er niet meer als een *Scheutje* boven de Wortel blijft; 't welk ook niet meer dan een, of ten hoogsten twee knoppen moet behouden. Mogen ook niet ingelegt werden in een regt-neergaande Kuyl, maar in een platte, in de lengte gegravene Gruppel, of Groefje, zoo dat de Wortel overdekt zij, niet hoger als met twee vingeren breedte aarde en zand, onder een gemengd. Daarenboven moet niet meer als eene der twee daar aangelatene *knoppen* uyt de grond kijken. Want een jonge *Stok* heeft deezen aart, dat hij niet al zijne *Wortelen* behoud, maar alleen een of twee der voornaamste; die al 't voedzel en de kracht alleen na zich trekken; en met een regt-neergaande Scheut de aarde zeer diep door-boren. De andere, zachtjens verminderende, vergaan binnen weynige jaren. Ter deezer oorzaak mogen ze niet dieper werden gezet; anders zouden ze geen warmte van de Zonnestralen konnen voelen. In een drooge tijd moet men ze zomtijds met Reegen-water begieten, want hier door willen ze dies te beeter beklijven, en aangroeyen.

en verdere waarneeming der jonge Stokken,

Ydele waan.

'T Is een gantsch ydele waan van zommige, welke willen, dat een *Wijnstok*, van boven begoten werdende met *Bloed*, *Osse-gal*, of eenige andere dingen, daar door te beeter zou werden: want deeze vochtigheyd kan niet eens de *Wortel* genaken, veel min dan eenige kracht of verquikking daar aan geeven.

Aanmerkelijkheyd.

'T Is ook aanmerkens-waardig, dat eene deezer *Wortelen*, 't zij tamelijk dik, of dun, door onvoorzichtigheyd, of opzetlijk, afgebroken zijnde, noyt in de aarde zal vergaan.

Verder berigt van de Snoeying.

In 't volgende *Voorjaar* moeten ze met een wassende Maan op nieuws werden *gesnoeyd*, en niet meer dan twee *Knoppen* in 't geheel behouden. In 't *tweede Voorjaar* daar na desgelijks; maar behouden dan, indien ze wel gewassen zijn, drie *Knoppen*; anders maar twee. In het *derde jaar* laat men haar schieten zoo ze willen; en men *snoeyd* ze, gelijk de *oude*, op de voorheenen beschreevene wijze; niet meer met een wassende (het welk alleen voor de eerste twee jaren aan de *jonge* werd toegelaten, om dies te bequamer *Hout* te mogen schieten) maar met een afgaande Maan.

Een Wijnstok op een Dak te leggen.

Ook mag men een *jonge krachtige Stok* (wanneer men die begeerd op een *Panne-dak* te leggen, en haastig opgeklommen te zien) als hij drie of vier jaren gestaan heeft, wel van al zijn *Hout* beroven, en alleen een eenig *Lot* laten, van agt, tien, of twaalf *Leeden* hoogte, na dat hij sterk geschoten heeft; met behouding alleen van de drie bovenste *Oogen*, en afsnijding

van

van al de andere. Dus kan men in een korte tijd tot de vervulling van zijne begeerte geraken.

Wijze van inlegging

Wij hebben, *ten anderen*, gezegt, dat een *Wijnstok* kan *aangewonnen* werden door *afgesneedene Loten*. Hier ontrent moet men dusdanig handelen.

Der Loten zonder Wortel.

Snij met een volle Maan van *Maert* of *November* sterke, en jonge *Loten* af, welke in de tijd der *Snoeying* aan de *Stok* zijn gelaten, om *ingestoken* te werden. Kort dezelve, zoo dat ze niet meer dan vijf of zes *Leeden*, doch onder een geheele of een halve vinger lengte *oud Hout* behouden, indien 't eenigzins kan geschieden; want aan 't oude zullen ze veel eer en bequamer *Wortelen* vatten. Leg ze terstond, eer de Lucht het afgesneedene eynd beschijnd (want in zulk een geval willen ze dies te bezwaarlijker *wortelen*) in de lengte, drie vinger breedte diep, in een goede luchtige aarde, met veel zand, en gantsch geen mist vermengd, op een warme, opene, of ook wel een vochtige donkere plaats, zoo dat men niet meer als de bovenste *knoppen* uyt de aarde ziet steeken. Verzorg ze daar na dikmaal met Reegen-water, op dat ze niet verdrogen, maar gedurig vochtig blijven mogten. Hier door zullen ze te ligter *wortelen* krijgen, en te beeter opwassen.

Andere wijze, de alderbeste en aanmerkelijkheyd.

Zeer *gemakkelijk* zal dit aangaan; maar noch veel *ligter*, indien men deeze *afgesneedene jonge Loten* ontrent *ten halven doorsnijd*, geuts-wijze *uythoold*, en gantschlijk van haar inwendig *pit* berooft; ook terstond daar na in de aarde legt, altijd het *uytgeholde* boven. Dit gedaan zijnde, zal men bevinden, dat van tien, twaalf of meer deezer *Loten* nauwlijks een eenige zal vergaan; maar gemeenelijk zullen ze al te zamen beklijven; vermits ze dus ligtelijk, haastig, en doorgaans veele *Wortelen* bekomen. Ja ook (het welk waarlijk verwonderens-waardig is) zomtijds zal men in vochtige jaren zien, dat eenige der zelve noch in dien eygenen *Zomer* volkomene *Vruchten* zullen krijgen. Derhalven dan deeze wijze van inleggen de andere verre te boven gaat.

Voorhoedzel.

Doch hier bij staat aan te merken, dat men, in 't door-snijden der *Loten*, de *Oogen*, of *Knoppen*, niet mee ten halven door-snijden moet, maar alleenlijk een kleyn weynig der zelve met 't Mes aanraken, of afneemen. Daarenboven moet men digt aan deeze *Knoppen* 't inwendig *Pit* laten zitten, om dies te beeter en sterker daar te konnen uytschieten. Ook moet 't bovenste van de ingeleydde *Loten*, 't welk met zijne *Knop* boven de aarde uytsteekt, zijne rondte behouden, en niet verder als tot daar toe *uytgehoold* werden.

Bewaring der jonge Wijnstokken in de Wintertijd.

Deeze *ingeleyde Loten*, gemeenelijk in de eerste *Zomer* niet veel *Wortel* of *Loof* geschoten hebbende, werden ligtelijk door de *vorst* des volgenden *Winters* wech genomen, en van 't leeven berooft. Moeten derhalven in 't begin of ten halven van *November*, eer 't begind te *vriezen*, met Schoenmakers *Run*, twee voeten lengte rondom, wel dik en hoog bedekt zijn; niet alleen voor de eerste, maar ook noch in de tweede en derde volgende *Winter*. 't Zelve moet waar-genomen werden ontrent de *jonge* nieuwlijks-verplantte *Stokken*, welke, met genoegzame *Wortelen* voorzien, van de *oude* zijn afgehaald. Deeze al te zamen konnen door 't gemelde *Run* in 't leeven behouden, en voor alle ongeleegentheyd bewaard worden.

Aanwinning

Dan noch kan men een *Wijnstok* aanwinnen door 't *zayen* der *Korlen*; 't welk echter in deeze Landen weynig geschied, vermits ze te langzaam voortkomen. Doch hier door bekomt men eyndelijk zeer goede *Vruchten*, en groote *veranderingen*, dikmaal van bijzondere en rare *verwen*.

door zaying der Korlen.

Die geduld genoeg heeft, om *Wijnstokken* van *Korlen* op te queeken, neeme dezelve uyt groote en gantsch rijpe *Druyven*; zaye die met een volle Maan van *October* in een goede zandige aarde, op een warme, wel ter Zon geleegene plaats; zoo komen ze in 't volgende *Voorjaar*, of in de *Zomer* op; alhoewel ook zommige *Korlen* zich niet voor het tweede jaar vertoonen.

Eyndelijk, wil iemand jaarlijks *goede Vruchten* aan zijn *Wijnstok* krijgen, die neeme de aarde, zoo diep, dat men de *Wortel* begind te zien, wech, ontrent twee voeten in het ronde, of een weynig meer, na dat de plaats groot is. Werpe dan daar in gruys of stukken van *Leyen*, of, bij gebrek der zelve, *Schil*; een vinger of duym dikte hoog; daar na ontrent een paar vingeren breed *aarde*, dan weer *Leyen*, en vervolgens, gelijk te vooren, *Aarde*, tot dat deeze nieuwe grond ruym zoo hoog is gereezen als de andere. Voorts smijte men boven op deeze aarde veele der breedste en grootste *Ley-stukken*, een halve- of geheele vinger-breedte dik; of ook in plaats der zelve meer dan eens zoo veel *Schil*. Dus zullen de *Stokken* niet alleen zeer wel groeyen, maar ook veel eerder en beeter rijpe *Vruchten* voortbrengen, vermits de *Leyen* uyt eygener aart droog en warm zijnde, door hare platheyd en breedheyd de grond, en te gelijk de *Wortelen*, gedurig vochtig houden: want het water, zich daar onder verschuylende, kan door de krachtige stralen der Zon niet geheel verteerd of wech genomen worden. Derhalven de *Wortelen* hare vochtigheyd behoudende, door dezelve zeer verquikken, en krachtiger werden gemaakt. Want hare drijvende natuur, door een altijd-blijvend Vocht van onder (waar toe ze zeer geneegen zijn) met een uytwendige te zamen gaande warmte van boven voorzien, ontfangd hier door een groot voedzel.

Middel, om vroeger en veel beeter Vruchten van zijnen Wijngaard te bekomen.

Wederom: leg, of buyg, uwe *Stok*, zes, zeeven, agt, tien of twaalf jaren oud, en teegens een muur geplant zijnde, dwars en niet hoog boven de aarde. Bekleed, of beschiet, dezelve rondom teegens de gedagte muur aan met Hout, (na de hoogte des *Stoks*) aan beyde de zijden, doch voor niet meer als twee voeten hoog, op de wijze van een *Zonne-bak*, drie of meer voeten breed, en aan beyde zijden, ook boven, twee voet langer als de *Stok* zich komt te leggen, zoo dat al de *Ranken* ruymelijk daar in werden besloten: de *Wortel* echter, met 't onderste deel des *Stoks* naast de aarde, daar geheel buyten blijve. Beleg dezelve, in 't begin van *Maert*, met glaze Vensteren, wel digt aan malkander sluytende. Graaf dan, twee voeten diep binnen de geheele Bak, de aarde uyt, en leg'er in varssche, warme Paerdemist, tot een voet of meer boven de aarde, zonder met de voeten getreeden te werden; zoo geeft ze hare warmte, welke niet langer als veertien dagen duurd, van zich. Dan moet men deeze Mist uytwerpen, en weer varssche in de plaats brengen; hier in voort-gaande tot den laatsten *May*. Al de *Ranken*, en *Knoppen* of *Oogen* der zelve, zulk een gedurige natuurlijke warmte van binnen gewaar wordende, en ook bij goed Weêr van buyten der Zonnen warmte zomtijds daar neevens gevoelende door de glaze Vensteren (welke men met den eersten *Juny* wech neemt, en dan de *Bak* gedurig open laat) zullen haastig zwellen en uytschieten; zoo dat ze een geheele Maand vroeger niet alleen *Bloeyzel* maar ook volkomen rijpe *Vruchten* zullen konnen bekomen. Ondertusschen moet men weeten, dat de gedagte *Bak* in de Maand *May* niet gedurig behoefd toegehouden, maar met goede dagen wel ontrent de middag, ja tot vier of vijf uren 's namiddags, mag open gesteld, maar dan weer gesloten; ook niet voor agt of neegen uren 's morgens weer geopend moet werden.

Andere wijze, om vroege Druyven te winnen.

Daarenboven is nodig te weeten, dat men geene *Druyven*, aan hare Stok hangende, en die noch niet volkomen rijp zijn geworden, met de vingeren moet aanraken, zoo dat'er het *Waas* (veroorzaakt door de Dauw der alreeds koele nagten, om dezelve smakelijker te maken, daar op gevallen) zou afgaan: want dan verliezen ze al hare lieflijkheyd; krijgen een harde bast, en werden agt, tien, of meer dagen later rijp.

Waarschouwing ontrent de Druyven.

Is

Hoe men de Druyven lang goed bewaren kan.

Is iemand begeerig, om door meest de geheele *Winter Druyven te bewaren* zonder dat ze verderven, die snijde de gaafste *Trossen* af, zonder eenige verrotte of onrijpe Vruchten, wanneer ze droog, en niet meer als natuurlijk rijp zijn, twee of drie dagen na volle Maan, zonder beädemd, gequetst, gehandeld, of eenigzins aangeraakt te werden, dan alleen bij de Steel. Neeme dan gantsch droog, grof en luchtig zand: bedekke daar meê de bodem van een *Doos*, of iet anders, daar men ze in bewaren wil, een vinger breed hoog, wel warm gemaakt, en legge de *Druyven* daar op, zoo hol en luchtig als doenlijk is. Giete weer zand daar over, ook warm of heet gemaakt, tot dat ze te eenemaal daar onder bedekt zijn. Schikke daar op weer een nieuwe laag *Druyven*, en overdekke ze desgelijks met heet zand; dus voortgaande tot dat de *Doos*, of ander Vat, gantsch vol is. Stel ze dan op een altijd drooge plaats, en haal'er uyt wanneer gij wilt.

Andere,

Ook blijven ze goed, wanneer men op 't zand, het welk op de grond van de *Doos* werd gedaan, *bladeren* van dezelve *Wijnstok* spreyd, de *Druyven* daar op legt, en met eeven dezelve *bladeren* haar boven bedekt; dan ook op de gemelde wijze 't zand daar op *giet*, zoo dat'er geen holligheyd kome te blijven. Hier toe moet men luchtige *Druyven* verkiezen. Hoe holler van *Tros*, en vleesschiger van *substantie*, hoe ze beeter bewaard werden, en langer goed blijven konnen.

en noch een andere wijze.

Alderbest kan men ze *bewaren*, wanneer men de *Druyven*, op de gehoorde wijze afgesneeden, en de *Steelen* terstond op 't afgesneedene met *Lak* voorzien zijnde, om de vochtigheyd dies te langer daar in te doen blijven, in een groote vierkante van binnen en buyten verglaasde *Pot*, afzonderlijk hier toe gemaakt, zoodanig hangd, dat ze malkander niet raken. 't *Dekzel* moet op de Pot wel digt sluyten, en voorts toegemaakt werden, op dat'er geen lucht in kome; anders zouden ze verderven. Zet dan deeze *Pot* in een donkere plaats in de Kelder, en opend die, als gij'er *Druyven* uyt wilt halen.

Wederom een andere manier, om Druyven lang goed te houden.

Maar ook konnen ze tot aan de Maand *May*, of noch langer, goed gehouden werden, om bij Spijzen te gebruyken, op de volgende wijze.

Snij, straks na volle Maan, uwe *Druyven*, het zij met de geheele *Tros*, 't zij elke *Druyf* bijzonder, met een Schaertje af, zulker wijs, dat ze haar kleyn *Steeltje* of geheel of ten deelen komen te behouden. De *Trossen* moeten behoorlijk, maar niet al te rijp zijn, ook van de gekneusde, geborstene, onreyne, noch groene en harde (indienz'er aan zijn mogten) wel gezuyverd; met schoone handen zoo weynig als mogelijk is aangeraakt, en gantsch niet beademd werden. Leg ze dan in een hard-gebakkene steene Pot zachtjens neer. Giet'er goede heete *Fransche* Wijn op, tot dat ze daar niet boven uytsteeken. Als nu de Wijn koud geworden is, zoo bedek ze gantschelijk met gesmolte Boter, op dat'er geen lucht bij kome. Bewaar dan de Pot op een bequame drooge plaats, daar vuur werd gestookt, of gantsch geen *Vorst* kan indringen. Neem'er dan uyt wanneer gij wilt; doch de uytgehaalde Boter moet men altijd op nieuws smelten, en weer daar over gieten, zonder dat de andere aan de kanten los werde.

Middelen, teggens de Ratten en Muyzen, welke de Druyven opeeten, en ook zelfs de Ranken beschadigen.

Dikmaal verneemt men, dat de *Druyven*, door gebrek van water in tijd van droogte, van *Ratten* en *Muyzen* werden opgegeeten; zelfs ook de *Ranken* en *Bladeren* beschadigd. Dit quaad kan men voorkomen, wanneer men boven in de *Wijngaard* gedurig een Pan, of vlakke Pot, vol water steld; want als ze dit hebben, zullen ze de *Druyven* of *Ranken* niet beleedigen.

Ook kan men neemen kleyne stukjens van een *Spons*, in Boter gebraden, en zoodanig in de *Wijngaard* gelegt, dat'er de *Ratten* en *Muyzen* konnen bij komen. Als ze dezelve in het Lijf hebben gekreegen, en dan daar op drinken, zullen ze noyt eenige schade meer doen.

Doch dit houde ik voor 't alderbeste middel, dat men in de Pan *Spaansche Wijn* giete, en daar in *Rattekruyd* doe, wel door-een geroerd; zoo zullen ze, daar bij komende, al te zamen sterven; vermits ze een zonderling-groote geneegentheyd tot *Spaansche Wijn* hebben, en met de uyterste vlijt daar na toe lopen.

Eyndelijk, indien een *Wijngaard*, alleen teegens een Muur gelegt, van de *Ratten* werd aangetast, zoo kan men boven dezelve, zoo verre de Muur zich strekt, een Blekke lijst laten maken, van een voet of meerder breedte, digt aan de Muur sluytende, en een weynig voor-over hellende. Als ze dan op deeze Lijst lopen, vallen ze ligtelijk daar van af; en weer na boven klimmende, konnen ze daar niet over geraken. Dus begeeven ze zich van daar wech, en laten de *Stok* onbeschadigd; inzonderheyd, als men alle andere harer weegen van ter zijden op dezelve wijze met een weynig Blek voorziet, en haar daar door 't overkomen verhinderd.

KRACHTEN.

De *Bladeren* der *Wijnranken* zijn koud van aart; en zeer te zamen-trekkende. In roode Wijn gekookt, en daar van gedronken: of ook 't *Zap* deezer Bladeren met Zuyker gebruykt, is zeer dienstig teegens 't *Bloed-spouwen*; allerley *Buyk-* en *Roodeloop*; 't *Braken*; en de onnatuurlijke *lusten* der zwangere Vrouwen. Neemen ook wech de *hitzigheyd* en de *opwerping* der *Maag*. Verdrijven de *Wratten*, alle *Puysten* des Aangezichts, en maken een *zuyver Vel*. Geneezen desgelijks de Gebreeken der *Keel* en des *Monds*, daar meê gegorgeld en gespoeld. *Dioscorid. lib. 5. c. 1.* *Tragus lib. 3. cap. 50.*

't *Zap*, 't welk uyt de gesneedene *Ranken* vloeyd, met *Rijnsche* Wijn gedronken, doet wel *Water lossen*; drijft 't *Graveel* af; geneest de *Melaatsheyd* en *Schurftheyd* der Huyd. Met Oly gemengd, en dikmaal daar meê gestreeken, doet 't *Hayr uytvallen*. *Lusit. l. 5. cap. 1.* *Lonicer. lib. 1. cap. 15.*

De *vochtigheyd*, welke uyt de *Takken* komt, als ze verbrand werden, heeft dezelve kracht; en maakt ook een klaar *Gezicht*. *Fuchs. Herb. c. 29.*

De *Asch* der gebrandde *Ranken* met Edik gemengd, geneest de *Ambey*, of de *Takken* aan 't Fondament. In Wijn gedaan, heeld de beeten der *Slangen*, en helpt de *verstuykte Leeden*. Met Edik, Wijnruyt, en Oly van Rozen door-mengd, verdrijft de ontsteeking der *Milt*, van buyten daar op gelegt. *Serap. lib. Simp. cap. 36.*

De *Loog*, van deeze *Asch* gemaakt, veroorzaakt een *zuyvere Huyd*; verjaagd alle *krauwagie* en *schurftheyd*, en bewaard de Menschen voor diergelijke qualen. *Dodon. lib. 13. cap. 26.*

De *Druyven* zelfs zijn zeer verkoelende van aart. Blazen de *Maag* op: verwekken veele *Winden*, en maken *quaad Bloed*. Moeten derhalven niet te veel gegeeten werden; inzonderheyd niet, als ze hare volkomene rijpheyd noch niet hebben: zouden anders *Bloedgang* en andere ongeleegentheeden veroorzaken, vermits ze dan zeer koud en vochtig zijn. De regt rijpe, zoete en vleesschige, welke men houd voor vocht en warm van aart, zijn de beste; de *Maag* aangenaam, en verfrisschen een dorstig *Hert*. *Plin. lib. 23. cap. 1.*

LI HOOFDSTUK.

WILDE WYNGAARD UYT VIRGINIEN.

Verscheyde namen.

Met geenen anderen als deezen naam in het *Neederlandsch* bekend: in 't *Latijn* geheeten VITREDA, of LABRUSCA VIRGINIANA: in 't *Hoogduytsch* FUNFFBLETTRIGE WEINSTOCK AUSZ AMERICA; en in 't *Italiaansch*

242
Vitis Canadensis.

liaansch VITE SALVATICO DI VIRGINIA. Deeze is niet de regte VITUS VINIFERA AMERICANA FOLIIS LACINIATIS, of opregte Wijnstok uyt *America* met gesneedene Bladeren, van welke in den aanvang des voorigen *Hoofdstuks* gewag is gemaakt, en die in onze Landen jaarlijks witte, rijpe, en smaakelijke *Druyven* voortbrengd; maar een geheel andere *Plant*, zoo in *Hout* als *Bladeren* zeer verschillende.

Wat voor een grond zy bemind.

Dit Gewas bemind een goede, zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Koeyemist tamelijk wel voorzien: een opene, luchtige, natuurlijk- of ook wel geheel-warme, regt ter Zon geleegene plaats, en veel Water, of ook maar matige vogtigheyd. Geeft in deeze koude Gewesten noyt eenige *Bloemen* of *Vruchten*, ten zij met zeer heete en drooge Zomers, gelijk die van het jaar *1669.* was, in welke ze eenige weynige *Trossen*, hangende aan kleyne *Takjens*, voortbragt. De *Druyven* kreegen wel de grootte van een roode *Aelbezse*, maar echter geen regte volkomentheyd noch rijpheyd.

Haren aart.

Hard en sterk is ze van aart. Kan niet alleenlijk *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, en *mistige Lugt*, maar ook sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des *Winters*, zonder eenige schade uytstaan.

Aanwinning.

Werd met kleyne moeyte, en zeer spoedig *aangewonnen*; vermits hare teedere *Ranken*, in de aarde gebogen zijnde, noch dien zelven *Zomer wortel* schieten; welke men in 't volgende Voorjaar afsnijdt, en met een wassende Maan van *April* verplant.

Waar toe deeze Plant zeer bequaam is.

Deeze *Plant* werd zoo bequaam gevonden, om daar meê *Boogen*, *Prieelen*; *Zitplaatzen*, *Muren*, en diergelijke, te bekleeden, dat ik noyt tot zulke werken eenige beeter of gevoegliiker gezien heb. Want zij brengt voort veelvoudige schoon-blinkende, in vijf deelen gescheydene, tamelijk groote, en met een zeer bevallijke, aardige groenheyd van boven (doch onder bleeker) vercierde *Bladeren*. Van de gedagte vijf deelen is het middelste 't grootste, vier vinger-leeden lang, twee duymen breed: de twee volgende zijn wat korter en smaller; de twee onderste de kleynste, doch al te zamen voor spits, en aan de randen een weynig gelijk als gezaagd. Maakt zich daarenboven met hare *Klavertjens* vast aan alles waar ze bij gezet word, of ontrent kan geraken; in weynig tijds de plaats gantsch beslaande. Laat zich ook ieder jaar scheeren zoo men begeerd.

KRACHTEN.

Krachten, de voorige gelijk.

DE *Bladeren* en *Vruchten* van deeze *Wijnstok* komen in *kracht* en *werking* met die der andere *gemeene* overeen; waar van men 't voorgaande *Hoofdstuk* kan nazien.

LII HOOFDSTUK.

WYNGAARD van CANADA.

Verscheyde namen.

MEt deezen, en mijns weetens geenen anderen naam tot noch in het *Neederlandsch* bekend. In 't *Latijn* geheeten VITIS CANADENSIS, of EPIMEDIUM FRUTESCENS VIRGINIANUM; dat is, BOOMACHTIG EPIMEDIUM UYT VIRGINIEN, om dat het eenige gelijkheyd schijnd te hebben met de *Bladeren* van het kruyd *Epimedium*, waar van wij in 't volgende *Boek* zullen handelen: in het *Italiaansch* VITE DI CANADA.

Wat voor een aarde zy beminnen.

Deeze *Wijnstokken* beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, gemeene aarde, met twee-jarige Koeye-, en een-jarige Paerdemist tamelijk wel vermengd; een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; veel, en ook weynig Water.

Bloemen.

Geeven gemeenelijk ieder jaar, in de Maand *Junius*, verscheydene regt-opstaande *Bloem-trossen*, tusschen de *Steel* der *Bladeren* aan korte *Takjens*, op de wijze der andere *Druyven*, voortschietende, met dertig en veel meer kleyne, witte, Stars-wijze gestelde, en gemeenelijk uyt vijf, doch ook wel uyt zes *Bladertjens* bestaande *Bloemtjens*, inwendig met groene *Knopjens*, welke tot *Vruchten* worden, en daar voor aan met drie zeer kleyne uytsteekende zwart-bruyne *stipjens* voorzien. Als ze lang gestaan hebben, verderven ze in haar zelven, en dan ziet men de *Vruchten* voortkomen, zeer wel gelijkende de *Corinthische Druyfjens*. De gemeldde *Bloemtjens* openen zich noyt, maar blijven gedurig gesloten: zijn van een wit-grauwe verwe, en staan zeer lang op hare *Struyk*. Hier om heeft ze de naam van *Wijngaard* bekomen, alhoewel ze in alle andere deelen met de zelve geen gelijk-vormigheyd heeft.

Gedaante der Bladeren.

Zij brengen voort schoone, een weynig blinkende, ontrent ronde, dikachtige en veelvoudige *Bladeren*, op de wijze van *Klaver* in drieën gesteld: waar van het bovenste, als 't grootste en rondste, ontrent vier vingeren breed en lang is; de twee onderste, wat langwerpig, zijn ruym drie vingeren breed, en vier lang; zomtijds met eenige weynige *tandjens*, slegts voor een gedeelte, en niet rondom, aan de *randen* voorzien. Hebben ook in het midden een regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt veel andere kleyndere, een weynig opwaarts stijf uytstaande, en genoegzaam zichtbaar, voortkomen. Rusten op ruym een halve voet lange *Steelen*, en staan regt op.

Takken. Harden aart.

Deeze WYNGAARD VAN CANADA, welker *Takken* een dunne rood-grijze *Bast* vol bruyne *stippelen* hebben, is hard van aart. Verdraagd niet alleen *Storm-winden*, *koude Reegenen*, *Hagel*, *Sneeuw* en *Rijp*, maar ook sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden des tijds zonder eenige schade.

Aanwinning.

Of wel deeze *Stokken* in onze koude Gewesten noyt volkomen rijp *Zaad* geeven, zoo kan men ze echter genoegzaam *aanwinnen* door hare overvloedige bij de Wortel uytwassende en de aarde door-boorende *jonge Loten*: welke, als ze van zelfs bruyn-verwige *Wortelen* verkreegen hebben, in het Voorjaar, met een wassende Maan van *Maert*, van de *oude* afgenomen en verplant worden.

Waarschouwing.

Deeze *jonge Loten* moeten ieder jaar in *April* van de *oude* afgestoken en wech gedaan of verzet worden; of nimmermeer zouden ze konnen geraken tot de gestalte van een kleyn *Boomtje*, maar laag blijven, en bij de grond heenen kruypen. Anders kan men deeze *Wijngaard* in onze Landen opqueeken tot de hoogte van zes of zeeven voeten.

KRACHTEN.

Krachten, noch onbekend.

NIemand heeft tot noch toe de *Krachten* van dit *Gewas* onderzocht, immers niet beschreeven, of bekend gemaakt: derhalven wij ook voor dit maal geen verder berigt daar van konnen geeven.

LIII HOOFDSTUK.

GEYTENBLAD.

Verſcheyde namen. EEn aangenaam, cierlijk, welriekend, en veele genoeg bekend *Struvel-gewas*, werd in 't *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook na het *Latijn* CAPRIFOLIE, deſgelijks MAMMETJENS-KRUYD, en WEEWINDE genoemd. In het *Latijn* CAPRIFOLIUM, PERICLYMENON, en LILIUM INTER SPINAS, dat is, LELIE ONDER DE DOORNEN, ter oorzaak, dat deeze *Struvel* een zeer lieflijke reuk van zich geeft, en veelerweegen in 't wilde, onder ſlegte en ſteekelige *Heesteren*, opgroeyd: in 't *Hoogduytſch* GEYSZBLATT, of ook WALDTGILLGEN, zoo veel als *Boſch* of *Woud-Leelien*: in het *Franſch* CHEVREFUEILLE, of VINCIBOSSE; en in het *Italiaanſch* CAPRIFOGLIO.

Drie verſcheyde ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verſcheydene ſoorten; als:

I. CAPRIFOLIUM FLORE RUBRO, of *Geytenblad met roode Bloemen.* II. CAPRIFOLIUM GERMANICUM FLORE LUTEO, of *Geytenblad uyt Duytſchland, met een geelachtige Bloem.* III. CAPRIFOLIUM PERFOLIATUM ITALICUM, of *doorgeboord Geytenblad uyt Italien*, van welke ſoort de *Bladeren*, regt in 't midden harer *Steel*, konſtig worden *doorboord*: om welke de *Bloemen*, in 't ronde zittende, aardig in twee of drie orden boven malkander, zich zeer ſchoon en vermakelijk vertoonen. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, ſlegte; ook een goede wel-gemeſtte aarde: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene; immers zoo geerne als een ſchaduwachtige plaats; en veel Regen; of ook matige vochtigheyd.

Bloemen. Geeven wel ieder jaar (de twee eerſt genoemde ſoorten in de Maanden *Junius* en *Julius*, de derde; of de *doorgeboorde uyt Italien*, in 't begin van *May*) beziens-waardige, wel-riekende *Bloemen*, maar zelden, en alleen bij heete en goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: doch het CAPRIFOLIUM PERFOLIATUM ITALICUM, of het *doorgeboorde Geytenblad uyt Italien*, nimmermeer in onze Landen; immers gantſch zelden.

Zaad. Eevenwel heb ik in 't jaar 1671. ook op andere jaren daar na, volmaakt rijp *Zaad* van deeze ſoort gewonnen: het welk in 't volgende *Voorjaar* met een waſſende Maan van *Maert*, in mijnen Thuyn binnen mijne geboorte-ſtad *Groeningen* gezayd zijnde, in de *na-zomer* genoegzaam is voortgekomen; waar van alle liefhebbers noch leevende *Planten* konnen getoond worden. 't Gemeldde *Zaad* deezer *Gewaſſen* legt beſloten in een *Vrucht*, uyt den geelen rood, of Oranje-verwig, wanneer ze rijp is.

Aanwinning. Bij gebrek van 't *Zaad* konnen ze *aangewonnen* worden door hare *jonge teedere Takken*, noch geen *Bloemen* gedragen hebbende; welke men 's *Zomers* in de aarde buygd. Haaſt ſchieten ze *Wortelen.* In 't volgende Voorjaar ſnijd men ze van de *oude* af; en men verplant ze in de voor-beſchreevene aarde, met een waſſende Maan van *Maert.*

KRACHTEN.

Galen. lib. de Simpl. Facul. 8. DE *Bladeren*, *Bloemen*, en *Beziën* van dit *Gewas* zijn droog, zeer verwarmende, en dun makende van aart. Mogen op geenerley wijze inwendig gebruykt worden; inzonderheyd niet van *Vrouwen*, vermits ze haar *onvruchtbaar* maken, en in *leevens-gevaar* ſtellen.

H. Tragus lib. 2. c. 96. Het Gediſtilleerde Water der *Bloemen* is aangenaam van ſmaak, lieflijk van reuk, en mag vryelijk gebruykt worden. Hier van eenige leepelen vol met wat Zuyker driemaal 's daags ingenomen, verkoeld de *inwenge brand*; verzacht de *Hoeſt*; neemt wech de *Engborſtigheyd*: is goed teegens 't onheyl van *Wonden*, en *vuyle Gezwellen*: verdrijft de *vlekken des aangezichts*, en de *hitzigheyd der Oogen*, wanneer men'er hier in nat gemaakte doeken oplegt. *Fuchſ. Herb. cap. 250.*

De *Bladeren* en 't *Zaad* worden gemeenelijk gedaan bij de *Zalven*, welke men gebruykt tot *Hoofd-wonden*, veroorzaakt door Lood of Staal; want dus verſterken ze 't Hoofd; zuyveren de *wonde*; doen'er 't *vleeſch* in groeyen, en geneezen ze. *Tabernam. lib. 2. cap. 24.*

De *Beziën* gedroogt, tot ſtof gemaakt, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, drijft de *Water-loſſing* voort; bevorderd den *arbeyd* der zwangere Vrouwen, en doed haar gemakkelijk *verloſſen.* Verzacht ook de *Milt*; en neemt wech de *pijn* der zelve: Maakt ze *kleyn*, of *verteerd ze* ook wel geheel, als men dit middel veertig dagen na malkander gebruykt; volgens het berigt van DIOSCORIDES en PLINIUS. *Amat. Luſitan. lib. 4. Enarrat. 15.* *Dioſc. lib. 4. cap. 14. Plin. l. 27. c. 12.*

LIV HOOFDSTUK.

ROSMARYN.

Verſcheyde namen. DIt wel bekend *Struvel-gewas*, ook van elk zeer bemind, weegens zijne natuurlijke krachtige, verſterkende eygenſchap, en altijd blijvende groenheyd, word in het *Neederlandſch* alleen met deezen naam beteekend: in het *Latijn* geheeten ROSMARINUM, of ROSMARINUS CORONARIUS, ook LIBANOTIS CORONARIA: in het *Hoogduytſch* ROSMAREIN: in 't *Franſch* ROSMARIN; en in 't *Italiaanſch* ROSMARINO.

Zes Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* beziens-waardige en gantſch veranderlijke ſoorten; te weeten:

verſcheyde ſoorten. I. ROSMARINUS CORONARIUS LATIFOLIUS, of *breedgebladerde Roſmarijn.* II. ANGUSTIFOLIUS, of *Roſmarijn met ſmalle Bladeren.* III. AUREUS ANGLICUS, of *Engelſche Roſmarijn*, zoo wel met *geheel goud geele*, als met *groen en geel doormengde Bladeren*, van een zeer ſchoone aanſchouwing. IV. FOLIIS ARGENTEIS, of *Roſmarijn met witte als zilvere Bladeren*, op de zelve wijze, niet minder bevallijk. V. INODORUS, of *Roſmarijn zonder eenige reuk.* VI. ROSMARINUS SYLVESTRIS, of *wilde Roſmarijn.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt en 't Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en in de *Zomer* veel Water. *Bloeyen* niet alleen, als ze eenige jaren oud zijn geworden, in 't begin *May*, maar geeven ook, in den aanvang van *Julius*, volkomen zwartverwig rijp *Zaad.*

Teederheyd; In onze Geweſten vallen ze zeer teeder, en bezwaarlijk kan men ze de *Winter* over behouden, vermits ze geen ſterke *Vorſt* konnen uytſtaan. Moeten derhalven (met een waſſende Maan van de *Maert* in Potten geplant, of met dezelve Maan van *September* uyt de aarde opgenomen, en in Potten verzet, dan ter deege met Water begoten zijnde) in 't laatſte van *October*, of wat eerder, na dat de jaarstijd zich aanſteld, boven wel droog, binnens huys worden gebragt, op een goede plaats, daar ze door de opene Venſteren Lucht en Zon mogen genieten zoo lang als doenlijk is. Moeten ook, in *vriezend* Weêr, zoo wel voor veele *tochten*, als voor de warmte des *vuurs*, gewacht, en gedurende dien tijd met matige, voor al niet te veel, vochtigheyd onderhouden zijn. *en hoe men haar derhalven*

Een

In de Winter tijd moet bewaren. Een gemeene *Vorst* binnens huys doed haar weynig schade; en noch minder, als men de Potten tot aan de *Takken* des *Booms*, of ook geheel, in droog kaf van Boekweyt doed zinken, of dezelve daar meê bedekt; in een plaats daar niet sterk gestookt, maar weynig of niet in gevuurd word; en die luchtig is. Want de warmte des vuurs, als ze een wijl tijds duurd, is haar zeer schadelijk. Worden ook hier door, desgelijks door veel Water (wijl in zulk een geleegentheyd de *Wortel* ligtelijk van verrotting word bevangen) schielijk zwart. Als de Maand *Februarius* ontrent ten eynde gelopen, en de meeste koude voorbij is, worden de geene, welke met 't gemeldde kaf bedekt zijn geweest, weer ontdekt; en men laat haar, gelijk in den aanvang der *Winter*, de Lucht door de Vensteren weer genieten, tot aan 't begin van *April*; ter welker tijd zij met een donkere reegenachtige Lucht weer buyten gebragt, en gesteld worden op een plaats, voor de sterke Zonnestralen bevrijd.

Waarschouwing. Wil iemand deeze Potten in de *Maert* buyten stellen, met reegenachtig, donker Weêr, zonder Zonneschijn, 't mag ook wel geschieden; maar hij moet dan toezien, dat hij haar nauw wachte voor een *drooge*, *schrale*, *hayrige* en *heldere Lucht*, desgelijks vóor *koude nagten*: want door deeze haar schadelijk zijnde dingen worden ze, eer men 't weet, van 't leeven beroofd: en dus zou men al zijn moeyte, door de geheele *Winter* aangelegt, te vergeefs hebben gedaan. Hier op dan staat te letten, op dat men deeze *Gewassen* niet mogt verliezen in de ontroerende, en ligtelijk verteerende Lucht deezer Maand *Maert*.

Aanwinning, Zij worden hier *aangewonnen* op *drie* verscheydene wijzen:

door al de Takken des Booms. *Eerst*, moet men ze uyt de Potten neemen, en in andere verzetten, indien ze daar in te groot of te sterk geworteld zijn. met een wassende Maan van *Maert*, zoo het dan met een slappe tijd veel reegend; anders in *April*. Of ook in de grond van een *Bed*, ten halven harer *Takken*: of, indien ze ruimtelijk lang en onder kaal zijn, laten zinken tot aan de *groene bladeren*. Dus schieten al de *Takken wortelen*; welke men in de *Zomer* veel Water geeft: al te zamen in *September* opneemd; en in het volgende Voorjaar, van malkander gescheyden zijnde, verplant; ook rijkelijk met Reegen-water begiet, tot dat ze aan 't wassen zijn.

Door jonge Takjens. *Ten anderen*, worden ze *aangewonnen* door hare, straks na 't eerste *Quartier* der Maan in *April*, afgesneedene of afgebrokene jonge *Takken*, welke men insteekt in Potten, Vaatjens, of op andere Plaatzen, ontrent een vinger-lengte diep, of wat meer, na dat ze groot zijn, aan een donkere en schaduwachtige plaats; daar ze, in den tijd van zes of agt weeken, geen Zonneschijn konnen genieten. Ondertusschen moet men ze dikmaal begieten met Reegen-water, daar Schapenmist in geweykt is; zoo krijgen ze haast *Wortelen*, en groeyen hier door zeer krachtig; niet alleen deeze *jonge*, maar ook de *oude*. Hier na moet men ze weer in goede Lucht en Zon stellen.

Door haar Zaad. *Ten derden*, worden ze ook *vermeerderd* door haar *Zaad*; het welke met een wassende Maan van *April* in Potten of andere Vaatjens hol en luchtig gezayd; ook op een warme plaats gezet werd. De hier van voortkomende *jonge Boomtjens* zijn teeder van aart, en konnen bezwaarlijk de eerste *Winter* over behouden worden. Men mag ze niet verplanten, ook niet veel koude *Herfst-reegenen* laten ontfangen. Gedurende de *Winter-tijd* moet men ze onderhouden met slegts een weynig vochtigheyd, vermits hare teedere *wortelen* niet veel nat verdragen konnen.

Rosmarijn met breede donker groene bladeren. De ROSMARINUS CORONARIUS LATIFOLIUS, of *Rosmarijn met breede donker-groene Bladeren*, is harder van aart, en wil in deeze Landen zich alder-bequaamst de *Winter* over laten behouden.

Wilde welriekende, en reukloozе Rosmarijn. De ROSMARINUS SYLVESTRIS ODORATUS, of *wilde welriekende Rosmarijn*; en de ROSMARINUS INODORUS, of *Rosmarijn zonder reuk*, zijnde de hardste van al de andere, geeven in deeze Gewesten, in het laatste van *May* en 't begin van *Junius*, tusschen hare *Takjens*, zoo wel boven als ter zijden voortkomende, veele *Tros-wijze* bij malkander gevoegde *Bloemen*, bestaande uyt vijf kleyne *Bladertjens*, gelijk de CISTUS, van een geele verwe; maar niet, als met zeer goede *Zomers*, volkomen en rijp *Zaad*, het welk men ziet besloten in ronde, doch langwerpige en voor spits toegaande *Bezien*, of *Vruchten*. Konnen, 's *Winters* binnens huys verzorgd teegens sterke *Vorst*, zonder groote moeyte bewaard, en door hare bij de wortel of boven de aarde uytgelopene *jonge Scheutjens*, welke men ten halven insnijd, en met aarde aanvuld, genoegzaam vermeenigvuldigd worden. Als ze *Wortelen* hebben geschoten, neemt men ze met een wassende Maan van *April* van de oude af, en men verplant ze in Potten. Aanwinning.

KRACHTEN.

De *Rosmarijn* is warm en droog in den tweeden graad; een weynig te zamen-trekkende en dun-makende van aart: zeer goed tot gebruyk in spijzen, en ook tot artzenyen; want zij geeft een goede geur, en versterkt. Op Wijn met Vlier-bloemen gezet, is ze zeer dienstig teegens de *Waterzucht*. Curt. Sym. lib. 30. cap. 53.

De *Bladeren* gedroogd, gepulverizeert en dit stof in varssche *wonden* gedaan, geneezen dezelve; ook allerley *Schurftheyd*. Met Wijn gedronken, stillen het *Braken*. Op het Hoofd gelegt, versterken de *Harssenen*, en droogen op alle *koude vochtigheyd*. Binnens huys gebrand, drijven ze daar uyt de *pestilentiale Lucht*.

Het *Zap* der *Bladeren*, vermengd met Canary-zuyker, versterkt 't *Gezicht*; neemt wech de *schellen* van de *Oogen*, en de lopende vochtigheyd der zelve. Dioscor. lib. 3. cap. 87.

De *Bladeren* in Wijn gedistilleert, en daar van gedronken, geneest de *Geelzucht*; versterkt het *Hoofd*, de *Maag*, en het *Hert*; geneest de *Miltzucht*, en neemt wech alle *verstopping*. Is goed teegens de *vallende Siekte*, en de *Beroerdheyd*; scharpt de *Geheugenis*, en 't *Gezicht*: belet de *Zinkingen* op de *Tanden*, maakt een goeden *Adem*; stopt de *Buykloop*, en de *witte Vloeden* der Vrouws-persoonen; tweemaal 's daags daar van gedronken: reynigd het *Bloed*; geneest het *Colijk*; verdrijfd het *Vergif*, en doed *zweeten*, als men zich daar op wel laat toedekken. Galenus lib. 7. Simp. Med. Ægin. lib. 7. fol. 392.

De *Kolen*, of de *Asch* van gebrand *Rosmarijn-hout*, dienen, om de *Tanden* te zuyveren, en *vast* te maken; neemen der zelver *geelheyd* wech, en doen ze *wit* worden, als men ze'er zomtijds meê wrijfd. A. Lonicer. l. 2. c. 95.

De *Conzerve van Rosmarijn-bloemen* (verwarmende, verteerende, doorsnijdende, afvagende, openende, versterkende, en van zommige *Anthos* genoemd) werd zeer veel gebruykt: versterkt zeer krachtig de *Geheugenis*, het *Verstand*, en de *Maag*. Is ook van een groote werking teegens al de voorgemelde gebreeken. Dodon. lib. 9. cap. 4. Lusit. lib. 3. enarr. 84.

De *Oly* deezer *Bloemen* verteerd allerley *lid-teekenen*: verdrijfd de donkerheyd der *Oogen*; helpt het *Gezicht*; desgelijks de *gebrandde*, en *beroerdde*, daar meê in de Nek en elders gestreeken. Is zeer dienstig op de *Gescheurtheyd* gelegt, met Oly van Eyeren en *Camillen*. Het *Zap* uyt de *Bloemen* geparst, word van veele voor een Balzem gebruykt: maakt een schoon en zuyver *Vel*; ook een klaar *Gezicht*. Lemnius de Herb. Bibl. cap. 46.

't *Zaad* met Wijn ingenomen, doed wel *Water lossen*: is goed voor de *Geelzucht*, *vallende Ziekte*: verwekt der Vrouwen *Maand-stonden*, en geneest de gebreeken der *Borst*. Plin. lib. 24. cap. 11.

De *wilde Rosmarijn* is niet zoo krachtig van geur. Vermag echter alles wat de *tamme* uytwerkt. Castor. Durant. Herb. fol. 397.

De *Joden* gebruyken noch heedensdaags, gelijk ze ook voortijds hebben gedaan, in hare Offerhanden de *Takken* van *Rosmarijn*; doopen dezelve in 't bloed der geslagtte Beesten, en besprengen'er de Omstanders mee.

LV HOOFDSTUK.

BROMMELBEZIEN.

Verschey- de namen.

Erden in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook BRAAMBEZIEN genoemd: in 't *Latijn* RUBUS, of SENTIS: in 't *Hoogduytsch* BROMBEERN, of ook CRATZBEERN: in 't *Fransch* RONCE of BRUISSON; en in 't *Italiaansch*, ROVO, of ook MORO.

Drie ver- scheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* verscheydene soorten, namentlijk:

I. RUBUS VULGARIS FRUCTU NIGRO, of *gemeene zwarte Brommelbeziën*. II. RUBUS FRUCTU CŒRULEO, of *Brommelbeziën met een blauwe Vrucht*; III. RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS, of *groote wel-riekende Brommelbeziën zonder Doornen*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Zij beminnen alle meer een goede, gemeene, zandige, als een kleyige, harde aarde: eevenwel moet ze ook matig gemest zijn: een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene, immers zoo zeer als een schaduwachtige plaats; en veel water. Geeven in 't laatste van *May* en in 't begin van *Junius Bloemen*; daar na in den *Herfst* volkomene *Vruchten*. Konnen niet alleen *Sneeuw*, *Hagel* en *Rijp*, maar ook sterke *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden des tijds, zonder eenige schade uytstaan.

Hardheyd.

Aanwinning.

Werden alleenlijk, echter genoegzaam, *aangewonnen* door hare bij de *wortelen* uytwassende *jonge Scheuten*; welke gemeenelijk van zelfs *Wortel* schieten; en dan met een volle Maan van *April* moeten opgenomen en verplant, zijn.

Wel-riekende groote Brommelbezien.

De RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS, of *wel-riekende Brommelbeziën zonder Doornen*, geeft wel jaarlijks in deeze Landen in de Maand *Julius* uyt de bovenste punten der *Steelen* groote, bleek-roode aanzienlijke *Bloemen*, de *Eglantier-roozen* niet ongelijk, doch wel zoo groot; maar noyt eenige *Vruchten*, schoon hoe warm de *Zomer* geweest mogt hebben. Gemeenelijk ziet men vijf, zes, tien of twaalf *Bloemen* bij malkander gevoegd, rustende op hare bijzondere tamelijk-lange *Steeltjens*. Zij bestaan uyt vijf groote ronde *Bladeren*, van binnen vercierd met een *Ring* van veele geele kleyne *Knopjens*. In 't middelste, of inwendig *Hert*, ziet men een rond *knopje*, uyt veele bleek-roode *knopjens* te zaam gezet, Oogs-wijze, van geen onaangename aanschouwing.

Gestalte der Bloemen.

Beschrijving van de

De *Bladeren* deezer zoort zijn niet, gelijk de andere, van malkander gedeeld; ook zeer groot, breed, en gelijk als rondachtig, met vijf punten, op de wijze van het ACER MAJOR, of *groot Booghout*. Rusten op groene *Steeltjens*, een hand lang. Zijn bekleed met een zachte *ruygheyd*: staan gemeenelijk opwaarts gekeerd; donker-groen van verwe, doch van onder bleeker; droevig, ook wel zomtijds een weynig blinkende; onordentlijk, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare houtachtige *Steelen*, drie, vier en vijf voeten hoog opschietende; van binnen met een groot wit pit gevuld, van buyten uyt den bruynen bleek, rond en slecht, ook niet blinkende, noch met geene *Doornen* voorzien; maar gantsch stijf staande, en in 't eerst een weynig *ruygachtig*, ook een kleyne vinger. dik. De uytwendige dunne *Bast* werd ligtelijk door der Zonnen hitte gespleeten.

gedaante der Bladeren.

De gedagte *Bladeren* zijn aan hare randen zeer teeder, net, subtijl, doch veelvoudig, digt, en aardigspits *gezaagd*, of *getand*; ook in 't midden met drie en vijf voornaamste groote *Aderen* voorzien, uyt welke veele kleyner na de randen uytlopen, staande gemeenelijk opwaarts gekeerd; en waar uyt alweer ontelbare alderkleynste voort-schieten, op een aangename wijze. Als men ze in de Mond knauwd, zijn ze zeer bitter van smaak, en te zamen-trekkende. In 't begin vertonen ze zich ruyg; doch als ze grooter werden, vergaat deeze *ruygheyd*. Ieder jaar, teegens de *Winter*, zoo haast de *Vorst* haar heeft bevat, vallen ze af, en vergaan met hare *Steelen*. In *April* komen ze op nieuws uyt hare *Takken* te voorschijn.

KRACHTEN.

DE *Bladeren*, *Bloemen*, en onrijpe *Vruchten* van *Brommelbeziën* zijn zeer verdrogende, te zamentrekkende, en verkoelende van aart; zoet in 't eeten, en aangenaam voor de *Maag*. *Æginet. lib. 7. fol. 365.*

De *Bladeren* gestoten, en dan gelegt op de *Roos*, of voort-eetende *Zweeringen*, bedwingen dezelve. *Plin. lib. 24. cap 14.*

De *Bloemen*, *Bladeren* en *Vruchten* in Wijn gezoden, geneezen de *Wonden*, de *beeten* der vergiftige Dieren, de *schurftheyd* des Hoofds, en de *zeerigheyd* des Aangezigts: stillen de *Bloedgang*; maken een *vast Tandvleesch*; helpen de *gezwollene Amandelen*, *Huyg*, en de heete *zweeringen des Monds*. Drijven af de *Steen*, 't *Graveel*, de *koude Pis*: zijn goed voor de *lopende Oogen*: verhinderen, of jagen wech de *Hertvang*; en doen 't *Braken* ophouden. Het Zap uyt dezelve geparst, heeft dezelve kracht, en verdrijst ook alle *inwendige brand*. *Galen. lib. Simp. med. 6. Trag. l. 3. cap. 11. Ruell. lib. 3. cap. 93.*

LVI HOOFDSTUK.

HINNEBEZIEN.

Verschey- de namen.

Y veele niet alleen bekend, maar ook zeer geliefd; werden in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook dikmaal FRAMBEZIEN genoemd; in 't *Latijn* RUBUS IDÆUS: in het *Hoogduytsch* HIMBRAMEN, HIMBEEREN, of HINDBEEREN: in het *Fransch* FRAMBOSIER; en in het *Italiaansch* ROVO IDEO, of ROVO MONTANO, ook MORTELLO.

Twee ver- scheydene soorten.

Hier van werden op veele plaatzen gevonden *twee* verscheydene soorten, te weeten

I. RUBUS IDÆUS FRUCTU RUBRO, of *Hinnebezie met een bleek-roode Vrucht*, en II. RUBUS IDÆUS FRUCTU ALBESCENTE LUTEO, of *Hinnebezie met een uyt den witten geele Vrucht*.

Hoe ze moeten waargenomen werden.

Geerne groeyen ze in allerley slach van grond, indien dezelve alleenlijk wel voorzien is met oude Paerde- of Koeyemist. Zij beminnen een donkere, maar noch meer, om der *Vruchten* wil, een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en veel water van onder aan de *Wortelen*; doch als de *Vrucht* begint voort te komen, droogte van boven; want door Reegen werd dezelve verdorven, en smakeloos gemaakt.

Bloemen.

Konnen uytstaan *Hagel*, *Sneeuw*, felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden van de *Winter-tijd*. Brengen ieder jaar in 't laatste van *May Bloemen* voort; ook in *Julius* een goede, smakelijke, gezonde *Vrucht*.

Vruchten.

Aanwinning.

Werden overvloedig *aangewonnen* door hare veelvoudige de aarde door-lopende, en van zelfs genoegzame *Wortelen* schietende *Jongen*; welke men in de Maand *Maert* of *April* met een wassende Maan opneemt, en verplant.

KRACH-

RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS.

MYRTOPETALON.

KRACHTEN.

Amat. Lusitanus l. 4. Enarrat. 40.

DE *Hinnebeziën* zijn matig verdrogende en te zamen-trekkende van aart; boven alle andere Vruchten voor alle Menſchen zeer gezond en *aangenaam* van ſmaak. Verſterken 't *Hert*, en een flauwe *Maag*; verwekken ook *eetens-luſt*; inzonderheyd alsze met Wijn en Zuyker werden gegeeten.

H. Tragus l. 3. c. 11.

't *Zap* daar uyt geparſt, neemt wech alle gebreeken van 't *Hert*. Is goed teegens en in *hittige Koortzen*: verquikt de flauwe, teedere, zwakke *Natuur*. Werd, in Broodzuyker ingetrokken, of uyt gearbeyd zijnde, in Fleſſchen lang bewaard: daar na in Spijzen, of ook wel in Wijn gedaan. Geeft dezelve een aangename geur; verfriſcht alle *inwendige deelen* des Ligchaams; neemt de *brand* der zelve wech; en is goed teegens 't *Pleuris*.

Plin. l. 24. cap. 14.

De *Bloemen* in Zuyker gemengd, en gelegt op *brandende* of *vuurige Oogen*, ook op 't *ſpringend Vuur*, geneezen deeze Qualen.

Dioſc. lib. 4. cap. 38.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Vruchten* hebben eeven dezelve kracht ontrent al de Gebreeken, welke in 't voorgaande *Hoofdſtuk* van de *Brommelbezien* zijn aangeweezen.

LVII HOOFDSTUK.

MARENTAKKEN.

Verſcheyde namen.

MEt geenen anderen als deezen naam is dit zonderling Gewas in het *Neederlandſch* bekend. Werd in 't *Latijn* geheeten VISCUS: in 't *Hoogduytſch* MISTELL: in 't *Franſch* GUY, of GUIS, ook breeder, BOIS DONT ON FAIT DE LA GLUE; en in het *Italiaanſch* VISCHIO, of PAUCIA.

Waſt noch in 't water, noch op de aarde.

't Is een regt-*wonderlijke*, en in de aanſchouwing *kluchtige Plant*; want zij waſt niet, gelijk alle andere, in 't *water*, of op de *aarde*; maar in de *lucht*, op de *Takken* van *Eyken-*, *Appel-*, *Peere-*, *Linde*, *Miſpel-*, *Quee-* en andere Boomen; zonder eenige Wortel; en eevenwel zoo vaſt, datze zelden, of bijna noyt, door eenige ſterke wind daar van afgerukt werd.

Bloemen. Vruchten.

Deeze MARENTAKKEN *bloeyen* niet alleen jaarlijks in 't laatſte van de *May*, maar geeven ook ieder *Zomer* witte en doorluchtige *Beziën*, gemeenelijk aan de Leeden harer *Takjens* drie en vier bij malkander zittende, kleyn en rond. Altijd blijvenze groen, zonder eenige verandering. Verdragen geduldiglijk *Sneeuw*, *Hagel*, en *ſterke Vorſt*; ook zoo wel veel water, als groote droogte; doch alleen in *Vrankrijk*, *Italien*, *Spaanje*, en meer andere warme Landen.

Kan hier niet vermeenigvuldigd werden door zaying.

In onze koude Geweſten ziet menze noyt groeyende. Willen zich ook op geenerley wijzen laten *vermeenigvuldigen*, of in een Hof aanqueeken. Ik heb meenigmaal het *Zaad* zoo in Potten als in de aarde gelegt, met een waſſende Maan van *Maert*, *April*, *May* en *Junius*; ook met een volle en afgaande Maan in *September*, *October*, en *November*, hoog, en ook diep gezayd, doch is noyt te voorſchijn gekomen.

Wonderlijke aanteeling van dit Struvel-gewas.

Eevenwel houden sommige voor gantſch gewis, dat dit niet onaangenaam en zeer *Medicinaal Gewas* niet anders als door *Zaad* werd *vermeerderd*. Want 't zelve werd van de *Lijſters* zeer begeerig gegeeten; en als 't zijne volkomene Verdouwing in de Buyk of Maag deezer Vogelen heeft verkreegen, door de Darmen weer uytgelaten op de *Takken* der boven-gemelde *Boomen*; waar uyt den *nieuwe Marentakken* werden geteeld. Dit werd ook getuygd van ATHENÆUS in zijn *neegende Boek*, daar hij van dit *Struvel-gewas* ſchrijft.

KRACHTEN.

Dioſc. l. 3. cap. 103.

DE *Vruchten* en *Bladeren* der *Marentakken*, welke op *Eykenboomen* groeyen, zijn warm en droog in den derden Graad; verzachtende, ſcheydende, dun-makende, en uyt-trekkende van aart.

Caſt. Durant. Herbi fol. 477.

Met Wijn of eenige andere Drank gekookt, of ook bij wijze van Poeder ingenomen, zijnze goed voor de *vallende Ziekte*, *Beroerdheyd*, *duyzeling des Hoofds*; en neemen wech de dikke, ſlijmerige vochtigheyd uyt 't zelve, en ook uyt de *Maag*.

Plin. l. 24. cap. 4.

't *Hout*, te zamen met de *Baſt*, aan den arm van een *zwangere Vrouw* gebonden, of een daar van gemaakte *Ring* aan de vinger geſtoken, zou een *Misval* verhinderen. Een *Drachma* van 't zelve de *Kinderen* met Wijn te drinken gegeeven, bewaard haar voor de *vallende Ziekte*.

Æginet. lib. 7. fol. 378.

De *Bladeren* en *Vruchten* geſtoten, dan op *Wonden* en harde *Gezwellen* gelegt, of een Plaeſter daar van gemaakt, halen alle *verzwoorene etter* van onder de grond uyt, en zuyveren 't vleeſch daar van.

Gal. l. Simpl. Med. 6.

Hier van werd ook een *Lijm* bereyd, zeer bequaam, om *Vogelen* daar meê te vangen.

LVIII HOOFDSTUK.

RHUS

met Bladeren van Myrtus.

Verſcheyde namen.

EEn aardig en aangenaam *Heeſterig Gewas*, werd in het *Neederlandſch* dus genoemd na de gedaante der *Bladeren*: in 't *Latijn* RHUS MYRTIFOLIIS, RHUS SYLVESTRIS, SUMACH PLINII, en MYRTOPETALON: in 't *Hoogduytſch* GERBERBAUM MIT MYRTENBLETTERN; en in 't *Italiaanſch* RHUS SALVATICO.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Gewaſſen* beminnen een gemeene, zandige, goede aarde, met tamelijk veel twee-jarige Paerde-miſt, en 't Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, vrye, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel water.

Wortel. Scheuten uyt dezelve.

Hebben een bruyn-verwige *Wortel*, ontrent een vinger dik, waar uyt voortkomen veele *Scheuten*, doch die in deeze Landen zelden meer als tot twee of drie voeten hoogte opwaſſen. Onder zijnze rond; van een aangename groene verwe: een weynig roodachtig alsze eerſt uyt de aarde opkomen; doch daar na grijs, of bleek-grauw; ook voorzien met verſcheydene kleyne *nopjens*, wat donkerder. Uyt deeze ſpruyten veele *zijde-ſcheuten*, rondom boven malkander, zomtijds twee en twee te zamen gevoegd; bleek-groen van verwe, en ontrent vierkantig.

Geſtalte der Bladeren.

Aan dezelve vertonen zich de Bladeren, twee en twee regt teegens den anderen over; gemeenelijk opwaarts gekeert, veelvoudig in getal, en digt boven een. Van een bevallig helder groene *couleur* zijnze; de onderſte de grootſte; een duym, wat meer of min, breed; en twee vingeren breedte lang. Voor lopen ze ſtompachtig ſpits toe. Aan de *randen* zijnze ſlecht en effen; niet zeer dik, doch ſteevig geſteld; weynig of niet blinkende. Komen digt aan hare *Steelen* voort, zonder op andere te ruſten. In 't midden zijn ze voorzien met drie van onder regt opgaande groote *Aderen*, waar uyt andere zeer kleyne, van onder meer als van boven zigtbare *Adertjens* voortſchieten. Als men ze in de mond knauwd, bevind menze uyt den zuren bitter, te zamen-trekkende, en eyndelijk een weynig ſteekende op de Tong. De andere zijn veel kleyner, en lopen ſpitzer toe. Uyt de voorſte punten der *Takjens* komen voort veele *tros*-

wijze bij malkander gevoegde ronde groene *Knopjens*; welke haar boven flegts een weynig openen. Dan ziet men in de Maand van *May* en *Junius* gelijk als groene *vijf-gebladerde Bloemtjens*; waar uyt voortschieten vijf lange, ronde, teedere en rood-verwige *Draadjens*, van een bevallijke aanschouwing: die noch afvallen, noch in haar zelven vergaan, maar bestandig blijven, en binnen haar bewaren vijf rond-hoekige aardige *Knopjens*, gevuld met een kleyn *Zaad*, doch 't welk in deeze Landen noyt tot zijn volkomentheyd geraakt.

Der Bloemen.

Deeze *Gewassen* zijn teeder van aart; want buyten gezet zijnde, worden ze haast wechgenomen door sterke *Vorst*: moeten derhalven, in het voorjaar met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vriezend* Weêr, door een Kagchel werd gestookt; vermits ze in de *Winter* noch groote noch langdurige hitte des vuurs, noch veel water van nooden hebben. Mogen ook niet voor in 't begin of midden van *April*, na bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gesteld; en moeten dan wel nauw gewagt worden voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *schrale, hayrige Winden*.

Waarneeming in de Winter.

In onze Gewesten worden ze alleenlijk *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* genoegzaam uytlopende *jonge Scheuten*; welke gemeenelijk met'er tijd van zelfs *wortelen* krijgen. Dan worden ze van de *oude* afgenomen, en met een wassende Maan van *April* in Potten gezet.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Krachten noch onbekend.

DE krachten deezer *Plant* zijn tot noch toe van niemand oyt beschreeven, of bekend gemaakt. Ondertusschen hebben de *Leertouwers* haar gebruyk daar van. Zommige willen ook, dat ze zou konnen dienen in plaats van 't RHUS, of de SUMACHBOOM.

LIX HOOFDSTUK.

V E Y L.

Verscheyde namen.

DIt welbekend, aangenaam, gedurig groenblijvend Gewas, werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook EYLOOF, KLEEF, en KLIM, genoemd, om dat het over-al bij op-loopt, en het zelve beklimmende verderft, 't zij waar 't ook bij gezet word, of wat het kan genaken: in 't *Latijn* HEDERA: in het *Italiaansch* eeven alzoo: in het *Hoogduytsch* EPHEW, of ook ILAUB: in het *Fransch* LIERRE of L'HIERRE.

Twee Verscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheyde soorten; te weeten:

I. HEDERA MAJOR ARBOREA, of GROOT BOOMVEYL; en II. HEDERA MINOR REPENS, of KLEYNE KRUYPENDE VEYL. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen al te zamen een gemeene, vochtige, ongemeste; of ook een matig-vochtige en wel gemeste aarde: een opene, luchtige, vrije, en genoeg ter Zon geleegene, immers zoo veel als een schaduwachtige of donkere plaats; en veel Reegen. Geeven ieder jaar in den *Herfst Bloemen*, en zomtijds in de *Winter* volkomen rijp *Zaad*. Konnen *Storm-winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp*, felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige verandering verdragen.

Aanwinning op tweederley wijzen.

Worden niet alleen *aangewonnen* door hare *Beziën*, of *Zaad*, 't welk met een wassende Maan in *Maert*, niet boven twee Stroo-breedte diep, op een vochtige plaats in de aarde werd gelegt; maar veel meer en haastiger door hare op of in de grond geleydde, of van zelfs voortkruypende, en binnen weynig tijds *wortel-schietende Jongen*: welke men een wassende Maan van *Maert*, *April* of *November*, op neemt en verplant.

Om haar zeer schoone Beziën te doen dragen.

Als nu deeze *Vruchten* beginnen te dragen, kan men haar zeer schoone *Beziën* doen voortbrengen, wanneer men zomtijds op hare *Wortelen* stroyd de Asch van gebrandde *Mossel-*, of *Oesterschelpen*; of, gelijk zommige willen, het Poeder van *Aluyn*. Dit zou dan de Oogen een zeer vermaaklijke aanschouwing veroorzaken.

KRACHTEN.

VEyl, *Eyloof*, of *Klim*, is zeer heet, scharp, te zamen-trekkende, en de Zeenuwen doordringende van aart. Moet derhalven van binnen weynig of niet gebruykt worden; inzonderheyd niet van *Vrouwen*, welke daar door *onvruchtbaar* zouden blijven. Men mag ter dier oorzaak dit *Gewas* alleen uytwendig ons ter hulp doen dienen; voornamentlijk op *Fontanellen* of *Dragt-* en andere *lopende Gaten*. *Diosc. lib. 2. cap. 210. Plutarch. in Sympos.*

De *Bladeren* gestoten, met Azijn en Reegen-water gemengd; dan op 't Voorhoofd, ook in de Slapen van 't Hoofd gelegt, is goed voor de *verwerring der zinnen*, en de *gekrenktheyd des Hoofds*. In Wijn gezoden, en daar meede gewassen, geneest de *Schurftigheyd*, en allerley *Gezwellen*. *Gal. lib. Simp. Med. 7. Trag. lib. 2. cap. 88.*

De *Beziën*, of *Vruchten*, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, drijft het *Graveel* af. Een halve *Drachma* in een week Ey drie dagen achter malkander gebruykt, is zeer goed teegens 't gebrek, genoemd de *Druypert*.

Het *Zap*, vloeyende uyt de afgesneedene *Ranken*, doed de *Luyzen* sterven, en 't *Hayr uytvallen*. Het *Zap* der *Wortel* met Edik gedronken, geneest de *Beeten* van *Spinnen* en andere *giftige Dieren*. *Curt. Symph. lib. hort. 30. cap. 43. Plin lib. 16. cap. 34.*

LX HOOFDSTUK.

K L I M.

Verscheyde namen.

DIt aardig Gewas werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook LYNEN, of VIORNE genoemd. In 't *Latijn* CLEMATIS, VIORNA VULGI, VITIS ALBA, en ATRAGENES THEOPHRASTI: in 't *Hoogduytsch* LINEN, REBEN, of WALDREBEN; in het *Fransch* VIORNE; en in 't *Italiaansch* CLEMATIDE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend verscheydene schoone soorten; namentlijk:

Neegen verscheyde soorten; doch meest van dezelve Waarneeming.

I. CLEMATIS VULGARIS, of *gemeene Klim*. II. CLEMATIS PEREGRINA FLORE SIMPLICI CŒRULEO, of *vreemde Klim met een enkele blauwe Bloem*. III. PEREGRINA FLORE SIMPLICI PURPUREO, of *vreemde Klim met een enkele purpure Bloem*. IV. PEREGRINA FLORE PLENO ATRO-PURPUREO, of *vreemde Klim met een dubbele donker-purpure Bloem*, van een zeer schoone aanschouwing. V. PEREGRINA FLORE ALBO PLENO, of *vreemde Klim met een witte dubbele Bloem*. VI. CLEMATIS ALTERA, of *tweede Klim*; anders FLAMMULA JOVIS SURRECTA, of *opstaande Vuurkruyd*, of *Brandkruyd*. VII. ALTERA URENS, anders FLAMMULA JOVIS REPENS, of *kruypende brandende Klim*. VIII. CŒRULEA PANNONICA, of *Oostenrijkze Klim*, met een aardige *blauwe Bloem*. IX. CLEMATIS AMERICANA FLORE PHŒNICEO, of *Americaansche Klim*, *met een groote uytneemende Bloem*,

Clematis Americana
Flore Phœniceo.

Bloem, van een zeer vermaaklijk-schoone roode verwe. Deeze *Bloemen* komen *Tros-wijze* bij malkander voort. Meest alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, zandige, met twee-jarige Paerde- en een weynig oude kleyn-gemaakte Koeyemist doormengde grond: veel liever een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon staande, als een donkere of schaduwachtige plaats; ook veel Water. Geeven in deeze Gewesten ieder *Zomer*, in 't laatste van *Junius* en 't begin van *Julius*, wel *Bloemen*, maar gantsch geen *Zaad*; behalven de FLAMMULA JOVIS, of *brandende Klim*; die elk jaar in *Julius Bloemen*, en teegens de *Winter Zaad* voortbrengd, doch niet voorzien met volkomene rijpheyd, ten ware in heete of zeer warme drooge tijden. Zijn zoo hard, dat ze veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* konnen uytstaan.

Bloemen. Zaad.

Americaansche Klim.

Het CLEMATIS AMERICANA FLORE PHŒNICEO of *Americaansche Klim, met een roode Bloem*, uyt *Virginien* gebragt, krijgt zeer schoone *Bladeren* in het lange aan hare regt-doorgaande *Steel*; altijd twee en twee regt teegens over malkander; acht, thien, twaalf, en zomtijds meer in getal; doch voor in een eyndigende. Eeven alzoo ook aan hare voornaamste, zeer hoog oplopende, en haar zelven, gelijk de *Klim*, achter met uytschietende *Draadjens*, als korte *Worteltjens*, vast-houdende, ronde *Steel*, 't eerste jaar groen, daar na geheel bleek of vaal. Deeze *Bladeren* zijn van verwe zwart-groen; onder bleeker; ruym een vinger-lid lang; een vinger, wat meer of min breed; steevig van aart: voor spits toegaande; aan de kanten aardig zaagswijze getakt, en inwendig voorzien met een regt-doorlopende *Ader*; waar uyt meer andere, ontrent regt teegens over malkander, voortschieten. Het voor aanstaande eyndigende *Blad* is gemeenelijk het grootste, ook ronder als d'andere, en met een veel langer punt vercierd.

Gestalte der Bladeren.

Wat voor een aarde dit Gewas bemind.

Deeze *Americaansche Klim* bemind een gantsch zandige, luchtige, en met twee-jarige Paerdemist vermengde grond: een opene, vrije, en teegens een Muur of Schutting warm en wel ter Zon geleegene plaats, op dat des zelven stralen onverhinderd daar op mogen speelen: wil ook veel Water. In onze koude Landen geeft deeze *Plant* noyt eenige *Bloemen*, ten ware bij heete *Zomers*; en dan noch niet, als teegens een Muur gesteld, of de *Scheuten* op een Pannen-dak warm gelegt zijnde; gelijk in de jaren 1652. 1665. 1669. en meer andere diergelijke, in de Maand *September* geschied is. Dan zitten ze veelvoudig en digt bij malkander gevoegd; hoog uyt hare *Knop*, een *Peer*, of die van de *dubbelde Granaatboom*, zeer gelijk (gelijk men ook ziet in de *Bloemen* van *Tabak*) opschietende. Zijnde op eeven dezelve wijze rond, van binnen hol, doch boven wijder open, en in vijf deelen gescheyden; in het midden voorzien met eenige bleeke *Knopjens*; anders van een zeer schoone roode *couleur*, met eenige *donkere streeken* doorlopen, en een geheele vinger lang.

Bloemen.

Aart.

Dit *Gewas* is tamelijk hard van aart. Kan zonder groote schade sterke *Vorst* en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan, als men 't met wat *Run* op de *Wortel* bedekt. Word van naturen oud; en kan, gelijk al de andere soorten, door de bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheuten*, of door de in de aarde gebogene *Takken*, welke binnen een korte tijd *wortelen*, genoegzaam *aangewonnen* worden. Met een wassende Maan van *Maert* of *April* moet men ze van de *oude* afneemen, en verplanten.

Aanwinning.

Gebruyk.

Dikmaal word dit *Klim* gebruykt, om daar mee *Zitplaatzen*, *Bogen*, en *Prieelen* te bekleeden; wijl de *Bladeren* in de *Zomer* een aangename beschaduwing veroorzaken; doch de zelve al te zamen in de *Winter* laten vallen.

KRACHTEN.

KLim is heet in den vierden Graad; scharp, bijtende van smaak, en de tonge zeer ontsteekende. Op de *Huyd* gedaan, maakt ze dezelve vol *Bleynen* en *Zeerigheyd*, door de hitzige brandigheyd. Op allerley *Schurftheyd* gelegt, verteerd ze dezelve. *Galen. lib. Simp. Med. 7.*

Het *Clematis Peregrina*, of *vreemde Klim*, op de *Melaatsheyd*, of *witte Zeeren*, gewreeven, doed dezelve vergaan. *Diosc. lib. 4. cap. 182.*

Het *Zaad* kleyn gestoten, en met Wijn ingenomen, drijft uyt alle heete, galachtige, en koude slijmerige *vochtigheeden.* *Matth. lib. 4. cap. 7.*

LXI HOOFDSTUK.

KAPPERS.

Eeze aangename, en voor veele een gezonde Vruchten-dragende *Heester-achtige Plant*, word in 't *Neederlandsch* met geenen anderen naam, zoo veel mij bekend is, als deezen genoemd. In het *Latijn* CAPPARIS: in 't *Hoogduytsch* KAPPERN: in 't *Fransch* CAPPRES; en in het *Italiaansch* CAPPARO. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* onderscheyde soorten; als: Drie onderscheyde soorten.

I. CAPPARIS FOLIO ROTUNDO, of *Kappers met ronde Bladeren.* II. CAPPARIS FOLIO ACUTO, of *Kappers, met Bladeren, voor een weynig spits toegaande.* III. CAPPARIS LEGUMINOSA, SIVE FABACO, of *Kappers met Vruchten als kleyne Peultjens.* Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, een gemeene, zandige aarde, wel doormengd met Gruys van gestoten Steen en Kalk, neevens een weynig twee-jarige Paerdemist: een opene, luchtige, vrije, warme, genoeg, ter Zon geleegene plaats, en weynig Water. Wat voor een aarde zij beminnen.

Als ze oud geworden zijn, geeven ze gemeenelijk elke *Zomer* in *Julius* hare *Bloemen*; doch noyt in deeze Landen volkomen of rijp *Zaad.* Zijn teeder van aart. Laten niet alleen 's *Winters* hare Bladeren vallen, maar konnen ook niet veel koude *Herfst-reegenen*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in 't voorjaar met een wassende Maan van *April* of *May* in Potten gezet zijnde, in 't laatst van *September* of 't begin van *October*, na geleegentheyd van de tijd, binnens huys worden gebragt, en gezet in een goede luchtige plaats, daar ze door de Vensteren, zonder eenige tochten, de Lucht en Zon konnen genieten zoo lang als 't mogelijk is. Mogen ook in deeze tijd weynig, of geen lauw-gemaakt Reegen-water, ook geen al te groote hitte genieten. Ter dier oorzaak moet men ze niet dan bij vriezend Weêr de warmte des vuurs door een yzere Oven laten gevoelen; of ook wanneer koude *Oost-* en *Noordewinden* wayen. Niet voor half *April* mag men ze weer buyten zetten in de Zonnestralen, met een zoete Lucht en aangename Reegen; voorzichtig gewagt en zorgvuldig gedekt voor *koele nagten*, *vochtige dagen*, en *hayrige*, *schrale winden.* Bloemen. Zaad. Teederheyd; en Waarneeming.

In deeze Landen konnen ze niet anders *aangewonnen* worden, als door haar *Zaad*, uyt heete Gewesten overgezonden: 't Welk men met een volle Maan van *Maert*, *April*, of *May*, niet meer als twee Stroo breedte diep, moet zayen in een Pot, op een gantsch warme plaats gesteld, of zes weeken lang gedurig in heete Paerdemist. Eevenwel kan deeze *vermeenigvuldiging* zomtijds noch geschieden door eene ter zijden Aanwinning.

aange-

aangegroeyde *Wortel*, of een ſtuk daar van; het welk echter zeer zelden gezien word.

Kappers met Vruchten als kleyne Peultjens. De CAPPARIS LEGUMINOSA, of FABAGO, dat is, *Kappers met Vruchten als kleyne Peultjens*, gemeenelijk een lid van een Vinger lang, is veel harder van aart dan de andere; kan ook veel beeter, alsze droogachtig gehouden word, gedurende de *Winter*, de koude binnens huys verdragen.

Aanmerkelijkheyd. Ik heb in 't jaar 1670. in 's *Gravenhaage* bij *Monſieur* FRANCISCUS SEVENHUYSEN, vermaard *Apotheker* aldaar, eene deezer *Planten* gezien, die in de harde *Winter* der jaren 1669. en 1670. buytens huys in de vrije aarde ſtaande, gantſch goed was overgebleeven; niet anders als een weynigje bedekt geweeſt zijnde.

Wat Kappers zijn. De *Kappers* zelfs zijn niet anders als de *Knoppen* der *Bloemen*; welke men, terwijl ze noch gantſch geſloten zijn, afplukt, en bewaard in Peekel, niet te ſterk zout gemaakt, om gebruykt te konnen worden wanneer men wil.

KRACHTEN.

Aart der Kappers. DEeze noch geſlotene *Bloem-knoppen*, of *Kappers*, hebben een verwarmende kracht. Zijn dun van deelen, en fijn van ſtof.

Ægin. lib. 7. fol. 387. Dioſc. lib. 2. c. 204. De *Bladeren*, en *Wortelen* deezer *Plant* geſtoten, doen ſcheyden, en verteeren alle *Gezwellen*. Het *Zap* der zelve in de *Ooren* gedaan, dood de daar in zijnde *Wormen*.

Galen. lib. 2. de Alim. Facultas. Luſitan. lib. 2. enarrat. 169. *Kappers*, varſch, of groen, gegeeten, zijn onaangenaam van ſmaak, en geeven weynig voedzel. Maar in Azijn of Peekel gelegt, gelijk ze herwaarts worden gebragt uyt *Italien*, daar de beſte groeyen, zijn ze veel lieflijker; verwekken *eetensluſt*, openen de *verſtoptheyd*, en *verzachten* de *hardigheyd* van de *Leever* en *Milt*; inzonderheyd als men ze onder andere ſpijzen alleenlijk in de *Zomer*; maar in de *Winter* met Corinthen gebruykt. Zijn goed in *Koortzen*; verteeren de vochtigheyd van de *Maag*, en verdrijven de *walging* der zelve.

Serap. lib. Simp. cap. 281. De *Baſt*, of *Schors* der *Wortelen*, verwarmd, droogd af, zuyverd, purgeerd, verteerd, doorſnijd, ſluyt toe, en trekt te zamen; vermits ze beſtaat uyt verſcheydene teegens malkander ſtrijdende deelen.

Galen. lib. Simp. Med. 7. Averroes lib. Simp. cap. 42. Met Wijn ingenomen, of daar in gezoden, helpt de *gebrandde*, *beroerdde*, van *binnen door een hooge val* of anderzins beſchadigde. Verwekt de *Maandſtonden*: dood de *Wormen*; geneeſt de *verhardde* en *gezwollene Milt*; inzonderheyd als men van 't Poeder met Edik een Plaeſter bereyd, en van buyten oplegt; ook met *Oly* van *Kappers* ſmeerd. Want zij jaagd uyt alle taye en dikke *vochtigheyd*, niet alleen door de Blaas, maar ook door de Stoelgang: zuyverd het *Hoofd*, en de verouderde zweeringen van 't zelve.

Het *Zaad* in Edik gekookt, en in de Mond gehouden, verdrijſt de *Tandpijn*.

LXII HOOFDSTUK.

CARDAMOM.

Verſcheyde namen. EEn zeer raar, noodwendig, en voor veelerley ongeleegentheeden der menſchen zeer dienſtig *Gewas*, heeft in het *Neederlandſch* niet alleen deeze naam, maar ook die van PARADYSKOORN, en MALEGETTE. Word in 't *Latijn* geheeten CARDAMOMUM, MALEGUETTA, MILLEGUETTA, en GRANUM PARADISI: in het *Hoogduytſch* PARADISZKORNER: in het *Franſch* GRAINE DE PARADIS, MILLEGUETTE, MELEGETE, en MELEGUETTE: en in het *Italiaanſch* CARDAMOMO.

Vier verſcheydene ſoorten. Hier van zijn mij in haren bekend geworden *vier* genoegzaam veranderlijke of verſcheydene ſoorten; te weeten:

I. CARDAMOMUM MAJUS INDICUM, of *groote Cardamom uyt Indien*, meer als een halve vinger lang, niet dik, en gemeenelijk drie-hoekig. II. CARDAMOMUM MINUS INDICUM of *kleyne Indiaanſche Cardamom*; niet groot, ook drie-hoedig, en onder met een kleyn ſtaartje voorzien. III. CARDAMOMUM ARBORESCENS MAJUS AFRICANUM, of *groot Cardamom uyt Africa*. IV. CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM, of *kleyn Cardamom uyt Africa*.

Kleyn Cardamom uyt Indien. De CARDAMOMUM MINUS INDICUM, of *kleyne Cardamom uyt Indiën*, groeyd niet boven de drie voeten hoog, eeven gelijk het *Riet*. Is ook op dezelve wijze met leeden aan hare *Steelen* verdeeld; welke van binnen niet hol, maar met een vooze ſtoffe vervuld zijn. Aan dezelve ziet men veele *Bladeren* (die, gewreeven zijnde, een aangename reuk van zich geeven) lang, en niet breed, gelijk 't gedagte *Riet*, doch voor op verre na zoo ſpits niet, maar rondachtig toelopende, en boven digt bij malkander gevoegd; zoo dat tuſſchen de aarde en de bovenſte Top de *Steel* gantſch bloot is.

Bloemen. Dit *Gewas* brengd uyt of boven de *Wortel* voort een of twee groene *Ayren*, op de wijze als 't *Ciſtus* zijn *Hypociſtus* doed; een groote vinger, wat min of meer, lang, en tamelijk dik: welke, zich openende, verſcheyde kleyne *Bloemen* boven uyt geeven; wit, vermengd met geel, van gedaante die van het *Guygchelheil* niet ongelijk, doch grooter; niet ordentlijk geſteld, en zeer welriekend. Als naderhand de *Ayr* zijne rijpheyd bekomt, word hij, gelijk ander *Koorn*, geelachtig. In de zelve worden de *Vruchten* vol *Zaad* gevonden; het welk, de *Ayr* noch groen zijnde, wit is, zeer ſchoon vercierd met purpure vlekken: maar als 't daar na droog word, verkrijgt het een bleek-bruyne of aſchgrauwe verwe. Want zoodanig ziet men 't, als 't in onze Landen word gebragt. Zaad.

Groen Indiaanſch Cardamom. Het CARDAMOMUM INDICUM MAJUS, of *groot Indiaanſch Cardamom*, waſt gemeenelijk op tot de hoogte van vijf voeten. Heeft ook veel breeder *Bladeren*, van een zeer aangenaam gröen; voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, en veele dwaars-aderen. Zitten ook niet bij malkander gevoegd, maar komen nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steel* voort; welke glad is, en niet met leeden, gelijk 't *Ried*. Uyt der zelver bovenſte *Hert* ſpruyten de *Bloemen* uyt, aan een *Steel* te zamen geſteld, eeven als de *Hyacinthen*, de een na de andere opgaande, en niet bij de *Wortel* voortkomende. Zijn rieken zeer wel. Zijn wit, zeer ſchoon vercierd met een purpere Boord. Als ze afvallen, begind zich de *Vrucht* te vertonen. Bloemen en Vruchten.

Groot, en kleyn Cardamom uyt Africa. CARDAMOMUM ARBORESCENS MAJUS AFRICANUM, of *groot Cardamom uyt Africa*, en CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM, of *kleyn Cardamom uyt Africa*, waſſen beyde aan kleyne *Boomtjens*, zes, zeeven, zelden agt voeten hoog, *Struvelswijze* (gelijk de *Aelbeziën-boomtjens*) veelvoudig op 't Eyland *Madagaſcar*, en in *Guinea*, in de Provincie *Maleguetta*; waarom zij ook van veele de naam van MALEGUETTA en MILLEGUETTA gekreegen hebben. De grootſte *Vruchten* hier van zijn gemeenlijk drie vinger-breed of daar ontrent lang, boven aan hare *Steel* dun, en een vinger of duym onder dik, op de wijze van een *Vijge*, welke ze niet-qualijk gelijken.

Eene der zelve uyt dat Weerelds deel overgebragt. De *kleynſte Vrucht* is rond, niet drie-hoedig. onder dikker als boven, of aan hare *Steel*; ontrent zoo groot als een *Hazel-noot*; ook onder voorzien met een lang *Staartje*. Van deeze beyde laatſt-gemeldde ſoorten zijn mij in 't jaar 1655. door mijnen Swager ANDRIES TEN INDYCK, komende uyt ANGOLA en GUINEA, vereerd vijf kleyne *Boomtjens*, welke de hoogte van ontrent drie voeten hadden bekomen.

Noch

CARDAMOMVM MAJVS ARBORESCENS.

Cardamomum Arborescens minus

Noch al te zamen, behalven eene, hadden ze hare *Bladeren* behouden, vermits ze alreeds twee jaren te voren in dezelve *Kas* geplant geweest waren, sterke *wortelen* gemaakt; ook niet langer als zes weeken onder weegen geweest hadden.

Eygentlijke Beschrijving van het Hout.

Het *Hout*, niet zeer hard van aart, vertoond zich van buyten uyt den bruynen-aschgrauw; maar van binnen wit. Verdeeld zich ook in veele *zijde-Takken*, op de wijze der *Aelbeziën-boomen*; waar aan de *Bladeren* voortkomen zonder *Steelen*, eeven als uyt het *Hout* zelfs. Gemeenelijk zitten ze twee en twee teegens een bij malkander gevoegd, de *Steel* gelijk als omhelzende; inzonderheyd aan de buytenste punten der *Takken*. Weynig ziet men een *Blad* alleen. In gedaante zijn ze niet zeer ongelijk die van het LEUCOJUM INCANUM ARBORESCENS FLORE RUBRO, of *roode Stok-Violieren*. Staan regt op, en hangen weynig neerwaarts. De lengte is gemeenelijk als die van de middelste vinger aan eens menschen hand; zomtijds echter wat langer, ook dikmaal wat korter. Onder, daar ze uyt 't *Hout* voortkomen, zijn ze aldersmalst, en voor alderbreedst; met een kleyne *Kerf* rond toegaande; op de wijze van een *Hert* ingesneeden; gantsch slecht aan de kanten: in 't midden voorzien met een dunne regt-doorgaande *Ader*, en veele ter zijden uytlopende teedere *Adertjens*; desgelijks met een aangename groenheyd van boven; welke zich onder een weynig bleeker vertoond.

en de Bladeren der groote Cardamom uyt Africa.

Gedaante der Bloemen.

De *Bloemen* komen zoo wel aan het *Hout* en de uyterste punten der *Takken*, als tusschen en bij de *Bladeren* voort; zomtijds een alleen; zomtijds ook twee, drie, vier en meer bij den anderen gevoegd. Zijn niet zeer groot. Ook niet ongelijk die van het LYCHNIS CORONARIA FLORE SIMPLICI, of *Jenette*, voortijds in de *Kroonen* gebruykelijk, *met een enkele Bloem*. Bestaan uyt vijf *Bladeren*; vercierd met een bevallijke blauwe verwe. Zelden blijven ze langer als tien dagen in stand. Dan vallen ze af.

Vruchten.

Daar na vertoond zich de *Vrucht*, van zulk een gedaante als hier boven is gemeld. Hangd aan een korte, doch harde *Steel*. Is eerst groen, onder begaafd met een kleyn *Staartje*, maar rijp zijnde, ontrent aschgrauw. Als 't *Velletje*, of *Blaasje*, waar in het hoekig *Greyn*, *Zaad*, of de *Cardamom* zelfs, besloten legt, geborsten is, toond deeze *Vrucht* zich open. Het *Zaad* is eerst bleek; daar na rood; eyndelijk geheel donker, of bruyn-blinkend rood; gelijk het hier alleer weegen in de *Apotheeken* gezien en gebruykt word.

Zaad.

kleyne Cardamom uyt Africa.

Het CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM, of *kleyne Boomachtige Africaansche Cardamom*, zoo wel als de *groote* altijd groen blijvende, zonder oyt de *Bladeren*, als door ouderdom, te laten vallen, komt in alles met de voor-gemeldde over-een. Behalven dat dit *Gewas* zelden hooger als vijf of zes voeten opgroeyd. Het *Hout*, de *Bladeren* en *Bloemen* zijn van de zelve verwe als die der andere, doch veel *kleyner*, en verscheyde bij malkander gevoegd, gelijk ook de *Vrucht* zelfs, waar van alreeds hier boven melding is geschied.

Teederheyd der twee eerste soorten.

Deeze *vier* beziens-waardige *Gewassen*, van welke ik de *twee eerste* (van naturen overvloedig groeyende in *Oost-Indiën*, op de Kust van *Malabar*, en 't Eyland *Java*) niet meer dan eenmaal in 't jaar 1665. uyt nieuwelijks van *Batavia* ontfangen *Zaad*, door groote moeyte en vlijt, tot de hoogte van een voet heb opgequeekt, konnen de koude en ongewoone Lucht deezer Landen geenzins verdragen; inzonderheyd niet de gemeldde gelijk het Koorn groeyende; welke, een weynig te veel *Water*, te sterke *Wind*, of de minste *koude* ontfangende, in *Augustus* vergaan.

De twee andere wat harder.

De *twee laatste Heesterige soorten*, wassende in *Guinea*, in de *Provincie Malegnetta*, welker gedaante hier vertoond word, *na het leeven afgeteekend*, en waar van de *Vruchten* gebruykt worden in al de *Apotheeken*, niet alleen van *Neederland*, maar ook van geheel *Europa*, zijn wel zoo hard van aart, inzonderheyd als ze, in onze Gewesten komende, alreeds de dikte van een vinger hebben verkreegen: doch verdragen in geenerley wijze *te veel Water*.

Hoe dezelve in onze Landen

Moeten derhalven, zoo wel in 't midden van de *Zomer*, als in den *Herfst*, de *Winter*, en het *Voorjaar*, droog gehouden, voor alle *Wind* en *koude Lucht* bewaard, ontrent half *September* binnens huys gebragt, en gesteld worden in een goede, zeer wel teegens het *Zuyden* geleegene plaats, waar in gedurig door een yzere Oven word gevuurd; eerst om den tweeden dag; daar na ieder dag; voorts, na geleegentheyd der toeneemende koude, dagelijks twee of driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en des avonds weer ten zes of zeeven uren. Gedurende de geheele *Winter* mag men ze niet meer als een of tweemaal van boven met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water besprengen, of zachtelijk begieten; ook niet voor teegens *May* met een zoete Lucht en aangenamene kleyne Reegen weer buyten stellen in de Zonnestralen, op een warme plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste*- en *Noorde-winden*. Voorzichtig moet men ze dekken voor *alle*, inzonderheyd voor de nadeelige *nagt-koude*, vermits ze dezelve gantschelijk niet konnen uyt staan; maar daar door haastig en onverwagt, eerst hare *Bladeren* laten vallen, vervolgens van 't leeven worden beroofd. Dit heeft de ervarentheyd mij zelfs genoegzaam geleerd.

moeten waargenomen en gequeekt worden.

Aanwinning.

Zij worden niet alleen in hare *geboorte-plaats* door het gemeldde *Zaad*, of de *Cardamom* zelfs, maar ook door hare *jonge* bij de *Wortel* of boven de aarde uytgelopene *Scheuten* aangewonnen. Deeze snijd men met een Mes ten halven in, op de wijze der *Angelieren*. Daar na bedekt men ze met aarde; en deezer wijs, of ook wel van zelfs, *wortelen* gekreegen hebbende, worden ze *vermeenigvuldigd*.

KRACHTEN.

CArdamom is warm en droog in den tweeden graad. Een *Drachma* hier van gepulverizeert, en met Wijn gebruykt, verdrijft de *flauwheyd des Herten*; de *zwijmeling des Hoofds*; de *Hoest*, *Lamheyd*, en *Geraaktheyd*. Helpt de geene, welke *inwendig verzeerd*, en van de *vallende Ziekte* aangetast zijn.

Averroes lib. Simp. Med. c. 56. Lonic. lib. 2. cap. 385. Ruell. lib. 2. cap. 5.

Neemt daarenboven wech de *Hert-klopping*, en de inwendige gebreeken, veroorzaakt door koude. Versterkt de *Maag*; verwekt *eetens-lust*, geneest de *beeten* van *vergiftige Dieren*; doed wel *water lossen*; verdrijft de *koude Pis*; de pijn der *Nieren*, het *Colijk*, de *Wormen*: versterkt de *slappe Zeenuwen*; en is goed in tijd van *Pest*; ook teegens meer andere ongeleegentheeden.

Dioscor. lib. 1. cap. 5. Galen. lib. Simp. Med. 7.

Cardamom in Edik geweykt, en op de *Crauwagie* of *Schurftheyd* gestreeken, geneest dit quaad.

Ægin. lib. 7. fol. 387.

LXIII HOOFDSTUK.

KEELKRUYD.

BY veele bekend, heeft in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook die van MONTHOUT, LIGUSTER, en RYNWILLIGE. Werd in 't *Latijn* geheeten LIGUSTRUM: in het *Hoogduytsch* BEYNHOLTZLEIN, MUNTHOLTZ, en RHEINWEYDE: in het *Fransch* TROESNE, ook FREZILLON: in het *Italiaansch* LIGUSTRO, GUISTRICO, ALCANNA, en OLIVELLA.

Verscheyde namen.

Drie verſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verſcheyde ſoorten; namentlijk;

I. LIGUSTRUM VULGARE FLORE ALBO, of *gemeen Keelkruyd, met een witte Bloem.* II. VULGARE FOLIO VARIEGATO, of *gemeen Keelkruyd met ſchoone als gemarmelde bonte Bladeren.* III. LIGUSTRUM FLORE NIGRO ODORATO, of *Keelkruyd met een zwarte welriekende Bloem.*

Berigt van de twee eerſte.

De *twee eerſte ſoorten* groeyen geerne in een goede, gemeene, en welgemeſtte aarde. Beminnen uyt eygener aart veel Water; een donkere zoo wel als een opene luchtige plaats. Verdragen felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven in onze Geweſten dikmaal, in 't laatſte van de *May*, *Bloemen*, maar zelden, ten zij bij *heete Zomers*, volkomen rijp *Zaad*.

Bloemen. Zaad.

Aanwinning door Takjens:

Worden echter genoeg *aangewonnen* door hare veelvoudig uytſchietende *Takjens*; welke of van zich zelfs *wortelen*, of in de aarde gebogen zijnde, haaſtig *wortelen* krijgen.

Door Zaad:

Als men ze wil *vermeenigvuldigen* door haar *Zaad*, moet men het zelve met een afgaande of volle Maan van *Februarius* of *Maert*, ontrent een vinger breedte diep, op een ſchaduwachtige plaats, niet dik, maar hol in de aarde leggen.

en door afgeſneedene Scheutjens.

Ook kan men haar *aanwinnen* door hare met een volle Maan afgeſneedene *een-jarige Scheutjens*, welke men in de *Maert* op een donkere plaats, een kleyne hand lengte inſteekt. Dies te eerder zullen ze *wortelen* ſchieten, als men haar teegens den avond dikmaal met Water begiet. Als ze twee jaren geſtaan hebben, moet men ze opneemen, en op een luchtige plaats verplanten.

Aanmerking op de gemarmelde bonte Liguſter.

Hier bij ſtaat noch te weeten, dat de gemeldde *gemarmelde bonte Liguſter*, indien'er niet wel acht op genomen word, zomtijds hare *ſchoone Bladeren* komt te verliezen, en geheel een *groene verwe* aanneemt. Lichtelijk kan men dit voorkomen, wanneer men de *alderſchoonſte* en *bontſte Takjens* door de geheele *Zomer in de aarde buygd*, en *jonge* van dezelve aanqueekt; die dan lang in haren cierlijken ſtand blijven; inzonderheyd als men de daar aankomende *gantſch groene Lootjens* bij tijds afſnijd.

Gedaante en ſchoonheyd der Bladeren.

Deeze ſoort groeyd uyt eygener aart *Struvelswijze*. Schiet veele teedere *Takken* uyt een veelvoudige, dunne, bruyn-verwige *Vezel-wortel*: aan welke Telgen de *Bladeren*, gelijk aan de *gemeene*, regt teegens over malkander ſtaan. Zijn ook van de zelve grootte, gedaante en dikte; eevenwel van *verwe* geheel anders, te weeten, *bleek-wit*, *geel en groen*, door 't geheele *Blad* heenen zeer cierlijk *geſtreept* en *geſtippeld*.

Geſtalte der Bloemen.

Op de voorſte punten deezer *Takken* groeyen in het laatſte van *Junius* de *Bloemen* Tros-wijze bij malkander. Deeze zijn Sneeuw-wit, en van geen onaangename reuk. Beſtaan uyt vier kleyne, ſtomp-rond toegaande, dikachtige *Bladertjens*. Hebben inwendig twee dikke, geelachtige langwerpige en breede *Knopjens*; welke al langzaam kleynder, en eyndelijk bruynverwig worden. Na verloop van vier of vijf dagen vallen ze af; en laten agter veele ronde *Knopjens*, Tros-wijze bij malkander geſteld; eerſt groen, daar na zwart. In onze Landen hebben ze wel van binnen een *bruyn-achtig Zap*, maar geen goed *Zaad*.

Keelkruyd met een zwarte, welriekende Bloem.

Het LIGUSTRUM FLORE NIGRO ODORATO, of *Keelkruyd met een zwarte welriekende Bloem*; is een beziens-waardig *Gewas*, en bij mij gelukkig voortgekomen uyt een kleyn zwart *Zaad*, in 't jaar 1666. mij van *Napels* toegezonden.

Beſchrijving der zelve.

Bemind een goede zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengt: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en in de *Zomertijd* veel Water. Word van naturen zeer oud. Geeft in onze Landen een vermakelijke, uyt den blauwen zwartachtige, en aangenaam-riekende *Bloem*, in 't laatſte van *Junius*, ook zomtijds wat vroeger; veel grooter als die van de *gemeene witte Liguſter*; in alles zeer gelijk *die* van de *blauwe Zyringe*, of LILLACH ARBOT; ook een weynig *ruygachtig*; doch niet in ieder *Zomer*, maar alleen in warme en zeer drooge jaren; en dan noch noyt eenig volkomen rijp *Zaad*.

Hoedanig dit Gewas

Is teeder van aart. Kan geen *Vorſt*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Miſt*, of ſterke *Winden* verdragen. Word derhalven, met een waſſende Maan van *April*, het zij in een Pot ontrent een Stroo diepte gezayd, of ook geplant zijnde, voor koude Reegenen wel nauw gewagt; in 't begin van *October*, of een weynig later, na dat de jaarstijd zich aanſteld, binnens huys gebragt; eerſt geſteld op een luchtige plaats, daar ze der Zonnen warmte noch wat door de Venſteren mag genieten. Maar daar na kouder wordende, in een andere, daar gedurig door een yzere Oven word gevuurd. Mag ook, in deeze tijd des *Winters*, niet boven een, of ten hoogſten tweemaal met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater begoten zijn. Want als dit *Gewas* de *Bladeren* heeft verloren, en niet veel Lucht kan ontfangen, kan het ook dies te minder Water verdragen. Moet daarenboven niet voor in 't begin of ten halven van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer de ſtralen der Zon voor-gezet; voor *koude nachten*, *ſchrale Ooſte-* of *Noorde-winden* genoegzaam gedekt worden.

in de Winter moet waargenomen worden.

Bladeren.

De *Bladeren* van dit ſchoone *Gewas*, geſteld in 't bovenſte van zijne *Takjens*, zijn die van de *gemeene* gantſch gelijk; doch in het midden en onder geſcheyden in drie, vijf, en dikmaal noch meer *verdeelzelen*: ook zitten'er gemeenelijk twee aan hare *Steel* regt teegens over malkander: waar van 't eene geheel ſlegt, en alleen; het ander in teegendeel drie of vijf-bladerig word gezien; het middenſte en bovenſte aan beyde de zijden een weynig *getakt*, en met een donker-groene verwe begaaft.

Aanwinning.

Alhoewel deeze ſoort (in onze Landen opgequeekt zijnde tot de hoogte van vier voeten, of meer, *Booms-wijze*) geen rijp *Zaad* geeft, gelijk alreeds gezegt is, zoo kan men haar echter *aanwinnen* door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheutjens*; welke men, op de manier der *Angelieren*, ten halven inſnijd, met aarde bedekt, en als ze wel *geworteld* zijn, met een afgaande Maan van *April* van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

KRACHTEN.

Keelkruyd, of *Liguſter*, is droog, koud, en te zamen-trekkende van aart. De *Bladeren* in Wijn gezoden, of het uytgeparſtte Zap der zelve, doed vergaan alle *hitzige zwellingen*, of *kanker in de Mond*, *Keel*, en andere Leeden; daar meê gegorgeld, of gewaſſchen. Geneeſt ook de *gebrandheyd*, en de *Tandpijn*. Verwekt de *Maandſtonden*, en doed wel *Water loſſen*.

Dodon. lib. 27. cap. 13. Dioſcor. lib. 1. cap. 125. Plin. lib. 24. cap. 10.

Het gediſtilleerde Water der *Bloemen* ſtopt de *Bloedſpouwing*; allerley *Buykloop*, de *Maandſtonden*, en ſtild de *loping der Oogen*.

Matth. lib. 1. cap. 107.

De *Oly*, waar in de welriekende *Bloemen* gedaan, en in de Zon geſteld zijn (welke word gehouden voor de oprechte *Oleum Cyprinum*) op *Wonden* geſtreeken, verdrijfd de *brand* der zelve; en neemt wech de *Hoofdpijn*, welke voortkomt uyt hitte.

Lobel. lib. 2. fol. 154.

De *Vruchten*, of *Beziën*, gegeeten, doen *Bloed piſſen*, volgens het getuygenis van AVICENNA. Zijn derhalven ondienſtig, om inwendig gebruykt te worden. De *Hoenderen* ingegeeven, worden daar door geneezen van de *Pip*, of *Sprouw*. Men doed ze ook dienen, om *Inkt* van te maken.

Avicenna cap. 478. Fuchſ. Herb. cap. 182.

LXIV. HOOFD-

LIGUSTRUM VARIEGATUM

LXIV HOOFDSTUK.

KLEYNE BERG-ELZENBOOM.

Verſcheyde namen.

N 't *Neederlandſch* dus genoemd: werd in het *Latijn* geheeten ALNUS MINOR MONTANA: in 't *Hoogduytſch* KLEYNE BERG-ELSENBAUM: in 't *Franſch* AMELANCHIER.

Aarde.

Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige grond, met een of twee-jarige Paerdemiſt tamelijk voorzien: een opene, luchtige, vrye, en genoegzaam ter Zon geleegene plaats. Kan veel Reegen verdragen; en is ook te vreeden met matige vochtigheyd. Geeft in deeze Landen gemeenelijk ieder jaar *Bloemen*, maar noyt eenige volkomene *Vrucht*, of *Zaad*.

Bloemen.

Is hard van aart.

Is tamelijk hard van aart. Kan, buyten ſtaande, in deeze Geweſten de koude der *Winter*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder groote ſchade verdragen: doch laat dan zijne *Bladeren* vallen; die ieder *Voorjaar*, in de Maand *April*, op nieuws weer voortkomen.

Aanwinning.

Of ſchoon dit ſlach van *Geboomt* in onze Landen, gelijk alreeds gezegt is, geen volkomen *Zaad* voortbrengd, zoo kan men 't echter aanwinnen door de bij de *Wortel* of boven de aarde uytgeſchotene *jonge Loten*; welke men, op de wijze der *Angelieren*, met een Mesje ten halven in een Lid insnijd; met aarde aanvuld; en als de *Wortelen* een jaar (doch beeter twee jaren) oud zijn geworden, van de *oude* afneemt en verplant. Zonder ingeſneeden te zijn krijgen ze zomtijds wel van zelfs *Wortelen*.

KRACHTEN.

De Vruchten gegeeten.

DE *Vruchten* deezer *Boomen* zijn lieflijk en aangenaam van ſmaak. Werden derhalven in *Languedoc* en *Provence* in *Vrankrijk* van de Inwooners zeer begeerd, en gegeeten.

Eynde van 't Tweede Boek.

NAUWKEURIGE BESCHRYVING *DER* GEWASSEN, *ALS* BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN, BLOEMEN.

DERDE BOEK. *van de* LAGE PLANTEN, KRUYDEN, BOLLEN en BLOEMEN.

I HOOFDSTUK.

EPHEMERUM VAN P. A. MATTHIOLUS.

Oorſprong deezes Naams:

Met deezen, en (mijns weetens) geenen anderen Naam in 't *Neederlandſch* bekend, werd in 't *Latijn* ook geheeten EPHEMERUM MATTHIOLI; vermits PETRUS ANDREAS MATTHIOLUS dezelve in zijn nagelaten *Boek* heeft beſchreeven. Is een aangenaam en voor 't oog zeer bevallijk *Gewas*; opſchietende uyt een boven dikachtige, ronde, bleek- en ook een weynig roodachtig geverwde, maar in de aarde witte, veelvoudig-verdeelde *Veezel-wortel*. Gemeenelijk waſt het met zijne bijna ronde, onder eerſt voort-komende roodachtige, doch boven bleek-groene *Steelen*, tot de hoogte van twee *Maat-voeten*. Deeze zijn bekleed met veele lange en ſmalle *Bladeren*, twee en twee regt teegens over malkander, welke doorgaans opwaarts ſtaan gekeerd. Uyt der zelver bovenſte Hert ſpruyten verſcheydene andere *Steelen*; waar van zommige een halve, andere een geheele; noch andere anderhalve Maat-voet lang zijn; bijna geheel op de wijze van 't *Lyſimachia*: zoo dat, mijns oordeels, dit *Gewas* wetlijk zou mogen voeren de naam van LYSIMACHIA SEMPER VIRENS SPICATA, of ALTYD GROEN-BLYVENDE VEDÈRIK, *met een zeer lang-geayrde Bloem.* Is vercierd met veele uyt den witten blauwachtige *vijf-bladerige Bloemtjens*; eerſt gantſch *ayrs-wijze* digt op malkander zittende, maar daar na geheel hol en luchtig geſteld; altijd opſtaande, en noyt, op hare teedere *Steeltjens* ruſtende, neerwaarts hangende. Alsze drie of vier dagen in hare kracht hebben geſtaan, vallen ze niet op de aarde neer, maar verdorren in haar zelven, zonder eenig *Zaad* na te laten.

en wat voor een andere dit Gewas wetlijk mogt voeren.

Bloemen zonder Zaad.

Bladeren; lang en ſmal.

De *Bladeren*, een weynig dikachtig in 't aanraken, zijn een goede vinger, wat meer of minder, lang; een kleyne vinger-breedte breed; voor ſpits toe-gaande; boven vercierd met een aangename donkere groenheyd, weynig verſchillende van die van 't *Cataputia*, of *Springkruyd*; doch onder veel bleeker; aan de randen ſlecht; en in het midden voorzien met een regt-doorgaande groote, onder geheel zigtbare, boven holle of gelijk als ingeduwde *Ader*; uyt welke voortkomen eenige weynige andere kleyne, bleek-witte, en als inwendig zittende *Adertjens*. Niet ligtelijk vallen ze af; maar blijven dikmaal een geheel jaar lang aan hare Steelen, als ze, 's *Winters* binnens huys geſteld, tamelijk wel verzorgd, en in acht genomen worden.

Deeze

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Gewassen* beminnen uyt eygener aart een goede gemestte grond, met veel Zand, en niet al te veel twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist genoegzaam doormengd: een opene, luchtige, warme, vrye en wel ter Zon geleegene plaats; ook tamelijk veel water.

Bloey-tijd.

Zeer vermakelijk *Bloeyen ze* in de Maand *Julius*, doch geeven in deeze koude Gewesten zelden *Zaad*, 't welk zijne volkomene rijpheyd heeft; ten ware bij zeer heete en drooge *Zomers*.

Hoe ze waargenomen moeten worden.

Ongeerne verdragen ze veel *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, of felle *Vorst*, want hier door werden ze, buyten gelaten zijnde, dikmaal van 't leeven beroofd. Moeten derhalven, in een Pot gesteld, met den aanvang van *October*, of een weynig later, na dat de jaarstijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt werden, op een luchtige plaats, daar in niet als bij *vriezend* Weêr werd gevuurd. Voorts moet men ze onderhouden met matige vochtigheyd, en niet voor in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een bequame reegenachtige, immers donker-betogene zachte lucht, weer buyten zetten: ook terstond behoorlijk verzorgen en een weynig dekken voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale Winden*.

Blijven altijd groen.

Zij laten, gelijk alreeds gehoord is, uyt eygener aart noyt al hare Bladeren vallen; maar blijven, zoo wel in de Winter als Zomer, altijd groen; en schijnen geduriglijk te groeyen; wijl ze, beyde uyt de Wortel en Steelen, onophoudelijk nieuwe *Loten* voortbrengen.

Aanwinning.

En of men schoon in deeze Landen van haar geen volkomen rijp, ja meest gantsch geen *Zaad* verzamelen kan, zoo konnen ze echter bequamelijk genoeg *aangewonnen* worden door hare bij de *Wortel* uytschietende *jonge Loten*. Als nu deeze van zelfs genoegzame *Wortelen* hebben bekomen, moet men ze met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemen, en in Potten verplanten.

KRACHTEN.

Gebruyk deezer Plant

DE *Steelen* en *Bladeren* van deeze *Plant* in Wijn gezoden, en 's morgens nuchteren een tijd lang daar van gedronken, weerstaat de aangroeying, en doet verminderen alle *schietingen* der *scharpe Vochten*, welke vallen op de Gewrigten, of de Spierachtige deelen.

tot dienstige geneesmiddelen.

De *Bloemen* in Edik gezoden, en daar meê gegorgeld, is zeer dienstig tot verdrijving der *zwellingen* van 't *Tandvleesch*, veroorzaakt uyt koude Zinkingen.

De *Wortel* in roode Wijn gekookt, neemt wech de *zwakheyd* van 't *Hert*, de *Hert-klopping*, en de pijn van de *Maag*.

II HOOFDSTUK

OPREGTE JALAPPE, of Wonderbloem van Peru.

Verscheyde namen.

DEeze verlustigende *Plant*, van een schoone aanschouwing, heeft in het *Neederlandsch*, mijns weetens, geenen anderen naam, als de hier gestelde. Werd in 't *Latijn* geheeten JALAPPA VERA, ADMIRABILIS, of MIRABILIS PERUVIANA: in 't *Hoogduytsch* GESCHEKET INDIANISCH BLUMEN, in het *Fransch* MERVEILLES; en in 't *Italiaansch* MERAVIGLIA DI SPAGNA.

Zes verscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* bijzondere soorten; te weeten:

I. JALAPPA VERA, of MIRABILIS PERUVIANA FLORE ALBO ET LUTEO VARIEGATO; *Opregte Jalappe, of Wonderbloem van Peru, met wit- en geel gestreepte, en gesprenkelde verwen.* II. FLORE RUBRO ET LUTEO VARIEGATO; *met rood- en geel-geverwde Bloemen.* III. FLORE RUBRO; *met gantsch roode Bloemen.* IV. FLORE LUTEO; *met een bleek-geele Bloem.* V. FLORE ALBO; *met een witte Bloem.* VI. FLORE PURPUREO; *met een purpere Bloem.* 't *Zaad* van deeze soort is grooter en hoekiger, als van al de andere nu genoemde; maar de *Bloem* kleynder, doch wel zoo lang van hals; en de *Plant* zelfs niet wel zoo hoog: derhalven zij ook met regt mag genoemd werden MIRABILIS PERUVIANA MINOR, *sive* JALAPPA MINOR, of *kleyne Wonderbloem*, *kleyne Jalappe*. Ondertusschen ziet men de Bladeren beneeden aan de Steel aan de eene zijde wat lager als aan de andere neer-schieten; ook daar veel breeder van aart, en voor in een langer en spitzer punt uytlopende, als die van al de voorgaande Soorten. Eevenwel zijn ze al te zamen van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Mirabilis Peruviana minor.

Wat voor een aarde zij begeeren.

Zij beminnen een goede zandige aarde, door-mengd met een weynig drie-jarige Koeye- en tamelijk veel twee-jarige Paerdemist: een opene, warme, vrye, luchtige, teegens een Muur of houte Staketzel wel ter Zon geleegene plaats, en veel water.

Zonderlinge en verwonderenswaardige aanmerkelijkheeden der Bloemen.

Geeven in den *Herfst* zeer schoone, de oogen behaaglijke, en door dezelve 't hert verquikkende *Bloemen*; in hare verwen zoo wonderlijk verscheyden, dat onder honderd of meer der zelve, te gelijk open staande, niet eene zal gevonden werden, de andere in alles gelijk. De tijd, in welke ze haar *openen*, is teegens den *avond*; 't welk zeer aanmerkelijk-schielijk geschied, met of teegens der *Zonnen-ondergang*, of ook wel een weynig eerder. Van dan af aan door de geheele *nagt*, tot dat de Zon haar 's morgens weer komt beschijnen, geeven ze zulk een aangename gantsch-lieflijke *reuk* van zich, dat ze daar in de *Jasmijn* niet behoeven te wijken, ja ook schijnen te overtreffen. Hoe *donkerder* de *nagt*, hoe *krachtiger*; in teegendeel hoe *helderder*, hoe *flauwer* de *reuk* is. Over *dag* werd'er gantschlijk geen *reuk* aan vernomen; ten zij bij een zeer duystere en reegenachtige lucht. Ook verliezen ze 's voormiddags ontrent ten agt, neegen of tien uren al hare kracht weer, door de warmte der Zon, welke hare teedere vochtigheyd terstond verteerd, en staan dan immers zoo haastig verslenst, als ze teegens den avond te vooren zich hadden geopend. 't Overige van dien geheelen dag werd de *Plant* bloemloos gezien. Maar t'elkens teegens den *avond* vernieuwen de *Bloemen* zich weer, ter tijd toe dat de koude *nagt-rijpen* haar met een (gelijk 't Spreekwoord zegt) stille trom verrasschender wijze komen te overvallen.

Aanmerkelijkheyd van 't Zaad.

't *Zaad* deezer langdurende *Planten*, 't welk bij een goede *na-zomer* dikmaal zijne volle rijpheyd bekomt, is van deezen aart, dat het in zijn open *blaasje*, of *huysje*, boven noch groen zijnde, onder gemeenelijk los werd. Als 't dan bij stil Weêr daar in blijft leggen, krijgt het in twee dagen tijds een zwarte verwe: doch maar een weynig door de wind bewogen, valt het op de aarde neer. Hier op moet men, wanneer 't begind rijp te werden, wel vlijtig letten.

Hoe men Bloemen van eenerley verwe kan bekomen.

Deeze *Planten*, op de gehoorde wijze met *bonte Bloemen* vercierd, brengen ook *een-verwige* voort, als *roode*, *geele*, of *witte*, te zamen op eene *Struyk*, en ter zelver *tijd*. Wil nu iemand uyt een Wortel niet anders als Bloemen van *eenerley verwe* zien voort-komen, die winne 't *Zaad* van een gantsch *roode*, of *witte*, of *geele*, en zoo voorts. De daar van ontstaande *Plant* zal Bloemen van zulk een *couleur* voort-brengen, schoon ze gesproten is van een *Plant* die zoo *veel-verwige Bloemen* draagd. Dit heeft mij de ervarentheyd veele jaren lang geleerd, en deeze onderzoeking der Natuur heeft mij een vermakelijk zinne-werk, en een behaaglijke oogen-lust verschaft.

Téederheyd; maar hoe men echter

Al de genoemde ſoorten zijn zeer teeder van aart; ja zoodanig, datze zelfs de minſte *Rijp* niet konnen verdragen: want buyten verwachting daar van overvallen zijnde, werden terſtond al hare Bladeren zwart, en hangen neerwaarts; 't welk men datelijk ziet, zoo haaſt de Zon daar op ſchijnd, of men 't ſchoon aan andere *Gewaſſen* niet kan bemerken.

hare Wortelen veele jaren lang

Als dit nu dus geſchied is, zoo neem al de *Planten* met hare dikke *Wortelen* onbeſchadigd uyt de aarde op. Snij de *Steelen* met haar *Loof* tot digt aan dezelve af, en werp alles weg; doch breng de *Wortelen* binnens huys, en laatze tien of twaalf dagen leggen op een plaats, daar door de Venſteren de Lucht, maar niet de Zon op haar kan komen, om een weynig te drogen. Begraafze dan, gantſch bedekt, in droog zand, zoo blijven ze goed: doch moeten gezet werden op een plaats, daar 't door de geheele *Winter* droog en warm is, op datze voor de *Vorſt* bevrijd blijven; wijl ze dezelve niet konnen verdragen, zonder een haaſtig verderf te lijden.

kan goed bewaren.

Indien 't gebeurde, dat'er zoo haaſt geen *Rijp* quam, mag men haar eevenwel ontrent half *October* onbeſchroomd opneemen, en alzoo de koude voorkomen. Staat ook wel toe te zien, dat men haar niet in de aarde laat, door onachtzaamheyd, na datze twee of driemalen *bevroren* zijn geweeſt. Want dan dringd de koude door de *Steelen* in de *Wortel*; waar op een haaſtige verrotting zou volgen.

Hoe ze weer uytſchieten.

Deeze *Wortelen*, bruynachtig-grauw van verwe, werden met een volle Maan van *April* weer in de aarde gelegt, op zoo een warme plaats, als hier boven gezegt is. Niet voor in 't laatſte van *May*, of 't begin van *Junius*, lopenze weer uyt: doch dan ſchietenze zoo ſchielijk en krachtig op, dat ze in de zelve *Zomer* niet alleen meenigte van *Bloemen*, maar ook overvloedig *Zaad* voortbrengen.

Hoe lang eene der zelve goed bewaard.

Op de nu verhaalde wijze heb ik eenige deezer *Wortelen* elf, twaalf, en ook dertien jaren lang goed gehouden. Doe kondenze niet langer in het leeven blijven, wijlze door ouderdom van binnen gantſch waren uytgehoold, gelijk men ziet aan de oude *Willigeboomen*; zoo datze niet anders als de buytenſte *Baſt* hadden behouden.

Aanwinning door haar Zaad.

In deeze *koude Geweſten* werden ze alleenlijk *vermeerderd* of *aangewonnen* door haar *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *Maert*, of *April*, doch niet op de uur als *Saturnus* regeerd, werd gezayd in een Pot, gevuld met de boven-gedachte grond. Als de daar uyt voort-gekomene *jonge* tot een kleyne halve vinger hoogte zijn opgewaſſen, neemt menze met een waſſende Maan weer uyt de Pot, en men plantze op zulk een plaats als beſchreeven is; ieder bijzonder, en de eene meer als anderhalve voet van de andere.

De Wortelen deezer Plant, welke in deeze Landen groeyen,

De krachtige *Wortel* deezer zeer ſchoone *Plant* is niet anders als de OPREGTE JALAPPA, die uyt *Peru* en andere *Americaanſche* Geweſten in *Europa* werd overgebragt; daar ze, van een goeden aart zijnde, en een goede grond genietende, genoezaam willen voortkomen. De *Spaanjaarden* hebben'er tot noch toe geen beſchrijving van gedaan, of iemant iet eygentlijks hier van willen bekend maken, op dat ze in haren Koophandel met deeze *Wortel* geen ſchade mochten komen te lijden; gelijk buyten twijffel haar voortaan zal weervaren.

Van een dienſtiger gebruyk in de Geneeskonſt als de Peruaanſche zelfs.

Want een *Drachma* (zijnde de hoogſte *Doſis*) of een halve, na dat de Menſchen oud of jong, ſterk of zwak zijn, van deeze, uyt *Peru* gekomen, drijfd, zeer krachtig *purgeerende*, alle *quade Vochten* uyt het Ligchaam: doch dezelve veelheyd ingenomen van de geene, welke in onze Landen voortkomt, heeft eeven dezelve uytwerking, veel *zachter*, en met *veel minder gevaar*. Gelijk niet alleen ik heb ondervonden, maar ook de de Heer DAVID VAN DEN HEUVEL, een treflijk Genees-heer in de oeffening, en *Medicinæ Licentiatus* in de Stad *Antwerpen*; deſgelijks JOHANNES HERMANS, een voornaam en wel-ervaren *Apotheeker* binnen *Bruſſel*; neevens meer andere.

Overeenkomſt van beyde.

Indien iemand nauwkeurig acht wil neemen, zoo wel op de gedaante van binnen, als op hare uytwendige *Schors*; ook op de inwendige witheyd, met hare in 't ronde door-lopende ſtreeken, in ſtukken geſneeden, ook gedroogd, een-jarig, en met een volle Maan van *October* opgenomen zijnde; deſgelijks op de dikte en ſmaak; daarenboven op 't door het ſnijden aan de kanten uytgevloeyde en een weynig hard gewordene *Zap* ('t welk al de *Teekenen* zijn, in de *regte Jalappe* te vinden, om dezelve daar aan te kennen) zoo zal hij geerne belijden, dat van ons de waarheyd is gezegt van de *oprechtigheyd* deezer *Wortel* in onze Landen.

Verder en eygentlijk berigt

Al de voorheenen genoemde ſoorten waſſen in het tweede en de volgende jaren, gelijk alreeds gezegt is, uyt hare overgeblevene, dikke, zelden meer, maar wel minder, als een hand lange *Wortelen*; van welke zommige onder ſpits, andere ſtomp toelopen: eenige in tweën, zommige in drieën gedeeld, bijna zwartverwig: waar uyt verſcheyde dunne, of *Veezel-wortelen* ſpruyten, die in 't opneemen ligtelijk afbreeken; in welker plaats zich dan eenige kleyne langwerpige *witte plekken* vertonen.

van de gedaante en eygenſchap der Wortel.

Deeze Wortelen een weynig gedroogd, werden bleeker, of vaal-bruyn. Schieten uyt tot de hoogte van vier, vijf, zes, ja dikmaal zeeven voeten, na gelegentheyd dat de Zomer koel of heet valt; ook na dat het veel of weynig reegend, en na dat de aarde vet of mager is. Doch die van *Zaad* voortkomen, rijzen in 't eerſte jaar tot zulk een hoogte niet op: gelijk ook niet doet de ADMIRABILIS PERUVIANA MINOR FLORE PURPUREO, of *kleyne purpere Wonderbloem van Peru*; onaangezien haar *Zaad* 't grootſte, hare *Bloem* echter de kleynſte van allen is.

Beſchrijving der Bladeren.

Zij krijgen van naturen aan hare *Steelen* zeer ſchoone *Bladeren*, van een verluſtigende aanſchouwing. Onder en in 't midden der *Plant* zijn ze aldergrootſt, een goede vinger lang, doch boven kleynder; aan hare *Steeltjens* twee vingeren, of ook wel wat minder, breed; aan de eene zijde wat lager als aan de andere neer-ſchietende; en dus allenskens verminderende. Voor gaan ze toe in een lang en ſpits punt. Uyt hare *Steelen* (welke kantig-rond, bleek-groen van verwe, inwendig wit, en vol *geknobbelde Leeden* zijn, de eene uyt de andere ſchietende) komen ze voort, twee en twee regt teegens malkander over geſteld, vercierd met een aangename donker-groenheyd boven, doch onder bleeker: in 't midden voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*, uyt welke verſcheydene kleynder lopen.

Bloemen.

Uyt 't middenſte deezer *Bladeren*, en in 't bovenſte der *Takken* groeyen veele bij malkander gevoegde lange *Knoppen*. Deeze geopend werdende, vertonen zich de *Bloemen*; onder lang en ſmal, maar boven breed en rond; echter als in vijf deelen, een weynig inwaarts gaande, geſcheyden: in welker midden gezien werden vijf, ook zes, teedere *Draadjens*, met daar op groeyende kleyne ronde *Knopjens*. Haaſt vergaanze, en vallen neer.

Zaad.

Dan werden ligtelijk gezien hare groene drie-bladerige *Knopjens*, waar in 't *Zaad* vaſt zit; het welk eerſt groen-verwig is, daar na zwart werd; boven dik, en knops-wijze rond, met vijf hoeken; onder met een plat voetje voorzien.

KRACHTEN.

Purgeerende

DE *Wortel* deezer *Plant*, bruyn, donker-bruyn, of zwartachtig van verwe, heeft uyt eygener aart in zich een ſterk-*purgeerende* kracht; drijvende uyt 't Ligchaam wech de *waterachtige* en alle andere *ſchadelijke Vochtigheeden*, zonder eenige moeyelijkheyd.

en uytdrijvende kracht

Men geeft de *Lijders* hier van in een halve *Scrupel* in eenige Spijs, 't welk beeter is als in Wijn, Bier, of

Water:

JALAPPA MINOR PURPUREA.

Abrotonum Foemina
Rorismarini Folio.
mont: lusit:

ABROTONUM FOEMINA MONT: LUSIT: ALTERUM LONGIORI FOLIO

Water: ook wel een halve *Drachma*, na geleegentheyd van de ſterkte des Inneemers.

deezer Wortel.

Ook word het Poeder deezer *Wortel* wel gedaan bij andere Mengzelen en *purgeerende* Hulpmiddelen, om dies te gevoeglijker en zachter al de genoemde quaadaardigheeden uyt te jagen.

III HOOFDSTUK.

AVERUYT.

Verſchey-de namen.

Ord in het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook van zommige AVEROON en CYPRES-KRUYD genoemd: in het *Latijn* ABROTANUM: in het *Hoogduytſch* STABWURTZ, of CYPRESSEN-KRAUT: in het *Franſch* AURONNE, en in het *Italiaanſch* ABROTANO, BROTANO, en HERBA CANFORATA.

Zes verſchey-de ſoor-ten.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke ſoorten bekend geworden; als:

I. ABROTANUM MAS LATIFOLIUM, of *Averuyt mannetje met breede Bladeren.* II. ABROTANUM MAS ANGUSTIFOLIUM HISPANICUM, of *Averoon mannetje met ſmalle Bladeren uyt Spaanje.* III. ABROTANUM FŒMINA, anders CHAMÆ-CYPARISSUS, of *Averoon wijfje*, anders *Cypres-kruyd.* IV. ABROTANUM FŒMINA MONTANUM LUSITANICUM, of *Berg-averoon wijfje uyt Portugal.* V. ARBOTANUM FŒMINA MONTANUM ROSMARINI FOLIO, of *Berg-averoon wijfje met Bladeren van Roſmarijn.* VI. ABROTANUM CRETICUM FŒMINA VERMICULATO CRISPO FOLIO, of *Averoon wijfje uyt Candien met kroeze Bladeren, als kleyne Wormen*, behalven noch meer andere. Niet alle zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, zandige, met twee-jarige Paerdemiſt matig voorziene grond: een opene, warme, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd.

Averoon, mannetjens.

Het ABROTANUM MAS, of *Averoon mannetje*, beyde de ſoorten, zijn hard van aart, en blijven veele jaren lang in het leeven. Konnen, buyten ſtaande, verdragen *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden des tijds. Geeven bij goede warme *Zomers* kleyne *Bloemen*, maar in deeze Landen noyt eenig volkomen rijp *Zaad.* Worden eevenwel genoegzaam *aangewonnen* door hare bij of boven de *wortel* uytlopende *jonge Takjens*; welke of van zelfs *wortel* ſchieten, of diemen, om dezelve te bekomen, in de aarde buygd. Als ze nu geworteld zijn, moet men ze met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afneemen, en verplanten.

Aanwinning.

Averoon wijfjens; veel teederder.

Het ABROTANUM FŒMINA, of *Averoon wijfje*, en al hare genoemde meede-ſoorten, zijn veel teederder van aart. Blijven zelden langer dan zes of acht jaren in 't leeven. Geeven bij warme drooge *Zomers* gemeenelijk volkomen *Zaad.* Konnen op geenerley wijs ſterke *Winden*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, koude *Herfſt-reegenen*, of eenige *harde Vorſt* verdragen. Worden derhalven, met een waſſende Maan van *April* in een Pot zoo gezayd als geplant zijnde, in het begin van *October*, wat eerder of later, na dat de jaarstijd zich aanſteld, binnens huys gebragt; op een luchtige en matig-warme plaats gezet; gedurende de *Winter* met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden, en niet voor in het begin van *April*, met een aangename Reegen, weer buyten in de Lucht en Zonneſtralen geſteld.

Waarneeming.

Aanwinning op tweederley wijzen.

In onze koude Geweſten konnen ze *aangewonnen* worden, niet alleen door 't gemeldde haar *Zaad*, maar ook door hare *Takjens*; welke men met een volle Maan van *April* moet afſnijden, in Potten ſteeken, ter diepte van een kleyne vinger lengte; ten minſten zes of agt weeken achter een ſtellen in een ſchaduwachtige of donkere plaats, daar ze van de Zon niet beſcheenen konnen worden, en met tamelijk veel vochtigheyd voorzien. Dus vatten ze eyndelijk Wortelen; en dan een weynig de Zon genietende, ſchieten ze uyt, en groeyen voort.

Berg-averoon wijfje uyt Portugal.

Het ABROTANUM FŒMINA MONTANUM LUSITANICUM, of *Berg-averoon wijfje uyt Portugal*, ſchiet van naturen in deeze Landen niet hoger op als tot anderhalve, twee, of ten hoogſten met zijn *Bloem* derdehalve voet. Bekomt uyt een bruyne, zoo wel dikke en houtachtige, als teedere en veezelige Wortel een korte grauwachtige Stam, ontrent een vinger dik: welke zich een voet boven de aarde verdeeld in veele digt bij malkander geſtelde, teedere, broſſche, witgrauw-verwige *Takjens*; aan welke rondom de *Bladeren*, hol en luchtig boven een; ook zommige kort en digt bij malkander gevoegd zitten; zoo wel opwaarts gekeerd, als halve-maans wijze neerwaarts hellende, en op geen *Steeltjens* ruſtende. Zij zijn een, anderhalve, ook wel twee vinger-leeden lang; een weynig riekende; uyt den groenen grijs, of wit-grauw; zeer teeder en dun; platachtig rond, en van onder tot boven aardig vercierd met zeer kleyne *Tandjens*, ſchubs-wijze, op zulk een manier als men in de ſtaerten van het *Coronopus*, of *Hartshoorn* ziet. Uyt de middenſte en bovenſte punten, ontrent een voet lang, komen voort dunne, ronde, uyt den groenen-grauwe *Steeltjens*, met eenige weynige, zeer hol van malkander geſtelde, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde groeyende *Bladertjens* omvangen. Op de bovenſte Toppen der zelve komt voor den dag een eenige *Bloem*, van geen onaangename reuk; die van het *Bellis Spinoſa Cretica*, of *Madelieven met Doornen uyt Candia*, in grootte en gedaante zeer gelijk. De grootte is als die van een ronde dubbele ſtuyver; de verwe goud-geel. Beſtaat uyt zeer veele korte *Knopjens*; welke haar open doende, tonen veele zeer kleyne Stars-wijze geſtelde en ſpits toelopende *Bladertjens*; elk vijf in getal. Als ze tien, twaalf of veertien dagen open geſtaan hebben, verliezen ze eyndelijk hare geele verwe; worden bruyn, of zwart, en bewaren in zich inwendig een kleyn, teeder, en zwartbruyn *Zaad.*

Wortelen. Bladeren. Bloemen. Zaad.

Berg-averoon wijfje, met Bladeren van Roſmarijn.

Het ABROTANUM MONTANUM FŒMINA ROSMARINI FOLIO, of *Berg-averoon wijfje, met Bladeren van Roſmarijn*, in gedaante, hoogte, reuk en verwe de nu beſchreevene niet ongelijk, krijgt korter *Bladeren*, in lengte en ſchilfferige kroeze noppigheyd met die van de *Roſmarijn* niet qualijk overeenkomende. Ook zijn ze ronder en ſmaller als de andere. Hebben kleyne *Bloemen.* 't *Zaad* is dat der vorige gelijk. Tuſſchen de *Wortel* is weynig verſchil.

Averoon wijfje uyt Candia, met gekrolde Bladeren, als kleyne Wormen.

Het ABROTANUM CRETICUM FŒMINA VERMICOLATO CRISPO FOLIO, of *Averoon wijfje uyt Candia, met gekrolde Bladeren, als kleyne Wormen*, groeyd uyt eygener aart niet boven een of anderhalve voet hoog. Krijgt, op de voorheenen gemeldde wijze, uyt een teederder en veezelachtiger *wortel* veele groener *Takjens*, ook groenachtige teedere *Bladertjens*, dragende de gedaante van kleyne *Wormtjens.* Zijn wat platter, en niet zoo rond van naturen; ontrent een lid van een vinger, wat meer of minder, lang; onder wat ſmaller als boven of in het midden, een weynig riekende: rondom zeer net, teeder en aardig voorzien met kleyne *Puntjens*, of *tandjens.* Noyt (gelijk ook niet de vorige) vallen ze af, dan door ouderdom. Eevenwel zijn de *Steeltjens* van deeze korter, ook teederder; doch tot boven aan de *Knop* met hol geſtelde *Bladertjens* bekleed. De *Bloem-knoppen* zijn deſgelijks kleynder, en de *Bloemtjens* begaafd met een helderder en ſchoonder geel.

Bloemen.

KRACH-

KRACHTEN.

Cast. Durant. fol. 2. Herb.

AL de soorten van *Abrotanum*, of *Averuyt*, anders *Averoon*, komen met malkander zeer na in krachten overeen. Zijn verdrogende van aart, en heet tot in den derden Graad; verteerende, bijtende, en dun van deelen.

Fuchs. hist. Plant. cap. 2.

Zijn voor de *Maag* aangenaam; en dooden de *Wormen*, wanneer men 't Poeder der gedroogde *Bladeren* met Syroop of andere vochtigheyd, ter zwaarte van anderhalve *Drachma*, drie dagen na den anderen 's morgens nuchteren inneemt.

Diosc. lib. 3. cap. 29.

In Wijn gekookt, en van dezelve tien of twaalf dagen lang 's morgens nuchteren 't vierde deel van een pintje gedronken, drijfd uyt alle *onreynigheeden des Ligchaams*. Is daarenboven goed teegens allerley *vergif*, de *pest*, en de *beeten* van alle *giftige Dieren*. Geneest de *schurftheyd*: stopt de witte *Vloeden* der Vrouwen; en helpt de geene, welke van de *Miltzucht* worden gequeld.

Dodon. lib. 2. cap. 1.

In een Kamer gelegt, of gehangen, verjaagd uyt dezelve *Slangen*, *Padden*, en diergelijke quaadaardige, den menschen schaadlijke Gedierten. In Kassen of Koffers gedaan, bevrijd de *kleederen voor alle Motten*. Op *gezwellen* en *wonden* gelegt, trekt daar uyt de *Splinters* en andere daar in zittende dingen.

Tragus, lib. 1. cap. 112.

Het water, hier van gedistilleert, droogd op de *onnatuurlijke vochtigheyd van de Moeder*; zuyverd dezelve, en maakt ze bequaam om te konnen *ontfangen*. Jaagd uyt de *Nagevoorte* en *doode Vrucht*. Is goed teegens 't *Graveel*. Breekt de *Steen*. Verwekt de *Maandstonden*, en geneest de *koude Pis*, gebruykt met een weynig Notemuscaat.

Amat. Lusit. lib. 3. enarrat. 27.

De *Asch* deezer gebrandde *Bladeren*, of ook het *Zaad*, gestoten; met *Honig*, of oude Boom-oly vermengd, en daar meê het *Hoofd*, *Mond*, *Kin*, ook andere plaatzen des Ligchaams bestreeken, doed op dezelve 't *Hayr groeyen*. 't *Zaad* gedroogd, gestoten, vermengd met Garstenmeel, en zoo opgelegt, verteerd alle *koude Gezwellen*.

Serapio de Temp. Simp. cap. 307.

Met Wijn en Zuyker kleyn gestoten, en zoo ingedronken, verdrijfd de *Hoest*; de *verstoptheyd der Borst*, de *Kort-ademheyd*, en het *trekken der Zeenuwen*. Want het doed scheyden, verjaagt en verteerd, door zijne verwarmende aart en zeer subtyle kracht allerley taye *fluymen*, en koude *vochtigheeden*. Doed daarenboven wel *Water lossen*. Brengd de geslotene of verstopte *Maandstonden* weer tot haren gang. Dood de *Wormen* in de Ligchamen van jonge en oude perzonen, en strijd zeer krachtig teegens allerley *vergif*.

IV HOOFDSTUK.

ALSSEN.

Verscheyde namen.

En zeer wel bekende *Plant*, in het *Neederlandsch* dus genoemd, maar van veele ALSSEM uytgesprooken: in 't *Latijn* ABSINTHIUM: in het *Hoogduytsch* WERMUTH: in het *Fransch* ABSINTE; en in het *Italiaansch* ASSENZO.

Elf verscheyde soorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene bijzondere aardige soorten, namentlijk:

I. ABSINTHIUM VULGARE, of *gemeene Alssen*. II. ABSINTHIUM SERIPHIUM, of *Zee-alssen*. III. PONTICUM, *sive* ROMANUM, *Pontische*, of *Roomsche Alssen*. IV. SANTONICUM, of *Alssen van Saintonge*. V. INSIPIDUM, of *Alssen zonder reuk en smaak*. VI. ARBORESCENS, of *Boom-alssen*. VII. ARBORESCENS FOLIO ET CAULE TOTO ALBO, of *Boom-alssen met gantsch zuyver-witte Bladeren en Steelen*; welke *Bladeren* uyt eygener aart veel korter, en wel zoo *kroes* of *gekrold* zijn. VIII. MARINUM FOLIO LAVENDULÆ, of *Zee-alssen met Bladeren van Lavendel*. IX. UMBELLIFERUM LATIFOLIUM ALPINUM, of *Breedgebladerde Berg-alssen, met een gekroonde Bloem*. X. UMBELLIFERUM ANGUSTIFOLIUM ALPINUM, of *smalbladerige Berg-alssen met een gekroonde Bloem*. XI. LONGIFOLIUM PENTAPHYLLEUM, of *lang-gebladerde Alssen*, op de wijze van *Vijfvinger-kruyd*; waar van de *Bladeren* zich wonderlijk drayen, en kluchtig gesteld zijn; zomtijds voor in vijven gedeeld, dan in zeevenen, dan weer in drieën, dan ook alleen, boven eevenwel in eenige weynige deelen gesneeden. Behalven de nu genoemde zijn'er noch veel meer andere soorten; niet al te zamen van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

en dan noch andere.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en welgemestte aarde: een opene, vrije, luchtige plaats, en veel Water. Blijven eenige jaren lang in het leeven. Geeven ieder Zomer niet alleen *Bloemen*, maar ook de meeste soorten volkomen en rijp *Zaad*. Konnen tamelijk wel de koude der *Winter*, en allerley ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Worden ook *aangewonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April* in de aarde word gelegt, als door aangewassene *jongen*; die met een toeneemende *Aprilsche* Maan van de *oude* gewonnen, en verplant moeten zijn.

Aanwinning.

Twee soorten van Boom-alssen.

Beyde de zoorten van ABSINTHIUM ARBORESCENS, of *Boom-alssen*, zijn tamelijk hard van aart. Beminnen een zandige goede grond, met twee-jarige Paardemist matig doormengd: een warme, vrije, opene, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven lange jaren in het leeven. Geeven gemeenelijk met goede Zomers volkomen *Zaad*. Verdragen ongeerne *Storm-winden* en felle *Vorst*. Worden derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October*, wat eer of later, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd der jaarstijd, binnens huys gebragt, op een goede plaats; bewaard voor sterke *Vorst*; gedurende de Winter met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden; en niet voor den aanvang van *April* met een reegenachtige Lucht weer buyten gesteld. Ik heb deeze twee soorten verscheydene Winters over buyten in de aarde laten staan, om te zien, of ze niet zouden konnen overblijven. 't Welk wel in *slappe Winters* dikmaal is gebeurd; doch in *harde* verloren ze gemeenelijk al hare bovenste *Takken*. Schooten boven de aarde wel weer uyt; doch het eene en het andere, te gelijk met het geheele leeven der *Plant*, wierd door de koude van de volgende Winter wechgenomen.

Hoe waar te neemen.

Ondervinding.

Aanwinning,

In onze Landen worden ze *aangewonnen* op *twee* bijzondere wijzen; te weeten:

eerst, door Zaad:

Eerst, door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April*, ontrent een stroobreed diep, in een Pot gezayd moet zijn.

Ten anderen, door hare Takjens.

Ten anderen, door *Takjens*, waar ontrent men op deeze wijze moet handelen.

Snij een-jarige *Scheutjens* af met een volle Maan van *April*. Steek dezelve in een Pot, gevuld met zulk een aarde, als alreeds beschreeven is; ter diepte van een kleyne vinger. Begiet ze terstond met Water, en stel de Pot op een donkere, schaduwachtige plaats, daar ze van de Zonnestralen niet geraakt kan worden, ten minsten zes weeken achter een. Gedurende dien tijd moet men ze wel vochtig houden: daar na weer in de Lucht en Zon stellen; doch niet de geheele dag over. En als de ingestokene Loten dus buyten gevaar zijn geraakt, zullen ze straks Wortelen vatten, opwaarts schieten, en aangroeyen.

Breed- en smalbladerige Berg-alssen; ook Zee-

Het ABSINTHIUM UMBELLIFERUM LATIFOLIUM en ANGUSTIFOLIUM ALPINUM, of *breed en smalbladerig Berg-alssen met een gekroonde Bloem*; desgelijks het ABSINTHIUM MARINUM FOLIO LAVENDULÆ,

ABSINTHIUM LONGIFOLIUM
PENTAPHYLLEUM.

ABSINTHIUM UMBELLIFERUM ANGUSTIFOLIUM.

DULÆ, of *Zee-alssen met Bladeren van Lavendel*, beminnen een goede gemeene aarde, met weynig vettigheyd, maar met tamelijk veel Zee-zand doormengd: een warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven eenige jaren lang in 't leeven; doch worden, 's *Winters* buyten staande, dikmaal door een felle *Vorst* daar van beroofd. Is derhalven niet ondienstig, datmen eene van ieder soort, gedurende de *wintertijd*, een weynig binnens huys zette, en met lauw-gemaakt, doch gantsch niet veel, Reegen-water onderhoude; op dat men, indien men de buyten-staande door de *Vorst* eens plotslijk quame te verliezen, zich niet van al te zamen ontbloot mogt vinden.

Het ABSINTHIUM UMBELLIFERUM LATIFOLIUM ALPINUM, of *breed-gebladerde Berg-alssen met een gekroonde Bloem*, geeft met goede en drooge tijden volkomen *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April*, niet diep, in een Pot gezayd moet worden. Hier door word deeze soort zoo wel *aangewonnen*, als door hare bij de *Wortel* aangegroeyde *jongen*: die men op de zelve tijd, en met de zelve Maan van de *oude* afneemt, en in een Pot, of andere plaats, verplant.

Het ABSINTHIUM UMBELLIFERUM ANGUSTIFOLIUM, of *smal-gebladerde Berg-alssen*, zeer schoon gesneeden in veele teedere deelen, een weynig ruyg van aart, *met een gekroonde witte vijf-bladerige Bloem*, van binnen bestaande uyt veele kleyne *Knopjens*, haren oorsprong neemende uyt een gelijk als geschubde *Knop*, gemeenelijk vijf of zes in 't rond digt bij malkander gesteld, op een ronde *Steel*, nauwlijks tot de hoogte van een voet opschietende; desgelijks het ABSINTHIUM MARINUM FOLIO LAVENDULÆ, of *Zee-alssen met bladeren van Lavendel*, geeven in onze Gewesten noyt eenig rijp *Zaad*. Worden echter genoegzaam *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* aanwassende *Scheutjens*, en ingeleydde *Takjens*, die, zonder eenige ongeleegentheyd, aan de *oude*, of de *Moeder*, vast blijvende, *Wortelen* vatten. Met een wassende Maan in *April* worden ze afgenomen, en in een Pot verplant, gelijk van de vorige soort gezegt is.

Het ABSINTHIUM SERIPHIUM BELGICUM, of *Neederlandsch Zee-alssen*, en ABSINTHIUM SANTONICUM, of *Alssen van Saintonge*, zijn hard van aart. Geeven in onze Landen zelden eenig *Zaad*. Konnen strenge *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden van de *Wintertijd* uytstaan. Worden ook overvloedig *aangewonnen* door hare voortlopende *wortelen*.

Eyndelijk moeten wij den *Leezer* van onze *gemeene Alssen*, of ABSINTHIUM VULGARE, noch dit zeggen; als *aanmerkens-waardig*, en voor haar dienstig te weeten, tot voorkoming van schade.

Neem van de gemeldde *Alssen* een hand vol, of een weynig meer, het zij groen of gedroogd; eeven zoo veel *Wijnruyt*, en vier of vijf Bladeren opregte *Virginiaansche Tabak*. Snij dit alles tot groote stukken onder een; en doe het in een Pot met Reegen-water. Laat het daar in kooken een kleyn half uurtje. Giet dan alles door een doek, zoo zullen de Kruyden daar op blijven leggen, en gij bekomt een *klaar zuyver Water*.

Begiet hier meê al uwe *Boomen*, of welke gij wilt, als ze in haren *bloey* staan, twee of drie malen, t'elkens om den derden dag, zoo zullen terstond daar van wech vlieden al de *zwarte Vliegen*, welke in de *Bloemen* kruypen; *Rupzen* voortbrengen, en de *jonge Vruchten* zeer beschadigen. Noyt zullen ze ook weer op de zelve komen; en dus de *Boomen* hare *Vruchten* onverhinderd konnen voortbrengen. Zulk een groote kracht heeft de bitterheyd van deeze *Plant* niet alleen op de *Vliegen*, maar ook op de *Rupzen* zelfs.

Wil ook iemand met dit Water besprengen zijne *Kruysbeziën*, *Aalbeziën*, *Hagedoorn*, en meer andere *Boomen*, welker *Bladeren* en *Vruchten* van de gemeldde *Rupzen* worden opgegeeten, of verdorven, zoo zullen ze al te zamen daar van sterven, en afvallen.

KRACHTEN.

Onder al de soorten van *Alssen* word allermeest geacht en gebruykt, het ABSINTHIUM VULGARE LATIFOLIUM, of *gemeene breedgebladerde Alssen*, en het ABSINTHIUM PONTICUM TENUIFOLIUM, *sive* ROMANUM, of *Roomsche smalgebladerde Alssen*.

Wat voor Alssen meest in gebruyk is.

De *gemeene breed-gebladerde* is droog in den eersten, en heet in 't begin van den derden graad. Heeft een versterkende, te zamen-trekkende, zuyverende, en afvagende, of den buyk week-makende kragt. Is scharp en bitter van smaak; derhalven ondienstig voor de geene die van een *hitzige Natuur*, of *vol Bloed* zijn, of een *slijmerige* en met *koude vochtigheeden* beladene *Maag* hebben. Maar in teegendeel zeer goed voor een *zwakke Maag*, of die met een *Galachtige stoffe* gequeld is; want dezelve word, *Alssen* gebruykende, door de Stoelgang uytgedreeven. Hier door word ook wechgenomen de *verstoptheyd der Leever*, en dezelve versterkt. *Alssen* opend de *Maandstonden*: is goed teegens het *Bloed-spouwen*, en een *stinkende Adem*: dood de *Wormen*; het welk ook doed de *Alssen-oly*, van buyten op de Navel gestreeken. In de Kas gelegt, doed ze de *Motten* sterven. Weerstaat allerley *Verrotting*, *Winden*, *Buyk-pijn*, 't *Walgen* van de *Maag*. Met Honig, of in Wijn, warm gelegt op *gekneusde*, *hard-geslagene Leeden*, en *Oogen*, neemt de *blauwheyd* der zelve wech.

Ætius lib. 1. Serm. 1. Galen. lib. Simp. fac. 6.

Dioscorid. lib. 3. cap. 26.

Plin. lib. 27. cap. 7.

In Wijn geweykt, of met Azijn gezoden, en daar van gedronken, is goed teegens allerley *vergif*; versterkt het *Gezicht*, en verdrijft het *Colijk*.

Lobel. part. 1. Herb. fol. 918.

Dit alles vermag ook de *Alssen-wijn*; doch moet matig 's morgens gedronken worden. 't *Alssen-zaad* stopt de *Bloed-gang*.

't Water, hier van gedistilleert, verdrijft de *Wandluyzen*, en dood de *Rupzen*, als ze daar mee begoten worden. 't Ligchaam met *Alssen-oly* bestreeken, verjaagd de *Vloyen*.

't Zout van *Alssen* is ook zeer dienstig voor alle *koortzige Lieden*: versterkt de *Maag*, en is zeer goed te gebruyken in tijd van *Pest*.

Camer. in Matt lib. 3. cap. 13.

Het Zap van *Alssen* is veel heeter van aart, dan het Kruyd; als droog tot in 't laatste van den derden graad. Het zelve met Edik ingenomen, is zeer dienstig voor de geene, welke door het eeten van *Paddestoelen*, of *Campernoelien*, onpasselijk of vergiftigd zijn geworden.

P. Ægin. lib. 7. cap. 3. Apul. lib. de Med. Herb. cap. 100.

Het ABSINTHIUM PONTICUM TENUIFOLIUM, of *Roomsche smal-gebladerde Alssen*, is in krachten de vorige soort meest gelijk; doch van een bequamer en beeter gebruyk voor zagte menschen en teedere naturen: derhalven ook van veele geoordeeld te zijn de beste onder alle soorten van *Alssen*.

Mesues lib. Simp. cap. 12.

V HOOFDSTUK.

SIGMAARTSKRUYD.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten ALCEA: in het *Hoogduytsch* SIGMARSKRAUD: in het *Fransch* GUIMAUVE SAUVAGE; en in het *Italiaansch* MALVAVISCO SALVATICO.

Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* verscheydene soorten, namentlijk:

Zes verscheyde soorten.

I. ALCEA VULGARIS FLORE CARNEO, of *gemeen Sigmaartskruyd, met een lijfverwige Bloem*. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. CANNABINA,

 of

Sigmaartskruyd met Blaasjens van het Hoofd der goede Hoop.

of *met Bladeren op de wijze van Hennep.* IV. VESICARIA, of *met Blaasjens.* V. VESICARIA CAPITIS BONÆ SPEI, of *met Blaasjens van het Hoofd der goede Hoop.* Deeze *Plant* groeyd twee, of ook wel drie voeten hoog; na geleegentheyd datze in een vette of magere, koude of warme plaats gezayd is. Heeft veelvoudiger, grooter, breeder, dikker, steeviger, minder ingesneedene, en veele aardiger blinkende, ook donkerder groene *Bladeren*, als de voorgaande soort *met Blaasjens.* De eerst-voortkomende zijn minder als de volgende *ingesneeden*, gemeenelijk een kleyne vinger of daar ontrent lang en breed; rustende op geen lange *Steeltjens.* Komen voort nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare ronde, ruygachtige, in eenige lange *zijde-Takken* verdeelde *Steel* boven malkander: en zijn in 't midden doorgaans vercierd met vijf groote *Aderen*, waar uyt andere kleynder voortspruyten. De *Bloem* is daarenboven veel heerlijker, grooter, en schooner van verwe. Komt voort uyt een zeer ruyge, bladerachtige, daar na, de *Bloemen* afgevallen zijnde, gestreepte en veel-hoekig-ronde *Zaad-knop.* Is geelachtig wit van verwe, en bestaat uyt vijf rond toegaande Bladeren; zijnde van binnen aardig voorzien met een zwart-roode, aanzienelijk-blinkende ronde *Ring*; uyt welke in 't midden ten halven een bevallijke lijfverwige, met veele *Knopjens* vercierde, opstaande *hoogte* opschiet (gelijk men ziet in die van de *Althæa Arbor*, of *Boom-malve*) waar boven vier zwart-roode *Knopjens* zitten. Deeze VESICARIA CAPITIS BONÆ SPEI, of *van het Hoofd der goede Hoop*, word ook geheeten ÆTHIOPICA, of *Mooren-landsch Sigmaarts-kruyd* Eyndelijk, VI. ALCEA MOSCHATA, of *Sigmaartskruyd met Zaad*, riekende als *Muscus.* Word ter dier oorzaak ook wel MUSCUS-KRUYD genoemd.

Beschrijving van deeze Plant, en der zelver Bloemen.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen meest alle een gemeene, goede, zandige aarde, met matige Paerdemist doormengd: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet al te veel Water. Konnen sterke koude, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Geeven gemeenelijk in het tweede jaar volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan. Blijven ook wel zomtijds noch het derde jaar, maar zeer zelden langer, in 't leeven.

Sigmaartskruyd met Zaadblaasjens.

De ALCEA VESICARIA, of *Sigmaartskruyd met Zaad-blaasjens*, van beyde de soorten, blijven niet langer dan eene Zomer over. Worden in ieder Voorjaar, met een wassende Maan in de *Maert*, op een warme plaats gezayd. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en vergaan.

Muscus-kruyd.

Het ALCEA MOSCHATA, of *Muscus-kruyd*, word in 't *Hoogduytsch* MOSCH ALCEA, en bij de *Arabiërs* HABELMOSCH, zoo veel als *Muscus-grein*, genoemd, weegens de treflijke, zeer aangenaam-bevallijke reuk, waarom deeze *Plant* ook in de Hoven van alle liefhebbers met zonderlinge zorgvuldigheyd word gezayd; het welk gemeenelijk geschied in een Pot, om hare teederheyds wil, in het begin van *April*, met een wassende Maan.

Wat voor een aarde deeze soort bemind.

Zij bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met matige twee-jarige Paerdemist, en 't Mol der verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle zoo *Ooste-* als *Noorde-winden* bewaard, en weynig Water: want noch jong, en niet hoog geschoten zijnde, kanze niet veel verdragen.

Op hoedanig een wijze

Zomtijds, bij goede warme Zomers, geeftze een volmaakte groote *Bloem*, vercierd met zulk een schoone hooge Citroen-verwe, datze met verwondering word aanschouwd; maar noyt in deeze koude Gewesten eenig volkomen rijp *Zaad.* Vergaat ook in *September*, slegts door een weynig koude Reegen, of andere ongeleegentheyd des tijds, ter oorzaak van haren zeer weekelijken aart. Moet derhalven in ieder Voorjaar, op de genoemde tijd en Maan, weer op nieuws worden *aangewonnen* door haar uyt andere Gewesten bekomen en eenige jaren lang goed-blijvend *Zaad*, in de aarde gezayd. Doch vermits dit *Zaad* lang blijft leggen eer het opkomt, zoo houde ik voor best, dat men 't in *Februarius* of *Maert* met een wassende Maan binnens huys in een Pot, (of anders in de aarde op een Meloen-bed) legt, niet digt bij malkander; ook niet boven een stroo of anderhalf breedte diep, en zoo met de Pot in warme varssche Paerdemist zet tot boven aan den rand, de Mist, t'elkens te zijner tijd vervarsschende, tot aan den twintigsten van *May.* Hier moet ik den Leezer weer indachtig maken, dat de Paerdemist niet langer als veertien dagen warm blijft. Derhalven men de Pot na verloop van dien tijd daar uyt moet neemen, en in varssche zetten. Deeze *Plant* dus gehandeld, zal dan niet alleen *Bloemen* geeven, maar ook dikmaal langwerpige *Zaad-peulen*, 't welk anders in deeze Landen, zeer zelden word gezien. Zie hier op na de *Hoofdstukken* van de MALVE.

aan te winnen door Z

KRACHTEN.

Sigmaartskruyd is droog in den eersten graad; een weynig verwarmende en verkoelende; ook lijmig en kleevende gelijk de *Malve*; met welke het in krachten bijna overeen komt: is echter wat meer verteerende van aart.

Camer lib. 2. 40.

Van buyten opgelegt, scheyd het alle *gezwellen*; neemt de brand daar van wech, en verzacht de pijn.

De *Wortel* in roode Wijn gekookt, en eenige dagen na malkander 's morgens nugteren daar van gedronken, geneest de geene, welke *van binnen gequetst* of *gescheurd* zijn: stopt de *Bloedgang*, en meer andere *onnatuurlijke Buyk-loopen.*

Diosc. 3. cap. Ægine lib. 7. 3. Fuchs lib. Ha cap. 2

Van buyten aan den hals gehangen, en dus een tijd lang gedragen, versterkt het *Gezicht*, en neemt wech de donkerheyd der *Oogen.*

Van de *Bast der Steelen* word, eeven als van *Hennep*, allerley *Touw* gemaakt, volgens het getuygenis van R. DODONÆUS.

Dodon 21. cap

VI HOOFDSTUK.

BEERENKLAUW.

Niet alleen dus, maar ook van zommige TAMME ACANTHUS in 't *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* ACANTHUS SATIVUS, ACANTHUS LÆVIS, of BRANCA URSINA: in het *Hoogduytsch* WELSCH BAHRENKLAUW: in het *Fransch* BRANQUE URSINE; en in het *Italiaansch* ACANTHO, BRANCA ORSINA; of HERBA MARMORARIA.

Versch de nam

Hier van zijn mij in haren aart al voor lang bekend geweest *drie* verscheydene soorten; te weeten:

Drie ve schey- de soor ten.

I. De gemeldde ACANTHUS SATIVUS, of *tamme Acanthus.* II. ACANTHUS SPINOSUS, *wilde*, of *steekende Acanthus.* III. ACANTHUS GERMANICUS, of SPONDYLIUM: in 't *Hoogduytsch* BAHRENKLAW; in het *Fransch* BRANQUE URSINE FAULSE, en in 't *Neederlandsch* DUYTSCHE BEERENKLAUW. In hare *Bouwing* en *Waarneeming* verschillen ze een weynig.

Al te zamen beminnenze een goede, zandige, ongemestte, doch liever een matig met twee-jarige Paerde- of Koeyemist vermengde aarde: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon staande plaats, en tamelijk veel Water in de *Zomer-tijd.* Zijn wel al vrij hard van aart; echter worden ze, als ze buyten blijven staan, al dikmaal door een sterke *Vorst* van het leeven beroofd; en geeven zelden *Bloemen.* Moeten derhalven in de *Winter* met Schoenmakers Run, of Turfmul, dik bedekt, en met Pannen overlegt zijn, om niet bereegend te konnen

Wat vo een aar zij bem nen.

Waarn ming.

ALCEA VESICARIA ÆTHIOPICA.

Acetoſa Vulgaris ſive Rumex Campferinus.

Acetosa Romana Rotundifolia.

ACETOSA HISPANICA MAXIMA.

Acetosa Annua Italica.
ACETOSA LANCEOLATA
MINIMA.

Acetosa Minor Lanceolata

Acetosa Annua Ocimifolia Lusitanica.
Acetosa Annua Africana.
Acetosa Vesicaria Mexicana.

nen worden. Dan blijft hare *Wortel* goed, en zij bekomen in ieder *Voorjaar* weer nieuwe *Bladeren*.

Hoe men tamme en wilde Beerenklauw in volmaakt bloeyende ſchoonheyd kan bekomen. Indien iemand begeerte heeft; om de ACANTHUS SATIVUS, en de ACANTHUS SPINOSUS, of *tamme* en *wilde Beerenklauw* (van welke de *tamme* de heerlijkſte is) in hare volkomene bloeyende ſchoonheyd te aanſchouwen, die neeme een eenige *Plant* van de eene, of de andere, of van beyde de ſoorten. Zette dezelve met een waſſende Maan van *April* in een Pot: bewaar ze 's Winters binnens huys, met zeer weynige vochtigheyd, en neeme al haré *zijde-Scheuten* wech, zoo bloeyen ze gedurig om de tweede Zomer. Geeven echter zeer zelden volkomen *Zaad*: alhoewel ik in het zeer heete en drooge jaar 1669. daar van volmaakt rijp *Zaad* heb gewonnen, het welk ik noyt te voren had konnen doen. Deeze Korlen, groot en plat van geſtalte, heb ik de aardé aanbevolen, en al te zamen zijn ze opgekomen.

Duytſch Beerenklauw. Het ACANTHUS GERMANICUS, of *Duytſch Beerenklauw*, is veel harder van aart. Verdraagd niet alleen ſterke koude, en allerley ongeleegentheeden des geheelen Winters, maar geeft ook ieder jaar beyde *Bloemen* en een in alles volkomen *Zaad*.

Aanwinning. Zij worden in onze Geweſten *aangewonnen*, niet alleen door het gemeldde haar *Zaad*, het welk met een waſſende Maan van *April* in een Pot, niet diep, moet gezayd zijn; maar ook door hare bij de *wortel* uytgelopene *jonge Scheuten*; of ook wel door ſtukken der *wortelen*; inzonderheyd van de *tamme Acanthus*; welke men op de zelve genoemde tijd, en met dezelve Maan verplant.

Vitruvius, lib. 4. Virgilius Ecl. 4. Theocritus Eidyl. 1. De *Bladeren* der *tamme Beerenklauw* pleegen in voorleedene Eeuwen, (en het geſchied ook noch heedenſdaags) weegens haar konſtig maakzel en cierlijke ſchoonheyd, van brave *Schilders, Beeldhouwers, Teekenaars*, en diergelijke konſtrijke Meeſters, op allerley werken afgeſchilderd of ook uytgeſneeden, uytgehouwen en ingeſneeden te worden; waar van men kan nazien de getuygeniſſen van VITRUVIUS, VIRGILIUS, THEOCRITUS, en meer andere.

KRACHTEN.

Caſt. Duran. Herb. fol. 4. Gal. lib. Fac. Simp. 6. DE *Bladeren* van *Acanthus Sativus*, of *tamme Beerenklauw*, zijn warm en vocht in den tweeden graad. De Wortelen daar teegens zijn matig, of in den eerſten graad verwarmende, doorſnijdende, verzachtende, dun-makende, en ſubtyl van deelen.

Plinius lib. 20. cap. 22. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, ſtild de *Bloedſpouwing* der *Teeringzuchtige* menſchen. Varſch geſtoten, zijn ze zeer dienſtig gelegt op *gebrandde*, en uyt hare plaats *verrukte Leeden*. Inwendig, Paps-wijze bereyd, of op een andere manier gebruykt, helpen ze de geene, welke van binnen *geſcheurd*, of door eenige ongeleegentheyd *gequetſt*, of anderszins *verzeerd*
Diſcor. lib. 3. cap. 19. zijn: die zich verrekt hebben; van om hoog zijn afgevallen; of *Etter en Bloed overgeeven*. Stoppen ook de *Buyk-* en *roode Loop*; doen het *Water uyt de Blaas loſſen*.

Dodon. lib. 25. cap. 1. De *Bladeren* geſtoten, en gelegt op de pijnlijke Leeden der geene, die van het *Podagra* worden geplaagd; verteeren de brand deezer quaal. Worden ook zeer bequaamlijk gebruykt bij alle Pappen, Salven en Plaaſters welke men bereyd tot verweekking der Bloedzweeren en aller harde gezwellen; ook om te geneezen de gebreeken der *Milt*.

Ruell. lib. 3. de Nat. Stirp. c. 6. Tabernamont. lib. 1. cap. 32. Het *Zaad* verzacht ook de *Buyk*, maar doed het Ligchaam ſluyten. Doch in Wijn gezoden, gelijk ook de *Wortel*, en daar van gedronken, drijft alle *ſlymerige vochten* door de Stoelgang uyt: is zeer goed voor de *Water-* en *Leever-zuchtige*: ook voor die een *benauwde Borſt* hebben, en *Kort-ademig* zijn.

De twee andere ſoorten van *Beerenklauw* oordeeld men te zijn van eeven dezelve krachten in de Geneeskonſt.

VII HOOFDSTUK.

ZURING.

Verſcheyde namen. IEder genoeg bekend; word in het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook dikmaal ZURKEL genoemd. In het *Latijn* en in het *Italiaanſch* ACETOSA; in 't *Hoogduytſch* SAWRAMPFFER: in 't *Franſch* OZEILIE.

Neegen verſcheyde ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verſcheydene veranderlijke ſoorten, námentlijk: I. ACETOSA VULGARIS; of *gemeene Zuring*. II. ACETOSA ROMANA ROTUNDIFOLIA, of *ronde Roomſche Zuring*. III. ACETOSA HISPANICA MAXIMA, of *groote Spaanſche Zuring*. IV. ARVENSIS LANCEOLATA, of *Veld-Zuring* met *Bladeren* van de gedaante eener *Lancie*. V. MINIMA, of *zeer kleyne Zuring*. VI. VESICARIA MEXIOCANA, of *Mexicaanſche Zuring, met afhangende Zaad-blaatsjens*. VII. ANNUA AFRICANA, of *Africaanſche kleyne Zuring*, maar eene Zomer durende. VIII. ANNUA ITALICA, of *kleyne Italiaanſche Zuring*: en IX. ACETOSA ANNUA LUSITANICA OCIMIFOLIA; of *Portugalſche kleyne Zuring*, met *Bladeren* van *Baſilicum*, welke niet langer dan een jaar in ſtaat blijven. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

War voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met oude Paarde- of Koeyemiſt wel voorzien: een opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Geeven meeſt ieder jaar volkomen *Zaad*, en verdragen, zonder eenige ongeleegentheyd, al de verandering des gantſchen *Winters*. De ACETOSA HISPANICA MAXIMA echter, of *de groote Spaanſche Zuring*, geeft wel *Bloemen*, wanneer men de zelve, zonder afgeſneeden te worden, laat waſſen, maar noyt in deeze koude geweſten eenig rijp *Zaad*.

Aanwinning. Al deeze ſoorten van *Zuring*, 's *Winters* overblijvende, zijn van deezen aart, dat ze, hoe men haar in de *Zomer* meer afſnijd, dies te grooter worden, en minder in *Zaad* opwaarts ſchieten. Men kan haar *aanwinnen*, zoo door haar *Zaad*, het welk met een waſſende Maan van *April* of *Maert* niet diep in de aarde word gelegt; als door hare aangegroeyde *jonjen*, op de zelve gemeldde tijd van de *oude* afgenomen, en verplant.

Hoe te handelen ſtaat met de eenjarige Zuring. Maar de ACETOSA VESICARIA MEXIOCANA, of de *Mexicaanſche Zuring met Blaasjens*; de ANNUA AFRICANA, en ANNUA LUSITANICA, of *een-jarige Africaanſche* en *eenjarige Portugalſche Zuring*, moeten, vermits ze niet langer als eene Zomer in het leeven blijven, in ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April* of *Maert*, op nieuws weer gezayd worden. En wijl de *Acetoſa Annua Africana*, ook *Luſitanica*, teedere *Planten* zijn, en niet altijd rijp *Zaad* voortbrengen, zoo moet men haar, niet diep in een Pot gezayd, op een warme plaats ſtellen.

Mexicaanſche Zuring met Blaasjens. De meer-gemeldde ACETOSA VESICARIA MEXIOCANA is een aangenaam en beziens-waardig *Gewas*. Waſt in deeze Geweſten niet meer als een hand lengte om hoog; en blijft, gelijk alreeds gezegt is, niet langer dan eene Zomer in het leeven. Krijgt uyt een zeer dunne, teedere, korte, en bleek-witte *Wortel* (of liever *Worteltje*) in 't eerſt twee regt teegens over malkander geſtelde, Ovaals-wijze ronde, en een lid van een vinger lang wordende *Bladertjens*; uyt welker *Hert* de andere voortſchieten. Zijn rondachtig van
Eygentlijk beſchrijving van de gedaan- aart; aan de *Steelen* vlak uytgeſtrekt; en daar op 't breedſte; voor ſtomp-rond toegaande, aan de *randen* teeder, wel weynig, maar aardig *gekarteld*; tamelijk

te der Bladeren. dik; vol van *Zap*; aangenaam-zuur van smaak, en ongelijk van grootte; doch de grootste gemeenelijk twee vinger-leeden lang en breed: in 't midden voorzien met drie of vijf (na geleegentheyd van hare grootheyd) regt om hoog lopende groote *Aderen*, waar uyt andere kleyner voortvloeyen, onder zichtbaarder als boven. Deeze *Bladeren* komen te voorschijn nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steelen*, hol boven malkander; op lange, dikke, gemeenelijk regt-opstaande *Steelen* rustende. Zomtijds zijn ze hier en gintsch geplekt met eenige kleyne roode vlekjens. De verwe is aangenaam bleek-groen; doch sommige zijn donkerder.

Der Bloemen. Uyt haar *Hert* onder, desgelijks ter zijden, schieten verscheydene *Steeltjens* uyt, tamelijk dik, rond, bleek-groen van verwe, vol vochtigheyd, en beneeden zomtijds een weynig rood. Op de bovenste punten, *Ayrs-wijze*, doch holachtig gesteld, groeyen veele rood-verwige, hoekige en dikke *Knopjens*, aan schoone, Bloed-roode, korte, ronde, en teedere *Steeltjens*, hangende altijd neerwaarts gekeerd. Als deeze van onder op de een na de ander open gaan, vertonen ze groen-gebladerde kleyne *Bloemtjens*, welke van binnen hebben veele langwerpige geelachtige, en ook roode *Knopjens*, of *Afhangzeltjens*. Na dat ze eenige dagen hebben geopend gestaan, vergaan ze niet, noch vallen op de aarde neer, maar blijven; en brengen met'er tijd voort veele beziens-waardige groote, langwerpige *Zaad-huysjens*; met agt breede, bleek-geverwde en schoone roode *Aderen* veel-voudig doorlopen, ook met halve Maans-wijze gestelde *Vleugelen* vercierd, zoo digt aan hare hoeken te zamen sluytende, dat ze niet anders als voor vier-hoekig aangezien worden. Inwendig zijn ze voorzien met een bleek-bruyn-verwig, blinkend, drie-hoekig, achter dik, en voor spits toegaande *Zaad*, het welk in *Julius* en *Augustus* rijp word. Dit *Zaad* word ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* in de aarde gelegt, niet boven een stroo-breedte diep; waar door dan deeze *Mexicaansche Zuring* genoegzaam *aangewonnen*, *vermeerderd* en dus *eeuwigdurend gemaakt* word.

Der Zaad-huysjens, en des Zaads.

Beschrijving der een jarige Portugeesche Zuring. De ACETOSA ANNUA OCIMI-FOLIA LUSITANICA, of *een-jarige Portugalsche Zuring* met *Bladeren* van *Basilicum*, is een kleyn en aardig *Gewas*; ter nauwer nood de lengte van een hand opwaarts schietende. Krijgd uyt een teedere, bruyn-verwige *Veezel-wortel* kleyne *Bladeren*, rustende op *Steeltjens*, ontrent een vinger-breedte lang. De vorm is langwerpig-rond, of *Ovaals-wijze*; de lengte van ontrent de breedte eens vingers, of duyms: de grootste zijn ontrent een kleyne vinger breed; achter aan de *Steel* smal; in het midden alderbreedst, en voor aan in een stomp puntje eyndigende; dikachtig van aart; aan de randen effen en slegt; donker-groen van verwe, doch onder een weynig bleeker: zuur van smaak; en in het midden voorzien met een teeder regt-doorgaande *Adertje*; waar uyt voortvloeyen eenige weynige andere kleyner na de kanten, nauwlijks zichtbaar.

Gestalte der Bladeren.

Gedaante der Bloemen. Uyt haar midden-punt schieten op twee of drie dunne *Steeltjens*, de een na de ander, ontrent een hand lang; rond, en gestreept van aart: aan welke voortkomen eenige weynige andere kleyner *Bladertjens*, smaller en spitzer als d'eerste, ook hol en luchtig; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van de *Steel*, een vinger-breed boven den anderen; en hoe hoger hoe kleynder. Op de bovenste Top ziet men, in *Augustus* en *September*, Ayrs-wijze de *Bloemtjens* kort en digt aan de Steel bij *lidverdeelingen* aan malkander groeyen. De verwe is uyt den geelen groen. Zij bestaan uyt zes kleyne Bladertjens; en zijn van binnen voorzien met eenige langwerpige *Afhangzeltjens*, gelijk die van de andere zoorten. Als de drie bovenste kleynste Bladertjens eenige weynige dagen hebben open gestaan, krullen ze zich om, en vergaan allenxkens; nalatende een neerwaarts-hangend en half Maans-wijze krom gevormd *Zaad-huysje*; onder een weynig purperachtig van verwe; en bestaande als uyt veele zachte *Doorntjens*; ook vast gehegt aan een dikachtig, hoekig, en langwerpig gedeelte, gelijk men ziet aan het *Zaad* van *Calendula*, of *Goudsbloemen*. Zelden krijgt het in deeze koude Gewesten zijne volkomene rijpheyd, ten zij in een Pot geplant, en warm gesteld.

Zaadhuysje, en Zaad.

Aanwinning. Als men het dus bekomen heeft, word het met een wassende Maan van *April* weer gelegt in een goede, zandige aarde, niet diep, en vlijtig bewaard voor veel Reegen. Dan komt het voort; en door dit middel kan deeze soort van *Zuring* hier *aangewonnen* worden.

Een-jarige kleyne Africaansche Zuring. De ACETOSA ANNUA AFRICANA, of *een-jarige kleyne Africaansche Zuring*, is een teeder *Plantje*, van gedaante en aart de vorige soort gelijkvormig. Blijft ook niet langer in 't leeven als de *Portugalsche*, doch schiet in onze Landen wel zoo hoog op. Krijgt uyt zijne teedere bruyn-verwige *Veezel-wortel* eenige *Bladeren*, van gestalte, natuur en grootte die van de andere niet ongelijk, doch veel ronder, en voor stomp toegaande: uyt wiens midden zoo wel als ter zijden van de *Steel* tusschen de *Bladeren* voortkomen eenige *Takjens*, de eene na de andere opschietende; boven voorzien met eeven gelijke *Bloemtjens* als de *Portugalsche*, Ayrs-wijze gesteld: welke in *Augustus*, en ook later, opengaande, eyndelijk al meê een *doornachtig Zaad*, op de wijze van het voorgaande, verkrijgen; het welk ook bij goede *Zomers* in deeze koude Landen genoegzame rijpheyd bekomt; doch noyt, of immers zeer zelden, in een natte of koude *Herfst-tijd*. Dit gezayd zijnde in het laatste van *May*, of begin van *Junius*, komt te voorschijn, en dus word deeze soort van *Zuring* ook *vermeerderd*.

Bladeren. Bloemen. Zaad.

Een-jarige Italiaansche Zuring, en wonderlijk Zaad. De ACETOSA ANNUA ITALICA, of *een-jarige Italiaansche kleyne Zuring*, is in alles de voorgemelde *een-jarige Portugalsche* gelijk; behalven alleen in het *Zaad*; 't welk met de scharpe *Doorntjens*, waar meê het voorzien is, zeer aardig verbeeld, op een wonderlijke wijze, 't *Hoofd* van een *Os*, of *Koe*, met *Ooren* en *Hoornen*.

KRACHTEN.

Deugden der Zuring. AL de soorten van *Zuring*, of *Acetosa*, zijn verkoelende en verdroogende in den tweeden graad. De grootste der zelve worden gereekend voor de beste. Zijn, op allerley wijzen inwendig gebruykt, zeer gezond voor een ieder; inzonderheyd voor zulke, die van *binnen verhit* zijn; of gequeld worden van een *heete Leever*. Zij maken uyt eygener aart een week Ligchaam; openen en verteeren; verfrissen en versterken de *Maag*; verquikken het *Hert*, stillen de *Dorst*, verwekken *eetens-lust*; weerstaan de inwendige *verrotting*, dooden de *Wormen*, en beletten 't *opbreeken van de Gal*. *Rasis lib. Simp. cap. 18.*

Het Zap van *Zuring* opend het verstopte Ingewand: is goed in *hitzige Koortzen*: voor de *Tandpijn*; teegens de *Pest*, alle vergif, en de gebreeken van het *Hert*. Neemt wech uyt de *Kleederen* en 't *Linnen* allerley *plekken*, van buyten daar opgestreeken; geneest 't *Wildvuur*, en de *vlekken des Ligchaams*. *Tragus lib. 1. cap. 104. Camer. lib. 2. cap. 36.*

Het *Zaad* is koud in den eersten, en droog in den tweeden graad; 't zelve gegeeten, stopt den Buyk. Gestoten, in Rooze-water geweykt, en daar meê op de *Oogen* gestreeken, zuyverd dezelve. Versterkt en scharpt ook 't *Gezicht*. *Serapio lib. Simp. cap. 111. Amat. Lusit. lib. 2. enarrat. 109.*

De *Wortelen*, desgelijks de *Bloemen*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijfd het *Graveel* af: is goed teegens de *Geelzucht*, en verwekt der *Vrouwen Stonden*. Is ook een bequaam middel teegens de *Blauwschuyt*, of *Scheurbuyk* (zoo men deeze quaal gemeenelijk door verbastering van het Latijnsche woord noemd), de *Miltzucht*, en het *zweeren der Darmen*. *A. Lonicer. lib. 1. cap. 44.*

Het

NAPELLUS GLORIOSUS.

Het Ligchaam daar meê gewassen, neemt wech de *Jeukkerigheyd*; ook alle *Schurftigheyd* en *onzuyverheyd der Huyd*. De zelve werking hebben de *Wortelen*, in Edik gekookt; door een Doek gedaan, en met dit nat de wassching verrigt. *Diosc. lib. 6. cap. 140.*

VIII HOOFDSTUK.

WOLFSWORTEL.

Verscheydenamen.

Met deeze Naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten ACONITUM, of ook wel NAPELLUS: in het *Hoogduytsch* WOLFFWURTZ, NARREN-KAPPEN, en EISENHUTLEIN: in het *Fransch* TUE LOUP; en in 't *Italiaansch* ACONITO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene soorten, namentlijk: *Neegen verscheyde soorten.*

I. ACONITUM LYCOCTONUM FLORE CŒRULEO, of *gemeene blauwe Wolfswortel*. II. LYCOCTONUM FLORE LUTEO, of *groote Wolfswortel met geele Bloemen*. III. ACONITUM NIGRUM BACCIFERUM, of *Wolfswortel met zwarte Beziën*. IV. BACCIFERUM ALBUM, of *Wolfswortel met witte Beziën*; welke beyde ook worden genoemd CHRISTOPHORIANA. V. HYEMALE, of *Winter-Wolfswortel*; vermits men deeze soort in *Februarius* of *Maert* ziet bloeyen. VI. LYCOCTONUM FLORE DELPHINII, of *met Bloemen als Ridderspooren*. VII. SALUTIFERUM, of *gezonde Wolfswortel*; anders ook ANTHORA geheeten; om dat deeze soort alleen zonder nadeel mag gebruykt worden; daar teegens al de andere doodelijk zijn. VIII. ACONITUM VARIEGATO FLORE, of *Wolfswortel met een schoone Blauw en wit-bonte Bloem*; ter dier oorzaak ook genoemd NAPELLUS GLORIOSUS, of *heerlijke Wolfswortel*. Komt voort op de wijze van de andere soorten deezer *Plant*. Is groot, en vertoond zeer aardig de gedaante van een opstaande *Kasket* of *Helm*; zeer beziens-waardig gesteld over twee zich boven teegens malkander toesluytende, doch onder half open zijnde *Bladeren*. Heeft ook onder noch twee andere smaller, gemeenelijk afhangende *Bladertjens*; al te zamen wit; aan hare randen blauw; houdende van binnen een dikke witte *Knop*, uyt welke veele witte *draadjens* voortschieten; boven voorzien met kleyne groene *Knopjens*. Daarenboven ziet men uyt de gemeldde witte *knop* inwendig voortkomen twee regt-opstaande, en in het gedachte *Kasket* of *Helmet* schierende purpur-blauwe *Hoornen*, boven op wonderlijk begaaft met twee zeer omkrullende kleyne *Bladertjens*. Agt of thien dagen lang blijven ze goed, eer ze afvallen. De *Steelen* boven tusschen de *Bloemen* zijn ook meer voorzien als de andere soorten met kleyne *Bladeren*. IX. ACONITUM FLORE ALBO, of *Wolfswortel met een witte Bloem*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier te noemen, vermits ze al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn. *En daar onder eene, genoemd Napellus Gloriosus; welke hier eygentlijk beschreeven word.*

Zij beminnen een goede, zandige, of ook een steenige, wel gemestte grond: een opene, vrije, luchtige; liever een wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats, en veel Water. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*. Konnen *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. *Wat voor een aarde zij beminnen.*

Worden ook *aangewonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *October* of *November* een stroo-breed, of wat dieper, word gezayd; als door hare aangegroeyde Wortelen; welke men met een wassende Maan van *April* van de *oude* afsteekt en verplant. Doch hier staat te weeten, dat 't *Zaad* zeer zelden opkomt, voor dat het een half of geheel jaar lang in de aarde heeft geleegen. *Aanwinning.*

Zommige *Italianen*, en meer andere *boosaardige menschen*, weeten de *Bladeren* en *Wortelen* deezer *Planten* zoo konstig op hare wijze te bereyden, dat ze iemand, buyten zijn weeten, daar van konnen doen inneemen zoo weynig of zoo veel als ze begeeren, om hem te doen sterven binnen een korte of lange tijd, zoo het haar goed dunkt; terstond, of na eenige uren, dagen, weeken, maanden, of jaren, ondertusschen gedurig quijnende, tot dat ze dood zijn. *Italiaansche konstige vergitiging. Dodon. lib. 24. cap. 10.*

Aanmerkens-waardig is ook het geen MENANDER verhaald, te weeten, dat op het Eyland CEO voortijds een Wet in gebruyk was gebragt, volgens welke alle oude Lieden, die hare kost niet langer konden winnen, door deeze *Wolfswortel* haar leeven een eynd moesten geeven, op dat de andere zoo veel te verder mogten strekken de weynige spijzen welke daar voor handen waren. *Zeldzame en Barbaarsche Wet.*

KRACHTEN.

Meest al de soorten van *Wolfswortel*, of *Aconitum*, zijn droog van aart, en warm tot in het laatste van de derde graad. Inwendig gebruykt, zijn ze zoo quaadaardig, dat ze niet alleen de Menschen, maar ook alle viervoetige Dieren van 't leeven beroven, welke laatstgenoemde ter dier oorzaak niet alleen van deeze *Plant* niet eeten, maar ook de plaatzen daar ze groeyen, door een eygenschap haar aangeboren, en een vijandschap haar van de Natuur ingeplant, voorbij gaan, ja vlieden zullen. *Theophr. lib. hist. Plant. 9. Galen. lib. Fac. Simp. 6.*

De *Messen*, *Pijlen*, of ander Geweer, met het *Zap* van de *Bladeren*, deezer Wortel bestreeken, brengen terstond om 't leeven al de geene, welke daar meê *gequetst* worden. *Ætius lib. 1. Sermon. 1.*

Zoo iemand buyten zijn weeten iets van de *Wolfswortel* komt te gebruyken, straks daar na zal hij gevoelen een zware smert des Ligchaams; spanning en trekking der Zeenuwen; klopping en onmagt des Herten: de Lippen zullen hem opzwellen, de Oogen uytpuylen, de Tong dik worden; ook de Beenen stijf en koud; en 't Hoofd drayende zwijmelen. *Avicenna lib. 4.*

Deeze *Kruyden*, of der zelver *Wortelen*, in Water gekookt, en daar meê het Hoofd, of de Kleederen gewreeven, veroorzaakt alle *Luyzen* en *Neeten* de dood. *C. Duran. H. Pl. fol. 6.*

Het *Anthera*, of *Aconitum Salutiferum*, dat is, *gezonde Wolfswortel*, word van veele gehouden voor een zeer dienstig middel teegens allerley *vergif*, de *Pest*, en *besmettelijke Ziekten*. *Ant. Guanar. de Pest. l. 2.*

Doch alzoo dit *Kruyd* om den hals der zwangere Vrouwen gehangen, der zelver *Vrucht verderfd*; ja, dat de *Vrouwelijke deelen* alleen met het *Zap* bestreeken zijnde, de zelve gantschelijk kan doen *sterven*, zoo vermaan en waarschouw ik ieder, deeze *Wolfswortel* niet onbezonnen of ligtvaardig inwendig te gebruyken: te meer, wijl CAROLUS CLUSIUS, niet zonder reeden, twijffeld, of men ook dit *Kruyd* mag toeschrijven de *deugd*, van het *vergif* te konnen weerstaan. Hoe de *Italianen* de *Wolfswortel* weeten te misbruyken tot een konstige *Mensch-vergiftiging*, is hier boven in de beschrijving van dit *Gewas* gehoord. *Lusitan. lib. 4. enarr. 80. Clusii Hist. Pl. lib. 5. cap. 9.*

IX HOOFDSTUK.

WOLFSBEZIE.

Van de voorgaande *Wolfswortel* een meede-soort, wast nauwelijks een hand lengte boven de aarde op. Heeft in het *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van SPINNEKOP bij veele, vermits hare *Bloem*, en zwart-verwig *Zaad*, rijp zijnde, word gezien in 't mid- *Verscheyde namen van deeze meede-soort des Wolfswortels.*

midden van veele kleyne, dunne, groene en teedere *Bladertjens*, gelijk een *Spin* zit in zijn konstig en wonderlijk bewerkt *Web*; waar van het *Steeltje* voortkomt uyt het midden, of *Hert*, van vier *Bladeren*. Word in het *Latijn* geheeten ACONITUM MONOCOCCUM, HERBA PARIS, of SOLANUM QUADRIFOLIUM: in het *Hoogduytsch* WOLFFBEER, of ook EINBEER: in het *Fransch* RAISIN DE RENARD.

Wat voor een aarde zij beminnen. Van naturen bemind ze een vette, zandige, goede, het zij met Koeye- of Paerdemist wel voorziene grond: liever een donkere of schaduwachtige, als een luchtige of vrije plaats; en veel vochtigheyd, inzonderheyd in de *Zomer-tijd*. Verdraagd in deeze Landen felle koude en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*; doch warm en wel ter Zon geplant zijnde, niet zoo zeer; maar verminderd dan van jaar tot jaar, en vergaat ten laatsten geheel.

Bloemen. Krijgd in het begin of 't midden van *April* een groenachtig kleyn *Bloemtje*, en in het laatste van *May* volkomen rijp *Zaad*; Zaad. waar op al de *Bladeren* vergaan, en niet voor in het volgende *Voorjaar* weer voor den dag komen.

Aanwinning. Zij word *aangewonnen*, niet alleen door het gemeldde *Zaad*, op een zeer donkere plaats met een wassende Maan van *Augustus* of *September* een vingerbreed diep in de aarde gelegt, 't welk dan in 't laatste van *Maert* (of ook wel niet voor den *Herfst* des volgenden jaars, wijl het van naturen zeer lang in de aarde wil blijven leggen) opkomt: maar ook door hare de aarde doorlopende, nieuwelijks aangegroeyde, gelijk als in *Leedjens* verdeelde, en gemeenelijk krom-gebogene *Worteltjens*, welke men met een wassende Maan van *Augustus*, *September*, of *October* uyt de aarde opneemt, van de *oude* scheyd, en terstond weer zet in een varsch omgesmeetene en wel-gemestte grond, ten minsten drie vingeren diep.

KRACHTEN.

Heelmiddelen, genomen van de Wolfs-Bezie. DE *Wolfsbezië* is droog en koud van aart. De *Bladeren* groen gestoten, en gelegt op allerley *heete Gezwellen*, ook op *hitzige Oogen*, geneezen de zelve. Een halve *Drachma* van het *Zaad* met Wijn ingenomen, is goed teegens alle *vergif*. Derhalven worden de *Beziën* gedaan bij alle teegens het *vergif* strijdende genees-middelen, genoemd *Antidota*.

X HOOFDSTUK.

VERDERFBLAD der VALDOIZEN.

Verscheyde namen.

MEt volle regt, mijns oordeels, in het *Neederlandsch* dus genoemd, vermits deeze kleyne *Plant*, in deeze Gewesten nauwelijks meer dan een hand breedte hoog opschietende, alles verderfd, en schielijk aan de dood helpt, wat maar inwendig iets van zijn uyt de *Bladertjens* geparst *Zap* gebruykt heeft; Doodelijkheyd. of gequetst is geworden met een Mes, Deegen, of eenig ander Geweer, met dit *Zap* bestreeken zijnde, of eenige uren tijds daar in geleegen hebbende; inzonderheyd is het dus doodelijk voor allerley viervoetige Gedierten. Word in 't *Latijn* geheeten THORA VALDENSIS: in het *Hoogduytsch* WALDEN-SERTHORA: in 't *Italiaansch* THORA GUALDESE.

Verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten, namentlijk: THORA VALDENSIS MAJOR; of *groot Verderfblad der Valdoizen*; en THORA VALDENSIS MINOR, of *kleyn Verderfblad der Valdoizen*; van gedaante, vorm en verwe der *Bladeren* malkander niet zeer ongelijk: behalven dat de *Bladertjens* van de *Major*, of 't *groote Verderfblad*, ronder, aan de kanten zeer weynig gekarteld, ook dikmaal vier en vijf in getal zijn, en de *Bloemen* (gemeenelijk twee teegens malkander; ieder op een *Steeltje* alleen voortkomende) bestaan uyt vier Bloemen. geele *Bladertjens*, voor een weynig ingesneeden, en wat langwerpig gesteld. Waar teegens de *Bladeren* van de *Minor*, of het *kleyne Verderfblad*, niet zoo rond, ook meer aan de randen gekarteld, slegter, maar twee of drie in getal, en des zelven *Bloemtje* alleen, met vijf geele oningesneedene *Bladertjens* vercierd, worden gezien.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen uyt eygener aart een bequame, zandige en luchtige grond, met een weynig twee-jarige kleyn- of als tot aarde gewordene Paerdemist, kleyngeklopte oude Kalk en Steen onder malkander, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, wel onder een gemengd, voorzien: een opene, luchtige, bequaam ter Zon geleegene plaats; matige, en ook tamelijk veel vochtigheyd. Niet wel konnen ze in deeze Gewesten verdragen sterke *Vorst*, veel bijtend *Sneeuw-water*, en in 't *Voorjaar*, of in de Maand *Maert*, het vriezen bij nagt, en het weer *dojen* bij dag.

Hoe ze waar te neemen zijn. Moeten derhalven in een Pot, met de gemeldde aarde gevuld, gezet zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; daar, gedurende de geheele *Winter*, niet, of alleen bij een harde binnens huys doordringende vriezende koude, door een yzere Oven word gevuurd: slegts, zoo lang ze daar staan, met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van boven begoten, en in het laatste van *Maert*, of in 't begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, met een aangename Reegen weer buyten, tot genieting der Zonnestralen, gesteld, en voor hayrige of schrale *Oostewinden* een weynig gedekt zijn.

Bloemen. Noyt Zaad, in onze Landen. In onze Gewesten brengen ze ontrent het laatste van *May*, ook wel niet voor in *Junius*, *Bloemen* voort, maar noyt eenig, veel min volkomen *Zaad*: konnen eevenwel *aangewonnen* worden door hare teedere, jonge, op de wijze van *Ranunculus Asiaticus*, of *Asiatische Hanevoet*, aangegroeyde *Worteltjens* (welke ze ook in alles zeer gelijk zijn, uytgezonderd hare bleeke verwe): Aanwinning. die men, na dat hare *Bladeren* gantsch vergaan zijn, in *September*, of wel eerder, opneemt, en met een wassende Maan in dezelve Maand weer verplant.

KRACHTEN.

Doodelijke giftigheyd. HEt *Zap* van deeze *Planten* is van zulk een *vergiftige* aart, dat, indien men een naald, of spelle, daar in steekt, en dan daar meê eenig *viervoetig Dier* door de huyd prikt, 't zelve terstond zal *sterven*. Derhalven zij een ieder gewaarschouwd, de proef hier van noyt aan eenig *mensch* te neemen; wijl ik voor gantsch gewis houde, dat hij buyten alle twijfel dien zelven weg zou moeten gaan.

XI HOOFDSTUK.

VROUWENHAYR.

Verscheyde namen.

WOrd ook van veele in het *Neederlandsch* genoemd VENUSHAYR: in 't *Latijn* ADIANTUM, POLYTRICHUM, en CAPILLUS VENERIS VERUS: in 't *Hoogduytsch* FRAUWENHAAR: in het *Fransch* POLYTRIC, GURGULT, en RUE DE MUR: in het *Italiaansch* ADIANTO.

Drie Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten; te weeten:

I. ADIAN-

LINGUA CERVINA CORONATA.

erschey- e soor- en;

I. ADIANTUM NIGRUM, of *zwart Vrouwenhayr*. II. ADIANTUM ALBUM, of *wit Vrouwenhayr*; het welk ook werd geheeten RUTA MURARIA, of *Muur-ruyte*. III. ADIANTUM AUREUM, of POLYTRICHUM AUREUM, dat is, *Vrouwenhayr*, *blinkende gelijk als goud*; hebbende zulke dunne, en teedere kleyne *Steeltjens*, als 't *hayr* van eens Menschen Hoofd; ook *Bladertjens* als gantsch kleyn Gras. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

orsprong s naams.

Men heeft deeze *Plant* de naam van *Adiantum* geeven, om dat men hare Bladeren noyt nat of vochtig ziet; maar dezelve altijd eeven blinkende blijven, hoe zeer het ook reegenen mogt. De oorsprong van de naam *Vrouwen-* of *Venushayr* blijkt uyt 't geen alreeds eeven hier boven gezegt is.

at voor n aarde bemin- n.

Zij beminnen uyt eygener aart een zandige grond, door-mengd met tamelijk veel kleyn-gestotene Steen en Kalk; in de Zomer-tijd veel water; een donkere of schaduwachtige plaats immers zoo zeer als een opene vrije lucht. Konnen al vrij wel verdragen de koude der Winter; doch bij een felle Vorst lopen ze gevaar van haar leeven. Moeten derhalven geplant zijn op een warme plaats in den *Hof*, bevrijd voor koude *Ooste-* en *Noorde-winden*. De geene, welke van zelfs op de Muren, en oude vervallene Gebouwen groeyen, versterven niet zoo ligtelijk, maar konnen een zware koude uytstaan.

aarnee- ing.

nwin- g.

Zij geeven noch *Bloem* noch *Zaad*, behalven het ADIANTUM AUREUM. Werden echter genoegzaam *aangewonnen* door hare aangewassene *jongen*, welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

len. lib. ap. 6. osc. l. 4. . 136.

ADiantum, of *Vrouwenhayr*, is een weynig koud, ook verdrogende en dun-makende van aart. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, stild de *Hoest*: is goed voor de geene die een *quade Borst* en *korten Adem* hebben; want het maakt rijp alle slijmerige vochtigheyd van de *Borst* en *Longe*: is dienstig voor de *Milt*, en de *Geelzugt*. Neemt wech de verstoptheyd van de *Leever* en *Milt*: breekt de *Steen*: drijft af het *Graveel*, en de *Nageboorte*: doet gemakkelijk *Water lossen*; en verweekt, noch varsch zijnde, 't Ligchaam; doch, oud geworden, diend het om 't zelve te stoppen. Doet ook de *Buykloop* ophouden.

Ægin. 7. c. 3. fues lib. ap. c. 21.

uic. Hist. unt. cap.

't Weerstaat allerley *vergif* van quaadaardige *Gedierten*. Groen gestoten, en op der zelver beeten gelegt, heeft dezelve werking. Op 't Hoofd gestreeken, doet het *Hayr wassen*: maakt ook het zelve zuyver, en dik.

apio lib. ap. c. 3. t. 2.

't Gedistilleerde Water van *Vrouwenhayr* verdrijft de *Schurftheyd*, daar meê gewasschen zijnde. Belet ook de *uytvalling des Hayrs*.

De *Bladeren* gestoten, en onder 't Hoender-eeten dan de *Hanen* voorgesteld, maakt dezelve moedig, en bequaam om stoutelijk te vechten.

XII HOOFDSTUK.

WEEDERDOOD.

schey- namen.

HEeft dien naam in het *Neederlandsch* Werd in 't *Latijn* geheeten TRICHOMANES, FILICULA, en CAPPILLARIS: in 't *Hoogduytsch* WIDERTODT, ook ROTER-STEINBRUCH: in 't *Italiaansch* TRICHOMANE, en POLLITRICO.

ee schey- e soor.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* verscheydene soorten:

I. TRICHOMANES MAJUS, of *groot Weederdood*. II. TRICHOMANES MINUS, of *kleyn Weederdood*. Beyde zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en met weynige vettigheyd door-mengde aarde: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet al te veel water. Konnen sterke koude, en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Brengen noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Werden eevenwel genoegzaam *aangewonnen* door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men met een wassende Maan van *April* afsteekt en verplant.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Aanwinning.

KRACHTEN.

DIt *Kruydje* heeft dezelve krachten en werkingen, welke wij voorgesteld hebben van 't *Vrouwenhayr* en *Ruta muraria*, of *Muur-ruyte*. Mag ook zonder eenig bedenken in de plaats van het zelve werden gebruykt.

Deugden zijn de zelve

Als men 't *Water*, daar dit *Kruydje* in gezoden is geweest, de *Hanen* te drinken geeft, werden ze daar door veel stouter, en bequamer om vechten; gelijk in 't voorgaande Hoofdstuk van 't *Vrouwenhayr* is gezegt.

van die van 't *Vrouwenhayr*.

XIII HOOFDSTUK.

HARTSTONG.

BY deezen, en geenen anderen naam, in 't *Neederlandsch* bekend, werd in 't *Latijn* geheeten LINGUA CERVINA, PHYLLITIS, en SCOLOPENDRIA: in 't *Hoogduytsch* HIRSCH-ZUNG: in 't *Fransch* LANGUE DE CERF: in het *Italiaansch* PHILLITIDE, en PHILLITE; ook LINGUA DI CERVO.

Verschey- de namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* veranderlijke soorten; namentlijk:

Vier verscheyde soorten.

I. LINGUA CERVINA OFFICINARUM VULGARIS, of *gemeene Hartstong*, in alle Apotheeken gebruyklijk. II. LINGUA CERVINA LACINIATA, of *Hartstong met gesneedene Bladeren*. III. PHYLLITIS UNDULATA, *sive* UNDULATO FOLIO, of *Hartstong met Bladeren*, *hoog en laag*, *inwaarts en uytwaarts gebogen*, *of gesteld* gelijk zich dagelijks de Zee-baren vertonen; 't welk een zeer bevallijke aanschouwing geeft. IV. LINGUA CERVINA CORONATA, of *Hartstong*, *boven aan hare Bladeren als gekroond*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

De PHYLLITIS UNDULATA *sive* UNDULATO FOLIO, of *Hartstong met hoog en laag gestelde Bladeren*, is een beziens-waardig *Gewas*. De gemelde *Bladeren*, zijn ontrent de helft breeder, en veel korter, als die van de *gemeene Hartstong*: ook niet aan de Randen zoo effen en slecht; maar in teegendeel onordentlijk gekarteld, uyt- en inwaarts-gaande; aan beyde de zijden zonder eenige bruyne *nopjens* of *streekjens* (welke men anders in deeze *Gewassen* dikmaal ziet op de onderste zijde der Bladeren) glad, slegt, en niet zoo regt uyt, maar gemeenelijk een weynig krom-gebogen staande.

Hartstong, met hoog en laag gestelde Bladeren.

De *Bladeren* der LINGUA CERVINA CORONATA, of *Hartstong*, *boven aan dezelve als gekroond*, zijn een duym breed, en een kleyne hand lang, aan hare randen gantsch slecht; boven gescheyden in twee kleyne omtrent half-ronde andere *bladertjens*, en vercierd met een teedere, gekrolde, een weynig aan de punten gekartelde *insnijding*, aardig gesteld gelijk als een *Kroon*.

Met gelijk als gekroonde Bladeren.

Zij beminnen een goede, zandige, met twee-jarige Koeyemist matig voorziene grond; liever een donkere, schaduwachtige, als opene, vrije of luchtige plaats, en veel vochtigheyd. Konnen zonder eenige ongeleegentheyd uytstaan de felle koude der Winter. Geeven noyt eenige *Bloem* of *Zaad*: werden derhalven alleenlijk *vermeerderd* en als eeuwig-durend gemaakt door

Wat voor een aarde zij beminnen.

Aanwinning.

door hare aangegroeyde Wortelen; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Fuchs. Hist. Plant. cap. 111.

HArtstong is warm in den eersten, en droog in den tweeden Graad; ook te zamen-trekkende van aart. Stopt de *Buyk-* en de *Roode-loop*.

Galen. lib. Simp. fac. 8.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is goed voor een *verharde* en *qualijk-gestelde Milt*; voor de beeten van *dolle Honden*, *Slangen*, en andere *vergiftige Dieren*: zeer dienstig voor de geene welke *Bloed spouwen*, en van 't *Graveel* werden gequeld, als men het dikmaal gebruykt.

Tabern. lib. 2. c. 93. Camer. l. 3. cap. 85.

Van *Hartstong* een Water gedistilleert, en daar meê gewasschen, zuyverd en geneest allerley *vuyle Gezwellen*, zoo wel in de *Mond*, als aan andere deelen des Ligchaams.

Inwendig gebruykt zijnde, werd'er de *pijn van de Maag* door wech genomen.

XIV HOOFDSTUK.

HEMIONITIS.

Namen.

ZYnde een meede-soort der hier boven beschreevene *Hartstong*, heeft, mijns weetens, geenen anderen naam dan deeze. Werd eevenwel van zommige ook geheeten LUNARIA MAJOR, of GROOT MAANKRUYD; maar, mijns oordeels, zonder reeden. In 't *Italiaansch* HEMIONITE, of ook SPLENIO.

Vijf onderscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* onderscheyde soorten, te weeten:

I. HEMIONITIS VULGARIS, of *gemeene Hemionitis.* II. PEREGRINA, of *Vreemde.* III. MAJOR CRISPA FOLIO MUCRONATO, of *groote gekrolde Hemionitis met een spits blad*; van een zeer bevallijke aanschouwing, ontrent een hand lang, en een duym breed, inzonderheyd onder. IV. CRISPA MINOR, of *kleyne Hemionitis met gekrolde Bladeren*, zijnde niet langer als de kleynste vinger aan eens Menschen hand, doch noch op verre na zoo breed niet; zonderling aangenaam en kluchtig voor 't oog, voor spits toegaande. V. HEMIONITIS MEDIA CRISPA FOLIO OBTUSO, of *middelbare Hemionitis, met gekruysde bladeren*, voor stomp- of rondachtig toelopende. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Middelbare Hemionitis, met gekrolde Bladeren.

De laatst-gemelde HEMIONITIS is van een cierlijke aanschouwing; rondom aan de randen der Bladeren, op de eene plaats een weynig, op de andere wat meer, doch teeder, zeer bevallijk ingesneeden. De grootste zijn een kleyne hand, de kleynste niet meer als de middelste vinger lang, en ook zoo breed.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist doormengd: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats immers zoo zeer, als een schaduwachtige; en matige vochtigheyd. Konnen tamelijk wel uytstaan de koude der Winter, en andere ongeleegentheeden des tijds. Brengen, gelijk de *Hartstong*, noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Konnen echter, door hare

Aanwinning.

aangroeyende *Jongen*, met een wassende Maan van *April* afgenomen en verplant, genoegzaam, en hier door ook alleen *aangewonnen* en altijd-durend gemaakt werden.

KRACHTEN.

Krachten, die van de Hartstong gelijk.

DEeze *Plant* komt in *krachten* en *uytwerkingen* gantschelijk overeen met die van de *Hartstong*; zoo dat men, bij gebrek van dezelve, deeze *Hemionitis* in hare plaats mag gebruyken.

XV HOOFDSTUK.

VAAREN.

Verscheyde namen.

VAn de *Neederlanders* dus, en ook VAARN, genoemd. In 't *Latijn* FILIX: in 't *Hoogduytsch* WALDTFARN: in 't *Fransch* FOUGERE, of FEUCHIERE; en in 't *Italiaansch* FELCE, of FELICE.

Agt veranderlijke en aardige soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veelerley veranderlijke en aardige Soorten; namentlijk:

I. FILIX MAS, of *Vaarn Mannetje.* II. FILIX FOEMINA, of *Vaarn Wijfje.* III. FILIX AQUATICA MINOR, of *kleyne Water-vaarn.* IV. FILIX LATIFOLIA PALUSTRIS, of *groote*, anders *breed-bladerige Vaarn*; welke ook wel geheeten werd OSMUNDA REGALIS. V. FILIX ARBOREA, of *Boomvaarn.* VI. FILIX DENTATA, *sive* FOLIIS TENUISSIME DENTATIS, of *Vaarn* met zeer schoone, teedere *getandde Bladeren.* VII. FILIX SAXATILIS CORNICULATA, of *Steenvaarn* met *Bladeren*, *Hoorns-wijze* gesteld. VIII. FILICULA MONTANA, of *kleyne Bergvaarn*: behalven noch veel meer andere, onnodig hier te noemen, wijl ze doch van eeven dezelve *Queeking* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Al te zamen beminnen ze een gemeene, zandige, slechte, meer als een wel-gemeste aarde: een donkere zoo wel als een opene, luchtige en vrije plaats: matig, en ook veel Reegen; inzonderheyd de geene, welke op waterachtige Landstreeken voortkomen. Geeven noch *Bloem* noch *Zaad.* Verdragen strenge koude, en allerley andere ongeleegenheeden des tijds. Werden alleenlijk *aangewonnen* door hare aangewassene *Wortelen*; welke men met een wassende Maan van *April* kan afneemen en verplanten.

Beschrijving van het Filix Dentata.

Het FILIX DENTATA, of *Vaarn met teeder-getandde Bladeren*, noyt eenig *Zaad* voort-brengende, krijgt uyt een zwartachtige *Wortel* (op de wijze van ander *Vaarnkruyd* met veele *Veezelen* voorzien) meenigvuldige *Steelen*, twee voeten hoog, wat meer of minder, opschietende; al te zamen voor eyndigende in een bladerig spits punt: zijnde doorgaans een Stroo dik, blin-

Steelen.

kend bleek-groen van verwe; van onder rond, boven plat, met een ingedrukte *holle streep geuts-wijze* in 't midden; aan welke de *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, digt boven malkander, ook zomtijds wel regt teegens over den anderen gesteld, voortkomende, zonder *Steelen* gehegt zijn. Hebben in 't midden een regt-doorgaande *rugge*, aan welke ze in meer dan vijftig van een gescheydene deelen, zomtijds regt, zomtijds niet regt teegens malkander over-staande, vast houden. Aan beyde de zijden zijn ze teeder,

Gedaante der Bladeren.

aardig en net ingesneeden, of getand; agter aan de *Steel* op 't breedste, en zoo allenxen na vooren in een spits punt eyndigende; niet blinkende; boven donkergroen; doch dikmaal na de boven-uytsteekende punten eenigzins geelachtig: onder een weynig bleeker, en daar, op elk kleyn gedeelte, met zes, agt, tien en twaalf kleyne, *Castanie*-bruyne, en ruyge *Nopjens* voorzien, gemeenelijk twee en twee regt teegens malkander over hol en luchtig gesteld. Als men ze in de Mond knauwd, werd men'er geen zonderlinge smaak aan gewaar; echter zijn ze een weynig te zamen-trekkende van aart. Al deeze Bladeren vergaan teegens de Winter; doch komen in ieder Voorjaar, ontrent 't laatste van *April*, op nieuws te voorschijn.

KRACH-

HEMIONITIS CRISPA MAJOR.

HEMIONITIS CRISPA
MEDIA OBTUSIFOLIA.

Hemionitis Crispa Minor

Phyllitis Unculata.

FILIX DENTATA.

Polypodium Sensibile.

KRACHTEN.

Tragus lib. 1. cap. 186. Diosc. l. 4. c. 187. ALde Soorten van *Vaarn*, of *Filix*, verschillen weynig of niet in hare krachten. 't *Zap*, zoo uyt de Bladeren als uyt de Wortelen, met Roozewater, om harer droogte wil, geparst, is zeer goed voor *gebrandheyd*, daar op gestreeken. Droogt ook zeer krachtig op allerley *vuyle Gezwellen*. De reuk der gebrand werdende Bladeren verjaagd de *Slangen* en *Adderen*.

Dodon. lib. 15. cap. 1. Dezelve groene *Bladeren* in 't Bedstroo gelegt, verdrijven de *Wandluyzen*. Tusschen de Kleederen gedaan, doen de *Motten* sterven, of verhuyzen. Inwendig gebruykt, zijn ze de *Maag* onaangenaam.

Galen. lib. Simp. 8. Ægin. lib. 7. cap. 3. Drie of vier *Drachmen* van 't *Poeder* der Wortelen met Honig of Zyroop vermengd, of ook met Wijn ingenomen, veroorzaakt de *Wormen* de dood: doch is zeer schadelijk voor 't Vrouwelijk geslacht; want het verwekt in haar niet alleen onvruchtbaarheyd, maar doet ook de zwangere Vrouwen een Misval krijgen; de Vrucht te gelijk doodende en uytdrijvende.

XVI HOOFDSTUK

BOOMVAAREN.

Verscheyde namen. OF BOOMVAARN, werd deeze *Plant* in 't *Neederlandsch* genoemd, vermits ze zeer veel groeyd op EYKEN- en andere BOOMEN; derhalven ze om te gebruyken voor de beste werd gehouden: maar dan noch heeft ze de naam van VEELVOET bekomen. In 't *Latijn* geheeten POLYPODIUM: in 't *Hoogduytsch* ENGELSUSZ, BAUMFARN, en DROPFWURTZ: in 't *Fransch* POLYPODE; en in 't *Italiaansch* POLIPODIO.

Drie onderscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. POLYPODIUM MAJUS, of *groot Veelvoet*, anders *Boomvaarn*. II. POLYPODIUM MINUS, of *kleyn Boomvaarn*. III. POLYPODIUM VIRGINIANUM, *sive* SENSIBILE; *Boomvaarn uyt Virginien: gevoellijke Boomvaarn*, of *Veelvoet*. Al te zamen zijn ze wel van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, doch in haren aart verschillende.

Wat voor een aarde zij begeeren. Zij beminnen een zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige Paerdemist door-mengd: een matig-warme, opene, vrije, en luchtige zoo wel als een donkere schaduwachtige plaats, en veele vochtigheyd. Konnen sterke *Winden*, de koude der *Winter*, en allerley andere ongeleegentheeden des geheelen Jaars uytstaan.

Aanwinning. Noyt heeft men haar *bloeyende* gezien, of dat ze eenig *Zaad* hebben gegeeven. Konnen echter *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* werden door hare aangegroeyde Wortelen; welke men met een wassende Maan van *April* mag afneemen en verplanten.

Beschrijving van het Polypodium Virginianum, of Virginiaansch Boomvaarn. Het POLYPODIUM VIRGINIANUM, of *Virginiaansche Boomvaarn* is veel korter als de andere soorten; doch breeder, ook dunner van aart, en niet zoo veelvoudig, maar holler van *Bladeren*, langer van teedere *Steelen*, door de Wind ligtelijk geknakt of gebroken wordende; en ruym zoo hoog opschietende: welke *Bladeren* aan beyde de zijden eeven glad, of zonder eenige bruyne, langwerpige *nopjens* of *streepjens*; ook niet zoo donker-groen van verwe; gemeenelijk zoo lang als de middelste vinger, wat meer of min, en onder (te weeten, naast aan de *Steel*) ontrent eeven zoo breed zijn, doch allenxen in de breedte verminderen, voor spitzer toegaan, en in vijf en zes *deelen* (na geleegentheyd van hare grootte) aan beyde de zijden van de *Steel* zijn als ingesneeden, gelijk men in de bijgaande FIGUUR, na 't leeven afgeteekend, zien kan. Wanneer ze een tijd lang gestaan hebben, werden ze ligtelijk boven uyt den bruynen rosachtig; behouden echter onder hare groenheyd. Zoo wel in 't midden regt uyt, als ter zijden van ieder *afdeelzel*, zijn ze voorzien met een groote uytwendige zigtbare *Ader*; waar uyt ontelbare zeer kleyne, teedere en digt bij malkander gevoegde andere, een weynig bruyn-verwige *adertjens*, gantschlijk aan de zijden uytlopende, en haar geenzins zoo zeer uytwendig, maar als in de *Huyd* van de Bladeren blijvende, aardig voortkomen.

Verwonderlijke eygenschap der Bladeren. De *Bladeren* van dit *Virginiaansch Boomvaarn* zijn van een verwonderens-waardige *eygenschap*. Want indien iemand eene der zelve tusschen twee vingeren drukt, zoo zal hij 's anderen daags de plaats, zoo verre als de vingeren dezelve hebben aangeraakt, verwelkt en gantsch dor vinden. Derhalven deeze *Plant* niet onbillijk de naam van *Polypodium sensibile*, of *gevoelige Boomvaarn* is gegeeven. Ja, indien men met de handen een geheel *blad* te zamen drukt; zoo zal 't op den tweeden volgenden dag zonder *leeven* en *groenheyd* zijn. Doet men 't aan al de Bladeren, zoo zullen ze ook alle versterven. Doch de *Wortel* zal weer nieuwe uytgeeven, al deed men dit drie of meermaal in eene Zomer: Maar al de dor gewordene Bladeren moet men tot aan de aarde t'elkens eerst zuyver afsnijden. De nieuwe *uytschieting* verneemt men weynige dagen na de *afsnijding*.

KRACHTEN.

POlypodium, of *Boomvaarn*, groeyende op Eykenboomen, werd gehouden voor de beste van allen. *A Lusit. lib. 4. Enarr. 186.* Is verdrogende en verteerende in den eersten Graad. *Apulejus lib. Plant. c. 83.* Zoo wel de *Bladeren* als de *Wortelen*, oud zijnde, hebben een verstoppende kragt: maar varsch of noch groen, vermengd met Bladeren van Malve, of eenige andere verzachtende en week-makende Kruyden, en in Wijn gekookt, openen 't Ligchaam, en verdrijven het *Colijk*. *Rasis lib. Herb. c. 29.* Gedroogd, tot Stof gestoten, met Azijn van *Squilla* gezoden, en met dit Nat 't Hoofd bestreeken, neemt de *Hoofdpijn* wech.

Serapio lib. Simp. cap. 248. 't *Poeder* der Wortelen met Honig gemengd, en gelegt op de *verstuykte Leeden*; ook op de *Takken* of *Speenen* van 't Fondament, geneest dezelve.

Galen. lib. Simp. Facul. 8. Averroes lib. Plant. cap. 42. 't *Water*, waar in deeze groene Wortelen gedistilleert zijn, gemengd met Syroop van Zoethout en Violen, is goed voor de *kort-ademheyd*, en *benauwde Borst*, de *Hoest*, en alle Gebreeken der *Longe*. Zuyverd ook het *Bloed*: maakt een open Ligchaam: stild de *razernij*, of *verwarring des Hoofds*, en is dienstig voor de geene die van de *Spaansche Pokken* werden geplaagd, ook voor zulke, die zich beladen vinden met *zwartgallige Vochten*, en *Koortzen*.

Het *Zout* uyt deeze Wortel, bereyd na de konst der *Chymie*, werd zeer gepreezen, om gebruykt te werden teegens 't *Pleuris*, als gantsch dienstig tot wechneeming van de pijn der *Zijde*.

XVII HOOFDSTUK.

GRACHTVAAREN.

Verscheyde namen. DUs genoemd in 't *Neederlandsch*; werd in 't *Latijn* geheeten LONCHITIS ASPERA, ASPLENIUM SYLVESTRE, of MAGNUM: in 't *Hoogduytsch* GROSZ MILTZKRAUT: in 't *Italiaansch* LONCHITE ASPERA.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze *Planten* beminnen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Koeyemist wel voorziene grond: liever een schaduwachtige, als een opene, vrije of luchtige plaats, en veel water. Brengen noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Verdragen, zonder ongeleegent-

leegentheyd, felle *Vorst*, en allerley andere omgemakken des geheelen *Winters*. Konnen genoegzaam aangewonnen worden door hare vermeenigvuldigende *Wortelen*: welke men met een wassende Maan van *April* afneemt en verplant.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. fac. 8. Lonic. Hist. Plant. c. 292. Trag. l. 1. c. 188. Diosc. l. 3. cap. 162.

GRachtvaaren werd gehouden voor warm in den eersten, en droog in den tweeden Graad. 't *Stof* der Bladeren op *Wonden* gelegt, neemt wech de ontsteeking der zelve; en geneest ze.

't Gedistilleerde Water hier van gedronken, versterkt het *Hert*, en verdrijft den *Hick*.

In Edik gekookt, en daar van gedronken, verteerd de *Milt*, volgens 't getuygenis der Oude.

XVIII HOOFDSTUK.

STEENVAAREN.

Verscheyde namen.

Dit aardig en aangenaam *Gewas*, werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele MILTKRUYD geheeten. In 't *Latijn* ASPLENIUM, om dat het in al de Gebreeken der *Milt* van een zeer groot gebruyk is; ook CETERACH, en SCOLOPENDRIUM, weegens de gelijkheyd met een ruyge, veelvoetige *Worm*, na het *Grieksch* genoemd SCOLOPENDRA, wiens gedaante deeze *Plant* vertoond. In 't *Hoogduytsch* STEINFARN; en in 't *Italiaansch* ASPLENO, CETRACH, en HERBA INDORATA.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige grond, vermengd met gestotene oude Kalk en Steen: een schaduwachtige plaats, en tamelijk veel water in de *Zomer-tijd*. Geeft noch *Bloem* noch *Zaad*. Kan in deeze Landen niet wel verdragen sterke *Vorst*, of veel koude Reegenen der Winter. Moet derhalven werden gezet op een warme plaats, bevrijd voor *Ooste-* en *Noorde-winden*, of anders in een Pot geplant, om binnens huys gebragt, en daar met zeer weynig vochtigheyd onderhouden te konnen werden. Buyten dit kan deeze *Plant* ligtelijk 't leeven verliezen.

Aanwinning.

Welke ook door geen ander middel kan *aangewonnen* werden, als door hare aangegroeyde *Wortelen*, die men met een wassende Maan van *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Aart.

STeenvaaren, met de voorgaande in krachten wel over-een-komende, is verwarmende van aart, en verdrogende in den eersten Graad; openende, doorsnijdende, en dun of fijn van deelen.

Tabernæm. lib. 2. c. 92.

In Wijn gezoden, verdrijft alle *zwartgallige Vochten*, en *Koortzen*: geneest ook de geene, welke met de *vuyle Pokken* besmet zijn.

Galen. lib. Simp 6. Diosc. l. 3. c. 161.

In Edik gekookt, en daar van eenige dagen agter den anderen gedronken, verdrijft de opgeblazentheyd van de *Milt*, en verteerd dezelve. Breekt ook de *Steen* der Blaas: drijft het *Water* uyt dezelve: neemt wech de *Geelzucht*: stild de *Koude Pis*: doch maakt de Vrouwen onvruchtbaar.

XIX HOOFDSTUK.

STRUYSKRUYD.

En lang-leevend, beziens-waardig, en schoon *Gewas*, hebbende de gedaante van *Filix*, of *Vaarn*; derhalven 't zelve ook met regt onder de soorten van het *Vaarnkruyd* mag geteld worden. Is, voor zoo veel ik weet, tot noch toe weynig bekend geweest. Heeft in 't *Neederlandsch* de naam van STRUYSKRUYD: in 't *Latijn* geheeten STRUTHIOFERA, vermits de Bladeren, op de wijze van *Vaarn* voortkomende, in gedaante en stelling een *Pluym*, of *Vogelstruys-veeder*, bijna gelijk zijn. Namen.

Deeze *Plant* krijgd ieder Voorjaar, in de Maand *April*, uyt een knobbelachtige en bruyn-zwartachtig-verwige *Wortel*, die van de andere *Vaarn* gelijkvormig, met veelvoudige teedere, ontrent een vinger lange *Veezel-worteltjens*, digt op malkander voortkomende, omvangen, van welke zommige bruyn, andere zwartachtig, ook eenige bleek zijn, verscheydene *Steelen*, niet zeer dik, krom-gebogen uytwassende in 't begin; daar na met'er tijd zich gantsch los windende, stijf en regt opstaande; ontrent of ruym een voet lang; onder alderdikst, en na boven allenxen smaller toegaande; aan de regter zijde een weynig hol, of geuts-wijze gesteld; van agteren half-rond toelopende. De *couleur* is uytwendig asch-verwig-bruyn, of uyt den geelen rosachtig, met een weynig roodachtige *ruygheyd* voorzien; doch van binnen uyt den bleeken asch-verwig: Aan welke, twee, of ook wel drie vingeren breedte boven de aarde, of de *wortel*, veele, aan beyde zijden teegens malkander over voort-komende, doch op geene *steeltjens* rustende, kleyne *bladertjens* groeyen, digt de een boven de ander; wel tagtig, tneegentig, ja zomtijds meer dan honderd in getal aan eene Steel; onder kort, in 't midden alderlangst; daar na weer na vooren korter werdende; als in een stomp punt toelopende: ontrent een vinger-lid, wat meer of min, lang; niet wel een Stroo breed, een weynig *ruyg* en dikachtig; voor, of op de regter zijde, als uyt den geelen roodachtig, of bruyn-verwig; van agteren ros, en daar als met een bruyn poeder bestroyd: een weynig blinkende van aart: aan de randen onordentlijk, doch gemeenelijk een weynig rondachtig *getand*, of *ingesneeden*: in 't midden vercierd met een teedere, regt doorlopende bleek-geele *Ader*. Als men ze in de Mond knauwd, werd men'er weynig smaak aan gewaar. Zijn echter eenigzins te zamen-trekkende. In den Herfst beginnen ze van onder eerst te vergaan, en zich in malkander te trekken.

Gedaante der Wortel. Steelen. Beschrijving der Bladeren.

Deeze *Planten* beminnen uyt eygener aart een schaduwachtige, geenzins een warme, of wel ter Zon geleegene plaats; tamelijk veel vochtigheyd, en een luchtige zandige aarde, vermengd met een weynig eenjarige Paerde- en twee-jarige Koeyemist. Verdragen in deeze Gewesten, buyten staande, *Sneeuw*, *Hagel*, en diergelijke ongemakken der Winter, zonder eenige schade, ook tamelijk wel *Vorst*, indien dezelve niet al te sterk, of te langdurig is. 't Is derhalven niet ondienstig, dat men van dit *Gewas* altijd 's Winters een Pot binnens huys steld, en met matige vochtigheyd onderhoud, op dat men, in geval de buyten-staande door een harde Vorst mogten versterven, door de bewaring van deeze middel tot een nieuwe vermeenigvuldiging mogt hebben.

Wat voor een aarde zij beminnen. Waarneeming.

Zij brengen noyt eenige *Bloemen* of *Zaad* te voorschijn. Moeten ter dier oorzaak alleen *aangewonnen* werden door hare aangegroeyde *worteltjens* en *zijdescheuten*; welke men in 't begin van *April*, of *September*, met een wassende Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

Aanwinning.

KRACH-

Struthiofera.

AGERATUM FERULACEUM.

KRACHTEN.

Waar toe het Struyskruyd ondienstig,

DE *Bladeren* van *Struthiofera*, of *Struyskruyd*, in Bier, Wijn of Water een uur lang gekookt, en daar van 's morgens nuchteren, eenige dagen achter malkander, een kleyn Roemertje, of het vierdedeel van een pintje, gedronken, dood, en jaagd uyt allerley *Wormen* des Ligchaams; doch is voor 't Vrouwelijk geslacht zeer ondienstig ten gebruyk; vermits het haar onvruchtbaar maakt, en de zwangere voor de regte tijd doed verlossen; zulker wijs een misval veroorzakende.

en ook

Het *Zap* der *Bladeren* geneest de *verbrandheyd*, als men het 's avonds en 's morgens daar over strijkt: ook alle quaadaardige *Gezwellen*, en vervuylde *Wonden*.

dienstig is.

Van dit *Zap* een weynig met Wijn en Zuyker gebruykt, is goed voor de geene, die met de *Spaansche Pokken* zijn besmet; want het maakt een open Ligchaam, en zuyverd het Bloed.

XX HOOFDSTUK.

AGERATUM van DIOSCORIDES.

Namen.

Eeft, zoo in het *Neederlandsch* als in het *Latijn*, geenen anderen naam als deezen; maar word in het *Hoogduytsch* geheeten LEBER-BALSAM; en in het *Italiaansch* AGERATO, EUPATORIO DI MESUE, en HERBA GIULIA.

Drie verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden *drie* verscheydene aardige soorten; te weeten:

I. AGERATUM FLORE LUTEO, of *Ageratum met een geele Bloem*. II. AGERATUM FLORE ALBO, of *Ageratum met een witte Bloem*. III. AGERATUM FERULACEUM, of *Ageratum met teedere, schoone, dunne Bladeren*, op de wijze van *Ferula*. Meest alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Gezamentlijk beminnen ze een goede zandige aarde; met twee-jarige Paerde- en Koeyemist matig doormengd; een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeven niet alleen jaarlijks kluchtig-zeldzame *Bloemen*, maar ook, bij goede *Zomers*, in alles volkomen en rijp *Zaad*; behalven het AGERATUM FLORE ALBO, of *Ageratum met witte Bloemen*; het welk in deeze Landen, mijns weetens, noyt eenig *Zaad* te voorschijn heeft gebragt.

Beschrijving van het Ageratum Ferulaceum.

Het AGERATUM FERULACEUM, of *Ageratum met Bladeren van Ferula*, wast, in deeze Gewesten 's *Winters* buyten blijvende, tot de hoogte van twee, twee en een halve, ja zomtijds drie geheele voeten.

Wortel.

Krijgd uyt bruynachtige, veelvoudige, sterke *Veezel-wortelen*, een halve voet diep in de aarde schietende, eenige

Scheuten.

Scheuten, of *zijde-Takjens*, met niet veele *Bladeren*, de eene digt boven de andere in het ronde daar aan zittende, niet boven een voet of daar ontrent hoogte voortkomende, voorzien. Doorgaans zijn de grootste een hand lang; de kleynste korter; twee vingeren breed; gesneeden in ontelbare dunne en zeer teedere deelen; donker groen van verwe. Waar uyt opschiet eene *Steel*, of meer, zoo hoog als gezegt is; meest

Bladeren.

rond, en voorzien als met kleyne *Kerven*, ook veele korte *Bladertjens*; tamelijk dik, en veel bleeker als de

Bloemen.

Bladeren. Op de bovenste top groeyen veele *Bloemen* bij malkander, op de wijze van het *Herba Doria*, of 't *Goudenkruyd*, doch dichter te zaam-gevoegd. Zij zijn geelverwig; bestaande uyt vijf *Bladertjens*, inwendig gevuld met veele opstaande *Draadjens*. Lang blijven ze goed. Als ze eyndelijk al staande in haar zelven vergaan, en gantsch bruyn geworden zijn, vind men'er in een kleyn, langwerpig, drie- of vier-hoekig, bruynachtig *Zaad*, zeer gelijk-vormig dat van het *Chrysanthemum Creticum flore albo medio-luteo*, of *Ganzebloem van Candia met een witte en van binnen geele verwe*.

Al deeze soorten verdragen gewilliglijk *Hagel, Sneeuw*, felle *Vorst*, en andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters*. Worden *aangewonnen*, zoo wel door hare bij de *Wortel* soberlijk aangewassene *jongen*, die, van zelfs wortelen bekomende, met een toeneemende Maan in *April* voorzichtig van de oude afgenomen en verplant worden; als door haar *Zaad*; het welk met de zelve *Aprilsche* Maan niet diep in een Pot word gezayd. Aanwinning.

KRACHTEN.

DIt *Kruyd*, het welk van MESUES word genoemd EUPATORIUM, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad, ook subtyl van deelen. Aart.

In Wijn of Wey gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt de *Gal*, en allerley *fluymachtige vochten*: weerstaat alle *verrotting*: opend de *verstopte deelen*; neemt wech de Ziekten, en andere ongeleegentheeden, door de zelve veroorzaakt; en is zeer goed in langdurige *Koortzen*. Versterkt de *Maag*, de *Leever*, en al de inwendige partijen. *Mesues lib. Simp. cap.* 15.

In Wijn, met een weynig Rosmarijn en Wortelen van *Pyrethrum* gekookt; dan daar meê de Mond gespoeld, ook in dezelve gehouden, verdrijfd de *Tandpijn*, ontstaan uyt koude Zinkingen. *Camer. in Matth. lib.* 4. *cap.* 42.

Voor zich zelven alleen in Wijn of Water gezoden, en de damp van onder ontfangen, drijft uyt het *Water der Blaas*, en verzacht de hardigheyd van de *Moeder*. *Diosc. lib.* 4. *cap.* 59.

De *Bloemen* vierentwintig uren lang in Wijn geweykt, en daar van 's morgens nuchteren, drie achter een volgende dagen, twee oncen, of vier goede Leepelen vol, ingegeeven, dood de *Wormen* der kinderen. *Duraut. Herb. fol.* 178.

XXI. HOOFDSTUK.

AGRIMONIE.

En heerlijke en zeer heylzame *Plant*, word in het *Neederlandsch*, mijns weetens, met geenen anderen naam beteekend. In 't *Latijn* en *Italiaansch* AGRIMONIA, en EUPATORIUM GRÆCORUM, zoo veel als BOELKENS-KRUYD DER OUDE GRIEKEN, in welker tijd dit *Gewas* in een koninglijke waarde wierd gehouden: ja zou ook, gelijk zommige willen, de naam EUPATORIUM hebben bekomen van den Koning EUPATOR. In 't *Hoogduytsch* ODERMENNIG, en BRUCKWURTZ. In het *Fransch*, gelijk in het *Neederlandsch*, AGRIMONIE. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten, namentlijk, de *gemeene* zoo genoemde AGRIMONIE, en AGRIMONIA ODORATA, of *welriekende Agrimonie*. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Queeking* en *waarneeming*. Twee soorten.

Zij beminnen een gemeene, slegte, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: zoo lief een opene, vrije, luchtige, als een donkere, schaduwachtige plaats: veel, en ook weynig Water. *Bloeyen*, en geeven ook dikmaal bij warme *Zomers*, anders zelden, volkomen *Zaad*. Verdragen de strenge kou de der *Winter*, en meer andere ongeleegentheeden des tijds. Wat voor een aarde zij beminnen.

Worden

Aanwinning. Worden niet alleen *aangewonnen* door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *April*, niet meer dan een Stroo-breedte diep, in een Pot word gezayd, en dikmaal met Water begoten moet zijn; maar ook gemeenelijk door hare bij de *Wortel aangegroeyde jongen*; welke men, als ze *Wortelen* hebben geschoten, met een *Aprilsche* wassende Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Averroes lib. Simp. 42. AGrimonie is warm en droog in den eersten; graad; een weynig te zamen-trekkende; dun van deelen; ook doorsnijdende en zuyverende.

Diosc. lib. 4. cap. 41. Ætius lib. 7. cap. 3. Galen. lib. Simp. fac. 6. Ruell. lib. 3. cap. 95. In Wijn gezoden, en daar van een matige Roemer vol met een weynig Zuyker gedronken, is goed voor de geene, welke *Bloed pissen*: met een verstopte of andere ongeleegentheyd van de *Leever* gequeld worden, en *brand der Nieren* gevoelen. De *Koudepis* word'er haastig door verdreeven. Is dienstig tot geneezing van de beeten der *giftige Dieren*. Versterkt het Ingewand: zuyverd het Ligchaam van alle *quade vochtigheeden*, en stild de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

De *Bladeren* met Zemel in Wijn gekookt, of met Boter en Edik in een Pan gebraden; dan gelegt op *verstuykte*, of op *bont en blauw-geslagene*, of uyt 't *lidt geweest zijnde Leeden*, helpen de zelve.

Deeze *Bladeren* in Rozen-edik gezoden, en t'elkens daar van een Leepel vol ingedronken, is zeer goed in allerley slag van *Koortzen*.

A. Lonic. lib. 2. cap. 227. Camerar. lib. 4. cap. 40. Het hier van gedistilleerde Water reynigd de Mond van alle quade onzuyvere *Zweeringen*: is goed teegens het *Graveel*, en *Buyk-pijn*. Geneest de *Geelzucht*. Reynigd, met een weynig *Syroop* van Zoethout gebruykt, de *Borst*, en verdrijft de *Hoest*.

Het *Zap*, daar uyt geparst, met wat Edik en Zout gemengd, en op de *Schurftheyd* gestreeken, geneest de zelve.

De gebrandde *Bladeren* verdrijven ook, door haren rook, allerley *vergiftige Dieren*.

Het Poeder der gedroogde *Steelen*, *Bloemen* en *Bladeren*, met Wijn ingenomen, is zeer goed teegens de *quade Lucht* te gebruyken; bijzonderlijk in tijden van *Pest*, en andere besmettelijke *Ziekten*.

Dodon. lib. 2. cap. 7. Het zelve *Poeder* met een weynig Zuyker vermengd, is een bequaam middel teegens de *zwellingen des Hoofds*: in Roozen-honig gedaan, voor een *zwellende Hals*.

Daarenboven word dit *Gewas* geroemd voortreffelijk goed te zijn teegens den *Hoest* der *Paerden* en *Schapen*.

XXII HOOFDSTUK.

BOELKENSKRUYD.

Verscheyde namen.
MEt dien naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten EUPATORIUM, CANNABINA, en HEPATORIUM, om dat het voor de *Leever* zeer dienstig is: in 't *Hoogduytsch* S. KUNIGUND KRAUT, en WASSERDORST: in het *Italiaansch* EUPATORIO VOLGARE.

Agt verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *agt* verscheyde soorten; namentlijk:

I. EUPATORIUM MAS VULGARE, of *gemeen Boelkens-kruyd mannetje*. II. EUPATORIUM CANNABINUM VULGARE ALTERUM, of *tweede gemeen Boelkenskruyd mannetje*. III. AQUATICUM FŒMINA, of *Water-boelkenskruyd wijfje*. IV. VIRGINIANUM CAULE PURPUREO, of *Boelkenskruyd uyt Virginien met een purpure Steel*. V. VIRGINIANUM CAULE ATATO, of *Boelkenskruyd uyt Virginien, met een gevleugelde bladerige Steel*. VI. SPICATUM NOVÆ ANGLIÆ, of *ge-ayrd Boelkenskruyd uyt Nieuw-Engelland*. VII. AMERICANUM BIDENS, of *Boelkenskruyd met twee getandde Zaad-huysjens*, of *Peultjens*, *uyt America*. VIII. EUPATORIUM AMERICANUM MONTANUM FLORE COCCINEO, of *Berg-Americaansch Boelkenskruyd met Scharlakene Bloemen*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze meest al te zamen een gemeene, zandige en welgemestte aarde; liever een opene vrije Lucht, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Verdragen tamelijk wel sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden van de *Winter*. Geeven alle *Zomer Bloemen*, maar niet alle volkomen rijp *Zaad* in deeze Gewesten; als, het EUPATORIUM VIRGINIANUM CAULE PURPUREO, of *Boelkenskruyd uyt Virginien met een purpure*; CAULE ALATA, *met een gevleugelde Steel*, en meer andere. Beyde de nu genoemde schieten agt, neegen en tien voeten opwaarts. Hebben *Bladeren*, een kleyne hand lang, en twee vingeren breed, voor in een spits punt eyndigende; twee en twee aan hare Steel regt teegens malkander over voortkomende; aan de randen aardig *gezaagd*, en in 't midden voorzien met veele *Aderen*, welke uyt eene haren oorsprong neemen. In het bovenste der *Steelen* ziet men veele kleyne, veezelige *Bloemen*, kroons-wijze gesteld. Maar of wel van deeze soorten geen *Zaad* komt, echter konnen ze genoegzaam *aangewonnen* worden, eeven gelijk het *gemeene Boelkenskruyd*, door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men in het *Voorjaar*, met een wassende Maan, afneemt en verplant.

Wat voor een aarde zij beminnen. Boelkenskruyd uyt Virginien met een purpere; en met een gevleugelde Steel. Aanwinning.

Het EUPATORIUM AQUATICUM FŒMINA, en SPICATUM NOVÆ ANGLIÆ, *Water-boelkenskruyd wijfje*, en *ge-ayrd Boelkenskruyd uyt Nieuw-Engelland*, wassen twee, derdehalf en drie voeten hoop op. Zijn aan een tamelijk dikke, ruyge, regt-opschietende *Steel* rondom bezet met *Bladeren*, een kleyne vinger, wat meer of min, lang, ook dezelve vinger breed; aan de randen *getand*; voor spits toegaande, en aan de *Steel* aldersmalst: uyt wiens bovenste *Hert* een groote *ayrswijze* gestelde *Knop* opschiet, met veele veezelige, uyt den groenen geelachtige *Bloemtjens*, gelijk men ziet in de *Virga aurea*, of *Goudene roede*: tusschen welke veele zeer kleyne en smalle *Bladertjens* aan hare teedere *Steeltjens* voortkomen. 's *Zomers* geeven ze goed *Zaad*: versterven voor de *Winter*: doch worden ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer op nieuws gezayd: komen ook, door haar op de aarde neergevallen *Zaad*, wel van zelfs voort.

Water-boelkenskruyd wijfje, en geayrd boelkenskruyd uyt Nieuw-Engelland. Aanwinning.

Het EUPATORIUM AMERICANUM BIDENS, of *Ameriaansch Boelkenskruyd* met korte en matig-dikke *getandde Zaad-peultjens*, is teeder van aart. Bemind een zandige, luchtige, met een weynig twee-jarige Paerdemist en Veen-aarde genoegzaam doormengde grond: een opene, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude, sterke *Ooste-* en *Noorde-winden* bewaard; ook matige vochtigheyd.

Americaansch Boelkenskruyd met getandde Zaad-Peultjens.

Brengd voort aangename, gantschlijk op de wijze van *Vitedra Virginiana*, of *wilde Wijngaard uyt Virginien*, in vijf deelen van malkander gescheydene *Bladeren*; waar van het middelste het grootste is; de twee onderste de kleynste zijn, van verwe bleek-groen, en zeer bevallijk; welke nochtans in het bovenste der *Plant*, waar tusschen de *Bloemtjens*, kleynder, en alleen in drieën gesteld zijnde, voortkomen op de manier van het *Pentaphyllum*, of *Vijfvingerkruyd*. Voorts, een schoone *Steel*, voorzien met een cierlijkblinkende purper-verwe: ook kleyne bruynachtige *Bloemtjens*, aan zeer dunne en teedere *Steeltjens*, rondom dezelve, regt-opstaande, en verscheydene bij malkander zittende; bestaande uyt weynige *Bladertjens*, doch in het midden vercierd met eenige geele *Afhangzeltjens*.

Beschrijving van de Bladeren.

EUPATORIUM SPICATUM.

EUPATORIUM BIDENS AMERICANUM.

Bloemen, en Zaad. zeltjens. De opstaande *Peultjens* zijn boven verdeeld in twee deelen als *Tandjens*; waar in bij goede *Zomers* volkomen *Zaad* word gevonden; en hier na versterft de *Plant*. Moet derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, weer op nieuws in een Pot, niet diep, gezayd; niet meer als eene daar in gelaten, en ook niet van hare plaats verzet worden; vermits ze hier door verachteren zou, en dan geen *Zaad* konnen bekomen; waar doorze, en door geenerley ander middel, in deeze Landen kan *aangewonnen* worden.

Aanwinning.

Geayrd Boelkenskruyd uyt Nieuw-Engeland. Het EUPATORIUM NOVÆ ANGLIÆ SPICATUM, of *ge-ayrde Boelkenskruyd uyt Nieuw-Engelland*, krijgd uyt een kleyne korte witte *Wortel*, voorzien met veele teedere *Veezelingen*, en, in de Mond geknauwd, wat scharp van smaak zijnde, een eenige *Steel*, twee, drie, ook wel vier maat-voeten hoog opschietende. Is een kleyne vinger dik; rond, bleek-groen, en blinkende, met veele *Streepen*, en een kleyne witte *wolligheyd* begaafd; ook inwendig groen-achtig van verwe, vol *Zap*, en gevuld met een groot wit *Marg*. Aan dezelve wassen rondom veele digt boven een gestelde *Bladeren*, zomtijds hangende, zomtijds regt-op staande. Eenige zijn aan de randen gantsch slegt: andere daar teegens vercierd met zes of agt *Tandjens* aan beyde de zijden. Zijn vijf, zes en zeeven vingerenbreedte lang; in het midden eene vinger breed, en daar op het breedste, aan de *Steel* aldersmalst, en voor in een spits punt eyndigende: een weynig blinkende; donker-groen-verwig; doch onder wat bleeker; en daar wat ruyg; slap, teeder en zacht van aart: in het midden en ter zijden met eenige regt-oploopende *Adertjens* voorzien. Als menze in de Mond knauwd, vallenze scharp en bijtende van smaak.

Steel.

Bladeren.

Bloemen. Tusschen de zelve, en voornamentlijk uyt het bovenste *Hert*, komen voort veele teedere *Steeltjens*, Arys-wijze bij malkander gesteld: op welke rusten een groot getal kleyne, bleek-groene, en langwerpigronde *Knopjens*. Als deeze de eene na de ander opengaan, vertonen zich de *Bloemtjens*, bestaande uyt veele zeer kleyne en korte, witte, draadige of hayrige *Bladertjens*; welke inwendig hebben eenige kleyne, ronde, geele *Knopjens*. Na verloop van eenige dagen vallenze niet op de aarde neer, maar vergaan in haar zelven, in de Maand van *September* nalatende een zeer kleyn en bleek-bruyn *Zaadje*, boven vercierd met veele bleek-geele wollige *draadjens*.

Zaad.

Americaansch Boelkenskruyd met Scharlakene Bloemen. Het EUPATORIUM AMERICANUM MONTANUM FLORE COCCINEO, of het *Americaansch Berg-boelkenskruyd; met Scharlakene Bloemen*, ook uyt veele *Veezelingen* bestaande, en in langachtige *Knoppen* besloten zittende, is van een schoone gedaante, met lange, slegte en smalle, ook voor spits-eyndigende *Bladeren*, op de wijze van *Willigen*. Bemind een goede aarde, met een groot deel grof zand, daar geen zoutigheyd bij is, een deel twee-jarige Paardemist, en een weynig een-jarige Hoenderdrek, wel door malkander gearbeyd: een opene, warme, luchtige, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, voor alle koude en sterke *Winden* bewaard; ook tamelijk veel Water, gedurende de hitte der *Zomer*.

Hoedanig deeze soort in onze Landen moet waargenomen worden. Brengt in deeze Landen voort een heerlijke en beziens-waardige gecouleurde *Bloem*, doch noyt volkomen *Zaad*. Vergaat niet haast, maar blijft lange jaren in het leeven, alhoewel de *Steelen* en *Bladeren* in de *Winter* verderven: doch worden in ieder *Voorjaar* weer vernieuwd uyt de veelvoudig-geveezelde *Wortel*. Ongeerne verdraagd deeze soort veel koude *Herfst-reegenen*, en sterke *Vorst*, waar van ik, door de ervarentheyd geleerd, een verzeekerde getuygenis kan geeven. Moet derhalven, in het Voorjaar, met een wassende Maan van *April*, in een Pot, niet boven een Stroobreedte diep, het zij gezayd, het zij geplant zijnde, entrent half *October*, wat eerder of later, na geleegentheyd van de jaarstijds, binnens huys zijn gesteld op een matig-luchtige en warme plaats; gedurende de *Winter* slegts met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten; ook niet voor in 't begin van *April* weer buyten gebragt, en voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *schrale*, *hayrige Winden* zorgvuldig gewagt en wel gedekt worden.

Aanwinning. Vermits deeze soort in onze Gewesten noyt rijp *Zaad* geeft, zoo kan ze door geen andere middelen worden *aangewonnen*, dan door hare aangewassene *Wortelen*; welke men op de genoemde tijd verplant, en opqueekt; ten ware dan dat men goed Zaad uyt *America* bequam.

KRACHTEN.

HEt *Eupatorium vulgare*, of *gemeen Boelkenskruyd*, is in kracht en deugden het voorgaande *Agrimonie* niet zeer ongelijk; ja word van veele voor krachtiger gehouden. Het heeft een openende, zuyverende, en dun-makende aart. Reynigt het *Bloed*, en verdund alle *grove vochtigheeden*, de zelve door de Blaas uytdrijvende. *Cast. Durant. Herb. sui fol. 177.*

In Wijn gekookt en gedronken, verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: opend de verstoptheyd van *Leever* en *Milt*. Bij tijds gebruykt, verdrijfd de *Geelzucht*, vermits het de Gal-blaas opend. Geneest alle *uytwendige* en *inwendige Wonden*. Verdrijfd de *Krauwagie* der huyd: weerstaat alle inwendige *verrotting*; en is zeer dienstig, in alle *Koortzen*; ook teegens de *Waterzucht*. *Lonicer. lib. 2. cap. 278.* *Lobel. lib. 1. fol. 625.*

Het uytgeparste *Zap* met Wijn gedronken, verbeeterd een koude *Maag*. Helpt de geene, die gequeld worden van vuyle en koele *zwellingen*. Dood ook, en jaagd uyt de *Wormen*. *Tabernæm. lib. 1. cap. 18.*

De *Bladeren* gedroogd, en dan op het vuur gelegt, verdrijven door haren rook en reuk alle *giftige Gedierten*.

Het *Zout*, uyt deeze *Bladeren* gebrand, en daar van een halve *Scrupel* met Wijn ingenomen, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*; ook voor de *gezwollene Leever* en *Milt*.

De *Bloemen* gedroogd, tot stof gemaakt, en op de *Wonden* gelegt, geneezen de zelve. *Dodon. lib. 2. cap. 8.*

De *Zyroop*, hier van gemaakt, is dienstig voor al de nu genoemde gebreeken. *Avic. l. 2. Tr. 2. c. 24.*

Het *Eupatorium Americanum flore coccineo*, of *Americaansch Berg-boelkenskruyd* met Scharlakene *Bloemen*, is scharp van smaak, en welriekend: warm tot in den derden graad, en dun van deelen. 't *Zap* is goed voor het lopen en de roodheyd der *Oogen*. Doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen. Drijfd het *Water* voort. Zuyverd de *Nieren* en *Blaas*. Versterkt de verkoude *Maag*, en al de inwendige deelen. Doed ook de *Buykloop* ophouden. Het *Poeder*, zoo wel van de gedroogde *Bloemen*, als van de *Bladeren*, met Zyroop van Zoet hout vermengd, en zoo ingenomen, is zeer bequaam teegens den *Hoest*: desgelijks voor een *verkoude Borst*. Krachten van het Americaansch Berg-boelkenskruyd.

XXIII HOOFDSTUK.

SYNNAW.

NIet alleen dus, maar ook ONZER VROUWEN MANTEL, word deeze *Plant* in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* ALCHIMILIA, en PES LEONIS; in het *Hoogduytsch* SINNAW: in het *Fransch* PIED DE LION; en in het *Italiaansch* STELLARIA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie verscheydene niet onaangename soorten, namentlijk.

Driederley soorten.

I. ALCHIMILLA VULGARIS of *gemeene Synnaw.* II. ALCHIMILLA SPICATA AMERICANA, of *Americaansche Synnaw met een geayrde Bloem.* III. ALCHIMILLA PENTAPHYLLÆA, of *Synnaw met Bladeren van Vijfvingerkruyd*, blinkende van onder gelijk Zilver.

Gemeene Synnaw.

De *gemeene Synnaw*, of ACHIMILLA VULGARIS, bemind veel meer een goede, zandige, wel gemestte, als een ongemestte grond: een opene, luchtige zoo wel als een schaduwachtige plaats; en veel Water.

Hard van aart.

Verdraagd sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters* geduldig. Geeft ook gemeenelijk, inzonderheyd bij goede drooge *Zomers*, ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Het zelve moet in *Maert*, met een wassende Maan, niet diep in de aarde zijn gelegt.

Aanwinning.

Hier door word deeze *Plant* zoo wel *aangewonnen*, als door hare aangewassene *Wortelen*, en *jonge Scheutjens*; welke men met de straks-genoemde Maan in *April* van de oude afneemt, en verplant.

Synnaw uyt America.

De ALCHIMILLA SPICATA AMERICANA, of *Synnaw uyt America, met een geayrde Bloem*, is een zeer schoon *Gewas*, met geele *Bloemen*, het welk wel drie voeten hoog opschiet. Bemind een goede zandige aarde; met twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist tamelijk voorzien: een opene, warme, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel Water. Word van naturen oud. Geeft in deeze Gewesten, met goede tijden, gemeenelijk ieder jaar *Bloemen*, maar noyt volkomen rijp *Zaad*.

Hoe men dezelve moet waarneemen.

Is teeder van aart. Moet derhalven met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, het zij gezayd, het zij geplant geweest zijnde, voor veel koude *Herfst-reegenen* bewaard; in het begin van *October* binnens huys op een luchtige plaats, doch zonder eenige Tochten, gesteld; voor sterke *Vorst* en veel vochtigheyd gewacht, en verre van het vuur afgezet worden, wijl ze deeze haar onnatuurlijke warmte, inzonderheyd als het een tijd lang duurd, niet wel verdragen kan. Voor het begin van *April*, niet eerder, moet men de Pot, met een zoete *Reegen*, weer buyten in de Lucht brengen; doch de *Plant* voorzichtig dekken voor *Sneeuw*, *koude nagten*, en *hayrige* drooge *Winden*.

Aanwinning.

Deeze soort word in onze koude Landen alleen *aangewonnen* door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men van de *oude* afneemt, met een voorzichtige zachtheyd; en met een wassende Maan van *April* in Potten verplant.

Synnaw met Bladeren van Vijfvinger kruyd.

Het ALCHIMILLA PENTAPHYLLÆA, of *Synnaw met Bladeren van Vijfvingerkruyd*, is een zeer schoon *Gewas*, laag bij de aarde; blijft ook eenige jaren lang in 't leeven. Geeft de meeste tijd jaarlijks rijp *Zaad*; verdraagd tamelijk wel de koude en andere ongeleegentheeden der *Wintertijd*; doch wil niet meer als matige vochtigheyd. Moet daarom op een warme drooge plaats zijn gesteld: dan blijft deeze *Plant* dies te langer in welstand. Zeer zoberlijk word ze vermeenigvuldigd door hare ter zijden uytschietende *Lootjens*; doch zeer bequamelijk door *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *Maert* of *September* niet diep in de aarde word gelegt.

Gestalte der Bladeren.

Zij krijgd uyt een teedere, veelvoudige, en bleekbruyn-verwige *Wortel* veel schoone kleyne *Bladeren*, rustende op lange, ronde, en bleek-groene *Steeltjens*, doch zich niet hoog boven de aarde verheffende. Zij zijn van een ongelijke grootte; de grootste drie vinger-breed in het ronde; in zeeven, acht, en neegen deelen gescheyden (gelijk het *Pantaphyllum* of *Vijfvingerkruyd*), waar van de onderste de smalste en kleynste, doch gemeenelijk alle een lid van een vinger, wat meer of min, lang; een, anderhalf, en twee stroobreedte breed, voor en in het midden alderbreedst, onder aldersmalst, aan de randen beneeden wit, effen en slegt, doch voor rond-stomp toegaande, en daar alleen met eenige Tandjens als gezaagd zijn; boven zwart-groen-verwig, onder wit, en zeer schoon blinkend als Zilver. Als men ze in de Mond knauwd, bevind men ze te zamen-trekkende, en helder van smaak. Ter zijden van des zelven *Hert* schieten andere *Steeltjens* voort, voorzien met eenige weynige veel kleynder *Bladeren*; tusschen welke in het bovenste gedeelte door de geheele *Zomer* veele *Bloemtjens*, de eene voor de andere na, in het ronde *Ayrs-wijze* bij malkander gesteld, en aan korte *Steeltjens* hangende, voortkomen.

Der Bloemen.

Hare verwe is groen. Bestaan uyt vier Stars-wijze gestelde kleyne *Bladertjens*, welke inwendig iet geels hebben. Veele dagen dueren ze. Vallen niet af, noch vergaan niet, maar worden eyndelijk dor; blijven staan, en verbergen onder zich kleyne *Knopjens*, gevuld met een rondachtig *Zaad*, boven voorzien met een *puntje*, bleekbruyn van verwe, gantsch niet blinkende; het welk in den *Herfst* zijne volkomene rijpheyd verkrijgd.

Des Zaads.

Door het zelve kan dit aardig *Gewas* alleen *aangewonnen* worden, als men het met een wassende Maan van *September* of *Maert* op een warme plaats niet diep in de aarde legt.

KRACHTEN.

SYnnaw, of *Alchimilla*, is verdrogende van aart in het begin van den derden graad, en te zamentrekkende: zeer nut en dienstig voor alle *Wonden*, beyde in-en uytwendig, als men de zelve in Wijn kookt, en daar van drinkt, of de verzeering van buyten daar meê wascht, of ook het *Poeder* der *Bladeren* daar op legt. Want niet alleen neemt het wech de *brand* of *hitte* en smert der *Wonde*, maar *geneest* die ook. *Fuchsius, Hist. Plant. cap. 234. Tragus lib. 1. cap. 174.*

Gedroogd, gepulverizeert, en daar van dagelijks 's morgens, veertien dagen of drie weeken achter malkander, een Leepel vol met Wijn ingenomen; of anders een vierendeel van een Pintje nuchteren ingedronken van de Wijn, daar dit *Kruyd* met de *Wortel* in gezoden is, zuyverd de *Moeder*; doed zoo wel de *witte* als andere onnatuurlijke *Vloeden* der zelve ophouden; maakt de *onvruchtbare Vrouwen vruchtbaar*; stild het *bloeden*; geneest de inwendige *gescheurtheyd*, of andere *quetzuren*, en sluyt de uytwendige. *Matth. l. 4. cap. 115. Lonic. l. 2. cap. 276.*

Het gedistilleerde Water hier van stopt ook de *witte Vloed* der Vrouwen.

Indien men in dit Water tweemaal vierentwintig uren te weyk legt een weynig *Hypocistis*, *Equisetum* (of *Paerdestaart*), *Granaatschellen*, en gedroogde *roode Roozen*: dan daar meê een tijd lang dagelijks wascht de *Borsten van een Vrouw*, zoo zullen de zelve daar van rond, net, en stijf worden; dit zal ook beletten, dat ze niet groot oprijzen, maar kleyn blijven. *Camerar. l. 4. c. 109.*

XXIV HOOFDSTUK.

KNOPLOOK.

Verscheyde namen.

Leder genoeg bekend; word ook in het *Neederlandsch* van zommige geheeten KNUYFLOOK: in het *Latijn* ALLIUM: in het *Hoogduytsch* KNOBLAUCH: in het *Fransch* AIL, of AUX: en in 't *Italiaansch* AGLIO, of AIO.

Drie verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten; te weeten:

I. ALLIUM SATIVUM, of *Tamme Knoploop.* II. ALLIUM SYLVESTRE TENUIFOLIUM, of *wilde smal-gebladerde Knoplook.* III. ALLIUM SYLVESTRE LATIFOLIUM; of *wilde breed-gebladerde Knoplook*, welke ook ALLIUM URSINUM, *Beerlook*, of *Daslook* word genoemd; alle van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij

ALCHIMILLA PENTAPHYLLÆA.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een luchtige, goede, zandige, matig-gemeste grond, en weynige vochtigheyd. Hebben liever een opene, vrije, luchtige, als een donkere plaats. Verdragen sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Brengen noyt eenige *Bloemen* voort, maar in plaats der zelve *Hoofdjens*, bestaande uyt veele kleyne *Bolletjens*; welke men van malkander afzonderen, en met een afgaande Maan van *October* in de aarde planten moet. Niet alleen deezer wijs wordenze overvloedig *aangewonnen*; maar ook door hare aangewassene jonge *Bolletjens* der ronde *Wortelen*; welke men, zoo op de genoemde tijd, als in *Maert* of *April*, mag verzetten.

Aanwinning.

Aanmerkelijk spreekwoord der Oude. Bij de *Oude*, volgens het getuygenis van aanzienlijke, geloofwaardige Schrijvers, gelijk dan ook SUIDAS hier van gewag maakt, was dit spreekwoord zeer gebruykelijk: ALLIA NE COMEDAS ET FABAS; dat is: *eet geen Knoplook noch Boonen.* Hier meê wildenze te kennen geeven, dat men noch *Soldaat* worden, noch na een plaats in den *Raad* trachten zou. Want onder de leeftocht der *Krijgslieden* wierd altijd *Knoplook* meê gevoerd; waar van de reuk veele zeer onaangenaam was; en de *Rechters*, op datze in den Raad van de slaap niet overvallen mogten worden, aten geduurig *Boonen.*

Hoe veel aan Knoplook en Ajuyn verbruykt is bij het Bouwen van een Egyptische Pyramide. Daarbeneevens verhalen de oude *Historien*, dat ten tijde van CHEOPS, Koning der ÆGYPTENAREN, die in *Egypten* heeft doen oprechten de twee grootste *Pyramiden*, geteld onder de *Wonderen der Weereld*, gedurende de Bouwing alleen van de eerste, van het arbeyds-volk gebruykt is zoo veel *Ajuyn*, *Knoplook* en *Wortelen*, als jaarlijks op zestig Akkers in het ronde kon geplant worden; welke kosten in de tijd van twintig jaren, (want zoo lang was men hier meê bezich) bedroegen 1600. *Talenten* Zilver; dat is, 690000. Kroonen, of dertien Tonnen gouds, en 80000. Guldens.

KRACHTEN.

Averroes lib. Simp. cap. 42. Galen lib. Simp. Fac. 8. KNoplook is warm en droog in 't laatste van den derden, of het begin van den vierden graad; daar bij zeer scharp van smaak; drijvende, bijtende, en het Ligchaam ontstellende: derhalven veel bequamer genuttigd te worden van groove, zwaren arbeyd verrichtende, en te Scheepvarende menschen, ook die vol koude en slijmerige vochtigheeden zijn, als van teedere, weynig werkende, burgerlijke Lieden.

Laurenb. lib. ap. Plant. 1. cap. 2. Veel gegeeten wordende, verduysterdze het Gezicht: is schadelijk voor de Nieren, voor het Hoofd; voor die van het *Podagra* worden geplaagd; en voor alle zwangere Vrouwen. Verdroogd het natuurlijk *Zaad*, en veroorzaakt *Winden.*

Avicenn. lib. 4. sui Canon. cap. 33. Plinius lib. 20. cap. 6. Matig gebruykt, in Wijn of spijzen gekookt, of gebraden zijnde, verwarmdze het Ligchaam; maakt dun en los alle taye *fluymen* en *vochtigheeden*; dezelve ook verteerende. Opend de verstoptheyd van de *Borst.* Is goed teegens alle *vergif*; zòo dat ook de *giftige Dieren* voor de *Knoplook* vlieden. Verwekt de *Bijslapens-lust*: maakt een *heldere Stem*: verdrijfd de *Tandpijn*: doed wel *Water lossen* de geene welke met het *Graveel* zijn gequeld; en de *Winden* scheyden.

Lusitan. lib. 2. enarr. 146. Is zeer dienstig voor de *Waterzuchtige*: versterkt een zwakke *Maag*: bewaard de menschen in *Pest-tijden*; inzonderheyd met Ruyt en Oogenklaar, of *Chelidonium Majus*, in Wijn gekookt, en daar van 's morgens een weynig gedronken: drijfd uyt de *Nageboorte*, en verwekt der *Vrouwen Maandstonden.*

Rasis Hist. Simp. c. 18. Rauw gegeeten, ontsteekt het *Bloed*: is zeer schadelijk voor de geene, welke van een hitzige natuur, galachtig, en mager van Ligchaam zijn.

In Melk gekookt, en de kinderen daar van ieder morgen nuchteren een tijd lang te drinken gegeeven, dood en jaagd uyt haar al de *Wormen.*

Tot Stof gebrand, met Honig vermengd, en dan op het Hoofd, of andere plaatzen gestreeken, belet de *uytvalling des Hayrs*: geneest alle quade witte *Zeeren* en *Schurftigheyd*; ook *loopende Gaten*; *Schilfferen*, *Schubben* en *plekken* des *Hoofds.* *Diosc. l. 2. cap. 182.*

Als men *Hoenderen*, welke de *Sprouw* of *Pip* hebben, *Knoplook* te eeten geeft, wordenze van dit quaad geneezen.

In de Gaten der *Mollen* gelegt, doed dezelve verlopen. Een *Magneet* of *Zeylsteen*, met Look bestreeken, word daar door verdorven. *Dodon. lib. 23. c. 12.*

XXV HOOFDSTUK.

LOOK ZONDER LOOK.

DUs in het *Neederlandsch* genoemt, word in het *Latijn* geheeten ALLIARIA: in het *Italiaansch* eeven alzoo: in 't *Hoogduytsch* KNOBLAUCHKRAUT, of ook ZALTZKRAUT: in het *Fransch* ALLIAIRE, HERBA AUX AULX, of AUX AILLETZ. Verscheyde namen.

Dit *Gewas* bemind een gemeene, zandige aarde; een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen. Geeft in onze Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad.* Kan felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Word niet alleen door *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April* niet diep in de aarde word gelegt, maar ook *aangewonnen* door hare jonge aangewassene, en van zich zelfs *wortel-schietende Looten*; die men, op de gedachte tijd, en met de genoemde Maan, van de *oude* afneemt en verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

ALliaria is heet en droog in den tweeden graad; doorsnijdende, openende, dun-makende, en verteerende alle taye, slijmerige vochtigheeden. *Fuchs. Hist. Plant. c. 36.*

De *Bladeren* gelegt op de *Wonden der Beenen*, geneezen dezelve. Bij de *Clisteerien*, teegens het *Colijk* bereyd, gedaan, word zeer gepreezen; want zij verdrijven de *Winden* zeer krachtig.

Dezelve *Bladeren*, in plaats van *Porrum Sectile*, of *Pareye*, in een Saus gemengd, geeft aan de spijs een zeer goede geur: is ook goed voor een *benauwde Borst*, en de *Kortademheyd.* *Lobel. l. 1. fol. 626. Camerar. l. 3. c. 76. Lonicer. l. 2. c. 191.*

Het *Zaad* van *Alliaria*, of *Look zonder Look*, heet en droog in den derden graad, gestoten, en als een Plaaster op de Vrouwlijkheyd gelegt, verdrijfd de *opstijging der Moeder*, en brengd de Vrouws-persoonen weer te regt.

XXVI HOOFDSTUK.

AJUYN.

IS een zeer wel bekende *Plant*, word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele CIPOL genoemd, na het *Italiaansch* woord CIPOLLA. In het *Latijn* CEPA: in het *Hoogduytsch* ZWIBEL: in het *Fransch* OIGNON (waar van daan gekomen is de *Neederlandsche* benoeming AJUYN, ook wel UYEN), CIBOULE: of wel SIBOULLE; en in 't *Italiaansch*, gelijk alreeds gezegt is, CIPOLLA. Verscheyde namen.

Hier van worden gevonden verscheydene soorten, meest verschillende in de verwe harer *Bollen*; der zelver meerder of minder grootte; rondheyd of langheyd, na Verschillende soorten.

na de geleegentheyd en verandering der aarde, waar in ze gezayd of geplant werden. Wij achten onnodig, al deeze verscheydenheeden hier op te tellen, vermits ze doch al te zamen van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zoo wel de eene als de andere beminnen een gemeene, mulle, wel-gemestte grond; en veel vochtigheyd: een opene, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen sterke koude, en alle andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters* uytstaan. Geeven in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en vergaan daar meé.

Aanwinning. Werden in deeze Gewesten niet door hare afzettende *Bolletjens aangewonnen*, maar alleen door 't gedagte haar *Zaad*; 't welk met een afgaande Maan van *Maert*, niet diep, maar hol en luchtig, in de aarde werd gezayd. Want dan werden ze veel grooter, en wassen dies te beeter voort; inzonderheyd als men hare Bladeren dikmaal met de hand afbreekt; 't welk op een drooge dag moet geschieden, anders zou de Reegen in hare holligheyd vallen, en alzoo tot de *Bol* neerwaarts zakkende, dezelve verderven.

Wonderlijke eygenschap deezer Plant. In den *Herfst* krijgen ze hare volkomene grootte, en werden dan met een volle Maan opgenomen; 's *Winters* binnens huys bewaard; en als de volgende *Maert* aangekomen is, zet men haar, met een afgaande Maan, weer in. Hoe deeze soort van *Bol-planten* naarder aan haar eynd is gekomen, hoe men haar vrolijker ziet staan, en veel beeter als te vooren; het welk zonder verwondering niet aangemerkt werd. Wij moeten hier ook niet voorbij gaan, dat de kleynste *Bollen*, of *Cipollen*, op de gemelde wijze weer in de aarde gestoken werdende, niet komen te bloeyen, gelijk de groote; doch daar teegens ontrent de Winter zeer groot en uytneemend zijn.

Andere aanmerkelijkheyd. Hare *Steelen* werden, weegens hare teederheyd, zeer ligtelijk van de wind om verre geworpen: derhalven men de zelve aan stokjens binden, en het *Zaad* ook niet eerder afsnijden moet, voor dat het zwart geworden is.

KRACHTEN.

Æginet. l. 7. c. 3. Plutarch. Corn. 4. in Hesiod. A*Juyn* is warm en droog in den vierden Graad: heeft eevenwel noch eenige vochtigheyd in zich; scharp van aart, bijtende, en de grove Vochten scheydende. Alderbest zijn ze te gebruyken met een afgaande Maan; want dan krijgen ze nieuwe krachten, welke in teegendeel verminderen als de Maan zich in 't wassen bevind.

Rauw gegeeten, geeven ze geen goed voedzel aan 't Ligchaam. Zijn ook de Maag onaangenaam.

Lusit. l. 2. enarr. 145. Averroes lib. Simp. cap. 42. Rasis lib. Herb. c. 18. Diosc. l. 2. c. 181. Als ze twee- of driemaal in varsch water zijn gekookt, verliezen ze hare sterke reuk en smaak. Zijn dan ook, matig gegeeten, veel beeter, als anders. Verzachten 't Ligchaam: verwekken *eetens-* en *bijslapenslust*: vermeerderen de *Melk* in der Vrouwen Borsten: doen de *Maandstonden* voortkomen: verdrijven de *Winden*: zetten 't *Water* uyt de Blaas voort; en zijn dienstig voor de *Waterzuchtige*. Te veel genuttigd, verderven ze 't Gezigt; veroorzaken Hoofdpijn, en zijn schadelijk voor teedere, hitzige, en galachtige Menschen.

Plin. l. 20. c. 5. 't *Zap* van *Ajuyn* met Oly vermengd, is goed voor den *Anbey*, of de *Takken* aan het Fondament: belet het *uytvallen des Hayrs*, en doet het in teegendeel schielijk *groeyen*, wanneer men 't Hoofd daar meê bestrijkt. In de Ooren gedaan, verdrijft het de *hardhoorendheyd*. Met Edik vermengd, verjaagd het de *Schurftheyd*: stempt het *bloeden uyt de Neus*. In Melk gezoden, dood het de *Wormen*. 't Zelve Nat met Boter doormengd, stild de pijn der zeere *Teepelen* aan der Vrouwen Borsten.

Dodon. lib. 23. c. 17. *Ajuyn* van binnen uytgehoold, dan met *Citroen-zap* en *Theriac* gevuld; weer toegemaakt, onder heete asch gelegt, en zoo lang gebraden, tot dat alles te zamen onder-een gemengd is; voorts wel uytgeparst; en dit Zap dus ingegeeven de geene die de *Pest* hebben, geneest dezelve, als men haar terstond daar op doet zweeten.

Een *Ajuyn-bol* met Comijn-zaad gevuld, en zoo gebraden, 't Zap daar uyt geparst, en in de Ooren gedaan, neemt wech de *doofheyd*, en 't *geruysch* der zelve.

In Wijn gezoden, daar na gestoten, dan in Oly gebraden, en bij wijze van een Plaester onder de Navel gelegt, verdrijft de *smerten* der *nieuwlijks gebaard hebbende Vrouwen*.

In de Gaten der *Mollen* gedaan, werden deeze Dieren daar door gedood of verdreeven.

XXVII HOOFDSTUK.

PAREYE.

Verscheyde namen. Oerd in het *Neederlandsch* niet alleen deezen Naam, maar ook dien van KLEYN LOOK. Werd in 't *Latijn* geheeten PORRUM: in 't *Hoogduytsch* LAUCH: in 't *Fransch* PORREAU, en in 't *Italiaansch* PORRO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten, namentlijk:

I. PORRUM CAPITATUM, of *Parye met Bolletjens*.
II. PORRUM SECTILE, of *Pareye die men snijden kan*.
III. PORRUM SYLVESTRE, of *wilde Look-parye*.
IV. PORRUM JUNCEUM, of *Bieslook*, die ook SCÆNODOPRASUM werd genoemd. Voor 't meeste gedeelte zijn ze alle van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige, ook wel geen zandige, doch varsch-omgesmeetene, en wel-gemestte grond: een opene, vrije en luchtige plaats; ook veel water. Geeven gemeenelijk volkomen rijp *Zaad*. Verdragen, zonder eenige verandering of ongeleegentheyd, felle *Vorst*, en andere ongemakken des tijds. Willen van 't Onkruyd geenzins verdrukt, maar daar van zuyver gehouden zijn.

Aanwinning. Men *zaydze*, indien men wil, ieder Jaar, met een wassende Maan van *Maert*, en men laat ze ongesneeden blijven: anders brengen ze noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Derhalven de geene, die van het *Porrum Capitatum*, of *Parye met Bolletjens*, anders *Bollook*, *Zaad* willen winnen, niets daar van moeten afsnijden; maar wel de zelve op het tweede jaar in een nieuw-gemestte grond, op de genoemde tijd en met de gemelde Maan, verplanten.

Parey, die men snijden mag. Het *Porrum sectile*, of *Pareye*, welke men dikmaal *snijden* mag, moet op de zelve wijs behandeld, doch behoefd niet verplant te zijn, ten ware men zulks doen wou. Al werd ze schoon niet afgesneeden, om *Zaad* daar van te bekomen, zoo zal ze echter niet *bloeyen*, voor op 't derde of vierde jaar.

KRACHTEN.

P*Arey*, of *Bieslook*, is verwarmende en verdrogende in den derden Graad. Doet alle grove Vochtigheeden scheyden: veroorzaakt grof Bloed; verdonkerd het Gezigt; is schadelijk voor lieden van een haastigen, oplopenden aart; ook voor die mager zijn, en ontsteltenis in de Nieren hebben. *Diosc. l. 2. c. 179.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*: verdrijft het *Colijk*, en de *dronkenschap*: verwekt de *Maandstonden*: doet ook veel *Water* maken; verzacht het Ligchaam, en zuyverd het *Bloed*. *Plin. l. 20. c. 6. Ætius l. 1. Serm. 1.*

De *Bladeren* gezoden, en op *zeere Teepelen* gelegt, geneezen dezelve. Met May-wormen zoo lang in Oly gekookt,

gekookt, tot dat het derdedeel verzoden is, en dan op *Gezwellen* gedaan, zijn zeer dienstig tot geneezing der zelve. Eeven dit *Nat* verdrijft de *pijn* en de *Wormen* der *Ooren*, als men 't daar in giet.

Doden. lib. 23. c. 18. 't *Zap* met Honig gedronken, is goed voor de beeten van vergiftige Dieren, en voor vervuylde *Wonden*.

Met Wijn ingenomen, doet de *Vrouwen* gemakkelijk van hare Vrucht *verlossen*. Met Saffraan van onderen, als een *Pessaris* gebruykt, verwekt de *Maandstonden*.

Fuchs. Hist. Plant. c. 244. 't *Zaad* gestoten, en met Wijn ingedronken, is zeer dienstig teegens de *druppel-* of *koude Pis*. Verwekt ook de *lust tot bijslapen*. 't Zelve gestoten met een weynig Myrrhe, en met Roozewater gemengd, belet het *Bloedspouwen*.

Voorts heeft de *Parey* de zelve *krachten*, welke wij van de *Ajuyn* hebben voorgesteld.

XXVIII HOOFDSTUK.

BERGLOOK.

Verscheyde namen. N het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige SERPENT-LOOK genoemd. In het *Latijn* ALLIUM ALPINUM, ALLIUM SERPENTINUM, of VICTORIALIS LONGA.: in 't *Hoogduytsch* LANG LAUCH, SIEGWURTZ, en SIEBEN HAMKORN: in 't *Fransch* AIL SERPENTIN; en in 't *Italiaansch* AGLIO SERPENTINO, of AGLIO SALVATICO.

Twee verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheydene soorten; te weeten:

I. VICTORIALIS MAS LATIFOLIA LONGA, of *breed-bladerige Berglook Mannetje*. II. VICTORIALIS LONGA ANGUSTIORE FOLIO FŒMINA, of *Berglook Wijfje met smalle bladeren*. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een zandige, luchtige, goede aarde; met een weynig Veen-grond, twee-jarige Paerdemist, en een-jarige Hoenderdrek door-mengd: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude Ooste- en Noorde-winden beschut; ook matige vochtigheyd. Konnen, uyt warme Gewesten eerst in deeze Landen gekomen, de koude deezer Winters niet wel verdragen. Geeven de eerste volgende Zomer *Bloemen*; ook zomtijds wel de tweede, maar verminderen daar na, en komen al quijnende te versterven; immers, brengen geene Bloemen meer voort.

Waarneeming en Aanwinning. Moeten in 't tweede jaar opgenomen, en met varsche aarde voorzien zijn; 't welk gemeenelijk geschied in 't begin of 't midden van *Julius*. Worden ook alleen *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *bolletjens*; welke men, weegens hare teederheyd, met een wassende Maan van *September* in Potten verplant en bewaard.

KRACHTEN.

Doden. lib. 23. c. 4. Lobel Hist. Plant. fol. 199. B*Erglook* is heet en droog in den derden Graad; zeer bequaam om gebruykt te worden in tijd van *Pest*. Geneest de beeten der *Slangen* en *dolle Honden*. Doet de *Maandstonden* voortkomen. Verwekt lust tot *bijslapen*; dood de *Wormen*; verdrijft de *pijn* en *krimping des Buyks*; doet ook gemakkelijk *wateren*.

XXIX HOOFDSTUK.

MOLY.

Verscheyde namen. DEeze *Bol-plant*, een meede-soort van *Look*, werd, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd, noch in 't *Neederlandsch*, noch in eenige andere Spraken; behalven dat ze in 't *Latijn* ook wel werd geheeten ALLIUM. De *Italianen* zeggen MOLI.

Eenige verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden een goed deel verscheydene, en beziens-waardige soorten, namentlijk:

I. MOLY HOMERICUM LATIFOLIUM, of *breed-bladerige Moly van Homerus*. II. CAULE TRIANGULARI, of *Moly met een drie-hoekige Steel*. III. ARABICUM, of *Moly uyt Arabiën*. IV. LATIFOLIUM HISPANICUM, of *met breede Bladeren uyt Spaanje*. V. MONTANUM ANGUSTIFOLIUM, of *Berg-moly met smalle Bladeren*. VI. MINIMUM, of *zeer kleyne Moly*, en dan noch veel meer andere, onnodig te noemen, wijl ze doch al te zamen van de zelve *Queeking* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen. Ook beminnen ze alle een goede, luchtige, en gemeene, zandige aarde, voorzien met een weynig twee-jarige Paerdemist: een opene, vrije, luchtige plaats, en matige vochtigheyd. *Bloemen.* Geeven niet alleen jaarlijks *Bloemen*, maar ook dikmaal, bij goede Zomers, volkomen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en meer andere ongeleegentheeden des tijds verdragen.

Waarneeming. Moeten ieder Zomer, in 't midden van *Julius*, of een weynig later, uyt de aarde genomen, op een drooge plaats gelegt, en niet voor *September* in een op nieuws bereydde grond, met een afgaande Maan, weer ingezet zijn. Doch wil men'er veele *Afzetzelen* van winnen, zoo moet men haar een hand-breed, of noch dieper zetten. *Aanwinning.* Want hoe de *Bollen* lager in de grond zijn geplaatst, hoe ze meer *Afzetzelen* geeven. Mogen ook wel twee jaren over staan, en alleen in 't derde jaar opgenomen werden; want hier door lijden ze geen schade. Werden ook veel bequamer *aangewonnen* door hare aangegroeyde jonge *Bolletjens*, als door het langzaam voortkomend *Zaad*.

KRACHTEN.

Diosc. lib. 3. c. 53. M*Oly* is van aart en krachten de voor-beschreevene Soorten van *Look* niet ongelijk. De *Wortel* in de Mond geknauwd, doet *braken*. Gestoten, met Zalf van *Iris* vermengd, en van onderen, als een *Passus* gebruykt, opend de *Moeder* der Vrouwen.

XXX HOOFDSTUK.

ZEE-AJUYN.

Verscheyde namen. P het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook bij veele SQUILLE genoemd. In 't *Latijn* en *Italiaansch* SQUILLA, SCILLA, PANCRATIUM, of CEPA MARINA: in 't *Hoogduytsch* MEERZWIBEL: in 't *Fransch* STIPOULLE.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze krachtige *Bol-plant* heeft zeer geerne een gemeene, zandige, ongemestte, of ook wel met een weynig twee-jarige Paerdemist voorziene grond: een opene, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en weynig of geen water, al waar 't schoon in 't heetste van de tijd. Is gantsch teeder van aart. Kan op geenerley wijs koude *Herfst-reegenen*, *Rijp*, of *Vorst* verdragen. *Waarneeming.* Moet derhalven, met een afgaande Maan in een Pot geplant zijnde, bij tijds binnens huys werden gezet, op een luchtige warme plaats, daar men

bij *vriezend* Weêr stookt; eens, gedurende de *Winter*, onderhouden met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, niet weer buyten gebragt voor in *April*, en wel gedekt zijn voor koude *nagten*, *hayrige* en *schrale winden*.

Bloemen. Deeze *Planten* geeven in onze Gewesten, nieuwlijks uyt *Spaanje* gebragt zijnde, in 't eerste jaar wel *Bloemen*, maar geen *Zaad*: doch daar na, weegens de koude lucht deezer Landen, niet meer; echter *Bladeren* genoeg; die niet te voorschijn komen, voor dat de Bloemen, met der zelver Steel van anderhalve voet hoogte, gantschlijk zijn vergaan. De gedagte *Steel* komt uyt hare *Bol* (welke of wit- of rood-verwig is) bloot, zonder eenige groente, voort, door de drift der Natuur. Vertoond zich ook daar na niet meer, voor dat eerst de Bladeren te eenemaal wech zijn.

Bladeren.

KRACHTEN.

Tragus lib. 2. cap. 135. ZEe-ajuyn, of *Squilla*, is verdrogende en verwarmende tot in den derden Graed; door-snijdende, verdeelende, en dun makende van aart.

De *Bladeren* werden alleen uytwendig gebruykt, om *Klieren* en andere *hardigheeden* zich te doen scheyden, en voorts te verdrijven.

Galen. lib. Simp. Fac. 8. Serapio de Temp. Simp. c. 294. 't Inwendig *Hert* deezer *Bol-wortel*, het welk alleenlijk genomen werd, en niet zonder eenige quaadaardigheyd is, moet zeer voorzichtig, en op geenerley wijze werden gebruykt, voor dat het eerst gebraden, of zoo lang in water gezoden is, dat het zijne bitterheyd en scharpheyd heeft verloren, door 't water t'elkens daar van af te gieten, en met ander te vernieuwen. Eevenwel, indien iemant eenige inwendige Zweering mogt hebben, zoo moet hij zich hier van onthouden.

Dioscor. l. 2. c. 202. Gebraden, en met Zuyker en Oly ingenomen, verweekt het Ligchaam; dood de Wormen; opend de verstoptheyd der *Leever* en *Milt*: is goed teegens *vergif*; verdrijft de *Geelzucht*, en verzacht de *Buyk-pijn*; doch mag van geen zwangere Vrouwen werden gebruykt; want zulks zou haar een *Misval* veroorzaken.

Met Edik, Oogenklaar, en Roggenbrood gestoten, dan op de *Vijt* gelegt, geneest dezelve. 't Zap met

Rasis lib. Simp. cap. 28. Zuyker of Honig vermengd, verjaagd de *Hoofd-pijn*; de verduystering der *Oogen*, de gebreeken der *Zeenuwen*, der *Borst*, en der *Longe*: neemt wech de *Hoest*; maakt een heldere *Stem*, en is goed voor de geene, welke de *vallende Ziekte* hebben.

Plin. l. 10. c. 9. De Edik, hier van gemaakt, scharpt het *Gezigt*: is dienstig voor de *smerten der Zijde*, en der *Maag*; zuyverd de *Mond*; maakt de *Tanden* vast, een goeden *Adem*, en verdrijft de *stank des Monds*.

Het *Oxymel Squilliticum*, of Honig van Squil-azijn, is zeer krachtig in *Stuypen*; verjaagd de verstoptheyd en 't zwellen van de *Milt*. Bewaard ook den Mensch voor allerley inwendige *Verotting*.

Dodon. lib. 23. c. 21. De Oly, hier van bereyd, doet het *Hayr groeyen*: is goed teegens de *Geraakt-* of *Beroerdheyd*, 't *Podagra*; en geneest de Beeten van *giftige Dieren*.

XXXI HOOFDSTUK.

M U U R.

Verschey-de namen.

MYns weetens heeft deeze *Plant* in het *Neederlandsch* geenen anderen naam: in het *Latijn* ALSINE, of MORSUS GALLINÆ: in 't *Hoogduytsch* HUNERBISZ: in 't *Fransch* DU MOURON; en in 't *Italiaansch* CENTONE, PAPARINA, BUDELLO DI GALLINA, of ook PIZZA GALLINA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veelerley veranderlijke soorten, te weeten: Veele verscheyde soorten.

I. ALSINE TRISSAGINIS FACIE FOLIIS AUREIS, of *Muur met guldene bladeren*, gelijk zijnde het *Chamedrys*. II. CORNICULATA, of *met een hoornachtig Zaad-peultje*. III. FLORE CÆRULEO, of *met een blauwe Bloem*. IV. TRIFOLIATA DALECHAMPII, of *drie-gebladerd Muur*, van JACOBUS DALECHAMPIUS beschreeven. V. ALSINE REPENS BACCIFERA, of *kruypend Muur, met zwarte Beziën*, van zommige ook genoemd CACUBALUM, en dan noch meer andere. Al te zamen, behalven alleen de twee laatst-genoemde, zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*: gelijk ook zijn VI. ALSINE MAJOR HIRSUTA, of *groote Muur met ruyge, hayrige bladeren*. VII. ALSINE MINOR HIRSUTA, of *kleyne ruyge Muur*. VIII. ALSINE MAJOR ET MINOR VULGARIS; of *groot en kleyn gemeene Muur*, overal onder Heggen, en in donkere plaatzen wassende.

Zij beminnen een gemeene, vochtige, en zandige aarde: zoo wel een opene, vrije luchtige, als een schaduwachtige plaats, en veel Reegen. Geeven in den Herfst volkomen *Zaad*, en daar meê versterven ze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert* in ieder Voorjaar weer op nieuws gezayd zijn. Komen ook door 't uytgevallene *Zaad* dikmaal van zelfs overvloedig voort, niet alleen in de *Zomer*, maar ook later, in den *Herfst*, ja zelfs in de *Winter*. Wat voor een aarde zij beminnen. Zaad.

Het CACUBALUM, of ALSINE REPENS BACCIFERA, *kruypende Muur met Beziën*, vergaat niet elke Zomer, gelijk de andere soorten, maar blijft lange jaren in 't leeven. Geeft volkomen zwart *Zaad*, besloten zittende in een tamelijk-groote, eerst geheel groene, daar na gantsch zwarte en ronde *Vrucht*. Kruypende Muur met Beziën.

De *aanwinning*, geschied niet zoo wel door hare aangewassene *Worteltjens*, welke men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemt en verplant; als door 't gedagte *Zaad*; 't welk op de nu genoemde tijd en Maan niet diep in de aarde werd gezayd. Aanwinning.

Het ALSINE TRIFOLIATA DALECHAMPII, of *drie-* (zomtijds ook wel *vijf-*) *bladerig Muur* van JACOBUS DALECHAMPIUS, moet op de gemelde tijd niet alleen in een Pot gezayd werden, maar ook ongerept daar in blijven staan, en wel ter Zon op een warme plaats gesteld zijn. Zou anders geen volkomen rijp *Zaad* te voorschijn brengen. Drie-bladerig Muur Dalechampii.

KRACHTEN.

MEest al de soorten van *Muur*, ook der zelver *Zaden*, zijn koud en vochtig in den eersten Graad: zeer gezond voor alle hitzige naturen, inzonderheyd het *Alsine minor vulgaris*, of kleyne gemeene overal groeyende *Muur*. *Gal. lib. Fac. Simp. 6.*

't *Zap*, 't gedistilleerde Water, of 't Water, daar 't *Muur* in gekookt is; desgelijks 't Kruyd zelfs gestoten, met een weynig Meel vermengd, en op de *Oogen* gelegt, neemt wech der zelver *zweering* en *brand*; verklaard het *Gezigt*: is goed voor 't *lopend-* of *springend vuur*, voort-eetende *Zweeringen*, heete *Schurftheyd*, alle hitzige *Wonden* en *Gezwellen*, zeere *Teepelen*, en de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament. *Diosc. lib. 4. c. 87. Ruell. l. 2. cap. 113.*

Kleyn gehakt, in Water, Wijn, of nat van Hutspot zonder Zout, tot een Warmoesje gekookt, en dus gegeeten, is een zeer treflijk Geneesmiddel voor 't *Graveel*; ook voor de geene, welke met de *Teering*, of *uytdrogende Koortzen* beladen zijn, en een quijnend leeven leyden. Neemt wech de ontsteeking der *Leever*, de brand van de *Maag*, en alle inwendige hitzigheyd, waar uyt dikmaal ontstaan veelerley zwarigheeden; als, trekking der Zeenuwen; lammigheyd of beroerdheyd, en meer andere ongeleegentheeden. *Fuchs. Hist. Plant. c. 7. Camer. l. 4. c. 85. Lonic. l. 2. Her. c. 201.*

In

ALOË MUCRONATO FOLIO
AMERICANA MAIOR.

Aloe Serrata major umbellifera

Dodon. lib. 2. c. 9.

In Wijn gezoden, is zeer goed gedronken, voor de geene die *gequetst*, *teeder* of *zwak van aart*, ook met *schurftige Handen* geplaagd zijn, wanneer men de zelve dagelijks daar meê wascht.

De *Vogeltjens*, als ze treurig in hare Kouwen zitten, werden, van dit Kruydje eetende, weer *frisch* en *vrolijk*.

C. Bauhin. Tom. 3. Herb. part. 2. lib. 29. cap. 103.

Het *Alsine Hirsuta*, of *Muur met ruyge Bladeren*, geneest allerley *oude*, ook *bloedige Wonden* en *Gezwellen*. Verteerd de *Klieren* en *hardigheyd* van den *Hals*; ook alle *Schurftheyd* en onzuyverheyd der Huyd.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, neemt wech de verstopping van *Leever* en *Milt*. Zuyverd de *Nieren*, de *Blaas*, de *Moeder*. Gedroogd zijnde, en dan daar van drie *Drachmen* met een *Drachma* Theriac in Wijn ingenomen, voorts daar op gezweet, is goed voor de *Pest*, en allerley *besmettelijke Ziekten*.

XXXII HOOFDSTUK.

ALOE.

Geen andere naam.

Dit zeer schoon en verwonderens-waardig *Gewas* heeft, voor zoo veel mij bewust is, geenen anderen naam, als alleen deezen.

Veele genoegzaam onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele genoegzaam onderscheydene soorten; te weeten:

Hier gesteld tot agt in 't getal.

I. ALOE MAJOR AMERICANA FOLIO MUCRONATO; of *groote Americaansche Aloë met een scherpe punt en Doornen*. II. ALOE AMERICANA MINOR FOLIO MUCRONATO, of *kleyne Americaansche Aloë met Doornen*. III. ALOE SERRATA MAJOR UMBELLIFERA, of *groote Aloë uyt America*, met *zaags-wijze getandde Bladeren*, en met een *Steel*, boven verdeeld in veele *zijde-takjens*, voorzien met veele *Bloemen*, Wayers-wijze in 't ronde gesteld. IV. ALOE PURPUREA LÆVIS, *sive* PURPURASCENS, of *Aloë uyt America met Purper-verwige*, en aan de randen *slechte*, *geen steekende Bladeren*. V. ALOE FEROX, of *Aloë met zeer groote, wreede, en veelvoudige Doornen*. VI. ALOE VERA VULGARIS, of *opregte gemeene Aloë*; welke ook ALOE HISPANICA, *Spaansche Aloë*, of SEMPER VIVUM MARINUM werd genoemd, om datze *altijd groen blijft*, en ontrent de *Zee* werd gevonden; van welke voort-komt de alderbeste *Aloë*, in de *Apotheeken* gebruykelijk. VII. ALOE VERA MINOR, of *kleyne gemeene opregte Aloë*, met *groene Bladeren*, en uyt den geelen bleek-witte *Doorntjens*. VIII. ALOE VERA COSTA SPINOSA, of *opregte Aloë*, hebbende van agteren in 't midden een regt-doorgaande *Streep*, of *Rib* van kleyne *Doornen* op zijne *Bladeren*.

Alle van de zelve Bouwing.

Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*. Doch vermits ze in hare uytwendige *gedaante*, desgelijks eenigzins in *aart*, van malkander verschillen, zoo zal ik, ten dienst der nauwkeurige Leezers, van ieder in 't bijzonder hier een weynig spreeken.

Americaansche Aloe met steekende Bladeren; en wat voor een aarde die bemind.

De ALOE AMERICANA MUCRONATO FOLIO, of *Americaansche Aloë met steekende Bladeren*, zijnde niet bitter maar zoet van smaak, is een zeer heerlijke *Plant*, doch teeder van aart.

Zij bemind een gemeene luchtige aarde, met een goed deel twee-jarige Paerdemist en 't Mol der van binnen verdorvene oude Boomen doormengd: een opene, vrije, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude Ooste- en Noorde-winden beschut: ook weynig of geen water. Geeft in deeze Landen

Teederheyd.

noyt eenige *Bloemen*, ten zij in hogen ouderdom. Kan gantsch niet verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of *Vorst*. Moet derhalven met een wassende Maan van *May* in een Pot, of houte Bak, na dat de *Plant* groot of kleyn is, geplant zijn.

Een zeer groote Vriendin van droogte.

Men bevind haar zoo een groote vriendin van droogte te zijn, datze ook zelfs in heete Zomersche dagen gantschelijk geen water, ten zij het uyt den Hemel komt te vallen, wil verdragen. Indien 't echter dikmaal quam te reegenen, zoo moet men haar dekken, of zoo lang de Vlaag duurd onder een Dak zetten; zulker wijs, datze de Lucht en Zon kan genieten, maar geen vochtigheyd koome te ontfangen. Indien iemand deeze *Plant* in al 't neer-vallende water laat staan, zoo zal ze wel de gantsche Zomer, Herfst en Winter over groen zijn, en gezond schijnen, maar als de Maand van *Maert* of *April* weer gekomen is, openbaard zich hare *verrotting* stilzwijgende, en laat zich gemeenelijk eerst aan 't *Hert*, of ter zijden van 't zelve bemerken. Dit quaad werd veroorzaakt door de al te veel vochtigheyd, welke tusschen de *Bladeren* en de *Hert-stam* blijft leggen, en met'er tijd de *vervuyling* baard.

Zonderlinge Waarneeming, en Voorhoedzelen.

Wanneer nu de Maand *September* tot op ontrent de helft is verlopen, laat men haar de minste druppel water niet meer ontfangen. Als ze dus wel droog is geworden, moet men, eer noch eenige *koude* of *nagt-rijp* haar mogt komen te overvallen, haar binnens huys brengen, al waar het ook voor den twintigsten der genoemde Maand; niet op een slegte of gemeene plaats, maar luchtig om hoog, of ontrent den Oven, waar in gevuurd werd, stellen. Al waar 't maar twee of drie voeten daar van daan, 't zal maar dies te beeter zijn. Want vermits ze in dien tijd groote hitte kan verdragen, zoo blijft ze hier door te frisscher en gezonder; inzonderheyd als men haar, gedurende de gantsche Winter, hoe droog zij ook zijn mogt, niet de minste druppel water geeft. Want in deeze tijd kan ze zeer ligt verderven, ook door maar een weynig vochtigheyd, 't zij koud, of 't zij warm gemaakt.

Verder bezigt.

Boven dien staat te weeten, dat deeze *Plant*, binnen gezet zijnde, de geheele Maand van *October* door opene Vensteren de Lucht en Zon moet genieten; zoo wel bij nagt als over dag; welke ook niet mogen gesloten werden voor *November*, ten ware uyt vrees voor *Vorst*; of als koude *Ooste-* en *Noorde-winden* wayen.

hoedanig deeze Plant,

Als nu den eersten *November* gekomen is, doet men de Vensteren toe, zonder dezelve voor den eersten *Maert* weer te openen. Op welken dag in den Oven voor de eerstemaal, niet sterk, werd gevuurd, indien de lucht tot dus lang toe gematigd in koude is geweest; anders wat eerder. Bij deeze Stoking blijft men tot op den eersten *December* t'elkens om den tweeden dag. Daar na dagelijks, tot op den eersten *Maert*, al ware 't Weêr noch zoo goed. Doch als de *Vorst* toeneemt, moet men tweemaal ieder dag stoken; 's morgens ontrent ten agten, en 's avonds ontrent ten vijf of zes uren. Indien men quam te vreezen, dat de *Vorst* na binnen zou mogen door-dringen, moet men driemaal vuren, 's morgens vroeg ontrent ten zeeven, 's middags ontrent ten een, en 's avonds weer ten zeeven of agt uren.

gedurende de Winter, moet waargenomen zijn.

Als de Maand van *Februarius* is aangekomen, en de meeste koude voorbij is, verminderd men weer 't vuur, na geleegentheyd dat het bij de eerste aanwassende koude vermeerderd was geworden, tot den eersten, thienden, of twaalfden *Maert*, na dat 't Weêr zich aanstelt. Dan laat men geheel van 't stoken af, en men zet, bij een bequame lucht, de Vensteren over dag weer open, om dus de *Plant* al langzaam Lucht en Zon weer te doen gewoon worden: daar na zoo wel bij nagt als bij dag, tot in 't laatste van *April*; ter welker tijd zij met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gesteld, en de Zonne-stralen deelachtig gemaakt werd.

Aanwinning.

Zij werd in deeze koude Landen, schoon ze noch *Bloem* noch *Zaad* voort-brengd, *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* uytgelopene *jongen*, van zelfs Wortelen

Zeldzaamheyd.

telen geſchooten hebbende, hoe kleyn ze ook zijn mogten. Deeze ſpruyten niet alleen boven, ter zijden, of van onder uyt, maar ook met zulk een kracht door de voegen des houten Baks, waar in de Plant gezet is, dat hout en ſpijkkers daar voor buygen en wijken moeten; het welk niet zonder verwondering word aanſchouwd. Ja men ziet haar zelfs dringen door des Baks Bodem; en vertoonen zich daar buyten zoo aardig, dat men gewiſſelijk zou meenen, dezelve aan 't Hout te zijn gezet. Want de voegen gevonden hebbende, zetten ze het daar door; en buyten gekomen zijnde, krijgen ze hare behoorlijke dikte, en regte ſtelling der *Bladeren*.

Aanmerking.

Is iemand begeerig, deeze afgenomene *jongen* haaſtig te zien groeyen, en wel op te ſchieten, die neeme gedurig daar van af al hare uyt de *Wortel* voortkomende *Scheuten*; zoo behoud de Stam te meer voedzel, en word daar door te krachtiger voortgedreeven.

Eene der zelve over de vierenveertig, jaren lang opgequeekt.

Op deeze nu beſchreevene wijze dit zeer ſchoone *Gewas* zorgvuldig waargenomen, gequeekt en behandeld zijnde, heb ik eene deezer ſoort *vierenveertig jaren lang* wel en goed gehouden; zijnde, terwijl ik dit ſchrijf, van de aarde, in welke ze ſtaat, agt, en met haren Bak elf of meer maat-voeten hoog; en begrijpt in de rondte over de dertien der zelve voeten. Ieder *Blad* heeft de hoogte van zes deezer voeten; agt en een halve maat-duym breedte, en onder veel meer als een maat-voet dikte, zijnde boven dun, in het midden alderbreedſt. Voor aan de punt is een ſcharpe, donker-bruyne, ontrent een lid van een vinger lange *Doorn*. Hebben ook aan beyde de zijden veel kleyne *Doorntjens*. Zommige der zelve ſtaan regt uyt, andere dwars, eenige regt teegens malkander aan geſteld: zoo dat men daar ontrent komende, zich voor de eene wachtende, lichtelijk van de andere, eer men het weet, gevat word.

Wonderlijke zeldzaamheyd van deeze Plant, en hare Bladeren.

Van buyten zijn ze uyt den groenen-blauw, met eenige ingedrukte teekenen van de omgezeetene *Bladeren* aardig voorzien; vol van *Zap*; half rond, of Geuts-wijze geſteld: van binnen wit; en daar hebben ze honderden van witte, ronde, ſterke *Draaden*, zeer bequaam om *Linnen* van te maken. Van hare groenigheyd gezuyverd zijnde, ziet men haar al te zamen wonderlijk hangen aan de bovenſte groote *Doorn*. Deeze *Plant*, met hare teedere van buyten roode en van binnen witte veelvoudige Veezel-wortel ruſtende op Raderen, met Yzer beſlagen, kan niet anders dan door agt of tien Mannen geregeerd, in en uyt gebragt worden. Laat zich van zes niet eens beweegen, ſchoon ze op Raderen voortgetrokken word.

Zeldzaamheyd aan eene deezer Planten te Romen, en te Madrid.

Eene van ontrent de nu genoemde grootte heeft in het jaar 1625. binnen *Romen*, in den *Hof* van de Kardinaal ODOARDUS FARNESIUS, *gebloeyd*; ſchietende, in de tijd van eene Maand, een *Steel*, vijftien Ellebogen, of drieentwintig Maat-voeten hoog. Een diergelijke was *Anno* 1633. te *Madrid* in *Spaanjen*; welke in *eene nagt tien voeten hoogte* uyt het midden harer *Bladeren* opſchoot, en vervolgens *binnen agt dagen* oprees tot *vijfentwintig voeten*. Dit wierd daar voor een groot *Mirakel* gehouden: en ter dier oorzaak deed de Hertog van *Oſſuna* op dezelve plaats een *Capel* bouwen.

Noch een andere.

Noch heeft eene deezer *Planten* gebloeyd in het jaar 1660. (indien ik het regt onthouden heb) binnen *Stutgart*, in *Wirtenbergerland*, bij *Tabingen* geleegen, in den Vorſtelijken Hof. In de *Winter* binnens huys ſtaande, bragt ze hare *Steel* op tot aan de Zoldering. Wijl ze doe niet verder kon, wierd in dezelve een gat gemaakt. Doe ze deeze ruymte had bekomen, ſchoot ze op tot aan de Vorſten van 't Huys. Tot op heeden deezen dag word de *Steel* daar bewaard en alle lief-hebbers getoond, tot der zelver groote verwondering.

Wederom een andere bloeyende.

Noch een andere heb ik met eygener Oogen zelfs gezien in het jaar 1668. in den Hof des Hertogs van *Holſteyn* te *Gottorp*: welkers hooge *Steel* (gelijk in de bijgaande FIGUUR na het leeven is afgeteekend) boven met veele *zijde-Takjens* was vercierd. De minſte der zelve droeg verre over de honderd *Bloemen*, voorzien met een groene verwe, en inwendig met geele *Afhangzeltjens*.

Eygentlijk berigt.

Daar na *Anno* 1673. heeft ook *mijn eygene Plant* op de volgende wijze beginnen te *bloeyen*. Na dat het *Hert* van dit ſchoon en wonderlijk *Gewas* in den aanvang van het jaar 1673. in nieuwe *Bladeren* meer en meer uyt te geeven (volgens oude gewoonte) begon te verminderen, ſtond het eyndelijk geheel ſtil; waar door ik gantſchelijk meende, dat inwendig in het gemeldde *Hert*, door de veelheyd der Reegenen, een *verrotting* mogt ontſtaan zijn. Ik bewaarde haar derhalven tot in het laatſte van *Julius* des jaars 1674. zorgvuldig voor alle vochtigheyd: doch vond mij op den eerſten *Augusti* in mijnen opgevatteden waan, die mij nu al een geheel jaar lang was bij-gebleeven, gantſch bedrogen.

Hoe de Plant des *Autheurs*

Want op de genoemde dag bemerkte ik, dat drie geweldige *Steelen* te gelijk uyt het *Hert* voortquamen. Mijne *blijdſchap* was zoo groot als mijne *verwondering*. Twee van deeze drie *Steelen* ſchooten in twee Maanden tijds op tot de hoogte van agt Maatvoeten; doch de derde was niet hooger als vijf der zelver voeten.

buyten alle verwachting

Den derden van *September* vertoonden haar noch *drie* andere *Scheuten*, zeer krachtig in het midden tuſſchen de *Bladeren* uytſchietende; welke, ter oorzaak van de *Winter-tijd*, niet voor in het laatſte van *Februarius* de voorgenoemde hoogte van *agt voeten* verkreegen. Zoo dat deeze *Plant te eener tijd was vercierd met zes Steelen* (gelijk in de bij-geſtelde FIGUUR word vertoond) tot mijne en veeler andere groote verwondering.

gebloeyd heeft.

Noch heeft zich weer inwendig een nieuwe *Scheut* laten zien in het begin van *Julius* des jaars 1675., zijnde de *zeevendé*, welke binnen de *Bladeren* kort bleef zitten, geevende echter in *September* volkomene en geheel opene *Bloemen*.

Geſtalte en voortkoming der Steelen.

Elke *Steel*, zijnde van binnen wit, van buyten grasgroen, en in het eerſt wat blinkende, hield in zich een breedte en dikte van anderhalf of twee armen, ook op de zelve wijze platachtig rond, doch wierd na boven hoe langer hoe ſmaller; en was daar voorzien met veele hoeks-wijze *Streepen*, hebbende in het ronde verſcheydene korte, breede, gefronſte, kleyne, dunne, driehoekig geſtelde, eerſt Gras-groene, en blinkende, doch daar na als een verouderde verwe verkrijgende, en gelijk dor wordende *Bladertjens*; tuſſchen welke in het ronde veel ovaal-vormige, of platachtig-ronde, arms-wijze geſtelde, ook onder en boven wat geſtreepte *Scheuten* voort quamen, van binnen wit, Sponsachtig; waar van zommige meer als een voet, andere een voet, eenige ruym een halve voet lang waren; Wayers-wijze in het ronde geſteld. Aan de voorſte punten ſprooten uyt vijftig, tachtig, honderd-vijftig, en noch meer bij een zittende *Bloemknoppen*, die van de *Granaatboom* niet ongelijk;

Bloemknoppen.

ſtaande regt-op, elk op een rond en tamelijk dik *Steeltje* bijzonder; hebbende een dikke, lange, drie-hoekig-ronde *voet*; ook zoo lang zijnde als de *Bloem* zelfs: van welke de eerſte op den agtentwintigſten *Jannuarius* des jaars 1675. zich opende; en daar na verſcheydene andere: doch de meeſte quamen tot geen volkomentheyd, maar verdorden in haar zelven.

Gedaante der Bloemen.

Zij beſtonden uyt zes ſmalle, dikachtige, bleekgroene *Bladertjens*; een lid van een vinger lang; voor rondachtig-ſpits toegaande, en zich niet gantſchelijk opendoende: waar van de drie uytwendigſte een weynig breeder, de drie inwendigſte voor aan de punt een weynig ſtomper, bleeker van verwe, en in het midden met een verheevene groene *ſtreep* of rugge vercierd,

ALOE AMERICANA MINOR

Aloe Purpurea Lævis

ALOE FEROX.

Fol. 194

Vita Hominis plus Aloës quam Mellis habet
ALOË VERA VULGARIS.

ALOE VERA
COSTA SPINOSA.

cierd, doch zonder eenige reuk waren. Langdurig zijn ze van aart. Hebben van binnen zes bleeke *draadjens*, op welke zes geele *Aanhangzeltjens*, zich dus, dan zoo drayende, gezien worden. Eyndelijk verdorden ze in haar zelven, en vielen op de aarde neer, zonder *Zaad* na te laten.

Beſchrijving van de Americaanſche Aloë met zachte purpurachtige Bladeren.

De ALOE AMERICANA PURPURASCENS, of *Americaanſche Aloë met zachte purpurachtige Bladeren*, waar aan geen *Doornen*, maar alleen voor ſcharpe punten worden gevonden, mij in het jaar 1648. uyt *Spaanje* toegezonden, komt in hare gantſche *Bouwing*, *Aart*, en *Eygenſchap* met de voorige over een; doch kan een weynig meer vochtigheyd verdragen. Is ook kleynder, ſmaller, dunner van *Bladeren*, als de ALOE AMERICANA SPINOSA, of de *Americaanſche ſteekelig-gebladerde Aloë*. De verwe deezer *Bladeren* is purpurachtig, van eene geen onaangename aanſchouwing. Heeft desgelijks dunne, teedere en zeer Veezelachtige *Wortelen*, onder welke men eenige van een ſtroo-breed dikte vind. Daarenboven in hare geuts-wijze geſteldde *Bladeren* veel ſubtyler, dunner, fijner *Draadjens*, al te zamen boven aan haar ſpits punt vaſtgehegt, zeer ſterk, en gantſch bequaam om daar van fijn *Linnen* te bereyden, gelijk dan ook van de *Indianen* zeer konſtig word gedaan. De *Bloem-ſteel* is voorzien met veele *Bladeren*, zijnde lang, voor ſpits, hol, of geuts-wijze geſteld, en de *Steel* gelijk als omhelzende: op wiens bovenſte punt de *Bloemen* voortkomen.

Spaanſche Aloë, de oprechte, en in de Genees-konſt gebruyklijk.

De ALOE HISPANICA, of *Spaanſche Aloë*, dus genoemd, om dat ze uyt *Spaanje* veel vervoerd word, is zeer bitter van ſmaak; van de *Franſche* PERROQUET geheeten. Deeze is (gelijk wij alreeds gezegt hebben) de *oprechte*, *meeſt-geachtſte*, en in de *Genees-konſt gebruykelijk*. Moet op de verhaalde wijze *gequeekt* en *waargenomen* zijn. Gemeenelijk verlieſt deeze ſoort ieder *Voorjaar*, buyten gebragt zijnde, door de ongewoonte van weêr in de Lucht te komen, welke ze in de gantſche *Winter* niet heeft mogen genieten, hare natuurlijke *groenheyd*, en bekomt eene gelijk als bleeke Leever-verwe. Veele dit ziende, oordeelen de *Plant* verloren te zijn, en dat ze te eenemaal zal verſterven. Doch deeze wanſtal vergaat met'er tijd, en uyt het inwendige *Hert* krijgt ze eerſt weederom haar aangenaam *groen*, 't welk zich in weynig tijds verſpreyd tot aan de uytwendigſte punten der *Bladeren*; inzonderheyd wanneer men haar zorgvuldig wacht voor te veel Reegen, en in het eerſte een weynig dekt voor de ſterke Zonneſtralen.

Hoe men deeze Plant kan doen bloeyen.

Wil iemand deeze *Plant* doen *bloeyen*, en in hare *volmaaktheyd* zien, die zette ze in de voor-heenen gemeldde grond, met een volle Maan van *May*, in een Pot, na geleegentheyd harer grootte, zoo hoog als eenigzins geſchieden kan (het welke ook aan de twee hier boven beſchreevene ſoorten moet waargenomen worden) en laate gantſch geene *jongen* bij de *Wortel* blijven: want hier door behoud ze te meerder kracht, en geraakt daar door dies te eerder aan 't *bloeyen*; gelijk ik door ervarentheyd heb ondervonden in de jaren 1652. 1660, 1665, en 1669.

Middel; om haar buyten ongeleegentheyd te doen groeyen.

Deeze, teederder van aart, en voller van *Zap* of vochtigheyd zijnde, dan de twee voor-gemeldde, kan veel minder de nattigheyd verdragen, en word ook veel eerder door koude beſchadigd. Indien ze teegens de *Winter* uyt de aarde genomen, binnens huys opgehangen, in het *Voorjaar* weer in de aarde gezet word, op een warme plaats, zoo zal ze in het leeven blijven, en zonder eenige ongeleegentheyd weer groeyen als te voren; of ze ſchoon langer daar uyt gebleeven geweeſt ware.

Zonderlinge aanmerkelijkheyd.

Aanmerkens-waardig is het geen aan deeze *Plant* word vernomen; te weeten: zij is *bitterder dan Gal*, in hare *Bloem*, echter voortbrengende een *Water*, *klaarder als Wijn*, *zoeter als Honig*; het welk, ſchoon neerwaarts hangende, eevenwel niet neervalt, ten zij men de *Bloemen* krachtig beweegd.

Kleyne Americaanſche Aloë met Doornen.

De ALOE AMERICANA MINOR FOLIO MUCRONATO, of *kleyne Americaanſche Aloë met Doornen*, heeft *Bladeren* niet langer als anderhalve voet, zich digt in malkander geſloten houdende. In 't midden zijn ze wel zes of agt vingeren breed; beneeden op het ſmalſte; voor ſtomp-rond; eevenwel eyndigende in een ſpits punt; tamelijk dik in het midden, doch aan de randen dun; en daar voorzien met veelvuldige, digt aan malkander zittende, kleyne, zeer ſcharpe *Doorntjens*.

Aloë zonder Doornen.

De ALOE PURPUREA LÆVIS, of *Aloë zonder Doornen*, en met *purpur-verwige Bladeren*, is middelmatig van grootte. De gemeldde *Bladeren* zijn twee, derdehalf, ook drie voeten lang, en vier vingeren breed; onder en in het midden alderbreedſt: doch van daar na boven worden ze ſmaller, en eyndigen in een gantſch ſpits of *doornig punt*: daarenboven tamelijk dik van aart, en ſteevig of regt opſtaande.

Aloë met geele, wreede, veelvoudige Doornen.

De ALOE FEROX, of *Aloë met groote, wreede, veelvoudige Doornen*, heeft *Bladeren* van twee of twee en een halve voet hoogte: de verwe is donker, of Gras-groen. Onder zijn ze op het alderbreedſte; van daar af worden ze ſmaller, op de wijze van een *Pyramide*, en eyndigen in een ſpits punt. De breedte is van een halve voet, wat meer of min; matig dik van aart; de randen op het dunſte; en daar bezet met veelvoudige, dikke, wreede, een vingerbreed lange, purpur-verwige *Doornen*. In de Mond geknauwd, bevind men ze van een aangename ſmaak.

Kleyne, gemeene oprechte Aloë.

De ALOE VERA MINOR, of *kleyne, gemeene, opregte Aloë*, heeft van naturen ſmalle *Bladeren*; ook voor in een ſpits en regt-op ſtaande punt eyndigende. De verwe is donker en aangenaam groen; ook alleen met eenige weynige witte *Plekjens* aan de uyterſte punten; doch aan de randen met veelvoudige, aardige, kleyne, zachte, bleek-wit-verwige *Doorntjens* voorzien.

Oprechte Aloë met een Doornige Ribbe.

De ALOE VERA COSTA SPINOSA, of *opregte Aloe, met een Doornige rugge*, of *Rib*, in het midden van het onderſte gedeelte der *Bladeren*, waſt op eeven de zelve wijze als de ALOE VERA VULGARIS, of *gemeene opregte Aloë*, doch de *Bladeren* zijn wel zoo dik; ook grooter, langer, en met meer witte *Plekken* vercierd; welke men echter in het eene jaar veel meer in getal ziet, als in het andere. Dit geſchied na de geleegentheyd of verandering des tijds. Want bij heete drooge *Zomers* worden de zelve vermeerderd: in teegendeel bij ſlegte en vochtige jaar-tijden weer verminderd, en veel weyniger gezien.

KRACHTEN.

ALoë, een zeer treflijk *Genees-middel*, en boven veel andere in waarde te houden, is van naturen warm en droog in den tweeden graad, doch zonder eenige ſcharpheyd.

Camerar. lib.2. c. 21. Averroes lib. Simp. cap. 42.

Heeft in zich een *purgeerende* kracht. Inwendig gebruykt, opend de *Anbeyen*, of de *Takken* des Fondaments: neemt wech allerley *verſtopping* des Ligchaams: is de *Maag* zeer aangenaam, en verſterkt dezelve. Gewaſſen zijnde, drijft ze daar uyt alle *Galachtige vochtigheeden*, en *taye ſluymen*; verjaagd alle *ſmerten* en *ontſteeking* der zelve. Dood, en drijft uyt de *Wormen*: het welke ook geſchied, als men *Aloë*, met Edik en Oſſegal vermengd, op den Navel des Buyks ſtrijkt. Bewaard de menſchen voor *inwendige verrotting*, en andere toevallende krankheeden. Verſterkt de *Leever*. Geneeſt de *Geelzucht*. Verwekt der Vrouwen *Maandſtonden*, drie kleyne Pilletjens 's daags hier van ingenomen. Doet ook de geſtorvene Ligchamen lang in een goede ſtaat blijven, zonder *verrotting*.

Meſues lib. Simp. c. 1.

Dioſcor. l. 3. c. 25.

Gnr. ab Hort. lib. Aromat. cap. 2. Oribaſ. lib. Med. Col-lect. 11. Ægin. l. 7. c. 3. Ætius l. 1. Serm. 1. Gal. lib. Simp. Fac. 6.

Het *Poeder* van *Aloë* uytwendig op de *Speenen* of *Takken* gelegt, ſtopt dezelve; deſgelijks de monden van de *Aderen*, en ſtild het bloeden: want het trekt een weynig te zamen, maakt dik, en droogd op. Gedaan op *gezwellen*, varſſche *wonden*, en ook zulke, welke zeer bezwaarlijk willen toelopen, heeld en ſluyt de zelve, zonder eenig lidteeken achter te laten. In Wijn geſmolten, en op het Hoofd geſtreeken, verhinderd de *uytvalling des Hayrs*. Tot de Geneesmiddelen gedaan, bereyd tot hulp voor de *Oogen*, ſcharpt het *Gezicht*. Met Honig gemengd, en gelegt, op de *gezwellen der heymelijke Leeden*, geneeſt ze. Sluyt ook toe alle *lopende en opene gaten*; neemt wech allerley vuyligheyd of verrotting des *Monds*.

Eeven dezelve *Werking* hebben ook de groene *Bladeren*. Zijn daarenboven zeer dienſtig op *gebrandde Leeden* gelegt, wijl ze de brand niet alleen uyttrekken, maar ook de verzeering geneezen.

Hoe veel men mag inneemen.

Men mag hier van inneemen een halve *Drachma*, twee *Scrupelen*, of een geheele *Drachma*, na geleegentheyd van de natuur des Zieken; en na den ſtaat zijner krachten of zwakheyd.

Wat de Aloë is.

Deeze *Aloë* is niet anders, als het uytgeparſte *Zap* van de *Plant* diens zelven naams; waar van de afbeelding hier bij geſteld is. Men doed dit *Zap* in ſteene Vaten, en laat het in de Zon drogen.

J. Renodæus de Mat. Med. lib. 1. Sect. 2. cap. 5. Bauhin. Tom 3. Plant. Part. 2. l. 35. c. 11.

Hier van worden gevonden *drie* bijzondere ſoorten; van welke de *beſte* word geheeten SUCCOTORINA, om dat ze gemaakt word op het Eyland *Succotora* in *Indiën*. De verwe is uytwendig bruyn, of roſachtig; van binnen geel, bitter van ſmaak; te zamen-trekkend, kruydig van geur, of welriekend; vetachtig van aart, reyn, zonder eenige onzuyverheyd: doorzichtig, blinkende; bros, zacht in het aanraken; en ligtelijk in het Water ſmeltende.

De *tweede* ſoort word genoemd HEPATICA. Is van verwe uyt den geelen-roſachtig, bitterder, zwaarder van reuk; ook meer te zamen-trekkende; onzuyverder; niet zoo zeer blinkende; droger, en vaſt, gelijk Leever.

De *derde* ſoort, welke onder al de andere de ſlegtſte is, draagd de naam van ALOE CABALLINA; zwart van verwe; niet doorzichtig; zwaar van gewigt, qualijk-riekende; vol zand, ſtroo, en andere onreynigheyd. Word ter dier oorzaak bequamer gehouden, om de Beeſten in te geeven, als de Menſchen.

XXXIII HOOFDSTUK.

MALVE.

Verſcheyde namen.

EEn wel bekend *Gewas*, van sommige MALUE, van andere liever MALVE geſchreeven: word in het *Neederlandſch* niet alleen met dien naam genoemd, maar ook van veele KEESJENSKRUYD, om dat haar *Zaad*, rond en plat te zaamgevoegd, zeer wel een KAASJE gelijkt. In het *Latijn* en *Italiaanſch* MULUA of MALVA: in het *Hoogduytſch* PAPPEL- of PAPELKRAUT; en in het *Franſch* MAULVE.

Veelerley ſchoone ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *veele* veranderlijke en bezichtigings-waardige ſoorten; welker zonderlinge verſcheydentheyd der aangenaame, ſchoone, veelvoudige verwen het Oog der aanſchouwers doen een aantrekkelijke bevallijkheyd verluſtigd. Deeze zijn:

Van welke hier, tot dertien toe, aangeteekend, en de voornaamſte in het vervolg breeder beſchreeven worden.

I. MALVA VULGARIS MAJOR, of *groote gemeene Malve*. II. VULGARIS MINOR, of *kleyne gemeene Malve*. III. BOHEMICA, of *Boheemſche Malve*. IV. BŒTICA, of *Bætiſche Malve*, uyt de Provintie *Bœtia* in *Portugal*. V. CRISPA, of *kroeze*, *gekrulde Mâlve*. VI. INDICA ARBORESCENS MAJOR, of *groote Indiaanſche Boom-malve*. VII. INDICA ARBORESCENS MINOR, of *kleyne Indiaanſche Boom-malve*. VIII. MALVA HORTENSIS ROSEA FLORE LUTEO PLENO, of *Stokroos met een geele dubbele Bloem*. IX. FLORE ALBO PLENO, of *met een witte dubbele Bloem*. X. FLORE ATRO-RUBENTE, of *met een zwart-roode Bloem*. XI. FLORE CARNEO PLENO, of *met een lijf-verwige Bloem*. XII. FLORE PURPUREO PLENO, of *met een purpure Bloem*. XIII. FLORE PURPUREO ET ALBO VARIEGATO, of *met een purpur en wit-bonte Bloem*; en dan noch veel meer andere. De gemeldde CRISPA, of *kroeze Malve*, is tweederley: te weeten, CRISPA FLORE PALLIDO PURPUREO, of *kroeze*, *gekrolde Malve met bleek-purpure Bloemen*, en MALVA CRISPA FLORE ALBO, of *gekrolde Malve met een witte Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een gemeene, zoo wel zandige als andere aarde, matig doormengd met twee-jarige Paerde- of Koeyemiſt. Voorts, een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Groote en kleyne gemeene Malve.

De MALVA VULGARIS MAJOR ET MINOR, of *groote en kleyne gemeene Malve*; deſgelijks INDICA MAJOR ARBORESCENS, of *groote Indiaanſche Boom-malve*, worden om het tweede, of ook ieder *Voorjaar*, in *April* of *May*, met een waſſende Maan de aarde aanbevolen. Geeven zelden, of zeer laat, *Bloemen* in de eerſte *Zomer*; maar de koude des *Winters* verdragen hebbende, *bloeyen ze* zeer lang in 't tweede jaar: Geeven volkomen *Zaad*, en ſterven daar na.

Groote Indiaanſche Boom-malve.

Doch de gemeldde MALVA ARBORESCENS INDICA MAJOR, of *groote Indiaanſche Boom-malve*, kan, buyten ſtaande, gantſchelijk geen *vriezend* Weêr verdragen. Moet derhalven, jong zijnde, met de gemeldde Maan in een Pot, of twee of drie te zamen in een half Zeep-vaatje drie-hoekig geplant zijnde, in het begin van *October*, of een weynig later, na geleegentheyd des tijds, binnens huys gebragt, in een luchtige plaats geſteld, met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden, en in het begin van *April*, ieder bijzonder, met de gantſche klomp aarde op een goede plaats van een *Bed* gezet worden.

Bladeren.

Deeze ſoort van *Malve* ſchiet op tot de hoogte van agt, tien, en noch meerder voeten, in eene *Zomer*. De *Bladeren* zijn zeer ſchoon van gedaante, donker-groen van verwe, en gaan die van de *Malva Roſea*, of *gemeene Stokroos*, in grootte, noch niet *gebloeyd* hebbende, te boven. In ſtelling en veelheyd van *Aderen* zijn ze dezelve niet ongelijk, doch aan hare randen met veel grooter en dieper Inſnijdzelen voorzien; ook meer blinkende, en niet zoo ruyg, maar veel zachter of gladder.

Kleyne Indiaanſche Boom-malve.

De MALVA ARBORESCENS INDICA MINOR, of *kleyne Indiaanſche Boom-malve*, waſt niet boven vier voeten hoog op. De *Bladeren* zijn in gedaante en grootte niet ongelijk die van de MALVA VULGARIS MINOR, of *gemeene Malve met kleyne Bloemen*, zoo lang ze noch geen *Bloeſſem* voortgebragt heeft; doch daar na veel kleyner; ook van natuur veel ruyger, veel bleeker, of witter van groen; aan de randen minder, en niet zoo digt op malkander *getand*; ook met meerder inwendig-blijvende *Aderen* vercierd.

Waarneeming.

Dit *Gewas* ſterft niet zoo haaſt, maar blijft eenige jaren lang in het leeven, gelijk ik door een zeer langdurige ervarentheyd heb ondervonden. Eens heb ik eene daar van *elf jaren* bewaard; die, de dikte van zes Maatduymen in de rondte bekomen hebbende, eyndelijk van ouderdom verging. Deeze *Plant* valt teeder van aart, en kan de *Winter-koude* niet verdragen. Moet derhalven, met een waſſende Maan van *April* in een Pot gezet zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; en onderhouden met ſlegts een weynig Reegen-water. Men mag ze ook niet voor

in

MALVA ARBORESCENS INDICA MINOR.

in *April* met een aangename Lucht weer buyten ſtellen. Dan noch moet men ze wel wagten voor koude *nagt-rijpen*.

Bloemen. Voor de eerſte maal *bloeydze* in het tweede jaar, na dat ze met een waſſende Maan van *April* is gezayd geweeſt. Daar na ieder jaar: en geeft ook, als ze op een warme en luchtige plaats is gezet, gemeenelijk volkomen rijp *Zaad*; inzonderheyd zoo men haar wagt voor veel Reegen in het *Najaar*.

Boheemſche, Bœtiſche, gekrolde Malve. De MALVA BOHEMICA, of *Boheemſche Malve*, BŒTICA, of *Malve uyt de Provintie Bœtica in Luſitanien*, CRISPA, of *gekrolde Malve*, en meer diergelijke, blijven niet langer als eene *Zomer* in het leeven. Worden ieder *Voorjaar* in de *Maert*, met een waſſende Maan, op een warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, niet diep in de aarde gelegt, Geeven voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en verſterven daar meê.

Stok-roozen. Al de ſoorten van MALVA HORTENSIS ROSEA; of STOKROOZEN, zijn hard van aart. Verdragen felle *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden des gantſchen *Winters*. Geeven op het tweede jaar *Bloemen*, van een ſchoone aanſchouwing; gemeenelijk van *mid-Zomer* af tot aan de *Winter*; de eene na de andere gedurig opengaande. Brengen voort volkomen rijp *Zaad*; en vergaan dikmaal niet voor 't vierde jaar; zommige eevenwel in het derde; of bij een ſterke *Vorſt* en veel *Reegen* veelligt wel eerder.

Om daar van goed Zaad te winnen. Indien iemand hier van goed *Zaad* wil winnen, die ſnijde al de *zijde-takken* wech, en late alleen de *middelſte Scheut* ſtaan; waar aan dan niet als *dubbele Bloemen* zullen gezien worden; ja hoe hooger, hoe meer *dubbel*. Van deeze het *Zaad* vergaderd: daar na in *April*, of *May*, met een volle Maan, niet diep, in Potten, of op andere plaatzen gezayd, en twee maanden daar na met de zelve Maan, twee of drie voeten van malkander, verplant, zoo zult gij'er ſchoone en beziens-waardige *Bloemen* van bekomen; inzonderheyd indien dit eenige jaren na den anderen word gedaan.

KRACHTEN.

Deugden. DE *Malve*, een zeer eedel en gezond *Gewas*, is matig vocht en warm, zeer verzachtende en verdeelende van aart.

Dioſcor. l. 2. c. 144. De *Bladeren*, gelegt op de *Vijt*, geneezen dezelve. Trekken ook uyt alle *Doornen* en *Splinteren*, welke ergens in het Ligchaam zijn gekomen. Geſtoten, en met een weynig Zuyker gemengd, zijn zeer dienſtig teegens de ſmerten der *Oogen*. De zelve vermengd met Oly, heelen de ſteeken van *Horzelen*, *Byen*, *Spinnen*, en diergelijke Diertjens. Verdrijven de *vlekken*, *ſproetelen*, *ſchilfferen*, en allerley *vuurigheyd* der Huyd. Brengen alle *koude Zinkingen* tot rijpheyd. Zijn zeer goed op de *gebrandheyd*, en voor 't *Springend-vuur*. *Dodon. lib. 21. cap. 28.*

Durant. Herb. fol. 271. Rauw gegeeten, met een weynig Zuyker en Zout, verzachten ze, en neemen wech de *pijn* en *zwelling* der *Nieren*, en der *Blaas*. Maken ook een zachte *Stoelgang*. In Wijn gezoden, of onder andere ſpijzen gebruykt, gelijk ook het *Zaad*, en de *Wortelen*, doen de *Hoeſt* ophouden; geneezen andere gebreeken en ſmerten van de *Longe*, en der *Darmen*: verzachten de in *arbeyd zittende* Vrouwen. Neemen wech de verſtoptheyd en hardigheyd der *Moeder*: ſtrijden teegens het *vergif*; verdrijven de zeerigheyd van de *Mond* en *Keel*, met een weynig gebrandde Aluyn en Honig vermengd, en daar meê gewaſſchen, of geſpoeld. Verwekken ook *Melk* in der Vrouwen Borſten. *Plin. lib. 20. cap. 21.*

Tragus lib. 1. cap. 120. Het *Zap*, warm in de *Ooren* gedaan, neemt der zelver ſmerten wech. Word ook gepreezen teegens de *vallende Ziekte*.

Lonicer. Het *Water*, daar *Malve* in gekookt is, maakt niet alleen *zachte Handen*, maar verzacht ook de *Voeten*, en andere deelen des *Ligchaams*, daar meê gewaſſchen, of daar in gebaadt zijnde. Is daarom ook zeer dienſtig, in alle *Clyſteerien* gebruykt te worden. Met Oly en Waſch vermengd, is zeer goed op allerley *gezwellen*. *l. 2. c. 181.*

De *Bloemen*, met Zuyker tot een *Conzerf* gemaakt, zijn zeer dienſtig teegens het *Graveel*; en de *Steen* der Blaas; de zelve opdrijvende, en het Water doende loſſen.

De *Wortel* gebraden, tot ſtof gemaakt, en op *varſſche Wonden*, desgelijks op der Vrouwen *zwellende Borſten* gelegt, geneezen dezelve. Met dit *Poeder* de *Tanden* gewreeven, zuyverd die van allerley ſlijmerigheyd. *Apul. Hiſt. Plant. cap. 40.*

De MALVA HORTENSIS ROSEA, of STOKROOS, heeft de zelve *werking* teegens al de hier boven genoemde gebreeken, op de zelve wijze gebruykt. Daarenboven, de roode *Bloemen*, in roode Wijn gezoden, zijn zeer dienſtig teegens de *Roos*: neemen wech de *Schurftheyd*; en verdrijven de hitte en droogte van *Keel* en *Mond*. *Bauhin. Hiſt. Pl. Tom. 2. l. 23. c. 1.*

XXXIV HOOFDSTUK.

WITTE MALVE.

Verſcheyde namen. ANders van zommige geſpeld MALUE, is een *Plant*, van elk zeer bemind, beyde om hare krachtige deugden, en om hare uytwendige bevallijkheyd. Word in het *Latijn* genoemd ALTHÆA, of BISMALVA: in 't *Hoogduytſch* IBISCH: in het *Franſch* GUIMALVE; en in het *Italiaanſch* MALVAVISCO.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij bemind immers zoo zeer een goede, luchtige, zandige, als een kleyige of ſteenige, wel gemeſtte aarde: een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geeft ieder *Zomer* een aangename *Bloem*; maar zelden, ten zij bij heete en goede jaren, volkomen rijp *Zaad*. Kan ſterke koude, en alle ongeleegentheeden des gantſchen *Winters* uytſtaan. Word alleen *aangewonnen* door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men in het *Voorjaar* van de *oude* afneemt, en met een afgaande Maan verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van *witte Malve* zijn in den eerſten graad verwarmende, verdrogende, verzachtende, ſcheydende, en verteerende; doch de *Wortelen* en het *Zaad* veel krachtiger. *Galen. lib. Simp. Fac. 6.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijven het *Graveel* af, en neemen de pijn daar van wech. Helpen ook een *benauwde Borſt*.

Zoo wel de *Wortelen* als het *Zaad* in roode Wijn gekookt met eenige Wortelen van *Tormentil*, ſtillen de *Roodeloop*: verzagten de *Apoſtematien* van de *Moeder*: openen de *verſtoptheyd* van de zelve, en zuyveren ze. In witte Wijn, of Meede, week gezoden, geneezen ze alle *varſſche Wonden*; verzachten, doen ſcheyden, en rijp worden allerley *gezwellen*, en *ontſteekingen*: vermorwen de *klieren* en *hardigheyd*: heelen de *kloven* aan het *Fondament*, en verſterken de *zeenuwen*. Verdrijven de *vlekken* en *ſproetelen* des Aangezichts. Op *gebrandheyd* gelegt, trekken ze de hitte uyt. De zelve Wijn gedronken, is zeer dienſtig voor de *naweeën* der verloſt zijnde Vrouwen. Doed het Water loſſen, en helpt de geene die inwendig *gebroken* zijn. *Dioſc. lib. 3. cap. 163.* *Apulej. lib. Herb. cap. 38.* *Fuchſ. Hiſt. Plant. cap. 5.*

In Edik gekookt, en in de Mond gehouden, of de *Tanden* daar meê gewreeven, verjaagd de *Tandpijn*.

De *Wortelen* in Melk gekookt, tot dat ze gantſch week zijn geworden, zijn zeer goed voor de *Engborſtigheyd*, *Plinius lib. 20. cap. 21.*

stigheyd, de *Hoest*; alle *Catarrheuze*, *slijmerige*, en *sluymige Vochten*, zoo datze de zelve zonder eenige moeyelijkheyd doen uytwerpen; inzonderheyd *koekjens* daar van gemaakt op deeze wijze.

Koekjens, voor Hoest, Fluymen, &c.

℞ *Harum Radicum pulpæ per cribrum agitatæ & inspissatæ uncias quatuor.*
Specier. Diatragacanthi frigidi ℥iiij
Sacchari albissimi quantum satis.
Misce, fiat Massa
Formentur inde Pastilli.

De *Wortelen* gestoten, en zoo lang in Melk geweykt, dat de zelve slijmerig en dik word; dan daar van gebruykt, stopt de *Buyk-* en *Roode-loop*. Deeze slijmerigheyd word ook met groot voordeel gedaan bij alle Zalven, Plaasters, en Olyen, welke men bereyd om te verzachten, en de pijn te stillen.

Durant. Hist. Pl. fol. 20. Dod. lib. 21. c. 29.

De week gekookte *Wortelen* met Oly vermengd, geneezen allerley *gebrandheyd*; de beeten van *Slangen*, van *Bijen*, en andere quaadaardige Dieren.

De *Bloemen*, in Melk, of Honig-water, gekookt, dan aan het *Fondament* gelegt, verdrijven de smert der *Takken*, of *Speenen*.

XXXV HOOFDSTUK.

GEELE MALVE.

Namen.

NA zommiger spelling MALUE, is een meede-soort van de voorgaande *witte*; doch zeer veranderlijk in haren aart. Word in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* ALTHÆA LUTEA, of ABUTILON AVICENNÆ; vermits die zeer geleerde Man deeze *Plant* geenen anderen naam geeft. In het *Hoogduytsch* IBISCH MIT GELBEN BLUMEN, of ABUTILON; en in het *Italiaansch* MALVAVISCO BASTARDO.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en het Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats; voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut; ook matige vochtigheyd.

Blijft maar eene Zomer in het leeven.

Blijft niet langer als eene *Zomer* in 't leeven. Geeft ook ieder jaar een aardige geele *Bloem*, maar noyt in deeze Gewesten eenig volkomen rijp *Zaad*. Word ook door een kleyne *Rijp*, of koude *Herfst-reegen* schielijk van hare bevallijke groente beroofd. Derhalven zij ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, door *Zaad*, niet meer als een stroobreed diep in een Pot gezayd, en niet meer als een eenige *Plant* daar in gelaten moet worden, zonder de zelve eenigzins te reppen. Want vermits zij veele *Wortelen* maakt, zoo zou, indien men'er meer als eene in liet, de een de andere verderven.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Matth. lib. 3. cap. 146.

DEeze *geele Malve* word van veele gehouden voor een goed *Wond-kruyd*, 't welk alle *Wonden* in een korte tijd geneest.

Camer. l. 2. c. 39.

Het *Zaad* drijft uyt het *Water* der Blaas; ook het *Graveel*: neemt wech de smerten van de *Steen*; anderhalve *Drachma* daar van met Wijn ingenomen. Voorts kan menze met voordeel gebruyken in al de ongeleegentheeden, teegens welke de *Althæa*, of *witte Malve*, word gepreezen.

XXXVI HOOFDSTUK.

ALYSSUM.

Naam.

WOrd, mijns weetens, van niemand met eenigen anderen als deezen naam, of ook ALYSSON genoemd, na het *Griekſche* woord Λύσσα, of LYSSA; het welk zoo wel *Dolligheyd*, als de *Hik* beteekend; vermits deeze *Plant* beyde, de beeten der *dolle Honden*, en de *Hik*, geneest, en verdrijft. De *Italianen* hebben 't woord ALYSSUM na hare taal verbogen in ALISSO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige veranderlijke soorten; namentlijk:

verscheyde soorten.

I. ALYSSUM, of ALYSSON ECHIOIDES, of *Alyssum*, gelijk zijnde het *Echium*, of *Slangen-kruyd*. II. ALYSSUM GALENI, of *Alyssum*, beschreeven van GALENUS. III. ALYSSUM DIOSCORIDIS, of het *Alysson* van *Dioscorides* aangeteekend. IV. ALYSSUM MINIMUM, of *kleyn Alysson*; en dan noch meer andere. Niet alle zijnze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Echter beminnenze al te zamen een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig oude Paerdemist doormengd: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Slangen-kruyd gelijkende Alyssum, en Alyssum van Galenus.

Het ALYSSUM ECHIOIDES, of het *Slangen-kruyd gelijkende Alyssum*, en het ALYSSUM GALENI, of *Alysson* van GALENUS, blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven gemeenelijk teegens de *Winter* volkomen *Zaad*, en sterven daar meê. Het *Alysson* van GALENUS echter heeft in deeze Gewesten zelden rijp *Zaad*, ten zij met zeer goede *Zomers* in een Pot geplant, en wel warm gezet zijnde.

Alysson van Dioscorides, en het kleyn Alyssum.

Het ALYSSUM DIOSCORIDIS, of *Alysson van* DIOSCORIDES; en ALYSSUM MINIMUM, of *zeer kleyne Alyssum*, vergaan niet op het eerste, maar in 't tweede jaar, na datze een regt volkomen *Zaad* hebben gegeeven. Het *kleyne Alyssum* is hard van aart. Verdraagd, buyten staande, sterke koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Daar teegens, het *Alyssum van* DIOSCORIDES vergaat niet alleen door felle *Vorst*, maar ook lichtelijk door te veel Reegen. Moet derhalven, in een Pot gezayd of geplant zijnde, 's *Winters* binnens huys gebragt; op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vriezend* Weêr, word gevuurd, gezet; ook alleen met zeer weynig Water onderhouden zijn. Als'er geen *Vorst* is, laat men de *Plant* door de Vensteren gedurig zoo veel Lucht genieten als mogelijk is, tot in het laatste van *Maert*, of 't begin van *April*. Dan steld menze weer buyten; doch men moet haar wachten voor veel vochtigheyd, en wel dekken voor koude nagten, ook voor droge hayrige Winden.

Waarneeming.

Aanwinning.

Zij worden ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, zoo wel in *Bedden* des Hofs als in *Potten*, niet diep *gezayd*. Het ALYSSON GALENI, of *Alyssum* van GALENUS, moet niet gerept noch opgenomen worden: zou anders te zeer verachteren in het rijp-worden des *Zaads*.

KRACHTEN.

Dioscor. l. 8. c. 105.

HEt *Alyssum* van DIOSCORIDES met Zuyker of Honig gestoten, of in Wijn gekookt, en het Aangezicht daar meê gewassen, neemt wech alle *Zomer-sproetelen*, en andere onzuyverheeden der Huyd. Daar van gedronken, geneest de *dol-gewordene Honden*, en de geene, welke van de zelve *gebeeten* zijn: verdrijfd de *Hik*; heeld de *Wonden*; en doed vergaan de *schurftheyd der Schapen*, daar meê gewasschen zijnde.

Galenus

Het *Alyssum* van GALENUS is verdrogende en ver-

lib. Simp. Fac. 6.

verteerende in den eerſten graad. Vermag alles wat van 't *Alyſſum* van DIOSCORIDES is verhaald. Opend noch daarenboven de doorgang der *Nieren*.

Ægineta l. 7. c. 3.

Het *Alyſſum Echioides Germanicum*, of het *Slangenkruyd gelijkende Alyſſum*, heeft de zelve kracht en werking van het *Echium*. Zie op het *Hoofdſtuk* SLANGENHOOID.

Het *Alyſſum minimum*, of *kleyn Alyſſum*, is een ſoort van THLASPI; en word de zelve *krachten* toegeſchreeven.

XXXVII HOOFDSTUK.

FLUWEELE BLOEM.

Verſcheyde namen.

Eeft, mijns weetens, geenen anderen naam in het *Neederlandſch*. Word in 't *Latijn* geheeten AMARANTHUS, na het *Griekſche* woord Ἀμάραντος, het welk beteekend *Onverwelkelijk*; om dat de *Bloem* deezer *Plant*, afgeſneeden zijnde, een lange tijd noch friſch en onveranderlijk blijft: in het *Hoogduytſch* TAUSENDSCHON: in 't *Franſch* PASSE VELOURS; en in het *Italiaanſch* AMARANTO, FIOR DI VELLUTO, of FIOR D'AMORE.

Veelerley zeer vermakelijke ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele zeer ſchoone ſoorten, van een luſtige aanſchouwing; te weeten:

I. AMARANTHUS PURPUREUS SEMINE ALBO, of *purpure Fluweel-bloem met een wit Zaad.* II. AMARANTHUS HOLOSERICUS CRISTATUS, of *breede Fluweel-bloem*, zittende op de wijze van een *Hoenderkam.* III. AMAHANTHUS TRICOLOR, *ſive* QUADRICOLOR, of *Fluweel-bloem met drie of vier veranderlijke verwen.* IV. AMARANTHUS HOLOSERICUS FLORE ALBO, of *witte Fluweel-bloem.* V. AMARANTHUS CAULE ET SPICA LUTEA, of *Fluweel-bloem met een geele Steel en Ayr.* VI. AMARANTHUS RUBER, of *roode Fluweel-bloem.* VII. VIRIDIS, of *gantſch groene Fluweel-bloem*; en dan noch meer andere. Al te zamen zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Uytſteekende ſchoonheyd van de Fluweel Bloem met drie of vier veranderlijke verwen.

De AMARANTHUS TRICOLOR, *ſive* QUADRICOLOR, of *Fluweel-bloem met drie of vier veranderlijke verwen*, als donker-rood, bleek-rood, ſchoon geel, en groenachtig, word ter dier oorzaak ook genoemd PAPEGAYEN-KRUYD. De zeer aangename en verwonderens-waardige ſchoonheyd deezer *Plant* verluſtigd, door een aardige bevallijkheyd, al ſtil-zwijgende het Hert der aanſchouwers; en als een treurig gemoed het Oog daar op ſlaat, word het ſchielijk weer verquikt; ja moet als verbaaſt ſtaan over de verſchillende ſchoonheyd deezer verwen, van die *groote* en *alder-konſtigſte Meeſter* uyt de zwarte aarde voortgebragt; en van welke *couleuren* de een teegens de andere, en alzoo de Natuur teegens zich zelven, om de prijs ſchijnt te ſtrijden.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een tamelijk deel twee-jarige Paerdemiſt doormengd: een opene, warme, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats: ook matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven gemeenelijk in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*; en verſterven dan; het zij door een kleyne *Vorſt*, of van zelfs. Worden derhalven in ieder voorjaar, met een waſſende Maan van *April* of *Maert*, in de aarde gezayd; niet diep.

Waarneeming.

Doch het AMARANTHUS TRICOLOR, of *met drie verwen*, zijnde de teederſte ſoort van alle, moet men *zayen* in een Pot, of anders zeer warm teegens een Muur aan, na dat men de aarde wel voorzien heeft met varſche, warme daar onder gelegde Paerdemiſt. Anders zou'er geen volkomen *Zaad* van te voorſchijn komen. Men moet haar ook bewaren voor veel *Reegenen*, wijl hare ſchoonheyd, inzonderheyd in de eerſte opkomſt te veel daar van ontfangende, daar door word verminderd. Daarenboven moet men de Pot, daarze in gezayd zijn, een maand of zes weeken lang, tot aan de bovenſte rand toe, zetten van de eene warme Paerdemiſt in de andere. Naderhand moet men haar voorzichtig dekken voor *koude nagten*, *Winden*, en *Reegen.*

Waar toe deeze Bloemen voortijds wierden gebruykt. *Plin. lib. 21. cap. 8. Artemid. l. 1. c. 79. Clem. Alex. Ped. l. 2. c. 8.*

In voorige Eeuwen wierden deeze *Bloemen* veel gebruykt in allerley gevlogtene *Kroonen*, welke men ophing, ter eeren van een Koning, of Prins; om dat ze (gelijk HESYCHIUS daar van ſchrijft) niet verſlenſten noch vervuylden; ook 's Winters, met Water beſprengd zijnde, zich weer verfriſchten, en als varſch gezien wierden. Eeven om de zelve oorzaak wierden ze in de *Tempelen* opgehangen, en de Goden toegewijd, volgens het getuygenis van PLINIUS en ARTEMIDORUS. Waarom dan ook CLEMENS ALEXANDRINUS, de *Chriſtenen* vermanende, dat ze zich op geenerley wijze met der *Heydenen* Afgoderijen, ook niet in deeze zaak, zouden beſmetten, haar te gemoet voerde, dat al de geene, die God gehoorzaamden, een *Amaranthe* (dat is, *onverganglijke*) Kroon was wech gelegt. Daarom ook *Petrus* de zelve heeft genoemd een *Heemelſche Kroon*; Ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

KRACHTEN.

Galen. lib. Fac. Simp. 6.

A*Maranthus*, of *Fluweel-bloem*, is een weynig ſcharp en te zamen-trekkende van aart: ook aan de Maag onaangenaam.

Ætius l. 1. Serm. 1.

De *Bloemen* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, ſtoppen de *witte Vloeden* der Vrouwen: zuyveren allerley vuyle *gezwellen*, en zijn zeer dienſtig voor de geene welke *Bloed ſpouwen*; desgelijks voor de *Leeverzuchtige.* Een tijd lang in Wijn te weyken gelegt, geevenze aan de zelve een roode verwe.

Durantes fol. 22.

Het *Zaad* in Wijn gekookt, verwekt overvloedig *Zog* in der Vrouwen Borſten.

XXXVIII. HOOFDSTUK.

AMMI.

Geenen naam, als deeze.

Eder bij deezen, en, mijns weetens, met geenen anderen naam bekend. Hier van zijn mij in haren aart *drie* verſcheydene ſoorten bewuſt geworden; namentlijk:

Drie verſcheydene ſoorten.

I. AMMI VULGARE, of *gemeene Ammi.* II. LUSITANICUM, of *Portugalſche Ammi.* III. AMMI PERPUSILLUM, of *kleyne en teedere Ammi.* Meeſt al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede gemeene, zandige aarde; liever met oude Paerdemiſt, als met gantſch geen vettigheyd voorzien: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; en daar meê vergaanze.

Aanwinning.

Moeten derhalven in ieder voorjaar, met een waſſende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd; en het *Zaad* niet diep in de aarde gelegt worden.

Kleyn teeder Ammi.

Doch het AMMI PERPUSILLUM, of *kleyn teeder Ammi*, krijgt in deeze Geweſten zeer zelden *Zaad*; ten zij zomtijds bij goede *Zomers*, wanneer men het met een waſſende Maan van *April* in een Pot zayd, en dan op een zeer warme plaats ſteld.

Gedaante der Bladeren.

Dit aardig, teeder *Gewas*, van een zeer bevallijke aanſchouwing, noyt, tot noch toe, van iemand bekend, groeyd in deeze Landen op tot de hoogte van een kleyne

maatvoet. Geeft, uyt een regt-doorgaand, rond, dun, bleek-verwig *Worteltje*, zeer teedere, beziens-waardige *Bladertjens*, rustende aan lange dunne *Steeltjens*, van stelling en gedaante bijzonder-zeer gelijk die van het ANISOMARATHRUM van de hoog-geleerde Heer FABIUS COLUMNA, behalven dat ze wat weyniger in getal, of holler gesteld, ook met ter zijden uytschietende *puntjens*, als *hoornachtige Takjens*, voorzien zijn. De verwe is donker-groen; een weynig blinkende. Zijn vercierd met zeer subtyle *Adertjens*, alleen van onder zichtbaar. Uyt het Hert schiet op een rond en dun *Steeltje*, in meer *zijde-takjens* verdeeld: aan welke de *Bladertjens*, uyt beyde de zijden van de *Steeltjens* boven malkander voortkomende, veel teederder, ja weynig dikker als een hayr, gezien worden, en op wiens bovenste *puntjens* in het ronde, gelijk als een Kroon, op tamelijk-lange, doch boven maten dunne *Steeltjens*, de *Bloemtjens* voortspruyten. Deeze zijn wit, en bestaan uyt vier *Bladertjens*, op welke alle een kleyn bruyn-rood *stipje* zit. Afgevallen en vergaan zijnde, laten ze achter een kleyn bruyn-achtig *Zaadje*, op de wijze van *Pieterzely*.

Fab. Columna, lib. min. Cogn. stirp. c. 24.

Bloemen. Zaad.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 6.

HEt *Zaad* van *Ammi*, in de *Apotheeken* zeer dienstig en gebruykelijk, is verdrogende en verwarmende in den derden graad.

Diosc. l. 3. c. 70. Ægin. l. 7. c. 3.

Tot *Poeder* gestoten, en met Wijn ingenomen, verdrijft de *pijn* en *krimping des Buyks*: doet wel *Water lossen*: helpt de geene die van de *koude Pis* worden gequeld: verwekt de *Maandstonden*; en reynigd de *Moeder*, waar door de Vrouwen tot *vruchtbaarheyd* geraken, als ze het zomtijds gebruyken. Opend de *verstoptheyd* der *Leever*, *Milt*, en andere inwendige deelen.

Ruell. l. 3. c. 45. …hs. Hist. Pl. c. 21.

Een *Drachma* daar van met Myrrhe in Wijn gemengd, geneest gelukkig de *beeten* der *Slangen* en *Scorpioenen*. Het zelve vermengd met Honig, en op *blauwgeslagene* plaatzen des Ligchaams gestreeken, neemt die misstand wech, door het geronnene Bloed te doen scheyden.

XXXIX HOOFDSTUK.

GUYCHELHEYL.

Verscheyde namen.

DUs word deeze *Plant* in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* ANAGALLIS: in het *Hoogduytsch* GAUCHHEIL: in het *Fransch* MORGELINE, MORON: in het *Italiaansch* ANAGALLO, ANAGALLIDE, of MORSO DI GALLINA.

Vijf onderscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* onderscheydene, aardige soorten; namentlijk: I. ANAGALLIS MAS FLORE PURPUREO; of *Guychelheyl mannetje, met een purpure Bloem*. II. FLORE RUBRO; of *met een roode Bloem*. III. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*. IV. ANAGALLIS FŒMINA FLORE CŒRULEO, of *Guychelheyl wijfje met een schoone blauwe Bloem*. V. ANAGALLIS FŒMINA FLORE CŒRULEO MAJORE, of *Guychelheyl wijfje, met een groote overschoone blauwe Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, goede zandige, en welgemeste grond: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen veel vochtigheyd verdragen, en zijn ook met een matige te vreeden. Geeven aangename *Bloemen*, en teegens de *Winter* volkomen *Zaad*: waar meê zij dan versterven.

Aanwinning.

Moeten derhalven in ieder voorjaar, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd worden, niet diep in de aarde. Maar ook ziet men haar dikmaal van zelfs opkomen, door het op de aarde neergevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

ANagallis, of *Guychelheyl*, is van een verdrogende, verwarmende, en zonder eenige scharpheyd zuyverende aart. *Gal. lib. Simp. 6.*

In Wijn gezoden, of het uytgeparste *Zap* met Wijn gedronken, is goed teegens de beeten der *Slangen*, en *Adderen*: doed het *Water der Blaas lossen*: is zeer dienstig voor de *Leever*, *Nieren*, teegens de *Pest*, daar op zweetende; teegens de beschadiging der *dolle Honden*, en anderer *giftige Dieren*. Drijfd ook het *Graveel* af. *Plin. l. 25. c. 13. Diosc. l. 2. c. 209.*

Het zelve *Zap* op voort-eetende, of andere *gezwellen*, ook op *Wonden* gelegt, zuyverd en geneest de zelve. *Ætius l. 1. Serm. 1.*

Het ANAGALLIS FLORE CŒRULEO, of *Guychelheyl met blauwe Bloemen*, in Wijn gezoden met een weynig Zout, en dikmaal de *Handen* daar meê gewasschen, neemt al de *zeerigheyd* en *ruydigheyd* van de zelve wech. *Dodon. l. 2. c. 11.*

Het ANAGALLIS FLORE RUBRO, of *Guychelheyl met roode Bloemen*, gestoten, en op de *Oogen* gelegt, of het *Zap* daar van in de *Oogen* gedaan, neemt de vurigheyd wech; desgelijks de zwelling, en duysterheyd. Stempt ook het *bloeden uyt de Neus*. *Lonicer. l. 2. c. 102.*

XL HOOFDSTUK.

BEEKBUNGE.

NIet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van zommige WATERBUNGE genoemd, word in het *Latijn* geheeten BECABUNGA, of ook ANAGALLIS AQUATICA: in het *Hoogduytsch* BACHBUNGEN: in het *Fransch* BERLE, en in het *Italiaansch* ANAGALLIDE AQUATICA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden *twee* bijzondere soorten; te weeten: I. ANAGALLIS AQUATICA MAJOR, of *groote Beekbunge*. II. ANAGALLIS AQUATICA MINOR, of *kleyne Beekbunge*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*. Tweederley soorten.

Zij beminnen een goede vette; en ook een gemeene vochtige grond: zoo wel een opene, luchtige, vrije, als een donkere of schaduwachtige plaats; en veel Water. Konnen sterke *koude*, en allerley andere ongemakken der *Winter* geduldig uytstaan. *Bloeyen* door het meeste van de geheele *Zomer*; en geeven volkomen rijp *Zaad*; het welk; neer-gevallen zijnde, dikmaal genoeg van zelfs opslaat. Of anders in het *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep in de aarde word gelegt. Boven dit konnen ze noch *aangewonnen* worden door hare gedurig voortkruypende *jonge Scheuten*, welke van zelfs wortel vatten. Wat voor een aarde zij beminnen. Bloemen. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

HEt *Anagillis aquatica*, of *Beek-*, anders *Waterbunge*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; eevenwel eenige vochtigheyd in zich behoudende. *Dod. l. 20. c. 15.*

De *Bladeren* rauw op Salade gedaan, of met andere spijzen gegeeten, doen der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen: drijven de *doode Vrucht* af, en dienen om gemakkelijk Water te lossen. *Tragus l. 1. c. 61.*

In Boter en Azijn gebraden, dan op allerley *gezwellen*,

len, ook op het *koude Vuur* gelegt, is zeer dienstig tot geneezing deezer gebreeken.

Lobel. l. 1. fol. 551. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is een dienstig middel voor de *Scorbuth*, gemeenelijk gezegt *Scheurbuyk*. Desgelijks teegens de verstopping van *Leever* en *Milt*, de *schurftheyd der Blaas*, de *koude-* of *druppel-pis*, en het *Graveel*. Daarenboven verzachten en verteeren deeze *Bladeren* de *gezwellen*, de *schurftheyd* en andere onreynigheeden van de *huyd* der *Paerden*. *Camer. l. 3. c. 35.*

In Water gekookt, en het zelve in *Clisteeren* gebruykt, is zeer dienstig teegens de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

Fuchs. Hist. Pl. c. 277. Het *Zap* uyt de *Bladeren* geparst, 's avonds het aangezicht daar meê bestreeken; 's morgens weer afgewassen, neemt van het Vel wech alle *Zomer-sproetelen*, *plekken* en *vlekken*; makende een zuyvere en klare Huyd.

XLI HOOFDSTUK.

KLEYNE OSSENTONG.

Verscheyde namen.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten ANCHUSA: in het *Hoogduytsch* OCHSENZUNG: in het *Fransch* ORCANETTE, en in het *Italiaansch* ANCHUSA. (Van de *groote* OSSENTONG, of BUGLOSSA, zal hier na worden gehandeld).

Vier onderscheydene soorten. Van deeze *kleyne Ossentong* zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. ANCHUSA MAJOR, of *groote Anchusa*. II. MEDIA, of *middelbare soort van Anchusa*. III. MINOR ANNUA, of *kleyne Anchusa*, die niet langer dan eene *Zomer* duurd. IV. ANCHUSA FLORE LUTEO, of *geele Anchusa*. Meest alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaamlijk ter Zon geleegene plaats, en weynig Water, vermits ze, zonder te verderven, niet veel vochtigheyd verdragen mogen. Konnen ook in onze Gewesten niet wel sterke *Vorst* of *Sneeuw-nat* uytstaan. Is derhalven geraadzaam, dat men eenige deezer *Planten* in Potten verzet, om haar gedurende de *Winter* binnens huys te konnen bewaren, en, zoo de buyten-staande uytgingen, aan deeze noch voorraad te hebben.

Aanwinning. Zij *bloeyen* in het tweede jaar, van *Korlen* voortgekomen zijnde. Geeven, bij goede *Zomers*, volkomen *Zaad*; en blijven dikmaal eenige jaren lang in het leeven. Doch het ANCHUSA ANNUA, in het *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* (gelijk de andere soorten) gezayd zijnde, geeft, voor de aankomst der *Winter*, *Bloemen*, ook *Zaad*; en versterft daar meê.

KRACHTEN.

Krachten niet eenerley. DE soorten van ANCHUSA, of *kleyne Ossentong*, zijn niet alle van eenerley *natuur*, *kracht* en *werking*.

Dioscor. l. 4. c. 23. Galen lib Simp. Med. 6. De ANCHUSA MAJOR, of *groote kleyne Ossentong*, van DIOSCORIDES en GALENUS genoemd ONOCLEA, is van een verkoelende, verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende aart.

De *Bladeren* van deeze in Wijn gekookt, en daar van gedronken, stoppen de *Buykloop*. Gestoten, dan vermengd met Honig en fijn Tarwenmeel; en dus op de *verstuykte Leeden* gelegt, helpen de zelve zeer.

De *Wortel* in Wijn gezoden, is goed voor de *pijn der Lendenen*; de gebreeken der *Milt*, de *Geelzucht*; en opend de *Milt-verstopping*. Met Oly en Wasch vermengd, heeld de *Wonden*, geneest de *gebrandheyd*, en verdrijft de *Roos*. *Ægineta l. 7. c. 3.*

De *Wortel* van ANCHUSA MEDIA, of *middelbare soort van kleyne Ossentong*, van DIOSCORIDES geheeten ALCIBIADION; en ONOCHILOS van GALENUS en PAULUS ÆGINETA, is warm in 't begin van den tweeden graad, en voorzien met een kruydige geur.

Zoo wel de *Bladeren*, als de *Wortelen*, gestoten, of in Wijn gezoden, en daar van gedronken, worden zeer gepreezen teegens allerley *vergif*; ook teegens de beeten van *Slangen* en *Adderen*. *Ætius l. 1. Serm. 1.*

De ANCHUSA MINOR ANNUA, of *niet meer als eene Zomer durende kleyne Ossentong*, is scharper en bitterder van aart; ook van een veel krachtiger reuk, als de voorgaande; en verwarmende tot in het laatste van den tweeden graad.

De *Bladeren* gestoten, of het *Zaad* met Wijn inwendig gebruykt, is zeer goed teegens alle *vergif*. Ja alleen het *Poeder* daar van op het Hoofd der *Slangen* gestroyd, of haar in den *Mond* geworpen, dood de zelve. Doed ook de *Wormen* in 's menschen Ligchaam sterven. *Plin. l. 20. c. 21.*

XLII HOOFDSTUK.

ANEMONE.

Verscheyde namen.

DEeze zeer bevallijke en schoone *Bloem*, van elk hoog bemind, word, mijns weetens, door geheel *Europa* met geenen anderen naam genoemd, na het *Grieksche* woord Ἄνεμος, het welk zoo veel als *Ventus*, of *Wind*, beteekend: waarom zij ook van veele FLOS VENTI, of WINDBLOEM; in het *Hoogduytsch* WINDROSLEIN word geheeten; vermits ze door de *Wind* lichtelijk beschadigd word; en de zelve gantsch qualijk kan verdragen: maar niet, gelijk PLINIUS heeft gemeend, om dat ze niet, door drift der Natuur, word geopend, dan als de *Wind* wayd; het welk de dagelijksche ervarentheyd ons geheel anders leerd, wijl ze ook open gaat met gantsch stil Weêr.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheydene soorten, verschillende in de gedaante harer *Bladeren*; te weeten: *Twee verscheydene soorten.*

I. ANEMONE LATIFOLIA, of *breed-bladerige Anemone*; en II. ANEMONE TENUIFOLIA, of *Anemone met smalle Bladeren*.

Doch zoo iemand de ANEMONE zou willen *onderscheyden* na de zeer bevallijke en verwonderens-waardige verandering harer uytmuntend-schoone *Bloemen*, die zou van noden hebben zoo veele bijzondere *namen*; als'er *dagen* in een *jaar* komen. Men bevind, dat ze al te zamen van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn. Zij willen op de volgende wijze zijn behandeld, en in acht genomen, het zij buyten in de aarde gezet, of in Potten geplant, om 's *Winters* binnens huys gebragt te konnen worden. *Meenigvuldige verandering der Bloemen.*

Verkies een *Bed* in uwen *Hof*, warm en wel teegens het *Noorden* geleegen, op dat het, bevrijd voor *koude* en *sterke Noorde-winden*, de meeste tijd van de dag onverhinderd mag bestraald worden van de *Zuyder Zon*. Leg daar onder in, een halve voet hoog, warme, digt in een getreedene Paerdemist: daar op weer een halve voet hoogte van de zelve Mist, doch een jaar oud, met een tamelijk deel Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd; indien de grond van naturen vochtig is: maar indien droog, zoo neemt men daar toe half *Hoedanig men de grond*

oude Paerde- en half een of twee-jarige kleyn-gewreevene Koeyemist; want het is zoo dienstig als voordeelig, in vochtige aarde Paarde- en in drooge Koeyemist te gebruyken. Doe hier op, de hoogte van ruym twee vingeren breed, geheel zandige goede aarde; en daar op de *Anemone-bollen*: dan daar over weer zoo veel van de gemeldde gantsch zandige aarde, dat de Bollen een goede vinger, of een geheele duym-breed, daar van bedekt zijn. Stroy voorts daar over heenen, anderhalve duym hoog, een- of twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, wel doormengd met een-jarige, of noch ouder, Hoenderdrek. Daar over al weer een weynig gemeene grond; zoo dat de *Anemone-bollen* vier vingeren breedte diep onder de aarde komen te leggen. Dit moet geschieden in de Maand van *September, October*, of *Februarius*, indien ter dier tijd de aarde onbevroren is. Om vroeger *Bloemen* te hebben, zijn de Maanden *September* en *October* bequamer. Maar om de *Bollen*, of *Wortelen*, te beeter te doen aangroeyen, en minder verrotting onderworpen te zijn, houde ik de Maand *Februarius* voor beeter. Men moet dit ook verrichten met een afgaande Maan, een weynig voor het laatste *Quartier*; en wel letten, dat ze op de voor-gemeldde diepte worden gelegt: want dan worden de *Bollen* veel grooter, de *Bloemen* heerlijker, netter, de verwen volmaakter; en vermeenigvuldigen haar zeer veel; het welk ze, hooger gezet zijnde, geenzins zullen doen. Moeten dan ook veel meer gevaar van verderving uytstaan; vermits ze, door de Reegen eerst opgezwollen zijnde, door een daar op volgende droogte weer inkrimpen; daar na, door nieuwe vochtigheyd, al weer zwellen, 't welk de *Bollen* zeer krenkt; zoo dat ze, of ze schoon noch in het leeven blijven, eevenwel het vermogen niet hebben, om zulke schoone *Bloemen*, als wel anders, voort te brengen.

moet toe maken en bereyden / *waar in deeze Bollen buytens huys gezet zullen worden.*

Wil ook iemand deeze *Bollen* in de aarde zetten een weynig voor de volle Maan in de genoemde Maanden, zoo zullen ze wel ruym zoo groote *Bloemen* leeveren, maar op verre na niet zoo net en aardig. Daarenboven staat noch waar te neemen, dat het gemeldde *Bed* voor laag en achter hoog teegens de Zon opgaande geschikt, in het rond, of vierkant, met Greyne deelen bezet, en boven over met houte Vensteren gedekt moet zijn, welke men voor veele *Reegenen, Sneeuw*, of sterke *Vorst*, kan laten neer-vallen, of toe doen: ook met stroo en varssche Paerdemist boven en aan alle kanten wel dik bezorgen. Eerst kan men van binnen een hayren kleed daar over heen leggen, en dan daar op de Vensteren, op dat de strenge *koude* te minder mogt doordringen.

Hoe de zelve gezayd moeten zijn,

Als nu de *Vorst* voorbij is, en de Maand *Februarius* aankomt, doed men ze met goed Weêr, in het geheel of ten halven, na geleegentheyd van de tijd, weer open, doch ook weer toe; niet alleen 's nagts, maar ook inzonderheyd als het *koud* is, of *rijpt*, of veel *reegend*, of *waayd*; want hier ontrent zijn ze zoo teeder en gevoellijk, dat niet slegts de opene *Bloemen*, maar ook de *Knoppen* zelfs, door de *wind* dikmaal worden verslagen, en onvolmaakt te voorschijn komen, eer men eens daar op bedagt is geweest.

en hoe voorts waar te neemen.

Voor de *Anemonen*, welke men wil in Potten zetten, om zoo te bewaren: moet men de aarde op de volgende wijze bereyden.

Neem een deel twee-jarige Koeyemist, een deel Mol van verrotte Boombladeren: een deel een- of twee-jarige Hoenderdrek; twee deelen gemeene aarde, waar op in een jaar tijds niet gezayd noch geplant is geweest; en twee deelen grof zand, waar bij geen zoutigheyd word gevonden. Arbeyd dit alles wel ter deege door malkander, een maand of zes weeken voor de tijd, dat gij van meening zijt de *Anemone-bollen* daar in te zetten; t'elkens om den agtsten dag de zelve eens omsmijtende.

Bereyding van de aarde voor de Anemone-bollen,

Vul dan hier meê uwe Potten, en steek uwe *Bollen* daar in: de *Knoppen*, daar de *Bladeren* en *Bloemen* uyt voortkomen, boven; niet meer dan drie duymbreed diep, op de voorgenoemde tijd, en met de gemeldde Maan. Wagt ze in het voorjaar wel nauw voor veel *reegen*, *schrale* en *hayrige Winden*, zoo lang zij noch weynig *Loof* hebben geschoten: ook als ze alreeds *Knoppen* voor den dag beginnen te brengen. Dus handelende, zult gij zeer schoone *Bloemen* daar van winnen.

welke men in Potten wil zetten.

Als nu eyndelijk de *Bladeren* vergaan en geel geworden zijn, ook de *Bloemen*, als haren tijd uyt gediend hebbende, vervallen, mogen hare *Wortelen* niet langer in de aarde blijven: maar zonder verzuym moet men ze terstond opneemen, afwasschen van al hare onzuyverheyd; reynigen van alle verrotting, indien'er eenige aan vernomen word, en op een zoo wel drooge als luchtige plaats leggen, tot dat de tijd aankomt, om haar weer aan de aarde te beveelen.

Tijd van opneeming.

KRACHTEN.

Anemone is heet en verdrogende tot in den derden graad; ook scharp en bijtende van aart. Word derhalven geoordeeld, veel bequamer te zijn, om van buyten als van binnen gebruykt te worden. *Lonicer. l. 2. c. 53.*

De *Bladeren*, gestoten en opgelegt, geneezen de *zwellende* of *zweerende Nagelen*. De zelve, desgelijks de *Bloemen*, ook de *Wortel*, in Edik gekookt, en daar meê de Mond gespoeld, maken de *Tanden vast*, en verdrijven de *Tandpijn*. *Dodon. l. 14. c. 7.*

In Spaansche Wijn gezoden, en daar meê de *Oogen* gebet, is dienstig, om der zelver *vurigheyd* te verjagen, en 't *Gezicht* klaar en helder te maken. *Camer. l. 2. c. 107.*

In Fransche Wijn gekookt, reynigen ze de *Melaatsheyd*, alle *vuyle gezwellen*; en vermeerderen het *Zog* in der Vrouwen Borsten, daar van gedronken. *Diosc. l. 2. c. 107.*

De *Wortelen* in de Mond gehouden, het zij geheel, of geknauwd zijnde, trekken uyt het Hoofd alle *slijmerige* en neerschietende *vogten*. Openen ook de *lucht-gaten van de Aderen*. *Galen. lib. Med. Simp. 6.*

XLIII HOOFDSTUK

AMBROSIA.

Een aangename en welriekende *Plant*, word van ieder alleen met deezen, en, mijns weeten, met geenen anderen naam genoemd. *Geen andere naam.*

Zij bemind een goede, luchtige, en zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist doormengd: een opene, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats; ook matige vochtigheyd. Is teeder van aart. Geeft in deeze Landen ter nauwer nood *Bloemen*, maar noyt eenig volkomen *Zaad*. Kan geen *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of *Vorst*, verdragen. Blijft ook noyt de *Winter* over in het leeven; al word ze, in een Pot staande, bij tijds binnens huys gebragt, en voorzichtig in acht genomen.

Wat voor een aarde zij begeerd. / *Teederheyd.*

Moet derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, in ieder *Voorjaar* op nieuws (het *Zaad* bekomen hebbende) weer gezayd worden niet boven een stroo-breedte diep, en in een Pot bewaard zijn, op een wel-geleegene plaats. *Aanwinning.*

KRACHTEN.

Ambrosia heeft een bedwingende, te rug-drijvende en te zamen-trekkende kracht. Stopt derhalven, en belet de neerschieting der *Catarrheuze* *Diosc. l. 3. c. 129. Ætius l. 1. Serm 1.*

rheuze vochtigheeden op eenige deelen des Ligchaams, bij wijze van *Cataplasma* daar op gelegt.

Camerar. l. 3. c. 93. In Wijn gezoden, verdrijft alle *gezwellen* aan den hals. Met het daar uyt geparsfte Zap de *Oogen* gewasfen, verjaagd en verteerd de *loopende vochtigheyd*, en het *tranen* der zelve.

XLIV HOOFDSTUK.

DILLE.

Namen.

GEnoeg aan ieder bekend, word in 't *Neederlandſch* alleen met deezen naam genoemd. In het *Latijn* geheeten ANETHUM: in het *Hoogduytſch* DILL: in het *Franſch* ANET; en in het *Italiaanſch* ANETO.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Plant* heeft liever een gemeene, zandige, gemeſtte, als een ongemeſtte grond. Bemind een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen. Word niet boven de vijf maanden oud. Geeft in de *Zomer* volkomen *Zaad*, en vergaat daar na langzamelijk met'er tijd.

Aanwinning.

Moet derhalven in ieder *voorjaar*, met een wasſende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws gezayd zijn: of ſlaat ook wel van zelfs uyt het neergevallene *Zaad* overvloedig op, gelijk men jaarlijks genoeg verneemd.

KRACHTEN.

Galen. lib. Fac. Simp. 6. Dioſc. l. 3. c. 67.

DIlle is verwarmende en verdrogende in den tweeden-graad. Moet niet te veel gebruykt, of gegeeten worden. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, doed gemakkelijk *wateren*. Verdrijft de *Buyk-krimping*: vermeerderd het *Zog* in der Vrouwen Borſten; belet het opwerpen van de *Maag*; verwekt *Slaap*; zuyverd de *Moeder*, en verhinderd de *opſtijging* der zelve.

In Water gekookt, en Bads-wijze daar in gezeeten heeft de zelve werking.

Plin. l. 20. c. 18. Het *Zaad* gedroogd, en gepulverizeert, verdrijft de *Hik*. Gelegt op de *gezwellen* der *heymelijke Leeden*; ook op alle *vochtige zeeren*, geneeſt de zelve.

Apulej. lib. Herb. cap. 121. De *Bloemen* in Oly gekookt, en daar meê de Slaap des Hoofds beſtreeken, doed de *Hoofdpijn* vergaan.

Ægin. l. 7. c. 3. De Oly, daar *Dille* in gezoden is geweeſt, is zeer verzachtende en verteerende. Doed wel *ruſten*; en brengd alle *rauwe vochtigheyd* tot een volkomene *rijpheyd*.

XLV HOOFDSTUK.

ANGELICA.

Verſcheyde namen.

IS een welriekende en zeer heylzame *Plant*. Word, zoo wel in het *Neederlandſch* als in het *Latijn*, met geenen anderen naam genoemd; ook zoo in 't *Italiaanſch*. In 't *Hoogduytſch* ANGELIC, BRUSTWURTZ, en ook HEYLIGEN GEIST-WURTZEL: in het *Franſch* ANGELIQUE.

Zes onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* onderſcheydene, en geen onaangename ſoorten; namentlijk:

I. ANGELICA MAJOR SATIVA, of *groote tamme Angelica*. II. SYLVESTRIS MAJOR, of *groote wilde Angelica*. III. SYLVESTRIS MINOR, of *kleyn wilde Angelica*. IV. AQUATICA, of *Water-angelica*, om dat men haar ontrent de Wateren ziet voortkomen. V. TENUIFOLIA, of *Angelica met teederder en ſmaller Bladeren*, als eene der alreeds genoemde ſoorten. VI. ANGELICA AMERICANA BACCIFERA, of *Americaanſche Angelica met bruyn-roode Beziën*, Druysſwijze bij malkander hangende: welke eerſt groen; daar na bruyn-rood; en eyndelijk, uytdrogende, zwart worden. De grootte is als die van de kleyne *Corinten*. In de zelve vind men het *Zaad*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemeſtte aarde: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water; inzonderheyd de ANGELICA AQUATICA, of *Water-angelica*. Door *zaying* voortgekomen zijnde, *bloeyen ze* in de tweede *Zomer*, en geeven volkomen rijp *Zaad* in den Herfſt; doch daar meê verſterven ze. Konnen ſterke koude, en alle andere ongeleegentheeden des geheelen *Winters* zonder merkelijke ſchade uytſtaan. Eevenwel is de ANGELICA TENUIFOLIA, of *ſmal-gebladerde Angelica*, wat teederder als de andere; zoo dat ze dikmaal door geen al te felle *Vorſt* van het leeven word beroofd.

Bladeren der ſmal-gebladerde Angelica.

De *Bladeren* van deeze ſoort zijn in het geheel niet meer als een hand lang en breed; doch ieder deel der zelve ter nauwer nood de kleynſte vinger breed, een lid van een vinger, wat meer of min, lang; echter van verwe, ſtelling en gedaante die van de *tamme Angelica* niet ongelijk; hoewel aan hare randen rondom niet zoo grof, maar zeer teeder en ſubtyl *ingeſneeden*; ook van een zeer bevallige aanſchouwing. Uyt wiens binnenſte *Hert* voortkomt een ronde *Steel*, uyt eygener aart niet hooger als twee voeten opſchietende.

Angelica met Beziën uyt America.

De ANGELICA AMERICANA BACCIFERA, of *Angelica met Beziën uyt America*, heeft groote en meenigvuldige *Bladeren*, niet zoo digt, gelijk de andere, aan hare, ronde, een weynig ruyge boven aan de eene na de Zon gekeerde zijde; doch onder geheel Caſtanien bruyne, of bruyn-roode, gladde en blinkende *Steelen*; maar hol en doorluchtig geſteld; ook teeder en dun, doch hardachtig van natuur; weynig van reuk; onder meer ruygachtig als boven; met een regt-doorlopende *Ader* in het midden voorzien; waar uyt veel andere genoegzaam zichtbare, en niet veel in grootte verſchillende, ter zijden uytlopende, voortkomen. Zijn vercierd met een aangename zoo wel donkere als bleeke groenheyd; ook met zeer net en kleyngetandde randen. Ieder *Blad* ruſt op een *Steeltje*, bijzonder geſteld in drieën, ook wel in vijven en meer, teegens malkander over zittende; waar van het middelſte het grootſte is, aan de eene zijde gemeenelijk wat ronder als aan de andere; en voor in een ſpits, zomtijds een weynig kromachtig geboogen punt eyndigende.

Gedaante der Bladeren.

Der Bloemen.

Deeze ſoort geeft zoo wel ter zijden als uyt de bovenſte punten der *Takjens* veele bij malkander gevoegde kleyne groene *Knopjens*; welke de een na de ander opengaande, kleyne, bleek-witte en Stars-wijze geſtelde *Bloemtjens* vertoonen; doch zonder eenige reuk. Beſtaan uyt vijf hol-geſtelde, zeer lichtelijk na beneeden omſlaande, ook ſpits en niet rond toegaande *Bladertjens* (gelijk in de FIGUUR der voorgaande drukken qualijk geteekend is): hebben ook inwendig vijf kleyne witte *Draadjens*, op welke vijf kleyne ronde *knopjens* groeyen: die met'er tijd vergaande, het gemeldde *Zaad* na laten. Zie de bij gaande FIGUUR, eygentlijk na het leeven geteekend.

Zaad.

Wortel.

De *Wortel* is uytwendig van een bleeke verwe; inwendig wit, in veele tamelijk dikke *zijde-takken* zich verdeelende; weynig van reuk; ook, in de Mond geknauwd wordende, niet ſterk van ſmaak; inwendig eevenwel met een *houtachtig Pit*, of *Marg*, voorzien.

Lang leevenheyd.

Deeze nu beſchreevene ANGELICA AMERICANA BACCI-

BACCIFERA, of *Americaansche Angelica met Beziën*, en de ANGELICA SYLVESTRIS MINOR, of *kleyne wilde Angelica*, vergaan niet zoo haast, maar blijven lange jaren in het leeven. *Bloeyen* ook ieder *Zomer*, en geeven haar volkomen *Zaad*; waar door ze konnen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Men moet het *zayen* in een Pot, met een wassende Maan van *September*, *October*, *November*, of *Februarius*, vermits 't wel vijf of zes maanden in de aarde blijft leggen eer het opkomt. Daarenboven geschied de *aanwinning* door hare aangewassene *Wortelen*, welke men met de gemeldde Maan van de *oude* afneemd, en verplant.

Aanwinning van deeze

De andere soorten van *Angelica* worden niet anders *vermeerderd*, als alleen door haar *Zaad*; op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan niet boven een stroobreedte diep in de aarde gelegt.

en de andere soorten.

KRACHTEN.

Matth. l. 4. cap. 111.

DE ANGELICA MAJOR SATIVA, of *groote tamme Angelica*, welke gebruykt word boven alle andere soorten, wijl ze de beste van allen is, heeft een verwarmende en verdrogende aart in den tweeden graad: is daar beneevens openende, verteerende, en dun-makende.

Fuchs. Hist. Plan. c. 43.

Het vierde deel van een lood deezer *Wortel* met Wijn ingenomen, of alleen een stukje daar van 's morgens gegeeten, of zomtijds door den dag geknauwd, is zeer goed teegens alle *vergif*; en de *Pest*, als men 's morgens in Rooze-water daar bij doed een *Drachma Theriac*, en terstond daar op zweet. Bewaard de Menschen voor een *giftige besmettende lucht*. Maakt rijp en doed lossen alle *slijmerige* en *taye vochtigheeden* van de *Borst* en *Longe*: opend de verstoptheyd van *Leever* en *Milt*: drijft uyt de *Nageboorte*: doed de *Maandstonden* voortkomen: is zeer bequaam, om gebruykt te worden in *Koortzen*, en in het begin van *Pleuris*: scheyd het *geronnene Bloed*; versterkt de *Maag*: verwekt *eetens-lust*; verquikt het *Hert*: geneest alle *inwendige zeeren*; maakt een *goeden Adem*: verdrijfd de *Hoest*, en het *Graveel*: doed gemakkelijk *wateren*. Geneest ook de *beeten der dolle Honden*, *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, met een weynig Wijnruyt en *Imperatoria*, of *Meester-wortel*, in Wijn of Bier gezoden, en terstond daar van gedronken. De *Bladeren*, met wat Honig en Wijnruyt gekneusd, en op de giftige *beeten* gelegt, is ook zeer goed.

Ruell. l. 3. c. 52.

Trag. l. 1. c. 140.

Lobel. l. 1. fol. 850.

Durantes Hist. Pl. fol. 30.

Een *Drachma*, of het vierdedeel van een lood deezer *Wortel*, met Wijn ingenomen, is zeer dienstig ingegeeven de *Kinderen*, welke aan de *Pokjens* leggen.

Het *Zaad* gestoten, en met Wijn gedronken, of anders in Wijn gezoden, is van de zelve kracht en werking. Daarenboven zeer goed voor alle *oude Wonden*, als men ze daar meê wascht. Drijft van de *Borst* wech alle *fluymen*: is dienstig voor de *Kortademige*: voor de *vallende Ziekte*, *verkoudheyd*, *Geelzucht*, en *opstijging van de Moeder*.

Dodon. l. 10. c. 24.

Tot een *Poeder* bereyd, met Oly vermengd, en op het *Hoofd* gestreeken, is goed teegens de *Hoofdpijn*.

Het *gedistilleerde Water* van deeze *Wortelen* is desgelijks zeer bequaam, om teegens al de gemeldde gebreeken te gebruyken. In de *Oogen* gestreeken, verdrijfd de *donkerheyd* der zelve. Geneest ook de *Wonden*: neemt wech de quelling der *Ooren*, daar in gedaan zijnde; en verlicht de smerten der geene, die van het *Podagra* worden geplaagd, als men het op de pijnlijdende leeden legt.

Lonicer. l. 2. c. 299.

XLVI HOOFDSTUK.

LASERPITIUM met gladde Bladeren.

DIt zeer aardig *Gewas*, wiens *Bladeren* door de natuur zeer konstig zijn vercierd met een verwonderens-waardige blinkende glans, en een zonderling-bevallijke aantreklijkheyd, word ook van zommige genoemd SILPHIUM, ANGELICA LUCIDA, en LASERPITIUM LUCIDUM.

Namen.

Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart een goede zandige aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemist en het Mol van verrottede Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, wel geleegene plaats; en tamelijk veel Reegen. Verdraagd, buyten blijvende, *Sneeuw*, *Hagel*, felle *Vorst*, en alle andere ongemakken der *Winter*, zonder eenige schade. Blijft niet meer als twee *Zomers* in het leeven. Geeft in het tweede jaar *Bloemen*; en in *Augustus* volkomen rijp *Zaad*; waar meê ze versterft. Moet derhalven in ieder, of om het tweede *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* weer op nieuws, niet diep, in een Pot, of houte Vaatje, zijn *gezayd*. Hier door word deeze *Plant* genoegzaam *vernieuwd* en *aangewonnen*.

Wat voor een aarde deeze Plant begeerd.

Aanwinning.

De gemeldde *Bladeren* komen voort uyt een korte, ronde, tamelijk dikke, doch onder in verscheydene Takken verdeelde, van binnen witte, van buyten roodachtige, of Paers-verwige *Wortel*; zeer krachtig en bitter van smaak. Zijn een Maatvoet, wat min of meer lang; achter alderbreest; op de wijze der *tamme Angelica* in veele deelen gescheyden; doch veel kleynder en holler, twee en twee gemeenelijk regt teegens over malkander: onder als met *Vleugelen* gesteld aan hare *Steel*, welke dik, van binnen hol; aangenaam van reuk, bleek-groen van verwe is. Voor eyndigen ze in een; al te zamen spits toegaande: aan de randen aardig, doch niet van een gelijke grootte of dikte, ingezaagd; eevenwel alle voorzien met een spits en scharp puntje, gelijk een *Doorntje*. Achter zijn ze een duym breed; voor smaller; donker-groen van verwe; lichtelijk geel wordende, en niet sterk van reuk: inwendig vercierd met veele doorlopende *Aderen*. Uyt het *Hert* komt te voorschijn een rondachtige gestreepte *Steel*, nauwlijks een voet hoog; boven voorzien met veele *Bloemtjens*, op lange *Steeltjens* in het ronde gesteld, na de wijze van *Angelica*, doch grooter *Zaad* geevende.

Beschrijving der Bladeren.

Bloemtjens.

Zaad.

KRACHTEN.

LAserpitium is warm en droog, in 't begin van den tweeden graad. 't *Zap*, geparst uyt de *Bladeren* en *Wortelen*, met Wijn ingenomen, strijd teegens alle *vergif*. Is goed voor den *Hoest*, en een *benauwde Borst*, inzonderheyd met wat Zuyker en Honig vermengd. Verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: jaagd af de *doode Vrucht*, en de *Nageboorte*. Geneest de *beeten* der *dolle Honden*, en *Scorpioenen*. Met Azijn en Peeper vermengd, dan op de *schurftheyd* gestreeken, heeld de zelve; verdrijft het *springend Vuur*, en verhinderd de *uytvalling van het Hoofd-hayr*.

Deugden van het Laserpitium teegens veele Gebreeken.

XLVII HOOFDSTUK.

A N Y S.

WAar van het *Zaad* elk genoeg bekend, en allerweegen zeer gebruykelijk is, werd in het *Neederlandsch* alleen met deezen, en geenen anderen naam genoemd. In het

Namen.

Latijn

ANGELICA BACCIFERA.

LASERPITIVM LVCID

ANTHYLLIS VESICARIA HISPANICA.

Latijn ANISUM: in het *Hoogduytsch* ANISZ, in het *Fransch* ANIS; en in 't *Italiaansch* ANISO.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze *Plant* bemind van naturen een goede, zandige, gemeene aarde, met twee-jarige Paerdemist matig voorzien: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig Reegen. Geeft elke *Zomer Bloemen*, en in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; waar meê ze vergaat; vermits de Natuur, haren loop voltrokken hebbende, dan niets meer vermag.

Aanwinning. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April*, in ieder *Voorjaar* weer op nieuws niet diep in de aarde *gezayd* werden. Sie hier op na 't *Hoofdstuk*, waar in verhandeld werd 't ANYSKRUYD UYT AMERICA.

KRACHTEN.

Dodon. lib. 10. c. 3. Het *Zaad* van *Anys*, het welk van deeze *Plant* alleenlijk werd gebruykt, is warm en droog in den tweeden Graad; voor elk zeer gezond.

Ægin. l. 7. c. 3. Uyt de hand gegeeten, of in wijn, of in Spijzen genuttigd, verdrijfd de *Winden*, *Buyk-krimping*, het oprispen van de *Maag*, en de *Engborstigheyd*. Maakt een goeden *Adem*; vermeerderd de *Melk* in der Vrouwen Borsten; doet wel *Wateren*: stild de *witte Vloeden* der Vrouwspersonen. Verwekt de lust tot 't *echte Werk*. Geeft de *beeten* der *vergiftige Dieren*: belet het *braken*: doed de *Steen* rijzen: verjaagd de *Hik*; verligt de *Vrouwen in barensnood*: veroorzaakt een goede *verwe* des *Aangezigts*: bevorderd het *zweeten*; en verzacht alle harde *Gezwellen*.

Averroes lib. Simp. c. 42.
Diosc. l. 3. c. 65.

Plin. l. 20. c. 17. Op 't vuur gedroogd, met Zuyker of Honig vermengd, en zoo genuttigd, verdrijft den *Hoest*, en doet de *Fluymen* gemakkelijk uytwerpen.

Gedroogd, en met roode Wijn ingenomen, stild de *Bloedgang*, of *Roode-loop*, en helpt de geene, welke zich gedurig *geparst* vinden om haar *Gevoeg* te doen, doch niet konnen.

Durantes Hist. Plan. fol 32. 't *Gedistilleerde Water* van *Anys* vermag eeven 't zelve. Desgelijks de *Anys-oly*, doch veel krachtiger. Geneest ook allerley *koude Gebreeken*: versterkt de *Zeenuwen*; en met Geneever-water gedronken, geneest alle qualen van de *Moeder*: is derhalven zeer dienstig voor alle Vrouwen, en een *pestilentiale Lucht*.

XLVIII HOOFDSTUK.

ANTHYLLIS.

Naam. Dit *Gewas*, van geen onaangename aanschouwing, werd zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn*, *Hoogduytsch* en *Fransch* met geenen anderen, mijns weetens, als deezen naam genoemd. De *Italianen* zeggen ANTILLIDE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* onderscheydene soorten, namentlijk:

Zeeven onderscheydene soorten. I. ANTHYLLIS LENTIFOLIA, of *Anthyllis met Linze-bladeren.* II. VALENTINA, of *Anthyllis van Valencen in Spaanje.* III. LEGUMINOSA BELGARUM FLORE LUTEO, of *Anthyllis der Neederlanderen met een geele Bloem.* IV. ANTYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLORE RUBESCENTE, of *Spaansche Anthyllis met roodachtige Bloemen*, en *Zaad*, zittende in ronde *huysjens*, *Peuls-wijze*, aan malkander. V. VESICARIA HISPANICA FLORE TOTO RUBRO, of *Spaansche Anthyllis met een geheel roode Bloem*, en *Blaasjens* daar 't *Zaad* in groeyd. VI. VESICARIA HISPANICA FLORE LUTEO, of *Spaansche Anthyllis met blaesjens*, *en een geele Bloem.* VII. ANTHYLLIS VESICARIA MAJOR INDICA, of *groote Indsaansche Anthyllis met Blaesjens*; een zeer aardig *Gewas*, ook op der aarde kruypende; 't welk ik voor de eerstemaal heb gezien in den Hof van de Heer Burgermeester BISCHOP te ROTTERDAM, daar na ook zelfs *bloeyende* gehad heb. Niet alle zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij hebben geerne een goede, zandige grond, voorzien met twee-jarige Paerdemist: een opene, warme, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Tamelijk wel konnen ze *vriezend* Weêr uytstaan, ook meer andere ongeleegentheeden der *Winter*; behalven het *Anthyllis met Linze-bladeren*; 't welk, als veel teederder zijnde, 's *Winters* binnens huys gebragt, en op een luchtige, bequame plaats gesteld moet werden, waar in men met sterke *Vorst* vuurd; ook moeten ze bewaard zijn voor alle Tochten.

Bladeren der Spaansche Anthyllis met roodachtige Bloemen. De ANTHYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLORE RUBESCENTE, of *Spaansche Anthyllis met roodachtige Bloemen*, aan hare teedere, tamelijk-lange, gestreepte, ronde *Steelen* veelvoudig *ayrs-wijze* boven malkander zittende, heeft veele teedere Bladeren, ontrent een Stroobreedte breed, en 't lid eener vinger, wat min of meer, lang; twee en twee regt teegens over den anderen, aan een in het midden regt-doorgaande, en een weynig roodachtige *Steel* gesteld; doch voor in een alleen eyndigende; te zamen de lengte van een hand uyt brengende; dun en teeder van aart, hol van malkander gescheyden, voor stomp toegaande; en daar voorzien met een geheel kleyn puntje, op de wijze van een *Doorntje*: ook in 't midden met een groote *Ader*, of *Rugge*; waar uyt ter zijden spruyten eenige andere kleyne, eeven zigtbare, opwaarts gekeerd.

Bloemen. Al deeze soorten *bloeyen* in de tweede *Zomer*. Geeven gemeenelijk, bij goede Jaren, volkomen *Zaad*, en sterven dan. Doch het ANTHYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLORE RUBESCENTE, of *Spaansche Anthyllis met roodachtige Bloemen*, vergaat zoo haast niet, maar blijft eenige jaren lang in 't leeven. *Bloeyd* niet alleen ieder *Zomer*, maar geeft ook volkomen *Zaad* of *Vrucht*, zeer gelijk 't Zaad van het HEDYSARUM CLYPEATUM, of *Schild-dragende Hedysarum*, doch een weynig langwerpiger-rond. Zaad.

Aanwinning. Al de andere soorten werden alleen door haar *Zaad aangewonnen*; 't welk men met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep in de aarde legt.

KRACHTEN.

Galen. lib. Fac. Simp. 6. Anthyllis is verdrogende in den eersten Graad; daar beneevens afvagende van aart, kleevende, en dun van deelen.

Am. Lusit. l. 3. c. 150. De *Bladeren* gestoten, met een weynig Wijn vermengd, dan op *Wonden* en *Zeeren* gelegt, geneezen dezelve. Verdrijven ook de *Vlekken des Aangezigts*. Met Melk en Oly van Rozen vermengd; dus op de Navel gedaan, verligt de *Moeder* der Vrouwen, welke met *koude vochtigheeden* beladen is. Met Wijn gedronken, verrigt eeven 't zelve: verdrijft ook de *pijn* en *krimping des Buyks*; de *koude Pis*, en verzacht de smert der *Nieren*; desgelijks der *Lendenen*, een lood, of anderhalf, daar van met Wijn gebruykt: jaagd ook uyt de *Nageboorte*, en doet het *Water der Blaas* lossen.

Diosc. l. 3. c. 153.
Plin. l. 26. c. 15.

In Wijn met een weynig Zout en Oly gekookt, dan daar van gedronken, doet *Melk in der Vrouwen Borsten* komen.

XLIX HOOFDSTUK.

MAANKRUYD.

Verscheydenamen. Een aardig *Gewas*, op de aarde kruypende; heeft deezen naam in 't *Neederlandsch*, om dat men 't *Zaad* plat en rond ziet, gelijk de *Maan*; twee *Zaden* gemeenelijk

bij

bij malkander zittende. In 't *Latijn* geheeten LUNARIA; ook wel, weegens de groote gelijkheyd en overeen-koming, ANTHYLLIS LUNATA, of *Anthyllis met een Maan-gelijk Zaad*: in het *Hoogduytsch* MONDKRAUT: in 't *Fransch* LUNAIRE: in 't *Italiaansch*, gelijk in 't *Latijn*, LUNARIA.

Wat voor een grond het bemind. Dit *Maankruyd* bemind uyt eygener aart een luchtige, varsch-omgesmeetene, en met twee-jarige Paerdemist tamelijk voorziene grond: een opene, vrije, warme, of wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft van naturen niet meer dan eene Zomer in 't leeven. Zaad. Geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, wanneer 't in begin van *May* is opgekomen; anders of niet, of zeer laat; en daar meê versterft het.

Aanwinning. Moet derhalven ieder jaar, door haar volkomen rijp geworden *Zaad*, met een wassende Maan van *April* niet boven een Stroo-breedte diep in de aarde gelegt, *aangewonnen* werden.

Eygentlijke beschrijving. Dit *Gewas* krijgd, uyt een teedere en witachtige *Veezel-wortel*, vier, vijf, en ook wel meerder *Steelen*; waar uyt veel andere korter ter zijden voortkomen, ten naasten bij een *Penne-veeder* dik; twee, ook wel derdehalf voeten lang, ontrent in 't rond gesteld; niet opstaande, maar langs de aarde kruypende; zijnde rond; aan de bovenste zijde, welke na de Zon gekeerd legt, wat roodachtig; onder bleek-groen van verwe, en met een witachtige *wolligheyd* bekleed. Waar aan aardige *Bladeren*, nu uyt de een dan uyt de andere zijde van de gedaante der Bladeren. van de *Steel*, boven malkander, groeyen: zijnde in vijf, ook wel in zes deelen, niet regt teegens malkander over aan haar *Steeltje* zittende, geheel gescheyden (op de wijze van het ANTHYLLIS LEGUMINOSA BELGARUM FLORE LUTEO, of *Anthyllis der Neederlanders met een geele Bloem*) waar van de onderste 't lid van een vinger lang, en een halve vinger, wat min of meer breed zijn, voor eevenwel in een eyndigende: welk voorste het grootste, langste en breedste van allen: ook in 't midden tusschen twee, gemeenelijk teegens malkander over-komende, en alzoo vooraan een *drie-blad* uytmakende, gesteld is: alle nochtans voor stomp toegaande; van verwe bleek-groen; dikachtig, vol zap, ruyg, een weynig bitter van smaak, en te zamen-trekkende; ook voorzien met eenige teedere *adertjens*, doch uytwendig gantsch niet zigtbaar. Tusschen welke Bladeren onordentelijk, zoo wel voor als Bloemen. ter zijden, of in 't midden van de Steel, kleyne geele *Bloemtjens*, gemeenelijk twee bij malkander gevoegd, die van 't SCORPIOIDES-KRUYD, of ANTHYLLIS zeer gelijk, voortkomen, rustende op lange, dunne *Steeltjens*, boven eeven onder dezelve met een groen *blaadje* vercierd. Na weynige dagen vallen ze af, na- Zaad; en oorsprong des naams. latende ook twee bij malkander zittende *Zaad-knoppen*; tamelijk dik, groot, rond, als de *Maan*, een *Rondas* of *Schild* gelijk zijnde; plat, van verwe blinkend-groen, en voorzien met teedere, bleek-gekartelde randjens; waar in 't *Zaad* werd gevonden, van gedaante een groote *halve Maan* gelijk, plat, doch dikachtig, bleek-geel van verwe, en blinkende.

KRACHTEN.

Deugden. MAankruyd, of *Lunaria*, heeft een verkoelende kracht. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, of 't *Poeder* der gedroogde Bladeren gestoten, en gelegt op *verhitte Gezwellen*, de *beeten* en *steeken* van *Scorpioenen*, *Slangen*, en andere giftige Dieren, geneezen dezelve. Verkoelen ook alle andere *heete gebreeken*, welke verkoeling nodig hebben.

L HOOFDSTUK.

APHACE.

Naam. WErd, mijns weetens, met geenen anderen naam in het *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* APHACA: in 't *Italiaansch* AFACA.

Wat voor een aarde dit Gewas begeerd. Dit *Gewas* bemind een goede, zandige, wel-gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. *Bloeyd* in de eerste *Zomer*; en geeft volkomen rijp *Zaad*. Sterft eevenwel niet zoo straks, maar blijft twee, ja dikmaal drie jaren in 't leeven, en *bloeyd* lang, zeer vermakelijk te zien. Verdraagd ook vrij wel de koude der *Winter*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds.

Aanwinning. Kan door geen ander middel *aangewonnen* werden, als alleen door 't rijpe *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* moet in de aarde gelegt werden.

KRACHTEN.

Gal. l. med. Simp. 6. Diosc. lib. 2. c. 178. DE *Aphace*, zijnde een soort van *Wikken*, is verdrogende en te zamen-trekkende van aart. De gekookte *Vruchten* verteeren de vochtigheyd van de Maag; stoppen de loop des Buyks; doch zijn zeer zwaar om te verteeren.

LI HOOFDSTUK.

KALFSMUYL.

Verscheyde namen. EEn aardig en beziens-waardig *Gewas*; werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige ORANT genoemd: in 't *Latijn* ANTIRRHINUM: in het *Hoogduytsch* LŒWENMAUL: in 't *Fransch* MURON VIOLET; en in 't *Italiaansch* ANTHIRRINO.

Verscheyde aardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige soorten, als:

I. ANTHIRRINUM MAJUS LATIFOLIUM, of *groot breed-bladerig Kalfsmuyl*, II. MAJUS LATIFOLIUM SEMPER FLORENS LUSITANICUM, of *groot breed-bladerig altijd-bloeyende Kalfsmuyl uyt Portugal.* III. MAJUS ANGUSTIFOLIUM, of *groot Kalfsmuyl met smalle Bladeren.* IV. MINUS ANGUSTIFOLIUM, of *kleyn Kalfsmuyl met smalle Bladeren.* V. ANTHIRRHINUM MINIMUM, of *alderkleynste Kalfsmuyl*, 't welk anders ook werd genoemd CAPUT SIMIÆ, of *Apenhoofd*; en dan noch eenige andere. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Echter beminnen ze al te zamen een goede, zandige, wel-gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats. Konnen niet alleen veele vochtigheyd, maar ook sterke *koude*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter* verdragen voor 't eerste jaar. Want in de eerste *Zomer* vergaan ze niet, maar geeven in de tweede kluchtige *Bloemen*, van een vermakelijke aanschouwing; desgelijks volkomen rijp *Zaad*. Doch dan werden ze door de *Wintersche ongemakken* verteerd en wech genomen: te weeten, al de Leeventijd. soorten van het *Antirrhinum majus Latifolium*, of *groot breed-bladerig Kalfsmuyl*; alhoewel noch zomtijds eenige weynige het derde jaar in 't leeven blijven; doch gantsch zelden. Maar het *Antirrhinum angustifolium flore albo & purpureo*, of *kleyne Kalfsmuyl met smalle Bladeren, en zoo wel witte als purpure Bloemen*; desgelijks het *Antirrhinum minimum*, of *alderkleynste Kalfsmuyl*, blijven niet langer als eene *Zomer* in 't leeven,

Anthyllis Lunata.

ven; geeven in den *Herfst* goed rijp *Zaad*, en versterven dan.

Aanwinning. Deeze soorten konnen door geen andere middelen *aangewonnen* werden, dan alleen door 't gedagte haar *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *Maert* of *Februarius* (wijl 't vrij lang blijft leggen eer het opkomt) niet diep in de aarde werd gezayd. Dikmaal ook slaat 't neergevallene *Zaad* van zich zelfs veelvoudig op: waar door men al veeltijds aardige veranderingen in de *Bloemen* gewaar werd.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. c. 6. ANtirrhinum, of *Kalfsmuyl*, werd, gelijk ook 't *Zaad*, noyt inwendig, maar alleen uytwendig gebruykt.

De *Bladeren*, desgelijks de *Wortelen*, bij zich gedragen, bewaren de Menschen voor de *steeken* der *Scorpioenen*, en alle ander *vergif*.

C. Durant. Hist. Plant. fol. 34. De gedagte *Bladeren* gestoten, met een weynig Wijn vermengd, en op de *Oogen* gelegt, maken een *helder gezigt*, en verdrijven alle *scheemering* van 't zelve.

De *Bladeren* en *Bloemen* vermengd met Oly van Rozen, en Plaesters-wijze op den Buyk gelegt, verwekt der Vrouwspersonen *Maandstonden*, en neemt wech de *opstijging van de Moeder*.

Apul. Hist. Plant. c. 86. *Lonic. l.* 2. *c.* 179. De *Wortel* in Wijn gezoden, en de *Oogen* daar meê gewasschen, verjaagd van dezelve alle *smert*, *zeerigheyd*, en de *traning*.

't Uytgeparste *Zap* met Oly van Leliën vermengd, en 't *Aangezigt* daar meê bestreeken, maakt des zelven *Huyd zuyver* en *schoon*.

LII HOOFDSTUK.

KLEEFKRUYD.

Verscheyde namen. HEeft deezen naam in 't *Neederlandsch* bekomen, vermits het, door de rauwheyd der *Steelen* en *Bladeren*, aan de Kleederen der voorbij-gaande Menschen, waar het de zelve aanraakt, vast blijft hangen. Werd in 't *Latijn* geheeten APARINE: in 't *Hoogduytsch* KLEBKRAUT: in 't *Fransch* REBLE, of GLATERON; en in 't *Italiaansch* SPERONELLA, of APARINE.

Vier onderscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; als:

I. APARINE VULGARIS MAJOR, of *gemeen groot Kleefkruyd*. II. SEMINE CORIANDRI SACCHARATI, of *Kleefkruyd met Zaad als Coriander-zuyker*. III. MINIMA MONTANA LUSITANICA, of *zeer kleyn Berg-kleefkruyd uyt Portugal*. IV. APARINE EXILISSIMA LUSITANICA, of *alderkleynste en teederste Kleefkruyd uyt Portugal*. Alle zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige aarde, met matige twee-jarige Paerdemist door-mengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, (alhoewel men ook het *gemeene groote Kleefkruyd* zeer veel in schaduwachtige plaatzen ziet groeyen) en niet te veel vochtigheyd. Geeven, bij goede *Zomers*, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en versterven dan door een kleyne *Rijp*, of veel koude *Herfst-reegenen*.

Aanwinning. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws weer in Potten gezayd, en niet verplant werden; anders zouden ze geenzins in deeze koude Gewesten eenig rijp *Zaad* konnen geeven; behalven 't gemelde *gemeene Kleefkruyd*; 't welk ieder *Zomer* overvloedig *Zaad* voort-brengende, en op de aarde latende vallen, niet gezayd behoefd te zijn, vermits het van zelfs genoeg opslaat.

KRACHTEN.

Gal. l. Fac. Simp. 6. KLeefkruyd, of *Aparine*, is droog en warm in den eersten Graad; daar beneevens dun van Deelen.

Plin. l. 27. *c.* 5. De *Bladeren* gekneusd, en op de *Wonden* gelegt, doet het bloeden der zelve ophouden. Met Varkens-reuzel vermengd, en dan gedaan op allerley *Zweeren*, *Klieren*, en andere *hardigheeden*, doen de zelve scheyden, verteeren, en geneezen.

Diosc. l. 3. *c.* 104. *Fuchs. Hist. Pl. c.* 14. Twee *Drachmen* van 't *Zap* met Wijn ingenomen, heeld de steeken van *Spinnen*, *Scorpioenen*, *Slangen*, en diergelijke giftige, quaadaardige Dieren. 't Zelve *Zap* in de *Ooren* gedaan, is zeer goed teegens de *Oorsmerten*.

Trag. l. 1. *c.* 167. *Dodon. l.* 11. *c.* 29. Eenige malen door den dag gedronken van 't gedistilleerde Water deezer *Plant*, stild allerley *Bloed-loop*, en is zeer dienstig teegens de *Geelzugt*. Verdrijst de hitte der *Kanker*; en is zeer goed teegens 't *Pleuris*, wanneer men 't drinkt in 't begin van deeze quaal.

't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* op de *Wonden* gestroyd, geneest ze.

LIII HOOFDSTUK.

WALSTROO, of WEE.

Verscheyde namen. DEeze *Plant* werd in 't *Neederlandsch*, mijns weetens, met geen andere als deeze namen genoemd. In het *Latijn* geheeten GALLIUM, of GALATIUM, na 't *Griekfche* woord γάλα, het welk zoo veel als Melk beteekend: Want dit *Wa[l]stroo* in *Melk* gedaan, doet dezelve, in plaats van *Stremzel*, runnen, of zich scheyden. In 't *Hoogduytsch*, MEGERKRAUT, of ook WALSTRO, en UNSER FRAUWEN BETTSTRO: [welken naam het ook in zommige *Neederlandsche Provintien* voerd] in 't *Fransch* PETIT MUGUET, of GALLERIE; en in 't *Italiaansch* GALIO.

Drie verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* onderscheydene soorten; te weeten:

I. GALLIUM LUTEUM, of *Walstroo met geele Bloemen*. II. GALLIUM ALBUM, of *Walstroo met een witte Bloem*. III. GALLIUM FLORE RUBRO, of *Walstroo met een roode Bloem*. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Queeking* een *Waarneeming*.

Wat voor een aarde elk in 't bijzonder bemind. Het GALLIUM LUTEUM, of *Walstroo met geele Bloemen*, bemind een zandige, goede, gemeene, tamelijk-wel gemestte en vochtige aarde: een opene, luchtige, vrije, drooge, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en reedelijk veel vochtigheyd.

Het GALLIUM ALBUM, in 't *Neederlandsch witte Wee*, of *Walstroo*, met *witte Bloemen*, begeerd in teegendeel een luchtige, zandige, wel-gemestte en vochtige aarde; ook een opene, bequaam ter Zon geleegene plaats.

Het GALLIUM FLORE RUBRO, of *Walstroo met roode Bloemen*, zijnde teederder als de twee voorige, lieft een vrije, warme, en wel ter Zon staande plaats; een zandige grond, door-mengd met twee-jarige Paerdemist, en een weynig Mol van verrotte Boom-bladeren. Verdraagd ongeerne *koude Herfst-reegenen* of *sterke Vorst*.

Waarneeming der laatste soort. Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, 's Winters binnens huys werden gebragt, op een gantsch luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend* Weêr werd gevuurd; onderhouden met weynig lauw-gemaakt Reegen-water; en niet voor *April* weer buyten zijn gesteld. De andere twee soorten, zijnde van een harder aart, konnen niet alleen veele *Reegenen*, maar ook *sterke koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade, uytstaan.

Aanwinning.

Zij vergaan niet haast; maar blijven eenige jaren lang in 't leeven, en geeven, bij goede *Zomers*, volkomen *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *April* gemeenelijk eerst in Potten gezayd; daar na, opgekomen zijnde, met de zelve Maan in de volgende Maand in de aarde geplant werd; behalven het *Walstroo met roode Bloemen*; 't welk of altijd in dezelve Pot blijft staan, of in andere Potten werd verzet, om 's *Winters* binnens huys gebragt en bewaard te konnen werden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med.Simp. 6.

HEt *Gallium luteum*, of *Walstroo met geele Bloemen*, werd meest geacht en gebruykt. Is heet, verdrogende, en een weynig scharp van aart.

De *Bladeren* met Oly van Rozen vermengd, brengen weer te regt de *vermoeyde Leeden*; en helpen de geene, welke van het *Flerecyn* werden geplaagd, op de pijnlijke plaatzen gesmeerd zijnde.

Ægin. lib. 7. cap. 3. Diosc. lib. 4. cap. 96.

De *Bloemen* in de *Neus* gestoken, of op de *Wonden* gelegt, stillen der zelver *bloed-vloeying*. De zelve *Bloemen* gestoten, en op de *gebrandheyd* gedaan, verteeren de brand, en heelen de verzeering. Met roode Wijn gedronken, doen ze de *Bloedgang* ophouden. Verwekken ook *lust tot bijslapen*.

In Melk gedaan, doet dezelve scheyden, en maakt ze bequaam, om'er Kaas van te bereyden.

Zeldzame eygenschap deezer Plant ontrent de Koeyen en andere Beesten.

Het *Gallium album*, of *Walstroo met witte Bloemen*, van naturen voort-komende op een slegte magere zandgrond, Veen-, of Moer-aarde, heeft deeze wonderlijke eygenschap, dat, wanneer Koeyen, of andere Beesten, gegaan hebbende op Weylanden, daar deeze *Plant* niet gevonden werd, en verplaatst werdende op zulke, daar ze wast, als ze daar van eeten, binnen drie of vier dagen komen te sterven. Doch als ze op zulke slegte Landen van jongs af opgevokt zijn, blijven ze buyten gevaar van ongeval, wijl ze met'er tijd deeze Kost gewoon werden, en zonder schade dezelve konnen nuttigen.

LIV HOOFDSTUK.

K R A P.

Verscheyde namen.

Niet alleen in 't *Neederlandsch* met deezen naam bij veele bekend, maar ook MEE en ROTTE geheeten: in 't *Latijn* RUBIA: in 't *Hoogduytsch* RODTE: in het *Fransch* GARANCE, of RUBLE; en in 't *Italiaansch* ROBBIA, of RUBIA.

Agt verscheydene Soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *agt* verscheydene soorten, namentlijk:

I. RUBIA SATIVA MAJOR, of *groote tamme Krap*. II. RUBIA MINOR, of *kleyne Krap*. III. RUBIA CRUCIATA HIRSUTA, of *Krap met ruyge en kruyswijs gestelde bladeren*. IV. RUBIA CRUCIATA ARGENTEA, of *Krap met kruys-wijs gestelde bladeren, blinkende als zilver*. V. RUBIA SPICATA CRETICA GRAMINEA, of *Krap uyt Candien, met ayren en bladeren als Gras*. VI. RUBIA SPICATA MARINA LUSITANICA, of *Portugalsche Zee-krap met ayren*. VII. RUBIA MINOR HISPANICA, of *kleyne Spaansche Krap*. VIII. RUBIA MINOR LUSITANICA, of *kleyne Portugalsche Krap*. Niet alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een zandige, goede, wel-gemestte grond: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel water. Geeven in de *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook, bij goede jaren, meest den tijd in den *Herfst* volkomen

Hardheyd:

Zaad. Konnen sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade verdragen.

Behalven de geayrde Portugeesche Zee-krap.

Doch de RUBIA SPICATA MARINA LUSITANICA, of *geayrde Portugalsche Zee-krap*, is teeder van natuur. Kan in geenerley wijze koude *Herfst-reegenen*, *Hagel*, *Sneeuw*, of eenige *Vorst* verdragen. Moet derhalven, in *April* met een wassende Maan in een Pot, 't zij geplant, 't zij gezayd zijnde, in 't begin van *October* binnens huys gebragt; gedurende de *Winter* met slegts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden; in een zeer luchtige plaats, waar in niet als met sterke *Vorst* werd gestookt, gesteld; en in 't laatst van *Maert*, of 't begin van *April*, met een donkere reegenachtige lucht, de Zonne-stralen weer voorgesteld werden. Zij geeft in deeze Landen in 't tweede jaar wel *Bloemen*, (van *Zaad* voortgekomen zijnde) maar geen volkomen rijp *Zaad*, ten zij met een heete *Zomer*. Gemeenelijk blijft ze drie jaren lang in 't leeven.

Waarneeming.

Geayrde Krap van Candia met bladeren als Gras.

Het RUBIA SPICATA GRAMINEA CRETICA, of *geayrde Krap van Candia, met bladeren als Gras*, doch niet wel zoo breed, maar harder van aart, ook niet meer als ontrent een hand lang opschietende, werd ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, op nieuws, in een opene, warme, vrije, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, gezayd. Kan weynig vochtigheyd verdragen. Geeft teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; en sterft daar meê.

Zaad; en hoe 't voortkomt.

Dit *Zaad* is langwerpig, zwart-verwig. 't Groeyd in een vierkante-, als een Pyramide-opgaande *Ayr*, ontrent een kleyne vinger lang; bestaande uyt veele kleyne, stijf-staande, voor spits toelopende, wit en groenbonte *Bladertjens*; tusschen welke voortkomen groene *Bloemtjens*, vercierd met geele *Afhangzeltjens*.

Groote tamme Krap.

Het RUBIA MAJOR SATIVA, of *groote tamme Krap*, is lang-leevende van aart. Draagd in deeze Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad*. Werd echter *aangewonnen* door hare bloed-roode aangewassene jonge *Wortelen*, zeer dienstig om meê te verwen. Met een wassende Maan neemt men ze van de *oude* af, en men verplant ze in een met twee-jarige Koeyemist wel voorziene aarde.

Krap, of Mee, met zilvere bladeren, kruys-wijs aan hare Steelen zittende.

Het RUBIA ARGENTEA CRUCIATA, of *Krap met zilvere bladeren*, het welk een cierlijke aanschouwing geeft, bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist door-mengd: een opene, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en niet veel vochtigheyd. Blijft eenige jaren lang in 't leeven. Weegens hare teederheyd in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* in een Pot gezayd zijnde, geeft ze de tweede *Zomer*, in de Maand *Julius*, kleyne, geele, vier-gebladerde *Bloemtjens*; waar van 't meeste deel verdorrende neervalt, en weynig of geen *Zaad* nalaat; ten zij met zeer drooge en heete jaren. Zij kan op geenerley wijze veel reegen verdragen; inzonderheyd niet in den *Herfst*, wanneer de *koude* komt, met sterke *Winden*, *Sneeuw*, *Vorst*, en *Neevelige lucht*, welker ongeleegentheeden geene deeze *Plant* kan uytstaan. Werd derhalven, op de genoemde tijd en met de gemelde Maan in een Pot geplant zijnde, in 't begin van *October*, zomtijds wat vroeger of later, na dat het Weêr zich aansteld, binnens huys gebragt, op een geduriglijk lucht-genietende plaats, niet verre van een open Venster, doch buyten alle Tochten; op dat ze deezer wijs de Zonne-stralen mag genieten, tot dat de *koude* van buyten zulks komt te verbieden.

Op hoedanig een wijze dezelve moet waargenomen zijn.

Moet ook niet meer dan een, of ten hoogsten tweemaal, gedurende de gantsche *Winter*, van boven met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begoten, of besprengd werden. Want hier ontrent is ze zoo gevoellijk en teeder van aart, dat ze door een weynig te veel, eer men 't weet, in de grond aan de *Wortel* verrot. Ongeerne verdraagd ze ook veel warmte des vuurs. Moet daarom verre van den *Oven* geplaatst; ondertusschen echter voor een doordringende *Vorst* zorgvuldig bewaard werden. Als dezelve voorbij is, moet men ze weer luchtig stellen. Daar na, in 't laatste van

Maert,

RUBIA MINOR HISPANICA.

Maert, of het begin van *April*, met een zoete Reegen en aangename Lucht weer buyten zetten; doch voorzichtig dekken voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *Storm-* ook *harige*, *schrale winden*; tot op den twintigsten van *April*, of eersten *May*.

KRACHTEN.

Averroes lib. Simp. cap. 42. DE *Rubia sativa major*, of *groote tamme Wee*, is warm in den tweeden, en droog in den derden graad: daar neevens een weynig te zamen-trekkende, zuyverende, en afdrogende van aart.

Diosc. lib. 3. cap. 160. Galen. lib. Med. Simp. 6. De *Wortel* in Wijn gezoden, of het *Poeder* daar van met Wijn ingenomen; is zeer goed voor de geene die door een val, of andere ongeleegentheyd, zich van *binnen verzeerd* hebben; want hier door word het *geronnen Bloed* gescheyden. Helpt ook de zulke, die van *vergiftige Dieren* zijn gebeeten. Geneest de bloedige uytwendige en inwendige *Wonden*, en *stempt het bloeden* der zelve.

In Meede gezoden, opend de verstoptheyd van *Leever*, *Milt*, *Nieren*, en de *Moeder*. Is goed voor *Lobel. l. 1. fol. 974.* de *Geelzucht*. Doed de *Maandstonden* voortkomen: verbeeterd de *Beroerdheyd*: verkoeld het geen verhit; en verwarmd het geen verkoud is. Word ook zeer gepreezen teegens de *quetzuren* van *Borst* en *Ingewand*: want het vaagd af, en jaagd uyt alle vuyligheyd van 't *Bloed*, van de inwendige *wonden*, en *zweeren*.

Serapio de Temp. Simp. cap. 60. De *Wortel*, van onder als een *pessus* in de *Moeder* gedaan, drijft af de *doode Vrucht*, en *Nageboorte*.

Het *Zaad*, met roode Wijn gebruykt, geneest de hardigheyd van de *Milt*, en maakt ze kleyn.

't Water, daar *Mee*, of *Krap*, in gezoden is geweest, met een weynig *Triphera Magna* vermengd, en gedronken, stild de *overvloedige Maandstonden*, ook de *Roode-loop*; en geneest de *Anbeyen*, of *Takken* aan het Fondament.

Camerar. lib. 3. cap. 71. De *Wortelen* geeven van zich een roode verwe; worden derhalven van de Verwers veel gebruykt. De Beesten mogen van dit kruyd niet eeten, wijl het zelve haar zeer schadelijk is.

Dodon lib. 11. cap. 34. De *Rubia Cruciata Hirsuta*, of *Krap met ruyge en kruys-wijs gestelde Bladeren*, vaagd zeer sterk af, en jaagd uyt alle vuyle vergaderingen, en slijmerige vochtigheeden; de zelve verteerende. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, geneest alle *varssche Breuken*, of *Gescheurdheyd*, *krimping der Darmen*; tien dagen achter malkander 's morgens een Roemertje daar van genuttigd: Dan ook het gestotene kruyd zelfs op de *Breuk* gelegt.

LV HOOFDSTUK.

MOLLUGO.

Namen.

Ynde een meede-soort der hier boven beschreevene *Krap*, word zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd; welke deeze *Plant* is gegeeven, ter oorzaak van de zachtigheyd harer *Bladeren*: in het *Hoogduytsch* geheeten MEIERKRAUT; en in het *Italiaansch* MOLUGINE.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten; te weeten:

I. MOLLUGO VULGARIS, of *gemeene Mollugo*, en II. MOLLUGO MONTANA, of *Berg-mollugo*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een opene, vrije, luchtige zoo lief, als een schaduwachtige plaats, en tamelijk veel Water. Geeven bij goede *Zomers* in den *Herfst* volkomen *Zaad*. Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Lijden ook geduldig sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden des tijds.

Zij werden *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, *Aanwinning.* het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep in de aarde moet gelegt zijn, maar ook door aangewassene *jonge Looten*, die gemeenelijk van zelfs wortelen schieten. Op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, worden ze van de *oude* afgestoken, en verplant.

KRACHTEN.

M*Ollugo* in roode Wijn gezoden, zuyverd en geneest alle *Wonden*. Neemt ook wech de *ruygheyd* en *schurftheyd* der Handen.

VII HOOFDSTUK.

WALMEESTER.

Ord in het *Neederlandsch* niet alleen *Verscheyde namen.* dus, maar ook van veele ONZER VROUWEN BEDSTROO, of WIEGSTROO genoemd. In het *Latijn* ASPERULA, en ASPIRGULA: in het *Hoogduytsch* WALDMEISTER, WALDMANLEIN, of LEBERKRAUT [Veele *Duytsche Schrijvers* echter maken onderscheyd tusschen *Waldmeister*, op het *Latijn Saltuarius*, en *Waldmanlein*, of *Leeverkruyd*, bij de *Latijnen Hepatica*, of *Lichen*, het welk wij *Steen-leeverkruyd* noemen]. In het *Fransch* MUGUET, en in het *Italiaansch* ASPERELLA, CORDIALE, of STELLARIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten. *Drie onderscheydene soorten.*

I. ASPERULA ODORATA FLORE ALBO, of *welriekende Walmeester*, *met witte Bloemen*. II. MAJOR FLORE CŒRULEO-PURPUREO, of *groote Walmeester met een purpur-blauwe Bloem*. III. ASPERULA MINOR FLORE PURPUREO-CŒRULEO, of *kleyne Walmeester met een uyt den purpuren blauwachtige Bloem*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een zandige, gemeene, wel-gemestte aarde; zoo lief een schaduwachtige, als een vrije, opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel Water. *Wat voor een aarde zij beminnen.* Konnen sterke *Vorst* en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeven in deeze Landen gemeenelijk de tweede Zomer volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê. Doch het ASPERULA ODORATA FLORE ALBO, of *welriekende Walmeester met witte Bloemen*, van veele ook MATRISYLVA genoemd, vergaat niet zoo haast, maar blijft veele jaren in het leeven. *Welriekende Walmeester.* *Bloeyd* wel in elke Zomer; doch brengt in onze Landen noyt eenig rijp *Zaad* voort. Word echter zeer *vermeenigvuldigd* door hare voortspruytende *wortelen*; welke men met een wassende Maan van *April* opneemen, en verplanten moet. Hier door blijven ze altijd-durend.

De andere soorten worden alleen ieder, of om het tweede jaar, door haar *Zaad aangewonnen*; het welk *Aanwinning.* in *Maert* of *April*, met een wassende Maan, niet diep, ook hol en luchtig, in de aarde gezayd moet worden.

KRACHTEN.

W*Almeester*, of *Asperula*, is gematigd van *Aart.* aart, te weeten, een weynig warm en droog.

Durantes, Hist. Pl. fol. 52. Lonicer. l. 2. c. 325.

In Wijn gedronken, is ze dienstig, om de spijs in de *Maag* te doen *verteeren.* Verwekt *eetens-lust.* Geneest de gebreeken van de *Leever*: verheugd en versterkt het *Hert*: bewaard de Mensch voor een *quade* en zelfs *pestilentiale Lucht.* Is goed teegens de *Geelzucht*, als men'er bij doed een weynig *Rhabarber*, *Adiantum*, en *Centaurium.* Neemt ook wech de verstoptheyd van de *Milt.*

Tabernam. l. 2. c. 99.

Het gedistilleerde Water van *Walmeester* heeft eeven de zleve werking. Daarenboven zuyverd het, en heeld ook de *wonden.* Neemt wech de hittigheyd van de *Leever*; en helpt de geene, die van een *Druypert* worden gequeld.

LVII HOOFDSTUK.

PEETERZELIE.

Verscheyde namen.

En aangenaam en welbekend *Gewas*, word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige EPPE genoemd. In het *Latijn* PETROSELINUM, of APIUM: in het *Hoogduytsch* PETERSILGEN: in het *Fransch* DU PERSIL; en in het *Italiaansch* APIO, PETROSEMOLO, of PITROSELLO.

Veele verscheydene soorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke soorten; namentlijk:

hier genoemd tot veertien in het getal.

I. APIUM HORTENSE, of *gemeene Hof-peeterzelie.* II. ANGUSTIFOLIUM, of *gemeene Peeterzelie met smalle Bladeren.* III. CRISPUM, of *met kroeze, gekrulde Bladeren.* IV. SYLVESTRE, of *wilde Peeterzelie.* V. AQUATICUM, of *Water-peeterzelie.* VI. HORTENSE LATIFOLIUM, of *Hof-peeterzelie met breede groote Bladeren*; ook genoemd SELERI, en JUFFROUWMARK. VII. PETREUM ALBUM, of *witte Steen-peeterzelie.* VIII. PETREUM NIGRUM, of *zwarte Steen-peeterzelie.* IX. PETREUM CRISPUM, of *gekrulde Steen-peeterzelie.* X. PETROSELINUM MACEDONICUM VERUM, of *opregte Peeterzelie uyt Macedonien.* XI. PETROSELINUM MACEDONICUM MAXIMUM, of *groote Peeterzelie uyt Macedonien*, die ook OLUSATRUM word genoemd. XII. APIUM MACEDONICUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Peeterzelie, de Macedonische gelijkende.* XIII. LUSITANICUM MAXIMUM, of *grootste Portugalsche Peeterzelie.* XIV. APIUM LUSITANICUM SII FOLIO, of *Peeterzelie uyt Portugal, met Bladeren van groote Water-eppe*, zijnde van een zeer schoone aanschouwing, donker-groen van verwe, een groote hand, wat min of meer lang, twee, of ook meer vingeren breed, gescheyden in veele korte, voor spits toegaande, ook digt op malkander zittende deelen, op zommige plaatzen hare doorgaande *Steel* gantsch bedekkende; aan hare randen zeer net en teeder ingesneeden, op de wijze van het *Cerefolium Hispanicum*, of *Spaansche Karvel.* Dan noch meer andere, te veel om hier te noemen. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, gelijk uyt het vervolg zal blijken.

Wat voor een aarde zij begeerd.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een zandige, goede grond, voorzien met twee-jarige Koeye-, en een weynig Paerdemist: een goede, vrije, warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Konnen de koude en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeven meest alle in deeze Gewesten om de tweede *Zomer* rijp *Zaad*, en versterven daar meê, behalven het PETROSELINUM SYLVESTRE, of de *wilde Peeterzelie*, welke niet meer dan eene *Zomer* duurd; doch van zelfs genoeg weer voortkomt.

Gemeene Hof-peeterzelie.

Het PETROSELINUM HORTENSE, of de *gemeene Hof-peeterzelie*, word gezayd met een wassende Maan van *Februarius*, of *Maert* (niet al te dik), vermits het *Zaad* wel zes weeken blijft leggen, eer men het ziet opkomen: ook moet het bij droog Weêr dikmaal begoten worden. Wil iemand hier van schoone dikke *Peeterzelie-wortelen* winnen, teegens of in de *Winter*, die moet het *Zaad* gantsch hol en luchtig in de aarde werpen; niet, gelijk straks gezegt is, met een wassende, maar met een afgaande Maan; want dan groeyen de *Wortelen* meest, en worden dik: maar met een wassende Maan blijven ze dun; doch daar teegens vermeerderen ze zeer in *Loof* en *Bladeren.*

Hoe men dikke Peeterzelie-wortelen kan bekomen.

Seleri, of Hof-peeterzelie met groote breede Bladeren.

Het SELERI, of APIUM HORTENSE LATIFOLIUM, of *Hof-peeterzelie met groote breede Bladeren*, is onderscheyden in twee soorten, te weeten, in SELERI CAULE RUBENTE, of *Seleri met een roode Steel*; en SELERI CAULE ALBESCENTE, of *Seleri met een witte of bleek-groene Steel*; van welke de *witte* de beste is. Zij worden gezayd met een wassende Maan van *Februarius* of *Maert.* Als ze te voorschijn gekomen, en een weynig opgewassen zijn, worden ze met een volle Maan in lange lage Groeven, onder met Koeyemist wel voorzien, verplant: daar na, groot geworden, in den *Herfst* tot boven aan den top met gantsch zandige aarde aangevuld. Dus word de geheele *Plant* geel, en bequaam om te eeten: dan met hare *Wortel* opgenomen, of tot op de zelve afgesneeden. Zij worden ook in *September* gezayd, om haar in het volgende jaar vroeg te konnen hebben.

Gekrulde Peeterzelie.

Het PETROSELINUM CRISPUM, of de *gekrulde Peeterzelie*, word op de alreeds genoemde tijd, met een wassende Maan, de aarde aanbevolen. Ligtelijk veranderd ze, en verliest in deeze Gewesten haar aangename gekroldheyd. Men moet derhalven van de aldergekruldste ieder jaar *Zaad* winnen; zoo kan men dit *Gewas* lang houden in de staat, waar in de Natuur het gesteld heeft; zonder ook de zelve te veranderen, als alleen door de verandering van Lucht en Aarde.

Steen-Peeterzelie.

Het APIUM PETREUM, of *Steen-peeterzelie*, moet gesteld zijn op een warme plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*; eerst op de genoemde tijd in een Pot gezayd zijnde. Indien dit *Gewas* voor de koude te bloot staat, zoo geraakt het ligtelijk door een sterke *Vorst* om het leeven.

Opregte Peeterzelie uyt Macedonien. Portugalsche Peeterzelie, de Macedonische gelijk: en noch andere soorten.

Het APIUM MACEDONICUM VERUM, of *opregte Peeterzelie uyt Macedonien*; het APIUM MACEDONICUM LUSITANICUM of *Portugalsche Peeterzelie, de Macedonische gelijkende*, doch een weynig minder gekerfd; het APIUM LUSITANICUM MAXIMUM, of *groote Portugalsche Peeterzelie*, en het APIUM SII FOLIO LUSITANICUM, of *Portugalsche Peeterzelie met Bladeren, zeer gelijk zijnde de groote* WATER-EPPE van DODONÆUS, worden al te zamen niet voor *April*, met een wassende Maan, in Potten gezayd; niet diep in de aarde. Moeten ook, gedurende de *Winter*, daar in blijven: vermits ze op geenerley wijze konnen verdragen veele *Reegenen* in de *Zomer*, inzonderheyd in de *Herfst*, noch ook sterke *Vorst* in de *Winter*, zonder daar door te verderven. Moeten derhalven zorgvuldig voor deeze ongeleegentheeden bewaard, en zoo lang de gedagte *Winter* duurd binnens huys gezet worden, op een luchtige plaats, doch zonder eenige tochten. Zoo weynig als mogelijk is moet men haar de warmte des vuurs laten gevoelen; ook zoo weynig Water als eenigzins zijn kan laten genieten. Anders zouden ze in deeze onze Gewesten niet leevendig konnen blijven, of oyt *bloeyende* worden gezien.

Waarneeming.

Bloey-tijd. Zaad.

Al de nu genoemde *bloeyen* in het tweede jaar, en geeven volkomen rijp *Zaad*, behalven het APIUM MACEDONICUM VERUM, of *opregte Macedonische Peeterzelie*, en het MACEDONICUM MAXIMUM, of *groote Macedonische Peeterzelie*, ook OLUSATRUM genoemd, welke in deeze Landen niet wel tot hare volkomentheyd geraken, als alleen met zeer goede heete *Zomers.*

De

Apocynum Syriacum Latifolium Flore Glomeroso

Kroonen van Peeterzelie, bij de oude Grieken: voor welke.
Lucian. de Gymnas. Pausan. in Arc. lib. 8. Plin. lib. 19. c. 18. Artem. l. 5. c. 7. Tertull. de Cor. mil. Plutarch. Symp. prob. l. 5.

De PEETERZELIE wierd in oude tijden van de oude *Grieken* niet alleen gehouden voor een *Teeken* van *overwinning*; maar ook vlogtenze *Kroonen* van dit *Gewas*, waar meê ze plegen te Kroonen de *Overwinners*, welke de Zeege hadden bekomen in de Strijd van ISTHMUS, die ieder jaar binnen de Stad CORINTHEN geschiedde, ter eeren van NEPTUNUS. Waar van men kan nazien LUCIANUS, PAUSANIAS, PLINIUS, ARTEMIDORUS, TERTULLIANUS, PLUTARCHUS, en meer andere oude voorname Schrijvers.

Niet alleen de nu gemeldde *Overwinners*, maar ook de *Graven der dappere Helden*, zag men doe met *Kroonen* van *Peeterzelie* vercierd. Waarom dan de Soldaten van TIMOLEON, uyt haar Leeger ten strijde gegaan zijnde, niet begeerden tot het gevegt te treeden, vermits haar eenige Muyl-ezelen bejegenden, geladen met *Peeterzelie*; want dit hieldenze een quaad voorteeken te zijn, en bleeven verbaast staan. TIMOLEON bemerkte wel haast, waar 't haperde. Om haar van deeze inbeelding te verlossen, van wanhoop te bevrijden, zeyde hij tot haar, na dat hij haar de gemeldde meenigte van *Peeterzelie* had getoond: Zie daar, gij strijdbare Mannen, twijffel nu niet aan de Zeege, welke gij heeden zult bevegten; wijl de *Overwinningskroonen* u van zelfs worden toegebragt. Daar meê trok hij voort, op de vijanden aan; en zijne Soldaten, die de *Peeterzelie* voor *Graf-kroonen* hadden genomen, nu indagtig, dat men ook de *Overwinners* daar mêe *kroonde*, veranderden zoodanig van gemoed, datze niet anders begeerden dan te vegten; en dus ook de *victorie* behielden: waar toe niet weynig hielp, dat TIMOLEON eerst van deeze *Peeterzelie* zich een *Kroon* op zijn Hoofd stelde; het welk de Bevelhebbers, en zelfs het gemeene Krijgsvolk terstond navolgde.

Diod. Sic. lib. 16. Bibl. Plutarch. lib. 5. Prob. 3.

KRACHTEN.

Plin. lib. 20. cap. 11. & 12. Galen. lib. Med. Simp. 8. Dodon. lib. 24. cap. 1.

Peeterzelie is warm en droog in den eersten graad: in spijzen gebruykt, ieder zeer aangenaam, en gezond. Drijfd wech, en opend allerley inwendige *verstoppingen*: verwekt *eetens-lust*: vermeerderd de begeerte tot het *echte werk*: maakt een *goeden Adem*: is zeer goed teegens het *Graveel*; inzonderheyd als men de *Bladeren* hakt, een geheele nagt in Wijn laat weyken, en die 's morgens nuchteren drinkt. De zelve *Bladeren*, met het kruym van Wittebrood tot een plaaster gemaakt; of met Boter in een Pan gebraden, en zoo opgelegt, verdrijft de *hardigheyd* van der *vrouwen Borsten*, veroorzaakt door het *klonteren* van de Melk. Droogd ook op het *Zog der Kraamvrouwen*: neemt wech allerley *zeerigheyd*: geneest de *gezwollene roode Oogen*, en verzacht de *brand van de Maag*.

Trag. l. 1. c. 154.

Het *Zap* met een weynig Edik en Zout vermengd, verlicht de in *arbeyd zittende Vrouwen*. Met Wijn in de *Oogen* gedruppeld, neemt wech der zelver smerten. Met Wijn ingedronken, verdrijft het *Colijk*, en de pijn der *Lendenen*.

Ætius l. 1. Serm. 1.

De *Wortelen*, gezoden, zijn de *Maag* aangenaam. Openen de verstoptheyd van de *Leever*, *Nieren*, en andere inwendige deelen. Doen ook de *Steen*, en het *Water lossen*. Weerstaan allerley *vergif*.

Diosc. l. 3. c. 77.

Het *Zaad*, zijnde warm en droog in den tweeden graad, zuyverd de *Leever* en *Galblaas*. Daar van gegeeten, eer men zich begeeft om in een Gezelschap te drinken, verhinderd de *dronken-wording*. Neemt wech de smerten der *Lendenen* en *Blaas*. Jaagd de *Winden* uyt. Is goed voor de *Waterzuchtige*; teegens het *vergif* en de *beeten der Slangen*. Drijft uyt de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht*. Verwekt ook der Vrouwen *Maandstonden*.

Serapio de Tem. Sim. cap. 280. Ægin. l. 7. c. 3.

Gestoten, en op gelegt, geneest alle *zeeren* en *ruydigheyd*. Het Water, daar het *Zaad* in gezoden is, vermengd met het wit van een Ey; verdrijft alle *blauwgeslagene plekken* op het Ligchaam.

Voorts heeft dit *Zaad* teegens al de genoemde gebreeken de zelve kracht en werking, welke wij hier van de *Bladeren* en *Wortelen* hebben aangeweezen.

LVIII HOOFDSTUK.

APOCYNUM.

Namen.

NIet alleen dus genoemd, na het *Griek-sche* woord Ἀπόκυνον, maar ook van veele PERIPLOCA, of BEIDELSAR; van de *Italianen* APOCINO.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* bijzondere soorten, namentlijk:

I. APOCYNUM REPENS FOLIO OBLONGO, of *kruypende Apocynum met lange Bladeren.* II. APOCYNUM SYRIACUM LATIFOLIUM FLORE GLOMEROSO, of *Apocynum uyt Syrien, met een in het ronde bij malkander gevoegde Bloem.* III. APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADEUM, of *Americaansche Apocynum met een gedaante van Zwaluwe-wortel, en roode, veele bij malkander in het ronde staande Bloemen.* IV. APOCYNUM VIRGINIANUM, of *Apocynum uyt Virginien*, aldaar WISAUKE geheeten. Al te zamen zijn ze van ontrent de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, bequame, zandige aarde, met een-jarige Paerde-, en een goed deel twee-jarige Koeyemist wel voorzien: een opene, luchtige, vrije, en genoeg ter Zon geleegene plaats, ook tamelijk veel Reegen. Blijven lange jaren in het leeven. Konnen ook vrij wel verdragen *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en meer andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters.* Echter *bloeyenze* niet alle, noch geeven alle volkomen rijp *Zaad.*

Kruypend lang-gebladerd Apocynum.

Het APOCYNUM REPENS FOLIO OBLONGO, of *kruypend lang-gebladerd Apocynum*, brengt in deeze Gewesten noyt eenige *Bloem*, veel min *Zaad*, te voorschijn.

Apocynum uyt Syrien.

Het APOCYNUM SYRIACUM, of *Apocynum uyt Syrien*, een sterk en beziens-waardig *Gewas*, heeft in al zijne deelen inwendig zulk een overvloedig *Melk-wit Zap*, dat het zelve, wanneer men'er in snijd, of een stuk, of geheel *Blad* van zijne *Steel* afbreekt, met geheele druppelen langs de *Steel* tot op de aarde neervloeyd. Het is, om inwendig te gebruyken, zeer schadelijk, ja doodelijk van aart; zwaar van reuk, vet en kleefachtig. Heeft een bleek-witte lange *Wortel*, zeer wijd de aarde doorlopende, ontrent een duym of vinger dik. Uyt welke opscheydene *Steelen*, drie en vier voeten hoog, ook meerder. Elk der zelve staat alleen, zonder eenige *zijde-takjens* te krijgen. Zijn een vinger dik; niet geheel, maar vierkantig-rond. In het midden van alle vier de zijden hebbenze een inwendige *streep*, of inwaarts-gaande *holligheyd*; doch niet diep: uytwendig blinkende, met een aangename bleeke groenheyd; en inwendig uyt den groenen bleek-wit van verwe; ook voos, en zich een weynig hol vertonende.

Doodelijk Zap. Wortel. Steelen.

Gedaante der Bladeren.

Aan deeze *Steelen* ziet men voortkomen schoone *Bladeren*, rustende op korte *Steeltjens*, aan beyde de zijden der *Steel*, regt teegens over den anderen; hol en luchtig boven malkander gesteld. Zijn een hand, wat meer of min, lang en breed, doch achter aan de *Steel* op het breedste, en voor eyndigende in een rondachtig-stomp punt: dik en zacht van aart, rondom voorzien met een geelachtige rand; donker-groen van verwe, vermengd met eenige geelachtigheyd; doch onder gantsch bleek, en daar bekleed met een korte *wolligheyd.* In het midden ziet men een groote, regt-doorlopende tamelijk-breede *Ader*, of *Rugge*, boven uyt den groenen bleek-wit, en een weynig rosachtig

van verwe; doch onder veel bleeker, zichtbaarder, en platachtig-rond: uyt welke voortschieten veele kleyne opwaarts gekeert staande, en ter zijden uytlopende *Adertjens*.

Knoppen in een cierlijke vorm.

In den *Herfst* worden deeze *Bladeren* van onder geel, en vergaan in haar zelven. In de Maand *Julius* komen op het bovenste punt vijftig, zestig, of zeeventig ronde tamelijk dikke *Knopjens*, zeer aardig als in een *Cirkel* gesteld, op langachtige bleek-bruyne *Steeltjens* te zaam-gevoegd staande, vertoonende zeer wel een schoone, ronde, grootachtige *Kloot*; welke, de een na de ander open-gaande, laten zien verwonderenswaardige *Bloemen*. In het begin geeven ze van zich een zeer lieflijke, maar als ze beginnen te vergaan, een zware en Hoofdpijn verwekkende reuk. Veele dagen lang blijven ze goed. Eerst bestaan ze uyt vijf tamelijk breede, voor spits toegaande, bleek-bruynachtig-grauwe, zeer digt in malkander gesloten neerwaarts hangende, en voor aan haar punt weer een weynig opwaarts buygende *Bladertjens*; in welker midden vijf andere kleyne, in 't ronde gesteld, en om hoog gekeerd staande gezien werden, schoon bleek-purper-verwig; boven aan de buytenste zijde hoog, ook rondachtig-spits toelopende; doch aan de binnenste kant laag, en inwendig hol; zeer aardig afbeeldende vijf *Beesten-ooren*. Uyt welke te zamen voortkomen vijf langwerpige, van eeven dezelve verwe, ook voor met spitze puntjens voorzien zijnde, en na binnen krom gebogen staande kleyne *knopjens*, vertonende de gedaante van kromme *doorntjens*: in 't midden gelijk als vasthoudende een rond en dikachtig donker-groen *knopje*; 't welk aan de zijden tusschen de gemelde *Oortjens* met vijf bleek-verwige Vleugeltjens; ook boven op zijn platachtig Hoofdje met eenige witte puntjens aardig vercierd is. In deeze koude Landen vergaan ze al te zamen, zonder eenig *Zaad* te geeven. Echter is mij wel gebeurd, dat zommige deezer kluchtige en wonderlijk-gestelde *Bloemtjens* in heete Zomers lange, dunne, doch leedige *Zaadpeultjens* agter lieten. Van naturen zijn ze ruyg; onder breed, en boven spits-toegaande, op de wijze van die van 't APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADEUM, of *Apocynum uyt America, met een gedaante van Zwaluwe-wortel*; waar van wij nu zullen spreeken.

Bloemen.

Cierlijkheyd van, en zeldzaamheyd aan dezelve.

Zaad.

Beschrijving van het Apocynum uyt America, met een gedaante van Zwaluwe-wortel.

Het nu laatst-genoemde APOCYNUM groeyd uyt een teedere, veezelige, witte, en van smaak bitterachtige *Wortel*, ter hoogte van anderhalve of twee voeten, zomtijds noch meer. Uyt dezelve schieten op verscheydene *Steelen*; rond, onder donker-groen, doch boven paarsch-verwig; van binnen hol, en ruym een Stroo dik: aan welke *Bladeren* voortkomen, die van 't ASCLEPIAS, of ZWALUWE-WORTEL, zoo van gedaante als in stelling niet ongelijk; doch nauwlijks zoo breed. Zitten boven malkander twee en twee regt teegens den anderen over; ongelijk van grootte; onder gemeenelijk kleyner als in 't midden; vier, vijf, en zes vingeren breedte lang; na agter een duym, wat meer of min, breed, en alzoo na vooren al langzaam spitzer toelopende: een weynig dik en zacht van aart; zwart- of donker-groen; niet blinkende. In de mond geknauwd werdende, is de smaak gelijk van de Schellen der *Boon-peulen*; niet onaangenaam, doch in 't laatste wat scharp op de tong. In 't midden is een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt veele kleyne ter zijden uytlopen. Rusten op zeer korte *Steeltjens*, zoo wel neerwaarts gebogen als opwaarts gekeerd staande. Als ze afgebroken werden, geeven ze een weynig sneeuw-wit *Zap* van zich.

Gestalte der Bladeren.

Der aardige, en kluchtig-gestelde Bloemtjens.

Tusschen deeze *Bladeren*, in 't bovenste van de *Steel*, groeyen, twee, vier, ook wel zes *zijde-takjens* voort. Uyt wiens bovenste *Hert* te voorschijn komen veele tros-wijze in 't ronde te zaam-gevoegde, ontrent ronde, en bruyn-verwige *knopjens*, zittende op donker-bruyne *Steeltjens*. Als deeze zich in de Maand *Julius* de eene na de andere openen, vertonen zich aardige en kluchtig-gestelde *Bloemtjens*; bestaande uyt vijf ovaalswijze langwerpige, donker-rood-verwige, wonderlijk neerwaarts-hangende, en weer aan hare puntjens opwaarts een weynig krom gedrayd zijnde *bladertjens*: in welker midden werd gezien een kort bleek-groen *steeltje*, pilaars-wijze; waar aan in 't ronde vijf zeer kleyne, doch genoezaam zigtbare, van buyten bleek-paarschachtige, van binnen bleek-witte, boven rondachtig-spits-toegaande, echter langwerpige, en na binnen rond gebogen staande andere *bladertjens* wassen: van welke ieder in 't midden een dun, langwerpig, sneeuw-wit, en boven spits-toelopend, ook opstaande *draadje* heeft, eeven op zulk een wijze, als men in de Bloem van ARUM, of *Kalfsvoet*, kan zien. In welker midden weederom een rondachtig, doch hoekig, en tamelijk dik, aan de zijden een weynig bruynachtig, en regtboven wit-verwig *knopje* groeyd.

Als deeze *Bloemen* eenige weynige dagen hebben open gestaan, laten ze na een tamelijk-dikke, lange, regt-opstaande, groen-verwige, en boven met een gantsch spits-toegaande punt begaefde *Zaad-peul*, die van het ASCLEPIAS, of *Zwaluwe-wortel* gelijk; zijnde van binnen voorzien met een plat, rond, bruynverwig *Zaad*; vercierd met een lange, hayrige, wollige staert.

Zaad-peulen.

Zaad.

Het APOCYNUM VIRGINIANUM, of *Apocynum uyt Virginien*, schiet op uyt een lange, ronde, voor spits toegaande, en zwart-grauw-verwige *Wortel*. De *Steel* is rond, regt-opgaande, niet zeer dik, uyt den groenen aschgrauw van verwe, voorzien met eenige roode *streepjens*, en meer dan twee voeten hoog: waar aan gemeenelijk agt *bladeren* verre van malkander groeyen; ontrent een kleyne vinger lang, en een lid van een vinger breed, voor rond, doch met een spits punt toegaande; twee en twee regt teegens den anderen over, op korte *Steeltjens*, gemeenelijk opwaarts gekeert; dik en hard van aart; inwendig voorzien met een *melkachtig Zap*; uytwendig uyt den groenen geel-verwig: van binnen vercierd met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt veele teedere, kleyne, eeven verre van malkander gestelde *adertjens* met een regt-staande dwars-linie ter zijden voortlopen.

Apocynum uyt Virginien. Wortel. Steel.

Bladeren.

Op het bovenste punt komen voort twee *Bloemen*, regt teegens malkander over gesteld, rustende op kromgedrayde *Steeltjens*: welke vergaan zijnde, in hare plaats nalaten twee van gedaante kluchtige *Vruchten*, of *Zaad-huysjens*. De verwe is eerst bleek-groen; daar na rood: een vinger lang; voor spits toegaande; in 't midden, met een ronde buyk, breed, en onder weer kort-rond en dun aan 't *steeltje* eyndigende. In dezelve vind men een witte *wolligheyd*, en daar binnen een schoon rondachtig *Zaad*, in de lengte veel bij malkander, van gestalte als de Nieren.

Bloemen.

Zaad.

Het APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADEUM, of *Americaansch Apocynum met een gedaante van Zwaluwen-wortel*, en het APOCYNUM VIRGINIANUM, of *Virginiaansche Apocynum*, bloeyen niet alleen jaarlijks, maar krijgen ook bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*; bijzonderlijk het *Apocynum Americanum Asclepiadeum*. 't Welk met een wassende Maan van *April* de aarde aanbevolen moet werden. Doch niet alleen hier door werden ze *aangewonnen*, maar ook door hare aangegroeyde *Wortelen*. En alleen door dit laatste middel konnen de twee andere soorten in onze Landen *vermeenigvuldiging* bekomen. Op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan moet men ze van de *oude* afneemen en verplanten. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de ZWALUWE-WORTEL.

Americaansch Apocynum met een gedaante van Zwaluwe-wortel, &c.

KRACHTEN.

HEt *Apocynum* is heet en droog in 't laatste van den derden Graed; daarenboven doorsnijdende en zeer

Diosc. lib. 4. cap. 81.

APOCYNVM VIRGINIANVM.

Apocynum Americanum Asclepiadeum.

GLANS
AMERICANA.

Galen. lib. Simp. 6. zeer bijtende van aart. Veel slimmer in 't gebruyk, als het *Aconitum*, of *Wolfs-melk.* Want de *Bladeren* gehakt, en in Spijzen vermengd, dooden niet alleen alle daar van eetende viervoetige Dieren, maar zelfs de Menschen.

Clusius lib. 1. cap 89. Van eeven zulk een werking is ook 't *Zap*, droog en hitzig tot in 't begin van den vierden Graad; maar alleen anderhalve *Drachma* daar van in Bier, Wijn, of eenige Spijs gedaan.

LIX HOOFDSTUK.

AARDNOOTEN, of AARDAKERS.

Verscheyde namen. Dit welbekend *Gewas* word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele AARDEYKEL, AKKERNOOT, AARDAKEL genoemd. Zommige ook geeven deeze *Vruchten* de naam van MUYZEN MET STAARTEN. In 't *Latijn* LATHYRUS TUBEROSUS, CHAMÆBALANUS, GLANS TERRÆ, en APIOS: in het *Hoogduytsch* ERDNUSZ, GRUNDEYCHELEN, ERDFEYGEN: in 't *Fransch* TARNOTES, of GLAND DE TERRE; en in het *Italiaansch* GHIANDE TERRESTRE.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; te weeten:

I. De gemeldde onze *gemeene* AARDNOOTEN. II. APIOS, of GLANS TERRESTRIS AMERICANA, *Aardakers uyt America.* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Gemeene Aardnooten. De GEMEENE CHAMÆBALANUS, of *Aardnoot*, anders *Aardaker*, bemind een zandige, goede, zoo wel gemeste als ongemeste grond: liever een opene, luchtige, vrije, als een schaduwachtige plaats, en matige vochtigheyd. Verdraagd sterke koude, en andere ongeleegentheeden der *Winter.* Geeft wel in de *Zomer Bloemen*, maar noyt in onze Landen eenig volkomen rijp *Zaad.*

Aanwinning. Word echter genoeg *vermeenigvuldigd* door aangewassene zwarte *Bolletjens*: welke men teegens de *Winter*, om te gebruyken; of in het *Voorjaar*, om te vermeerderen, uytgraafd, en de zelve, indien men ze wil laten *aanwinnen*, met een afgaande Maan weer in zet.

Americaansche Aardakers. Het APIOS AMERICANA, of *Aardakers uyt America*, is veel teederder van aart. Bemind een goede, zandige aarde, met een deel twee-jarige Koeye- en eeven zoo veel een-jarige Paerdemist doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water in de *Zomer.* Kan ook in de *Winter* sterke *Vorst* en andere ongeleegentheeden des tijds verdragen. Schiet echter in het volgende jaar alleen ter nauwer-nood een weynig weer uyt. Geeft noyt eenige *Bloemen*; en versterft eyndelijk.

Waarneeming. Moet derhalven met een afgaande Maan van *April* in een Pot geplant, en 's *Winters* binnens huys bewaard, ook droog gehouden zijn. Dus wast deeze *Plant* drie, vier en vijf voeten hoog aan een Stok: zich daarom slingerende en windende, gelijk een CONVOLVULUS, of *Winde.*

Beschrijving van hare aardige en kluchtige Bloemen. Brengt ook voort aardige en kluchtige *Bloemen*, zittende bij korte, dikke, onder breed, en boven spitzer toegaande *Trossen*: ook gelijk die van de TURKSCHE BOONEN tusschen de *Bladeren*, doch niet zoo hol, maar digt op den anderen gevoegd, voortkomende; rustende op tamelijk-korte, en gemeenelijk opwaarts een weynig krom-gebogen staande, ronde en bleekgroene *Steeltjens.* Zijn bruynachtig, of bruyn-rood van verwe, zonder eenige reuk: van gedaante gelijk die der gemeldde *Turksche boonen*; doch gaan niet zoo zeer open. Van binnen, regt in het midden, zijn ze voorzien als met een kluchtig-kromgeboogene *Rugge*, boven op bleekachtig-wit van verwe; welke de *Bladeren* der *Bloemen* boven gelijk als vasthoud, zoo dat ze zich daar niet gantschelijk konnen openen; maar wel beneeden; daar ze haar breed vertoonen. Zijn ook inwendig vercierd met noch twee kleyne *Bladertjens*, eene aan ieder zijde van de gemeldde *Rugge* zittende; niet oneygentlijk afbeeldende de gestalte van een *Oor.* Ondertusschen ziet men, dat deeze *Bloemen* zich in het eene jaar veel beeter open vertoonen als in het andere, en alzoo veel schooner verschijnen. Uyt eygener aart blijven ze niet langer als vier of vijf dagen geopend staan. Daar na trekken ze zich toe, en vallen ter aarden neer; alleenlijk hare bloote *Steeltjens* achter latende.

Gedaante der bladeren. Als nu deeze *Bloemen* dus zonder eenig *Zaad* vergaan zijn, verderven ook voor de *Winter* al de *Bladeren* deezer *Plant*, van een aangename aanschouwing. Donker-groen van verwe zijn ze; in drie, doch meest in vijf en zeeven gescheyden: waar van twee en twee regt teegens malkander over staan aan haar in het midden doorgaande *Steeltje*; en voor in een eyndigen. De onderste zijn de grootste, ruym een vinger breed; de bovenste de kleynste, veel smaller; aan haar korte *Steeltje* op het alderbreedste. Vervolgens verminderende, lopen ze voor spits toe. Van binnen zijn ze voorzien met verscheydene teedere *Adertjens.* Als nu deeze *Bladeren* verderven, worden ze met de bleekgroene *Steelen* tot bij de aarde afgesneeden, en dan de *Plant* binnens huys gebragt.

Aanwinning. Zij word hier op geen andere wijze *vermeerderd*, als door hare Castanie-bruyne *Wortel*; welke in elk *Voorjaar* opgenomen, en op de genoemde tijdt op nieuws weer in varssche aarde verplant moet worden.

Gedaante der Wortel. Deeze *Wortel* is korter en ronder als die van de GEMEENE AARDAKERS; doch ook van binnen wit; voorzien met eenige *Melkachtigheyd*, welke men gewaar word, als men ze rauw doorsnijd: desgelijks met verscheydene uytschietende hooge *Knobbeltjens* van buyten; en met een gantsch dunne *Schel.* Is droog van aart, en veelvoudig in getal. Van smaak aangenaam, als een *Kastanje*; en met een regt-doorschietende ronde dunne *Wortel*, doch veel dikker als die van de gemeene, niet meer als een duym of twee vingeren breed van malkander zittende, te zamen geschakeld; waar uyt in de *Zomer* zeer veele *Veezel-wortelen* voortschieten. Zie van een andere soort van *Aardnooten* het XCVI. *Hoofdstuk.*

KRACHTEN.

DE *Glans Terræ*, of *Aardnoot*, anders *Aardaker*, of *Aardeykel*, is droog van aart in den tweeden graad; aangenaam van smaak, en geeft tamelijk voedzel; doch wat te zamen-trekkende, en zwaar om te verteeren. *Laurenb. l. 2. c. 11. Dodon. l. 10. c. 19. Trag. l. 2. c. 19.*

Deeze *Aardnooten* doen ophouden de *Vloeyingen der Nieren.* Verwekken *lust tot Bij-slapen.* Stillen de overvloedige *Vloeden der Vrouwen*; ook de *Buykloop*: doch te veel gegeeten, bezwaren ze de *Maag*, en doen ligtelijk braken.

LX HOOFDSTUK.

AKELEYEN.

Verscheyde namen. Voor het gezicht zoo aangenaam en vermakelijk, als eenige der andere soorten van *Bloemen* zijn konnen, gelijk ieder genoeg bekend is, worden, mijns weetens, in het *Neederlandsch* met geenen anderen als deezen naam genoemd.

genoemd; behalven dat ze van zommige KLOKKE-BLOEMEN worden geheeten. In het *Latijn* AQUILEGIA, en AQUILINA: in het *Hoogduytsch* AKELEY, in het *Fransch* ANCOLYE: en in het *Italiaansch* AQUILÉIA.

Verschillende soorten, zoo in verwe als gestalte der Bloemen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zeer veele vermakelijke soorten, van welke de *Bloemen* verschillen, zoo in verwe als gestalte; namentlijk:

I. AQUILEGIA STELLATA, of *Akeley met een dubbele Bloem*, op de wijze van een *Star*; zoo wel wit, purper, blauw, al rood van verwe. II. AQUILEGIA INVERSA FLORE ALBO PLENO, of *verkeerde Akeley met een dubbele witte Bloem*. III. AQUILEGIA FLORE PLENO VARIEGATO, of *bonte Akeley, met een dubbele Bloem*; niet alleen schoon wit en rood; purper en wit; maar ook blauw en wit; van een zeer cierlijke aanschouwing. En dan noch veel meer andere, onnodig hier te verhalen, wijl ze al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Grond.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geeven in elke *Zomer* schoone *Bloemen*, en in den *Herfst* volkomen *Zaad*; het welk men met een volle Maan moet vergaderen. Konnen 's *Winters* sterke koude, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder eenige schade uytstaan. Blijven eenige jaren in het leeven; en worden door geen ander middel, als door haar *Zaad* alleen, vermeerderd.

Bloemen. Zaad.

Aanwinning.

Dit *Zaad* word met een volle Maan in *Maert* of *April* de aarde bevolen. Wanneer men het dikmaal met Water begiet, komt het dies te eerder op. Anders blijft het, weegens zijne hardigheyd, langer als een geheele Maand verborgen leggen.

Middel, om schoone veranderlijke coleuren te bekomen.

Hier uyt komen dan voort (inzonderheyd als men de *Hertsteel* van al hare *Bladeren* en *zijde-takjens* ontbloot, zulker wijs, dat ze niet meer als vier of vijf *Bloemen* aan den bovensten top komt te behouden, en dat men van deeze, voornamentlijk van de *bonte*, het *Zaad* wind), zeer schoone *dubbele Bloemen*, van *veranderlijke verwen*. Ondertusschen brengen de jonge *Planten* zelden voor het derde jaar haar eerste *Bloem* voort; doch daar na ieder *Zomer*.

KRACHTEN.

Deugden. *Fab. Columm. Hist. Pl. c. 1.*

DE *Aquilegia*, of *Akeley*, is matig warm en vocht van aart.

De *Bladeren* in Wijn gezoden, en de zelve met wat Zuyker vermengd, zijn zeer goed teegens den *Hoest*, en allerley gebreeken van de *Borst*.

Durantes lib. Herb. fol. 122.

Het *Zap* der *Bladeren*, zoo wel als der *Bloemen*, geneest de *Wonden*. Op de *Oogen* gestreeken, verdrijft der zelver *scheemering*. Dood de *Wormen*, en *Vloyen*. De *Mond* daar meê gewasschen, of gespoeld, heeld de daar in zijnde *Gaten* en onreynigheeden: desgelijks de *zeeren* en de *schurftigheyd* der Huyd.

Tragus l. 1. c. 42.

Het gedistilleerde Water van deeze *Bloemen* heeld de *inwendige gezwellen*; verzacht de smerten des *ingewands*: neemt wech de kracht van 't in het Ligchaam gekomen *vergif*; en versterkt het *Hert*.

De *Wortel* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, hersteld de *gekrompene zeenuwen*: geneest de *gescheurtheyd*: is dienstig voor de *Kortademige*, *Waterzuchtige*, en voor allerley *inwendige gebreeken*.

Dodon l. 6. c. 23.

Het *Zaad*, zijnde een weynig te zamen-trekkend van aart, tot Poeder gestoten, en met Water van *Angelica* gedronken, is goed teegens de *Mazelen* en de *Pest*. Verdrijft de *Sproetelen* en *Vlekken des Aangezichts*. Helpt tot de *verlossing* der in arbeyd zittende Vrouwen; twee of driemaal achter malkander met Wijn ingenomen. Een *Drachma*, of het vierdedeel van een Loot, met een *half Scrupel Saffraan* gebruykt, geneest de *Geelzucht*: opend ook de verstoptheyd der *Leever* en *Milt*, als men, na de inneeming, zich wel toedekt, om daar op te zweeten.

Clusius, Hist. Pl. l. 6. c. 27.

LXI HOOFDSTUK.

BYVOET.

Verscheyde namen.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten ARTEMISIA, na de Gemalinne van MAUSOLUS, Koning van CARIEN; welke na de dood van deezen haren Man heeft opgeregt het MAUSOLEUM, na hem dien naam gegeeven, om hem te verstrekken voor een Graf; gereekend onder de zeeven Weerelds-wonderen, weegens de voortreflijke daar aan te werk gestelde konst, en de uytsteekende cierlijkheyd. In het *Hoogduytsch* BEYFUSZ: in het *Fransch* ARMOISE: in het *Italiaansch* gelijk in het *Latijn*, ARTEMISIA, of ook ARTEMIRA.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. ARTEMISIA VULGARIS, of *gemeene Bijvoet*. II. TENUIFOLIA, of *Bijvoet met smalle Bladeren*. III. FOLIO VARIEGATO, of *Bijvoet met bonte Bladeren*. IV. ARTEMISIA LATIFOLIA AMERICANA, of *breedbladerige Americaansche Bijvoet*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Gemeene Bijvoet.

De ARTEMISIA VULGARIS, of *gemeene Bijvoet*, groeyd in allerley slag van grond, het zij gemest of ongemest. Blijft eenige jaren lang in het leeven. Heeft liever een opene, luchtige, vrije, wel geleegene, als een donkere of schaduwachtige plaats, en begeerd veel Water. Geeft gemeenelijk ieder *Zomer* volkomen *Zaad*. Kan sterke *Vorst*, en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Word *aangewonnen*, eerst door haar *Zaad*, het welk men met een wassende Maan van *Maert* of *April* moet zayen: doch dikmaal slaat het van zelfs genoeg op, door het neergevallene *Zaad*. Dan ook door aangewassene jonge *Wortelen*; welke men in *April* met een wassende Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

Aanwinning.

Smal-bladerige Bijvoet.

Het ARTEMISIA TENUIFOLIA, of *smal-bladerige Bijvoet*, is veel teederder van aart. Bemind een zandige goede aarde, vermengd met een weynig twee-jarige Paerdemist: een opene, luchtige, warme, vrije en wel ter Zon geleegene plaats; doch niet te veel vochtigheyd. Geeft in deeze gewesten zelden eenig *Zaad*. Verderft lichtelijk door koude *Herfst-reegenen* en *vriezend Weêr*. Moet derhalven binnens huys gebragt, op een bequame, luchtige plaats gesteld, ook in goede acht genomen worden. En dan eevenwel kan men haar, weegens hare teederheyd, bezwaarlijk de *Winter* over behouden.

Breed-bladerige Americaansche Bijvoet.

De ARTEMISIA LATIFOLIA AMERICANA, of *breedbladerige Americaansche Bijvoet*, is een beziens-waardig *Gewas*. De *Bladeren* zijn niet zoo zeer en meenigvuldig ingesneeden, als die van de *gemeene Bijvoet*: ook zijn de *Bloemtjens* niet zoo veel in getal, maar alleen voortkomende boven uyt het *Hert* der *Steelen*, geheel op een andere wijze, twee en twee regt teegens malkander over aan hare bloote *Steeltjens* hangende; ook ronder en veel kleynder.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *Plant* bemind een zandige goede aarde, genoegzaam doormengd met tamelijk-veel twee-jarige Paerdemist: een opene, warme, luchtige, wel ter Zon staande plaats; en veel Water in de *Zomertijd*. Krijgt *Bloemen*, maar in deeze Landen geen volkomen rijp *Zaad*. Verdraagt ongeerne veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, en sterke *Vorst*. Word ter dier oorzaak, met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot 't zij gezayd

't zij

Waarneeming.

't zij geplant zijnde, in het begin van *October*, of wat later, na dat de jaarstijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld worden, waar in niet als bij *vriezend* Weér word gestookt: ook gedurende dien tijd niet meer dan een- of tweemaal met matig lauw-gemaakt Reegen-watér worden begoten van boven; daar na in het begin van *April* weer buyten gezet, met een aangename, reegenachtige Lucht.

Aanwinning.

Zij word in onze Gewesten, vermitsze geen rijp *Zaad* geeft, alleenlijk *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; doch niet overvloedig *vermeenigvuldigd*. De gemeldde *Aangroeyssels* neemt men met een wassende Maan in *April* van de *oude* af, en men verplant ze in varssche aarde.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. fac. 6.

BYvoet, of *Artemisia*, is droog en warm in den tweeden graad, ook fijn van deelen.

Diosc. l. 3. c. 127. Plin. l. 25. c. 7.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of drie *Drachmen* van de *Bloemen* gedroogd, gepulveriseert, en met Wijn ingenomen, bewaard de Menschen voor *quade Lucht*, en de *Pest*: doed der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen: geneest de *beeten* der *Slangen*: stild de *verstopping* der *Moeder*, en neemt wech de *gebreeken* der zelve.

Fuchs. Hist. Pl. c. 13.

De *Bladeren* met Garstenmeel gezoden en plaasterswijze in beyde de Liesschen op de Vrouwelijkheyd gelegt, doed de Vrouwen *gemakkelijk verlossen*, helpt de *Vrucht* voortkomen, en drijft de *Nageboorte* uyt. Doch als dit verrigt is, moet men deeze *plaaster* terstond weer wech doen, op dat niet de *Moeder* zelfs ook na beneeden getrokken wierd. Veroorzaaken desgelijks een zachte *Water-making*: en jagen het *Graveel* af.

Dod. l. 2. c. 12.

Het *Zap* der *Bladeren* met doyeren van Eyeren, Comijn en Varkens-reuzel gekookt; dan plaasters-wijze op de *Moeder* gelegt, verdrijft alle *Naweeën* der verloste Vrouwen.

Becanus lib. vertum. f. 47.

In Water gezoden, en daar in de *vermoeydde voeten* gebaad, is zeer gezond.

LXII HOOFDSTUK.

KALFSVOET.

Verscheyde namen.

WOrd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige MANSKRACHT genoemd: in het *Latijn* ARUM: in het *Hoogduytsch* PFAFFENPINT, of TEUTSCH INGWER: in het *Fransch* PIED DE VEAU, of VIT DE PRESTRE; en in het *Italiaansch* ARO, GIARO, of GIGARO.

Veelerley soorten, hier voorgesteld tot tien in getal.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele veranderlijke, niet onaangename soorten; namentlijk:

I. ARUM VULGARE, of *gemeene Kalfsvoet*. II. VENIS ALBIS, of *Kalfsvoet met witte Aderen*. III. MACULIS NIGRIS, of *met zwarte plekken*. IV. FOLIIS LACINIATIS MAJUS, of *groote Kalfsvoet met gesneedene Bladeren*; anders ook op het *Neederlandsch* SPEERWORTEL genoemd; en in het *Latijn* DRACONTIUM, of SERPENTARIA, om dat hare *Steel* wonderlijk gemarmeld is, gelijk een *Slangen-huyd*. V. ARUM MAJUS ÆGYPTIACUM, of *groote Kalfsvoet uyt Ægypten*, anders ook COLOCASIA geheeten. VI. ARUM ÆGYPTIACUM MINUS, *kleyn Kalfsvoet uyt Ægypten*. VII. ARUM PALUSTRE, of *Water-kalfsvoet*, 't welk ook draagd de naam van DRACUNCULUS PALUSTRIS. VIII. ARISARUM ANGUSTIFOLIUM, of *Arisarum met smalle Bladeren*. IX. ARISARUM LATIFOLIUM, of *Arisarum met breede Bladeren*. X. ARISARUM FOLIO SERPENTARIA, of *Arisarum met Bladeren van Speerwortel*; en dan noch meer andere. Niet al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen zoo wel een gemeene, zandige, ongemestte, als een goede, vet-gemestte aarde. Hebben liever een donkere of schaduwachtige, als een opene, vrije, en luchtige plaats. Begeeren veel Water. In ieder jaar geevenze eenmaal *Bloemen*, maar tweemaal *Bladeren*; te weeten, in het *Voorjaar*, en in den *Herfst*, welke in de *Zomer* verdorren, en niet meer gezien worden. Ook zeer schoone, bleek-roode *Vruchten*, en daar in, bij goede tijden, volkomen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Worden niet alleen door *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *Maert* in de aarde word gelegt, *aangewonnen*; maar ook door hare veelvoudige *jonge aangegroeyde Wortelen*; welke men zoo wel in *Maert* als in *September* opneemt, en met de genoemde Maan verplant. Op deeze laatste wijze konnenze ook, en overvloedig genoeg, *vermeenigvuldigd* worden.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Bloemen. Zaad.

Aanwinning.

Het ARUM MAJUS ÆGYPTIACUM, of *groot Ægyptische Kalfsvoet*, van zommige COLOCASIA, van de *Indianen* CULCAS; van de *Javanen* TALASSE, in het *Malaisch* LALADE, genoemd, is van een teedere en verwonderens-waardige aart. Bemind een goede luchtige grond, wel voorzien met een-jarige, kleyngewreevene Paerdemist: een opene, vrije, warme, wel ter Zon staande plaats, beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*, ook zeer veel Water in de *Zomertijd*.

Beschrijving der groote Ægyptische Kalfsvoet.

Geeft in deeze koude Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad*. Kan geenzints verdragen veel koude *Herfstreegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of eenige *Vorst*. Word derhalven, met een volle Maan van *April* of *May* in een Pot geplant, en daar in gedurig gehouden zijnde, in 't laatst van *September*, wel droog boven de aarde, binnens huys gebragt, en om hoog gesteld in een luchtige plaats, daar van *November* af tot den eersten *May* door een Kagchel gevuurd word. Als dan de Maand *November* tot op de helft verlopen is, geeft men ze van onder een Pan vol lauw-gemaakt Reegen-water, en zoo lang de *Winter* duurd niet meer. Men bevind dan wel, dat hare *Bladeren* beginnen te verrotten: welke men eerst boven, daar na ook van de *Stam* zelfs, t'elkens tot op het goede, en tot aan de *Wortel*, rondom zachtjens met de hand wech neemt, tot dat de *Wortel* met'er tijd geheel bloot word: doch dit alles veroorzaakt haar geen nadeel, wanneer de zelve maar hard en onverrot blijft. Indien nu daar aan eenige verrotting boven de aarde word vernomen, zoo moet men die met een Mes tot op het leeven wech doen, wel zuyveren, en droog geschrabt krijt daar in strijken, tot dat het eyndelijk door de warmte des vuurs komt op te drogen.

Hare teederheyd: en op hoedanig een wijze

Doch zoo men de verrotting dieper bevind, moet men de *Wortel* geheel uyt neemen, de zelve zuyveren, en op een drooge plaats neerleggen, ter tijd toe, datze weer in de aarde gezet moet zijn. Ook neemt men in *October* de *Wortel*, gaaf en goed zijnde, met een volle Maan uyt de aarde; en men legtze, met al hare *Veezelen*, of kleyne *Worteltjens*, op hout, ontrent den Oven. Dus droogdze met'er tijd in, en blijft geheel goed. Zij word ook niet voor teegens *May*, met een zoete Lucht, en aangename Reegen, weer buyten gesteld. Zoo wel de buyten de aarde gebleevene, als de nieuwlijks uytgenomene, en de grootste dikste jonge (van de *oude*, niet afgesneedene, maar afgebrookene *Wortelen*, welke de beste zijn) moet men met een volle Maan van *April* weer zetten in de voorheenen beschreevene grond, varsch en wel toegemaakt. Daarenboven moet menze, zes weeken lang, zorgvuldig bewaren en voorzichtig dekken voor veel *Reegenen*,

de zelve moet gekoesterd

en waargenomen worden in onze Landen.

genen, *koude nagten*, en *hayrige schrale Winden.* Dus verkrijgen ze te eerder *Bladeren*, welke wel nauw gewagt moeten zijn voor sterke *windbuyen*, vermits ze de zelve niet konnen verdragen, ja dikmaal daar door worden gescheurd en in stukken gebroken.

Zonderlinge en aanmerkelijke zeldzaamheyd

Hebben ook deeze *aanmerkens-waardige eygenschap*, dat ze geenerley vochtigheyd van buyten aan haar willen gedogen, of laten hangen; ja al reegende het schoon den geheelen dag lang. Want zoo haast het Water op deeze *Bladeren* valt, zoo vloeyd het terstond daar van weer af. Zij vergenoegen zich, met het geen haar de Natuur meêdeeld, door de *Wortelen* aan zich getrokken, en lijden geen ander. Maar daar is noch een zonderlinger aanmerkelijkheyd. Deeze *Plant komt voort uyt het Water zelfs*, te weeten, uyt de Rivier de *Nijl*, welke door *Ægypten* loopt (waar van daan zij de naam van ARUM ÆGYPTIACUM heeft bekomen) en word van daar in deeze Landen gebragt. 't Is derhalven geen wonder, dat ze zoo dikmaal in de *Zomer* van Reegen-water wil voorzien zijn. Maar dit is wonderlijk.

van deeze Plant.

Als ze het Water, van onder in een Pan gegoten, door de gaten des Pots na zich heeft getrokken, smijt ze het zelve 's nagts weer uyt door de spitze punten harer *Bladeren*, als ze ontrent half open, en noch in malkander gewonden zijn; zulker-wijs dat het met een Boog op de manier van een *Fonteyn*, van zich straalt, met een *straaltje*, zoo subtyl, zoo dun, als een hayr des Hoofds. Eevenwel konnen nauwkeurige aanschouwers het zelve niet alleen genoegzaam zien, maar ook, als ze de hand daar onder houden, lichtelijk voelen, wijl de zelve van dit zeer reyn en zuyver nat bevochtigd word.

Vervolg van dit zeldzaam Natuur-wonder,

Als nu de *Bladeren* geheel open zijn gegaan, word hare drijvende kracht een weynig verminderd, en dan geeven ze uyt de gemeldde hare punten geheele druppelen Water, zoo klaar als krystal, van zich; welke op de aarde neervallende, de zelve nat maken. Dit geschied ieder jaar, in het warmste van de *Zomer*, bij goede heldere dagen, zoo lang, tot dat de koude in de *Herfst* begind te vermeerderen, en haar zulks verhinderd. Men ziet het van 's *avonds ten zes* tot 's *morgens ten agt urên* zonder ophouden: maar dan van *agt* tot *zes uren* niet meer; vermits in dien tijd de hitte der Zonnestralen de vochtigheyd verteerd. Doch teegens den avond gaat dit Natuur-wonder weer zijn vorige gang, wijl de *Plant*, door de afneeming der hitte en wechwijking der Zon, als verquikt, en in hare kracht hersteld word; inzonderheyd als men haar voor de *middag* van onderen wel met Water heeft voorzien. Want hoe meer vochtigheyd zij na zich trekt, hoe meer zij ook door hare *Bladeren* weer uytwerpt.

in den Hof van den *Schrijver* zelfs.

Dit *Wonder der natuur* zal den *Leezer* buyten twijfel niet allen *vreemd*, maar veele ook veellicht *ongelooflijk* schijnen. Eevenwel is het inder daad gantsch *waarachtig* en *zeeker*: ook zeer meenigmaal van veel aanzienlijke en eerlijke Persoonen in *mijnen Hof* met eygener Oogen gezien, en met verwondering aangemerkt geworden. Indien echter iemand hier aan noch al mogt twijffelen, die Queeke deeze *Plant* zelfs, op de nu verhaalde wijze, zoo zal hij in zijnen eygenen Hof de waarheyd hier van bevinden, en andere toonen konnen.

Kleyn Kalfsvoet uyt Ægypten.

Het ARUM ÆGYPTIACUM MINUS, of *kleyn Kalfsvoet uyt Egypten*, bemind de zelve grond en warme plaats, zoo wel in de *Zomer* als *Winter*; in welke ze, droog zijnde, lauw-gemaakt Reegen-water moet genieten, zoo dikmaal als 't van noden is. Ook laat ze in deeze tijd (de *Winter*) niet al hare *Bladeren* vallen, maar blijft gedurig groen.

Geeft zelfs in deeze koude Landen Bloemen.

Deeze geeft niet alleen in *Egypten* jaarlijks *Bloemen*, maar ook in onze koude *Neederlanden* (alhoewel zonder *Zaad*) met warme en goede *Zomers*; welke aan het ARUM ÆGYPTIACUM MAJUS, of *groot Kalfsvoet uyt Egypten*, noyt gezien worden, noch hier, noch in *Egypten* zelfs, maar wel in *Oost-Indien*, op het Eyland *Java*, gelijk men dit ieder jaar daar ondervind; en in deeze FIGUUR genoegzaam vertoond word.

Gedaante der Wortel van het groot Ægyptische Kalfsvoet.

Zij (de groote soort) heeft, op de wijze van een langwerpige *Raap*, of *Knol*, een korte, knobbelige *Wortel*; boven dik en rond, doch onder wat dunner toelopende; voorzien met veele lange, sterke, ronde, uyt den witten bleek-rood geverwde *Veezelen*. De *Wortel* zelfs is inwendig bleek-bruyn-verwig, van binnen wit, met eenige geelachtige *stippelen* en kleyne *streepjens* doorlopen. De *substantie* en *smaak* is als die der *Knollen*; doch zeer scherp en bijtend op de Tong.

Eygentlijk berigt.

Uyt welke in het laatste van *April* de *Bladeren*, de een na de ander, boven malkander uytsteekende, voortkomen; zelden in eene *Zomer* meer dan vijf of zes in getal; op lange, bleek-groene *Steelen*, boven rond, van binnen vol nat, en zeer sponsachtig; onder dik, breed, en na binnen geuts-wijze ten halven gesteld: waar uyt het middenste en regt-opstaande *Hert*, t'elkens hooger uytschietende, zijnen oorsproeg neemt. De eerste uyt de *Wortel* voortkomende *Bladeren* zijn de kleynste, de laatste de grootste; doch in grootte zeer verschillende, na dat de warmte, koude of Reegen in de *Zomer* meerder of minder is. Zomtijds zijn de grootste meer als twee voeten lang, eene Maat-voet en vier duymen breed: dan weer in teegendeel maar ruym eene Maat-voet en zes duymen lang, in het midden op het breedste: van een zeer schoone, beziens-waardige, en een Hert-gelijkende gedaante: zijnde altijd met hare punten volkomen uytgewonden; neerwaarts hellende; boven donker, of gras-groen, doch niet blinkende van aart; onder vercierd met een bevallijke bleek-groene verwe. Als men ze in de Mond knauwd, steeken ze en bijten ze zeer in de Keel en op de Tong. Lichtelijk breeken ze door een sterke Wind. Aan de randen zijn ze effen en slegt; doch zomtijds met een *vouwtje* of twee begaaft. In het midden voorzien met een groote, heldere, dikke en waterachtige *Ader*, waar uyt voortkomen tien of twaalf andere kleyner; en uyt die weer andere veel kleyner; boven niet zoo wel zichtbaar als onder; lopende met een schoone streeps-wijze zwier neerwaarts na de Randen.

van de gedaante der zeer schoone Bladeren.

Bloemen.

De gemeldde *Bladeren* beginnen teegens en in de *Winter* van onder op een geele couleur aan zich te trekken, en alzoo al langzaam te verderven in haar zelven. Noyt geeft deeze *Plant* (gelijk alreeds gezegt is) in onze Gewesten, maar wel in veele Plaatzen van *Oost-Indiën*, *Bloemen* en *Vruchten*. Welke *Bloem*, op de manier van onze *gemeene* ARUM, of *Kalfsvoet*, in zijn *huysje*, doch grooter, voortkomt. Eyndelijk vergaan zijnde, word gevolgd van veele blinkende, groene en ronde *Zaadknoppen*, op een schoon-blinkende *Steel* Druyfswijze te zaam-gevoegd; eerst met een teedere bladerachtige huyd overtogen, die zich daar na in vijf deelen van malkander scheyd; vercierd met een zeer schoone leevendige roode verwe.

Zaad.

Aanwinning.

Eevenwel word deeze soort, gelijk ook het ARUM ÆGYPTIACUM MINUS, of *kleyn Egyptische Kalfsvoet*, genoegzaam *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Deeze *jonge* moet men in ieder *Voorjaar* (inzonderheyd van de *kleyne Egyptische Kalfsvoet*) vlijtig van hare voornaamste *Bol-wortel* doen; want hier door worden ze dies te bequamer gemaakt, om hare *Bloem* voort te brengen.

Groot Kalfsvoet met gesneedene Bladeren.

Het ARUM FOLIIS LACINIATIS MAJUS, of *groot Kalfsvoet met gesneedene Bladeren*, het welk ook in 't *Latijn* SERPENTARIA MAJOR, of *groot Speerwortel*; in het *Hoogduytsch* SCHLANGENKRAUT; in 't *Fransch* SERPENTAIRE word genoemd, bemind een zeer zandige aarde. Geeft wel een verwonderens-waardige *Steel*

op

en *Bloemen*; maar in deeze Landen noyt volkomen *Zaad*. Moet tamelijk diep gezet zijn, of loopt, door een sterke *Vorst*, gevaar van te vergaan; of door verrotting te verderven. Word ook alleenlijk *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men in *Augustus* opneemt, en in *September* weer aan de aarde beveeld. Aanwinning.

Waterslangenkruyd. Het DRACONTIUM AQUATICUM, of DRACUNCULUS PALUSTRIS; in 't *Neederlandsch* en *Hoogduytsch* genoemd WATERSLANGEN-KRUYD, bemind een luchtige, zandige grond, wel vermengd met twee-jarige kleyn-gewreevene Koeyemist: liever een donkere, schaduwachtige, als een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en veel Water, waar door het weelderig groeyd, en zeer vermeerderd. Doch brengd geene *Bloemen* voort, 't welk het echter, in zijn eygen *Element*, 't Water, staande, genoegzaam doed. Verdraagd sterke *Vorst*, en blijft eenige jaren lang in het leeven.

KRACHTEN.

Aart. KAlfskruyd, of *Arum*, is heet en droog tot in den vierden graad: daarenboven openende, verteerende, doorsnijdende, afvagende, en dunmakende van aart.

Fuchs. Hist. Pl. c. 82. Zoo wel de *Bladeren* als de *Wortelen* in Wijn en Oly gekookt, doen de uytschietende *Aarsdarm* weer ingaan. Geneezen de *Takken* aan het Fondament, daar op gelegt zijnde: desgelijks de *gebrandheyd* der Huyd.

Camer. lib. 2. c. 99. Het gedistilleerde Water hier van verstrekt de Vrouwspersoonen voor een *Blankketzel*, vermits het een *wit* en *blinkend Vel* maakt. Zuyverd ook de *zeeren* en *zweeren*. Is goed voor de *gescheurtheyd*, vier lood daar van ingenomen.

De *Wortel* in Melk gezoden, en met Zuyker vermengd, verdrijft alle *slijmerige vochtigheyd* van de *Borst*; desgelijks de *Hoest*, en zuyverd de *Longe*.

Diosc. l. 2. c. 196. Trag. l. 2. c. 80. Lonicer. l. 2. c. 255. De *Wortel* gedroogd, tot stof gemaakt, en een *Drachma* daar van met *Theriac* in Wijn ingenomen, neemt wech de *Pest*, en alle *inwendige beschadiging*, door *gif* veroorzaakt. Het zelve stof gebruykt met twee *Drachmen* Zuyker, verdrijft de *Engborstigheyd*, en reynigd de *Maag*. Twee *Drachmen* der zelve *Wortel* met Wijn ingedronken, drijft uyt de *Nageboorte*, zuyverd de *Moeder*: doed de *Maandstonden* voortkomen; en verwekt de *Bijslapenslust*.

Dit *Poeder* in *Wonden* gedaan, belet de groeying van het *overvloedige vleesch* in de zelve, en neemt wech het geen'er alreeds in gegroeyd is. Het *Zaad* kan van lichtvaardige Vrouws-persoonen zeer misbruykt worden.

Galen. lib. Simp. Med. 6. De *Bladeren* van het *Arum foliis Laciniatis majus*, of *groote Speerwortel*, noch groen zijnde, worden op *varsche Wonden* gelegt, ter geneezing.

Het *Water*, hier van gedistilleert, en daar van drie oncen, met eeven zoo veele Water van *Angelica* en een *Drachma Theriac*, te zamen ingenomen, doed sterkelijk *zweeten*, en verjaagd daar door de *Pest*. Het zelve Water zuyverd ook de *Wonden*. Houd de *Fistelen*, of *loopende Gaten* open.

Dod. l. 11. c. 5. Het stof der *Wortelen* met Wijn ingenomen, doed wel *wateren*. Drijft de *doode Vrucht* uyt: verwekt de *lust tot het Echte-werk*; en is goed teegens *vergif*.

Tabernam. l. 2. c. 27. Het Zap van de *Wortel*, ook van het *Zaad*, maakt een *helder Gezicht*, en neemt wech alle *Schellen*, of *Vliezen*, van de *Oogen*.

De Vrouwen, zwanger zijnde, moeten dit Kruyd, in zijne *Bloem* staande, niet te na komen: want door zijne quaadaardige reuk zou het haar lichtelijk een misval konnen veroorzaken.

Het *Arum majus Ægyptiacum*, of *groot Kalfsvoet uyt Egypten*, word van de *Egyptenaren* en *Indianen* veel gegeeten, in plaats van *Knollen*, om hare geylheyd uyt te werken, en dies te beeter te voldoen; na dat het tweemaal in Water opgekookt is, om de scharpheyd van de *Wortel* wech te neemen. Is daarenboven goed voor de *Borst*, de *Hoest*, de *Kortademigheyd*; met Zuyker ingenomen: desgelijks teegens meer andere hier boven verhaalde gebreeken. *Cast. Durant. Hist. Pl. fol. 47.*

Lobel. l. 1. fol. 712. Het *Arum Palustre*, of *Water-Kalfs-voet*, komt in krachten met de andere soorten zeer overeen. De *Bladeren* gedroogd, gepulveriseert, en met Wijn ingenomen, zijn ook zeer goed, om te geneezen de *beeten der Slangen* en anderer *giftige Dieren*.

Ægin. l. 7. c. 3. Het zelve *Poeder*, met Zuyker, of Honig vermengd, geneest de *voorteetende* en *kankerige zeeren* van de *Neus*, *Polypi* genoemd: ook andere *zeerigheeden*, welke niet wel te geneezen zijn, van de *Grieken* geheeten *Cacœtha*.

Diosc. l. 2. c. 198. Plin. l. 24. c. 16. Het *Arisarum* is bijna van gelijke werking, doch veel scharper van aart: ook zeer goed teegens de *Pest*. Aan de heymlijke Leeden der Dieren gehangen, dood het der zelver Vrucht. Het hier van gedistilleerde Water maakt ook (gelijk hier boven in den aanvang van het *Arum* is gezegt) een *helder*, *blinkend Vel*.

LXIII HOOFDSTUK.

MANSOOR.

Verscheyde namen. HEeft in het *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook bij veele dien van HAZELWORTEL. Word in het *Latijn* geheeten ASARUM: in het *Hoogduytsch* HASELWURTZ: in het *Fransch* CABRET; en in het *Italiaansch* ASARO, NARDO SALVATICO, of BACCARA.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten, te weeten; I. deeze genoemde ASARUM VULGARE, of *gemeene Mansoor*, en II. ASARUM CANADENSE, of *Mansoor van Canada in America*; waar van de *Steelen* en *Bloemen* ruyger; de *Bladeren* niet zoo groen, maar veel bleeker en droeviger van verwe vallen. Zijn ook niet zoo veel, maar slegts een weynig blinkende. Beyde zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat vorst een aarde zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige, welgemeste aarde: liever een schaduwachtige of donkere, als een opene luchtige plaats; ook veel vochtigheyd. Geeven niet alleen *Bloemen*, vroeg in het *Voorjaar*, maar somtijds wel volkomen rijp *Zaad*. Krijgen ook tweemaal in het jaar nieuwe *Bladeren*, zonder dat de oude vergaan; te weeten: in *May* en *September*. Konnen felle *koude*, en alle andere ongemakken des tijds uytstaan. Bloemen. Zaad.

Aanwinning. Worden *aangewonnen* op tweederley wijzen. *Eerst*, door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *September* of *Maert* niet diep in de aarde moet gezayd worden. Ook ziet men 't dikmaal van zelfs genoeg opslaan.

Op twee wijzen. *Ten anderen*, door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, die men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, tweemaal in het jaar opneemen, of van de *oude* afsteeken, en op de gedachte plaats verplanten kan.

KRACHTEN.

Mesues lib. Simp. c. 22. DE *Wortelen* van *Asarum*, of *Mansoor*, zijn verwarmende in den tweeden, verdrogende in den derden graad; daar beneevens openende, en dunmakende van aart.

Fuchs. l. 1. Hist. Pl. c. 3. De *Bladeren*, niet zoo warm en droog zijnde, gestoten, met Wijn vermengd, en op *ontstookene Oogen*,

sprin-

ſpringend Vuur, en der Vrouwen *Borſten* gelegd, geneezen de eene, en verdrogen de *Melk* der andere.

Tien *groene Bladeren*, kleyn geſneeden; in een half pintje Wijn een nagt lang ontrent den haard te weyken gezet; 's morgens doorgezijgd, en dan gedronken, doed *braken*; en ontlaſt deezer wijs de *Maag* van alle onzuyvere ſtoffen, en *Galachtige vochten*; als men te gelijk een of tweemaal purgeerd; waar door dan veele *Koortzen* zeer gelukkig worden wechgenomen.

De zelve *Bladeren* op de *voorteetende zweeren* gelegt, geneezen de zelve.

Serapio lib. Med. Simp. c. 244.

Het gediſtilleerde *Water*, of het *Zap* der *Bladeren*, met wat *Tutia* vermengd, en daar van in de *Oogen* gedaan, neemt der zelver *ſcheemering* wech, en maakt ze *klaar*.

Dioſc. l. 1. c. 9. Ruell. lib. de Nat. Stirp. c. 8.

De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdrijft de *koude Pis*. Is goed voor de *Hoeſt*; voor een *benauwde Boſt*; en teegens de *Waterzucht*. Neemt ook wech de *verſtopping* van *Leever*, *Longe*, en *Milt*.

Tragus l. 1. c. 20. Cratevas hiſt. Plant.

De zelve gedroogd (dan is ze veel beeter als groen) en daar van een *Drachma* of twee met Wijn ingenomen, ſtrijd teegens 't *vergif*. Is goed voor de beeten der quaadaardige en *giftige Dieren*. Doed ook *braken*. Met Honig en Wijn gebruykt, zuyverd de *Moeder*, *Nieren*, *Blaas*. Verwekt ook de *Maandſtonden*.

LXIV HOOFDSTUK.

ANGELIEREN.

Verſcheyde namen.

VAn ieder, om hare bevallijke ſchoonheyd, zeer geliefd en begeerd, worden in het *Neederlanſch* niet alleen dus, maar ook GINOFFELBLOEMEN, TESTEBLOEMEN, en VIOLETTEN genoemd, om hare zeer lieflijke reuks wil. Ter dier oorzaak ook in het *Hoogduytſch* geheeten NAGELBLUMEN, of NAGELEIN: in 't *Franſch* OEILLETZ, of OUILLETZ: in het *Latijn* CARYOPHYLLUS FLOS, of, zoo zommige willen, BETONICA CORONARIA: in het *Italiaanſch* GAROFANI FIORI DOMESTICHI.

Twee bijzondere ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere ſoorten; namentlijk:

I. CAROPHYLLUS HORTENSIS MAJOR, of *groote tamme, Hof-angelieren*; en II. CAROPHYLLUS MONTANUS MINOR, of *kleyne Berg-angelieren*; van zommige genoemd PLUYMTJENS.

Meenigvuldigheyd van de verwen der Bloemen.

Van de *groote*, of *gemeene Hof-angelieren*, pleeg men voor deezen niet meer dan eenige weynige verſcheydentheyd der *Bloemen* te zien: doch zijn nu, door de vlijtige Bouwing der Liefhebbers, in hare veranderlijke ſchoonheyd der verwen zoodanig vermeenigvuldigd, dat men heedensdaags hier en overal een ontelbaar getal van verſchillentheyd vind. Eevenwel zijn ze al te zamen van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een luchtige, goede grond, beſtaande uyt twee deelen gemeene varſche aarde, twee deelen grof Zand, daar gantſch geen zoutigheyd bij is, twee deelen Mol der van binnen door ouderdom verdorvene Boomen, of in der zelver plaats 't Mol van verrotte Boom-bladeren; een deel een-jarige Hoenderdrek, en een deel twee-jarige oude Paerdemiſt, wel door malkander gearbeyd. Deeze aarde moet men bereyden in den *Herfſt*, en dikmaal in de *Winter* omſmijten, waar door ze de bequaamheyd verkrijgd, om in 't *Voorjaar* te konnen gebruykt worden.

En hoe te bereyden.

Wil ook iemand in 't verplanten, onder in de Pot daar noch bij doen twee handen vol ſtof van kleyn geſtotene Leyen, met de zelve aarde vermengd, hij zal bevinden, dat zijne *Bloemen* niet alleen zullen uytſteeken in grootte, maar ook alle andere verre overtreffen in uytmuntende ſchoonheyd van verwen.

Verplantings tijd.

De tijd, in welke ze opgenomen, van hare onzuyvere *Bladeren*, gereynigd, en verplant moeten worden, is de beſte (mijns oordeels) in de Maand *Maert*, met een afgaande Maan, een dag of twee voor het laatſte Quartier. Dan komen de *Bloemen* netter voort, en *barſten* zoo veel niet, als wel doen de geene, welke teegens de volle Maan worden verplant, ſchoon ze wat grooter vallen.

Veel Water is haar ſchadelijk.

Geerne hebben ze een opene, vrije, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen niet veel Water verdragen, als ze in Potten zijn gezet. Doch in de aarde op een Bed geſteld, ſchaad haar de vochtigheyd zoo veel niet: alhoewel ook het van boven vallende Water de *Knoppen* der *Bloemen*, als ze ſterk worden, en aan het open gaan zijn, niet alleen hinderlijk is, maar ook dikmaal doed barſten. Tamelijk wel konnen ze uytſtaan de harde *Winter-vorſten*, maar niet de *Sneeuw*. Ook geenzins in het *Voorjaar* de *Nagt-rijpen*, waar op overdag *Zonneſchijn* volgd. Want deeze twee teegens malkander werkende, en haaſt op malkander volgende krachten, zijn voor haar verderflijk. Men moet haar derhalven hier voor, zoo veel mogelijk is, voorzichtig wachten.

Hoe men groote Bloemen kan bekomen.

Zij krijgen, of ſchieten dikmaal op met veel *Spijlen*: welke men al te zamen, behalven twee of drie, wech neemt; op dat de *Bloemen*, door deeze vermindering dies te meer voedzel genietende, dies te krachtiger en grooter mogten voortkomen: inzonderheyd als men niet meer dan vier, vijf, of zes *Knoppen* boven aan elke *Spijl* laat blijven.

Hoedanig men haar moet inleggen, om haar aan te winnen.

Als de *jonge* boven de *Wortel* uytgelopene *Scheuten* in de *Zomer* ſterk genoeg zijn geworden, ſnijd men ze, met een waſſende Maan, met een Mes ſubtyl van onder op, ten halven harer *Steelen*. Men begind de *ſneede* te doen een weynig beneeden een *lid*, door het zelve heenen, tot ontrent aan het naaſt volgende, of tot in, ja door het tweede, indien ze digt op malkander volgen. In deeze *ſneede* moet men met de rugge van het Mes een weynig aarde doen. Deeze Looten laat men regt-op ſtaan, en men vuld ze aan met een luchtige, zandige aarde, daar weynig vettigheyd bij is, tot een vingerbreed boven de *ſneede*. Voorts begiet men ze met wat Reegen-water: ook moet men ze agt, of tien dagen lang te deegen wachten voor ſterke Lucht en Zonneſchijn.

Gemeene gewoonte niet zoo goed.

Wil iemand deeze *ingeſneedene Looten* in de aarde neerbuygen (gelijk van veele geſchied), hij zal bevinden, dat ze lichtelijk ten halven, of ook dikmaal geheel, van hare *Stam* zullen afbreeken; waar door ze, te minder voedzel genietende, dies te langzamer *Wortelen* vatten, en veel tijds geheel vergaan.

Aanwinning

Op de gemeldde wijze konnen ze lichtelijk vermeenigvuldigd worden. Het geen ook bequaamlijk kan geſchieden door haar *Zaad*, op de volgende manier.

door haar Zaad,

Neem het *Zaad* van de eerſt-opengaande *Hert-bloem*, van elke *Spijl* alleen, of bijzonder, daar niet meer als vijf of zes *Bloemen* ten hoogſten aangebleeven zijn. De *Knoppen*, daar het *Zaad* in zit, moet men afbreeken met een volle Maan, als ze haar groenheyd beginnen te verliezen: want dan heeft het *Zaad* zijne volkomene rijpheyd, en word van binnen zwart. Laat het de geheele *Winter* over in de *Knop* blijven. Doe het in het *Voorjaar* daar uyt, en zaay het in *April* of *May* niet diep in een gemeene zandige aarde, met een volle Maan.

en hoedanig men daar ontrent handelen moet.

Als de jonge hier van opgekomene *Planten* ontrent een lid van vinger hoog opgeſchoten zijn, moet men ze ruym een halve, of wel een geheele voet van malkander, met een volle Maan verplanten; zoo geeven ze in het volgende jaar zonder eenige feyl *Bloemen*: waar onder

onder dikmaal zeer groote, en van zonderlinge verwen gezien worden, welker ſchoonheyd het Oog verluſtigd: voornamentlijk wanneer het *Zaad* van goede *Bloemen* (waar op men behoord te letten) is gewonnen. Anders zal'er weynig goeds van te verwagten zijn, gelijk mij de ervarentheyd van zoo veele jaren genoegzaam heeft geleerd.

Waarſchouwing.

Echter gebeurd het wel, dat zommige *Bloemen* haar voor de eerſte-maal niet zoo goed en cierlijk vertoonen, als daar na, zich verbeeterende, in het tweede en derde jaar; waarom men ook een *Plant*, die noch maar eens, niet zeer ſchoon, *gebloeyd* heeft, niet zoo terſtond behoord te verwerpen, gelijk ik, en veel andere met mij, dikmaal hebben gedaan, door onbedagtheyd of haaſtigheyd, geen geduld neemende, om de tijd af te wagten.

Bewaring van het Zaad in de Knop voor den Reegen.

Hier bij ſtaat te weeten, dat, als de *Bloemen* vergaan zijn, het in de *Knop* zittende *Zaad* door veel Reegen, van boven daar in vallende, lichtelijk kan verderven. Zomtijds kan men dit genoegzaam voorkomen, door een geheele *Baſt* van een groote eerſt uytgepeulde varſſche *Boon*, of iet anders, hier toe bequaam, boven op het *Zaad-huysje* te ſteeken; 't welk daar op verdrogende, de neervallende vochtigheyd daar van afkeerd, en alzoo het *Zaad* bewaard.

Andere waarſchouwing.

Voor 't laatſte zal de *Leezer* gelieven te onthouden, dat hij, zoo dikmaal hij de *Angelieren* Water wil geeven, vlijtig, moet toezien, dat het Loof, of de *Bladeren*, van de vochtigheyd niet geraakt worden; wijl ze zulks niet konnen verdragen. Ja, dikmaal komen daar door geheele *Looten* te verderven; waar op echter van veele weynig gelet word.

Kleyne Berg-angelieren, ook genoemd *Pluymtjens*;

De CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS, of *kleyne Berg-angelier*, welke *Plant* zoo wel op Grasachtige als Bergachtige plaatzen word gevonden, voerd in het *Neederlandſch* ook de naam van PLUYMTJENS, weegens hare zeer aardige *Bloemtjens*; vermits de zelve zeer kleyn en ſubtyl zijn doorſneeden, gelijk de *Pluymtjens* of *Veedertjens der Vogelen*; het welke een zeer aangename aanſchouwing veroorzaakt. Eeven hierom worden ze in het *Hoogduytſch* geheeten MUTHWILLIG, of noch beeter HOCHMUTH, en in het *Latijn* in dezelve beteekening SUPERBA; zoo veel in onze Taal als *hoogmoedige Bloem*.

en *Superba*.

Zes onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* onderſcheydene ſoorten; als:

I. CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS FLORE ALBO, of *kleyne Berg-angelieren met een witte Bloem*. II. FLORE ALBO FUNDO PURPUREO, of *met een witte Bloem*, in het midden met een *purpure grond*, van een zeer ſchoone aanſchouwing. III. FLORE PALLIDO, of *met een bleek-verwige Bloem*. IV. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem*. V. CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS FLORE PALLIDO RUBESCENTE, of *kleyn Berg-angelier met een bleek-roode Bloem*. VI. CARYOPHYLLUS MONTANUS MINOR CIRCULO RUBRO, of *kleyne Berg-angelier met een inwendige roode Ring*, zeer bevallijk voor 't oog. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede aarde, met een weynig oude twee-jarige Koeyemiſt doormengd: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Verdragen zonder moeylijkheyd veel Water; ſterke *Vorſt* in de *Winter*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds. *Bloeyen* ieder jaar, en geeven volkomen rijp *Zaad*. Het welk men in *April*, of *May*, met een waſſende Maan, niet diep in de aarde legt. Waar door ze zoo wel worden *aangewonnen*, als door hare op de vorige wijze ingeſneedene *jonge Looten*. Als deeze *Wortelen* geſchoten hebben, neemt men ze op, en men verplaant ze op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan.

Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Caryophylli hortenſes*, of *Hof-angelieren*, zijn matig warm en droog van aart. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of met Zuyker tot een *conzerf* gemaakt; of het poeder der gedroogde *Bloemen* met Wijn ingenomen, verſterkt zeer het *Hert*; neemt wech de *beeving* en *flauwheyd* van 't zelve: verſterkt deſgelijks het *Hoofd*: verdrijft de *zwijmeling* of *draying* der bedwelmde *Harſſenen*. Is goed voor de *Stuypjens*, de *vallende Ziekte*, *Beroerdheyd*, allerley *vergif*; de beeten der *Slangen*, en dolle *Honden*. Ook teegens quade *Lucht*, *Peſt*, *krimping* der *Zeenuwen*, *Kramp*, en de *Wormen*: inzonderheyd worden hier toe de roode *Bloemen* voor de krachtigſte van alle gehouden.

Matthiol. in Dioſcor. l. 2. c. 153.

Fuchſ. hiſt. Pl. c. 33.

Het *Zap* deezer *Bloemen*, ook uyt de *Bladeren* en *Steelen* geparſt, heeft de zelve uytwerking, doch veel krachtiger, als men'er vier oncen van inneemt.

De *Bloemen* in Edik gedaan, en zoo in de Zon geſteld, is deſgelijks zeer heylzaam voor al de genoemde gebreeken. Verſterkt daarenboven de *Harſſenen*; brengt weer te regt de geene die in onmacht gevallen zijn; en verdrijft de *Hoofdpijn*, als men daar in doeken nat maakt, en de zelve om het Hoofd ſlaat. Met wat Zuyker gebruykt, of ook de gemeldde *conzerf* met een weynig van deeze Edik ingenomen, neemt wech de *walging* van de *Maag*, doed het *braken* ophouden: verwekt *eetens-luſt*: verſterkt de *zwakke Lighamen*, en laat niet toe, dat iemand zou *dronken* worden.

Camerar. l. 2. c. 92. Bauhin. hiſt. Plant. tom. 3. Part. 2. l. 29. c. 4.

De Wijn, waar in deeze *Bloemen*, *Bladeren* en *Steelen* gekookt zijn, verteerd de *zinkingen*, op de *Tanden* vallende, als men ze daar meê waſcht; en verligt zeer de *Vrouwen in barens-nood*.

Dod. l. 6. c. 19.

Het *Poeder* der gedroogde *Bloemen* op *Kankerige* en *ineetende vuyle zweeringen* geſtroyd, zuyverd en geneeſt de zelve.

Het gediſtilleerde *Water* der *Bloemen* heeft ook deeze kracht. Verſterkt deſgelijks het *Gezicht*, en verdrijft de *ſcheemering der Oogen*.

Tabern. lib. 2. c. 1.

De *Oly*, hier uyt getrokken, verligt de ſmerten van het *Podagra*. Word met voordeel gelegt op de *gequetſte Zeenuwen*, *Gezwellen*, *loopende Gaten*, en de *beeten* der *giftige Dieren*.

LXV HOOFDSTUK.

DUYSENDSCHOON.

Ord in het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook van zommige KEYKENS- of TUYLKENS-BLOEM geheeten, om dat ze hoopswijze bij malkander groeyen, en gelijk als een *Tuyltje*, of *Bondeltje* van *Bloemen* vertoonen. In het *Latijn* FLOS ARMERIUS, of CARYOPHYLLUS MINOR: in het *Hoogduytſch* TONNERNAGELEIN: in het *Franſch* ARMOIRES; en in het *Italiaanſch* FIOR ARMERIO, of GAROFANO MINORE.

Verſcheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke en bezichtigens-waardige ſoorten, namentlijk:

Verſcheydene ſoorten,

I. ARMERIUS FLORE ATRORUBENTE, of *Duyzendſchoon met een donker-roode Bloem*. II. FLORE RUBRO HOLOSERICO, of *met een Bloem als rood Fluweel*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. FLORE VARIEGATO, of *met een bonte Bloem*. V. PROLIFERUS, of *met kleyne roode Bloemen*, de een uyt de andere voortkomende. VI. ANGUSTIFOLIUS FLORE DUPLICI RUBICUNDO, of *met ſmalle Bladeren en een dubbele roodachtige Bloem*. VII. ARMERIUS FLORE ALBO PLENO, of *Duyzendſchoon met een dubbele witte Bloem*. VIII. ARMERIUS PRATENSIS; CARYO-

tot elf in getal.

PHYLLUS SYLVESTRIS, en FLOS CUCULI, of *wilde Duyzendschoon*, anders genoemd *Koekoeks-bloemen*. IX. FLORE PLENO RUBRO, of *met een roode dubbele Bloem*. X. FLORE RUBRO SIMPLICI, of *Koekoeks-bloem met een enkele roode Bloem*. XI. ARMERIUS AFRICANUS, of *Africaansche Duyzendschoon*. Al te zamen zijn ze van ontrent de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede grond, voorzien met een weynig oude Paerdemist: een opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats. Konnen niet veel vochtigheyd verdragen, maar wel sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. Uyt *Zaad* voortgekomen zijnde, *bloeyen ze* in het tweede jaar. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê; want zelden konnen ze langer in het leeven blijven.

Tamme en wilde Duyzendschoon met dubbele roode Bloemen.

Het ARMERIUS FLORE RUBRO PLENO, en PRATENSIS FLORE RUBRO PLENO, of *tamme* en *wilde Duyzendschoon met dubbele roode Bloemen*, gaan ligtelijk uyt, door sterke *Vorst*, in de tweede *Zomer*. Geeven noyt eenig *Zaad*, maar worden alleenlijk *aangewonnen* door hare ingesneedene en ingeleydde *zijde-takjens*, als ze *Wortel* geschoten hebben.

Witte dubbele Duyzendschoon.

Desgelijks geschied ook met het ARMERIUS FLORE ALBO PLENO, of *witte dubbele Duyzendschoon*. Welke echter de *koude* beeter kan verdragen.

Aanwinning.

Al de andere soorten worden door haar *Zaad vermeenigvuldigd*: het welk, met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroo-breedte diep, in Potten gezayd; en als het een halve vinger hoogte opgekomen is, in de aarde verplant moet worden; ieder *Plant* afzonderlijk, een voet van de andere af.

Duyzendschoon uyt Africa.

De ARMERIUS AFRICANUS, of *Duyzendschoon uyt Africa*, schiet een of anderhalve voet hoogte op uyt een teedere bleek-witte *Wortel*. Krijgd aan hare ronde, een stroo dikke, bleek-groene, een weynig blinkende eenige *Steel* teedere zeer smalle *Bladertjens*, die van het FLOS CUCULI, of de *Koekoeks-bloemen*, anders *wilde Duyzendschoon*, zoo in grootte als stelling niet ongelijk. Zijn ruym een lid van een vinger lang, een stroo breed, voor spits toegaande, twee en twee teegens malkander over uyt de *Steel*, niet verre boven den anderen voortkomende: donker-groen van verwe, en met geen zichtbare *Adertjens* voorzien. Op het bovenste punt van de regt-opgaande, ook vier of vijf ter zijden uytschietende *Steeltjens* komt te voorschijn een eenig langwerpig, doch rond, en groenachtig *Knopje*, aan beyde zijden begaafd met twee dunne *hayrtjens*.

Bladeren.

Bloem-knop.

Bloemen.

Als deeze *Knop* open gaat, vertoond zich een zeer schoone *Bloem*, in het ronde zoo groot als de *Bloessem* van een *Peer*; ook op de zelve wijze bestaande uyt *vijf bladeren*, doch zonder eenige reuk, en bleek-purpur-verwig: in welker midden word gezien een *vijfstralige Star*, op elk *blad* eene *straal*. Voor zijn ze drie-hoekig; inwendig schoon blinkend-geel, als goud; daar na een weynig wit, en aan de gemeldde drie hoeken gantsch purpur-verwig; van een zeer aangename en vermaaklijke aanschouwing. Na eenige dagen afgevallen zijnde, wordze gevolgd van een zwart *Zaad*, gelijk de voorgaande.

Zaad.

KRACHTEN.

Lonicer. l. 2. c. 222.

DE *Flos Armerius*, of *Duyzendschoon*, van veele ook genoemd *Betonica Coronaria*, komt in krachten met die der *Angelieren* zeer over een. Daarenboven noch, de *Bladeren* gekneusd, en op *Wonden* gelegt, geneezen de zelve; alle onreynigheyd daar uyt trekkende. Weerstaan ook allerley *vergif*. Een half Lood van het *Zaad* met Wijn ingenomen, neemt uyt het Ligchaam wech alle *heete* en *Galachtige vochtigheyd*.

Dod. l. 6. 20.

De *Wortel* gedroogd, gestoten, en met Wijn gebruykt, is zeer goed teegens de *Pest*; de beeten van *dolle Honden*, en meer andere *giftige Dieren*.

De zelve *Wortel*, ook de *Bladeren*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijft het *Water der Blaas*, en het *Graveel* af.

Fuchs. hist. Pl. c. 33.

De *Bloemen* der *Armerius Africanus* verquikken het *Hert*, versterken de *Harssenen*, en zijn goed voor de geene, die van het *Graveel* worden gequeld. De *groene Bladeren* gekneusd, en op het Hoofd gelegt, neemen terstond de *Hoofdpijn* wech. Heelen ook zeer krachtig alle *Vleesch-wonden*.

LXVI HOOFDSTUK.

ARISTOLOCHIE.

DEeze zeer aangename *Plant* word dus genoemd in het *Neederlandsch* na de *Latijnsche* naam ARISTOLOCHIA. In het *Italiaansch* heeft ze de zelve benoeming. In het *Hoogduytsch* word ze geheeten OSTERLUCIE: in het *Fransch* ARISTOLOGE, of SARASINE.

Naam.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* verscheydene aardige en beziens-waardige soorten; namentlijk:

Zes bijzondere soorten.

I. ARISTOLOCHIA LONGA VERA, of *oprechte lange Aristolochie*. II. ROTUNDA VERA, of *ronde oprechte Aristolochie*. III. CLEMATITIS, of *Rysachtige Aristolochie*. IV. CLEMATITIS ALTERA, of SARASENICA; *wilde Rysachtige Aristolochie*; ook *Sarasijnskruyd* genoemd. V. MEXIOCANA, of *Aristolochie van Mexico*. VI. PISTOLOCHIA, of ARISTOLOCHIA POLYRRHISOS; *Pristolochie*, of *Aristolochie met veele teedere en dunne Wortelen*. Niet alle zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een zandige, goede, gemeene grond, genoegzaam doormengd met twee-jarige oude Paardemist: een vrije, opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water.

Aarde.

Bloeyen zeer schoon, en geeven verwonderlijke *Bloemen*; doch niet alle in de *Zomer* rijp *Zaad*. Konnen reedelijk wel verdragen de koude der *Winter*, en meer andere ongeleegentheeden des tijds: eevenwel kan de ARISTOLOCHIA LONGA ET ROTUNDA VERA, of *oprechte Aristolochie met ronde en lange Wortelen*, bij geleegentheyd van al te veel Reegen, wel verderven, gelijk men al dikmaal heeft ondervonden. Worden alleenlijk *aangewonnen* door haar *Zaad*, als het in onze Gewesten tot volkomen rijpheyd geraakt. Moeten t'elkens in een Pot, een stroobreedte diep, met een wassende Maan van *April* gezayd zijn.

Hardheyd.

Oprechte Aristolochie met ronde en lange Wortelen.

Aanwinning.

De ARISTOLOCHIA CLEMATITIS, en SARASENICA, of *tamme en wilde rysachtige Aristolochie*, of SARASYNSKRUYD, *bloeyen* wel jaarlijks in onze Landen, maar geeven noyt eenig volkomen of rijp *Zaad*. Konnen derhalven niet anders, dan door hare de aarde zeer doorlopende *Wortelen*, welke men met een wassende Maan van *April* opneemt, en verzet, *aangewonnen* worden.

Sarasijnskruyd.

De PISTOLOCHIA, die ook van zommige ARISTOLOCHIA SEMPER VIRENS, of *altijd groen-blijvende Aristolochie* is gedoopt, vermits ze eeven schoon blijft, en hare *Bladeren* noyt laat vallen, is teederder, dan de nu genoemdde, van aart. Kan de koude der *Winter* niet verdragen. Word derhalven, in de gedagte Maand, en met de gemeldde Maan, in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys gebragt; op een goede bequame plaats gezet, gedurende de *Wintertijd* met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden; niet voor in *April* met een zoete Reegen weer buyten gesteld, en voor koude nagten,

Pistolochia, of *Aristolochia semper virens*.

Waarneeming.

nagten, ook hayrige, schrale winden, zorgzuldig gewagt en bewaard.

Zeldzame Bloemen. Zij geeft ieder Zomer zeer beziens-waardige, kluchtige, kromme *Bloemen*, de gedaante van eens *Jagershoorn* niet ongelijk: maar gantsch geen *Knop*, veel minder eenig *Zaad*. Kan echter *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *Worteltjens*, welke men

Aanwinning. voorzichtig met een wassende Maan in *April* of *May* (wijlze zoo zeer door malkander groeyen) af neemen en verplanten, ook wel een maand of zes weeken lang voor sterke Zonneschijn wagten moet.

Mexicaansche Aristolochie. De ARISTOLOCHIA MEXIOCANA, of *Mexicaansche Aristolochie*, is de teederste van al de andere soorten. De *Bladeren* zijn die van het CONVOLVULUS INDICUS, of *Indiaansche Winde*, niet zeer ongelijk; ten naasten bij gesteld op de manier van een Hert; achter aan hare *Steel* drie vingeren breed; vier, wat min of

Bladeren. meer, lang; voor spits toegaande; donker-groen van verwe, dun en teeder van aart; aan beyde de zijden van hare dunne ronde *Steeltjens* hangende.

Wat voor een aarde zij bemind. Bemind een matige, zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdemist, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* be-

Wortel. schut; ook weynig Water. Veele jaren lang blijftze welvarende aan hare *Wortel*, Castanie-bruyn-verwig; van gestalte dik, oneffen, langachtig, onder in veele Takken verdeeld, wat bitter van smaak, en niet onaangenaam van reuk.

Bloemen. Zij geeft lange en dunne *Bloemen*, niet dikker als een *Pen*; eevenwel van gedaante die der andere niet ongelijk; onder, als een ronde Buyk, dikst; boven hals-wijze dunst; ook voorzien met een lange, dunne, en voor spits toeloopende *Bek*; van binnen hol; purpur-verwig; doch in deeze Landen noyt volkomen *Zaad*.

Waarneeming. Deeze *Plant* moet zorgvuldig gewagt worden voor veel *Water*, zoo wel in de *Zomer*, als in den *Herfst*: desgelijks voor *Rijp*, *Vorst*, en harde *Winden*. Want ter oorzaak van hare teederheyd wordze zoo wel van het eene als van het andere schielijk gekrenkt.

In de Wintertijd. Moet derhalven, in het *voorjaar* met een wassende Maan van *April* het zij gezayd, het zij geplant zijnde, in het laatste van *September* binnens huys worden gebragt, op een goede bequame plaats, daar, gedurende de koude der *Winter*, in gevuurd word. Doch mag weynig of geen Water genieten, vermits ze, in den *Herfst* hare *Bladeren* verliezende, gelijk ook aan de andere ieder jaar geschied, dies te min voedzel van noden heeft, en de *Wortel*, door vochtigheyd, lichtelijk schade zou konnen lijden.

en daar na. Als nu de koude voorbij is, wordze ontrent het Venster gesteld, op dat ze dies te beeter weer uytschieten, de Lucht gewoon worden, en ook bij goed Weêr de Zonnestralen een weynig genieten mogt. Moet ook niet voor in het begin van *April*, of wat later, na de gestalte des tijds, met een zoete Reegenachtige Lucht weer buyten gezet, voor sterke, *hayrige Winden* over dag, voor de *koude bij nagt* wel gedekt, en zorgvuldig bewaard worden, tot dat geen ongeleegentheyd meer te vreezen is.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. Averroes lib. Simp. cap. 42. DE *Aristolochie*, zoo wel met ronde als lange *Wortelen*, van welke echter de *Rotunda vera*, of *opregte met ronde Wortelen*, voor de beste en krachtigste word gehouden, is verwarmende en verdrogende van aart in den tweeden graad. Daar beneevens zuyverende, afvagende, alle grove vochtigheeden scheydende, en fijn van stoffe.

Ætius l. 1. Serm. 1. Een vierendeel Lood, of een *Drachma*, van deeze *Wortel* met Wijn ingenomen, verdrijft de *Engborstigheyd*, en de *Hik*. Geneest de inwendige *Breuken*, of *Gescheurdheyd*; de *Miltzucht*; de *beeten* der *Slangen* en anderer quaadaardige Dieren: staat krachtig teegens het *vergif*. Een weynig *Myrrhe* en *Peeper* daar bij gedaan, zuyverd de *Moeder* van allerley onreynigheyd: verwekt de *Maandstonden*: doed de *Vrucht* gemakkelijk ter Wereld komen: drijft uyt de *Nageboorte*, de *Gal*, en allerley zoo *slijmerige* als *waterige vochten*. Bewaard ook den Mensch teegens *quade Lucht*, en de besmetting der *Pest*. *Rasis lib. Simp. c. 34. Dioscor. l. 3. c. 6. Lusitan. lib. 3. enarr. 4.*

Het *Poeder* van de *Wortel* in een varsch Ey ingenomen, verdrijfd de pijn voor het *Hert*; desgelijks de smerten ontrent de *Maag*. Met een weynig *Cyprus* en *Zaad* van *Serpentaria* in Honig gemengd, en dan in de *Neus-gaten* gestreeken, geneest de *Kankerige zeeren* in de zelve; desgelijks allerley *vuyle wonden*. Met Kalk gestoten, en in het Water gesmeeten, maakt de *Visschen duyzelig*, zoo datze zich gantsch bedwelmd boven op het zelve laten zien, en dus ligtelijk met de hand gevangen konnen worden. *Dodon. lib. 11. cap. 1. H. Tragus l. 1. c. 57.*

Het gedistilleerde Water van deeze *Wortel* neemt wech de *pijn der Zijde*, en de *krimping des Buyks*. Doed de *uytgeschootene Aarsdarm* weer intrekken, als men de zelve daar meê wascht, of bet. Is daarenboven goed teegens al de voorgenoemde gebreeken.

Krachten der Mexicaansche Aristolochie. De *Wortel* van de ARISTOLOCHIA MEXIOCANA, of *Mexicaansche Aristolochie*, is warm in den tweeden graad; een weynig bitter van smaak, en te zamen-trekkend. Word zeer dienstig bevonden in allerley *Koortzen*. Versterkt de *Maag*, *Hert* en *Hoofd*. Zuyverd ook de *Borst*, en doed de *Buyk-loop* ophouden.

LXVII HOOFDSTUK.

RIEDT.

Namen. BY jeder genoeg bekend, heeft in het *Neederlandsch* deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten ARUNDO: in het *Hoogduytsch* ROHR: in het *Fransch* CANNE, of ROSEAU; en in het *Italiaansch* CANNA.

Zes verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* onderscheydene soorten, als:

I. ARUNDO PALUSTRIS, of *gemeen Water-riedt*, het welk men over al in de Gragten en staande Wateren vind. II. ARUNDO CYPRIA, of *Cypers Riedt*. III. ARUNDO AMERICANA STRIATA ANGUSTIFOLIA, of *smal-gebladerd Americaansch gestreept Riedt*. IV. AMERICANA STRIATA LATIFOLIA, of *gestreept Americaansch Riedt met breede bladeren*. V. ARUNDO SACCHARIFERA, of *Zuyker-riedt*. VI. En dan noch de ARUNDO, of CANNA INDICA FLORIDA, of *Indiaansch bloeyend Riedt*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Zullen derhalven kortelijk van elke soort in het bijzonder handelen.

Gemeen Water-riedt, of Dek-riedt. Het ARUNDO PALUSTRIS, of *gemeen Water-riedt*, het welk ook ARUNDO PHRAGMITES, of *gemeen Dek-riedt* word geheeten, heeft geen zonderlinge *Waarneeming* of *dienst* van noode; vermits het op de waterige plaatzen, daar het maar eenmaal gezet is, weelderig genoeg voortschiet, zonder eenige hulp. Verdraagd zeer gewillig sterke *koude* en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. Ja, op zommige plaatzen wast het zoo gantsch overvloedig, dat veele *Gragten* of *Slooten* daar door te eenemaal verderven, en geheel toe-groeyen. Ligtelijk kan men zich deeze ongeleegentheyd quyt maken, en de gemeldde Slooten daar van zuyveren. Want indien men in de *Zomer*, met een afgaande Maan, het *Riedt* drie jaren achter een onder het Water afsnijd, zoo zal het al te

Hoe men Gragten en Slooten van het Riedt kan zuyveren.

te zamen versterven, en het vierde jaar niet weer te voorschijn komen.

Cypers of ook Spaansch Riedt.

Het ARUNDO CYPRIA, of *Cypers Riedt*, word ook van veele DONAX, of ARUNDO HISPANICA genoemd, zoo veel als *Spaansch-riedt*, vermits het niet alleen in 't Eyland *Cyprus*, maar ook in *Spaanje*, en meer andere Gewesten groeyd.

Wat voor een aarde deeze soort bemind.

Deeze soort bemind een gemeene goede aarde, vermengd met een weynig zand, twee-jarige Koeye-, en een-jarige Paerdemist; ook veel Water. Verdraagd in deeze Landen, buyten gesteld zijnde, ongeerne sterke *Vorst*. Moet derhalven, in het *Voorjaar* met een wassende Maan van *April* in een Pot gezet, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; onderhouden met matige vochtigheyd; en niet weer buyten gesteld voor in *April*, met een reegenachtige Lucht. Word ook alleenlijk, echter genoegzaam, *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*, welke men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, van de oude afneemt, en verplant. Mag echter, weegens de veelvoudigheyd der *Wortelen*, niet langer dan drie jaren in eene Pot blijven: want als de *Wortelen* de zelve vervuld hebben, en niet verder uytschieten konnen, zoudenze, door de sterke drift, de Pot lichtelijk van een doen barsten, en in stukken van malkander vallen; gelijk de ervarentheyd genoeg getoond heeft.

Waarneeming.

Aanwinning.

Americaansch Riedt met gestreepte Bladeren, waar van des *Schrijvers* Vader de eerste *Plant* in Neederland heeft bekomen.

De beyde soorten van ARUNDO AMERICANA STRIATA, of *Americaansch Riedt, met groen en wit*, ook (eerst uyt de aarde voortkomende) *rood-gestreepte Bladeren*, ontrent een duymbreed van malkander staande; anderhalve, of wel twee voeten lang, achter aan de *Steel* alderbreedst, en voor spits toelopende, zijn zeer schoone en beziens-waardige *Gewassen*; van welke mijnen Vader, HENRICUS MUNTING, de eerste *Plant* uyt *Parijs* in het jaar 1640 is toegezonden, van *Monsieur* ROBYN, die de zelve had bekomen uyt de CARIBISCHE EYLANDEN. Van deeze zijn voortgekomen al de andere, welke nu in *Neederland* worden gevonden.

Dit *Gewas* groeyd in deeze Gewesten vier, vijf, en ook wel zes voeten hoog, met *Scheuten*, zelden meer als een vinger dik; welke (oud wordende) men vercierd ziet met bleeke, zwarte, paersche en geelachtige *streepen* en *plekken*. Bemind een goede, zandige, luchtige aarde; doormengd met tamelijk veel een-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der verrotte Boom-bladeren: een opene, vrije, warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats; ook tamelijk veel Water in drooge tijden; echter niet te veel: verliest anders zijne schoonheyd, en word veranderd in een *een-verwige* groenheyd. Geeft noyt eenige *Bloemen*. Verdraagd ook ongeerne veel *koude Reegenen*, felle *Vorst*, en andere ongeleegentheeden van de *Winter*.

Wat voor een aarde het bemind.

Waarneeming.

Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, in *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gesteld, gedurende de *Winter* met een weynig lauwgemaakt Reegen-water onderhouden, en niet voor in het begin of ten halven van *April* met een zoete Reegen weer buyten gezet, voor *koude nagten*, *sterke* of *hayrige Winden* wel gewagt, en voorzichtig gedekt worden.

Aanwinning.

De gemeldde soorten worden in onze Landen alleenlijk *aangewonnen* (gelijk de voorgaande) door aangewassene *jongen der Wortel*; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en op geen andere tijd, zonder gevaar van leevens-verlies, verplanten mag, doch worden dan tot aan de aarde toe afgesneeden; zoo loopenze dies te beeter weer uyt. Dit mag niet alleen geschieden op de genoemde, maar ook op andere tijden, als men oordeeld zulks noodig te zijn. Dit *Gewas* krijgd, op de wijze van het voorgemeldde, lange, aan hare digt en dikachtige *Steel* breede, en daar kort op malkander gestelde, voor allenxkens spits toegaande, en met veele gevouwene streepen voorziene *Bladeren*.

Bladeren:

Zuyker-riedt.

De ARUNDO SACCHARIFERA, of CALAMUS SACCHARATUS in het *Latijn*; in het *Neederlandsch Zuyker-riedt*; in het *Fransch* CANNE DE SUCCRE genoemd, is zeer teeder van aart, en word in deeze Gewesten weynig gezien.

Wat voor een aarde het bemind.

Bemind een zandige luchtige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en een-jarige Hoenderdrek, kleyn gewreeven, doormengd: een opene, vrije, warme, luchtige, wel ter Zon staande plaats, bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*; ook matige vochtigheyd. Kan op geenerley wijze verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, veel minder *Vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *May* in een Pot geplant zijnde, in het laatste van *September* binnens huys gebragt, en op een bequame plaats gesteld worden, daarze door de Vensteren, tot op den twintigsten *October*, indien de koude van buyten zulks zoo lang wil toelaten, Lucht en Zon mag genieten. Na dien tijd worden de gemeldde Vensteren niet meer geopend; maar men begind dan om den tweeden dag een vuur, niet sterk, in den Oven te stooken. Als het in *December* kouder word, vuurd men dagelijks eenmaal; vervolgens twee, en als het zeer sterk *vriest*, driemaal ieder dag; te weeten, 's morgens, ontrent ten zeeven, 's middags ontrent ten een, 's avonds weer ontrent ten zes of zeeven uuren, zoo lang de sterke *koude* word gevoeld.

Hoedanig deeze soort gedurende de Winter

Gedurende dit stooken moet ze verre van den Oven staan, op datze niet meer als een natuurlijke warme Lucht kome te genieten. Als naderhand de *koude* afneemd, verminderd men ook weer de vuur-stoking, na gelijkmatigheyd dat men de zelve allenxen vermeerderd had. Dit duurd dus gemeenlijk tot op of ontrent den tienden *Maert*. Dan laat men geheel van 't vuuren af: en men moet, bij goed en stil Weêr, de Vensteren over dag weer openen, om al langzaam zich weer tot de Lucht te gewennen. Daar na doed men 't ook bij nagt, tot op den twintigsten van *April*, een dag vroeger of later. Waar na menze, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten brengt; doch voorzichtig wagt en zorgvuldig dekt voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *hayrige-* of *schrale winden*.

moet waargenomen worden.

Eyndelijk, men moet niet vergeeten, dat deeze *Plant*, gedurende de *Winter*, maar eens, of ten hoogsten tweemaal, van boven met een weynig lauwgemaakt Reegen-water wil begoten zijn; vermitsze in deeze tijd geen vochtigheyd, zonder een haastige verrotting deelachtig te worden, kan verdragen.

Van de *Autheur* zelfs verrigt.

Op deeze wijze heb ik eens eene deezer *Planten* twee jaren lang goed bewaard, verkreegen hebbende *jonge Scheuten* uyt hare *Wortel*; doch onaangezien de *oude* tot aan de aarde toe waren afgesneeden, vergingze eevenwel in de derde *Zomer*, teegens het begin van den *Herfst*.

Indiaansch bloeyend Riedt.

De ARUNDO FLORIDA, of CANNA INDICA, *Indiaansch bloeyend Riedt*, is van verscheydene soorten. Vijf der zelve heb ik in mijnen *Thuyn* opgequeekt; te weeten: I. CANNA INDICA FLORE CARNEO ANGUSTIFOLIA, of *smal-gebladerd Indiaansch bloeyend Riedt met een Lijf-verwige Bloem*. II. CANNA INDICA LATIFOLIA FLORE RUBRO, of *Indiaansch Riedt met breede Bladeren en roode Bloemen*. III. CANNA INDICA LATIFOLIA FLORE PALLIDO RUBRO, of *Indiaansch bloeyend Riedt met breede Bladeren, en een bleek-roode Bloem*. IV. FLORE LUTEO RUBRIS MACULIS VARIEGATO, of *met een geele Bloem en roode plekken*. V. ARUNDO FLORIDA FLORE RUBRO LUTEIS MACULUS ASPERSO, of *Indiaansch bloeyend Riedt met een roode Bloem, en geele plekken besprengd*. Alle te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

ARVNDO AMERICANA STRIATA.

ARVNDO SACCHARIFERA.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde; bestaande uyt twee deelen van de gemeldde grond; twee deelen grof zand; drie deelen een-jarige Paardemist, twee deelen Mol van verrotte Boom-bladeren; een deel een-jarige Hoenderdrek, kleyn door malkander gewreeven, en wel onder een gemengd: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water.

Bloemen. Zaad.

Brengen niet alleen 's *Zomers* schoone *Bloemen*; maar ook ieder jaar volkomen rijp *Zaad* voort. Blijven lang in het leeven; vermits ze gedurig *jongen* uyt hare *Wortel* uytschieten. Zijn zeer teeder van aart. Konnen geenzins eenige *Sneeuwachtige vochtigheyd*, veel *koude Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *Rijp*, of *Vorst* verdragen. Indien ze van de zelve, buyten verwachting, worden overvallen, zoo ziet men terstond hare *Bladeren* zwart; en de *koude* dringd zoo schielijk en stilletjens tot in de *Wortelen* door, dat de geheele *Plant* deezer wijze van hare leevendige groenheyd word beroofd.

Teederheyd.

Hoedanig deeze soorten

Moeten derhalven, in het *Voorjaar* in Potten geplant zijnde, in 't laatste van *September* binnens huys gebragt, en op een bequame luchtige plaats gesteld zijn, daar ze door de geheele Maand *October* de Lucht en Zon konnen genieten, door de opene Vensteren; tot dat in het begin van *November* de *koude* van buyten zulks komt te verhinderen. Ter dier tijd moet men ze sluyten, en niet weer openen. Men geeft ze ook dan van onderen een Pan vol lauw-gemaakt Reegen-water; daar na de geheele *Winter* niet meer, vermits anders hare *Wortelen* zouden verrotten. Ook vuurd men dan voor de eerste maal in den Oven deezer plaats, aanvanglijk om den anderen dag eens, tot aan *December*. Daar na ieder dag eens, en als het kouder word, dagelijks tweemaal, 's morgens en 's avonds; maar op het alderfelste driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ontrent ten een, en 's avonds weer ontrent ten zes of zeeven uuren.

in de Winter moeten waargenomen worden.

Als de sterkste *Vorst* voorbij is; en de *koude* afneemt, verminderd men ook de *stooking* weer, na gelijkmatigheyd dat men de zelve in het eerst heeft vermeerderd; en in de Maand van *Maert* houd men gantschelijk daar van op. Dan zet men bij warme dagen de Vensteren zomtijds eens weer open; eerst over dag, daar na ook 's nagts; tot aan den twintigsten van *April*: op welke tijd zij met al hare verdorde *Bladeren* (veroorzaakt door de ontbeering der Lucht, en het gevoel van de warmte des vuurs) weer buyten worden gebragt: de *Wortelen* uyt de aarde genomen, van de verrotting gezuyverd; die goed en gezond zijn gebleeven in de hier boven beschreevene grond, met een wassende of volle Maan, weer geplant; op een zeer warme plaats gesteld; voor *koude nagten* en *koele dagen* wel bezorgd en voorzichtig gedekt.

Aanwinning, door haar Zaad,

Op twee bijzondere wijzen konnen ze in deeze koude Landen worden *aangewonnen*.

Eerst, door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *April* in een Pot, hol en luchtig, ruym een stroobreed diep, in de aarde gelegt, warm gezet, en zomtijds met lauw-gemaakt Reegen-water een weynig van boven begoten moet zijn, om dies te spoediger te mogen opkomen. Niet meer dan twee of drie daar van opgekomene jonge *Planten*, na dat de Pot groot is, moet men in de zelve laten, vermits ze veele en sterke *Wortelen* schieten: ook in den *Herfst* des eersten jaars wel *Bloemen*, maar geen volkomen *Zaad* krijgen, ten ware met zeer warme en goede *Zomers*.

en door hare Wortelen.

Ten anderen, door hare *Wortelen*, die men (gelijk wij alreeds gezegt hebben) in het *voorjaar* opneemt, en verplant. Deeze wel waargenomen zijnde, lopen in een korte tijd uyt, schieten haastig op, en bekomen dan ieder jaar genoegzaam rijp *Zaad*.

KRACHTEN.

HEt *gemeene Riedt* is verkoelende en zuyverende van aart. Het nieuwlijks uytgesprootene gedroogd, gestoten, en op de *beeten* der *Scorpioenen*, of andere *wonden* gelegt, geneest de zelve. *Camerar. l. 1. c. 36.*

De *groene Bladeren* gestoten, en plaasters-wijze gelegt op eenige *opdrachtigheyd*, ook op het *springend Vuur*, verkoeld de hitte en brand. *Lonic. l. 2. c. 214.*

De *Bast* gebrand, en met Edik vermengd, belet het *uytvallen des Hayrs*. Geneest ook de *Schurftheyd*. *Durant. hist. Plant. fol. 87.*

De *Wortelen* gedroogd, gestoten, en met Wijn ingenomen, doen het *Water der Blaas* lossen, en de *Maandstonden* voortkomen. De zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, doed krachtig *zweeten*. Is derhalven goed voor de geene, welke zich van de *Spaansche Pokken* besmet bevinden. *Dod. l. 20. cap. 27.*

De *Bloemen*, of der zelver *Wolligheyd*, in de ooren gedaan, veroorzaakt hardhorentheyd.

LXVIII HOOFDSTUK.

SWALUWEWORTEL.

MEt deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten HIRUNDINARIA, VINCETOXICUM, of ASCLEPIAS: in het *Hoogduytsch* SCHWALBENWURTZEL: in 't *Italiaansch* VINCETOSSICO, of ASCLEPIADE.

Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; te weeten:

Twee bijzondere soorten.

I. HIRUNDINARIA FLORE ALBO, of *Swaluwe-wortel met een witte Bloem*, en II. VINCETOXICUM FLORE NIGRO, of *Swaluwe-wortel met een zwarte Bloem*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, of geen zandige, doch wel gemestte grond: een opene, vrije en luchtige plaats; ook veel Water. Geeven, elke *Zomer*, *Bloemen*, en dikmaal volkomen rijp *Zaad*. Blijven lange jaren in het leeven. Verdragen *Hagel*, *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Worden *vermeenigvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April*, niet diep gelegt, de aarde word aanbevolen; maar ook door aangewassene *jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd van de oude neemen, en verplanten moet, in een bequame aarde, met oude Koeye- en Paerdemist voorzien.

Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Wortelen* van *Asclepias*, of *Swaluwewortel*, zijn verwarmende en verdrogende in den eersten graad. Daarenboven fijn van stof; ook openende en verteerende van aart. *Matth. l. 3. c. 90.*

Deeze *Wortelen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed teegens allerley slag van *vergif*. Geneest ook de geene, welke van *dolle Honden*, of andere *giftige Dieren* gebeeten zijn. Bewaard de Mensch voor de *Pest*. Met Citroen-zaad gemengd, neemt wech de gebreeken van het *Hert*: is dienstig voor de *Waterzuchtige*, zomtijds gebruykt, en daar op gezweet: ook teegens de *Geelzucht*, de *Hoest*; en doed gemakkelijk *wateren*. Maakt een *zuyver Vel*: dood de *Wormen*: helpt de geene, die zich door eenigen val van *binnen verzeerd* gevoelen; en verjaagd de *Buyk-krimping*. *Diosc. l. 3. c. 106.* *Ægin. l. 7. c. 3.*

Trag. l. 1. c. 58. Ruell. l. 3. c. 56.

Het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Pæoniezaad ingegeeven, is een zeer goed middel teegens de *vallende Ziekte.*

Het zelve *Poeder*, of van de *Bladeren*, in vuyle *wonden* of *zweeren* gestroyd, ook op *gezwollene Borsten* gelegt, zuyverd en geneest de zelve.

LXIX HOOFDSTUK.

AFFODILLE.

Namen.

DUs word deeze beziens-waardige *Plant* in het *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* ASPHODELUS: in het *Hoogduytsch* APHODIL: in het *Fransch* AFRODILLES; en in het *Italiaansch* ANFODILLO.

Agt verscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele schoone, veranderlijke soorten; te weeten:

I. ASPHODELUS BULBOSUS, of *Affodille met een ronde Bol.* II. LUTEUS, of *geele Affodille.* III. MAJOR FLORE ALBO, of *groote Affodille met een witte Bloem.* IV. MAJOR FLORE PURPUREO, of *groote Affodille met een purpure Bloem.* V. MINOR LUSITANICUS FLORE ALBO, of *kleyne Portugalsche Affodille, met een witte Bloem.* VI. MINIMUS PALUTRIS, of *zeer kleyne Affodille*, groeyende in Waterachtige plaatzen. VII. ASPHODELUS LILIACEUS LUTEUS, of *Affodille met een geele Bloem, groot als een Leelie.* VIII. ASPHODELUS LILIACEUS RUBEUS, of *roode Affodille met een Leelie-gelijk-zijnde Bloem.* Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, luchtige en zandige aarde, met twee-jarige Koeye- en een-jarige Paerdemist wel voorzien: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water, inzonderheyd het ASPHODELUS MINIMUS PALUSTRIS, het welk dikmaal met Water begoten wil zijn; of zal met'er tijd vergaan.

Bloemen. Zaad.

Blijven lange jaren in het leeven. Geeven ieder *Zomer* schoone *Bloemen*, en ook meest altijd volkomen rijp *Zaad.* Verdragen, zonder groote ongeleegentheyd, *Rijp*, *sterke Vorst*, en meer andere ongemakken der *Winter*; alhoewel het ASPHODELUS LUTEUS, of de *Affodille met een geele Bloem*, en *Wortelen*, dikmaal hier door schade komt te lijden. Deeze heeft men in onze Gewesten noyt eenig *Zaad* zien voortbrengen. Kan echter overvloedig *vermeenigvuldigd* worden door hare aangroeyende *Wortelen.*

Aanwinning op tweederley wijzen.

Al de andere soorten worden *aangewonnen* op tweederley wijzen; *eerst*, door hare aangewassene *Wortelen*, welke men in het *Voorjaar* opneemt; en met een wassende Maan van *April*, of *September* (de laatst genoemde Maand is, mijns oordeels, hier toe de bequaamste) verplant. *Daar na*, door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *November* of *Maert*, niet diep, word gezayd in Potten, om 's *Winters* binnens huys te konnen brengen. Men moet het warm zetten, en zomtijds met lauwgemaakt Reegen-water besprengen; op dat het dies te spoediger te voorschijn kome. Ondertusschen geeven de hier van uytgeschotene *Planten* hare eerste *Bloemen* niet voor in het derde of vierde jaar.

KRACHTEN.

Apulej. hist. Plant. l. 32. Diosc. l. 2. c. 199.

DE *Wortelen* van *Asphodelus*, of *Affodille*, zijn warm en droog van aart. Gezoden, en met Wijn gebruykt, of ook zelfs in Wijn gekookt, en daar van gedronken, geneezen de *Milt-* en *Geelzucht*: vermeerderen de *krachten des Ligchaams*; drijven het *Graveel* uyt; doen de *Maandstonden* voortkomen, en wel lossen het *water der Blaas.*

Het *Zap* der zelve *Wortelen* verdrijft het *zweeren der Tanden.* Met Spaansche Wijn, een weynig Myrrhe, en Saffraan gezoden; dan daar meê de Oogen bestreeken, geneest der zelver *gebreeken*; en maakt een goed, *scharp Gezicht.*

Galen. lib. Med. Simp. 6.

De *Asch* deezer gebradene *Wortelen* op het *Hoofd* gestreeken, belet het *uytvallen des Hayr*; en doed het zelve *weer groeyen.* Wil iemand *gekruld Hayr* bekomen, die scheere eerst het Hoofd gantsch kaal, en wrijve het dan wel te deege met de gebradene *Wortel*; zoo zal het weer wassen, en *gekruld* zijn.

Dod. l. 7. c. 9.

De zelve *Wortel* in de *Asch* gebraden, en daar meê, ter wijl ze noch warm is, de *handen* en het *Aangezicht* gewreeven, neemt wech alle *Zomer-sproetelen*, en andere onzuyverheeden aan de zelve.

Fuchs. hist. Pl. c. 40.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Wortelen* in Wijn gezoden, of het *Poeder* der zelve ingenomen, maakt een *week Ligchaam.* Is ook zeer goed teegens de *steeken* der *Scorpioenen*, *Haegdissen*, en andere *giftige Dieren.*

LXX HOOFDSTUK.

STARREKRUYD.

Verscheyde namen.

EEn aardig *Gewas*, word in 't *Neederlandsch* dus, en, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn*, ook in het *Italiaansch*, ASTER: in het *Hoogduytsch* MEGERKRAUT; ook STERNKRAUT; en in 't *Fransch* ESTOILLÉE.

Veelerley Beziens-waardige soorten, tot dertien in getal hier voorgesteld.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke; en beziens-waardige soorten; namentlijk:

I. ASTER ATTICUS VERUS FLORE LUTEO, of *opregt Starrekruyd met een geele Bloem.* II. ASTER ATTICUS LATIFOLIUS FLORE LUTEO, of *breed-bladerig Starrekruyd met een geele Bloem.* III. ASTER ATTICUS FLORE CŒRULEO, of *Starrekruyd met een blauwe Bloem.* IV. FLORE CŒRULEO AMPLO, of *met een groote Bloem van blauwe couleur.* V. ASTER MAJOR FLORE CŒRULEO, of *groot Starrekruyd met een blauwe Bloem.* VI. ASTER LUTEUS GLABRO LINARIÆ FOLIO, of *geel Starrekruyd met gladde Bladeren*, teeder als Vlaskruyd. VII. VIRGINIANUS FRUTICESCENS FLORE ALBO, of *Virginiaansch Starrekruyd met een witte Bloem*, groeyende op de wijze van een *Heester.* VIII. ANNUUS LUSITANICUS, of *Portugalsch Starrekruyd*, niet langer als eene *Zomer* durende. IX. PANNONICUS FLORE LUTEO, of *Starrekruyd uyt Pannonien*, of *Oostenrijk*, *met geele Bloemen*, anders ook genoemd FRUTESCENS MAXIMUS VIRGINIANUS, of *zeer hoog, struvels-wijze opschietend Starrekruydt uyt Virginien.* X. VIRGÆ AUREÆ FACIE, of *Starrekruyd met een gedaante van Gouderoede.* XI. MONTIS LIBANI, of *Starrekruyd van den berg Libanus.* XII. ASTER CONYZOIDES VULGARIS, of *gemeen Starrekruyd met Bladeren van kleyne Conyza.* Eyndelijk XIII. ASTER CONYSOIDES GALLICUS, of *Fransch Starrekruyd, met een gedaante van kleyne Conyza.* Meest alle zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Starrekruyd met een gedaante van Gouderoede.

Het ASTER VIRGÆ AUREÆ FACIE, of *Starrekruyd met een gedaante van goud-roede*, brengd in deeze Gewesten voort, uyt een teedere, zeer dunne, bruyn-verwige, in de Mond geknauwd wordende krachtige, doch aangenaam-geurige *Wortel*, verscheydene *Bladeren*, zich niet hoog boven de aarde verheffende. Zijn een kleyne vinger, wat meer of min, lang; twee vingeren breed; in het midden op het breedste,

breedſte; voor eyndigende zoo wel in een ſtompachtig als ſpits punt: achter bij de *Steel* voorzien met twee

Gedaante der Bladeren.

rond-toegaande gedeelten, als *Vleugeltjens*: aan de randen met *Tandjens* van een ongelijke grootte *gezaagd*: donker-groen van verwe, zonder glantſch; doch onder wat bleeker, en een weynig blinkend: wat bitterachtig, echter aangenaam van ſmaak, geevende een geur van opgedroogde *Alantwortel*, ook daar na de Keel een weynig benauwd en ſchraal makende. In het midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt verſcheydene andere, en uyt deeze noch zeer veel kleynder, door het geheele Blad vloeyen; boven zich veel uytwendiger als onder vertonende.

Steelen.

Uyt welke, na geleegentheyd van de grootte der *Plant*, voortkomen verſcheydene *Steelen*, anderhalve, of ook wel twee voeten hoog; rond, niet zeer dik: onder, na der Zonnen zijde, donker of bruyn-rood van verwe, doch boven geheel groen, en zich aldaar in veele *zijde-takjens* verdeelende; aan welke veele kleyne *Bladertjens* groeyen, gantſch ſlegt aan de randen; voor ſpits toegaande, en nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander voortkomende. Tuſſchen welke, uyt de voornaamſte punten der *Takjens* de *Bloemen* uytſpruyten.

Bloemen.

Deeze zijn niet groot; bleek-blauw van verwe. Hebben van binnen eenige bleek-geele *Knopjens*; en ſtaan eenige dagen lang open. Vallen eyndelijk ter aarden neer, of vergaan in haar zelven; zonder in deeze koude Geweſten eenig goed *Zaad* na te laten.

Grond.

Zij beminnen al te zamen een zandige, gemeene, goede aarde, met een weynig, of ook wel veel, eenjarige Paerdemiſt doormengd: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeven ieder *Zomer Bloemen*, vermits ze lange jaren in het leeven blijven; maar noyt, immers zeer zelden, in deeze Landen volkomen rijp *Zaad*; behalven het ASTER ANNUUS LUSITANICUS, of *Portugalſch Starrekruyd*, 't welk niet langer als eene *Zomer* duurd; en beyde de ſoorten van ASTER CONYZOIDES, of *Starrekruyd van gedaante als het kleyne Conyza*, die niet meer dan anderhalf jaar het leeven behouden; en in den *Herfſt* volkomen *Zaad* bekomen hebbende, daar meê verſterven.

Portugalſch Starrekruyd; en twee andere ſoorten.

Aanwinning.

Zij verdragen ook ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds. Worden maar alleenlijk *aangewonnen* door haar aangewaſſene *Wortelen* en *jonge Looten*: welke men in het *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April* van de *oude* voorzichtig afneemt, en verplant.

Portugalſch een-jarig Starrekruyd.

Het ASTER ANNUUS LUSITANICUS, of *Portugalſch een-jarig Starrekruyd*, word alleen door zijn *Zaad vermeenigvuldigd*, en gedurig in ſtaat gehouden: het welk men ieder jaar met een *Aprilſche* waſſende Maan niet diep in een Pot zayd.

Deeze ſoort ſchiet in onze Geweſten nauwelijks tot de hoogte van een voet, zomtijds eevenwel noch wat hooger op.

Bladeren.

Krijgt bleek-groene kleyne *Bladeren*, een lid van een vinger lang; twee ſtroo, of ook wel minder breed, voor rondachtig toegaande, een weynig

Steel.

ruyg van aart; aan beyde de zijden des *Steels* in het bovenſte digt bij malkander voortkomende, en onder de zelve bloot latende. Alleenlijk in het midden zijn ze voorzien met een teedere *Rugge*.

Bloem.

De *Bloem* komt voort uyt het bovenſte punt van de *Steel*, geel-verwig, en niet groot, ſtaande in het midden van veele groene *Bladeren*, welke haar als omcingelen. Onder de *Bloem* ziet men gemeenelijk drie teedere *Scheutjens* voortkomen: zoo dat beyde *Bladeren* en *Bloemen* alleen in het bovenſte zitten; de *Steel* voorts na beneeden, gelijk alreeds gezegt is, bloot zijnde.

After Conyzoides.

Het ASTER CONYZOIDES, beyde de ſoorten, blijven de *Winter* over; en geeven in de tweede *Zomer Zaad*: het welk men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan in het tweede *Voorjaar* weer aan de aarde beveeld; waar door dan de *aanwinning* geſchied. Alhoewel ook het uytgevallene zich van zelfs zayd, en in genoegzame veelvuldigheyd opſlaat.

Starrekruyd met een groote blauwe Bloem.

Het ASTER ATTICUS FLORE CŒRULEO AMPLO, of *Starrekruyd met een groote blauwe Bloem*, krijgt uyt een bruyn-verwige, lange jaren goed blijvende, en van naturen veelvoudige *Veezelwortel* (in de Mond

Wortel.

geknauwd wordende een weynig ſterk, bitter en ſcharp van ſmaak, ook niet geheel zonder reuk, als men ze wat wrijfd), verſcheydene *Steelen*, ter hoogte van

Steelen.

twee voeten, wat meer of min, opſchietende; gantſch rond van gedaante, doch ook met veele fijne een weynig verhogende *ſtreepjens* voorzien; ruyg van aart, een weynig blinkende; aan de eene zijde bleek-groen, aan de andere na de Zon gekeerde wat rosachtig van verwe: van binnen groen; begaaft met een groot wit *Pit*, of *Marg*.

Gedaante der Bladeren.

Aan deeze *Steelen* ziet men voortkomen veel aardige *Bladeren*, digt boven malkander geſteld: ruym de middelſte vinger van eens menſchen hand lang: achter zoo breed als de zelve vinger; allenxen voor in een ſpits punt eyndigende; geheel donker-groen van verwe; doch onder veel bleeker; zonder eenige glantſch; hayrachtig, en een weynig ſcharp in het aanraken: in het midden voorzien met een regt-doorlopende, uyt den groenen bleek-verwige groote *Ader*; bij welke twee andere kleyner en groener ter zijden zitten, niet dwars, maar regt-op in het *Blad* lopende; waar uyt na boven toe eenige weynige teedere *Adertjens* luchtig voortſchieten. Als men ze knauwd, valt de ſmaakt gantſch bitter, verwekken ook eenige ſchraalheyd in de Keel. Zij ruſten niet op eenige *Steeltjens*, maar zonder die zitten ze vaſt aan hare voornaamſte *Steel*; welke ze ten halven gelijk als omhelzen.

Knoppen.

Tuſſchen de zelve ſpruyten uyt in het bovenſte gedeelte eenige korte *zijde-takjens*. Hebben verſcheydene rond-geſtelde *Knoppen*, beſtaande uyt veele ruyge, groene, ſmalle *Bladertjens*, boven aan hare ſpits ze punten een weynig bruyn. Als deeze in de Maand van *Julius* de een na de ander open gaan, vertonen ze een aardige *Bloem*, in de rondte meer als een *Ducaton*

Bloemen.

groot, hebbende over de veertig Paars-blauw-verwige *Bladertjens*, ontrent een halve ſtroobreed, en de kleynſte vingerbreedte lang; voor rondachtig ſpits toegaande, zonder eenige reuk. Van onder laten ze zich bleeker zien, en daar in het midden met een donkere ſtreep, als bont. In het midden is een groote ronde plaats, beſtaande uyt veele geel-verwige rondachtige *Knopjens*, haar alle de een na de andere openende: welke eenige dagen gebloeyd hebbende, in haar zelven vergaan; en niet, als bij goede warme *Zomers*, in onze Geweſten een volkomen *Zaad* te voorſchijn brengen; zittende

Zaad.

beſloten in een ruyge wolligheyd; zijnde langwerpig, platachtig, ook bleek-verwig, als verouderd.

Aanwinning.

Met een waſſende Maan van *September* moet men het aan de aarde beveelen, een kleyne vingerbreed diep, in een Pot, om 's *Winters* binnens huys te konnen zetten: zoo zal het dan in het *Voorjaar* opkomen; en vervolgens in het derde jaar daar na, zeer zelden eerder, de eerſte maal *Bloemen* krijgen.

Groot Starrekruyd met een blauwe Bloem.

Het ASTER CŒRULEUS MAJOR, of *groot Starrekruyd met een blauwe Bloem*, is een lang-leevend, aangenaam *Gewas*, het welk vijf, zes, of noch meerder Maat-voeten hoog opſchiet. Heeft een teedere, bruyne, veelvoudige *Veezelwortel*, die, in de Mond ge-

Wortel.

knauwd wordende, krachtig, en niet onaangenaam van geur is, doch een weynig op de Tong bijtende. Uyt de zelve ontſtaan veele gantſch bruyne, blinkende, met eenige witte *wolligheyd*, en teedere verhevene *ſtreepjens*; ook van binnen met een groot, wit, en voos *Pit*, of *Marg* voorziene *Steelen*; aan welke de *Bladeren*, op geene *Steeltjens* ruſtende, maar onder de *Steel*

Steelen.

ten halven als omhelzende, in het ronde, hol en luchtig boven malkander geſteld, voortkomen. Zes vin-

Gedaante der Bladeren. geren-breedte, of ook meer, zijn ze lang; een Maat-duym, wat meerder of minder, breed; in het midden op het breedſte; voor in een ſpits punt eyndigende: in het midden voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, of *Rugge*: waar uyt voortſchieten verſcheydene andere kleynder, teedere, ter zijden opwaarts uytlopende, en als in de huyd blijvende *Adertjens*. Boven zijn ze donker-groen van verwe; onder bleeker; niet geheel ſlegt, maar gemeenlijk een weynig bulterig en blinkend: rondom aan de randen aardig, doch niet diep, gelijk als gezaagd. Als men ze knauwd, zijn ze in het begin krachtig van ſmaak; daar na verneemt men eenige ſcharpheyd.

Geſtalte der Bloemen; in deeze Landen zonder Zaad. Tuſſchen de zelve, beginnende ontrent in het midden, tot boven toe, ſchieten op veele teedere *zijde-takjens*, niet zeer lang: op welker bovenſte en voorſte punten in de Maand *Julius* de *Bloemen* worden te voorſchijn gebragt. De verwe, gedaante en grootte der zelve komt zeer na bij die van het *Tripolium*, of *Amellus Marinus*, dat is, *Zee-* of *Water-ſtarrekruyd*; te weeten, van binnen geel; uytwendig beſtaande uyt veertig, wat min of meer, in het rond geſtelde ſmalle, bleek-blauw-verwige, voor ſpitsachtig toegaande, en gantſch geen reuk hebbende *Bladertjens*. Als de zelve eenige dagen hebben open geſtaan vergaan ze eyndelijk in haar zelven, zonder in deeze Landen eenig rijp *Zaad* na te laten.

Virginiaanſch Starrekruyd, met een witte Bloem. Het ASTER VIRGINIANUS FRUTICESCENS FLORE ALBO, of *Virginiaanſch Starrekruyd*, *met een witte Bloem*, groeyende op de wijze van een *Heeſter*, heeft

Wortel. van naturen een teedere, veelvoudige, zeer dunne, van buyten bleek-witte, van binnen Sneeuw-witte, uyt eygener aart lang-leevende *Wortel*; in de Mond geknauwd wordende, bitterachtig van ſmaak, vermengd met een krachtige viezigheyd.

Steelen. Uyt de zelve ſchieten ieder *Voorjaar* in *April* verſcheydene *Steelen*, welke bekomen de hoogte van vier, ook wel vijf voeten, na geleegentheyd van de bequaamheyd der grond. Zijn gantſch rond, dun, niet dikker als een ſtroo, zomtijds noch dunner: van binnen voorzien met een wit *Pit*; van buyten gras-groen, een weynig blinkend van verwe: welke naderhand verkrijgen een *Hout-* of *Struvelachtige* bleeke gedaante.

Gedaante der Bladeren. Aan deeze *Steelen* komen veele *Bladeren* voort, nu uyt de een, dan uyt de andere zijde van de zelve, in het ronde, een of twee vingeren-breedte boven den anderen. De lengte is van een vinger, min of meer, de breedte van een vinger-breed; in het midden alderbreedſt, na de *Steel* veel ſmaller; voor eyndigende in een ſpits punt; en van daar tot over de helft aan de randen teeder, doch ſpits en hol *getand*: boven donker-groen van verwe, zonder eenige glantſch; onder bleeker: in het midden met een dikachtige *Ader* of *Rugge* voorzien; waar uyt verſcheydene zeer teedere, zoo dun als een hayr, ter zijden uytlopende *Adertjens* voortkomen. Geknauwd wordende, vind men'er bijna geen ſmaak aan; doch daar na verneemt men ze een weynig te zamen-trekkende te zijn.

Geſtalte der Bloemen. Tuſſchen de zelve komen aan de *Steel*, van het midden af na boven toe, zeer veel teedere *zijde-takjens*, met kleyne *Bladertjens* vercierd, in 't laatſte van *September* te voorſchijn: uyt welker bovenſte of voorſte punten, ook ter zijden, zich vertoonen veele *Bloemen*, Ayrs-wijze geſteld, doch ieder van de andere geſcheyden, en elk alleen op zijn *Steeltje* ruſtende. De verwe is geheel wit. Beſtaan uyt tien, twaalf, en veertien ſmalle *Bladertjens*, voor ſpits toegaande: van binnen voorzien met veele ruyge, geel-groene *Knopjens*, niet groot; zonder eenige reuk, doch lang-durende. Als ze een wijl tijds open geſtaan hebben, vergaan ze eyndelijk in haar zelven, zonder in deeze koude Landen eenig volkomen *Zaad* na te laten. Zie nu ook hier bij na het *Hoofdſtuk* van WATER-STARREKRUYD, in 't *Latijn* TRIPOLIUM, AMELLUS, of ASTER MARINUS.

KRACHTEN.

HEt *Aſter*, of *Starrekruyd*, is matig verdrogende en verkoelende van aart, daarenboven ſcheydende, verteerende, en een weynig te zamentrekkende. *Ægin. l. 7. c. 3.*

Het *kruyd* gedroogd, geſtoten, en met eenige vettigheyd op de beeten der *dolle Honden* of anderer *giftige Dieren* gelegt, geneeſt de zelve. Neemt ook wech de *brand* der *Oogen*, en van allerley *gezwellen*. Doed ook de uytgeſchotene *Aarſdarm* weer intrekken. *Durant. Herb. f. 53.*

Het zelve *kruyd*, gebruykt als een ſtoving, maakt de *Vrouwlijkheyd* weer eng. Men kan ook met het *Zap*, uyt de *Bladeren* en *Steelen* geparſt, ſchrijven: welk Schrift niet geleezen kan worden, dan wanneer men het teegens het vuur, of een brandende Kaars houd. *Dioſc. l. 4. c. 120.*

In Wijn gezoden, en eenige dagen achter malkander daar van gedronken, helpt de geene, die een *hooge val* gedaan, of op eenige andere wijze zich van *binnen verzeerd* hebben. Stild ook de *Vloeden der Vrouwen*; en bevorderd de *onvruchtbare* tot *vruchtbaarheyd*. *Luſitan. l. 4. enarr. 121.*

LXXI HOOFDSTUK.

ASTRAGALUS
met een driehoekige Zaadpeul.

ALleen met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in het *Neederlandſch* bekend; word in het *Latijn* geheeten ASTRAGALUS SILIQUA TRIANGULARI, *ſive* TRIANGULARIS: en in het *Italiaanſch* ASTRAGALO TRIANGOLARE. Namen.

Bemind een goede, gemeene, zandige, aarde; met een weynig een-jarige Paerdemiſt doormengd: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Word derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April*, op een goede warme plaats, niet diep, in de aarde gezayd. Grond, en Plaats.

Geeft uyt een teedere, regt-neergaande, witte, korte, en van geen onaangename ſmaak zijnde *Wortel*, gemeenelijk een eenige *Steel* (alhoewel ook zomtijds een of twee kleyner daar neevens) die ter hoogte van anderhalve Maat-voet, wat meer of minder, opſchiet. Is aangenaam bleek-groen van verwe; blinkende; van binnen hol, vol *Zap*, ruym een ſtroo dik, en met eenige *witte wolligheyd* luchtig bekleed. Wortel. Steel.

Uyt deeze *Steel* groeyen voort andere dunne *Steeltjens*, wijt van malkander geſteld; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven den anderen; hebbende onder gelijk als twee voor ſpits toegaande *Ooren*, aan welke, op de wijze der *Acacia*, de *Bladeren* uytſpruyten, van een zeer bevallijke aanſchouwing, regt-opſtaande; een vinger breedte lang; ruym een halve vinger breed; ovaals-wijze rond; teeder en dun; van boven donker-groen, onder bleeker; en daar, gelijk ook aan hare ſlegte randen, een weynig wit-ruyg: in het midden voorzien met een regt-doorgaand *Ruggetje*, of *Adertje*; van onderen meer als van boven zichtbaar: waar uyt zes andere zeer kleyne, en als in de Huyd blijvende, ter zijden voortkomen. In de Mond geknauwd wordende, hebben ze weynig ſmaak; zijn echter in het begin een weynig amper op de Tong. Stelling en gedaante der Bladeren.

Tuſſchen de zelve ſchieten uyt teedere, dunne, doch ſteevige, regt-opſtaande, lange, ook een weynig blinkende en ruygachtige *Steeltjens*; op welker voorſte punten Verwe en geſtalte der Bloemen.

Astragalus
Triangularis.

Astrantia Alpina.

punten zes, agt, of tien langwerpige, ronde, ruyge *Knopjens* groeyen, bij malkander gesteld. Uyt deeze komen voort geelachtig-wit-verwige *Bloemtjens*, bestaande uyt een lang opsteekend *Blad*, een *Ezels-oor* niet ongelijk, en onder twee kleyne teegens malkander rond-staande *Bladertjens*. Als ze eenige weynige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, nalatende driehoekige *Zaadpeulen*, welke een lid van een vinger lang worden, gevuld met een donker-geelachtig *Zaad*, de gedaante van een Nier vertonende. Hier mee versterft deeze *Plant*.

Zaad.

KRACHTEN.

Kracht, van het kruyd, HEt *Astragalus Triangularis*, of *Astragalus-kruyd met een driehoekige Zaadpeul*, in roode Wijn gezoden, en daar meê gewasschen allerley bloedige en onzuyvere *Wonden*, reynigd de zelve.

Bladeren, Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* daar op gestroyd, verrigt eeven het zelve, en geneest noch daarenboven de *Wonden* gantschelijk.

en het Zaad. Het *Zaad*, zijnde verzachtende, verweekende, en verdeelende van aart, in Water genoegzaam geweykt; dan het *Zap* daar uyt geparst, en met Wijn vermengd, geneest de *Schurftheyd*; verzacht alle *hardigheyd*, en maakt een zuyver *Vel*. Scheyd ook, verteerd en verzacht alle uyt- en inwendige *gezwellen* en *ontsteekingen*. Het zelve *Zaad* gestoten, met Edik vermengd, en op de *gezwollene Leeden* gelegt, brengt ze weer te regt.

LXXII HOOFDSTUK.

MEESTERWORTEL.

Namen. OM hare treflijke deugden wil van veele zeer hoog geacht, en eeven daarom in 't *Neederlandsch* met deezen naam vereerd, word in het *Latijn* geheeten ASTRANTIA IMPERATORIA, en OSTRUTIUM: in het *Hoogduytsch* MEISTERWURTZ.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren bekend *twee* verscheydene soorten; als:

I. ASTRANTIA MAJOR, of *groote Meester-wortel*.
II. ASTRANTIA ALPINA MINOR, of *kleyne Berg-Meesterwortel*. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige, gemeene aarde, met een-jarige Paerdemist wel doormengd: een opene, luchtige, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel vochtigheyd. Konnen ook vrij wel verdragen de *koude* en sterke *Vorst* der *Winter*; inzonderheyd de MAJOR, of *groote Meesterwortel*: welke echter in onze Landen noyt eenig volkomen of rijp *Zaad* te voorschijn brengd.

Kleyne Berg-meesterwortel. De IMPERATORIA ALPINA MINOR, of *kleyne Berg-Meesterwortel*, schiet uyt een kleyn, teeder en bruynverwig *Worteltje* niet meer als tot de hoogte van vijf vingeren-breedte op. Krijgt op zeer dunne, doch tamelijk lange, bleek-groene *Steeltjens*, ontrent zoo dik als een Spelle, kleyne, schoone *Bladertjens*, in de rondte zoo groot als een halve Schelling, wat min of meerder; gescheyden in zeeven diep-ingesneedene deelen, van welke de drie bovenste de grootste en breedste zijn; al te zamen voor aan spits eyndigende; met cierlijke getakte randjens; ook veele zichtbare teedere *Adertjens* inwendig voorzien: donker-groen van verwe, met eenige bleekheyd doormengd.

Steeltjens. Bladeren.

Gedaante der Bloemen. Uyt welker middenste *Hert* opschiet een rond *Steeltje*; ontrent zoo dik als een groote Spelle, zoo lang als een kleyne hand, of daar ontrent; boven voorzien met twee, drie, ook vier *Bloemtjens*; niet groot, in het ronde kloots-wijze gesteld; bestaande uyt twaalf uytwendige, langwerpige, smalle, witte, voor spits toegaande, en aldaar een weynig groen zijnde *Bladertjens*; en inwendig uyt veele witte *Knopjens*, rustende op korte, groenachtige, *draadige Steeltjens*. Lang duren ze; en als ze eyndelijk vergaan zijn, laten ze na een kleyn, langwerpig en bleek-groen *Zaadje*, bijna gelijkvormig dat van de *Peeterzelie*; doch niet zoo dik, maar wat langer, en streeps-wijze voorzien met eenige kleyne knoppige ruygheyd. Zaad.

Waarneeming. Deeze *kleyne Berg-meesterwortel* is wat teederder van aart als de *groote*; en word door felle *Vorst* al dikmaal van het leeven beroofd. Derhalven is het geraadzaam, dat men eenige *Planten* in een Pot zet, op datmen de zelve 's *Winters* binnens huys bewaren; en alzoo, door een onverwagt geval ontrent de buyten staande, niet geheel van deeze soort beroofd worden mogt.

Aanwinning. Bekomt, gelijk wij alreeds gezegt hebben, ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *November* (vermits het lang in de aarde blijft eer het opkomt) in een Pot, niet diep gezayd moet worden. Het geen in het *Voorjaar* de aarde word aanbevolen, komt zelden eerder op, als in of teegens den *Herfst*: en deeze *Planten* zijn zoo goed niet, om dat ze, weegens hare jongheyd veel teederder zijnde, meer gevaar lopen, van in de aanstaande *Winter* schade te lijden.

Aanwinning der groote Meesterwortel. De ASTRANTIA MAJOR, of *groote Meesterwortel*, kan niet *aangewonnen* worden, als alleenlijk door hare aangegroeyde *jonge wortelen*: welke, in een korte tijd zich zeer vermeerderende, met een wassende Maan in *April* van de *Oude* worden afgenomen, en dan verplant.

KRACHTEN.

Deugden. ASTRANTIA, of *Meesterwortel*, is warm en verdrogende in den derden Graad; ook doorsnijdende, verteerende, dunmakende van aart, en fijn van deelen.

Zoo wel de *Bladeren*, als de *Wortelen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, bewaard den Mensch voor de *Pest*, en alle *quade Lucht*. Drijft af het *Water* der *Blaas*, de *Nageboorte*, en de *doode Vrucht*. Doed *zweeten*: zuyverd de *Moeder*: neemt wech de *onvruchtbaarheyd* der Vrouwen, veroorzaakt door koude. Heeld alle *inwendige Wonden*: verdrijft het *Colijk*, en alle *Winden* uyt het Ligchaam; ook de *Tandpijn*, daar meê gewasschen zijnde. Helpt de gebreeken der *Nieren*. Belet de opstijging der *Moeder*; doed de *Maandstonden* voortkomen: verteerd allerley *koude vochtigheeden*: komt te hulp de geene, welke met *Gerdaktheyd*, en met de *vallende Ziekte* zijn gequeld. Matthiol. l. 3. c. 65. Fuchs. hist. Plant. cap. 293. Tabern. l. 1. c. 14.

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*; verjaagd de *Koortzen*, gebruykt zijnde eer men de zelve gevoeld. Strijd teegens alle *vergif*: versterkt een *koude Maag*: geneest de *beeten* der *dolle Honden*: verwekt *eetenslust*: doed de spijs verteeren: opend de verstoptheyd van de *Milt*; en dood de *Wormen*. Met een weynig Zuyker vermengd, zuyverd de *Borst*, en geneest een quaden *Hoest*. Lobel. l. i. fol. 848. Tragus l. i. c. 144.

Het zelve *Poeder* met Oly gemengd, en opgelegt, scheyd het *geronnene Bloed*: doed verdwijnen de *Klieren*; allerley *harde vergaderingen* en *gezwellen*; de *klonteren* in der Vrouwen *Borsten*, en de *blauw-geslagene* plekken op eenige der Leeden des Ligchaams. Dodon. l. 10. c. 11.

De *Wortel* met Granaat-schellen in Edik gezoden; en daar meê gewasschen, neemt wech de *Speenen* of *Takken* aan het *Fondament*.

Het *Zap*, zoo wel van de *Wortel* als van de *Bladeren*, verteerd desgelijks, verdeeld, en geneest alle *harde gezwellen* of *Vergaderingen*. Met Edik gemengd, verdrijft allerley *Crauwagie*, of *Schurftheyd*. Camerar. l. 3. c. 57.

LXXIII HOOFDSTUK.

M E L D E.

Namen.

En gemeen en wel bekend *Gewas*, dus in het *Neederlandſch* geheeten, word in het *Latijn* genoemd ATRIPLEX: in het *Hoogduytſch* MOLTEN, of beeter MILTEN: in het *Franſch* ARROCHE; en in het *Italiaanſch* ATRIPLICE, REPPICE, of TREPPICE.

Veelerley ſoorten; waar van de voornaamſte hier aangeweezen worden.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veel veranderlijke ſoorten; als:

I. ATRIPLEX PALUSTRIS LUSITANICA, of *Portugalſche Water-melde.* II. BOTRYTIS LUSITANICA, of *Portugalſche Melde, op de wijze van Druyvenkruyd voortkomende.* III. SATIVA RUBRA, of *tamme roode Melde.* IV. SATIVA ALBA, of *tamme witte Melde.* V. VIRGINIANA BACCIFERA, of *Virginiaanſche Melde, met roode ſchoone Bezien.* VI. BACCIFERA SYLVESTRIS, of *gemeene wilde Melde met kleyne Beziën.* VII. ATRIPLEX FOETIDA, of *ſtinkende Melde*, daarom ook VULVARIA genoemd. VIII. ATRIPLEX MARINA, of *Melde, groeyende aan de Zee-kant:* en dan noch veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijl ze al te zamen van de zelve *Queeking* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel gemeſtte als ongemeſtte grond: een opene, luchtige, vrije, bequaamlijk ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel Water. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en ſterven dan van een kleyne *Rijp*. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, in *Maert* of *April*, met een waſſende Maan op nieuws gezayd zijn. Alhoewel ze ook, ter plaats daar ze geſtaan hebben, door het neergevallene *Zaad* overvloedig genoeg van zelfs opſlaan; in welken gevalle de zaying onnodig is.

Aanwinning.

K R A C H T E N.

Galen. lib. Med. Simp. 6. Dioſc. l. 2. cap. 145.

DE *Melde*, of *Atriplex*, is koud in den eerſten, en vocht in den tweeden graad, inzonderheyd de *tamme*. In ſpijzen gebruykt, maakt een *open Ligchaam*. Is goed teegens het *Bloedſpouwen*: jaagd uyt de *Wormen*; en doed verteeren de *heete Gezwellen*, *Bloedzweeren*, en het *wild Vuur*, daar op gelegt zijnde.

Durant. hiſt. Herb. fol. 55. Raſis lib. Simp. c. 18.

Het *Zaad*, van een afdroogende aart, gedroogd, geſtoten, en daar van twee *Drachmen* met witte Wijn ingenomen, doed *Braken*: opend de verſtoptheyd van de *Leever*, en neemt van de zelve de *hitte* wech. Met Meede gebruykt, word teegens de *Geelzucht* gepreezen.

Averroes lib. Simp. Med. c. 41.

Het *Atriplex fœtida*, of *ſtinkende Melde*, de Vrouwen onder de Neus gehouden, als ze zich van de *opſtijging der Moeder* gequeld vinden, helpt de zelve.

LXXIV HOOFDSTUK.

M E Y E R.

Namen.

Us genoemd in het *Neederlandſch*, word in het *Latijn* geheeten BLITUM: in het *Hoogduytſch* MEYR: in het *Franſch* BLETE, en in het *Italiaanſch* BLITO, BLITTO, BIEDONE, of BIETOLONE.

Verſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart eenige onderſcheydene ſoorten bekend; te weeten:

I. BLITUM VULGARE MINUS SURRECTUM, of *gemeene kleyne opſtaande Meyer.* II. MINUS REPENS, of *kleyne kruypende Meyer.* III. BLITUM AMERICANUM, of *Americaanſche Meyer*; en meer andere.

Grond, en Plaats.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig oude Paerde- of Koeyemiſt doormengd: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene, liever als een ſchaduwachtige plaats, en veel Water.

Zaad. Aanwinning

Geeven gemeenelijk in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*, en worden korts daar na door een ſterke *Rijp* van het leeven beroofd. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd worden: of komen ook, door het neergevallene *Zaad*, dikmaal van zelfs genoeg voort.

Meyer uyt America. Wortel.

Het BLITUM AMERICANUM, of *Meyer uyt America*, is een ſchoon en beziens-waardig *Gewas*. Heeft een dikke, groote, digte en ſterke, gemeenelijk regtneerwaarts-ſchietende *Wortel*, van verwe bleek, of een weynig uyt den bruynen grauwachtig-wit, inwendig zuyver wit; begaaft met veele kleyne bruynachtige *ſtreepjens*, in het ronde geſteld. Als men ze in de Mond knauwd is ze bitter van ſmaak; wat ſcharp; een weynig te zamentrekkende, en waterig van aart.

Steelen. Gedaante der Bladeren.

Uyt de zelve (van *Zaad* opgekomen zijnde) ſchiet in 't eerſte jaar een ronde *Steel*; maar daar na komen'er verſcheydene uyt voort, drie vier, en wel meeſt vijf voeten hoog; van binnen met een groot *Vel*, of *Blaasachtig Pit* voorzien. Aan deeze groeyen veele ſteevigſtaande *Bladeren* (welke van onder lichtelijk geel worden) nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, in het ronde boven malkander, ruſtende op korte *Steelen*. De grootſte zijn een geheele Maat-voet lang, een halve breed; ontrent ovaals-wijze van vorm; echter voor in een punt eyndigende: zwart-, of geheel donker-groenverwig; onder bleeker; niet blinkende: in 't midden verçierd met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, van onder purpurachtig: waar uyt verſcheydene kleyne, ter zijden uyt-lopende, voortgroeyen. De ſmaak is Grasachtig; onaangenaam, en op het laatſte een weynig bitterachtig.

Waarneeming.

Deeze ſoort vergaat niet zoo haaſt als de andere, maar blijft wel vijf of zes jaren lang in het leeven. Is teeder van aart. Verdraagd ongeerne ſterke *Vorſt*, en veel *koude Reegenen*, inzonderheyd meer als een jaar oud geworden zijnde. Moet derhalven, in het *Voorjaar* in een Pot geplant, 's *Winters* binnens huys bewaard, en alleen met weynige vochtigheyd onderhouden worden.

Geſtalte der Bloemen.

Zij bemind in de *Zomer* groote hitte. Geeft in de Maanden *Julius* en *Auguſtus* aangename *Bloemen*, in het bovenſte van hare vermaaklijke bleek-roode, een weynig na het purpur trekkende, blinkende *Steelen*; alwaar de zelve zich gemeenelijk verdeelen in eenige *zijdetakjens*, niet tuſſchen, maar regt teegens over de *Bladeren*, aan de andere zijde der *Steelen* uytſchietende. Ruſten op lange ronde *Steeltjens*, *Ayrs* of *Druyfswijze* geſteld: bleek-purpur-verwig; beſtaande uyt vijf rondachtige, en inwaarts krom-gebogen-ſtaande *Bladertjens*. Hebben inwendig een groen, rond, doch tien hoekig gevormd *Knopje*, het welk in grootte toeneemende, bruyn, en vervolgens zwart word.

Zaad.

Krijgt ieder jaar een volkomen rijp *Zaad*, zwart van verwe, en ſchoon-blinkend, in zwarte, kleyne, blinkende *Huysjens* (tijdig zijnde) beſloten; welke in het ronde aardig te zamen gevoegd zijn, vertoonende een ronde *Starre*, of een kleyn *Roosje*.

Aanwinning.

Dit *Zaad* moet met een waſſende Maan van *April*, niet boven een ſtroobreed diep, in de aarde van een Pot zijn gelegt. Waar door deeze ſoort zoo wel word *aangewonnen*, als door hare aangewaſſene *Wortelen*: welke men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, van de *oude* afneemt, en verplant.

BLITUM
AMERICANUM.

Fol. 382.
AURICULA URSI
BORRAGINOIDES.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. Lusitan. lib. 2. enar. rat. 111.

DE *Meyer*, of *Blitum*, is vocht en koud in den tweeden graad. Geeft geen goed voedzel aan het Ligchaam. Is daarenboven de Maag onaangenaam; veroorzaakt groote onsteltenis, en doed geweldig braken. Word derhalven ondienstig geoordeeld, om inwendig te gebruyken.

Dodon. lib. 21. c. 4.

De *Bladeren* in Water gezoden, en daar meê gewasschen, dood de *Luyzen* en *Neeten*. De zelve op de *gebrandheyd* gelegt, geneest ze.

Het *Blitum rubrum*, of *roode Meyer*, gezoden, en de Vrouwen over dien damp gezet, drijft af de *Nageboorte*, en doed de *Maandstonden* voortkomen.

LXIV HOOFDSTUK.

BEERENOOR.

Waarom dus in het Neederlandsch genoemd.

S, mijns oordeels, eene der vermaaklijkste, welriekendste, en schoonste *Gewassen*, welke de oogen van een nauwkeurig en begeerig Liefhebber, door een aangename en zeer aantreklijke bevallijkheyd, in de aanschouwing een regt vergenoegen konnen geeven.

Hoe in andere talen.

Word in het *Neederlandsch* dus genoemd, om dat de *Bladeren*, als ze in het *Voorjaar* beginnen te wassen, de *ooren* van een *Beer* niet ongelijk schijnen. In het *Latijn* AURICULA URSI; AURICULA URSINA, of ALPINA: in 't *Hoogduytsch* BAHRNOHREN, BARSANIKEL: in het *Fransch* OREILLE D'OURS; en in het *Italiaansch* ORECCHIA DI ORSO.

Grond. Plaats.

Bemind een goede, gemeene, zandige grond, met twee-jarige Koeyemist wel voorzien: een opene, vrije, luchtige, bequaamlijk ter Zon gelegene plaats zoo lief als een schaduwachtige. Kan veele vochtigheyd verdragen; sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

De natuur schijnt in deeze Bloem haar grootste meesterstuk te hebben getoond.

Geeft ieder *Voorjaar* een zeer lieflijk-riekende *Bloem*; welke in onvergelijkelijke schoonheyd en verwonderenswaardige veelvoudigheyd der onnoemelijke *couleuren* tot noch toe geen weerga heeft, voor zoo veel iemand bekend is. Zoo dat een regt kenner en betragter met volkomen regt deeze *Bloem* het getuygenis mag geeven, dat de *Natuur* alleen in de zelve heeft willen vertonen de *grootste kracht van hare vermogende Majesteyt*.

Zaad.

Geeft ook in het laatst van *Junius* volkomen rijp *Zaad*; het welk zonder eenig verzuym ieder dag voorzichtig gewonnen en verzameld moet worden; zoo haast de *Zaadknopjens* eeven geborsten zijn; maar eerder niet. Anders valt het schielijk daar uyt, en gaat verloren.

Aanwinning door jonge Looten;

Zij worden in onze Gewesten *vermeenigvuldigd* op *twee* bijzondere wijzen; te weeten:

Eerst, door hare aangegroeyde *jonge Looten*, welke ieder drie jaren, in hare volkomene *Bloem* staande, opgenomen, van de *oude* afgescheyden, en in het *Voorjaar*, met een wassende Maan, in een varsch omgesmeetene en genoegzaam gemestte aarde weer geplant moeten worden, ten minsten een halve *voet* van malkander af gezet. Indien men dit door onachtzaamheyd quam te verzuymen, zoo dat ze stil stonden, of ongerept bleeven, zoo verminderen ze niet alleen, maar vergaan, en krijgen geene *Bloemen*.

en wat daar bij waargenomen moet worden.

Men heeft ook ondervonden, de AURICULA URSI FLORE ALBO ET PURPUREO VARIEGATO, of *wit-* en *purpur-bonte Beerenoor*, van zulk een aart te zijn, dat ze ieder twee jaren van hare plaats opgenomen, en op een nieuwlijks weer gemestte gezet wil worden: anders verliest ze hare *Bontheyd*, en word een-verwig, geheel *wit*, *bleek-wit*, of gantsch *purpur*. Moeten ook alle terstond wel met Reegen-water zijn begoten, indien'er van boven geen Reegen op valt, om haar dies te beeter weer te doen beklijven, en te bequamer te doen voortgroeyen.

Ondervinding.

Verder bevind men ook in ieder *Voorjaar*, dat deeze *Planten* door de *Vorst* des nagts, en het weer ontdoyen door der *Zonnen warmte* bij dag, komen op te rijzen, en zich uyt de aarde te verheffen.

Middel daar teegens.

Zoo haast men dit verneemt, moet men ze zachtjens en behendig weer indrukken; zulker-wijs dat de *Wortelen* niet gequetst worden; of liever tot aan het *Hert* met aarde aanvullen, op dat ze niet verderven, en door de sterke Lucht des *Voorjaars* verdrogen mogten.

Wat voor Zaad men moet winnen.

Ten anderen, worden ze *vermeerderd* door haar *Zaad*, 't welk men moet winnen van de schoonste en donkerste *couleuren*, om weer zoodanige te mogen bekomen, gelijk doorgaans geschied; daar men in teegendeel van slegt-verwige *Bloemen* geen andere als slegte krijgd.

Hoe de aanwinning door dit Zaad geschied:

De regte en bequaamste tijd, in welke men dit *Zaad* aan de aarde moet beveelen, is de Maand *September*, met een volle Maan, in de uur als de *Zon* regeerd; op een vochtige plaats, welke van de Zonnestralen niet of zeer weynig word bescheenen; in een nieuwlijks omgegravene grond, wel voorzien met veel twee-jarige kleyn-gewreevene Koeye- en een weynig een-jarige Paerdemist. Op deeze plaats moet men het luchtig stroyen; dan een vingerbreedte hoog met gemeene aarde overdekken, en voorts gantsch stil laten leggen, zonder het eenigzins weer te roeren. Dus doende, zal men bevinden, dat het in 't volgende jaar, in het laatste van *April*, of in *May*, zal voor den dag komen; eerst met twee kleyne langwerpige *Bladertjens*, waar tusschen zich naderhand ronde vertonen.

En wat daar bij in acht genomen moet werden.

Deeze *jongen* dienen met droog Weer teegens den avond dikmaal met Reegen-water begoten worden; anders zouden ze lichtelijk verdrogen, en zoo vergaan. Moeten ook alle met een volle Maan van *Augustus*, of een weynig te voren, van hare plaats opgenomen, en weer in een nieuwelijks gemestte aarde, op een wat luchtiger plaats geplant worden; zoo zullen ze dies te bequamer voort-groeyen, en konnen dan de sterke *Vorst* in de *Winter* beeter verdragen. Ook geeven eenige der zelve wel in het eerste jaar, teegens de *Winter*, *Bloemen*; in 't tweede jaar veele der andere; in 't derde jaar al te zamen.

Meenigte van verscheydentheeden, bij den Schrijver bekomen.

Hier uyt word jaarlijks gezien zoodanig een verandering, niet alleen in schoonheyd der veelvoudige *couleuren*, maar ook in grootheyd der *Bloemen*, dat het mijn Pen onmogelijk zou vallen, al de zelve te noemen. Ik heb op deeze wijs, in den tijd van acht jaren, daar uyt gewonnen meer dan *drie-honderd en dertig* genoegzaam kenbare verscheydene uytmuntende verwen; waar onder waren niet alleen bonte, gemarmelde, donker met een weerschijn blinkende zuyver purpere, en met een Sneeuw-witte ring; maar ook zwarter als een zwartroode *Stokroos*, met een aardige geele ring begaaft, en onnoemelijk meer andere. Onder de zelve was'er eene, met *twee Bloemen* uyt malkander komende, gelijk de *Primula vera*, of *Sleutelbloem*: witachtig-groen van verwe, met schoone helder-geele boorden. Dan noch meer andere diergelijke.

Beerenoor met Blad en Bloem van Bernagie.

De AURICULA URSI BORRAGINOIDES, of FOLIO ET FLORE BORRAGINIS, in het *Neederlandsch*, *Beerenoor met Blad en Bloem van Bernagie*, is blauw van verwe. Heeft de grootte en gedaante van *Bernagie* of *Borrago*; ook uyt vijf *Bladeren* bestaande, doch wel zoo breed, en voor stomp-rond toegaande. Komen voort een, twee, of ook wel drie, niet verre van malkander, aan dunne, bruyne, en ruygachtige *Steeltjens*, zommige vier, andere vijf, eenige ook wel zes vingerenbreedte lang. Neemen haren oorsprong niet uyt het *Hert* van hare *Plant*, gelijk de andere soorten van *Auricula Ursi*, of *Beerenoor*; maar rondom onder de *Bladeren*, ter zijden van het *Hert*, vijf, zes, zeeven, of ook wel meer uytspruytende: aan welker voorste punten de

Bloem,

Bloemen, altijd neerwaaats hangende, gezien werden. Zij zijn zonder eenige reuk; inwendig verciērd met een ſchoone, ſmalle geele *ring*: ook in de zelve voorzien, op de wijze van *Bernagie*, met vijf digt bij een gevoegde, achter breede, en voor ſpits toegaande, langwerpige, geele *Knopjens*, of *Afhangzeltjens*; hebbende in het midden een bleek-groen *Ruggetje*; uyt wiens midden ook een lang, rond, dun, bleek-verwig *Afhangzeltje*, doch voor niet zoo ſpits, als in die van de *Bernagie*, voortſchiet. Als deeze *Bloemen* agt, tien, twaalf, ook wel meer dagen hebben opengeſtaan, vallen ze op de aarde neer; nalatende in deeze Geweſten kleyne, langwerpige, doch dikachtige *Knopjens*, voorzien met twee inwendige *ſtreepen* van buyten, en gevuld met zeer kleyn, langwerpig, uyt den rooden bruyn-verwig *Zaad*; 't welk in het laatſte van *Julius* en *Auguſtus* zomtijds zijne volle rijpheyd bekomt. — *Beſchrijving der Bloemen.*

Bladeren. Deeze *Plant* legt hare ruygachtige, kluchtige, donker-groene, een weynig blinkende, aan de randen aardig-rond *getandde* kleyne *Bladertjens* van naturen plat op de aarde neer. Zij zijn een halve vinger, wat meer of minder, lang; een vinger, een geheele duym, of ook wel twee vingeren, in het midden breed, onder alderbreedſt, en voor in een ſtomp punt toelopende. Zijn ook onder voorzien met ſterke, veelvoudige dikke uytwendige *Aderen*, en een rosachtige *hayrige Wolligheyd*. Is niet zoo hard van aart als de andere *Beerenoor*, vermits ze, buyten geſteld zijnde, in de *Winter* niet alleen door felle *Vorſt*, maar ook door al te veel ſcharp-bijtende *Sneeuwachtige vochtigheyd*, lichtelijk van het leeven word beroofd.

Waarneeming. Is derhalven veel dienſtiger, dat ze in een Pot, gevuld met de voorgenoemde aarde, en met veel zand doormengd (voor al niet te hoog boven de aarde, om des Reegens wil, geſteld), worde gezet op een altijd donkere of ſchaduwachtige plaats, geheelijk voor de Zonneſtralen bevrijd, en in de *Zomer* gedurig met veele vochtigheyd voorzien: want indien dit door verzuym word nagelaten, zoo zullen de *Bladertjens* door der Zonnen-kracht terſtond opkrimpen; en binnen weynige dagen zal men de gantſche *Plant* door droogte vergaan vinden. Moet ook in het laatſte van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, verre van den Oven; of, het welk beſt is, daar gantſch geen vuur in gemaakt word: dan onderhouden met niet al te veel Water, zonder eevenwel de grond te eenemaal droog te laten worden. In het begin van *April*, met een reegenachtige Lucht, zet men ze weer buyten; en men wagt haar wel nauw voor *hayrige Ooſte-* en *Noorde-winden*. Dus waargenomen, zal ze veel beeter in het leeven, en in welſtand blijven.

Aanwinning Op tweederley wijzen kan men deeze *Plant* bij ons *vermeenigvuldigen*.

door Zaad *Eerſt*, door haar *Zaad*; het welk met een waſſende Maan van *Maert* hol en luchtig word gezayd in een Pot, twee ſtroobreed diep, en gedurig gezet op een donkere plaats.

en Loten. *Ten anderen*, door hare aangewaſſene *jongen*, welke men zoo wel in *April* als *Auguſtus* van de *oude* neemen, en met de gemeldde Maan verplanten mag.

KRACHTEN.

Camerar. l. 4. c. 13. Matthiol. l. 4. c. 9.

BEerenoor, of *Auricula Urſi*, is verkoelende, verdrogende, afvagende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. Met de *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, ſtopt de overvloedige *Maandſtonden* der Vrouwen; is goed teegens de *Peſt*, en de beeten der *giftige Dieren*. Geneeſt de *Geſcheurtheyd*, en allerley *inwendige Wonden*; inzonderheyd die van de *Borſt*. Het zelve doed ook het *Zap* der *Bladeren*, der *Bloemen*, en der *Wortelen*, daar opgelegt, of met Wijn ingenomen.

Breekt ook de *Steen* en het *Graveel*. Geneeſt de gebreeken der *Moeder*. Helpt en verſterkt de *Zeenuwen*: opend de verſtoptheyd der *Nieren* en *Blaas*. Neemt wech de *Hoofdzwijmeling*; ook de *Tandpijn*, daar meê gewaſſchen. Maakt de Vrouwelijkheyd eng; zoo dat de Juffers, die bijgeſlapen hebben, weer voor zuyvere Maagden konnen doorgaan. — *Galen. lib. Med. Simp. 6. Geſn. lib. de Lunariis.*

De *Bloemen* in Wijn gezooden, of het *Zap* daar uyt gedrukt, en het *aangezicht* daar meê gewaſſchen, maakt een zeer *zuyver Vel*: neemt daar van wech allerley *vlekken*, *Zomer-ſproetelen*, en andere onzuyverheeden; deſgelijks de *rimpelen*. — *Fab. Columna hiſt. Plant. fol. 20., ſub Aliſmatis nomine.*

De *Wortel* gedroogd, geſtoten, en twee *Drachmen* daar van met Wijn gebruykt, verzacht allerley *gezwellen*; en de ſmerten van het *Flereſijn*. Stild de *roode Loop*, en allerley andere *Buyk-vloeden*. Geneeſt ook de *beeten* der *dolle Honden*: neemt wech de *pijn* en *krimping des Buyks*. — *Fuchſ. hiſt. Pl. c. 328. Dioſc. l. 3. c. 169.*

LXXVI HOOFDSTUK.

KLISSENKRUYD.

Word ook van zommige in het *Nederlandſch* genoemd KLASSEN en KLADDENKRUYD: in 't *Latijn* LAPPA: in het *Hoogduytſch* KLETTEN: in het *Franſch* GLOUTERON, of GLETTERON; en in het *Italiaanſch* BARDANA. — *Verſcheyde namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderſcheydene ſoorten; als: — *Drie onderſcheyde ſoorten.*

I. LAPPA MAJOR VULGARIS, BARDANA, of PERSONATA, *gemeen groot Kliſſenkruyd*. II. CAPITE RETICULATO; *met een Knop* of *Hoofd*; met een witte *wolligheyd* als een *Net* overgelegt. III. LAPPA MINOR, of *kleyn Kliſſenkruyd*; ook in het *Latijn* genoemd XANTHIUM; in het *Hoogduytſch* BETTLER-LAUS, of SPITZKLETTEN: in het *Franſch* PETIT GLOUTERON. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, zandige, welgemeſtte, en ook (doch niet zoo zeer) een harde, kleyige aarde; inzonderheyd het *kleyne Kliſſenkruyd*, het welk veel teederder van aart is; en een matige vochtigheyd, zoo lang de *Planten* noch jong zijn; maar ouder wordende, veel Water: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. — *Grond, en Plaats.*

Het LAPPA MAJOR, of *groot gemeen Kliſſenkruyd*, ook het andere, *met een Knop*, of *Hoofd*, *met een witte wolligheyd als met een Net overgelegt*, konnen, gedurende de *Wintertijd*, ſterke koude, en alle andere ongeleegentheeden uytſtaan, *Bloeyen* in het tweede jaar. Geeven volkomen, zeer krachtig *Zaad*; en daar meê verſterven ze. Behoeven niet weer gezayd te worden, vermits ze, daar ze eens geſtaan hebben, zoo wel in een ſlegte als goede grond, door het neergevallene *Zaad* overvloedig genoeg *vermeenigvuldigen*. — *Groot gemeen Kliſſenkruyd.*

De LAPPA MINOR, of XANTHIUM, *kleyn Kliſſenkruyd*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Word derhalven in ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April*, op nieuws weer gezayd, ruym een ſtroobreedte diep. Vermits haar *Zaad* hier altijd rijp word, zoo worden ze deezer wijs *aangewonnen*, en eeuwig-durend gemaakt. — *Kleyn Kliſſenkruyd.*

KRACHTEN.

HEt *groot Kliſſenkruyd*, of *Lappa major*, is matig verdrogende, verteerende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. — *Galen. lib. Med. Simp. 6.*

De

De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gezoden, en een Roemertje daar van gedronken, of het *Zap* daar van met Wijn vermengd, verzacht de *smerten der Blaas*: doed gemakkelijk *water maken*: geneest verwonderlijk de *beeten der dolle Honden*, en aller anderer *giftige Dieren*. Eeven de zelve werking heeft het *Poeder* der gedroogde *Wortelen*, met wat Zout vermengd, en daar op gelegt; want het trekt al het vergif terstond na zich. Helpt de geene, welke *Bloed- en Etter spouwen*, of de *Teering* hebben. Neemt wech de *Leedenpijn*, veroorzaakt door eenig ongeval, en alle *inwendige brand*. Zes deezer *Wortelen*, die noch geen *Zaad* hebben gedragen, gesneeden, en in zes ponden Bier gekookt, en daar van door den dag gedronken, verteerd de *Takken*, of *Speenen*, aan het Fondament.

Apulejus lib. Herb. c. 36.

Diosc. l. 4. c. 107.

De zelve *Wortel* in Menschen-water gezoden, dan daar meê de *armen* en *beenen* gewreeven, verdrijft de pijn in de zelve, en de *witte Roos*.

Tragus l. 2. c. 101. Deeze *Wortel* geconfijt, of in Zuyker ingelegt, ook met een weynig Zout gekookt in het Nat van Hutspot, of ander vleesch, is niet onaangenaam te eeten, zeer goed teegens het *Graveel*, en de onnatuurlijke *Buykloop*. Vermeerderd het *Zaad*; maakt lust tot het *Echte werk*, en geneest de geene, welke *Bloed opgeeven*.

Lonicer. lib. Herb. 2. c. 18. De *Bladeren*, gekneusd, en op *Wonden* gelegt, verteeren de *brand* en *pijn* der zelve. Gedroogd, gestoten, en met het wit van een Ey vermengd, geneest de *zweerende Zeeren*, en allerley *gebrandheyd*.

Met het *Water*, daar de *Bladeren* in gezoden zijn, de *Wonden*, ook *kankerige Zeeren* en *Gezwellen*, gewasschen, helpt haar tot de geneezing.

De groene *Bladeren*, op het Hoofd gelegt, trekken de *neergeschotene Moeder* weer op.

C. Durantes lib. fol. 63. Dodon. l. 2. c. 18. Het *Zaad* is goed teegens al de genoemde gebreeken. Strijd ook krachtig teegens het *Graveel*: want het breekt de *Steen* der *Blaas* en *Nieren*: stild ook de *Bloedgang*. Het zelve gepulveriseert, en daar van vijf of zes weeken achter een dagelijks een *Drachma* met Wijn ingenomen, is goed voor de geene, die van het *Podagra* of *Flerezijn* worden geplaagd.

Die dit *Zaad* gedurig bij hem draagt, zal altijd vrij zijn van de *Takken* of *Speenen*.

Galen. lib. Med. Simp. 8. Het *Zaad* van *Lappa minor*, of *kleyn Klissenkruyd*, is heet, droog, en verteerende van aart. Het zelve gestoten, dan op de *gezwellen* en *Kropzweeren* gelegt, verdrijft en geneest de zelve.

Camerar. l. 4. c. 103. Wanneer iemand in *bezwijmeling* of *onmagt* is gevallen, en dat men dan met het *Zap* deezer *Bladeren* den in bezwijm-leggenden persoon de slaap des Hoofds bestrijkt, zoo zal hij terstond weer tot zich zelven komen.

LXXVII HOOFDSTUK.

HOEFBLAD.

Verscheyde namen.

Us in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten TUSSILAGO, FARFARA, BECHIUM, en UNGULA CABALLINA: in het *Hoogduytsch* ROSZHUB, ROSZHUFF, en BRANDLATTICH: in het *Fransch* PAS D'ASNE, PATTE D'ASNE, of PATTE DE CHEVAL: in het *Italiaansch* TOSSILAGINE, FARFARELLA, of UNGIA DI CAVALLO.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheydene soorten; namentlijk:

I. De gemeldde TUSSILAGO, of *gemeen Hoefblad*.
II. TUSSILAGO ALPINA, of *Berg-hoefblad*. Beyde zijn ze niet van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*, maar daar in veel verschillende.

Grond. Het *gemeene Hoefblad*, of TUSSILAGO, bemind een slegte, zandige, ongeoeffende, doch van naturen een vochtige grond. Heeft zoo geerne een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en wil veel Water. *Plaats.*

Bloemen. Geeft, vroeg in het *Voorjaar*, een kleyne geele *Bloem*, alleen uyt de aarde, komende te voorschijn zonder eenig Loof. Deeze vergaan zijnde, worden de *Bladeren* eerst gezien. Krijgt in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Verdraagt, zonder eenige schade, *Rijp*, sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Zaad.*

Aanwinning. Word op *tweederley wijs aangewonnen*. *Eerst* door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep, in de aarde word gelegt.

Ten anderen, door hare veelvuldige, de aarde zeer doorlopende *jonge Scheuten*, welke men met een wassende Maan van *April* afsteekt, en verplant.

Berg-hoefblad. De TUSSILAGO ALPINA, of *Berg-hoefblad*, is veel teederder van aart. Bemind een goede, zandige grond, doormengd met een weynig een-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der verrotte Boom-bladeren: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats; ook matige vochtigheyd.

Bloemen, zonder Zaad. Geeft in deeze Landen bij goede jaren genoegzaam *Bloemen*, maar noyt volkomen *Zaad*. Kan op geenerley wijze veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen. Moet derhalven, in het *Voorjaar* in een Pot gesteld zijnde, in het begin van *October*, zomtijds wat eerder, na dat het Weer zich bequaam of onbequaam aansteld, binnens huys worden gebragt, op een goede, luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd. Gedurende deeze tijd moet men ze onderhouden met zeer weynig lauwgemaakt Reegen-water; en niet voor in het begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer de Zonnestralen voorzetten. Maar dan noch haar voorzichtig wagten en zorgvuldig dekken voor *koude nagten*, *hayrige* en *schrale winden*. *Waarneeming.*

Aanwinning. Wijl deeze *Plant* hier geen *Zaad* geeft, kan ze alleenlijk *aangewonnen* worden door hare aangewassene *jonge Scheutjens*; welke men met een wassende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt, en in een Pot verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 6. De *Bladeren* van *Tussilago*, of *Hoefblad*, groen zijnde, verdroogen en verkoelen een weynig; doch gedroogt, zijn ze verwarmende, droogmakende, en wat scharper van aart.

Diosc. l. 3. c. 126. Ægin. l. 7. c. 3. Op allerley wijzen gebruykt, of ook de Syroop, daar uyt gemaakt, geneezen ze de *Hoest*; verzachten de *Borst*, versterken de *Longe*, en neemen wech de *Kortademigheyd*.

De groene *Bladeren* gestampt, en met Zuyker of Honig vermengd; dan op *gezwellen*, *zeeren*, en het *springend Vuur* gelegt, geneezen deeze qualen.

Dod. l. 2. c. 19. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, gedaan in de spijzen der *uytteerende* Menschen, helpt de zelve.

De gedroogde *Bladeren* gekerft, en, gelijk men de *Tabak* doed, door een Pijp gezogen, doed verwonderlijk alle *Hoofdpijn* verdwijnen.

Fuchs. herb. sui c. 50. Het *Zap* der groene *Bladeren*, of ook de *Bladeren* zelfs, gedaan op *loopende gaten*, en op *gebrandheyd*, verteerd, en neemt de *hitte* daar van wech.

De geheele *Plant*, met een weynig *Solanum Officinarum*, of *Nasthade* (anders *Nagtschade*) en *Vlierbloemen* gedistilleert, dan daar van een Roemertje gebruykt, neemt wech de *brand* van de *Maag*, *Leever* en *Long*. Verdrijft de *hitzige Koortzen*, en verkoeld allerley *ontsteeking* van *pestilentiale Gezwellen*.

Ruel. l. 3. c. 60. De *Wortel* in Meede gezoden, en daar van gedronken, jaagd de doode *Vrucht* en *Nageboorte* uyt.

LXXVIII. HOOFDSTUK.

PESTILENTIE-WORTEL.

Verscheyde namen.

HEeft in het *Neederlandsch* niet alleen deeze naam, maar ook dien van *groote* HOEFBLADEREN, en DOKKEBLADEREN. Word in het *Latijn* geheeten PETASITES, of PESTILENTIALIS RADIX: in 't *Hoogduytsch* PESTILENTZWURTZ: in het *Italiaansch* PETASITE. Zulk een benoeming is deeze *Plant* toegevoegd, om dat men ze zeer goed heeft bevonden teegens de *Pest*, en *hitzige Koortzen*; gelijk hier na verder zal aangeweezen worden.

Grond. Plaats. Zij bemind een gemeene, zandige, zoo wel ongemeste als gemeste, doch van naturen liever een vochtige als drooge grond: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen.

Bloemen zonder Zaad. Blijft lange jaren in het leeven. Kan sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Geeft vroeg in het *Voorjaar* hare *Bloemen*, zonder eenig *Loof*, en zij vergaan zonder *Zaad* na te laten. Dan komen hare *Bladeren* voor den dag, in het ronde veel grooter als een *Hoed*. Waarom zij ook heeft bekomen de naam van PETASITES, na het *Grieksche* woord Πέτασος.

Aanwinning. Zij word enkelijk alleen, doch overvloedig genoeg, *aangewonnen* door hare de grond geweldig doorlopende *jonge Scheuten*: welke men, zoo wel in het *Voorjaar*, als in de *Zomer*, mag opneemen, en verplanten.

KRACHTEN.

Dioscor. l. 4 c. 108. Ægin. l. 7. c. 3. DE *Bladeren* van *Petasites*, of *Pestilentiewortel*, ook het *Poeder* der zelve, gelegt op vuyle, *inéetende*, of *kankerige Gezwellen*, *Wonden*, en *lopende Gaten*, geneezen de zelve.

In Wijn gezoden, desgelijks de *Wortel*, of de *Schel* van de *Wortel* (welke het beste en krachtigste van allen is, droog en warm in den tweeden graad) gepulveriseert; dan een *Drachma* daar van met Wijn ingegeeven, is zeer goed teegens allerley *vergif*, de *Pest*; en andere *gebreeken*, welke door *zweeten* geholpen moeten worden. Want dit middel verwekt het *zweet*, en drijft alle quaadaardigheyd van het *Hert*. Doed ook de *Maandstonden* voortkomen; wel *Water lossen*: dood de *Wormen*: neemt wech de *Buykkrimping*, ook 't *Colijk*; en de *opstijging der Moeder*. (Lonic. l. 2. c. 297. Camerar. l 3. c. 89.)

Tabernæm. l. 2. c. 30. De *Schors* der zelve, tweemaal vierentwintig uren lang in Edik geweykt: daar na daar in gedaan een weynig *Theriac* en *Zap* van Wijnruyt; dan gedronken, is ook zeer goed teegens allerley *pestilentiale Ziekten*.

Dod. l. 20. c. 20. De zelve *Wortel* verdrijft en geneest ook de *Schurftheyd der Paerden*; neemt van haar wech de *Kortademigheyd*, en dood de *Wormen*.

LXXIX HOOFDSTUK.

BACCHARIS.

Naam.

IN onze Gewesten vreemd van naturen, word mijns weetens, bij geene Volkeren anders als dus genoemd.

Twee verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* verscheydene soorten, als:

I. BACCHARIS VERA DIOSCORIDIS, of *oprechte Baccharis*, van DIOSCORIDES *beschreeven*. II. BACCHARIS MONSPELIENSIUM, of *Baccharis*, *wassende ontrent Montpellier in Vrankrijk*; beyde van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig een-jarige Paerdemist vermengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Konnen tamelijk wel uytstaan de *Vorst* en andere ongeleegentheeden der *Winter*; doch lichtelijk worden ze door veele koude Reegenen verdorven, en gantschelijk om 't leeven gebragt.

Zaad. De tweede *Zomer* bloeyen ze. Geeven, bij goede jaren, gemeenlijk altijd volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan, vermits ze uyt eygener aart niet ouder konnen worden.

Aanwinning. Moeten derhalven, t'elkens om 't tweede jaar in de voortijd, met een wassende Maan van *April* weer in de aarde, niet diep, gezayd zijn. Hier door alleen konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

P. Ægin. l. 7. c. 3. DE *Bladeren* van *Baccharis* hebben een te zamentrekkende kracht.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, openen ze de *zweet-gaten*; doen gemakkelijk *Wateren*, en verwekken de *Maandstonden* der Vrouws-persoonen.

Diosc. l. 3. c. 51. De zelve *Bladeren*, op het Hoofd gelegt, neemen wech de *Hoofdpijn*, en de hitzigheyd der *Oogen*. Heelen de gezwollene *Borsten* der kraam-vrouwen, en het *springend Vuur*. De *Wortel* in Wijn gezoden, is zeer goed voor een *verouderden Hoest*; voor de geene, die *inwendig gescheurd*, of van een hoogte afgevallen zijn, en zich *verzeerd* hebben: voor de beeten van *giftige Dieren*. Doed ook ophouden de *Buykloop*, en alle schietende *Catarrhen*, of *Zinkingen*.

LXXX HOOFDSTUK.

BALSSEMAPPEL.

Verscheyde namen.

DUs in het *Neederlandsch*, van sommige ook, met een geringe verandering, BALSAAM-, en BALSAMAPPEL, genoemd. In het *Latijn* BALSAMINA, CUCUMERINA, MOMORDICA, en CHARANTIA: in het *Hoogduytsch* BALSAMAPFFEL: in het *Fransch* MERVEILLE; en in het *Italiaansch* VITICELLA, BALSAMINA, of ook POMO DI GIERUSALEMME; zoo veel als, *Appel van Jerusalem*.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten, als:

I. BALSAMINA MAS, of *Balssemappel mannetje*. II. BALSAMINA FŒMINA FLORE ALBO, of *Balssemappel wijfje met een witte Bloem*. III. BALSAMINA FŒMINA FLORE PURPUREO, of *Balssemappel wijfje, met een purpure Bloem*. IV. BALSAMINA FŒMINA FLORE RUBRO, of *Balssemappel wijfje met een roode Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een-jarige Paerdemist, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven.

Balssemappel mannetje. Het BALSAMINA MAS, of *Balssemappel mannetje*, geeft wel in onze Gewesten *Bloemen* en *Vruchten*, van een zeer schoone aanschouwing, doch geen volkomen rijp *Zaad*, dan bij heete *Zomers* en goede jaren.

Het

Bellis Spinosa Cretica.

Het zelve *Zaad* moet in een Pot gezayd, en gantsch niet geroerd worden. Ook een tijd lang in warme Paerdemist gesteld zijn. Als de zelve hare warmte verloren heeft, moet men de Pot daar uyt neemen, en, t'elkens weer in varssche warme Paerdemist zetten.

Balssem-appel wijfje.

Het BALSAMINA FŒMINA, of *Balssemappel wijfje*, word gemeenelijk gezayd in de aarde, op een gantsch warme plaats, teegens een Muur of Schutting, bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*. Het moet niet diep gelegt zijn. Krijgd *kluchtige Bloemen*, en in den *Herfst* volkomen *Zaad*. Als het zelve rijp is, barst het *Huysje*, waar in het besloten legt, lichtelijk in verscheydene deelen van een; krieuweld zich om, en laat het *Zaad* vallen. Hier op moet men letten, wanneer de *Vruchten* geel en gelijk als doorluchtig worden; of het gaat verloren.

Bloemen. Zaad.

Aanwinning.

Het gemeldde *Zaad* van beyde de soorten moet ieder *Voorjaar*, in de Maand van *Maert* of *April*, met een wassende Maan, de aarde aanbevolen worden.

KRACHTEN.

Dod. l. 22. c. 8.

DE *Bladeren* en *Vruchten* van *Balsamina mas*, of *Balssemappel mannetje*, zijn gematigd van aart. Geneezen de *inwendige zweeringen* van de *Borst*, en van de *Darmen*: ook de *Takken* of *Speenen* aan 't Fondament, desgelijks de *varssche wonden*, daar op gelegt zijnde.

Camerar. l. 4. c. 143.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, of het Poeder met Wijn ingenomen, geneest ook de *inwendige quetzuren*: verdrijft het *Colijk*, en verzacht de smerten zoo der *barende*, als der alreeds *verloste* Vrouwen.

Herm. Barbar. in Coroll. Matth. l. 4. c. 177.

De *Oly*, gedistilleert uyt het *Zaad*, gestreeken op den Buyk der zwangere Vrouwen, veroorzaakt de zelve een lichte *verlossing*. Is goed voor *gezwollene Borsten*, *Gebrandheyd*, trekking der *Zeenuwen*, en de *Breukken*, dikmaal daar op gestreeken zijnde; voor de ontsteeking der *Wonden*, en ook van de *Moeder*, Clisteers-wijze daar in gespuyt.

Fuchs. lib. Pl. c. 69.

De *Vruchten* van het *Balsamina fœmina*, tweemaal vierentwingtig uren, of noch langer, in Oly geweykt, en daar meê de *Wonden* bestreeken, heelen de zelve.

LXXXI HOOFDSTUK.

MADELIEVEN.

Verscheyde namen.

BY veele genoeg bekend; worden in het *Neederlandsch* niet alleen dus, en dikmaal MAAGDELIEVEN, maar ook van zommige MARGRIETEN genoemd. In het *Latijn* BELLIS: in het *Hoogduytsch* MASZLIEBEN: in het *Fransch* PASQUETTES, of MARGUERITES; en in 't *Italiaansch* BELLIDE, PRIMO FIOR, PRIMOLA VERA, of FIOR DI PRIMAVERA.

Veele aardige veranderlijke soorten,

Hier van zijn mij in haren aart veel aardige veranderlijke soorten bekend geworden; als:

I. BELLIS HORTENSIS FLORE RUBRO PLENO, of *gemeene Hof-madelieven, met een dubbele roode Bloem.* II. FLORE ALBO PLENO, of *met een dubbele witte Bloem.* III. FLORE VARIEGATO PLENO, of *met een bonte dubbele Bloem.* IV. FLORE VARIEGATO PROLIFERO PLENO, of *met een bonte dubbele Bloem uyt Bloem*, anders *met Kindertjens.* V. FLORE ALBO PLENO PROLIFERO, of *met een witte dubbele Bloem uyt Bloem*, niet zoo zuyver groeyende, veelvoudig en lang uyt als de *bonte*, doch gemeenelijk korter, weyniger in getal, en digter te zamen blijvende. VI. BELLIS SPINOSA CRETICA, of *Madelieven met Doornen uyt Candien.* VII. AMERICANA, of *Madelieven uyt America.* VIII. LUTEA DALECHAMPII, of *geele Madelieven, beschreeven van Jacobus Dalechampius.* IX. CŒRULEA, of *Madelieven met een schoone blauwe Bloem*; ook GLOBULARIA genoemd. X. FRUTICOSA MAJOR LUSITANICA, of *groote Portugalsche Madelieven*, welke struvels-wijze wassen. XI. FRUTICOSA MAJOR LYCHNIDIS FOLIO, of *groote struvels-wijze groeyende Madelieven, met Bladeren van Christus Oogen*, en noch meer andere, onnodig hier te verhalen. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

van welke hier elfderley worden voorgesteld.

Hof-madelieven, enkele en dubbele.

De soorten van BELLUS HORTENSIS, of *gemeene Hof-madelieven, zoo wel enkele, als met dubbele*, of *met Bloemen uyt Bloemen* voortkomende, beminnen allerley slag van grond, doch hebben alderliefst een zandige, en met een weynig twee-jarige Koeyemist voorziene aarde: een opene, luchtige, vrije plaats, en veel Water. Geeven jaarlijks volkomen rijp *Zaad.* Konnen sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Aanwinning

Worden *aangewonnen* op tweederley wijzen. *Eerst* door haar *Zaad*; het welk neervallende van zelfs genoeg weer opslaat, en voortkomt. *Ten anderen*, dooraangewassene *jonge Looten*; welke men in ieder *Voorjaar* van de oude afneemen, en met een volle Maan verplanten moet; alwaar het ook twee of driemaal in eene *Zomer.* Dan worden ze noyt *enkel*; het welk anders lichtelijk en dikmaal gebeurd. Indien men de geene, welke *enkel van Bloem* zijn, twee, drie of viermaal in een jaar, altijd met een volle Maan, opneemt en verzet, zoo worden ze t'elkens *dikker*, en eyndelijk geheel *dubbel.* Doch als men haar niet dikmaal van aarde veranderd, weer *enkel.*

Hoe men van enkele dubbele kan krijgen.

Madelieven met veel kleyne Bloemen uyt een Bloem.

Beyde de soorten der PROLIFERA, of *met veele kleyne Bloemen uyt een*, mogen niet ieder jaar opgenomen zijn, vermitsze dan weynige of slegte *Bloemen* geeven; maar wel om 't tweede jaar, wanneer men haar vroolijker, en schoonder bloeyende ziet. Hare *Bladeren* zijn die van de *gemeene Madelieven* in alles gelijk. Eevenwel komen de roode en wit-bonte *Bloemen uyt Bloemen* voort met langer *Steeltjens*, en zijn van een veel aangenamer aanschouwing, dan de witte, welke uyt eygener aart veel korter, en aan hare voornaamste *Bloem*, daarze uyt groeyen, als vast gehegt blijven, gelijk de ervarentheyd genoeg bewijsd.

Madelieven met Doornen uyt Candien.

Het BELLIS SPINOSA CRETICA, of *Madelieven met Doornen uyt Candien*, is een beziens-waardig *Gewas.* Schiet in deeze Gewesten op ter hoogte van een en een halve voet, en groeyd van naturen struvelachtig. Verdeeld zich in veele tamelijk-dikke *Takjens*: waar uyt aan beyde zijden, doch niet regt teegens over den anderen, de *Bladeren* voortkomen; zijnde anderhalf vinger-lid, of daar ontrent, lang; een kleyne vinger, wat min of meerder breed; aan de Steelen zeer smal; voor op haar breedste, en rondachtige toegaande. Hare verwe is bleek-groen. Zijn rondom zeer aardig vercierd met veele *Tandjens*, als kleyne *Doorntjens*, alhoewelze inder daad noch hard zijn, noch steeken. In het midden zijnze voorzien met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt eenige weynige andere zeer teedere ter zijden uyt komen. Hebben een meenigvuldige, regt-neerschietende, en dikmaal boven de aarde genoegzaam zichtbare bleek-bruyne *Veezel-wortel.*

Gestalte der Bladeren.

Wortel.

Plaats en Grond.

Deeze *Madelieven* zijn teeder van aart. Beminnen een goede zandige aarde, met een weynig een-jarige Paardemist doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven ieder *Zomer* een schoone geele *Bloem*, niet alleen uyt het *Hert* der *Bladeren*, maar ook wel ter zijden van de opschietende *Looten.* Gemeenelijk eevenwel komen ze enkelijk voort uyt het bovenste der *Steelen*; zijnde gantsch rond, tamelijk groot, ook een weynig verheeven, en zonder eenige *Bladertjens*, gelijk als te eenemaal naakt; doch van een schoone goud-geele verwe. Niet haast verdorren ze,

Bloemen.

maar

maar blijven lang ſtaan; doch eyndelijk vergaan ze in haar zelven.

Waarneeming. In deeze koude Geweſten geeven ze noyt eenig rijp *Zaad.* Verdragen ongeerne veel koude *Herfſt-reegenen*, *Rijp* en ſterke *Vorſt.* Moeten derhalven, in een Pot gezet zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, daar ze, door de Venſteren, Lucht en Zon mogen genieten zoo lang het eenigzins geſchieden kan; en waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd. Gedurende dien tijd moet men ze ſlegts met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten, vermits ze anders lichtelijk verderven; en niet voor in het begin van *April*, met een aangename Reegen weer buyten geſteld; voor veel *vochtigheyd*, *koude nagten*, *hayrige* of *ſchrale Ooſte-* en *Noorde-winden* wel gewagt, en voorzichtig gedekt zijn.

Aanwinning. Zij worden alleenlijk *vermeenigvuldigd* door hare aangewaſſene *jonge Looten*, van zelfs genoegzaam *Wortelen* ſchietende: welke men in een toeneemende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

Americaanſche Madelieven. Het BELLIS AMERICANA, of de *Americaanſche Madelieve*, een ongemeene *Plant*, is tamelijk hard van aart. Schiet uyt hare grauwe *Veezelwortel* op tot de hoogte van drie voeten. Verdeeld zich in veele tamelijk-dikke en ronde *Steelen*, waar aan rondom de

Beſchrijving der zelve. *Bladeren* groeyen, opwaarts gekeerd. Zij zijn twee vinger-leeden, wat meer of min, lang, doch ſmal; donker-groen van verwe; in het midden alderbreedſt; voor ſpits toegaande; aan de randen vercierd met veele ſpitze *zaags-wijze* gevormde *Tandjens*; en in het midden met een regt-doorgaande *Ader* voorzien; waar uyt eenige andere zeer teedere, kleyne, en maar eeven zichtbare voortſpruyten.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deeze ſoort bemind een zandige, goede aarde; enkelijk alleen vermengd met het Mol van verrotte Boombladeren, en geen andere vettigheyd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Geeft, bij goede *Zomers*, *Bloemen*, uyt de bovenſte punten der *Takken* voortſchietende. Rond zijn ze; ontrent zoo groot als een

Bloemen, zonder Zaad. *Ducaton*, en wit-verwig. Beſtaan uyt vijfentwintig, dertig en noch meer ſmalle, lange *Bladertjens*, van binnen voorzien met een geele, veezelachtige, ronde plek. Als ze eenige dagen lang open hebben geſtaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven en laten noyt volkomen *Zaad* achter.

Voorhoedzel. Tamelijk wel konnen ze uytſtaan de *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter*: echter worden ze somtijds door de *Vorſt* van het leeven beroofd; inzonderheyd als ze lang geſtaan hebben. Is derhalven dienſtig, dat men altijd iets van deeze *Planten* in een Pot bewaard, om niet eens onverwagt van deeze ſoort geheel ontbloot te zijn.

Aanwinning. In deeze onze koude Landen worden ze alleenlijk *vermeenigvuldigd* door hare *jonge* de aarde doorlopende *Scheuten*; welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en in een nieuwe grond verplant. Dit moet ieder drie jaren geſchieden, indien men dit ſlag een lange tijd behouden, en niet geheel daar uyt geraken wil.

Geele Madelieven van Dalechampius. De BELLIS LUTEO DALECHAMPII, of de *geele Madelieven van Jacobus Dalechampius*, ſchieten niet meer als ontrent een Maat-voet hoogte op uyt hare teedere, bruyne *Veezelwortel*, gemeenelijk de aarde met lange *Scheuten*, gelijk de *Roozen*, doorborende. Aan de dunne en ronde *Steeltjens* komen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, de *Bladeren* voort,

Bladeren. welke de *Steel* gelijk als ten halven omhelzen. Zijn ſteevig, en hard in 't aanraken; van een aangename groenheyd, doch onder bleeker: anderhalf lid van een vinger, wat meer of minder, lang, ontrent een vinger breed; voor ſpitsachtig toegaande, en met een regte *Ader*, ook met veel andere kleyner, geheel doorlopen.

Grond. Plaats. Deeze ſoort bemind alleenlijk een luchtige, goede, zandige aarde, zonder eenige vettigheyd, welke ze niet kan verdragen: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geeft wel ieder jaar *Bloemen*, maar geen *Zaad.*

Bloemen. Deeze *Bloemen* zijn tamelijk groot, onder omcingeld met veele kleyne groene *Bladertjens*; beſtaande alleen uyt veele regt-opſtaande dunne geele *Spiertjens*, konnende voor geen opregte *Bladertjens* gehouden worden. Lang duren ze, en vergaan eyndelijk in haar zelven. Deeze *Plant* vermag ſterke *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*, uyt te ſtaan. Kan, vermits ze geen *Zaad* geeft, alleenlijk *aangewonnen* worden door aangegroeyde *jonge Looten.* Welke in het *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *April*, altijd om 't derde jaar moeten opgenomen, en weer in nieuwe varſſche aarde verplant zijn.

Madelieven met een blauwe ronde Bloem. De BELLIS CŒRULEA, of *Madelieven met een blauwe ronde Bloem*, ook van zommige genoemd GLOBULARIA, zijnde een kleyne *Plant*, digt bij de grond blijvende, gelijk de BELLIS HORTENSIS, of *gemeene Hof-madelieven*, bemind een zandige, goede grond, met weynig vettigheyd, maar wel met het Mol der verſtorvene Boom-bladeren doormengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd.

Waarneeming. Geeft in de *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook, bij goede jaren, volkomen rijp *Zaad.* Is niet zeer hard van aart. Word derhalven, buyten blijvende, dikmaal door een ſterke *Vorſt* wechgenomen. Ter welker oorzaak men, om niet geheel van deeze ſoort beroofd te worden, genoodzaakt is, altijd iets daar van in een Pot te bewaren, welke men 's *Winters* binnens huys ſteld, en de zelve, gedurende dien tijd, met zeer weynig vochtigheyd onderhoud.

Aanwinning. Zij word *vermeerderd* en *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *April* moet gezayd zijn, niet diep, in een Pot; geſteld op een warme plaats: maar ook door hare jonge *Afzetzeltjens*, welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt en verplant.

Groote ſtruvels-wijze groeyende Madelieven met Bladeren van Chriſtus Oogen. De FRUTICOLA LYCHNIDIS FOLIO, of *groote ſtruvels-wijze groeyende Madelieven, met Bladeren van Chriſtus Oogen*, ſchiet uyt eygener aart drie, of ook vier Maat-voeten hoog op. Is aan hare regt-opſtaande *Steelen* voorzien met veel *Bladeren*, aan beyde de zijden onordentlijk voortkomende; ontrent een vinger lang, een duym breed; achter na de *Steel* ſmal; in 't midden breedſt; voor ſpitsachtig-rond toegaande: bleekgroen van verwe; wat ruyg en dikachtig van aart; inwendig vercierd met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt voortvloeyen veel andere teedere, opwaarts-lopende *Adertjens.* Boven aan de *Steelen* vallen ze kleyner, ſmaller, en eyndigen voor aan ſpitzer.

Bloemen. Tuſſchen welke om hoog, desgelijks uyt de punten der genoemde *Steelen*, groeyen veele *Troswijze* bij malkander geſtelde *Bloemen*; niet groot; in het rondom beſtaande uyt veele zeer ſmalle, witte, digt bij malkander gevoegde *Bladertjens*; in het midden voorzien met een groot deel geele *Knopjens*, gelijk de *Camillen.* Als ze eenige dagen geduurd hebben, vergaan ze in haar zelven, en laten achter een kleyn teeder *Zaad.*

KRACHTEN.

ZOo wel de *wilde* als de *tamme Madelieven* zijn verkoelende, verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. *Lobel. l. t. fol. 561.*

Madelieven in goede Wijn gekookt, of het gediſtilleerde Water van de zelve, of ook het daar uyt geparſte *Zap*, met Wijn ingenomen, is zeer goed voor alle *inwendige wonden*, en de *geſcheurtheyd*: voor *Koortzen*; de *brand der Leever*, en de hitte van meer andere inwendige deelen. *Tragus l. 1. c. 53.*

De

Durant. lib. Herb. fol. 66. De *Bladeren* in de Mond geknauwd, neemen wech de *hitzige Blejnen* op de *Tong*. De zelve gestoten, verdrijven de heete *gezwellen* aan de *heymelijke Leeden*; ook de *Apostematien* en *Klieren* aan den *Hals*.

Lonicer. l. 2. c. 125. Het *Zap* gedaan in allerley *Wonden*, of bij andere Wond-zalven, geneest de zelve: word derhalven zeer veel van de *Chirurgijns* gebruykt. In de *Oogen* gestreeken, neemt van de zelve de *Vlieten*, ook de *scheemering* wech.

LXXXII HOOFDSTUK.

WITTE BEEN.

Namen.

Eeft, mijns weetens, in het *Neederlandsch* geenen anderen naam dan deezen. Word in het *Latijn* geheeten BEEN ALBUM, POLEMONIUM, en PAPAVER SPUMEUM: in 't *Italiaansch* POLEMONIO.

Drie verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten, namentlijk:.

I. POLEMONIUM VULGARE ALBUM, of *gemeene witte Been*. II. BEEN ALBUM FOLIO HIRSUTO, of *witte Been met ruyge Bladeren*. III. POLEMONIUM VERUM DIOSCORIDIS, of *opregte witte Been van* DIOSCORIDES. Al te zamen zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen een gemeene, zandige en welgemestte grond, ook een ongemestte: een opene, luchtige, vrije, en bequaam ter Zon geleegene plaats; veel, of ook weynig Water.

Bloemen. Zaad. Zijn hard van aart. Geeven ieder jaar *Bloemen*, en ook de meeste tijd volkomen rijp *Zaad*. Verdragen sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*

Aanwinning. Worden *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April*, niet diep gelegt, de aarde word aanbevolen; maar ook door nare aangewassene *jonge Wortelen*; die men op de genoemde tijd en met de gemeldde Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. 8. Med. Simp. POlemonium, of *witte Been*, is verdrogende van aart, en fijn van deelen.

Diosc. l. 4. c. 8. Ægineta l. 7. c. 3. De *Wortel* in Wijn gezoden, dan een Roemertje daar van gedronken, of een *Drachma* van de zelve gedroogd met Wijn ingenomen, is goed voor de *Bloedgang*; de steeken en beeten van *giftige Dieren*. Neemt wech de *Koude-* of *Druppel-pis*, en het *Colijk*; verzacht de *Tandpijn*; desgelijks de smerten van het *Fleresijn*. Geneest de gebreeken van de *Leever*. Verjaagd de verstoptheyd en hardigheyd van de *Milt*.

De *Bladeren* gestoten, en gelegt op de beeten der *dolle Honden*, of der *Slangen*, heelen de zelve.

Bauhin. tom. 3. p. 2. l. 29. c. 65. Het *Zap* daar uytgeparst, en in de *Oogen* gedaan, verteerd de *brand* der zelve, en neemt de *pijn* wech.

LXXXIII HOOFDSTUK.

BEET.

Verscheyde namen.

Eder genoegzaam bekend, en zeer gebruykelijk in spijzen, word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele (alhoewel oneygentlijk) genoemd WARMMOES. in het *Latijn* BETA: in het *Hoogduytsch* MANGOLDT: in het *Fransch* POIRE'E, of PORRE'E; in het *Italiaansch* BIETOLA.

Verscheydene zonderlinge soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele zeer schoone, en beziens-waardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. BETA VULGARIS VIRIDIS, of *gemeene groene Beet*. II. BETA RUBRA, of *roode Beet*. III. CANDIDA ROMANA, of *blanke Roomsche Beet*. IV. LUSITANICA, of *Portugalsche Beet*. V. LATICAULIS RUBRIS VENIS EXORNATA, of *Beet met breede Steelen, en roode Aderen doorlopen*, zoo gantsch bevallijk aan het Oog, dat een ieder over de aanschouwing tot verwondering word bewogen. VI. LATICAULIS VENIS LUTEIS VARIEGATA, of *breed gestelde Beet, met geele Aderen vercierd*; niet minder als de voorgaande vermakelijk in hare schoonheyd. VII. LATICAULIS VENIS ALBIS DISTINCTA, of *breed gestelde Beet, begaaft met witte Aderen*. VIII. BETA LATICAULIS VIRIDIBUS VENIS PRÆDITA, of *breed gebladerde Beet met groene Aderen*. IX. BETA CANDIDA BULBOSA, of *witte Beet met een roode Bolwortel*, zich boven de aarde vertonende. X. BETA SPINOSA CRETICA, of *Beet uyt Candien, met een steekend Zaad*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. van welke hier tien in getal worden aangeweezen.

Grond. Plaats. Zij beminnen echter al te zamen een gemeene, goede, zandige, of kleyige, gemestte of ongemestte aarde: liever een opene, vrije, wel ter Zon geleegene, als een dompige of schaduwachtige plaats; en veel, of ook weynig vochtigheyd. Verdragen sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. Krijgen de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*: blijven echter gemeenelijk langer in het leeven.

Zaad; en welk het beste. Mogen niet alleen in het *Voorjaar*, maar ook op andere tijden in de *Zomer*, gezayd worden; altijd met een afgaande Maan. Slaan ook, daar ze eens gezet zijn, dikmaal van zelfs genoeg op. Dit *Zaad* blijft eenige jaren lang goed. Zommige houden voor 't beste *Beet-zaad*, het geen in de *derde Zomer* word gewonnen.

Witte Beet met een zeer schoone Bolwortel. De BETA CANDIDA BULBOSA, of *witte Beet, met een roode ronde zeer schoone Bolwortel*, bemind een luchtige grond, met Zand en oude Paerdemist wel voorzien: een opene, vrije, bequamelijk ter Zon staande plaats, en matige vochtigheyd; verdraagd de sterke *Winter-koude* zoo wel als al de voorgenoemde. Word ieder *Voorjaar*, met een volle Maan van *April*, niet diep in de aarde gezayd. Geeft de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê.

Steekende Beet uyt Candien. De BETA SPINOSA CRETICA, of *steekende Beet van Candien*, schiet uyt eygener aart zeer weynig of gantsch niet op, maar blijft kruypende bij der aarden.

Bladeren. Brengt voort kleyne *Bladeren*, donker-groen van verwe, een kleyne vinger, wat meer of minder, lang; een halve vinger, of daar ontrent breed; voor rondachtig, of stomp, toegaande; ook daar niet zoo breed als achter, alwaar ze hoekig, gelijk als gevleugeld schijnen: inwendig voorzien met veele teedere *Adertjens*, uyt een grooter voortkomende.

Bloemen. Tusschen welke ontstaan en zich vertonen verscheydene *Scheutjens*, ontrent een halve el lang; waar aan ter zijden van ieder *Blad*, en uyt de voorste punten, te voorschijn worden gebragt veele in het ronde bij malkander gevoegde kleyne, geele, en *Ayrs-wijze* gestelde *Bloemtjens*.

Grond. Plaats. Deeze soort bemind een goede, gemeene, zandige aarde, vermengt met een weynig oude Paerdemist, of ook wel met geen vettigheyd: een opene luchtige, warme, vrije, bequaamlijk ter Zon geleegene plaats, en weynige vochtigheyd.

Zaad, hoe gesteld. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in den *Herfst*, wanneer de *Bloemtjens* vergaan zijn, volkomen rijp *Zaad*: het welk een weynig langwerpig en roodachtig van couleur is. Het zit in *huysjens*, boven voorzien met drie geweldig-steekende *doorntjens*. Als het rijp is geworden, versterft de *Plant*. Moet derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April*, door het *Zaad* weer *aangewonnen* zijn; het welk men op de genoemde tijd in de aarde legt.

KRACHTEN.

Dod. l. 21. c. 6. Diosc. l. 2. c. 149. DE *witte Beet* is koud en vochtig van aart; daar beneevens zuyverende en afvagende. Tot spijzen gebruykt, opend de verstoptheyd der *Milt*: maakt een *week Ligchaam*, als ze niet lang word gezoden; doch te lang, *stoptze*.

Plin. l. 20. c. 8. In Water gekookt, en zoo met groene Look gebruykt, doed wel *wateren*: dood alle *Wormen*: stild de *Buykloop*, en is goed voor de *Geelzucht*. De zelve gekookte *Bladeren* gelegt op de *gebrandheyd*, op *Bloedzweeren*, en op het *wild Vuur*, is zeer goed teegens deeze gebreeken.

De groene *Bladeren* gestoten, en gelegt op *inetende zweeringen*, ook op de *quade Schurftheyd des Hoofds*, geneezen de zelve.

Lusit. l. 2. enarr. 116. Het daar uyt geparste *Zap* (doch niet te veel gebruykt) zuyverd de *Maag*, en verwekt *Stoelgang*. Op het Hoofd gestreeken, dood de *Luyzen* en *Neeten*.

Const. Caesar. de Agric. l. 8. c. 32. De *Wortel* van *Beet* wel gezuyverd, met wat Zout bestreeken, en gebruykt als een *Suppositorium*, *opend het Ligchaam*. De zelve *Wortel* gedroogd, gestoten, en in Wijn gelegt, maakt binnen weynige uuren daar van goede *Edik*.

Het *Zap* uyt de *Wortel*, gedaan op de *beeten* van *giftige Dieren*, word zeer gepreezen.

Durant. Herb. sui fol. 71. De *roode Beet*, of *Beta rubra*, is niet zoo verweekende van aart; doch verstrekt in de *Winter* voor een *goede Salade*; inzonderheyd dienstig voor de geene, die van het *Graveel* worden gequeld, en niet wel haar *water* konnen maken.

LXXXIV HOOFDSTUK.

BETONIE.

Namen. EEn zeer heylzame *Plant*, word dus in het *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn*, desgelijks in het *Italiaansch* BETONICA, of VETONICA: in het *Hoogduytsch* BETHONIEN: in 't *Fransch* BETOINE. De *Italianen* zeggen ook wel BETONIA.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheydene soorten; als:

I. BETONICA FLORE PURPUREO, of *Betonie met een purpure Bloem.* II. BETONICA FLORE ALBO, of *Betonie met een witte Bloem.* Beyde zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen immers zoo zeer een goede, gemeene, zandige, als een andere met twee-jarige Paardemist wel voorziene grond. Hebben liever een opene, vrije, en wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats. Willen ook veel Water. Blijven lange jaren in het leeven. Verdragen sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*.

Bloemen. Zaad. Geeven ieder *Zomer Bloemen*, en ook volkomen rijp *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *April* of *Maert* niet diep in de aarde word gelegt. Komen ook wel, uyt het neergevallene *Zaad*, van zelfs voort. Konnen daarenboven *vermeenigvuldigd* worden door hare aangewassene *jonge Looten*, die men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan van de *oude* neemt, en verplant.

KRACHTEN.

Lusit. l. 4. enarr. 1. BEtonie is warm en droog in den tweeden graad; daarenboven doorsnijdende en dunmakende van aart.

De *Bladeren* gedroogd, en in een kussentje op het Hoofd gelegt, verdrijven de *Hoofdpijn*.

De zelve gestoten, en Plaasters-wijze op de *Wonden* gedaan, zuyveren en geneezen die. Met wat Zout gestampt, en zoo opgelegt, heeld de *Kankerige zweeringen*. Met Varkens-reuzel, of eenige andere Vettigheyd vermengd, doed alle *Apostematien* en *Bloedzweeren* rijp worden. *Platear. lib. Herb. c. 7.*

Het *Poeder* deezer *Bladeren*, vermengd met Zuyker of Honig, en zoo genuttigd; of de *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de *Longe*, de *Borst*, en voor de geene die de *Teering* hebben. Opend de verstoptheyd van de *Leever*, *Milt*, en *Galblaas*. Is dienstig voor de zulke, welke onderworpen zijn de *vallende Ziekte*, en de *Geelzucht*. Gestotene Gengebar daar bij gedaan, versterkt de *Maag*: verzacht de pijn der *Nieren*, en der *Blaas*: breekt de *Blaas-* en *Nieren-steen*; en doed gemakkelijk *Wateren*. Verwekt ook der Vrouwen *Maandstonden*: belet het *opstijgen van de Moeder*: geneest de beeten der *vergiftige Dieren*; wanneer men, in Wijn gezoden, daar van drinkt, en dan ook het *Poeder* zelfs op de *Wonden* stroyd. Een *Drachma* hier van met Wijn ingenomen, strijd ook zeer krachtig teegens alle *vergif*. Ja, deeze *Plant* is'er zoo een geweldige vijand van, dat een *Slang*, van *Betonie-bladeren* omringd, over de zelve niet kan kruypen; maar zich daar in omwindende, sterven moet. *Galen lib. Simp. Med. 7. Ant. Musa lib. de Veton. Diosc. l. 4. c. 1. Plin. l. 25. c. 8.*

De *Wortel* gedroogt, en twee *Drachmen* daar van gebruykt met Wijn of Honig-water, doed *Braken*; tegelijk uytdrijvende allerley *slijmerige en Galachtige vochtigheeden*. *Ruell. l. 3. de nat. stirp. c. 76.*

De *Conzerf*, gemaakt uyt de *Bloemen*, is zeer gezond, en dienstig tot wechneeming van al de gemeldde gebreeken. Van de *Bladeren* een *Ceratum*, Zalf, of Plaaster bereyd, is zeer dienstig tot veelerley qualen, inzonderheyd ook om alle *hardigheyd* te verzachten. *Dodon. l. 2. c. 20.*

Kortelijk, deeze *Plant* word voor zoo eedel en deugdzaam gehouden, dat het ons te lang zou vallen, al de *Krachten* der zelve tot geneezing op te tellen.

LXXXV HOOFDSTUK.

MOTTENKRUYD.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten BLATTARIA: in het *Hoogduytsch* GOLDTKNOFLEIN, of MOTTENKRAUT; in het *Fransch* HERBE AUX MITTES: in het *Italiaansch*, gelijk in het *Latijn*. *Namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige aardige veranderlijke soorten, namentlijk: *Verscheydene veranderlijke soorten.*

I. BLATTARIA ODORATA, of *Mottenkruyd met een riekende Bloem.* II. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem.* III. RAMOSA FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem, en zijde-takken vercierd.* IV. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* V. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* VI. FLORE OBSOLETO, of *met een Bloem als van een vieze verouderde verwe.* VII. FLORE CINEREO, of *met een asch-verwige Bloem*; en veel meer andere, jaarlijks door het zayen zich *veranderende* en *vermeenigvuldigende*. Meest al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*; maar niet van eenen aart.

Zij beminnen een goede, zandige, gemestte; ook een ongemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats; en veel Water. Konnen sterke koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Grond.*

De BLATTARIA ODORATA, of het *welriekend Mottenkruyd*; BLATTARIA FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*, beyde de soorten, en FLORE ALBO, of *met* *Welriekend Mottekruyd.*

een

F. l 308.

een witte Bloem, worden in het *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep in de aarde gezayd. Krijgen, in de tweede *Zomer*, *Bloemen*, ook volkomen *Zaad*, en versterven daar meê.

En veelerley andere soorten. De BLATTARIA FLORE PURPUREO, of *Mottenkruyd met een purpure Bloem*; FLORE CINEREO; of *met een aschverwige Bloem*; FLORE OBSOLETO, of *met een Bloem van een verouderde vieze couleur*; FLORE PALLIDO FUSCO, of *met een bleek-bruyn-verwige Bloem*, en al de veranderlijke soorten, uyt deeze voortkomende, vergaan zoo haast niet, maar blijven eenige jaren lang in het leeven. Schieten ieder *Voorjaar* nieuwe *Scheuten* uyt hare *Wortel*; verliezen ook 's *Winters* hare *Bladeren* niet al te zamen. Geeven elke *Zomer*

Bloemen. veelvoudige *Bloemen*, welke wel niet langer als eenen dag duren, doch t'elkens de volgende dag vernieuwd

Zaad. worden; en in de zelve volkomen *Zaad*: het welk niet diep word gezayd met een wassende Maan van *September* in een Pot, om 's *Winters* binnens huys gebragt, en voor de *Vorst* bewaard te konnen worden.

Aanwinning. Zomtijds moet men het gezayde met een weynig vochtigheyd besprengen; zoo komt het in het *Voorjaar* op (want het moet lang in de aarde blijven leggen) en groeyd voort. Indien men het *Zaad* in *Maert* of *April* wou inleggen, zoo zou het eerst in den *Herfst* opkomen, en dan, weegens de teederheyd der *jonge Plantjens*, in de *Winter* meerendeel weer vergaan.

Aanmerking. Deeze nieuwe *Plantjens* dus uyt *Zaad* opgekomen, bloeyen niet voor de tweede en derde *Zomer*. Hier uyt ontstaan zoo veele en wonderlijke veranderingen, niet alleen der *couleuren*, maar ook in het verschil van grootheyd en kleynheyd, dat men de zelve geen bijzondere en eygentlijke *namen* zou konnen geeven. Doch de andere soorten brengen zelden eenige verscheydentheyd in verwen, maar meest altijd eeven de zelve *Bloemen* voort.

KRACHTEN.

Dodon. l. 5. c. 28. MOttenkruyd is warm en droog van aart. Verdrijft, door een ingeplantte eygenschap, alle *Motten*.

Paps-wijze op de *Oogen* gelegt, geneest de zwelling en brand der zelve; desgelijks allerley andere *zweeringen*.

In Wijn gezoden, en daar van tweemaal ieder dag, te weeten, 's morgens nuchteren, en 's namiddaags ontrent ten vier uuren, gedronken, opend de verstoptheyd der *Leever*, en van alle andere inwendige deelen

Lobel. l. 1. fol. 667. des Ligchaams. Vermag voorts alles wat in het volgende *Hoofdstuk* van het VERBASCUM of *Wollekruyd* zal gezegt worden.

LXXXVI HOOFDSTUK.

WOLLEKRUYD.

Verscheyde namen. BY de *Neederlanders* niet alleen met deezen naam bekend, maar ook van veele geheeten KONINGSKAARS, of TOORTSKRUYD, vermits men van hare *Steelen* en *Bladeren*, welke allerley vettigheyd na zich neemen, een helderbrandend licht kan bereyden: in het *Latijn* VERBASCUM CANDELA REGIA, of ook TAPSUS BARBATUS: in het *Hoogduytsch* WOLLKRAUT, KONIGKERTZE, of KERTZENKRAUT: in het *Fransch* BOVILLON, of TORCHES: in het *Italiaansch* VERBASCE, TASSOBARBASSO, of BARBARASCHIO.

Zeeven verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke beziens-waardige soorten bekend geworden; namentlijk deeze:

I. VERBASCUM ALBUM MAS FLORE ALBO; of *wit Wollekruyd mannetje met een witte Bloem*. II. ALBUM MAS FLORE LUTEO, of *wit Wollekruyd mannetje met een geele Bloem*. III. FŒMINA FLORE LUTEO MAGNO; of *wit Wollekruyd met een groote geele Bloem*. IV. RAMOSUM FŒMINA FLORE LUTEO AMPLO, of *wit Wollekruyd wijfje met Takken en groote geele Bloemen*. V. NIGRUM FLORE ALBO, of *zwart Wollekruyd met een witte Bloem*. VI. VERBASCUM SALVIÆ FOLIO FRUTEX FLORE LUTEO, of *Boomachtig Wollekruyd met Bladeren van Self, en een wonderlijke geele Bloem*. VII. VERBASCUM SALVIÆ FOLIO FRUTEX FLORE ALBO, of *Boomachtig Wollekruyd met Bladeren van Self, en een witte Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Bloemen. Zaad. Al te zamen eevenwel beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, met oude Paerdemist matig voorzien: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Verdragen sterke *Vorst*. *Bloeyen* in de tweede *Zomer*; en als ze volkomen rijp *Zaad* gegeeven hebben, versterven ze: 't welk met een wassende Maan van *Maert* om het tweede jaar, of ook wel jaarlijks, op nieuws weer gezayd moet zijn. Hier door kan men ze genoeg *vermeenigvuldigen*: alhoewel ze ook wel van zelfs voortkomen, zich zelven zayende door het uytvallende *Zaad*.

Boomachtig Wollekruyd met Bladeren van Self. Het VERBASCUM SALVIÆ FOLIO FRUTEX FLORE LUTEO ET ALBO, of *Boomachtig Wollekruyd met Bladeren van Self* (bij andere gezegt *Salie*, en *Savie*), *beyde met geele en witte Bloemen*, zijn veel teederder van aart, en konnen, buyten staande, de *koude* der *Winter* zeer qualijk verdragen.

Waarneeming. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant zijnde, in het begin, of ten halven van *October*, na geleegentheyd dat het Weêr zich aansteld, binnens huys gebragt, en op een bequame plaats gezet worden, waar in men niet vuurd als bij *vriezend* Weêr; onderhouden met matige lauwgemaakte Reegen-watersche vochtigheyd; en niet voor in het begin, of ten halven *April* met een zachte Reegen weer buyten gesteld; voor *koude nagten*, en *hayrige*, *drooge Ooste-* of *Noorde-winden* wel gewagt zijn.

Hoogte. Zij blijven lange jaren in het leeven. Worden in deeze Landen nauwelijks vier of vijf voeten hoog. *Bloeyen* ieder *Zomer* zeer schoon, doch krijgen noyt rijp *Zaad*.

Aanwinning. Worden echter *vermeenigvuldigd* door hare bij of eeven boven de *Wortel* uytgeschotene *jonge Looten*. Welke men ten halven, op de wijze der *Angelieren*, insnijden, met aarde aanvullen, en in het tweede jaar *Wortel* geschoten hebbende, niet voor dat de zelve jarig is geworden, van de *oude* afneemen, en met de voorgemeldde Maan van *April* in Potten verplanten moet.

Berigt van de Wortel. Het VERBASCUM SALVIÆ FOLIO ARBORSCENS FLORE LUTEO, of *Boomachtig Wollekruyd met Bladeren van Self; en geele Bloemen*, ontrent (gelijk alreeds gezegt is) ter hoogte van vijf voeten, wat meer of min, opschietende, krijgd uyt een taye, houtachtige, bleek-verwige, matig-dikke, en met ontelbare *Veezelingen* voorziene *Wortel*; een taye, harde, meer als drie duym in het ronde dikke, grijs-witte, schilfferige, inwendig gantsch witte *Stam*, welke zich verdeeld in

Stam. veele *zijde-takjens*; zijnde in het eerste jaar bekleed met een aangename, zeer ruyge, witte, doch korte *Wolligheyd*, welke naderhand, als de *Takken* houtachtiger worden, te eenemaal vergaat. Aan de zelve groeyen Bladeren, altijd twee en twee regt teegens malkander over gesteld; rustende op geen lange *Steeltjens*; ongelijk van grootte; de grootste een vinger, wat min of meer, lang, een groot lid van een vinger breed; in 't midden na de *Steel* toe gemeenelijk alderbreedst; na vooren smaller, en aldaar in een stomp punt eyndigende.

Bladeren. Zijn zeer zacht in het aanraken, een weynig dik-

dikachtig; in de Mond geknauwd wordende, van geen zonderlinge smaak; niet blinkende, maar van boven donker-groen-verwig, onder met een ruyge *Wolligheyd* bekleed: aan de randen effen en slegt; in het midden met een groote *Rugge*, of *Ader*, waar uyt verscheyde andere kleyner, en uyt deeze veele ontelbare andere veel kleyner, haren oorsprong neemen door het geheele *Blad*, aardig vercierd.

Steelen en Scheuten.

Tusschen deeze *Bladeren* komen aan de nieuwelijks geschotene *Steelen* gedurig nieuwe *Bladeren* en *Scheuten* voort; uyt welker bovenste *Hert* in de Maand *Junius* opschieten lange, taye, ontrent vierkante witruyge *Steelen*, welker lengte is van een voet of anderhalf, de dikte van een Stroo. In het midden der zelve ziet men voortkomen twee teegens malkander over gestelde *Bladeren*, de *Steelen* onder als omvattende; ook in 't bovenste twee andere. Tusschen deeze groeyen groote, dikke, ronde *Knoppen*, en uyt de zelve noch andere boven malkander, op een beziens-waardige wijze; onder bestaande uyt kleyne, groene, doch ruyge, en voor spits toelopende *Bladertjens*: ook in het midden uyt veel groote, ruyge, vijf-hoekige en boven wijd-openstaande *Huysjens*: uyt welke in het laatste van *Junius* en het begin van *Julius* zeer wonderlijke, groote, en schoon-geel-verwige *Bloemen* in het ronde bij malkander voortkomen. Boven zijn ze als met eenige geele ruygheyd bekleed; van gedaante als een *Helmet*; ook onder met een hoekig, lang en breed afhangend deel begaaft, gelijk men ziet in de *Bloemen* van *Salvia*, of *Self*; niet qualijk vertonende een opengaande Leeuwen-mond.

Bloemen.

Zaadhuysjens.

Als ze tien, twaalf of veertien dagen opengestaan hebben, vallen ze op de aarde neer, nalatende een hoekig, en bruyn-verwig leedig *Zaadhuysje*. Echter heeft deeze aanschouwens-waardige *Plant* in de jaren 1676. 1677. en 1678. in mijnen *Thuyn* binnen de stad *Groeningen* een langwerpig-rond, bleek-bruyn-verwig, volkomen rijp *Zaad* gegeeven; 't welk in het volgende jaar gezayd zijnde, overvloedig is opgekomen, 't geen te voren noyt geschied is. Men zie hier bij na het *Hoofdstuk* van PHLOMOS.

Zaad.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 8. Diosc. l. 4. c. 104.

WOllekruyd, of *Verbascum*, is verdrogende en verteerende van aart.

De *Bladeren*, of *Bloemen*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdrijven de *gezwellen* der *Keel*: zijn zeer goed voor een *verouderde Hoest*, voor een *benauwde Borst*, voor de geene die inwendig *gescheurd* zijn, en voor de beeten van *giftige Dieren*.

De zelve gekookte *Bladeren* op *quade*, *zeerige*, en *etterige Oogen* gelegt, helpen deeze gebreeken.

Dodon. l. 5. c. 29.

De *Bladeren* gestoten, en Paps-wijze op de *gebrandheyd* gedaan, geneest de zelve.

Het *Zap*, gegoten op de *Wonden* der *vernagelde Paerden*, is een zeer dienstig hulpmiddel.

Fuchs. hist. Plant. c. 328.

De *Wortel*, zijnde warm in den eersten, en droog in den tweeden graad, in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje met Zuyker gedronken, is zeer goed voor de geene, die *Etter en Bloed spouwen*: ook voor alle andere inwendige gebreeken der *Borst*.

Ægin. l. 7. c. 3.

Het *Pit*, of *Marg*, van de *Wortel*, met een weynig Oly en Edik tot een Salf gemaakt, en op de *Fistulen*, of *lopende Gaten*, gestreeken, word zeer gepreezen.

Renealmus hist. Plant. fol. 109.

De *Oly*, van de geele *Bloemen* bereyd; neemt wech de pijn van de *Takken* of *Speenen* aan het Fondament, en van het *Podagra*; inzonderheyd als het op deeze wijs is gemaakt.

Neem een pintje Boom-oly. Giet ze in een dik sterk Glas: doe daar bij zoo veele *Bloemen* van het *Verbascum fœmina flore luteo*, als eenigzins mogelijk is; want hoe meer hoe beeter; en laat het in de Zon distilleeren. Werp daar bij twaalf of veertien van de grootste *Hof-spinnen*; doch niet t'effens; op dat door het sterk *vergif* het Glas niet mogt barsten; maar alleen twee of drie op eenmaal. Deeze de een na de ander verteerd zijnde, word de dus bereydde *Oly* bewaard, tot dat men ze van noode heeft. Hoe ze ouder word, hoe ze beeter is.

Geneezing van het Podagra.

Met deezen *Oly*, gantsch warm gemaakt, de *voeten* of andere pijnlijke *Leeden*, niet op dezelve plaats, daar zich de smert van het *Podagra* onthoud, maar aan de andere zijde, regt daar teegens over, zeer dunnetjens bestreeken zijnde, zal men verlichting voelen. Maar ook moet men onder de soolen, of het plat van de voet, desgelijks dunnetjens met deeze oly overstrijken. Dit doende, zullen de zweet-gaten zich openen, en de *Podagrische vochten* uyttrekken.

LXXXVII HOOFDSTUK.

STANDELKRUYD.

Verscheyde namen.

Iet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele ORCHIS, of KULLEKENSKRUYD genoemd, word in het *Latijn* ook geheeten ORCHIS, en SATYRIUM, behalven noch meer andere benoemingen: in het *Hoogduytsch* KNABENKRAUT, ERDGEYL, en STANDELWURTZ: in het *Fransch* DU SATYRION, of URAM; en in het *Italiaansch* SATIRIO, of SATIRIONE.

Veele soorten.

Hier van worden gezien, en zijn mij in haren aart bekend, zeer veele soorten, onnodig in dit werk al te zamen opgeteld te worden, vermits ze meest alle van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn; inzonderheyd die in deeze Gewesten van zelfs voortkomen.

Grond. Plaats.

Gezamentlijk beminnen ze, uyt een in-geplantte eygenschap, een gemeene, goede, zeer zandige aarde, zonder eenige vettigheyd; of met een weynig tweejarige Paerdemist vermengd: een opene en wel ter Zon geleegene plaats, doch over hare *Wortelen* een weynig schaduw; en veel Water.

Bloemen.

Konnen sterke *Vorst* uytstaan. *Bloeyen* in de *Zomer* zeer aardig, en geeven dikmaal volkomen rijp *Zaad*: waar door ze, doch noch beeter door hare aangewassene *jonge Bolletjens*, konnen *vermeenigvuldigd* worden. Deeze neemt men in het begin van *September*, als de *Bloemen* en *Bladeren* verdord zijn, of ook in het laatste van de *Maert*, met een wassende Maan, van de *oude* af, en men verplant ze.

Aanwinning.

Hoe men moet handelen, als men het Standelkruyd uyt het wild in Hoven wil brengen.

Al deeze soorten, welke men uyt het *wild* in de *Hoven* wil verbrengen, hoe veranderlijk de zelve ook gezien mogten worden, zoo in *Wortelen* als *Bloemen*, moeten, terwijl ze in haren vollen *bloey* staan (vermits men ze anders qualijk kan kennen en vinden) zoodanig worden uytgegraven, dat aan de *Wortelen* in het ronde ten minsten twee vingeren-breedte van hare natuurlijke aarde kome te blijven: doch het Gras en de Heyde moet men'er van afsnijden, zoo veel doenlijk is; op dat dit onkruyd, in een goede grond komende, daar in niet de overhand mogt neemen. Daar na gezet zijnde, moet men ze terstond met Water begieten. Dan schieten ze met hare onderste *Puntworteltjens*, een andere aarde gewaar wordende, daar in; en als hare eygene met'er tijd vergaat, groeyen ze veel bequamer in deeze.

Orchis met Bloemen, welke een Mensch verbeelden.

Het ORCHIS ANTHROPOPHORA, of *Orchis met Bloemen*, welke een *Mensch verbeelden*, en meer andere diergelijke, uyt warme Landen herwaarts gebragt, buyten gezet zijnde, verminderen met'er tijd, en versterven eyndelijk, wijl ze de koude van ons Gewest niet konnen verdragen. Moeten derhalven, in

Potten

Potten gesteld zijnde, 's *Winters* binnens huys in een goede zandige grond; met matige vochtigheyd onderhouden, bewaard; daar na met een aangename Reegen weer buyten gezet worden.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. ALle soorten van *Standelkruyd*, of *Orchis* en *Satyrium*, zijn van een en de zelve natuur; te weeten: warm en vocht in den eersten Graad.

Theophr. l. 9. c. 19. Gal. lib. Med. Simp. 8. Diosc. l. 3. c. 144. Hieron. Emp. lib. Herb. cap. de Satyr. De harde, doch niet de vooze of sponsachtige *Wortel*, gebraden; in Wijn of Melk gezoden; ook daar meê gebruykt, of in Zuyker ingelegt, en zoo gegeeten, vermeerderd het *Zaad*, en verwekt de *Bijslapingslust*, als hier toe een zonderlinge kracht hebbende: ja zoodanig, dat deeze *Wortel* alleen in de hand gehouden (gelijk zommige hier van schrijven) deeze *lust* zou gaande maken. Versterkt ook de *Maag*; doed veel *Water lossen*: geneest de *Geelzucht*, en is goed teegens alle *inwendige verzeeringen*.

De *Wortel* gestoten, en met roode Wijn gedronken, geneest de *Kramp*, en *trekking der Zeenuwen*.

Dod. l. 7. c. 30. 31. Met witte Wijn ingenomen, doed *braken*: stopt de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen. Is goed teegens *Koortzen*, een weynig voor datze aankomen ingenomen: ook teegens de *vallende Ziekte*. Neemt uyt de *Maag* wech de *slijmerige vochtigheyd*. Geneest de *Bloedgang* of *roode Loop*; en andere *Buykloop*. Is zeer dienstig voor *uytteerende Menschen*.

Het *Poeder* op *gezwellen* gelegt, zuyverd de zelve; neemt'er van wech de *brand*, en de *lidteekenen*. Geneest de *lopende gaten*.

Plin. l. 26. c. 10. Trag. l. 2. c. 82. Het zelve *Poeder* de *Paerden* en andere Beesten ingegeeven, maaktze moedig en bequaam, om te *bespringen*.

Apul. c. 15. Serap. de Temp. Simp. c. 91. In Wijn met Honig gezoden, geneest de *Tandzweer*, en andere quade *gezwellen des Monds*.

Het *Zap* deezer *Wortelen* met witte Honig gemengd, en op de *Oogen* gestreeken, verdrijft de *smerten* der zelve, desgelijks de *traning*, of gedurige *loping*.

De ronde sponsachtige *Wortel* word weynig gebruykt, ten ware dan, om de *Bijslapingslust* te doen verminderen.

LXXXVIII HOOFDSTUK.

TWEEBLAD.

Namen.

MEt dien naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* genoemd BIFOLIUM, PSEUDO-ORCHIS, ook OPHRYS: in het *Hoogduytsch* ZWEYBLATT; en in 't *Italiaansch* OPHRI, BIFOGLIO, of ELEBORO BIANCO FALSO.

Twee verscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere soorten; te weeten:

I. BIFOLIUM VULGARE, of *gemeen Tweeblad*; *bastaard Standelkruyd*. II. BIFOLIUM BULBOSUM, of *Tweeblad met een Bol, de Ajuyn gelijk*; van zommige ook genoemd NIDUS AVIS, dat is, *Vogel-nest*; om dat hare *Veezelen*, uyt de *Bol* voortkomende, in malkander gevlochten en zeer verward zijn.

Grond. Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, een gantsch zandige goede aarde met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist doormengd: een opene luchtige plaats, en tamelijk veel Water.

Bloemen. Geeven ieder Zomer *Bloemen*, maar in deeze Gewesten zelden volkomen rijp *Zaad*.

Aanwinning. Konnen in de *Winter* sterke *koude* verdragen. Worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door aangegroeyde jonge *Scheutjens* en *Bolletjens*; welke men met een wassende Maan, veel bequamer in *September* als in *Maert*, van de *oude* kan afneemen, en verzetten. Deeze *afneeming* moet geschieden ieder drie jaren, als de oude uyt gebloeyd hebben, op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan. De *inzetting* moet gedaan worden in een varssche grond.

KRACHTEN.

TWeeblad, of *Pseudo-orchis*; is verwarmende en verdrogende in den eersten Graad. *Gebruyk*

De *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* op *Gezwellen* en *Wonden* gelegt, verzacht de *Hardigheyd*, doed de *brand* verdwijnen; zuyverd en geneest de zelve. *der Wortelen.*

LXXXIX HOOFDSTUK.

NATERWORTEL.

OF anders ADDERWORTEL, word ook in het *Neederlandsch* van veele genoemd HARTSTONG. In het *Latijn* en *Italiaansch* BISTORTA, of ook COLUBRINA: in het *Hoogduytsch* NATER of NATTERWURTZ; en in het *Fransch* BISTORTE. *Verscheyde namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; als: *Drie onderscheydene soorten.*

I. BISTORTA MAJOR, of *groote Naterwortel*. II. BISTORTA MINOR, of *kleyne Naterwortel*. III. BISTORTA MINIMA, of *alderkleynste Naterwortel*; van zommige ook genoemd BISTORTA ALPINA, of *Bergnaterwortel*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij hebben zoo geerne een goede, gemeene, zandige, als geen zandige, doch vochtige en welgemestte grond: een opene, en ook een schaduwachtige plaats; daar neevens veel Water. Blijven lang in 't leeven. *Grond.*

Geeven ieder *Zomer* een *kluchtige lange Bloem*; maar noyt in deeze Landen eenig rijp *Zaad*. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloemen.*

Worden ook alleenlijk *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *jonge Wortelen*: die men in elk *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, van de *oude* mag afneemen en verplanten. *Aanwinning.*

KRACHTEN.

NAterwortel, of *Bistorta*, is koud in den tweeden, en droog in den derden graad; daar beneevens versterkende en zeer te zamentrekkende van aart. *Aart.*

De *Wortel* in Wijn gezoden; een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met roode Wijn ingenomen; of het *Zap* zoo wel van de *Bladeren* als van de *Wortelen* met Wijn gebruykt, geneest alle *lopende gaten*: stopt allerley *Vloeden der Vrouwen*; de *Buyk*- en de *roode Loop*: doed het *braken* ophouden, bedwingd de *Gal*: verdrijft de *ontsteeking* en *gezwellen* van *Mond* en *Keel*: maakt de *Tanden*, daar meê gewasschen zijnde, vast; en brengd de *neergeschotene Moeder* weer te regt. Is zeer goed voor de *Pest*, daar op gezweet: voor de *beeten der Slangen* en allerley *vergif*: ook voor de geene die *Bloed spouwen*. Dood de *Wormen*: stild de loop der *Zinkingen*: helpt de geene, die met een *Gonorrhœa*, of *Druypert* zijn gequeld, gedronken zijnde met gestaalt water: bewaard ook de Vrouwen voor een *Misval*. Met *Zap* van *Weegbree* of *Plantago* ingedronken, helpt de geene, die haar *Water niet konnen houden*. *Fuchs hist. Plant. cap. 298. Durantes Herb. fol. 72. Lonic. l. 2. c. 85. Trag. l. 1. c. 105. Camerar. l. 4. c. 3. Lusit. l. 4. enarr. 3.*

Het *Zap* der *Wortelen* op de slapen des Hoofds en in de Neusgaten gestreeken, doed het *bloeden uyt de* *Ruell. l. 2. c. 179.*

Neus ophouden. Geneeſt ook alle *Wonden*, en zuyverd, in de *Oogen* gedaan, het *Gezicht*.

Dod. l. 11. c. 9.

Met het gediſtilleerde Water van het *Kruyd* en de *Wortelen*, of met de Wijn daar ze in gekookt zijn, de *Neus* van binnen gewaſſchen, neemt daar uyt wech de quade *Vleeſch-takken*, of *uytwaſſen*, genoemd *Polypi*, welke daar in groeyen: ook de *Kanker*, zoo wel in de *Mond* als *Neus*; inzonderheyd als men'er het *Poeder* eerſt heeft ingeſtroyd.

XC HOOFDSTUK.

PENNINGSBLOEM.

Verſcheyde namen.

Eeft in 't *Neederlandſch* deezen naam bekomen, gelijk ook dien van ZILVERKRUYD, om dat de *Zaadhuysjens* deezer *Plant*, als ze tot hare rijpheyd geraken, *wit-blinkend* zijn, en rond, een *Zilvere Penning* niet ongelijk ſchijnende. Word in het *Latijn* geheeten BULBONACH, VIOLA LUNARIS, of VIOLA LATIFOLIA: in 't *Hoogduytſch* MONDVIOLE.

Twee onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderſcheydene ſoorten; als:

I. BULBONACH RADICE PERENNI, of *Penningsbloem met een langdurende Wortel.* II. BULBONACH, of VIOLA LUNARIS ANNUA, dat is, *Penningsbloem*, *niet meer als een jaar durende.*

Grond.

Beyde beminnen ze een goede, zandige aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Konnen ſterke *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan.

Een-jarige Penningsbloem.

De BULBONACH ANNUA, of *een-jarige Penningsbloem*, bloeyd in de tweede *Zomer*; geeft volkomen rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Moet derhalven in ieder *Voortijd*, of ook wel om het tweede jaar, met een waſſende Maan van *April*, niet diep gezayd en de aarde aanbevolen worden.

Maan-violet of Penningskruyd met een langdurende Wortel.

De VIOLA LUNARIS RADICE PERENNI, of *Maanviolet*, *Zilverkruyd*, *Penningsbloem met een langdurende Wortel*, blijft eenige jaren in het leeven. Geeft, na de eerſte opkoming, in het tweede jaar, en daar na elke Zomer, *Bloemen*, doch niet altijd eeven goed *Zaad*.

Word niet alleen door het gedachte *Zaad aangewonnen*, het welk men met een waſſende Maan van *Maert* of *April* in de aarde legt, maar ook door haar

Aanwinning.

aangegroeyde *jonge Scheutjens*, die men met de zelve *Aprilſche* Maan van de *oude* afneemt en verplant. Dikmaal komen ze genoeg van zelfs voort, door het neergevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Dodon. l. 6. c. 6.

P*Enningsbloem*, of *Viola Lunaris*, is verwarmende, verdrogende, afvagende van aart, en ſcharp in de Mond.

Lobel. l. 1. fol. 396.

De *Wortelen*, gekookt, of ook de groene *Bladeren* geſneeden, en als een Salade gebruykt, zijn zeer goed en *gezond*.

De *Bladeren*, de *Wortelen*, en ook het *Zaad*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, doen het *Water der Blaas* loſſen; en verwekken de *Maandſtonden* der Vrouwen.

XCI HOOFDSTUK.

BERNAGIE.

En wel bekend *Gewas*, en in het *Neederlandſch* niet alleen dus, maar ook van veele BORAGE genoemd: in het *Latijn* BORRAGO, en BUGLOSSUM VETERUM: in het *Hoogduytſch* BURRETSCH, OCHSENZUNG, en BLAUW HIMMELSTERN: in het *Franſch* BORRACHE, en in het *Italiaanſch* BORAGINE. — Verſcheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* aardige veranderlijke ſoorten, namentlijk: — Vijf aardige veranderlijke ſoorten.

I. BORRAGO FLORE CŒRULEO, of *Bernagie met een blauwe Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. SEMPER VIRENS MAJOR, of *groote altijd groen blijvende Bernagie.* IV. SEMPER VIRENS MINOR, of *kleyne Bernagie, die altijd groen blijft.* V. BORRAGO MINOR VERRUCOSA FLORE VARIEGATO, of *kleyne kruypende Bernagie*; met witte *plekken* als kleyne *Wratten* op hare *Bladeren*, en ſchoone *Bloemtjens*, met donker-roode ſtreepen vercierd op een witte verwe, van een aangenaam-bevallijke aanſchouwing. Niet alle zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige grond, met oude Paerdemiſt genoegzaam voorzien: een opene, warme plaats, en tamelijk veel Water. *Bloeyen* ieder jaar, en geeven rijp *Zaad*. — Grond. Bloeying.

De BORRAGO FLORE CŒRULEO, ET ALBO, of *Borage, met blauwe*, en met *witte Bloemen*, duren niet meer dan eene *Zomer*. Geeven in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*, en verſterven daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd zijn. Dikmaal komen ze ook van zelfs genoeg te voorſchijn, door het neergevallene *Zaad*. — Borage met een blauwe en met een witte Bloem.

De BORRAGO VERRUCOSA MINOR FLORE VARIEGATO, of *kleyne Borage met witte Wratten en een bonte Bloem*, is de teederſte van alle. Bemind een zeer warme plaats, voor alle koude *Ooſte-* en *Noorde-winden* beſchut. Moet ieder jaar met een waſſende Maan van *Maert* of *April* in een Pot, of anders in de aarde op een warme plaats, niet diep gezayd, en dikmaal met water begoten worden. Als ze opgekomen is, moet men ze laten ſtaan, en niet verplanten, zoo geeft ze noch voor de *Winter* rijp *Zaad*; maar word dan onverwacht van het leeven beroofd, wijl ze niet langer in ſtaat kan blijven. Van veele in de aarde geleyde *Zaadkorlen* komen zelden meer als een of twee te voorſchijn, dikmaal niet een; al is ook het *Zaad* noch zoo rijp; het welk rondachtig plat, gelijk een Schild, is; onder voorzien met een holligheyd, en kleyne witte plek of ring, daar het aan vaſtgezeeten heeft. Doch als men, na verloop van eenige Maanden, de aarde roerd, of omwerpt, ziet men hier en gintſch een *Plantje* verſchijnen. Ik houde derhalven voor beſt, dat men in *Januarius* het *Zaad* in een Pot zayd, en de zelve dikmaal met Water voorziet; of in de aarde met een waſſende Maan van *October* of *November*; zoo komt het in het *Voorjaar* op, alhoewel weynig in getal. — Borage met witte Wratten, en een bonte Bloem. Aanwinning uyt Zaad. Geſtalte des Zaads.

Zij krijgen, uyt een, eerſt geheel witte, daar na bleek-bruyn wordende, ontrent een vinger dikke en lange, regt in de aarde neerſchietende, en met veele Veezelen voorziene; in de Mond geknauwd, lieflijk-aangenaam van ſmaak zijnde, doch wat te zamentrekkende *Wortel*, verſcheydene *Steelen*, regt uyt het *Hert* voortkomende; meer op de aarde neerleggende, als opwaarts gekeerd ſtaande. De grootſte is een kleyne hand lang; de andere zijn veel korter, rond, bleek en helder groen, van boven na de Zon en Lucht gekeerd purpurachtig; — Wortel. Steelen.

BORRAGO VERRUCOSA MINOR.

BORRAGO SEMPERVIRENS MAJOR

tig; ook met veele kleyne purpure *nopjens*, en een veelvoudige, witte, regt-uytstaande hayrige ruygheyd voorzien.

Gedaante en Stelling der Bladeren.

Aan deeze Steelen komen *Bladeren* voort, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander. De onderste zijn gemeenelijk de grootste; een kleyne vinger, wat meer of min lang, onder en boven van een gelijke vinger breedte; doch voor toegaande in een stompe rondigheyd: dikachtig van aart, bleek-, en ook wit-groen van verwe; boven, zoo wel in het midden als aan de randen, aardig vercierd met veele groote en kleyne wit-verwige *Hoogtens*, als kleyne *Wratten*; waar uyt een meenigte van bleeke, hayrachtige, scharpe *Doorntjens* voortschieten. Gelijk nu deeze *Bladeren* boven *Heuveltjens* hebben, zoo hebben ze ook onder *Puntjens*. Rusten op geene *Steeltjens*, maar komen voort digt aan de *Steel*, de zelve gelijk als omhelzende. In het midden zijn ze voorzien met een regt door- en diep-ingaande smalle *Ader*, waar uyt eenige andere, zoo wel van onder op, als boven van ter zijden, echter altijd opwaarts gekeerd, voortvloeyen. Weynig, of niet blinken ze. In de Mond geknauwd wordende, bevind men ze week, en zonder eenige smaak.

Zonderlingheyd aan de zelve.

Bloemknopjens.

Uyt de bovenste punten spruyten verscheydene bij malkander gevoegde donker-bruyne, of purpure langwerpige *Knopjens*, bestaande uyt vijf ruyge *Bladertjens*; uyt welke in het midden de *Bloemtjens* voortkomen, gesteld op de wijze van *Buglossum*, of *Ossentong*; doch niet zoo groot, zoo rond, noch zoo vlak opstaande; maar in de gedaante van een Roemer, inwendig hol, boven breeder, en onder smaller: bestaande uyt vijf digt aan malkander gevoegde, en boven rondachtig toelopende *Bladertjens*, na de gelijkenis van een *Hert*. Lieflijk van reuk zijn ze; wit, met schoone purpure *streepen* en *plekken* begaafd op ieder *Blaadje*, regt boven, ook onder in de grond in het midden: in welker inwendige grond vijf witte *nopjens* worden gezien. Als ze agt of tien dagen open gestaan hebben, vallen ze op de aarde neer, en laten het gemeldde *Zaad* achter.

Bloemen.

Groote en kleyne altijd groen-blijvende Bernagie.

De BORRAGO SEMPER VIRENS MAJOR ET MINOR, of *groote en kleyne altijd groen-blijvende Bernagie*, zijn beyde begaafd met kleyne, zeer schoone, blauwe vijf-gebladerde, ook voor rond en niet spits toegaande *Bloemen*, rustende op veel korter *Steeltjens* als die van de *gemeene Bernagie*. Deeze soorten zijn uyt eygener aart zeer sterk, en lang-leevende. Konnen de felle *Winter-konde* uytstaan. *Bloeyen* door de meeste tijd van de *Zomer*. Geeven ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*; inzonderheyd bij warme en drooge tijden: eevenwel op verre na zoo overvloedig niet, als al de andere.

Bloemen. Zaad.

Bladeren.

Krijgen *Bladeren*, veel donkerder groen, als die van de gemeene; ook niet zoo *hayrig*, of *scharp*; inzonderheyd niet de *kleyne*; welke veel kleyner; ook voor niet zoo breed-puntig; en achter na de Steel toe op het breedste zijn; voor eyndigende in een spits punt.

Aanwinning.

Worden niet alleen *vermeerderd* door haar *Zaad*, het welke men met een wassende Maan van *April* of *Maert* niet boven een stroobreedte diep de aarde beveeld; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Looten*, noyt al hare Bladeren verliezende: die men op de genoemde tijd en met de gemeldde Maan van de *oude* afneemt en verplant.

Groote in het bijzonder.

De MAJOR, of *groote altijd groen-blijvende Bernagie*, krijgt uyt een zwart-verwige, dikachtige *Wortel* schoon-donker-groene en een weynig blinkende *Bladeren*, in gedaante die van de *gemeene Bernagie* niet zeer ongelijk; doch wel zoo breed; veel langwerpiger, en voor gemeenelijk spitzer: slegt en niet gefronst, doch wat geutachtig gesteld; ook alleen met een weynig scharpigheyd voorzien; en veel dunner van aart;

Bladeren.

daarenboven aan hare effene, doch ruygachtige en aangenaam-groene *Steelen* (niet boven anderhalve of twee voeten hoog opschietende) gemeenelijk opwaarts gekeerd staande. Aan welke *Steelen* groeyen veel kleyner *Bladeren*, rustende op geen *Steeltjens*, maar hare *Steel* ten halven gelijk als omhelzende; ook aldaar breed, platachtig, kort, wel voorzien met een punt, en diep *geaderd*. Tusschen welke voortspruyten korte *Steeltjens*; waar op zeer schoone, donker-blauwe *Bloemen* te voorschijn komen; wel zoo groot als die van het *Buglossum*, of *Ossentong*, doch korter ingedrongen, ook platter, en ronder; bestaande uyt vijf digt te zamen gestelde *Bladertjens*, en van binnen houdende een kleyne, witte, vijf-hoekige hoogte. Als ze eenige weynige dagen hebben opengestaan, vallen ze af; nalatende in een ruyg *vijf-bladerig Huysje* een zwart, kort en dik *Zaadje*, dat van de *gemeene Bernagie* niet zeer ongelijk.

Bloemen. Zaad.

Kleyne in het bijzonder.

De MINOR, of *kleyne altijd groen-blijvende Bernagie*, heeft ook een kleyne, zwart-verwige *Veezelwortel*; effene, slegte, zwart-groene *Bladeren*, rustende op teedere en tamelijk-lange *Steeltjens*. Zijn een handbreed lang, een kleyne vinger breed: achter rondachtig; doch voor in een kort spits punt uytlopende: zacht en niet scharp in het aanraken: onder bleekgroen-verwig; en daar, niet boven, een weynig blinkende. Wat bitter en onaangenaam van smaak. Nauwelijks meer als een goede halve voet wassen ze om hoog.

Bladeren.

KRACHTEN.

Ott. Brunfelsi Simp. Ph. tom. 1. fol. 109. Diosc. l. 4. cap. 128.

BErnagie, of *Borrago*, is warm en vocht in den eersten graad.

De *Bladeren*, in Wijn gelegt, of de zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, veroorzaakt *goed Bloed*: maakt een *vrolijk Hert*: verdrijft de *zwart-gallige vochten*; en is goed teegens de *Koortzen*. Eeven de zelve kracht hebben de *Bloemen*, gebruykt in een Salade.

Platear. lib. Herb. cap. 4. Galen. lib. Med. Simp. 6. Ætius l. 1. Serm. 1.

Het *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* met Zuyker vermengd, neemt wech de *duyzeling des Hoofds*, en strijd teegens alle *vergif*.

De *Bladeren*, gekookt in Honig-water, verzachten de *schraalheyd van de Keel*, en der *Borst*. Neemen ook wech de *Hoest*.

Het gedistilleerde Water hier van word gepreezen teegens den *brand* en de *heete gezwellen* der *Oogen*, zoo wel van binnen ingenomen, als van buyten opgelegt.

Æmil Macer. lib. 2. c. 20.

De Conzerf van de *Bloemen*, en de Syroop uyt het *Zap* der *Bladeren* gemaakt, verquikt het *Hert*, en neemt de *Hertklopping* wech. Is goed teegens de *Geelzucht*: verfrischt de *geheugenis*, en versterkt de *Herssenen*.

XCII HOOFDSTUK.

OSSETONG.

Namen.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in 't *Latijn* geheeten BUGLOSSUM, of BUGLOSSA: in het *Hoogduytsch* OCHSENZUNG: in 't *Fransch* LANGUE DE BEUF, of BUGLOSSE; en in het *Italiaansch* BUGULOSA.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; als:

I. BUGLOSSUM VULGARE MAJUS, of *gemeene groote Ossetong*. II. VULGARE MINUS, of *kleyne gemeene Ossetong*. III. SYLVESTRE, of *wilde Ossetong*. IV. BUGLOSSUM ECHIOIDES, of *Ossetong met een gedaante van Echium*, in het *Neederlandsch* gezegt

Slangenhoofd. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel gemeſtte als ongemeſtte aarde: een wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd. *Bloeyen* jaarlijks, en geeven volkomen rijp *Zaad.*

Groot en kleyn gemeen Oſſetong.

Het BUGLOSSUM VULGARE MAJUS, ET MINUS, of *groote en kleyne gemeene Oſſetong*, blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter.* Worden ook alleenlijk *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk met een waſſende Maan van *April* de aarde word aanbevolen.

De twee andere ſoorten.

Het BUGLOSSUM SYLVESTRE, of *wilde Oſſetong*, en BUGLOSSUM ECHIOIDES, of *Oſſetong met een gedaante van Slangenhoofd*, blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maart*, op nieuws weer gezayd. Meeſt altijd ſlaan ze van zelfs op uyt het neergevallene *Zaad*; zoo dat ze zonder zaying genoegzaam *aangewonnen* konnen worden. Zie hier bij na het *Hoofdſtuk* van HONDSTONG.

KRACHTEN.

Dod. l. 20. c. 10.

O*ſſetong*, of *Bugloſſum*, is koud en droog in den eerſten graad. Vermag ook alles uyt te werken het geen hier boven van de *Bernagie* of *Borrago* gezegt is.

Camerar. l. 4. c. 27. Tragus l. 1. c. 77.

De *Wortelen* en *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, is goed voor de gebreeken der *Longe*; en voor de zulke, die met een *quade Borſt* zijn gequeld. Verdrijven het *Hertgeſpan*; en de heete *Cholera.* Vermeerderen de *Melk* in der Vrouwen Borſten. Strijden teegens 't *vergif*: geneezen de pijn der *Lendenen*, en zuyveren het *Bloed.*

Raſis lib. Simp. c. 39. Fuchſ hiſt. Pl. c. 129.

De *Syroop*, gemaakt van het *Zap*, is zeer dienſtig in alle *Koortzen*; deſgelijks teegens de *Melaatsheyd*; *zwaarmoedigheyd* en *flauwmoedigheyd* des *Herten*, en de *Schurftheyd.* Het *Hert* word'er zeer door verquikt.

Dioſc. l. 4. c. 26.

De *Wortel* gedroogd, dan tot ſtof gemaakt, en dit *Poeder* met Oly gemengd, geneeſt het *Springend-* of *Sprenkvuur*: ook de beeten der *giftige Dieren.*

XCIII HOOFDSTUK.

SLANGENHOOFD.

Verſcheyde namen.

VOerd deezen naam in 't *Neederlandſch*, om dat het *Zaad* van dit *Gewas* het *Hoofd* van een *Slang* zeer gelijk is. Word in het *Latijn* geheeten ECHIUM, VIPERINA, en BUGLOSSUM SYLVESTRE: in het *Hoogduytſch* WILDE OCHSENZUNG: in het *Franſch* BUGLOSSE SAUVAGE; en in het *Italiaanſch* ECHIO, of BUGLOSSA (anders BUGOLOSA) SALVATICA.

Veelerley bijzondere ſoorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verſcheydene veranderlijke ſoorten; namentlijk:

I. ECHIUM VULGARE, of *gemeen Slangenhoofd.* II. LANUGINOSUM, of *wolachtig Slangenhoofd.* III. CRETICUM SUPINUM FLORE RUBRO, of *leggende Slangenhoofd van Candien, met een roode Bloem.* IV. ECHIUM SCORPIOIDES MAJUS FOLIO GLABRO, of *groot Slangenhoofd met een gekromde Bloem*, gelijk zijnde de *Staart eens Scorpioens*, en met *gladde Bladeren.* V. SCORPIOIDES FOLIO HIRSUTO; of *Scorpioens-ſlangenhoofd met ruyge Bladeren.* VI. CRETICUM LONGIFOLIUM RUBRUM ALPINUM, of *roode Berg-ſlangenhoofd van Candien*, met *lange Bladeren.* VII. ALCIBIADEUM FLORE RUBRO, of *Slangenhoofd van Alcibiades met een roode Bloem.* VIII. ECHIUM ALCIBIADEUM FLORE CŒRULEO, of *Slangenhoofd van Alcibiades met een blauwe Bloem.* Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

tot agt in het getal voorgeſteld.

Grond.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene, zandige, en wel gemeſtte grond; een opene en vrije plaats; ook niet te veel vochtigheyd. Brengen, in den *Herfſt*, volkomen rijp *Zaad* voort.

Berigt van de eerſtgenoemde drie ſoorten.

Het ECHIUM VULGARE, of *gemeen Slangenhoofd*, ECHIUM LANUGINOSUM, of *Slangenhoofd met Wolachtige Bladeren*, en CRETICUM SUPINUM FLORE RUBRO, of *leggende Slangenhoofd van Candien*, met een *groote rood- en blauwe Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven; maar als ze *Zaad* gegeeven hebben, verdervenze. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, op nieuws weer gezayd, en ook alleen op deeze wijze konnen ze *vermeenigvuldigd* worden.

Voorts ook van de andere ſoorten des Slangenhoofds.

Het ECHIUM SCORPIOIDES, of *Scorpioens-ſlangenhoofd*, beyde de ſoorten, worden op de gemeldde tijd niet diep in de aarde gelegt. Verdragen ſterke *koude.* *Bloeyen* de tweede *Zomer*: geeven rijp *Zaad*, en verſterven daar meede.

Het ECHIUM CRETICUM LONGIFOLIUM RUBRUM ALPINUM, of *roode Slangenhoofd van Candien*, groeyende op het *Gebergt*, met *lange Bladeren*; en het ECHIUM ALCIBIADEUM, of *Slangenhoofd, van Alcibiades gevonden*, zoo wel met een *roode* als *blauwe Bloem*, vergaan zoo haaſt niet; maar blijven gemeenlijk drie, ook zomtijds wel vier jaren, in het leeven. Geeven ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; waar door ze ook alleen konnen *vermeenigvuldigd* worden, op de voorgenoemde tijd niet diep in de aarde gelegt zijnde. De eerſte *Bloemen* hier van worden eerſt in het tweede jaar gezien.

KRACHTEN.

Nicand. lib. de Theria. Plin. l. 27. c. 5. Dioſc. l. 4. c. 27. Ruell. l. 3. c. 89.

S*Langenhoofd*, of *Echium*, is verwarmende van aart. De *Wortelen, Bladeren*, of het *Zaad*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, bewaard de menſchen voor de *ſteeken* van *Adderen en Slangen.* Geneeſt ook de geene, die'er van *gebeeten* zijn. Het zelve doen de *Bladeren*, geſtoten, en op de *Wonde* gelegt. Zijn ook zeer dienſtig, om de Vrouwen *Zog* in hare Borſten te doen krijgen.

Het gediſtilleerde Water hier van op en in de *Oogen* geſtreeken, neemt wech de brand der zelve, veroorzaakt door eenige daar op gevallene ſcharpe vochten.

Durantes Herb. fol. 165. Dod. l. 21. c. 12.

De *Conzerf*, gemaakt van de *Bladeren* en *Bloemen*, is een dienſtig middel tot verſterking van het *Hert.* Zuyverd ook het *Bloed*; en neemt wech den brand der *Koortzen.* Is goed, om de *zwaarmoedigheyd* te verdrijven. De zelve kracht heeft ook de *Syroop*, welke in *Italien* van het *Zap* deezes *Kruyds* word bereyd.

XCIV HOOFDSTUK.

DRUYVENKRUYD.

Namen.

NIet alleen dus in het *Neederlandſch*, maar ook van veele PIMENT genoemd. In het *Latijn* BOTRYS: in het *Hoogduytſch* TRAUBEN- of KROTTENKRUYD: in het *Franſch* PYMEN; en in het *Italiaanſch* BOTRI.

Twee verſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* bijzondere ſoorten, als:

I. BOTRYS VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeen Druyvenkruyd*, in de Apotheeken gebruykelijk. II. BOTRYS MEXIOCANA ODORATA, of *welriekend Druyvenkruyd van Mexico in America.* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paardemiſt wel voorzien: een opene, warme

BOTRYS MEXIOCANA ODORATA.

warme plaats, en veel Water. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven in den *Herfst* gemeenelijk rijp *Zaad*, en vergaan daar meê van zelfs, of worden door slegts een kleyne *Rijp* wechgenomen.

Zaad.

Aanwinning.

Moeten derhalven jaarlijks in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer op een warme plaats, niet diep, gezayd worden. Als ze opgekomen zijn, mag men ze niet van hare plaats neemen. Deezer wijs alleen kan men ze *vermeenigvuldigen*. Echter slaanze, zonder zaying, dikmaal van zelfs genoeg op, door haar uyt en neergevallen *Zaad*.

Welriekend Druyvenkruyd van Mexico.

Het BOTRYS ODORATA MEXICOCANA, of *welriekend Druyvenkruyd van Mexico*, schiet in deeze Gewesten van naturen niet hoger op als tot drie Maatvoeten, wat meer of minder, uyt een gantsch witte *Wortel*, lang, en een vinger dik; met veele *Veezelingen* omvangen; in de Mond geknauwd, krachtig van geur, en bitter van smaak.

Wortel en Steel.

Krijgt in het midden een regt-opschietende, vingerdikke, gras-groene, met eenige hayrige ruygheyd bekleedde, aangenaam riekende, en wel gestreepte *Steel*, onder aan de *Wortel* een weynig rondachtig; zich van beneden tot boven verdeelende in het ronde, op de wijze van een Pyramide, in veele *zijde-takken*: waar aan de *Bladeren*, veele in getal, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde digt boven malkanderen voortkomen.

Gedaante der Bladeren.

Zij zijn ongelijk van grootte: boven zagt in het aanraken, doch onder een weynig rauw. Het grootste is zes vingeren-breedte lang; twee vingeren breed: aan de randen gezaagd met hol gestelde *Tanden*; doch niet zoo diep als die van het BOTRYS VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeen Druyvenkruyd*; echter voor spitzer toegaande: achter smal, en voor in een punt eyndigende, sterk, doch niet onaangenaam van reuk; vol *Zap*; donker-, of zwart-groen van verwe; onder bleeker; niet blinkende: sterk en krachtig van smaak; rustende op korte *Steeltjens*; en in het midden voorzien zijnde met een groote, regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veel andere aardig ter zijden uytvloeyen.

Bloemknoppen.

Tusschen deeze *Bladeren*, aan meest al de *Steelen*, komen te voorschijn veele in het ronde kort en digt bij malkander gevoegde, en van zelfs uyt de *Steelen* spruytende, groene, kleyne, ronde *Knopjens*, rustende op gantsch geele *Steeltjens* (gelijk men in het *gemeen Druyvenkruyd* ziet): welke haar openende, zich vertonen met eenige weynige kleyne witte *Knopjens* voorzien te zijn, die daar na gevuld worden met een kleyn rond zwart *Zaadje*.

Zaad.

KRACHTEN.

Tragus l.2. c.124. Diosc. l.3. c.130. Ægineta l.7. c.3. Fuchs. lib. Herb. cap. 64.

DRuyvenkruyd, of *Botrys*, is warm en droog in den eersten graad.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een *Drachma* van de gedroogde *Bladeren* met Wijn en Zuyker ingenomen, neemt wech de *kortademigheyd*, en de gebreeken der *Borst*, veroorzaakt door koude. Is goed voor de geene, die *Etter* en *Bloed spouwen*. Drijft uyt de *Nageboorte*, en het *Water der Blaas*. Verwekt ook de *Maandstonden*.

In Wijn met Bijvoet en Camillen gekookt; dan een Roemertje daar van gedronken, stild de smerten van de *Moeder*.

Ruell. l.3. c.61.

Het *Kruyd* zelfs tusschen de Kleederen gelegt, doed de zelve een lieflijken reuk aanneemen; en bewaardze voor de *Motten*: welk schaadlijk Ongediert de gedachte voor de menschen zeer aangename reuk zoo zeer teegen, en verderflijk is, dat ze daar van moeten sterven.

XCV HOOFDSTUK.

K O O L.

Verscheyde namen.

IEder genoeg bekend, en in het *Neederlandsch* dus genoemd. Word in het *Latijn* geheeten BRASSICA, of CRAMBE: in het *Hoogduytsch* KOHL, of ook KOHLKRAUT: in het *Fransch* CHOUX; en in het *Italiaansch* CAVOLO, of CAVOLO CAPPUCCIO.

Veele veranderlijke soorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke soorten; namentlijk:

van welke hier dertienderley worden voorgesteld.

I. BRASSICA NON CAPITATA FOLIIS ATRO VIRENTIBUS, of *gemeene Boeren-kool*. II. BRASSICA DISSECTA, of *gemeene Kool met gesneedene Bladeren*. III. CRISPA, of *Krul-kool*. IV. RUBRA VARIEGATA, of *Kool met roode, purpure, en groen-bonte Bladeren*. V. ALBA VARIEGATA, of *Kool met wit en groen-gemarmelde Bladeren*, van een schoone aanschouwing. VI. VARIEGATA PROLIFERA, of *bonte Kool*, met kleyne gekrulde *Bladeren*, uyt de groote in het midden voortkomende. VII. MOSCHATA, of *Kool, riekende als Muscus*. VIII. BRASSICA CAPITATA RUBRA, of *roode Sluyt-kool*. IX. CAPITATA ALBA, of *witte Sluyt-kool*. X. SABAUDA, sive CAPITATA VIRESCENS ITALICA CRISPA, of *groene Italiaansche Sluyt-kool met gekrulde Bladeren*, anders gezegt *Savoysche Kool*. XI. BRASSICA CAULIRAPA RUBRA, of *roode Raep-kool*. XII. CAULIRAPA ALBA, of *witte Raep-kool*. XIII. BRASSICA CAULIFLORA, of *Bloem-kool*; en veel meer andere; niet alle van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: een opene luchtige plaats, en veel Water. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven ook de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan. Derhalven ze ieder *Voorjaar*, met een afgaande Maan van *Maert*, op een warme plaats gezayd, en een handbreed hoog gewassen zijnde, met de zelve Maan op een andere plaats, hol en luchtig, weer verplant moeten woaden.

Waarneeming.

Aanmerkelijkheyd.

Maar indien men al de *bonte Kool* niet voor in de Maand *Junius*, tusschen het laatste *Quartier* en de nieuwe Maan, aan de aarde beveeld, ook naderhand met de zelve Maan verplant, zoo zal men ze in den *Herfst* voortgekomen zien veel schoon'er in hare bevallijke veranderlijke verwen. Gekookt, zullen ze ook alle andere in lieflijkheyd van *smaak* verre te boven gaan: inzonderheyd wanneer ze, eer men haar afsnijd, tweeof driemaal wel te deege *bevrooren* zijn geweest; want hier door krijgen ze alle eerst hare regte smaak.

Witte, roode Sluytkool, en Italiaansche Krulkool.

De BRASSICA CAPITATA ALBA, RUBRA, ET CAPITATA VIRESCENS ITALICA CRISPA, *witte Buys*, of *Sluyt-kool*, *roode Sluyt-kool*, *en groene Italiaansche Krul-kool*, die men ook *Savoysche Kool* noemd, onder welke eene met drie Hoofden op eene *Steel* word gevonden, en meer andere diergelijke, beminnen de voorgemeldde aarde, plaats, en Water op hare *Wortelen*; maar niet op de *Bladeren*, inzonderheyd niet als ze beginnen te sluyten. Want hoe droger Weêr het dan is, hoe ze digter, grooter, en bequamer ter spijs worden. In teegendeel, als 't veel reegend, blijven ze hol; sluyten zich niet wel, en verrotten haast in de *Winter*. In welke tijd zij geenszins *koude* of *vorst* konnen verdragen. Worden ter dier oorzaakt in het laatste van *October* met hare Tronken en *Hoofden*, of *Vruchten*, ook met de *Wortelen* uytgenomen, en binnens huys in een Kelder in de aarde geworpen: daar na in het *Voorjaar* weer in de grond gezet, op een warme plaats; zoo schieten ze nieuwe *Looten*; bekomen *Bloemen*, en volkomen rijp *Zaad*. Doch eer men ze in huys brengt,

Aanmerking.

 moet

Wat ontrent de zaying en verplanting in achtgenomen moet worden.

moet men al de *Hoofden* van binnen uythoolen, en van hare *Herten* beroven. Als men nu *Zaad* van haar gewonnen heeft, versterven ze alle. Worden derhalven ieder jaar, met een afgaande Maan van *Maert*, (of ook wel in *Augustus*, om ze vroeg in de *Zomer* te mogen hebben) op nieuws gezayd, en met de zelve Maan, in het laatste van *September* twee voeten van malkander tot aan de toppen in gemaakte kuylen geplant zijnde, in *April* hoog aangeaard, op dat ze van de Wind niet om veer geslagen, ook hier door dies te beeter worden mogten. Want deezer wijs sluyten ze zich dies te bequamer, en bekomen een aangenamer smaak; ook grooter *Hoofden*, inzonderheyd wanneer ze in ieder *Voorjaar* worden gezet in een andere grond, of zandige plaats, die zes, zeeven of agt jaren onbebouwd, stil, en zonder Vrucht-voortbrenging heeft geleegen, doch nu op nieuws omgesmeeten, en wel gemest is geworden; al was ze anders gantsch slegt. Ondertusschen moet men weeten, dat het *Zaad* van *Savoysche Kool* in deeze Landen niet langer dan een jaar goed blijft. Moet derhalven t'elkens uyt warmer Gewesten weer overgezonden worden. Om'er hier *Zaad* van te winnen, neemt men de *Planten* teegens de *Winter* met de geheele *Wortel* op, men bewaard ze binnens huys, en men zet ze in het *Voorjaar* weer in de aarde; doch in zijn geheel, en niet uytgehoold.

Aanwinning.

Witte en roode Raapkool.

De BRASSICA CAULIRAPA RUBRA ET ALBA, of *witte* en *roode Raepkool*, van een aardige aanschouwing, moet ook in de gemeldde luchtige plaats, grond, tijd en Maan, doch niet in den *Herfst*, gezayd en verplant zijn. Verdraagd ook sterke *koude*. *Bloeyd* in de tweede *Zomer*, en krijgt in onze Gewesten volkomen rijp *Zaad*; het welk dagelijks word bevonden goed te zijn en te blijven.

Bloem-kool, en wat voor een zonderlinge aarde zij begeeren.

De BRASSICA CAULI FLORA, in het *Neederlandsch* genoemd *Bloem-kool*, is de beste van alle, en ook in deeze Landen aldermeest geagt. Zij bemind een goede, zandige, luchtige aarde, met twee-jarige Koeyeen een-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: ook een wel-geleegene plaats, die vier, zes, of agt jaren te voren leedig heeft gelegen, zonder eenige Vrucht te dragen. Indien men deeze geleegentheyd niet heeft, moet men de aarde vijf of zes voeten diep op nieuws omsmijten, en het onderste boven gelegt worden, daar ze de geheele *Zomer* rondom aan alle zijden van de Zon geraakt en bescheenen kan zijn. Hier door zullen ze boven alle andere voorspoedig groeyen, en in grootheyd uytsteeken.

Bloemen Zaad, doch in deeze Landen ondienstig.

Zij begeeren tamelijk veel Water. Geeven aangename *Bloemen*. Verdragen de koude der *Winter*; inzonderheyd als ze noch geen Vrucht gedragen hebben. Brengen ook gemeenlijk in het tweede jaar rijp *Zaad* voort, en vergaan daar meê. Doch dit *Zaad* bevind men in deeze Landen ondienstig, om weer gezayd te worden, vermits men daar van noyt goede Vruchten ziet.

Moet uyt Italien gezonden worden.

Men moet derhalven t'elkens varsch en goed *Zaad* uyt *Italien* bekomen, het welk in ieder *Voorjaar*, met een volle Maan van *Maert*, op een zeer warme plaats, door een Muur of Heynig bevrijd voor alle koude *Winden*, wel voorzien met een-jarige Paardemist, gantsch hol en luchtig, ook niet diep, bij Korlen in gezet of gezayd moet zijn.

Wat ontrent de Queeking van deeze soort waar te neemen staat.

Als nu de hier van voortgekomene jongen een vinger hoogte zijn opgeschooten, moet men ze op neemen, door middel van een koopere of blekke *Boor*, zulker wijs, dat ze in het geheel, met de aarde aan hare *Wortel* blijvende, worden uytgeligt, en met of straks na de volle Maan, weer gezet, zonder dat ze deeze verplanting gewaar worden, in de voorheenen gemeldde luchtige, en aan alle zijden ter Zon geleegene plaats, ieder jaar met verandering van aarde. Indien het dan niet reegend, moeten de *Planten* met een weynig Reegen-, maar gantschelijk niet met Put-water, waar door ze komen te krullen, van boven begoten zijn; doch daar na niet meer, op dat ze niet boven hare *Wortel* verdierven. Dus zullen ze zonder eenige ongeleegentheyd voortgroeyen, en, wanneer ze jaarlijks verandering van grond bekomen (welke ze begeeren en haar gegeeven moet zijn) schoone, zeer heerlijke *Bloemen* boven alle andere; anders kleyne en onaanzienlijke voortbrengen.

Om treffelijke Vruchten te krijgen.

Men zayd ook het *Zaad* deezer *Bloem-koolen* met of straks na de volle Maan van *Augustus*, in Zeepvaatjens, of houte Bakken, tamelijk hol. Deeze onderhoud men 's *Winters* binnens huys op een zeer luchtige plaats, zoo veel mogelijk is bewaard voor de warmte des vuurs, slegts met een weynig vochtigheyd; vermits ze anders lichtelijk verrotten. In de Maand *Maert*, met de gemeldde Maan, verplant men ze in de aarde, gelijk de zelve hier boven beschreeven is, en met de gedachte *Boor* uyt het Zeepvaatje, of de houte Bak geboord. Dus krijgen ze in de *Zomer* goede en wel gestelde *Bloemen*.

Middel, om vroege, en uytsteekend-heerlijke Bloem-kolen te winnen.

Heeft iemand lust, om ontrent het laatste van *May*, of het begin van *Junius*, in zijnen *Thuyn* boven maten groote en heerlijke *Bloem-koolen* te zien, die steeke het *Zaad*, varsch en goed uyt *Italien* gekomen, met de hand, hol en luchtig, een of twee stroobreedte diep, teegens een Heynig, of Muur, in de aarde, met een volle Maan van *Februarius* of *Maert*. Deeze grond moet nergens uyt bestaan, als uyt twee-jarige Koeyemist, ruym een voet dik gelegt, en daar over alleen een weynig aarde gestroyd. Wanneer nu de *Planten* een vinger hoogte zijn opgeschooten, zoo verzet ze, een weynig voor of na volle Maan, met de voorheenen gemeldde *Boor* op een allerzijds wel ter Zon geleegen *Bed*, op de zelve wijze, met twee-jarige Koeyemist wel voorzien; zoo zult gij met zonderlinge verlustiging ongemeen-voortreffelijke *Bloem-koolen* aanschouwen.

Wat te doen staat

Wil iemand deeze, en ook andere jonge *Planten*, bevrijd en onbeschadigd zien van *Aardvloyen* en vernielende *Rupzen*, die handel op volgende wijze.

om de Bloem-kool zeer spoedig te doen voortkomen:

Neem een weynig varssche Paerdemist, en doe die in een Glas. Leg daar op zoo veel *Zaad* als gij wilt, en giet'er Zalpeeter-water over; te weeten, Reegenwater, waar in twaalf, of ook geheele vierentwintig uuren lang een weynig Zalpeeter heeft geleegen. Zoo veel van dit Water moet'er opgegoten zijn, dat het *Zaad* daar van ontrent overdekt is. Stel dan het Glas een weynig in de Zon, zoo zal het *Zaad* schielijk zwellen; daar na beginnen te kijmen, of te barsten. Als gij dit ziet, zoo neem het uyt: steek het op de gemeldde warme plaats, op de gedachte tijd, en met de genoemde Maan, een stroobreedte diep in de aarde, elke *Kool* bijzonder, een handbreed of wat meer van malkander. Dek, wanneer het koud is, de bezayde plaats met een weynig stroo; zoo zal het spoedig voortkomen, en ongelooffelijk-haastig aangroeyen. In drooge dagen moet gij het zomtijds met dit volgende Water bngieten.

En haar vrij te houden voor Aardvloyen en Rupzen.

Neem een weynig Duyvenmist; desgelijks een weynig (of zoo veel gij van ieder wilt) Schapendrek. Doe her in een Glas; zet het in de Zon, en giet'er Reegenwater op; zoo zal al de kracht uyt de Mist in het Water trekken. Giet het daar na weer af; en doe daar bij een weynig van het gemeldde Zalpeeter-water. Begiet daar meê de opgekomene jonge *Planten*; het zij dat ze alreeds verzet zijn, of noch verzet zullen worden. Hier door zullen ze niet alleen veel eerder *Bloemen* voortbrengen, maar ook noch van *Aardvloyen*, noch van *Rupzen* en ander dierlijk ongediert, beschadiging lijden.

Waarschouwing.

Boven dit alles diend men noch te weeten, dat men in het volgende jaar op de zelve plaats, daar deeze *Bloem-kool* gestaan heeft, geen andere weer mag planten; maar ieder jaar moet men 't doen in een nieuwe varssche grond. Doch indien men daar *Turksche Boonen*, *Pastinaken*,

ftenaken, of diergelijke *Vruchten* zayd of plant, men zal bevinden, dat ze zeer goed en weldragende zullen worden; inzonderheyd als het gefchied met een afgaande Maan.

KRACHTEN.

Fuchf. lib. Plant. cap. 158. Dod. l. 21. c. 7. ALle foorten van *Kool*, of *Braffica*, zijn verwarmende en verdrogende in den eerften graad; daarbeneevens afvagende, verzachtende, heelende; en te gelijk wat fcharp van aart. Doch lang gekookt, daar na geparft zijnde, en dus hare Zalpeeterige natuur in 't Water afgelegt hebbende, zijn ze zeer koud, en droog in den zelven graad.

Diofc. l. 2. c. 146. De *Kool*, inzonderheyd de *roode Sluytkool*, of *Braffica capitata rubra*, rauw, als een Salade gegeeten, is goed teegens de gebreeken der *Milt*, de brand van de *Maag*, de *beevende Leeden*, en die een *donker Gezicht* hebben. Voor de Maaltijd gebruykt, verhinderd ze de *dronken-wording*. Na den eeten genuttigd, neemt ze de *dronkenfchap* wech.

Ægin. l. 7. c. 3. Lonic. l. 2. c. 239. Ætius l. 1. Serm. 1. De *Bladeren* op de *Bloedvinnen* en andere *gezwellen* gelegt, verzachten de zelve, en doen ze doorbreeken. Op de *Schurftigheyd* en *Roos* gedaan, doen ze deeze qualen verdwijnen. Op het Hoofd gelegt, verhinderen ze de *uytvalling des Hayrs*. In de Mond geknauwd, en het Zap ingezwolgen, maakt een goede *heldere ftem*. Geftoten, en zoo op *Zeeren* of *Wonden* gelegt, geneezen ze de zelve.

Camerar. l. 2. c. 43. Hippoc. l. 2. de vict rat. Sect. 4. In Water, of ander Nat gekookt, en te zamen met dit Zap gegeeten, opend het Ligchaam: geeft overvloedig *Zog* in der Vrouwen Borften, en drijft het *Water der Blaas* af. Al te veel gebruykt, of tweemaal opgeftoofd, is voor een zwak Gezicht ondienftig. Maakt ook grof Bloed; belet de Slaap, en verftopt het Ligchaam.

Durant. Herb. fol. 77. *Kool* met zijn eygen *Zaad* en een Hoen gezoden, en dikmaal deeze koft gegeeten, is goed voor *uytteerende*, *graveelige*, en *leeverzuchtige* Menfchen.

Renealm. hift. Pl. fol. 137. Het eerfte *Nat*, daar de *Kool* ingezoden is geweeft, of het uytgeparftte *Zap* van de *Kool*, met wat Zuyker vermengd, verwekt de *Maandftonden*: verdrijft den *Hoeft*; maakt *Stoelgang*: verzacht en neemt wech het *tuyten en zuyzen der Ooren*, daar in gegoten zijnde.

Plin. l. 20. c. 9. Met Wijn gedronken, geneeft de *beeten der Slangen*: zuyverd alle *vuyle gezwellen* en *wonden*: ook het *Hoofd*, in de Neusgaten opgefnoft; en neemt wech de gebreeken der *Zenuwen*.

Galen. lib. Simp. fac. 7. Het gediftilleerde Water van *Bloem-kool*, of *Braffica cauliflora*, 's morgens nuchteren gedronken, dood de *Wormen*, opend het Ligchaam: geneeft de beeten der *dolle Honden*: belet de *dronken-wording* bij het drinken, en verdrijft de *vlakken*, *fproetelen*, en andere onzuyverheeden van de *Huyd*.

Het *Zaad* in Wijn of Meede gezoden, en het Vel daar meê gewreeven, of daar van gedronken, heeft de zelve kracht.

XCVI HOOFDSTUK.

AARDNOOTEN.

Verfcheyde namen. DEeze *Plant*, in het *Neederlandfch* dus genoemd, word in 't *Latijn* geheeten BULBOCASTANUM, om dat hare *Wortel* een *Knobbel*, of BULBUS, een *Bol*, en van fmaak een CASTANIE gelijk is: ook wel BUNIUM ANTIQUORUM, of *Bunium der Oude*: in het *Hoogduytfch* ERDNUSZ, of ERDKASTEN, welk laatfte woord zoo veel als *Aardcaftanie* beteekend; en in 't *Italiaanfch* BULBOCASTANO, of CASTAGNE AGRESTI.

Twee onderfcheydene foorten. Van deeze zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* zeer veranderlijke aardige foorten; te weeten: I. BULBOCASTANUM VULGARE, of *gemeene Aardnoot*; en II. BULBOCASTANUM APII FOLIO MAJUS, of *groote Aardnoot met Bladeren van Peeterzely*. Zijn beyde niet van eeven de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Beyde eevenwel beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, matig voorzien met oude twee-jarige Paerdemift: een opene en wel-geleegene plaats, ook tamelijk veel vochtigheyd. Blijven eenige jaren lang in het leeven. Geeven ieder Zomer *Bloemen*, en ook de meefte tijd volkomen rijp *Zaad*. Konnen reedelijk wel de *Winter-koude* uytftaan.

Groote Aardnoot met Loof van Peeterzely. Doch het BULBOCASTANUM MAJUS FOLIO APII, of *groote Aardnoot met Loof van Peeterzely*, als de teederfte van aart, geeft niet als bij heete goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. Verdraagd ook niet zoo wel de felle koude der *Winter*. Is derhalven dienftiger, dat ze in de *Wintertijd* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gefteld; en ondertuffchen flegts met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten; ook niet voor in het laatfte van *Maert*, of het begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd der jaarstijd, weer buyten gezet worden. Men moet haar wachten voor te veel Water; en dekken voor *koude hayrige Winden*.

Aanwinning door haar Zaad. Worden alleenlijk *aangewonnen* door haar *Zaad*; 't welk met een volle Maan van *April* niet diep word gezayd in een Pot, gevuld met een zandige luchtige grond; gezet op een warme plaats. en zomtijds befprengd met een weynig Water; zoo komt het dies te eerder voort. Deeze *Planten* echter, opgekomen zijnde, geeven niet voor het tweede of derde jaar daar na hare eerfte *Bloemen*; want de kleynheyd der *Bolworteltjens* vermag niet de zelve eerder, en voor dat ze fterk genoeg geworden zijn, voort te brengen.

Ander flag van Aardnooten. Van een ander flag van AARDNOOTEN, gemeenlijker genoemt AARDAKERS, zie het voorgaande LIX. *Hoofdftuk*, daar van twee onderfcheydene foorten der zelve word gehandeld.

KRACHTEN.

Durantes hift. Plant. fol. 80. DE *Aardnooten*, of *Bulbocaftanum*, zijn warm en droog in den eerften graad; ook een weynig te zamen-trekkende, en openende van aart.

Lobel. l. 1. fol. 908. Het *Zap* der *Bladeren* met Wijn gebruykt, of de *Bollen* in Water gezoden, of ook de zelve gebraden, zijn zeer goed voor de geene, welke *Bloed fpouwen*, of *piffen*: voor die haar *Water niet konnen houden*: voor die de *Teering* hebben: door een hooge val, of anderer wijze, *inwendig verzeerd* zijn. Verfterken ook de *Maag*, en geeven goed voedzel.

Diofc. l. 4. c. 124. Gal. lib. Med. Simp. fac. 6. Het *Zaad* is warm en droog in het begin van den derden graad. Het zelve geftoten, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, neemt wech de verftoptheyd van de *Blaas*, *Nieren* en *Milt*. Is goed voor de *Lendenen*. Doed het *Water der Blaas* loffen: jaagd uyt de *Nageboorte*; en verwekt de *Maandftonden*.

XCVII HOOFDSTUK.

BRYONIE.

Verfcheyde namen. NIet alleen in het *Neederlandfch* dus, maar ook van zommige WILDE WYNGAARD genoemd, word in het *Latijn* geheeten BRYONIA: in het *Hoogduytfch* WILDER ZITWEN, TEUFFELKURBS, ZAUNRUBEN, en STICHWURTZ: in het *Franfch* COLUBRINE, en COULEUREE: in het *Italiaanfch* VITE BIANCA, en VITE NERA.

Hier

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; als:

I. BRYONIA ALBA, anders VITIS ALBA, of *witte wilde Wijngaard*, anders *Quartel-beziën*. II. BRYONIA NIGRA, LABRUSCA, ook TAMUS, of *zwarte wilde Wijngaard*. III. BRYONIA CRETICA BICOCCOS, of *wilde Wijngaard uyt Candien, met twee Beziën*. IV. BRYONIA CRETICA MACULOSA, of *wilde Wijngaard uyt Candien, met gevlekte Bladeren*. Niet alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zoo wel zandige, kleyige, als andere grond; doch wel voorzien met twee-jarige Paarde- en Koeyemist. Hebben zoo lief een schaduwachtige als een opene plaats, en willen veel Water. *Bloeyen* niet alleen in de *Zomer*, maar krijgen ook gemeenelijk ieder jaar, inzonderheyd bij goede warme tijden, in deeze koude Landen volkomen rijp *Zaad*. Verliezen in den *Herfst* schielijk haar Loof; het welk in het *Voorjaar* weer te voorschijn komt, en vaardig opschiet uyt hare veele jaren lang goed blijvende dikke *Wortel*. Verdragen geduldig sterke *Vorst*, en konnen door geen ander middel *aangewonnen* worden, als enkelijk door haar *Zaad*; het welk met een wassende of volle Maan van *Maert*, gemeenelijk niet boven een stroobreedte diep, word gezayd.

Aanwinning door haar Zaad.

Wilde Wijngaard uyt Candien.

De BRYONIA CRETICA BICOCCOS, of *wilde Wijngaard uyt Candien, met twee Beziën*, bij malkander zittende; en CRETICA MACULOSA, of *met gevlekte Bladeren*, zijn teederder dan de voorgaande. Konnen zeer qualijk verdragen veelvoudige *koude Reegenen*, en de felheyd der strenge *Vorsten*, buyten staande. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt; op een gemeene plaats gezet, daar men ze weynig of geen vochtigheyd laat ontfangen. In het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, steld men ze weer buyten; en men laat haar de Zonnestralen genieten.

Waarneeming.

Aanwinning.

Deeze konnen niet alleen door *Zaad*, op de vorige wijze behandeld, maar ook door *afgebrokene takken der Wortelen*, welke men op de genoemde tijd verzet, *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Dod. l. 13. c. 10.

DE *Bladeren* en *Vruchten* der *witte Bryonie*, of *vitis alba*, zijn scharp en bijtende van aart. De *Wortel* daar teegens is matig verwarmende, zuyverende, verdrogende, en dun van deelen.

Op wat voor wijzen men deeze *Bryonie* gebruykt inwendig, zij purgeerd, en ontsteld het Lichaam geweldig: zoo dat alleenlijk twee *Drachmen* daar van ingenomen, of slegts in Water gezoden, en daar in gebaad, de Vrouwen een *misval* veroorzaakt, en de *Vrucht* in haar Ligchaam doed *sterven*. Eevenwel *reynigd ze de Moeder*, en doed de *Maandstonden* voortkomen, welke verstopt waren. 't Gebruyk van binnen is derhalven meest niet goed.

Diosc. l. 4. c. 184.

Mesues lib. Simp. c. 25.

De Wijn, waar in de *Wortelen* gekookt zijn, of het uytgeparste *Zap* der zelve, met Meel van Erweten en Fenegriek vermengd; dan daar meê bestreeken, maakt een aangename *verwe* en *zuyver Vel*; doende van het zelve vergaan allerley *vlekken* en *sproetelen*.

Fuchs. hist. Plant. c. 32.

De *Wortel* met Wijn gestoten, scheyd het *geronnene Bloed*, en verdrijfd de *blauw-geslagene plekken*. Met Zout vermengd, en gestoten, is goed voor alle *voortspruytende Zeeren*; voor alle *vuyle* en *lopende gaten* der Beenen.

Galen. lib. Simp. Med. 6.

De *Bryonia nigra*, of *zwarte Bryonie*, is veel zwakker van krachten, en niet zoo quaadaardig van natuur.

Derhalven worden de *jonge Scheuten* der zelve in het *voorjaar* gekookt, en met andere spijzen gegeeten. Maken een open *Ligchaam*, en zijn de *Maag*, door hare te zamen-trekkende kracht, aangenaam. Doen zachtjens *Wateren*. Verwekken der Vrouwen *Maandstonden*; en zijn zeer dienstig voor de geene die *beroerd*, of met de *vallende Ziekte* beladen zijn. Maken de *Milt* kleyn, en neemen wech de *Hoofdzwijmeling*. De *Wortel* in de Asch gebraden, en met Wijn ingenomen, verwekt lust tot het *echte-werk*.

Camerar. l. 4. c. 141. Matth. lib. 4. cap. 177.

XCVIII HOOFDSTUK.

RIEDTGRAS.

Verscheydene namen.

WOrd met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* geheeten BUTONIUM, SPARGANIUM, en PLATANARIA: in 't *Hoogduytsch* IGELSKNOPFFEN; en in 't *Italiaansch* SPARGANIO.

Twee verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. BUTONIUM RAMOSUM, of *Riedtgras met takkige Bloemen*. II. SPARGANIUM NON RAMOSUM, of *Riedtgras met Bloemen zonder Takken*. Beyde zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een luchtige, goede, zandige aarde, met oude Paarde- en Koeyemist wel voorzien: een donkere of schaduwachtige, en vochtige plaats; ook veel Reegen, welke ze in overvloed konnen verdragen; zoo dat men ze ook zelfs in het Water ziet groeyen. Ieder Zomer *bloeyenze* zeer aardig; doch geeven zelden volkomen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter* zonder schade uytstaan. Niet anders, als door hare aangegroeyde *jonge Scheutjens*, die men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant, konnen ze *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Dodon. in addit. l. 16. c. 26. Diosc. l. 4. c. 21. Tragus l. 2. c. 37.

R*Iedtgras*, of *Sparganium*, is koud en droog van aart. De *Wortel* en *Bladeren* gedroogd, gestoten, en daar van met Wijn ingenomen, of de zelve in Wijn gekookt, en daar van gedronken, geneezen de *beeten* en *steeken* der *Slangen*, *Adderen*, en anderer giftige Dieren. Doen ook het *Water der Blaas lossen*; en zijn goed teegens het *Graveel*.

De *Bloemen* en *Zaadknoppen* zijn verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. In Wijn gezoden, hebben ze de zelve kracht teegens de genoemde gebreeken; inzonderheyd als men de *Wonden*, veroorzaakt door *giftige Dieren*, ook daar meê wascht.

XCIX HOOFDSTUK.

ASTEROIDES.

Waarom zoo genoemd.

DUs, en met geenen anderen naam bekend; ook zoo genoemd, om dat de gedaante der *Bladeren*, en de stelling der *Bloemen*, eenige gelijkheyd met het ASTER, of STARREKRUYD heeft. Is uyt eygener aart een *Plant*, die niet haast vergaat, maar eenige jaren lang in het leeven blijft. Groeyd van naturen in de *Americaansche* Gewesten: waar van daan het *Zaad* voor eenige jaren ons toegezonden, en ook wel voortgekomen is; zoo dat dit *Gewas* van elk met begeerige Oogen en een groote vergenoeging bij ons gezien word.

Groeyd van nature in America.

Het

ASTEROIDES.

Wortel. Het heeft een van buyten bruyn-verwige, van binnen witte, ook tamelijk dikke, ronde, en stompe *Veezelwortel*; voorzien met eenige aanhangende, dikke, korte, ovaalswijze-ronde, ook voor met een *Staartje* begaafde, en daar gemeenelijk spits-toegaande *Knobbelen*, of *zijde-scheuten*, die van de POEONIE niet zeer ongelijk.

Uytschietende Steelen. Jaarlijks schieten uyt de zelve op eenige weynige *Steelen*, ieder uyt een bijzonder *Hert*. Deeze zijn matig-dik; ontrent rond; drie voeten, wat meer of min, hoog; uytwendig bleek-groen van verwe; van binnen uyt den groenen witachtig: aan welke in het ronde, niet hoog boven malkander, aan 't beneedenste gedeelte, aardige *Bladeren* groeyen; in gedaante zeer overeenkomende met die van onze *gemeene Ossetong*, of *Buglossum vulgare*; een halve voet, wat meer of minder lang, een vinger of duym breed. Rusten op geene *Steeltjens*, maar zijn onder digt aan de opschietende *Steelen* gehegt, en de zelve daar gelijk als omhelzende. Vooreyndigen ze in een spits punt. Zijn niet zeer dik, en zagt van aart; aan de randen een weynig als *getand*: aangenaam bleek-groen van verwe; wat bitter van smaak; en in 't midden voorzien met een regtdoorgaande groote *Ader*, uyt welke zeer veel kleyne voortkomen, ter zijden na de randen schuyns om hoog uytvloeyende. In het middelste en bovenste gedeelte der zelve *Steelen* groeyen eevenwel ook noch andere veel kleyner, en hol boven malkander gestelde *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde voortschietende. Tusschen welke vijf, zes, zeeven, of agt teedere *Steeltjens*, ontrent een kleyne vinger lang, te voorschijn worden gebragt.

Gedaante en stelling der Bladeren.

Bloemen. Op de bovenste punten deezer *Steeltjens* ziet men de *Bloemen* zitten, van een zeer bevallijke aanschouwing; tamelijk groot, rond en vlak open gesteld, doch zonder eenige reuk. Bestaan uyt tien en twaalf, of meer, ook minder, schoon-geel-verwige, kleyne, langwerpige, en voor stomp-rond toegaande *Bladertjens*; houdende in het midden zeer veel aangenaam-roode en korte *Nopjens*. Als ze eenige dagen geopend hebben gestaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven; nalatende

Zaad. een kleyn, langwerpig *Zaadje*; het welk in onze Landen niet anders als bij goede *Zomers* zijne volle rijpheyd bekomt.

Aanwinning. Deeze *Plant* word *aangewonnen*, beyde door het gemeldde *Zaad*, en door de aangegroeyde *Wortelen*. Het eene zayd men, de andere verplant men, met een wassende Maan van *April*, in een Pot, gevuld met een goede, zandige aarde, wel doormengd met een-jarige Koeyemist, en een weynig Mol der verrotte Boombladeren. Het *Zaad* moet maar een vinger-breed diep zijn ingelegt, om dies te beeter te konnen uytschieten.

Hoe men deeze Plant moet waarneemen. Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut. Wil, gedurende de *Zomer*, tamelijk veel Water. Maar 's *Winters* (staande in een Pot, gevuld met de voorgemeldde aarde; en in het laatst van *September*, of begin van *October*, na geleegentheyd dat de tijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt zijnde, op een goede, luchtige plaats, daar niet als bij *Vorst* in gevuurd word door een yzere Oven) begeerd deeze *Plant* alleen matige vochtigheyd, wijl ze in *Wintersche dagen* niet te veel nat verdragen mag.

KRACHTEN.

Zonderlinge deugden der Wortel. DE *Wortelen* van dit *Gewas*, welke, om harer deugden wil, meer gebruykt worden als de *Bladeren* of *Bloemen*, zijn lijmig, of kleevende van aart; ook verdrogende in den eersten, verwarmende tot in den derden graad.

Teegens verscheydene gebreeken. De zelve gepulveriseert, na dat ze gedroogd zijn geworden, en daar van een once 's morgens nuchteren ingenomen met Wijn, Bier, of eenig ander bequaam vocht; ook wel ten vier uuren 's namiddags, na dat de geleegentheyd van de krankheyd vereyscht, doed het *Bloed spouwen* ophouden: stempt het *Bloeden uyt de Neus*: stild het al te veel *braken*; en geneest zeer voorspoedig de geene, welke geplaagd worden van *een onnatuurlijke Buyk-*, en van de *roode Loop*.

Ook der Bloemen. Eeven het zelve vermogen ook de *Bloemen*, gekookt in roode Wijn; en daar van eenige dagen achter malkander 's morgens nuchteren het vierde deel van een pintje, of een kleyn Roemertje vol, gedronken. Versterkt daarenboven de *Maag*, *Leever*, *Longe*, en alle andere *inwendige Deelen*. Verdrijft binnen een korte tijd de *zwijmeling* of *draying des Hoofds*; en is dienstig teegens meer andere gebreeken.

C HOOFDSTUK.

SENEGROEN.

Verscheyde namen. IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele INGROEN genoemd. In het *Latijn* BUGLA, of CONSOLIDA MEDIA: in het *Hoogduytsch* GUNTZEL; en in het *Italiaansch* CONSOLIDA MEZANA, MORANDOLA, of ook HERBA LAURENTINA.

Drie verscheydene soorten; Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten; als:

I. BUGLA FLORE CŒRULEO, of *Senegroen met een blauwe Bloem*. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, een gemeene, goede, zandige, wel-gemestte aarde: een opene, vrije, bequaamlijk-geleegene plaats, en veel Water. Brengen ieder jaar *Bloemen* voort, en ook met goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*.

Aanwinning. Konnen sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Worden niet alleen *aangewonnen* door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April* de aarde moet aanbevolen zijn, niet diep daar ingelegt; maar ook door hare aangewassene *jonge Looten*, welke van haar zelven genoegzaam *Wortelen* vatten. Dan worden ze op de genoemde tijd, of ook wel in *Augustus*, van de oude afgenomen en verplant.

KRACHTEN.

SEnegroen, of *Bugla*, een zeer *Medicinaal Gewas*, is verwarmende, verdrogende, en een weynig te zamentrekkende van aart. *Fuchs.hist. Pl. c. 147.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Zap* met Wijn ingenomen, scheyd het *geronnen Bloed*; doed verdwijnen de *blauw-geslagene plekken*: is goed voor de geene, die door een val of anders van *binnen gequetst*, ook voor die *gebroken* zijn: diend in de *Koortzen*; desgelijks teegens de Kanker. Geneest alle *Wonden* des Lichaams zeer *verwonderlijk*; al wierd ook maar alleenlijk daar op gelegt het Poeder der gedroogde *Bladeren*, of de *Bladeren* gekneust; of ook de *Wonde* gewasschen met het hier van *gedistilleerde Water*. Is daarenboven een krachtig middel teegens de *Takken* of *Speenen* aan het *Fondament*. Verdrijft de *Geelzucht*. Geneest de *vuyle zweeringen des Monds*, en aan andere deelen des Ligchaams. Ook de plaatzen daar het *vel afgeschaaft* is, het Poeder slegts daar op gestroyd. Opend de *verstoptheyd* van de *Leever*, en versterkt alle inwendige deelen. *C. Durant. Herb. fol. 146. Matth. l. 4. c. 9. Lonicer. l. 2. c. 159. Dodon. l. 5. c. 17.*

CI HOOFDSTUK.

BRUNELLE.

Verscheyde namen.

Deeze Plant, dus van een ieder in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten BRUNELLA, of PRUNELLA, ook CONSOLIDA MINOR: in het *Hoogduytsch* BRAUNELLEN: in 't *Fransch* BRUNELLE, en in 't *Italiaansch* CONSOLIDA MINORE.

Twee soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* onderscheydene soorten:

I. BRUNELLA FLORE PURPUREO, of *Brunella met een purpure Bloem.* II. BRUNELLE FLORE ALBO, of *Brunelle met een witte Bloem.* Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen zoo wel een goede, met oude Koeye- of Paardemist genoegzaam doormengde, als een gemeene, slegte, zandige grond: een opene, vrije plaats; en veel Reegen; ook al vrij groote droogte.

Aanwinning door Zaad. Lang *bloeyen ze*; en geeven ieder jaar in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad.* Konnen *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Worden *aangewonnen* alleenlijk door het gedagte haar *Zaad*; 't zij dat het neergevallene van zelfs voortkomt, of dat men het met een wassende Maan van *Maert* aan de aarde beveelt, niet diep daar in gelegt zijnde.

KRACHTEN.

Tragus lib. 1. cap. 103. BRunelle is middelmatig koud en warm van aart. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, vermag alles wat van de *Bugla*, of *Senegroen* is gezegt. Geneest daarenboven de ellendige quaal, welke men noemd de *Bruyne*; in welke Tong en Keel dik, heet, droog, en rauw zijnde, men daar meede gorgeld, na dat men eerst een Ader onder de Tong heeft doen openen.

Dodod. in Add. l. 5. c. 18. Lobel. l. 2. fol. 560. Daarenboven opend ze de *Galblaas.* Neemt wech de *verstopping* van *Leever* en *Milt.* Geneest allerley *voorteetende zweeringen*, als men de zelve wascht met het Zap der *Bladeren.* Ook zoo wel *inwendige* als *uytwendige Wonden*; en de *Breuken der jonge Kinderen.*

Camerar. l. 4. c. 10. Verzacht en neemt wech de *brand van 't Ingewand.* Lost op het *inwendig leggende geronnen Bloed.* Bewaard de mensch voor de *Pest*: reynigd de *Borst*, en doed *Wateren.* Is goed teegens *Koortzen.*

Het zelve vermag ook het gedistilleerde Water der *Bladeren* en *Bloemen.*

CII HOOFDSTUK.

WAALWORTEL.

Verscheyde namen.

Een zeer *Medicinale Plant*, dus genoemd in het *Neederlandsch*: in het *Latijn* SYMPHYTUM MAJUS, of CONSOLIDA MAJOR: in het *Hoogduytsch* WALWURTZ, SCHWARTZWURTZ, en BEINWELLE, in het *Fransch* CONSYRE, of OREILLE D'ASNE: in 't *Italiaansch* CONSOLIDA MAGGIORE.

Drie verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; als:

I. SYMPHYTUM MAJUS FLORE PURPUREO, of *groote Waalwortel met een purpure Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witachtige Bloem.* III. SYMPHYTUM TUBEROSUM, of *Waalwortel met Knobbelen.* Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond, en Plaats. Zeer geerne hebben ze een gemeene, zoo wel slegte, zandige, als luchtige wel-gemestte; zoo wel een natuurlijk-vochtige, als een gantsch waterachtige grond; een vrije, wel ter Zon staande zoo zeer als een schaduwachtige plaats: matig, en ook veel Reegen.

Zaad, doch zelden. *Bloeyen* wel ieder jaar, doch geeven geen volkomen rijp *Zaad*, als zomtijds bij zeer goede *Zomers.* Konnen geduldig alle ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Zijn van naturen lang-leevende. Worden bequamer *aangewonnen*, zoo door hare aangewassene *jonge Wortelen*, als door haar *Zaad.*

Aanwinning. De gemeldde aangegroeyde *Wortelen* verplant men, niet alleen in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan, maar het mag ook geschieden door de geheele *Zomer*, de *Bladeren* afgesneeden zijnde. Het *Zaad* word met een wassende Maan van *April*, of *Maert*, de aarde aanbevolen, niet boven een stroobreedte diep daar ingelegt, en gedurig vochtig gehouden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. fac. 8. WAalwortel, of *Consolida major*, is matig vochtig en warm van aart, ook een weynig te zamentrekkende.

In Wijn gezoden, en daar van eenige dagen achter malkander gedronken, of de *Wortelen* in Zuyker ingelegt, en zoo gebruykt: of de zelve *Wortelen* in Melk gekookt, en deeze Pap gegeeten op een stuk Boter en Brood: of het gedistilleerde Water daar van gedronken, geneest de gebreeken der *Borst*: de *Breuken*, of *Gescheurtheyd*; alle *inwendige* en *uytwendige Wonden*; de *gezwellen der Nieren*: stild ook het Bloeden der zelve; de *Buyk-* en *roode Loop*; de onnatuurlijke *Vloeden* der Vrouwen; de ontsteeking des *Aarsdarms*; en de bloedige *Takken* of *Speenen* aan het Fondament. Verzagt ook de hardigheyd van de *Keel*, en heeld de *gebrokene Beenderen.* *Lusit. l. 4. enarr. 11. Dod. l. 5. c. 15. Plin. l. 26. c. 8. Diosc. l. 4. cap. 10.*

De groene *Wortel* geraspt, plaasters-wijze op een doekje gesmeert, en gelegt op de plaatzen, daar men de smerten van 't *Fleresijn* of *Podagra* gevoeld, neemt terstond de pijn wech.

Camerar. l. 4. c. 9. De Syroop, hier van gemaakt, is zeer dienstig voor de gebreeken der *Longe.* Helpt de geene, welke *Bloed spouwen*: verjaagt de hitte der *Koortzen*, en geneest de *Hoest.*

CIII HOOFDSTUK.

KOEOOGE.

Verscheyde namen.

Op het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten BUPHTHALMUM: in het *Hoogduytsch* RINDSZ-AUG: in 't *Fransch* OEIL DE BEUF; en in het *Italiaansch* BUFTALMO, OCCHIO DI BOVE.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten:

I. BUPHTHALMUM VULGARE, of *gemeene Koeoog.* II. TENUIFOLIUM, of *Koeoog met dunne, smalle en teedere Bladeren*; van zommige ook wel genoemd HELLEBORUS FERULACEUS, of *Nieswortel, met Bladeren van Ferula*, weegens hare *Wortel*, die de zelve al vrij wel gelijkt. III. FOLIIS MILLEFOLII, of *Koeoog met Bladeren van Duyzendblad.* IV. BUPHTHALMUM CRETICUM FLORE ALBO, of *Koeoog uyt Candien, met een witte Bloem.* Niet al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Eevenwel beminnen ze alle een goede gemeene, zandige, liever met oude twee-jarige Koeye- of Paardemist doormengde, als gantsch geen gemestte aarde: een vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen zoo wel veel Water, als matige vochtigheyd verdragen.

Het

Gemeene Koeoog, en Koeoog van Candien.

Het BUPHTHALMUM VULGARE, of *gemeene Koeooge*, en CRETICUM FLORE ALBO, of *Koeooge van Candien met een witte Bloem*, blijven niet meer dan eene Zomer in het leeven. Worden derhalven ieder jaar, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, na dat het Weér zich aanſteld, weer op nieuws gezayd. Brengen langdurende *Bloemen* voort, en geeven in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*.

Koeoog met Bladeren van Duyzendblad.

Het BUPHTHALMUM FOLIIS MILLEFOLII; of *Koeoog met Bladeren van Duyzendblad*, blijft twee, en ook drie jaren lang in het leeven. Verdraagd ſterke koude. *Bloeyd* zeer ſchoon in het tweede, en ook dikmaal in het derde jaar. Geeft in den *Herfſt*, volkomen rijp *Zaad*, en verſterft daar na. Moet derhalven t'elkens, met een waſſende Maan in het *Voorjaar*, weer op nieuws gezayd zijn: alhoewel de moeyte der *Zaying* veeltijds niet nodig is, wijlze, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs opſlaan.

Koeoog met dunne ſmalle Bladeren.

Het BUPHTHALMUM TENUIFOLIUM, of *Koeoog met dunne ſmalle Bladeren*, ook genoemd HELLEBORUS FERULACEUS, is een aardig *Gewas*. Blijft lange jaren, in het leeven. Geeft elke *Zomer* beziens-waardige *Bloemen*; maar noyt, in deeze Landen, eenig rijp *Zaad*. Word echter bequaam genoeg *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een waſſende Maan van *April* of *Maert* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Avicenna. can. 2.

KOeoog, of *Buphthalmum*, is droog in den eerſten, en warm in den tweeden graad; daar bij een weynig purgeerende van aart.

Lobel. l. 1. fol. 942.

Het uytgeparſtte *Zap* van *Koeoog* met Wijn ingenomen, of in ſpijzen gebruykt, neemt wech de verſtoptheyd van de *Borſt*. Jaagd ook door de ſtoelgang uyt allerley *waterachtige*, *verbrandde*, *zwaarmoedigheyd veroorzakende*, en *zwartgallige vochten*. Zet het *Water* uyt de Blaas voort. Verzacht alle *gezwellen*, en andere *hardigheeden*.

Cluſius l. 3. c. 30.

De *Bladeren* geſtampt; dan op de *Wonden* en *zweeringen* gelegt, zuyveren en geneezen de zelve.

Dit *Kruyd* op de *Bijkorven* gehangen, verdrijft de *Bijen*, *Vliegen*, en doedze ſterven.

CIV HOOFDSTUK.

GANSEBLOEM.

Verſcheyde namen.

Iet alleen bij de *Neederlanders* met deezen naam bekend, maar ook van veele genoemd WOEKELAAR, en GULDEBLOEM. In het *Latijn* CHRYSANTHEMUM; in het *Hoogduytſch* SANCT JOHANSBLUM: en GANSZBLUM: en in het *Italiaanſch* CHRISANTEMO.

Veele veranderlijke ſoorten, van welke hier zeeven opgeſteld worden.

Hier van zijn mij in haren aart verſcheydene aardige ſoorten bekend geworden; als:

I. CHRYSANTHEMUM VULGARE SEGETUM, of *gemeene Koorn-ganzebloem*. II. CRETICUM FLORE ALBO MEDIO LUTEO, of *Ganzebloem van Candien met een witte en van binnen geele verwe*. III. VALENTINUM, of *Ganzebloem van Valentien in Spaanje*. IV. VALENTINUM ALTERUM CRASSIORI FOLIO, of *tweede ſoort van Ganzebloem, bij Valentien voortkomende*, met dikker Bladeren. V. BELLIDIS FOLIO HISPANICUM, of *Spaanſche Ganzebloem met Bladeren van Madelieven*. VI. MARINUM LUSITANICUM, of *Portugalſche Zee-ganzebloem*; ook welgenoemd CRITHMUM MARINUM, of CRETA MARINA FLORE LUTEO, dat is, *Zee-crithmum*, of *Zee-creta* met een *geele Bloem*. VII. CHRYSANTHEMUM AFRICANUM REPENS, of *Africaanſche kleyne kruypende Ganzebloem*, niet langer dan eene *Zomer* in het leeven blijvende; en meer andere. Alle zijn ze gantſchelijk niet van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige grond, met twee-jarige Koeyemiſt voorzien: een opene, luchtige plaats, en matige vochtigheyd. Geven in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar*, met een waſſende Maan van *Maert*, op nieuws, niet diep, gezayd zijn.

Aanwinning.

Ganzebloem uyt Spaanje, met Bladeren van Madelieven.

Het CHRYSANTHEMUM BELLIDIS FOLIO HISPANICUM, of *Ganzebloem met Bladeren van Madelieven uyt Spaanje*, vergaat niet zoo haaſt; maar verdraagd felle *Vorſt*; *bloeyd* de tweede *Zomer*, geeft rijp *Zaad*, en verſterft daar meê. Moet derhalven op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, weer op nieuws gezayd zijn: alhoewel ook het neergevallene *Zaad* dikmaal van zelfs genoeg opſlaat en te voorſchijn komt.

Virginiaanſche groote Ganzebloem.

Het CHRYSANTHEMUM PEREGRINUM, of VIRGINIANUM MAJUS FLORE LUTEO, *vreemde*, of *Virginiaanſche groote Ganzebloem van een geele verwe*, blijft lange jaren in het leeven. Is hard van aart. Verdraagd alle ongeleegentheeden van *Winter* en *Zomer*. Brengd voort, ieder jaar, op een gantſch hooge *Steel*, hare *Bloemen*, maar noyt in deeze Geweſten eenig rijp *Zaad*. Kan echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden door hare *jonge Worteltjens*, welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Portugalſche geele Zee Ganze-bloem.

Het CHRYSANTHEMUM MARINUM LUSITANICUM FLORE LUTEO, of *Portugalſche geele Zee-ganzebloem*, blijft eenige jaren in het leeven. Is teeder van aart. Bemind een gemeene aarde, met oude Paerdemiſt en veel Duyn-zand vermengd. Geeft wel jaarlijks een ſchoone *Bloem*; maar zelden, ten zij met goede *Zomers*, volkomen *Zaad*. Kan op geenerley wijze de *koude* der *Winter* verdragen. Word derhalven met een waſſende Maan van *April*, ruym een ſtroobreedte diep in een Pot gezayd zijnde, in den *Herfſt* voor veel koude reegenen wel gewagt: in *October* binnens huys geſteld; met ſlegts een weynig Water onderhouden, wijlze door wat te veel lichtelijk vergaat; en niet voor in het begin van *April*, of in het laatſte van *Maert*, met een zoete reegen weer buyten gebragt, doch voorzichtig bewaard voor *koude nagten*, veel *Water*, en *ſchrale winden*.

Waarneeming.

KRACHTEN.

GAnzebloem, of *Chryſanthemum*, is warm en droog van aart.

Durant. Herb. ſui fol. 123. Dioſc. l. 4. c. 578. Luſit. l. 4. enarr. 61.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Zaad* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, geneeſt de geene die met de *Geelzucht* beladen zijn; en drijft het *Graveel* af.

De *Bladeren* worden ook wel in een Salade, of Moeſje gegeeten, om een open Ligchaam te maken.

CV HOOFDSTUK.

CAMILLE.

Verſcheyde namen.

Lk genoeg bekend, word in het *Neederlandſch* dus genoemd. In het *Latijn* CAMOMILLA, of CHAMÆMELUM: in het *Hoogduytſch* CAMILLEN: in 't *Franſch* CAMOMILLE; en in het *Italiaanſch* CAMOMILLA.

Verſcheydene aangename ſoorten, hier tot zeeven in

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige bijzondere en aangename ſoorten; namentlijk:

I. CHAMÆMELUM VULGARE, of *gemeene Camille*. II. SYLVESTRE, of *wilde Camil*; in het *Latijn* ook genoemd COTULA, en LEUCANTHEMUM: in 't *Hoog-*

getal voorgesteld. *duytsch* KROTENDILL; in het *Fransch* ESPARGOUTE III. CHAMÆMELUM ROMANUM FLORE SIMPLICI, of *Roomsche Camille met een enkele Bloem.* IV. ROMANUM FLORE PLENO, of *Roomsche Camille met een dubbele Bloem.* V. HISPANICUM NUDO CAPITE, of *Spaansche Camille met bloote Hoofdjens.* VI. PRATENSE HISPANICUM, of *Spaansche op grasachtige plaatzen groeyende Camille.* VII. PALUSTRE LUSITANICUM, of *Portugalsche Camille*, wassende in waterachtige plaatzen; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een grond zij beminnen. Eevenwel beminnen ze alle een gemeene, zandige, ongemestte; doch liever een welgemestte aarde; een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige reegen; doch ook veel vochtigheyd. Blijven ten deelen niet meer dan eene *Zomer* in het leeven: want als ze *uytgebloeyd*, en gemeenelijk rijp *Zaad* gegeeven hebben, versterven ze. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd zijn. Doch slaan ook dikmaal genoeg van zelfs op.

Roomsche, en Spaansche Camil. Het CHAMÆMELUM ROMANUM FLORE SIMPLICI, of *Roomsche Camil met een enkele Bloem*; FLORE PLENO, of *met een dubbele Bloem*; en CHAMÆMELUM NUDO CAPITE HISPANICUM, of *Spaansche Camil met geele bloote Hoofdjens*, geeven in deeze Gewesten noyt eenig rijp *Zaad.* Konnen de *Winterkoude* tamelijk wel verdragen, en blijven eenige jaren lang in het leeven. Worden alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Scheuten*: welke men in het midden een weynig in de aarde drukt, en dan lichtelijk *Wortel* vatten. Zeer bequaamlijk kan dit in den *Herfst* geschieden. Het is ook goed, dat men ze, als ze *uytgebloeyd* hebben, boven een weynig afsnijd; want dan blijven ze dies te beeter over. Mogen niet alleen in *April*, maar ook in *Augustus* opgenomen en verplant worden.

Aanwinning.

Gemeene wilde en tamme Camil, hoe te onderscheyden. De WILDE en GEMEENE TAMME CAMILLE worden over al in het wild op zandige plaatzen gezien. Vermits ze malkander niet ongelijk zijn, zoo worden ze van veele ten onregt voor eenerley gehouden; zonder onderscheyd geplukt, en de eene onder de andere gebruykt. Dit misbruyk kan men voorkomen, als men slegts nauw let op de binnenste *Knopjens* der *Bloemen*; welke in de *tamme Camillen* veel fijner en teederder zijn, als in de *wilde.* Ook zijn de *Bladertjens* wel zoo dun, en van een beeter reuk.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 3 & 6. Ægin. l. 7. c. 3. DE *Camille*, of *Chamæmelum*, is verwarmende en verdrogende in den eersten graad. Ook fijn van deelen: daarbeneevens verteerende, ontsluytende, en verzachtende van aart.

Diosc. l. 3. c. 154. Æm. Macer. l. 2. c. 15. Plin. l. 21. c. 22. *Camillen* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt de *Nageboorte*, en *doode Vrucht.* Verzacht alle *harde* en *gezwollene deelen* des Ligchaams, en de pijn van het *Graveel.* Neemt wech het *Colijk*, alle *Winden*, en *Buykkrimping.* Is goed voor de *Koortzen*; de *Geelzucht*; de gebreeken der *Leever*; en verteerd alle *rauwe vochtigheyd.*

Dod. l. 8. c. 15. De *Bloemen* gedroogd, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, geneest de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren.* Deeze *Bloemen* op alle *Wonden* en *Zweeringen* gelegt, zuyveren en heelen de zelve.

Het *Kruyd* in Water gezoden, en op de *Blaas* gelegt, verzacht de smerten van het *Graveel*: doed de *Steen rijzen*, en gemakkelijk *Water lossen.*

Lonicer. l. 2. c. 68. Met het gedistilleerde Water de *Mond* gewasschen, geneest de *zweeringen* van de zelve. Met Zuyker gedronken, heeld de gebreeken en smerten der *Borst.*

Tragus l. 1. c. 47. De *Olj* van *Camillen* verzacht allerley weedommen des Ligchaams. Helpt de vermoeyde Leeden: maakt los en slap het geen stijf gespannen is: verzacht alle hardigheeden; opend de verstoptheeden, en is zeer dienstig in alle *Clisteeren*, teegens de *Koortzen*, het *Colijk*, en andere ongeleegentheeden bereyd.

De *Roomsche Camille*, of *Chamomilla Romana*, is teegens al de gemeldde gebreeken van een noch krachtiger werking.

De *Syroop*, van deeze gemaakt, word zeer gepreezen teegens de *Milt-*, *Water-*, en *Geelzucht.*

CVI HOOFDSTUK.

BRUYNETTE.

Namen. ZYnde een meede soort van de voorgaande, is een aardige, beziens-waardige, en de geheele *Zomer* door bloeyende *Plant.* Word in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* FLOS ADONIS, of ERANTHEMUM: in het *Hoogduytsch* FELDROSZLEIN: en in het *Italiaansch* ERANTEMO, of FIOR DI ADONIDE.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderscheydene soorten, namentlijk:

I. FLOS ADONIS FLORE RUBRO, of *Bruynette met een roode Bloem*, of *roode Adonisbloem.* II. FLOS ADONIS FLORE LUTEO, of *Bruynette met een geelachtige Bloem.* Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en wel gemestte grond; een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats; weynig, en ook veel Water. *Bloeyen* zeer schoon; geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en worden door de aankomende *Vorst* lichtelijk wechgenomen.

Aanwinning. Men kan haar niet anders als door haar *Zaad aanwinnen*, 't welk ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws moet gezayd zijn. Komen ook wel van zelfs genoeg op, door het neergevallene *Zaad*; niet alleen in de *Voortijd*, maar ook in de *Zomer* en *Herfst.* Deeze dan niet wel bloeyen konnende, verdragen tamelijk de koude der *Winter*, zoo dat ze niet alle door de *Vorst* vergaan.

Zaad, en wat daar ontrent waar te neemen staat. Terwijl het *Zaad* noch groen is, valt het lichtelijk af. Derhalven moet men'er wel op letten; zomtijds met de hand daar aanraken, en een weynig drukken. Is het dan rijp, zoo valt het, van boven beginnende, neer. Indien niet, zoo blijft het noch aan de *Steel* zitten. Het is donker groen. Als het een weynig bleeker begind te worden, heeft het zijne volkomene rijpheyd bereykt, en dan mag men het niet langer aan de Steel laten.

KRACHTEN.

Lobel. l. 1. fol. 940. BRuynette, of *Eranthemum*, is warm en droog van aart. Heeft de zelve krachten en deugden, welke wij aangeweezen hebben van de *wilde*, ook *tamme Camillen*, en van de *Koeoog*, of *Buphthalmum.*

Dod. in Addit. l. 8. c. 18. Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, word zeer gepreezen teegens het *Graveel.*

Fuchs. hist. Pl. cap. 8. Het gedistilleerde Water deezer *Plant* in *de Oogen* gedaan, neemt de *donkerheyd* van de zelve wech. Geneest ook de *Oog-zweeringen*, daar opgelegt.

Het *Kruyd* zelfs gestoten, en gedaan op *Wonden*, of *oude Zweeren*, zuyverd en heeld de zelve.

CVII

Cattaria Spicata Coerulea Radice Tuberosa

MENTHASTRUM VIRGINIANUM ORIGANITES FISTULOSUM.

CVII HOOFDSTUK.

MUNT.

Namen.

EEn aangenaam en wel-bekend *Gewas*, dus in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* MENTHA: in het *Hoogduytsch* MUNTZE, of BALSAM: in het *Fransch* MENTHE, en in het *Italiaansch* MENTA.

Verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend geworden; te weeten:

I. MENTHA CRISPA, of *kruyze, kroeze, gekrulde Munt.* II. ANGUSTIFOLIA SPICATA, of *smal gebladerde Munt, met een geayrde Bloem.* III. SPICATA FOLIO VARIEGATO, of *geayrde Munt met witen groen-bonte Bladeren.* IV. CITRATA, of *Munt, welriekende als Citroen.* V. CORYMBIFERA, of *Beziën-dragende Munt*, anders COSTUS HORTENSIS, of KOST genoemd. VI. AQUATICA, of *Munt, groeyende in waterachtige plaatzen*; en AQUATICA SPICATA, of *Water-munt, met een Bloem-ayr.* VII. MENTHA CATTARIA, sive NEPETA, of *Kattekruyd*, anders *Nepte.* VIII. CATTARIA ALPINA MAJOR, of *groot Bergkattekruyd.* IX. ALPINA MINOR, of *kleyn Bergkattekruyd*; schietende van naturen eens hands lengte opwaarts. Krijgd uyt zijne witachtige *Veezelwortel* een regt-opgaande *Steel*; doch in veele kleyne zich verdeelende; bleek-groen van verwe; wolachtig, en vier-hoekig gevormd: aan welke de *Bladeren* voortkomen, regt teegens over malkander gevoegd, rustende op korte *Steeltjens*, doch gemeenelijk neerwaarts hangende, nauwelijks een lid van een vinger lang, ook een vinger of wat minder breed; achter alderbreedst; voor spits toegaande; blauwachtig-groen-verwig; en een weynig ruyg; aan de kanten *gezaagd*, en van aart het *gemeene Kattekruyd* gelijk. Tusschen welke zich vertonen witte *Bloemen*, aan beyde de zijden van de *Steel*; ook uyt de bovenste der *Steelen* opgeschotene kleyne *Ayren*; boven stomp-rond, en als wit van ruygheyd. Deeze vergaan zijnde, laten een kleyn, hoekig en zwart *Zaad* na. X. CATTARIA SPICATA CŒRULEA RADICE TUBEROSA, of *Kattekruyd met een Knobbelwortel, en blauw-geayrde Bloem.*

Beschrijving van het kleyn Berg-katte-kruyd.

Beschrijving van het Kattekruyd met een Knobbelwortel, en blauwe geayrde Bloemen.

Uyt de korte, dikke, en uyt den geelen zwartachtige *Wortel* schieten voort vierkante *Steelen*, ontrent twee voeten hoog, waar aan schoone *Bladeren* komen, een vinger, wat meer of minder, lang; een groote duym breed; uyt den blauwen groen-verwig; inwendig door de veelheyd der *Aderen* gelijk als gefronst; voor stompachtig-spits toegaande; aan de kanten zoetjens *gezaagd*; tamelijk dik; wel sterk, doch aangenaam van reuk; rustende op korte *Steeltjens*, twee en twee teegens over malkander gesteld. Uyt het bovenste harer *Steelen* spruyten veele voor spits-toegaande *Ayren*, een vinger en ook meerder lang. De verwe is een weynig rosachtig: bestaan uyt veele kleyne *Bladertjens*, tusschen welke veele *Pijpjens* worden gezien; waar uyt voortkomen kleyne, schoone blauwe *Bloemen.* Als ze eenige weynige dagen geduurd hebben, vergaan ze; nalatende een kleyn, langwerpig, en zwartblinkend *Zaad.* XI. CATTARIA RADICE TUBEROSA FLORE SPICATO PALLIDO, of KATTEKRUYD *met een Knobbelwortel*, en *geayrde bleek-witte Bloem.* De *Bladeren* deezer soort zijn kleyner, welzoo stomp, en bleeker, ook de *Bloem-ayren* korter, en boven stomper, of platter. XII. MENTHASTRUM VIRGINIANUM ORIGANITES FISTULOSUM, of *wilde Virginiaansche Munt*, riekende als *Orege*, met een lange *Bloem*, op de wijze van een Fluyt of Orgelpijp, en dan noch meer andere. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zaad.

Wilde Virginiaansche Munt.

Belangende de laatst-gemeldde soort, men mogt de zelve, mijns oordeels, weegens de zeer aangename reuk, met regt ook noemen ORIGANUM VIRGINIANUM MAJUS FISTULOSUM, of *groote Orege uyt Virginien*, met een ronde, lange en dunne *Scheede*, of *Huysje*, daar de *Bloem* in groeyd. Welke *Bloem*, knops-wijze veelvoudig boven op, ook ter zijden van hare vierkante, bruyne, teedere *Steel* te zaam-gevoegd, voortkomt, en onder met eenige groene *Bladertjens* omcingeld is; schoon van gedaante, bleek-bruyn, of paarsch van verwe; tamelijk ver en hoog buyten hare *Koker* gesteld, zoo dat ze haar een weynig neerwaarts buygd, en alzoo als een *Parruyk*, of een *ruyge Muts* op het Hoofd, niet qualijk vertoond. Is geschseyden in twee deelen; schijnende dus als een wijd-geopende *Vogelbek*, waar uyt voortkomen eenige weynige teedere *Veezelingen*, boven voorzien met kleyne *Knopjens*, van een vermaaklijke aanschouwing.

Bloemen, van een zonderlinge gedaante.

Als deeze *Bloemen* lang gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven; en dan ziet men de *Huysjens*, gelijk veele bij malkander staande *Orgelpijpjens*, bekleed met eenige ruygheyd, van een aardige gestalte. In de zelve word naderhand gevonden een kleyn, bleek-bruyn, langwerpig *Zaad*, niet geheel rond, maar twee of drie hoekig. In heete *Zomers* krijgd het zijne volkomene rijpheyd. In *April* in de aarde gelegt zijnde, komt eerst na een vierdedeel, een half, ja dikmaal geheel jaar op.

Zaadhuysjens.

Zaad.

Deeze *Plant* wast in onze Landen niet hooger als ruym anderhalve Maat-voet. Schiet uyt hare bruyne *Veezelwortel* eenige *Takjens*, bekleed met zeer schoone *Bladeren*, vercierd met een aangename groenheyd. Zitten twee en twee aan hare *Steel* altijd regt teegens over malkander. Zijn welriekend, een vinger, wat meer of min lang; achter twee vingeren, of ook minder, na geleegentheyd harer grootte, breed, en zoo allenxen voor spitzer toegaande: inwendig voorzien met veele *Adertjens*; en aan de randen met kleyne *Tandjens zaags-wijze* bevallijk vercierd.

Gedaante der Bladeren.

Al de gemeldde soorten beminnen een gemeene, zandige, en matig-gemestte grond: een schaduwachtige, en ook een opene plaats, doch veel Water. Blijven eenige jaren in het leeven. Geeven ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook de meeste volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* niet diep in de aarde moet gelegt zijn. Maar dan noch kan men haar *vermeenigvuldigen* door hare *jonge Wortelen*, die men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan van de *oude* afneemt, en verplant. Sterke koude, en andere ongeleegentheeden der *Winter* konnen ze uytstaan.

Wat voor aarde al deeze soorten beminnen.

Aanwinning.

De MENTHA CRISPA, of *Munt met gekrolde Bladeren*, gemeenelijk genoemd KRUYZE of KROEZE MUNT, is van zulk een aart, dat ze lichtelijk hare *kroezigheyd* verliest, en slegt van *Bladeren* word. Moet derhalven t'elkens in 't tweede jaar, met een volle Maan van *April*, opgenomen en verplaatst worden; dan behoud ze hare *gekroldheyd.*

Kruyze Munt.

KRACHTEN.

MUnt, of *Mentha*, is warm en droog in den tweeden graad; terwijl ze groen is; maar gedroogd, in den derden. *Dodon. in Add. l. 4. c. 10.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het *Zap*, met Wijn vermengd, ingenomen, verdrijfd het *Colijk*, en allerley slag van *Buykpijn.* Verlicht den arbeyd der *barende Vrouwen*: verzacht de rauwheyd van de *Tong*, de zelve daar meê gewasschen zijnde; en neemt ook de *Hoofdpijn* wech. Doed het *Braken* ophouden; ook de *Hik.* Verjaagd de *koude Pis.* Is goed voor 't *Graveel*: versterkt de *Maag*; en de *Geheugenis*: verwekt lust tot de *Bijslaping.* Stild de onnatuurlijke *witte Vloeden* der Vrouwen. Geneest daarenboven de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; ook der *dolle Honden*; daar van gedronken, en te gelijk het Kruyd opgelegt. *Diosc. l. 3. c. 41. Gal. lib. Med. Simp. 6. Plin. l. 20. c. 14.*

Seraplo, lib. Simp. c. 283. De *Bladeren* met Garstenmeel gestampt, en op allerley *zwellingen* gelegt, verdrijven de zelve. Verteeren het *Zog* in der Vrouwen Borsten, en laten de *Melk* daar in niet *klonteren*.

Averroes lib. Simp. c. 41. Drie of vier oncen van het gedistilleerde Water eenige dagen achter malkander gedronken, is ook zeer goed teegens al de genoemde gebreeken. Doed daarenboven ophouden het *bloeden uyt de Neus*. Versterkt de *Maag*: opend de verstoptheyd van *Leever* en *Milt*: maakt een *goeden Adem*: zuyverd de *Moeder*, en het *Tandvleesch*: is goed voor inwendige *Breuken*; de *Geelzucht*, en benauwdheyd der *Borst*. Verdrijft en geneest de *Schurftheyd* van der *kinderen Hoofden*, daar meê gewasschen zijnde: en met Azijn ingenomen, dood de *Wormen*. *Durantes hist. Plant. fol. 285.*

CVIII HOOFDSTUK.

BERGMUNT.

Verscheyde namen. DUs in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten CALAMINTHA MONTANA: in het *Hoogduytsch* BERGMUNTZE, of AKKERMUNTZ: in het *Fransch* CALAMENT, en in het *Italiaansch* CALAMENTO, MENTUCCIA, of NEPETELLA.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* soorten bekend geworden; namentlijk:

I. CALAMINTHA MONTANA VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeene Bergmunt*, in de Apotheeken gebruykelijk. II. MONTANA INODORA, of *Bergmunt zonder reuk*. III. MONTANA PRÆSTANTIOR MAGNO FLORE, of *Bergmunt met een groote Bloem*, zijnde de beste van alle. IV. CALAMINTHA ARVENSIS OCYMOIDES, of *wilde Calaminthe*, riekende als *Ocymum*. Meest al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen een zandige, gemeene, goede, welgemestte aarde: een luchtige, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Blijven eenige jaren lang in het leeven. Geeven ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*; en worden door de *koude* der *Winter* weynig beschadigd.

Beste Bergmunt, wat teederder. De CALAMINTHA MONTANA PRÆSTANTIOR MAGNO FLORE eevenwel, of de *beste Bergmunt met groote Bloemen*, kan de strenge *Winter-koude* zoo wel niet uytstaan, als de andere soorten. Word derhalven beeter in acht genomen, en gesteld op een warmer plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut. Of ook, men brengd eenige deezer *Planten*, in den *Herfst* in een Pot gezet zijnde, 's *Winters* binnens huys, om, indien de buyten-staande een verderf mogt overkomen, van deeze soort niet geheel beroofd te zijn.

Aanwinning. Zij worden *vermeenigvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan niet diep in de aarde moet gezayd zijn; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; desgelijks met een wassende Maan van de *oude* afgenomen, en verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. BErgmunt, of *Calamintha Montana*, is verwarmende en verdrogende in den derden Graad; daar beneevens scharp, bijtende en verteerende van aart.

Fuchs. hist. Pl. c. 165. Diosc. l. 3. c. 43. Ætius l. 1. Serm. 1. Groen in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje gedronken; anders het *Zap*, of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, met Wijn ingenomen, doed door de verwarmende kracht *zweeten*: drijft uyt het *Water der Blaas*: verwekt de *Maandstonden*; en jaagd de *doode Vrucht* af; doch moet, buyten dit, van geen zwangere Vrouwen gebruykt worden. Is goed voor de geene, welke een hooge val gedaan, en zich *van binnen verzeerd* hebben; want het doed het *geronnen Bloed*, inwendig zittende, zich scheyden. Helpt de *Melaatsche*, de *Engborstige*, en die bezwaarlijk haren *Adem konnen halen*. Geneest de *Buykpijn* en *Krimping*: ook de geene, die dikmaal of gedurig *Gal braken*; en de *Geelzuchtige*. Bewaard den Mensch voor *vergif*, en de beeten of steeken der *Slangen*. Dood de *Wormen*, en neemt wech de *blauw-geslagene plekken* op het Ligchaam.

Het *Zap* in de *Ooren* gedaan, brengd de daar in zijnde *Wormen* om het leeven. In de *Neusgaten* opgesnoft, stempt het *bloeden* uyt de zelve. *Apul. de herb. Med. c. 90.*

CIX HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE LIS
met smalle Bladeren.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele ACORUS genoemd. In het *Latijn* IRIS ANGUSTIFOLIA ODORATA, en ACORUS; van zommige ook CALAMUS AROMATICUS; alhoewel ze het rechte CALAMUS AROMATICUS niet is: in 't *Hoogduytsch* CALMUS; en in 't *Italiaansch* ACORO, CALAMO AROMATICO; en ook HERBA VENEREA. *Verscheyde namen.*

Deeze soort van *Lis* bemind een goede, zandige, maar te gelijk wel gemestte grond: een opene en genoegzaam ter Zon staande plaats; ook veel Water. *Grond. Plaats.* Kan sterke *Vorst* uytstaan. Brengd in deeze Landen noyt voort hare kluchtige *Bloemen*, ten zij met natte jaren; of bij goede *Zomers*, doch in de zelve dikmaal met Water begoten wordende. Geeft ook gantsch geen *Zaad*. *Hardheyd.* Kan echter overvloedig worden *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men in het Voorjaar, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, van de *oude* afneemt, en verplant. *Aanwinning.*

KRACHTEN.

HEt *welriekend Lis* met smalle *Bladeren*, of *Acorus*, is droog en warm in den derden graad; ook dun van deelen. *Ægin. l. 7. c. 3.*

De *Wortel* geconfijt, en daar van 's morgens nuchteren een stukje gegeeten, of de zelve in Wijn gekookt, maakt een *goeden Adem*; strijd teegens alle *vergif*; helpt de geene die *Lam*, en *inwendig gequetst* zijn: doed gemakkelijk *wateren*. Verdrijft de *pijn* der *Zijde*; van de *Moeder*, *Leever*, en *Borst*. Geneest alle inwendige *Gescheurtheyd*: neemt wech de dikheyd en verstoptheyd der *Milt*; het *Colijk*; alle dikke taye *slijmerigheyd* en *koude vochtigheyd* van de *Borst*. Verwarmd en versterkt de *Maag*. Is goed voor de *Pest*, en alle *quade Lucht*; *Pleuris*, en *Waterzucht*. Verwekt de *Maandstonden*. Geneest de beeten en steeken des *giftige Dieren*. *Apulej. lib. Herb. c. 6. Diosc. l. 1. c. 2. Trag. l. 1. c. 49.*

Het *Zap* der *Bladeren* en *Wortelen* in de *Oogen* gedaan, neemt de *Schellen* of *Vliezen* van de zelve wech, en maakt een *klaar Gezicht*. *Ætius l. 1. Serm. 1.*

De zelve *Bladeren* in Wijn gezoden, en opgelegt, of met deeze Wijn gestoofd, verteerd allerley *Hardigheyd*: neemt wech de Zinkingen der *gezwollene Manlijke Leeden*, en de *gezwellen* der *Vrouwelijke Borsten*.

De *Bladeren* aan de *Bijkorven* gehangen, brengen te weeg, dat de *Bijen* niet zullen wech vliegen; maar in teegendeel noch meer andere tot haar lokken. *Durantes hist. Plant. fol. 7.*

CX

CX HOOFDSTUK.

L I S.

Verscheyde namen.

Us genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten IRIS, beteekenende zoo veel als een *Reegenboog*, om dat in deeze *Bloem* al de *verwen* eens *Reegenboogs* gezien worden. In het *Hoogduytsch* GILGEN, of SCHWERTEL: in het *Fransch* FLAMBE: en in het *Italiaansch* IRIDE, GIGLIO CELESTE, of GIGLIO PAVONASSO.

Veelerley soorten.

Hier van zijn mij in haren aart zeer veel veranderlijke soorten bekend geworden; niet alleen onderscheyden in hare schoone *Bloemen*, maar ook in hare *Bladeren* en *Wortelen*. Al de zelve hier te willen optellen, achten wij onnodig. Zullen derhalven alleen kortelijk iets spreeken van de voornaamste verscheydenheeden.

Bol-lis,

De IRIS BULBOSA, of *Bol-lis*, welke de *Neederlanders* JONQUILLIEN noemen, is zoo veranderlijk, dat van deeze soort mij *agttien* verschillende *Bloemen*, en onder de zelve ook deeze, bekend zijn geworden.

van Perzien.

IRIS BULBOSA PRÆCOX PERSICA, of *gemeene vroege Bol-lis van Perzien*, met een bleek-blauwe *Bloem*, en drie zeer donker-roode *plekken* op jeder eynd van de drie neerwaarts hangende *Bladeren*. IRIS BULBOSA PERSICA FLORE CŒRULEO ET RUBUO ODORATO, of *vroege Bol-lis van* Perzien, *met een wel-riekende blauw en roode Bloem*. Deeze is wat grooter als de vorige; ook de *Steel* veel dikker; doch weynig, of niet met allen hooger. IRIS BULBOSA ANGUSTIFOLIA VARIORUM COLORUM, of *Bol-lis met smalle Bladeren van allerley verwen*, agt in het getal.

Engelsch.

IRIS BULBOSA LATIFOLIA ANGLICANA, of *Engelsche Bol-lis met breede Bladeren*; van welke gevonden worden *neegen* bijzondere soorten, zoo met *een-couleurige*, als met zeer schoone *bonte Bloemen*: waar onder ook de IRIS BULBOSA HISPANICA FLORE PLENO VARIEGATO, of *Spaansche Bol-lis met een dubbelde bonte Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Spaansch.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, zandige aardige, met een weynig Veen-grond en een-jarige Paerdemist doormengd: een opene, vrije plaats, en matige Reegen, konnen felle *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* zeer wel, en geeven volkomen rijp *Zaad*.

Hoeze te behandelen staan.

Dan worden de *Bollen*, in het laatste van *Junius*, of ten hoogsten in het begin van *Augustus*, op genomen, op een drooge plaats gelegt, en in *September*, met een afgaande Maan, weer gezet in een op nieuws gemeste grond, twee duymbreed diep. Doch hier ontrent moet men weeten, dat zulks niet ieder, maar alleen om het derde of vierde jaar geschieden mag. Want als men ze opgenomen heeft, bloeyen ze niet, of immers zeer zelden, voor 't tweede jaar daar na.

Aanwinning op tweederley wijzen.

Zij worden *aangewonnen*, eerst, door haar *Zaad*; het welk met een volle Maan van *September* de aarde, twee stroobreedte diep, moet aanbevolen zijn: dan komt het in het *Voorjaar* op. Daar na, en veel bequamer, door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*: want deeze dragen gemeenelijk het tweede jaar daar na *Bloemen*: doch die van *Zaad* voortkomen, niet voor het vijfde of zesde. Maar dan ook ziet men onder deeze dikmaal bezienswaardige *veranderlijke verwen*.

Drie andere soorten.

De IRIS LATIFOLIA MAJOR TUBEROSA, of *groot breed-bladerig Lis met Knobbelige Wortelen*; LATIFOLIA MINOR, of *kleyn breed-bladerig Lis*; ook CHAMAIRIS, of *lage Lis*, genoemd, en IRIS ANGUSTIFOLIA, of *Lis met smalle Bladeren*, zijn van zeer veranderlijke soorten; echter van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*; derhalven onnodig, al de verscheydentheeden hier op te tellen.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zandige, luchtige, doch wel vet-gemestte grond: een wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen, rijp *Zaad*. Konnen sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds verdragen. Het *Zaad* word in *September*, met een wassende of volle Maan, gezayd in een Pot, of houte Bakje, om 's *Winters* binnens huys te konnen bewaren. Zelden ziet men voor het vijfde jaar de eerste *Bloemen*: derhalven ze veel bequamer konnen *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: welke men met een wassende Maan in *Maert* of *September* van de oude afneemt, en verzet.

Aanwinning.

Wederom twee andere soorten.

De IRIS ALBA LATIFOLIA FLORENTINA, of *witte breed-bladerige Lis* van *Florencen*, en IRIS LATIFOLIA MINOR PLORIOSA, of *kleyn breed-bladerig Lis met een heerlijke purpur- en wit-bonte Bloem*, moeten wel zoo warm als de andere, ook beeter ter Zon geleegen, geplant, en dikmaal met Water begoten zijn; zoo geeven ze jaarlijks hare *Bloemen*; welke anders niet dan om het tweede of derde jaar te voorschijn komen.

Groot, en kleyn Lis van Susa in Perzien.

De IRIS MAJOR SUSIANA, of *groote Lis van Susa in Perzien*, en SUSIANA MINOR, of *kleyne Lis van Susa*, zijn teederder van aart dan eenige der voorgenoemde soorten. Konnen niet wel de *Winter-koude* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet, in *October* binnens huys gebragt, op een zeer luchtige plaats gesteld, met gantsch geen vochtigheyd voorzien, maar gedurende de *Winter* droog gehouden worden, indien men ze voor verrotting bewaren, en niet verliezen wil.

Verwonderlijke Bloem der kleyne Lis van Susa.

De gemeldde IRIS MAJOR SUSIANA, of *groote Lis van Susa*, brengt uyt een geel-bruyn-verwige *Knobbelwortel Bladeren* voort, een voet lang, en een vinger breed; ook een *Steel*, ontrent twee voeten hoog: op wiens bovenste punt jaarlijks zich vertoond de wonderlijkste *Bloem*, die oyt van eens Menschen oog mag aanschouwd worden. Ze is gantsch zwart-groen, en bleek-wit-verwig; *gemarmeld* als een *Slang*. Bestaat uyt zes rondachtige heerlijke *Bladeren*, onder welke de drie grootste om hoog staan gekeerd; de drie andere wat kleynder neerwaarts hangen; ook veel zwarter van verwe, en in het midden na boven (onder een openstaande mond van drie andere kleyne, en met een zwart en purpur gecouleurde, half rond leggende *rugge* voorzien zijnde *Bladertjens*) met een zwart-blinkende en hayrige *ruygheyd*, gelijk schoon zwart Felp, op een beziens-waardige wijs vercierd zijn.

Hoe deeze soort moet behandeld en waargenomen worden.

Ieder *Zomer*, als ze uytgebloeyd hebben, moet men ze, in het begin van *Julius*, of het laatste van *Junius*, opneemen, van hare onzuyverheyd reynigen, en op een drooge plaats leggen, tot aan de volle Maan van *September*, of *October*. Ter dier tijd moet men ze wederom reynigen van hare dorre *Bladeren*; de onderste *Veezelwortelen* een weynig korten; en dan zetten in Potten, gevuld met zandige aarde, een weynig Veengrond, en een-jarige Hoenderdrek doormengd, en kleyn gewreeven. Doch eer men de Pot met deeze grond vuld, moet men'er eerst onder in doen de hoogte van twee of derdehalve vinger loutere, wel kleyn gemaakte twee-jarige Paardemist, en dan de gemeldde aarde daar op leggen. Dus gehandeld, en voor veel koude Reegenen wel nauw bewaard, zullen ze ieder jaar ongemeene en verwonderens-waardige *Bloemen* voortbrengen; 't welk anders niet zal geschieden.

Aanwinning.

In deeze Landen geeven ze noyt eenig *Zaad*. Worden echter *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*; welke men van de *oude* afneemt, eer de zelve in *September* of *October* weer in de aarde worden gelegt.

Des Autheurs ondervinding.

Ondertusschen heb ik naderhand door ervarentheyd bevonden, dat de *Wortel* van deeze schoone *Bloem* in de vrije Lucht buyten op een warme plaats gezet, en

's *Winters*

'*s Winters* zoo teegens een sterke *Vorst* als veel *Reegen*, met een Pot of Zeepvaatje gedekt, daar na, als het gevaar voorbij is, t'elkens weer ontdekt, beeter overblijft, ook gewisser en meerder *Bloemen* geeft, als in een Pot gesteld, en binnens huys bewaard zijnde.

KRACHTEN.

Dod. l. 4. c. 1. DE *Wortel* van *Lis*, of *Iris*, noch varsch zijnde, heeft een verwarmende en verdrogende kracht, tot in het begin van den vierden graad: doch gedord zijnde, is ze alleen warm en droog in den tweeden graad.

Lusitan. l. 1. enarr. 1. Mesues lib. Simp. c. 8. Diosc. l. 1. c. 1. Deeze *Wortel* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of een *Drachma* van het *Poeder* met Wijn, anders een of twee oncen van het *Zap* met Wey ingenomen, is goed voor de *Waterzuchtige*, de *Miltzuchtige*, en het *Graveel*. Verwekt de *Maandstonden*; drijfd uyt de *Gal*: maakt dun al de *dikke*, *taye* en *slijmerige vochtigheyd der Longe*. Neemt wech de *Kortademigheyd* van de *Borst*; en geneest de *Hoest*, met Zuyker vermengd zijnde. Helpt de geene, die van *giftige Dieren* zijn gebeeten; ook de *koude*, *verstijfde*, *verkrompene Leeden*; en de zulke die haar *Zaad* niet konnen houden; doch dan met Edik vermengd, *Ægin. l. 7. c. 3.* en zoo gedronken. Geneest ook de gebreeken der *Moeder*, alle *Fistelen*, en *lopende gaten*; desgelijks verouderde *zweeren*. Drijft uyt de *Nageboorte*, en *doode Vrucht*: maar zwangere Vrouwen moeten'er zich wel nauw voor wachten, om hare leevende *Vrucht* geen onheyl te veroorzaken. Zuyverd en geneest de *Wonden*; doed gemakkelijk *Wateren*, en dood de *Wormen*.

Matthiol. l. 1. c. 1. Het *Poeder* der *Wortelen* met Oly gemengd; ook het uytgeparstte *Zap*, of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, met Wijn ingenomen, is goed voor de beeten der *dolle Honden*; de smerten der *Zeenuwen*, en de *Crauwagie*.

Ruell. l. 2. c. 1. De *Wortel* in de Mond geknauwd, maakt een *goeden Adem*. Geconfijt, en 's morgens nuchteren daar van gegeeten, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*; voor die van het *Graveel* worden gequeld; en die *beroerde Leeden* hebben.

Tragus l. 2. c. 51. De zelve *Wortel* in Wijn-vaten gedaan (te weeten, van de *Lis met witte Bloemen*, of *Iris alba Florentina*, welke de welriekendste en beste van allen is) maakt de Wijn aangenaam van smaak. In Bier gedaan, houd het zelve lang goed, varsch, en zoet.

Camerar. l. 1. c. 1. De *Oly* van *Iris* maakt de *Zeenuwen* sterk, daar meê gewreeven zijnde: is ook goed voor de *Spanning* der zelve: voor de smerten der *Milt*, der *Moeder*, der *Heupen*, en *Leeden*; voor het *Pleuris*, en het *Flerezijn*. In de slapen des Hoofds gestreeken, doed wel *slapen*, en droogd de *Catarrhen* op.

Lonic. l. 2. c. 377. De *Wortel* van het *Waterlis met geele Bloemen*, of *Iris lutea palustris*, in roode Wijn, of Water, gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, stild de *Bloedgang*, en allerley *Buykloop*. Helpt ook de geene, die *Bloed spouwen*, of *pissen*.

CXI HOOFDSTUK.

STINKENDE LIS.

Verscheyde namen.

Word in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele WANDLUYSKRUYD genoemd: in het *Latijn* SPATULA FŒTIDA, IRIS SYLVESTIS, of XYRIS: in het *Hoogduytsch* WANDTLEUSZKRAUT, of WELSCH SCHWERTEL: in het *Fransch* GLAYEULPUANT; en in het *Italiaansch* XIRIDE, of SPATOLA FETIDA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* veranderlijke soorten; te weeten: *Twee bijzondere soorten.*

I. SPATULA FŒTIDA FLORE PALLIDO PURPUREO, of *stinkende Lis met een bleek-purpure Bloem*: en SPATULA FŒTIDA FLORE RUBRO, of *stinkende Lis met een aardige roode Bloem*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemestte aarde: liever een vrije als een schaduwachtige plaats, en veel Reegen. Konnen groote *koude* uytstaan. Brengen, doch niet anders als met goede heete *Zomers*, *Bloemen* voort; en noyt in deeze koude Landen eenig volkomen rijp *Zaad*. Worden echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* moet afneemen en verplanten. *Grond.* *Aanwinning.*

KRACHTEN.

STinkende *Lis*, of *Spatula fœtida*, is warm en droog in den derden graad, ook dun van deelen. *Dodon. in Addit. l. 8. c. 4.*

De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken; of een *Drachma* van het *Poeder* der zelve, of ook het daar uytgeparstte *Zap*, met Wijn ingenomen, neemt wech de verstoptheyd en smerten der *Milt*; maakt de zelve kleyn: geneest de *Buykloop*, de *koude Pis*, de pijn der *Blaas*; de Zinkingen op de *Oogen*; de *Wonden*; de *verrukte* en *gebrokene Leeden*: versterkt het *Gezicht*: doed *Zweeten*, *Braken*, en gemakkelijk *Water lossen*. *Apulej lib. Herb. c. 78. Lobel. l. 1. fol. 99. Galen. lib. Med. Simp. 8.*

Het *Zap* deezer *Bladeren* en *Wortelen*, als openende, verteerende, en bijtende van aart, is dienstig teegens het *Podagra*, de *Schurftheyd*, en andere onzuyverheeden der *Huyd*: verouderde *zweeringen*, en allerley *verharding*. Het zelve gestreeken op de plaatzen, daar de *Wandluyzen* zich onthouden, dood en verdrijft de zelve. *Diosc. l. 4. c. 22.*

CXII HOOFDSTUK.

PAPENSCHOE.

Oerd deezen naam in 't *Neederlandsch*. Word in 't *Latijn* geheeten CALCEOLUS SACERDOTIS, 't welk de zelve beteekening heeft: ook CALCEOLUS MARIÆ: in het *Hoogduytsch* PFAFFENSCHUCH; of ook MARIENSCHUCH, en in het *Italiaansch* CALZARI DI MARIA, of SCARPE DI SACERDOTE. *Namen.*

Bemind een goede, zandige aarde, met een-jarige kleyngewreevene Paerdemist tamelijk voorzien: een opene, wel-gemestte plaats, en niet te veel vochtigheyd. Verdraagd ongeerne in deeze Gewesten *koude Herfstreegenen*, en sterke *Vorst*. Moet derhalven buyten gezet zijn aan een warm Oord, gantsch zandig, wel bevrijd voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden*; of anders (in een Pot geplant) in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een bequame luchtige plaats; onderhouden met weynig, of geen vochtigheyd; en niet weer buyten gesteld voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, met een zoete reegen; ook een weynig verzorgd zijn voor koude nagten. *Grond.* *Queeking.*

Deeze *Plant* geeft wel ieder jaar een kluchtige *Bloem*, hebbende de gelijkenis van een *Schoe*, waarom ze ook de gemeldde naam heeft bekomen; maar in onze Gewesten zelden rijp *Zaad*. Word echter genoegzaam *aangewonnen* door hare aangroeyende *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *Maert* of *Augustus* van de *oude* afneemt, en verplant. *Bloem als een Schoe.* *Aanwinning.*

KRACH-

KRACHTEN.

Gebruyk tot Artzeny.

PApen-Schoe, of *Calceolus Sacerdotis*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of 't *zap*, geparst uyt de *Bladeren* en *Wortelen*, gedaan in varsche *wonden*, zuyverd en geneest de zelve; maakt het *vergif* krachteloos, door *Braken*; en is goet voor de *Leverzuchtige*; voor de beeten van *Adderen*, *Slangen*, en alle andere *giftige Dieren*.

CXIII HOOFDSTUK.

NIESWORTEL.

Namen.

MEt dien naam in 't *Neederlandsch* bekend, werd in 't *Latijn* geheeten ELLEBORUS, of HELLEBORUS: in 't *Hoogduytsch* NIESWURTZ, in het *Fransch* ELLEBORE; en in het *Italiaansch* ELLEBORO.

Veele veranderlijke schoone soorten, hier neergesteld tot agt in 't getal.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke, schoone en bezienswaardige soorten; namentlijk:

I. HELLEBORUS ALBUS FLORE ATRORUBENTE, of *witte Nieswortel met een swart-roode Bloem*. II. ALBUS FLORE SUBVIRIDI, of *witte Nieswortel met een groenachtige Bloem*. III. HELLEBORUS ALBUS FLORE ALBO, of *witte Nieswortel met een witte Bloem*. IV. HELLEBORUS NIGER LEGITIMUS FLORE ROSEO, of *oprechte zwarte Nieswortel met een Roosverwige Bloem*. V. NIGER LEGITIMUS ALTER, of *tweede oprechte zwarte Nieswortel*. VI. NIGER SPURIUS, of *zwarte bastaard Nieswortel*, die ook genoemd word HELLEBORASTER MAXIMUS, of *groote valsche Nieswortel*; anders PEDICULARIA FŒTIDA, of *stinkend Luys-kruyd*. VII. HELLEBORUS NIGER TRIFOLIATUS, of *swarte driegebladerde Nieswortel*. VIII. HELLEBORINE, of HELLEBORUS NIGER FOLIO SANICULÆ, dat is: *zwarte Nieswortel, met Bladeren van Sanikel*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats.

Eevenwel beminnen ze al te zamen uyt eygener aart een goede, zandige, gemestte aarde, een luchtige, vrije, welgeleegene plaats, en taamlijk veel Water. Konnen de *Winterkoude*, en sterke *Vorst*, zonder merklijke schade verdragen. Blijven lange jaren in 't leeven.

Bloemen. Zaad.

Geeven, in ieder *Voortijd*, niet alleen *Bloemen*, maar ook meest doorgaans volkoomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* d'aarde, niet diep, werd

Aanwinning.

aanbevolen. Hier door werden ze zoo wel *vermenigvuldigd*, als door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met de genoemde Maan in *Maert* van d'oude afsteekt, en verplant.

Zwarte stinkende, en swarte driegebladerde Nieswortel.

Het HELLEBORUS NIGER FŒTIDUS, of *zwarte stinkende Nieswortel*, ook genoemd HELLEBORASTER MAXIMUS; en HELLEBORUS NIGER TRIFOLIATUS, of *zwarte Nieswortel met drie Bladeren*, blijven niet zoo lang als d'andere in 't leeven; *Bloeijen* de tweede *Zomer*; en rijp *Zaad* gegeeven hebbende, vergaan ze, wijl ze uyt eygener aart niet langer in weezen konnen blijven. Moeten derhalven in ieder

Aanwinning.

Voorjaar, of in 't tweede, met een wassende Maan van *April* t'elkens weer op nieuws zijn gezaayd, wijl ze door geen ander middel *vermeerderd* mogen worden. Ook slaat het HELLEBORASTER MAXIMUS door 't neergevallene *Zaad* van zich zelfs genoeg op.

Beschrijving van de driebladerige Nieswortel.

Het HELLEBORUS NIGER TRIFOLIATUS, of *driebladerige zwarte Nieswortel*, groeyd in deeze Gewesten uyt eygener aart zelden hooger als twee Maat-voeten, op de zelve wijze als het HELLEBORASTER MAXIMUS, of *Grootvalsch Nieswortel*: waarom ze ook, mijns oordeels, met goede redenen mogt genoemd worden HELLEBORASTER TRIFOLIATUS. De *Bladeren* zijn van een fraaye gedaante, groeijende rondom de ronde, een vinger dikke *Steel*; staande regt uyt, of ook wel een weynig neerwaarts geboogen; hard en stijf van aart, gelijk de *Lauwrier-bladeren*; in drieën verdeeld, waar van het middenste ruym de middelste vinger lang, eene vinger breed, doorgaans een weynig krom-geboogen en regt in 't midden met een dikke *Ader* voorzien is; uyt welke voortkomen zeer veel kleyne, wonderlijk bij en door malkander loopende *Adertjens*, al t'zamen opwaarts-gaande: de twee andere *Bladeren* ter zijden zijn veel korter, doch breeder; aan d'eene buytenste kant gemeenlijk wat ronder als aan d'andere, en verçierd met een zelve dikke *Ader* (ook met de kleyne) doch niet regt in 't midden, maar geheel op d'eene binnenste zijde zittende. Alle zijn ze met een bleeke groenigheyd, en aan hare randen met veel spitze *Tandjens*, als *Doornen*, Zaagswijze, niet verre van malkander geestig bekleed.

Uyt 't bovenste *hert* der zelve, en ook ter zijden, komen de *Bloemen* te voorschijn, gelijk aan de genoemde HELLEBORUS NIGER FŒTIDUS, of *zwarte stinkende Nieswortel*. De verwe is bleek-groen, met eenige witheyd doormengd; 't fatzoen groot; op de wijze van HELLEBORUS NIGER LEGITIMUS, of *opregte zwarte Nieswortel*, gesteld. Bestaan uyt vijf ronde *Bladeren*, in 't midden voorzien met veele kleyne *knopjens*. Zij vergaan niet haast, maar konnen meer als vier of vijf weeken lang goed blijven. Eyndelijk verderven ze; en ondertusschen komen al tijdelijk weer nieuwe voor den dag. Daar na werd het *Zaad* gezien. — Gestalte der Bloemen.

KRACHTEN.

WItte *Nieswortel*, of *Helleborus Albus*, is warm en droog in den derden graad; daar bij afvagende, en zeer scharp van aart. — *Ægin. lib. 7. cap. 3.*

Inwendig gebruykt, doet geweldig braken, en ontsteld het Ligchaam, niet zonder groot gevaar. Is derhalven niet geraadzaam, in 't lijf te laten komen. Evenwel, in Wijn gezoden, en een weynig daar van gedronken, jaagd door de Stoelgang uyt alle overvloedige, *taye en slijmerige Vogten*, welke veel nadeel veroorzaken. Verwekt de *Maandstonden*; drijft uyt de *doode Vrugt*. Is goed voor *verkrompene Leeden*, en voor die van 't *Podagra* zijn gequeld; voor een verouderde *Hoest*, met Suyker vermengd zijnde; voor 't *Colijk*, en de *vierdedaagsche Koorts*. Ook voor de *vallende Siekte*, *raserny* in 't Hoofd, en pijn in de *Zijde*. Geneest de *Geelzucht*. — *Lusitan. lib 4. enarrat. 151.* — *Diosc. l. 4. cap. 151.*

De zelve Wijn met Oly vermengd, en dan gestreeken op allerley *quade Schurftheyd*, en *Melaatsche plekken*, verdrijfd deeze qualen. — *Galen. lib. Med. Simp. 6.*

De *Wortel* in de Neus gestoken, of 't Poeder daar van opgesnuft, doet *Niezen*, verwarmd de *Harssenen*, en ontlast het *Hoofd* van alle slijmerige vogten. — *Serapio lib. Simp. cap. 323.*

Het *Pit*, of *Marg* van de *Wortel*, ingenomen, wanneer men te veel *braakt*, doet de *braking* ophouden. — *Fuchs hist. Plant. 104.*

Het *Poeder* der *Wortelen* met Varkens-reuzel vermengd, verdrijft alle *koude Gezwellen*, en *etterige Zweeringen*, daar op gelegt zijnde.

De *Wortel* in Water gezoden, en daar meê gewasschen, dood alle *Luyzen* en *Neeten*.

De *zwarte Nieswortel*, of *Helleborus Niger Legitimus*, is niet zoo krachtig, tot ontroering van 't Ligchaam. Maakt ook dun, zuyverd, en opend. Mag echter, zonder groote voorzichtigheyd, niet van binnen werden gebruykt. — *Mesues lib. Simp. cap. 30.*

Zy vermag alles wat van de *witte Nieswortel* is gezegt. Daarenboven, een *Drachma* van de gedroogde *Wortel* met Wijn ingenomen, of de *Wortel* vierentwintig uuren lang in Wijn laten weyken, en daar van gedronken, maakt een open Ligchaam. De zelve met *Wijnruyt* en *Agrimonie* in Water of Wijn gekookt, geneesd de *Geelzucht*: is goed tegens de *Kanker*, *springend* — *Hippocr. de rat. vict. in morb. acut. Sect. 4. Et in Ep. ad Democr.*

Plin. lib. 25. cap. 5. *gend Vuur*, en alle voorteetende *Zweeringen.* Met Edik vermengd, en de *Huyd* daar meê gewreeven, neemd wech alle *Puysten* en *Plekken* der zelve; en verteerd de *Wratten*, daar op gelegt.

Dod. in lib. 12. cap. 27. De *Helleborus Niger Fœtidus*, of *zwarte stinkende Nieswortel*, dood de Wolven en Vosschen: Aan den hals gehangen, bewaard ze den Mensch voor allerley vergif.

Eyndelijk, de *witte Nieswortel* in Water met Weyt gekookt, of Tarwe, Erweten, Boonen, of Haver geweykt in 't Water daar de Wortel in gekookt is geweest; dan d'Endvogelen, Duyven of Hoenderen daar van t'eeten gegeven, maakt haar zoo bedwelmd, dat ze zich lichtelijk met de hand laten vangen. 't Stof met eenig ding vermengd, dood *Ratten* en *Muysen*.

CXIV HOOFDSTUK.

GOUDSBLOEM.

Verscheydene namen.

BY elk genoeg bekend, en in het *Neederlandsch* dus genoemd om hare zeer schoone Goudgeele verwe: in het *Latijn* CALENDULA; vermits ze nieuwe *Bloemen* voortbrengd in ieder Maand: welker eerste dagen CALENDÆ werden geheeten; of ook CALTHA: in het *Hoogduytsch* RINGELBLUMEN: in 't *Fransch* SOUCIE, of SOULSIE: en in 't *Italiaansch* CALENDOLA, FIOR RANCIO, of FIOR D'OGNI MESE.

Ses onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige beziens-waardige soorten; als:

I. CALENDULA FLORE LUTEO PLENO, of *geele, dubbele Goudsbloem.* II. FLORE PLENO AUREO, of *met een dubbele hoog-Goudgeele Bloem.* III. FLORE LUTEO ET LUREO VARIEGATO PLENO, of *met een bonte geele dubbele Bloem.* IV. FLORE SIMPLICI, of *met een enkele Bloem.* V. CALENDULA PROLIFERA, of *Goudsbloem met Kindertjens*, of met *Bloem uyt Bloem.* VI. CALENDULA MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Goudsbloem.* Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een gemeene, zandige, goede, en welgemestte grond, een vrije en bequaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. Konnen taamlijk wel sterke *koude*, en andere ongelegentheeden der *Winter* uyt staan. Worden gezayd met een völle Maan in *Maert.* Brengen daar op alreeds in d'eerste *Somer* Bloemen voort, desgelijks in de tweede, en volkomen rijp *Zaad:* waar meê zij dan, in 't begin van de *Winter*, versterven.

Bloemen. Zaad.

Om groote Bloemen, en Bloemen met kindertjens, of Bloem uyt Bloem, te winnen.

Wil iemand van deeze *Goudsbloemen* zeer groote, en *uytsteekend-dubbele Bloemen* winnen, die snijde al de *Zijde-scheuten* af, en neeme alleen van de *Hert-Bloem*, welke *dubbel* is, 't *Zaad* met een volle Maan. Zaije 't zelve met een volle Maan van *Maert*, en snoeye de daar van voortkomende *Jongen* tot aan hare bovenste Toppen op: zoo worden ze niet alleen zeer *dubbel*, maar krijgen ook dikmaal in 't tweede jaar *Bloemen*, daar rondom veele kleyne uytschieten, van een aangename en vermakelijke aanschouwing. Deeze worden dan genoemd PROLIFERA, dat is, *met Kindertjens*, of *Bloem uyt Bloem:* Alhoewel men ook deeze soort van eersten af uyt eygener aart ziet voortkomen.

Men kan ook schoone *dubbele Bloemen* aanwinnen op de volgende wijze.

Ander middel hier toe.

Neem verscheydene *jonge Planten*, bij malkander met een volle Maan gezayd geweest zijnde, zet de zelve wederom tegens den avond, met een volle Maan, tamelijk diep in de grond. Sny haar dan 't loof met de Top tot aan d'aarde af, en begiete ze met een weynig Regenwater, indien'er geen nat uyt den Hemel valt. Dus zullen ze, weer uytschietende, zeer schoone, groote, *dubbele Bloemen* geeven, bevallijk voor 't gezicht.

KRACHTEN.

DE *Bloemen* en *Bladeren* van *Goudsbloem*, of *Calendula*, zijn warm en droog in den tweeden Graad, daar beneevens openende, verteerende, en fijn van deelen. *Dod. lib. 8. cap. 11.*

De *Bladeren* en *Bloemen* in Wijn gezoden, en daer van een Roemertje gedronken, of twee Oncen van 't uytgeparstte *Zap*, of ook een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Bloemen*, met Wijn ingenoomen, weerstaat alle *Vergif*, de *Pest*, en *Pestilentiale Koortzen*, alsmen'er op zweet: versterkt het *Hert*, verwekt de *Maandstonden*, doet ook de *witte* en andere *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouws-persoonen ophouden: Drijft uyt de *nageboorte*, en *doode Vrugt.* Is goed teegens de *Tandpijn*, daar meê gewasschen zijnde; tegens *d'Engborstigheyd*, met Suyker vermengd; teegens de *Geelzucht*, gebruykt met een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Aardwormen.* Neemd wech de *Hertklopping.* *Fuchs. hist. Pl. c. 143.* *Diosc. lib. 4. cap. 58.*

De *Bladeren* gestooten, en op *Wonden* of andere *Quetzuren* gelegt, geneesen de zelve. In een Salade, of Moesje gebruykt, verwekken een *open Ligchaam*, en dikmaal gegeeten, versterken en verhelderen het *Gezicht.* *Lusitan. lib. 4. cap. 61. Matth. l. 4. cap. 186.*

De *Conserve* der *Bloemen* 's morgens nugteren gegeeten, verdrijfd de *Hertklopping*, de *Pestilentiale*, en voorts allerley andere *quade Lucht.* Even 't zelve vermag ook de *Goudsbloemen-Edik.*

Het *Gedistilleerde Water* deezer *Bloemen* in *d'Oogen* gedaan, of Doekjens, in 't zelve nat gemaakt, daar op gelegt, neemt wech de roodheyd der *Oogen*, en zuyverd de zelve. Dit *Water* is zeer goed in *Pest-tijden* gebruykt; desgelijks ook tegens de Gebreeken van 't *Hert.* *Tragus lib. 1. cap. 46. Camerar. l. 4. c. 133.*

CXV HOOFDSTUK.

WATER-GOUDSBLOEM.

NIet alleen dus in 't *Neederlandsch*, maar ook van zommige DOTTERBLOEM, of GROOTE BOTERBLOEM genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten CALTHA PALUSTRIS, CALTHA VIRGILII, of POPULAGO: in het *Hoogduytsch* MOSZBLUM, of MARTENBLUM; en in 't *Italiaansch* CALTHA AQUATICA. *Verscheydene namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* verscheydene soorten; te weten: *Twee verscheydene soorten.*

I. CALTHA PALUSTRIS FLORE SIMPLICI, of *enkele Water-Goudsbloem;* en II. CALTHA PALUSTRIS FLORE PLENO, of *dubbele Water-Goudsbloem*, van een schoone aanschouwing. Beyde zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen uyt eygener aart, zoo wel een luchtige, zandige, ongemestte, als een welgemestte, doch vochtige of waterige grond: liever een donkere plaats, als een opene vrije lugt. Geeven ieder Zomer beziens-waardige *Bloemen;* doch alleen die met enkele, volkomen rijp *Zaad.* *Grond.*

Konnen felle *Vorst* uytstaan. Werden *vermeenigvuldigt*, eerst, door 't gedagte *Zaad*, 't welk in *September*, met een toeneemende Maan, op een donkere, vochtige plaats, een kleyne vinger diep, d'aarde aanbevolen moet zijn. Ten anderen, zeer bequamelijk door hare *Wortelen*, die men met een wassende Maan van *Maert* of *April* van *d'oude* afneemd, teegens den avond verplant, en door de geheele *Zomer* dikmaal met Water begiet. *Aanwinning.*

KRACH-

CALTHA PALUSTRIS FLORE SIMPLICI. *Tab. 45.*

CAMPANULA PYRAMIDALIS MINOR.

KRACHTEN.

Gebruyk. DE *Water-Goudsbloem*, of *Caltha Palustris*, is een weynig verwarmende. In Wijn gekookt, en daar van een Roemer gedronken, doet gemakkelijk *wateren:* verzagt de pijn der *Nieren* en *Lendenen*: verbeeterd ook de *Maag*, daar uyt drijvende en verteerende alle grove en windachtige slijmerigheyd.

CXVI HOOFDSTUK.

KLOKJENS.

Verscheydene namen. Dit niet onaangenaam *Gewas* werd dus in 't *Neederlandsch* genoemd na de gedaante der *Bloemen*, welke zich niet qualijk vergelijken met de gestalte van een *Klok*. Werd in 't *Latijn* geheeten CAMPANULA: in 't *Hoogduytsch* GLOCKLEIN, en GLOCKEN-BLUME: in 't *Italiaansch* CAMPANELLE, of CAMPANOLA.

Veele Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene zeer aardige, en schone veranderlijke soorten, van een vermakelijke aanschouwing; namentlijk, zeer aardige veranderlijke soorten, I. CAMPANULA MAJOR LACTESCENS, of *Groote blauwe, melkachtige Klokjens*; ook PYRAMIDALIS LUTETIANA, of RAPUNCULUS HORTENSIS LATIORE FOLIO genoemd. II. CAMPANULA LACTESCENS MINOR VULGARIS, of *gemeene kleyne melkachtige Klokjens.* III. CAMPANULA PYRAMIDALIS MINOR FLORE CŒRULEO, ET ALBO, of *kleyne Pyramidaals-wijze opschietende Klokjens*, met een *blauwe*, en ook met een *witte* Bloem. IV. CAMPANULA LACTESCENS MINOR PERSICÆ FOLIO FLORE ALBO, ET CŒRULEO, of *kleyne melkachtige Klokjens*, met *lange Bladeren*, als van een *Perzik*, zoo wel met een *witte* als *blauwe Bloem*; welke ook RAPUNCULUS PERSICÆ FOLIIS werd geheeten. V. CAMPANULA FOLIIS URTICÆ FLORE CÆRULEO, ET FLORE ALBO, of *witte en blauwe Klokjens*, met *Bladeren* van *Netelen*; ook genoemd in 't Latijn CERVICARIA MAJOR, of UVULARIA; en in 't *Neederlandsch* GROOT HALSKRUYD. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. (Vijf in getal.)

Grond. Al t'zamen eevenwel beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, taamlijk wel verzien met oude Paarde- en half Koeye-mist: een opene, vrye plaats, en matige vochtigheyd. Ieder jaar *bloeyen ze* vermaaklijk, en geeven in den Herfst rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude* verdragen. (Bloemen. Zaad.)

Groote blauwe melkachtige Pyramidaals-wijze Klokjens. Het CAMPANULA MAJOR LACTESCENS, of *Groote blauwe, melkachtige Klokjens*, met hare *Takjens* op de wijze van een *Pyramide* opschietende, blijft in deeze Landen zelden langer als drie jaren in 't leeven. Geeft ook, opgekomen zijnde, geen *Bloemen*, voor in 't tweede, doch meest in 't derde jaar; bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*; en vergaat daar meê.

Moet derhalven, t'elkens met een wassende Maan van *April* weer op nieuws werden gezayd in een Pot, gevult met zandige aarde, zomtijds met Water begooten, en gezet op een warme plaats. Hier door werden ze *vermeenigvuldigd*, en dan ook, alhoewel zeer zelden, door aangewassene *jonge Scheutjens*, welke men met een wassende Maan, de geheele *Zomer* door (daar toe bequaam zijnde, en *Wortelen* verkreegen hebbende) van d'*oude* mag afneemen, en tegens den avond verplanten. (Aanwinning.)

Kleyne Pyramids-wijze opwassende Klokjens. Het CAMPANULA PYRAMIDALIS MINOR FLORE ALBO, ET CŒRULEO, of *kleyne Pyramidswijze opwassende Klokjens*, zoo wel met een *witte* als *blauwe Bloem*, krijgd uyt een teedere, dunne, korte, en bruynverwige *veezelwortel* verscheydene *Bladeren*, zittende in 't rond kort en digt bij malkander gevoegd; dik, hardachtig, en stijf recht uyt staande van aart; ontrent een kleyne vinger lang, bij de punt niet wel een kleyne vinger breed, eevenwel daar op 't breedste; na het *Hert* inwendig op 't smalste, en voor eyndigende in een stomp punt: van boven zwart-groen, en blinkende; onder gras-groen, en van binnen voorzien met een melkachtig Zap; aan de randen een kleyn weynig gelijk als *ingesneeden*, en gemeenlijk daar wat omgeslagen; of als *gekruld:* in 't midden begaafd met een dikke en breede Rugge, of *Ader*; waar uyt andere kleyne teedere voortkomen, onder zichtbarer als boven; uytvloeyende na de randen, op de wijze van 't *Lapatum*, of *Patich*, halve-Maanswijze in malkander. In de mond geknauwd, zijn ze lieflijk van smaak, byna als d'Erweten. (Bladeren.)

Uyt der zelver inwendig *Hert* schiet, in 't begin van *May*, gemeenlijk maar een *Steeltje* op, *Pyramidaals-wijze*; een voet, of wat meer, hoog, rond; vercierd met eenige teedere *Streepjens*. Staat stevig, en is taamlijk hard van aart; voorzien met een melkachtig Zap, en een wit marg; van buyten donkergroen-verwig, en blinkende. (Steeltje.)

Aan deeze *Steel* groeyen eenige *Bladeren*, nu uyt d'eene dan uyt d'andere zijde, hol en luchtig boven malkander; rustende op geen byzondere *Steeltjens*, maar zonder de zelve hare voorname *Steel* ten halven onder als omhelzende; ook daar op 't breedste, en voor in een spits punt eyndigende. Tusschen welke andere kleyner en korter *Steeltjens* te voorschijn koomen, op welker bovenste Toppen, als ook ter zijden, langwerpig-ronde, groote, en vijfhoekige *knoppen* uytspruyten, hebbende onder vijf groene, kleyne, en voor spits toegaande *Bladertjens:* die, d'een na d'andere zich openende, een groote *Bloem* vertoonen, 't zij *wit*, of *blauwverwig*; bestaande uyt vijf half-ingesneedene, breede, en voor stomprond toegaande *Bladertjens*, hebbende van binnen vijf geel-witte, en haast vergaande *afhangzeltjens*, gelijk men ziet in de witte Lelyen; rustende op vijf gantsch witte, breede, en ruygachtige voeten: ook in 't midden der zelve een ander recht-opstaande, glad en wit *Steeltje*, waar op drie andere geelwitte, langachtige, recht op staande *Afhangzeltjens*, of dikke *Draadjens*, rusten; duurende langer als de voorgedagte andere vijf. Als ze agt of tien dagen lang open gestaan hebben, vallen ze ter aarden neer, nalatende eenige groene, korte, dikachtige, boven plat en ronde, doch onder spitsachtig-toegaande *knopjens*, gevuld met een kleyn, ontrent rond, Castanienbruyn-verwig, blinkend *Zaad*, 't welk in *Augustus* en *September* tot volkomene rijpheyd geraakt. (Kleyne Steeltjens. Knoppen. Bloemen. Zaad.)

't Zelve in 't voorjaar gezayd zijnde, blijft dikmaal een geheel jaar, wat min of meer, in de aarde leggen, eer men 't ziet opkoomen. Hier door werd deeze soort van Klokjens *vermeenigvuldigd*; en dan noch door hare bij de *Wortel* uytloopende *Jongen*; welke men met een wassende Maan in *April* van d'oude afneemd en verplant. (Aanwinning.)

Het CAMPANULA LACTESCENS MINOR VULGARIS, of *gemeene kleyne melkachtige Klokjens:* LACTESCENS MINOR PERSICÆ FOLIO FLORE CŒRULEO ET ALBO, of *kleyne, melkachtige Klokjens met Persikbladeren, en een blauwe, ook een witte Bloem*; en CAMPANULA URTICÆ FOLIIS FLORE ALBO, ET CŒRULEO, of *witte, en ook blauwe Klokjens, met Bladeren van Netelen*, blijven lange jaren in 't leeven. Geeven niet alleen jaarlijks schoone *Bloemen*, maar ook gemeenlijk ieder *Zomer* rijp *Zaad*. 't Welk met droog weêr gewonnen, en met een wassende Maan van *September* of *April* in een Pot, niet diep gelegt, d'aarde bevolen moet zijn. Doch niet alleen hier door werden ze *aangewonnen*, maar ook eeuwigduerende gemaakt door hare *jonge Wortelen*, met de gemelde Maan in *April* van d'*oude* genomen. (D'andere soorten van Klokjens.)

KRACHTEN.

Gebruyk. DE *Bladeren* en *Wortelen* van *Klokjens*, of *Campanula*, zijn zeer goed en gezond op een *Salade*, of in *Moeskruyden* gedaan, en zoo gegeeten. Want zy zijn aangenaam voor de *Maag*, niet zwaar te verteeren, en geeven taamlijk Voedzel. Verwekken en bevorderen ook de lust tot 't *echte werk*.

CXVII HOOFDSTUK.

RAPONCE.

Verschey-de namen.

WErd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele *kleyn* HALSKRUYD (om dat het voor al de geswollene deelen van den *Hals* zeer dienstig en behulpzaam is), desgelijks WILDE RAPEN genoemd. In 't *Latijn* RAPUNCULUS, RAPONTIUM, of RAPUNCULUM: In het *Hoogduytsch* RABUNTZEL: in 't *Fransch* RAIPONCE; en in 't *Italiaansch* RAPONZOLO, of RAMPONCIOLI.

Zes byzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *zes* byzondere soorten bekend; namentlijk:

I. RAPUNCULUS ESCULENTUS VULGARIS, of *gemeene, kleyne, eetbare Raponce.* II. SPICATUS MONTANUS, of *Berg-Raponce met een geayrde Bloem.* III. UMBELLATUS LUSITANICUS, of *Portugalsche Raponce, met een kroon.* IV. GRAMINEUS, of *Raponce met teedere Bladeren*, op de wijze van *Gras.* V. CAMPANULATUS LINIFOLIUS FLORE CŒRULEO, & ALBO, of *Raponce met witte*, en ook *blauwe Bloemen, als Klokjens*, en boven teedere *Bladeren*, op de wijze van *Vlaskruyd*, doch onder rond. VI. RAPUNCULUS FLORE VIOLACEO, of *Raponce met een uyt den blauwen, of donker-paarschverwige Bloem*, ook genoemd CERVICARIA MINOR. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

wat voor een Grond zy beminnen. Eevenwel beminnen ze al t'zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een-jarige Paarde-mist wel voorzien: liever een opene, vrije, genoegzaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats, ook matige vochtigheyd. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook rijp *Zaad.* Konnen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Gemeene, en Portugalsche gekroonde Raponce. Het RAPUNCULUS ESCULENTUS, of *gemeene Raponce*, en RAPUNCULUS UMBELLATUS LUSITANICUS, of *Portugalsche gekroonde Raponce, bloeijen* in 't tweede jaar; en *Zaad* gegeeven hebbende, versterven ze. Doch 't *Portugalsche* krijgd in deeze Gewesten geen *Zaad*, tot volkomene rijpheyd gerakende, dan alleen met een heete *Zomer.* 't Welk dan, gelijk en dat van 't eerst-genoemde, in *September* of *Maert* jaarlijks met een afgaande Maan, niet diep, weer gezayd moet worden. Dat van de *gemeene Raponce* koomt, op d'aarde neergevallen zijnde, dikmaal van zelfs genoeg te voorschijn.

Naarder berigt van de laatst-genoemde. 't Gedagte RAPUNCULUS UMBELLATUS LUSITANICUS, of *Portugalsche gekroonde Raponce*, is van een aardige aanschouwing. Groeyd zelden meer als een voet hoogte uyt de *Wortel* op. De *Steelen* zijn ruygachtig, rond, en voorzien met langwerpige *Bladeren*, nu uyt d'een dan uyt d'andere zijde der zelve voortschietende. Zijn een weynig scharp, ruyg en hard van aart, aan de randen wat rond; met *Tantjens*, doch niet diep; donker bleek-groen van verwe; zomtijds regt-uytstaande, zomtijds ook gantsch neerwaarts geboogen. Uyt welker bovenste *Hert* vijf, zes, zeven of agt *Bloemen*, uyt hare digt bij malkander gevoegde *Knoppen*, in 't ronde *kroons-wijze* gesteld, voortkomen; groot, van binnen hol; boven in vijf deelen als ingesneeden, en onder omcingeld met vier en vijf groene *Bladertjens*, d'eene om hoog, d'andere om laag gekeerd zittende.

Bladeren en Bloemen.

Het RAPUNCULUS MONTANUS SPICATUS, of *geayrde Berg-Raponce.*, vergaat niet zoo haast, maar blijft langer in 't leeven. Bemind een warme en drooge plaats. *Bloeyd* ieder *Zomer*, doch geeft geen rijp *Zaad*, anders als bij een goede Jaars-tijd. Echter kan ze alleenlijk hier door *vermeenigvuldigd* worden. Men zayd het, niet diep, in een Pot (om 's *Winters* binnens huys gebragt te zijn) gevuld met een zandige aarde, bij een wassende Maan van *September* of *October.* Dan koomt het in 't volgende *Voorjaar* op, en geeft in de tweede *Zomer* d'eerste *Bloemen.* Geayrde Berg-Raponce.

Het RAPUNCULUS CAMPANULATUS LINIFOLIUS FLORE ALBO, ET CŒRULEO, of *witte en blauwe Raponce met Klokjens, en Bladeren van Vlas-kruyd*, blijven lange jaren in 't leeven. Werden niet alleenlijk aangewonnen door haar *Zaad*, 't welk men in *Maert* of *September*, met een wassende Maan, d'aarde moet aanbeveelen, maar ook door aangegroeyde *jonge Wortelen*, die men met de gedagte Maan in *April* van *d'onde* afneemd, en verplant. Raponce met Klokjens, en Bladeren van Vlaskruyd.

Het RAPUNCULUS FLORE VIOLACEO, of *Raponce met een donkere Violette Bloem*, anders ook genoemd CERVICARIA MINOR, of kleyn HALSKRUYD, duurd ook veele jaren. Geeft in den *Herfst*, bij goede drooge tijden, volkomen rijp *Zaad.* Is zeer hard van natuer. Kan niet wel door andere middelen, als alleenlijk door haar *Zaad*, werden *vermeenigvuldigd*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* in een Pot gezayd, warm gezet, en bij drooge dagen een weynig van boven besprengd moet zijn. De daar van voortkoomende *Jongen* geeven in 't tweede, ook wel in 't derde Jaar, voor d'eerste maal hare *Bloemen.* Laten 's *Winters* hare *Bladeren* niet vallen, maar blijven altijd groen. Raponce met een Violette Bloem, anders genoemd hals-kruyd.

KRACHTEN.

DE *Wortelen* van *Raponce*, of *Rapunculus*, zoo wel rauw als in Water gekookt, zijn gematigd van aart, zeer goed en lieflijk, om op Salade gedaan, en zoo gegeeten; ook met Meel en Boter in een Pan gebraden te werden. *Durantes hist. Plant. fol.* 387.

Maken een goede *Maag*, verfrisschen de *mond*, verwekken *eetens*, desgelijks *Byslapens-lust.* Vermeerderen 't *Sog*, of de *Melk* in der Vrouwen Borsten; en geneezen de *Geswollene deelen* ontrent den *hals*, papswijze daar op gelegt. *Lonicer. l.* 2. *c.* 241.

't Gedistilleerde Water deezer *Wortelen*, ook de Wijn, waar in men de zelve gantsch week gekookt heeft, neemd wech al de *Sproetelen* en *Vlekken*; en maakt, daar meê gewasschen, een klaar, zuyver vel. *Dodon. l.* 6. *cap.* 9. *in Addit.*

CXVIII HOOFDSTUK.

MARIETTEN.

Verschey-de namen.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige WILDE RAPE VAN DIOSCORIDES genoemd: in 't *Latijn* VIOLA MARIANA, TRACHELIUM; van eenige MEDIUM, of RAPA SYLVESTRIS DIOSCORIDIS: in 't *Fransch* MARIETTES, en in 't *Italiaansch* MEDIO, RAPO SALVATICO DI DIOSCORIDE, en ook VIOLA MARIANA.

Zeeven byzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* byzondere soorten; als:

I. VIOLA MARIANA FLORE ALBO SIMPLICI, of *Mariette met een witte enkele Bloem.* II. VIOLA MARIANA ALBA PLENIFLORA, of *witte dubbele Mariette.* III. VIOLA MARIANA FLORE PLENO CŒRULEO, of *Mariette met een dubbele blauwe Bloem.* IV. FLO-

RE

VIOLA
MARIANA ALBA
PLENIFLORA

RE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* V. FLORE PALLIDO, of *met een bleeke Bloem.* VI. MARIANA REPENS, of *door de aarde kruypende Mariette.* VII. VIOLA MARIANA AMERICANA, of *Americaansche Mariette.* Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een grond zij beminnen.

Evenwel beminnen ze meest alle een gemeene, goede, zandige en wel-gemestte grond; een warme plaats, en tamelijk veel Water. Verdragen *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter.* Brengen niet alleenlijk ieder *Zomer* aangename *Bloemen* voort, maar ook meest volkomen rijp *Zaad.* Blijven op het hoogste niet langer dan drie jaren in 't leeven.

Aanwinning.

Worden derhalven ieder jaar, of om 't tweede *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, op nieuws in een Pot gezayd. De hier van opkomende *jonge Planten* vertonen, voor de eerstemaal, hare vermaaklijke *Bloemen* in de tweede *Zomer.*

Door de aarde lopende Marietten.

De VIOLA MARIANA REPENS, of *door de aarde lopende Mariette*, is harder dan al de andere: versterft ook zoo haast niet, maar blijft lange jaren in het leeven. Verdraagd *koude Reegenen, Sneeuw*, en sterke *Vorst.* Bemind zoo wel een donkere, als een opene vrije plaats. Geeft noyt eenig volkomen rijp *Zaad* in deeze Landen. Kan echter overvloedig genoeg *vermeenigvuldigd* worden door hare zeer voortlopende *jonge Scheuten*; welke men in *Maert*, met een wassende Maan, kan opneemen en verplanten.

Witte dubbele Mariette.

De VIOLA MARIANA ALBA PLENIFLORA, of *witte dubbele Mariette*, van een zeer bevallijke aanschouwing, krijgd uyt een wit-verwige, zoo wel

Wortel.

Knobbelige als *Veezelige*, ook lieflijk-smakende *Wortel*, drie-hoekig-ronde, teedere, doch harde, bleek-

Steelen.

groene, een weynig blinkende *Steelen*, ontrent twee voeten hoog, wat min of meer, opschietende. Aan de zelve komen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, de *Bladeren* voort, tamelijk hol boven malkander gesteld; gemeenelijk een weynig neerwaarts gebo-

Gedaante der Bladeren.

gen hangende. Zijn ongelijk van grootte; de onderste de kortste en breedste; een kleyne vinger lang, en achter (op het breedste) ontrent eeven zoo breed; doch na voren Herts-wijze in een stomp punt eyndigende; ook aan de randen met kleyne en groote rondachtig toegaande *Tanden* gelijk als *gezaagd*; de middelste of bovenste veel smaller, kleyner, en scharper getand; doch al te zamen donker, of zwart-groen van verwe; hardachtig en rauw van aart; zonder eenige blinkende glantsch; niet onaangenaam van smaak; en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande sterke *Ader*: waar uyt verscheydene andere, ook inwaarts gaande; en uyt die weer zeer veel andere kleyne, haren oorsprong neemen.

Knoppen.

Tusschen deeze *Bladeren* in het bovenste deel, desgelijks uyt de bovenste punten der *Steelen*, schieten veel groene *Knoppen* op, zijnde gesteld in het midden van neegen kleyne, voor spitsze, Stars-wijze geschikte, en onder met eenige scharpe witte ruygheyd vercierde *Bladertjens*: welke met'er tijd opengaande, schoone

Bloemen: zonder Zaad.

Sneeuw-witte *Bloemen* vertonen, doch zonder eenige reuk; een goed lid van een vinger lang doch korter als die met enkele *Bloemen*; dik, rond, voor open gesteld, en bestaande uyt vier-, en vijfentwintig hayrige, breede, langwerpige, voor spits en stomp-toegaande, alleen ten halven na vooren van malkander gescheydene *Bladertjens*: welke inwendig houden eenige groene, dikke, opstaande *Draadjens*, en geele *Afhangzeltjens.*

Aanwinning.

Met'er tijd vergaan deeze *Bloemen*, en vallen ter aarden neer, zonder eenig *Zaad* achter te laten. Eevenwel kan deeze soort van *Marietten* door aangegroeyde *jonge Worteltjens*, op de hier boven aangeweezene wijze, genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Americaansche Mariette.

De VIOLA MARIANA AMERICANA, of *Americaansche Marietten*, zijn een schoon en aanzienelijk *Gewas*; in deeze Landen met hare vierkante *Steelen* opschietende ter hoogte van derdehalve voet. Aan de zelve groeyen cierlijke *Bladeren*, niet regt teegens malkander over, maar onordentelijk boven malkander aan beyde zijden. Zijn donker-groen van verwe: aan de randen *Zaags-wijze getand.* Rusten op korte *Steeltjens*, en zijn in het midden voorzien met sterke *Aderen.*

Grond.

Deeze soort bemind een zandige, goede grond; met een weynig twee-jarige Paardemist, een-jarige Hoenderdrek, en eeven zoo veel Veenaarde doormengd: een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats; voor alle *Ooste-* en *Noorde-winden* bevrijd; en niet te veel *Water.*

Bloemen,

Geeft elke *Zomer* aangename roode *Bloemen*, uyt een geele *Kelk*, of *Huysje*, cierlijk te voorschijn komende. Zitten op ieder bovenste punt der *Steelen*; doch op elk der zelve niet meer als een eenige. Onder de *Kelk* zijn ze vercierd met eenige groene *Bladertjens*; waar uyt ze schijnen als voort

zonder Zaad in deeze Landen.

te spruyten. Tot noch toe heeft men'er geen rijp *Zaad* van bekomen; vermits de *Bloemen* gemeenelijk verderven en neervallen, zonder een *Zaadknop* te zetten.

Aanwinning,

Dit *Gewas* is wel niet al te teer van aart; kan echter op geenerley wijze veel *koude Herfst-reegenen*, *sterke Winden*, of *felle Vorst* verdragen. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* (het *Zaad* bekomen hebbende) niet diep in een Pot gezayd, en op een warme plaats gesteld geweest zijnde, in het begin van *October*, wat eer of later, na de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, binnens huys gebragt, op een bequame luchtige plaats, waar in niet als bij vrie-

en waarneeming.

zend Weêr word gevuurd; gedurende de geheele *Winter* onderhouden met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, van onder in een Pan aan de aarde gegeeven; en niet voor in het begin van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten in de Zonnestralen gesteld: doch wel gedekt voor veel *Reegen*, koude *nagten*, *hayrige* of *schrale Ooste-* en *Noorde-winden.*

Andere aanwinning.

Deeze soort kan in onze koude Gewesten alleen *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, 't welk langzaam geschied. Deeze neemt men met een wassende Maan in *April* voorzichtig van de oude af, en men verplant ze in een andere Pot. Zie hier bij na de *Hoofdstukken* van de DAMASTBLOEM, en WELRIEKENDE NAGTBLOEM.

KRACHTEN.

Dod. l. 6. c. 8.

DE *Wortel* van *Marietten*, of *Viola Mariana*, is verkoelende, en een weynig te zamentrekkende van aart. Gezoden, en als, of in een Salade gebruykt, verfrischt ze de Maag; verwekt eetenslust; geeft tamelijk voedzel aan het Ligchaam, en neemt wech de brand van de *Gal.*

Durant. lib. Herb. fol. 476.

De *Bloemen* in Wijn gezoden, en daar meê gegorgeld, word zeer gepreezen teegens de *gezwellen* in de *Keel*; en de hittigheyd der *Amandelen.* Stild ook de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen.

CXIX HOOFDSTUK.

STEENLATTOUW.

Verscheyde namen.

Et dien naam is deeze schoone *Plant* in het *Neederlandsch* bekend. Word in 't *Latijn* geheeten PETROMARULA, LACTUCA PETREA, en RAPONTICUM MAJUS CRETICUM FLORE PURPUREO: in het *Italiaansch* LATTUGA

TUGA PIETROSA, PETROMARULA, of RAPONTICO MAGGIORE DI CANDIA.

Wat voor een aarde deeze Plant bemind. Zij bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, een-jarige Hoenderdrek, en goede Veengrond, wel door malkander gemengd: matige vochtigheyd: een opene, luchtige, warme plaats, voor alle koude *Winden* bewaard. Valt teeder van aart. Kan gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, of eenigerhande *Vorst* verdragen. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, niet diep, gezayd zijnde, in het laatste van *September*, of het begin van *October*, binnens huys worden gebragt, op een bequame, luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd; gedurende de *Winter* met een weynig lauwgemaakt Reegen-water van boven begoten; en niet voor in het begin of ten halven van *April* met een zoete Reegen weer buyten gesteld, doch wel gewagt voor *koude nagten*, veel *Water*, en *schrale Winden*.

Hoe ze waargenomen moet worden.

Wortel. Zij blijft eenige jaren in het leeven. Is inwendig voorzien met een aangenaam Melkachtig *Zap*. Schiet in deeze Gewesten op tot de hoogte van twee Maatvoeten, wat meer of minder, uyt hare ronde, dikke lange en witte *Wortel*. Heeft groote, schoone, lange *Bladeren*; donker-groen-verwig; onder blinkende, en wat paarsch; met veele zichtbare doorlopende *Aderen* inwendig begaafd. De lengte is van ontrent een hand; de breedte van drie vingeren; ook wel een weynig meer of minder: gescheyden in vijf, zeeven, neegen, of elf deelen, na geleegentheyd van hare grootte: rondachtig, doch voor met een punt: rondom aan hare randen aardig gezaagd. Staan twee en twee aan een doorgaande *Steel* ontrent teegens malkander over; en voor eyndigen ze in een, zijnde het grootste en breedste van alle.

Bladeren.

Bloemen; zonder rijp Zaad in deeze Landen. Deeze *Plant* voortgekomen zijnde, geeft in de tweede *Zomer* hare eerste *Bloem*, en daar na ieder jaar. Deeze *Bloemen* zijn van een schoone aanschouwing, purpur-verwig; veelvoudig en digt bij malkander *Ayrswijze* in groote *Trossen* gesteld. Duuren tamelijk lang; en als ze vergaan, worden ze blauw. Rusten op ronde gestreepte *Steelen*, voorzien met kleyne groene *Bladeren*, opwaarts gekeerd. In deeze koude Gewesten komt'er noyt eenig rijp *Zaad* van.

Waarschouwing. Als nu de *Bloemen* zijn te niet gegaan, en de *Steel* tot boven de *Wortel* is afgesneeden, loopt de *Wortel* zelfs, door te veel vochtigheyd, groot gevaar, van te zullen verderven. Moet derhalven dan nauw hier voor gewagt worden, tot dat ze in 't begin van *Maart*, of ook wel eerder, weer nieuwe *Bladeren* maakt, en voortwast: want tot op dien tijd toe staat ze rustende stil.

Aanwinning. Kan in deeze Landen door geen ander middel worden *aangewonnen*, als door *Zaad*, 't welk uyt *Candien*, *Italien*, *Spaanje*, of andere heete Gewesten, is overgezonden. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de CARDINAELSBLOEM.

K R A C H T E N.

Gebruyk der Wortel. DE *Wortel* van *Steenlattouw*, of *Petromarula*, noch niet gebloeyd hebbende, is matig warm en vocht van aart.

In Water gezoden, en als een Salade, of ook bij andere spijzen gegeeten, desgelijks met Meel en Boter in een Pan gebraden, geeft goed voedzel aan het Ligchaam, versterkt de *Maag*; maakt lust tot het *Echtwerk*, en doed gemakkelijk *wateren*.

CXX HOOFDSTUK.

P A L M A R I A.

Namen. En aardig *Gewas*, van een zeer bevallijke aanschouwing, word dus genoemd in het *Latijn*; en veeltijds in het *Neederlandsch*; maar ook wel gemeenelijk in deeze taal HANDEKENSKRUYD, om dat de *Bladeren* deezer *Plant*, vlak uytgebreyd zijnde, de gedaante van een *Hand* vertonen. Het *Zaad* hier van is mij uyt AMERICA toegezonden, en gelukkig bij mij voortgekomen.

Hoe van den Autheur gequeekt uyt Zaad, hem uyt America toegezonden. Is uyt eygener aart langleevende, en niet haast vergaande, inzonderheyd, wanneer men'er wel agt op neemt. Bemind van naturen een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Koeyemist, en wat Mol der oude van binnen verdorvene Boomen doormengd: een opene, luchtige, wel ter Zon staande plaats, beschut voor alle koude *Ooste-* en *Noordewinden*; vermits ze de zelve geenzins kan verdragen: in de *Zomer* matige vochtigheyd; maar in de *Winter* (wanneer men ze in een Pot binnens huys moet stellen, eerst op een luchtige plaats, zoo lang als het mogelijk is; daar na, als het sterk begind te *vriezen*, op een warmer, waar in dikmaal door een yzeren Oven word gevuurd) zeer weynig Water; en dat noch eeven warm of lauw-gemaakt; vermits ze teeder van aart is; ook op geenerley wijze in de *Herfst*, of *Wintertijd* eenige *Rijp* of *Vorst* kan verdragen. Moet derhalven al straks in of na de Maand *September* bij tijds wel gewagt, en binnens huys gezet zijn.

Wortel. Heeft een bleek-bruyn-verwige *Wortel*, doch van binnen grijs-wit: ontrent rond, dik, Knobbelig, en in verscheydene andere, zoo wel groote als kleyne houtachtige *zijde-scheuten* verdeeld.

Bladeren. Uyt welke, in het laatste van *April*, of begin van *May*, jaarlijks worden voortgebragt eenige *Steelen*, twee, drie, of ook wel meer voeten hoog, rondachtig van aart; zich gemeenlijk in het midden, en ook na boven toe, verdeelende in eenige weynige andere *zijde-takken*, bleek-groen van verwe. Aan welke uytspruyten beziens-waardige *Bladeren*, rustende op matig-lange *Steeltjens*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steel*, hol en luchtig boven malkander gesteld. Zijn tamelijk groot; gescheyden in *vijf deelen*, of *ingesneedene punten* (van welke de twee onderste de kleynste, de twee andere volgende wat grooter zijn; en 't vijfde in 't midden het grootste, ook vrij spitzer van punt is), op de wijze van RICINUS, of *Wonderboom*: of veel meer als RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS, of *Welriekende groote Brommelbeziën zonder Doornen*; ook op de zelve manier vlak uytgebreyd, en steevig staande; matig dik, en hard van aart; een weynig blinkende van verwe; boven eerst donker-, daar na bleek-groen; onder noch bleeker; aan de randen aardig en net getand, of gezaagd. Ieder deezer *deelen* heeft in 't midden een groote sterke *Ader*; waar uyt veel andere kleyne en zeer zichtbare ter zijden door het geheele *Blad* voortvloeyen. en der zelver zonderlinge gedaante.

Knoppen. Boven op de uytsteekende punten ziet men voortkomen tien, twaalf, en ook wel meer, digt bij en boven malkander *Ayrs-wijze* gestelde, niet zeer kleyne, langwerpig-ronde, wat blinkende, groen-verwige *Knoppen*: uyt welker bovenste punten (van een zeer wonderlijke aanschouwing) twee, drie, vier, vijf, of meerder *Bloemen* te gelijk, doch uyt elke *Knop* niet meer als eene, te voorschijn komen. Zijn zonder eenige reuk; kleyn, rustende op lange, dunne *Steeltjens*, gemeenelijk regt-opstaande, doch zommige ook wel een weynig neerwaarts gebogen; bleek-rood van verwe: bestaande uyt vier kleyne, voor spits-rond toegaande *Bladertjens*; in gedaante en grootte die van het EPIMEDIUM

Bloemen.

PALMARIA.

MEDIUM HERBA, of *Epimediumkruyd*, niet zeer ongelijk: houdende van binnen eenige weynige, zeer kleyne *Knopjens*, gelijk men ook in andere *Bloemen* ziet.

Zaad. Als ze eenige weynige dagen hebben open-gestaan, vergaan ze in haar zelven, en vallen op de aarde neer: geen volkomen rijp *Zaad* nalatende, anders als bij zeer heete *Zomers*, in onze koude *Neederlandsche* Gewesten. Doch deeze *Plant* kan niet alleen *aangewonnen* worden door dit *Zaad*, maar ook door de bij de *Wortel* uytschietende *jonge Scheuten*: welke men, als ze *Veezelwortelen* hebben bekomen, met een wassende Maan van *April* verplant in een Pot, gevuld met de boven genoemde aarde.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Gebruyk der Bladeren en Wortelen. DE *Bladeren* en *Wortelen* deezer *Plant*, ook het uytgeparste *Zap* der zelve, worden, niet zonder voordeel, gedaan bij de dingen, welke bereyd worden om te zuyveren; daar van een *Zalf* of *Plaaster* gemaakt. Want ze neemt wech de *Schurftheyd*, en zuyverd het *Vel* van allerley *vlekken* en onreynigheyd. Eeven het zelve vermag ook het uytgeparste *Zap* der *Bladeren* voor zich zelven alleen; vermengd met een weynig Edik en Spaansche Wijn; een uur lang gekookt; dan het *vel* daar meê 's morgens en 's avonds gewreeven.

CXXI HOOFDSTUK.

BRAZILIE-PEEPER.

Namen. DUs in het *Neederlandsch*, maar in 't *Latijn* genoemd CAPSICUM BRASILIANUM, CAPSICUM INDICUM, of PIPER BRASILIANUM: in het *Hoogduytsch* INDIANISCHER PFEFFER: in het *Fransch* GUINEE, of ook POJURE D'INDE; en in 't *Italiaansch* CAPSICO INDIANO, of PEPE DI BRASILIA.

Veele veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend veele veranderlijke soorten, te weeten:

I. CAPSICUM BRASILIANUM FRUCTU ROTUNDO, of *Braziliaansche*, anders *Indiaansche Peeper met een ronde Vrucht*. II. FRUCTU OBLONGO, of *met een lange Vrucht*. III. FRUCTU LONGO TRIANGULARI, of *met een drie-hoekige lange Vrucht*. IV. FRUCTU CORDATO, of *met een Hert gelijkende Vrucht*. V. FRUCTU CORNUTO, of *met een Vrucht als een Hoorn*, en diergelijke zeer veel andere. Ook CAPSICUM FRUTESCENS FRUCTU CERASINO, of *Boomachtige Peeper, met Vruchten als Karssen*; anders geheeten AMOMUM PLINII, of *Amomum van Plinius*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, behalven alleen de laatst-genoemde soort.

Wat voor een grond zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige aarde, met tweejarige Paardemist, en een weynig een-jarige Hoenderdrek doormengd: een opene, luchtige plaats, voor alle koude Winden beschut, en matige vochtigheyd; vermits ze door een weynig te veel eeven zoo lichtelijk verderven, als ze door groote hitte dies te bequamer groeyen.

Hoedanig men handelen moet ontrent het Zaad, uyt warmer Landen bekomen. Teegens de *Winter* versterven ze. Moeten derhalven ieder jaar, als men 't *Zaad* uyt warmer Landen heeft ontfangen, op de volgende wijze de aarde aanbevolen worden.

Neem een of meer Potten, na de verscheydenheyd der *Zaden*. Vul de zelve met de hier boven beschreevene grond; en leg'er uw *Zaad*, hol en luchtig, boven in, niet dieper dan een stroobreedte, met een wassende Maan van *April*. Graaf dan een kuyl in de aarde, ter diepte van een Knie. Vervul de zelve met varssche warme Paardemist, en zet de Pot, tot aan de bovenste rand toe, daar in, op zulk een plaats, dat de Zonnestralen onverhinderd daar op speelen mogen. Als nu na tien of twaalf dagen de Mist hare warmte heeft verloren, moet men de Pot daar uyt neemen, desgelijks de Mist, en weer varssche in de kuyl doen; ook de Pot op nieuws daar in zetten. Dus handelende, zal het *Zaad* veel eerder te voorschijn komen, en een volkomene schoone *Vrucht* geeven; doch noyt eenig rijp *Zaad* in deeze koude Gewesten.

Boomachtige Peeper, met Vruchten als Karssen. Het CAPSICUM ARBORESCENS *sive* FRUTESCENS FRUCTU CERASINO, of *Boomachtige Peeper met Vruchten als Karssen*, is veel harder van aart, en sterker om ongemakken te konnen uytstaan. Bemind een gemeene, goede, zandige, of ook andere, doch met oude Paarde- en Koeyemist wel-voorziene grond: een zeer warme plaats, en veel Water. Geeft ieder *Zomer* kleyne wit- en vijf-gebladerde *Bloemen*, inwendig voorzien met eenige roode *Nopjens*. De geheele *Zomer* door tot in de *Winter* toe worden ze gedurig weer vernieuwd. In de *Herfst*, of *Winter*, ziet men ronde *Vruchten*, zich vergelijkende met een *Kars*; eerst blinkend-groen; daar na met een aangenaam-geele, en eyndelijk met eén bevallijke schoon-roode verwe vercierd. Het meeste van de *Winter*, ja de geheele *Winter* door, blijven ze ('t welk een zeer lustige en aardige aanschouwing veroorzaakt) hangen aan hare *Takjens*, die, gedurende het eerste en tweede jaar, gantsch groen, maar, ouder wordende, bruyn-verwig zijn. Want dit *Boomachtig Peeper-Gewas* draagd (eeven gelijk de *Oranjeboomen*) te eener tijd niet alleen *Bloemen*, maar ook *groene*, *geele*, *roode*, of gantsch *rijpe Vruchten*; in welke laatste volkomen *Zaad* word gevonden, geel-verwig, rond, en plat.

Aanmerkelijkheyd ontrent de zelve.

Hoe men deeze soort moet behandelen. Alhoewel deeze soort harder van aart is als eenige der andere, zoo kan ze echter gantschlijk niet verdragen de strenge *koude* der *Winter*. Moet derhalven, in een Pot, of houte Bak, gezet zijnde, in het begin van *October* binnens huys gebragt, voor de *Vorst* wel gewagt, en tot verscheydene malen met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van onder voorzien, of van boven begoten worden, vermits ze veele *Wortelen* maakt (wit-verwig; in deeze Landen uyt eygener aart vier, ook vijf voeten hoog, Struvels-wijze, met veele *Takken* uytschietende) en daar door ook al hare *Bladeren* behoud: die anders lichtelijk inkrimpen en afvallen zouden. Eevenwel, als men haar ontrent half *April*, met een aangename Reegen, weer buyten heeft gesteld, blijven ze niet langer aan hare *Takken*, maar vallen neer: doch dan ziet men weer nieuwe in der zelver plaats voortkomen.

Gestalte der Bladeren. Deeze *Bladeren* zijn nauwlijks een kleyne vinger lang; niet wel de zelve vinger-breed. Spruyten uyt op beyde de zijden der *Steel*, boven, maar niet regt teegens over malkander. In het midden zijn ze breedst; voor spitsachtig eyndigende; dun van substantie; aangenaam donker-groen van verwe, zomtijds met eenige bleekheyd vermengd. De randen zijn oneffen, een weynig uyt en in, hoog en laag gaande, inwendig voorzien met een regt-doorgaande, bleeke, groote *Ader*, uyt welke kleyne voortvloeyen.

Aanwinning. Zij word in deeze Landen *aangewonnen*, eerst door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *April* niet diep, hol en luchtig, de aarde aanbevolen moet zijn. *Ten anderen*, door hare bij de *Wortel* uytgeschotene *jonge Looten*, die van zich zelfs genoeg *Wortelen* vatten. Op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, moet men ze van de *oude* afneemen en verplanten, ten minsten twee of drie jaren oud zijnde.

KRACH-

KRACHTEN.

Matth. l. 2. c. 153.

HEt *Zaad* van *Brazilie-Peeper*, of *Capsicum Brasilianum*, is hitzich en droog in den vierden graad, derhalven niet dienstig, om inwendig gebruykt te worden, behalven op de volgende wijze.

Durant. hist. Plant. fol. 344.

Men hange de *Vruchten* met het *Zaad*; rijp zijnde, binnens huys op. Daar na drooge menze met een weynig *Meel* bij een langzaam vuur. Dan in kleyne stukjens gesneeden, en bij elk *Once* daar van een *pond Meelbloem* gedaan, bereyde men dit tot een *Deeg*: men doe het wel rijzen, en men maak'er *Biscuit* of *Tweebak* van, welke men, als men 't gebruyken wil, in een Vijzel stoot tot fijne stof.

Fuchs. hist. Pl. c. 281.

Dit *Poeder* in spijzen gedaan, geeft de zelve een lieffelijke geur, en aangename smaak. Verdrijft krachtig de *Winden*. Maakt een grage *Maag*, en een *klaar Gezicht*.

'S Morgens een *Scrupul* hier van met Wijn, of Hutspots-nat, ingenomen, doed alle *slijmerige vochtigheeden* scheyden, en verteerd de zelve. Maakt een goede *verdouwing*: jaagt het *Water* uyt de *Blaas*, en het *Lighaam*: is goed voor de *Borst*: versterkt het *Ingewand*: verdrijft het *Slijm* en *Zand der Nieren*, met Water van Steenbreeker, of *Saxifragia* ingenomen. *Camerar. l. 2. c. 87.*

Dodon. in Add. lib. 24. c. 26.

De *Vrucht* met zijn *Zaad* driemaal vierentwintig uuren lang in Brandewijn geweykt; en daar meê de *lamme* of *geraakte Leeden* gewreeven, versterkt de zelve.

CXXII HOOFDSTUK.

HERTSGESPAN.

Namen.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* CARDIACA, of LYCOPSIS: in 't *Hoogduytsch* HERTSZGESPAN: in 't *Fransch* AGRIPAULME; en in 't *Italiaansch* LICOPSIDE, of CARDIACA.

Grond. Plaats.

Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zandige, doch wel-gemestte aarde: heeft zoo lief een opene luchtige, als schaduwachtige plaats; en wil veel Water. Verdraagd allerley ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyd* in de *Zomer* niet alleen, maar geeft ook volkomen rijp *Zaad*; en blijft eenige jaren lang in 't leeven.

Aanwinning, door Zaad, en jonge Scheutjens.

Word *vermeerderd*, *eerst*, door het gemeldde haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep gezayd moet zijn. Daar na, door hare aangewassene *jonge Scheutjens*; welke men op de gemeldde tijd van de *oude* afneemt, en verplant. Door het neergevallene *Zaad* komen dikmaal, op de plaats daar deeze *Planten* gestaan hebben, overvloedig genoeg *jonge* voort; welke men in de tweede *Zomer* voor de eerstemaal ziet *bloeyen*. Lees hier bij de *Hoofdstukken* van het MALROVE, VERKEERD NEETELKRUYD, en GELIDKRUYD.

KRACHTEN.

Dod. l. 4. c. 9.

HErtsgespan, of *Cardiaca*, is warm en droog in den tweeden graad; daar neevens afvagende, zuyverende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Fuchs. hist. Pl. c. 149. Tabern. l. 2. c. 10. Camerar. l. 4. c. 111.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of anders een Leepel vol van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, is zeer goed teegen *vergif*; de *vallende Ziekte*; voor alle *verkrompene* en *lamme Leeden*; de *klopping*, *beeving*, *flauwheyd* en andere, inzonderheyd koude gebreeken van *het Hert*: ook voor de *Kramp*. Drijft uyt de *Nageboorte*: opend de verstoptheyd des *Ingewands*: doed het *Water der Blaas* voortkomen: dood de *Wormen*: verwekt de *Maandstonden*: verligt de Vrouwen in het *Baren*: doed de *Fluymen* gemakkelijk lossen, en ontlast de *Longe* van alle rauwe vochtigheeden. *Lonicer. l. 2. c. 227.*

De gekneusde *Bladeren*, of het *Poeder* daar van, op *gezwollene Borsten* gelegt, helpen de zelve. Zuyveren en geneezen ook de *Wonden*; en doen het *bloeden* ophouden. *Lobel. l. 2. fol. 610.*

Dit *Kruyd* op de *Bijkorven* gehangen, doed de *Bijen* bij een vergaderen, en bij malkander blijven, wijl de reuk van het zelve haar zeer aangenaam is.

CXXIII HOOFDSTUK.

CARLINE.

VAn veele dus in het *Neederlandsch* genoemd: in het *Latijn* CARLINA, CAROLINA, of ook CHAMÆLEON: in het *Hoogduytsch* EBERWURTZ: in het *Fransch* CARLINE; en in 't *Italiaansch* CHAMELEONE, en CARLINA. *Namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene aardige, bezichtigens-waardige soorten; namentlijk: *Verscheydene soorten, van welke hier vijf genoemd worden.*

I. CARLINA VULGARIS ELATIOR, of *gemeene Carline, wat hooger opschietende* als de andere; ook genoemd LEUCACANTHA, of CHAMÆLEON VULGARIS. II. CARLINA MINOR FLORE PURPUREO, of *kleyne Carline met een purpure Bloem*. III. CARLINA MINOR MAGNO FLORE, of *kleyne Carline met een groote Bloem*; anders ook geheeten CHAMÆLEON ALBUS DIOSCORIDIS, of *witte Chamæleon van Dioscorides*. IV. CARLINA SYLVESTRIS, of *wilde Carline*. V. CHAMÆLEON ALBUS SALAMANTICENSIS, of *witte Chamæleon van Salamanca*; en noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met Mol der verrotte Boombladeren doormengd; niet veel Water; gantsch geen vettigheyd; en een opene, luchtige plaats. *Grond, Plaats.*

De CARLINA VULGARIS ELATIOR, of *gemeene Carline*, ende CARLINA MINOR FLORE PURPUREO, of *kleyne Purpure Carline*, blijven lange jaren in 't leeven. Brengen, na dat ze uyt *Zaad* zijn aangewonnen, hare eerste *Bloemen* eerst voort in 't tweede, ook in 't derde jaar: doch geeven in deeze koude Gewesten zelden rijp *Zaad*, ten zij bij heete *Zomers*. Verdragen, warm gezet zijnde, felle koude, en alle andere ongeleegentheden des tijds. Werden *vermeenigvuldigd*, zoo wel door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April*, niet diep, in een Pot d'aarde word aanbevolen, en voor al niet te vochtig gehouden; als door aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van d'*oude* afneemt, en verplant. *Gemeene, en kleyne purpure Carline.*

De CARLINA MINOR MAGNO FLORE, of *kleyne Carline met een groote Bloem*, duurd uyt eygener aart niet langer dan eene *Zomer*. *Bloeyd* in warme Landen, uyt ingeplantede eygenschap; ook wel, voor d'eerste maal, uyt het van warme Oorden bekoomene *Zaad* opgeschoten (na dat men 't met een wassende Maan van *April* heeft gezayd, en droog gehouden) zomtijds in onse Gewesten in 't laatste van *Augustus*, of 't begin van *September*, en versterft daar meê; doch geeft dan zeer zelden eenig volkoomen *Zaad*; inzonderheyd als'er veel Regen is gevallen, waar door 't zelve schielijk verderfd. Maar gemeenlijk ziet men haar in onze Landstreek niet voor het tweede, en ook dikmaal het derde jaar (gelijk mij op verscheydene tijden in mijnen *Thuyn* *Kleyne Carline, met een groote Bloem.*

binnen

Hoe de zelve moet waargenomen werden. binnen *Groeningen* meenigmaal is gebeurd) een *Bloem* te voorschijn brengen, als men haar in een Pot gesteld, voor te veel water door de geheele *Zomer*, voornamentlijk in den *Herfst*, wel bewaard; in *October*, boven droog zijnde, op een luchtige plaats binnens huys gebragt, de geheele winter over haar geen, of weynig vochtigheyd gegeeven, wel droog gehouden, en niet voor in 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, weer buyten gezet, ook voor *koude nagten*, *hayrige winden*, inzonderheyd voor veel *Water*, zorgvuldig gewagt heeft: gelijk ik door eygene ervarenheyd zoo veelmaal heb bevonden. Dan eerst brengd ze in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad* voort; voornamentlijk als men ze, zoo wel bij nacht als bij dag, 't zy dat de *Bloem* noch gesloten, of dat ze open is, wel dekt voor veel *Reegenen*. Hier na vergaat ze van zelfs.

Aanwinning. Moet derhalven in 't *Voorjaar*, met de genoemde Maan van *April*, door *Zaad*, in een Pot, niet boven een stroobreedte diep, d'aarde, niet te vochtig zijnde, weer aanbevolen, en deezer wijs eeuwigduerend gemaakt worden.

WildeCarline, en witte Chamæleon van Salamanca. De CARLINA SYLVESTRIS, of *witte Carline*, en de CHAMÆLEON ALBUS SALAMANTICENSIS, of *witte Chamæleon van Salamanca*, blijven van naturen niet meer dan een jaar in 't leeven, zoo wel in deeze als in andere Landen. Beminnen een warme en opene lucht. Werden op de genoemde Tijd, en Maan, in *April* in een Pot, niet diep, gezayd, en op een wel ter *Zon* geleegene plaats gesteld. Geeven hier wel *Bloemen*, maar noyt rijp *Zaad*.

KRACHTEN.

Dod. l. 25. c. 8. DE *Wortel* van *Carlina*, welke alleen in de Genees-konst werd gebruykt, is warm in den tweeden, en droog in den derden Graad, ook fijn van deelen.

Tragus l. 2. c. 108. Apul. de Herb. Med. c. 25. In Wijn gezooden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, dood de *Wormen*; doet *Zweeten*; is goed teegens, en bewaard de mensch voor de *Pest*, ook voor allerley *vergif*. Bevorderd krachtig de *Watermaking*. Opend de verstoptheyd van *Lever* en *Milt*; verwekt de *Maandstonden*: helpt de geene, die een hooge val gedaan, en zich van *binnen verzeert* hebben; *Diosc. l. 3. c. 22.* desgelijks de *Waterzuchtige*; die van *pijn in de Lendenen*, of *Sciatica*; van 't *Fleresijn*, en van de *Kramp* geplaagd werden. Versterkt het *Hert*; breekt de *Steen*, geneesd de beeten der *giftige dieren*, ook de *trekking* en *spanning der zenuwen*.

Ægin. lib. 7. cap. 3. De *Wortel* in de Mond gehouden, of daar aan geknauwt, verdrijft de *Tandpijn*.

Een wijltijds in Edik geweykt, en daar meê gewasschen, of gewreeven, geneest de *Crauwagie*, of *Schurftheyd*, en andere onreynigheeden der *huyd*.

CXXIV HOOFDSTUK.

WILDE SAFFRAAN.

Verscheyde namen. IN 't *Neederlandsch* dus genoemd: in 't *Latijn* CARTHAMUS, of CNICUS: in 't *Hoogduytsch* WILDSAFFRAN: in 't *Fransch* SAFFRANSAUVAGE; en in 't *Italiaansch* CARTAMO, CNICO, CROCO HORTENSE, ZAFFRANO SARACINESCO, en SAFFRANO SELVATICO. Sommige noemen ze ook in 't *Latijn* CROCUS SARACENUS.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* onderscheydene soorten; te weeten:

I. CARTHAMUS SATIVUS FLORE RUBRO, of *tamme wilde Saffraan met een roode Bloem.* II. CARTHAMUS SYLVESTRIS FLORE LUTEO, of *wilde Veld-Saffraan met een geele Bloem*, ook ATTRACTYLIS genoemd. III. CARTHAMUS PERENNIS, of *altijd-blijvende wilde Saffraan*: zijn niet van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met een of twee-jarige Paarde-mist wel voorzien: een opene, luchtige, bequaam geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê. Aanwinning. Werden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer gezayd, niet boven een stroobreedte diep, en hier door genoegzaam *vermeenigvuldigd.*

Altijdblijvende wilde Saffraan. Het CARTHAMUS PERENNIS, FLORE CŒRULEO, of *altijd-blijvende wilde Saffraan met een blauwe Bloem*, is hard van aart. Kan felle *Vorst*, veel *Water*, en alle ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade uytstaan. *Bloeyd* elke *Zomer*, maar brengd in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad* voort. Werd echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door d'aangewassene jonge *Wortelen*, welke d'aarde geweldig doorloopen; zoo dat deeze soort uyt de gemelde *Wortelen*, twintig, dertig, veertig, en noch meerder voeten van de plaats, daar ze voor vier of vijf jaren gezet was, weer opkoomt. Deeze steekt men uyt in de Maand van *April*, met een wassende Maan, en men verplant ze.

KRACHTEN.

HEt Zaad van *wilde Saffraan*, of *Carthamus Sativus*; 't welk alleen in de Genees-konst werd gebruykt, en waar van 't beste uyt *Egypten* koomt, is verwarmende in den eersten, en verdroogende in den tweeden Graad. *Mesues lib. Simp. c. 11.*

De *Bloemen* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of van de gedroogde *Bloemen* een *Drachma* met Wijn, of Honig-water ingenoomen, is goed voor de *Geelzucht*; en opend ook de verstoptheyd van de *Leever*. *Dod. l. 12. cap. 5.*

Een *Drachma* van 't *Zaad* met Anijs (maar geenzins alleen) gestooten, en gebruykt met Hoender-nat, of ook 't uytgeparste *Zap* daar van met Honigwater gedronken, doet zagtjens *purgeeren*: is goed teegens 't 't *Colijk*: drijft uyt alle *taye Fluymen* en waterachtige vochtigheyd: geneest de *kortademheyd*, en de *hoest*: neemt wech alle verstopping van de *borst*: maakt een *heldere stem*, en vermeerderd het *Zaad*. *Diosc. lib. 4. cap. 190. Matth. lib. 4. cap 182. Fuchs. Hist. Pl. cap. 156.*

Het *Diacarthamum*, zijnde een *Compositie*, gemaakt van dit *Carthamus-Zaad*, en in d'Apotheeken wel bekend, heeft dezelve uytwerking, als men een half once t'effens daar van inneemd. *Durant. Herb. fol. 97.*

Het *Carthamus Sylvestris flore luteo*, of *witte Veld-Saffraan met een geele Bloem*; is verdrogende en verdeelende van aart.

De *Bladeren*, de Toppen, of 't *Zaad* gestooten, en met een weynig Peper in Wijn gebruykt, helpt de geene, welke van *Scorpioenen* en andere *giftige Dieren*, zijn gestooken of gebeeten. Geneest ook de *loopende gaten*, en allerley *kankerige Zweeringen*. *Camerar. l. 3. c. 14.*

CXXV HOOFDSTUK.

DISTEL.

Namen. DUs van elk genoemd, zoo in 't *Neederlandsch* als *Hoogduytsch*, in 't *Latijn* CARDUUS: in 't *Fransch* CHARDON: in 't *Italiaansch* CARDO.

Veelerley. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele beziens-waardige soorten; van welke ik eenige der voornaamste (de gemeene en slechte ter zijden stellende) hier zal vertoonen; niet alle zijnde van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Deeze nu zijn:

Beziens-waardige ſoorten.

I. CARDUUS BENEDICTUS, in 't *Neederlandſch* gemeenlijk geſegt CARDOBENEDICT. II. CARDUUS STELLATUS LEUCOII FOLIO, of *Starre-diſtel met Bladeren van Stok-violieren.* III. CARDUUS LACTEUS, *ſive* MARIÆ, of *Marien-diſtel*, anders, *met witte melkachtige aderen doorloopene Diſtel*; van welke drie ſoorten werden gevonden; als (1) MAJOR, of *groote.* (2) MEDIUS, of *middelbare.* (3) MINOR, of *kleyne.* IV. CARDUUS FULLONUM, *ſive* DIPSACUS, of *Volders kaarden*, zoo wel *tamme* als *wilde.* V. CARDUUS FULLONUM FLORE ALBO, of *Kaarden met een witte Bloem.* VI. CARDUUS STELLATUS, SOLSTITIALIS, *ſive* CALCITRAPA FLORE ALBO, ET PURPUREO, of *Starre*, anders *Somer-Diſtel*, *met een witte*, en ook een *purpure Bloem.* VII. CARDUUS TOMENTOSUS, of *Diſtel met ruyge*, *wollige Bladeren.* VIII. CARDUUS MOLLIS, *ſive* CIRSIUM, of *weeke Diſtel*, zoo wel met *geſneedene* als *ongeſneedene Bladeren.* IX. CARDUUS SPHŒROCEPHALUS MAJOR, ET MINOR, of *groote en kleyne Diſtel*, met *ronde Hoofden*, gelijk een *Hemel-kloot*, van welke de *groote witte*, de *kleyne* ſchoone *blauwe Bloemen* geeft. X. CARDUUS FEROX, *wreede Diſtel*, met zeer veel *ſteekende geele Doornen*; en dan noch veel andere, onnoodig hier al t'zamen op te tellen.

Van welke de voornaamſte hier voorgeſteld worden.

Grond.

Alhoewel ze, gelijk alreeds gezegt is, niet van eenerley *Queeking* zijn, zoo beminnen ze echter al t'zamen een goede, zandige, welgemeſte aarde; een opene, vrije lucht; een warme, bequaam-geleegene plaats, en taamlijk veel Water. Geeven ieder jaar volkoomen rijp *Zaad*: 't welk met een waſſende Maan van *Maert* in d'aarde werd gelegt, niet boven een ſtroo-breedte of anderhalf diep.

Zaad.

Aanwinning.

Soorten in 't byzonder.

De CARDUUS BENEDICTUS, MARIÆ, STELLATUS LEUCOII FOLIO, en meer andere diergelijke, blijven van naturen niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfſt* volkoomen rijp Zaad, en vergaan daar meê: werden derhalven met de genöemde Maan in ieder *Voorjaar* weer gezayd.

Starre-Diſtel, met Bladeren van Stok-violieren.

In 't byzonder moeten wij iets zeggen van de CARDUUS STELLATUS LEUCOII FOLIO, of *Starre-diſtel, met Bladeren van Stok-violen.* Uyt eygener aart groeyd ze alleen tot een hand hoogte op. Krijgt een ronde, geſtreepte en dunne *Steel*, met een witte wolligheyd bekleed; boven verdeeld in eenige weynige zijde-Takjens: waar aan uyt beyde de zijden, doch niet recht tegens malkander over, de *Bladeren voortſchieten*, op geen *Steeltje* ruſtende. In gedaante zijn ze die van de *Stok-violieren* niet ongelijk. De lengte is van een kleyne vinger, de breedte van ruym een Stroo: voor ſtomp toe-gaande, en aan de punten voorzien met een ſcharp *Doorntje.* Zijn boven donker, of zwart-groen van verwe; maar onder gantſch wit; in 't midden vercierd met een eenige recht-doorgaande bleekwit-verwige Ader, zeer bevallijk. Tuſſchen welke op de punten der *Takjens* bleeke *Bloemen* te voorſchijn komen, uyt een *doornig hoofd*, of *knop*, met zeer ſcharpe, lange, ſtijf-ſtaande, groene *Doornen*, aan de punten wit, en van binnen met een dik, rondachtig, bleek-verwig *Zaad* gevuld, dat van het *Carduus lacteus minor*, of *kleyne Marien*, anders *Melk-diſtel*, zeer gelijk.

Bladeren.

Bloemen.

Andere ſoorten,

Het CARDUUS FULLONUM, STELLATUS, SOLSTITIALIS, TOMENTOSUS, enz., vergaan niet zoo haaſt: lijden, zonder eenige ſchade, overvloedige *Reegenen*, ſterke *Vorſt*, en alle andere ongelegentheden der *Winter.* *Bloeyen* in 't tweede jaar, in *Junius* en *Julius.* Geeven in den *Herfſt* rijp *Zaad* (inzonderheyd als 't dan niet veel reegend, want door te veel nattigheyd verderft het ligtlijk) en verſterven daar meê.

en der zelver aart.

Het CARDUUS MOLLIS, of CIRSIUM, beyde de ſoorten; SPHŒROCEPHALUS MAJOR FLORE ALBO, MINOR FLORE CŒRULEO, of *groote* en *kleyne Diſtel*, met *ronde Hoofden*, gelijk een *Hemel-kloot*, met *witte* en *blauwe Bloemen*, zijn taamlijk hard van natuur; blijven veele jaren in 't leeven; verdragen veel koude *Herfſt-reegenen*, ſterke *Vorſt*, en andere ongeleegentheden des tijds. *Bloeyen* ieder jaar, doch geeven niet anders als met goede Somers volkomen rijp *Zaad*; 't welk men met een waſſende Maan in *April*, op een warme plaats, en niet diep gelegd, d'aarde aanbeveeld. Ook werden ze *vermeenigvuldigd* door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*, die men met de zelve Maan en op de zelve tijd van *d'oude* afneemd, en in een goede zandige aarde verplant.

Wreede Diſtel.

Het CARDUUS FEROX, of *wreede Diſtel*, is een aardig *Gewas*, van een bevallijke aanſchouwing. Krijgt uyt een bleek-bruyne, matig dikke, niet zeer lange, maar in verſcheydene *zijde-takken* verdeelde *Wortel* (welke in de Mond geknauwd wordende, waterachtig, ook eenigzins bitter van ſmaak is, in de Keel ſchraalheyd veroorzakende) veele zeer ſchoone *Bladeren*, in een verwonderens-waardige ordre de eene boven de andere in het ronde voortkomende. Deeze zijn zeer blinkende, en donker-groen-verwig, doch van onder wit en zonder glantſch; een kleyne hand, wat meer of minder, lang; een vinger breed; in het midden op het breedſte; voor punts-wijze eyndigende: doch inwendig bij het *Hert* gantſch ſmal, en wat rood van verwe: aan de randen hol, rond, en luchtig een weynig als *ingeſneeden*; en in ieder *inſnijdzel* met drie, ook wel hier en gintſch twee en vier bij malkander gevoegde, dunne, ſcharpe, en uyt den geelen bleek-witte *Draadjens*, van welke het eene langer als de andere is, zeer aardig en kluchtig vercierd. Hebben onder in 't midden een *Rugge*, of dikke uytwaarts-ſtaande *Ader*; doch boven ſlegt; onder breed, van verwe wit, na boven ſmal uytlopende in een *Doornig* ſpits punt. Uyt deeze groote komen veele kleyner voort, wit-groen; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, hol en luchtig boven malkander; na de randen als half-rond in malkander teederlijk vloeyende.

Gedaante der Bladeren.

Aderen.

Steel.

In de Mond geknauwd wordende, zijn deeze *Bladeren* zeer bitter van ſmaak; dikachtig van aart, en ſtaan regt op, of half-Maans-wijze bevallijk gebogen. Uyt welker middenſte *Hert* in 't tweede jaar opſchiet een eenige *Steel*, drie, of ook wel vier voeten hoog, een kleyne vinger dik, rond, van binnen wit, van buyten Bleek-groen-verwig; doch uytwendig voorzien met veele hoekachtige, ſmalle, en bruyn-roode *Streepen*, of *Ruggetjens*, aan welke Steel tot boven toe rondom zeer veele *Bladeren* groeyen; zittende een vinger-breed boven malkander, korter als d'onderſte, ook voor ſpitzer, aan de *Steel* op 't breedſte. Na om hoog werden ze t'elkens kleyner, en de hoogſte zijn de kleynſte.

Knoppen.

Uyt 't bovenſte tuſſchen de *Bladeren*, ook uyt 't opperſte punt van de *Bladeren*, groeyen vijftien, twintig, vijf-en-twintig, en ook noch meerder *knopjens.* De hoogſte zijn de grootſte, gantſch rond; ontrent zoo dik als een goede knikker; voorzien met veele groen-bruyne kleyne *Bladertjens*, als *Schubbetjens*: ook ſterke, de bovenſte een vinger-lid lang zijnde, d'onderſte korter, doch al t'zamen zeer ſcharpe en ſpitze *Doornen*; onder groen, boven uyt den bruynen geelachtig van verwe.

Bloemen.

Als deeze haar openen, komen'er te voorſchijn blauwe *Bloemen*, op de wijze van het CARDUUS MARIÆ gevormd. Beſtaan uyt kleyne, zeer ſmalle *Bladertjens*, dicht bij malkander gevoegd; welke haar d'eene na d'ander opdoen. Uyt het midden ſchiet voort een donker-purpur-blauw, of uyt den blauwen donker-purpurverwig langwerpig *knopje.* Na dat ze eenige dagen gelijk als open geſtaan hebben, vertoonen ze zich hoe langer hoe bleeker, en vergaan eyndelijk in haar zelven; nalatende een kort, dik, rond, en zwartververwig *Zaad*; 't welk in deeze Landen zorgvuldig voor veel Reegen moet gewagt worden, anders zou 't lichtelijk verrotten, of immers tot geen volkomentheyd konnen geraken. Hier mee verſterft deeze *Plant.* Die ook

Zaad.

Fol 412

ook niet anders dan door haar *Zaad* kan *vermeenigvuldigd* worden: 't welk men met een wassende Maan van *April* aan d'aarde beveeld. De jonge hier uyt voortkomende *Planten* moet men, in Potten gezet, *'s Winters* binnens huys brengen, op een luchtige plaats, en de zelve weldroog houden, zoo blijven ze in 't leeven; geeven bij een goede *Zomer* weer volkomen rijp *Zaad*; en vergaan daar meê gelijk te vooren. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de STEEKENDE KAARDEN UYT AMERICA, als een meede-soort deezer DISTEL zijnde. Aanwinning.

KRACHTEN.

Dod. lib. 25. cap. 18. DE *Carduus Benedictus*, gemeenlijk gezegt *Cardobenedict*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden Graad, daar benevens openende, zuyverende, en verteerende van aart.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't Poeder der gedroogde Bladeren met Wijn ingenomen, is goed voor de *Pest*, als men 't binnen vier-en-twintig uren gebruykt, en daar op zweet. *Fuchs. hist. Pl. cap. 42.* Voorts, tegens allerley *Vergif*, *Koortzen*, *Pleuris*, *Graveel*; de *vallende Ziekte* der jonge Kinderen. Is zeer dienstig voor uytdorrende, *teeringachtige* lieden, en voor die aan de *Longe* beschadigd, of met *Fluymen* beladen zijn.

Tragus lib. 2. cap. 114. Camerar. lib. 3. c. 14. Dioscor. lib. 3. cap. 107. Verteerd ook de vuyligheyd van de *Maag*, opend de verstoptheyd der *Moeder*, verdrijfd de Pijn der *oogen*, de *hoofdzwijmeling*, de *doofheyd* der ooren; versterkt de *Geheugenis*, en 't *Hert*: geneest de gebreeken der *Lever* en *Milt*, de beginnende *Water* en *Geelzucht*: verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, dood de *Wormen*, en zuyverd het *Bloed*.

Het *Kruyd* in Water gezooden, en warm op de *Mazelen*, of ook *Kinder pokjens* gelegd, heeld de zelve.

Dioscor. lib. 3. cap. 107. Het gedistilleerde Water van *Cardobenedict* is ook zeer goed teegens al de nu genoemde Gebreeken, doch werkt niet zoo krachtig. Geneesd daarenboven de *gebrandheyd*, allerley *vuyle Zweeringen*, en *Pestilentiale Gezwellen*; de beeten en steeken van *giftige Dieren*, en neemd wech de brand der *Oogen*. Even 't zelve verrigt het uytgeparste *Zap*, of de *groene Bladeren* zelfs, gestooten, en opgelegd.

De *Carduus Stellatus*, of *Starre-Distel*, is warm en droog in den eersten Graad.

Lobel lib. 2. fol. 14. 't *Zaad* gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, doet wel *Wateren*, drijft het *Graveel* uyt, is goed voor de *Lever*, dienstig voor de geene die de *Pokken* hebben; voor die van *Koortzen*, *koude Pis*, *Sciatica*, of *Heupen-pijn*, *Pleuris*, en 't opzwellen der *Milt* geplaagd werden. Doet ook *zweeten*.

Lonicer. lib. 2. c. 27. Het *Carduus Mariæ*, of *Marien-Distel* met zijne *Wortel* (verdrogende, verwarmende, zuyverende, en een weynig t'zamentrekkende van aart), noch geen *Steel* geschooten hebbende in Wijn gekookt, opend alle *inwendige verstoptheyd*, jaagt uyt het *Water*, zoo *Matthiol. lib. 3 c. 19.* wel van de *Blaas* als 't geheele Ligchaam, verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, is goed voor de *Geelzucht*, 't *Graveel*, de *Zijde-pijn*, *Bloedspouwing*, allerley *Vergif*, en de *Pest*: vermeerderd ook de *Melk* in der Vrouwen Borsten.

Galen. lib. Simp. med. 6. Het *Carduus Fullonum*, of *Dipsacus*, in 't *Neederlandsch Volders Kaarden*, zoo wel *tam* als *wild*, is droog in den tweeden Graad; afvagende, en een weynig verkoelende van aart.

De *Bladeren* gedroogd, gepulverizeert, en in roode Wijn, of met 't nat van grauwe Erweten gedronken, stopt de *Buykloop*, en der *Vrouwen onnatuurlijke Vloeden*.

Trag. lib. 2. cap. 106. Diosc lib. 3. cap. 13. Tabernam. lib. 2. cap. 9. 't *Zap* der *Bladeren* in d'*ooren* gedaan, dood de daar in zijnde *Wormen*. Met het gedistilleerde Water de *Bladeren* en *Zeeren des Monds* gewasschen, geneesd de zelve. De *Wortel* in Wijn gezoden zijnde, kleyn gestooten, dan gestreeken op de *kloven* en *lopende gaten* des *Aarsdarms*, is zeer dienstig tot der zelver geneezing. Verdrijfd ook de *Wratten*.

De *Zaad-knoppen* werden gebruykt van de Lakenbereyders, om 't laken daar meê te kammen, en van de wolligheyd te zuyveren.

Het *Carduus Sphærocephalus*, of *Distel met ronde knoppen*, gelijk een *Sphæra*, of *Hemel-kloot*, is warm en droog van aart.

De *Wortel* in Wijn of Water gezoden, en daar van gegeeten, werd goed geoordeeld teegens de gebreeken van de *Milt*. *Diosc. lib. 3. cap. 12.*

't *Poeder* van 't gedroogde *Zaad* met Wijn gebruykt, drijft het *Water uyt de Blaas*, en doet het lossen. Verwekt ook der Vrouwen *Maandstonden*. *Lobel. lib. 2. fol. 11.*

CXXVI HOOFDSTUK.

DRIEDISTEL.

DUs in 't *Neederlandsch* van veele genoemd, word in 't *Latijn* geheeten CARLINA SYLVESTRIS; ΟΝΟΠΥΞΟΝ THEOPHRASTI, en CIRSIUM LUTEUM: in 't *Hoogduytsch* DREY-DISTEL, SAW- of SEW-DISTEL, en SAIKRAUT: in 't *Italiaansch* CIRSIO. *Verscheydene namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* byzondere schoone soorten; als: *Twee byzondere zoorten.*

I. CARLINA SYLVESTRIS MAJOR, of *groote Driedistel*. II. CARLINA SYLVESTRIS MINOR, of *kleyne Driedistel*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een-jarige Paardemist wel voorzien: een opene, vrije, welgeleegene plaats, en veel vochtigheyd. *Grond.*

Bloeyen zeer vermaaklijk. Geeven bij goede drooge *Zomers* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd zijn, niet diep. Alleen op deeze wijze konnen ze *vermeenigvuldigd* worden. *Aanwinning.*

KRACHTEN.

DRiedistel, of *Carlina Sylvestris*, is verwarmende en verdrogende van aart. *Clusii Hist. Plant. lib. 5. cap. 46.*

In Wijn gezoden en daar van gedronken, of maar alleen op den Hoed gestoken (volgens 't berigt van CLUSIUS) verdrijft de *heete opwerping* van de *Maag*, welke men in onze Landen noemd de *Soo*, of *Soode*; desgelijks de *nadorst*, of ontsteeking der *Keel*, veroorzaakt door al te veel *drinken*.

CXXVII HOOFDSTUK.

KRUYSDISTEL.

WErd in 't *Neederlandsch* dus, en, mijns weetens, met geenen anderen naam in deeze Taal genoemd: in 't *Latijn* ERYNGIUM: in 't *Hoogduytsch* MANNSTREW (Mans-trouw), en BRACHENDISTEL: in 't *Fransch* CHARDON TESTU, PANICAUT, of IRINGES: in 't *Italiaansch* ERINGIO, of IRINGO. *Verscheydene namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekent *veele* veranderlijke soorten; als: *Veele veranderlijke soorten.*

I. ERYNGIUM MARINUM, of *Zee-kruysdistel*, welke ook werd geheeten CROCODILIUM DIOSCORIDIS. II. ERYNGIUM MONTANUM PUMILUM, of *kleyne Berg-kruysdistel*. III. MONTANUM VULGARE, of *gemeene Berg-kruysdistel*. IV. MONTANUM COERU-

RULEUM, of *blauwe Berg-kruysdiſtel*; van een verwonderens-waardige verwe. V. CŒRULEUM STELLATUM MONTIS LIBANI, of *blauwe Starre-kruysdiſtel van den berg Libanus.* VI. LATIFOLIUM PLANUM, of *zachte, breed-bladerige Kruysdiſtel.* VII. MONTANUM RECENTIORUM, of *Berg-kruysdiſtel der nieuwe Kruyd-Beſchrijvers*: van PETRUS ANDREAS MATTHIOLUS genoemd CRITHMUM. VIII. ERYNGIUM LUTEUM HISPANICUM, of *geele Spaanſche Kruysdiſtel*; welke ook SCOLYMUS THEOPHRASTI, of *Scolymos van Theophraſtus Ereſius* word geheeten, in het *Hoogduytſch* GOLDDISTEL. IX. ERYNGIUM LUTEUM SPINOSUM LUSITANICUM, of *zeer ſteekende Kruysdiſtel met geele Bloemen uyt Portugal.* Behalven de twee laatſt-genoemde zijn ze al te zamen van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

(tot neegen in getal hier voorgeſteld.)

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en matig-gemeſtte grond: een opene, vrije en wel-geleegene plaats, ook tamelijk veel vochtigheyd. Blijven veele jaren in het leeven: verdragen ſterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* wel in de *Zômer*, maar geeven in deeze Geweſten zelden, ten zij bij een zeer warme *jaarstijd*, volkomen rijp *Zaad*.

Zaad. Worden echter *aangewonnen* en genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*: welke men met een toeneemende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Aanwinning.

Blauwe Starre-kruysdiſtel van Libanon. Het ERYNGIUM CŒRULEUM MONTIS LIBANI, of *blauwe Starre-kruys-Diſtel van den Berg Libanus*, is een zeer ſchoon *Gewas*, in deeze Geweſten opſchietende ter hoogte van ruym twee voeten, uyt een bruynverwige *Wortel*, ontrent een vinger dik; tamelijk lang, en boven als ruyg: voorzien met zeer aangename, breed ingeſneedene, op tamelijk lange *Steelen* ruſtende, en in het rond een weynig boven de aarde verheevene *Bladeren*; van welke de eerſt-voortkomende de kleynſte, daar na de grootſte een groote vinger lang, en een kleyne vinger breed, doch op het laatſte ſmaller, en meerder ingeſneeden zijn, bekleed met een donkere groenheyd; blinkende, en met veele teedere *Adertjens* begaaft. Tuſſchen welke uyt het middelſte Hert ronde, doch niet zeer dikke, *Steelen* opſchieten, vercierd met veele kleyne, ſchoone, Heemels-blauwe *Bloemen*; zittende in het midden van vijf ſcharpe, harde, breede, ſterke, Stars-wijze geſtelde *Doornen*: van welke drie de langſte, twee de kortſte zijn.

(Wortel. — Bladeren. — Bloemen.)

Spaanſche en Portugalſche geele kruysdiſtel. Het ERYNGIUM LUTEUM, of de *geele Kruysdiſtel*, zoo wel uyt *Spaanje* als *Portugal*, worden uyt eygener aart niet zoo oud. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven. Beminnen de zelve Aarde en Water als de andere: doch moeten zeer warm geplant zijn. Geeven, bij goede *Zomers*, teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; 't welk men zeer voorzichtig voor Reegen moeten wagten; anders verderft het. Na deeze *Zaadgeeving* verſterft de *Plant*. Echter in deeze Landen in een Pot gezet, en 's *Winters* binnens huys bewaard zijnde, blijft ze wel zomtijds, doch zelden, over.

Aanwinning. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar* in Potten, of anders in warme plaatzen, zonder dat men ze rept, met een waſſende Maan van *April* of *Maert* weer gezayd worden; niet diep in de aarde. Hier door konnen ze alleen *aangewonnen* zijn; en deezer wijs kan men lange jaren de *vermeenigvuldiging* genieten.

K R A C H T E N.

Dod. l. 25. c. 12. DE *Bladeren* van *Kruysdiſtel*, of *Eryngium*, zijn warm en droog in den eerſten graad.

Het *Zap*, uyt de zelve geparſt, met Wijn gedronken, geneeſt een gedurige *Druypaart*.

Galen. lib. Simp. Med. 6. De *Wortel* van het *Eryngium Marinum*, of *Zee-kruysdiſtel* (welke van al de andere de beſte is) word geſteld verwarmende in den eerſten, verdrogende in den tweeden graad, en fijn van deelen. In Water, of Vleeſch-nat gezoden, of ook geconfijt, en 's morgens daar van gegeeten; of, kleyn geſneeden, in Wijn gekookt, en daar van gedronken, geeſt goed voedzel; is dienſtig voor het *Colijk*, *Buyk*- en andere *Winden*. Deſgelijks voor de geene die van *giftige Dieren* zijn gebeeten, of *vergif* in het Ligchaam gekreegen hebben. Verwekt de *Maandſtonden*: bevorderd de *Watermaking*: is goed voor de gebreeken der *Leever*, teegens het *Graveel*, dikmaal genuttigd wordende: en geeft kracht tot de volbrenging van 't *Echte-werk*: verligt de Vrouwen in *Barens-nood*: is dienſtig teegens de *vallende Ziekte*, *Koortzen*, *Waterzucht*, *koude Pis*, en *Geelzucht*. Vermeerderd het *Zaad*: neemt wech de verſtopping van de *Moeder*, en de *Milt*: ook de *inwendige Zweeringen*, en *Pokken*. *Ruell. l. 3. c. 18. Dioſc. l 3. c. 24. Luſitan. l. 3. enarr. 22. Durantes lib. Herb. fol. 172.*

Het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* op de *Wonden* gedaan, geneeſt de zelve: op de *hittige zweeringen* gelegt, verzacht ze; en neemt'er de *brand* van wech.

CXXVIII HOOFDSTUK.

H O F C O M Y N.

IN het *Neederlandſch* niet alleen bij deezen naam bekend, maar ook van veele CARWI, of CARWE, genoemd. In het *Latijn* CARUI, of CARUM: in het *Hoogduytſch* KUMMEL; en in 't *Italiaanſch* CARO. Namen.

Dit *Gewas* bemind een goede, gemeene, zoo wel zandige als geen zandige, doch wel-gemeſtte aarde: een luchtige, bequaam-geleegene plaats, en veel vochtigheyd. Kan ſterke *Vorſt* uytſtaan. Geeft de tweede *Zomer Bloemen*, en ook volkomen *Zaad*: waar meê dan deeze *Plant* verſterft. Grond.

Moet derhalven op nieuws, en niet diep, weer gezayd worden met een waſſende Maan van *April*, of *Maert*, want op geen andere wijs kan men haar *aanwinnen*. Aanwinning.

Zie hier bij na de *Hoofdſtukken*, handelende van het COMYN, en CORIANDER.

K R A C H T E N.

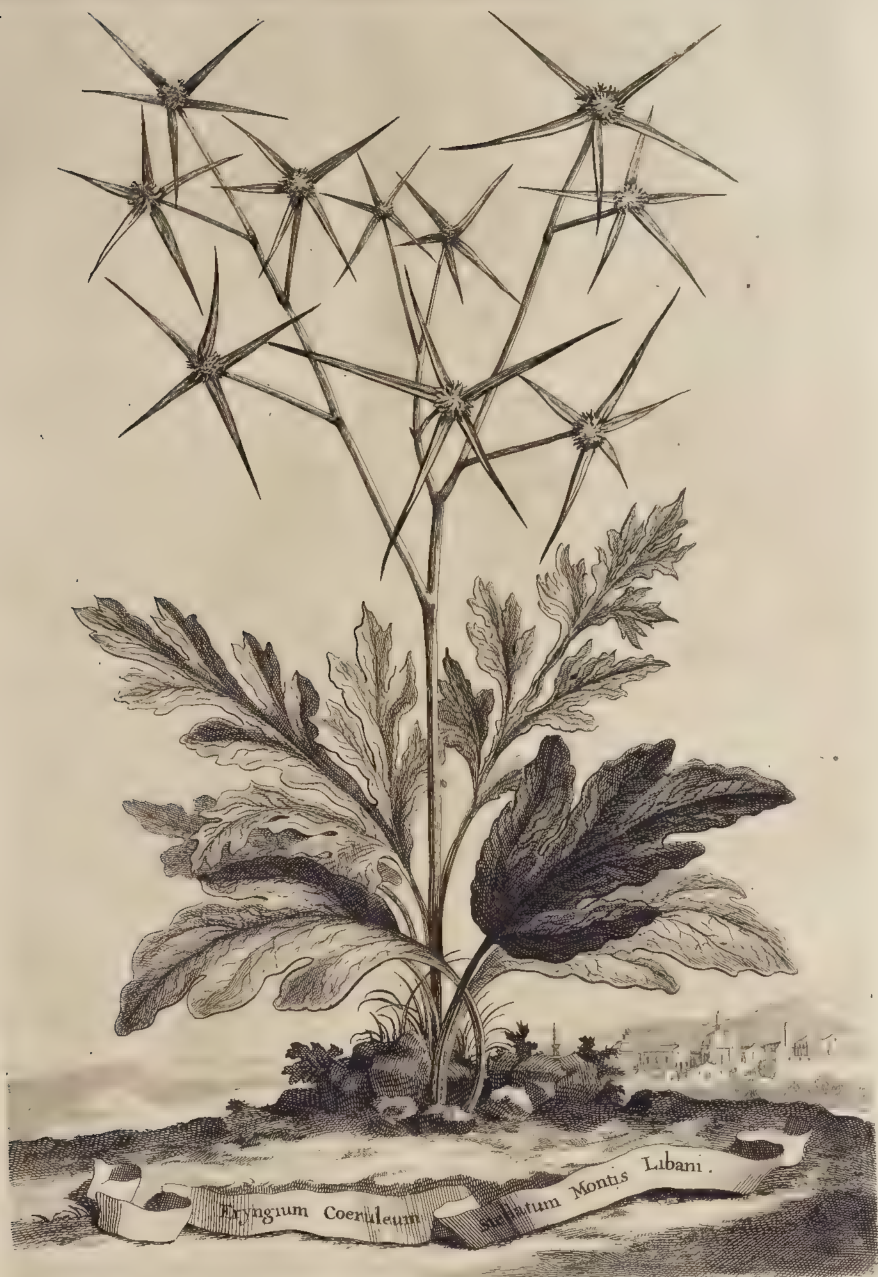
DE *Bladeren* van *Hofcomijn*, of *Carum*, gegeeten als, of bij, Spinagie, zijn zeer gezond; daarenboven ook aangenaam van geur en ſmaak. Gebruyk.

Het *Zaad*, het welk van veele zeer begeerd word, is verwarmende en verdroogende in den derden graad; ook doorſnijdende, openende, verteerende, en uytdrijvende van aart. *Gal. lib. Simp. Med. 7. Dioſc. l. 3. c. 66.*

Op allerley wijzen ingenomen, verfriſcht het de *Maag*: verwarmd ook de zelve: drijft uyt alle *Winden*; doed veel Water loſſen; en de *ſpijs verteeren*. Maakt een *goeden Adem*, en, dikmaal gegeeten, een helder *Gezicht*. Is zeer dienſtig voor alle gebreeken der *Moeder*, en des *Buyks*. *Dod. l. 19. c. 4.*

Het *Zaad* gepulverizeert, word met groot voordeel gedaan in alle plaaſteren, welke men bereyd voor allerley *Gezwellen*, en *blauw-geſlagene Leeden*.

De *Wortel*, terwijl de *Plant* noch niet gebloeyd heeft, word, gelijk een Paſtinake, gebruykt teegens al de nu genoemde gebreeken. *Fuchſ. hiſt. Pl. c. 150.*

Eryngium Coeruleum
Montis Libani.

CXXIX HOOFDSTUK.

CARIOPHYLLATE.

Namen.

Dit zeer *Medicinaal Gewas* voerd deezen naam in het *Neederlandsch*. In het *Latijn* geheeten CARYOPHYLLATA, of HERBA BENEDICTA, beteekenende in onze Taal GEZEEGEND KRUYD; weegens de zonderling groote deugden en krachten deezer *Plant*: in het *Hoogduytsch* BENEDICT WURTZ; en in het *Italiaansch* HERBA BENEDETTO, of CARIOPHYLLATA.

Twee bijzondere ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *twee* verſcheydene ſoorten; als:

I. CARYOPHYLLATA VULGARIS, of *gemeene Cariophyllata*, en II. CARYOPHYLLATA MONTANA, of *Berg-cariophyllate*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, wel-gemeſtte grond: liever een donkere of ſchaduwachtige, als een vrije, luchtige plaats; en veel Water. Konnen ſterke *Vorſt*, en meer andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Brengen niet alleen *Bloemen* voort, maar ook gemeenelijk in ieder *Herfſt* Zaad. volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een waſſende Maan van *Maert*, niet meer als een ſtroobreedte diep, word Aanwinning. gezayd, en hier door worden ze *aangewonnen*; maar dan ook *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: welke men met de toeneemende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Dikmaal komen ze van zelfs genoeg op, door het uytgevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Matth. l. 4. c. 17. DE *Cariophillate*, of *Caryophyllata*, dus genoemd om den aangenamen reuk der *Wortelen*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad: daarenboven zuyverende van aart; en zeer dienſtig tot Artzenyen.

Luſitan. l. 4. enarr. 19. Camerar. l. 4. c. 23. De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verquikt en vervrolijkt het *Gemoed*. Strijd teegens allerley *Vergif*: verdrijft het *Colijk*; alle ſmerten en krimping van het *Gedarmte*. Verſterkt de *Maag*: verteerd de *rauwe vochten* in de zelve: opend de verſtoptheyd van de *Leever*: reynigd de *Borſt* van alle *taye Fluymen*: ſcheyd het *geronnen Bloed* van binnen: is goed teegens het *Pleuris*; en voor de geene, Lobel. lib. Herb. fol. 845. die zich *inwendig verzeerd* hebben. Zuyverd en geneeſt ook allerley *Wonden*, daar meê gewaſſchen zijnde; of anders het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* daar in geſtroyd.

CXXX HOOFDSTUK.

SPRINGKRUYD.

Namen.

MEt deezen naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten CATAPUTIA MINOR, of LATHYRUS: in het *Hoogduytsch* SPRINGKRAUT: in het *Fransch* ESPURGE; en in het *Italiaansch* LATHIRI, of CATAPUTIA MINORE.

Grond. Plaats. Deeze *Plant* bemind een goede, zandige, luchtige, gemeſtte, en ook ongemeſtte aarde: een opene, vrije, luchtige, wel-geleegene plaats, en veel Water. Kan matige *koude* verdragen; maar ongeerne felle *Vorſt*. Blijft in deeze Landen twee *Zomers* in het leeven. Zaad. *Bloeyd* in het tweede jaar; geeft volkomen rijp *Zaad*; en verſterft daar meê. Moet derhalven met een waſſende Maan van *Maert* of *April* weer op nieuws gezayd worden. Aanwinning. Doch ſlaat ook door het neergevallene *Zaad* genoeg van zich zelfs op.

KRACHTEN.

SPringkruyd, of *Cataputia minor*, is heet en droog in den derden graad; daar beneevens zeer ſcharp van aart: waarom het ook inwendig niet moet gebruykt worden. Dodon. in Addit. lib. 12. c. 16. Want het is van deeze eygenſchap, dat'et het *Ingewand* zeer ſterk ontroerd; ook zoo gantſch krachtig purgeert, dat men het iemand niet kan ingeeven, zonder hem in groot gevaar te ſtellen.

Dioſc. l. 4. 167. De *Bladeren* gedaan in een Salade, of in een groen Moesje, of ook bij een Hoen gekookt, maken een *open Ligchaam*, en doen *Braken*.

Galen. lib. Med. Simp. 7. Het *Zap*, of de *Melk* der *Bladeren* en *Steelen*, is zeer hitzich, en verdrogende in den vierden graad. Daarenboven gantſch ſcharp-bijtende, en het Ligchaam zeer geweldig beweegende. Is ter dier oorzaakt tot geenerley gebruyk bequaam, als alleen om de *Wratten* te verdrijven; daar op gelegt zijnde, na dat men eerſt de zelve met een Spelde een weynig geopend heeft.

Serapio lib. de Temp. Simp. cap. 354. Fuch. lib. Pl. c. 173. Zes, zeeven, of agt *Zaadkornen* van dit *Springkruyd*, gantſchlijk in haar geheel gelaten, met een Roſijn, Vijg, in een gebraden Appel, of met eenige andere dingen ingenomen, en daar op terſtond een dronk koud Water gedaan, jagen door de *Stoelgang* uyt alle *Fluymen*, *Melancholijke*, *Galachtige vochten*, en allerley *Waterachtigheyd*. Als men de zelve knauwd, werken ze veel ſterker.

Staan derhalven niet te gebruyken van teedere, zachtelijk opgevoedde Lieden, maar alleen van groove Menſchen, en zulke, die gewoon zijn zwaren arbeyd te doen.

CXXXI HOOFDSTUK.

E S U L A.

NIet alleen in 't *Neederlandsch*, maar ook in het *Italiaansch* en *Latijn* dus genoemd; doch in de laatſt-gemeldde Taal ook PITYUSA. Namen.

Veele veranderlijke ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *veele* aardige veranderlijke ſoorten; als:

I. ESULA MAJOR, of *groote* ESULA; in 't *Fransch* TURBITH NOIR. II. ESULA MINOR, of *kleyne Eſula*. III. RARA PURPUREA, of *rare Eſula, met een purpurachtige Bloem*. IV. MARINA, of *Eſula*, groeyende aan de *Zeekant*. V. ROTUNDI FOLIA, of *Eſula met ronde Bladeren*. VI. MINIMA, of *alderkleynſte Eſula*: en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Eeven wel beminnen ze al te zamen een goede, zandige, gemeene, en wel-gemeſtte aarde: een opene, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Verdragen de *Vorſt*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* niet alleen in de *Zomer*, maar geeven ook meeſt alle rijp *Zaad*.

Ongemeene Eſula met een purpure Bloem. Het ESULA RARA PURPUREA, of *ongemeene Eſula met een purpurachtige Bloem*, blijft veele jaren lang in het leeven. Geeft noyt in deeze Geweſten eenig rijp *Zaad*. Kan echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*; welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Zee Eſula. Het ESULA MARINA, of *Zee-Eſula*, groeyende aan de Zeekant, vergaat ook zoo haaſt niet. Bemind een zeer zandige aarde, en weynig Water. Geeſt, bij

een goede *Zomer*, volkomen rijp *Zaad*: waar doorze ook alleenlijk kan *vermeenigvuldigd* worden. Het zelve moet men met een wassende Maan van *April* of *Maert* in een Pot, niet diep gezayd, de aarde aanbeveelen; en niet te vochtig houden.

Esula met ronde Bladeren; en alderkleynste Esula.

Het ESULA ROTUNDIFOLIA, of *Esula met ronde Bladeren*, het welk ook PEPLUS word genoemd: en ESULA MINIMA, of *alderkleynste Esula*, blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*; en versterven daar meê. Worden derhalven gezayd met een wassende Maan van *Maert*. Alhoewelze ook veelvoudig genoeg van zelfs opslaan, door het neergevallene *Zaad*.

Groote en kleyne Esula.

Het ESULA MAJOR ET MINOR, of *groote* en *kleyne Esula*, blijven lange jaren in het leeven. Worden *aangewonnen* zoo wel door haar *Zaad*, als door hare aangewassene *jonge Wortelen*. Als het *Zaad* rijp word, het welk echter niet altijd gebeurd, legt men het met een wassende Maan van *Maert* in de aarde. De aangegroeyde *jonge Wortelen* steekt men op eeven de zelve tijd van de *oude* af, en men verplant ze.

KRACHTEN.

Lobel. lib. Herb. 1. fol. 434.

DE *Esula*, zoo wel de groote als de kleyne, is hitzich, en verdrogende in den derden graad: ook zeer scharp van aart; doorsnijdende, dunmakende, openende, te zamentrekkende, en subtyl van deelen.

Plin. l. 24. c. 6.

Is een Artzeny voor alle Boeren, en andere grove, sterke, zwaren arbeyd doende Menschen; maar geenzins dienstig voor teedere naturen of zachtelijk opgevoedde Lieden. Want deeze *Esula* doed zeer sterk *purgeeren*; de *Maag*, en te gelijk 't Ligchaam zeer ontstellende: waar door dikmaal groote ongeleegentheeden worden veroorzaakt: inzonderheyd wijl het de *Maag*, het *Hert*, de *Aderen*, en het gantsche *Ingewand* zeer nadeelig is.

Mesues lib. Simp. c. 23.

Diosc. lib. 4. c. 166. Serapio lib. Simp. cap. 360. Tragus l. 1. c. 100.

Drie *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*; twee *Drachmen* van de *Wortel*, of de *Schel* der zelve, eerst in Edik geweykt zijnde; of een *Drachma* van het *Zaad* met Wijn, Honig-water, of iet anders, ingenomen, maakt de *Buyk week*; zuyzerd het Ligchaam van allerley quade gesteltenissen, alle *Waterachtige* en *Melancholijke vochten*: Geneest ook zeer wel de *Wonden*.

De *Esula rara è Lio Venetorum Insula*, of *Venetiaansche Esula*, in het purgeeren eeven zoo krachtig zijnde, als de andere soorten, word van de *Venetianen* in alle *Compositien*, of *Mengingen*, gebruykt voor 't opregte *Turbith*.

Durant. Herb. fol. 365.

Het *Zap* van *Esula*, verdrogende in den vierden graad; ook veel scharper zijnde als de *Wortelen* of de *Bladeren*, heeft, zoo wel als het *Springkruyd*, de kracht, om de *Wratten* wech te neemen.

Om staansvoets de Tandpijn gelukkig te verdrijven.

Is iemand begeerig, om gelukkiglijk en staans voets de *Tandpijn* te verdrijven, die neeme het *Zap* van *Poplus*, of *Esula rotunda*, anders *rond-gebladerde Esula*: wrijve het achter het oor onder in de holligheyd. Vatte dan een geheel *Plantje*; kneuze het met de vingeren, en houde het op de zelve plaats tot dat het verdroogt; zoo zal de smertelijke *Tandplaag* terstond vergaan.

CXXXII HOOFDSTUK.

WOLFSMELK.

Namen.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, om dat deeze *Plant*, gelijk de voorige, een scharp-bijtend, *Melkachtig Zap* van zich geeft, het welk de *Wortelen* der *Wratten* kan dood bijten, en verdrijven: Waarom ze ook van veele word geheeten WRATTENKRUYD: in het *Latijn* TITHYMALUS: in het *Hoogduytsch* WOLFFSMILCH: in het *Fransch* HERBE AU LAICT, of TITHYMALLE; en in het *Italiaansch* TITIMALO, of TORTUMAGLIO.

Veelerley veranderlijke soorten;

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *veele* schoone veranderlijke soorten; namentlijk:

van welke hier tienderley worden voorgesteld.

I. TITHYMALUS CHARACIAS PRIMUS DODONÆI, of *eerste Wolfsmelk mannetje*, *van* REMBERTUS DODONÆUS beschreeven. II. CHARACIAS SECUNDUS DODONÆI, of *tweede Wolfsmelk mannetje van* DODONÆUS. III. MARINUS TENUIFOLIUS, of *Zee-wolfsmelk met smalle Bladeren*. IV. HELIOSCOPIUS, of *Zonne-volgende Wolfsmelk*. V. ARBORESCENS, of *Boomachtige Wolfsmelk*. VI. TUBEROSUS, of APIOS VERA, *Knobbelachtige Wolfsmelk*. VII. CYPARISSIAS of *Cypres-wolfsmelk*. VIII. FOLIO CRENATO, of *wolfsmelk met gekartelde Bladeren* IX. MYRSINITES, of *Wolfsmelk met Bladeren van Myrtus*. X. TITHYMALUS NEMOROSUS, of *in de Bosschen groeyende Wolfsmelk*. Niet al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

wat voor een Grond zy beminnen.

Eevenwel beminnen ze alle een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, en veel Water. *Bloeyen* ieder *Zomer*, en geeven volkomen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Aanwinning op tweederley wijzen.

Worden niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde word gelegt, *vermeenigvuldigd*; maar ook *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge* uytschietende *Wortelen* (gelijk die van het TITHYMALUS MARINUS, of *Zee-wolfsmelk*; het welk een Duynzandige grond begeerd; TUBEROSUS, of *Knobbelachtige Wolfsmelk*; en CYPARISSIAS, of *Cypres-wolfsmelk*) welke men met de gemeldde *Maertsche* of *Aprilsche* wassende Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

Boomachtige Wolfsmelk.

Het TITHYMALUS ARBORESCENS, of *Boomachtig Wolfsmelk*, is veel teederder van aart, dan eenige van al de andere. Kan geenzins *koude Herfst-reegenen*, *Stormwinden*, of sterke *Vorst*, buyten blijvende, verdragen. Moet derhalven, in het *Voorjaar*, met een wassende Maan in een Pot gezet zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; gedurende de *Winter* onderhouden met matig lauw-gemaakt Reegen-water; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, weer buyten gesteld zijn, met een zoete Lucht en aangename Reegen: voorts wel gewacht en gedekt voor te veel *Water*, *koude* of *schrale Winden*.

Waarneeming.

Bloemen. Zaad. Aanwinning.

Zij brengt *Bloemen* voort; doch niet altijd in deeze koude Gewesten, maar gemeenelijk alleen met goede Jaarstijden. Geeft ook dan, inzonderheyd bij drooge *Zomers*, volkomen *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot gezayd, en gantsch warm gezet moet zijn. Hier door konnen ze alleen, zoo wel in andere als deeze Landen, *aangewonnen* worden.

KRACHTEN.

Galen. l. 8. Med. Simp.

ALle soorten van *Wolfsmelk*, of *Tithymalus*, zijn heet en droog in den vierden graad; desgelijks ook scharp-bijtende, en ineetende van aart.

Trag. l. 1. c. 100.

Derhalven ook, zoo wel uytwendig als inwendig, ondienstig en ongeraadzaam te gebruyken: want zij beschadigen het *Hert*, de *Maag*, de *Leever*, de *Aderen*, de *Darmen*, en verhitten het geheele Ligchaam.

Rasis lib. Simp. c. 37. Dod. in Addit. lib.

De *Bast* van de *Wortel*, eerst in Edik geweykt, een *Drachma* daar van gepulverizeert, en gebruykt met Honig-water, of met een weynig Anijs, en *Gommi Traga-*

12. c. 12. Ruell. l. 3. c. 145. *Tragacanth* vermengt, ook wat *Zap* van *Oranje* daar bij gedaan; dan groote, sterke Menschen ingegeeven; of anders haar een Vijg doen eeten, waar in vier druppelen van het *Zap* zijn ingetrokken, zal een krachtige Stoelgang verwekken. Doed de *Waterzuchtige* goed: drijft uyt alle *galachtige Vochten*, en droogt het Ligchaam zeer sterk.

Serapio lib. de Temp. Simp. cap. 350. Apulej. lib. Herb. c. 108. Het *Zap* met Wijn vermengd, en daar meê gewreeven, geneest allerley *Schurftheyd*, *Melaatsheyd*, de quade *zeeren des Hoofds*, en alle heete, vuurige *Gezwellen*.

Het *Zap* alleen, of met het Zap van *Hanevoet*, of *Ranunculus* vermengd, verdrijft de *Wratten*, daar op gestreeken, doch eerst met een Spel geopend zijnde.

Het zelve *Zap* met Oly vermengd, en het *Hayr* daar meê bestreeken, doed het zelve *uytvallen*.

Diosc. l. 4. c. 165. Een Scrupel van het *Zap* met Honig-water ingenomen, doed *braken*.

De *Bladeren* en *Vruchten* alleen, of met ander Aas vermengt, en in het Water gesmeeten, brengt de *Visschen* in onmagt; zoo datze boven op het Water drijven, en met de hand gevat konnen worden.

CXXXIII HOOFDSTUK.

CAUCALIS.

Namen.
Eeft, voor zoo veel mij bekend is, in het *Neederlandsch* geenen anderen naam dan deezen. In het *Latijn* ook CAUCALIS; maar daar beenevens DAUCUS SYLVESTRIS: in het *Hoogduytsch* ACKERKLETTEN: in het *Fransch* PERSIL SAUVAGE; en in het *Italiaansch* CAUCALIDE, of ook PETROSELLO SALVATICO.

Veele veranderlijke soorten; tot zes in getal hier voorgesteld. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden deeze veranderlijke soorten:

I. CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBENTIBUS, of *Caucalis met een steekend Zaad, en roodachtige Bloemtjens.* II. MAJOR PETREA, of *groot Caucalis*, groeyende aan *Rotzen*, *en Bergachtige plaatzen.* III. UMBELLATA SEMINE ECHINATO, sive CAUCALIS UMBELLATA ECHINOPHORA MAJOR, of *groot Caucalis met een kroon, en groot steekend Zaad.* IV. UMBELLATA ECHINOPHORA MINOR SEMINE MAJORI, of *kleyner, teederder Caucalis met een gekroonde Bloem, en groot steekend Zaad.* V. PUMILA, of *kleyne en lage Caucalis.* VI. SEGETUM LUSITANICA FOLIO CEREFOLII, of *Portugalsche Caucalis, groeyende onder het Koorn, met Bladeren van Kervel*: en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Eevenwel beminnen ze al te zamen een zandige, goede gemeene aarde: een opene, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats; ook matige vochtigheyd. Geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en versterven daar mêe; vermits ze niet meer als eene *Zomer* in het leeven konnen blijven; te weeten, het CAUCALIS SEMINE ECHINATO UMBELLATA, of *Caucalis met een gekroonde Bloem en steekend Zaad*: CAUCALIS PUMILA, of *lage Caucalis*, en CAUCALIS SEGETUM LUSITANICA FOLIO CEREFOLII, of *Portugalsche Caucalis met Bladeren van Kervel.* Die derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, ieder jaar gezayd moeten zijn.

Groot Caucalis met een Kroon, en groot steekend Zaad. Het UMBELLATA SEMINE ECHINATO, *sive* CAUCALIS UMBELLATA ECHINOPHORA MAJOR, of *groot Caucalis, met een kroon en groot steekend Zaad*, wast ontrent anderhalve voet hoog met hare ronde, ruygachtige *Steelen*, aan welke de *Bladeren* verre van malkander zitten. De zelve zijn lang, niet breed, voor stomp-toegaande, hol gesteld; zeer dun gesneeden; aangenaam groen van verwe; een weynig blinkende; onder met een rauwe *ruygheyd* bekleed. De *Bloemen*, rustende op de bovenste punten der *Steelen*, staan meenigvuldig in het ronde. Zijn wit van verwe. Bestaan uyt vier en vijf *Bladertjens.* Als ze afvallen, komen te voorschijn langwerpig-ronde, tamelijk groote, vijf en zes-hoekige, met zeer veel bleeke slegte *Doorntjens* voorziene *Knoppen*; boven een weynig purpurachtig; van binnen gevuld met een langwerpig, glad, en bleekgroen *Zaad.*

Het CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBENTIBUS, of *Caucalis met steekend Zaad, en roodachtige Bloemen*, en CAUCALIS MAJOR PETREA, of *groote op Steenrotzen groeyende Caucalis*, konnen sterke *koude* uytstaan, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Bloeyen in de tweede *Zomer*, geeven volkomen rijp *Zaad*; en daar meê versterven ze. Worden ook alleenlijk door het zelve *aangewonnen*; met een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep in de aarde gezayd zijnde. Twee andere soorten.

KRACHTEN.

Het *Zaad* van *Caucalis* is warm en droog in den tweeden Graad; ook openende, verweekende, afvagende; verdeelende, en dunmakende van aart. Tabernæm. l. 1. c. 36.

De *Bladeren* gekookt onder Moeskruyden, geeft een kost, de *Maag* zeer aangenaam: bevorderd ook de *Watermaking.*

Het uytgeparste *Zap* met Wijn gedronken; of het *Zaad* met Wijn ingenomen, of ook in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijft het *Graveel* uyt. Maakt los alle *grove* en *taye vochtigheeden*: doed de *Maandstonden* voortkomen: opend de verstoptheyd van *Leever*, *Milt*, en *Nieren*: versterkt de *Maag*: jaagd de *Winden* uyt: veroorzaakt een *klaar Gezicht*, en helpt de geene, die haar *Zaad* niet konnen houden. Bevorderd de *Vrouwen* tot *vruchtbaarheyd*, wanneer ze het dikmaal gebruyken: verquikt de *zwaarmoedige Menschen*; zuyverd het *Bloed*, en geneest de *Geelzucht*, 's morgens nuchteren ingenomen, en daar op gezweet. Diosc. l. 2. c. 169. Galen. lib. fac. Simp. 7. Camerar. l. 2. c. 68.

CXXXIV HOOFDSTUK.

LAPPA BOARIA.

Ynde een meede-soort van CAUCALIS, word van PLINIUS dus genoemd. Schiet in deeze Gewesten uyt hare teedere, ronde en bleeke *Wortel* op ter hoogte van twee of meer voeten. Een soort van Caucalis.

Heeft aan hare ronde, gras-groene *Steelen* teedere en hol-gestelde *Bladeren*, niet ongelijk die van het CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBENTIBUS, of *kruypend Caucalis met een steekend Zaad en roodachtige Bloemen*, doch wel zoo hol, en voor niet zoo spits: donker-groen van verwe; gemeenelijk niet regt teegens over malkander aan hare *Steelen* zittende; doch zoo wel uyt de eene als de andere zijde voortkomende: een weynig scharp in 't aanraken. Bladeren.

Uyt welker bovenste en ter zijden gezien worden te spruyten weynige uytschietende *Takjens*, ook zeer hol gesteld, echter zich voor gemeenlijk een weynig krom buygende. Op de voorste punten, in twee gedeelten, digt bij malkander, staan agt of tien kleyne witte *Bloemtjens.* Als deeze vergaan zijn, laten ze na dunne, langwerpige *Zaad-huysjens*, zeer ruyg, en als omvangen met een uyt den rossen bleek-verwige *hayrigheyd.* Bloemen. Zaadhuysjens.

Dit *Gewas* bemind een goede, zandige, gemeene grond, doormengt met een weynig twee-jarige Paardemist: een wel ter Zon geleegene plaats, en niet veel voch- Wat voor een aarde zij bemind.

vochtigheyd. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in het leeven.

Geeft in deeze koude Landen, bij goede jaren, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April*, door dit *Zaad*, niet diep in een Pot gezayd, en op een gantsch warme plaats gezet, *aangewonnen* worden. Wanneer het nu *opgekomen* is, mag men het niet reppen, om te verplanten.

KRACHTEN.

Gebruyk. DE *Lappa Boaria*, een soort van *Caucalis*, is matig warm en droog, daar beneevens openende, verdeelende, en dunmakende van aart.

In Wijn gekookt, en daar van ieder dag, 's morgens nuchteren, een goede Roemer vol gedronken; of het Poeder der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, versterkt de *Leeden* en *Zeenuwen*. Is dienstig voor de geene, die van *Jigt* en *Podagra* worden geplaagd: voor de *Maag*; teegen het *Graveel*; en opend de verstoptheyd van de *Milt*. *Plin. l. 26. c. 11.*

CXXXV HOOFDSTUK.

KERVEL.

Verscheydene namen.

DUs in het *Neederlandsch* genoemd, en van elk, weegens hare deugdzame kracht zeer bemind, word in het *Latijn* geheeten CEREFOLIUM, of ook CHÆROPHYLLUM, en CHÆROPHYLLON: in het *Hoogduytsch* KERBELKRAUT: in het *Fransch* CERFUEIL; en in 't *Italiaansch* CERFOGLIO.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* bijzondere soorten; te weeten:

I. CEREFOLIUM VULGARE, of onze *gemeene Kervel*. II. CEREFOLIUM HISPANICUM, of *Spaansche Kervel*; ook geheeten MYRRHIS SATIVA ODORATA, of CICUTARIA ODORATA, in het Neederlandsch *welriekende dulle Kervel*. III. CEREFOLIUM MONTANUM SYLVESTRE, of *wilde Berg-kervel*; die ook genoemd word MYRRHIS SYLVESTRIS MONTANA. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, wel-omgesmeetene en gemestte grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Konnen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeven ook in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*.

Gemeene Kervel; en hoemen die door de geheele Winter, tot in May toe, kan gebruyken. Het CEREFOLIUM VULGARE, of *gemeene Kervel*, word gemeenelijk van ieder tweemaal, ook wel meer maal, in 't jaar *aangewonnen*; en voor eerst met een afgaande Maan in *Maert* gezayd. 't Is waar, dat deeze wel haastig opschiet; echter kan ze twee- of driemaal gesneeden worden, eer ze in de *Bloem* geraakt. Maar, *ten anderen*, word ze ook zeer bequaamlijk in de aarde gelegt met een afgaande Maan van *Augustus*: want deeze kan men door de geheele *Winter*, tot in de Maand van *May* toe, in spijzen gebruyken. Doch dan schiet ze haastig op, en brengt haar *Zaad* te voorschijn.

Groote Spaansche Kervel. Het CEREFOLIUM MAJUS HISPANICUM, of *groote Spaansche Kervel*, vergaat zoo haast niet, maar blijft veele jaren in het leeven. Word *aangewonnen*, *eerst* door haar *Zaad*, 't welk men met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde moet aanbeveelen. *Daar na*, door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de zelve tijd, en met de zelve Maan, van de *oude* afneemt, en verplant.

Wilde Berg-kervel. Het CEREFOLIUM MONTANUM SYLVESTRE, of *wilde Berg-kervel*, blijft doorgaans twee; ook zomtijds wel, doch zelden, drie jaren in 't leeven. *Bloeyd* in de tweede *Zomer*, en geeft volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert*, niet boven een of twee stroobreedte diep, op een goede warme plaats in de aarde gelegt moet zijn. Alleenlijk deezer wijs kan deeze soort *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

KErvel, of *Cerefolium*, is matig warm en droog van aart. Daarbeneevens een weynig verkoelende en te zamentrekkende. *Dod. l. 24. c. 9.*

Op allerley wijzen ter spijs gebruykt; ook in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is ze zeer gezond; aangenaam aan de *Maag*: doed gemakkelijk *wateren*: verwekt lust tot het *Echte-werk*: zuyverd het *Bloed*: is goed teegens het *Graveel*: verzacht de *zijde-pijn* en het *Pleuris*: scheyd het inwendige *geronnene Bloed*, en verwekt de *Maandstonden* der Vrouwen. *Fuchs. hist. Pl. c. 78. Durant. Herb. fol. 107.*

De *Bladeren* van *Kervel* met Boter in een Pan gebraden, en dan op de Navel des Buyks gelegt; of het uytgeparstte *Zap* met Wijn, of met Hutspotnat gedronken, is zeer dienstig, tot verdrijving van het *Colijk*, en allerley *Buykkrimping*. Het zelve *Zap* met Edik ingenomen, doed de *Wormen* der *Maag* en *Darmen* sterven. *Camerar. l. 2. c. 64. Lonicer. l. 2. c. 315.*

De *groene Bladeren* gestoten, en plaasters-wijze opgelegt, scheyd alle *Gezwellen*; en doed verdwijnen allerley *Vergaderingen*; ook *Knobbelen* en *Buylen* tusschen Vel en Vleesch, veroorzaakt door slaan, stoten, of vallen. *Tragus l. 1. c. 158.*

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Honig vermengd, is goed voor de *Kanker*. Geneest ook de *voorteetende zweeringen*.

De *Wortel* van *Mirrhis*, of *Cerefolium Hispanicum*, is droog in den eersten, verwarmende in den tweeden graad, en subtyl of dun van deelen. *Galen. l. 2. de alim. fac. c. 55. & Simp. Med. c. 6.*

De zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, geneest de geene, welke van eenig *giftig Dier*, of van *dolle Honden* gebeeten zijn. Drijft uyt de *doode Vrucht*, de *Nageboorte*, en het *water der Blaas*. Verwekt de *Maandstonden*: zuyverd de *Borst* van alle *Fluymen*, met Zuyker genuttigd: maakt een *goeden Adem*; en is zeer dienstig in *Pest-tijd*. *Diosc. l. 4. c. 116. Ægin. l. 7. c. 3.*

De *Bladeren* deezer *Spaansche Kervel* in Moes of andere spijs genuttigd, zijn de *Maag* en het *Lighchaam* zeer aangenaam. Voorts in krachten de voorige soort gelijk.

CXXXVI HOOFDSTUK.

SANTORIE.

WOrd in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* CENTAURIUM: in het *Hoogduytsch* TAUSEND-GULDENKRAUT: in 't *Fransch* CENTAURE; en in 't *Italiaansch* CENTAUREA: of BIONDELLA. Verscheydene namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *verscheydene* beziens-waardige soorten; namentlijk: Ses onderscheydene soorten.

I. CENTAURIUM MAJUS FOLIIS HELENII, of *groote Santorie met Bladeren van Alantswortel*. II. MAJUS FOLIO CINARÆ, of *groote Santorie met Bladeren van Articiokken*. III. CENTAURIUM MAJUS ALPINUM FLORE LUTEO, of *groote Berg-Santorie met een geele Bloem*. IV. MINUS VULGARE, of *kleyne gemeene Santorie*. V. MINUS PURPUREUM LUSITANICUM, of *kleyne Portugalsche Santorie met purpure Bloemen*. VI. CENTAURIUM MINUS SPICATUM FLORE RUBRO, of *kleyne Santorie met een geayrde roode Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij

Fol. 505.

CENTAURIUM MAJUS FOLIO CINARÆ.

Grond. Plaats. Zij beminnen eevenwel al te zamen een goede gemeene aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemiſt, Mol der verrotte Boombladeren, en zeer veel zand: een opene, vrije, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Hardheyd. Konnen tamelijk-wel ſterke *koude* en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan; inzonderheyd al de *groote ſoorten*: en met een weynig Schoenmakers Run, of droog Turfmul gedekt zijnde, blijvenze veele jaren in 't leeven. *Bloeyen* ook al te zamen; doch geeven geen volkomen rijp *Zaad*, anders als met zeer warme en drooge *Zomers*. Aanwinning. Konnen echter ook *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* moet afneemen en verplanten.

Gemeene kleyne Santorie. Het CENTAURIUM MINUS VULGARE, of *gemeene kleyne Santorie*, verdraagd ook, buyten ſtaande, de *Winter-koude*. Brengt, in de tweede *Zomer*, *Bloemen* voort. Geeft volkomen rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Moet derhalven met een waſſende Maan van *April*, niet diep in een Pot, of andere warme zandige plaats, de aarde weer aanbevolen worden.

Kleyne Santorie uyt Portugal. Het CENTAURIUM MINUS PURPUREUM LUSITANICUM, of *kleyne Santorie uyt Portugal, met een purpure Bloem*, ſchiet in deeze Geweſten ontrent een Maatvoet hoog op. Heeft aan zijne ronde teedere *Steeltjens*, boven verdeeld in veele *zijde-takjens*, bleekgroene, blinkende *Bladertjens*, een lid van een vinger, wat meer of minder, lang; ontrent een Stroo breed; Bladeren. effen en ſlegt; voor ſtomp-rond toegaande: en daar gemeenelijk wat breeder als in het midden. Op de bovenſte punten harer teedere *Takjens* ziet men veele *Bloemen*, Bloemen. in gedaante niet ongelijk die van de *kleyne gemeene Santorie*, of CENTAURIUM MINUS VULGARE; doch meer als de helft grooter: ook beſtaande uyt vijf voor ſpits toegaande *Bladertjens*.

Kleyne Santorie met een ronde geayrde Bloem. Het CENTAURIUM MINUS SPICATUM FLORE RUBRO, of *kleyne Santorie met een ronde geayrde Bloem*, is, gelijk ook de voorgedagte *kleyne Santorie uyt Portugal met een purpure Bloem*, veel teederder van aart. Beyde konnenze op geenerley wijze *koude Herfſt-reegenen* of *harde Vorſt* verdragen. Moeten derhalven, met een waſſende Maan van *April* in een Pot gezayd, niet verplant; in het begin van *October* binnens huys op een gantſch luchtige plaats gebragt; met weynig lauw-gemaakt, of wel geen, Reegen-water van boven Waarneeming. begoten, en niet voor in het begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer buyten geſteld; dan noch echter voor veel nattigheyd, hayrige *Ooſte-* en *Noorde-winden* wel gedekt en verzorgd zijn. Aanwinning. Blijven niet langer als twee *Zomers* in 't leeven. Krijgen ook volkomen rijp *Zaad*, en ſterven daar meê. Konnen in deeze Landen door geen ander middel, als door het gemeldde *Zaad*, worden *aangewonnen*.

Groot Santorie met Bladeren van Articiocken. Het CENTAURIUM MAJUS FOLIO CINARÆ, of *groote Santorie met Bladeren van Articiocken*, brengt uyt een dikke, ſterke, van buyten ontrent zwart-verwige, van binnen witte, groote, onder gemeenelijk in twee of drie deelen geſcheydene *Wortel*, ziens-waardige *Bladeren* voort, digt bij de aarde, op de wijze der *gemeene Articiocken* geſteld. Zijn onder bij de *Wortel* aan de *Steel* rood, boven na de Zon gekeerd donker-groenverwig, wat blinkende; Bladeren. onder, ook aan de *Steel*, bekleed met een gantſch ruyge *Wolligheyd*: een Maatvoet, wat meer of minder, lang; een halve ruym, en ook minder, breed; in veele deelen geſcheyden, gelijk die van de *Articiocken*, doch niet zoo ſpits, maar voor breeder en ſtomper eyndigende; zagt van aart; niet alleen regt door, maar ook in het midden begaaft met een groote *Rugge*, of *Ader*, waar uyt andere kleyner voortvloeyen.

Steelen. Uyt het middelſte *Hert* deezer *Bladeren* komen in *Junius* en *Julius* een of twee *Steelen* te voorſchijn. Onder zijnze een vinger dik; anderhalve, zomtijds ook wel twee Hout-voeten hoog; omtreht rond; geſtreept, en uyt den grauwen wit-verwig. Uyt welker bovenſte punt alleenlijk een of twee *Bloemen* bij malkander voortkomen; bleek-blauw van verwe, en beſtaande uyt ontelbare zeer ſmalle en ſpitsze *Doornige punten*, of *Bladertjens*. Bloemen. Als deeze eyndelijk in haar zelven vergaan, latenze achter in hare inwendige *hayrige ruygheyd* een lang, dik, hoekig, en bleek-bruynverwig *Zaad*; 't welk niet altijd, maar alleenlijk zomtijds, bij goede *Zomers*, tot volkomene rijpheyd geraakt. Zaad. Met een waſſende Maan in *April* moet men het, een vinger breedte diep, in de aarde leggen. En alleenlijk door dit middel kan deeze *Plant vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

DE *groote Santorie*, of *Centaurium majus*, is warm en droog tot in den derden graad; ook te zamentrekkende van aart. *Dod. in Addit. l. 11. c. 11.*

De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of twee *Drachmen* van het *Poeder* met Wijn ingenomen, verdrijft de pijn der *Leever*; ook de *Hoeſt*, met Zuyker vermengt: is goed voor de *Engborſtigheyd*; voor alle geſpannene, gebrookene en gekrompene, zoo wel *in-* als *uytwendige Leeden*; voor de *Miltzucht*, de ſmerten der *Moeder*, *Buyk-krimping*, *Pleuris*, *zijde-pijn*, *Bloed-ſpouwing*. Geneeſt ook allerley *Wonden*. Verwekt daarenboven de *Maandſtonden*, en doed de *Vrucht gemakkelijk* ter Wereld komen. *Apulej. lib. Herb. c. 34. Gal. lib. Med Simp. 7. Dioſc. l. 3. c. 8.*

De *kleyne Santorie*, of *Centaurium minus*, is warm en droog in den tweeden graad: daarbeneevens afvagende, ſcheydende, openende, zuyverende, en allerley dikke vochtigheeden dunmakende. *Meſues lib. Simp. c. 10.*

In Wijn tot op de helft gezoden, en daar van gedronken: of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen: of ook het uytgeparſtte *Zap* met Wijn te drinken gegeeven, opend de verſtoptheyd der *Leever* en *Milt*: verdrijft het *Colijk*; doed de *Wormen* ſterven: verwekt de *Maandſtonden* der Vrouwen: verzacht de pijn der *Moeder*; drijft uyt de *doode Vrucht*: geneeſt de *Wonden*, allerley *Zweeringen*, *Fiſtelen*, en *lopende Gaten*; het *Poeder* daar in geſtroyd zijnde. *Ætius l. 1. Serm. Averroes lib. Simp. c. 42.* Verſterkt daarenboven de *Zeenuwen*: is goed teegens de *Koortzen*: jaagt door de *Stoelgang* af de *Galachtige vochten*: heeld de *beeten* der *Slangen*: helpt de geene, die *vergif* in 't Ligchaam hebben gekreegen, als men het *Zap* met Edik vermengd gebruykt. *Raſis lib. Sim. c. 46. Ruell. l. 3. c. 7. de Nat. Stir.* 't *Poeder* met Anijs en Carwezaad in Wijn om den anderen dag ingenomen, is zeer goed teegens de *Waterzucht*.

Het *Zap* met Honig of Candy-zuyker vermengd, en in de *Oogen* gedaan, neemt'er de onzuyverheyd van wech, en maakt een *klaar Gezicht*. *Serapio lib. Simp. cap. 305.*

CXXXVII HOOFDSTUK.

CEPÆA.

En meede-ſoort van SEDUM MINUS, of KLEYNE DONDERBAARD, word met deeze, en, mijns weetens, geenen anderen naam, in alle talen beteekend. Naam, alleen deeze.

Grond. Bemind een gemeene, zandige, of geen zandige, gemeſtte of ongemeſtte, en zoo wel een drooge als vochtige grond: zoo lief een opene, vrije, luchtige, en wel ter Zon geleegene, als een ſchaduwachtige plaats: matig, en ook veel reegen. Blijft eene *Zomer* in 't leeven.

Bloeying. Zaad. *Bloeyd* in het laatſte van *May*, of het begin van *Junius*. Geeft ook voor den *Herfſt* volkomen *Zaad*; en verſterft daar meê. Word derhalven met een waſſende

Maan van *Maert*, niet diep, maar holletjes weer gezayd. Hier door konnen deeze *Planten* alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden. Alhoewel men de moeyte der *zaying* wel ſparen mag, wijl ze door het neergevallene *Zaad*, ter plaats daar ze ſtaan, door de geheele *Zomer* van zelfs genoeg opſlaan. Welke *jongen* dan de geheele *Winter* onbeſchadigd blijven, en de felſte *Vorſt* verdragen konnen. Krijgen dan ook veel eer in 't *Voorjaar Bloemen* en rijp *Zaad*,

Aanwinning.

KRACHTEN.

Gebruyk. tot Artzenyen.

Cepæa is verkoelende van aart, tot in den derden graad.

De *Bladeren* in een Salade gegeeten, zijn aan den Mond zeer aangenaam. Neemen wech de brand van de *Maag*, en doen het *Braken* ophouden.

Het *Zap* uyt de *Bladeren* geparſt, en de *Oogen* daar meê beſtreeken, verdrijft van zelve de hitzigheyd, roodigheyd, en alle vuurige puyſten. Is ook goed voor de *Gebrandheyd*. Met roode Wijn gedronken, doed ophouden de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen.

CXXXVIII HOOFDSTUK.

HUYSLOOK.

Verſcheydene namen.

BY de *Neederlanders* niet alleen met deezen naam bekend, maar ook van veele geheeten DONDERBAARD. In het *Latijn* SEDUM; BARBA JOVIS HERBA, SEMPER VIVUM: in het *Hoogduytſch* HAUSZLAUCH, HAUSZWURTZ, DONNERBART: in het *Franſch* JOUBARBE; en in het *Italiaanſch* SEMPERVIVO.

Veele veranderlijke ſoorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *veele* veranderlijke en beziens-waardige ſoorten; namentlijk;

van welke hier twaalfderley worden voorgeſteld.

I. SEDUM MAJUS VULGARE, of *gemeene groote Donderbaard*. II. SEDUM MINUS VERMICULATUM FLORE ALBO, of *kleyne Huyslook met een witte Bloem en wormige Bladeren*. III. MINUS VERMICULATUM FLORE LUTEO, of *kleyne Huyslook met wormachtige Bladeren, en een geele Bloem*. IV. MINIMUM, of *alderkleynſte Huyslook*, ook ILLECEBRA geheeten. V. RUBRUM PORTLANDICUM, of *roode Huyslook van 't Eyland Portland*. VI. CRISPUM, of *Huyslook met wonderlijk-krullende Bladeren*. VII. MINUS LUTEUM FOLIO ACUTO, of *kleyne geele Huyslook met ſpitze Bladeren*. VIII. MAJUS ARBORESCENS RADICABILE, of *groote boomachtige Wortel-ſchietende Huyslook*. IX. MINUS ARBORESCENS, of *kleyn tot een Boomtje opwaſſend Huyslook*. X. MINUS DENSIFOLIUM, of *Huyslook met korte, dikke, kleyne en ronde Bladeren, bleek-verwig, en digt op malkander zittende*, ook vercierd met een gantſch *witte Bloem*. Mag derhalven, mijns oordeels, met regt genoemd worden SEDUM MINUS ALBUM, of *kleyne witte Huyslook*. XI. SEDUM MINUS STELLATUM, of *zeer kleyne Stars-wijze geſtelde Huyslook*. XII. SEDUM RUBRUM MONTANUM GNAPHALOIDES FABII COLUMNÆ, of *roode wolachtige Berg-donderbaard van* FABIUS COLUMNA. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, holle, zandige, en met twee-jarige Paardemiſt wel-voorziene aarde, een opene, luchtige, bequaam ter Zon geſtelde plaats, en veel Water; zijn tamelijke droogte. Verdragen de ſterke *Winter-koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds. Geeven zelden eenig volkomen *Zaad*. Worden echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jongen*; welke men met een waſſende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afneemt en verplant.

Aanwinning.

Zeer kleyn Stars-wijs geſtelde Huyslook.

Het SEDUM MINUS STELLATUM, of *zeer kleyn Stars-wijze geſtelde Huyslook*, heeft veele digt op malkander zittende korte en dikke, voor ſpits toegaande *Bladertjens*, met een witte *wolligheyd* van boven Netswijze beziens-waardig en wonderlijk overtogen. Krijgt in de Maand *May* en *Junius* een *Steel*, zoo lang als de grootſte vinger aan eens menſchen hand; een ſtroo dik, rond, bleek-groen, en bekleed met een witte *wolligheyd*. Aan de zelve komen digt boven malkander in 't ronde veele *Bladertjens*, onder aan de *Steel* veel breeder, dikker en grooter, als de andere; ook aan de punt gemeenelijk een weynig rosachtig. Uyt wiens bovenſte *Hert*, twee of drie andere *Steeltjens* voortkomen, voorzien met eenige tamelijk-dikke *Knopjens*, ovaalswijze rond; houdende in het ronde krans-wijze agt langwerpige, groen-verwige, met'er tijd wat roodachtig wordende *Bladertjens*: uyt welke in de Maand *Junius*, door drift der natuur, de *Bloemen* te voorſchijn worden gebragt; zijnde bleek-rood van verwe, groot na gelijkmatigheyd van de *Plant*. Beſtaan uyt zeeven en agt *Stars-wijze* geſtelde, voor ſpits toegaande *Bladeren*. Hebben in het midden een bruyn- of donker-roode *Streep*; ook inwendig veele zeer duyſter-roode opſtaande *Draadjens*, welke vercierd zijn met een kleyn geel *Knopje*. Als ze vijf, zes, of zeeven dagen hebben geopend geſtaan, vergaan ze in haar zelven; nalatende in het laatſte van *Julius* een zeer kleyn zwart *Zaadje*, in een tamelijk-dik *Knopje*, eerſt groen, en boven voorzien met zes of agt ſpitze punten; daar na bleek wordende, en dan zich agt-kantig vertonende.

Bladeren. Steelen. Knoppen. Bloemen. Zaad.

Groot boomachtig Huyslook;

Het SEDUM MAJUS ARBORESCENS, of *groot Boomachtig Huyslook*, is het teederſte van alle. Geeft in deeze Landen noyt eenige *Bloemen*; welke, ter plaatze daar ze zich voortdoen, geel-verwig zijn; en gemeenelijk beſtaan uyt zeeven, voor ſpits toegaande, *Stars-wijze* geſtelde *Bladertjens*; hebbende van binnen eenige langachtige *Draadjens*, boven vercierd met kleyne *Knopjens*. Kan op geenerley wijze eenige *Winter-koude* uytſtaan. Moet derhalven, in het *Voorjaar* in een Pot geplant zijnde, in *October* (eer ze van eenige *Rijp* mogt overvallen worden) binnens huys gebragt; op een plaats, daar ze gedurig de Lucht genieten kan, geſteld; met matige vochtigheyd onderhouden, en zoo zeer voor de warme Lucht des *vuurs*, als voor de *Vorſt* gewagt zijn; vermits ze de zelve gantſchlijk niet kan verdragen. En daarom, die deeze *Plant* voor de *Vorſt* kan bewaren in een plaats zonder vuur, doed alderbeſt.

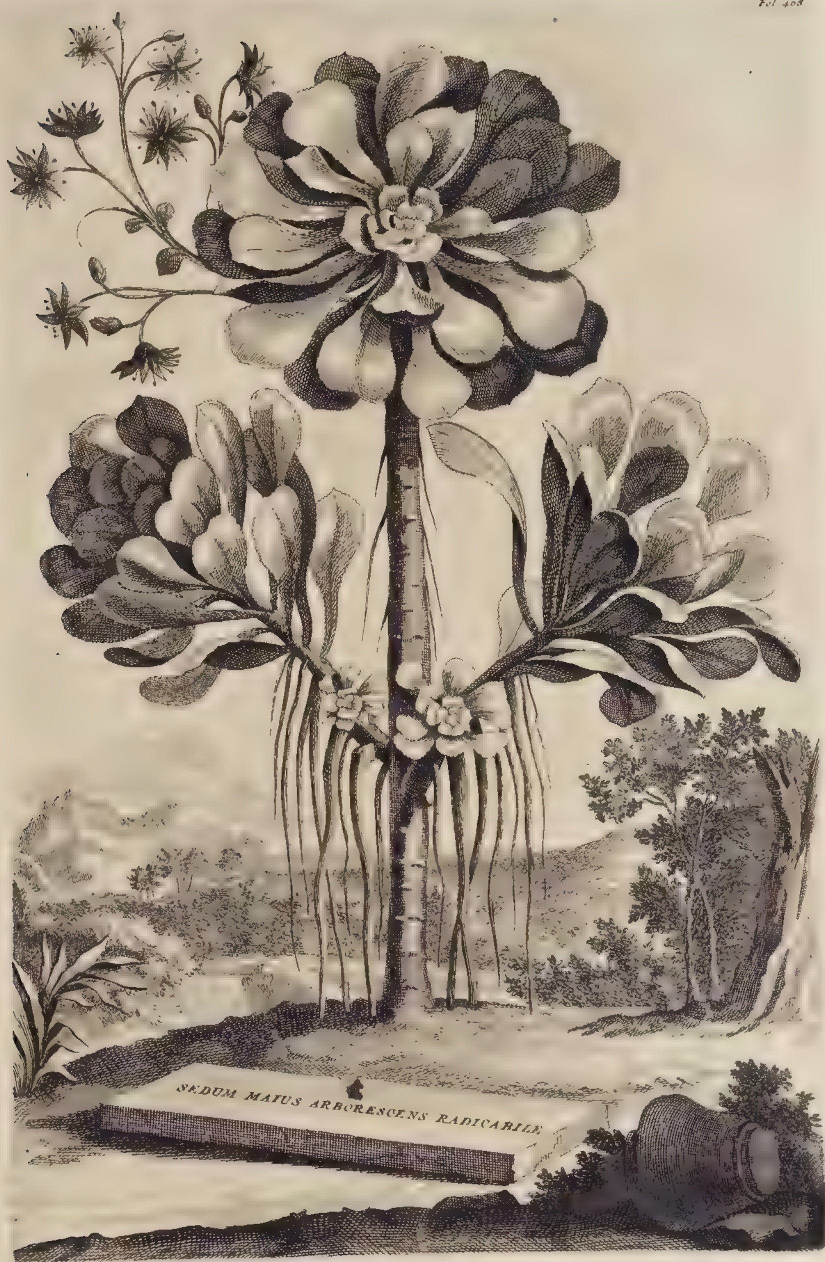
De teederſte van al de ſoorten.

Hoe men de zelve moet waarneemen.

Doch indien zulks niet geſchieden kan, en dat ook bij geſlotene Venſteren de *Vorſt* lang aanhoud, zoo moet men deeze *Plant* voor alles droog houden. Dan krimpen hare *Bladeren* in, verdroogen langzaam, en de *Takjens*, ook der zelver *Hert*, blijven gantſch goed. In teegendeel, wanneer de aarde ter dier tijd vochtig is, verſlappen lichtelijk de onderſte, en verderven naaſt aan hare *Steelen*; op welke ze dan neerhangen, en door hare verrottede vochtigheyd ook de *Takjens* zelfs aanſteeken; waar op ze met malkander vergaan. Hier op ſtaat vlijtig te letten: en de verdervende neerhangende *Bladeren* moet men, tot aan de goede toe, t'elkens met de hand wech neemen; zoo blijven de andere, immers de *Takjens*, goed.

En in de Winter behandelen.

Als nu de *Vorſt* voorbij is, moet men de *Plant* terſtond de Lucht weer laten genieten, want daar in beſtaat de behoudenis haars leevens. Al quam ze ook in een langdurige *Winter* al hare *Bladeren* te verliezen ('t welk zomtijds wel gebeurd) zoo zal ze echter, als maar de *Steelen* groen blijven, op nieuws weer uyt loopen, indien men ze, zoo haaſt de *Vorſt* voorbij is, terſtond weer Lucht geeft, en haar ſteld in een Ingang, Portaal, voor een open Venſter, of wel over dag,

SEDUM MAIUS ARBORESCENS RADICABILE

SEDUM MINUS ARBORESCENS.

SEDUM CRISPUM.

dag, bij goed Weêr, geheel buyten: doch 's nagts weer binnen.

Men kan ze ook zeer bequamelijk bewaren op de volgende wijze, welke de ervarentheyd mij meenigmaal heeft geleerd goed te zijn; te weeten:

Manier, hoe men deeze Plant bequaamlijkst kan aanwinnen.

Neem een oude of jonge *Plant*, met veel, of een weynig, of gantsch geen *Wortel*, met een *Octoberfche* volle Maan uyt hare Pot; bind'er een band aan, en hangze op een warme plaats, daar, door een yzere Oven, de geheele *Winter* in gestookt word; zoo blijftze onverderflijk, schoon ze hare *Bladeren*, verdroogd zijnde, voor het meeste deel laat vallen. De afgesneedene *Takken* van deeze (gelijk ook van de andere in de aarde gebleevene) worden met een wassende Maan van *April*, *May*, of andere tijd, tamelijk diep in Potten gestoken, met een weynig Water begoten, en terstond in de Zon gesteld. Dus schietenze veel eer *Wortelen* als anders, en groeyen voort. Konnen ook alleen deezer wijs in onze Landen *aangewonnen* worden.

Andere wijze.

Boven dien, als men eenige kleyne *Takjens* zonder *Wortelen*, met een volle Maan in *September* afgesneeden, ontrent een vinger lengte diep in een Pot steekt, en de zelve, wanneer het niet vriest, een gedurige Lucht laat genieten, zoo blijvenze in een goede staat: en met'er tijd *Wortelen* vattende, wordenze zoo krachtig, datze niet alleen hare *Bladeren* behouden, maar ook veel beeter als de *oude* overblijven: welke in deeze koude Gewesten zelden langer als vier jaren het leeven behouden.

Beschrijving der Bladeren.

De gemeldde *Bladeren* zijn van een zeer schoone aanschouwing: een vinger, wat meer of minder, lang; voor ten nasten bij rond; van daar na de *Steel* hoe langer hoe smaller toelopende; dik van aart, en vol *Zap*: in 't midden voorzien met een inwaarts-gaande *streep*, ayrs-wijze; ook aan de randen met zeer teedere bleeke, hayrige, steevige, kleyne *Tandjens*, bekleed met een zeer blinkend-groen, en vooraan begaafd met een kleyn puntje. Lichtelijk wordenze geel, en vallen, van onder af, op de aarde neer. Altijd staanze digt boven malkander rondom de *Steelen* opwaarts gekeerd: en als ze afgevallen zijn, latenze aan de plaats daar ze gestaan hebben een zichtbaar teeken na. Van binnen hebbenze zeer veel Waterachtig, van naturen zeer te zamentrekkend *nat*; waar van hier beneeden onder de *krachten* iets zal gesproken worden.

Stam.

De *Stam* is ontrent een duym dik, uyt den groenen bruynachtig; doch van binnen groen, gevuld met een groot, bleek-wit, en voos *Pit*, of *Marg*. De *Takken* zijn taai, echter aan de *Stam* ligt te breeken.

Wonderlijke eygenschap van dit Gewas.

Dit schoon en beziens-waardig *Gewas* heeft ook deeze *wonderlijke eygenschap*, dat het, zoo wel uyt de bovenste als onderste *Takken*, veele dunne *Wortelen* tot in de aarde neerschiet. Eerst zijn ze uyt den witten roodachtig, daar na wordenze bleek-bruyn. In de aarde krijgenze veele witte *Veezelen*. Inzonderheyd geschied deeze Wortel-schieting alsze een weynig donker gesteld zijn. Waarom men dan deeze *boomachtige Plant*, mijns oordeels, met volkomen regt mag noemen SEDUM MAJUS ARBORESCENS RADICABILE, of *groot boomachtig Huyslook, uyt zijne Takken Wortelen voort brengende*: gelijk ik ook hier boven in de voorstelling der verscheydene soorten gedaan heb. Deeze *Wortelen* bekomen in de grond meerder *Wortelen*; worden dik, en lopen uyt met kleyne *Bladertjens* (gelijk wij leezen van de *Indiaansche Wortel-* of *Vijgeboom*): en waarlijk, dit geeft een aardige, aanmerkens-waardige aanschouwing; gelijk de bijgaande FIGUUR genoegzaam vertoond.

Kleyne boomachtige Huyslook.

Het SEDUM MINUS ARBORESCENS, of *kleyn boomachtig Huyslook*, heeft zeer teedere, smalle, korte, ronde *Bladertjens*, voor eevenwel in een spits punt eyndigende, niet ongelijk zijnde kleyne en korte *Wormtjens*. In groote meenigten groeyenze aan hare ronde, altijd steyl-opwaarts wassende *Steeltjens*, rood terwijlze noch jong zijn, maar daar na grijs en grauw wordende. Digt en kort boven malkander groeyen deeze *Bladertjens*; ook altijd regt-opstaande, en noyt neerwaarts hangende, anders als door gebrek van Water, of door al te groote hitte der Zon.

Bladeren.

Steelen, en hoe te behandelen.

Dit *Gewas* schiet voort uyt een veelvoudige, lange, dunne, gantsch hayrachtige, bleek-bruyne *Veezelwortel*; en groeyd van naturen ongeerne opwaarts tot een *Boomtje*, maar te eenemaal *Struvelachtig*, vermits het uyt de gemelde *Wortel* veele *Scheuten* t'effens voortbrengd, ieder ter hoogte van een, anderhalve, zomtijds ook wel van derdehalve voet. Men moet derhalven maar alleen een of twee deezer *Scheuten* laten staan, en al de andere wechneemen; zoo zal het de gestalte van een *Boomtje* bekomen.

Aanwinning door jonge Looten.

Geeft in deeze onze Gewesten noyt eenige *Bloemen*; veel minder *Zaad*. Kan echter genoegzaam *aangewonnen* worden door de meenigvuldig-uytschietende *Looten*, welke met'er tijd van zelfs *Wortelen* krijgen. Verdraagt ongeerne eenige felle *Vorst*, of langdurende *Winter*. Word ook door de zelve dikmaal (echter noyt, of immers zelden, door een matige *koude*) van 't leeven beroofd. Ter dier oorzaak is geraadzaam, dat men van deeze *soort* altijds iets in een Pot doe, om 's *Winters* binnens huys luchtig te bewaren, en met matige vochtigheyd te onderhouden, op dat men'er bij eenig ongeval niet geheel uyt gerake.

Kleyn wit Huyslook.

Het SEDUM MINUS ALBUM, *sive* DENSIFOLIUM, of *kleyn wit Huyslook*, is hard van aart, en kan allerley ongeleegentheeden des gantschen jaars geduldig uytstaan. Kruypt uyt eygener aart op de aarde voort. *Bloeyd* in de Maand *Junius*, en geeft dikmaal volkomen rijp *Zaad*. 't Welk straks na dat het gewonnen is, met de eerste wassende Maan, een Stroo-breedte diep in de aarde gelegt, en voorts de zelve aanbevolen moet zijn. Eerst in 't volgende voorjaar komt het te voorschijn. Hier door kan deeze soort *vermeenigvuldigd* worden: doch noch veel bequamer door hare teedere *Takjens*, slegts een weynig, ja noch geen *Wortel* bekomen hebbende; welke men door het geheele jaar, met een wassende Maan, mag opneemen, en verplanten.

Aanwinning.

Krullende Huyslook, onder de wonderen der Natuur gereekend.

Het SEDUM CRISPUM, of *krullende Huyslook*, 't welk men, weegens hare gekroldheyd en vreemde stelling, met regt onder de *Wonderen der Natuur* mag reekenen, krijgt uyt hare *krullende groente* veele gemeene *Takjens*, die met'er tijd de overhand neemen, en de *Plant* veranderen, of doen verderven. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar* wechgedaan, en de *gekrolde Bladeren* daar van wel gezuyverd worden; zoo zullenze gedurig een bevallijke aanschouwing behouden. Welke *Takjens* van zelfs, of afgesneeden, en met een wassende Maan van *April* in de aarde van een Pot, gestoken zijnde, zonder moeyte *Wortelen* vatten. Ook konnenze alleenlijk hier door *vermeenigvuldigd* worden.

Aanwinning.

Zeldzaamheyd der omkrullende Bladeren.

Deeze *krullende Bladeren* zijn onder een en twee, maar boven dikmaal meer dan vier of vijf vingeren breed; dik van substantie, plat van aart; bleek- of witgroen van verwe: met kleyne, ronde, groene, voor spits toegaande, ook zomtijds aan hare punten roodachtige *Bladertjens*, hier en gintsch wat holachtig voortkomende, omvangen: boven zoo digt en meenigvuldig te zaamgevoegd; ook daar zich, gelijk een *Slang*, zoodanig in veele *vouwen* drayende, datze zeer aardig vertonen een *omgekrulde Krans*, varsch uyt een Beest gehaald, en nu koud geworden.

Om alle jonge Planten voor Muyzen, Vogelen, Slekken.

Alle soorten van *Planten*, welke men, alsze opgekomen zijn, wil bevrijden voor schade door het *Gevogelt*, *Muyzen*, *Slekken*, *Aardvlooyen*, en diergelijk vernielend ongediert, moeten zulker wijs behandeld worden, dat men der zelver *Zaad*, eer het gezayd word, vierentwintig, of ook wel tweemaal vier-

en andere ongedierte te bewaren. entwintig uuren (na geleegentheyd dat het haast opzweld, of ook eerder of later opkomt) laat weyken in het uytgeparstte *Zap van Huyslook*: zoo zullen de jonge *Plantjens* niet alleen onbeschadigd voort groeyen, maar ook der zelver Vruchten zullen beeter zijn.

Ook om't Zaad spoediger te doen voortkomen. Eeven dit zelve geschied ook, als men eenig *Zaad* te weyken legt in het Water van een Mensch. Hier door zullen de daar van opgekomene *Planten* zeer krachtig aanwassen: daarenboven zal het *Zaad* dies te eerder en beeter uytschieten, wijl des zelfs harde *Schellen* door dit middel in weynig tijd morwe gemaakt worden.

KRACHTEN.

Ægin. l. 7. c. 3. HEt *groot gemeen Huyslook*, of *Sedum majus vulgare*; en het *groot boomachtig Huyslook*, of *Sedum majus arborescens*, zijn koud tot in den derden graad, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Diosc. l. 4. c. 89. Galen lib. Med. Simp. 6. De *Bladeren* deezer *Huyslook* gelegt op *heete Gezwellen*, *Puysten*, *Bleynen*, *Roos*, *Roodgrond*, en diergelijke gebreeken; of ook daar op gedaan het uytgeparstte *Zap*, vermengd met Ceruys, geneest de zelve. Zijn ook goed teegens de *Gebrandheyd*, het *Podagra*, en de *Likdoornen*: t'elkens weer vernieuwd zijnde.

De zelve *Bladeren* gestooten, en op het Hoofd, eeven boven het Voorhoofd gelegt, stillen het *Bloeden uyt de Neus*.

Ætius l. 1. Serm. 1. Het *Zap* met Wijn ingenomen, doed ophouden een *onnatuurlijke Buykloop*, ook *roode Loop*. Neemt wech de *brand van de Leever*, *Nieren*, en *Milt*: dood de *Wormen*, en stopt de al te overvloedige *Vloeden* der Vrouws-persoonen.

Durantes Herb. fol. 426. Een plaaster van deeze *Bladeren* der *Huyslook*, Nachtschaye (eygentlijk nachtschade, in het Latijn *Solanum officinarum*), en Varkens-reuzel gemaakt, verdrijft allerley *quade zeeren*, *springend Vuur*, roodigheyd en ontsteeking der *Oogen*, en de heete *Jigt der voeten*.

Clusius l. 4. c. 40. Met het gedistilleerde Water deezer *Bladeren* het *Hoofdhayr* gewasschen, maakt het zelve zuyver en klaar: en de *Tanden* daar mee gewreeven, doed ze vast staan.

Al de kleyne soorten van *Huyslook*, of *Sedum minus*, hebben de zelve krachten.

Matthiol. l. 4. c. 86. Fuchs. hist. Pl. c. 10. Behalven alleen de geene, welke scharp en hitzich van aart zijn, gelijk het *Muur-peeper*, of *Sedum minimum*, ook geheeten *Illecebra*, zijnde zeer warm van natuur, en daarenboven het vel doorbijtende.

Dodon. in Addit. l. 5. c. 10. Het *Zap* deezer *Plant*, van sterke Menschen met Wijn of Edik gedronken, doed *Braken*. Jaagd ook alle in het Lijf gekreegen vergif, alle *slijmerige en galachtige vochten* uyt de *Maag*; waar door dikmaal veele *Koortzen* en andere ongeleegentheeden worden wechgenomen.

Camerar. l. 4. c. 88. Het *Kruyd* in Water gezoden, en daar van ieder dag 's morgens een Leepel vol gebruykt, is zonderling goed voor de *gezwellen* en *gebreeken* van de *Milt*, voor het *Scorbut*, gemeenelijk gezegt *Scheurbuyk*, anders *Blauwschuyt*; bloedige *Gezwellen en Puysten* van de *Mond*, en op andere plaatzen: doed ook overgeeven.

CXXXIX HOOFDSTUK.

KALI.

Naam in alle talen de zelve.

Et deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd, niet alleen in het *Neederlandsch*, maar ook in het *Latijn*, *Hoogduytsch*, en *Fransch*: in het *Italiaansch* al meê KALI; maar ook SODA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke soorten; als: Vier verscheydene soorten.

I. KALI MINUS, of *kleyn Kali*. II. GENICULATUM; of *Kali met Leedekens*, *Knobbeltjens*, *Knopjens*. III. VERMICULATUM FOLIO OBLONGO, of *Wormachtige Kali met lange Bladeren*. IV. KALI SPINOSUM COCHLEATUM, of *doornachtige Kali met kleyne ronde Bladeren*, op de wijze van een *Leepel*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen meest een zeer zoute en zandige aarde: een opene, luchtige, en vrije plaats. Moeten ook dikmaal met zout Water begoten zijn. Geeven *Bloemen*; en dan noch bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. Zaad. Zijn teeder van aart, en worden door de strenge *koude* der *Winter* wechgenomen. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April* jaarlijks weer gezayd zijn in de gemeldde zoute, of ook wel in een andere zandige grond. Deezer wijs konnen ze alleenlijk *vernieuwd*, en *aangewonnen* worden. Aanwinning.

Steekende Kali met ronde Leepelachtige Bladertjens. Het KALI SPINOSUM COCHLEATUM, of *steekende Kali met ronde Leepelachtige Bladertjens*, bemind regt in teegendeel een goede varssche, en op geenerley wijze zoute grond: liever een opene, luchtige, welgeleegene, als een donkere, schaduwachtige plaats; en veel Water. Verdraagd sterke koude. *Bloeyd*, en geeft in de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; doch versterft daar meê. Moet derhalven op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan weer gezayd worden. Anders komen ze ook wel van zelfs overvloedig genoeg voort van het uytgevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Camerar. l. 2. c. 46. AL de soorten van *Kali*, behalven het *Kali spinosum cochleatum*, of *doornachtige Kali* (het welk van een verkoelende aart is) zijn heet en droog tot in den derden graad: daarenboven zout, en bijtende. Moeten derhalven voorzichtig gebruykt worden.

Lobel. l. 1. fol. 480. De *Bladeren*, van sterke menschen in een Salade gegeeten, doen gemakkelijk *water lossen*.

Dodon. l. 3. c. 30. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, of de Wijn, daar dit *Kruyd* in gezoden is, gedronken; of anders een weynig van het *Zap* met Wijn gebruykt, drijft de *verbrandde Gal*, en alle *Fluymen* uyt de *Maag* wech: ook de *doode Vrucht* af: verwekt der *Vrouwen Maandstonden*, en purgeert de *Waterzuchtige*.

Het *Zap* neemt ook wech de *vlakken uyt de Kleederen*. De reuk verdrijft de *Slangen*.

Galen. lib. Simp. 6. De hier van gebrandde *Asch*, zijnde droog en heet tot in den vierden graad, op *Zweeren* en *Wonden* gedaan, geneest de zelve; neemt ook het *overvloedig* en *uytwassend vleesch* daar van wech.

CXL HOOFDSTUK.

SMEERWORTEL.

Verscheyde namen.

Eeft in het *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van WONDKRUYD bij veele bekomen; wijl deeze *Plant* de kracht heeft, om alle onzuyvere *Wonden* en *Zeeren* krachtig te reynigen, te verdrogen, en te heelen. Word in het *Latijn* geheeten TELEPHIUM, of CRASSULA: in het *Hoogduytsch* KNABENKRAUT, WUNDKRAUT, en FORTZWEIN: in het *Fransch* JOUBARBE DE VIGNES, REPRISE, of FAVEESPESSE; en in het *Italiaansch* TELEPHIO, of FAVA GRASSA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *verscheydene* aardige soorten; te weeten: Verscheydene

I. TE-

soorten; van welke hier zeevenderley worden aangeweezen. I. TELEPHIUM VULGARE FLORE ALBO, of *gemeene Smeerwortel met een witte Bloem*; in deeze Gewesten van veele SINTJANSKRUYD genoemd. II. VULGARE FLORE PURPUREO, of *gemeene Smeerwortel met een purpure Bloem.* III. HISPANICUM MAJUS FLORE ALBO, of *groote Spaansche Smeerwortel met een witte Bloem.* IV. HISPANICUM MAJUS FLORE PURPUREO, of *Spaansche groote Smeerwortel met een purpure Bloem.* V. MINUS TOTUM PURPUREUM, of *kleyne, geheel purpure Smeerwortel.* VI. MINUS SEMPER VIRENS FOLIO DECIDUO, of *kleyne, altijd groen-blijvende Smeerwortel*, die eenige *Bladeren laat vallen.* VII. TELEPHIUM MINUS SEMPER VIRENS FOLIO NON DECIDUO, of *kleyne altijd groen-blijvende Smeerwortel, welke gedurig al hare Bladeren behoud*; die van FERRANTE IMPERATO, *Neapolitaan*, *word geheeten* TELEPHIUM LEGITIMUM, of *opregte Smeerwortel*; en dan noch meer andere; al te zamen van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Opregte Smeerwortel van Dioscorides. De laatst-genoemde soort, of het TELEPHIUM LEGITIMUM FERRANTIS IMPERATIS, anders TELEPHIUM MINUS SEMPER VIRENS FOLIO NON DECIDUO, schijnd niet onbillijk te mogen gehouden worden voor het TELEPHIUM VERUM DIOSCORIDIS, of *opregte Smeerwortel van Dioscorides.*

Wortel. Deeze krijgt uyt een wit en boven dikachtig *Worteltje* vier, vijf, ook wel zes teedere, dunne, ronde, en bleek-groene *Steeltjens*, ontrent een hand, wat min of meerder, lang; van achter tot voor voorzien met veel kleyne, rond- en dikachtige, uyt den groenen Bladeren. blauwachtige *Bladertjens*; zittende digt bij, doch niet regt teegens over malkander; ook digt aan de *Steel*. Hebben in het midden maar alleen een regt-doorgaande *Adertje*; waar uyt eenige weynige andere nauwlijks zichtbare voortschieten. Aan de voorste punten der *Steeltjens* groeyen veele langwerpige, groene, in het Knopjens. rond digt bij een gestelde *Knopjens*; in welke eenige dagen lang gezien worden kleyne, witte, Stars-wijze Bloemen. gestelde *Bloemtjens*. Deeze vergaan zijnde, komen te voorschijn veele korte, groene, harde, en driehoekig-knoppige *Huysjens*, gevuld met een kleyn Zaad. zwart *Zaad*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Al deeze *soorten* hebben liever een gemeene, luchtige, zandige, wel-gemestte, als ongemestte, of een steenachtige aarde: immers zoo geerne een opene, vrije, wel ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats, en veel Water; doch zijn ook met matige vochtigheyd te vreeden.

Zaad. *Bloeyen* ieder jaar; en geeven gemeenlijk, in goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Zijn hard van aart, en leeven lang. Konnen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Worden Aanwinning. *vermeenigvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, de aarde in een Pot, of op een andere bequame plaats, word aanbevolen; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op en met de gemeldde tijd en Maan van de oude afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Durant. hist. Pl. fol. 451. SMeerwortel, of *Telephium*, is koud en droog van aart, tot in den tweeden graad: ook fijn van deelen.

Trag. l. 1. c. 122. In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen; en ook op de *Wonden, Zeeren*, en *loopende Gaten* gedaan, droogd en heeld niet alleen deeze gebreeken *uyt*-, maar ook *inwendig*. Stild daarenboven het *bloeden* der zelve, en geneest de *Gescheurtheyd*.

Plin. l. 27. c. 13. Het zelve *Zap* met *Edik* vermengd, verdrijfd alle *vlekken* en *Zomer-sproetelen* des *aangezichts*: ook alle andere *onzuyverheeden der Huyd.*

CXLI HOOFDSTUK.

CERINTHE.

Namen. DUs genoemd beyde in het *Neederlandsch* en in het *Latijn*; maar ook wel MARU HERBA, LEUCOGRAPHIS, en van zommige TELEPHIUM MACULOSUM: in het *Hoogduytsch* BERGHUNDSZUNG, en FLECKENKRAUT. in het *Italiaansch* CERINTHA.

Verscheydene soorten, agt in getal hier voorgesteld. Hier van zijn mij in haren aart bekend *verscheydene* beziens-waardige soorten; als:

I. CERINTHE LATIFOLIA FLORE LUTEO; of *Cerinthe met breede Bladeren, en een geele Bloem.* II. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem.* III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* IV. FLORE CŒRULEO, of *met een blauwe Bloem.* V. FLORE TRICOLORE, of *met een drie-verwige Bloem.* VI. CERINTHE LATIFOLIA ASPERIOR FLORE LUTEO, of *Cerinthe met steekende, wit-geplekte, breede Bladeren en geele Bloemen.* VII. LATIFOLIA ASPERIOR FLORE TRICOLORE, of *Cerinthe met wit-geplekte, steekende, breede Bladeren, en een Bloem met driederley verwen vercierd*, te weeten, *rood, geel*, en *purpur.* VIII. CERINTHE ANGUSTIFOLIA, of *Cerinthe met smalle Bladeren.* Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en welgemestte aarde: een vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven in den *Herfst* Aanwinning. volkomen rijp *Zaad*; en vergaan dan van zelfs, of door een kleyne *rijp*. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, door haar *Zaad*, in de aarde gelegt, en *aangewonnen* worden.

KRACHTEN.

Dod. l. 21. c. 13. CErinthe is van een verkoelende en te zamentrekkende aart.

Anderhalve Scrupul van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met een weynig Zaffraan in Wijn ingenomen, helpt de geene, welke *Bloed overgeeven.*

Het *Kruyd* in roode Wijn gekookt, en daar van zomtijds een Roemertje gedronken, stopt de *Buykloop*, en de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen. Zuyverd ook, en geneest allerley *Zeeren, Zweeren, Wonden*, en de *Gescheurtheyd.*

Vermag voorts alle, wat van de *Bernagie*, of *Borago* gezegt is.

Clusius l. 1. c. 53. Plin. l. 21. c. 12. De *Bloemen* zijn zeer aangenaam voor de *Byen*, en worden zeer van haar begeerd, om uyt de zelve haren Honig te vergaderen.

CXLII HOOFDSTUK.

HAZENOOR.

Namen. NA de gedaante der *Bladeren* dus in het *Neederlandsch* genoemd. Word in 't *Latijn* geheeten BUPLEURUM: in het *Hoogduytsch* WUNDKRAUT: in 't *Italiaansch* BUPLEURO, of ook ORECCHIA DI LIEVORE.

Drie verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten, als:

I. BUPLEURUM LATIFOLIUM, of *Hazenoor met breede Bladeren.* II. ANGUSTIFOLIUM, of *met smalle Bladeren.* III. BUPLEURUM MINIMUM, of *alderkleynste Hazenoor.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist voorzien: een opene, luchtige plaats, en matige vochtigheyd. Konnen tamelijk *koude* verdragen; doch door een felle *Vorst* worden ze dikmaal van het leeven beroofd. Is derhalven geraadzaam, dat men eenige van de zelve binnens huys zet ten tijde der sterke koude, op een luchtige plaats, zonder haar veel vochtigheyd te geeven; om'er niet geheel van beroofd te zijn, indien de buyten-staande een ramp mogt overkomen.

Waarneeming.

Zaad. Aanwinning. In het tweede jaar *bloeyen ze*; en geeven, in Potten blijvende, volkomen rijp *Zaad*; waar meeze vergaan. Moeten derhalven in het *Voorjaar*, met een wassende Maan, in een Pot zijn gezayd, niet boven een stroobreedte diep. Niet anders, als door dit middel, konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Dod. l. 21. c. 14. HAzenoor, of *Bupleurum*, is warm en droog van aart in den eersten graad.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het Poeder der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, geneest alle *inwendige Wonden*: ook de *uytwendige*, als men'er het *Poeder* op stroyd. Word ook gepreezen teegens het *Graveel*.

Ruellius l. 2. c. 127. De *Bladeren*, gestoten en met een weynig Zout vermengd, zijn goed voor de *Klieren*, en *Kropzweeren*, daar op gelegt. In Water gezoden, en gelegt op de Vrouwlijkheyd, verdrijst de *na-smerten* der gebaard hebbende Vrouwen. Zijn ook zeer goed, op *Wonden* gedaan, tot geneezing van de zelve.

Nicander lib. de Theriac. Het *Zaad* is droog en warm in den tweeden graad. Gepulverizeert, en gelegt op de *beeten* of *steeken der Slangen*, dienen om de zelve te heelen.

CXLIII HOOFDSTUK.

CHAMÆDRYS.

Naam. Oo wel in 't *Neederlandsch* als *Latijn* met deezen naam bekend, werd in 't *Hoogduytsch* geheeten GAMANDER, of BATHENGEL, in 't *Fransch* GERMANDREE, of CHESNETTE; en in 't *Italiaansch* CHAMEDRIO, QUERCIVOLA, of ook CALAMANDRINA.

Vier verscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke soorten; te weeten:

I. CHAMÆDRYS MAJOR, of *Groot Chamædrys*. II. MINOR OFFICINARUM FLORE PURPUREO, of *kleyn Chamædrys*, in d'Apotheeken en Geneeskonst gebruykelijk, met een *purpure Bloem*. III. MINOR FLORE ALBO, of *kleyne Chamædrys*, met een *witte Bloem*. IV. CHAMÆDRYS FOLIIS LACINIATIS, of *Chamædrys met gesneedene Bladeren*. Niet alle zijn ze van de zelve *Queeking*.

Grond. Eevenwel beminnen ze al t'zamen een goede, gemeene, zandige en wel-gemestte grond; zoo lief een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats; en verdragen alle ongeleegentheeden des gantschen *Winters*.

Groot en kleyn Chamædrys. Het CHAMÆDRYS MAJOR ET MINOR, of *groot en kleyn Chamædrys*, van beyde de soorten, blijven lange jaren in 't leeven. Geeven in ieder *Zomer Bloemen*, maar noyt eenig volkomen *rijp Zaad*. Konnen echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men met een wassende Maan in *April* van d'oude afneemd en verplant.

Chamædrys met gesneedene Bladeren. Het CHAMÆDRYS FOLIIS LACINIATIS, of *Chamædrys met ingesneedene Bladeren*, werd uyt eygener aard niet oud. Geest de tweede *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Anders ook komen ze, daar ze eens gezet zijn geweest, overvloedig genoeg van zelfs voort uyt het neergevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

CHamedrys is warm en droog in den derden graad, daar beneevens doorsnijdende, verdeelende, en zeer fijn van Stof. Galen. lib. Simp. 8.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, is goed teegens de *Pest*, en *quade Lucht*: voor de *Geelzucht*, dikmaal gebruykt; voor de *beginnende Waterzucht*, *vallende Ziekte*, en *Hoofdpijn*. Verdrijst de *Koortzen*, dood de *Wormen*; helpt de geene, welke met een qualijk-gestelde *Milt* zijn belast. Doed gemakkelijk *Water lossen*: verwekt de *Maandstonden*. Geneest de *koude Pis*: strijd teegens het *Vergif*: neemt wech de verstopping van het *Ingewand*: heeld de *steeken* en *beeten* der *Slangen* en anderer *giftige Dieren*, als men het *Poeder* der gedroogde, of groene gekneusde *Bladeren* met Edik daar op legt. Verdrijst ook de *pijn der Lendenen*. Lusit. l. 3. enarr. 110. Diosc. l. 3. c. 112. Trag. l. 1. c. 67. Apulej. lib. Herb. c. 24.

De *Oly* van het *Zaad* (in roode Wijn geweykt) gemaakt, is goed teegens de *Pestilentiale Zweeren*; en geneest zeer haastelijk de *verstuykte*, *verwrongene*, en *gebrokene Leeden*, daar meê gestreeken zijnde.

De zelve *Oly* gemengd met het *Zap der Bladeren*, verdrijst de *donkerheyd* der *Oogen*, met een Veertje daar in gedaan. Plin. l. 24. c. 15.

CXLIV HOOFDSTUK.

VELDCIPRES.

Verscheydene namen. Ord in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige HOE LANGER HOE LIEVER genoemt. In het *Latijn* CHAMÆPITYS, of IVA MOSCHATA: in het *Hoogduytsch* SCHLAGKRAUT, of ook VERGISZ MIIN NICHT: in 't *Fransch* IVE MOSCHATE, en in het *Italiaansch* CHAMEPITHIO, of IVA.

Vier schoone veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* schoone zeer veranderlijke soorten, als:

I. CHAMÆPITYS OFFICINARUM FLORE LUTEO, of *Veldcipres*, gebruykelijk in de *Apotheeken* en de *Geneeskonst*, met een *geele Bloem*. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA, *sive* AUSTRIACA FLORE PURPUREO, of *groote Oostenrijksche Veld-cipres met een purpure groote Bloem*. IV. CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CŒRULEO, of *groote Veld-cipres, met een schoone Heemelsblauwe Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *waarneeming*.

Grond. Bloemen. Zaad. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist doormengd: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd; wijl ze daar door lichtelijk verrotten. Geeven in onze Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen rijp *Zaad*.

Veld-cipres, met een geele, en witte Bloem. Het CHAMÆPITYS FLORE LUTEO, ET FLORE ALBO, of *Veld-cipres*, zoo wel met een *geele* als *witte Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven; want als het *Zaad* rijp geworden, en haastig neergevallen is, vergaan ze of van zelfs, of door een kleyne *Rijp*. Worden derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws, niet diep, gezayd, in een varsch-omgesmeetene aarde. Maar ook zonder zaying slaan ze meest altijd overvloedig genoeg van zelfs op, door het neergevallene *Zaad*.

Het

Chamæpitys Major Coerulea.

Groote Oostenrijkſche Veld-cipres met een purpure Bloem; en Veld-cipres met een blauwe Bloem.

Het CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA, *ſive* AUSTRIACA FLORE PURPUREO, of *groote Oostenrijkſche Veld-cipres*, met een heerlijke *purpure Bloem*, en CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CŒRULEO, of *Veld-cipres met een ſchoone, donker-blauwe Bloem*, groeyen beyde meer dan een geheele voet hoog, en vergaan zoo haaſt niet, maar blijven veele jaren lang in het leeven; alsze op een warme plaats zijn gezet. Verdragen 's *Winters* tamelijk-ſterke koude, inzonderheyd alsze een weynig gedekt worden voor te veel Reegen. Geeven elke *Zomer* volkomen rijp *Zaap*, en ſchieten in het *Voorjaar* uyt hare *Wortelen* nieuwe *Scheuten* voort.

Aanwinning.

Worden *aangewonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, 't welk met een waſſende Maan van *April* in de aarde van een Pot word gelegt, als door de aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de zelve tijd, en met de zelve Maan, van de *oude* voorzichtig afneemt en verplant. Als deeze twee *ſoorten* eenige jaren oud geworden zijn, ziet men al dikmaal, datze ſchielijk door een felle *Vorſt* worden wechgenomen. Derhalven is geraadzaam, dat men eenige weynige der zelve in een Pot plant, om die in de *Winter* binnens huys te bewaren, en met ſlegts een weynig vochtigheyd te onderhouden; op dat men, indien de buyten-ſtaande mogten verſterven, deeze in voorraad had.

Oostenrijkſche Veld-cipres met een purpure Bloem.

Het CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA, of MAJOR AUSTRIACA FLORE PURPUREO, *groot Oostenrijkſche Veld-cipres met een purpure Bloem*, heeft zeer ſmalle *Bladeren*, nauwelijks een halve ſtroo breed, ook voor niet breeder als achter; doch voor in een puntje eyndigende. De lengte is van een vinger-lid. Veele ſtaan'er bij malkander, aan dunne vierkante *Steeltjens*, teegens over den anderen geſteld; bleek-groen van verwe, en een weynig ruygachtig.

Veld-cipres met ſchoone donkere blauwe Bloemen.

Hier teegens zijn de *Bladeren* van het CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CŒRULEO, of *Veld-cipres met ſchoone donker-blauwe Bloemen* (welke ſoort hooger opſchiet als de voorgedachte) twee vinger-leeden lang, een geheel kleyn ſtroo, wat meer of minder, breed; onder bleek, boven glad, ſlegt, en donker-groen; aan de *Steelen* breedſt; voor ſtompachtig-ſpits toegaande, en in het midden voorzien met eenige *Adertjens*. De eerſt-voort-ſpruytende *Bladeren* (altijd regt teegens over malkander aan haar vierkant *Steeltje* zittende) zijn alderbreedſt. Zommige weynige der zelve zijn in het midden aan de eene zijde vercierd met een uytſchietend *puntje*, gelijk een *haakje*. Deeze ſoort ſchiet op uyt veelvoudige, bruyne, lange *Veezelwortelen*. Eer noch de *Plant* der *groote Oostenrijkſche Veld-cipres* gebloeyd heeft, zijn de *Bladeren* veel langer en breeder, als daar na; ook met eenige *Tandjens* voorzien.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med.Simp. 8.

VEld-cipres, of CHAMÆPITYS, is warm in den tweeden, droog in den derden graad.

Fuchſ. lib. Herb. cap. 341. Ægin. l. 7. c. 3.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, is goed voor al de gebreeken van het *Hoofd*, *Leever*, en *Nieren*; de *Heupen-pijn*, of *Sciatica*, dikmaal gebruykt zijnde bij inneeming. Geneeſt de *koude-* of *druppel Pis*: verdrijft zeer gelukkig de *Geelzucht*: ſcheyd het *inwendig geronnen Bloed*: verwekt de *Maandſtonden*; reynigd ook de *Moeder*, en 't *Ingewand*.

Durantes hiſt. Pl. fol. 14.

Het *Poeder* met Honig-water ingenomen, verwekt *Stoelgang*. Verzacht de *rauwheyd van de Borſt*: en met Honig gedaan op *Wonden*, *oude Zeeren*, en *Zweeren*, geneeſt ze.

Dioſc. l. 3. c. 165.

Het *Kruyd* in Edik gekookt, en daar van gedronken, jaagd terſtond de *doode Vrucht* uyt. Op der *Vrouwen Borſten* gelegt, verdrijft der zelver *hardigheyd*.

CXLV HOOFDSTUK.

WATERLOOK.

Verſcheyde namen.

En krachtig en zeer *Medicinaal Gewas*, word in het *Neederlandſch* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd: in het *Latijn* geheeten, SCORDIUM: in het *Hoogduytſch* WASSER-BATTINGEL, WASSER-BETHONIEN, en LACHEN-KNOBLAUCH: in het *Franſch* SCORDION, CAMARATZ, of CHAMARAZ: in het *Italiaanſch* SCORDIO, of BETTONICA AQUATILE.

Grond. Bloemen: geen Zaad.

Deeze *Plant* bemind een zandige, of ook geen zandige, doch goede en welgemeſtte aarde: liever een donkere, vochtige, of ſchaduwachtige, als een opene, luchtige plaats. Blijſt lange jaren in het leeven. Geeft elke *Zomer Bloemen*, maar noyt in deeze koude Landen eenig rijp *Zaad*.

Hardheyd.

Verdraagd harde *Vorſt*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige ſchade: in welke zij wel al hare *Bladeren* verlieſt, doch de *Steelen* blijven groen, en leggen zeer kluchtig als plat ter aarden neer. Schieten ook in het *Voorjaar* op nieuws weer uyt. Weegens het gemeldde gebrek van *Zaad*-voortbrenging kan ze niet anders *vermeenigvuldigd* worden, als door hare aangegroeyde, half en half boven de aarde kruypende *jonge Scheuten*: welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* afſteekt, en verplant.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Dod. l. 5. c. 7.

WAterlook, of *Scordium*, is verwarmende en verdrogende in den eerſten graad: daarenboboven zuyverende van aart.

Dioſc. l. 3. c. 125.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, opend de verſtoptheyd van de *Leever*, *Nieren*, *Moeder*, en *Blaas*: zuyverd het *Ingewand*: doed gemakkelijk *Water loſſen*: geneeſt de *koude Pis*: verwekt der Vrouwen *Maandſtonden*: is goed voor het *Graveel*, de *Peſt*, en de derde-daagſche *Koortzen*. Ontlaſt de *Borſt* van alle taye *Fluymen*: verzacht de *Hoeſt*, en de *pijn der Zijde*, welke haren oorſprong uyt koude heeft genomen. Helpt ook de *gebrookene*, *geſcheurde* en *gequetſte Leeden*. Weerſtaat daarenboven zeer krachtig het *vergif*.

Camerar. l. 1. c. 75.

Lonicer. l. 2. c. 254.

Twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Honig-water, roode Wijn, of ander nat ingenomen, ſtild de *roode Loop*, en neemt de *Maag-pijn* wech.

Galen. lib. Simp. 8. Apul. lib. Herb. c. 70.

Het *Kruyd* groen geſtoten, of het daar uytgeparſte *Zap* op *Wonden* en *oude Zweeren* gelegt, geneeſt de zelve, en verteerd het te *overvloedig daar in gewaſſene Vleeſch*. Heeld deſgelijks de *beeten* der *giftige Dieren*.

CXLVI HOOFDSTUK.

SCORDOTIS van PLINIUS.

Naam.

IN het *Neederlandſch* dus genoemd; deſgelijks in het *Latijn* SCORDOTIS PLINII, om dat *Plinius* dit *Gewas* alder-eerſt met dien naam bekend heeft gemaakt. In het *Italiaanſch* al meê SCORDOTE DI PLINIO.

Wortel. Steelen.

Krijgt in deeze Landen, uyt een dikke, korte, doch onder ſpits toegaande, en zwarte *Wortel*, vierhoekige, ruyge *Steelen*, ruym een voet hoog opſchietende: aan welke witte, wollige, dikachtige *Bladeren* voort-

voortkomen, in gedaante zeer over-een-komende met die van het *Marrubium*, of *gemeen Malrove*; ook in grootte niet veel van de zelve verschillende. Zijn een weynig langwerpig-rond; aan de kanten gekartelt, niet diep, doch rondachtig. Staan regt teegens over malkander gesteld, rustende op hare korte *Steeltjens*. De breedte is van een duym; de lengte van ontrent 't lid eener vinger; van binnen doorlopen met veele genoegzaam zichtbare *Aderen*. Heet van smaak zijn ze, en onlieflijk van reuk, gelijk *Knoplook*.

Gestalte der Bladeren.

Op de voorste punten harer *Steeltjens*, zich gemeenelijk een weynig neerwaarts buygende, komen te voorschijn tamelijk-veele, bij malkander in een groote Ovaals-wijze rondte te zaam-gevoegde, langwerpige *Knopjens*, bijna op de manier van een rondachtige *Ayr*: waar uyt zich veele *Bloemtjens* vertoonen, wit-verwig, en die van de gemeldde *Malrove* gelijk. Deeze vergaan zijnde, ziet men een kleyn, rond, en zwart *Zaadje*.

Knoppen. Bloemen. Zaad.

Zij bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, en het Mol uyt verdorvene Boomen, of der verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude Winden beschut, en tamelijk veel vochtigheyd.

Wat voor een grond zij beminnen.

Geeft, gelijk wij alreeds gezegt hebben, een *reuk* van zich, gelijk die van de *Knoplook*, eevenwel niet zoo sterk. Blijft veele jaren in het leeven. Brengt ieder *Zomer* goede *Bloemen* voort, doch geen volkomen rijp *Zaad*, anders als bij een bequame Jaarstijd.

Reuk. Bloemen. Zaad.

Verdraagt ongeerne veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, of sterke *Vorst*, want hier door komt ze lichtelijk aan hare *Wortel* te verrotten, of op een andere wijs te verderven. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* of *May*, in een Pot zoo wel gezayd als geplant: in het begin van *October*, wat eerder of later, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd der Jaarstijd, binnens huys op een luchtige plaats gezet; gedurende de *Winter-koude* met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten; en als de Vensteren gesloten worden, de vuurstoking aanvangd, moet men haar verre van den Oven stellen, vermits ze den zelven niet lang kan verdragen. Was derhalven beeter, dat men haar, indien 't bequamelijk kon geschieden, bragt op een heldere, geen dompige plaats, daar ze zonder vuur; maar ook zonder vrees van te *bevriezen* kan zijn, tot dat de sterke *Vorst* voorbij is. Een *verwelfde Kelder* zou hier toe wel konnen dienen: doch men moet haar zeer nauw wachten voor *beschimmeling*: ook niet weer buyten brengen, voor in het begin, of ontrent de helft van *April*; met een aangename Lucht en Reegen. Dan noch moet men haar wel waarneemen en dekken voor veel *Water*, *koude nagten*, en *hayrige Winden*.

Hoedanig waar te neemen. Het beste middel.

Word alleenlijk *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk men op de genoemde tijd, en met de gemeldde Maan, de aarde in een Pot aanbeveeld.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Plin. l. 25. c. 6.

SCordotis is warm en droog in den eersten graad; ook een weynig te zamentrekkende, scharp en bitter op de tong; daarbeneevens versterkende, openende, en afvagende van aart.

Joh. Pona in descript. Mont. Baldi.

In Wijn gezoden, en 's morgens nuchteren een Roemertje daar van gedronken, of het *Zap* in de *Wonden* gedaan, of het zelve met Wijn ingenomen, geneest de *beeten* en *steeken* der *Adderen*, *Slangen* en anderer *giftige Dieren*. Weerstaat zeer krachtig allerley *vergif*; versterkt de *Maag*; doed *Zweeten*, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*.

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn, of eenige andere vochtigheyd ingenomen, *verstopt* het Ligchaam.

Een of twee *Drachmen* van het uytgeparstte *Zap* met Zuyker vermengd, maakt de *Fluymen* los; is goed voor den *Hoest*; doed de *Vrucht gemakkelijk ter Weereld* komen. Reynigd en geneest *Wonden* en *Zweeren*, daar in gedaan zijnde.

Alpinus de Pl. exot. l. 2. c. 34.

CXLVII HOOFDSTUK.

OOGENKLAAR.

NIet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook bij veele met de Naam van Gouwe bekend. Word in het *Latijn* geheeten CHELIDONIUM, CŒLI DONUM, dat is, een *gaaf van den Heemel*, weegens hare voortreflijke deugden; en HIRUNDINARIA, SWALUWENKRUYD, om dat de *Swaluwen* hare *blinde jongen de Oogen* daar meê openen: in het *Hoogduytsch* SCHOLWURTZ: in het *Fransch* ESCLERE, of ESCLAIRE: in 't *Italiaansch* CELIDONIA.

Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten, als:

Vier onderscheydene soorten.

I. CHELIDONIUM MAJUS VULGARE, of *gemeen groot Oogenklaar*. II. CHELIDONIUM MAJUS FOLIIS DISSECTIS, of *groot Oogenklaar met gesneedene Bladeren*. III. CHELIDONIUM MINUS FLORE SIMPLICI, of *kleyn Oogenklaar met een enkele Bloem*; ook genoemd KLEYNE GOUWE, en SPEENKRUYD: in het *Hoogduytsch* KROTENDILL; in het *Fransch* ESPARGOUTE: en IV. CHELIDONIUM MINUS FLORE PLENO; of *kleyn Oogenklaar met een dubbele Bloem*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Queeking*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, of geen zandige; een ongemestte zoo wel als gemestte aarde: zoo lief een schaduwachtige als eene opene plaats, en veel Water. Konnen felle *Vorst* zonder eenige schade uytstaan, en blijven veele jaren in het leeven.

Grond.

De *kleyne* geeven ieder *Voorjaar*, de *groote* in de *Zomer*, *Bloemen*, en ook volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maart* in de aarde word gelegt. Niet alleen deezer wijs worden ze *aangewonnen*, maar ook door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: welke men op de genoemde tijd, of ook wel in *Augustus* (inzonderheyd de kleyne, welke dan zonder loof, en de *Worteltjens* bloot in en boven de grond gevonden worden) van de *oude* afneemt, en gevoeglijk verplant. Daarenboven slaan ze, ter plaats daar ze gezet zijn, van zelfs genoegzaam overvloedig op.

Bloemen. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

Fuchs. hist. Pl. c. 333.

HEt *groot gemeen Oogenklaar*, of *Chelidonium majus vulgare*, is warm en droog in den derden graad; sterk afvagende van aart.

Diosc. l. 2. c. 211.

De *Bladeren* en *Wortelen* met Anijs in Wijn gezoden, en daar van een weynig gedronken, opend de verstoptheyd van de *Leever* en *Gal-blaas*. Geneest de *Geelzucht*, als ze zonder groote *Koorts* is, en alle *inwendige quetzuuren*.

Plin. l. 25. c. 8.

Het uytgeparstte *Zap* met Zuyker, Honig, of iet anders getemperd, en in de *Oogen* gedaan, verdrijft der zelver *Schellen*, en *Zweering*: scharpt het *Gezicht*: geneest de *Melaatsche schurftigheyd*, *sprenkt Vuur*, de *Wonden*; alle quade en voorteetende *Zweeringen*. Het zelve verrigt ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*.

Dodon. in Add. l. 2. c. 29.

De *Wortel* en *Bladeren* met een weynig Oly van Camillen gestoten, warm gemaakt, en dan op den Buyk gelegt, verdrijft het *Colijk*; desgelijks de *Moeder-smerten*. Met Edik gestoten, verjaagd de *Hoofdpijn*, wanneer men dit mengzel strijkt op het Voorhoofd, en de slapen des Hoofds.

De

Galen. lib. Med. Simp. 8. De *Wortel* in de Mond geknauwd, of in Edik gekookt, en de Tanden warm daar meê gewaſſchen, neemt de *Tand-pijn* wech.

Een hand vol groene *Bladeren* in een nieuwe Kans-pot met Reegen-water een uur lang gezoden, en zoo warm twee of drie dagen achter malkander opgelegt, verdrijft de *pijn* en het *zwellen* der *Vingeren*, der *Teeën*, en andere vurigheyd aan deeze Leeden. Doed ze zonder ſnijden doorbreeken, en heeld ze.

Anderhalve *Scrupel* van het *Extract*, gemaakt uyt deeze *Plant*, met Wijn ingenomen, opend de Aderen, en doed Braken.

Ægin. l. 7. cap. 3. Het *Chelidonium minus*, of *kleyn Oogenklaar*, is heet en droog in den vierden graad; ſcharper als het *gemeene groot Oogenklaar*.

Het *Zap* der *Bladeren* en *Wortelen* met Wijn vermengt, en op de *Speenen*, of *Takken*, aan het Fondament geſtreeken, verdrijft de zelve: deſgelijks ook de *koude gezwellen*, en *hardigheyd* der Vrouwen *Borſten*. *Tragus l. 1. c. 33.* In Vijge-bladeren gewonden, onder de aſch gebraden, dan gepulverizeert, en met Lijnzaad-oly vermengd, verrigt eeven het zelve.

Camerar. l. 2. c. 115. De *Bladeren* en *Wortelen* geſtoten, en opgelegt, geneezen ook de zwellingen der *Keel*; de *Kanker*, en andere *vuyle zweeren*. Verdrijven de *Wratten*, en de *Anbeyen*.

CXLVIII HOOFDSTUK.

CONDRILLE.

Naam. MEt deezen, en, mijns weetens, met geenen anderen Naam in het *Neederlandſch* en *Hoogduytſch* bekend. In 't *Latijn* deſgelijks CHONDRILLA. In 't *Italiaanſch* meede CONDRILLA: maar ook TERRACREPOLO.

Veelerley ſoorten, van welke zes verſcheydene hier voorgeſteld worden. Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke ſoorten bekend geworden, als:

I. CHONDRILLA TENUIFOLIA PURPUREO SEMINE NITIDO DECIDUO, of *Condrille met teedere Bladeren, purpure Bloem, en haaſtig neervallend Zaad.* II. CHONDRILLA VIMINEA, of *Condrille met rijsachtige Steelen.* III. MAJOR FLORE LUTEO, of *groote Condrille met een geele Bloem.* IV. CYANI FOLIA FLORE LUTEO, of *Condrille met Bladeren van Koorn-bloemen, en een geele Bloem.* V. MINOR FLORE CŒRULEO, of *kleyne Condrille met een blauwe Bloem.* VI. CHONDRILLA CORONOPOIDES FLORE CŒRULEO, of *Condrille met Bladeren van Kraayevoet en blauwe Bloemen.* Behalven deeze zijn'er noch meer andere; niet alle van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemiſt doormengd: een opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Men bevind ze teeder van aart te zijn.

Bouwing der drie eerſt-genoemde ſoorten. Het CHONDRILLA MAJOR FLORE LUTEO, of *groote Condrille met een geele Bloem*: het CHONDRILLA TENUIFOLIA PURPUREA SEMINE NITIDO, of *Condrille met teedere Bladeren, purpure Bloem* en *blinkend Zaad*, en het CHONDRILLA VIMINEA, of *Condrille met rijsachtige Takken*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Worden derhalven ieder jaar, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, na tijds geleegentheyd, op een warme en drooge plaats gezayd, niet diep in de aarde. Geeven in den *Herfſt*, of ook wat later, rijp *Zaad*, en verſterven daar meê. Doch de CHONDRILLA VIMINEA, of *Condrille met Rijsachtige Takken*, draagt niet elke *Zomer* in onze Geweſten *Zaad*.

Kleyne Condrille met een blauwe Bloem; en blauwe Condrille met een gedaante van Kraye-voet. De CHONDRILLA MINOR FLORE CŒRULEO, of *kleyne Condrille met een blauwe Bloem*, en CHONDRILLA CORONOPOIDES CŒRULEA, of *blauwe Condrille, met een gedaante van* CORONOPUS, of *Kraye-voet*, vergaan niet zoo haaſt. Zijn echter teeder van aart, en konnen niet wel koude *Herfſt-reegenen*, *Vorſt*, of andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Worden derhalven, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, in Potten hol en luchtig gezayd; niet verplant: in *October* binnens huys gebragt, op een bequame plaats, daar ze Lucht en Zon konnen genieten door de Venſteren, tot dat de *koude* zulks komt te verbieden. Men moet ze droog bewaren, en in het begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer buyten ſtellen, doch wel wachten en dekken voor *koude nagten*, veel *vochtigheyd*, en *ſchrale, hayrige Winden*.

Bloemen. Zaad. Aanwinning. Zij *Bloeyen* in de tweede *Zomer* zeer vermakelijk; en volkomen rijp *Zaad* voortgebragt hebbende, verderven gemeenelijk. Het gemeldde *Zaad* moet met een waſſende Maan van *April* de aarde aanbevolen zijn, in een Pot, hol en luchtig gezayd, niet boven een Stroobreed diep. Hier door kan men ze alleenlijk *aanwinnen*.

Condrille met geele Bloemen, en Bladeren van Koorn-bloem. Het CHONDRILLA CYANI FOLIA FLORE LUTEO, of *Condrille met geele Bloemen, en Bladeren van Koorn-bloem*, blijft veele jaren in het leeven. Verdraagd ſterke koude, en andere ongeleegentheeden des tijds. *Bloeyd* de halve *Zomer* door, en zomtijds noch langer; doch geeft geen volkomen rijp *Zaad*, dan met goede, drooge, en warme jaren. Kan echter noch zoberlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men met een waſſende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Galen lib. Simp. 8. DE *Condrille*, of *Chondrilla*, is koud en vogt in den tweeden graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart.

Dodon. in Addit. lib. 21. c. 17. Zoo wel de *Wortelen* als de *Bladeren* in een Salade gegeeten, zijn niet onaangenaam. Doen de *ſpijzen wel verteeren*; en verſterken de *Maag*.

Lanicer. l. 2. c. 124. Dioſc. l. 2. c. 161. Matth. in Dioſc. l. 2. c. 125. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, neemt wech de verſtoptheyd der *Leever* en *Milt*; geneeſt ook de beeten der *dolle Honden*, en van allerley *giftige Dieren*.

De *Bladeren* geſtoten, en op de *Wratten* gelegt, na dat men de zelve eerſt met een Spelde geopend heeft, doen de zelve verdwijnen.

C. Durantes Herb. fol. 127. Taber. l. 1. c. 25. Het *Zaad* gepulverizeert, (inzonderheyd van het *Chondrilla Verrucaria*, het welk ook *Cichorium Verrucoſum* word genoemd) en daar van een Leepel vol, drie dagen achter malkander, met een afgaande Maan ingenomen met Wijn, neemt ook in een korte tijd alle *Wratten* wech.

Het uytgeparſtte *Zap* met Wijn ingenomen, ſtild en doed ophouden de *Buykloop*.

CXLIX HOOFDSTUK.

CICEREN.

Namen. NIet alleen in het *Neederlandſch* dus, maar ook van veele ERVEN genoemd. In het *Latijn* CICER; en ERVUM: in het *Hoogduytſch* RICHERN: in het *Franſch* CICES, of CHICES; en in 't *Italiaanſch* ERVO, of CECI.

Veele veranderlijke ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart *veele* veranderlijke ſoorten bekend, te weeten:

I. CICER SATIVUM, of *tamme Ciceren.* II. CICER ARIETINUM RUBRUM ET ALBUM; of *roode* en *witte kantige Ciceren.* III. CICER SYLVESTRE, of *wilde Ciceren*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier

opgeteld te worden, wijlze doch al te zamen, behalven eene, zoo veel mij bekend is, van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Grond. Zaad. Aanwinning.

Zij beminnen alle een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengd: een vrije, warme, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven in den *Herfst* hare *Vruchten*; doch die niet dan met goede *Zomers* volkomen rijp worden; en daar meê vergaan ze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* of *May* t'elkens weer gezayd, doch te vooren het *Zaad* vierentwintig uren lang in Water geweykt zijn.

Wilde Cicer van Lobel.

Het CICER SYLVESTRE LOBELII, of *wilde Cicer* van MATTHIAS DE LOBEL beschreeven, vergaat niet ieder jaar, maar word vrij oud. Kan zeer sterke *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyd* langdurig; en geeft, bij warme jaren, volkomen rijp *Zaad*, het welk in zwarte *Blaasjens* bij malkander zit. Met een wassende Maan van *April* of *May* word het in de aarde eens Pots gelegt, en door dit middel kan ook deeze soort alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Fuchs. hist. Pl fol. 101.

DE *tamme Ciceren*; of *Cicera sativa*, zijn warm en verdrogende in den eersten graad; ook zuyverende, verteerende, en alle grove koude vochten dunmakende.

Diosc. l. 2. c. 126. Averroes lib. Simp. cap. 39. Galen. lib. Med. Simp. 6. Trag. l. 1. c. 10.

In Water gekookt met Rosmarijn, en een weynig Caneel, of *Wortelen* van *Peterzelie*, zijn bequaam en goed om te eeten; want ze verwekken *vrolijkheyd in 't Gemoed*; doen 't *Water der Blaas* voortschieten: geeven een *goede verwe* aan 't Ligchaam: verwekken de *Maandstonden*: vermeerderen de *Melk* in der Vrouwen Borsten: ook het *Zaad*; en maken lust tot het *Echtewerk*. Openen de verstoptheyd der *Leever*, *Nieren*, *Milt*, en *Galblaas*. Zijn echter ondienstig voor de geene, welke eenig gebrek der Nieren, of in de Blaas gevoelen. Verwekken ook winden in den Buyk.

Serapio lib. Simp. c. 80.

Het *nat*, waar in ze met Rosmarijn gezoden zijn geweest, gebruykt, breekt de *Steen*, en drijft het *Graveel* af. Word daarenboven zeer dienstig geoordeeld voor de zulke, welke met de *Geel-* en *Waterzucht* zijn beladen.

Dodon. in Addit. l. 17. c. 14.

Gezoden, gepulverizeert, en gelegt op de *gezwellen der heymelijke Leeden*; op de *beeten* der *Slangen*, op de *gaten* en *lopende zweeringen des Hoofds*, op allerley *Ruydigheyd* en *quade Schurftheyd*, geneest de zelve. Verdrijft desgelijks alle *vlekken*, *Zomer-sproetelen* en andere onzuyverheeden in het *Aangezicht*, of op andere plaatzen der *Huyd*, daar meê bestreeken zijnde.

Het zelve Meel, of *Poeder*, met Garstenmeel en Honig vermengd, is zeer goed teegens *booze voorteetende zweeringen*, en de *Kanker*; daar opgelegt.

Æginet. l. 7. c. 3.

De *wilde Ciceren*, of *Cicer Sylvestre*, vermag al het zelve: doch zoo veel krachtiger werkende, ook zoo veel warmer en drooger zijnde, als ze de *tamme* in bitterheyd en scharpheyd te boven gaat.

CL HOOFDSTUK.

LINZEN.

Namen.

Oerd, zoo in het *Neederlandsch* als in 't *Hoogduytsch*, deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten LENS, of LENTICULA: in 't *Fransch* LENTILLE, en in het *Italiaansch* LENTICCHIE.

Twee soorten.

Hier van worden gevonden, en zijn mij in haren aart bekend, *twee* bijzondere soorten, als:

I. LENS SATIVA MAJOR, of *groote tamme Linzen*.
II. LENS SATIVA MINOR, of *kleyne tamme Linzen*:
Beyde van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met slegts een weynig oude Mist vermengd: een opene luchtige plaats, en niet veel vochtigheyd. Grond.

Brengen in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad* voort; en daar meê vergaan ze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* weer op nieuws gezayd zijn. En ook alleenlijk hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Linzen* zijn verdroogende van aart, tot in den tweeden graad, ook matig warm, en koud: daarenboven te zamentrekkende. *Dod. l. 17. c. 16. Avicen. l. 2 Can.*

Gekookt, of gebraden, zijn ze zwaar te verteeren: geeven quaad voedzel: maken een grof, ongezond Bloed: veroorzaken veele Winden; zijn daarbeneevens ondienstig voor alle Zeenuwen, en de Longe. Verstoppen het Ingewand; de *roode-*, en alle andere *Buykloop*. Dooden de *Wormen*. Verteeren alle *Galachtige-* en *Waterige vochtigheeden* des Ligchaams. Zijn zeer schadelijk voor de menschen van een drooge natuur. Maar daar teegens bequamer voor de *Paerden*, om haar de vergane *eetenslust* te doen weer bekomen. *Diosc. l. 2. c. 129. Durantes hist. Pl. fol. 252. Lusit. l. 2. enarr. 101.*

In zout Water gezoden, gepulverizeert, en op der Vrouwen *Borsten* gelegt, doed de *geklonterde Melk* scheyden, en *verteerd* de zelve, als ze te veel is. *Fuchs. lib. Herb. cap. 331.*

CLI HOOFDSTUK.

OCHRYS. der GRIEKEN.

Us in het *Neederlandsch*; en in 't *Latijn* OCHRYS GRÆCORUM genoemd. Naam.

Bemind een goede, gemeene, zandige, en matig-gemestte aarde: een vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig Reegen. Grond.

Geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en verdroogd dan van zelfs, of word door slegts een kleyne *Rijp* van 't leeven beroofd; Zaad.

Derhalven moet haar *Zaad* met een wassende Maan van *April* t'elkens op nieuws in de aarde worden gelegt; niet diep. Alleen door dit middel kan men ze *vermeenigvuldigen*, en eeuwigdurend maken. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Vruchten*, of *Erweten*, van dit *Gewas*, zijn warm in den eersten, en droog in den tweeden graad. Gebruyk

Tweemaal gezoden, en het eerste Water wech gegoten (gelijk men gemeenelijk ontrent deeze Vruchten doed) zijn de *Maag* onaangenaam, en geeven aan 't Ligchaam quaad voedzel. tot ondienst en dienst der gezondheyd.

Eevenwel tot Poeder gemaakt, en met Zuyker of Honig vermengd, zijn ze niet ondienstig voor de *Borst*. Want ze zuyveren de zelve van alle *dikke* en *taye vochtigheeden*, of *Fluymen*; en verdrijven de *Winden*.

Het *Meel*, of *Poeder*, in Wijn gekookt, en op de beeten der *dolle Honden*, ook anderer *giftige Dieren* gelegt; desgelijks op *Zeeren*, *Zweeren*, en *sprenkt Vuur*, zuyverd en verdrijft, of geneest de zelve.

CLII HOOFDSTUK.

ERWETEN.

Namen.

Eder genoeg bekend. Worden in 't *Neederlandsch* ook wel PEULEN en POELEN genoemd: in het *Latijn* PISUM, en ERVILIA: in 't *Hoogduytsch* ERBSEN; en in het *Italiaansch* BISO, of PISELLI.

Vijf bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* bijzondere soorten; namentlijk:

I. PISUM MAJUS FUSCUM ANGULOSUM, of *groote grauwe Erweten.* II. PISUM MINUS LUTESCENS PUTAMINOSUM, of *kleyne*, *gemeene geele* (veeltijds gezegt *witte*) *Erweten* met *Schellen.* III. MINIMUM LUTESCENS PUTAMINOSUM, of *zeer kleyne geele Erweten met Schellen*, boven de andere aangenaam van smaak. IV. LUTESCENS MINUS SINE PUTAMINE, of *geele Erweten zonder Schellen.* V. PISUM MINUS VIRESCENS, of *groene kleyne Erweten.* Alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen een gemeene goede, liever zandige als kleyige, en matig-gemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, drooge, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig Water; inzonderheyd als ze in de *Bloem* staan. Geeven in den *Herfst* rijpe *Vruchten*, en vergaan daar na. Worden derhalven weer gezayd met een afgaande Maan; want dan krijgen ze minder *Bladeren* en veel meerder *Vruchten.* In tegendeel, met een wassende Maan bekomen ze weynig *Vruchten* en veele *Bladeren.* Op geen andere wijze, als door *zaying*, konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Zaying met een afgaande Maan, en waarom.

Smaakelijke Erweten te winnen.

Uyt de *grauwe Erweten*, of *met Schellen*, moet men, om te *zayen*, de zulke zoeken, die van de *Wormen* een weynig, of al wat veel *gebeeten* zijn geworden: want de ervarentheyd heeft geleerd, deeze de beste te zijn, om de *smakelijkste Vruchten* te bekomen.

Hoe ze voor de zaying geweykt moeten worden.

De ERWETEN of PEULEN *zonder Schel* moet men niet voor het laatste Quartier der Maan in *Maert*, ontrent een vinger-breedte diep, in de aarde leggen; na dat ze eerst vierentwintig uuren lang in *half Water half Melk* hebben geweykt. Want dus verliezen ze t'elkens weer al hare *zoutigheyd*, welke ze in deeze koude Landen uyt eygener aart aan zich neemen: waar door ze ook met'er tijd gantschelijk komen te verbasteren, en hare lieflijkheyd te verliezen. Maar door de gemeldde weyking worden ze in hare eygenschap verbeeterd, en blijven daar in zonder verandering goed.

Wat men doen moet, om vroeg Peulen te hebben.

Indien iemand begeerig is, vroeg, en *drie weeken* of daar ontrent *eerder* als anders Erweten te hebben, die zette ze tamelijk digt in de voorgedachte Grond, na het laatste Quartier der Maan in de Maand *November*, voor de *Vorst*, zonder haar in de *Winter* te dekken; zoo dat ze geen of weynig *Wortel* konnen schieten. Deezer wijs zullen ze voortgroeyen en opwassen, eer de andere in het *Voorjaar* eens in de aarde konnen gebragt worden; en men krijgt'er *Peulen* aan, ten minsten veertien dagen vroeger: inzonderheyd als men ze plant in lange rijen, anderhalve voet van malkander, op dat'er de Zonnestralen tusschen door mogen speelen; en dat men ze luchtig voorziet met Rijs van Willige-boomen. Deezer wijs groeyen ze ook dies te beeter, en brengen meerder *Vruchten* voort. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de WITZEN.

KRACHTEN.

Tragus l. 2. c. 9.

DE *Erweten* zijn koud en vochtig van aart, in den eersten Graad.

Zij geeven aan het Ligchaam goed voedzel: stillen den *Hoest*; zuyveren de *Borst*; verwekken *eetenslust*; maar veroorzaken *Winden*; echter niet zoo sterk als de *Boonen.*

Camerar. l. 2. c. 23. Durantes hist. Pl. fol. 364.

In Loog, of Pis, gezoden, en daar meê gewasschen, geneest de *Schurftheyd des Hoofds.* Verdrijft ook de *vlekken* en onzuyverheeden des *Aangezichts.* Met Garstenmeel en Honig gekookt; dan plaasters wijze opgelegt, verzachten ze alle smerten der *Gezwellen*, en verdrijven de *quade Zeeren.*

CLIII HOOFDSTUK.

BOONEN.

Verscheyde namen.

Iet minder bij elk bekend, als de boven gemeldde *Erweten*, hebben in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam. Worden in het *Latijn* geheeten FABA: in het *Hoogduytsch* BOHNEN: in het *Fransch* FEBUES; en in het *Italiaansch* FAVA.

Zes verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *zes* onderscheydene soorten; te weeten:

I. FABA SATIVA MAJOR ALBICANS, of *groote tamme witte Boonen.* II. MAJOR RUBICUNDA, of *groote tamme roode Boonen.* III. MINOR ALBA, of *kleyne witte Boonen.* IV. MINOR NIGRA, of *kleyne zwart-bruyne Boonen.* V. FABA GRÆCA MAJOR, of *groote Griekſche Boonen.* VI. FABA GRÆCA MINOR, of *kleyne Griekſche Boonen.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, luchtige, diep-omgegravene, zoo wel kleyige als zandige, wel-gemestte grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen, tot dat ze aan het *Bloeyen* geraken. Geeven voor de *Winter* hare *Vrucht*, en versterven dan. Moeten derhalven in *Maert*, na het laatste Quartier der Maan, op nieuws in de aarde zijn gezet, niet boven een vingerbreedte diep, hol en luchtig.

Om vroeg Boonen te krijgen.

Men plant ze ook wel (gelijk in het voorgaande *Hoofdstuk* van de ERWETEN is gezegt) in *November*, met de genoemde Maan, eeven voor de *Vorst*, op dat ze voor de zelve niet mogten uytwassen; dan *vriezen ze* niet dood: brengen ook in de volgende *Zomer* twee of drie weeken vroeger als anders rijpe *Vruchten* voort. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de TURKSCHE-BOONEN, en van LATHYRUS.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 7.

DE *Boonen*, noch groen, hebben een koude, vochtige en windige aart bij zich. Gedroogd, zijn ze verdrogende, verkoelende, en te zamentrekkende.

Diosc. l. 2. c. 127.

In Water gekookt, en gegeeten, vallen ze zwaar te verteeren. Geeven echter een matig voedzel, doch grof Bloed. Beroeren de Zinnen: stillen het *Braken*, stoppen de *Bloedgang*, en voorts allerley *Vloeden des Ligchaams.*

Dod. l. 17. c. 1.

Het Water, daar de *Boonen* in gezoden zijn geweest, gebruykt, is goed teegens den *Hoest*; ook teegens de *Zinkingen*, welke uyt het 't Hoofd op de *Borst* vallen. Belet het aangroeyen van het *Graveel* in de *Nieren* en *Blaas.*

Fuchs. hist. Pl. c. 146. Ægin. l. 7. c. 3. Lonicer. l. 2. c. 359. Durant. hist. Pl. fol. 186.

Het *Meel* der gemalene *Boonen* is goed voor allerley *gezwellen*; voor de pijn der *Voeten*; het zweeren van der Vrouwen *Borsten*: verdroogd ook het *Zog* daar in.

De *Asch* der gedroogde *Steelen* met Varkens-reuzel, of ander diergelijke dingen vermengt, verdrijft de smerten van het *Podagra*, ook der *Zeenuwen*, daar opgelegt zijnde. De zelve *Asch* gestroyd op de aarde, daar men *Peeterzelie* heeft gezayd, doed de zelve spoedig voortkomen; en dood de *Slekken.*

 Het

Het *Water* der *Bloemen* in *Balneo Mariæ* gedistilleert, en daar meê gewasschen, verdrijft allerley *vlekken* en onzuyverheeden der *Huyd*: maakt ook een klaar en zuyver *Vel*.

Eeven het zelve *Water* in de *Oogen* gedaan, geneest het *lopen*, en *zweeren* der zelve.

CLIV HOOFDSTUK.

SANAMUNDA.

Oorsprong des naams.

EEn zeer schoon en aardig *Gewas*, de Oogen der aanschouwers zonderling zeer verlustigende. Heeft niet zonder reeden dien naam bekomen, wijl het door zijne ingeplantte eygenschap de onzuyverheeden des Menschelijken Ligchaams reynigd, weeneemt, en geneest.

Wortel.

Heeft boven in de aarde een sterke, knobbelige, of oneffene, bruynverwige, en beneeden in veele tamelijk lange, ook dikke en teedere Zijde-scheuten verdeelde *Wortel*: uyt welke zeer aardige *Bladeren* voor den dag komen; zittende digt bij malkander. Rusten op tamelijk-lange en teedere *Steelen*. Zijn een vinger, wat meer of minder, lang; twee vingeren doorgaans breed, achter breedst; en voor in een stompachtig punt eyndigende: matig hard, en niet dik van aart; een weynig blinkende. Boven bekleed met een schoon, helder, bevallijk groen, doch onder wat bleeker: aan de randen zeer aardig en net *getand*, of *gezaagd*: in het midden vercierd met een regt doorlopende, groote *Ader*, uyt welke veele onder kleyner voortschieten door het geheele *Blad*, ook ter zijden, na de randen toe; van een bevallijke aanschouwing. In de Mond geknauwd, vallenze wat bitter van smaak.

Gedaante der Bladeren.

Steelen.

Uyt haar midden, of *Hert*, schieten verscheydene *Steelen* op, de eene na de andere, of ook wel te gelijk. Zijn rondachtig, donker-geel van verwe: drie, vier, ook wel vijf voeten hoog: aan welke groeyen andere veel kleyner *Bladeren*, ook op korter *Steeltjens* rustende; gemeenelijk twee en twee aan beyde de zijden der *Steelen* regt teegens malkander over gesteld.

Gestalte der Bloemen.

Op der zelver bovenste punten komen de *Bloemen* te voorschijn; bleekrood van verwe; lang en smal, doch onder wat dikker en ronder; niet qualijk vertonende de gestalte van een *Kan*, of *Bouteille*. Alleenlijk boven openen ze haar; en daar bestaan ze uyt vijf en zes kleyne, langwerpige, onder smalle, en voor rond toegaande, ook zomtijds een weynig op of boven malkander leggende *Bladertjens*: uyt welker midden twee ver-uytsteekende *Afhangzeltjens*, of *Draadjens*, gemeenelijk neerwaarts gebogen, voortkomen; houdende onder vijf kleyne, groene en langwerpig-ronde *Blaadjens*, op welke ze in het midden gelijk als rusten. Weynig, of geen reuk hebben ze. Als men haar eenige dagen heeft open zien staan, vergaan ze in haar zelven, of vallen op de aarde neer: nalatende eenige *Herts-wijze*-gestelde groene *Knopjens* of *Blaasjens*, niet zonder eenige glantsch; en digt bij malkander gevoegd zittende. Als ze tot hare volle rijpheyd zijn geraakt, zijn ze gevuld met een kleyn, zwartachtig *Zaadje*.

Zaad-knopjens.

Zaad.

Aanwinning

Welk *Zaad* met een wassende Maan van *April* weer moet bevolen worden aan de aarde, in een Pot, met een-jarige Koeyemist, en genoegzaam zand, zonder eenige zoutigheyd, wel voorzien. De Pot op een goede, luchtige, genoegzaam ter Zon geleegene plaats gesteld zijnde, zal het wel opkomen.

door dit Zaad, en aangegroeyde Wortelen.

Niet alleen word deeze *Plant* door haar *Zaad aangewonnen*, maar ook door hare *jonge aangegroeyde Wortelen*; welke men op de zelve tijd in de aarde, of liever in een Pot, verplant. Want alhoewel ze tamelijk de *koude* deezer Landen verdragen, zoo konnen ze echter niet al te wel sterke *Vorst* uytstaan. Willen ook niet meer als matige vochtigheyd, wanneer men haar in een Pot 's *Winters* binnens huys steld, op een luchtige plaats, ontrent de Vensteren. Van naturen groeyenze in *America*; van waar het *Zaad* voor eenige weynige jaren in deeze *Neederlandsche Gewesten* is overgebragt.

Haar geboorte-Land is America.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* deezer *Sanamunda* zijn verwarmende en verdrogende in den eersten graad.

Deugden deezer Plant, tot Artzenyen.

In Wijn, Bier, of eenig Nat, zoo wel groen als gedroogd, anderhalf uur lang gekookt, en daar van een Roemertje vol, of het vierdedeel van een pintje, 's morgens nuchteren, ook 's namiddags ontrent ten vier of vijf uuren, gedronken, verdrijft de *Spaansche Pokken*: de *Winden*, en *Buykpijn*. Geneest de *Krauwagie*, of *Schurftheyd*, als men het gemeldde middel niet alleen inwendig gebruykt, tweemaal ieder dag, maar ook uytwendig de Huyd daar meê wrijft, of genoegzaam wascht. Versterkt daarenboven alle *inwendige deelen*, inzonderheyd het *Gedarmt*, en neemt'er de verstopping van wech: zuyvert het *Bloed*, en dood de *Wormen*, zoo van oude Lieden als jonge Kinderen.

CLV. HOOFDSTUK.

DULLE KERVEL.

IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele SCHEERLINCK, of SCHERLING geheeten. In het *Latijn* en *Italiaansch* CICUTA; in het *Hoogduytsch* SCHIRLING: in 't *Fransch* CIGUE, of SEGUE.

Namen.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden; als:

Vijf onderscheydene soorten,

I. CICUTA, of CICUTARIA VULGARIS, *gemeene dulle Kervel*. II. MAJOR VULGARIS, of *gemeene groote dulle Kervel*. III. CICUTA MAJOR LATIFOLIA PANNONICA, of *groote, breed-bladerige dulle Kervel uyt Oostenrijk*. IV. CICUTA MAJOR, of *groote opregte dulle Kervel*. V. CICUTARIA PALUSTRIS, of *Water Dullekervel*; ook genoemd PHELLANDRIUM. Behalven deeze laatste soort zijn ze al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zoo wel zandige als geen zandige; genoeg of ook weynig gemestte grond, zoo lief een schaduwachtige, als een opene, vrije, plaats; en veel Water. Blijven veele jaren lang in het leeven. Verdragen sterke *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook in den *Herfst* rijp *Zaad*.

Grond. Bloemen. Zaad.

Het CICUTARIA PALUTRIS, of *dulle Kervel*, voortkomende in *Waterachtige plaatzen*, word niet zoo oud als de andere soorten. Bloeyd in 't tweede jaar; en, volkomen rijp *Zaad* gegeeven hebbende, versterft daar meê.

Water-dulle Kervel.

Al te zamen worden ze alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April* de aarde word aanbevolen.

Aanwinning.

KRACHTEN.

DUlle *Kervel*, of *Cicuta*, is verkoelende tot in den vierden graad.

Galen. lib. Simp. Med. 7. Diosc. l. 4. c. 79.

Inwendig gebruykt met Wijn; het *Zap* of de *Bladeren* in eenige spijzen gedaan (gelijk lichtelijk zou konnen geschieden door onervarene Dienst-maagden, of andere Spijs-bereyders, deeze *dulle Kervel*

voor

SANAMUNDA.

voor *regte Kervel* aanziende) veroorzaakt de dood aan de geene die'er van eeten, of maakt ze ten minsten dol. Ja, zelfs alleenlijk uytwendig gebruykt, is ze het *Hert* en de *Leever* schadelijk: ontsteld de Harssenen, en verwekt draying of zuyzeling des Hoofds.

Val. Max. l. 21. c. 6. Stapel. l. 9. c. 17. in Th. Voortijds pleegen die van *Atheenen* hare misdadige, welke ter dood verweezen waren, door het uytgeparstte *Zap* deezer *Plant* om het leeven te brengen; gelijk ook daar den wijzen Philosooph SOCRATES is geschied.

Lusit. l. 4. enarr. 82. Zommige, welke niet zeer veel in het Ligchaam hebben gekreegen, ontgaan noch wel de dood; doch blijven al de overige tijd haars leevens ongezond en gebrekkelijk. Echter eeten eenige *Vogelen* dit *Kruyd* zeer geerne, en worden'er vet van. *Matth. l. 4. c. 74.* Desgelijks de *Ezelen*; doch worden daar door zoo slaperig, dat ze eeven als dood ter neer leggen. Dit heeft veroorzaakt, dat men dikmaal, haar voor een dood Aas houdende, haar leevendig heeft gevild, of de *Huyd* afgetrokken, zonder dat ze ontwaakten. Eenige, alreeds half, of meer, of geheel, van haar vel beroofd, quamen eyndelijk weer tot haar zelven, en rigteden zich op: 't welk een vervaarlijke en erbarmelijke aanschouwing gaf.

Plin. l. 25. c. 15. Ruell. de Nat. stirp. l. 3. c. 113. Indien iemand onweetens dit *Kruyd* in 't Lijf mogt gekreegen hebben, laat hem terstond Wijn daar op drinken, eer noch het *Hert* daar van aangetast is, zoo zal hij in 't leeven blijven. Maar zoo iemand het *Zap* met Wijn, of de Wijn, daar het in gekookt is geweest, drinkt, zoo moet hij terstond sterven. Ieder wachte zich derhalven van dit *Gewas* inwendig of uytwendig te gebruyken.

CLVI HOOFDSTUK.

ENDIVIE.

Namen. BY elk genoeg bekend, en veele zeer aangenaam, welke de zelve ter spijs gebruyken. Word gemeenelijk ook in het *Neederlandsch* genoemd ANDYVLN. In het *Latijn* en *Italiaansch* ENDIVIA, SERIS, en INTYRUM SATIVUM: in het *Hoogduytsch* SCARIOL, en in het *Fransch* SCARIOLE.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* onderscheydene soorten, te weeten:

I. ENDIVIA VULGARIS ALBA, of *gemeene witte Endivie.* II. ENDIVIA NIGRA HISPANICA, of *zwarte Spaansche Endivie*; welke, mijns oordeels, voor de beste mag gehouden worden. III. ENDIVIA SYLVESTRIS of *wilde Endivie.*

Grond. Zij beminnen een zandige, goede, met twee-jarige Koeye- en Paardemist wel-voorziene grond: een vrije, en genoegzaam ter Zon geleegene plaats: ook veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Zaad. Geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en worden daar na door een kleyne *Rijp* van 't leeven beroofd. Moeten ter dier oorzaak met een wassende Maan van *Maert* of *April* weer gezayd zijn.

Hoe men moet handelen Doch die men voor *Salade* in den *Herfst* wil gebruyken, moet men hol en luchtig aan de aarde beveelen met een geheel afgaande Maan, in het laatste van *Junius*, of het begin van *Julius.* Als nu deeze *jongen* zijn opgekomen, en een halve vinger hoog opgewassen, moet men haar verplanten, ook met een afgaande Maan, ten minsten twee Maat-voeten van malkander af, indien men daar van groote en zeer treflijke *Knoppen* begeerd te winnen.

ontrent de Endivien, die men Wanneer ze nu in *September* en *October*, ter hoogte van een voet, wat meer of minder, zijn opgeschooten, bind men, met een helder Weêr, en als ze wel droog zijn, hare *Bladeren* zachtjens boven toe, op dat'er geen Reegen mogt invallen. Deezer wijs gehandeld, verliezen ze hare *bitterheyd*: worden inwendig wit, of geel; en dus bequaam om te eeten.

in de Winter wil gebruyken. Ook worden ze, eerst in de Lucht met banden van een *Vlas-mat* toegebonden zijnde, teegens de *Winter*, eer ze van de *Vorst* worden overvallen, met hare Wortel uyt de aarde opgenomen, en in een Kelder in zand gezet; zoo worden ze langzaam geel, en blijven een geruyme tijd goed: daar ze anders, buyten gelaten zijnde, door een kleyne *Vorst* verderven.

KRACHTEN.

Gal. lib. Med. Simp. 8. ENdivie, of *Seris*, is koud en droog in den tweeden graad; ook een weynig te zamen-trekkende, en afvagende van aart.

Dod. l. 21. c. 15. Met de *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of met andere spijzen gekookt zijnde, gegeeten; of het daar uytgeparstte *Zap* met Wijn vermengd; of het *Poeder* der *gedroogde Bladeren* en *Wortelen* met Wijn ingenomen, of ook in een Salade met Peeper gegeeten, is de *Maag* zeer aangenaam, en versterkt de zelve. *Gal. l. 8. de Comp. Med. sec. loc. Lonicer. l. 2. c. 73. Durant. Herb. fol. 169.* Neemt wech de *hittigheyd* en *verstoptheyd der Leever*: versterkt ook het *Ingewand*: verwekt *rust*, of *slaap*; stild de *Bloedgang*: is goed teegens de *koude Pis*, en *hitzige Koortzen*: verquikt het *Hert*: verjaagd de *Hertklopping*: verhelderd het *Gezicht*. Geneest daarenboven de *pestilentiale Zeeren* en *Zweeren*, daar op- en ingedaan.

Is nochtans niet dienstig voor een koude *Maag*, ook niet voor lamme en beroerde Menschen: want *Endivie* verminderd het *Zaad* in koude naturen; en neemt van de zelve wech de lust tot het *Echte werk*.

Diosc. l. 2. c. 160. Fuchs. hist. Pl. c. 263. De *Bladeren*, desgelijks de *Wortelen*, gestoten, of met Garsten-meel vermengt, geneezen de *beeten* en *steeken* der *Scorpionen*; het *springend Vuur*, en allerley heete *Gezwellen*, daar op gelegt zijnde.

CLVII HOOFDSTUK.

CICOREYE.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, en bij verbastering van veele ZUYKEREY, word in het *Latijn* geheeten CICHORIUM: in het *Hoogduytsch* WECHWARTEN: in het *Fransch* CICHOREE, en in 't *Italiaansch* CICORIA, en TORNASOLE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden; als: Vijf verscheydene soorten.

I. CICHORIUM SATIVUM FLORE CŒRULEO, of *tamme Cicorey met een blauwe Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. CICHORIUM SPINOSUM, of *steekende Cicorey.* IV. SYLVESTRE, of *wilde Cicorey.* V. CICHORIUM VERRUCOSUM, of *Cicorey met Zaad-knopjens als Wratten.* Behalven deeze laatste zijn ze al te zamen van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemestte grond: een vrije en genoegzaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. Grond. *Bloeyen* wel in het eerste jaar, in den *Herfst*, doch in het tweede veel beeter; en geeven dan ook volkomen rijp *Zaad.* Blijven eenige jaren in stand. Zaad. Verdragen felle koude, en alle ongeleegentheeden der *Winter.*

Het CICHORIUM VERRUCOSUM, of *Cicorey met Zaad als Wratten*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Cicorey met Zaad als Wratten. Word derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, wederom gezayd op een gantsch warme plaats; of ook, weegens hare teederheyd, in een Pot. *Bloeyd* een lange tijd. Geeft een kleyne geele *Bloem*; en, rijp *Zaad* voortgebragt hebbende, versterft.

Hoe men goede Wortelen kan bekomen.

Die van deeze *Planten* begeert, tot zijn gebruyk, goede, bequame *Wortelen* te krijgen, zaaje dit *Zaad* met een afgaande Maan van *Junius*: zoo ſchieten ze niet voor teegens de *Winter* in *Bloem*, en al de kracht blijft in de *Wortelen*, welke men dan kan uytneemen. Daarenboven, indien men de *Bladeren* boven wil toebinden, gelijk van de *Endivie* is gezegt, zoo kan men ze ook in een Salade gebruyken.

Aanwinning.

Het *Zaad* van al de ſoorten word gemeenelijk met de voorgenoemde Maan in *April* de aarde, niet diep gezayd, aanbevolen; en hier door konnen ze alleen *aangewonnen* worden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 8.

DE *Cicorey* is verkoelende en verdrogende in den tweeden graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart; afvagende, zuyverende, en drogende, door hare natuurlijke bitterheyd.

Raſis lib. de Simp. c. 18. Averr. lib. Simp. c. 42. Trag. lib. 1. c. 89. Dodon. lib. 21. c. 15.

De *Wortelen* gekookt, ook de *Bladeren* als een Salade, of met andere ſpijſen gegeeten; of in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, en *Wortelen*, met Wijn ingenomen, verſterkt de *Maag*: doed gemakkelijk *Wateren*: neemt wech de brand en verſtopping van de *Leever*, van het geheele *Ingewand*, en van de *Milt*. Stild de *Buykloop*: zuyverd de *Moeder*: jaagd de *doode Vrucht* uyt; ook alle *galachtige Vochten*. Is goed voor de *Waterzuchtige*; teegens langduurige *Koortzen*: de *Steen* en het *Graveel* der jonge Kinderen; de *Hertklopping*. Verſterkt het *Gezicht*: in Spaanſche Wijn gekookt, en daar van t'elkens een Roemertje gedronken, verdrijſt de *Geelzucht*; doch is voor koude naturen zoo goed niet.

Tabern. l. 4. c. 23.

Het uytgeparſtte *Zap* 's morgens nuchteren met Wijn gedronken, belet het *Bloedſpouwen*; verzacht de *Hoofdpijn*: en maakt de ſlappe *Borſten* der Vrouws-perzonen, daar meê beſtreeken, ſtijf en vaſt.

Camer. in Matth. l. 1. c. 54.

De *Bloemen* en *Wortel*, geſtoten, en op de Leeden, van 't *Podagra* geplaagt, plaaſters-wijze gelegt, neemen ſpoedig de ſmerten daar van wech.

De *Bladeren* geſtoten, dan op *Gezwellen* en *Zeeren* gelegt, geneezen de zelve.

CLVIII HOOFDSTUK.

ARTICIOCK.

Verſcheyde namen.

ZOo aangenaam bij veele, als wel bekend bij alle. Word in het *Neederlandſch* met deezen, en, mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd, behalven dat veele ARTICHOC, of ARTISOCK ſpellen. In 't *Latijn* CINARA, CARDUUS SATIVUS, en CARDUUS ALTILIS: in het *Hoogduytſch* STROBILDORN, maar gewooner ARTSCHOCK, of ARTISCHOCK: in het *Franſch* ARTICHAUT; en in het *Italiaanſch* CARDO, CARCIOFI, ARTICHIOCCO, of ook ARCHICHOCCI.

Vier onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderſcheydene ſoorten, namentlijk:

I. CINARA VULGARIS MAJOR, of *groote gemeene Articiock*. II. VULGARIS MINOR, of *kleyne gemeene Articiock*. III. MAJOR ANGLICANA FRUCTU FUSCO, of *groote Engelſche Articiock, met een bruyne Vrucht*. IV. CINARA ANGLICANA MINOR FUSCA; of *Engelſche kleyne bruyne Articiok*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Oorſprong des naams in het Latijn.

Zij beminnen een luchtige, goede, zoo wel zandige als kleyige aarde; doch wel en rijkelijk voorzien met tweejarige Paerde- en Koeyemiſt; ook veel *Aſch*: waarom dan deeze *Plant* niet zonder reeden heeft bekomen de naam van CINARA, zoo veel als ASCHKRUYD: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, op dat de zelve met hare Stralen aan alle kanten, zonder verhindering, daar op mag ſpeelen; en veel Water. Geeft in deeze Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook bij goede *Zomers*, als ze vroeg komt te *Bloeyen*, volkomen rijp *Zaad*.

Bloemen, Zaad.

Waarneeming.

Kan gantſchelijk niet verdragen de ſtrenge *koude* der *Winter*. Derhalven moet men haar teegens de zelve in den aanvang van *November*, of als het begind te *vriezen*, eerſt met aarde hoog aan-, of opvullen, dan met varſſche warme Paardemiſt, of ('t welk ik voor beeter houde) met Kif, of Schoenmakers Run, wel dekken, tot aan 't bovenſte der *Bladeren*.

Tijd van opneeming, en weer verplanting.

Men neemt ze ieder *Voorjaar* op, met een waſſende Maan van *Maert*. Elke *Scheut*, of *Lot*, ſnijd men van de *oude* af, een weynig *Wortel* daar aanlatende, of ſlegts een kleyne *Knobbel*, om daar aan *Wortel* te konnen vatten. Dan zet men ze terſtond weer in zulk een *grond*, als hier boven beſchreeven is; niet dieper als de lengte van een vingerlid, zulker wijs, dat ze maar eeven konnen ſtaan. Dus krijgen ze meerder warmte van de Zon aan hare *Wortelen*, en dragen veel beeter als de geene die dieper geſteld zijn: inzonderheyd als men elke *Plant* drie voeten van malkander zet. Want om wel te dragen, hebbenze goede Lucht en veel warmte van noden.

Hoe men vroeg deeze Vruchten kan bekomen,

Indien iemand geneegen is, deeze *Vruchten vroeg* te mogen hebben, die late eenige *Planten* ongerept blijven: neem al de *jonge Scheuten* daar af, behalven, een of twee van de *grootſte* en *ſterkſte*. Steeke ook rondom een weynig van de *Wortel* af, en legge daar om heenen een goed deel twee-jarige kleyn-gemaakte Paardemiſt: zoo geeven ze niet alleen veel *vroeger*, maar ook veel *grooter Vruchten*.

Aanwinning door Zaad, hoe men daar bij moet handelen.

Zij konnen ook *aangewonnen* worden door *Zaad*, niet in deeze Landen vergaderd. 't Welk men met een waſſende Maan van *April* plant, en niet boven een ſtroobreedte diep, ontrent twee voeten van malkander, in de aarde moet leggen. Indien men het met de punt om laag ſteekt, zoo zal het kleyner en ſlegter *Vruchten* geeven. Doch deeze manier van aanteeling is in onze Geweſten zoo gevoeglijk niet, als die door *jonge Scheuten*, uyt de *oude Wortelen* voortkomende; onder welke men de beſte en grootſte ter voortvokking uytkieſt, gelijk alreeds hier boven gezegt is.

Om deeze Vruchten lang goed te houden.

Daarenboven; zoo iemand deeze *Vruchten*, eeven voor de *Vorſt*, op de volle Maan met een lange *Steel* afſnijd, en de zelve aan de gemeldde *Steel*, met de *Vrucht* om laag, ophangd, zoo zal hij die lange tijd goed behouden konnen; vermits dan de vochtigheyd, uyt de *Steel* na beneeden zakkende, de *Vrucht* in goede ſtaat doet blijven.

Om de Stoelen van Articiocken een geheel jaar goed te bewaren.

Ook kan men de *Stoelen* der *Articiocken* een geheel jaar lang goed bewaren, als men ze, de *Vruchten* een weynig, of half gaar opgekookt zijnde, daar uytneemt; in een *Vaatje*, of hard gebakkene grauwe *Pot*, hol en luchtig op malkander legt; dan *geſmoltene Boter* daar over giet, zulker wijs, dat ze geheel daar van bedekt zijn. Naderhand kan men ze, wanneer men wil, daar uythalen ten gebruyk; zoo nochtans, dat de geene, welke men bloot ziet leggen, op nieuws met *geſmoltene Boter* overdekt moeten worden.

KRACHTEN.

Gal. lib. Med. Simp. fac. 8. Dod. l. 25. c. 6.

DE *Articiocken*, of *Vruchten* van dit *Gewas*, welke men alleen ter ſpijs gebruykt, worden geoordeeld warm en droog te zijn in den tweeden graad.

Rauw met Peeper gegeeten, gelijk van zommige geſchied, zijn ze zeer zwaar te verteeren; geeven quaad voedzel, en maken geen goed *Bloed*.

Maar *gezoden*, en met een goede, of lekkere *Saus*,

daar

ANANAS

ANANAS
SYLVESTRIS.

Lonic. l. 2. c. 29. daar over gedaan, genuttigd, verfrisschen ze de *Maag*; versterken alle *inwendige deelen*; vermeerderen het *Zaad*, en verwekken een groote begeerte tot het *Echte werk*.

C. Durant. Herb. sui fol. 91. De *Bladeren* deezer *Plant* gestoten, en het *Zap* daar uytgeparst, dan een *Vrouw vier* oncen daar van met Wijn doen indrinken, geeft te kennen, of ze *Bevrucht is*, of *niet*. Wat indien ze het ingenomene weer overgeeft, zoo is ze *zwanger*. Maar indien niet, zoo zal ze dien Drank binnen houden, en niet weer uytbraken.

De zelve *Bladeren* in een Bedsteede gelegt, verdrijven *Weeg-* of *Wandluyzen*.

Ægin. l. 7. c. 3. Matth. l. 3. c. 14. Fuchs. hist. Pl. c. 308. De *Wortelen* in Wijn gezoden, en een Roemertje daar van gedronken, verdrijft de *sterk-riekende-* en de *koude Pis*: doed gemakkelijk *Water lossen*, en is zeer goed voor de geene, welke met de *Water-* of *Geelzucht* beladen zijn.

De zelve *Wortel* gestoten, en met Edik gemengd, neemt wech allerley *ruydigheyd* en *quade Schurftheyd*, daar opgestreeken zijnde.

CLIX HOOFDSTUK.

ANANAS.

Een zeer schoon Gewas. Dit schoone *Gewas*, waar aan de Natuur haar wonderlijk vermogen betoond, word van de *Portugeezen*, *Neederlanders* en *Latijnen* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd. *Namen.* Doch van de *Canarijns* word het geheeten ANANASA: van de *Brazilianen* (uyt wel'er Gewest deeze *Vrucht* eerst na andere Deelen en Landen des Weerelds is vervoerd geworden) NANA, of ANNANAS: van de andere *Americanen* JAJAMA.

Vier bijzondere soorten. Hier van zijn mij bekend geworden *vier* bijzondere soorten; namentlijk:

I. ANANAS MAJOR, of *groote Ananas*. II. MEDIA, of *middelbare soort*. III. MINOR, of *kleyne soort*. IV. ANANAS SYLVESTRIS, of *wilde Ananas*. De twee laatste soorten zijn in de bijgaande FIGUUR na het leeven afgebeeld. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve aart: blijven ook niet langer dan een jaar in 't leeven. Konnen daarom ook de *koude* deezer Landen gantsch niet verdragen.

Kleyne Ananas. De ANANAS MINOR, of *kleyne Ananas*, wast uyt eygener aart met zijne *Vrucht* niet hooger als twee of derdehalve Maatvoet op: heeft een tamelijk-dikke, niet zeer lange, doch in verscheydene *Zijde-takken* verdeelde, *Wortel.* bleek-bruyn-verwige *Wortel*: uyt welke tien, twaalf, ook wel vijftien *Bladeren* voortschieten; ruym een voet, dikmaal anderhalve voet hoog; vier duymen, wat min of meer, breed; doch na voren wat smaller; en eyndelijk in een spits punt toegaande. Staan ook gemeenelijk een weynig inwaarts, of *Geuts-wijze*, *Gedaante der Bladeren.* gebogen. Van verwe zijn ze donker-groen, wat dikachtig van aart; aan de randen een kleyn weynig gelijk als *getand*; en daar rondom met kleyne scharpe *Doornen*, gelijk de ALOE, aardig voorzien. Rusten op geen bijzondere *Steelen*, maar komen digt bij malkander, uyt de *Wortel* voort; van binnen met geen zonderlinge zichtbare *Aderen* doorlopen.

Steelen. Uyt het middenste *Hert* deezer *Bladeren* schiet een eenige *Steel* op; rond, ruym een voet hoog; een vinger, of duym dik; uyt den geelen aangenaamgroen van verwe; van binnen gantsch geel, en met drie of vier korte, breede, doch voor spitze, en digt aan de *Steel* gestelde *Bladertjens* omvangen. Op wiens bovenste punt men de *Vrucht* ziet groeyen; hebbende onder zich verscheydene met de punt neerwaarts gekeerde, vlak uytgespreydde, en aan de voorste punten uyt den geelen bruyn-roode *Bladeren*; tusschen *Vrucht.* welke wel een of twee jonge *Vruchten* voor den dag komen, die ook zomtijds tot hare volmaaktheyd geraken. Met'er tijd rijp geworden zijnde, heeft deeze *Vrucht* de grootte van een *Meloen*. Is Ovaals-wijze rond, vertoonende de gedaante van het *Hoofd* eens *Spinwiels*; eerst groen, met zeer veele *Leedjens*, of *Schubbetjens*, alle voor met spitze punten voorzien; op de wijze der *Pynappelen* wonderlijk *gekarteld*: tusschen welke veele kleyne *drie-bladerige*, en *drie-verwige schoone Bloemtjens* groeyen; die met'er tijd vergaan; *Bloemen.* en daar na word de *Vrucht*, tot zijne rijpheyd gekomen, gezien zeer aangenaam bleek-groen, met schoon Incarnaat doormengd: ook de randen en de punten van al de *Schubbetjens* met een zeer bevallijk geel wonderlijk vercierd; doch van binnen geheel geel: vochtig van aart, of vol *Zap*: houdende van binnen eenige doorlopende *Draadjens*, ook inwendig een hard *Verderfrigt van de Vrucht.* en taai *Marg*; waar in men vind zommige *Zaad-korlen*, roodachtig van verwe. Is zacht om door te snijden. Heeft een liefiijke reuk, en aangename smaak; eenige als die van een rijpe *Perzik*, andere als die van een *Bergemotte-peer*; wederom andere als die van *Melk*, en van *Honig*. Het varsch uytgeparste *Zap* uyt de *Voortreflijkheyd der zelve.* *Vrucht* is als zoete *Most*, waar aan men zich nauwelijks kan verzadigen. In zonderlinge lekkerheyd gaan deeze alle andere *Vruchten* van *America* te boven; waar in nochtans de eene *Ananas* de andere, gelijk ook in grootte, overtreft.

Op wat wijze deeze Vrucht aangewonnen word. Deeze nu beschreevene zeer schoone en wel-smakende *Vrucht* heeft op zijnen top zitten een *Tros* van kleyne, getandde, en digt te zamen-gevoegde *Bladeren*, vercierd met een leevendig en blinkend-rood, zeer bevallijk. Welke afgesneeden, en ten halven in de aarde gestoken zijnde, schiet *Wortelen*, groeyd voort, en geeft na verloop van een jaar een nieuwe *Vrucht*. Alleen deezer wijs kan men de *Ananas vermeenigvuldigen*, en altijd-durend maken. Want als de *Vrucht* rijp geworden, en afgesneeden is, vergaat terstond de oude *Struyk*, en word wech geworpen.

Ananas Sylvestris, of wilde Ananas. De ANANAS SYLVESTRIS, of *wilde Ananas*, groeyd op ter hoogte van tien, twaalf, ook wel veertien voeten. *Wortel.* Heeft een sterke, dikke, bleek-bruyn-verwige, vol *Zap* zijnde, en in veele *Zijde-takken* verdeelde *Wortel*; uyt welke voortschieten zeer veele en digt bij malkander gevoegde *Bladeren*, van een aangename groenheyd; niet dik van aart; staande gemeenelijk een weynig *Geuts-wijze*, en steevig; in gedaante die van de *Bladeren.* ALOE niet zeer ongelijk; veel langer en breeder als die van de TAMME ANANAS, doch op de zelve wijs gesteld: ook aan de randen *getand*, en aldaar voorzien met veele zachte *Doornen*: eyndigende voor aan in een sterke en scharpe *Doorn*.

Steel, of Stam. Uyt het midden deezer *Bladeren* komt te voorschijn een ronde, gladde, met veele scharpe *Doornen*, en van binnen met veele vochtigheyd voorziene *Stam*, van zulk een hoogte, als alreeds genoemd is, en van de dikte eener gemeene *Karsseboom*. Op wiens bovenste punt (gelijk ook wel in het midden van de *Stam*) eenige weynige *Trossen* van digt te zaam-gevoegde *Bladeren* groeyen: *Bloemen.* uyt welke voortschieten eenige *Takken*, houdende voor aan de punt een kleyne *Tros*, van eenige digt bij malkander geschikte, geel-verwige, teedere, en zeer liefiijk riekende *Bladeren*; welke worden gehouden voor de *Bloemen* zelfs. Uyt deeze ziet men spruyten een dikke, korte, welriekende *Ayr*, die van onze *Rietten* niet zeer ongelijk, doch schooner van verwe: welke in haar zelven vergaat, en op de aarde neervalt.

Vruchten. De *Vruchten*, ovaals-wijze rond, en hangende aan ronde, niet zeer lange *Steelen*, komen voort aan het onderste der gemelde *Takken*. Hebben de grootte van een gemeene *Meloen*. De verwe is zeer schoon en aangenaam uyt den geelen-rood. Zijn ook aardig gescheyden

ſcheyden in zommige uytſteekende, of verheevene *Deelen*, of *Schubben*, op de wijze van een gedroogde *Cypres-noot*. In het eeten vallen ze niet onlieflijk van ſmaak; doch zijn te zamentrekkende van aart, en niet zeer aangenaam voor de Mond: waarom ze ook weynig begeerd of genuttigd worden.

Aanwinning. Deeze *Plant* word *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare *jonge Scheuten*, welke voortkomen tuſſchen de *Bladeren*, zittende bij de aarde.

KRACHTEN.

Chr. à Coſta lib. Arom. cap. 44. De welriekende *Vrucht* der *tamme Ananas* is warm en vocht van aart. Word niet alleen in Zuyker ingelegt, of geconfijt, maar ook, geheel rijp zijnde, uyt de hand gegeeten; doch matig; zou anders meer quaad dan goed doen. Want door de veelvoudige vochtigheyd zouden ze de *Maag* te zeer verkouden; waar uyt dan naderhand groote hitte en Koorts ontſtaat. Ook zou het *Zap*, als van een ſcharpe en bijtende natuur, door het al te veel gebruyk de *Tong* beſchadigen, en de *Keel* verhitten. Derhalven men zich hier ontrent voor overdaad moet wachten.

C. Duran. hiſt. Plant. fol. 26. Deeze *Vrucht* afgeſcheld zijnde, word overlangs doorgeſneeden; dan met Spaanſche- of andere Wijn overgoten. Dus een weynig tijds geſtaan hebbende, tot dat ze ten naſtenbij hare ſcharpheyd heeft verloren, is ze, gegeeten zijnde, ligt te verteeren, en voor de *Maag* zeer aangenaam.

Het *Zap* daar uytgeparſt, of, 't welk veel beeter is, door de kracht des vuurs uyt de rijpe *Vrucht* gedreven, en dan matig gedronken, verſterkt het *Hert*; verquikt het *Gemoed*: brengt een qualijk-geſtelde *Maag* weer te regt. Is goed voor de pijn der *Nieren*, de ſmerten der *Blaas*, het *Graveel*; en teegens *Vergif*. Verdrijft de *koude Pis*, en doed zonder moeyelijkheyd genoegzaam *Water loſſen*. Doch de geene, welke zich van *Koortzen* aangetaſt bevinden; of eenige *Gezwellen* of *Wonden* hebben, moeten zich van het nuttigen deezer *Vruchten* wachten. *Guil. Piſo l. 4. Simp. Braſil. c. 46.*

Aanmerklijkheyd van het Zap der Vruchten. Noch *rauw* of *onrijp* zijnde, mogen ze geenszins gegeeten worden; want dan zijn ze zeer ſchadelijk; ja zoodanig, dat men daar door zoo lichtelijk als door vergif 't leeven zou konnen verliezen. Deeze quaadaardigheyd kan men gemakkelijk uyt het *Zap* bemerken: het welk van zulk een doorbijtende natuur is, dat, als men een Mes, waar meê deeze *Vrucht* is doorgeſneeden, een nagt over laat leggen, zonder het afgevaagt te hebben, het zelve 's anderen daags zal gezien worden ingevreeten te zijn.

Artzenyen van de wilde Ananas. Zes of agt oncen van het uytgeparſtte *Zap* der *Vruchten* en *Steelen* van de *wilde Ananas* 's morgens nuchteren met Zuyker ingenomen, is zeer goed voor de *Koorts*. Deſgelijks teegens het *zwellen* der *Nieren*, en de *brand* der zelve. Ook voor de hitzigheyd der *Leever*, der *Blaas*, van de *Maag*, van de *Manlijkheyd*, en meer andere aangeſtokene Deelen des Lighaams.

CLX HOOFDSTUK.

CIRCÆA van PARYS.

Namen. Dus in het *Neederlandſch*; en in het *Latijn* CIRCÆA LUTETIANA genoemd. Mijns weetens met geenen anderen naam bekend.

Grond. Zij heeft liever een goede, gemeene, zandige, en wel-gemeſtte, als geen gemeſtte grond. Bemind meer een donkere of ſchaduwachtige, als een opene plaats; en begeerd veel Water. Blijft eenige jaren in 't leeven.

Hardheyd. Kan felle *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan. Geeft ook ieder jaar volkomen rijp *Zaad*: het welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April* de aarde, niet diep, moet aanbevolen zijn. Doch niet alleen hier door worden ze *aangewonnen*, maar ook door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*, welke men, op de genoemde tijd, van de oude afneemt, en verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

Gebruyk. Circæa van Parys, of *Circæa Lutetiana*, in Wijn gezoden, en zoo warm opgelegt, neemt wech de hardigheyd uyt der *Vrouwen Borſten*, en de zwelling der *Tepelen*: ook de hittigheyd en brand der *Wonden*, *Zweeren* en *Zeeren*.

tot Artzenyen. De zelve Wijn 's morgens nuchteren gedronken, verzacht de ſmerten van het *Ingewand*; verfriſcht de *Maag*, en belet het *opwerpen* der zelve. Is goed teegens de beeten en ſteeken der *Adderen*, *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, daar meê gewaſſchen zijnde, en ook een Roemer vol daar van 's morgens gebruykt.

CLXI HOOFDSTUK.

MAAGDEPALM.

Verſcheyde namen. Word dus genoemd in 't *Neederlandſch*: in het *Latijn* CLEMATIS DAPHNOIDES, of ook VINCA PERVINCA: in het *Hoogduytſch* INGRUN: in het *Franſch* LYSSERON; en in het *Italiaanſch* VINCA, PROVINCA, PERVINCA, of ook CLEMATIDE DAFNOIDE.

Verſcheydene ſoorten; Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige ſchoone en beziens-waardige ſoorten; namentlijk:

van welke hier zeevenderley aan geweezen worden. I. CLEMATIS DAPHNOIDES MAJOR FLORE CŒRULEO, of *groote Maagdepalm met een blauwe Bloem.* II. CLEMATIS DAPHNOIDES MINOR FLORE ALBO, of *kleyne Maagdepalm met een witte Bloem.* III. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* IV. FLORE PURPUREO INTERDUM PLENO, of *met een purpure Bloem, dikmaal dubbel komende.* V. FOLIO ARGENTEO, ET FLORE ALBO AC CŒRULEO VARIEGATO, of *met wit-geplekte gelijk als Zilvere Bladeren*, en een *wit en blauw geſtreepte bonte Bloem.* VI. CLEMATIS MINOR DAPHNOIDES FOLIO AUREO, AC FLORE VARIEGATO, of *kleyne Maagdepalm met een bonte Bloem, en geele als Goud geplekte Bladeren.* VII. VINCA PERVINCA FOLIO AUREO ET FLORE TOTO ALBO, of *kleyne Maagdepalm met Goud-geplekte Bladeren, en een geheel witte Bloem*: welker Bladeren uyt eygener aart wat kleyner en niet zoo rond vallen als die van de *wit-bonte*; echter de andere in gedaante en ſtelling gelijk-vormig. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen meer een goede, gemeene, zandige, als een andere, doch ook wel-gemeſtte grond. Hebben zoo lief een opene, luchtige, als een donkere of ſchaduwachtige plaats; en willen veel Water. Blijven lange jaren in het leeven, en verdragen alle ongeleegentheeden des tijds.

Bloey-tijd: alleen eene ſoort bloeyd in deeze Landen bijna noyt. *Bloeyen* ieder jaar in de *Voorzomer*, behalven die *met witte* of *Zilver-bonte Bladeren*; welke in deeze Landen zelden of noyt *Bloemen* geeft, gelijk mij een twaalf-jarige ervarentheyd met zeekere gewisheyd heeft geleerd; vermits ik in dien gantſchen tijd aan deeze ſoort niet meer als een eenige *Bloem* heb gezien in het jaar 1673. Alhoewel ook de andere ſoorten *bloeyen*, zoo geeven ze echter in deeze Geweſten noyt eenig *Zaad*.

Worden

Aanwinning. Worden echter overvloedig genoeg *aangewonnen* door hare voortlopende, en van zelfs *Wortel* vattende *jonge Scheutjens*; die men door de geheele *Zomer* met een wassende Maan kan afsteeken; en, verplant zijnde, een weynig met Water moet begieten. Zie hier bij na het Hoofdstuk van de BLOEM DES LYDENS.

KRACHTEN.

Aart. MAagdepalm, of *Clematis Daphnoides*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad.

Lobel. l. 1. fol. 774. Galen. lib. Simp. 7. Æginet. l. 7. c. 3. Diosc. l. 4. c. 7. Hermol. Barb. cap. de Chamad. & Pervinca. Tragus l. 1. c. 130. In Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, doed de *Bloedgang* ophouden: stopt allerley *Buykloop*; ook de *witte* en *roode Vloeden* der Vrouwen: verzacht de smerten der *Moeder*; de *Tandpijn*; en is zeer goed teegens het *Bloedspouwen*: desgelijks voor de beeten en steeken der *giftige Dieren*. Versterkt ook alle *inwendige Deelen*. Belet de *Misvallen* der zwangere Vrouwen: verdrijft het *Colijk*; de *Buykpijn* en *Darmkrimping*: neemt wech de brand van de *Maag*.

Het uytgeparstte *Zap* in de Neusgaten gedaan; ook de *Bladeren* op het Hoofd gelegt, doed het *Bloeden uyt de Neus* ophouden, en verdrijst de pijn der *Ooren*.

Het zelve *Zap* met Wijn ingenomen, of de Wijn, daar dit *Kruyd* in gezoden is, gedronken, doed gemakkelijk *Water lossen*, en geneest wonderlijk alle *Wonden*, *Fistelen*, *opene-*, of *loopende Gaten*; te weeten: vier handen vol in twee kannen, of acht ponden Wijn, of Bier; tot zes ponden gekookt, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken. Is daarenboven goed voor het zwellen der *Nieren*, en anderer *inwendige Deelen*.

Apulej. de Med. Herb. c. 27. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met warm Water ingenomen, doed *purgeeren*, volgens het berigt van APULEJUS.

Plin. l. 21. c. 27. Een *Drachma*, of Leepel vol van het zelve *Poeder* met koud Water gebruykt, is goed voor de *Waterzuchtige*, volgens het getuygenis van PLINIUS; want het drijft terstond het *Water geweldig* af.

Dit *Kruyd* gedaan in troubele- of *onklare Wijn*, doed de zelve in weynige dagen weer klaar worden.

CLXII HOOFDSTUK.

LEEPELBLAD.

Namen. DUs in 't *Neederlandsch*, ook van zommige LEEPELKRUYD genoemd: in 't *Latijn* en *Italiaansch* COCHLEARIA: in 't *Hoogduytsch* LEFFELKRAUT; in 't *Fransch* HERBE AUX CUILLIERS.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* bijzondere soorten; als:

Drie bijzondere soorten. I. COCHLEARIA ROTUNDIFOLIA, of *Leepelblad met gantsch ronde Bladeren*. II. COCHLEARIA FOLIIS INCISIS, of *Leepelblad met ingesneedene Bladeren*. III. COCHLEARIA MINOR MARINA, of *kleyn Zeeleepelblad*; 't welk ik in 't jaar 1672. ontrent *Usquart* in *Groeningerland* buytens dijks, digt bij de Zee groeyende gezien heb.

Beschrijving van het kleyn Zee-leepelblad. Is veel kleyner van *Bladeren* als de twee eerste soorten; doch de zelve zijn meerder in getal, leggende zich geheel in het ronde, digt en aardig boven malkander gevoegd. De onderste zijn de langste en grootste; de bovenste, of inwendigste naast

Bladeren. aan het *Hert*, de kortste van *Steelen*, en kleynste. Zijn niet geheel rond, maar aan de randen een weynig hoekig; ook niet zoo dik als de voorgaande van substantie.

Bloemen. De *Bloemen* echter zijn van aart als de andere, doch wel zoo groot; ook netter, en van een bevallijker aanschouwing. Leggende meenigvuldig met hare teedere *Steeltjens* vlak op de aarde in 't ronde: aan welke zeer kleyne *Knopjens* voortkomen; waar in een kleyn *Zaadje* word gevonden, niet wel zoo bruyn als dat van de andere. Al deeze soorten zijn van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Zaad.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, en ook geen zandige, maar, uyt eygener aart, een welgemestte grond. Hebben liever een schaduwachtige, als een opene, luchtige plaats; ook veel Water. Blijven niet meer dan twee *Zomers* in het leeven. Verdragen allerley ongeleegentheeden des tijds. *Bloeyen* in 't tweede jaar; geeven volkomen *Zaad*, en versterven daar meê. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert*, *April*, of (om vroeg in de *May* te mogen gebruyken) in *Augustus*, op nieuws in de aarde, niet diep, gezayd zijn: waar door ze ook alleenlijk *vermeerderd* konnen worden. Grond. Plaats. Aanwinning.

KRACHTEN.

LEepelblad, of *Cochlearia*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad. *Dod. in Addit. lib. 20. c. 16.*

De *Bladeren* in een Salade gegeeten, of der zelver uytgeparstte *Zap* met Wijn gebruykt, of het *Kruyd* in Wijn gezoden, en ieder morgen nuchteren een Roemertje daar van gedronken, is zeer goed voor de *Scheurbuyk*, of *Blauwschuyt*: voor de gezwollen- of verstoptheyd van de *Milt*. Zuyverd het *Bloed*: en geneest allerley vuyle *Zweeringen* des Monds, daar meê gewasschen of gespoeld zijnde. *Lobel. l. 1. fol. 362. Stapelius in Theophr. l. 6. c. 6.*

Het *Extract*, uyt deeze *Plant* getrokken, heeft eeven het zelve vermogen.

CLXIII HOOFDSTUK.

BASILICOM.

VAn een aangename en zeer lieffelijke reuk, word, mijns weetens, in het *Neederlandsch* met geenen anderen als deezen naam beteekend. In 't *Latijn* BASILICUM, of OCYMUM: in het *Hoogduytsch* BASILIGEN: in 't *Fransch* BASILIC: in het *Italiaansch* BASILICO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *agt* onderscheydene soorten; te weeten: Agt onderscheydene soorten.

I. BASILICUM MAXIMUM, of *aldergrootste Basilicom*. II. PURPURASCENS, of *purpure Basilicum*. III. MAJUS VULGARE, of *gemeene groote Basilicum*. IV. MAJUS FOLIIS INCISIS, of *groote Basilicom met ingesneedene Bladeren*. V. MAGNUM CITRONATUM, of *groote Basilicum, riekende als Citroen*. VI. MINUS CITRONATUM, of *kleyne Basilicom, met een zeer verquikkende Citroen reuk*. VII. INODORUM, of *Basilicom zonder reuk*. VIII. OCYMUM MINUS GARIOPHYLLATUM, of *kleyne Basilicom, met een aangename Nagel-reuk*. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, holle aarde, met een- of twee-jarige Paardemist, en 't Mol van verrotte Boom-bladeren matig doormengt: een vrije, wel-geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Zijn zeer teeder van aart, en willen groote hitte. *Bloeyen* lang: geeven in deeze koude Landen noyt eenig volkomen rijp *Zaad*, ten zij bij een goede ongemeen-warme *Zomer*. Blijven ook niet langer dan een jaar in 't leeven: vermits ze niet alleen door een kleyne *Rijp*, maar ook door koude of veel *Reegen* verderven en schielijk versterven. Wat voor een aarde zij beminnen.

Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* of *May* weer op nieuws in Potten luchtig, en niet diep gezayd, ook op een gantsch warme plaats gezet zijn. Dus gehandeld, geeft het BASILICUM Aanwinning.

 MINUS

MINUS GARIOPHYLLATUM, of *kleyne Basilicum, riekende als Nagelen*, dikmaal rijp *Zaad*.

Verandering der eene soort. Het welk hier *gewonnen*, en ieder jaar, in de genoemde Maand van *April*, de aarde weer aanbevolen zijnde, op het derde jaar *veranderd*, en in het jaar 1662. bij mij zoo *krullende* van *Bladeren* is geworden, dat het noch *Bloem* noch *Zaad* kon voortbrengen; en deezer wijs een *gantsch andere soort* scheen te zijn; eevenwel haren natuurlijken reuk behoudende.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 8. BAsilicum is verwarmende in den tweeden graad. Heeft daarenboven in zich een kleyne, doch onnatuurlijke of onaangename vochtigheyd: waar door het inwendig niet anders als matig mag gebruykt worden.

Lusitan. lib. 2. enarr. 135. Diosc. l. 2. c. 171. Plin. l. 20. c. 12. Averroes lib. Simp. c. 56. Het versterkt zeer het *Hoofd*, door zijne lieflijke reuk. Een weynig van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen; of in Wijn gekookt, en daar van gedronken, versterkt het *Hert*: verdrijft de *Hert-klopping*: maakt een *vrolijk Gemoed*: is aangenaam aan de *Maag*: neemt wech de *oprispingen* der zelve: ook de *Winden*: doed gemakkelijk *Water lossen*: vermeerderd de *Melk* in der Vrouwen Borsten: is goed voor een *verouderde Hoest*: voor de *Water-* en *Geelzucht*; opend ook de verstoptheyd des *Hoofds*.

De *Bladeren* en *Steelen* gestoten; dan met Garstenmeel, Oly van Roozen, en een weynig Edik vermengd, geneezen de steeken der *Scorpioenen*: ook allerley *heete Gezwellen* en *Ontsteekingen*: want daar opgelegt zijnde, makenze de zelve rijp, en verteeren ze.

Dod. l. 9. c. 11. Met het *Zap* deezer *Bladeren* en *Steelen* dikmaal de *Oogen* gebet, verdrijft de *duysterheyd* der zelve: verdroogd ook de *loping, traning*, en de daar opvallende *Zinkingen*. Zuyverd en verhelderd daarbeneevens het *Gezicht*.

Arn. de Villa nova in Horto San. c. 62. Het *Zaad*, van een te zamentrekkende en heelende kracht, vierentwintig uuren lang in Wijn te weyken gelegt, geeft van zich een slijmerige en taye *vochtigheyd*. Deeze gedaan op de *kloven der Tong*, geneest de zelve.

CLXIV HOOFDSTUK.

WILDE BASILICOM.

Verscheyde namen. OP het *Nederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten OCYMUM SYLVESTRE: CLINOPODIUM; en PULEGIUM MONTANUM: in het *Hoogduytsch* WILDE BASILIEN: in het *Fransch* BASILIC SAUVAGE: in het *Italiaansch* CLINOPODIO, OCIMO SALVATICO; en ook BASILICO SALVATICO.

Twee onderscheydene soorten, Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderscheydene soorten; als:

I. CLINOPODIUM MAJUS, of *groote wilde Basilicom*. II. CLINOPODIUM MINUS, of *kleyne wilde Basilicom*. Zijn niet van de zelve *Bouwing*.

Grond. Eevenwel beminnen ze beyde een goede, zandige aarde, matig met oude Paardemist doormengd: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats; en niet al te veel vochtigheyd; maar ook niet een al te groote droogte.

Groote wilde Basilicom. Het CLINOPODIUM MAJUS, of *groote wilde Basilicom*, vergaat niet haast. Kan allerley ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeft ieder *Zomer Bloemen*, maar in deeze Gewesten noyt, als bij goede drooge tijden, volkomen *Zaad*. Het welk met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet diep, moet gezayd zijn. Aanwinning. Doch niet alleen hier door word deeze soort *aangewonnen*; maar ook hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men op de nu genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Kleyne wilde Basilicom. Het CLINOPODIUM MINUS, of *kleyne wilde Basilicum*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft niet alleen *Bloemen*, maar ook in den *Herfst* rijp *Zaad*; doch versterft dan. Moet derhalven in de genoemde Maand, en met de gemeldde Maan, op nieuws de aarde, door het ingeleyde *Zaad*, weer aanbevolen worden. Aanwinning, en aanmerking. Alleen hier door kan men ze *vermeenigvuldigen*. Doch ook dikmaal komen ze door het uytgevallene *Zaad*, niet alleen in de *May*, maar zomtijds in het midden van de *Zomer*, genoeg van zelfs op. Welke *jongen* dan veeltijds de *koude der Winter* konnen verdragen, en onverderflijk bij hare leevendige groenheyd blijven.

KRACHTEN.

Aart. DE *wilde Basilicom*, of *Ocymum Sylvestre*, is wat warm en droog van aart; daarenboven een weynig te zamentrekkende.

Diosc. l. 3. c. 50. Gestoten, en gelegt op *heete Puysten*, het *sprenkt Vuur, loopende Zeeren*, de *Roos*, en diergelijke Gebreeken; desgelijks op de *beeten* en *steeken* van allerley *giftige Dieren*, is zeer goed tot geneezing van de zelve.

Dodon. l. 9. c. 12. In Wijn gekookt, en daar van gedronken, stopt der Vrouwen *Maandstonden*, en allerley *Buykloop*: is ook goed teegens bekomen *vergif*.

Galen. lib. Simp. 8. Fuchs. hist. Pl. c. 346. Het *Zaad* van de *wilde Basilicom* is verdrogende, te rugge drijvende van aart, en dun van Deelen. Het zelve gestoten, en met Wijn ingenomen, weerstaat desgelijks alle *vergif*; geneest ook de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*.

CLXV HOOFDSTUK.

HERMODACTELEN.

Verscheyde namen. NIet alleen dus in het *Nederlandsch*, maar ook van veele genoemd TYDELOOZEN, TYLOOZEN, TEYLROOZEN: in het *Latijn* COLCHICUM; wijlze zeer veel in het Eyland COLCHIS groeyen; HERMODACTYLUS, en EPHEMERUM LETHALE. In het *Hoogduytsch* ZEITLOSEN: in het *Fransch* MORT AU CHIEN; en in het *Italiaansch* COLCHICO, EPHEMERO, en HERMODATTILO.

Veele veranderlijke, aardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart *veele* veranderlijke aardige soorten bekend; namentlijk:

I. COLCHICUM AUTUMNALE FLORE SIMPLICI, of *Hermodactelen*, anders *Tijdeloozen, met een enkele Bloem, bloeyende in den Herfst*. II. FLORE PLENO AUTUMNALE, of *met een dubbele in den Herfst bloeyende Bloem*. III. VERNUM FLORE PURPUREO, of *in de May bloeyende, met een purpure Bloem*. IV. AUTUMNALE FLORE VARIEGATO, of *met een schoon-roodgestreepte bonte Bloem, bloeyende in den Herfst*. V. RETICULATUM, of *met een Ruyts- of Nets-wijze geschakelde en wonderlijk-gesprenkelde Bloem*; ook genoemd COLCHICUM AGRIPPINUM. VI. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijlze al te zamen van eene *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige aarde, wel voorzien met twee-jarige Paardemist: een vrije, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Verdragen strenge koude, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*: doch geeven in onze Landen noyt eenig volkomen rijp *Zaad*. Aanwinning.

Wor-

Worden echter genoegzaam *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*.

Tijd en wijze van de opneeming der Bollen. Zij mogen ieder jaar in het begin van *Julius* uyt hare aarde genomen, op een drooge plaats gelegt, en (de grond weer van nieuws omgesmeeten, dan met een weynig oude twee-jarige Paerdemist voorzien zijnde) met een volle Maan van *September*, drie of vier vingerenbreedte diep, weer ingelegt worden. Maar ook, men behoefd ze niet ieder jaar te reppen; inzonderheyd niet, wanneer ze onder andere *Bollen* staan. Men kan ze alleenlijk om 't derde jaar opneemen: het welk gevoeglijk, en zonder eenige ongeleegentheyd geschieden mag.

KRACHTEN.

Durantes Herb. fus fol. 142. Ægin. l. 5. c. 48. Diosc. l. 4. c. 84. DE *Hermodactelen*, of *Tijdeloozen*, anders ook *Colchicum*, zijn koud en droog in den tweeden graad. Van binnen gebruykt, beschadigen ze alle inwendige Deelen: worgen en nijpen de Keel gelijk als toe: ontsteeken de *Maag*: verwekken de *roode Loop*, en daar na de dood. Mogen derhalven op geenerley wijze ingenomen worden. Doch indien het gebeurde, dat iemand iets van deeze *Hermodactelen* in het Ligchaam had gekreegen, zoo moet hij, indien hij anders leevendig wil blijven, terstond warme Melk drinken.

Dod. l. 14. c. 34. Uytwendig gebruykt, zijn ze goed voor zommige gebreeken. De *Bollen*, of *Wortelen*, gestoten, en met Rooze-water op de *Anbeyen* of *Takken* aan het Fondament gelegt, geneezen de zelve, en drijven de pijn wech. Met Honig en Garstenmeel plaasters-wijze toegeeygend, is zeer goed om *Doornen* en andere dingen uyt de voeten of andere leeden des Ligchaams te *trekken*. *Laurenb. lib. 1. Appar. Pl. c. 4.* Met Honig en Boonenmeel tot een mengzel bereyd, verzacht allerley *hardigheyd* en *gezwellen*. Is ook zeer dienstig voor de *verstuykte* en *uyt het lid* geweest zijnde *Leeden*. Met Edik en Zaad van Neetelen vermengt, reynigd de *Huyd*. Het zelve gedaan met Salpeeter, en de zwarte hayren der *Paerden* daar meê bestreeken, maakt ze geheel wit.

Apul. lib. Herb. c. 21. Het zelve *Poeder* vermengt met het Meel van *Lupinen*, of *Vijgeboonen*, en het *Aangezicht* daar meê gewreeven, neemt daar van wech alle *plekken* en *Zomer-sproetelen*.

CLXVI HOOFDSTUK.

COLOQUINTAPPEL.

Namen. Lleen met deezen, en, mijns weetens, met geenen anderen naam in het *Neederlandsch* bekend: in het *Latijn* geheeten COLOCYNTHIS, of ook CUCURBITA AMARA: in 't *Hoogduytsch* COLOQUINT, COLOQUINTAPFFLEIN, en WILDER KURBIS: in het *Fransch* COLOQUINTE, of COURGE SAUVAGE; en in het *Italiaansch* COLOQUINTIDA.

Grond. Zij bemind een goede, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een warme, vrije, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water.

Hoogte. Wast in deeze Landen, bij een Stok gesteld zijnde, in eene *Zomer* op ter hoogte van zes, acht, tien, en meer, maar zomtijds ook wel minder voeten.

Bloemen. Geeft, bij warme jaren, *Bloemen*, maar noyt eenige *Vrucht* in onze Gewesten.

Teederheyd. Is teeder van aart. Kan niet de minste *Rijp*, geen *koude Herfst-reegenen*, buyten staande; noch ook, binnens huys gebragt, de geringste ongeleegentheyd van eenig ding verdragen; maar verteerd terstond in zich zelven, en gaat te niet.

Aanwinning. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* of *May*, op nieuws, niet diep, gezayd worden in een Pot: zulker wijs echter, dat niet meer als twee of drie Planten, na geleegentheyd van de grootte der Pot, in eene gelaten worden. Op geen andere wijze kan men ze *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

DE *Coloquintappel*, of *Colocynthis*, is zeer bitter van smaak in al zijne deelen: derhalven warm en droog tot in het laatste van den tweeden, of het begin van den derden graad; ook zuyverende, openende, afvagende en purgeerende van aart. *And. Marinus. Comm. in Mes. c. 4.*

De *Vrucht*, of *Appel*, moet nimmermeer alleen gebruykt worden, ter oorzaak van hare sterk-purgeerende, en het Ligchaam zeer ontroerende kracht; waar doorze het *Hert*, de *Leever* en de *Maag* zeer teegen is: ja ook het geheele *Ingewand* beschadigd. Zoo geweldig is de genoemde hare kracht, dat alleenlijk de reuk daar van zommige menschen het Ligchaam opend, en der Vrouwen *Maandstonden* verwekt. *Galen. lib. Simp Med. 7. Diosc. l. 4. c. 178. Averr. lib. Simp. cap. 42.*

Eevenwel met eenige Gommen gematigd, als *Mastix*, *Tragacantha*, en *Sagapenum*, of met *Syropen* vermengt, en dan ingenomen, is ze zoo schaadelijk niet.

Van de zelve worden veele *Compositien* bereyd, als *Diacolocynthidos*, *Trochisci Alhandel*, en meer andere, welke men zeer bequaam heeft bevonden voor de *Water-* en *Geelzucht*, *Koortzen*, *Colijk*, en meer andere diergelijke qualen. *Lusitan. l. 4. Enarr. 177.*

Agt of tien Greynen (het welk ook genoeg is) met Syroop van *Stachas*, of Honig van Roozen ingenomen, verdrijft door de *Stoelgang* uyt het Ligchaam alle *heete Galachtige*, en *taye koude vochtigheeden*: versterkt ook de *Zeenuwen*. Ondertusschen mag dit geenszins gegeeven worden aan zwangere Vrouwen, om hare *Vrucht* niet te dooden: desgelijks niet aan oude Lieden, of jonge Kinderen. *Mesues lib. Simp. c. 4.*

Het uytgeparste *Zap* deezer *Appelen*, gestreeken op de plaatzen daar men het *Podagra* gevoeld, neemt de smerten van 't zelve wech.

De gedroogde *Appelen* gestoten, en het *Poeder* daar van in *Clysterien* gedaan, is goed teegens het *Colijk*, de *Lammigheyd*, en de pijn der *Heupen*. *Serapio Simp lib. cap. 272.*

Het *Poeder* der gebrandde *Appelen* geneest de *Zweeringen* der *heymelijke Leeden*, daar op gelegt.

De *Oly*, daar deeze *Appelen* in gekookt zijn, in de Ooren gedaan, neemt van de zelve wech de *Doofheyd*, het *ruysschen*, en *tuyten*. De zelve *Oly* aan en onder de Navel gestreeken, verwekt een week Ligchaam, en dood de *Wormen* der Darmen. *Dod. lib. 12. c. 26.*

Het *Zaad* word ook gebruykt, om daar meê de Ligchamen te *Balssemen*.

CLXVII HOOFDSTUK.

WINDE.

Y veele dikmaal meer dan al te wel bekend, word das in het *Neederlandsch* geheeten. In het *Latijn* CONVOLVULUS, VOLUBILIS, en SMILAX LÆVIS: in 't *Hoogduytsch* WINDEKRAUT: in het *Fransch* LISERON, of LISET: in het *Italiaansch* VILUCCHIO, en HERBA CAMPANELLA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke en beziens-waardige soorten, namentlijk: Veele veranderlijke soorten.

I. CONVOLVULUS MAJOR VULGARIS FLORE ALBO, of *groote gemeene witte Winde*. II. MINOR VULGARIS PURPUREUS, of *kleyne gemeene Winde met een purpure Bloem*. III. HISPANICUS FLORE CŒRULEO,

RULEO, of *Spaanſche Winde met een ſchoone blauwe Bloem*, ook geheeten FLOS PRINCIPIS, of PRINCEN-BLOEM, om datze beſtaat uyt blauw en wit, gelijk het Leverey der *Princen van Oranje en Naſſauw* is. IV. FLORE DILUTO CŒRULEO, of *met een bleek-blauwe Bloem.* V. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* VI. INDICUS HEDERÆ FOLIO FLORE PURPUREO, of *Indiaanſche Winde met een purpure Bloem*, en *Bladeren* op de wijze van *Klim*, of *Veil*: en FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* VII. TRIPHYLLUS INDICUS, of *Indiaanſche Winde, met driehoekige Bladeren.* VIII. ELEGANS TENUIFOLIUS, of *aardige Winde, met zeer teedere Bladeren*, anders INDICUS PENNATUS van de hoog-geleerde Heer FABIUS COLOMNA genoemd; of *Indiaanſche Winde*, met teedere, aardige *Bladeren*, als *veederen der Vogelen*; van veele ook geheeten QUAMOCLIT. IX. ALTHÆÆ FOLIO, of *Winde, met Bladeren van Althæa*, anders *witte Malve.* X. MINOR PENTAPHYLLEUS, of *kleyne Winde, met Bladeren van Vijfvingerkruyd.* XI. CONVOLVULUS NON CONVOLVULUS ANGUSTIFOLIUS ARGENTEUS, of *Winde, eygentlijk geen Winde*, met ſmalle lange *Bladeren* van een Zilverachtige, ruyge, blinkende couleur; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Van welke hier elfderley worden voorgeſteld.

Gemeene groote witte, en kleyne gemeene Winde; het grootſte onkruyd en verderf eens Hofs.

Het CONVOLVULUS MAJOR VULGARIS FLORE ALBO, of *gemeene, groote witte Winde*, en CONVOLVULUS VULGARIS MINOR PURPUREUS, of *kleyne gemeene Winde met een purpure Bloem*, zijn beyde het grootſte onkruyd en het meeſte verderf eens *Hofs*, het welk men ergens zou mogen vinden. Zij beminnen allerley ſlag van grond, inzonderheyd die met *Zand* vermengd is. Geeven ieder jaar *Bloemen*, en ook dikmaal, bij goede tijden, volkomen *Zaad*: het welk met een waſſende Maan in het *Voorjaar* word gezayd. Hier door konnen ze overvloedig *vermeenigvuldigd* worden; doch noch veel beeter door hare aangewaſſene *Wortelen.* Verdragen ſterke *koude* en alle andere ongeleegentheeden der *Winter.* Laten tijdelijk haar Loof vallen, doch ſchieten haaſtig weer uyt.

Hoe de zelve daar van te zuyveren.

Wil iemand zijnen Hof van deeze twee ſchadelijke en alles verdervende *Gewaſſen* zuyveren, en de weer-voortkoming met kleyne moeyte verhinderen, die plukke tot in den grond hare omlopende *Scheuten* uyt, zoo dikmaal alsze weer uytſchieten, en zich vertoonen, t'elkens met een afgaande Maan; zoo zullen hare *Wortelen* met'er tijd verminderen, vergaan, en gantſchelijk verderven. Want het meenigmaal afbreeken kan hare natuur niet verdragen, als die te zeer hier door word gekrenkt.

Spaanſche Winde met Bloemen van verſcheydene verwen.

Het CONVOLVULUS HISPANICUS, of *Spaanſche Winde*, zoo met een *hoog-blauwe: bleek-blauwe*, als *geheel witte Bloem*, krijgt uyt een teeder, kort, in de grond uyt den geelen wit-verwig, doch eeven boven de zelve bruyn-rood zijnde *Worteltje* in het eerſt twee kleyne, een *Hert* gelijkende, en regt teegens malkander overſtaande *Bladertjens*: uyt welker midden drie, vier, of vijf *Steelen* voortſchieten, onder bruynachtig, maar na boven bleek-groen; doch van onder na de grond gekeerd veel bleeker; rond; hier en gintſch met eenige bleek-ruyge *hayrtjens* voorzien; een, anderhalf, twee, of meerder voeten lang; uyt eygener aart zich op de aarde verſpreydende; ook weynig, of niet, zich omdrayende: aan welke veele aardige *Bladertjens* groeyen; ruyg; de onderſte de langſte en grootſte; ten halven na beneeden ſmal; aldaar nauwlijks de kleynſte vinger, doch na boven toe een duym, min of meerder, breed, en ontrent geheel rond: de bovenſte de kleynſte; ontrent onder en boven eeven breed; doch voor niet zoo rond, maar ſtompachtig-ſpitzer toelopende: van welke zommige een vinger lang, en eenige veel korter zijn; op geene bijzondere *Steelen* ruſtende; maar aan de voornaamſte *Steel* vaſt gehegt, en de zelve gelijk als omvattende: aan de randen ſlegt; zacht in 't aanraken, met een bevallijke donkere groenheyd bekleed. Als menze in de Mond knauwd, hebben ze geen zonderlinge ſmaak; doch achter op de Tong vallenze een weynig ſteekende, en de Keel wat benauwende. In het midden zijn ze vercierd met een regtdoorgaande *Ader*, of *Rugge*, waar uyt voortkomen veel andere kleyner, wat om hoog geſteld; van boven inwaarts, doch van onder uytwaarts gekeerd, aan de randen uytlopende. Tuſſchen welke boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, veele korte *Steeltjens*, boven met een vijf-bladerig ruyg *Knopje* voorzien, te voorſchijn worden gebragt. Waar uyt ſchoone ronde *Bloemen* groeyen, op de wijze van andere *Winde.* Deeze zijn, gelijk alreeds gezegt is, gantſch wit, bleek-blauw, of donker-blauw, en in de grond zuyver wit. Dagelijks vernieuwen ze zich; want duuren in haar openſtaan niet langer als eenen dag. Daar na vergaande, laten ze achter ronde, harde, ruyge, boven met een ſpits puntje voorziene *Knopjens*, van binnen gevuld met vier, drie, of ook wel een, halfrond-driehoekige, en (rijp zijnde) bleek-bruyn-verwige *Zaadjens.*

Gedaante der Bladeren.

Geſtalte en verwe der Bloemen.

Wat voor een aarde deeze ſoort bemind.

Deeze *ſoorten*, gelijk ook het CONVOLVULUS INDICUS, of *Indiaanſche Winde* (met al hare verſcheydentheyd zoo in *Bloemen* als *Bladeren*, alreeds aangeweezen) als van eenerley natuur met de andere, beminnen al te zamen een gemeene, goede, zandige aarde, met twee-jarige, kleyn-gewreevene Paerdemiſt doormengt: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven niet alleen, meeſt de geheele *Zomer* door, vermaaklijk-ſchoone *Bloemen*, maar ook in den *Herfſt* volkomen rijp *Zaad*; doch daar meê vergaan ze. Worden derhalven ieder voorjaar, met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws, niet diep, maar hol en luchtig gezayd. Deezer wijs kan men haar *eeuwigdurend* maken.

Aanwinning.

Winde, met Bladeren van witte Malve, en met Bladeren van Vijfvingerkruyd.

Het CONVOLVULUS ALTHÆÆ FOLIO, of *Winde met Bladeren van witte Malve*; en het CONVOLVULUS MINOR PENTAPHYLLUS, of *kleyne Winde, met Bladeren van Vijfvingerkruyd*, altijd groen-blijvende, ſchieten beyde, uyt eygener aart, niet hoog op. De *eerſte ſoort* krijgt *Bladeren*, ruſtende op tamelijk-lange *Steeltjens*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare ruygachtige *Steel* boven malkander voortkomende: die van de *witte Malve*, of *Betonie* (gelijk alreeds gezegt is) niet zeer ongelijk in gedaante; voor niet ſpits, maar ſtomp toegaande. Zijn een, anderhalve, ook twee vinger-leeden lang; een, wat meer of minder, breed; voorzien met veele ſterke *Aderen*, voortkomende uyt eene in 't midden: ruygachtig van aart; bleek-groen van verwe, en een kleyn weynig *getand.* Daar na hooger uytwaſſende, ziet men haar meer, en eyndelijk geheel *ingeſneeden*, gelijk de bovenſte *Bladeren* van *Alcea*, of *Sigmaartskruyd.* Tuſſchen welke voortkomen de *Bloemen*, zijnde groot, rond, bleek-paarſch-verwig, en ruſtende op *Steeltjens*, die een geheele vinger lang zijn; welke zich dan eerſt drayen om een Stok, gelijk de andere. De tweede, of *kleyner ſoort*, groeyd op de zelve wijze, van een veel aangenamer aanſchouwing: doch de eerſt-voortkomende noch niet *ingeſneedene Bladertjens* zijn niet zoo langwerpig, maar rondom een weynig, digt bij malkander, bevallijk *getand*, en gelijk als drie-hoekig geſteld; waar van het middelſte, of voorſte, alleen ſpits is.

Beſchrijving van beyde deeze ſoorten.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Deeze *ſoorten* vergaan niet zoo haaſt als de vorige, maar zijn uyt eygener aart lang-leevender. Beminnen een goede, zandige grond, met een weynig twee-jarige Paardemiſt doormengd: een warme, vrije, wel-geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. *Bloeyen* jaarlijks: doch geeven zelden, ten zij met zeer heete *Zomers*, eenig rijp *Zaad* in deeze koude Geweſten. Zijn teeder van aart. Konnen geenszins veel *Herfſt-*

Hoe men

reegenen,

CONVOLVULUS HISPANICVS

Convolvulus Minor Pentaphylleus.

Convolvulus Siculus
Flore coeruleo minimo.

Convolvulus Indicus pennatus.

Convolvulus non Convolvulus Angustifolius.

haar moet waarneemen. reegenen, *Rijp*, of sterke *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een goede, luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd. Gedurende de *Winter* begiet men haar slegts zoberlijk met Reegen-water van boven; want door een weynig te veel zouden ze in deeze tijd lichtelijk verrotten. Men mag ze ook niet weer buyten stellen, voor in het begin van *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen; en dan noch eevenwel haar voorzichtig dekken voor *koude nagten*, veel *Water*, en *hayrige winden*.

Aanwinning. Men kan haar *vermeenigvuldigen*, eerst, door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in een Pot word gelegt. *Ten anderen*, door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van de oude afneemt, en verplant. Deeze *Wortelen* zijn dun, bleek-verwig, en doorlopen de aarde.

Indiaansche Winde, met geveederde Bladeren. Het CONVOLVULUS INDICUS PENNATUS, *sive* ELEGANS TENUIFOLIUS, of *Indiaansche Winde met geveederde Bladeren*, is zeer beziens-waardig. Deeze schoone *Bladeren* komen te voorschijn aan beyde de zijden van hare omwindende bruyn-verwige *Steelen*; niet teegens malkander over gesteld; gescheyden in tien, twaalf, en dikmaal meerder zeer dunne, ook voor in een eyndigende deelen, ontrent een halve stroobreedte van malkander geschikt; te zamen uytmakende de lengte van een halve vinger, wat min of meer, en de breedte van ontrent een vinger-lid. De verwe is donker-groen.

Grond. Deeze soort bemind de zelve aarde, plaats, en Water. Blijft niet meer dan eene *Zomer* in het leeven.

Bladeren. Geeft in deeze Landen ter nauwer nood, in den *Herfst*,

Bloemen. *Bloemen*, schietende lang uyt hare *Knoppen*; tusschen ieder *Blad* een alleen, of ook wel meerder bij malkander, zich vertoonende. Niet groot zijn ze, en van gedaante als een vijf-hoekige *Starre*; bleek-rood van verwe; een weynig als gestreept, en zonder eenige reuk. Doch nimmermeer komt'er eenig rijp *Zaad* van. Der-

Aanwinning. halven kan dit slag niet *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden, als door *Zaad* (uyt warmer Gewesten herwaarts overgezonden) op nieuws weer gezayd in een Pot, en gantsch warm gezet. Opgekomen zijnde, mag men deeze jonge *Plantjens*, weegens hare teederheyd, niet reppen; anders zouden ze geen *Bloemen* konnen voortbrengen. Met alleen weynig vochtigheyd moet men ze onderhouden.

Winde eygentlijk geen Winde. Het CONVOLVULUS NON CONVOLVULUS ARGENTEUS ANGUSTIFOLIUS, of *Winde*, *eygentlijk geen Winde*, *met smalle*, *hayrachtige*, *zilverachtige Bladeren*, een halve vinger, wat min of meerder lang, een stroo breed, niet regt teegens over malkander aan hare *Steel* voortkomende, aan welke ze alderšmalst, voor spits toegaande, en alleen in het midden met een regt-

Bladeren. doorgaande zichtbare *Ader* voorzien zijn, is een beziens-waardig Gewas, waar meê mijnen Thuyn eenige jaren heeft gepronkt. Blijft in deeze Landen niet langer dan drie jaren in het leeven. Laat in de *Winter* hare *Bladeren* niet vallen, maar word altijd eeven jeugdig gezien.

Wat voor een grond zij bemind. Bemind een goede, zandige aarde, wel doormengt met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paarde-mist, en het Mol uyt van binnen verdorvene Boomen: een warme, luchtige, vrije, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Brengt ieder *Zomer* voort een

Bloemen. kleyne *purpurachtige Bloem*, zeer wel gelijkende die van de *kleyne gemeene Winde*, doch niet zoo groot; maar eeven als die van het *Doricnium* van PEDACIUS DIOSCORIDES; ook op de zelve wijze gelijk als met *vouwen* of *ployen*, doch zoo wel ter zijden als uyt de bovenste punten der teedere *Steeltjens*, voortkomende. Geeft ook, bij een goeden, warmen en drogen *Herfst*,

Zaad. zomtijds volkomen rijp *Zaad*.

Hoe men deeze teedere soort moet waarneemen. Valt teeder van aart. Kan geenszins verdragen veel *koude Herfst-reegenen*, *Rijp*, of eenige *Vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot gezet zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een altijd luchtige plaats, daar niet dan met vriezend Weêr door een Oven in gevuurd word; met zeer weynig lauw-gemaakte vochtigheyd van boven besprengt, (want door een weynig te veel zou ze in deeze tijd terstond verrotten) en niet voor in het begin of ten halven van *April*, na dat het Weêr zich aansteld, met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gezet; dan noch voor veel *vochtigheyd*, *koude nagten*, en *schrale Winden* voorzichtig gewagt zijn.

Scheuten, en hoe daar ontrent te handelen. Ieder *Voorjaar* geeft ze uyt hare *Wortel* nieuwe *Scheuten*. Wanneer nu deeze regt aan het wassen zijn geraakt, worden de *oude* wechgenomen: dan groeyen de jongen dies te krachtiger voort, en geeven beeter *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* in een Pot, niet diep, ook hol en luchtig, word gezayd; vermits'er wel vijf in de zelve Pot mogen blijven, zonder verplantig. Alleen op deeze wijze kan deeze soort

Aanwinning. *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

DE *groote gemeene witte Winde*, of *Convolvulus major vulgaris flore albo*, is warm en droog van aart; daarbeneevens ontsluytende en verteerende. *Gal. lib. Med. Simp. 6.*

Het uytgeparstte *Zap* met Wijn ingenomen, *opend* het Ligchaam, en is goed voor de *Wormen*. *Disc. l. 4. c. 39.*

Het gedistilleerde Water van de *kleyne gemeene Winde met purpure Bloemen*, of *Convolvulus minor vulgaris purpureus*, verzacht de pijn der *Oogen*, en neemt'er de *roodigheyd* van wech: desgelijks de *brand* en *hittigheyd* van andere *uytwendige* deelen des Ligchaams, zoo wel als de *inwendige*. *Dod. in Addit. lib. 13. cap. 3.*

Het *Zaad* met Wijn ingedronken, drijft het *Water der Blaas* voort.

De *Indiaansche Winde*, of *Convolvulus Indicus*, is warm en droog in den eersten graad.

De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, zuyverd het Ligchaam; jaagd door de *Stoelgang* af alle *rauwe*, *dikke*, *slijmerige*, of *pituiteuse*, ook *zwartgallige* overvloedige *vochten*. Daarenboven de lange en ronde *Wormen* der Darmen: maar verwekt ook walging, en qualijkheyd der *Maag*. *Durantes hist. Pl. fol. 473.*

CLXVIII HOOFDSTUK.

SCAMMONIE.

Namen. EEn Edel en deugdzaam *Gewas*, word dus genoemd in het *Neederlandsch*. In het *Latijn* SCAMMONEA, of SCAMMONIUM: in het *Italiaansch* ook SCAMMONEA. Het *Zap* hier van in een *Queeappel*, met de slijmerigheyd van PSYLLIUM of VLOOKRUYD, gekookt, daar bij gedaan zijnde een weynig MASTIX, word geheeten DIAGRIDIUM; een zeer treflijk *purgeer-middel*, bij veele genoeg bekend, en dikmaal gebruykt.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; te weeten:

I. SCAMMONEA VERA SYRIA, of *opregte Scammonie uyt Syrien*. II. SCAMMONEA MONSPELIACA ROTUNDIFOLIA, of *rond-gebladerde Scammonie van Mompelliers*: bij CAROLUS CLUSIUS genoemd SCAMMONEA VALENTINA, dat is, *Scammonie van Valentie*, of APOCYNUM QUARTUM, zoo veel als *vierde soort van Apocynum*. III. SCAMMONEA MONSPELIENSIUM LONGIFOLIA, of *lang-bladerige Scammonie van Mom-*

Mompelliers. Alle zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Wat voor grond zij beminnen. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige aarde, met het Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in plaats van het zelve met het Mol van verrotte Boom-bladeren, doch geene vettigheyd, vermengt: een wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut; matige, en voor alles niet te veel vochtigheyd. Blijven lange jaren in 't leeven.

Opregte Scammonie uyt Syrien. De SCAMMONEA VERA SYRIA, of *opregte Scammonie uyt Syrien*, geeft in deeze koude Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad.* Is zeer teeder van aart. Moet derhalven door *Zaad*, uyt *Syrien* of andere heete Landen herwaarts gezonden, met een wassende Maan van *May*, niet boven een stroo diep, zoo wel gezayd als verplant zijn in een Pot; ook niet meer als een in elk der zelve zijn gelaten, vermitsze een dikke *Wortel* maakt. Aan een daar bij gestokene stok windze zich om, op de wijze van een *Convolvulus*, of *Winde.* Nauw moet men haar wagten voor *Rijp*, *Vorst*, en *koude Herfst-reegenen*; vermits door deeze laatste lichtelijk verrot: voorts, in het eynd van *September*, of het begin van *October*, na dat de jaarstijds bequaam of onbequaam is, binnens huys brengen, op een luchtige en altijd-warme plaats; weynig of geen vochtigheyd geeven, maar droog houden door de geheele *Winter*, in welkeze al hare *Bladeren* verliest: ook niet voor half *April*, met een zoete Lucht en aangename Reegen, welke hare *Bladeren* weer doed vernieuwen, buyten stellen; dan noch wel wachten en voorzichtig dekken voor veel *Reegen*, *koude nagten*, en *schrale Winden.* Word niet *aangewonnen* als door het gemeldde *Zaad.*

Hoe waar te neemen.

Scammonie van Mompelliers, met lange Bladeren. De SCAMMONEA MONSPELIENSIUM LONGI FOLIA, of *Scammonie van Mompelliers met lange Bladeren*, krijgt gantschelijk niet zulk een zware, maar in teegendeel een lange, teedere, dunne, vol *Melkachtig Zap* zijnde, en witte *Veezelwortel*; gelijk ook heeft het SCAMMONEA ROTUNDIFOLIA MONSPELIACA, of *rond-gebladerde Scammonie van Mompelliers.* Uyt de zelve schieten zomtijds *zijde-scheuten*: door welke deeze soort zich bij geleegentheyd, alhoewel zoberlijk, laat *vermeenigvuldigen*, wanneerze in *April* met een wassende Maan afgesneeden, en in een Pot, gevuld met de gemeldde aarde, gezet worden.

Waarneeming. 's *Zomers* moet men haar zoo wel voor veel *Reegen*, als 's *Winters* voor *koude* en *vorst* bewaren; bij tijds binnens huys op de gemeldde plaats, en weer ter genoemder tijd buytens huys brengen. Eenige jaren oud zijnde, geeftze ieder Zomer *Bloemen*, maar noyt, eenig *Zaad.* Laat ook 's *Winters* hare *Bladeren* vallen; en bekomt teegens de *May* weer nieuwe, welke zich met hare *Steelen* om een stok drayen, en opwaarts klimmen.

Bloemen. Deeze *Bloemen* komen voort tusschen de *Bladeren* in het bovenste gedeelte aan de *Steelen.* Zijn op een *Steeltje* onder, ook boven op kleyne korte *Steeltjens* rustende, veelvoudig, tusschen de dertig en veertig in getal, *Kroons-wijze* digt bij malkander gevoegd: niet groot; wit, bestaande uyt *vijf Bladertjens*, Stars-wijze gesteld: doch laten noyt eenig *Zaad* na. Hare *Bladeren*, welkeze, gelijk alreeds gezegt is, 's *Winters* laat vallen, zijn van een aardige aanschouwing; bleekgroen van verwe, hebben inwendig een *Melkachtig Zap*: zijn een vinger lang, doch boven korter, achter een duym, wat meer of minder breed; ook aldaar met twee rond toegaande *Vleugelen*, gelijk als uytgehoold, voorzien: tusschen welke het *Steeltje*, daarze op rusten, ontrent een vinger lang gesteld is. Voor gaanze spits toe, op de wijze van een *Slangen-tong.* Aan de randen zijn ze slegt; groen-verwig; inwendig vercierd met schoone *Aderen*; altijd twee en twee regt teegens over malkander aan de *Steel* voortspruytende.

Bladeren.

Rond-gebladerde Scammonie van Mompelliers. De SCAMMONEA MONSPELIACA ROTUNDIFOLIA, of *rond-gebladerde Scammonie van Mompelliers*, bemind de zelve aarde en vochtigheyd. Moet op de zelve wijze *Bebouwd* en *Waargenomen* zijn; krijgt desgelijks in deeze Landen *Bloemen*, op een warme plaats gezet zijnde, maar noyt eenig *Zaad.*

KRACHTEN.

HEt *Zap* uyt de *Wortel* van *Scammonia vera*, of *opregte Scammonie*, getrokken, doed zeer krachtig *purgeeren*; is de *Maag* zeer lastig, en veroorzaakt groote ontroering in het Ligchaam: de *Darmen* gelijk als schrapende, doorknagende, en het *Bloed* ontsteekende. Moet derhalven met groote voorzichtigheyd, en niet als zoo bereyd zijnde, gelijk hier boven gemeld is, inwendig gebruykt worden; welke Bereyding dan DIAGRIDIUM word genoemd. Niet meer dan zes, agt, tien, of twaalf Greynen ten hoogsten, na geleegentheyd der krachten, en van de sterke natuur des Lijders, mag men hem ingeeven, met wat *Cremor Tartari*, en twee of drie druppelen *Anijs-* of *Venkel-oly*, tot meerder zeekerheyd; doch niet aan zwangere Vrouwen, oude Lieden, of Kinderen. *Renod. lib. 2. de Mat. Med. 1. Sect. 2. Mesues l. 2. c. 1. Fernelius lib. 5. Meth. Med. Plin. l. 26. c. 8.*

Dit *Diagridium*, of *Scammonium*, ontlast door de *Stoelgang* het Ligchaam van alle *galachtige*, *slijmerige*, *melancholijke* en *waterachtige Vochtigheeden*; derhalven het zeer goed geoordeeld word teegens *Geelzucht*, *Pleuris*, en *verwarring in de Harssenen.*

Word derhalven ook met goed voordeel gedaan bij veelerley *Electuarien*, *Conserven*, *Pillen* en andere Genees-middelen, om de zelve dies te beeter te doen werken.

Dit *Scammonium* met Honig en Oly vermengt, scheyd alle koude gezwellen; met Edik, geneest alle *Schurftheyd*, daar op gestreeken; en neemt wech het *Sciatica*, of de *Heupen-pijn.* *Diosc. l. 4. c. 171.*

Met *Wol*, als een *Pessus*, gebruykt, verwekt de *Maandstonden*; drijft ook de *doode Vrucht*; desgelijks de *Nageboorte* af.

De *Wortel* in Edik gezoden, met Garstenmeel gestoten, en plaasters-wijs opgelegt, is zeer goed voor het *Podagra*, het *Flerezijn*, en de *Melaatsheyd.* *Durantes hist. Pl. fol. 418.*

CLXIX HOOFDSTUK.

Brasiliaansche Lombaardsche LINSE.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten COLUTEA BRASILIANA: van de *Brazilianen* PAGIMIRIOBA; en van de *Portugeezen* HERVA DE BICHO. Namen.

Zij bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in des zelven plaats het Mol der verrotte Boom-bladeren, doormengt: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats, doch niet te veel vochtigheyd. Grond.

Het is een gemeenlijk hoog-opschietende *Plant*, welke uyt eygener aart een, twee, en ook meer jaren duurd. Groeyd van naturen *Struvelachtig.* Krijgt aan hare bleek-geele *Steelen* schoone, donker-groene *Bladeren*, vermengt met eenige bleekheyd; in gedaante die van het *Orobus*, of *groote Krok*, zeer gelijk; doch niet zoo rond, maar een weynig langwerpig, en voor eyndigende in een spits punt. Teegens de *Winter* krijgtze *Bloemen*, kleyn en geel, zittende boven aan de *Steelen*; en lange *Zaad-peultjens*, maar nimmermeer in deeze Landen *Zaad*: daarze ook niet des *Winters* over blijft; want niet alleen vergaat ze door *koude* Een Struvelachtige Plant. Bladeren. Bloemen, hier zonder Zaad.

Herfst-

Scammonea Monspeliensium Longifolia.

Herfst-reegenen, *Rijp*, of eenige andere geringe ongeleegentheyd, maar ook zelfs binnens huys staande, wel nauw gewagt, en zorgvuldig bewaard zijnde.

Aanwinning. Kan derhalven in onze Gewesten niet anders worden *aangewonnen*, als alleen door het *Zaad*, uyt haar Geboorte-land herwaarts gezonden: het welk met een wassende Maan van *May*, niet boven een stroo-breedte diep, de aarde eens Pots word aanbevolen.

KRACHTEN.

Aart. DE *Bladeren* van deeze *Plant* zijn verkoelende en verstoppende van aart.

Georg. Marcgrav. hist. Plant. Brasil. l. 1. c. 7. Gestoten, en warm opgelegt, of met het uytgeparsfte *Zap* bestreeken, verdrijft de *pijn der Zijden*, en is goed voor de *Anbeyen*, of *Takken* aan 't Fondament.

In Wijn gezoden, en daar van zomtijds een Roemertje gedronken, of het gedistilleerde Water der *Bladeren* gebruykt, drijft het *Graveel* af: verbriezeld de *Steen*; neemt ook wech de *brand* van de *Nieren* en *Blaas*.

Guil. Piso de Fac. Simp. Brasil. l. 4. c. 44. De zelve *Bladeren* in Water of Wijn gelegt, tot dat ze gantsch verrot zijn, en daar na zich met dit vocht gewasschen, maakt een zuyver, aangenaam Vel.

De *Wortel* in Wijn gekookt, of het *Poeder* der zelve met Wijn ingenomen, weerstaat allerley *vergif*: doed wel *Waterlossen*: neemt wech de *druppel-* of *koude Pis*, en geneest alle *beeten* en *steeken* van *giftige Dieren*, daar opgelegt zijnde.

Het *Zaad* gestoten, met Edik vermengt, en de *Huyd* daar meê bestreeken, neemt van de zelve wech de *Vuurigheyd*; de *Schurftheyd*, en het *sprenkt Vuur*.

CLXX HOOFDSTUK.

CONYZA.

Namen. HEeft deezen naam, beyde in het *Neelandsch* en in 't *Latijn*; desgelijks in 't *Italiaansch* dien van CONIZA. Word in het *Hoogduytsch* geheeten DURRWURTZ, en BERUFKRAUT.

Zeeven onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *zeeven* onderscheydene soorten; te weeten:

I. CONYZA MAJOR FOLIO HELENII, of *groote Conyza, met Bladeren van Alantswortel.* II. MAJOR VERA, of *groote opregte Conyza.* III. VULGARIS FOETIDA, of *gemeene stinkende Conyza.* IV. MINOR VIMINOSA LUSITANICA, of *kleyne rijsachtige Conyza uyt Portugal.* V. ANGUSTIFOLIA MINOR LUSITANICA, of *Portugalsche kleyne Conyza, met smalle Bladeren.* VI. INDICA MINIMA, of *alderkleynste Indiaansche Conyza.* VII. CONYZA LONGIFOLIA AMERICANA, of *lang-bladerige Americaansche Conyza.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met oude Paarde- of Koeyemist wel voorzien: een vrije, warme, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water.

Zaad. Geeven bij goede *Zomers*, doch niet altijd, volkomen rijp *Zaad.* Konnen redelijk wel de *Winter-koude* verdragen. Blijven eenige jaren in 't leeven, en worden *aangewonnen*,

Aanwinning. beyde door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men met een wassende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt, en verplant; en door haar *Zaad*, 't welk op de zelve tijd, en met de zelve Maan, de aarde moet aanbevolen worden.

Groote opregte, en tweederley De CONYZA MAJOR VERA, of *groote opregte Conyza*: MINOR ANGUSTIFOLIA LUSITANICA, of *kleyne Portugalsche Conyza met smalle Bladeren*; en

Portugalsche Conyza. CONYZA MINOR VEMINOSA LUSITANICA, of *kleyne rijsachtige Portugalsche Conyza*, beminnen een zeer warme plaats, en niet zoo veel Water als de andere. Moeten ook 's *Winters* teegens de sterke *Vorst* met Schoenmakers Run, of anders droog Turfmul, wel bedekt zijn. Geeven niet zoo bequaam, en maar zelden volkomen rijp *Zaad.* Worden echter genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, op zulk een wijze als alreeds gezegt is.

Lang-bladerige Conyza uyt America. Bladeren. De CONYZA LONGIFOLIA AMERICANA, of *langgebladerde Conyza uyt America*, krijgt *Bladeren*, ontrent een hand, wat min of meer, lang; nauwelijks twee vingeren breed: aan de randen een weynig getand; voor spits toegaande; aangenaam groen van verwe, en begaaft met veele inwendige, zichtbare, schuyns-opgaande *Aderen*, alle uyt eene voortkomende. Deeze is de teederste van alle.

Grond. Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, doormengt met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paardemist, een-jarige Hoenderdrek, en Veen-grond: een warme, vrije, wel ter Zon staande plaats, en matige vochtigheyd.

Bloemen. Brengt ieder *Zomer* een geele *Bloem* voort, maar noyt in deeze Landen eenig rijp *Zaad.* Deeze *Bloemen* zijn van binnen voorzien met roode *Nopjens*, rustende op korte *Steeltjens.* Komen voort in het bovenste van de voornaamste *Steel*, aan beyde de zijden boven malkander, zes, agt, tien in getal, die van het CHRYSANTHEMUM, of *Ganzebloem*, niet zeer ongelijk. Niet haast vergaat deeze *soort*, maar word van naturen zeer oud; en loopt ieder *Voorjaar* zeer krachtig weer uyt,

Wortel. uyt hare sterke, bruyn-verwige, dikke *Knobbel-wortel*, gelijk men ziet in de POEONIEN.

Hoe men ze moet waarneemen. Verdraagt ongeerne veel *Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *Rijp*, of *Vorst.* Moet derhalven, in een Pot geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vriezend* Weêr, door een yzere Oven word gevuurd. Gedurende deeze *Wintertijd* moet men ze onderhouden met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, van onder gegoten in een Pan. Niet voor in het begin van *April* mag men ze weer buyten de Zonnestralen voorstellen, met een zoete Lucht en Reegen: en dan noch moet men ze wel wachten voor *koude nagten*, *schrale Winden*, en voor veel *vochtigheyd*, als dingen welke haar schadelijk zijn.

Aanwinning. Kan in deeze koude Landen niet *aangewonnen* of *vermeenigvuldigd* worden, als alleenlijk door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 6. ALle soorten van *Conyza* zijn verwarmende en verdroogende van aart: doch onder de zelve word de *groote*, of *Conyza major*, ten gebruyk de alderbeste en krachtigste geoordeeld.

Diosc. l. 3. c. 136. De *Bladeren* gestoten, en op de *beeten* of *steeken* der *Slangen* en *Spinnen*, ook op *Wonden* en quade *Gezwellen* gelegt, geneezen de zelve. De rook deezer *Bladeren* verdrijft allerley *giftige Dieren*, en doed de *Vlooyen* sterven.

Dod. in Addit. l. 2. c. 32. De zelve dunnetjens op het Hoofd gelegt, verjaagt de *Hoofdpijn*, en verhinderd de *onsteltenis des Hoofds.* De gestotene *Bladeren* onder het hol der voeten gedaan, stild allerley *Vloeden*, en doed ook de *Buykloop* ophouden.

Ætius l. 1. Serm. 1. Ægin. l. 7. c. 3. Met Wijn gezoden, en daar van gedronken, verwekt de *Maandstonden*; drijft de *doode Vrucht* af: geneest de *Geelzucht*; de *Bloedgang*; *koude Pis*; de *Schurftheyd.* Neemt wech het *Colijk.* Is goed teegens de gebreeken en vervuyldheyd der *Moeder.*

Clusius l. 4. Het uytgeparsfte *Zap* met Oly vermengt, en daar meê

Hist. Pl. cap. 9. meê de Slapen des Hoofds bestreeken, neemt de *Hoofdpijn* wech. Een Zalf bereyd van de *Wortelen* en *Bladeren*, geneest de *Schurftheyd* of *Krauwagie*, daar meê bestreeken zijnde.

Als de *Schapen* van dit Kruyd eeten, werden ze zoo dorstig, dat ze niet genoeg konnen drinken, en daar af komen te sterven.

Twee *Drachmen* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* van de *kleyne Conyza*, of *Conyza minor*, met roode Wijn ingenomen, stopt de *Bloedgang*, of *roode loop*.

Durantes lib. Herb. fol. 145. De *Wortel* van *Conyza longifolia Americana*, of *lang-bladerige Conyza uyt America*, is van een kleevenden aart: warm tot in den derden graad, en zeer goed voor de geene, welke van de *roode Loop* werden geplaagd. Een once van het *Poeder* der zelve met Wijn ingenomen, stild het *Bloeden*, en doet het veel *Braken* ophouden.

CLXXI HOOFDSTUK.

CORIANDER.

Namen. IN 't *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* CORIANDRUM, CORION, en CORIANNUM: in 't *Hoogduytsch* ook CORIANDER: in het *Fransch* meede CORIANDRE; en in 't *Italiaansch* desgelijks CORIANDRO, of CORIANDO.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheydene soorten, als:

I. CORIANDRUM VULGARE SEMINE MAJORI, of *gemeene Coriander met een groot Zaad.* II. CORIANDRUM VULGARE SEMINE MINORE, of *gemeene Coriander met een kleyn Zaad.* Beyde van dezelve *Bouwing.*

Grond. Zij beminnen zoo wel een goede, gemeene, zandige, als geen zandige, doch varsch omgesmeetene en wel-gemestte grond: een warme, vrije, bequaam-geleegene plaats, en veel Reegen. Blijven niet meer dan een jaar in 't leeven. Geeven in de *Zomer Bloemen*, en in den *Herfst* rijp *Zaad*; het welk eenige jaren goed blijft, en hoe 't ouder is, hoe men 't beeter acht om gezayd te werden.

Aanwinning. Na deeze *Zaad-geeving* vergaan ze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* weer op nieuws, niet diep, werden gezayd, en de aarde aanbevolen. Hier door konnen ze *aangewonnen*, en eeuwig-durend gemaakt werden.

KRACHTEN.

Gal. lib. Med Simp. 6. CORiander-*kruyd*, of *Coriandrum*, groen zijnde, bestaat uyt deelen van verscheydene aart; waar door het zoo wel verdroogd als verkoeld. Is geweldig schadelijk, ja doodelijk; inzonderheyd het daar uytgeparstte Zap ingenomen zijnde. Geeft ook van zich een zware, en gantsch onaangename reuk.

Diosc. l. 3. cap. 71. Het *Zap* met Honig vermengd, en gelegt op *heete Puysten*, *Zweeren*, de *Roos*, het *wild Vuur*, en *Pestilentiale Apostematien*, geneest dezelve.

Fuchs. Hist. Pl. cap. 130. 't *Zaad* droog geworden zijnde, legt al zijne quaadaardigheyd af, en is dan zeer goed, ja gezond te gebruyken: ook als men 't in Wijn of Edik vierentwintig uuren lang laat weyken, en daar na weer droog werden.

Het is heet in den eersten, droog in den tweeden graad; te zamen-trekkend, en dun van Deelen.

Lusit. l. 3. c. 69. Ruel. l. 3. c. 45. Op allerley wijzen gebruykt, verquikt het 't *Hert*: is aangenaam voor de *Maag*: versterkt en verwarmd dezelve: verdrijft de *Winden*: neemt wech de verkoudheyd van de *Moeder*, en doet ophouden de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen: stopt de *Buykloop*: bevoorderd de *verteering* der Spijzen: doet wel *slapen*: belet het *opwerpen van de Maag*, en ook het gedurig *overgeeven.* *Hippocrat. lib. 2. de Diat. Tragus l. 1. c. 36.*

Dit *Zaad* gestoten, en met Wijn gedronken, geeft de *Wormen* de dood; verdrijft de *koude Pis*; en doet gemakkelijk *Water lossen.* Gekneusd, en op allerley *vleesch* van geslagtede Beesten gestroyd, bewaard het zelve voor *vervuyling*, en laat niet toe, dat'er eenige Wormen in zouden groeyen. *Mar. Varro l. 2. de Re Rust. Apul. lib. Herb. c. 102.*

Een dag lang in Edik geweykt, en dan gestroyt, doet de *Vlooyen* sterven.

CLXXII HOOFDSTUK.

COMYN.

Namen. HEeft deezen naam in 't *Neederlandsch.* Werd in het *Latijn* geheeten CUMINUM: in 't *Hoogduytsch* ROMISCHER KUMMEL: in 't *Fransch* COMIN; en in het *Italiaansch* CIMINO, of ook COMINO ROMANO.

Twee soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* onderscheydene soorten, te weeten:

I. CUMINUM SATIVUM, of *tamme Comijn.* II. CUMINUM SYLVESTRE, of *wilde Comijn.* Beyde van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paardemist door-mengd: een warme, vrije, wel geleegene plaats, en tamelijk veel Water.

Bloemen. Geeven genoegzaam *Bloemen*, maar niet, als met goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*, en daar meê vergaan ze. Moeten derhalven ieder jaar weer op nieuws gezayd zijn, niet diep; de *tamme* in de aarde; de *wilde*, om harer teederheyds wil, in een Pot, wel warm gesteld, met een wassende Maan. Hier door konnen ze alleen *aangewonnen*, en altijd-durend gemaakt worden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. Med. 7. HEt Zaad van *Comijn*, of *Cuminum*, is warm en droog in den derden graad; ook verteerende, dun-makende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Diosc. l. 3. cap. 68. 69. Ægin. l. 7. cap. 3. Is ieder aangenaam, op allerley wijzen gebruykt inwendig. Verwarmd en versterkt de *Maag*: verdrijft de *Winden*, en de *Buykpijn*, met Wijn ingedronken. Verbeeterd de *Longe*, en een koude *Borst.* Doet ophouden de overmatige *Vloeden* der Vrouwen: geneest de beeten der *giftige Dieren*: neemt weeh de *opblazing* der verkoude Leeden; doet gemakkelijk *Water lossen*, en stild het *bloeden uyt de Neus*, met Edik gemengd zijnde.

Camer. l. 3. c. 53. Is daarenboven zeer goed in allerley Spijzen en *Clysterien*: ook kleyn gestoten in Zakjens gedaan en zoo gelegt op de *Contusien*, of *kneuzingen des Hoofds*; en op de *Breuken*, met Winden overladen. Fijn gestoten, en met Edik gelegt op de *blauw-geslagene Leeden*, verdrijft die quade plekken, en doet het *geronnen bloed* zich scheyden.

Op 't vuur gelegt, en de Rook van onder ontfangen, doet de *Vrouwen zwanger werden*, wanneer ze straks daar op zich tot den Man en het echte-werk begeeven, volgens eeniger voorgeeven.

Dod. in Addit. lib. 10. cap. 5. De Oly van *Comyn* met Wijn ingenomen, is goed teegen 't *Colijk*, alle *Buykkrimping*, de *Engborstigheyd*; een gequetste en opgeblazene *Milt*: geneest de *Hoest*, en de *koude Pis.*

Durantes Hist. Pl. fol. 129. 't *Zaad* van *wilde Comyn*, of *Cuminum sylvestre*, ook warm en droog in den derden graad, met Honig van Roozen en Wasch vermengd, verdrijft en geneest allerley

Lobel. l. 1. fol. 906. allerley *Gezwellen*, daar op gelegt zijnde. Met een weynig Zaad van Peeterfelie vermengd, en met Wijn ingenomen, helpt de geene die *bloed pissen*, en haar *Water niet wel konnen lossen*. Neemt wech de walging van de *Maag*, de *Geelzugt*, en *Zwijmeling* des *Hoofds*: geneest de beeten der *Giftige Dieren*, met Wijn gedronken. Met Edik gebruykt, verdrijft den *Hik*; en is zeer goed voor de geene, die van de *Steen* en het *Graveel* werden gequeld.

CLXXIII HOOFDSTUK.

HARTSHOORN.

Namen. WErd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige KRAYENVOET genoemd. In 't *Latijn* CORONOPUS, CORNU CERVI, en STELLARIA: in 't *Hoogduytsch* KRÆENFUSZ: in 't *Fransch* DENT AU CHIEN, CORNE DE CERF, of PIED DE CORNEILLE; en in 't *Italiaansch* CORONOPO, CORNO CERVINO, en HERBA STELLA.

Vier veranderlijke en kluchtige soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke kluchtige soorten, als:

I. CORONOPUS, of CORNU CERVI VULGATUS, of *gemeene Hartshoorn*. II. CORONOPUS REPENS, of *kruypende Hartshoorn*. III. SYLVESTRIS HIRSUTIOR, of *wilde ruyge Hartshoorn*. IV. CORONOPUS SYLVESTRIS MINOR, of *kleyne wilde Hartshoorn*, ook genoemd CAUDA MURIS, of MUYZESTAART, wijl haar *Zaad* de *Muyzestaarten* zeer gelijk is. Niet alle zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een opene, luchtige, vrije, en wel-geleegene plaats: zoo lief matige droogte, als veel Reegen. Konnen felle koude, en alle andere ongeleegentheeden des tijds en *Winters* uytstaan.

Gemeene Hartshoorn, en wilde. Het CORONOPUS VULGARIS, of *gemeene Hartshoorn*, en SYLVESTRIS HIRSUTIOR, of *wilde Hartshoorn met ruyge Bladeren*, blijven eenige jaren in 't leeven. Geeven zoo wel in het eerste als in de volgende jaren volkomen *Zaad*, en zijn van een harden aart.

Kruypende. Het CORONOPUS REPENS, of *kruypende Hartshoorn*, blijft niet langer dan twee jaren in het leeven. Geeft de tweede *Zomer Bloemen*; in den *Herfst* rijp *Zaad*; en versterft.

kleyne wilde. Het CORONOPUS MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Hartshoorn*, anders CAUDA MURIS, of *Muyzestaart*, vergaat ieder *Zomer*, en kan niet langer in stand blijven. Moet derhalven met een wassende Maan van *Maart* of *April* door *Zaad* (gelijk ook al de andere Soorten) t'elkens weer op nieuws, niet diep, in de aarde gelegt, werden *aangewonnen*. Dikmaal komen ze van zelfs, door 't neêrgevallene *Zaad*, overvloedig genoeg voort.

KRACHTEN.

Trag. lib. i. cap. 31. Diosc. l. 2. cap. 158. HArtshoorn, of *Cornu Cervi*, is koud en droog van aart; ook te zamen-trekkend.

De *Bladeren* in een Salade gegeeten, of in een Warmmoes gekookt, of de geheele *Plant* met zijne *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemer vol gedronken, stopt de *Buykloop*; stild het bloeden van de *Nieren* en andere Deelen: neemt wech Ægin. l. 7. cap. 3. de *brand* en andere Gebreeken der zelve; in teegendeel haar versterkende. Koomt te hulp de geene die *bloed spouwen*, ook die *bloed pissen*. Is zeer goed teegens 't *Graveel* en de *rijzende Steen*; de *krimping* en *winden* des *Buyks*: ook dienstig voor alle *Koortzen*, welke haren oorsprong uyt verstoptheyd hebben genomen; niet alleen van deeze Wijn gedronken, maar ook de *Bladeren* van buyten op 't hert gelegt; waar door ze dan de Menschen als van 't Lijf gevaagd werden. Dodon. l. 4. c. 14. in Addit.

Het *kruypende Hartshoorn*, of *Coronopus Repens*, is een weynig verwarmende en verdrogende van aart. Rauw, of gezoden in een Salade gebruykt, is niet onaangenaam voor de Maag. In Wijn gekookt, en daar van eenige weeken lang ieder morgen een Roemertje gedronken, helpt de geene, welke beladen zijn met de *Waterzugt*, genoemd *Anasarca*. Ruell. de Nat. Stirp. l. 2. c. 62.

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en daar van met Wijn een leepel vol ingenomen, verdrijft het *Colijk*; en geneest de *beeten* der *giftige Dieren*. Matth. l. 2. c. 123.

CLXXIV HOOFDSTUK.

KEYZERSKROON.

DUs genoemd in 't *Neederlandsch*: in het *Latijn* geheeten CORONA IMPERIALIS: in 't *Hoogduytsch* KAISER-OF KEYSER-KRON: in het *Fransch* COURONNE DE L'EMPEREUR; in 't *Italiaansch* CORONA REALE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige beziens-waardige, veranderlijke soorten; als: Veele veranderlijke beziens-waardige soorten.

I. CORONA IMPERIALIS FLORE RUBRO, of *Keyzerskroon met een roode Bloem*. II. FLORE PALLIDO RUBRO, of *met een bleek-roode Bloem*. III. FLORE ALBO DUPLICI ORDINE CINCTO, of *met een dubbele ry van zuyver-witte Bloemen, boven malkander*, van een heerlijke aanschouwing. IV. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*. V. FLORE LUTEO RUBENTE, of *met een geele Bloem, en bleek-roode plekken*. VI. FLORE LUTEO LINIIS ALBIS VARIEGATO, of *met een geele Bloem, vercierd met witte Streepen*; hebbende gemeenelijk twee rijen *Bloemen* boven malkander. VII. FLORO RUBRO BINIS FLORUM ORDINIBUS PRÆDITA, of *met een roode Bloem, en twee ordren van Bloemen boven malkander*. VIII. CORONA IMPERIALIS FLORE DUPLICI, of *Keyzerskroon met een dubbele Bloem*. IX. LATICAULIS, of *breed-gesteelde Keyzerskroon*. X. MAXIMA, of *zeer groote Keyzerskroon*. XI. CORONA IMPERIALIS CHINENSIS FOLIO VARIEGATO, of *Keyzerskroon uyt China met bonte Bladeren* van een schoon gezigt: welke te *Brussel* is te vinden in den *Hof* van den eerwaardigen Heer GODENIS; en waar van tot noch toe, weegens hare ongemeene raarheyd, een eenige *Bol* niet te bekomen is onder de *honderd Ducaten*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Van welke hier elf werden voorgesteld: en de laatste zeer kostelijk.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Koeyemist wel voorzien: een vrije, bequaam-geleegene plaats, en veel, of ook matige Reegen. Grond.

In *April* geeven ze *Bloemen*, en in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Verdragen Sneeuw, sterke Vorst, en allerley andere ongeleegentheeden der Winter. Bloemen. Zaad.

Hare *Bollen*, welke van een onaangename reuk zijn, werden ieder jaar, in 't begin van *Julius*, uyt de aarde genomen, op een drooge plaats gelegt, en in *September*, met een volle Maan (na dat men de grond op nieuws omgeworpen, en met Mist voorzien heeft) weer ingezet. Hoe zulks dieper werd gedaan, hoe de *Bollen* zich beeter vermeenigvuldigen. Men laat ze ook wel twee jaren over staan, en neemt ze slechts in 't derde jaar uyt; het welk, na een ieders gelieven, zonder eenige schade of ongeleegentheyd kan geschieden; inzonderheyd als ze staan onder andere *Bollen*; gelijk hier vooren van meer andere *Bloemen* met *Bol-wortelen* is gezegt. Hoe met de Bollen te handelen staat.

Kk Zij

Aanwinning.

Zij worden *aangewonnen* niet alleen door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*; welke men, uyt de aarde gehaald zijnde, van de *oude* afneemt, en te zamen met de zelve weer aan de aarde beveeld; maar ook door *Zaad*: 't welk op een bijzondere plaats, met een volle Maan van *September*, een halve vinger-breedte diep, word gezayd, en dan in het volgende *Voorjaar* opkomt, doch niet voor het agtste of neegende jaar daar na de eerste *Bloemen* geeft, dikmaal met veranderlijke verwen. Doch weynig worden ze op deeze wijze *vermeenigvuldigd*, wijl'er niet veele zijn, die het geduld hebben, om zoo een langdurige tijd uyt te wachten.

KRACHTEN.

Dodon. in Addit. l. 7. c. 5. Laurent. App. Pl. l. 1. c. 5.

DE *Wortel*, of *Bol*, van *Keyzerskroon*, anders *Corona Imperialis*, geeft, gelijk alreeds gezegt is, van zich een weder-waardige, zeer onaangename reuk.

Eevenwel, de zelve onder de Neus gehouden, of van onderen gebruykt als een Pessus, is zeer goed voor de *opstijging der Moeder*; en hersteld de zelve, *neergeschoten* zijnde, weer in hare behoorlijke plaats.

CLXXV HOOFDSTUK.

CORTUSA.

Naam.

MEt deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam, tot noch toe in eenige taal bekend.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten kundig geworden; als:

I. CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO, of *Cortusa uyt America, met een witte Bloem.* II. AMERICANA FLORE ALBO MULTIFIDO, of *Americaansche Cortusa met een veelvoudige witte Bloem.* III. AMERICANA FLORE SPICATO, of *Americaansche Cortusa met een Geayrde Bloem.* IV. CORTUSA MATTHIOLI FLORE PURPUREO, of *Cortusa* van ANDREAS MATTHIOLUS *met een purpure Bloem.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige grond, met een weynig twee-jarige Paardemist doormengt: een vrije, warme, welgeleegene, doch liever een schaduwachtige plaats, en matige vochtigheyd. Blijven eenige jaren in 't leeven, en geeven ieder *Zomer Bloemen.*

Americaansche Cortusa met een witte, en met een geayrde Bloem.

De CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO, ET AMERICANA FLORE SPICATO, of *Americaansche Cortusa met een witte*, en ook *met een Geayrde Bloem*, zijn hard van natuur. Brengen zelden eenig rijp *Zaad* voort. Konnen sterke koude in deeze Landen verdragen: ook allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Worden meest door hare aangewassene *jonge Looten* (welke men in het *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, van zelfs geworteld zijnde, van de *oude* afneemt, en ieder twee jaren verplant) *aangewonnen.*

Cortusa van Matthiolus.

De CORTUSA MATTHIOLI FLORE PURPUREO, of *Cortusa* van MATTHIOLUS, *met een purpure Bloem*, is veel teederder van aart: kan niet wel veele Reegenen, noch felle *Winter-koude* verdragen. Moet ter dier oorzaak, in een Pot gezet zijnde, met den aanvang van *October*, boven wel droog geworden, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld zijn, waar in niet, als bij vriezend Weêr, word gevuurd. Gedurende de geheele *Winter* mag men haar alleen met een weynig Reegen-water van boven begieten; anders zou ze lichtelijk door te veel vochtigheyd verrotten: ook niet weer voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten zetten; maar dan noch haar voorzichtig bewaren voor te veel *Water*, voor *koude-* of *schrale Winden*, en in alle warme *Zomersche dagen* voor de *Zonnestralen.*

Hoe waar te neemen.

De Winter buyten staande, over te behouden.

Ondertusschen eevenwel heb ik deeze *soort* in een goede, luchtige, gantsch zandige grond, op een donkere plaats (welke ze van naturen geerne geniet, en haar ook gegeeven moet worden) in de aarde gezet, in den *Hof* van de Heer FRANCISCUS ZEEVENHUYZEN, wel-ervaren *Apotheker* binnen 's *Gravenhaag*, 's *Winters buyten staande*, zien overblijven: 't welk ze echter in mijnen *Thuyn* binnen *Groeningen* zwaarlijk doed.

Aanwinning.

Geeft ook in deeze Gewesten volkomen rijp *Zaad*, inzonderheyd bij drooge *Zomers*; het welk met een wassende Maan van *September* of *October*, als de beste tijd hier toe, of ook wel in *April* des volgenden jaars, in een Pot de aarde word aanbevolen, maar niet diep gelegt. Doch niet alleen hier door word ze *aangewonnen*, maar ook door hare aangewassene *jonge Looten*, die men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en in Potten verplant.

Cortusa uyt America, met een witte veelvoudige Bloem.

De CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO MULTIFIDO, of *Cortusa, uyt America, met een witte veelvoudige Bloem*, is de teederste van al de andere. Kan geene *koude*, of *Winter-vorst* verdragen. Moet derhalven, gezet in een Pot, gevuld met de voorgemeldde grond, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; gedurende de *Winter-tijd* voorzien met slegts een weynig Reegenwater van boven; en niet weer buyten gesteld voor in het begin van *April*, met een aangename, reegenige Lucht; doch ook voorzichtig gewagt en wel gedekt voor *koude nagten*, en *schrale Winden.*

Zaad.

Zij geeft in deeze Gewesten gantsch volkomen *Zaad*, in de Maand *Junius*. Het zelve is kleyn, rond, zwart-verwig; zittende gelijk als in een *Napje*, of *Kommetje*, veel bij malkander. Met de eerste volgende wassende Maan, na zijne bekomene rijpheyd, moet het terstond, niet diep, in de aarde worden gebragt; zoo komt het in 't begin van *Augustus*, zoo wel als in het volgende *Voorjaar* (ook wel door het van zelfs neergevallene) te voorschijn. Hier door word deeze soort *aangewonnen*: en dan ook door de aangegroeyde *jongen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* neemt, als ze van zelfs *Wortelen* geschoten hebben, en verplant.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Matthiol. l. 4. c. 17.

DE *Cortusa*, van PETRUS ANDREAS MATTHIOLUS beschreeven, is verwarmende en verdroogende in den eersten graad; daar beneevens verdunnende, scheydende, versterkende, ook te zamentrekkende van aart, en subtyl van deelen.

Camerar. l. 4. c. 23.

In een Zakje gedaan, en vierentwintig uuren lang in Wijn te weyken gelegt, of daar in gekookt, en 's morgens daar van een Roemertje nuchteren gedronken, of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met Wijn ingenomen, geneest alle *uyt-* en *inwendige Wonden*; inzonderheyd van de *Borst*. Helpt de geene die *Bloedspouwen*; verdrijft 't *Colijk*: verbeeterd een koude *Maag*: stild de *Bloedgang*, en de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwen: is zeer goed tot geneezing der zulke, die van *binnen gescheurd* zijn: verquikt het *Gemoed*: verwarmd en versterkt de koude *Harssenen*; en bewaard den mensch voor alle *quade Lucht.*

Durant. hist. Pl. fol. 151.

De *Bloemen*, zijnde zeer lieffelijk, en van een aangename reuk, in Oly van Amandelen en Roozen een tijd lang in de Zon geweykt, en daar meê warm gestreeken, verdrijft, of verzacht, de pijn der *Zeenuwen* en *Leeden.*

CLXXVI

Geniculata.

CLXXVI HOOFDSTUK.

NAVELKRUYD.

Namen.

OM der gelijkheyd wil in het *Neederlandſch* dus genoemd. In het *Latijn* geheeten COTYLEDON, of UMBILICUS VENERIS: in het *Hoogduytſch* NABELKRAUT: in 't *Franſch* ESCUELLES; en in het *Italiaanſch* UMBILICO (of OMBILICO) DI VENERE.

Vijf veranderlijke aardige ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke aardige ſoorten; te weeten:

I. COTYLEDON MAXIMUM, of *aldergrootſte Navelkruyd*; 't welk ook word genoemd UMBILICUS VENERIS VERUS, of *opregt Venus Navelkruyd.* II. COTYLEDON FOLIO SERRATO, of *Navelkruyd met gezaagde Bladeren.* III. FOLIIS OBLONGIS SERRATIS, of *Navelkruyd met lange gezaagde Bladeren.* IV. COTYLEDON MEDIUM FOLIIS SUBROTUNDIS, of *middelbare ſoort van Navelkruyd, met rondachtige Bladeren.* V. COTYLEDON AQUATICUM, of *Water-navelkruyd.* Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Zij beminnen van naturen een zandige, gemeene grond, met twee-jarige Koeyemiſt wel vermengt: een luchtige, vrije, en bequaam-geleegene plaats; ook tamelijk veel Water. Konnen in de *Winter* ſterke koude verdrâgen. Geeven verwonderens-waardige, gantſch ſchoone *Bloemen*; doch zeer zelden, en niet anders dan bij warme drooge tijden, volkomen rijp *Zaad*: waar door ze zoberlijk; maar hier teegens overvloedig *vermeenigvuldigd* konnen worden door hare aangegroeyde *jongen*, welke men met een waſſende Maan in *April* of *May* van de *oude* neemt, en verplant.

Schoone Bloemen.

Alder-grootſte Navel-kruyd, of opregte Venus-Navel.

Het COTYLEDON MAXIMUM, of *aldergrootſte Navelkruyd*, anders ook gezegt UMBILICUS VENERIS VERUS, of *opregte Venus-navel*, geeft gemeenelijk elke *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; 't welk in de Maand van *April* of *September*, met een waſſende Maan, in een Pot de aarde bevolen moet zijn, niet boven twee ſtroobreedte diep gelegt; vermits het lang daar in blijft eer het opkomt.

Aanwinning.

Niet alleen kan deeze ſoort *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door dit *Zaad*, maar ook door hare ronde *Bolwortel*; die men, wanneer het Loof vergaan, en het *Zaad* rijp geworden is, 't welk gewoonlijk in *Julius* geſchied, opneemen, doch op geen andere tijd verplanten, en dan niet van hare plaats beweegen moet; wijl het zonder ſchade niet kan geſchieden. Dit behoefd men niet ieder jaar te doen, ten ware men 't zoo begeerde. Kan ook niet lang buyten de aarde goed blijven, wijl ze den aart van andere *Bollen* niet aan zich heeft.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 7.

HEt *aldergrootſte Navelkruyd*, of *Umbilicus Veneris verus*, is vocht en koud van aart; een weynig te zamentrekkende: ook verſpreyd het, jaagt af, en drijft te rugge.

Ægin. l. 7. c. 3.

Het *Zap* zoo wel van de *Bladeren* als *Wortelen*, met Wijn gedronken, neemt wech de *brand* van een *hitzige Maag*: verwekt het *Water der Blaas*: is goed voor 't *Graveel*, en de *ontſteekende Nieren.*

Lonicer. l. 2. c. 12. Dioſc. l. 4. c. 92.

Met Honig-water ingenomen, is dienſtig voor de *Waterzuchtige.* Het zelve *Zap* gelegt op het *ſprenkt Vuur*, *heete Gezwellen*, de *Roos* en *vurige Puyſten*, verjaagt deeze qualen, en geneeſt ze ſpoedig.

Dodon. in Addit. l. 5. c. 12.

Het Gediſtilleerde Water der *Bladeren* word gebruykt teegens de gebreeken der *Leever*, *Longe*, *Milt*, *Maag* en *Moeder*, een tijd lang 's morgens gedronken. Geneeſt ook de *geſcheurdheyd*; en de *zweeren* der *Darmen.* Eeven het zelve vermag de *Wortel*, in Wijn gekookt.

Apulej. lib. Herb. cap. 43.

De *Bladeren* geſtoten, en met Varkens-reuzel zonder Zout vermengt, en plaaſters-wijze op allerley *Zweeren*, *Wonden*, en andere verzeeringen gelegt, geneeſt de zelve, en ſtild het bloeden. Is zeer goed voor de *Kropzweeren*, *Klieren*, het *zwellen van den Hals*, en diergelijke *ontſteekingen*, daar op gedaan.

CLXXVII HOOFDSTUK.

GENICULATA.

Namen.

DUs genoemd in het *Latijn*: op het *Neederlandſch* KNIEKENS- of LEEDEKENSKRUYD, om dat de *Takjens* over al met *Knietjens* of *Leedetjens* vercierd zijn. Geeft, door de ſchoonheyd der teedere *Bladertjens*, de Oogen der *curieuze Liefhebbers* een bevallijke aanſchouwing. Vergaat niet haaſt, maar blijft lange jaren in het leeven. Waſt van naturen, in de *Americaanſche* Landen.

'*t Zaad aldereerſt* [illegible] *gezonden.*

Uyt het *Zaad*, van daar aldereerſt aan ons overgezonden, is, boven vermoeden, een *Plant* voortgekomen. Het zelve ſchiet in de aarde veele dunne, lange, ronde, en bruyn-verwige *Veezelwortelen*: uyt de zelve eenige dikke en houtachtige *Scheuten*: uyt welker bovenſte veele ronde, teedere, ook wel tot ontrent drie maat-voeten hoogte regt-opſchietende *Steelen* te voorſchijn komen; aardig begaafd met veele ronde en als uytſteekende *Knietjens*, of *Leedetjens*, niet wijd boven malkander geſteld. Uyt deeze groeyen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steel*, een goed deel andere korter en teederder *Steeltjens*: aan welke weerzijds, regt teegens over malkander, zich vertoonen zeer kleyne, aangenaam-groene, langwerpig-ronde *Bladertjens*, voortkomende op de wijze van *Acacia*, somtijds dertien, vijftien, zeeventien, ja noch meer in getal, na geleegentheyd van de grootte en lengte; doch altijd voor in een eyndigende. In de Mond geknauwd, word men'er geen zonderlinge ſmaak aan gewaar.

Wortel, Steelen, en Bladeren.

Gedaante der bloemen.

Uyt het bovenſte *Knietje*, of *Leedetje*, aan het onderſte gedeelte van het hoogſte *Blad*, ziet men de *Bloemen* opſchieten, ruſtende op teedere, ronde, en korte *Steeltjens*; van een gedaante gelijk het inwendige opſtaande *dingetje* in de *Bloem* van *Arum*, of *Kalfsvoet*; of ontrent als de *Bloem* van *Acorus*, of *welriekende Lis*: ſtaande regt op; dun en teeder van aart; in het midden op het dikſte; doch voor in een ſpits punt eyndigende: twee vinger-leeden, wat meer of min, lang; grijs-wit, of witachtig van verwe, en beſtaande als uyt een *wollige ſtof.* Als ze eenige dagen lang in hare kracht hebben geſtaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven, zonder eenig goed *Zaad* in deeze koude Geweſten na te laten, en vallen ter aarden.

Aanwinning.

Eevenwel word deeze GENICULATA *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* uytgeſchootene jonge of oude *Spruyten*, welke men met een Mes ten halven inſnijd, op de wijze der *Angelieren*: en als ze dan jonge *Veezelworteltjens* verkreegen hebben, neemt men ze met een waſſende Maan in *April* van de *oude Scheuten* af, en men verplant ze in Potten, om haar 's *Winters* binnens huys te konnen brengen, vermits ze de onguere *Winter-lucht* deezer Landen, buyten ſtaande, niet konnen verdragen. Ook moet men binnens huys haar op een bequame plaats ſtellen, en haar geenszins veel Water, maar alleen een matige, lauw-gemaakt Reegen-waterſche vochtigheyd geeven. De gemeldde Potten moeten gevuld zijn met een bequame grond, genoegzaam doormengt met goede twee-jarige Koeye- een weynig een-jarige Paardemiſt, en veel zand zonder eenige zoutigheyd.

Hoe deeze Plant

Deeze *Plant* bemind van natuur een warme, wel

Moet ter

waargenomen worden.

ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* wel bewaard. In de *Zomer* niet te veel Water; en gedurende de *Winter* niet meer als matige vochtigheyd: zou anders lichtelijk verrotten. Moet ook in de laatst-gemeldde tijd zijn gesteld in een warme plaats, waar in, bij vriezend Weêr, word gevuurd door een yzeren Oven: doch te voren moet men ze, zoo lang als mogelijk is, door de opene Vensteren de Lucht laten genieten.

KRACHTEN.

Aart

DIt aangenaam, schoon, en beziens-waardig *Gewas* is verwarmende tot in den tweeden, en verdrogende in den eersten graad. Maakt ook een week Ligchaam.

en krachten van het Leedetjens-kruyd.

De *Wortelen* alleen, of ook met de *Bladeren*, zoo wel groen als gedroogd, in stukken gesneeden, en dan anderhalf, of twee uuren in Fransche- of Spaansche Wijn, in Bier, of in gezond Hoender-, of in Vleeschnat van Hutspot, gekookt, en daar van 's morgens nuchteren een kleyn Roemertje vol, ook wel 's achtermiddags het vierde deel van een pintje, of wat meerder, gebruykt, opend de *Zweetgaten*, versterkt en reynigd de *Blaas*; neemt'er de pijn van wech; verdrijft de *Buykkrimping*: helpt krachtig de geene, welke niet wel, of niet zonder groote smerten haar *water* konnen maken. Is daarenboven zeer dienstig voor het *Graveel* en de *koude Pis*.

CLXXVIII HOOFDSTUK.

SAFFRAAN.

Namen.

WOrd in 't *Neederlandsch* van elk met deeze naam genoemd. In het *Latijn* CROCUS, of CROCUM: in 't *Hoogduytsch* SAFFRAN: in het *Fransch* SAFRAN: in 't *Italiaansch* CROCO, of ook ZAFFERANO.

Veelerley meest in hare Bloem veranderlijke soorten

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *veele*, meest in hare *Bloem veranderlijke* soorten, namentlijk:

van welke hier tien in getal worden voorgesteld.

I. CROCUS VERNUS FLORE CŒRULEO, of *in 't Voorjaar bloeyende*, anders, *May-Saffraan, met een blauwe Bloem.* II. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem.* III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* IV. FLORE FLAVO, of *met een geele Bloem.* V. FLORE ALBO FUNDO VIOLACEO, of *met een witte Bloem, en blauwe purpure grond.* VI. FLORE ALBO STRIIS VIOLACEIS, of *met een witte Bloem en purpure streepen.* VII. FLORE LUTEO STRIIS VIOLACEIS, of *met een geele Bloem en paarssche streepen.* VIII. CROCUS PERSICUS ODORATUS FLORE PLENO ALBO ET RUBRO VARIEGATO, of *welriekende Saffraan uyt Perzien, met een dubbele, schoon-witte en rood-bonte Bloem.* IX. AUTUMNALIS VERUS, of *opregte Herfst-saffraan.* X. AUTUMNALIS CŒRULEUS, of *blauwe Herfst-saffraan*, en veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijl ze doch al te zamen van eenerley *Bouwing* en *Waarneemig* zijn.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met twee-jarige Koeye-, en een weynig Paardemist vermengt: ook een opene en luchtige plaats.

Hardheyd.

Verdragen zoo wel veel Reegen, als droogte. Konnen sterke *koude*, en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Geeven niet in elk, maar alleen in zommige jaren volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een volle Maan van *September* op een bijzondere schaduwachtige plaats moet gezayd zijn. Dan komt het in 't volgende *Voorjaar* uyt de aarde voort, doch geeft voor de eerste maal geen *Bloemen*; ook niet als na verloop van zeeven, agt, neegen, of tien jaren daar na. Waarom ze niet door *Zaad*, maar veel bequamer door hare aangewassene *jonge Bollen aangewonnen* en genoeg *vermeenigvuldigd* worden.

Aanwinning door Zaad, gaat zeer langzaam toe:

Door de aangewassene jonge Bollen veel beeter.

Men neemt deeze *Bollen* ieder jaar op uyt de aarde, in het begin van *Julius.* De *jonge* scheyd men af van de *oude*, en men legt ze op een drooge plaats. Als men nu de grond op nieuws ververscht en gemest heeft, zet men ze met een volle Maan van *September* weer in de gemeldde aarde; welke altijd van het onkruyd gezuyverd, en reyn gehouden moet zijn. Echter is het niet nodig, de *Bollen* ieder jaar op te neemen. 't Behoefd alleenlijk om het derde te geschieden; inzonderheyd als ze geplant staan onder andere *Bollen.* Want haar in de aarde te laten blijven tot op de gemeldde tijd, doed haar gantschlijk geen schade: in teegendeel, zommige brengen dan veel meer *jongen* voort, en worden in hare *Bollen* zeer verbeeterd.

KRACHTEN.

SAffraan, of *Crocus*, is verdroogende in den eersten, en verwarmende in den tweeden graad: ook verteerende, verzachtende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Gal. lib. Simp. 6. Ægin. l. 7. c. 3. Lonicer. l. 2. c. 342.

Over al word ze in spijzen gedaan, weegens haar aangename geur, en verwe.

Matig gebruykt, versterkt ze het *Hoofd, Hert* en de *Maag*: verquikt, en vervrolijkt het *Gemoed*; is dienstig tot verdrijving van de *zwaarmoedigheyd.*

Een halve *Scrupel Saffraan* met Spaansche Wijn ingenomen, brengt alle rauwe vochtigheyd der *Borst* tot rijpheyd. Is goed teegens den *Hoest.* Neemt wech de verstoptheyd van de *Longe* en *Galblaas*: dood de *Wormen*: Is een zeer bequaam hulp-middel voor de *uytteerende menschen*; teegens de *Engborstigheyd, Pleuris, Dronkenschap*, en *Geelzucht.* Bevoorderd de *verdouwing* en *verteering* der spijzen: verwekt de *Maandstonden*: drijft uyt de *Nageboorte*, en doode *Vrucht*; ook het *Water van de Blaas.* Maakt lust tot het *Echtewerk*: geeft aan het Aangezicht een goede verwe: veroorzaakt *rust*: zuyverd het *Bloed*: strijd teegens het *vergif*: geneest de beeten en steeken der *Scorpioenen, Spinnen*, en anderer *giftige Dieren*, daar opgelegt zijnde.

Camerar. l. 1. c. 16. Diosc. l. 1. c. 25. Fuchs. hist. Pl. c. 167.

Met Melk uyt der Vrouwen Borsten vermengt, belet het loopen en tranen der *Oogen.* Verzacht de ontsteeking der *Roos*, het *wild Vuur*, en andere *Gezwellen.*

Plin. l. 21. c. 20.

In Rooze-water of Melk geweykt, en dan het Aangezicht daar meê bestreeken, bewaard, als men de *Kinderpokjens* heeft, de *Oogen*: belet, of drijft te rugge de *heete Zinkingen*, welke in zoodanig een Ziekte op de *Oogen* komen te vallen.

Een *Drachma Saffraan* met Wijn, of in eenige Spijs ingenomen, geeft zoo een *onmatige verheuging* aan het *Hert*, dat men daar van al lagchende sterft.

Lusitan. l. 1. enarr. 25.

In Wijn gelegt, en dan daar van gebruykt, maakt den mensch zeer *dronken*, en al *lagchende* gelijk als *uytzinnig*, of *dol.*

Serapio lib Simp. cap. 173.

Saffraan in de Mond geknauwd, en een weynig daar in gehouden, dan een *geblankkette Juffer beademd*, doed haar terstond bleek worden, en haar valsche schoonheyd verliezen.

De *Wortel* van *Saffraan* gedroogd, gepulverizeert, en daar van met Wijn gedronken, doed het *Water der Blaas* gemakkelijk lossen, en verdrijft de *Geelzucht.*

Tragus l. 2. c. 77.

Men bereyd ook in de *Apotheeken* veele fraye *Compositien*, of mengzelen, van dit *Gewas*; als: *Oxycrocium, Crocomagma, Extractum*, en meer diergelijke, welke hare zonderlinge deugden in de Geneeskonst hebben, en voor veelerley quade toevallen zeer dienstig zijn; te weeten:

Het *Oxycrocium* verzacht de *Zeenuwen*, ook allerley

hardig-

Hardigheyd. Helpt de *beroerde Leeden*, en geneest de *gebrokene Beenderen*.

Ruellius l. 2. c. 11. Het *Crocomagma* verteerd, verwarmd, en verzacht: doed gemakkelijk *wateren*: neemt wech de *donkerheyd der Oogen*, en verklaard het *Gezicht*.

Dodon. in Addit. l. 7. c. 15. Het *Extractum* met Wijn of iet anders de *barende* of *in zwaren arbeyd* zittende Vrouwen ingegeeven, doed haar gemakkelijk van hare Vrucht *verlossen*.

Men verwd ook met *Saffraan* een geele couleur. Zulke word gehouden voor de beste, welke *welriekend* en *vet* is; ook een *brandende roode verwe* heeft.

CLXXIX HOOFDSTUK.

KAUWOORDE.

Namen.

DUs word deeze aardige *Vrucht* in 't *Neederlandsch*; maar van zommige ook COWOERDE en KAWOERDE genoemd: in het *Latijn* CUCURBITA: in 't *Hoogduytsch* KURBS, of KURBISZ (alhoewel ook dit woord een *Concommer* beteekend): in het *Fransch* COURGE, of COUCORDE: en in het *Italiaansch* ZUCCA.

Verscheydene veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige schoone en beziens-waardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. CUCURBITA MAJOR, of *groote Kauwoorde*. II. MINOR, of *kleyne Kauwoorde*. III. STELLATA, of *Kauwoorde op de wijze van een Starre*. IV. LAGENARIA, of *Kauwoorde als een Flesch*. V. ANGUINA, *sive* OBLONGA, of *Slange-Kauwoorde*, anders *lange Kauwoorde*. VI. FRUCTU MARMOREO, of *met een schoon-gemarmerde*, of *bonte Vrucht*: en dan noch meer andere. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Zij beminnen een goede, gemeene, varsch-omgemeetene grond, wel voorzien met varssche, warme Paardemist, onder meer dan een of twee voeten hoog; wel zuyver en nauwkeurig bewaard, dat'er geen aarde onder gerake, waar door het broeyen word verhinderd; boven bezorgt met de zelve Mist, doch twee jaren oud, en kleyn-gewreeven: een warme, vrije, teegens een Muur of houte Beschutzel genoegzaam ter Zon geleelegene plaats.

Hoe haar waar te neemen. Uyt eygener aart zijn ze teeder. Konnen haar zelven niet opregten; mogen ook niet over de aarde heenen kruypen, vermits ze dan noch *Bloemen* noch *Vruchten* geeven. Moeten derhalven zachtjens gebonden worden aan lange stokken, en aan de zelve opgeregt, om opwaarts te konnen wassen. Brengen wel in deeze Landen *Vruchten* voort, doch in de zelve noyt eenig goed of volkomen rijp *Zaad*. Blijven ook niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven, vermits ze teegens de *Winter* door de minste koude haastig vergaan.

Aanwinning. Men moet haar derhalven t'elkens in ieder jaar, in het laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, met een afgaande Maan, weer *aanwinnen* door *Zaad*, uyt warme Gewesten herwaarts gezonden; met het spits om laag, en niet meer als een stroobreedte diep in de aarde gelegt: ook zorgvuldig gedekt voor koude dagen en nagten; desgelijks voor koude en te veel Reegen.

Zeldzaamheyd. Verwonderens-waardig is 't, dat uyt eene eeven de zelve *Vrucht* dikmaal voortkomen al de boven-genoemde *verscheydene soorten*; of immers 't meeste deel. Want 't *Zaad*, genomen uyt den *Hals* deezer *Vrucht*, geeft *lange*; uyt het *midden*, of den *Buyk*, gehaald, *groote*, of *ronde*; en uyt het *agterste* deel, *middelmatige Kauwoorden*.

KRACHTEN.

DE *Vruchten* der *Kauwoorde*, of *Cucurbita*, zijn verkoelende en verdroogende in den tweeden graad. Agin. l. 7. c. 3.

In Vleeschnat met Verjuys gekookt, of in een Pan met Meel gebraden, zijn ze goed om te eeten; inzonderheyd voor de geene die van een *hitzige natuur*, en met *Koortzen* beladen zijn. Lesschen de *Dorst*; maken een zachte *Stoelgang*: verkoelen de *Leever*: zijn goed voor de *Blaas*, de *Borst*, en de *Longe*: maar ondienstig voor *oude* en *koude Lieden*; want zij verminderen het *Mannelijk Zaad*, en de lust tot het *Echtewerk*. Lusit. lib. in Diosc. 2. enarr. 128. Ætius Amid. l. 1. Serm. 1.

Rauw gegeeten, doen ze *Braken*. Bezwaren, en verkouden ook de *Maag*. De *Bladeren* op der Vrouwen *Borsten* gelegt, doen de *Melk* daar in verdrogen. Dodon. in Addit. l. 22. c. 6.

Het rauwe vleesch der *Vruchten* gestoten, en plaasters-wijze op de *heete Gezwellen* gedaan, neemt'er de pijn van wech; desgelijks de *brand* der roode *Oogen*. Met Oly van Roozen vermengt, en opgelegt, is goed voor de *Gebrandheyd*, *sprengt Vuur*, en de *Tand-smerten*. Diosc. l. 2. c. 162.

Het *Zap* der gebradene *Vruchten* met Oly van Roozen gemengt, en in de *Ooren* gedruppeld, verdrijft de *pijn* en de *ontsteeking* der zelve. Op de *Huyd der Paerden* en anderer *Dieren* gestreeken, keerd daar van af de *Vliegen*, *Horzelen* en *Muggen*. Galen. lib. Simp. Med. 7. & 2. de alim. fac. cap. 3.

Het zelve *Zap* of *Nat* met Zuyker gedronken, lescht de *brand der Koortzen*; verslaat de *Dorst*, stild de *Hoest*, en maakt een *open Ligchaam*. Durant. Herb fol. 489.

Het *Zaad* gepeld, gestoten, en met Wijn ingenomen, doed wateren. Verzacht de scharpheyd en brand der *Pis*: opend de verstoptheyd der *Milt*, der *Leever*, en der *Nieren*. Stopt daar teegens de *Buykloop*.

Het Gepulverizeerde *Zaad* in de *Wonden* gestroyd, doed'er het *vleesch in groeyen*.

CLXXX HOOFDSTUK.

PEPOEN.

Namen.

EEn wel-bekende *Vrucht*, word in 't *Neederlandsch* dus, maar ook van veele POMPOEN genoemd: in het *Latijn* PEPO: in het *Hoogduytsch* PFEBEN (alhoewel hier door ook wel meest *Meloenen* worden beteekend), en PEPONEN, of ook wel PEUTZERS: in 't *Fransch* POMPONS; en in 't *Italiaansch* PEPONE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele aardige veranderlijke soorten; te weeten: Veele aardige veranderlijke soorten.

I. PEPO VERRUCOSUS OBLONGUS VIRIDIS, of *langwerpige groene Pepoen met kleyne Knobbelen als Wratten*. II. VERRUCOSUS POMIFORMIS, of *Appelswijze gevormde Pepoen met Wratten*. III. VERRUCOSUS PYRIFORMIS, of *Pepoen met Wratten, hebbende de gedaante van een Peer*. IV. STELLATUS, of *als een Starre*. V. MINOR LUTEUS, of *kleyne geele Pepoen*. VI. MINOR ALBUS, of *kleyne witte*. VII. MINOR COMPRESSUS AURANTII COLORIS, of *kleyne platte Pepoen, met een Oranje verwe*. VIII. MINOR COMPRESSUS VARIEGATUS, of *kleyne platte Pepoen, met groen en wit zeer schoon gesprenkeld*, of *geschakeert*. Behalven deeze zijn'er noch andere soorten, onnodig hier alle te noemen, wijl ze gezamentlijk van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn. Hebben een ruyme plaats van noden, vermits ze, al voortkruypende, de aarde zeer verre beslaan en overdekken.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, Wat voor

 voch-

een grond zij beminnen. vochtige, zandige, varsch-omgesmeetene, en met een- of twee-jarige Paardemist wel voorziene grond: een warme, luchtige en genoegzaam ter Zon geleegene plaats, beschut voor koude Winden; ook matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan een *Zomer* in 't leeven; geeven in goede warme jaren volkomen rijpe *Vruchten*, en vergaan haastig teegens de *Winter*.

Middel, om rijpe Vruchten te bekomen. Wil iemand deeze *Vrucht* ieder *Zomer* in onze Landen tot een genoegzame rijpheyd zien gebragt, die legge het *Zaad* niet boven een stroobreedte diep in de aarde, onder met warme Paardemist voorzien; met de punt neerwaarts, met een afgaande Maan in 't begin van *April*, of het laatste van *Maert*, elke *Korl* eenige voeten verre van de andere: en dekke dan de bezayde plaats met stroo of glas, om de zelve te bewaren voor alle ongeleegentheeden der Lucht, inzonderheyd 's nagts, en voor al als de *jonge Planten* beginnen voort te komen, of alreeds voortgekomen zijn; zoo zullen ze eerder en haastiger opwassen.

In elke Zomer. Men trekt dan ook alle *Zijde-scheuten* zachtjens met de hand, maar gantschelijk niet met een Mes, af; want Yzer is niet alleen de *Ranken*, maar ook de *Vrucht* zelfs schadelijk: welke men, na dat ze vast gezet is, ook de voorste *Top*, of het *Hert*, wechneemt, zoo schiet ze niet verder. Deezer wijs word de *Bloem* vaster, de *Vrucht* krachtiger, en veel eer groot.

Om van onrijpe Vruchten rijp Zaad te krijgen. Indien het ook quam te gebeuren, dat deeze *Vruchten*, door een slegte, onbequame Jaarstijd, tot geen volkomene rijpheyd gebragt konden worden, zoo kan men de zelve, ter tijd als de Maan vol is, met de hand afbreeken, en in een drooge plaats ophangen. Dus zal het *Zaad* (het welk in de *Vrucht* vast zittende, en niet ratelende, voor het beste word gehouden) eevenwel zijne volmaaktheyd bekomen; en de *Vrucht* een tijd lang voor verrotting bevrijd zijn.

Aanmerkelijkheyd. De Vrouws-perzonen, welke het gaat na der *wijven wijze*, moeten haar in dien tijd wachten, van bij deeze *Planten* te komen: anders zouden ze treuren, en hare *Vruchten* verflauwen, ja zomtijds te eenemaal vergaan.

KRACHTEN.

Lust. in Diosc. l. 2. enarr. 129. DE *Vruchten* van allerley soorten der *Pepoenen* zijn koud en vochtig in den tweeden graad; ook afvagende van aart. Het *Zaad* daar teegens is, gelijk ook de *Wortel*, droog in den eersten.

Ruellius l. 2. c. 68. Zij worden noyt rauw gegeeten, gelijk men de *Concommeren* en *Meloenen* doed; maar gemeenelijk kookt men ze in zoete Melk; of men braad ze met Meel en Boter in de Pan. Dan zijn ze goed voor een *heete Maag*: doen ook *gemakkelijk wateren*, en verdrijven de *koude Pis*. Eeven de zelve werking heeft het *Zaad*.

Galen. l. 2. de Alim. fac. & 8. Med. Simp. De *Melk*, of het *Zap*, uyt dit schoon gemaakte *Zaad* geparst, en met gepelde Garst vermengt, is zeer goed voor alle *Koortzige Lieden*; want het verslaat de *dorst*, neemt wech de verstoptheyd van *Leever* en *Nieren*: is dienstig teegens het *Graveel*; drijft voort het *Water der Blaas*, en verkoeld de brand in de *Koortzen*.

De zelve *Melk* met Zuyker en Rooze-water vermengt, is goed teegens al de genoemde gebreeken: ook voor de *Hoest*; voor de *uytteerende Menschen*; en voor de *hitzigheyd* van het *Water der Blaas*.

Het gedistilleerde Water deezer *Vruchten*, en van het *Zaad*, ook het geconfijt *vleesch*, hebben eeven het zelve vermogen.

Diosc. l. 2. c. 164. Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Honig-water gebruykt, doed *braken*. Het zelve *Poeder* met Zuyker vermengt, geneest de *quade Schurftheyd des Hoofds*, daar opgestreeken zijnde.

Fuchs. hist. Het inwendige der *Vruchten*, of het *vleesch*, kleyn gestoten, verzacht en verdrijft de heete *zweeringen der Oogen*, en den *brand* de zelve. Op het Voorhoofd gelegt, weerstaat de *Zinkingen*, welke op het *Gezicht* vallen. *Plant. sap. 267.*

Het *Zaad* gestoten, dan met Meel, en het *Zap* der *Vruchten* gemengt, maakt een *schoon en helder Vel*. Verdrijft alle *Plekken*, *Zomersproetelen*, en *onzuyverheyd* van de huyd des *Aangezichts*, daar meê gewreeven zijnde. *Ægin. l. 7. c. 3.*

CLXXXI HOOFDSTUK.

MELOEN.

IN het *Neederlandsch* dus genoemd. In het *Latijn* MELO, of MELOPEPO: in het *Hoogduytsch* MELAUN, of MELONEN: in het *Fransch* MELONS, en in het *Italiaansch* MELONE, of MELONI. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige onderscheydene soorten, als: Eenige onderscheydene soorten.

I. MELO ODORATUS MAJOR, of *groote*, *welriekende Meloen*. II. ODORATUS MINOR, *welriekende kleyne Meloen*. III. MELO SACCHARINUS, of *delicate*, *gelijk als gezuykerde Meloen*; en dan noch meer andere, al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Uyt eygener aart blijven ze niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Zijn van een teedere natuur. Konnen ook in deeze Landen niet anders dan in goede *Zomers*, en met groote moeyte, tot een volkomene, of immers tot een gebruykelijke rijpheyd worden gebragt; 't welk geschied op de volgende wijze. Teederheyd.

Wat voor een grond men haar in deeze Landen moet geeven. Neem in uwen Hof een *Bed*, geleegen op een warme en luchtige plaats, teegens een Muur, of Heyning; wel bewaard voor alle *koude Winden*. Maak'er een *Zonnebak* van, met hout rondom; ook boven met houte, en daar onder met glaze Vensteren genoegzaam voorzien. Graaf de zelve diep uyt, en leg'er onder in, ter hoogte van drie voeten, varssche warme Paardemist. Tree die met voeten, zoo digt op malkander, als eenigzins geschieden kan; gantsch vlak en effen, boven zonder eenige Bulten; ook met voorzichtige achtneeming, dat zich geen aarde daar onder kome te vermengen, want zulks zou de Mist het broeyen verhinderen, en alzoo veroorzaken, dat ze geen warmte van zich gaf. Neem dan twee deelen Veen-aarde; twee deelen grof zand, een deel twee-jarige Paardemist, een deel een-jarige Hoenderdrek, en een deel Mol van verrotte Boom-bladeren; al te zamen wel door malkander gearbeyd. Leg deeze op de voorgaande Mist, vier vingeren hoogte; en steek daar uw *Zaad* in, met de punt om laag, ruym een stroobreedte diep, met een volle, of straks na volle Maan in *Februarius* of *Maert*, na dat het Weêr zich bequaam of onbequam aanstelde, en u goed zal dunken; doch ik houde de *Maert* voor best. Drie of vier *Zaadkorlen* moet men bij malkander steeken; ontrent vier voeten van een. Laat dan de glaze Vensteren gedurig daar op leggen, wanneer het tamelijk Weêr is, en dat'er de Zon met hare stralen, door-speelen kan, tot in het begin van *April*, of later. Hoe men het Zaad moet steeken. Ondertusschen, als het *koud* is, of dat het weer mogt komen te *vriezen*, doed men de houte Vensteren over de glaze heenen; en, indien het de nood vereyscht, men legt niet alleen boven op de zelve, maar ook rondom de geheele *Bak*, varssche Paardemist, zoo lang als de *Vorst* duurd. En zorgvuldig waarneemen. Daar na neemt men ze weer wech; en in het begin van *April* ook de houte Vensteren af, zoo dat alleenlijk de glaze daar op blijven; waar over men echter, tot bewaring voor de *koude nagten*, matten spreyd. Ontrent half *April* doed men, bij goede warme dagen, de glaze Vensteren wel geheel open, maar

maar teegens de nagt weer toe; en men neemt zorgvuldig acht, dat het *Zaad* wel voor den Reegen worde bewaard; tot in 't laatste van *May*, wanneer men ook de glazen gantsch wech doed.

Hoe men op de Vruchten moet letten.

De jonge *Planten* nu opgekomen, en aan het wassen geraakt zijnde, mogen gantschelijk geen koude *vochtigheyd* verdragen. Als ze ruym de lengte van een halve vinger hebben bekomen, trekt men 't *Hert* zachtjens af; want dan schietenze krachtiger ter zijden uyt, en geeven dies te eerder *Vrucht*: welke men, noch kleyn zijnde, op een Ley, of blauwe Dak-pan legt, op datze, de Zon daar op weer-schijnende, te meerder hitte mogt genieten. In *koele dagen*, inzonderheyd ieder *nagt*, overdekt menze gedurig met een glazen Lantaarn. Als ze ten nasten bij zijn rijp geworden, moet menze met de hand afplukken, zonder met een Mes daar aan te raken, tusschen volle Maan en het laatste Quartier, indien het eenigzins kan geschieden.

Hoe men vroeg Meloenen kan bekomen.

Om *vroeg Meloenen* te mogen hebben, zayd men ze ook wel binnens huys, hol en luchtig, in een *Korf*, gevuld met de voorheenen beschreevene grond, bij een volle Maan in *Februarius*: want alles wat boven de aarde *Vrucht* geeft, moet met een volle Maan, of een dag of twee daar na, de aarde worden aanbevolen. Daar na, in het midden van *April*, of wat later, zet men deeze *Korf* op een zeer warme plaats, in de aarde, waar onder Paardemist, ter hoogte van drie voeten, ingetreeden is op de voorheenen verhaalde wijze. Als'er geen warme dagen zijn, en ook 's nagts, dekt men ze, op zulk een manier als alreeds gezegt is.

Hoe men haar veel beeter van smaak kan doen zijn.

Men neemt ook deeze *jonge Planten*, hier of in andere plaatzen staande, met een blikke of kopere *Hofboor* uyt, de aarde rondom aan haar blijvende, zoo dat ze de *opneeming* gantsch niet gewaar worden; en men zetze op een heete plaats, met de voorgemeldde grond, en onder met weynig Paardemist voorzien; zoo worden de *Vruchten* aangenamer van geur, en veel delicater van smaak; welke anders word wechgenomen door de onnatuurlijke warmte der veelvoudige Paardemist.

Eyndelijk houde ik ook noch deeze wijze voor niet onbequaam; te weeten.

Andere wijze van aanqueeking.

Neem *Potjens*, onder en aan al de zijden vol kleyne *gaatjens*, van meer als anderhalve vinger lengte, op dat de *Wortelen* genoegzaam en onverhinderd door de zelve heenen schieten mogen. Vulze met de voorheenen beschreevene goede grond; en steek'er uw *Zaad* in, met een volle Maan van *Maert*. Zetze dan in de gemeldde *Zonnebak*, met warme Paardemist voorzien. Laatze zoo lang daar in blijven, tot dat de warmte der Mist vergaan is; 't welk gemeenelijk geschied binnen de drie weeken. Neemze dan uyt, en stel ze weer in nieuwe varssche Paardemist, 't zij in de zelve, of in een andere *Bak*; en gaat hier in zoo lang voort, tot dat de *Planten* beginnen te groeyen, en de *Potjens* vol *Wortelen* geraken. Laatze dan stil blijven staan, zoo schietenze, door de gemeldde *gaten*, hare *Wortelen* in de aarde, en zullen zoo haastig en zoo goede *Vruchten* krijgen, als de andere op eene der andere wijzen aangequeekt.

Hierlandsch Zaad onbequaam.

Het *Zaad* deezer *Vruchten*, in onze Landen gewonnen, is, mijns oordeels, gantsch ondienstig, om weer gezayd te worden; vermits men daar van noyt goede *Meloenen* ziet voortkomen; alhoewel het echter van zommige weer aan de aarde word bevolen. Best is 't, dat men het ieder jaar neeme van het geen uyt heete Landen word overgezonden.

KRACHTEN.

Gal. l. 2. de Alim.

DE *Meloenen*, anders *Melones* of *Melopopones*, zijn koud in den eersten, en vocht in den derden graad; veel beeter om rauw te eeten, als de *Pepoenen* en *Concommeren*. *Fac. & 8. Med. Simp.*

Geeven eevenwel weynig voedzel aan het Ligchaam, en verwekken *Winden*. Doen wel *Water lossen*. Zijn goed voor de *Blaas*; ook voor alle jonge en hitzige Menschen, maar gantsch ondienstig voor oude lieden, en voor die met *Colijk*, *Scheurbuyk*, of eenig gebrek in de *Milt* gequeld zijn. Een stuk van een *Meloen* gestoten, en op de *Oogen* gelegt, neemt de *brand* der zelve wech, ook het *lopen* en *tranen*. *Diosc. l. 2. c. 163.*

Het *Water*, uyt deeze rijpe *Vruchten* gedistilleert, en daar van, een tijd lang achter een, ieder morgen een Roemertje gedronken, verkoeld een *hitzige Leever* en *Maag*: matigt alle *inwendige brand*: stild de *dorst*: neemt wech de gebreeken der *Nieren*, en is goed voor alle *heete gezwellen*, met Linnen doeken daar opgelegt. *Rasis lib. Simp. c. 20. Lusit. l. 2. enarr. 129.*

Het *Zap*, en ook het gestotene *Zaad* met Reegenwater en Boonen-meel vermengt; dan daar van een koekje gemaakt; daar na (in de Zon gedroogt geworden) in Wijn gesmolten, en 't *Aangezicht* daar meê gewasschen, neemt'er alle *vlekken* van wech. *Dodon. in Addit. lib. 22. cap. 2.*

Het *Zaad*, 't welk in de *Apotheeken* word gebruykt voor een van de vier groote koude zaden, gepulverizeert, en met Wijn ingenomen, of ook in Zuyker ingemaakt, en zoo genuttigd, doed gemakkelijk *Water lossen*; verzacht de *pijn der Nieren*, en is goed teegens het *Graveel*. *Averroes lib. Simp. c. 41. Serap. de Temp. Simp. cap. 233.*

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Honig-water ingenomen, is een goed middel, om te doen *braken*. *Ægin. l. 1. c. 80.*

De *Bladeren* met Wijn gestampt, en op de *beeten* der *dolle Honden* gelegt, geneezen de zelve.

CLXXXII HOOFDSTUK.

KONKOMMER.

Namen.

GEnoeg aan ieder bekend, en dus in 't *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* CUCUMER, of CUCUMIS: in 't *Hoogduytsch* CUCUMER, of beeter CUCUMMER: in het *Fransch* CONCOMBRE; en in het *Italiaansch* COCOMERO, CICOMERO, CEDRUOLO, of CITRIOLO.

Zeven onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene soorten, als:

I. CUCUMER SATIVUS FRUCTU MAJORE, of *groote tamme Konkommer*. II. SATIVUS FRUCTU MINORE, of *kleyne Konkommer*. III. SATIVUS FRUCTU ALBO, of *tamme witte Konkommer*. IV. ANGUINUS FLEXUOSUS, of *langwerpige Konkommer, Slangswijze gebogen*. V. SATIVUS FRUCTU LUTEO LONGO, of *tamme Konkommer, met een zeer lange, schoongeel-verwige Vrucht*. VI. FRUCTU LONGO VIRIDI, of *met een lange gantsch groene Vrucht*. VII. CUCUMIS SYLVESTRIS, anders ASININUS, of *wilde*, anders *Ezels Konkommer*. Behalven deeze laatste zijn ze al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Al te zamen beminnen ze een goede, holle, gemeene, zandige, varsch-omgesmeetene, en met twee-jarige Paardemist wel-voorziene grond: een warme, vrije, bequaam-geleegene plaats, en tamelijk veel water, ter tijd toe dat ze beginnen te bloeyen; maar inzonderheyd als de *Vrucht* groot word: doch daar na, als ze zich aan het *rijpen* zullen beginnen te stellen, mogen ze niet veel vochtigheyd verdragen; want daar door worden ze slap, voos, onlieflijk van smaak, en gelijk als krachteloos gemaakt.

Aanwinning.

Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Want als hare *Vruchten* rijp geworden zijn, vergaan ze haastig. Moeten derhalven met een afgaande Maan van

May

May in ieder Jaar weer op nieuws werden aangewonnen. 't *Zaad* fteekt men met de punt om laag, niet meer dan een Stroo-breedte diep in de aarde, wel zes voeten van malkander af, doch t'elkens drie of vier *Korlen* bij een: waar van men naderhand, te veel opkomende, eenige kan uyttrekken. Door deeze *Zaying* kan men ze alleenlijk *vermeenigvuldigen.*

Hoe men groote, en hoe kleyne Konkommers kan aanwinnen.

Heeft iemand luft, om hier van groote *Vruchten* te krijgen, die breeke de *Konkommeren* af, als ze noch niet al te geel zijn, met een volle Maan; en *Zaye* 't *Zaad* daar van in het volgende Jaar ook met een volle Maan van *May*; zoo zullen de *Vruchten* grooter aangroeyen. Maar indien men de *Konkommeren*, van welke men 't *Zaad* wil gebruyken, afneemt in 't laatfte van de afgaande Maan; en naderhand 't *Zaad* daar van met eeven zulk een Maan aan de aarde beveeld, zoo blijven de *Vruchten* kleyn, en werden zeer bequaam tot *Agorken* gemaakt: waar toe de CUCUMIS MINOR SATIVUS, of *kleyne tamme Konkommer*, zeer dienftig is; vermits der zelver *Vrucht* kleyn blijft; harder, en uyt eygener aart wel-dragender werd.

Wilde, of Ezels-konkommeren.

De CUCUMIS SYLVESTRIS, *five* ASININUS, of *wilde*, anders *Ezels-konkommer*, is veel harder van natuur dan de andere foorten. Vergaat ook zoo haaft niet, maar blijft gemeenelijk twee, zomtijds ook drie Jaren in 't leeven. Bemind dezelve Aarde en Plaats, welke wij van de andere hebben aangeweezen. Geeft de tweede *Zomer* kleyne, uyt den groenen geelachtige *Bloemen*; en in den *Herfft* volkomene *Vruchten*; kleyn van Gewas, zeer ruw in 't aanraken, en blijven groen. Hare *Steel* regt zich opwaarts, maar zelfs hangen ze neerwaarts. Als ze een weynig bleek-groen zijn geworden, hebben ze hare rijpheyd verkreegen; en moeten dan met een Mes werden afgefneeden, zulker wijze, dat'er een weynig van de *Steel* blijft aan zitten, om alzoo 't *Zaad* daar in zoetjens te bewaren. Want indien men ze of door onweetenheyd, of door onvoorzichtigheyd, met de handen afbreekt, zoo fpringd al 't *Zaad* fchielijk, en met zoodanig een kragt daar uyt, dat men zich daar over ontfteld, en ten hoogften verwonderd bevind.

Wonderlijke eygenfchap van 't Zaad.

Bitterheyd.

Weegens hare *bitterheyd* werd deeze foort van *Konkommeren* niet ter Spijze, maar alleenlijk in de *Apotheeken* gebruykt. Door de *Winter-koude* verliefd deeze *Plant* al haar Loof. Schiet echter, uyt de Wortel, welke de meefte tijd goed blijft, in 't Voorjaar weer uyt. Werd ook alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; het welk men met een waffende Maan van *April* aan de aarde beveelen, en 't zelve niet diep leggen moet.

Aanwinning.

Middel,

Eyndelijk, wil iemand de voor-gemelde *Agorken* goed bewaren, om bij Spijzen te konnen gebruykt werden, niet alleen de geheele Winter door, maar ook een jaar of twee lang, die legge ze op de volgende wijze in.

om Agorken in te leggen,

Pluk de *Konkommeren*, als ze de grootte van 't lid eener vinger hebben gekreegen, met droog en helder Weêr af, op een agtermiddag. Wrijf ze 's avonds wel fchoon met een Doek. Leg ze dan vierentwintig uuren lang in Peekel, zoo zout, dat'er een Ey in kan drijven. Neem ze dan uyt, en doe ze op een Doorflag, of Pan vol gaten, om te verzijgen. Leg ze dan weer in Bieredik, ook vierentwintig uuren agter-een, om de waterige vochtigheyd, door de zoutigheyd uytgetrokken, wech te neemen. Laat ze dan weer verzijgen, en doe ze in een zuyver, droog Glas; daar tuffchen ftroyende geheele Nagelen, geheele Foely, wat grof geftoten Peeper, Bloemen of Zaad van Dille, en eenige ronde ftukjens van Peeperwortel. Giet dan daar over goede *Bourdeauxfche* Edik (vermits deeze zelden, of noyt, eenig Vlies krijgd, gelijk alle andere foorten van Azijn onderworpen zijn) hoe zuurder en feller, hoe beeter; en haal dan naderhand de *Agorken* daar uyt wanneer 't u behaagd; doch zonder met de handen daar in te komen, of eenigzins daar over te ademen (het welk ook niet moet gefchieden over de ingeleyde *Queën*, 't geen in het *eerfte Boek* is vergeeten aan te teekenen) vermits ze, zulks niet verdragen konnende, hier door ligtelijk komen te veranderen, ja ook dikmaal geheel te verderven.

dat ze zeer lang goed blijven.

Waarfchouwing.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van *Konkommer*, of *Cucumer*, met Wijn geftoten, en op de beeten der *dolle Honden* gelegt, geneezen de zelve. Geftampt, en met Honig vermengd, verdrijven ze de *heete Puyften* en *Bleynen* des *Aangezigts*. *Diofc. lib. 2. c. 163.*

De *Vruchten*, koud en vochtig in den tweeden Graad, zijn zeer ongezond te eeten: want ze verwekken Winden, verkouden de Maag, en maken quaad Bloed. *Fuchf. Hift. Pl. cap. 267.*

Doch voor fterke Naturen, en hitzige Menfchen zijn ze niet ondienftig; want zij verkoelen zonder verrotting: zijn ook de *Blaas*, *Buyk* en *Maag* aangenaam.

De noch geheel kleyne *Vruchten*, welke men *Agorken* noemd, na de konft ingemaakt, en onder een Roemertje bij het Gebraad gegeeten, zijn niet ongezond; wanneer men ze matig gebruykt.

Het *Zaad* (droog in den eerften Graad, en fterkelijk afvagende, of zuyverende, ook openende en verdeelende) geftoten en met Wijn ingenomen, doet ligtelijk *water loffen*; en is zeer goed voor de *verftoptheyd* van de *Blaas* en *Lever*. Helpt een ontftokene *Longe*, en verhittede *Borft*. *Galen. lib. Simp. Med. 8. & 2. de Alim. fac. Trag. l. 2. cap. 99.*

Met Garfte-water gebruykt, neemt wech de *dorft* in heete *Koortzen*, en verminderd de *brand* der *Lendenen*. Geftoten, en van buyten opgelegt, maakt een *zuyver*, *blinkend Vel*.

De *Wortel* (droog in den eerften Graad) gedord, geftoten, en een Drachma daar van met Honig-water gebruykt, doet zeer fterk braken. *Durant. Hift. Pl. fol. 104.*

De *Bladeren* van *wilde*, of *Ezels-konkommer*, anders *Cucumer Afininus*, zijn zeer bitter van fmaak; verwarmende in den eerften Graad, en afvagende van aart.

't *Zap* deezer *Vruchten* ('t welk *Elaterium* werd genoemd) in de lugt dik geworden, verwarmd en verdroogd in den tweeden Graad; en is fijn van deelen. Moet voorzichtig werden gebruykt; want het ontroerd het Ligchaam geweldig; maakt krimping des buyks, en opend, door zijne kragt, de kleyne Aderen. *Camerar. in Matth. lib. 4. cap. 137.*

Met Melk vermengd, en in de Neus opgehaald, verdrijft de *quade verwe der oogen*, na de geneezing der *Geelzugt* overgebleeven.

Vier Greynen hier van een oud, doch een jong perfoon maar een Greyn met Wijn ingegeeven, opend het Ligchaam: drijft uyt de *galachtige*, *koude*, *flijmerige*, en *overvloedige waterachtige vochtigheeden*, zoo wel van onder door de Stoelgang, als van boven door braking. Als een *Peffaris* van onderen gebruykt, verwekt de *Maandftonden* der Vrouwen. Is goed voor de *Waterzuchtige*, met een *Drachma* Zuyker van Roozen ingenomen: ook voor de geene die *kort-ademig* zijn. Trekt daarenboven de *doode Vrucht* en de *Nageboorte* uyt. Is dienftig voor de *Miltzugt*. *And. Marin. in Mef. cap. 9. de Med. labor. folvent. Difc. lib. 4. c. 155.*

't *Zap*, of *Nat*, 't welk uyt de rijpe *Vruchten* fpringt, is verderflijk voor 't *gezigt*. In de *Oogen* gefpuyt werdende, maakt dezelve *blind*. *R. Conftantin. in Not. ad A. Lufitan. lib. 2. Enarr. 129.*

De *Wortel* deezer *Ezels-konkommeren* vermengd met Meel van Garften-mout, doet alle *koude Gezwellen* fcheyden. Dezelve Wortel gedroogd, gepulverizeert, en met Honig vermengd, reynigd, verdrijft, en geneeft allerley *quade Schurftheyd*, *Jeukerigheyd*, *Sproetelen*, *Vlekken* en *Plekken* des Ligchaams. *Mefues lib. Simp. cap. 9.*

Deeze *Wortel* zoo lang in Oly gekookt, tot dat het derdedeel daar van verteerd is, en daar meê gefmeerd,

Cyanus Odoratus Turcicus.

smeerd, neemt wech de smarten der *Zeenuwen*, en van 't *Podagra*.

CLXXXIV HOOFDSTUK.

KOORNBLOEM.

Namen.

En wel-bekend *Gewas*, ook van veele in 't *Neederlandsch* ROGGEBLOEM genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten CYANUS: in 't *Hoogduytsch* KORNBLUM: in het *Fransch* BLAVEOLE, AUBIFOIN, BLUET, en SOULSIE: in het *Italiaansch* CIANO, FIOR DI FRUMENTO, FIOR DEL FORMENTO, en BATTISECULA.

Veele veranderlijke ziens-waardige soorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele veranderlijke, ziens-waardige soorten, als:

Hier tot veertien in getal aangeweezen.

I. CYANUS ARVENSIS FLORE RUBRO, of *roode Koornbloem*. II. FLORE ALBO, of *witte Koornbloem*. III. FLORE PURPUREO, of *purpure Koornbloem*. IV. FLORE CŒRULEO, of *blauwe Koornbloem*. V. FLORE ALBO FUNDO VIOLACEO, of *witte Koornbloem met een violette grond*. VI. FLORE ALBO FUNDO CŒRULEO, of *witte Koornbloem met een blauwe grond*. VII. FLORE RUBRO FUNDO PURPUREO, of *roode Koornbloem met een purpure grond*. VIII. FLORE PURPUREO FUNDO CŒRULEO, of *purpure Koornbloem met een blauwe grond*. IX. CYANUS MAJOR LATIFOLIUS, of *groote Koornbloem met breede Bladeren*. X. CYANUS ODORATUS TURCICUS FLORE ALBO, of *welriekende Turksche witte Koornbloem*. XI. FLORE PURPUREO, of *purpure welriekende Turksche Koornbloem*. XII. FLORE LUTEO ODORATO, of *Turksche geele welriekende Koornbloem*. XIII. CYANUS HISPANICUS FLORE PURPUREO ET ALBO, of *Spaansche Koornbloem, zoo witte* als *purpure*. XIV. CYANUS ARBOREUS, of *Boomachtige Koornbloem*. En noch meer andere. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige grond, eerst varsch omgesmeeten; en met een weynig Paardemist matig voorzien: een opene en wel-geleegene plaats; matige, en voor al niet te veel vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven volkomen Zaad, en versterven voor de Winter.

Aanwinning.

Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert* of *April* op nieuws weer *aangewonnen* worden door *Zaad*, niet diep in de aarde gelegt. Door geen ander middel konnen ze zich *vermeenigvuldigen*: behalven dat ze, door 't neer-gevallene Zaad, dikmaal van zelfs genoeg opslaan; te weeten, de *gemeene Koornbloemen*; waar uyt men veeltijds met groot vermaak ziet voortkomen zeer veranderlijke schoone verwen.

Welriekende Turksche Koornbloem.

De CYANUS ODORATUS TURCICUS FLORE ALBO ET PURPUREO, of *welriekende Turksche Koornbloem*, zoo met een *witte* als *purpure verwe*, ook om hare uytmuntende lieflijke reuk genoemd AMBARETTE, of AMBERBLOEM, groeyd, uyt een teedere, met veele *Veezelen* voorziene, en zonder eenige smaak zijnde witte *Wortel*, ter hoogte van twee voeten op, ook wel hooger. Uyt dezelve schiet voort een eenige *Steel*; rond, van binnen met een wit, voos, en holachtig *Pit* voorzien; van buyten vercierd met een *bleeke groenheyd*, wanneer ze *witte*; of een *purpurachtigheyd*, als ze *purpure Bloemen* draagd.

Wortel. Steel.

Gedaante der Bladeren.

Aan deeze *Steel* spruyten uyt zeer schoone *Bladeren*, een kleyne hand lang, of ook wel korter: drie, en ook twee vingeren breed; in zes, zeeven, agt, of neegen *diep-ingesneedene deelen* gescheyden: van welke het voorste is 't grootste, breedste en langste; doch al te zamen gaan ze voor *puntig* toe; en zijn rondom met groove, voor zeer spitze, gelijk als *doornige punten*, of *tanden*, gezaagd; dikachtig en lang van aart; uyt den blauwen groen-verwig; doch onder bleeker; zoo wel om hoog staande als neerwaarts hangende: in 't midden voorzien met een regt-door-schietende *Ader*, waar uyt eenige kleyner ter zijden uytvloeyen; boven maar eeven, doch onder meerder zigtbaar, en aldaar als in de Huyd inwendig blijvende. Bitter van smaak zijn de gedagte *Bladeren*; en komen in 't ronde om de *Steel* boven malkander onordentlijk; en niet teegens over den anderen voort.

Bloemknoppen

Tusschen dezelve in het midden, en ook ter zijden uyt, schieten op veele lange, blinkende, ronde, gestreepte, en bloote bleeke *Steelen*, niet zeer dik, hebbende op haar bovenste punt dikke, ronde, donkergroene, en tamelijk-groote *knoppen*, aardig voorzien met veele harde, digt op malkander zittende, rondachtige *Bladertjens*, als *Schubbetjens*, voor met bruyne *Streekjens*, gelijk men ziet in het CENTAURIUM ALPINUM LUTEUM, of *Berg-santorie met een geele Bloem*. Deeze langzaam open-gaande, ziet men eyndelijk in *Julius* te voorschijn komen groote, aanzienelijke *Bloemen*, bestaande uyt veele diep-ingesneedene, welriekende, teedere *Veezel-bladertjens* (gelijk men in SCABIOSA. of *Scabiose*, en CYANUS ARVENSIS, of de kleyne *Koornbloem*, ziet) doch inwendig veel kleyner; ook, haar openende, van binnen hol, die van JACEA niet ongelijk. Na weynige dagen vergaan deeze *Bloemen* in haar zelven, en laten achter een volkomen *Zaad*, besloten in een hayrige ruygheyd. 't Is langwerpig, dun, een weynig gebogen, en blauwachtigbruyn, of ook wel bleek van verwe.

Bloemen. Zaad.

Deeze soort 's Winters over gehouden.

Deeze soort is teeder van aart. Blijft ook gemeenelijk niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Echter heb ik ze wel 's Winters over gehouden; als in die van de Jaren 1670. en 1671. Welke zoo sterk schoten, dat ze in 't begin van *Junius* gantsch geopende *Bloemen* ons lieten aanschouwen. Bemind dezelve grond, als wij van de andere soorten hebben voorgesteld; maar een veel warmer plaats, en niet te veel vochtigheyd. Werd derhalven, met een wassende Maan van *April*, zoo wel in de Aarde, als in een Pot, weer op nieuws gezayd; en in opene *Bloem* staande, voor den Reegen gewagt, op dat 't *Zaad* niet mogt verderven; 't welk zeer ligtelijk door te veel vochtigheyd kan geschieden. Al de andere soorten van *Koornbloemen* zijn dit gevaar ook onderworpen. Dus waargenomen, geeft ze volkomen *Zaad*; en versterft voor de aankomst der *Winter*, door een kleyne *Rijp*, of van zelfs.

Grond. Waarneeming.

Spaansche Koornbloem.

Het CYANUS HISPANICUS, of *Spaansche Koornbloem*, zoo met *witte* als *purperachtige Bloemen*, is ook wel van een aangename reuk, doch niet zoo krachtig; ook niet zoo vol of groot van *Bladeren*, als de *Turksche*. Werd op eeven dezelve wijze in alles geregeert en behandeld: vermits ze, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad* gegeeven hebbende, dan ook 't leeven verliesd.

Groote breedgebladerde Koornbloem.

Het CYANUS MAJOR LATIFOLIUS, of *groote breedgebladerde Koornbloem*, vergaat niet zoo haast, maar blijft lange jaren in 't leeven. Verdraagd een opene, luchtige, vrije, wel-geleegene, dikmaal gerepte, en genoegzaam gemestte plaats, veel water, en allerley ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade. *Bloeyd* (gelijk ook al de andere soorten) een lange tijd. Geeft wel in den *Herfst*, doch alleenlijk bij goede drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* de aarde moet aanbevolen zijn, niet boven een Stroo-breedte diep gelegt. Door dit middel werd deeze soort *vermeenigvuldigd*: dan ook noch door hare aangewassene, van zelfs wortel-schietende *Jongen*: welke men op de zelve nu genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Aanwinning.

Boomachtige Koornbloem.

Het CYANUS ARBOREUS, of *Boomachtige Koornbloem*, zijnde de raarste soort van allen, bij mij in het jaar 1657., door overgezonden *Americaansch Zaad*, voortgekomen, is een aardig *Gewas*, van een bevallijke aanschouwing. Schiet in deeze Gewesten op ter

hoogte

hoogte van derdehalve voet. Bemind een goede, zandige aarde, doormengt met een weynig twee-jarige Paardemist, en 't Mol der verrotte Boombladeren: een vrije, warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd in de *Zomer*.

Gedaante der Bladeren. Blijft lange jaren in het leeveen: en krijgt schoone *Bladeren*, die van de STYRAXBOOM, beyde in grootte en in gedaante, zeer gelijk: ontrent geheel rond, doch aan de punten een weynig spits: boven ruygachtig wit; onder zwart-groen van verwe. Komen onordentelijk aan hare *Steeltjens* voort, en zijn inwendig vercierd met veele doorlopende *Aderen*, voortschietende uyt eene in het midden.

Bloemen. Meer als een jaar oud geworden zijnde, *bloeydze* ieder *Zomer* zeer schoon, te voorschijn komende met hare bruyn-roode *geveezelde Bloem*, uyt een langwerpige, geschubde, bleek-witte *Knop*. Veele deezer *Bloemen* zijn op de bovenste punten der *Takjens* digt bij malkander te zaam-gevoegd. Geeven echter in deeze Landen geen volkomen *Zaad*: waar door nochtans deeze soort alleenlijk kan *vermeenigvuldigd* worden, vermits men haar noyt bij de *Wortel* ziet uytlopen.

Aart. Men bevind haar wel tamelijk hard van natuur: kan echter geenzins verdragen veelvoudige *Herfst-reegenen*, sterke *Winden*, *Rijp*, of felle *Vorst*. Moet derhalven, in een Pot gesteld zijnde, in het laatste van *September* of het begin van *October*, na geleegentheyd van de be-

Hoedanig waar te neemen. quaamheyd of onbequaamheyd der *Jaartijd*, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, daar niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd. Gedurende de geheele *Wintertijd* moet men ze met slegts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten; en niet voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na tijds geleegentheyd, met een zachte Lucht en zoete Reegen weer buyten zetten; doch haar voorzichtig wachten, en wel dekken voor veel *Sneeuwachtige vochtigheyd*, *koude nagten*, schrale *Ooste-* en *Noorde-winden*, tot op den aanvang van *May*, wanneer het meeste deel deezer gevaren voorbij, en geen nadeel meer te vreezen is.

KRACHTEN.

Dodon. in Addit. l. 8. c. 8. DE *Koornbloem*, of *Cyanus*, zoo wel de kleyne als groote soort, beyde van eeven de zelve krachten zijnde, is koud en droog in den eersten graad: daarenboven een weynig te zamentrekkende en te rugge drijvende van aart.

Tabernam. l. 1. c. 7. Sect. 5. De *Bloemen* en *Knoppen*, gedroogt, gestoten, en gestroyd op de *Roos*, het *sprenkt Vuur*, *heete Gezwellen*, en diergelijke qualen, geneezen de zelve.

Lobel. l. 1. fol. 647. Een hand vol met wat Honig-zaad in Wijn gekookt, en dan de zelve gedronken, is zeer dienstig tot verdrijving der *Geelzucht*. Helpt de geene, welke van binnen *gequetst* zijn; en die haar *Water niet wel konnen maken*. Neemt ook wech de *Hertklopping*.

Fuchs. hist. Pl. c. 162. Het gedistilleerde Water deezer *Bloemen* geneest gelukkig de *roodheyd* en *pijn der Oogen*, daar in gedruppeld, of dikmaal daar meê gewasschen. Word ook met voordeel gedaan op allerley soorten van *heete Gezwellen*.

Fab. Columna hist. Pl. fol. 93. Twee *Drachmen* van het gestotene *Zaad* met Wijn of Honigwater ingenomen, is goed teegens de *vallende Ziekte*. Reynigt ook het Ligchaam, door uyt-*braking*, van alle *onzuyverheyd*, en alle *slijmerige*, of *Galachtige vochtigheeden*.

Durantes lib. Herb. fol. 124. De gedroogde *Bladeren* van de *groote Koornbloem*, of *Cyanus major*, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn, of gedistilleert Water van Waalwortel, of *Symphytum majus*, gebruykt, helpt de zulke, welke een zware val gedaan, en zich van *binnen verzeerd* hebben. Met Weegbreewater gedronken, is zeer dienstig voor de geene, welke *Bloed spouwen*.

De *Bloemen*, of het *Zaad* van deeze, desgelijks van de *kleyne Koornbloem*, of *Cyanus Arvensis*, in Wijn gekookt, en daar van een Roemertje gedronken, strijd teegens alle *vergif*. Geneest ook de beeten en steeken der *giftige Dieren*; en is goed in *hitzige*, *pestilentiale Koortzen*. *Matthiol. l. 2. c. 125. Tragus l. 1. c. 193.*

Het uytgeparste *Zap* deezer *Koornbloemen* in varsche *Wonden* gedaan; helpt de zelve ter geneezing; en heeld ook de *zweeren* van de Mond.

De *Cyanus odoratus Turcicus*, of *welriekende Turksche Koornbloem*, versterkt het *Hoofd* door hare aangename geur; verquikt het *Gemoed*, en neemt'er de flauwheyd van wech, in Wijn gekookt, en daar van gedronken; of de gedroogde *Bloemen* met Wijn gebruykt, versterken het *Hert*, en alle *inwendige deelen* des Ligchaams: weerstaan krachtig het *vergif*, en openen de verstoptheyd van *Leever*, *Milt*, en *Longe*.

CLXXXIV HOOFDSTUK.

VARKENSBROOD.

OP het *Neederlandsch* dus genoemd; word in het *Latijn* geheeten CYCLAMEN, of ook PANIS PORCINUS: in het *Hoogduytsch* SCHWEINBRODT, of ERDAPFFEL: in het *Fransch* PAIN DE PORCEAU; en in het *Italiaansch* CICLAMINO, of PAN PORCINO. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden een goed deel schoone en ziens-waardige veranderlijke soorten, welker veele ik uyt eygen *Zaad* heb voortgeteeld; als: Veelerley ziens-waardige veranderlijke soorten.

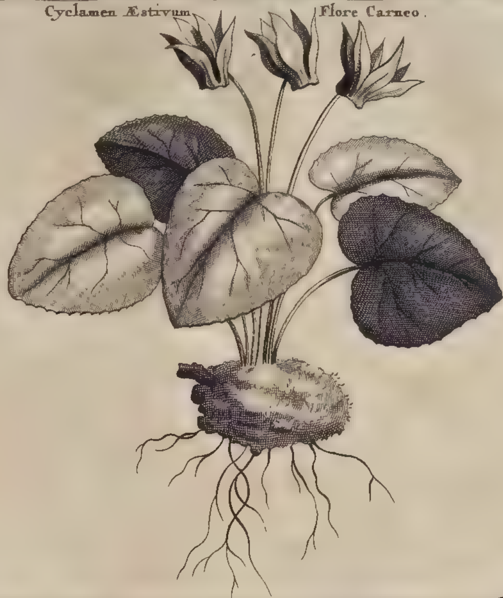
I. CYCLAMEN AUTUMNALE FOLIO HEDERÆ FLORE CARNEO, of *Herfst-Varkensbrood met Bladeren van Klim en een lijf-verwige Bloem.* II. ODORATUM FLORE PURPUREO, of *welriekend Varkensbrood met een purpure Bloem.* III. ANEMONES EFFIGIE, *sive* LONGIUS RADICATUM FLORE PURPUREO ODORATO, of *Verkensbrood met een lange Knobbelwortel, op de wijze van een Anemone, met een purpure wel-riekende Bloem*, in de Zomer voortkomende. IV. ANGULOSUM HEDERACEUM FLORE ALBO, of *Varkensbrood met een witte Bloem, en hoekige Bladeren van Klim*, of *Eylof*, in den Herfst bloeyende. V. LONGIFOLIUM, *sive* BIPENNINUM FLORE CARNEO, of *met een lang Blad, gelijk een Hellebaard, en een lijf-verwige Bloem.* VI. BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of *met een Hellebaards-blad, en witte Bloem*, in den Herfst hare Bloemen vertoonende. VII. BIPENNINUM FLORE ALBO MAGNO, of *met een Hellebaards-blad en groote witte Bloem.* VIII. PERSICUM, of *uyt Perzien.* IX. ROTUNDIFOLIUM MAJUS, of *met groote ronde Bladeren, en een lijf-verwige Bloem.* X. ALEPPICUM, of *van Aleppo.* XI. ROTUNDIFOLIUM MINUS HYEMALE FLORE PURPUREO ODORATO, of *Winter-Varkensbrood, met een welriekende uyt den rooden purpure Bloem, met een kleyn rond Blad.* XII. VERNUM FLORE PURPUREO, of *in 't Voorjaar bloeyende met een purpure Bloem.* XIII. VERNUM MINUS FLORE ALBO ODORATO, of *ontrent de May voortkomende met een witte welriekende Bloem.* XIV. VERNUM MAJUS FLORE ALBO ODORATO, of *in 't Voorjaar bloeyende met groote gespikkelde Bladeren en een witte welriekende Bloem.* XV. VERNUM MARMOREUM FLORE ALBO ODORATO, of *wit welriekend May-Varkensbrood, met schoon-wit gemarmerde Bladeren.* XVI. CYCLAMEN VERNUM MONTANUM FLORE PLENO VARIEGATO, of *Varkensbrood uyt het gebergte van het Dauphiné in Vrankrijk, in 't Voorjaar bloeyende, met een dubbele wit en rood-gestreepte*, en ook een weynig riekende *Bloem.* XVII. VERNUM MONTANUM CRETICUM FLORE LUTEO PLENO, of *Varkensbrood uyt het gebergte* uyt eygen Zaad voortgeteeld. En tot neegentien in getal hier opgeteld.

van

CYCLAMEN ROTVNDIFOLIVM MAIVS
AVTVMNALE.

CYCLAMEN
ALEPPICUM
FLORE PURPUREO
ODORATO.

Cyclamen Æstivum Flore Carneo.

Cyclamen Vernum Purpureum Inodorum

van Candien met een geele dubbele, ook wat riekende Bloem, voortkomende in het begin van May. XVIII. CYCLAMEN VERNUM ANTIOCHENUM FLORE ODORATO VARIEGATO, of *Varkensbrood van Antiochien, met een zeer welriekende wit en violet-gecouleurde Bloem*, zich vertoonende in het Voorjaar. XIX. CYCLAMEN ÆSTIVUM FLORE CARNEO, of *Zomer-Varkensbrood, met een lijf-verwige Bloem*; en dan noch veel meer andere; meest al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Wijken ook voor geen andere Bloemen ter weereld, zoo wel in de aangename schoonheyd der veelvoudige verwen, als in een zeer bevallijke welriekentheyd.

Grond.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, genoegzaam doormengd met matige tweejarige Koeye- en Paardemist: een vrije wel ter Zon geleegene plaats (doch daar teegens in heete Landen, weegens de groote Zonnen-hitte aldaar, een donkere): ook matige vochtigheyd.

Bloemen.

Blijven uyt eygener aart veele jaren lang in het leeven. Konnen sterke *koude*, en alle ongeleegentheeden des tijds, warm gezet zijnde, verdragen. Geeven zienswaardige *Bloemen*. Na datze afgevallen zijn, winden de *Steelen* zich aardig in malkander, en leggen haar met hare *Knopjens*, daar het *Zaad* in groeyd, op de grond neer. Deeze openen zich eerst in *Augustus* des

Zaad.

volgenden jaars, en dan vind men 't *Zaad* rijp te zijn. Doch dat van het CYCLAMEN VERNUM en ÆSTIVUM, of *May- en Zomer-Varkensbrood*, verkrijgt veel eerder zijne volkomentheyd. Alleen hier door konnen deeze

Aanwinning.

soorten worden aangewonnen; uytgezonderd het CYCLAMEN LONGIUS RADICATUM *sive* RADICE ANEMONES, *Varkensbrood met een lange Knobbelige Wortel*, die van de *Anemone* gelijkvormig; 't welk men kan *vermeenigvuldigen* door een afgebrooken stuk der *Wortelen*.

Hoe men ontrent het Zaad.

Als nu het gemeldde *Zaad* gewonnen is, moet men het met de eerst-navolgende volle Maan in *September*, niet later, de aarde aanbeveelen, ruym een stroobreed diep gelegt in een Pot, om 's *Winters* binnens huys gezet te konnen worden. Dan zal het in de volgende *Zomer*, of ook in den *Herfst*, eerst opkomen met een kleyn rond *Blaadje*, en niet voor 't *zesde jaar* daar na de *eerste Bloemen* geeven; in welke, met zonderling vermaak, en voornamentlijk ook in 't *Loof*, veelerley *veranderingen* worden gezien.

En de opgekomene jongen moet handelen.

Deeze opgekomen *jongen* konnen, om hare teederheyds wil, 's *Winters* binnens huys gebragt; met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van boven begoten; als ze twee-jaren in de zelve Pot hebben gestaan, de aarde ververscht zijnde, met een wassende Maan weer daar in gezet worden, tot dat ze een of tweemaal hebben *gebloeyd*; waar na men haar mag buyten laten blijven, wijl ze dan de koude verdragen konnen.

Opneeming.

Al deeze soorten, het zij dat ze jong of oud zijn, verliezen in *Junius* hare *Bladeren*: worden dan in *Julius* opgenomen, en met een wassende Maan terstond weer in varsche aarde gezet, gelijk alreeds hier boven is aangeweezen.

Varkensbrood met een witte welriekende Bloem in 't Voorjaar.

Het CYCLAMEN VERNUM FLORE ALBO ODORATO, of het in 't *Voorjaar voortkomende Varkensbrood met een witte welriekende Bloem*, bloeyd, niet ieder jaar, gelijk de andere doen, maar alleenlijk om 't tweede; ook draayd de *Zaadknop* zich niet tot de grond neer, gelijk die van de andere soorten, maar blijft opwaarts staan; doch is gemeenelijk van binnen met zeer weynig *Zaad* voorzien.

Groot Herfst-Varkensbrood met roode Bladeren.

Het CYCLAMEN ROTUNDIFOLIUM MAJUS AUTUMNALE, of *groot Herfst-Varkensbrood met ronde Bladeren*, brengt van naturen voort uyt een Raaps of Knols-wijze ronde, matig-groote, een duym dikke en bleek-bruyn-verwige *Wortel*, in *Augustus* en *September* zijne *Bladeren* met de *Bloemen*, de eene na de andere uytspruytende, en haar doorgaans plat op de aarde neer leggende; alhoewel ook zomtijds zich een weynig boven de zelve verheffende. Deeze *Bladeren*, rusten

Gestalte der Bladeren.

op twee vinger-leeden lang zijnde, donker-bruyn-verwige en vrij dunne *Steeltjens*. Zijn een weynig langwerpig-rond; de lengte van de kleynste vinger breed, doch de middelste vinger lang; dikachtig van aart: onder uyt den groenen purpurachtig; boven, in 't midden zwart-groen, maar aan de randen voorzien met groote wit-groene plekken en streepen; ook aan de *Steelen* gesneeden in twee rond-toegaande deelen; in 't midden vercierd met vijf, zes en zeeven groote *Aderen*, waar uyt andere kleyner haren oorsprong neemen. Tusschen de zelve schieten uyt de *Wortel* op lijf-ver-

Bloemen.

wige, of uyt den witten paarschachtige aardige *Bloemtjens*, rustende op bleek-paarsche regt-opstaande *Steeltjens*. Zij verheffen zich boven de *Bladeren*; en als ze agt of tien dagen hebben opengestaan, vallen ze gantschelijk neer; nalatende kleyne *Zaadknopjens*, zich tot

Zaad.

op de aarde toe in malkander windende; dus en zoo zich drayende.

Kleyn Winter-Varkensbrood met ronde Bladeren.

CYCLAMEN ROTUNDIFOLIUM MINUS HYEMALE, of *kleyn Winter Varkensbrood met ronde Bladeren*, krijgt uyt een kleyne Raaps-wijze ronde en bruynverwige *Wortel* kleyne geheel ronde *Bladertjens*, ongelijk van grootte, rustende op teedere, rondachtige *Steeltjens*. De grootste zijn een groot lid eener vin-

Bladeren.

ger lang en breed; onder schoon bruyn-rood van couleur; boven in 't midden donker-groen, en ontrent de randen uyt den groenen grijs, of donker-wit. Tusschen welke in de *Winter* uyt de *Wortel* kleyne, blijpurpure, welriekende, en tamelijk-hoog boven de *Bladeren* uytsteekende *Bloemtjens* opschieten. Tijdelijk

Bloemen.

vallen ze, als onvergaan, in haar geheel ter neer; waar

Zaad.

op zich de *Steeltjens* met hare *Zaadknopjens* in het ronde omdrayen; op de aarde neerleggen, en in de volgende *Herfst* een genoegzaam rijp *Zaad* leeveren.

Varkensbrood van Aleppo. Bladeren.

CYCLAMEN ALEPPICUM, of *Varkensbrood van Aleppo*, bezit een ronde, bruyn-verwige kleyne *Wortel*; uyt welke in den *Herfst* beziens-waardige *Bladeren* aan den dag komen. Zijn niet zeer groot; twee kleyne vinger-leeden breed, twee groote, wat min of meer, lang; doch ook ongelijk van grootte; meer opwaarts gekeerd als neerwaarts gebogen staande. Rusten op bleek-bruyne *Steeltjens*. Onder zijn ze donker-rood-verwig; boven groen; met veele groote witte plekken en kleyne streepen, marmors-wijze, aardig vercierd: aan de randen een weynig, zeer net en effen, *gekarteld*. Voor eyndigen ze in een stomp punt; en in 't midden

Bloemen.

zijn ze begaafd met vijf en zeeven groote *Aderen*, waar uyt andere kleyner voortvloeyen. Tusschen de zelve schieten uyt de *Wortel* op eenige weynige purpure *Bloemen*, van een geen onaangenamen reuk. Twee dagen na dat ze neergevallen zijn, drayen terstond de

Zaad.

Steeltjens met haar *Zaadknopje* zich om, en leggen haar op de aarde neer. In *Augustus* des volgenden jaars hebben deeze *Zaadknopjens* in onze Gewesten volkomen rijp *Zaad* in zich.

In de Zomer bloeyend Varkensbrood.

CYCLAMEN ÆSTIVUM, of *Varkensbrood in de Zomer bloeyende*, krijgt uyt een kleyne, ronde doch knobbelachtige, bruyn-verwige *Wortel* veele *Bladeren*, ongelijk van grootte, rustende op dunne bruyne *Steeltjens*. De grootste zijn anderhalf lid van een vinger, wat min of meer, lang; ook ontrent zoo breed; doch wat langwerpig-rond, op de wijze van een *Hert*, voor in een stomp punt eyndigende, en achter in twee rondgescheydene deelen toelopende; aan de randen een kleyn

Bladeren.

weynig *gekarteld*: onder uyt den bleek-paarschen groen; boven regt in 't midden donker-groen. Daar om heenen loopen *witte vlekken*; om de zelve weer tot aan de randen ziet men andermaal groen, met kleyne *witte streepjens*. In 't midden ook zijn ze vercierd met vijf doorschietende groote *Aderen*, waar uyt eenige kleyne haren oorsprong neemen. Tusschen deeze *Bla-*

Bloemen.

deren komen uyt de *Wortel* voort paarsch en wit-gecou-

leurde,

leurde, of lijf-verwige *Bloemen.* Niet lang na datze afgevallen zijn drayen de *Steelen* haar om, tot op de aarde zich neerbuygende, gelijk hier boven van de andere ſoorten is gezegt.

Herfſt-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard en witte Bloem.

CYCLAMEN BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of *Herfſt-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard, en witte Bloemen*, ſchiet ieder jaar in *Auguſtus* en *September* uyt een groote, ronde, platte, aan de randen zomtijds hier en daar wat inwaarts gaande, ook geheel zwarte *Wortel*, veele *Bladeren*, een vinger lang; achter aan de *Steel* in twee deelen ingeſneeden. Hebben gemeenelijk aan de regter zijde een voor-uytſteekend Punt, of *Oor*: aldaar een lid van een vinger of meer breed, doch voor wat ſmaller, en met een ſpits punt voorzien; zoo datze zich niet qualijk met een *Hellebaard* vergelijken. Aan de randen zijnze een weynig *gekarteld*; boven de aarde verheeven; op haar *Steeltje* ſtijf ſtaande; doorgaans haar vlak leggende, of met de punt een weynig na beneeden hellende. Boven in 't midden loopt een donker-groene *breede ſtreep* gantſch tot aan 't eynd toe; waar na rondom een *witte ſtreep* volgt: daar na aan de randen weer een *groene*, met eenige kleyne *witte ſtreepjens* doorvlochten. Onder zijnze uyt den blauwen groen. Tuſſchen de zelve ſchieten uyt de *Wortel* op veele groote, ſchoone, Sneeuw-witte *Bloemen*: welke, eenige dagen open geſtaan hebbende, zonder verderving, en noch geheel zijnde, ter aarden neervallen: waar na dan de *Steeltjens* zich al drayende op de grond in het ronde neerleggen, en voor aan de punten een *Zaadknopje* bewaren.

Bladeren.

Bloemen.

Herfſt-Varkensbrood met hoekige Bladeren en een witte Bloem.

CYCLAMEN ANGUIOSUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of *Herfſt-Varkensbrood met hoekige Bladeren en een witte Bloem*, heeft een groote, zwarte, platte, en bijna geheel ronde *Wortel*: uyt welke in 't begin van de *Herfſt* veele *Bladeren* voortkomen, van een bevallijke aanſchouwing, doch zeer ongelijk van gedaante; hebbende het eene aan de eene zijde een, aan de andere zijde dikmaal twee als uytgeſneedene punten, *ooren*, of deelen; het andere aan de eene zijde twee, en aan de andere zijde drie breede en ſpitze *hoeken*: het derde aan de eene zijde drie, aan de andere vier *hoeken*: het vierde, aan de eene, te weeten de regter zijde (daar altijd de minſte worden gezien) vier, aan de linker zijde (daar men gedurig de meeſte vind) vijf punten: aan de randen aardig *gekarteld*: achter, met de gemeldde punten, anderhalf vinger-lid, of meer, breed, een kleyne vinger of daar ontrent lang; voor ſmaller, en daar uyt den breeden in een ſpits punt eyndigende: met ſchoone *Aderen* doorlopen; boven inwendig ook blinkende, en daar vercierd met groote witte en donker-groene *Streepen*: onder uyt den blauwen-groen; en haar boven de aarde verheffende. Tuſſchen welke te zamen met de *Bladeren* voor den dag komen ſpierwitte *Bloemen*, gemeenelijk, gelijk ook al de andere, beſtaande uyt vijf opſtaande *Bladeren*; onder in het ronde alle aan malkander vaſt houdende; en daar een *holligheyd* uytmakende, waar in zich onthoud de *Zaadknop*, altijd voorzien, of met een uytwendig hangend, of inwendig blijvend doornachtig ſpits puntje. Na eenige dagen vallen deeze *Bloemen*, noch in haar geheel zijnde, af, en hare *Steeltjens*, korts daar na zich omwindende, gelijk van de andere ſoorten is gezegt, buygen zich ter aarden neer.

Gedaante der Bladeren.

Bloemen.

Herfſt-Varkensbrood, met Bladeren van een Hellebaard, en lijf-verwige Bloem.

CYCLAMEN BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE CARNEO, of *Herfſt-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard, en een lijf-verwige Bloem*, krijgt uyt een groote, ronde, platte, en gantſch zwarte *Wortel* in den *Herfſt* ziens-waardige *Bladeren*, een geheele vinger of daar ontrent, lang; een kleyne maat-duym breed. Hebben voor een punt, en achter bij de *Steel* twee *gevleugelde*, breede, doch ſpits toegaande *deelen*; zomtijds eeven groot; zomtijds weer de eene wat kleyner als de andere; in gedaante een *Hellebaard* gantſch gelijk: aan de randen een weynig getand: ſtaande ſteevig op hare *Steeltjens* boven de aarde, doch doorgaans met de punt na de zelve neerwaarts hellende; boven in het midden aardig voorzien met donker-groene, blinkende, ter zijden van deeze met lange en breede witte *plekken*: onder uyt den blauwen groenachtig van verwe. Tuſſchen welke *Bladeren* opſchieten de *Bloemen*, witachtig, vermengt met purpur. Na verloop van agt of tien dagen vallen ze ter aarden neer. Dan aan hare *Steeltjens* op verſcheydene manieren zich omdrayende, krommen ze zich neerwaarts, eeven als de voorgaande ſoorten.

Bladeren.

Bloemen.

Herfſt-Varkensbrood met een Wortel van Anemone.

Het CYCLAMEN AUTUMNALE RADICE ANEMONES, of *Herfſt-Varkensbrood, met een Wortel van Anemone*, heeft een bruyn-verwige, lang-werpige, oneffene, knobbelige *Wortel*, voorzien met veele lange hier en gintſch uytſchietende *Takken*; ook met veele *Veezelworteltjens.* Uyt wiens bovenſte punten in de Maand *Auguſtus* voortkomen veelvoudige *Bladeren*, ruſtende op purpure, en gemeenelijk krom-gebogene *Steeltjens.* Deeze zijn rondachtig van aart; twee vingerleeden, wat meer of minder, lang en breed, doch voor wat ſmaller, en met een punt voorzien, zulker wijs, datze als de gedaante van een *Hert* vertoonen. Staan doorgaans een-zijdig gedrayd, of leggen in verſcheydene bochten gekeerd. Zijn aan de randen een weynig *gekarteld*: onder aangenaam glad, en donker-rood van verwe; boven ſchoon donker-groen, en zeer blinkende; begaaft met eenige weynige wit-groene *plekken* en *ſtreepen*; ook met zeeven groote *Aderen*, uyt welke ter zijden veel andere kleyner vloeyen; op een aardige wijze. Tuſſchen deeze *Bladeren* komen te voorſchijn zeer aangenaam riekende purpure *Bloemen*: welke afgevallen zijnde, de *Steelen* haar, gelijk die van de andere, na de aarde omdrayen, en in *Auguſtus* des volgenden jaars een volkomen rijp *Zaad* nalaten.

Bladeren.

Bloemen.

Zaad.

Varkensbrood, in May bloeyende, met purpure Bloemen.

CYCLAMEN VERNUM PURPUREUM, of *Varkensbrood, in May-maand bloeyende met purpure Bloemen*, geeft ieder *Voorjaar* in *April* uyt een kleyne, bruyn-verwige, hoekachtig-ronde, en onder regt in het midden met eenige *Veezelen* voorziene *Wortel*, geen groote, doch van gedaante *Herts-wijze* gevormde *Bladeren*, hol van malkander geſteld; van binnen met ſchoone groote en kleyne *Aderen* doorlopen. Zijn achter een vinger-lid, wat min of meerder, breed, doch wel zoo lang; voor in een punt eyndigende; aan de randen aardig en grof *getand*; onder paarſchachtig-groen; boven in 't midden met een groote wit-groene *plek* begaaft; en om de zelve tot aan de randen donker-groen van verwe. Waſſen op hare teedere *Steeltjens* niet regt-op ſtaande, maar gemeenelijk haar een-zijdig krommende en drayende. Tuſſchen deeze *Bladeren* ſchieten uyt de *Wortel* in de Maanden *April* en *May* de *Bloemtjens* op; lijf-verwig, of purpur-rood met incarnaat doormengt; beſtaande uyt vijf ſmalle gemeenelijk kromgeboogene *Bladertjens.* Deeze afgevallen zijnde, drayen ook de *Zaadknopjens*, gelijk die van de andere ſoorten, zich in malkander neerwaarts tot op de aarde.

Bladeren.

Bloemen.

Groot, welriekend wit Varkensbrood, in 't Voorjaar bloeyende.

CYCLAMEN VERNUM ALBUM ODORATUM MAJUS, of *groot welriekend wit Varkensbrood, in 't Voorjaar bloeyende*, is een aardig *Gewas*, en niet veel in deeze Geweſten gezien. Krijgt in *April*, uyt een groote, ronde, bruyn-verwige, en met veele *Veezelworteltjens* onder en ter zijden voorziene *Wortel*, groote *Bladeren*, hebbende de gedaante van een *Hert.* De grootſte zijn een vinger, wat min of meer, lang, en breed; achter bij de *Steel* geſcheyden in twee groote, rond-toegaande deelen; voor *Herts-wijze* in een punt eyndigende: vercierd met een fray-*gekerfde* rand. Onder zijn ze bleek-groen van verwe; boven droevig-donker, of zwart-groen: ook ſlegts met eenige weynige teedere wit-groene *Steelen* begaaft: in 't midden doorlopen met vijf ſterke en breede *Aderen*, uyt welke veel andere

Bladeren.

CYCLAMEN ROTVNDIFOLIVM HYEMALE.

CYCLAMEN BIPENNINVM FLORE ALBO.

Cyclamen Hederaceum Angulosum flore Albo.

Cyclamen
Flore Carneo.
Bipenninum

CYCLAMEN ÆSTIVUM ANEMONES
EFFIGIE RADICATUM.

Cyclamen Vernum majus Flore
Albo odorat

CYCLAMEN
VERNUM
MARMOREUM
FLORE ALBO
ODORATO

kleyner voortschieten. Rusten op *Steeltjens*, ontrent een vinger lang. Tusschen welke uyt de *Wortel*, in den aanvang van *May*, groote, tamelijk-hoog regt opstaande, Sneeuw-witte, en zeer lieflijk-riekende *Bloemen* te voorschijn komen, bestaande uyt vijf lange, smalle, gemeenelijk haar wat omdrayende *Bladeren*.

Bloemen. Na de afvalling deezer *Bloemen* blijven hare *Zaadknopjens* (doorgaans met weynig *Zaad* voorzien) regt overeynd staan, zonder haar (gelijk die van de andere soorten doen) eenigzins op de aarde neerwaarts te drayen.

Kleyn wit Varkens-brood, bloeyende in 't begin van May. CYCLAMEN VERNUM MINUS FLORE ALBO, of *kleyn wit Varkensbrood, bloeyende in 't begin van May*, geeft uyt een ronde, zwart-bruyne, en teedere *Wortel* niet veel *Bladeren*, rustende op paarsch-verwige *Steeltjens*. Zijn niet groot van aart: een goede duym lang en breed, doch na voren *Herts-wijze* wat smaller toegaande; onder bruyn-rood, boven donker-groen, vercierd met aardige witte *plekken* en *streepen*; aan de *randen* een weynig *gekarteld*; en van binnen begaafst met vijf groote *Adertjens*, waar uyt veele kleyne

Bladeren. voortvloeyen. Tusschen welke in 't *Voorjaar* eenige kleyne, Sneeuw-witte, welriekende, uyt vijf *Bladertjens* bestaande, zeer bevallijke *Bloemtjens* voortkomen.

Bloemen. Welke na agt dagen neervallen. Dan drayen hare *Steeltjens* zich neerwaars tot op de aarde; en laten in 't volgende *Voorjaar* in deeze Gewesten een volkomen rijp *Zaad* na in hare *Zaadhuysjens*.

May-Varkensbrood met gemarmerde Bladeren; en gedaante der zelve. CYCLAMEN VERNUM MARMOREUM, of *May-Varkensbrood, met gemarmelde Bladeren*, is, mijns oordeels, 't schoonste onder al de andere soorten. Krijgt uyt een groote, zwarte, Raaps-wijze ronde, en met veele teedere *Veezelingen* voorziene *Wortel*, zeer bevallijke *Bladeren*, rustende op lijf-verwige *Steeltjens*. Zijn tamelijk groot, rondachtig, onder eevenwel een weynig puntig, vertonende de gedaante van een *Hert*. De lengte en breedte is van ontrent een kleyne vinger, wat min of meerder: onder purpur-verwig; boven in 't midden donker-groen, vlams-wijze gesteld; daar na met witte en groene *plekken*, ook zeer schoon *gemarmerde streepen*, verwonderens-waardig omvangen: aan de randen teeder *gekerfd*; inwendig vercierd met

Bloemen. veele groote en kleyne *Aderen*. Tusschen deeze *Bladeren* schieten met de zelve uyt de *Wortel* op, in 't begin van *May*, groote witte, welriekende *Bloemen*; gemeenelijk bestaande uyt vijf lange, smalle, doch ook zomtijds wel uyt zeeven *Bladertjens*, doorgaans haar wat krom drayende: als deeze *Bloem* afgevallen is, drayd terstond het *Steeltje* met het *Zaadknopje* zich in malkander, en buygt tot op de aarde neer; in dien staat blijvende, tot dat in 't volgende Voorjaar 't *Zaad* rijp geworden is.

KRACHTEN.

Mesues lib. Simp purg. cap. 25. VArkensbrood, of *Cyclamen*, is verwarmende en verdrogende tot in den derden graad: ook scheydende, afvagende, zuyverende, openende, verteerende van aart, en fijn van deelen.

Twee of drie *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Spaansche Wijn of Meede ingenomen,

Diosc. l. 2. c. 194. jaagt van onder af alle *taye*, *slijmerige*, *galachtige* en *waterachtige vochtigheeden*: doed de *geele verwe* des Lighaams vergaan, als men zich op de inneeming wel toegedekt, en gezweet heeft. Verwekt ook de *Maandstonden*: opend de verstoptheyd der *Leever*, *Galblaas*, en *Milt*. Is goed teegens de *Engborstigheyd*, en allerley doodelijk *vergif*: doch veroorzaakt de zwangere Vrouwen een misval, en verhinderd andere Vrouwen

Ruell. de Nat. Stirp. l. 2. c. 94 te ontfangen. Ja zou ook de *Vrucht* in 't Ligchaam dooden. Het zelve vermag de *Wortel*, of een stuk daar van, slegts aan 't Ligchaam gehangen. Doed echter de Wijven *gemakkelijk baren*.

Dod. l. 11. c. 13. De gestotene *Wortel* plaasters-wijze op den Buyk gelegt, verdrijft het *Colijk* en de *Buykkrimping*. Met Honig en Azijn vermengt, dan opgelegt, geneest de *Wonden*; desgelijks de steeken en beeten der *Slangen* en *dolle Honden*.

Met het Water, waar in deeze *Wortel* gezoden is, gestooft en gewasschen, helpt de *verstuykte*, *verwrongene Leeden*; ook de geene, die van het *Podagra* worden gequeld. Is goed voor de *Schurftheyd*, en voor *hitzige Bleynen*. Maakt een *zuyver Vel*. Belet het *uytvallen des Hayrs*, en neemt wech allerley *lidteekenen*. *Serapio de Temp. Simp. cap. 249.*

Het *Zap*, of *Nat*, der gestotene en uytgeparste *Wortelen*, zoo lang gekookt, tot dat het de dikte van Honig heeft bekomen, is veel krachtiger als de *Wortel* zelfs. Met Edik vermengt, doed de uytgeschotene *Aarsdarm* zich weer intrekken, als men de zelve daar meê bestrijkt. *Galen. lib. Simp. Med. 7.*

Het zelve *Zap* op de Navel gestreeken, maakt een zachte *Stoelgang*: doch de bevruchte Vrouwen moeten zich hier voor wachten, want op haar Ligchaam gelegt zijnde, zou het hare Vrucht de dood veroorzaken. Door de Neus opgetrokken; of met Honig, anders ook met fijne Canari-zuyker gemengt, en dus in en op de *Oogen* gedaan, is dienstig om een *klaar Gezicht* te bekomen, en de *duysterheyd* daar van te verdrijven; de *schemering*, het *lopen* en *tranen*, zelfs ook de *Vliezen* wech te neemen. Desgelijks de *lammigheyd*, en *trekking des Monds*; allerley koude gebreeken der *Hersenen*. Opend daarenboven de *Anbeyen*, of de *Takken* des Fondaments. *Ægin. l. 7. c. 3.*

Een *Scrupel* van eeven dit *Zap*, t'elkens gebruykt met Meede, of Spaansche Wijn, geneest de Gebreeken van de *Leever*, en de *Waterzuchtigheyd*; ook de *Geelzucht*, terstond na de inneeming daar op gezweet. *Ætius Amid. lib. 1. Serm. 1.*

Vier oncen van het gedistilleerde Water deezer *Wortelen* met een half once Zuyker ingedronken, stild de *Bloed-braking*; heeld de *geborstene Aderen* des Ligchaams; en in de Neusgaten opgetrokken, doed het *bloeden uyt de Neus* ophouden. *Durantes Herb. fol. 125.*

De gemeldde *Wortel* in kleyne stukjens gesneeden; geweykt in Oly van bittere Amandelen; daar na met een weynig Wijn gezoden, en dan uytgeparst, geeft een zeer goede *Oly*, om door de zelve de *doofheyd* wech te neemen, en het gehoor weer te openen; ook het *tuyten en zuyzen der Ooren* te doen vergaan, als men'er drie, vier, of zes druppelen van in de *Ooren* doed druypen. *Camerar. im Matth. l. 2. c. 95.*

CLXXXV HOOFDSTUK.

HONDSTONG.

IN het *Neederlandsch* met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* CYNOGLOSSUM, CYNOGLOSSA, en LINGUA CANIS: in het *Hoogduytsch* HUNDSZUNGEN: in het *Fransch* LANGUE DE CHIEN; en in het *Italiaansch* CINOGLOSSO, of LINGUA DI CANE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke soorten; te weeten: Vier veranderlijke aardige soorten.

I. CYNOGLOSSUM VULGARE MAJUS FLORE ALBO, of *groote gemeene Hondstong met een witte Bloem*. II. VULGARE MAJUS FLORE PURPUREO, of *gemeene groote Hondstong met een purpure Bloem*. III. CYNOGLOSSUM CRETICUM FLORE SUAVE RUBENTE, of *Hondstong uyt Candien met een lieflijk-roode Bloem*. IV. CYNOGLOSSUM MONTANUM MINUS, of *kleyne Berg-Hondstong*. Behalven deeze laatste zijn ze alle van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeste grond: een vrije en genoegzaam ter Zon geleegene plaats; Grond.

plaats; ook veel Water. Konnen sterke koude, en allerley ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Blijven twee, en ook dikmaal drie volle jaren lang in het leeven: doch dan, haar *Zaad* volkomen rijp geworden zijnde, versterven ze.

Aanwinning. Moeten derhalven in het tweede *Voorjaar*, t'elkens met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer *aangewonnen* worden, door haar *Zaad* aan de aarde te beveelen. Maar ook, zij komen, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs voort.

Kleyne Berg-Hondstong. Het CYNOGLOSSUM MONTANUM MINUS, of *kleyne Berg-Hondstongs*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Word ter dier oorzaak ieder jaar, op de genoemde tijd, gezayd. Of slaat ook, door 't neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs op. Geeft in de *Zomer Bloemen*, in de *Herfst* volkomen *Vrucht*, en versterft daar meê.

KRACHTEN.

Durant. hist. Plant. fol. 131. HONDSTONG, of *Cynoglossum*, is verkoelende en verdrogende in den tweeden graad; ook verzachtende en verweekende van aart.

Diosc. l. 4. c. 129. De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een goede Roemer vol nuchteren gedronken, *opend het Lighchaam* door de *Stoelgang*.

Apulejus lib. Plant. c. 96. Tragus l. 1. c. 76. De *Bladeren* gestoten, en met Wijn opgelegt, geneezen de *beeten der Slangen*. Met Varkens-reuzel, of ander gesmolten vet vermengt, heelen de gebrandheyd; de *beeten der dolle Honden*, vervuylde en zweerende *Wonden*; de *zeeren der Beenen*, en diergelijke gebreeken. Beletten het *uytvallen des Hayrs*: zijn goed teegens de *scharpe* en *schietende vochtigheeden*, en maken *rust*, of *slaap*.

Dodon. in Addit. l. 2. c. 33. Het uytgeparstte *Zap* der *Bladeren*, of 't gedistilleerde Water der zelve, neemt wech de *puysten en zeeren*, van de *Kinderpokjens* overgebleeven.

De *Wortel* met nat gemaakt Meel bestreeken; dus in de asch gebraden, daar na gezuyverd, en voor een *suppositorium* gebruykt, verzacht de inwendige smerte der *Speenen*, of *Takken* aan 't Fondament.

Fuchs. hist. Pl. c. 155. De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van zomtijds gedronken, helpt zeer gelukkig de geene, welke 't *Zaad ontloopt*. Stild ook de *Zinkingen des Hoofds*, en doed het *bloeden* ophouden.

Lusit. l. 4. enarr. 130. Een halve *Scrupel* der *Pillen*, gemaakt van de *Bast* of *Schel* deezer *Wortel* (in de Apotheeken genoemd *Pilulæ de Cynaglossa*) twee uuren na de avond-maaltijd ingenomen, neemt wech de *Buykkrimping*; doed *slapen*, en alle *Zinkingen* ophouden.

CLXXXVI HOOFDSTUK.

CYMBALARIA der ITALIANEN.

Namen.

VOerd in het *Neederlandsch* tot noch toe geenen anderen naam dan deezen. In het *Latijn* dien van CYMBALARIA ITALORUM. Word in 't *Hoogduytsch* geheeten ZYMBELKRAUT; en in 't *Italiaansch* CIMBALARIA.

Grond. Bemind een gemeene, zandige, en ook een steenige, doch wel-gemestte grond: een bequaam ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Kan de koude der *Winter*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds, zonder schade uytstaan. Kruypt uyt eygener aart bij de aarde heenen. *Bloeyd* zeer aardig, en geeft in deeze Landen volkomen rijp *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* of *Maert* de aarde, niet diep gelegt, moet aanbevolen zijn; alhoewel het anders ook van het neergevallene dikmaal van zelfs voortkomt.

Aanwinning. Niet alleen hier door worden ze *vermeenigvuldigd*, maar ook genoegzaam door de aangegroeyde *jongen*, welk van zelfs *Wortel* vatten, en eenige jaren lang in 't leeven blijven.

KRACHTEN.

Aart. CYmbalaria is vocht en koud in den eersten graad; een weynig te zamentrekkende van aart.

Camerar. l. 4. c. 89. In een Salade gegeeten, is ze niet onaangenaam voor de *Maag*: doed de *witte Vloeden* der Vrouwen ophouden, en stilt het *Braken*.

Gestoten, en dan op de *Wonden* gelegt, stempen ze het *Bloeden*, en geneezen de zelve. Gedaan op allerley *gezwellen* en *hardigheeden*, verzachten ze die, en maken ze rijp.

Dodon. in Addit. lib. 13. c. 4. Doekjens in het uytgeparstte *Zap* nat-gemaakt, en gelegt op de *inwendige zwellingen der heymelijke Leeden*, geneezen de zelve; doch moeten eerst uytgewasschen worden met roode Wijn, waar in Galnoten en gedroogde Roozen gekookt zijn geweest, tot reyniging van de daar in zittende vuyligheyd.

Het gedistilleerde Water van deeze *Plant*, desgelijks de Wijn daar ze in gezoden is, heeft de zelve kracht. Stild daarenboven het opwerpen der *galachtige vochtigheyd*, en verkoeld de *brand van de Maag*.

Lobel. l. 1. fol. 732. Dit *Gewas* word ook van de *Apotheekers* gebruykt in de bereyding harer *Populier-zalf*, in plaats van 't opregte *Navelkruyd*, anders genoemd *Cotyledon Maximum*, of *Umbilicus Veneris Verus*. Zie het CLXXVI HOOFDSTUK.

CLXXXVII HOOFDSTUK.

WILDE GALIGA.

Namen.

DUs genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten CYPERUS: in het *Hoogduytsch* WILDER GALGAN: in het *Fransch* SOUCHET; en in het *Italiaansch* CIPERO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten, als:

I. CYPERUS LONGUS, of *wilde Galiga met lange Wortelen*. II. CYPERUS ROTUNDUS, of *wilde Galiga met ronde Wortelen*. III. DULCIS ESCULENTUS LATIFOLIUS, of *wilde breed-bladerige Galiga met zoete eetbare Wortelen*. IV. CYPERUS DULCIS ESCULENTUS ANGUSTIFOLIUS, of *smal-bladerige Galiga met zoete eetbare Wortelen*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, zandige, gemeene, wel-gemestte grond: een luchtige, vrije, wel-geleegene plaats, en veel vochtigheyd. Blijven lange jaren in 't leeven. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Brengen dikmaal *Bloemen*, en ook, doch zelden, ten zij bij goede warme *Zomers*, volkomen *Zaad* voort.

Aanwinning. Het welk in *April* of *Maert*, met een afgaande Maan, in de aarde eens Pots moet gezayd zijn. Hier door worden ze *aangewonnen*: maar dan ook noch door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Fuchs. hist. Pl. c. 172. DE ronde *Bolwortel* van *wilde Galiga*, of *Cyperus rotundus*, is verwarmende en verdrogende in den eersten graad: ook een weynig te zamentrekkende, doorsnijdende, en dun-makende van aart.

Diosc. l. 1. Het *Poeder* deezer *Bolwortel* met Wijn ingenomen, of

cap. 4. Averroes lib. Simp. c. 42. Rasis lib. Simp. cap. 42.

of de Wijn, daar dit *Poeder* in gezoden is, 's morgens gedronken, eenige dagen achter malkander, is goed voor de *Pest*; voor de *Waterzuchtige*; voor die van 't *Graveel*; ook van de *Hoest* worden gequeld; desgelijks voor die van *Scorpionen* of *Slangen* zijn gestooken. Doed de *Maandstonden* der Vrouwen voortkomen; en drijft het *Water der Blaas*. Verwarmd, droogd, en versterkt de *Leever*, ook de *Maag*; alle rauwigheyd, vochtigheyd, en windigheyd daar van wech neemende; de *Moeder* der Vrouws-persoonen, de *Harssenen*, *Zeenuwen*, en *Leeden*. Verdroogd daarenboven alle *koude vochtigheeden des Hoofds*; verdrijft de *Engborstigheyd*; en de *opstijging der Moeder*, veroorzaakt uyt koude. Is zeer goed voor de menschen, gequeld van de *Jigt* en het *Podagra*.

Serapio de Temb. Simp. cap. 192. Galen. lib. Med. Simp. 7.

Het zelve *Poeder* geneest zeer wel de *oude Wonden*, welke door veel vochtigheyd niet willen sluyten; de *Gezwellen* en *Zeeren* van de *Mond*, en der *heymelijke Leeden*.

Matth. l. 1. c. 4.

Dit *Poeder*, plaasters-wijze, op den Buyk der jonge Kinderen gelegt, verdrijft de *koude-* of *druppel Pis*; en doed haar *gemakkelijk Wateren*. Met eeven veel gestoten Bakelaar gemengt in de Pis der jonge Kinderen, en gelegt op 't Ligchaam der *Waterzuchtige*, doed de zelve groot voordeel.

Plin. l. 21. c. 18.

Het gestotene *Zaad* deezer *Plant* met roode Wijn gedronken, stopt niet alleen de *Buykloop*, maar ook alle onnatuurlijke *Vloeden* der Vrouwen.

Lusit. l. 1. enarr. 4.

De *Wortelen* van de zoete *Cyperus*, of *Cyperus dulcis esculentus*, van veele genoemd *Trasi*, ook vocht en warm in den eersten graad, rauw gegeeten; of in Wijn of Vleesch-nat geweykt; dan het *Zap* daar uyt geparst, en met Poeder van *Iris*, of *Liswortel* gedronken, verteerd de rauwe vochtigheeden der *Borst*; neemt wech de scharpheyd, het snijden, en de brand van 't *Water der Blaas*: geeft goed voedzel aan het Ligchaam, *vermeerderd het Zaad*, en verwekt lust tot het *Echte werk*.

Dodon. in Add. l. 11. c. 15.

De *Wortelen* wel kleyn gestoten; veel Hutspots of Hoender niat daar op gegoten; te deege onder malkander gemengt; dan de *Melk*, of het *Nat*, daar uytgeparst, en gedronken, geneest het *Pleuris*; is goed voor den *Hoest*; neemt wech de *scharpheyd* van het *Bloed*, en geneest de *roode Loop*, als men dit middel eenige dagen achter malkander gebruykt.

CLXXXVIII HOOFDSTUK.

DATURA.

Namen.

Et deezen naam niet alleen in 't *Neederlandsch*, maar ook in het *Latijn*, *Italiaansch*, en andere Talen bekend; dan noch van de *Latijnen* genoemd STRAMONIUM, en NUX METELLA; van de *Italianen* NOCE METELLA.

vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten, als:

I. DATURA VULGARIS ALBA, of *gemeene witte Datura*. II. PURPUREA, of *purpure*, anders, *Castanie-bruyne Datura*. III. SPINOSISSIMA, of *met een zeer groote doornige Vrucht voorzien*. IV. DATURA FLORE PLENO, of *Datura met een dubbele Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Bloemen. Zaad.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en wel-gemestte aarde; een warme, vrije, wel-geleegene plaats, en veel vochtigheyd. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven lange, holle *Bloemen*, en voor de *Winter* volkomen *Zaad*, zittende in groote en zeer *doornige knoppen*: waar meê zij versterven.

Aanwinning.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van *Maert*, of *April*, weer op nieuws worden gezayd door haar *Zaad*, niet diep in de aarde gelegt. Alleen door dit middel konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Zomtijds komen ze ook wel van zelfs voort door het neergevallene.

Ondertusschen bevind men, dat het DATURA FLORE PLENO, of *met een dubbele Bloem*, geen of zeer weynig rijp *Zaad* te voorschijn brengt.

KRACHTEN.

Aart.

D*Atura* is koud en droog in den derden graad; ook uyt eygener aart een zeer quaadaardig *Gewas*, en van schadelijke uytwerkzelen.

Camerar. l. 4. c. 73. Garcias ab Horto hist. Plant. l. 2. c. 24.

Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* ingenomen, dood den inneemer.

Een halve *Drachma* daar van met Wijn in warme Landen, of ook met iet anders gebruykt, doed de geene, die het inneemt ongelaten lagchen, en gantschelijk buyten zinnen zijn.

In Edik geweykt, dan gestoten, en gelegt op de *Roos*, ook op alle *voortloopende vuurigheyd*, geneest de zelve.

Dodon. in Addit. fol. 1432.

De *Bloemen* in spijzen gehuttigd, doen de Mensch wel vast *slapen*, maar zeer zware *droomen* hebben. Eeven het zelve veroorzaakt ook een *Drachma* van de gestotene *Wortel*, met Wijn ingedronken.

Christ. à Costa lib. Aromat. c. 53.

De *Indiaansche* onkuyssche Vrouwen, als ze met andere willen boeleeran, en haren Man een *Acteons-kroon* op het hoofd zetten, geeven hem hier van slegts een halve *Drachma* met eenige drank in, of doen het hem in een hem behaaglijke spijs eeten. Hier door worden hem binnen weynige uuren de Harssenen zoodanig ontsteld, en bedwelmd, dat hij, gedurig lagchende, slaapt; of als slapende gedurig lagcht, terwijl zijn Wijf in zijne teegenwoordigheyd word misbruykt. De Mannen in deeze buyten-zinnigheyd zijnde, spreeken in haren slaap, en antwoorden beschreydentlijk op het geen haar gevraagd word; zoo dat men niet anders zou konnen oordeelen, als dat ze wakker en wel bij haar verstant waren. Daar na weer tot haar zelven gekomen zijnde (het welk geschied, als men haar met een speld zoo diep door het vel steekt, dat'er het Bloed uyt komt, of door koud Water op hare voeten te gieten) beelden ze zich in, dat ze wel geslapen, gerust, en met andere gesproken hebben.

CLXXXIX HOOFDSTUK.

PEEN.

Namen.

Y ieder wel bekend, en in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook veeltijds WORTELEN, ook wel CAROTEN genoemd: in 't *Latijn* DAUCUS, of PASTINACA TENUIFOLIA: in het *Hoogduytsch* RUBEN: in het *Fransch* CAROTTES, en in 't *Italiaansch* DAUCO.

Drie bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* bijzondere soorten; als:

I. DAUCUS SATIVUS RADICE LUTEA, of *geele Peen*, anders *Wortelen*. II. DAUCUS SATIVUS RADICE RUBRA, *roode Peen*, of *Wortelen*. III. DAUCUS SYLVESTRIS, of *wilde Peen*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, ook kleyige, en weynig gemestte aarde (want door deeze zouden ze wormsteeking, en lichtelijk onaangenaam van smaak worden): een luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Noch jong zijnde, konnen ze veel Water verdragen; doch begeeren daar na maar matige vochtigheyd. Konnen gantschelijk geen sterke *Vorst* of diergelijke ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Moeten derhalven met een volle Maan van

October

October uyt de aarde genomen, in een Kelder voor de *Vorst* bewaard; en eenige, om *Zaad* te winnen, in de *Maert* met een volle Maan weer ingezet zijn; want dan zullen ze, als zijnde de tweede *Zomer*, *bloeyen*; doch, volkomen *Zaad* gegeeven hebbende, vergaan. Worden ieder jaar met een afgaande *Maertsche* Maan op nieuws in de gemeldde grond, wel diep omgesmeeten, hol en luchtig, gezayd: want dan worden de *Wortelen* veel dikker en grooter, als of men zulks deed met een wassende Maan; in welk geval zij kleyn blijven, maar groote Bladeren krijgen. Worden ook groot en sterk als men dikmaal het Loof afbreekt.

Bloeytijd. Zaad.

Hoe men ze vroeg kan hebben. Wil iemand deeze *Peen* vroeg in 't *Voorjaar* hebben, die zaay ze met een afgaande Maan in *Augustus*: late al het daar tusschen opslaande Gras en onkruyd staan, en bedekke ze in de *Winter* met stroo, voor de felle *Vorst*.

Vierderley Boven de voorgemeldde soorten zijn mij noch andere in haren aart bekend, welke ook de naam van DAUCUS voeren; niet om harer *Wortelen* wil, maar om dat onder de zelve eenige overeenkoming der *Bladeren* met deeze gezien word; als:

andere soorten. I. DAUCUS CRETICUS LATIFOLIUS, of *Daucus van Candien met breede Bladeren.* II. CRETICUS TENUIFOLIUS, of *Daucus van Candien met kleyne teedere Bladeren*, boven de andere van een schoone, bevallijke aanschouwing. III. DAUCUS SELINOIDES, of *Daucus met Bladeren, die van de Peeterzelie niet ongelijk.* IV. DAUCUS LIBANOTIS, of *Daucus van den berg Libanon.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige Paardemist en het Mol uyt van binnen verdorvene Boomen matig doormengt: een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet langer dan twee, drie, of zomtijds ook wel vier jaren in 't leeven. Zijn teeder van natuur. Konnen gantschelijk geen *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet zijnde, in 't laatst van *September* of begin van *October*, na dat de tijd zich aansteld, binnens huys worden gebragt, op een bequame plaats, daar ze door de Vensteren Lucht en Zon konnen genieten, zoo lang de *Vorst* van buyten zulks niet komt te beletten. Gedurende de *Winter* moet men ze voorzien met alleen een weynig lauwgemaakt Reegenwater, van onder of van boven; ja zeer weynig, vermits ze door alleen iets te veel schielijk aan hare teedere *Wortelen* verderven. In tijd van *Vorst*, moet men ze verre van den Oven stellen; inzonderheyd het DAUCUS CRETICUS van beyderley soorten; welke, weegens hare teederheyd, zeer weynige warmte des vuurs kan verdragen. Niet voor 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na geleegentheyd des tijd, mag men ze weer buyten zetten, met een aangename Lucht en Reegen. Maar dan ook moet men haar wel wachten en dekken voor *koude nachten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *hayrige Winden*.

Aart.

Hoe ze waargenomen moeten worden.

Aanwinning. Zij *bloeyen* in de tweede *Zomer*. Geeven in deeze koude Gewesten zelden, ten zij bij een warme en drooge *Jaarstijd*, volkomen *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreed diep, hol en luchtig in een Pot word gezayd. Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Dod. l. 23. c. 8. DE *Bladeren* van *Peen*, of *Daucus Sativus*, anders *geele Wortelen*, gestoten, en met Honig vermengt, zuyveren allerley *Zweeringen* en *Wonden*. Worden ook wel in Warmmoes (Moes van groene kruyden) gedaan. Zijn een behagelijke spijs voor Schildpadden en Conynen.

De *Wortelen*, zoo van de *geele* als *roode*, welke ook *Caroten* worden genoemd (eevenwel niet de *Beetwortelen*, van welke het volgende *Hoofdstuk* zal handelen), zijn warm en vochtig in den eersten graad. Matig, en ook niet te dikmaal tot spijs gebruykt, zijn ze aangenaam voor de *Maag*; geeven tamelijk Voedzel; verwarmen de inwendige deelen; verwekken *lust tot de Bijslaap*; doen gemakkelijk *water lossen*, en der Vrouwen *Maandstonden* voortkomen. *Galen. lib. Simp. Med. 6. Diosc. l. 3. c. 83.*

Het *Zaad* deezer *geele-* en *roode Peen*, of *Wortelen*, is warm en droog in den tweeden graad. Drijft het *water der Blaas* voort, en is goed voor 't *Colijk*. *Camerar. l. 3. c. 60.*

Het *Zaad* en de *Wortel* van *wilde Peen*, of *Daucus Sylvestris*, is ook warm en droog in den tweeden graad; openende, dunmakende, en te zamentrekkende van aart.

De *Wortelen* gezoden, doen het *Graveel* en *Water lossen*. Drijven de *doode* en *leevende Vrucht* af: dies de zwangere Vrouwen zich daar voor te wachten hebben. *Ætius l. 1. Serm. 1. Lusit. l. 2. enarr. 133. Fuchs hist. Pl. c. 38. Durantes lib. Herb. fol. 157. Plin. l. 26. c. 9.*

Het *Zaad* gestoten, tot een *Poeder* gemaakt, en met Wijn ingedronken, heeft de zelve werking. Verwekt daarenboven der Vrouwen *Maandstonden*: verzacht een verouderden *Hoest*: weerstaat allerley *vergif*: verdrijft het *Colijk*, de *Buykkrimpig*, en het *Graveel*: is goed teegens de *beeten* der *giftige Dieren*; de *Waterzucht*; de *Lendenpijn*; de *opstijging der Moeder*. Doet, dikmaal gebruykt wordende, de *Vrouwen lichtelijk ontfangen*. Scheyd ook de *koude Gezwellen*, daar op gelegt zijnde.

De *Wortelen* van *Daucus Creticus*, of *Peen van Candia*, gestoten, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, zijn goed teegens alle *vergif*, de *Geelzucht*, 't *Graveel*, en voor de geene, die door een *val* zich verzeert, ja eenige deelen des Ligchaams zeer *gekneusd*, of *inwendig gequetst* hebben, t'elkens een *Scrupel* daar van met Meede gebruykt. Openen de verstoptheyd van de *Leever*, *Milt* en *Nieren*. Jagen ook uyt het Ligchaam allerley *quade vochtigheeden*. Deeze *Peen van Candien* worden gehouden voor de beste van allen. *Lobel. hist. Plant. fol. 882. Tragus l. 1. c. 148.*

CXC HOOFDSTUK.

BEETWORTEL.

Namen. NIet alleen in 't *Neederlandsch* dus, maar ook van veele genoemd ROODE BEET, word in 't *Latijn* geheeten BETA RUBRA: in 't *Hoogduytsch* ROTER MANGOLD: in het *Fransch* BETE ROUGE: en in het *Italiaansch* BIETA, of BIETOLA NERO.

Twee veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. BETA RADICE RUBICUNDA, of *Bloed-roode Beetwortel.* II. BETA RADICE PALLIDO RUBESCENTE, of *Beet met bleek-roode Wortelen*; van zommige ook CAROOTEN genoemd. Beyde zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen veel meer een kleyige, varsch-omgesmeetene, en met twee-jarige Koeyemist wel voorziene, als een zandige grond; een opene, luchtige, vrije plaats, en tamelijk veel vochtigheyd. Verdragen ongeerne sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Worden derhalven (met een volle Maan in *October*, uyt de aarde genomen, en van hare Bladeren ontbloot zijnde) in een kelder, droog Zand, of Turfmul bewaard, om ter spijs, en in plaats van een Salade te gebruyken. Dus gehandeld, konnen ze door de geheele *Winter* goed blijven. Hoe men ze in de Winter kan bewaren.

Aanwinning. Als men zommige van deeze met een volle Maan in *Maert* weer in de aarde steld, zoo zullen ze *Bloemen*, ook volkomen rijp *Zaad* geeven, en daar meê versterven.

ven. Hierom moetenze, met een afgaande *Maartsche* Maan, weer op nieuws, niet diep, maar hol en luchtig, worden gezayd. Om het *Zaad* dies te eerder te doen opkomen, kan men het eenige uuren in Water laten weyken, eer men 't aan de aarde beveeld. Door deeze zaying konnenze alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 8. DE *Wortel* deezer *roode Beet*, of *Beta radice rubrâ*, is koud en vocht in den eersten graad; daarbeneevens eevenwel, door een bijzondere Salpeterige aart, verteerende, afdrogende, en een weynig te zamentrekkende.

Dodon. lib. 21. c. 6. Gezoden zijnde, wordze gehouden voor een goede Salade, en van elk gebruykt met Peeper, Oly, en Edik. Want deeze *Wortelen* zijn matig goed en aangenaam voor de *Maag*. Verwekken de *eetens-lust*; geeven tamelijk Voedzel; doen *geweldig Wateren*, en zijn dienstig voor de geene, die van het *Graveel* worden geplaagd.

Durantes lib. Herb. fol. 71. De zelve *Wortel* gekookt met Linzen, en alzoo gegeeten, verstoppen 't Lichaam.

Fuchs. hist. Pl. c. 314. Diosc. l. 2. c. 149. Matth. l. 2. c. 116. Het *Zap* uyt deeze *Wortel* geparst, is goed voor de beeten van *Slangen*, *Adderen*, en andere *giftige Dieren*, daar opgedaan zijnde. Met Wijn gedronken, geneest de *Geelzucht*, en doed *gemakkelijk wateren*. In de *Oogen* gedaan, verdrijst de smerten, het gezuys en geruysch der zelve. Met eeven dit *Nat* de *Huyd* bestreeken, neemt'er de *jeukerigheyd* van wech.

De *Wortel* tot Asch gebrand; dan met Zout en Honig gemengt, en gemaakt tot een *Suppositorium* voor jonge Kinderen, dood en jaagd de *Wormen* uyt.

CXCI HOOFDSTUK.

PASTINAKEN.

Namen. En *Vrucht*, van elk zoo zeer geliefd, als wel bekend. Word in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook wel PINXTERNAKE, en TAMME MOREN, of zeer gewoonlijk WITTE WORTEL genoemt: in 't *Latijn* PASTINACA LATIFOLIA: in 't *Hoogduytsch* MOREN, ook WELSCH- en GARTEN-PASTINACK, anders WELSCHE RUBEN: in het *Fransch* PANETZ, PASTINADES, en CHERVY: in 't *Italiaansch* PASTINACHE.

Twee veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; te weeten:

I. PASTINACA SATIVA, of *tamme Pastinake*. II. PASTINACA SYLVESTRIS, of *wilde Pastinake*. Beyde zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*; doch de *tamme* overtreft de *wilde* zeer verre in deugden.

Wat voor een grond zij beminnen. Beyde beminnenze een diep-omgegravene, zoo wel zandige, steenige, als kleyige, doch genoegzaam gemestte aarde: een vrije, wel-geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd: doch geerne hebbenze een drogen *Herfst*. Konnen al vrij wel de *Winter-koude* verdragen: worden echter gemeenelijk door de zelve voos, waterig, en onaangenaam van smaak, behalven in zandige aarde. *Bloeyen* in de tweede *Zomer*, geeven volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê.

Aanwinning. Met een afgaande Maan in de *Maert* wordenze weer op nieuws gezayd, niet diep, maar hol en luchtig; want dan krijgt menze dik en groot, inzonderheyd als men het *Loof* nu en dan een weynig afbreekt. Maar indien de zaying geschied met een wassende Maan, zoo vermeerderenze wel zeer aan hare *Bladeren*, doch de *Wortelen* zelfs blijven kleyn en dun.

Hoe men deeze Wortelen vroeg kan bekomen. Indien iemand begeerig is, deeze *Vrucht* vroeg te hebben, die zaye 't *Zaad* met een afgaande Maan in *Augustus*, op een goede warme plaats, na dat hij het altijd eerst vierentwintig uuren lang in Water heeft laten weyken; zoo zal hij zijn verlangen vervuld zien. Om ze ook in de *Winter* ter spijs te konnen gebruyken, moet menze met een volle Maan van *October* uyt de aarde opgraven, en in een kelder leggen; of ook in droog *Zand*, of Turfmul, om haar voor de *Vorst* te bewaren, na dat men eerst al hare *Bladeren* heeft afgesneeden. Dus blijvenze goed, ja worden hoe langer hoe drooger en zoeter.

KRACHTEN.

DE *Wortel* van *Pastinake*, of *Pastinaca*, is warm en droog in den eersten graad, doch niet zonder eenige Windigheyd. *Aart.*

Gezoden, en op allerley manieren gegeeten, of in Meel gewenteld, en in een pan met Boter gebraden, is een aangename, wel-voedende, en zeer gezonde spijs voor ieder; ook zeer dienstig voor de *Maag*, *Blaas*, *Nieren*, *Longe*, en *Borst*. Opend het Ligchaam: drijft het *Water van de Blaas* voort: is goed voor *zwaarmoedige Lieden*: voor de geene die haar *verrekt*, of van *binnen verzeerd* hebben. Verwekt *lust tot 't Echte werk*. verzacht de *Nieren-pijn*: neemt wech de *Winden* en *krimping des Buyks*. Weerstaat ook 't *vergif*. *Ruellius l. 3. c. 41. Diosc. l. 3. c. 59.*

Dikmaal gegeeten, maakt de *Vrouwen vruchtbaar*, en doed, dat hare *Stonden* op de rechte tijd voortkomen. *Galen. lib. Simp. Med. 8.*

De *Bladeren* gestoten, en met Honig vermengt, zuyveren en geneezen *vervuylde Wonden*, en voorteetende *zweeringen*, daar op gelegt zijnde. *Ægin. l. 7. cap. 3.*

Het *Zaad*, zoo wel van deeze als van de *wilde Pastinake*, is warm en droog in den tweeden graad. Drijft uyt alle *winden*, en het *water der Blaas*. Verwekt ook der Vrouwen *Maandstonden*. *Averroes lib. Simp. c. 42.*

Zes oncen van 't Water, uyt deeze geheele *Plant* gedistilleert, en daar van 's morgens en 's avonds een *Roemertje* gedronken, is goed voor de *Beroerdheyd*, en de *geraakte Leeden*. Doed ook gemakkelijk *wateren*, en versterkt de *Bijslapens-lust*. *Dodon. in Add. l. 23. c. 10.*

De *Bladeren* van de *wilde Pastinake*, of *Pastinaca Sylvestris*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van het gestotene *Zaad* met Wijn ingenomen, maakt krachteloos alle *vergif*: geneest ook de beeten der *giftige Dieren*: is goed voor de *Waterzuchtige*, en voor de *opstijging van de Moeder*. *Camerar. l. 2. c. 35.*

CXCII HOOFDSTUK.

HONDSTAND.

S een schoon en zeer bevallijk, doch kleyn *Gewas*. Word dus in het *Neederlandsch* geheeten: in 't *Latijn* DENS CANIS, SATYRIUM ERYTHRONIUM, en PSEUDOHERMODACTYLUS: in het *Hoogduytsch* HUNDSZAHN; en in het *Italiaansch* DENTE CANINO. *Namen.*

Hier van zijn mij in haren aart en natuur bekend *drie* onderscheydene soorten; als: *Drie onderscheydene soorten.*

I. DENS CANIS FLORE PURPUREO, of *Hondstand met een purpure Bloem*. II. FLORE CARNEO, of *met een lijfverwige Bloem*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. Alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zeer zandige, doch weynig of geen gemestte aarde: een opene, luchtige plaats; en matige vochtigheyd. Konnen tamelijk wel de koude der *Winter* uytstaan. Geeven in *Maert* Bloemen; en in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, bij zommige drooge tijden. *Grond.*

Hare *Bol*, welke een Hondstand zeer gelijk is, *Bol; en hoe daar*

 neemt

ontrent te handelen. neemt men ieder jaar op, of ook alleenlijk om 't derde, 't welk mijns oordeels alderbest is, in het laatste van *Junius*. Dan smijt men de aarde om, en men zet ze terstond weer in de zelve, vermits ze gantschelijk niet daar buyten mogen blijven, gelijk wel andere *Bollen*; want binnen weynige dagen zouden ze slap worden, en haast daar na verderven.

Aanwinning. Worden *vermeenigvuldigd*, zoo wel door hare aangegroeyde jonge *Bolletjens*, welke men, opgenomen zijnde, van de *oude* affcheyd; als door *Zaad*, met een volle Maan van *September* in een Pot of Vaatje, ruym een of twee stroobreed diep gezayd; 't welk echter niet voor in 't volgende *Voorjaar* opkomt, en eerst op 't zeevende of agtste jaar daar na de eerste *Bloem* te voorschijn brengt.

KRACHTEN.

Camerar. in Matth. l. 4. c. 83. DE *Wortel* van *Hondstand*, of *Dens Canis*, gedroogt, gestoten, en 't *Poeder* gedaan in de Melk of Pap, welke men de *kleyne Kinderen* te eeten geeft, dooden in haar de *Wormen*.

Laurenb. l. 1. Appar. Pl. 7. Een *Drachma* van het zelve *Poeder* met Wijn ingenomen, verdrijft zeer gelukkig 't *Colijk*, en allerley *Buyk-smerten*. Met Water van May-bloemen de *Kinderen* ingegeeven, is goed teegens de *vallende Ziekte* der zelve.

Lobel. lib. Herb. 1. fol. 233. De *Wortel* geconfijt, voed en versterkt het Ligchaam: verwekt de *Bijslapings-lust*: maakt *oude trage Mannen* weer *jeugdig* en *bequaem*.

CXCIII HOOFDSTUK.

RIDDERSSPOOREN.

Verscheyde namen. EEn schoon en aangenaam *Bloem-gewas*, voerd deeze naam in 't *Neederlandsch*. Word in het *Latijn* geheeten DELPHINIUM, of CONSOLIDA REGALIS: in 't *Hoogduytsch* RITTER SPORN: in 't *Fransch* PIED D'ALOUETTE; en in het *Italiaansch* CONSOLIDA REGALE, SPERON DI CAVALIERO, en CALCATRIPPA.

Veelerley aardige en beziens-waardige soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *veel* aardige, beziens-waardige, en 't gezicht verlustigende soorten; namentlijk:

I. DELPHINIUM FLORE SIMPLICI, of *Riddersspoor met een enkele Bloem, zoo wel blauw, purpur, lijf-verwig, als wit van couleur.* II. FLORE PLENO ALBO, of *met een dubbele witte Bloem.* III. FLORE PLENO CŒRULEO, of *met een dubbele blauwe Bloem.* IV. FLORE CARNEO PLENO, of *met een dubbele lijf-verwige Bloem.* V. FLORE PLENO ALBO ET CŒRULEO VARIEGATO, of *enkele wit en blauw-bonte Riddersspooren.* VI. IDEM FLORE ALBO ET RUBRO VARIEGATO, of *rood- en wit-bonte Riddersspooren.* VII. FLORE PURPUREO PLENO, of *met een purpure dubbele Bloem.* VIII. CONSOLIDA REGALIS ANGLICANA, of *Engelsche Riddersspooren*; van welke soort men meer dan twintig verscheydene verwen (jaarlijks door *Zaad*) ziet voortkomen. Al te zamen zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, varschomgesmeetene en wel-gemestte aarde: een warme, vrije, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. *Bloeyen* lang: geeven voor de *Winter* volkomen-rijp *Zaad*, en versterven daar meê.

Aanwinning. Moeten derhalven met een volle Maan van *Maert* ieder jaar op nieuws worden gezayd, niet diep in de aarde. En hier door konnen ze gedurig *aangewonnen* worden.

Hoe men vroeg Riddersspooren kan bekomen. Wil iemand deeze *Riddersspooren* vroeg in zijnen Hof hebben, en daar van altijd, zonder te missen, volkomen rijp *Zaad* krijgen (het welk anders in slegte *Zomers* wel komt te feylen), die verrigte de *zaying* met een volle Maan in *September*, inzonderheyd van de soorten met *dubbele Bloemen*: zoo komen ze in *Maert* voor den dag, en brengen zeer beziens-waardige en langdurige *Bloemen* voort.

Hoe men uyt enkele kan dubbele doen voortkomen. Wil ook iemand uyt *enkele dubbele* zien, die neeme wech al de *Zijde-takjens* van de *enkele* ('t welk men ook doen kan van de *dubbele*, daar men *Zaad* van begeerd te hebben), en late alleenlijk de *Hertscheut* blijven. Winne daar van, met een volle Maan, het *Zaad*; en zaye het zelve weer bij een volle Maan; zoo zal hij niet alleenlijk *enkele* zeer groote schoone, maar ook op 't derde of vierde jaar geheel *dubbele*, in hare wonderlijke verwen zeer verscheydene *Bloemen* bekomen. De geene, welke uyt eygener aart *dubbel*, zijn, brengen ook wel gantsch *enkele* voort: welke men desgelijks opsnoeyen, op de gemeldde wijze 't *Zaad* winnen, en dan weer zayen moet; zoo veranderen ze op nieuws, en worden weer *dubbel*, gelijk te voren.

KRACHTEN.

Aart. RIddersspoor, of *Delphinium*, is verkoelende en te zamentrekkende van aart.

Dodon. in Addit. l. 8. c. 9. De *Bladeren* gestoten, dan op *varssche Wonden* en *oude Zeeren* gedaan, geneezen de zelve. Met Honig vermengt, en plaasters-wijze opgelegt, doed de *Gezwellen* zich scheyden, en verdwijnen.

Apulej. de Herb. Med. c. 59. Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met roode Wijn ingenomen, stopt de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwspersoonen.

Tragus l. 1. c. 195. Durant. hist. Plant. fol. 147. Het uytgeparstte *Zap* deezer *Plant* met Wijn ingedronken, is goed voor de *Gal-* en *Geelzucht*, allerley *inwendige brand*; *vergif*, *koude Pis*, en *Flerefijn*: stild het *braken*; breekt de *Steen*; drijft het *Graveel* der Nieren af. Word zeer dienstig gedaan in allerley Wond-dranken. Verdrijft ook alle *inwendige* en *uytwendige Apostematien* of *Gezwellen*.

Tabern. l. 1. c. 8. Lonic. l. 2. c. 229. Het *Water*, gedistilleert uyt de *Bloemen*, en vermengt met Rooze-water, word met voordeel gebruykt teegens de *vuurigheyd* en *roodheyd* der *Oogen*: verdrijft de *scheemering* der zelve, en versterkt het *Gezicht*. Is ook goed voor den *Hoest*, vermengt met wat Zuyker, of Syroop van *Waalwortel*.

Lusit. in Diosc. l. 4. enarr. 11. Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, geneest de *beeten* der *Slangen* en *Scorpioenen*: doed gemakkelijk *wateren*; en bekomt zeer wel de geene die van 't *Graveel* gequeld zijn.

CXCIV HOOFDSTUK.

KORALKRUYD.

Namen. DUs genoemd in het *Neederlandsch*; word in het *Latijn* en *Italiaansch* geheeten DENTARIA, om dat hare *Wortel Tands-wijze* met *Knobbeltjens* aan malkander gehegt is; ook CORALLOIDES.

Zes aardige veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige aardige veranderlijke soorten; te weeten:

I. DENTARIA TRIPHYLLOS, of *Koralkruyd met drie Bladeren.* II. HEPTAPHYLLOS, of *met zeeven Bladeren.* III. PENTAPHYLLOS FLORE PURPUREO, of *met vijf Bladeren, en een purpure Bloem.* IV. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* V. MONTANA RADICE NON DENTATA, of *Berg-koralkruyd met een regte en ongetandde Wortel.* VI. DENTARIA BACCIFERA, of *Koralkruyd met kleyne Bolletjens, als Beyen of Beziën*, tusschen de Bladeren voortkomende.

Al

Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene en zandige aarde, met twee-jarige Paardemist wel voorzien; uyt eygener aart een lommerige, doch warme en wel-geleegene plaats. Blijven lange jaren in 't leeven. Konnen *felle koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* vroeg in 't *Voorjaar*, gemeenelijk in 't begin van *May*; doch geeven noyt in deeze Landen eenig volkomen *Zaad*.

Aanwinning. Worden eevenwel *aangewonnen* door hare aangewassene *jonge Wortelen*; welke men, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, doch veel beeter in *Julius*, als de *Bladeren* vergaan zijn, opneemt, van *de oude* afscheyd, en in varssche aarde verplant.

Beziën-dragend Koralkruyd. De DENTARIA BACCIFERA, of 't *Beziën dragende Koralkruyd*, kan ook *vermeenigvuldigd* worden door deeze *Knopjens*, uytwassende tusschen de *Steel* en *Bladeren*, wanneer ze hare volkomene rijpheyd bekomen; en terstond in de aarde worden gebragt. Hier door kan de *aanwinning* zoo wel geschieden, als door de aangegroeyde *Wortelen*.

Berg Koralkruyd, met een regte en ongetandde Wortel. De DENTARIA MONTANA RADICE NON DENTATA, of 't *Berg-koralkruyd met een regte en ongetandde Wortel*, is een *Gewas* van een verwonderlijke aanschouwing. Het groeyd van zelfs op de gebergten van *Hongaryen* en *Boheemen* in schaduwe. Is aan mijn Vader HENRICUS MUNTING meê gedeeld van de Heer JOACHIMUS CAMERARIUS, Gezant des Konings van *Sweeden* aan hare Hoogmogende de *Heeren Staten Generaal* in 's *Gravenhaag*, *Anno* 1646.

Gedaante der Wortel. De *Wortel*, ontrent een vinger dik, doch voor gescheyden in twee, ook in drie deelen, dun, en spits toegaande, is van buyten donker-bruyn, van binnen wit-verwig. Uyt welke voortkomt een leggende en kruypende *Steel*, een Maat-voet, of ook wat meer lang; een vinger dik; uytschietende in verscheydene

Der Steel. korte *Takjens*: welke *Steel* van naturen met een *mosachtige ruygheyd* uyt den zwarten, vermengt met een bleeke blauwachtigheyd, *wonderlijk bekleed*, of geheel *bedekt* word; vermitsze zich onder het bovenste der aarde verschuyld, en gelijk als verborgen houd, wijlze de groote hitte en kracht der Zon niet kan verdragen: zoo dat men deeze niet kan zien, als in

Der Bladeren. *Bloem* staande. Want de *Bladeren* zijn zeer kleyn, langwerpig; zommige geheel, zommige in eenige deelen, zoo wel breede als] smalle, gescheyden; als gezien kan worden in het onderste Takje, zich eeven boven de aarde (gelijk ook de *Bloemen*) verheffende.

Bloemen. Deeze soort van *Koralkruyd* brengt in onze Gewesten te eener tijd voort wel honderd en vijftig of noch meerder *Bloemen*, vercierd met vier *Bladeren*, doch zomtijds loopen'er ook wel met vijf onder; niet groot; aangenaam rood-verwig, en aan de randen zwart-achtig. De *Knop* onder, en de dunne ronde *Steeltjens*, daar ze op rusten, zijn bleek-blauw. Als ze eenige dagen lang gestaan hebben, vallen ze neer.

KRACHTEN.

Durantes hist. Plant. fol. 157. DE *Wortel* van *Koralkruyd*, of *Dentaria*, is verkoelende, versterkende, en te zamentrekkende van aart.

Dodon. l. 6. *c.* 7. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdrijft de *smerten* en *krimping des Ligchaams*. Geneest de *inwendige wonden* en *verzweeringen* van de *Borst*, van de *Longe*, en andere zoo *inwendige* als *uytwendige deelen*.

Matth. l. 4. *c.* 9. Een *Drachma* van het *Pulver* der gedroogde en gestotene *Wortel* met Wijn, of 't Nat, waar in *Waalwortel*, of *Consolida major*, gezoden is geweest, eenige dagen achter malkander gebruykt, is goed voor de geene die van een hoogte zijn *afgevallen*; en zich daar door *verzeert* hebben; ook voor zulke, die met een *inwendige Breuk* of *Gescheurtheyd* zijn gequeld.

De *Knop-bolletjens* van *Dentaria Baccifera*, welke groeyen tusschen de *Bladeren* en *Steelen*, of ook de *Wortelen* zelfs, op allerley manieren gegeeten, *verstoppen* den Buyk, en geneezen de *Bloedgang*, of *roode Loop*. *Plin. l.* 26. *Fab. Columna.*

CXCV HOOFDSTUK.

TANDEKENSKRUYD.

DUs in het *Neederlandsch* genoemd na de *Latijnsche* naam DENTILLARIA, aan dit *Kruyd* gegeeven: anders ook geheeten PLUMBAGO: in 't *Italiaansch* PIOMBAGINE, CAPRINELLA, en ook DENTILLARIA. Namen.

Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zandige grond, matig doormengt met twee-jarige Paardemist: een luchtige, warme, wel-geleegene plaats, en tamelijk veel water in de *Zomertijd*. Grond.

Valt niet geheel teeder van aart; en kan strenge *Winter-koude* eenige jaren lang uytstaan; doch niet altijd. Aart.

Moet derhalven, (iets daar van in een Pot gezet zijnde, om wat in voorraad te hebben, indien de buytenstaande te niet mogten gaan), in de Maand *October* binnens huys worden gebragt; daar verzorgt teegens sterke *Vorst*, en gedurende de *Winter* onderhouden met zeer weynig lauwgemaakt Reegenwater: ook niet weer buyten gezet voor in het begin van *April*, met een aangename Lucht en zachte Reegen. Waarneeming in de Winter.

Geeft in deeze onze Landen noyt eenige *Bloemen*, veel minder eenig *Zaad*. Kan echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

HEt *Tandekenskruyd*, of *Dentillaria*, is zeer scharp, en brandende van aart. Deugden.

De *Bladeren* gekneusd, en dan onder de voeten gebonden, verdrijven de *Sciatica*, of *smert der Heupen*, anders genoemd *Heupjigt*. De zelve, of ook het uytgeparstte *Zap* daar van, gelegt op de *beeten* van *dolle Honden*, *Beeren*, of *Wolven*, geneezen ze. *Dod. l.* 24. *c.* 25. *in Addit.*

De zelve *Bladeren* geknauwd, en dikmaal de *Oogen* daar mee bestreeken, is een zeer goed hulpmiddel, om niet alleen de *scheemering*, maar ook de *Schellen*, of *Vliezen*, daar van wech te neemen.

Het *Kruyd* in Wijn gezoden, en daar mêe gewasschen, geneest de *Schurftheyd*. Desgelijks de opene *gaten* en *zeeren* der *Paerden*, veroorzaakt door de wrijving van de Zadel. Laat ook niet toe, dat in de zelve eenige Wormen zouden groeyen. *Fab. Columna lib. nimus Cogn. stirp. c.* 51.

De *Wortel* van *Tandekenskruyd* gestoten, of in Edik gekookt, en de *Tanden* daar meê gewreeven, neemt de *smerten* der zelve wech. *Bauhinus T.* 2. *L.* 22. *C. B.*

CXCVI HOOFDSTUK.

DICTAMNUS.

EEn zeer *Medicinaal*, en in deeze Landen ongemeen *Gewas*. Word beyde in het *Neederlandsch* en in het *Latijn* dus genoemd, of ook in de laatst-gemeldde taal Verscheyde namen.

DICTAMNUM: in het *Hoogduytſch* DIPTAM, welk woord ook bij zommige der *Neederlanders* in gebruyk is: in 't *Franſch* DIPTAMNER: in 't *Italiaanſch* DITTAMO, of ook DICTAMO DI CANDIA.

Drie onderſcheydene ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderſcheydene ſoorten; namentlijk:

I. DICTAMNUS CRETICUS VERUS, of *opregte Dictamnus uyt Candia*; in welk Eyland zij alleen, als in hare geboorte-plaats, groeyd. II. DICTAMNUS CRETICUS ALTER CRASSIORE FOLIO, dat is, *een andere*, of *tweede ſoort van Dictamnus uyt Candia, met dikker Bladeren.* III. DICTAMNUS, of PSEUDO-DICTAMNUS, dat is, *Baſtard-dictamnus.* Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, zandige, met matig tweejarige Paardemiſt wel vermengde grond: een warme genoeg ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

Aart. Blijven wel eenige jaren lang in 't leeven, doch zijn teeder van aart, en konnen op geenerley wijze veel *koude Herfſt-reegenen*, *Sneeuw*, ſterke *Winden*, of felle *Vorſt* verdragen. Moeten derhalven in Potten geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebragt; op een luchtige plaats gezet, waar in men niet anders vuurd, als bij vriezend Weêr; vermits ze de haar onnatuurlijke warmte des vuurs niet wel konnen uytſtaan. Hoe waar te neemen. Gedurende dien tijd moet men ze met een weynig lauwgemaakt Reegenwater een of tweemaal van boven begieten; niet meer, anders zouden ze lichtelijk verrotten: en niet voor in het begin, of ten halven van *April*, met een aangename Lucht en Reegen weer buyten ſtellen: dan noch eevenwel haar nauw wagten en dekken voor *koude nagten*, veel *Water*, en *hayrige* of *ſchrale Ooſte-* en *Noorde-winden.*

Opregte Dictamnus van Candia. Het DICTAMNUS CRETICUS VERUS, of *opregte Dictamnus van Candia*, geeft wel in deeze Geweſten, bij goede *Zomers*, *Bloemen*, maar noyt volkomen *Zaad.* Word echter *vermeenigvuldigd* door hare aangewaſſene *jonge*: welke of van zelfs *Wortel* vatten, of die men ſubtyl met een Mes ten halven inſnijd, op de wijze der *Angelieren*, en dan lichtelijk *Wortelen.* Met een waſſende Maan in *April* worden ze van de *oude* afgenomen, en verplant.

Tweede, en Baſtard-dictamnus. Het DICTAMNUS CRETICUS ALTER, of *tweede Dictamnus van Candien*, en het PSEUDO-DICTAMNUS, of *Baſtard-dictamnus*, geeven, in goede *Zomers*, niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*: het welk met een waſſende Maan van *April* of *May* in een Pot, niet boven een ſtroobreed diep hol en luchtig gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn. Hier door worden ze zoo wel *vermeenigvuldigd*, als door hare ingeſneedene *jonge* harde *Steeltjens*: die men, als ze *Wortelen* hebben gevat, op de nu genoemde tijd van de *oude* afneemt, en in de aarde zet.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. Med. 6. HEt *opregte Dictamnus uyt Candien*, of *Dictamnus verus Creticus*, is warm en droog in den derden Graad; ook heet en ſcharp op de Tong.

Theophr. hiſt. Plant. l.9.c.17. De *Bladeren*, welke alleenlijk in de Geneeskonſt worden gebruykt, in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met Wijn ingenomen; of ook het uytgeparſtte *Zap* met Wijn genuttigd, doed de Vrouwen *voorſpoedig baren*: drijft uyt de *doode Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't *Graveel.* Verwekt de *Maandſtonden*: is goed voor de *beeten* der *Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten ſterven. Strijd teegens het *vergif*; en word met groot nut ingegeeven teegens de *Spaanſche Pokken*, ieder morgen, met het Water daar *Pokhout*, of *Guajacum*, in gezoden is geweeſt. Verjaagt daarenboven de ſmerten van de *Milt*; en doed de zelve verminderen, als ze te groot is geworden. *Dioſc. l. 3. c. 37. Dod. l. 9. c. 13. Apul de Herb. Med. c. 62.*

Het *Zap* op de Navel geſtreeken, verwekt *Stoelgang*: in de *Wonden* gedaan, *zuyverd* en *geneeſt de zelve.* *Durantes hiſt. Plant. fol. 159.*

De *Bladeren* geſtoten, en opgelegt, trekken uyt alle *doornen* en *ſplinteren.*

De *Wortel* gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Wijn 's morgens nugteren ingegeeven, dood de *Wormen* der kinderen, en is goed voor de *Waterzucht.* *Lonic. l. 2. c. 105.*

De *Baſtard-dictamnus*, of *Pſeudo-dictamnus*, vermag al het zelve; doch is eevenwel niet van zoo krachtige werking. *Ægin. l. 7. c. 3.*

CXCVII HOOFDSTUK.

VINGERHOED.

Eeft deezen naam in 't *Neederlandſch*: in het *Latijn* geheeten DIGITALIS, 't welk eeven 't zelve beteekend: in 't *Hoogduytſch* FINGERHUT: in 't *Franſch* DIGITALE: in het *Italiaanſch* eeven alzoo. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verſcheydene aardige veranderlijke ſoorten; namentlijk: Neegen veranderlijke ſoorten.

I. DIGITALIS MAJOR FLORE ALBO, of *groote Vingerhoed met een witte Bloem.* II. MAJOR FLORE PURPUREO, of *groote Vingerhoed met een purpure Bloem.* III. MAJOR FLORE ALBO PUNCTATO, of *groote witte Vingerhoed, met ſtippelen van binnen.* IV. MAJOR FLORE PURPUREO-PUNCTATO, of *groote witte Vingerhoed, van binnen geſtreept en geſtippeld.* V. MAJOR FLORE LUTEO VILLOSO, of *groote Vingerhoed met een geele ruyge Bloem.* VI. MINOR FLORE LUTEO, of *kleyne, met een geele Bloem.* VII. MINOR FLORE CARNEO, of *kleyne met een lijfverwige Bloem.* VIII. MINOR FERRUGINEA, of *kleyne met een als verouderde geelverwige Bloem.* IX. DIGITALIS VIRGINIANA ANGUSTIFOLIA SPICATA, of *ſmal-gebladerde Vingerhoed uyt Virginien met een geayrde purpure Bloem.* Al te zamen, behalven de laatſt-genoemde, zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemeſtte aarde: hebben zoo lief een vrije, welgeleegene, als een ſchaduwachtige plaats. Konnen veel Water verdragen; ſterke *Vorſt*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan. Grond.

Blijven niet langer als twee, of ten hoogſten drie jaren in 't leeven. *Bloeyen* in de tweede *Zomer* zeer vermakelijk; geeven volkomen rijp *Zaad*; en verſterven daar meé. Bloemen.

Moeten derhalven in het tweede jaar, met een waſſende Maan van *Maert* of *September*, op nieuws gezayd, en de aarde aanbevolen worden; wijl men ze op geen andere wijze kan *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen.* Dikmaal ſlaan ze, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs op. Aanwinning.

Het DIGITALIS ANGUSTIFOLIA SPICATA VIRGINIANA, of *ſmal-gebladerde Vingerhoed uyt Virginien met een geayrde purpure Bloem*, groeyd gemeenelijk in deeze onze Geweſten uyt hare dunne, witte en veelvoudige *Veezelwortel* op tot de hoogte van twee en een halve, ook wel drie voeten, met hare dunne en vierkante *Steeltjens*; aan welke de *Bladeren* voortſpruyten, twee en twee regt teegens over malkander zittende. De lengte der zelve is van een vinger, de breedte van noch niet de kleynſte vinger: in het midden zijn ze allerbreedſt, aan de *Steel* allerſmalſt, en eyndigen voor in een ſpits punt. Hard van aart zijn ze; ſteevig, ook regt uyt ſtaande: aan de randen met korte, ſpitze en teedere *Tandjens* gezaagd. De verwe is zwart-groen; Smal-gebladerde Vingerhoed uyt Virginien. Bladeren.

onder

Digitalis Virginiana Angustifolia Spicata.

DORONICUM AMERICANUM.

onder bleeker. In 't midden zijn ze voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt eenige andere spruyten, ter nauwer nood zichtbaar.

Bloemen. Op de bovenste punt harer *Steelen*, ontrent zes vingeren breedte hoog, komen Ayrs-wijze boven malkander de *Bloemen* te voorschijn, uyt groene, boven gekartelde *Knopjens* (gelijk men ziet aan de *gemeene groote Vingerhoed)*, van verwe bleek-purpurig. Niet zeer groot zijn ze; blijven al lang staan; en geeven een tamelijk groot, drie-hoekig, bruynachtig *Zaad*. Zaad.

Aanwinning. Deeze soort vergaat niet zoo haast, als de andere; maar blijft veele jaren lang in 't leeven. Word niet alleen *aangewonnen* door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan in *April* hol en luchtig, niet boven een stroobreedte diep, in de aarde eens Pots moet gelegt zijn; maar ook door de aangewassene *jonge Wortelen*, die men op eeven de zelve tijd van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Tragus l. 2. c. 125. **V***Ingerhoed*, of *Digitalis*, is warm van aart, en droog in den eersten graad.

De *Bladeren* in Wijn of Bier gezoden, en daar van een Roemer 's morgens nuchteren gedronken, doed *overgeeven* en *purgeeren*. Is goed teegens allerley *vergif*. Neemt wech de *Galachtige* en *Waterige vochtigheeden*: opend de verstoptheyd der *Leever*, *Milt*, en anderer *inwendige deelen*. Verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, en geneest de *Wonden*. Het zelve doed ook 't *Poeder der Bladeren*, daar op gestroyd. *Fuchs. hist. Plant. fol. 345. Lob. lib. 2. fol. 674.*

Dod. lib. 6. cap. 13. in Addit. De zelve gebruykt in Honigwater, en zoo genuttigd, reynigd de *Borst*; maakt alle taye *Fluymen* rijp, en drijft ze uyt.

Zulks vermag ook het *Zaad*, of de *Wortelen*, in het zelve Water gezoden, en zomtijds een weynig daar van gedronken.

CXCVIII HOOFDSTUK.

DORONICUM.

Namen. **N**Iet alleen in het *Neederlandsch*, maar ook in het *Latijn* dus genoemd; en daarbeneevens in de laast-genoemde taal ACONITUM PARDALIANCHES: in het *Hoogduytsch* GEMSENWURTZ: in het *Italiaansch* DORONICO, of ook ACONITO PARDALIANCHES MINORE.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; te weeten:

I. DORONICUM ROMANUM RADICE SCORPII, of *Roomsche Doronicum*; *met een Wortel* welke zich vergelijkt met een *Scorpioen*. II. ROMANUM RADICE BRACHIATA, of *Roomsche Doronicum, voorzien van een Wortel met twee Armen*. III. FOLIO PLANTAGINIS, of *met Bladeren van Weegebree*; ook genoemd ALUMA, of DAMASONIUM. IV. DORONICUM AMERICANUM; of *Americaansche Doronicum*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Hardheyd. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en welgemestte grond: een opene. vrije, bequamelijk geleegene plaats. Konnen veel Reegen, harde *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade verdragen. Blijven lange jaren in 't leeven. Geeven, bij goede tijden, rijp *Zaad*, en ieder *Zomer* nieuwe *Bloemen*, van een schoone geele verwe.

Americaansch Doronicum. Het DORONICUM AMERICANUM, of *Americaansche Doronicum*, schiet op ter hoogte van zes, zeeven of agt voeten; en laat ook de zienswaardigste *Bloemen* aanschouwen, welke niet haast vergaan. In 't rond zijn ze een geheele hand breed; bestaande uyt veertien *Bladeren*, het eene gemeenelijk veel breeder als het andere; ook zomtijds langer: in 't midden vercierd met een dikke, hooge en boven ronde *Knop*, te zaamgevoegt uyt zeer veele kleyne geele *Starretjens*. Bloemen.

De *Bladeren*, voortkomende aan hare ronde, gestreepte, en bleek-groene *Steelen*, niet teegens overmalkander, zijn groot, in vijf deelen gescheyden, doch de bovenste in drieën; van welke ieder een vinger lang, ook twee en een halve breed is; donker-groen van verwe; aan de eene zijde veel sterker en dieper *ingezaagd*, of *getand*, als aan de andere; voor spits; een weynig ruygachtig; in 't aanraken wat scharp, en in 't midden voorzien met verscheydene groote *Aderen*; uyt welke kleyne voortschieten. De *Wortel* is kort, rond, tamelijk dik, en roodverwig. Bladeren.

Deeze soorten van *Doronicum* worden niet alleen *aangewonnen* door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde bevolen moet zijn; maar ook genoegzaam *vermeenigvuldigd* door hare aangroeyende *jongen*, welke men, van zelfs *Wortelen* gekreegen hebbende, op de genoemde tijd van de *oude* afsteekt, en verplant. Wortel.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* van het *Doronicum Romanum*, of *Roomsche Doronicum*, warm en droog in den eersten graad, zijn de menschen op geenerley wijze schadelijk, maar worden tot veele gebreeken gebruykt, om die te geneezen. Gebruyk in de Geneeskonst.

De zelve gedroogd, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen; of de *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje 's morgens gedronken; of ook de *Wortel* geconfijt, en daar van gegeeten, verdrijft de *zwijmeling* en *draying* des Hoofds: geneest de beeten der *Scorpionen*: is goed voor de Wonden: dood de *Wormen*: opend de verstoptheyd der *Darmen*: neemt wech de *Hertbeeving*: en is dienstig teegens *vergif*. *Clusius, hist. Plant. l. 4. c. 8. Camerar. l. 2. c. 74.*

Een loot van de zelve met Vleesch of andere spijzen vermengt, en te eeten gegeeven aan *Honden*, *Wolven*, *Pantheren*, en andere of giftige of schadelijk Dieren, veroorzaakt de zelve de dood. *Matth. l. 4. c. 73.*

De *Bladeren*, of *Wortelen*, aan of in 't Gemagt der Ossen, Koeyen, Paarden, Muylen, Ezels, Schapen, en anderer viervoetige Dieren gedaan, of gehangen, doed haar sterven. *Theophr. l. 4. c. 73.*

Het *Doronicum folio Plantaginis*, of *Doronicum met Bladeren van Weegebree*, bij zommige ook genoemd *Damasonium*, en op het Neerlandsch *Wolverley*, in Bier of Wijn gezoden, en daar van gedronken, geneest alle *in-* en *uytwendige Wonden* der geene, die zich door een hoogen val hebben verzeert; of door swaren arbeyd beschadigde en *stijve Leeden* hebben gekreegen: opend de verstoptheyd der *Aderen*, en van het geheele *Ingewand*: doed zeer wel *water lossen*, drijft af het *Graveel*, en breekt de *Nieren-steen*. *Matthiolus.*

Dit *Doronicum* is warm en droog in den derden graad; ook subtyl van deelen. *Renealmus.*

CXCIX HOOFDSTUK.

DORYCNIUM.

Namen. **E**En aardig, schoon, zienswaardig *Gewas*, word, mijns weetens, in geene talen met een andere, als deeze, naam beteekend; behalven dat de *Italianen* DORICNIO zeggen.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten, als:

I. DORYCNIUM SALAMANTICENSE, of *Dorycnium*, groeyende ontrent *Salamanca* in Spaanje. II. VALENTINUM, voortkomende te *Valencien* in 't zelve Koningrijk,

rijk. III. DORYCNIUM DIOSCORIDIS, of *Dorycnium*, van DIOSCORIDES beschreeven. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, een-jarige Hoenderdrek, en kleyngemaakte Veen-grond genoegzaam doormengt: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Konnen geenzins verdragen veel *koude Herfst-reegenen, neevelige Lucht*, of sterke *Vorst*. Moeten derhalven, in Potten gezet zijnde, in 't begin van *October* binnen gebragt, en op een goede luchtige plaats gesteld worden,

Hoe waar te neemen.

daar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd. Gedurende de *Winter* mag menze maar met slegts een weynig lauwgemaakt Reegenwater van boven begieten; en niet voor in 't begin, of ten halven van *April*, met een zoete Lucht en Reegen weer buyten stellen; echter haar noch wel wagten voor *Sneeuw*, *koude nagten*, en *hayrige Winden*. Gemeenelijk *bloeyen ze* ieder *Zomer*, doch geeven in deeze Landen noyt eenig *Zaad*.

Aanwinning in onze Landen.

Worden eevenwel, doch zoberlijk, *vermeenigvuldigd* door hare uyt de *Wortel* voortkomende *jonge*, rijsachtige *Scheutjens*, welke men, met een wassende Maan van *April*, op de wijze der *Angelieren*, ten halven insnijd, met aarde overdekt, en *Wortelen* geschoten hebbende, van de *oude* afneemt en verplant. Doch eer dit geschied, moeten de gemeldde *Wortelen*, weegens hare teederheyd, ten minsten twee jaren oud zijn.

Dorycnium van Dioscorides.

Het DORYCNIUM DIOSCORIDIS, of *Dorycnium van Dioscorides beschreeven*, is eene der schoonste *Gewassen*, welke ik oyt op aarden heb gezien; in alle deelen wit, en blinkende als Zilver. Het groeyd in deeze Gewesten zelden meer als een Maatvoet hoog.

Wortel.

De *Wortel* is bruynachtig van verwe; dik, kort, en in weynige, of gantsch geen deelen gescheyden: uyt welke zelden meer als eene ronde en regt-opschietende *Steel* voortkomt, doch daar na zich in meerder verdeeld: waar aan de *Bladeren*, veelvoudig en digt op

Bladeren.

malkander zittende, opwaarts gekeerd staan. Zijn in gedaante die van den *Olijfboom*, ook zelfs in grootte, niet ongelijk; doch alle niet zoo breed; noch ook regt teegens over malkander aan hare *Steeltjens* gesteld; aan welke ze aldersmalst, ruyg, dikachtig, en van onder met een regt-doorgaande *Ader* voorzien zijn, waar uyt voortvloeyen eenige weynige kleyne, alleen zichtbaar in de grootste *Bladeren*.

Bloemen.

De *Bloemen* vergelijken zich niet qualijk, in grootte, gedaante, en verwe, met die van de *kleyne gemeene Winde*, doch zijn wel zoo bleek. Komen voort uyt het bovenste Hert der *Takjens*, uyt veele digt bij malkander gevoegde, langwerpige, en ruyge, gelijk de *Bladeren*, doch niet zoo zeer als Zilver blinkende *Knopjens*, rondom bezet met kleyne *Bladertjens*; zoo datze schijnen als uyt de zelve uyt te schieten, en'er op te rusten. Gemeenelijk blijvenze niet meer als drie dagen goed: daar na krimpenze in haar zelven op; en vergaan, zonder in deeze koude Gewesten eenig *Zaad* na te laten.

Hoe waar te neemen.

Ongeerne verdraagd dit *Gewas* eenige vettigheyd; moet derhalven alleenlijk hebben een goede, zandige aarde, met een weynig Mol der verrotte Boombladeren doormengt. Blijft eenige jaren in het leeven. Kan op geenerley wijze te veel vochtigheyd verdragen, wijl de *Wortel* daar door lichtelijk aangestoken word, en dan verrot. *Bloeyd* (voortgekomen zijnde uyt *Zaad*, uyt warme Landen overgezonden) in het

Aanwinning.

tweede jaar. Dit *Zaad* moet met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, niet boven een stroobreedte diep, gezayd, en op een heete plaats gesteld worden. Alleenlijk hier door kan menze *vermeenigvuldigen*. Deeze zeer schoone *Plant* schiet wel gedurig (vermits ze *Struvellig* groeyd) jonde *Scheutjens* uyt de *Wortel*, maar kan'er noyt door aangequeekt worden.

KRACHTEN.

HEt *Dorycnium* van *Dioscorides* beschreeven, en ter dier oorzaak *Dorycnium Dioscoridis* genoemd, gelijk alreeds hier boven gezegt is, is koud en vochtig in den derden graad. *Diosc. l. 4. c. 75.*

In Wijn gezoden, en daar van een weynig gedronken, of een *Scrupel* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, doed den mensch *slapen*. Maar te veel daar van gebruykt, brengt hem om 't leeven. Moet derhalven voorzichtig gebeezigt worden. *Galen. lib. Simp. Med. 6.*

CC HOOFDSTUK.

DRAGON.

Namen.

BY elk zoo zeer bekend, als, om haar aangename geur en treflijke hoedanigheyd, in een goede Salade bemind, heeft in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten DRACUNCULUS HORTENSIS, of ook DRACO HERBA: in 't *Hoogduytsch* DRAGUNE: in 't *Fransch*, eeven gelijk in 't *Neederlandsch*, DRAGON: in het *Italiaansch* DRAGONCELLO, of DRAGONE.

Grond.

Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zandige, wel-omgesmeetene, en vet-gemestte grond: een luchtige, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Word uyt eygener aart zeer oud. Verdraagd allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeft in deeze Landen ter nauwer nood *Bloemen*; maar noch veel minder eenig volkomen *Zaad*.

Aanwinning.

Word derhalven alleenlijk *aangewonnen* door hare aangewassene *jonge Looten*; welke men, *Wortelen* gekreegen hebbende, met een wassende Maan in *Maert*, van de *oude* afneemt, en verplant. Ingestoken zonder *Wortel*, komenze noyt voort. Moeten ook ieder vier jaren opgenomen, en met nieuwe Mist voorzien worden; anders verminderen ze, en versterven met'er tijd gantschelijk.

KRACHTEN.

DRagon, of *Dracunculus Hortensis*, is droog in den eersten, en warm in 't begin van den derden graad; ook doorsnijdende, verdeelende, verteerende, verweekende, en openende van aart. *Durant. hist. Plant. fol. 161.*

Zij word gehouden zeer gezond te zijn voor oude, en ook voor koude naturen; doch jonge en hitzige Lieden moeten ze matig gebruyken; want zij maakt dun *Bloed*, en ontsteekt de *Leever*.

In een Salade gegeeten, is ze zeer aangenaam, en matigd de koudheyd der zelve. Alleen gebruykt, doed ze het *water der Blaas* afschieten; verteerd de spijs; maakt lust tot het *Echte-werk*: verquikt het *Hert*; versterkt de *Maag*, en het *Hoofd*: verteerd, maakt dun, en jaagt uyt de *slijmerige vochtigheyd* van het zelve. De *Bladeren*, in de Mond geknauwd wordende, hebben een diergelijke werking. *Ruellius l. 2. c. 96. Dod. in Addit. lib. 24. cap. 17.*

Eeven deeze *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het gedistilleerde Water van de zelve 's morgens nuchteren gebruykt, verteerd alle rauwe en *taye vochten*: is goed voor de *Pest*, want het doed *zweeten*, als men zich daar op laat toedekken. De *Tanden* daar meê gewasschen, verdrijft de *Tandpijn*. Jaagt ook uyt de *Winden*. Opend de verstoptheyd der *inwendige deelen*, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*. *Lobel. l. 1. fol. 539. Camerar. l. 2. c. 97.*

DORYCNIUM DIOSCORIDIS.

CCI HOOFDSTUK.

HOE LANGER HOE LIEVER.

Verscheyde namen. IN 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele ALFSRANK genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten DULCAMARA, AMARA DULCIS, SOLANUM LIGNOSUM, en CIRCÆA MONSPELIENSIUM: in 't *Hoogduytsch* HEINSKRAUT, en JE LENGER JE LIEBER: in 't *Italiaansch* DOLCE AMARA, en VITE SILVESTRE.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. DULCAMARA FLORE PURPUREO, of *Hoe lanlanger hoe liever met een purpure Bloem.* II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem.* III. SOLANUM LIGNOSUM FOLIO VARIEGATO, of *Hoe langer hoe liever met zeer schoone wit- geel- en groen-bonte Bladeren.* Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte, doch vochtige aarde. Hebben zoo geerne een donkere, als een opene luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats. Willen veel Water.

Hardheyd. *Bloeyen* ieder Zomer, en geeven ook volkomen rijp *Zaad.* Zijn hard van natuur, en blijven veele jaren in 't leeven. Konnen sterke *koude*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Werden *vermeenigvuldigd, eerst,* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *September* in een Pot de aarde bevolen moet zijn. *Ten anderen*, door hare aangegroeyde *jonge Loten*, welke van zelfs *wortelen* vatten; daar na op de genoemde tijd en met de gemelde Maan van de *oude* afgenomen en verplant werden.

Aanwinning.

Hoe langer hoe liever met zeer schoone bonte Bladeren. Het SOLANUM LIGNOSUM VARIEGATUM *sive* VARIEGATO FOLIO, of *Hoe langer hoe liever met zeer schoone wit- geel- en groen-bonte Bladeren*, krijgd uyt een teedere bruyn-verwige *wortel* veele houtachtige *Scheuten.* De *oude* zijn bleek, of grijsachtig; de *jonge* uyt den groenen purperachtig van verwe; van binnen geheel groen; ook holachtig van aart, en niet zeer dik. Aan de zelve komen voort veele *Bladeren*, digt boven malkander, doch regt-op gesteld, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde; eevenwel gemeenelijk zich al te zamen eenzijdig drayende. Rusten op tamelijk-lange *Steeltjens.* Sijn ongelijk van grootte, doch niet zoo groot als die van de andere soorten: ook niet zoo slegt, maar van binnen met veele gekrulde hoogten en laagten voorzien. Aan de randen krullen ze zich inwaarts om. De grootste zijn, met haar *Steeltje*, een gemeene vinger lang; ruym een vinger breed; in 't midden op het breedste; voor in een spits punt eyndigende; en agter, of onder, met twee langachtige, ook doorgaans smalle *Ooren* gelijk als ingesneeden; alhoewel ook veele andere dezelve missen. Dan zijn ze agter op 't breedste, en werden na vooren toe allenxen smaller; ook voor spits toegaande. Weynig, of niet, blinkende zijn ze; inwendig donker-groen: aan de randen slegt, en uyt den geelen wit; ook wel met eenige witte *plekken* van binnen aardig voorzien: zagt in 't aanraken; krachtig van geur, en inwendig begaaft met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt verscheydene andere kleyner ter zijden uytvloeyen. In den *Herfst* vallen ze al te zamen op de aarde neer.

Gestalte der Bladeren.

Gestalte der Bloemen. De *Bloemen* spruyten voort uyt 't bovenste der *Steelen*, of ook wel uyt 't midden der *zijde-takken*, gemeenelijk eenzijdig of neerwaarts gebogen: hangende aan kleyne donker-bruyne, of uyt den zwart-roden purpure veelvoudige *Steeltjens*, digt bij malkander gevoegd. Zijn aangenaam purpur-verwig. Bestaan uyt vijf Stars-wijze gestelde *Bladertjens*, zich ligtelijk na boven omdrayende. Hebben in 't midden tien geele *stipjens*, teegens over ieder *blad* twee, te zamen een ronde *cirkel* uytmakende: in welkers midden men ziet voortkomen een tamelijk-dikke, pyramids-wijze gestelde, langwerpige, ronde, geel-verwige *knop.* Als deeze *Bloemen* eenige dagen hebben open gestaan, vallen ze ter aarden neer; nalatende veele ovaals-wijze dikke, korte, ronde *knopjens*; eerst bleek-wit, met eenige groene streepen vermengd, en blinkende van verwe; doch daar na werden ze schoon rood; en bewaren binnen in zich een bleek, rond, en plat *Zaadje.* Zaad.

KRACHTEN.

HOe *langer hoe liever*, of *Dulcamara*, is verkoelende, verdrogende, afvagende en verteerende van aart. Deugden.

Een Pond, zoo van de *Bladeren* als *Ranken*, kleyn gesneeden, in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of 't uytgeparstte *Zap* met Wijn gebruykt, opend de *verstoptheyd* der *Leever* en *Galblaas.* Helpt de geene, welke *gevallen* hebben, of *geslagen*, en van *binnen gequetst* zijn: scheyd het *geronnen Bloed*: is goed teegens 't *Graveel*; *vergif*; de *Waterzugt*, en voor *Galzuchtige* Menschen, 's morgens en 's avonds een Roemertje daar van gedronken, en daar op gezweet. Want het *purgeert*, en zuyverd haar van alle *waterachtige* en *galachtige* onreynigheeden. Neemt wech de *Koortzen*, welke haren oorsprong neemen uyt een verdorvene onreyne *Maag*; waar door dikmaal de Geelzugt ontstaat. *Dod. lib. 13. cap. 13.* *Tragus l. 2. cap. 93.* *Lonicer l. 2. cap. 163.*

De zulke, welke *bloed spouwen*, konnen van deeze *Plant* groote baat genieten, wanneer ze een hand vol der gesneedene *Ranken* en *Bladeren* in een * Kan Bier of Wijn koken tot op de helft; dan daar van 's morgens en 's avonds 't vierde deel van een † Pintje drinken; ook door den dag Garste-water nuttigen: maar ondertusschen zich nauw wagten voor allerley scharpe, hitzige, en zuure dingen. Bloed-spouwen te geneezen.

Het *Zap* met Wijn vermengd, en daar mee gewasschen, neemt wech alle *plekken*, *Zomer-sproetelen*, en andere onreynigheeden van 't *vel.* Maakt ook een helder en schoon *aangezigt.* *Camer. l. 4. cap. 135.*

De *Bladeren* gestoten, en op heete *Gezwellen* gelegt, verkoelen, en geneezen de zelve. *Lobel. l. 1. fol. 323.*

't *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn of Meede 's morgens nuchteren, drie dagen na malkander, ingenomen, dood de *Wormen*, en drijft de *Gal* uyt.

De *Wortel*, verwarmende van aart, gestoten, vierentwintig uren lang in Spaansche Wijn geweykt, en daar van drie dagen agter een 's morgens gedronken, reynigd de *Moeder.*

CCII HOOFDSTUK.

WILDE VLIER.

NIet alleen met deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend, maar ook van zommige HADICH geheeten: in het *Latijn* EBULUS, of SAMBUCUS HUMILIS: in 't *Hoogduytsch* ATTICH: in het *Fransch* HIEBLE: in 't *Italiaansch* EBULO, NEBBIO, PODAGRARIA, en KAMEACTIS. Verscheyde namen.

Deeze *Plant* bemind, uyt eygener aart, meer een goede, gemeene, zandige, als een andere, doch vetgemestte grond: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene, meer als een donkere of schaduwachtige plaats. Wil ook veel Reegen, wijl de vochtigheyd haar aangenaam is. Verdraagd geduldig felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden des gantschen *Winters.* *Bloeyd* ieder *Zomer*: geeft in den *Herfst* Grond.

* *Bol.* † *Mutsje.*

Herfst rijpe *Vrucht*, en blijft lange jaren in 't leeven.

Aanwinning.

Werd aangewonnen, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert* de aarde werd aanbevolen; maar ook door hare *jonge Loten*, welke de grond zeer doorlopen. Op de genoemde tijd steekt men ze van de *oude* af, en men verplant ze.

Voortijds in groote waarde gehouden: en die 't Podagra hadden, met de Bladeren gekroond.

Hare *purpure Vrucht* pleeg voortijds bij de oude *Heydenen* in een zeer groote waarde te zijn; vermits ze niet alleen hare Aangezigten daar meê verwden en bestreeken, wanneer ze in den Tempel harer Afgoden gingen, om te offeren, volgens het verhaal van MARCELLUS: maar ook vlochten ze *Kranssen* van de *Bladeren*; met welke ze kroonden al de geene, die voor de eerste maal van 't *Podagra* wierden geplaagd; gelijk LUCIANUS schrijft; op dat de waardigheyd deezer krankheyd (welke gemeenelijk meer bij de Groote als bij de Kleyne een Herberg zoekt) bij de Nakomelingen niet vergeeten zou blijven.

KRACHTEN.

Avicenna l. 2. Can. cap. 619.

WIlde *Vlier*, of *Ebulus*, is warm en droog in den derden graad: daar beneevens verdeelende, verteerende, en purgeerende van aart. Vermag ook alles wat van de *Sambucus*, of *Vlier*, gezegt is.

Apul. lib. Herb. c. 91.

De *Bladeren*, of *Wortelen*, in Bier of Wijn gezoden, en daar van een Roemer gedronken, drijft uyt alle *waterachtige* en *slijmerige vochtigheyd*. Is derhalven goed voor alle *Waterzuchtige*; voor 't *Graveel*, de *Hoest*, '*t zwellen van de Lel* in de Keel; de steeken en beeten van *giftige Dieren*.

Fuchs. Hist. Pl. cap. 20.

De *Bladeren* gezoden, of gestoten, en gelegt op allerley *zwellingen*, *gebrandheyd*, en beeten der *dolle Honden*, ook, met Osse-vet vermengd, op 't *Fleresijn*, scheyden, verzachten, verdrijven en geneezen al de genoemde qualen.

Tragus l. 2. cap. 86.

De *Bladeren* als een Moesje gebruykt, dienen om te *purgeeren*, en drijven af alle *galachtige* en *waterige Vochten*, zonder eenige moeyelijkheyd of gevaar. Op de *Wonden* gelegt, doen'er '*t vleesch in groeyen.*

't Uytgeparstte *Zap* in de *Moeder* gedaan, verwekt de *Maandstonden*. Met een weynig Zuyker gedronken, is goed voor de *Koorts*.

Lusitan. lib. 4. enarr. 864.

Het *Zap*, uyt de *Wortel* geparst, en een tijd lang met Wijn gedronken, is een goed hulpmiddel voor 't *Podagra*, en teegens de *Waterzugt*. Geneest de *Pokken*, en doet *Braken*. De binnenste *Bast* deezer *Wortel* met Wijn gebruykt, maakt *Stoelgang*. De Wijn, daar de zelve vierentwintig uren lang in te weyk heeft geleegen, opend het Ligchaam van onder en boven.

Diosc. l. 4. cap. 175.

Het *Zaad* gestoten, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, doet gemakkelijk *wateren*, en is goed voor al de nu genoemde gebreeken.

Dod. l. 12. c. 24.

Het *Zap* der *Beeziën* maakt het *Hayr zwart*. Het *Kruyd* zelfs in de Bedsteede gelegt, verjaagd en dood de *Wandluyzen*. Gebrand werdende, verdrijfd het alle *giftige Dieren*.

CCIII HOOFDSTUK.

ELATINE.

Naam.

MEt deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch*, *Fransch*, *Latijn* en *Italiaansch* genoemd.

Drie onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend; als:

I. ELATINE MAJOR SAGITTÆ FOLIO, of *groote Elatine met Bladeren van 't voorste gedeelte eens Pijls.* II. ROTUNDIFOLIA LANUGINOSA, *of met een ruyg rond Blad.* III. ELATINA MINOR, of *kleyne Elatine*. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *bouwing* en *waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene, zandige, op nieuws omgesmeetene, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een opene, luchtige, warme, wel-geleegene plaats, en weynig water. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de Winter volkomen *Zaad*, en versterven daar meé.

Aanwinning.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws, niet diep, ook hol en luchtig, gezayd zijn. Op geen andere wijze konnen ze *aangewonnen* werden. Dikmaal slaan ze, door haar neergevallene *Zaad*, van zelfs weer op.

KRACHTEN.

Galen lib. Simp. 6.

ELatine is matig verkoelende, verdrogende, en te zamen-trekkende van aart.

Gestoten, en dan op 't Voorhoofd gelegt, verzacht de *brand van 't Hoofd*; desgelijks de *hitzigheyd der Oogen*, en drijft te rugge de daar op vallende *Zinkingen*.

Diosc. l. 4. cap. 40. Plin. l. 27. cap. 9.

Met Lijnzaad in roode Wijn gezoden, en daar van gedronken, geneest de *Bloedgang*, of *roode Loop*. Tot dezelve uytwerking gebruykt men 't in de Clisteerien. Desgelijks werd het gedaan in Dranken, bereyd teegens Pestilentiale Koortzen. Is ook dienstig teegens de gebreeken der *Leever*, *Longe*, en *Milt*.

Dod. in Addit. lib. 2. cap. 22.

Het uytgeparstte *Zap*, of 't gedistilleerde Water van *Elatine*, geneest allerley *Wonden*, *Quetzuren*, *Zweeringen*, en *voortlopende Zeeren*: alle *heete Gezwellen*; '*t wild Vuur*; de *Schurftheyd* en *Melaatsheyd*; beyde inwendig gebruykt, en ook dikmaal daar meê uytwendig bestreeken.

Durantes Hist. Pl. fol. 166. Tragus l. 1. cap. 64.

't Zelve *Water* gedaan in de *lopende* en *tranende Oogen*, is zeer dienstig tot wechneeming van dit Gebrek. Droogd op allerley *Fistelen*. Is zeer goed teegens den *Huyg*; ook teegens de *Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*. Met Wijn gemengd, en daar meê gegorgeld, neemt wech de *quade zweeringen* van de *Mond*, en de rauwheyd van de *Tong*.

Ruellius l. 3. cap. 94.

Dit *Water* een tijd lang gedronken, of ook van buyten opgelegt, dood de *Kanker*: geneest de *gescheurdheyd*; helpt de *neerschieting van de Moeder*; stild de *Bloedloop*, ook de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen.

Met het *gedistilleerde water* gewasschen, maakt een *zuyver en klaar Vel*.

CCIV HOOFDSTUK.

ELICHRYSON.

Namen.

VOerd in het *Neederlandsch* geenen eygentlijker naam. Werd in het *Latijn* geheeten HELIOCHRYSON, beteekenende zoo veel als GOUDENBLOEM, vermits ze zoodanig een verwe vertoond. In 't *Hoogduytsch* WINTERBLUM, of ook REINBLUM: in 't *Italiaansch* HELICHRISO.

Grond.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, en het Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een warme vrije, wel-geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Geeft in den Herfst een schoone *Bloem*, maar noyt in deeze Landen eenig volkomen *Zaad*. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven, vermits ze of van zelfs vergaat, of, door een kleyne *Rijp* verrast zijnde, schielijk van 't leeven werd beroofd.

Bloem.

Aanwinning.

Kan op geen andere wijze *vernieuwd* of *aangewonnen* werden, als door haar *Zaad*, uyt warme Landen overgezonden:

gezonden: 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroo-breedte diep, hol en luchtig werd gezayd in een Pot; gesteld op een heete plaats, beschut voor alle *koude winden*. Als 't *Zaad* opgekomen is, mogen de jonge *Planten* niet verzet werden; want hier door zouden ze zoodanig veragteren, dat ze geen *Bloemen* zouden konnen voortbrengen. Niet meer als een of twee *Planten*, na geleegentheyd van hare grootte, moet men in eene Pot laten blijven.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. 6. sub nomine Amaranthe. Lobel l. 1. fol. 909. Diosc. lib. 4. cap. 57.

DEeze *Plant* is warm en droog; ook door-snijdende, verdeelende, en dun makende van aart.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, doet veel *water lossen*. Belet het neerschieten der overvloedige *Vochten*. Drijft af het *Zaad der Nieren* en *Blaas*. Is goed teegens *quade Zeeren*; 't *Fleresijn*; de *Gescheurdheyd* of inwendige *Breuken*; de steeken en beeten der *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*: ook teegens de *koude Pis*. Verwekt der Vrouwen *Maandstonden*, en doet scheyden 't *inwendige geronnene Bloed*.

Therph. l. 9.

De *Bladeren* gedroogd, gepulverizeert, met Honig vermengd, en op de *gebrandheyd* gestreeken, geneest de zelve.

Durantes fol. 223. Ægin. l. 7. c. 3.

De *Bloemen* in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje 's morgens nuchteren gedronken; of een *Drachma* van het Poeder der gedroogde *Bloemen* met Spaansche Wijn ingenomen, dood de *Wormen* in 's menschen Ligchaam zeer wonderlijk. Een halve *Drachma* met Fransche Wijn gebruykt, doed de loop der *Zinkingen* ophouden.

Het *Kruyd* zelfs bij de Kleederen gelegt, verdrijft en dood de *Motten*.

CCV HOOFDSTUK.

ALANTWORTEL.

Verschey-de namen.

EEn *Medicinaal Gewas*, werd ook in 't *Neederlandsch* van veele genoemd GALANTWORTEL: in 't *Latijn* ENULA CAMPANA, INULA, en HELENIUM: in 't *Hoogduytsch* ALANTWURTZ: in 't *Fransch* ENULE CAMPANE, of ook HERBE D'ELEINE: in 't *Italiaansch* HELENIO, maar gewoonlijker ENOLA, ENOO.

Grond.

Deeze *Plant* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, wel-gemestte grond, immers zoo zeer een vrije, genoegzaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en veel water. Blijft lange jaren in 't leeven.

Bloemen. Zelden Zaad.

Verdraagd allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeft elke *Zomer Bloemen*: doch in deeze koude Gewesten zelden volkomen *Zaad*, dan met zeer warme en drooge jaren, gelijk dat van 1669. is geweest, en zommige andere diergelijke.

Aanwinning door de aangewassene Wortelen.

Werd derhalven alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*, van welke men afsteekt eenige stukken, boven voorzien met een of meer *knoppen*: en dezelve verplant met een wassende Maan van *Maert*, *April*, of *September*. Doch weegens hare lange *Bladeren* moet men ze wel drie voeten wijdte van malkander zetten, en in 't eerst dikmaal met water begieten.

Door Zaad, en hoe.

Vermits 't *Zaad* zeer lang in de aarde wil blijven leggen, zoo dat het eerst na verloop van eenige Maanden, ja zomtijds van een geheel jaar of noch langer, te voorschijn komt, zoo moet men 't, wanneer men deeze *Plant* hier door wil aanteelen, met een wassende Maan van *September* in een Zeep-vaatje, of Pot (om 's *Winters* binnens huys bewaard te konnen werden) of in *Maert* op een zeer warme plaats, een kleyne vinger diep in een wel-bereydde aarde leggen, en dikmaal met water voorzien.

KRACHTEN.

Dod. l. 11. cap. 20.

A*Lantwortel*, of *Helenium*, is warm en droog tot in den derden Graad, inzonderheyd droog zijnde: eevenwel niet zonder eenige vochtigheyd: daar beneevens afvagende, verteerende, en dun-makende van aart.

De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of gelegt op de beeten en steeken der *giftige Dieren*, geneezen dezelve.

Rasis lib. Simp. c. 18. Ruellius de Nat. Stirp. l. 2. c. 12. Averr. lib. Simp. c. 42. Diosc. l. 1. cap. 27.

De *Wortel* geconfijt; of gedroogd en rauw gegeeten; of 't *Poeder* met Wijn ingenomen, of in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of op eenige andere wijze gebruykt, opend de *verstopheyd der Leever*, en van 't geheele Ligchaam: maakt een *vrolijk gemoed*: geneest de *gebreeken van de Milt*: komt te hulp de geene die *Bloed spouwen*; dood de *Wormen*: verdrijft het *Colijk* en alle *winden* des Buyks. Is goed voor de *Pest*; ook voor de *engborstigheyd*, want ze maakt rijp en los alle *taye*, *groove*, en *slijmerige vochtigheyd* van de *Borst*: derhalven ook zeer dienstig voor een *verouderde Hoest*. Versterkt de *Maag*. Maakt een *open Ligchaam*: doet de *Spijs wel verteeren*: weerstaat het *Vergif*: drijft het *water der Blaas* voort, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*.

Fuchs. Hist. Pl. cap. 89. Durant. lib. Herb. fol. 222.

Dezelve *Wortel* week gezoden, wel gewreven, met Honig vermengd, dus tot een Zalfje gemaakt, dan gelegt op *opene Zweeringen* en *oude Zeeren*, zuyverd en geneest dezelve. Met eenig Vet vermengd, verdrijft de *schurftheyd*. Werd zeer gepreezen teegens *pestilentiale Gezwellen*, beeten van *Slangen* en *dolle Honden*, daar op gedaan.

Tabern. l. 2. c. 23.

Het uytgeparstte *Zap* der gezodene *Wortelen* met een weynig Zuyker gedronken, dood ook de *Wormen*; verdrijft de *Buykkrimping*; is goed voor 't *Graveel*, en teegens een *quade lucht*.

Het *gedistilleerde Water* deezer *Wortelen* heeft dezelve werking. Met het zelve zich dikmaal gewasschen, maakt een *schoon Helder Aangezigt*.

CCVI HOOFDSTUK.

EPIMEDIUMKRUYD.

Namen.

DEeze aardige *Plant* werd, mijns weetens, in 't *Neederlandsch*, met geenen anderen als deezen naam beteekend; in 't *Hoogduytsch* BISCHOFFSHUT: in 't *Italiaansch* EPIMEDIO: in het *Latijn* EPIMEDIUM HERBA, ten onderscheyd van een EPIMEDIUM FRUTEX, of BOOMACHTIG EPIMEDIUM, waar van wij de beschrijving hebben gedaan in 't voorgaande *tweede Boek* deezes Werks.

Grond.

Zij bemind een goede, gemeene, liever zandige als andere, echter wel-gemestte grond: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, en veel water. Blijft veele jaren in 't leeven. Verdraagd felle *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds: geeft ieder *Zomer* wonderlijke en kluchtige *Bloemen*; ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*:

Aanwinning.

't welk met een wassende Maan van *April*, of *May*, niet diep gezayd moet zijn in een Pot, gesteld op een warme plaats, en zomtijds met een weynig water begoten. Hier door werden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*. Dan ook noch door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Aart. HEt *Epimedium* is matig koud en vochtig; doch de *Wortel* verdrogende en te zamentrekkende van aart.

Diosc. l. 4. c. 19. De *Bladeren* gestoten, met Oly vermengt, en op der *Vrouwen Borsten* gelegt, doed de zelve in eene staat blijven, zonder grooter te worden.

Gal. lib. Simp. Med. 6. De zelve *Bladeren* gedroogt, gepulverizeert, en daar van vijf *Drachmen* gebruykt, met Wijn of ander Nat, straks na dat der Vrouwen *Maandstonden* zijn opgehouden, maakt haar *onvruchtbaar*.

Plin. l. 27. c. 9. De *Wortel* gedroogt, en maar alleen een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen; of in Wijn of Bier gezoden, en daar van een goede Roemer vol gedronken, *belet de Vrouwen te ontfangen.* Moeten derhalven zich nauw wachten van het gebruyk deezer *Plant*.

CCVII HOOFDSTUK.

PAERDESTAERT.

Namen. HEeft dien naam in het *Neederlandsch* bekomen, weegens de overeenkoming tusschen deeze *Plant* en de *Staert eens Paerds.* Word in het *Latijn* geheeten EQUISETUM, HIPPURIS, of CAUDA EQUINA: in het *Hoogduytsch* SCHAFFTAUW, of ook ROSZSCHWANTZ: in 't *Fransch* QUEVE DE CHEVAL: in 't *Italiaansch* EQUISETO, of CODA DI CAVALLO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vier* onderscheydene soorten; te weeten:

I. EQUISETUM VULGARE MAJUS, of *gemeene groote Paerdestaert.* II. VULGARE MINUS, of *gemeene kleyne Paerdestaert.* III. MINUS TENUIFOLIUM, of *kleyne Paerdestaert met teedere en dunne Bladertjens.* IV. EQUISETUM ALBUM TENUIFOLIUM MINIMUM, of *alderkleynste dun-gebladerde witte Paerdestaert.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Gemeene groote en kleyne Paerdestaert. De *twee* eerst-genoemde soorten beminnen een zandige, wel-gemestte, en ook ongemestte, doch van naturen een vochtige grond: zoo wel een vrije, opene, als schaduwachtige plaats, en veel Water. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade. Geeven gemeenelijk ieder jaar *Bloemen*, en op zommige tijden volkomen rijp *Zaad*; waar door ze zoo wel worden *aangewonnen*, als door hare aangewassene *jongen*; welke men met een wassende Maan in *April* of *May* van de *oude* afneemt en verplant.

De twee andere soorten. Het EQUISETUM MINUS TENUIFOLIUM, of *kleyne Paerdestaert met teedere Bladeren*; en het EQUISETUM ALBUM TENUIFOLIUM MINIMUM, of *alderkleynste dun-gebladerde witte Paerdestaert*, groeyen niet dan in 't Water zelfs. De eerste soort laat hare *Bladeren* boven uyt het Water zien; doch de laatste, of *alderkleynste witte*, blijft'er onder, en wil zich niet in de Lucht laten aanschouwen. Indien men'er iets afbreekt, het zelve word (gelijk het *Coral*) door de Lucht hard gemaakt; en als men het een weynig drukt, springt het van malkander, en verbrijzeld tot gruys. 't Welk ik, voor eenige jaren eene deezer *Planten* gevonden hebbende ontrent 't Dorp *Peize*, anderhalf uur gaans van *Groeningen*, in een gegravene oude Sloot, zelfs met verwondering heb ondervonden.

Zeldzaamheyd aan 't alderkleynste.

Steeltjens. De *Steeltjens* van dit *Gewas* zijn zeer dun en teeder, rond, en met veele streepen voorzien: aan welke de *Bladertjens* voortkomen, rondom bij artijkelen, digt boven malkander, en ook digt te zamen-gevoegt: staande gemeenelijk opwaarts gekeerd.

Bladertjens. Zijn niet langer als een kleyne vinger breedte, of noch minder; maar een draad dik; rond, gantsch teeder, en grijs-wit van verwe. De bovenste zijn met *Zijde-takjens*, Hartshoorns-wijze, zeer aardig begaaft.

Kleyne Paerdestaert met zeer teedere Bladertjens. Het EQUISETUM MINUS TENUIFOLIUM, of *kleyne Paerdestaert met teedere Bladertjens*, groeyd uyt eygener aart hooger, ook geheel boven het Water, op de wijze der voorgemeldde, bij artijkelen in de zitting der *Bladertjens*, doch twee vingeren breedte boven malkander in het ronde, aan een zeer dun en rond *Steeltje*. Zijn ook zeer teeder, maar wel anderhalf lid van een vinger, wat min of meerder, lang; echter ook niet dikker als een draad, en van een bleekgroene verwe. Uyt welker bovenste Hert eenige kleyne, vijfbladerige, witte *Bloemtjens* voortschieten.

KRACHTEN.

PAerdestaert, of *Equisetum*, is zeer sterk verdrogende, en matig te zamen-trekkende van aart. *Æginet. l. 7. c. 3.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het uytgeparstte Nat met Wijn gebruykt, of ook de *Bladeren* gedroogt, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, stopt allerley *Loop* en *Vloeden* des Ligchaams: helpt de geene die *Bloed spouwen*, en *Bloed pissen*, drie Leepelen van het *Zap* driemaal ieder dag gebruykt. Geneest ook een *verouderde Hoest*; de *pijn der Darmen*; de *Engborstigheyd*, de *roode Loop*; de inwendige *Breuken* en *Gescheurdheyd*; het *zweeren van het Gedarmt*, der *Nieren* en *Blaas.* Doed *sterk wateren.* *Diosc. l. 4. c. 46. Galen. lib. Med. Simp. 6. Apul. de Herb. Med. c. 39. Lusitan. l. 4. enarr. 49. & 50.*

Het uytgeparstte *Zap* in de *Neus* gedaan, stild het *Bloeden* uyt de zelve. Bij een *Pessaris* in de *Moeder* gestoken, stopt de *Vloeden der Vrouwen.* 't Zelve verrigt ook het gedistilleerde Water. *Trag. l. 2. c. 46.*

Doekjens in dit *water* nat gemaakt, en gelegt op de *Roos*, op alle *roode puysten*, *ontsteeking aan het Fondament*, en andere verborgene Leeden, geneezen ze.

't Poeder der *Bladeren* in de *Wonden* gedaan, neemt'er de *vuurigheyd* van wech, stempt het *Bloeden*, en veroorzaakt een spoedige *heeling.* *Fuchs. hist. Pl. c. 121.*

CCVIII HOOFDSTUK.

RAKETTE.

Namen. BY veele wel bekend; en dus in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* geheeten ERUCA: in het *Hoogduytsch* RAUKEN, of RAUKENKRAUT: in het *Fransch* ROQUETTE, en in het *Italiaansch* RUCHETTA.

Veelerley soorten, van welke hier neegen onderscheydene worden genoemd. Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend geworden; als:

I. ERUCA SATIVA FLORE ALBO, of *tamme Rakette met een witte Bloem.* II. SYLVESTRIS FLORE LUTEO, of *wilde Rakette met een geele Bloem.* III. ARRAGONICA, of *Arragonsche Rakette.* IV. MARINA, of *Rakette, voortkomende aan de Zeekant.* V. LUSITANICA, of *uyt Portugal.* VI. VULPINA LIBANI, of *Vossche Rakette van de berg Libanus.* VII. FLORE ALBO STELLATO, of *Rakette met een witte Bloem, als een Starre.* VIII. FALCATA, of *met een krom Zaad, gelijk een Sikkel.* IX. TANACETI FOLIO, of *Rakette met Bladeren van Reinvaar*, of *Wormkruyd*, en dan noch veel meer andere. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemestte grond: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel vochtigheyd. Blijven gemeenelijk niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven voor de *Winter* volkomen *Zaad*, en versterven daar meê. Moeten derhalven, met een wassende

Maan

Maan van *Maert*, *April*, of ook *Augustus* (inzonderheyd de gemeene *tamme Rakette*), om, 's *Winters*, overblijvende, vroeg te mogen hebben, t'elkens weer, niet diep, in de aarde worden gezayd. Alleen hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. [Aanwinning.]

KRACHTEN.

[Galen. l. 2. de Alim. fac. c. 53. Diosc. l. 2. c. 170.] RAkette, of *Eruca*, is verwarmende en verdrogende tot in den derden graad.

Alleen gegeeten, verwekt, door hare warmte, Hoofdpijn. In een Salade, of andere spijs gebruykt; of in Wijn gezoden, en daar van gedronken, is aangenaam voor de *Maag*, en versterkt de zelve. Vermeerderd het *Zaad*: maakt lust tot de *Bijslaap*: verwekt *eetens-begeerte*: doed de *spijs wel verteeren*; *Melk in der Vrouwen Borsten* komen, en gemakkelijk *water lossen*.

[Matth. l. 2. c. 134.] De Wijn, waar in *Rakette* gezoden is geweest, met Zuyker of Honig vermengt, geneest den *Hoest der jonge Kinderen*, en de hardigheyd der *Milt*, de zelve verminderende. Is daarenboven goed voor de *Geelzucht*, en doed de *Wormen* sterven. Eeven 't zelve vermag het *Zaad*, met Wijn gebruykt.

[Dodon. in Addit. lib. 24. c. 16.] De *Wortel* gezoden, gestoten, en op de *gebrookene Beenderen* gelegt, neemt'er de pijn van wech. Trekt ook uyt de gebrookene *Beentjens*, en *Splinteren*.

[Serapio de Temp. Simp. cap. 214. Ægin. l. 7. c. 3.] Het *Zaad* gestoten, of het uytgeparstte *Zap* van 't zelve met Honig vermengt, en dan op 't Hoofd gestreeken, dood de *Luyzen en Neeten*: zuyverd de *vlekken des Aangezichts*, en, met Azijn opgestreeken, verdrijft de *Zomer-sproetelen*.

Het zelve *Zaad* met Wijn ingenomen, is goed voor de steeken der *Spinnen*, en der Scorpioenen. Jaagt ook uyt het *water der Blaas*.

CCIX HOOFDSTUK.

EEDELE RAKETTE.

[Namen.] Us genoemd in het *Neederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten ERYSIMUM, of IRIO: in het *Hoogduytsch* EYSENKRAUT WEIBLEIN; dat is, *Yzerkruyd wijfje*: in het *Fransch* RAVENON; en in het *Italiaansch* ERISIMO, of IRIONE.

[Drie bijzondere soorten.] Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verscheydene soorten; namentlijk:

I. ERYSIMUM VULGARE, of *gemeene eedele Rakette*. II. ERYSIMUM ANGUSTIFOLIUM, of *eedele Rakette met smalle Bladeren*. III. ERYSIMUM VERUM CORNICULATUM, of *opregte eedele Rakette met een gehoornd Zaad*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

[Grond.] Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, wel-omgesmeetene, en matig- of ook vet gemestte aarde; en een wel ter Zon geleegene plaats. Konnen veel Water verdragen, zoo wel als groote droogte. Blijven maar eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. Moeten derhalven ieder jaar op nieuws met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd des tijds, gezayd zijn. Hier door konnen ze alleenlijk *vermeerdert* worden. Komen ondertusschen ook dikmaal van zelfs voort, door 't neergevallene *Zaad*. [Aanwinning.]

KRACHTEN.

[Dod. l. 24. c. 23.] DE *eedele Rakette*, of *Erysimum*, is van een verdrogende en verwarmende aart, ook fijn van deelen en doorsnijdende, doormengt met een zuyverende vochtigheyd, waar door allerley *taye slijmerigheyd* word gescheyden.

[Durantes hist. Plant. fol. 174.] Het *Kruyd* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het uytgeparstte *Zap*, met Wijn vermengt, ingenomen; of ook een Syroop daar van gemaakt, en zomtijds gebruykt, neemt zeer gelukkig wech de *Heeschheyd* van de *Keel*, en maakt een *heldere Stem*.

[Ætius l. 1. Serm. 2. Diosc. l. 2. c. 188.] Het *Zaad*, droog en warm in den derden graad, ook dunmakende en scheydende van aart, gestoten, met Honig gemengt, en dikmaal genuttigd, doed *rijp worden* allerley *taye Fluymen* en *etterachtige Materien* van de *Borst* en *Longe*. Is goed voor den *Hoest*, *Kortademigheyd*, *Buykkrimping*, *Heupen-pijn*, *Podagra*; allerley *vergif*; *Geelzucht*, *Pleuris*, *Etterspouwing*, en voor de *Zinkingen*, vallende op de *Borst*.

[Ægin. l. 7. c. 3. Serapio c. 347.] Het zelve gestotene *Zaad*, met Honig, en Water vermengt, en plaasters-wijze gelegt op de *voorteetende Zweeringen*, verborgene *Kanker*, *Klieren* aan den Hals, *harde Zweeren*, *Apostematien* aan der *Vrouwen Borsten*, en andere deelen des Ligchaams, verweekt, scheyd, en geneest de zelve.

CCX. HOOFDSTUK.

ITALIAANSCHE RAKETTE.

[Namen.] An de *Neederlanders* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten RESEDA, of ERUCA ITALICA, om dat men deeze soort in *Italien* zeer veel vind: in het *Hoogduytsch* RESEDE: in het *Italiaansch* RUCHETTA DE ITALIA, of ook RESEDA.

[Drie onderscheydene soorten.] Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; als:

I. RESEDA MAJOR, of *groote Italiaansche Rakette*. II. MEDIA, of *middel-soort*. III. RESEDA MINOR, of *kleyne Italiaansche Rakette*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

[Grond.] Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: hebben liever een opene, vrije, en welgeleegene, als een schaduwachtige plaats. Willen wel veel Reegen; maar zijn ook te vreeden met een weynig vochtigheyd. *Bloeyen* door de meeste tijd van de *Zomer*, en geeven volkomen rijp *Zaad*. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*: verliezen ook zelden al hare groenheyd, en blijven lange jaren in 't leeven. [Bloemen. Zaad.]

[Groote.] Doch de RESEDA MAJOR, of *groote Italiaansche Rakette*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in weezen. Moet derhalven jaarlijks, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd zijn, niet diep; ook hol en luchtig. Geeft voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en word dan, door een kleyne *Rijp*, van 't leeven beroofd.

[middelbare, en kleyne Italiaansche Rakette.] De RESEDA MEDIA, en RESEDA MINOR, of *middelbare*, en *kleyne Italiaansche Rakette*, worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men met een wassende *Maertsche* Maan van de *oude* afneemt, en verplant. Dikmaal komen ze ook van zelfs te voorschijn, door het neergevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

[Lobel. l. 1. fol. 263.] DE *Italiaansche Rakette*, of *Reseda*, is van een verwarmende en verdrogende aart; ook scharp van smaak, en een weynig te zamentrekkende.

Plin. l. 27. c. 12. De *Bladeren* gestoten, of 't uytgeparstte *Zap* der zelve op *Gezwellen*, *Apostomatien*, *vurige Zweeringen*, *vuyle vergaderingen*, *Puysten*, en andere *hitzige Bleynen* gelegt, doen de zelve scheyden, en geneezen ze.

Het *Zaad* gestoten, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, stild de *Buyk-* en *roode Loop*: drijft het *water der Blaas* voort: verwarmd en verzacht de *Borst*, met Honig vermengt zijnde. Is goed voor het *Graveel*, en het *Colijk*. Verdrijft de *Buykkrimping*.

CCXI HOOFDSTUK.

HEDERIK.

Namen.

Niet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele HERIK genoemd. In 't *Latijn* RAPISTRUM, of SINAPI SYLVESTRE: in het *Hoogduytsch* HEDERICH: in het *Fransch* VELAR DE LA TORTELLE, of RAVENON: in het *Italiaansch* SENAPE SALVATICO, of ook RAPISTRO.

Vijf bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* bijzondere soorten; namentlijk:

I. RAPISTRUM VULGARE LUTEUM, of *gemeene geele Hederik*. II. RAPISTRUM VULGARE ALBUM, of *gemeene witte Hederik*. III. RAPISTRUM AQUATICUM, of *Hederik, groeyende in waterachtige plaatzen*. IV. RAPISTRUM MONOSPERMUM SEGETUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Hederik, voortkomende in 't Koorn, met een alleen zittend Zaad*. V. RAPISTRUM STELLATUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Hederik met Bladeren, Stars-wijze op de grond gespreyd*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, en matig gemestte aarde: een vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats; en matige vochtigheyd.

Aanwinning. Zijn van een teedere natuur. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Geeven gemeenelijk teegens de *Winter* volkomen *Zaad*, inzonderheyd bij goede tijden, en vergaan zeer schielijk. Moeten derhalven jaarlijks op nieuws, met een wassende Maan van *April*, weer gezayd; en konnen hier door *eeuwigdurend* gemaakt worden.

KRACHTEN.

Aart en deugden. *Dios. l. 2. c. 135.* DE *Hederik*, of *Rapistrum*, is warm en droog van aart; ook verdeelende, en dunmakende.

In Wijn gezoden, en daar van driemaal 's daags een Roemertje gedronken, brengt weer te regt alle *stijve en stramme Leeden*, veroorzaakt door koude. Daar meê gewasschen, maakt een zuyver *vel*, en neemt'er alle *vlekken* van wech. In Edik gekookt, en daar op gezweet, is goed teegens de *Pest*.

De *Bladeren*, bij andere kruyden in een Moesje gedaan, zijn aangenaam voor de *Maag*, en reynigen het *Bloed*. In een Salade gegeeten, hebben de zelve werking.

Het *Zaad*, warm en droog in den derden graad, gestoten, en met Wijn ingenomen, of in Wijn gekookt, *Dod. l. 13. c. 3.* en daar van gedronken, is goed voor het *Colijk*: drijft uyt de *winden des Buyks*; het *water der Blaas*; en opend de *verstoptheyd* van de *Milt*. Word ook van de Huyslieden gebruykt in plaats van *Mostart*.

De *Wortel* gedroogt, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* 's morgens en 's avonds met Wijn ingenomen, is goed voor een *alledaagsche Koorts*.

CCXII HOOFDSTUK.

ARRAGONSCHE MOSTAART.

Word dus in het *Neederlandsch* genoemd: in het *Latijn* SINAPI ARRAGONICUM: in het *Hoogduytsch* SENFF AUS ARRAGON: in 't *Fransch* SENEVE, of MOUSTARDE D'ARRAGON; en in het *Italiaansch* SENAVRO D'ARRAGONIA. Namen.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist welvoorziene grond: een warme, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Grond.

Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft teegens de *Winter* volkomen *Zaad*; en vergaat dan door *koude Reegenen*, *Rijp*, of ook van zelfs. Zaad.

Moet derhalven jaarlijks, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, weer op nieuws gezayd zijn, niet boven een stroobreedte diep in de aarde; ook hol en luchtig. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

ARragonsche *Mostaart*, of *Sinapi Arragonicum*, is warm en droog in den derden graad; en dun van deelen Aart en Deugden

Het *Zaad*, gelijk ander *Mostaardzaad*, tot spijzen gebruykt, doed de zelve *wel verteeren*, en geeft'er daarenboven een aangename smaak aan. Versterkt de *Maag*: verwekt *eetenslust*, en jaagt de *Winden* uyt.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, veroorzaakt drift tot het *echte werk*. Is goed teegens 't *Graveel*, de *Waterzucht*, *droogen Hoest*, en de *Engborstigheyd*. Verwekt der Vrouwen *Maandstonden*: doed gemakkelijk *Water lossen*: Versterkt het *Hoofd*; belet de *uytvalling des Hayrs*, en geneest de *gezwellen van de Keel*, als men'er meê gorgelt. deezer Arragonsche Mostaart.

Het *Zap* of *Nat*, uyt het gestotene *Zaad* geparst, met Candy-zuyker vermengt, en dan op de *Oogen* gestreeken, neemt de *donkerheyd* daar van wech, en maakt een *klaar Gezicht*.

CCXIII HOOFDSTUK.

OOGENTROOST.

Met deezen, en, mijns weetens, geenen anderen naam in 't *Neederlandsch* bekend. Word in 't *Latijn* geheeten EUFRASIA, EUPHROSINE, OCULARIS, en OPHTHALMICA: in 't *Hoogduytsch* AUGENTROST: in 't *Fransch*, na het *Latijn* EUFRASIE; en in het *Italiaansch* EUFRAGIA. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend; namentlijk: Vier onderscheydene soorten.

I. EUFRASIA OFFICINARUM VERA, of *opregte Oogentroost, in de Apotheeken gebruyklijk*. II. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. EUFRASIA FLORE LUTEO, of *Oogentroost met een geele Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Het EUFRASIA VERA, of *opregte Oogentroost*, groeyd geerne in een harde, zandige, dorre, slegte grond, op een opene, luchtige plaats. Bemind een matige vochtigheyd. Geeft in den *Herfst Bloemen*, Opregte Oogentroost.

en vergaat boven de aarde teegens de *Winter*. Noyt heb ik'er eenig rijp *Zaad* aan konnen verneemen: kan echter *vermeenigvuldigd* worden door de aangegroeyde en de aarde doorlopende *jonge Wortelen*, welke allerley ongeleegentheeden der *Winter* konnen uytstaan. Deeze worden met een wassende Maan in *May* of *Junius*, of terwijl de oude hare *Bloemen* vertonen, met een groot klomp daar aan zittende aarde uytgenomen, en verplant.

De drie andere soorten. Al de *drie* andere soorten beminnen een gemeene, zandige, ook kleyige en vochtige grond: zoo wel een schaduwachtige, als een opene, luchtige plaats. Geeven volkomen rijp *Zaad*; en vergaan teegens de *Winter*. Doch hare *Wortelen*, zomtijds de *Vorst* verdragen konnende, wassen wel in 't *Voorjaar* weer uyt, en sterven dan in de tweede *Zomer*. Worden alleenlijk *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert*, niet diep, in de aarde moet gelegt zijn.

KRACHTEN.

Dod. l. 2. c. 34. OOgentroost, of *Eufrasia*, is verwarmende in den eersten, verdrogende in den tweeden graad.

Tragus l. 1. c. 108. *Durantes hist. Plant. fol. 176.* Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn en Venkelwater ingenomen; of het uytgeparstte *Zap* der groene *Bladeren* met Wijn gebruykt, eenige weeken achter malkander; of de *Bladeren* gestoten, of ook in Wijn gekookt, en zoo van buyten op de *Oogen* gelegt, neemt van de zelve wech de *donkerheyd*, het *tranen*, de *zinkingen*, en andere *Oog-gebreeken*, door koude veroorzaakt, en versterkt zeer het *Gezicht*.

Matth. l. 4. c. 38. Het gedistilleerde Water hier van heeft 't zelve vermogen: desgelijks de groene *Bladeren*, in spijs of in drank gebruykt.

Fuchs. hist. Pl. c. 91. In Wijn gezoden, en 's morgens daar van gedronken, versterkt de *geheugenis*: is goed voor de *Geelzucht*; voor die de *Pokken* hebben, en zonder Wijn niet leeven mogen, wel daar op toe gedekt, en gezweet. Bads-wijze daar in gezeeten, heeft de zelve werking.

De *Bladeren* en *Bloemen* in Oly gezet; in de Zon een tijd lang gedistilleert, en dan met deeze Oly *ongeneeslijke Wonden* bestreeken, sluytze toe, en geneestze. neemt daarenboven wech de *pijn der Zijde*.

De *Bloemen* in Wijn gekookt, en 's morgens daar van een Roemertje gedronken, verdrijft der *Vrouwen bleeke en ongezonde verwe*.

CCXIV HOOFDSTUK.

BOEKWEYT.

Verscheyde namen.

AN ieder in *Neederland* met deezen naam wel bekend; word in het *Latijn* geheeten FAGO-PYRUM, FAGO-TRITICUM, en FRUMENTUM SARACENICUM; in 't *Hoogduytsch* HEYDENKORN: in 't *Fransch* BLED SARASIN, of DRAGEE AUX POURCEAUX: in het *Italiaansch* FRUMENTONE, of GRANO SARACINESCO.

Grond. Dit *Graan* bemind allerley slag van grond, het zij drooge, vochte, zandige, kleyige, vette of magere: een opene, luchtige, welgeleegene plaats: in 't begin veel Water, maar in 't laatste droogte. Blijft een jaar lang in 't leeven. *Bloeyd* in de *Zomer*. Geeft in den *Herfst* volkomen *Vrucht* of *Zaad*; en vergaat door een kleyne *Rijp*.

Aanwinning. Moet derhalven in ieder *Voorjaar*, met een volle Maan van *Maart*, of *April*, door *Zaad* weer *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden; 't welk niet diep, de aarde word aanbevolen; als 't eenigste middel, waar door de *aanwinning* kan geschieden. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de INDIAANSCHE WEYT.

KRACHTEN.

Dod. l. 16. c. 32. BOekweyt, of *Frumentum Saracenicum*, is warm en matig droog van aart. Op allerley wijzen gegeeten, doedze *gemakkelijk wateren*, en maakt een week Ligchaam.

Lonicer. l. 2. c. 285. Het *Meel* van het *Zaad*, zijnde de *Boekweyt* zelfs, met Melk of Water vermengt, en daar van Bry bereyd; of tot Koeken in een Pan gebakken, is bij veele een gemeene en aangename Spijs: niet al te zwaar om te verteeren; ook niet zeer verstoppend, maar lichtelijk na beneeden zakkende. Geeft echter geen groot, maar wel goed voedzel aan 't Ligchaam; en verwekt ook eenige windachtigheyd.

Camerar. l. 2. c. 16. Het gemeldde *Meel*, zijnde matig warm en vocht, in Melk gezoden, en plaasters-wijze gelegt op allerley slag van *vurigheyd* en *heete gezwellen*, verzacht de zelve.

Het *Zaad* de *Hoenderen* voorgeworpen, maaktze haast *vet*. Het zelve gestoten, en met Wijn gedronken, is goed voor de geene, welke van de *Gal* worden gequeld.

Tragus l. 2. c. 25. Het *Meel* vermengt met Roozewater, en warm opgelegt, neemt wech de *brand van de Longe*, de pijn der *Oogen*; en is goed voor de *beeten* van *giftige Gedierten*.

CCXV HOOFDSTUK.

PAERDSYZER.

Verscheyde namen.

ZYnde een zeer aardig *Gewas*, word dus in 't *Neederlandsch* genoemd, om dat des zelven *Zaad* eens *Paerds Hoefyzer* niet ongelijk is. In 't *Latijn* geheeten FERRUM EQUINUM: in het *Hoogduytsch* HUFFEYZENKRAUT, en in 't *Italiaansch* FERRO DI CAVALLO.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend, namentlijk:

I. FERRUM EQUINUM VULGARE, of *gemeen Paerdsyzer*. II. EQUINUM FALCATUM, of *met een gezikkeld Zaad*. III. FERRUM EQUINUM UMBELLATUM, of *met een Kroon*, welke soort FABIUS COLUMNA heeft geheeten CAPITATUM, of *Paerdsyzer met Hoofdjens*. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengt: een opene, vrije, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*, en vergaan dan van zelfs. Worden derhalven met een wassende Maan van *Maert* weer gezayd in een warme plaats, niet boven een stroobreedte diep. Deezer wijs konnenze ook alleenlijk *aangewonnen* worden. Aanwinning. Om het *Zaad* dies te eerder tot zijne rijpheyd te doen komen, wordenze dikmaal in een Pot aan de aarde bevolen. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van het WINDENDE PAERDSYZER.

KRACHTEN.

Dodon. in Addit. l. 18. c. 14. PAerdsyzer, of *Ferrum Equinum* (droog van aart; en bitter op de Tong) gestoten, en op de *Wonden* gelegt, zuyverd en geneest de zelve. Word ook zeer goed geoordeeld, in alle genees-middelen en dranken gemengt, welke men bereyd voor de geene die een zwaren val gedaan hebben; van binnen gequetst, of ook gebroken zijn.

Fabel. Eenige geloven, en willen andere wijs maken, dat wanneer een *Paerd slegts alleenlijk op dit Gewas komt* *Lobel. l. 2. fol. 95.* *te treeden, de Hoefyzers terstond zullen los worden*, en afvallen. Doch MATTHIAS DE LOBEL weerspreekt dit, en houd het voor een enkele *fabel*, als die de *Proef* hier van genomen, maar regt het teegendeel bevonden heeft.

CCXVI HOOFDSTUK.

FERULA.

Namen. En zeer schoone en voortreflijke *Plant*. Word, mijns weetens, van niemand anders, als alleenlijk dus, genoemd.

Twee soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* soorten bekend geworden; te weeten:

I. FERUIA MAJOR, of *groote Ferula*. II. FERULA MINOR LATIOR FOLIO, of *kleyne Ferula met breeder Bladeren*, als die van de andere; van zommige geheeten FERULAGO. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, welgemestte grond; een bequaamlijk ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Worden van naturen zeer oud. *Bloeyen* ieder twee jaren eens, en geeven in deeze koude Gewesten rijp *Zaad*.

Queeking. Konnen niet wel sterke *Vorst* of andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen; ten zij men haar in een Pot zet, en binnens huys brengt: of indien men haar buyten laat, in het begin of laatste van *November*, na geleegentheyd van de tijd, genoegzaam bedekt met drooge Turfmul, of oude Schoenmakers Run; dan pannen daar over legt, om niet nat te worden. In het laatste van *Maert* neemt men alles weer wech.

Aanwinning. Zelden worden ze *aangewonnen* door hare *Wortel*, maar meest *vermeerderd* door haar *Zaad*: het welk gemeenelijk niet boven een stroobreedte diep; hol en luchtig, in Potten gezayd moet zijn: niet alleen met een wassende Maan van *Maert* of *April*, maar ook van *September* of *October*, vermits het lang in de aarde blijft leggen.

Gommen van deeze Plant. Uyt deeze *Plant* vloeyd de *Gom*, genoemd SAGAPENUM, in *Perziën*. Die in *Africa* groeyd, brengt voort GOMMI AMMONIACUM. Die in *Syrien* wast, geeft een *Zap*, of *Gom*, geheeten GALBANUM. Het zijn drie verscheydene namen van *Gommen*, na de verscheydentheyd der Landen de zelve gegeeven, alhoewel ze komen van eeven de zelve *Plant*.

KRACHTEN.

Diosc. l. 3. c. 91. Ægin. l. 7. c. 3. HEt *Marg*, of inwendige *Pit* der groene *Steelen* deezer *Plant* (zijnde te zamentrekkende van aart) gedroogt, gestoten, en met Wijn ingenomen, stopt allerley *Buykloop*, en de *Bloedgang*. Is zeer dienstig voor de geene die *Bloed spouwen*; en voor die van *Adderen* of *Slangen* zijn gebeeten. In de *Neus* gestoken, doed het *Bloeden* ophouden.

De *Bladeren* worden zeer begeerig van de Ezelen gegeeten, maar dooden alle ander Vee.

Gal. lib. Simp. 8. Het *Zaad*, verwarmende, en dun van deelen, gedroogt, gestoten, en met Wijn ingenomen, verdrijft de *pijn* en *krimping des Buyks*. Belet ook het *oprispen van de Maag*.

Mesues lib. Simp. labor. Solzen. c. 19. De *Gom*, genoemd *Sagapenum*, is warm in den derden, en droog in den tweeden graad. Gestoten, en daar van een *Drachma* met een weynig Mastik in Wijn ingenomen, is goed voor de *beeten* der *giftige Dieren*, maakt een open Ligchaam: jaagt door de *Stoelgang* uyt alle *slijmerige* en *taye vochtigheeden*; de *Gal*, en 't *geele Water*. Reynigt het *Hoofd*; en is dienstig teegens de *Hoofdpijn*; *vallende Ziekte*; *Kramp*, *Diosc. l. 3. c. 95.* *Lamheyd en spanning der Zeenuwen*; *Borst-smerten*, *verouderden Hoest*. Neemt ook wech de *verstoptheyd* en *hardigheyd* van de *Milt*, en de langdurige *Koortzen*.

Met Honigwater gedronken, verwekt de *Maandstonden*; en jaagt uyt de *doode Vrucht*. Op vuur gelegt, en de rook van onder ontfangen, is goed voor de *opstijging der Moeder*. *Ruell. l. 3. c. 53.*

In Edik geweykt, en opgelegt, verteerd, doed scheyden, en verdrijft alle *harde* en *koude Gezwellen*.

Met *Zap* van Ruyt vermengt, en in de *Oogen* gedaan, maakt een *klaar Gezicht*, en neemt wech alle onzuyverheyd van 't zelve. Belet daarenboven de *uytvalling des Hayrs*, daar meê bestreeken zijnde. *Durantes Herb. fol. 184.*

De *Gom*, geheeten *Ammoniacum* (ook warm en verdrogende, verdeelende, rijp en week makende) gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn gebruykt, verwekt *Stoelgang*. Drijft uyt alle *koude en taye Fluymen*: opend de *verstoptheyd* van de *Borst* en *Longe*: is goed voor het *Podagra*; de *vallende Ziekte*, en de *pijn der Heupen*. Met Honig vermengt, of met Garstewater genuttigt, verdrijft de *Hoest*, en zuyverd de *Borst*. Geneest daarenboven een *verstopte Milt* en *Lever*. Drijft uyt de *doode Vrucht*, en doed gemakkelijk *Wateren*. Vermag voorts alles wat van de *Sagapenum* is gezegt. *Serapio de Temp. Simp. cap. 258.* *Renodaus de Mat. Med. c. 5. sect. 7.*

Het *Galbanum*, is van de zelve natuur, warm in 't begin van den derden graad, en droog in den tweeden; zoo dat de eene *Gom* wel in plaats van de andere mag gebruykt worden. Met Myrrhe in een week Ey, of in een Ablaat ingenomen; of ook met Wijn gedronken, geneest een *ouden Hoest*; een *korten Adem*; de inwendige *Breuken*; en de *Kramp*. Weerstaat alle *vergif*. Verwekt de *Maandstonden*. Drijft uyt de *doode Vrucht* en *Nageboorte*: ook het *water der Blaas*. *Galen lib. Med. Simp. 8.*

Met Edik en Salpeeter vermengt, verdrijft de *vlekken des Aangezichts*. Als ze gebrand word, verjaagt ze door haren rook en reuk alle *giftige Dieren*. Op de Navel gelegt, herstelde ze de *verrukte Moeder* weer in hare plaats. Doed voorts alles wat van 't *Sagapenum* en *Ammoniacum* is gezegt. *Camerar. l. 3. c. 48. Dodon. in Addit. lib. 10. c. 27.*

CCXVII HOOFDSTUK.

INDIAANSCHE VYGE.

Oo wel een wonderlijk als een beziens-waardig *Gewas*, word in 't *Neederlandsch* dus genoemt na de gedaante der *Vrucht*. In 't *Latijn* geheeten FICUS INDICA, of OPUNTIA: in 't *Hoogduytsch* INDIANISCHE FEIGE; en in 't *Italiaansch* FICO D'INDIA. *Namen.*

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk: *Vier onderscheydene soorten.*

I. FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA, of *groote breed-bladerige Indiaansche Vijge*. II. MAJOR ANGUSTIFOLIA, of *groote Indiaansche Vijge met smalle Bladeren*. III. MEDIA, of *middelbare Indiaansche Vijge*. IV. FICUS INDICA MINOR, of *kleyne Indiaansche Vijge*. Al deeze soorten zijn van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede luchtige aarde, bestaande uyt twee deelen gemeene grond, twee deelen Mol uyt van binnen verdorvene Boomen, een deel oude Paerdemist, een deel kleyn-gewreevene een-jarige Hoenderdrek, en een deel Zand daar geen zoutigheyd bij is, *Grond.*

wel

OPUNTIA MAIOR
ANGUSTIFOLIA.

wel onder malkander gemengt: een warme, vrije, genoegzaam ter Zon geleegene plaats, voor alle *Ooste*-en *Noorde-winden* beschut; en weynig water. Moeten derhalven zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfst*, beyde voor veele, en voor koude *Reegenen* voorzichtig gewagt worden en nauwkeurig gedekt, vermitsze anders lichtelijk verrotten; welk verderf zich echter niet eerder vertoond, als in *Januarius*, *Februarius*, of *Maert*; eerst met *zwarte stippelen* op hare *Bladeren*: ook met een weynig verandering hier en gintsch van de natuurlijke *groenheyd* op de zelve; maar daar na hoe langer hoe meerder.

Plaats. Moeten gewagt zijn voor te veel Water.

Zijn van een zeer teederen aart, zoo dat ze geene koude, noch de minste *Rijp* konnen verdragen. Moeten derhalven altijd, in Potten of houte Bakken geplant, en boven droog gehouden zijnde, in 't laatste van *September* binnens huys gebragt worden op een warme plaats; om hoog, en niet op de Vloer gezet, niet verre van den Oven, in welke gevuurd word. Gedurende de gantsche *Winter* mag men haar noyt de alderminste druppel water geeven, noch koud noch warm: ook haar niet weer buyten stellen, voor ten halven of in 't laatste van *April*, na geleegentheyd van de tijd, met een zoete Lucht, en aangename Reegen. Dan noch moet men haar wel nauw wagten voor *koude nagten* en *hayrige winden*.

Hoe men haar moet waarneemen,

Als men ze nu op de gehoorde wijze binnens huys heeft gebragt, moet men door de geheele Maand *October*, wanneer het goed Weêr is, de Vensteren bij dag, en ook in het eerste wel bij nagt, open laten, op dat ze Zon en Lucht mogen genieten, maar daar na niet meer.

en verzorgen.

Men stookt ook vuur in den Oven; voor de eerstemaal, met den eersten *November*, om den tweeden dag een weynig: daar na, als 't kouder word, ieder dag; en noch kouder, dagelijks twee- of driemaal, op dat de *Vorst* niet binnens huys mogt komen door te dringen; te weeten, 's morgens om zeeven, 's middags ten een, en 's avonds ontrent ten zes, zeeven, of agt uuren, na tijds gesteltenis. Wanneer nu de Maand *Februarius* is aangekomen, word het vuuren weer verminderd, na gelijkmatigheyd dat men 't eerst vermeerderd heeft, tot op den agtsten of tienden *Maert*, ontrent welke tijd men geheel van het stooken aflaat, en de Vensteren, bij goed helder Weêr, over dag wederom opend, op datze allenxen de Lucht weer gewoon mogten worden. Dit duurd gemeenelijk tot op den eersten *April*; wanneer men de gemeldde Vensteren dag en nagt laat openstaan, tot dat ze weer buyten worden gesteld. Op deeze wijze kan men ze een lange tijd goed bewaren, en tot een verwonderens-waardige hoogte doen opschieten.

Gedurende de geheele Winter.

De FICUS INDICA MEDIA ET MINOR, of *middelbare en kleyne Indiaansche Vijg*, bloeyen niet alleen ieder jaar, maar geeven ook groene *Vruchten*; doch die nimmermeer in deeze Gewesten hare rijpheyd bekomen: worden in de tweede *Zomer* rood-verwig, en vergaan al langzaam.

Middelbare en kleyne Indiaansche Vijgen.

De FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA ET ANGUSTIFOLIA, of *groote breed- en smalgebladerde Indiaansche Vijgeboom*, hebben noyt bij mij, noch (mijns weetens) ergens anders in deeze *Neederlanden Bloem* of *Vrucht* gedragen, behalven alleen in 't jaar 1669., wanneer ze eenige weynige *Vruchten* en *Bloemen* te voorschijn bragten. In warmer Landen geeven ze gewoonlijk beyde. Echter worden ze, en dat alleenlijk, *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare *kluchtige Bladeren*; welke men in hare te zamenvoeging half afsnijden en half afbreeken moet; vermits het afgebrookene deel veel eerder en bequamer *Wortelen* vat.

Groote breed- en smalgebladerde Indiaansche Vijgeboom.

Aanwinning

Men steekt ieder *Blad* tot ontrent op, of een weynig over de helft, in een groote Pot, gevuld met de voor heenen beschreevene aarde, teegens de volle Maan in de Maand *May*, zonder eenig Water daar bij te doen. Want hoe warmer zij gesteld, en hoe droger zij gehouden worden, hoe beeter en vaster *Wortelen* zij maken.

door hare Bladeren.

Daar uyt groeyen dan, noch dien zelven *Zomer*, een, twee, drie, of ook wel meerder *Bladeren*, niet alleen boven, maar ook wel ter zijden uyt, onder, of uyt het midden: welke men al te zamen, om een goede *Plant*, of *Boom*, te bekomen, alsze ruym een vingerlid zijn uytgewassen, doch eerder niet, zachtjens met de vingeren moet afstoten, behalven een of twee, boven aan, die men laat zitten. Uyt deeze schieten in het volgende jaar weer nieuwe voort; en vertonen eyndelijk een *wonderbaarlijk Gewas*, bestaande uyt *enkele Bladeren*: alhoewel ze ook, door ouderdom hare gedaante verliezende, met'er tijd *houtachtig* worden. Bij mij zijn ze tot agt, ja neegen voeten hoogte opgeklommen, met hout ondersteund, en daar aan vast-gemaakt zijnde. Want weegens de groote zwaarte der *Bladeren* konnen ze gantschelijk niet opgeregt of van zelfs staande blijven: zouden derhalven, zonder dit hulpmiddel, zich altijd na beneeden buygen, en daar door lichtelijk gebroken worden.

Wonderlijkheyd van dit Gewas, bestaande uyt enkele zeldzame Bladeren, en hoog opgewassen.

De *Bladeren* van de OPUNTIA MAJOR ANGUSTIFOLIA, of *groote smalgebladerde Indiaansche Vijgeboom*, zijn doorgaans niet meer als een voet, wat meer of minder, lang; een vinger, duym, of daar ontrent dik, boven een hand, of ook wel meerder, breed; gaande na het midden een weynig inwaarts; zoo dat ze daar ten naasten bij de gedaante van een *Hert* vertoonen: doch onder is de breedste van niet meer dan twee vingeren; ook zomtijds, door hare smalte, gelijk als geheel rond. De verwe is Gras-groen, een weynig blinkende, en rondom voorzien met eenige verheevene kleyne *Knopjens*; beneeden-waarts dichter, als na boven of in het midden, bij malkander gesteld. Waar uyt tamelijk lange, dunne, en zeer scharpe witte *Doorntjens* voortschieten: ook hier en daar te voorschijn worden gebragt de jonge *Bladertjens*; eerst uytkomende de bruynverwige en een weynig ruygachtige dikke *Knopjens*, bestaande uyt kleyne, langwerpige, en voor spits toegaande *Bladertjens*, hebbende de gedaante van een smal *Huyslook*; doch daar na, als het *Blad* toeneemt, hoe langer hoe kleyner, ook dan groen-verwiger wordende.

Groote smalgebladerde Indiaansche Vijgeboom.

Bladeren.

Daar teegens zijn de *Bladeren* van de OPUNTIA *sive* FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA, of *groote breedgebladerde Indiaansche Vijgeboom*, wel de helft grooter, dikker, en onder zoo wel als boven breeder; doch van de zelve gedaante, verwe, en ook met *doornen* voorzien.

Groote breedgebladerde.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van de *Indiaansche Vijg*, of *Ficus Indica*, door-gesneeden, en warm gemaakt; dan op de *Borst* gelegt, helpt en verlicht de geene, die in de zelve *gequetst* zijn; of, 't zij door vallen of door slagen, een of meer *Ribben gebrooken* hebben. neemt ook wech de brand der *Bloedvinnen*, en meer andere *hitzige Gezwellen*, en alle *vuurigheyd*. Verzacht daarenboven de *smerten aller Leeden*.

Durantes hist. Plant. fol. 186.

Het uytgeparste *Zap* der *Bladeren* in en op de *Wonden* en *oude Zeeren* gedaan, verkoeld, en geneest de zelve.

De *Vruchten* bekomen in deeze Landen noyt hare rijpheyd; doch in hare geboorte-plaatzen zijn ze zeer lieflijk en aangenaam van smaak: worden derhalven van de Inwoonders zeer begeerlijk gegeeten. Het *Zap* verwd niet alleen de handen der geene die ze gebruyken, maar geeft ook het *Water der Blaas* een *Bloedroode verwe*, doch zonder eenige ongeleegentheyd der eeters.

Plin. l. 21. *c.* 17. *Dodon. in Addit. l.* 28. *c.* 21.

CCXVIII

CCXVIII HOOFDSTUK.

INDIAANSCHE DOORNAPPEL.

Een wonderbaarlijk Gewas.

IS een *zeldzaam* en *wonderbaarlijk Gewas*, zijnde veel-hoekig; rond, gelijk als uyt veele *Bladeren* (van verwe en substantie eens *Indiaanschen Vijgs*, genoemd OPUNTIA, of FICUS INDICA, waar van in 't bovenstaande *Hoofdstuk* is gehandeld) te zaam-gegroeyd, en in 't ronde konstig begaafd met zeer veel scharpe *Stars-wijze* voortkomende *Doornen*; ook plat op de aarde leggende. Is ontrent twee voeten en een vierendeel in 't ronde dik, boven wat smaller, en aldaar stomp-rond toelopende. De hoogte is van ontrent agt vingeren breedte. Is voorzien met tamelijk sterke *Wortelen*, van onder uyt haar ligchaam voortschietende. Werd in het *Neederlandsch* genoemd INDIAANSCHE DOORNAPPEL: in 't *Latijn* POMUM SPINOSUM OPUNTIATUM; ook van zommige geheeten ECHINO-MELOCACTOS; van de *Italianen* POMO SPINOSO OPUNTIATO.

Namen.

Grond. Zij bemind een zandige goede aarde, met een weynig Mol der verrotte Boom-bladeren en een-jarige kleyn-gewreevene Hoenderdrek doormengd; een warme, vrije, wel-geleegene plaats; voor koude Ooste- en Noorde-winden genoegzaam beschut. Is zeer teeder van aart, en kan de lucht deezer *Neederlanden* niet wel verdragen.

Hoedanig, beyde in de Zomer. Werd derhalven met een wassende Maan van *May* in een Pot geplant, en, zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfst*, voor veel Reegen gewagt. Kan op geenerley wijze koude nagten of *Rijp* uytstaan, ook na den vijftienden *September* niet de alderminste vochtigheyd lijden. Moet ter dier oorzaak in 't laatste deezer Maand binnens huys werden gebragt op een bequame plaats; en om hoog gesteld; op dat ze door de opene Vensteren tot den twintigsten van *October*, of daar ontrent, niet alleen de lucht, maar ook de Zonnestralen mogt genieten; en na dien tijd de warmte des vuurs door een yzeren Oven: eerst om den tweeden, vervolgens ieder dag daar in stokende; maar als 't kouder werd, dagelijks twee- of driemalen; te weeten, 's morgens om zeeven, 's middags om een, en 's avonds ten zes of zeeven uren. Als nu de Vorst voorbij, en de lucht wat zagter geworden is, doet men in 't laatste van *Maert* de Vensteren bij dag een weynig open, doch geenzins 's nagts; om haar allenxen weer aan de lucht te doen gewennen; daar na warmer geworden, zet men ze ook 's nagt op. Doch niet voor in 't laatste van *April*, of 't begin van *May*, met een aangename lucht en zoete Reegen (vermits ze dan droog is, en door de geheele *Winter* geen water heeft mogen genieten) weer buyten de Zonnestralen voorgesteld; dan noch wel gewagt, en voorzichtig gedekt voor *koude nagten* en *hayrige winden*.

en in de Winter, waar te neemen;

en verrigt. Deeze zeer beziens-waardige *Plant*, op zoodanig een wijze als nu gezegt is gequeekt en waargenomen, is bij mij drie jaren lang goed gebleeven, doch verging in 't vierde, door een onverwagte verrotting van onder. Had in deeze koude Gewesten noyt *Bloem* te voorschijn gebragt, veel min *Vrucht*, of *Zaad* (waar door ze alleenlijk kan *vermeenigvuldigd* werden) onaangezien deeze, *Anno* 1654. nieuwelijks uyt *America* gebragt, en mij door den Schipper HENRIK BARENDSZ vereerd, was vercierd met twee *Vruchten* (de voor-gedagte *Indiaansche Vijgen* niet ongelijk) ook met half verdorvene *Bloemen*, gelijk de hier neevens-gaande FIGUUR genoegzaam aanwijst. De verwe was niet geel, gelijk die van de gemelde *Indiaansche Vijg*, maar roodachtig. Doch de eene *Vrucht*, welke de grootste was, had zijne *Bloem* verloren, en was van binnen met *Zaad* gevuld.

Vruchten.

Bloemen.

KRACHTEN.

DE *Indiaansche Doornappel*, of *Pomum Spinosum Opuntiatum*, is verkoelende van aart. In stukken gesneeden, en gelegt op de *Roos*, op alle *hitzige Wonden*, en *vuyle Gezwellen*, ook aan *vuurige Apostematien*, neemt de brand daar van wech; zuyverd en geneest ze. Deugden

Een *Drachma* der gedroogde *Wortel* gepulverizeert, of het uytgeparste *Zap* met Rhijnsche Wijn ingenomen, is goed voor het *Graveel*, en een *hittige Leever*. Neemt wech de brand der *Nieren*, van de *Blaas*, en doet gemakkelijk *wateren*. des Doornappels

't Gemelde *Zap* verdrijfd ook de *roodheyd des Aangezigts*, desgelijks de *Puysten* en *Vlekken* van 't zelve, daar op gestreeken zijnde. Daarenboven de *roodheyd* en *blauwe plekken der Oogen*. in de Geneeskonst.

CCXIX HOOFDSTUK.

RUERKRUYD.

GEmeenelijk in 't *Neederlandsch* zoo genoemd volgens 't *Hoogduytsche* woord RUHR en ROT RUHRKRAUT, zoo veel als *Loop-* en *Roodeloop-kruyd*, wijl 't zonderling zeer teegens deeze Quaal werd gepreezen. In het *Latijn* geheeten FILAGO IMPIA (om dat hare jonge *Bloemen* hoger dan de *oude* opschieten, en de zelve verdrukken) ook CENTUNCULUS: in *Italiaansch* GNAPHALIO, FILAGO, en CARTAFILAGO. Oorsprong des Naams. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk, Vier onderscheydene soorten.

I. FILAGO MAJOR, of *groot Ruerkruyd*. II. FILAGA MINOR, of *kleyn Ruerkruyd*. III. MINIMA, of *alderkleynste*. IV. FILAGO LUSITANICA, of *Portugalsch Ruerkruyd*: al te zamen van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en matig gemeste grond: een vrije, luchtige, wel-geleegene plaats, en weynig water. Grond.

Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven voor de *Winter* volkomen *Zaad*, en werden dan door een kleyne *Rijp* van 't leeven beroofd. Moeten derhalven in elk Voorjaar, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd des tijds, op nieuws werden gezayd, nauwlijks een stroo-breed diep; hol en luchtig. Hier door konnen ze alleenlijk aangewonnen werden. Dikmaal komen ze uyt haar neer-gevallene *Zaad* genoeg van zelfs voort. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van GNAPHALIUM. Zaad. Aanwinning.

KRACHTEN.

RUerkruyd, of *Filago*, is verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. Aart.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens, eenige dagen agter malkander, een Roemertje gedronken, stopt alle *Buykloop*, 't rood *Melizoen*, en de *onnatuurlijke Vloeden* der Vrouwspersonen. Fuchs. Hist. Pl. cap. 81.

Het *Kruyd* gestoten, vierentwintig uren lang in Oly geweykt; dan gezoden, en op de *blauw-gestotene* en *geslagene plekken* gelegt, geneest dezelve. Lobel lib. 1. fol. 566.

Het uytgeparste *Zap* met Wijn en Melk vermengd, en daar meê gegorgeld, is goed voor de *Squinantie* en andere *Keel-gezwellen*. Plin. lib. 24. cap. 19.

Het *gedistilleerde Water* deezer *Plant* werd zeer goed gehouden tegens de *Kanker in de Borsten*; dagelijks een doek daar in nat gemaakt, en op de quaal gelegt. Dod. l. 3. cap. 14.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, of de *Bladeren* gestoten, Durant.

Hist. Pl. fol. 214. gestoten; dan op *oude Zweeringen* en *vuyle opene gaten* gelegt, of gestroyd, werd zeer gepreezen.

CCXX HOOFDSTUK.

FILIPENDULA.

Namen. DUs genoemd in 't *Latijn*, *Italiaansch*, en *Neederlandsch*; doch in deeze laatstgemelde Taal ook wel ROODE STEENBREEK, werd in 't *Fransch* al meê FILIPENDULE geheeten; in 't *Hoogduytsch* ROT STEINBRECH.

Vijf onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vijf* bijzondere soorten; namentlijk:

I. FILIPENDULA OFFICINARUM VULGARIS, of OENANTHE, *gemeene Filipendula*, in alle Apotheekers Winkelen gebruykelijk. II. ANGUSTIFOLIA, of met *smalle Bladeren*. III. MONTANA, of *Berg-filipendula*. IV. FILIPENDULA BULBOSA LUSITANICA, of *Portugalsche Filipendula met een Bol-wortel*. V. FILIPENDULA VIROSA, of OENANTHE APII FOLIO VENENOSA, of *vergiftige Filipendula*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, welgemestte grond: een warme, vrije, wel-geleegene plaats, en tamelijk veel Reegen. Vergaan niet haastig, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen ook reedelijk wel *koude* verdragen, neevens allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* zeer aardig en vermakelijk; doch geeven niet anders, als bij goede, drooge, warme Zomers, rijp *Zaad*. (Bloem. Zaad.)

Aanwinning. 't Welk met een wassende Maan van *April*, of ook wel van *October*, in een Pot aan de aarde werd bevolen. Hier door werden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*: dan ook noch door hare aangegroeyde *Jongen*, welke men met de zelve *Aprilsche* Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Durant. Hist. Pl. fol. 188. DE *gemeene Filipendula*, of *Filipendula Officinarum vulgaris*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden Graad; maar de Wortel in den derden: daarenboven openende, afvagende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Diosc. l. 3. cap. 135. Lonicer. l. 2. c. 284. Lusit. l. 5. enarr. 5. Tragus lib. 2 c. 122. Ægin. lib. 7. cap. 3. De *Wortelen* en *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een *Drachma* van de gedroogde *Wortel* met Wijn ingenomen, of in eenige Spijzen genuttigd, helpt de geene, welke *zwaarlijk haar Water konnen maken*. Is goed teegens de *koude Pis*, de *vallende Siekte*, *Hoofd-swijmeling*, *Colijk*, *Buyk-krimping*, en *Engborstigheyd*. Versterkt de *Maag*: neemt de *Winden* uyt dezelve weg: drijft verwonderlijk af de *Steen*, 't *Graveel*, alle slijmerigheyd uyt de *Blaas*; ook de *Nageboorte*. Geneest allerley gebreeken, welke haren oorsprong neemen uyt koude of vochtigheyd; desgelijks de *Geelzugt*.

Lobel. l. 1. fol. 893. De *Filipendula Virosa*, ook genoemd *Oenanthe Apii folio Venenosa*, of *Filipendula met Bladeren van Eppe*, of *Peeterselie*, is zeer quaadaardig en schadelijk. Alleenlijk een stukje van de Wortel gegeeten, of de Bladeren in eenige Spijze gebruykt, brengen den Mensch terstond om 't leeven; gelijk de ervarentheyd dikmaal heeft geleerd; en daar van noch onlangs geleeden een Voorbeeld is gezien.

Giftigheyd der Filipendula met Bladeren van Peeterselie, en beklaaglijk Voorbeeld. Zeeker *Doctor* in de Geneeskonst, en een *Chirurgijn* in 't jaar 1677. binnen 's *Gravenhaag* bij geval in een *Thuyn* komende, en deeze *Plant* voor een *soort van Peeterselie* aanziende, wilden de *kracht* en *werking* daar van onderzoeken. Sneeden derhalven elk een stukje van de *Wortel*; knauwden ze, en aten ze op. Dit bequam haar zulker wijs, dat de *Chirurgijn* noch dien zelven avond; de *Doctor* 's anderendaags 's morgens ontrent ten neegen uren in groote *ellende de Geest gaf.*

CCXXI HOOFDSTUK.

WATER-FILIPENDULA.

NIet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook WATER-OENANTHE genoemd. In het *Latijn* en *Italiaansch* FILIPENDULA AQUATICA, of OENANTHE PALUSTRIS. Is een meedesoort van de voorgaande. (Namen.)

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere geslachten, te weeten:

I. OENANTHE PALUSTRIS TENUIFOLIA, of *Water-filipendula met smalle Bladeren*. II. OENANTHE AQUATICA APII FOLIO, of *Water-filipendula met kleyne Bladeren*, als van *Peeterselie*; doch die van de *Cicuta*, of *dolle Kervel*, veel gelijker; echter niet zoo groot, en gemeenelijk bleeker van verwe.

Beschrijving der Oenanthe met Bladeren van Peeterselie. Schiet met een tamelijk-dikke, ronde, uyt den bleek-groenen blauwachtige, en van binnen holle *Steel* op ter hoogte van twee, drie, ook wel van vier voeten, na geleegentheyd dat de aarde wel gebouwd en gemest is; ook na dat 't veel of weynig reegend. Deeze *Steel* verdeeld zich boven in veele *zijde-takjens*, aardig in 't ronde geschikt; waar aan voort-komen kleyne *Bloemtjens*, kroons-wijze veelvoudig, en daar na een rond, bleek *Zaad*. Beyde deeze soorten zijn van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, luchtige en vet-gemestte grond: een wel-geleegene plaats, en veel water. Konnen, ter oorzaak van haren harden aart, sterke *Vorst*, en allerley ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Blijven eenige jaren lang in het leeven. Geeven ieder Zomer *Bloemen*, doch zelden rijp *Zaad*. (Bloemen. Zaad.)

Aanwinning. Werden echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Jongen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Dod. lib. 20. c. 11. DE *Filipendula Aquatica*, of *Water-filipendula*, is verwarmende en verdrogende in den eersten Graad.

Lobel. l. 1. fol. 894. Zoo wel de *Wortelen* als de *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van 's morgens, eenige dagen agter malkander, een Roemertje gedronken, doed gemakkelijk *Water lossen*. Drijft het *Graveel* voort: verwekt de *Maandstonden*: jaagd de *doode Vrucht*, en de *Nageboorte* af.

CCXXII HOOFDSTUK.

WILDE HANEKAM.

Namen. IN het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige RATELEN geheeten. In 't *Latijn* CRISTA GALLI, of ook ALECTOROLOPHOS, en in 't *Hoogduytsch* RODEL.

Twee bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *twee* bijzondere soorten bekend; namentlijk:

I. CRISTA GALLI FLORE LUTEO, of *wilde Hanekam met een geele Bloem*. II. CRISTA GALLINACEA FLORE PURPUREO, of *wilde Hanekam met een purpure Bloem*; die ook van veele werd genoemd FISTULARIA, en PEDICULARIS.

Zijn beyde niet van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wilde Hanekam met een geele Bloem.

Het CRISTA GALLI FLORE LUTEO, of *wilde Hanekam met een geele Bloem*, bemind uyt eygener aart een dorre, magere, en zandige plaats. De *Wortel* moet gedurig in 't donker zijn door een altijd blijvende schaduw van een niet hoog wassend Gras: kan anders, geerne groeyende in een opene en luchtige plaats, de hitte der Zon niet verdragen. Blijft niet langer als eene *Zomer* in 't leeven. Lieft zoo wel veel Water, als groote droogte. Geeft teegens of in den *Herfst* rijp *Zaad*, en versterft daar meê. Word derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, weer gezayd, niet diep, in de voor-gemeldde grond. Komt ook, door het neergevallene *Zaad*, van zelfs overvloedig genoeg op. Hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden.

Aanwinning.

Wilde Hanekam met een purpure Bloem.

Het FISTULARIA, of CRISTA GALLI FLORE PURPUREO, dat is, *wilde Hanekam met een purpure Bloem*, bemind een slegte, gemeene, ongemestte, zandige, doch liever een luchtige, holle, vochtige, veenige grond. De *Wortel* wil gedurig omschaduwd zijn met natachtig Mos, of kleyn Gras; op dat ze door de heete Zonnestralen niet beroofd mogt worden van hare natuurlijke vochtigheyd. Door het gemeldde middel blijft ze in een goede staat. Maar deeze belommering, en ook aarde, missende, moet ze binnen weynig tijds vergaan, gelijk men lichtelijk kan bemerken, wanneer men ze met een goede klomp aarde uytgraafd, en in een goede grond verplant. Bemind ook een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, maar gantsch geen vettigheyd. Blijft twee, of ook drie jaren in 't leeven. Kan felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. *Bloeyd* in 't tweede jaar: geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*, en versterft daar meê.

Aanwinning.

Moet derhalven, op de voorgemeldde tijd, en met de genoemde Maan, of ook in *October*, in een Pot, niet diep, ieder jaar weer gezayd worden. Komt ook, door 't neergevallene *Zaad*, van zelfs genoeg op, en word deezer wijs *aangewonnen*.

KRACHTEN.

Aart.

DE *wilde Hanekam met een geele Bloem*, of *Crista Galli flore luteo*, is verkoelende en verdrogende, ook een weynig te zamentrekkende van aart.

Lobel. l. 1. fol. 626.

Het *Zaad* gestoten, en in de *Oogen* gedaan, of het gestotene *Zaad* met Rozewater gemengt, en op de *Oogen* gelegt, gelijk zommige willen, neemt der zelver *gebreeken*, ook de *roodigheyd* en *vuurigheyd* wech. De *Hoenderen* te eeten gegeeven, maakt haar zeer moedig om te vegten.

Dod. l. 18. c. 27.

De *wilde Hanekam met purpure Bloemen*, of *Crista Galli flore purpureo*, anders *Fistularia*, ook koud, droog, en te zamentrekkende van aart, gekookt in sterke Fransche Wijn, en daar van gedronken, geneest de *Fistelen*, of *lopende Gaten*, ook allerley holle en onzuyvere *zeeren*. Stopt daarenboven alle *Vloeden* des Ligchaams, en doed de *Maandstonden* ophouden.

Het *Zaad* fijn gestoten, gepulverizeert, en in de *Oogen* gedaan, maakt de zelve helder en klaar; 't *Gezicht* versterkende.

Taber. l. 2. c. 85.

Als dit *Gewas* van de *Beesten* word gegeeten, doed het *Luyzen* op hare huyd groeyen, waar van daan het ook de naam van *Pedicularis*, of *Luyskruyd* heeft bekomen.

CCXXIII HOOFDSTUK.

FLUWEELEBLOEM.

Namen.

DUs in 't *Neederlandsch*, en dan ook noch TUNISBLOEM geheeten. In 't *Latijn* FLOS TUNETANUS, of FLOS AFRICANUS, om dat ze eerst in deeze Landen is gebragt uyt TUNIS in AFRICA. In 't *Hoogduytsch* INDIANISCHE BLUM, of ook INDIANISCHE NAGELEIN: in 't *Fransch* OEILLETZ D'INDE: in het *Italiaansch* FIORE AFRICANO, ook GAROFANO INDIANO.

Verscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart verscheydene soorten bekend, van welke de *grootste* met de naam van FLOS AFRICANUS, of *Africaansche Bloem*, de *kleynste* met dien van FLOS TUNETANUS, of *Tunis Bloem*, onderscheyden worden; namentlijk:

Van welke hier tienderley worden aangeweezen.

I. FLOS AFRICANUS MAJOR FLORE AUREO PLENO, of *groote Fluweel-*, anders *Africaansche dubbele Bloem, met een goud-geele verwe.* II. FLORE LUTEO PLENO, of *met een gemeene geele dubbele Bloem.* III. FLORE PLENO ODORATO, of *met een welriekende dubbele Bloem.* IV. FLORE PLENO FISTULOSO, of *met een dubbele Bloem*, welker *Bladeren* boven breed-rond, en geheel hol zijn, na de gedaante van *Trompetten*, *Fluyten*, of *Orgelpijpen*: 't geen een aardige aanschouwing geeft. V. FLORE SIMPLICI, of *met een enkele gemeene Bloem.* VI. FLORE SIMPLICI FISTULOSA, of *met een enkele Bloem*, gesteld als *Orgelpijpen.* Voorts: VII. FLOS TUNETANUS FLORE LUTEO PLENO, of *enkele geele Fluweel-*, anders *Tunisbloem*, welke men ook heeft gegeeven de naam van FLOS AFRICANUS MINOR, of *kleyne Africaansche Bloem.* VIII. FLOS TUNETANUS FLORE E LUTEO ROBESCENTE PLENO MAJORE, of *groote geel en roode dubbele Tunisbloem.* IX. E LUTEO RUBESCENTE PLENO MINORE, of *dubbele kleyne geel- en- rood bonte Tunisbloem.* X. FLORE SIMPLICI, of *met een enkele Bloem.* Van welke die met de *enkele Bloemen* wech geworpen, en alleen de *dubbele*, als de schoonste, gehouden worden, om *Zaad* van te winnen. Al deeze soorten zijn van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, met twee-jarige Paerde- en Koeyemist wel-voorziene grond: een warme, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en veel Reegen. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. *Bloeyen* de meeste tijd door zeer schoon: geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en worden dan door een kleyne *Rijp* van 't leeven beroofd.

Aanwinning.

Moeten derhalven met een volle Maan van *Maert* op nieuws, zeer hol en luchtig, niet diep, gezayd zijn, op dat ze, opgekomen zijnde, mogen blijven staan. Moeten anders opgenomen, en als ze de hoogte van ruym een vingerlid hebben gekreegen, met een volle Maan verplant, en terstond met een weynig water begoten worden.

Hoe men het beste Zaad moet winnen.

Het beste *Zaad* word gewonnen van een *dubbele Hertbloem*, welkers *Plant* van onder af tot aan de bovenste top word opgesnoeyd; zoo dat'er ten hoogsten niet meer als vier of vijf *Knoppen* of *Bloemen* aan blijven. Van deeze is de middelste de alderbeste, en het *Zaad* daar van bevind men zeer krachtig. Eevenwel komen'er uyt voort beyde *enkele-* en *dubbele Bloemen*. Het onderscheyd kan men bemerken, als de *Knop* zich een weynig geopend heeft. Want als men'er dan in ziet, word men gewaar, of *puntige Knopjens*, of zulke, die van binnen *hol* als *Orgelpijpen* zijn. Deeze geeven *dubbele*, maar de eerst-gemeldde *punt-knopjens*, *enkele Bloemen*; welke men daar uyt neemt, en verwerpt. De andere snoeyd men dan op, gelijk alreeds gezegt is, om dies te sterker *Zaad* en heerlijke *Bloemen* daar van te mogen winnen.

Dit

Flos Africanus flore pleno Fistuloso.

FLOS CARDINALIS.

van deeze soorten. Dit kan zeer bequamelijk geschieden in het FLOS AFRICANUS MAJOR, of de *groote Africaansche Fluweelbloem*: maar het FLOS TUNETANUS, niet zoo regt om hoog wassende, kan zoo gevoeglijk niet *gecultiveert* worden.

Aanmerklijkheyd. Het is ook aanmerkens-waardig, dat, of schoon de *Tunisbloem* zoo wild, en in veel meer Takken als de *Africaansche Bloem* voorschiet, zij eevenwel zoo weynig *enkele Bloemen* te voorschijn brengt. Het is wel zoo, dat hare eerste *Bloemen* op eene *spruyt* haar dikmaal geheel *enkeld* vertonen; maar daar na twee-voudig, ook eyndelijk zoo *dubbeld* en schoon, dat men de zelve niet zonder verwondering kan aanschouwen.

Waarschouwing. Voorts, als de *Bloemen* van al deeze soorten, inzonderheyd van het FLOS AFRICANUS, of de *Africaansche Fluweelbloem*, volkomen opengegaan zijn, moet men haar wel nauw voor veel Reegen wagten: want vermits ze de zelve niet konnen verdragen, zoo zou daar door lichtelijk al haar *Zaad* verrotten, en verlooren gaan. Het zou derhalven niet ongeraadzaam zijn, een, twee, of drie van deeze soorten, ieder bijzonder, in Potten te zetten, om haar, wanneer'er te veel vochtigheyd valt, onder een dak, of binnens huys te konnen brengen.

Verplanting. Zij laten zich ook *verplanten*, zelfs als ze in volle *Bloem.* staan; doch eerst moet men ze wel te deege met water begieten, op dat de aarde dies te beeter aan hare *Wortel* mogt blijven hangen, wanneer men ze verzet. Dit gedaan zijnde, moeten ze weer begoten, en een dag zes of agt voor der Zonnenhitte bewaard worden.

KRACHTEN.

Camerar. l. 4. c. 61. Dod. lib. 8. cap. 12. DE *Fluweelbloem*, of *Flos Africanus*, is verwarmende, verdrogende, doorsnijdende, afvagende, openende, dunmakende van aart; daarenboven zeer *giftig*, zoo wel in zijne *Bladeren*, als *Bloemen*, *Wortelen* en *Zaad*. Want het dood beyde Menschen en Beesten, welke daar van gegeeten, of in eenige spijzen iets daar van in het lijf gekreegen hebben.

Durantes hist. Plant. fol. 200. Ieder heeft zich derhalven voor dit *Gewas* wel zorgvuldig te wachten; te meer noch, vermits alleenlijk de uytwendige reuk de Harssenen bezwaard, en Hoofdpijn veroorzaakt.

CCXXIV HOOFDSTUK.

ZONNEBLOEM.

Namen. EEn wonderlijk en schoon *Gewas*, dus in het *Neederlandsch* genoemt: in het *Latijn* CRYSANTHEMUM PERUVIANUM, anders FLOS SOLIS: in 't *Hoogduytsch* SONNENBLUM: in 't *Italiaansch* FIOR DEL SOLE.

Vijf veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* bijzondere soorten te weeten:

I. FLOS SOLIS MAXIMUS, of *aldergrootste Zonnebloem.* II. OVALI FORMA, of *met een langwerpige Bloem.* III. SURRECTUS, of *regt om hoog staande Zonnebloem.* IV. PROLIFER SEMINE ALBO, of *Zonnebloem met Kindertjens, en wit Zaad.* V. FLOS SOLIS PROLIFER SEMINE NIGRO, of *Zonnebloem met jonge Kindertjens*, anders *kleyne Bloemen, en zwart Zaad.* Al te zamen zijn ze van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene, goede, welgemestte, op nieuws omgeworpene aarde: een genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Schieten in eene *Zomer* op ter hoogte van agt, tien, of twaalf voeten:

Zaad. blijven ook niet langer in 't leeven. Geeven een beziens-waardige *Bloem*; en in den *Herfst* rijp *Zaad*; 't welk, weegens de lieflijke smaak, van de Vogelen zeer begeerd word. Men moet het ter dier oorzaak op de Stam niet vergeeten, maar bij tijds winnen. Na de rijp-wording des *Zaads* vergaan ze. Moeten derhalven met een volle Maan van *Maert* of *April* weer op nieuws gezayd, en alleen hier door *vermeenigvuldigd* worden. Aanwinning.

Het FLOS SOLIS SURRECTUS, of de *regt op na den Heemel staande Zonnebloem*, geeft elk jaar geen rijp *Zaad*, maar, warm gesteld zijnde, alleen bij heete *Zomers.* Is sterker van *Gewas*, en grooter van *Bladeren*, als de andere soorten. Het *Zaad* is ook niet gelijk dat van de andere, maar langer; niet zoo breed; grijs, of wit-grauw van verwe; niet onaangenaam vercierd met drie regt-doorlopende uyt den zwarten blauwachtige *Streepen.* Regt op na den Heemel staande Zonnebloem.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van *Zonnebloem*, of *Flos Solis*, noch mals en teeder zijnde, afgeplukt met hare *Steeltjens*; gezuyverd van hare hayrigheyd en wolligheyd, gekookt; daar na met langzaam vuur gestoofd; voorts met Zout, Oly, Nagelen en Foely bestroyd, dan gegeeten, oordeeld men zeer goed voor de *Maag.* Geeven ook goed voedzel, en verwekken *Bijslapens-lust.* *Lobel. l. 1. fol. 699. Clusius in Addit. ad Monard. c. 68. Dod. l. 8. c. 22.*

Het onderste van de *Bloemen* genuttigd gelijk *Artiiokken*, is zeer gezond.

De geele *Bladeren* der *Bloemen* in een Salade gegeeten, verquikken het *Hert*, en verdrijven de *klopping* van 't zelve.

De *Gom*, welke vloeyd uyt de gebrokene *Steel*, is goed tot geneezing van *Wonden*, en voor de gebreeken der *Nieren.*

Het gedistilleerde Water der *Bloemen* in de *Oogen* gedaan, neemt daar van wech de *donkerheyd*, de *vlekken*, en maakt een *helder Gezicht.* *Camerar. l. 3. c. 49.*

Een *Drachma* van het *Zaad*, 't welk zeer lieflijk van smaak is, met Wijn gebruykt, is goed teegens 't *Graveel*; verjaagt de pijn der *Nieren* en der *Blaas*; doed ook gemakkelijk *Water lossen.*

CCXXV HOOFDSTUK.

KARDINAALSBLOEM.

Namen. MEt dien naam in 't *Neederlandsch* genoemd, weegens hare verwonderens-waardige hooge schoone verwe; die van de kleeding der *Kardinalen* niet alleen verre overtreffende, maar ook de oogen der aanschouwers door hare wonderbaarlijke weerschijnende glantsch krachtig verblindende, of verdovende; inzonderheyd wanneer de Zon helder licht van zich geeft. Word in het *Latijn* geheeten FLOS CARDINALIS, of TRACHELIUM AMERICANUM: in 't *Italiaansch* TRACHELIO AMERICANO, of ook FIOR DI CARDINALE.

Grond. Zij valt teeder van aart. Bemind een goede, gantsch zandige aarde, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paardemist, en het Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een opene, warme, welgeleegene, zoo lief als een schaduwachtige plaats, en matige, niet te veel vochtigheyd. Geeft ieder *Zomer Bloemen*, maar in deeze Gewesten noyt eenig volkomen rijp *Zaad.*

Wortel. Uyt een dunne witte *Veezelwortel* schiet ze in deeze Landen twee, zomtijds ook wel drie voeten hoog op. Krijgt aangenaam-groen-blinkende *Bladeren*, leggende in 't ronde plat op de aarde, de eene boven de andere. De buytenste zijn gemeenelijk een vinger lang; ruym een vinger breed; doch doorgaans de een langer

Gedaante der Bladeren.

en breeder als de andere: de inwendige korter en smaller; echter al te zamen in het midden breedst. Gaan voor spits toe. Zijn aan de randen een weynig stomp *getand*, en gelijk als *gefronst*: onder bleeker van verwe als boven: van binnen gevuld met een *melkachtig Zap*: in 't midden begaafst met veele schoone *Aderen*, voortschietende uyt een regt-doorgaande *Ader*.

Steel.

Uyt haar middenste *Hert* groeyd een *Steel* opwaarts, tamelijk dik, bleek-groen-verwig, rond, van binnen hol; met veele *hoeken* en *Streepen*, ook met een inwendig wit *Zap* voorzien: waar aan de *Bladeren* in 't ronde zitten, veelvoudig in getal; ook veel langer en breeder, als de voorgemeldde. Op wiens bovenste top (desgelijks van de ter zijden uytschietende *Scheuten* tusschen de *Bladertjens*) de *Bloemen*, *Ayrs-wijze* boven malkander te zaamgevoegd, te voorschijn komen.

Andere Bladeren.

Bloemen; en der zelver gestalte.

Van onder af gaan ze eerst op, en zoo vervolgens na boven toe. Wonderlijk is ieder op een *Steeltje* gesteld. Zijn een lid van een vinger lang, onder breedst. Bestaan uyt vijf lange, hol gestelde, twee opstaande en drie hangende smalle, vuurig-hoog-roode, zeer schoone *Bladeren*. Uyt welker midden voortschiet een opstaande *Hoofdje*, cierlijk blauw van coleur, en als een Vogelbek een weynig krom-gebogen. Welke al te zamen haren oorspronk hebben genomen uyt een kleyn groen *Knopje*, met vijf lange, smalle, voor spits toegaande groene *Bladertjens* vercierd. Als men ze eenige weynige dagen geopend heeft gezien, vergaan ze in haar zelven.

Hardheyd.

Verdraagt zomtijds, ja dikmaal, buyten blijvende, doch op een zeer zandige warme plaats, de koude der *Winter*. Maar als'er veele Reegenen vallen, verrot ze lichtelijk. Is derhalven goed, dat men'er gedurig iets van in een Pot beware: de zelve in het begin van *October* (boven droog zijnde) binnens huys brenge, op een zeer luchtige plaats, waar in niet, als bij vriezend Weêr, door een yzeren Oven word gevuurd: de geheele *Winter* over haar met niet 't minste Water begiete; ook niet weer buyten de Zonnestralen voorstelle, voor in 't laatste van *Maart*, of het begin van *April*, met een zoete Lucht en Reegen: dan noch eevenwel haar zorgvuldig dekke en voorzichtig wachte voor *koude nagten, schrale Winden*; inzonderheyd een *schrale Lucht*; *sterke*, ook te *veel Zon*, en te veel *vochtigheyd*; want hier door gaan ze lichtelijk verloren.

Hoe echter haar te wagten.

Op wat voor een wijze zij alleenlijk

Als de *Bloemen* vergaan, en de *Steel* boven begind te verderven, word ze een halve vinger boven de aarde afgesneeden. Dan krijgt ze bij de *Wortel* weer nieuwe *Scheuten*, welke van zelfs *Wortelen* vatten. Deeze neemt men met een wassende Maan van *Augustus*, *September* of *April* zoetjens af, en men verplant ze. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Ondertusschen houde ik de *Herfst* voor de bequaamste tijd der verplanting. Men moet ook wel toezien, dat de *Steel*, in hare volle kracht staande, niet worde afgesneeden, anders zou de geheele *Plant* geraken in gevaar van te zullen versterven.

konnen aangewonnen worden.

Het gebeurd ook wel, dat de *Steelen*, noch ten halven groen zijnde, met een wassende Maan in een Pot worden gestoken; op een schaduwachtige plaats gesteld, en met matige vochtigheyd onderhouden: waar door ze zomtijds *Wortelen* bekomen.

KRACHTEN.

Aart.

DE *Bladeren* en *Wortelen* deezer *Plant* zijn matig verkoelende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Waar toe dienstig

In Wijn, Melk, of Water gezoden, en daar meê gegorgeld, of t'elkens een Roemertje vol daar van gedronken, is goed voor de *zweeringen des Monds*, der *Amandelen*, en alle andere ongeleegentheeden in de *Keel*. Doed ook de *Melk* in der Vrouwen Borsten vermeerderen. Verfrischt en versterkt de *Maag*: verwekt *eetenslust*, en strijd teegens allerley slag van *vergif*.

In de gemeene kracht.

Het uytgeparstte *Melk-zap* deezer *Plant*, of het gedistilleerde Water der zelve, maakt een klaar en zuyver *vel*; neemt'er van wech alle onreynigheyd, *sproetelen* en *vlekken*, als men het Aangezicht daar meê wascht.

CCXXVI HOOFDSTUK.

BLOEM des LYDENS.

Verscheyde namen.

OF ook in het *Nederlandsch* genoemt PASSIEBLOEM, om dat in deeze zeer schoone en beziens-waardige *Bloem* zouden te vinden zijn verscheydene *teekenen* of *afbeeldingen* van het *Lijden onzes Zaligmakers*, volgens 't getuygenis van NICOLAUS MONARDES. Word in 't *Latijn* geheeten CLEMATIS PASSIFLORA; CLEMATIS FLORE ROSEO PUNCTATO; GRANADILLA; MARACOT, en FLOS PASSIONIS. In 't *Hoogduytsch* PASSIONBLUME: in 't *Fransch* FLEUR DU PASSION; en in 't *Italiaansch* FIOR DEL PASSIONE.

Zes onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. CLEMATIS PASSIFLORA HEDERACEA FLORE LUTEO, of *geele Bloem des Lijdens met Bladeren van Klim*. II. TRIFOLIA FLORE ROSEO PUNCTATO, of *driegebladerde Bloem des Lijdens, ontrent van de verwe en grootte eener Roos, met purpure Streepen*. III. TRIFOLIA FLORE PURPUREO, of *drie-bladerige Bloem des Lijdens met donker-purpur gestipte Bloemen*. IV. PENTAPHYLLEA FLORE CŒRULEO PUNCTATO, of *vijf-gebladerde Bloem des Lijdens, met een blauwe verwe en stippelen voorzien*. V. CLEMATIS PASSIONALIS FLORE CAMPANULATO, of *Bloem des Lijdens op de wijze van een Klokje*. VI. CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA TENUIFOLIA, of *vijf-smalgebladerde Bloem des Lijdens met een schoone Heemelsblauw en purpure couleur*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, gantsch zandige aarde, daar geen zoutigheyd bij gevonden word; met matige tweejarige Paardemist, Hoenderdrek, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, of in plaats van dit met Mol van verrotte Boombladeren doormengt; een opene, luchtige, warme, vrije, welgeleegene plaats, en niet te veel Water in de *Zomertijd*; ook weynig in het *Voorjaar*, op dat de *Wortelen* niet mogten verrotten.

Hoe in de Winter waar te neemen.

Zijn van naturen lang-leevende; echter teeder van aart. Konnen niet veel *koude Herfst-reegenen*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in Potten staande, en boven droog geworden zijnde, in het laatste van *September*, of het begin van *October*, na dat de *Jaarstijd* min of meer bequaam is, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weêr word gevuurd door een Kagchel. Gedurende de geheele *Winter* mag men ze niet de alderminste druppel water geeven: ook niet voor in *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten stellen.

Aanwinning, en wat daar ontrent te doen staat.

In deeze koude Gewesten konnen ze niet anders dan door hare *Wortelen aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Welke men ieder *Voorjaar*, of, 't geen beeter is, om 't tweede, opneemen, van al hare verrotting zuyveren, van malkanderen afscheyden; met een wassende Maan van *April* in Potten, gevuld met de voorbeschreevene grond, verplanten; daar boven op, ter hoogte van ontrent een kleyne vinger, enkel Zand stroyen; de zelve daar op plat of vlak, en niet regtneergaande, in het bovenste van de Pot leggen, en dan weer met louter Zand bedekken moet; daar over een

weynig

Clematis Passiflora Trifolia Flore Purpureo.

CLEMATIS PASSIFLORA HEDERACEA FLORE LUTEO.

lematis
aßiflora
Trifolia
Flore
Roſeo.

weynig aarde ſtroyende. Dus blijvenze daar in veel gezonder en zuyverder, als anders. Doch vermits ze met haar nieuwe *Scheutjens* niet voor in het laatſte van *May*, of 't begin van *Junius*, voor den dag komen, zoo moet menze in dien tijdt wel voorzichtig bewaren voor veel vochtigheyd, wijlze die niet verdragen mogen, voor datze te deegen aan 't waſſen, en een vinger lang opgeſchoten zijn, zonder gevaar van verrotting.

Bloemen. Zij groeyen in eene *Zomer* op gemeenelijk ter hoogte van twee of drie voeten; doch moeten altijd aan een bijgeſtelde ſtok vaſt-gemaakt worden, vermitsze zich van haar zelven bezwaarlijk konnen opregten en over-eynd houden. Geeven in *Auguſtus* en *September* wonderlijke *Bloemen*, aardig en vermaaklijk te zien. Niet langer als vierentwintig uuren durenze. Meeſt den tijd gaanze ſchielijk regt op den middag open. Deeze vallen zelden af; maar zich weer toe ſluytende, verderven al langzaam in haar zelven. Waar uyt dan

Vruchten. bij goede warme *Zomers* kleyne *Vruchten* voortkomen, welke ik meenigmaal heb gehad, van de grootte eens Okkernoots, doch zonder eenig *Zaad* daar in.

Geele Bloem des Lijdens; met B'aderen van Veyl. De CLEMATIS PASSIFLORA HEDERACEA FLORE LUTEO, of *geele Bloem des Lijdens, met Bladeren van Veyl*, doch niet wel zoo groot, heeft de dikſte en meeſte *Wortelen*, wit-verwig, zoo wel binnen als buyten. Deeze *Bladeren* zijn twee vinger-leeden; wat meer of minder lang; een vinger-lid breed: in drieën geſneeden, doch niet diep: helder-groen, doch lichtelijk geel wordende: dun van aart; niet lang van *Steel*, en

Gedaante der zelve. voorzien met veele ſchoone *Aderen*. Tuſſchen de gemeldde *Bladeren* aan beyde de zijden der *Steel* komen voort, op tamelijk lange en teedere *Steeltjens*, langwerpigronde, boven ſtomp toegaande, onder platte, en met veele *Ribben* of *Streepen* vercierde *Knopjens*; welke haar regte grootte verkreegen hebbende, ſchielijk opengaan, en dan vertoond zich de *Bloem*.

Geſtalte der Bloemen. Deeze is uyt den groenen geel-verwig: onder voorzien met tien *Bladertjens*, van welke vijf bleek-geel, de andere vijf wat grooter, en onder groen zijn. In 't midden ziet men veele *draadjens*; en een *dubbele cirkel*, als een *Kroon*; waar uyt voortkomt een ronde *Colomne*, boven vercierd met een rond *Knopje*. Onder welke zich vertoonen vijf langwerpige *Afhangzeltjens* (gelijk men in de Lelien ziet), doch boven drie opſtaande *draadjens*, met kleyne ronde *Knopjens* daar op, van grootte gelijk de Spelde-hoofdjens, groen-verwig; aardig afbeeldende de geſtalte van kleyne *Spijkertjens*.

Aart van deeze ſoort. Deeze ſoort verdraagt, ja begeerd veel meer Water, als eenige van al de andere. Waſt gemeenelijk vijf, zes, en meerder voeten hoog. Krijgt ook dikmaal *Bladeren* met een ſchoon vermaaklijk geel, gelijk goud, aan hare kanten vercierd: inzonderheyd alsze, wanneerze in 't *Voorjaar* beginnen uyt te lopen, wonder geſteld op een niet al te luchtige plaats, en genoegzaam onderhouden met lauw-gemaakt Reegen-water. Doch noyt komt'er in deeze Landen eenige Vrucht van.

Aanmerking. Zij verliezen alle 's *Winters* haar loof. De *Steelen* worden ook met'er tijd ſlap en krachteloos. Echter ſnijd men de zelve niet af voor in 't *Voorjaar*, tot aan de *Wortel* toe; op dat ze, al langzaamlijk drogende, de *Wortelen* dies te meer kracht mogten laten; welke dan uyt de *Steelen* 't *Zap* na zich trekken.

Drie gebladerde Bloem des Lijdens met purpure ſtippelen. De CLEMATIS PASSIFLORA TRIFOLIA FLORE ROSEO PUNCTATO, of *drie gebladerde Bloem des Lijdens met purpure ſtippelen*, ontrent van verwe en grootte als een *Roos*, brengt grooter *Bladeren* voort als de vorige ſoort; ook dieper in drieën geſneeden; doch niet van malkander geſcheyden; en alzoo (gelijk eenige meenen) de *drie-voudigheyd* des *eenen waarachtigen Gods* afbeeldende: waar van 't middenſte het grootſte is, ontrent een vinger-lid breed; en ieder tot aan de *Steel* toe ontrent een kleyne vinger lang; al te zamen voor ſpits toegaande; donker-groen van verwe; hardachtig van aart; ſtijf ſtaande; drie vingeren-breedte de een boven de andere aan de *Steel* uytſpruytende; aan hare randen, die gemeenelijk rood zijn, een weynig rond *gezaagd*, en met veele ſchoone doorlopende *Aderen* van binnen voorzien: onder elk *Blad* aan de *Steel* (welke boven na de Zon gekeerd rondachtig, onder bleek-groen is), word men gewaar twee groene *Knopjens*, beteekenende *dobbel-ſteenen*, in welke men zomtijds, als'er de Zon op ſchijnd, *zwarte ſtippeltjens* ziet. Bladeren; en zonderlinghee-den daar ontrent,

Tuſſchen deeze *Bladeren* komt te voorſchijn een dunne, ronde *Steel*, ruym een halve vinger lang; ook omgedrayde *Bandekens*, waar meê ze haar vaſt maken, en zelfs oprichten. Op deeze *Steel* zit een *Knop*, gelijk een *Kelk*, een lid van een vinger lang; en ontrent een duym dik. Noch niet open zijnde, isze bleekgroen van verwe, vijf-hoekig-rond, en boven als met vijf *Hoorntjens* voorzien, regt-opſtaande, en rood, als in *Bloed* gedoopt, na veeler meening te kennen geevende de *vijf Wonden* onzes Heeren JESU CHRISTI. Hier onder ziet men drie kleyne *Bladertjens*, vertoonende de geſtalte van een *Hert*. Aan ieder hangen twee kleyne blinkende *Knopjens*; als *Oogjens*; welke ik, en meer andere met mij, dikmaal met verwondering gezien hebben met een *helder water* beladen, als *ſchreyende Herten* afbeeldende. genomen als voor Afbeeldingen veeler dingen.

Als deeze *Knop*, of *Kelk*, zijne grootheyd heeft verkreegen, gaatze ſchielijk, regt op de middag open; en dan word de *Bloem* van binnen gezien, hebbende de grootte eener *Roos* in 't ronde; onder begaaft met *tien Bladeren*; waar van de *vijf* onderſte, daar de gemeldde vijf *roode ſtippelen* op zitten, van binnen *wit*, van buyten *groen*; de andere *vijf* geheel *wit* zijn, beteekenende de *zuyveren linnen Doek*, waar in de Heere CHRISTUS gelegt is. Op welke daar na volgt een dubbele rij van *honderd en tzeſtig ronde draden*, wonderlijk aardig in 't ronde geſteld; waar van zommige voor wat dik, als met een *Knop*, en met ontelbare *purpure* als *bloedige ſtippelen* voorzien zijn; voorſtellende de *geeſzel*, met welke de *Heyland* geſlagen wierd. In welker midden men ziet een dubbele kleyne ronde *Cirkel*, ook met *bloedige purpure ſtippelen* zeer ſchoon begaaſt, gelijk een *doorne Kroon*. Daar na volgd een *witte plaats*, in welker midden een wit *Steeltje*, gelijk een *Colomne* ſtaat, te kennen geevende de *Pilaar*, waar aan de HEERE gebonden was. Op de zelve vertoond zich een groene, ronde, kleyne en ruyge *Knop*, welke de *Vrucht* word, en gantſch eygentlijk een *Spongie* voorſteld. Onder deeze zijn *vijf* korte en dikachtige *Steeltjens*, uyt den groenen-geel, en voorzien met donkere *purpure ſtippelen*; waar aan geele *Afhangzeltjens*, als in de witte Lelien, zich met *Hamers* vergelijkende, zomtijds neerwaarts hangen. Boven op de *Spongie* komen voort drie *Nagelen*, ook wel vier; zijnde dan geſteld gelijk een *Kruys*, onder dun, en boven voorzien met een dik en breed hoofd, gelijk een *Spijker*; ook onder wit (gelijk de *Nagelen*, zoo verre de zelve in 't *hout van het Kruys* ſtaken) daar teegens boven tot aan de Hoofden met *bloedige ſtippelen* geverwd, vertoonende de *Nagelen*, voor zoo veel zij in de handen en voeten CHRISTI hebben gegaan. welke zich bij 't Lijden ... de Heeren Chriſti hebben toegedragen.

Deeze *wonderlijke Bloem*, niet lang open geſtaan hebbende, riekt zeer lieflijk. De *Muggen* en *Vliegen* zich daar op zettende, ſpeelen'er zeer vrolijk met hare Vleugelen en voeten op; willen'er ook nauwelijks van afſcheyden. Zelden duurdze langer als vierentwintig uuren; maar gedurig komen weer nieuwe op; waar na de geurigheyd van de vorige gantſch wech is, die in teegendeel ſtinken als een dood Aas. Valt niet af, maar ſluyt zich weer toe, en verdord in haar zelven. Echter komt uyt de zelve voort een zeer lieflijke *Vrucht*, alle kranke Lieden aangenaam. 't Welk zich uytſtrekt tot een Zeldzaamheyd van deeze Bloem; en de gedachten daar op.

wonderlijk-aanmerkelijke gelijkenis, te weeten, dat alle, die den HEERE opregtelijk vreezen, door 't Lijden, Sterven, Begrafenis en Wederopſtanding des Heeren CHRISTI uyt den ſtinkenden grave, een volkomene *Vrucht* ter eeuwiger zaligheyd word voortgebragt, of door de liefde Gods gegeeven is.

Vijf-bladerige Bloem des Lijdens.

De CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA FLORE CŒRULEO PUNCTATO, of *vijf-bladerige Bloem des Lijdens, met een ſchoone blauw-geſtipte Bloem*, groeyd gantſchelijk op de zelve wijze; deſgelijks aan een bijgeſtelde ſtok met hare omwindende *Bandekens* zich opwaarts houdende, en alzoo vaſtmakende.

Bladeren.

Doch de *Bladeren* zijn een vinger lang; ook zoo breed; in vijf deelen *geſneeden*; waar van de onderſte de kleynſte, de middenſte de grootſte en breedſte zijn: niet voor, gelijk de andere, ſpits, maar geheel rond toegaande: in het midden met twee inſnijdzelen, of ingeſneedene punten, ook met veele doorlopende *Adertjens* voorzien.

Bloem.

De *Bloem* is van de zelve grootte, met wit, rood, blauw en incarnaat wonderlijk-ſchoon door malkander geſtippeld, en doorlopen; doch de *Nagelen* en *Colomne* zijn kleyner en teederder; maar niet de *Spongie*, noch ook de afhangende *Hamertjens*, welke een weynig langer van *Steeltjens* zijn.

Bloem des Lijdens na de geſtalte van een Klokje.

De CLEMATIS PASSIONALIS FLORE CAMPANULATO, of *Bloem des Lijdens na de geſtalte van een Klokje,* heeft ook *Bladeren* van de genoemde grootte, in vijf deelen diep *ingeſneeden* (gelijk de voorheenen gemeldde *drie-gebladerde met een purpure geſtippelde Roosbloem*) doch al te zamen voor ſpits toegaande; waar van het middenſte het grootſte, en de onderſte gemeenelijk de kleynſte zijn.

Beſchrijving van de zelve.

De *Bloem*, hebbende de gedaante van een boven openſtaande kleyne *Klok*, en de grootte van ontrent een halve Rijksdaler in 't ronde, is van buyten met eenige teedere *Adertjens* doorlopen: boven met witte en roode kleyne *Draadjens* aan de randen gelijk als geboord, en van binnen voorzien met vijf witte regt-opſtaande *Spiertjens* of *Hamertjens* met geele *Tongetjens*; uyt wiens midden ook voortkomt een *Pilaar*, *Spongie*, of *Knop*, waar op drie *Nageltjens* met kleyne ronde *Hoofdjens*, niet, of zeer zelden, boven de rand van de *Bloem* uytſteekende, worden gezien. Schielijk vergaat de zelve, op de wijze der andere, en geeft in deeze Geweſten noyt eenige *Vrucht*.

Smal-gebladerde Bloem des Lijdens.

De CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA ANGUSTIFOLIA, of *ſmal-gebladerde Bloem des Lijdens, met een ſchoone Heemels-blauwe en purpure verwe*, ſchiet in deeze *Neederlandſche* Geweſten in eene *Zomer* met een, twee, en ook meer *Scheuten*, tien,

Wortel.

twaalf, veertien, en zeſtien voeten hoogte, uyt een altijd-blijvende, wit-verwige, zeer zoet van ſmaak zijnde, ook een weynig te zamentrekkende, en zeer teedere, hayrige, veelvoudige *Veezelwortel*, alle haren oorſprong neemende uyt eene korte en tamelijk dikke.

Scheuten.

Deeze *Scheuten* zijn rond, na geleegentheyd van haren ouderdom dik; onder donker-rood, doch daar na groen, met donker-roode ſtreepen of Ruggetjens voorzien; van binnen wit-achtig; gemeenelijk regt-opklimmende, en zich niet drayende; ook niet, gelijk die van de andere, in de *Winter* vergaande, maar blijvende, en uyt de zelve oude alleen *Bloemen* voortbrengende.

Bladeren;

Aan de meer-gemeldde *Scheutjens* groeyen, twee, drie, of ook wel vier vingeren-breedte boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, bevallijke *Bladeren*; in de Mond geknauwd wordende lieflijk van ſmaak, en van een te zamentrekkende kracht; boven donker-groen-verwig, doch onder bleeker. Van welke de eerſt-voortkomende in drie, daar na in vier, eyndelijk de meeſte in vijf zeer diep *ingeſneedene*, en verre van malkander geſtelde deelen zijn geſcheyden. Blijven echter onder aan de *Steel* aan malkander gehegt. Van deeze is het middenſte *Blad* het langſte, gemeenelijk hebbende de lengte van vijf vingeren breed: de breedte is van een kleyne vinger, wat meer of minder.

en der zelver gedaante.

De twee andere volgende zijn een weynig ſmaller en korter; de twee overige ziet men de kleynſte; doch al te zamen zich wat krommende; ook inwendig hol, en met opſtaande randen, geuts-wijze geſteld, hangende. Aan de punten gaan ze ſtomp of rond toe. Aan de randen zijn ze effen en ſlegt, doch daar vercierd met een kleyn rood *Boordzeltje*; en in het midden van ieder geſcheyden deel met een heldere regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt veele andere zeer teedere, boven geheel als uyt den bleeken doorluchtig of helder, onder roodachtig, aan de randen halfmaans-wijze rond, op de manier van het *Lepathum*, of *Patich*, in malkander vloeyende, voortſchieten. Ruſten op korte, ſteevige, uyt den groenen bruyn-verwige *Steeltjens*. In 't midden tuſſchen het Blad en de regt-opgaande *Steel* hebben ze twee kleyne bruyn-roode *Knopjens*, als *Wratjens*: aan wiens Fondament twee andere kleyne *Bladertjens* voortſpruyten, de voornaamſte *Steel*, haar in het ronde teegens en over malkander drayende, omhelzende: zoo dat men meent, deeze twee *Bladertjens*, vercierd met een roode rand, en aldaar ook met twee en drie kleyne *Tandjens* begaaft, maar een rond *Blaadje* te zijn.

Bandjens.

Tuſſchen welke, en al de *Steelen* der *Bladeren* (eerſt groen zijnde, daar na bruyn-rood wordende) *Draadjens* of *Bandjens* voortſchieten: die aan de bijgeſtelde ſtok zich zoo aardig weeten te drayen, en vaſt te houden, dat door dit middel de geheele *Struyk* opgerigt ſtaat, en blijft ſtaan: welke anders zou neervallen, en langs de aarde moeten kruypen.

Knoppen.

Aan de jonge *Scheutjens* der oude, of jarige *Steelen*, komen te voorſchijn groote en ſterke *Knoppen*, ruſtende op een ronde groene *Steel*, ontrent een vinger lang. Onder zijn ze meer als een duym dik, doch boven dunner; rond, en aan 't onderſte gedeelte voorzien met drie groote, breede, voor rond-toegaande, aan de randen zomtijds wat roſachtige, en met verſcheydene *Adertjens* begaafde *Bladertjens*, welke de *Knop* onder gelijk als omhelzen. Die zich ſchielijk, en gemeenelijk op het heetſte van den dag, open doende, een zeer groote, ſchoone, lieflijk-riekende *Bloem* vertoond, in de rondte zoo groot als een Roos.

Nauwkeurige beſchrijving

Heeft tien *Bladeren*, van welke de vijf uytwendigſte buyten aangenaam groen-verwig, meer als een vingerlid lang, en met witte randen vercierd: doch binnen gantſch wit zijn; onder breed, voor ſmaller; eyndigende in een ſpits punt, en in 't midden, ten halven na de punt, met een hooge *Streep rug-wijze* voorzien. Op de voorſte punten ziet men een teeder en bleek-verwig *Stipje*, op de wijze van een *Doorn*. De andere vijf inwendige *Bladeren* zijn van de zelve gedaante, doch ſlegter zonder *Spitzen*, teeder van aart, zacht in 't aanraken, en gantſch wit. Aan welker *Fondamenten* na binnen in 't ronde veele digt aan malkander gevoegde ronde, plat-neergeleyde, een vingerbreed lang zijnde *Draadjens* groeyen, zeer ſchoon; voor aan helder-blauw, daar na vercierd met een breede witte *Ring*, en dan zeer donker-purpur-verwig; hebbende in 't midden een *witte Kring*; van een zeer bevallijke aanſchouwing; zijnde tuſſchen twee zulke over ſchoone verwen geſteld gelijk een Parel in Goud.

van de gedaante der zeer ſchoone Bloemen;

Na de zelve volgt een ronde *Kroon*, beſtaande uyt zwart-roode kleyne *Nopjens*; waar na men al wederom ziet een geheel *witte Ring*: daar op weer zeer aardig in 't ronde een regt-opſtaande *Kroon*, welke beſtaat uyt roodachtige donker-purpur-verwige *Draadjens*, een half ſtroobreed lang. Daar na volgd een ſchoon, breed *wit Veld*, en in het midden van 't zelve een uyt den groenen wit hol opſtaande *Huysje*; zich boven verdeelende in vijf ſmalle bleek-groene *Bladertjens*; aan welke gezien worden breede en tamelijk-lange *Afhangzeltjens*,

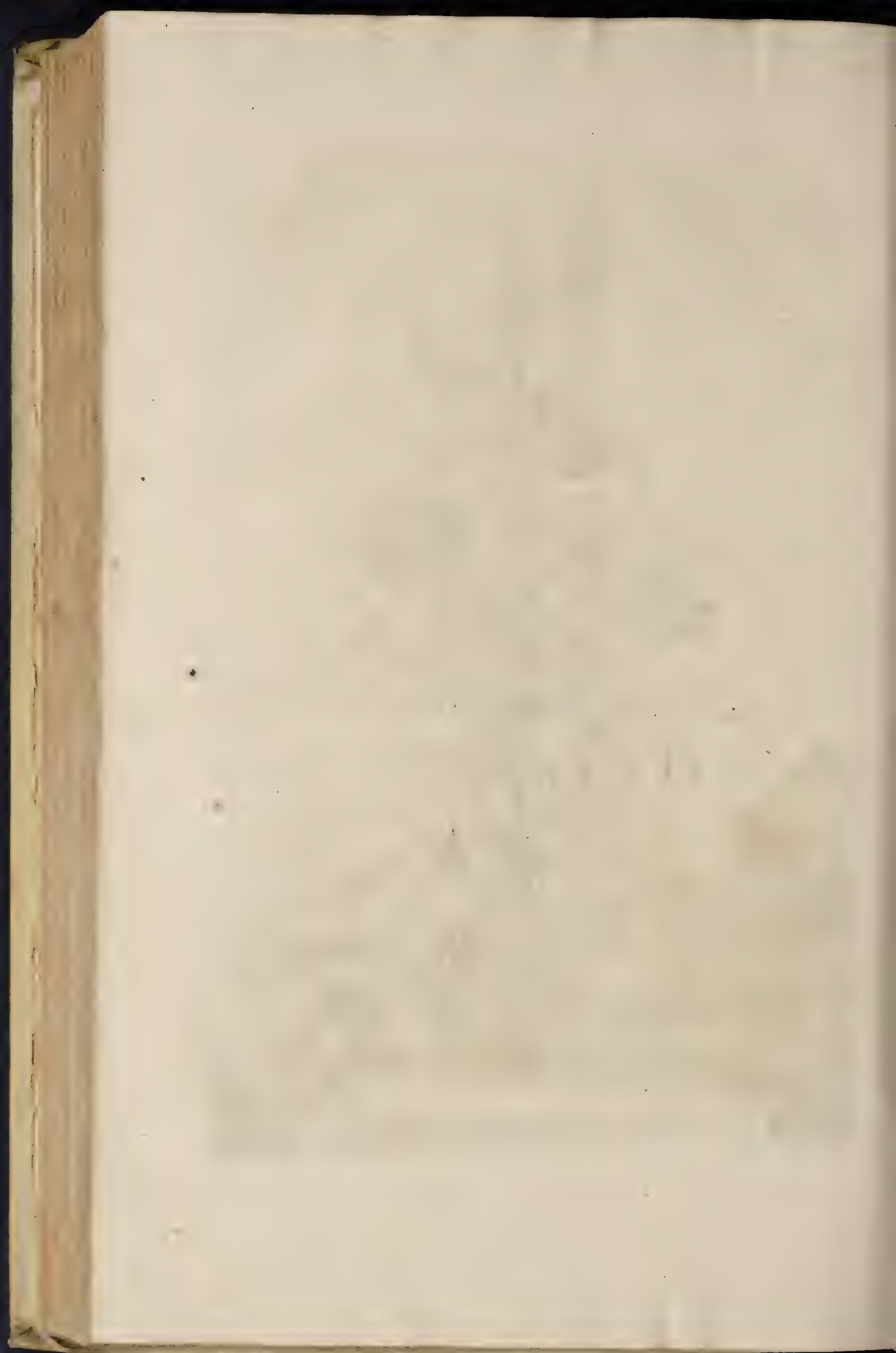

CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLEA FLORE CÆRULEO PUNCTATO.

CLEMATIS PASSIONALIS FLORE CAMPANVLATO.

CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA ANGUSTIFOLIA.

zeltjens, gelijk in de witte Lelien, hangende elk in 't bijzonder; in 't midden voorzien met een inwendige *ſtreep*, en op verſcheydene wijzen haar drayende. In wiens middelſte is geſteld een *witte Colomne*, of *Pilaar*, hebbende boven een ovaals-wijze ronde, geelachtige, ſlegte, en gantſchelijk niet ruyge *Knop*; in welke groeyen drie *Nageltjens*, niet opſtaande, maar haar geheel tuſſchen de *Afhangzeltjens* neerwaarts buygende: boven begaaft met platte, donker-leever-verwige *Hoofdjens*; met een kleyn ingedrukt *Streepje* ten halven vercierd; en onder met donker-purpure *Stipjens*; van daar tot aan de *Hoofdjens* is de couleur zwart-rood, of donker-purpur.

doch hier zonder Vruchten. Als deeze *Bloem* een dag lang opengeſtaan heeft, sluyt ze hare *Bladeren* weer toe, verderft dus in haar zelven, en valt op de aarde neer, zonder in deeze Geweſten eenige *Vrucht* na te laten.

Aanwinning. Word echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door de aangegroeyde, uyt de *Wortel* voortkomende *jonge Scheutjens*; welke men in het laatſte van *April* met een waſſende Maan afneemt, en verplant. Deſgelijks ook door ſtukken van afgeſneedene *Steelen*, die men op de zelve tijd in een Pot ſteekt, van genoegzaam Water voorziet, en zes weeken lang, tot dat ze beginnen te waſſen, de Zon-beſtraling onttrekt.

KRACHTEN.

P. de Cieca hiſt. Peruan. part. 1. c. 28. Monard. hiſt. Simp. Nov. Orb. c. 66. G. Piſo lib. fac. Simp. Braſ. l. 4. c. 73.

DE *Vrucht* van dit aardig *Gewas*, of *Flos Paſſionis*, is aangenaam van reuk, ook matig koud en vocht van aart.

Het inwendige *Zap* van de zelve gedronken, of met Zuyker tot een Syroop gekookt, is zeer aangenaam, ſmaakelijk, en gezond, al wierd het ſchoon in overvloed gebruykt. Is ook begeerlijk voor de *Maag*, en bezwaard de zelve gantſchelijk niet. Verwekt een zachte *Stoelgang*: verfriſcht de *Koortzige* menſchen; is zeer goed voor de geene die met *hitzige krankheeden* zijn bezogt. Verſterkt daarenboven 't *Hert*; ſtild de *dorſt*; maakt *eetensluſt*; vervrolijkt het *gemoed*, en neemt wech de *brand van de Maag*.

De *Bloemen*; ook de *Schellen* der *Vruchten*, hebben eeven de zelve kragt.

CCXXVII HOOFDSTUK.

VENKEL.

Namen. Y elk genoeg bekend, en dus in 't *Neederlandſch* genoemd. In 't *Latijn* geheeten FOENICULUM: in het *Hoogduytſch* FENKEL: in 't *Franſch* FENOIL; en in het *Italiaanſch* FINOCCHIO.

Vier onderſcheydene ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderſcheydene ſoorten; namentlijk: I. FOENICULUM VULGARE, of *gemeene Venkel*. II. FOLIO PURPURASCENTE, of *met een purpurachtig Loof*. III. DULCE ROMANUM, of *zoete Roomſche Venkel*. IV. FOENICULUM LUSITANICUM, of *Portugalſche Venkel*, zijnde de ſchoonſte van alle, en de teederſte van *Bladeren*. Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zandige, kleyige, of ſteenachtige aarde, met matig twee-jarige Paardemiſt wel voorzien: een genoegzaam ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd.

Bloemen. Krijgen de tweede *Zomer Bloemen*. Geeven in goede jaren volkomen rijp *Zaad*, en verſterven dan. Verdragen ongeerne veele *Herfſt-reegenen*, ſterke *Vorſt*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Is derhalven geraadzaam, haar te bedekken met droog Turfmul, en daar boven Pannen te leggen, om de vochtigheyd af te keeren; zoo zullen ze dies te beeter overblijven, en minder gevaar onderworpen zijn.

Doch het FOENICULUM DULCE ROMANUM, of *Roomſche zoete Venkel*, en het FOENICULUM LUSITANICUM, of *Venkel uyt Portugal*, als beyde van een teederder aart, willen geerne 's *Winters* binnens huys bewaard, en met zeer weynig vochtigheyd onderhouden zijn. Waarneeming. Worden ook alleenlijk *aangewonnen* door haar *Zaad*; het welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, niet boven een ſtroo-breedte diep, de aarde word aanbevolen. Aanwinning. Zie hier bij na de *Hoofdſtukken* van VARRENS-VENKEL, en ZEE-VENKEL.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van *Venkel*, of *Foeniculum*, zijn warm en droog in den eerſten; maar 't *Zaad* en de *Wortelen* droog in den eerſten, en verwarmende in den tweeden graad. *Dod. l. 10. c. 1.*

De *Bladeren*, of ook het *Zap* uyt de zelve, met Wijn, in een Moesje, of op eenige andere wijze gebruykt, verzachten de pijn der *Nieren* en der *Blaas*. Zetten het *Water* af. Verdrijven de *Steen*, 't *Graveel*, de overvloedige *vochtigheyd der Harſſenen*, en de *Winden*. Vermeerderen de *Melk* in der Vrouwen Borſten. Geneezen de *beeten* en *ſteeken* der *giftige Dieren*. Verwekken de *Maandſtonden*, en neemen wech de *Walging van de Maag*. *Dioſc. l. 3. c. 81. Galen. lib. Med. Simp. 7.*

Eeven deeze *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar meê beſtreeken de gebreeken der *heymelijke Leeden*, word voor zeer goed gehouden.

Het uytgeparſte *Zap* in de *Ooren* gedaan, dood de *Wormen* in de zelve. Neemt wech de *ſcheemering* der *Oogen*, en maakt een *klaar Gezicht*, van buyten opgelegt, of daar in gedrupt. *Plin. l. 20. c. 23.*

De *Wortelen* in Water gekookt, en gegeeten, hebben de zelve werking. Openen daarenboven de verſtoptheyd van de *Leever*, *Milt*, en het geheele *Ingewand*.

De zelve *Wortelen* geſtoten, met Honig vermengt, en gelegt op de *beeten* der *dolle Honden*, na dat men de zelve eerſt met Azijn heeft gezuyverd, geneezen de zelve. *Lobel. l. 1. fol. 946.*

In Wijn gezoden, en daar van zomtijds een Roemertje gedronken, is goed voor de *Waterzuchtige*.

Het *Zaad* op allerley wijzen gebruykt, verſterkt de *Maag*, neemt wech de *walging* der zelve: verzacht de *krimping des Buyks*: verdrijft de *Winden*: ſtrijd teegens het *vergif*; verſterkt en ſcharpt ook het *Gezicht*; inzonderheyd het *Zap* van de *Steelen*, dus bereyd zijnde: *Fuchſ. hiſt. Pl. c. 191.*

Men ſnijd de zelve af in 't begin van den *Herfſt*, twee of drie hand-breedte hoog boven de aarde, en men vuld de zelve (niet de afgeſneedene, maar die blijven ſtaan) weer met geſtotene Candy-zuyker; doch men moet ze boven wel toe dekken. Dit dus vierentwintig uuren lang geſtaan hebbende, ſnijd men de gevuldde korte *Steelen* tot aan de *Wortel* toe af. Dit *Nat* bewaard men, en men doed het in de *Oogen*. *Darant. herb. fol. 189.*

Het gediſtilleerde Water deezer *Plant* is deſgelijks zeer goed teegens al de genoemde gebreeken, als men 't dikmaal gebruykt. *Lonic. l. 2. c. 308.*

CCXXVIII HOOFDSTUK.

FENEGRIEK.

P het *Neederlandſch* dus genoemd. In 't *Latijn* geheeten FOENUM GRAECUM: in 't *Hoogduytſch* BOCKSHORN: in 't *Franſch* FENEGREC: in 't *Italiaanſch* FIENGRECO, of ook CORNA DI BECCO. Namen.

Geerne

Grond. Geerne groeyd deeze *Plant* in een goede, zandige, wel-omgesmeetene en vet-gemestte grond. Bemind een opene, vrije plaats, en veel water.

Zaad. Blijft niet langer dan eene Zomer in 't leeven. *Bloeyd* in de Maand van *Julius*: geeft in *September* rijp *Zaad*, en vergaat dan van zelfs.

Aanwinning. Moet derhalven met een wassende Maan van *April* op nieuws, niet diep, weer gezayd werden, wijl men ze alleen hier door kan *vermeenigvuldigen*.

KRACHTEN.

Deugden. DE *Bladeren* van *Fenegriek*, of *Fœnum Græcum*, groen zijnde, gestoten, met Edik vermengd, en dan op *verzwoorne*, ook *gezwollene Leeden* gelegt, doet aan dezelve veel goeds, zoo tot verzachting als geneezing.

Tragus lib. 2. cap. 4. Eeven deeze *Bladeren* in Wijn gezoden, gelijk ook 't Zaad, en daar van gedronken, drijft uyt het *Gedarmte* wech alle vuyle en *stinkende slijmerigheyd* in de perzonen, welke met een *Bloedgang* zijn beladen.

Galen. l. 1. de Alim. fac. c. 25. & Simp. Med. 8. Lobel. l. 2. fol. 50. Het *Zaad*, droog in den eersten, en warm in den tweeden Graad, gezoden, of anders een tijd lang in water geweykt, daar na uytgeparst, en de daar uyt komende Oly of Melk op 't Hoofd gestreeken, reynigd het zelve; zuyverd het *Hayr*: neemt wech alle *vlekken* en andere *onreynigheeden* des *aangezigts*. Geneest de *Schurftheyd*; desgelijks zoo wel de inwendige als uytwendige *Klieren* en *Hardigheyd*.

Diosc. lib. 2. c. 124. Plin. l. 24. cap. 19. Het Meel van *Fenegriek-zaad* heeft een verzachtende en verdeelende kracht.

In Meede gezoden, scheyd, verzacht, en verteerd allerley uytwendige en inwendige *Gezwellen*, en *ontsteekingen*, daar op gelegt zijnde. Met Zalpeeter en Edik vermengd, verzacht een harde *Milt*, en doet ze, te groot zijnde, verminderen, van buyten daar op gedaan.

Fuchs. Hist. Pl. cap. 311. Met Zalpeeter alleen vermengd, en op 't Aangezigt gestreeken, verdrijft de *Zomer-sproetelen*. Met Oly, of 't water van Rozen gezoden, en gestreeken over 't *Vel*, maakt het zelve zeer *zuyver*, en veroorzaakt een *schoone verwe*. In Water, of Wijn gekookt, met Zuyker of Honig vermengd, is zeer goed voor een *quade*, ook *verouderde Hoest*: desgelijks voor *Zweeringen van de Borst*. Neemt daarenboven wech de *vochtigheeden*, welke op de *Oogen* vallen, als men'er doekjens in nat maakt, en dezelve op 't Voorhoofd legt.

Serapio de Temp. Simp. cap. 174.

Ægin. lib. 7. cap. 3. De *Zalve*, van eeven 't zelve Meel bereyd zijnde, doet rijp werden en verdwijnen alle *koude Gezwellen*, en *vuyle Zeeren*.

CCXXIX HOOFDSTUK.

OPREGTE MEDICA.

Namen. WErd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige BURGUNDISCH of BOURGONS HOY, en ITALIAANSCH KLAVER genoemd. In 't *Latijn* geheeten FŒNUM BURGUNDIACUM, of MEDICA VERA, in 't *Fransch* LUZERNE, en in 't *Italiaansch* MEDICA, of FIENDI BURGUNDIA.

Drie bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* bijzondere soorten bekend geworden; namentlijk:

I. MEDICA VERA FLORE PURPUREO, of *opregte Medica met een purpure Bloem*. II. FLORE LUTEO, of *met een geele Bloem*. III. MEDICA VERA FLORE E LUTEO VIRESCENTE STRIATO, of *opregte Medica met een uyt den geelen-gestreepte Bloem*. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en vetgemestte grond: een vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel water. Zijn van naturen lang leevende. Verdragen felle *koude*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* ieder *Zomer* een lange tijd, en geeven rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April*, niet boven een Stroo-breed diep, de aarde moet aanbevolen zijn. Zaad.

Hier door werden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*. Maar dan ook noch door hare aangewassene jonge *Wortelen*; welke men op dezelve genoemde tijd van de *oude* afneemt en verplant. Aanwinning.

Voor de eerstemaal geeven ze hare *Bloemen* in 't derde jaar. Verliezen 's Winters wel hare *Bladeren*; doch de *Steelen*, groen blijvende, brengen weer nieuwe voort, gelijk de Wortelen in ieder *Voorjaar* nieuwe *Scheuten*. Bloemen.

KRACHTEN.

DE *opregte Medica*, of *Fœnum Burgundiacum*, is verkoelende en verdrogende van aart. Kan ook meer dan dertig jaren lang in 't leeven blijven. Aart. *Plin. l. 18. cap. 6.*

De *Bladeren*, desgelijks 't varssche *Zaad*, gestoten, en op heete *Gezwellen* gelegt, verkoelen dezelve: geneezen ook de *beeten* en *steeken* van *giftige Dieren*, daar op gedaan zijnde. *Durant. Hist. Pl. fol. 279. Lobel. l. 2. fol. 44.*

De *Oly*, gemaakt uyt deeze *Plant*, op de *Zeenuwen* gestreeken, versterkt dezelve, en neemt ook de *Zeenuwen-beeving* weg.

Het *Zaad* gestoten, en in Spijzen gedaan, geeft aan dezelve een aangename geur. Eeven dit Zaad, gelijk ook 't *Kruyd* zelfs, in Wijn gekookt, en 's morgens nuchteren een Roemertje vol daar van gedronken, is goed teegens 't *Graveel*. *Dod. in Addit. lib. 19. c. 19.*

't Gemelde *Kruyd* gedroogd, en de *Paerden* ten Voeder gegeeven, doet ze vet worden. Desgelijks ook 't *Slagt-vee*. Doch deeze moeten'er zoo veel niet van eeten, wijl het zoo veel Bloed en Melk maakt, dat ze daar door ligtelijk zouden konnen verstikken. *Matth. l. 2. cap. 141.*

CCXXX HOOFDSTUK.

GEMEENE MEDICA.

HEeft deeze naam in 't *Neederlandsch*. Werd in 't *Latijn* geheeten MEDICA VULGARIS, of MEDICA SYLVESTRIS, zijnde een meede-soort van de voorgestelde *opregte Medica*: in 't *Italiaansch* MEDICA SALVATICO. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart veel veranderlijke soorten bekend geworden; als: Veele veranderlijke soorten.

I. MEDICA LUNATA, of *Medica, met Zaad, de Maan gelijkende*; van zommige ook genoemd LUNARIA RADIATA. II. MEDICA MARINA, of *Zee-medica*. III. ECHINATA, of *met een steekend Zaad*. IV. AMERICANA, of *uyt America*. V. COCHLEATA, of *met een Vrucht als een Slekken-huysje*. VI. SCUTATA, of *met een Vrucht als een Schild*; en dan noch een goed deel andere. Al te zamen zijn ze van eeven dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*, behalven alleen de MEDICA MARINA, of *Zee-medica*.

Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, goede, zandige, doch varsch-omgesmeetene, en wel-gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leeven: geeven teegens den *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Werden derhalven met een wassende Maan van *April* op nieuws, niet diep, gezayd; want alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* werden. Grond. Zaad, en aanwinning.

De MEDICA MARINA, of *Medica*, welke groeyd aan de *Zee-kant*, vergaat niet zoo haast; maar blijft Zeemedica.

blijft vijf, zes, zeeven, en noch meer jaren in 't leeven. Versterft echter lichtelijk door strenge *koude der Winter*, en veel vettigheyd. Moet derhalven, geplant zijnde in een Pot, gevuld met zandige aarde, alleenlijk met een weynig Paardemist doormengt, 's *Winters* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr word gevuurd. Gedurende dien tijd moet men haar gantsch geene, of immers zeer weynig vochtigheyd laten genieten.

Waarneeming.

Bloemen. Warm staande, geeft ze ieder jaar, zoo wel in de *Zomer* als *Herfst*, rijp *Zaad*, vermits ze meest de geheele *Zomer* door niet onaangenaam *Bloeyd*. Behoud in de *Winter* niet alleen 't grootste deel harer *Bladeren*, van een wit-bleeke verwe; maar brengt ook uyt hare *Wortel* gedurig nieuwe *Scheuten* voort. Word alleen *vermeenigvuldigd* door 't *Zaad*, op de genoemde tijd hol en luchtig in een Pot gezayd.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Aart. Dod. l. 19. c. 18.

DE *gemeene Medica*, of *Medica vulgaris*, is verdrogende en verkoelende van aart. Word in de Geneeskonst niet gebruykt; maar bevonden te zijn een goede spijs voor *Beesten* en *Paerden*, welke daar door haastig *vet*, en wel in het vleesch worden.

Het uytgeparste *Zap* der *Zee-medica*, of *Medica Marina*, met Wijn gedronken, maakt een *vrolijk Hert*, en doet alle droefheyd, alle zwaarmoedigheyd vergeeten.

Lobel l. 2. fol. 44. De *Wortel* gestoten, dan gelegt op de *beeten* en *steeken* der *Adderen en Slangen*, zuyverd en geneest de zelve.

CCXXXI HOOFDSTUK.

FRAXINELLE.

Namen.

NIet alleen met deezen naam, maar ook met dien van ESSCHENKRUYD in 't *Neederlandsch* bekend; welke laatste naam deeze *Plant* heeft bekomen weegens de gelijkheyd tusschen hare en de *Esschen-bladeren*. In het *Latijn* geheeten FRAXINELLA: in 't *Hoogduytsch* ASCHWURTZ: in 't *Fransch* DIPTAM BASTARD: en in 't *Italiaansch* FRASSINELLO, of ook DITTAMO BIANCO.

Drie onderscheydene soorten. Van deeze beziens-waardige *Plant*, zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. FRAXINELLA MAJOR FLORE PURPUREO, of *groote Fraxinelle met een purpure Bloem*. II. MINOR FLORE PURPUREO, of *kleyne met een purpure Bloem*. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen van naturen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorziene grond: een vrije, welgeleegene plaats, en veel Water.

Zaad. Konnen alle ongeleegentheeden der *Winter* verdragen. Blijven lange jaren in het leeven. *Bloeyen* ieder *Zomer* zeer vermaaklijk; en geeven in den *Herfst* rijp

Waarneeming. *Zaad*. 't Welk of in *September* in een Pot, of in de *Maert* met een wassende Maan, ruym een stroobreed diep, de aarde moet aanbevolen zijn, vermits het lang in de zelve blijft leggen, eer het opkomt. Wast ook langzaam voort, en geeft niet voor 't vierde of vijfde jaar daar na de eerstemaal *Bloemen*.

Aanwinning. Niet alleen worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door 't gemeldde *Zaad*, maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men, met een wassende Maan van *April*, van de *oude* afsteekt, en verplant.

KRACHTEN.

DE *Wortel* van *Fraxinelle*, welke meest in de Geneeskonst word gebruykt, is warm en droog in den tweeden graad; daarenboven verteerende, dunmakende, openende, en verdrijvende. Dod. l. 11. c. 24. Renealmus hist. Plant. fol. 124.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; anders een of twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, weerstaat en jaagt uyt alle *vergif*. Drijft ook uyt het Ligchaam wech de *Oorwormen*, en andere *quaadaardige Beestjens*. Dood de *Wormen* des Buyks, inzonderheyd als'er wat *Ruyt* en *Rhabarbar* word bij gedaan. Is goed teegens *heete Koortzen*, de *Pest*, alle *besmettende Ziekten*; de beeten en steeken der *giftige Dieren*. Verdrijft de *koude Pis*; het *Graveel*, en de *Nageboorte*. Verwekt de *Maandstonden*: verlicht de Vrouwen in *barensnood*; versterkt een *quade Maag*; doed gemakkelijk *Water lossen*; en verbeeterd de koude gebreeken der *Moeder*. Lobel l. 2. fol. 112. Durantes hist. Plant. fol. 159. Camerar. l. 3. c. 32.

Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma*, of het uytgeparste *Zap* der *Wortelen* met Wijn ingenomen, of ook een *Conzerve* daar van bereyd; word met voordeel gegeeten van de geene, welke beladen zijn met de ellendige quaal der *vallende Ziekte*. Matth. l. 3. c. 33.

Het gedistilleerde *Water* deezer *Plant* word veel gebruykt in allerley besmettelijke krankheeden. Is meede goed voor de *roodheyd* en den *brand der Oogen*. Maakt een zuyver *vel*, als men 't *Aangezicht* daar meê wascht. Tabern. l. 2. c. 55.

De *Oly*, gedistilleert uyt de *Bloemen*, en gestreeken op de Leeden, welke van het *Podagra* worden geplaagt, doed aan de zelve veel baat.

CCXXXII HOOFDSTUK.

KIEVITSBLOEM.

OF ook van veele in 't *Neederlandsch* KIVITSEYEREN genoemd; word in 't *Latijn* geheeten FRITILLARIA, of MELEAGRIS: in het *Hoogduytsch* FRITILLARY: in het *Italiaansch* MELEAGRIDE. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele zeer schoone en kluchtige veranderlijke soorten; namentlijk: Veele veranderlijke soorten.

I. FRITILLARIA FLORE ALBO, of *witte Kievitsbloem*. II. FLORE LUTEO, of *geele Kievitsbloem*. III. FLORE PURPUREO, of *purpure Kievitsbloem*, en veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijl ze alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Al te zaam beminnen ze een goede, luchtige, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel doormengde grond: een opene, vrije, bequaam-geleegene plaats, en matige vochtigheyd. *Bloeyen* ieder *Voorjaar*, en verdragen alle ongeleegentheeden der *Winter*. Grond.

Hare *Bolwortel* word, in 't tweede of derde jaar, in 't laatste van *Junius*, of het begin van *Julius*, uyt de aarde opgenomen; op een niet al te drooge plaats binnens huys gelegt, en ten langsten een Maand daar na (wijl ze niet wel, zonder schade, zoo lang, als andere *Bollen*, buyten de aarde kan blijven) weer gezet in de op nieuws omgesmeetene en gemestte grond, drie of vier vingeren breed diep, wijl ze dan dies te beeter zich kan *vermeenigvuldigen*. Bolwortel.

Het *Zaad*, 't welk niet altijd, maar alleen zomtijds bij goede jaren, zijne volkomene rijpheyd krijgt, word in een Pot (tot boven toe, of een weynig dieper, op een donkere of schaduwachtige plaats in de aarde gezet zijnde) in *September* met een volle Maan, een vinger Aanwinning, zeer traag door Zaad.

 breed

breed diep, gezayd: en blijft wel derdehalf, ja drie volle jaren leggen, eer men 't gelijk als Gras ziet opkomen. Derhalven worden ze hier door zeer traag *aangewonnen*: doch veel gevoeglijker door de aangegroeyde jonge *Bolletjens*, opgenomen zijnde.

KRACHTEN.

Aart. DE gedroogde *Bolwortel* der *Kievitsbloem*, of *Fritillaria floro purpureo variegato*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad; daarbeneevens subtyl van deelen.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, of een *Drachma* van het *Poeder* met Wijn ingenomen, drijft het *Graveel* der *Nieren* af.

J. Laurenb. lib. 1. Appar. Pl. cap. 8. Met het gedistilleerde Water van de *bonte Kievitsbloem*, of *Fritillária flore purpureo variegato*, het *Aangezicht* en de *Handen* gewasschen, maakt een *klaar* en *zuyver vel*, met wechneeming van alle *vlekken*, *Zomer-sproetelen*, en andere onzuyverheeden des *Aangezichts* of anderer *Leeden*.

In de *Oogen* gedaan, verdrijft ze ook de *roodheyd* en *brand* der zelve.

Daarenboven word deeze *Bloem* in de Hoven geplant, om de zelve te vercieren, en 't gezicht daar door te verlustigen; waar toe ze gantsch bequaam is.

Renealmus Pl. Specim fol. 149. De *Bloemen* zijn koud in den eersten, en vocht in den tweeden graad. In Wijn, Wey, of Bier gekookt, en daar van gedronken, stild de *dorst*, is goed in *hittige Koortzen*, en versterkt zoo het *Hoofd* als de *Harssenen*.

CCXXXIII HOOFDSTUK.

INDIAANSCHE WEYT.

Namen. NIet alleen in het *Neederlandsch* dus, maar ook van veele TURCKSCHE WEYT, of TURKSCH KOORN genoemd: in het *Latijn* FRUMENTUM TURCICUM, of FRUMENTUM INDICUM: in het *Hoogduytsch* TURKISCH KORN: in het *Fransch* BLE DE TURQUIE: in het *Italiaansch* GRANO D'INDIA, of FORMENTO INDIANO.

Vier veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart *vier* onderscheydene soorten bekend; namentlijk:

I. FRUMENTUM INDICUM SEMINE ALBO, of *Indiaansche Weyt met een witte Vrucht*, of *Zaad*. II. SEMINE RUBRO, of *met een roode Vrucht*. III. SEMINE CŒRULEO, of *met een blauwe Vrucht*. IV. FRUMENTUM INDICUM FRUCTO VARIEGATO, of *Indiaansche Weyt met een bonte Vrucht*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorziene grond: een luchtige, warme, wel-geleegene plaats, en veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leeven. Wassen drie, vier, en ook vijf voeten hoog.

Vrucht. Brengen noyt eenige *Bloemen* voort, maar geeven een *Vrucht* ter zijden aan hare *Steel* uytschietende, welke in deeze Gewesten niet anders als met goede warme jaren tot volmaaktheyd geraakt; waar na ze, door een weynig *koude*, haast vergaan.

Aanwinning. Konnen derhalven niet *aangewonnen* worden, als door haar gemeldde *Zaad*; 't welk men met een volle Maan van *April*, niet diep gestoken, aan de aarde beveeld, na dat men het eerst, ter oorzaak van de hardheyd, drie dagen in Water heeft geweykt. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de AMERICAANSCHE TARWE.

KRACHTEN.

VAn het *Zaad* der *Indiaansche Weyt*, of *Frumentum Indicum*, bereyden de *Indianen* haar *Brood*; 't welk haar, als zijnde sterke Menschen, goed voedzel geeft, en het Ligchaam dagelijks nieuwe krachten toevoegd. Eevenwel is het zwaar te verteeren. Gebruyk bij de Indianen.

Het zelve gestoten, en met Melk vermengt, verzacht, en doed scheyden alle *harde Gezwellen* en *Apostematien*, Paps-wijze daar op gelegt. In de Geneeskonst.

De *Bladeren* verstrekken de *Beesten* tot een aangename spijs, zoo wel droog als groen zijnde.

CCXXXIV HOOFDSTUK.

DUYVEKERVEL.

BEhalven deezen naam dien van EERD- of AARDROOK bij veele in het *Neederlandsch* voerende, om dat 't *Zap* deezer *Plant*, op de Oogen gestreeken, de tranen daar uyt doed vloeyen, eeven als of ze van een sterke *Rook* gebeeten wierden. In het *Latijn* geheeten FUMARIA, CAPNOS, en FUMUS TERRÆ: in 't *Hoogduytsch* ERDRAUCH, TAUBENKROPFF, of RATZENKERVEL: in 't *Fransch* FUMITERRE; en in 't *Italiaansch* FUMOSTERNO, of FUMARIA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke beziens-waardige soorten bekend geworden; namentlijk: Veele beziens-waardige soorten; van welke hier zesderley worden genoemd.

I. FUMARIA VULGARIS, of *gemeene Duyvenkervel*. II. ALTERA, of SPLITH, dat is, *tweede soort van Duyvekervel*, van zommige *Splith* genoemd. III. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. TENUIFOLIA, of *met teedere Bladeren*. V. AMERICANA FLORE PURPUREO SILIQUOSA, of *Americaansche Duyvekervel met een purpure Bloem en Zaadpeultjens*. VI. AMERICANA FLORE LUTEO PERENNIS, of *altijd-durende Americaansche Duyvekervel met een geele Bloem*; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, nieuwlijks omgesmeetene, en matig gemestte grond; zoo wel een schaduwachtige als een opene plaats; en niet al te veel Reegen. Konnen tamelijk wel *vriezend Weêr* en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* ook zeer aangenaam, en geeven in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*. Watvoor een grond zij beminnen.

Het FUMARIA VULGARIS, of *gemeene Duyvekervel*; ALTERA, of *tweede soort van Duyvekervel*; TENUIFOLIA, of *Duyvekervel met dunne, teedere Bladeren*, en FUMARIA FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven: geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en versterven daar meê. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na tijds geleegentheyd, weer op nieuws, niet diep, in de aarde gezayd worden. Komen anders ook van zelfs genoegzaam voort door het uytgevallene *Zaad*, ter plaats daar ze gestaan hebben. Alleen hier door kan men haar *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*. Gemeene Duyvekervel; tweede soort, en met teedere Bladeren; ook met een witte Bloem.

De FUMARIA AMERICANA FLORE PURPUREO SILIQUOSA, of *Americaansche Duyvekervel met een purpurachtige Bloem* en *Zaadpeultjens*, geeft in het eerste jaar uyt een bleek-bruyn-verwige *Wortel* geen groote, maar veele, eeven boven de grond in 't ronde digt op malkander zittende *Bladeren*. Deeze zijn gemeenelijk met hare boven bleeke, onder een weynig paars-verwige *Steeltjens*, daar ze op rusten, de breedte van zes vingeren, Americaansche Duyvekervel, met een purpurachtige Bloem, en Zaadpeultjens.

vingeren, wat meer of min, lang; twee vingeren, en meer, breed; onder alderbreedst; gemeenelijk gescheyden in vijf voornaamste deelen, van welke de onderste zijn de langste, twee en twee regt teegens malkander over zittende; voor echter eyndigende in een; gedeeld in drieën; alle nochtans niet hol gesteld, maar digt bij malkander gevoegd, in meer andere deelen gesneeden, altijd voor rond eyndigende; ook vercierd met zeer teedere, en kleyne, onder alleen zichtbare, en regt-oplopende *Adertjens*. In de Mond geknauwd, vallen ze bitter van smaak. De verwe is uyt den groenen blauwachtig; doch onder veel bleeker.

Bladeren.

Steel, en Bladeren aan de zelve.

Uyt haar middenste *Hert* schiet in het volgende, of tweede jaar een *Steel* op, anderhalve of twee houtvoeten hoog; rond, teeder, niet dik; buyten bleekverwig; van binnen hol; en zich boven, als ook ter zijden, in eenige *Zijde-scheutjens* verdeelende; aan welke de *Bladeren* voortkomen, nu uyt de eene; dan uyt de andere zijde der *Steel*, rustende op veel korter *Steeltjens*; doch langwerpiger en smaller van aart.

Gedaante der Bloemen.

Tusschen welke, gelijk ook uyt de voorste punten der *Steeltjens*, de *Bloemen* groeyen, veel in getal, en digt bij malkander in een *Troupje*, op de wijze van het FUMARIA VULGARIS, of de *gemeene Duyvekervel*; doch zijn wel eens zoo groot; van couleur purpurachtig; vermengt met eenige bleekheyd. Als ze eenige weynige dagen geduurt hebben, vallen ze neer, nalatende zommige dunne, ronde, regt-opstaande *Peultjens*, een vingerlid lang, en gevuld met een kleyn, rond, en Castanie-bruyn blinkend *Zaad*. Waar meê dan deeze *Plant* vergaat. Word derhalven met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na dat de jaarstijd zich aansteld, weer op nieuws gezayd, en alzoo *vermeerderd*. Het uytgevallene *Zaad* slaat ook wel dikmaal van zelfs op.

Zaad-peultjens en Zaad.

Americaansche Duyvekervel met een geele Bloem.

De FUMARIA AMERICANA FLORE LUTEO, of *Americaansche Duyvekervel met een geele Bloem*, heeft de grootste en breedste *Bladeren* van al de andere; van welke de meeste zeer aardig zijn gesneeden in drie rondtoegaande deelen, gelijk men ziet in de *Vijgebooms Bladeren*, zittende altijd twee en twee aan haar *Steeltje* regt teegens malkander over, doch voor aan de punt in een eyndigende. Zijn ook zeer teeder, en dun van aart. Deeze blijft lange jaren in 't leeven; en geeft bij goede *Zomers* rijp *Zaad*, waar door deeze soort kan *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Ook noch door hare teedere *Worteltjens*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Hare geele *Bloem* is langachtig-smal. Veele der zelve zitten bij malkander gevoegd, als in een *Ayr*, van de lengte eener vinger.

Aart des Zaads.

Het *Zaad* van al de gemeldde soorten heeft deezen aart, dat het niet al te zamen op eenen tijd voortkomt; maar ook in 't tweede, derde ja vierde jaar daar na, indien maar de aarde, daar het eens gezayd, of van zelfs neer-gevallen is, bij geleegentheyd weer getept word.

KRACHTEN.

Dodon. l. 3. c. 4.

DUyvekervel, of *Fumaria*, is matig verkoelende, en een weynig verdrogende; nochtans openende van aart.

Lusit. l. 4. enarr. 111. Galen. lib. Simp 7. Diosc. l. 4. c. 110.

In Wijn, of Wey, gezoden, en daar van gedronken, of twee *Drachmen* van het uytgeparste *Zap* met Wijn vermengt, en zoo gebruykt, zuyverd het *Bloed*; opend de verstoptheyd van de *Leever* en *Milt*: is goed voor de geene, die van de *vuyle Pokken* worden geplaagd. Desgelijks teegens de *Schurftheyd*, *Waterzucht Colijk*, *Buykkrimping*, en de *Pest*. Drijft uyt alle *Galachtige vochtigheeden*: maakt een week Ligchaam: versterkt de *Maag*, en 't geheele *Ingewand*.

Mesues lib. Simp Med. purg. c. 14.

Het *Zap*, of 't gedistilleerde Water deezer *Plant*, in de *Oogen* gedaan, doed de zelve tranen, even als of ze van een scharpen rook wierden gebeeten; en maakt een *klaar*, *helder Gezicht*.

Plin. l. 25. c. 13.

Het zelve *Zap* van buyten op de *Oogen* gelegt; neemt'er de *roodigheyd* van wech. Vermengt met het nat, geparst uyt *Patientiekruyd*, dan noch met een weynig Edik en Honig, en dit mengzel gestreeken op de *Schurftheyd* of andere onreynigheeden der huyd, geneest de zelve. De *Mond* daar meê gewasschen, of gespoeld; verdrijft des zelven *vuyle Zeeren*; en verzacht de *Tandpijn*.

Fuchs. hist. Pl. c. 127.

Het *Zaad* gestoten, en met roode Wijn ingenomen, stild de *Buykloop*.

Durantes hist. Plant. fol. 194.

De *Wortel* gedroogt, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Wijn gebruykt, strijd teegens allerley *vergif*: is goed voor de *Pest*, de *Geelzucht*, en doed *zweeten*; ook gemakkelijk *wateren*.

Het zelve *Poeder* gedaan op *lopende gaten* en *quade zeeren*, zuyverd de zelve, en doed ze verdroogen.

CCXXXV HOOFDSTUK.

HOLWORTEL.

Namen.

DRaagt deezen naam in 't *Neederlandsch*, om dat ze van binnen *hol* is. Word in 't *Latijn* geheeten FUMARIA BULBOSA, en RADIX CAVA: in het *Hoogduytsch* HOLWURTZ: in het *Fransch* RACINE CREUSE: in het *Italiaansch* RADICE CAVA.

Vier onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. FUMARIA BULBOSA FLORE ALBO, of *Holwortel met een witte Bloem*. II. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem*. III. FLORE CINEREO, of *met een aschgrauwe Bloem*. IV. FLORE VARIEGATO, of *met een bonte Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zoo wel slegte als goede; zandige of andere, vette of magere grond; zoo wel een schaduwachtige als een opene, luchtige of bequaam geleegene plaats, en veel Water. Zijn langleevende van aart. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Geeven vroeg in 't voorjaar *Bloemen*, en in de *Zomer* rijp *Zaad*; waar na zij hare *Bladeren* verliezen; en niet voor in *Maert* des volgenden jaars weer opkomen.

Vermeenigvuldiging, of aanwinning.

Zij worden *vermeenigvuldigd*, niet alleen door het gemeldde haar *Zaad*, 't welk men of in *September* of in *Maert*, met een wassende Maan, niet diep moet zayen, (alhoewel 't ook, door 't uytgevallene van zelfs genoeg opslaat) maar desgelijks zeer overvloedig door hare aangewassene *jonge Bolletjens*. Ja, indien iemand eene *Bol* wou breeken of snijden in tien, twaalf, of meer *stukken*, zoo zullen de zelve niet vergaan, maar ieder in 't *Voorjaar* weer nieuw *Loof* maken; in weynig tijds tot volkomentheyd gedijen, en *Bloemen* voortbrengen. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van LEEUWENBLAD.

KRACHTEN.

Dod. l. 11. c. 4.

DE *Wortel* deezer *Plant*, of *Fumaria bulbosa*, is warm in den tweeden, en droog in het begin van derden graad: daarenboven afvagende, verteerende te zamentrekkende van aart; en bitter van smaak.

Lobel. l. 1. fol. 916.

In Wijn, Water, of Edik gezoden, dan Mond en Keel daar meê gegorgeld, is goed voor de *Squinantie*; of het *Keel-gezwel*, en allerley andere *gezwellen der Mond* en *Amandelen*.

Camerar. l. 4. c. 4.

Met Populier-Zalf vermengt, verdrijſt de pijn der *Anbeyen*, of *Takken*.

Fuchſ. hiſt. Pl c 31. Lonic. l. 2. c. 132.

Met Myrrhe en Peeper in Wijn gekookt, en 's morgens een Roemertje daar van gedronken, doed de *Maandſtonden* voortkomen: drijſt uyt de *Nageboorte*, en alle onzuyverheyd der *Moeder*. Is ook goed voor de *Kramp*, *vallende Ziekte*, *Zijdenpijn*, en het ſteeken van de *Milt*, alleenlijk in Wijn gezoden zijnde.

Theophr. l. 9. c. 13. Tragus l. 2. c. 78.

Een *Drachma* van het *Poeder* deezer gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, verwekt een week Ligchaam, en drijſt daar uyt alle *ſlijmerige vochtigheyd*. Dood de *Wormen*, Op of aan den *Huyg* gelegt, brengt de zelve weer te regt. Geneeſt de *beeten* der *Slangen*; alle *Gezwellen* en *Wonden*, daar op gedaan. Is daarenboven goed voor de *Geelzucht*, *Vergif*, *Peſt*, terſtond daar op zweetende; doed ook gemakkelijk en veel *Water loſſen*.

CCXXXVI HOOFDSTUK.

GALEGA.

Namen.

Oo wel in het *Neederlandſch*, als in het *Latijn*, *Franſch* en *Italiaanſch* dus genoemd, of ook wel RUTA CAPRARIA, zoo veel als GEYTENRUYT. In 't *Hoogduytſch* eeven alzoo ZIEGEN- of GEYSZRAUTE.

Drie onderſcheydene ſoorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* onderſcheydene ſoorten, als:

I. GALEGA FLORE ALBO, of *Galega met een witte Bloem*. II. FLORE PURPUREO, of *met een purpure Bloem*. III. MAJOR LUSITANICA, of *groote Portugalſche Galega*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, of andere wel-gemeſtte grond: een opene, luchtige plaats, en veel Water. Worden van naturen oud. Konnen felle *Vorſt*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*

Bloemen. Zaad.

uytſtaan. Geeven ieder *Zomer* aardige *Bloemen*, en al te zamen rijp *Zaad*: 't welk met een waſſende Maan van *Maert* of *April*, een ſtroobreedte diep, de aarde word aanbevolen. De hier van opgekomene *jongen* geeven niet voor in 't derde jaar hier na haar eerſte *Bloe-*

Aanmerking.

men. Door dit *Zaad* konnen ze veel bequamer *aangequeekt* worden, als door hare taye aangewaſſene *Wortelen*: welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Lonic. l. 2. c. 354. Camerar. l 3. c. 46.

DE Plant *Galega* in Wijn of Edik gezoden, en 's morgens nuchteren een Roemertje vol daar van gedronken; of een deel van het uytgeparſte *Zap* met Wijn ingenomen, is zeer goed voor de *Peſt*, en alle *beſmettelijke Ziekten*, als men'er op zweet; deſgelijks teegens 't *vergif*. Dood de *Wormen*. Geneeſt de *beeten* en *ſteeken* der *giftige Dieren*; niet alleen hier van gedronken, maar ook het geſtotene Kruyd daar op gelegt.

Durantes Hiſt. Plant. fol. 405. Lobel. l. 2. fol. 64. Dodon. in Addit. l. 18. c. 16. Matth. l. 3. c. 47.

Word zeer gepreezen teegens de *vallende Ziekte* der jonge Kinderen; deſgelijks teegens *verkrompene* en *trekkende Leeden*; ook teegens de *Kramp*.

Met Edik geſtoten, en op de *Kanker* gedaan, belet het voortkruypen der zelve.

Galega geſtoten; vierentwintig uuren lang in Edik geweykt, en daar van gedronken, is ook zeer goed teegens de *Peſt*, en alle *hitzige Koortzen*. 't Zelve vermogen de *Bladeren*, dagelijks in een Salade rauw, of in andere ſpijzen gekookt gegeeten.

De zelve *Bladeren* in een Pan gebraden, en zoo warm op 't Lijf gelegt, verdrijven 't *Colijk*.

Het *Kruyd*, van de *Hoenderen* gegeeten wordende, doed haar veel *Eyeren* leggen.

De *Wortel* geſtoten, en het daar uytgeparſtte *Zap* met Wijn ingenomen, ter zwaarte van drie oncen, drijſt verwonderlijk het *geele Water* uyt.

Het *Zaad* geſtoten, en een *Drachma* daar van met Wijn, Honig of Syroop 's morgens nuchteren drie dagen achter malkander gebruykt, dood de *Wormen*.

Tabernam. l. 1. c. 55. Sect. 4.

De *Oly*, en de *Syroop*, uyt deeze *Plant* bereyd; ook het *gediſtilleerde Water* van de zelve, mogen gebruykt worden in alle voorkomende gebreeken.

CCXXXVII HOOFDSTUK.

GENTIAEN.

En ſchoon en bezienswaardig *Gewas*, word in het *Neederlandſch* dus genoemd: in 't *Latijn* en *Italiaans* ook GENTIANA, na GENTIUS, Koning van ILLYRIEN, of SLAVONIEN, die men zegt de eerſte Vinder hier van te zijn geweeſt. In het *Hoogduytſch* geheeten ENTZIAN, of ook BITTERWURTZEL: in 't *Franſch* meede GENTIANE.

Namen.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke ſoorten bekend; namentlijk:

Veele veranderlijke ſoorten.

I. GENTIANA MAJOR FLORE PURPUREO, of *groote Gentiaan met een purpure Bloem*. II. MAJOR FLORE LUTEO, of *groote Gentiaan met een geele Bloem*. III. MINOR CRUCIATA; of *kleyne Gentiaan, met kruys-wijze geſtelde Bladeren*. IV. FOLIO ASCLEPIADIS, of *met Bladeren van Zwaluwe-wortel*. V. GENTIANELLA VERNA FLORE CŒRULEO AMPLO, of *kleyne Gentiaan, bloeyende in 't Voorjaar, met een groote wonderlijk-ſchoone blauwe Bloem*. VI. GENTIANELLA VERNA MINOR, of *kleyne Gentiaan, in 't Voorjaar bloeyende met een kleyne Bloem*. VII. GENTIANELLA CRUCIATA HIRSUTA, of *kleyne Gentiaan met ruyge bleeke kruys-wijs geſtelde Bladeren*. VIII. GENTIANA MINOR FLORE CŒRULEO, of *kleyne Gentiaan met een blauwe Bloem*. IX. FLORE PALLIDO CŒRULEO, of *met een bleek-blauwe Bloem*. X. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. XI. GENTIANA MINOR FLORE LUTEO, of *kleyne Gentiaan met een geele Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Elf in getal hier voorgeſteld.

Echter beminnen ze alle een goede, gemeene, zandige aarde, voorzien met een weynig twee-jarige kleyngewreevene Paerdemiſt: een opene, luchtige, vrije, welgeleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheyd.

Grond.

Blijven eenige jaren lang in 't leeven. Konnen ſterke koude, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan. *Bloeyen* vermakelijk. Geeven bij goede, droge *Zomers* rijp *Zaad*, en verliezen dan hare *Bladeren*.

Bloemen.

Het *Zaad* word gemeenelijk in *September*, *Februarius*, of *Maert*, met een waſſende Maan, in een Pot of Zeepvaatje gelegt, niet boven een ſtroo diep, hol en luchtig. Dan komt het eerſt in de volgende *Zomer*, of een geheel jaar, ja zomtijds langer daar na, eerſt op, wijl 't uyt eygener aart zeer lang in de grond wil blijven leggen.

Zaad, en aanwinning,

Al deeze ſoorten willen om 't vierde jaar geerne opgenomen, en met nieuwe, varſſche, zandige aarde voorzien zijn; waar na zij ook veel beeter en weelderiger groeyen. Worden niet alleen door 't gemeldde *Zaad aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, maar ook door hare aangewaſſene *jonge Wortelen*, welke men met een waſſende Maan in *April* van de *oude* voorzichtig afneemt, en verplant.

Op tweederley wijzen.

De GENTIANELLA VERNA FLORE CŒRULEO AMPLO, of *kleyne Gentiaen, bloeyende in 't Voorjaar, met een groote blauwe Bloem*, blijft altijd eeven groen,

Kleyne Gentiaen bloeyende

en

In 't voorjaar.

en laat noyt hare *Bladeren* vallen. Eenige jaren op de zelve plaats gestaan hebbende, en tamelijk groot van *Plant* geworden zijnde, brengt zelden, of immers weynige *Bloemen* voort. Moet derhalven dan gescheyden, in drie of vier deelen verdeeld, en deezer wijs weer weldragende gemaakt worden.

Kleyne Gentiaen met ruyge kruys-wijs gestelde Bladeren.

De GENTIANELLA CRUCIATA HIRSUTA, of *kleyne Gentiaen met ruyge en kruys-wijze gestelde Bladeren,* welke ik heb *aangequeekt* door *Zaad*, uyt *Syrien* overgezonden, is veel teederder van aart. Kan de *koude Lucht* deezer Landen in de *Wintertijd* niet verdragen. Moet derhalven, in een Pot gesteld, 's *Winters* binnens huys gebragt; met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater onderhouden, en op een luchtighe plaats, waar in niet als bij vriezend Weêr gevuurd word, gezet zijn. Geeft in deeze Gewesten noyt volkomen *Zaad.* Laat zich echter, alhoewel zoberlijk, *vermeenigvuldigen* door hare langzaam-aangroeyende *Wortelen.*

KRACHTEN.

Renealmus Spec. hist. Plant. fol. 66. Ægin. l. 7. c. 3.

DE *groote Gentiaen*, of *Gentiana major*, is verdrogende in den tweeden, en verwarmende in den derden graad; ook afvagende, openende, zuyverende, dunmakende van aart, en bitter van smaak.

Serapio de Temp. Simp. cap. 253. Dod. l. 11. c. 18. Averroes lib. Simp. c. 42.

De *Wortel* gesneeden, in Wijn gekookt, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken; of het uytgeparstte *Zap*; of ook een of twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen*, met Wijn gebruykt, weerstaat allerley inwendig en uytwendig *vergif*; ook de *Pest.* Geneest de *beeten* der *dolle Honden, Slangen, Adderen*, en anderer *giftige Dieren.* Bewaard de menschen, desgelijks de beesten, voor alle *inwendige verrottingen.* Verhindert, dat men *al te vet*, of met te veel *waterachtig Bloed* beladen word. Neemt wech den *Hoest der Paerden*, en van alle ander Vee: geneest de inwendige gebreeken en het Ingewand van de zelve. Versterkt de *Maag.* Is goed voor de geene, welke met de *Leeverzucht* zijn gequeld; ook voor alle *koude inwendige gebreeken.* Opend de *verstoptheyd*: doed de spijzen *verteeren*: helpt de *Vrouwen in barensnood:* verwekt de *Maandstonden :* drijft uyt de *Nageboorte*; desgelijks de *doode Vrucht.* Doch moet van zwangere Vrouwen niet gebruykt worden, om hare leevendige Vrucht geen onheyl toe te brengen. Neemt daarenboven wech de *pijn der Zijden.* Is dienstig voor de geene die een hooge of zware val gedaan, en daar door zich *van binnen verzeerd* hebben: desgelijks voor de geene die met de *vallende Ziekte* zijn beladen: voor *verstuykte, gekrompene, gequetste Leeden*; de zelve geneezende, en het *geronnene Bloed* zich doende scheyden. Zuyverd ook de *Borst* van alle *taye Fluymen*; doed wel *water lossen*, en helpt de smertlijdende aan 't *Graveel.*

Durantes hist. Plant. fol. 202.

Diosc. l. 3. c. 3.

Apulejus lib. Herb. c. 16.

Een *Drachma* van het *Poeder* deezer *Wortel* een kind, of een oud persoon twee *Drachmen* met Wijn ingegeeven, en daar op gezweet, is zeer goed teegens alle *Koortzen.* Geneest de gebreeken der *Ooren*; en dood de *Wormen*, 's morgens, drie dagen na malkander nuchteren een *Drachma* daar van met Spaansche Wijn, Syroop, of iet anders ingenomen.

Het *Water* van deeze *Bladeren* en *Wortelen*, in *Balneo Mariæ* gedistilleert zijnde, en daar meê dikmaal gewasschen, neemt wech alle *vlekken* en *sproetelen des Aangezichts.*

Ruell. de Nat. stirp. l. 3. c. 3.

Het uytgeparstte *Zap* deezer *Wortelen* heeft eeven de zelve kracht en werking. Op allerley *Wonden, voorteetende zweeringen, Fistelen*, en *lopende gaten*; ook op *ontstokene, roode* en *zweerende Oogen* gelegt, geneest de zelve.

Matthiol. l. 3. c. 3.

Al de andere soorten van *Gentiana* vermogen 't zelve het geen van deeze is gezegt, doch zijn in hare werking niet zoo krachtig. Verdrijven echter zeer gelukkig 't *Colijk*, en andere *Winden* des Buyks.

CCXXXVIII HOOFDSTUK.

OYEVAARSBEK.

Namen.

MEt deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend, word in 't *Latijn* geheeten GERANIUM, ROSTRUM CICONIÆ, en ACUS PASTORIS; in 't *Hoogduytsch* STORKENSCHNABEL: in het *Fransch* BEC DE CIGOIGNE: in 't *Italiaansch* GERANIO, of ROSTRO DI CICOGNA.

Veel onderscheydene aardige soorten

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele onderscheydene aardige soorten; namentlijk:

van welke hier twee-entwintig worden genoemd.

I. GERANIUM ACONITIFOLIUM FLORE CŒRULEO, of *Oyevaarsbek met Bladeren van Wolfswortel, en een blauwe Bloem.* II. ACONITIFOLIUM FLORE VARIEGATO, of *Oyevaarsbek met Bladeren van Wolfswortel en een bonte schoone Bloem.* III. VIRGINIANUM FLORE PULCHRO STRIATO, of *Oyevaarsbek uyt Virginien, met een schoone-gestreepte Bloem.* IV. TUBEROSUM FLORE RUBRO, of *met een Bolwortel en roode Bloem.* V. BATRACHIOIDES FLORE RUBRO, of *met Bladeren van Hanevoet, en een roode Bloem.* VI. BATRACHIOIDES FOLIO SANICULÆ, of *met een gedaante van Hanevoet en Bladeren van Sanikel.* VII. BATRACHIOIDES FLORE VIOLACEO, of *met Bladeren van Hanevoet, en een violette Bloem.* VIII. FUSCUM, of *met een bruyne Bloem, en geplekte Bladeren.* IX. NODOSUM, of *geknobbelde Oyevaarsbek.* X. SANGUINEUM MAXIMO FLORE, of *met een Bloedroode groote Bloem.* XI. GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM MAJUS FLORE VARIEGATO, of *Indiaansche groote Oyevaarsbek, bij nagt riekende, met een uyt den groenen geelachtige en zwart-gestreepte Bloem.* XII. MEDIUM, of *middelbare soort.* XIII. MINUS, of *kleyne soort.* XIV. INDICUM NON ODORATUM FOLIIS DISSECTIS, of *Indiaansche Oyevaarsbek met ingesneedene Bladeren.* XV. GERANIUM SAXATILE, of *Oyevaarsbek, groeyende op Steenklippen.* XVI. MALVATICUM, of *met Bladeren van Malve.* XVII. MALVATICUM ODORATUM INDICUM, of *Indiaansche Oyevaarsbek met Bladeren van Malve, zeer welriekende.* XVIII. GERANIUM INDICUM TENUIFOLIUM, of *Indiaansche Oyevaarsbek met smalle Bladeren.* XIX. CRETICUM, of *uyt Candien.* XX. MOSCHATUM, of *riekende als Muscus.* XXI. ROBERTIANUM, of *Robbrechts-kruyd.* XXII. GERANIUM COLUMBINUM, of PES COLUMBINUS, *Duyvenvoet*, en meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Eevenwel beminnen ze alle een goede, gemeene, zandige, en welgemestte grond: een opene, vrije, bequaam geleegene plaats, en veel Reegen. Geeven bezienswaardige *Bloemen.*

De eene soort langleevender als de andere.

De tien eerst-genoemde soorten zijn van natuur langleevende. *Bloeyen* niet alleenlijk ieder jaar, maar geeven ook rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde moet aanbevolen worden. Niet alleen hier door worden ze *aangewonnen*, maar ook *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men op de zelve tijd van de *oude* afneemt, en verplant. De laatstgenoemde (behalven de geene, van welke wij straks zullen spreeken) blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zelfs, of door een kleyne *Rijp.*

Aanwinning.

Moeten derhalven in ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, na geleegentheyd van de tijd, op nieuws, niet diep, gezayd zijn. Eenige komen ook wel van zelfs voort; en hier door worden ze altijddurend gemaakt.

Het

Indiaansche Oyevaarsbek, bij nagt riekende met een bonte Bloem.

Het GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM FLORE VARIEGATO, of *Indiaansche Oyevaarsbek, bij nagt riekende, met een bonte Bloem*, zoo wel de *groote, middel-soort*, als *kleyne*, zijn veel teederder van aart. Konnen geenzins de *Winter-koude*, ook niet veel vochtigheyd, in deeze Gewesten verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet, voor veel Reegen, inzonderheyd in den *Herfst*, gewagt; in 't begin van *October* binnens huys, en op een goede, luchtige plaats gesteld worden, waar in altijd bij *vriezend* Weêr word gevuurd; gedurende de geheele *Winter* onderhouden met slegts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water; maar beeter is 't, dat men ze geheel droog laat staan. Niet voor in 't begin van *April* mag men ze weer buyten brengen, met een zoete Lucht en Reegen, in een *Zonnebak*, gevuld met warme Paerdemist, ieder twaalf dagen weer vervarscht. Immers zoo nauw moet men haar wagten voor veele, inzonderheyd *Sneeuwachtige vochtigheyd*, als dekken voor *koude Winden*.

Waarneeming.

Knobbelwortel.

Zij krijgen uyt een bleek-bruyne, tamelijk-dikke, doch niet zeer lange, onder spits toegaande, en boven met een dunne hals voorziene *Knobbelwortel* zeer schoone *Bladeren*, niet hoog boven de aarde verheeven. Deeze zijn in ontelbare deelen, op de wijze van THAPSIA, doch kleyner, en al te zamen voor spits toelopende, *gesneeden*, of *ingekerfd*; een kleyne hand lang, meer als drie vingeren breed; met dikke, ronde, roodachtige en ruyge *Steelen*, digt bij malkander, uyt het *Hert* der *Plant*, in 't ronde voortkomende, voorzien; ook met sterke, en wit-ruyge *Zeenuwen*, of *Ruggen*, van onder alleen zichtbaar. Donker-groen zijn ze van verwe; hard in 't aanraken; wat dikachtig van aart; stijf staande; onder alderbreedst, en alzoo allenxen verminderende; voor spitzer toegaande. Uyt welker midden opschieten ronde, slegte en gestreepte *Steelen*, ter hoogte van een Maatvoet, wat meer of minder.

Gedaante der Bladeren.

Gestalte der Bloemen.

Op de bovenste *Toppen* der zelve komen de *Bloemen* te voorschijn, bestaande uyt vijf *Bladertjens*, verre van malkander gescheyden, voor rondachtig, of stomp toegaande, hebbende de breedte van een kleyn stroobreed; groenachtig-geel van verwe; in 't midden vercierd met een geheel zwarte breede *streep*. Geeven van zich een zeer aangename *reuk*; niet bij dag, maar alleen bij nagt, hoe donkerder hoe lieflijker. Staan op tien of twaalf lange *Steeltjens*, in 't ronde aardig, gelijk een *Kroon*, bij malkander gesteld; en blijven eenige dagen lang goed. Vergaan daar na in haar zelven, en geeven een lang *Zaad*, op de wijze van het GERANIUM CRETICUM ANNUUM, of MOSCHATUM, dat is, *een-jarig Oyevaarsbek uyt Candien*, of als *Muscus riekende*. Bij goede warme *Zomers* word het in onze Landen zomtijds rijp.

Zaad.

Aanwinning

Het moet met een wassende Maan van *April* of *May*, niet boven twee stroo-breedte diepte, de aarde worden aanbevolen, in een Pot, gevuld met goede zandige grond, en een weynig twee-jarige Paerdemist. Hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Welriekende Indiaansche Oyevaarsbek met Bladeren van Malve.

GERANIUM MALVATICUM ODORATUM INDICUM, of *welriekende Indiaansche Oyevaarsbek met Bladeren van Malve*, krijgt uyt een tamelijk-dikke, ronde, bleeke of wit-achtige, taye, en in de Mond geknauwd wordende zeer te zamentrekkende *Wortel* verscheydene ronde *Steelen*; zelden zich regt ophoudende, maar hangende gemeenelijk neerwaarts gebogen. Zijn rond; zoo dik als eens kinds vinger; bleek-groen van verwe terwijl ze noch jong zijn; doch als ze ouder worden, ziet men ze bruyn-verwig; zeer aardig vercierd met een gantsch teedere, zachte *ruygheyd*, en veele een weynig verheevene *Leeden*.

Wortel.

Steelen.

Gedaante der Bladeren.

Aan deeze *Steelen* komen de *Bladeren* voort, twee en twee regt teegens over malkander gesteld; rustende op tamelijk-lange, dikke, ronde, en ruygachtige *Steeltjens*. Hebben een gedaante van onze MALVA VULGARIS, of *gemeene Malve*; doch meer en aardiger *geplooyd*, of in *vouwen* gelegt; ook wel zoo groot, en wat dieper *ingesneeden*; dan noch niet zoo zeer rond, maar driehoeks-wijze gesteld; ruygachtig van aart; boven aangenaam bleek-groen; onder bleeker: aan de randen rondom zeer aardig als *getand*, of een weynig *ingezaagd*: wat zuur, doch aangenaam van smaak; ook te zamentrekkende; en in 't midden voorzien met drie groote *Aderen*; uyt welke veel andere, tot aan de kanten uytlopende, voortkomen. Met de hand aangeraakt, of met de vingeren wat gewreeven wordende, geeven ze een zeer lieflijke, teedere *reuk* van zich.

Gestalte der Bloemen.

Tusschen de zelve, uyt de leeden van de voornaamste *Steel*, ziet men hier en daar een andere lange en teedere *Steel* voortkomen, staande gemeenelijk opwaarts gekeerd; op wiens bovenste punt vier, vijf, zes, ook wel zeeven *Bloemen*, in 't ronde bij malkander gevoegd, te voorschijn worden gebragt. Tamelijk groot zijn ze, bleek-purpur-verwig, zonder reuk. Bestaan uyt vijf langwerpige, en voor stomp-rond toegaande *Bladertjens*, van welke drie om laag, de twee andere om hoog gekeerd staan. Ieder deezer beyde heeft twee schoone, zeer aangename bloed-roode *streeken*, welke men in de drie onderste niet zoo schoon, maar daar alleenlijk met twee of drie zeer flauwe en teedere *streekjens* voorzien ziet. Van binnen is een bleek-witte *Knop*, voor begaaft met veele purpure *draadjens*. Deeze vier of vijf dagen open gestaan hebbende, vergaan in haar zelven, en laten eyndelijk na een langwerpig, bleek-bruyn *Zaadje*, op de wijze van de andere soorten. Het welk met een wassende Maan van *April* de aarde aanbevolen wordende, genoegzaam voortkomt. Ook kan deeze aardige *Plant* alleenlijk hier door *aangewonnen* worden.

Zaad.

Aanwinning

Waarneeming.

Zij blijft van naturen eenige jaren lang in 't leeven: doch kan de *koude* deezer Landen 's *Winters* niet wel uytstaan. Moet derhalven, in een Pot gesteld, ter dier tijd binnens huys op een luchtige plaats bewaard, en met slegts een weynig vochtigheyd onderhouden zijn. Want in de gemeldde *Winter* kan ze niet veel Water, zonder verrotting, verdragen.

Indiaansche Oyevaarsbek met smalle Bladeren.

GERANIUM INDICUM TENUIFOLIUM, of *Indiaansche Oyevaarsbek met smalle Bladeren*, schiet uyt een kleyne, vinger-dikke, bruyn-verwige, regt-neergaande, en met eenige teedere *Veezelen* voorzien zijnde *Wortel* eenige *Steelen*, rond, effen en slegt; bruyn-rood, met verscheydene leeden vercierd; teeder of dun van aart, regt opwaarts gekeerd, of ook wel een weynig achter over hellende. Aan welke voortkomen de *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, hol en luchtig boven malkander; ook wel, doch weynig, twee en twee teegens malkander over gesteld. Onder aan de groote, of voornaamste *Steel*, houden zich twee kleyne, en voor in een spits punt eyndigende *Bladertjens*, of *Oortjens*, in gedaante en stelling niet zeer ongelijk die van het GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM, of *Indiaansch Oyevaarsbek, bij nagt riekende*; rustende op *Steeltjens*, ontrent een vinger lang, boven plat, onder rond toegaande, donker-groen verwig; niet ruyg; ook zeer weynig of niet blinkende; wat dik in 't aanraken; en in zeer veele groote en kleyne *Deelen*, of *Takken*, hoornswijze *ingesneeden*: in 't midden voorzien met een dikke *Rugge*, of *Ader*, uyt welke andere, in elk deel zich verspreydende, voortkomen. Als men ze in de Mond knauwd, vallen ze een weynig bitter, ook wat zuur van *smaak*, en zeer te zamentrekkende van aart.

Gedaante der zelve.

Gestalte en verwe der Bloemen.

Teegens welke regt over aan hare *Steelen* voortschieten andere dunne en lange *Steeltjens*, hebbende boven op haren top vier kleyne, langwerpige en spits toegaande *Bladertjens*: in welker midden gemeenelijk gezien worden drie bij malkander gestelde schoone *Bloemen*,

GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM.

GERANIUM MALVATICUM ODORATUM INDICUM

GERANIUM INDICUM TENUIFOLIUM

men, rustende op zeer korte *Steeltjens*; zonder eenige *reuk*; tamelijk groot; zich niet qualijk vergelijkende met een openstaande Mond. Bestaan uyt vier Sneeuw-witte *Bladeren*; van welke de twee opstaande geheel groot, in 't midden en boven breed, ook daar ontrent rond toegaande, doch onder smal, en van daar tot over de helft met eenige weynige zeer schoone Bloed-roode *Stralen*, voortschietende uyt een doorluchtige groenachtige inwendige grond, vercierd zijn. De twee onderste zijn lang, smal, geuts-wijze gesteld: en zuyver wit. Tusschen welke zes bleek-groene *draadjens* groeyen, houdende ieder op zich een hoog-geel *Afhangzeltje*, of langwerpig *Knopje*: en noch tusschen de zelve vijf andere zeer teedere en kleyne purpure *draadjens*, wat meer voor-uytschietende, gezien worden.

Zaad. Als ze eenige weynige dagen lang open hebben gestaan, vergaanze in haar zelven, en vallen op de aarde neer; nalatende een kleyn en langwerpig *Zaadje*, gelijk dat van de voorige soort: 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde weer aanbevolen moet zijn; want hier door kan deeze *Plant* alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. (Aanwinning.)

Jonge. De *jongen*, van dit *Zaad* opgekomen, geeven niet in 't eerste geheel *gesneedene Bladeren*, maar twee ovaalswijze-ronde en slegte: daar na een weynig aan de randen getand; vervolgens wat meerder *ingesneeden*; en eyndelijk in veele *Deelen* of *Takken* gescheyden, gelijk men zien kan in deeze bijgaande FIGUUR, na 't leeven afgeteekend.

KRACHTEN.

Aart; en gebruyk. ALle soorten van *Oyevaarsbek*, of *Geranium*, zijn verdrogende en te zamen-trekkende van aart.

Diosc. l. 3. c. 131. De *Wortel* van het *Geranium Tuberosum flore rubro*, of *Oyevaarsbek met een Bolwortel en roode Bloem*, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, verdrijft en geneest de *gezwellen* van de *Moeder*. Is zeer goed voor de geene, die van een zware krankheyd weer beginnen te beeteren; en voor de zulke, die de *Teering* hebben, tweemaal 's daags gebruykt, te weeten, 's morgens, en 's namiddags ontrent ten vier uuren.

Plinius l. 26. c. 11. Het uytgeparste *Zap* deezer *Wortel* in de *Ooren* gedaan, geneest de gebreeken der zelve.

Durant. hist. Plant. fol. 204. Een halve once van het *Zaad* gestoten, met Peeper en Myrrhe vermengt, dan met Wijn ingenomen, brengt een *stijve Hals* weer te regt.

Matth. l. 3. c. 114. Het *Geranium Columbinum*, of *Duyvenvoet*, in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of een *Drachma* der gedroogde *Bladeren* met Wijn of ander Nat ingenomen, verdrijft de *Buykkrimping*, en de *winden des Buyks*; doed ook genoegzaam *water lossen*. Is goed teegens het *Graveel*, en de pijn der *Nieren*. Brengt te weeg, dat de *witte Vloeden* der Vrouwen ophouden; en geneest de *Wonden*, daar op gelegd.

Lobel. l. 1. fol. 804. Het *Geranium Robertianum*, of *Robbrechtskruyd*, in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of 't zelve gestoten; of ook het uytgeparste *Zap* op *Wonden*, *Zeeren* en *Zweeren* der *heymlijke Leeden* gedaan, geneest de zelve. Stopt de *roode Loop*, en 't *bloeden uyt de Neus*; neemt wech de bleeke verwe des Ligchaams; verdrijft de *vlekken* der Huyd; maakt een *zuyver vel*, en is goed voor de *Roos*, daar meê gewreeven, of opgelegt. Is zeer dienstig teegens de *Hertklopping*, en 't *beeven van de Milt*. Verteerd de *brand van de kinder-Pokjens*, en de *vuyle Pokken*. (*Lonic. l. 2. c. 174.*)

Lusitan. l. 3. enarr. 128. De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, maakt een *vrolijk Gemoed*, en versterkt het *Hert*. In roode Wijn gekookt, stild de *Bloedloop*: is goed voor de *inwendige Breuken*, en de *Steen der Nieren*. Scheyd het *geronnene Bloed*, en helpt de geene, welke haar door een *hooge val* verzeerd hebben.

Het *Geranium Moschatum*, of *Oyevaarsbek*, *riekende als Muscus*, gestoten, en op *varssche Wonden* gelegt, heeld de zelve. In Wijn of Bier gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt het *Water van de Blaas*. *Dod. l. 3. c. 9.*

Het *Geranium Sanguineum maximo flore*, of *Oyevaarsbek met groote als bloedroode Bloemen*, stild zeer gelukkig allerley *Bloedloop*, en word zeer hoog gepreezen teegens het *Graveel*, het zij in roode Wijn gezoden, 't zij het *Zap* met Wijn ingenomen; of een *Drachma* van de gedroogde *Wortel* met eenig nat gebruykt. *Fuchs. hist. Pl. c. 76. Trag. l. 1. c. 114.*

CCXXXIX HOOFDSTUK.

GINGIDIUM.

ZOo wel met deezen naam, als met dien van VISNAGA bij veele in het *Latijn* bekend; word ook op 't *Neederlandsch*, voor zoo veel mij bewust is, niet anders geheeten. Bij de *Italianen* meede GINGIDIO. (Namen.)

Hier van zijn mij in haren aart *drie* onderscheydene soorten bekend; als: (Drie onderscheydene soorten.)

I. GINGIDIUM LATIFOLIUM, of *Gingidium met breede Bladeren*. II. UMBELLATUM, of *met een Kroon*. III. MONTIS LIBANI, of *Gingidium van den berg Libanus*. Alle zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, doormengd met een weynig kleyn-gewreevene tweejarige Paerdemist: een warme, vrije, welgeleegene plaats; en weynig Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven aardige *Bloemen*, maar in deeze Landen zelden rijp *Zaad*. Worden door een kleyne *koude* van het leeven beroofd, en gaan dus te niet. (Grond. Bloemen. Zaad.)

Het *Zaad*, uyt warme Landen overgezonden, word met een wassende Maan van *April* of *May* (na geleegentheyd des tijds) in een Pot, hol en luchtig gezayd, niet boven een stroo diep. Opgekomen zijnde, verplant men de jonge *Planten* niet. Ook laat men 'er niet meer als twee of drie ten hoogsten in de zelve Pot. Zouden anders, in slegte jaren, nauwlijks *Bloemen* konnen geeven. (Aanwinning.)

GINGIDIUM MONTIS LIBANI, of *Gingidium van den berg Libanus*, krijgt uyt de *Wortel Bladeren*, van gedaante en stelling niet ongelijk die van het MEUM ATHAMANTICUM, of *Beerwortel*, doch korter, en wat gekrolder, gelijk men ziet in die van het FLOS ADONIS, of *Adonisbloem*. Zijn een kleyne voet lang, achter vier, wat meer of minder, vingeren breed; en alzoo verminderende, loopen voor aan spits toe. De verwe is bleek-groen, van een bevallijke aanschouwing. (Gingidium van de berg Libanon. Bladeren.)

Uyt der zelver middenste komt voort een eenige, onder een stroo dikke, ronde; doch boven dunner toegaande, ontrent anderhalve voet hoog opschietende *Steel*. Op wiens bovenste punt, dan ook noch een of twee ter zijden uyt, een zeer schoone *Bloem* word gezien, geheel rond, en buyten rondom zoo groot als een Roos, bestaande uyt breede, voor stomp toegaande, en hol gestelde *Bladertjens*, doch in het midden voorzien met ontelbare kleyne witte *Knopjens*, van onder uytwendig met veele hayrige groene *Bladertjens*, gelijk men gewaar word in het MELANTHIUM, of *Nigelle*; doch niet zoo verre uytsteekende, maar blijvende onder de rondte van de *Bloem*; tusschen het wit aardig doorschijnende. Eenige dagen gestaan hebbende, vergaanze in haar zelven. (Bloemen.)

KRACH-

KRACHTEN.

Gal. l. 2. de Alim. fac. c. 55. & lib. Simp. 6. Diosc. l. 2. c. 167.

GIngidium is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad; daarbeneevens te zamentrekkende van aart.

Rauw in een Salade gegeeten, of gezoden zijnde met andere spijzen gebruykt, of ook in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de *Maag*, de *Blaas*, doed gemakkelijk *wateren*; lost het *Graveel* en de *Steen*; verwekt *eetenslust*, en der Vrouwen *Maandstonden*. Is goed teegens de *Pest*, en alle andere *besmettelijke Ziekten*.

Durant. hist. Plant. fol. 208. De *Bladeren* gestoten, en op der *Vrouwen Borsten* gelegt, scheyd de *geklonterde Melk* in de zelve; ook 't *geronnene Bloed* tusschen vel en vleesch zittende, veroorzaakt door slaan, vallen, of eenig ander ongeluk. Geneest ook alle *Buylen* en *Gezwellen*.

CCXL HOOFDSTUK.

ZWAARDKRUYD.

Namen.

MEt deezen naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten GLADIOLUS, of ENSIS: in het *Hoogduytsch* SCHWERTEL: in het *Fransch* GLAIS, of GLAYEUL: in 't *Ita'iaansch* GLADIOLO, SENESI, of ook MONACUCCIE.

Eenige veranderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke soorten, als:

I. GLADIOLUS FLORE RUBRO, of *Zwaardkruyd met een roode Bloem*. II. BINIS FLORUM ORDINIBUS CINCTUS, of *met twee ordren van Bloemen* vercierd. III. FLORE CARNEO, of *met een lijf-verwige Bloem*. IV. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. V. CAPITIS BONÆSPEI FLORE PHŒNICEO, of *Zwaardkruyd van het Hoofd der goede Hoop, met een schoone rood-verwige Bloem*; en dan noch meer andere; niet alle van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen echter al te zamen, uyt eygener aart, een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel voorziene grond: een vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats; veel, en ook weynig Water.

Bloemen. Zaad. Geeven niet alleen ieder Zomer *Bloemen*, maar ook dikmaal rijp *Zaad*. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Mogen ook, om het tweede of derde jaar, in 't laatste van *Julius* opgenomen, in een drooge plaats bewaard, en in *September*, met een volle Maan, weer in de aarde gelegt worden.

Aanwinning. Veel bequamer worden ze *aangewonnen* door hare jonge *Bolletjens*, die men, uyt de aarde opgehaald zijnde, van de *oude* afneemt, als door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* ruym een stroobreed diep de aarde moet aanbevolen zijn; en wanneer het in 't volgende *Voorjaar* opgekomen is, niet voor in 't zeevende of agtste jaar daar na de eerste *Bloemen* geeft.

Zwaardkruyd van Cabo de bonn' Esperance. De GLADIOLUS CAPITIS BONÆSPEI FLORE PHŒNICEO, of *Zwaardkruyd van Cabo de bonn' Esperance*, of het *Hoofd der goede Hoop* in *Africa*, *met een roode Bloem*, is teederder van aart dan al de andere. Geeft in deeze Gewesten geen *Bloemen*, anders dan bij heete *Zomers*; maar noyt eenig *Zaad*. Bemind een goede zandige grond, met twee-jarige Paardemist, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boombladeren doormengt: een luchtige, vrije, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Kan gantschelijk niet verdragen veel *koude Herfst-reegenen*, *Rijp* of *sterke Vorst*. Moet derhalven, in een Pot twee vingeren diep gesteld, in 't begin van *October* binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gezet zijn, waar in niet als bij *vriezend* Weêr word gevuurd; gedurende dien tijd met weynig of geen vochtigheyd onderhouden, en niet voor in 't begin van *April* weer buyten gesteld worden.

Hoedanig het waargenomen moet worden.

Men kan haar in onze Landen niet anders *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*, als door hare aangewassene *jonge Bolletjens*, op de gemeldde tijd opgenomen. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Wortel*, of *Bol*, van *Zwaardkruyd*, in het *Latijn Gladiolus*, is verteerende, verdrogende, en te zamentrekkende van aart. *Galen. lib. Simp. Med. 8. Diosc. l. 4. c. 20.*

De zelve gestoten, met Wijn en Wierook vermengt; dan op *Wonden* en gequetste Leeden gelegt, trekt uyt alle *Doornen*, *Beenschilfferen*, en andere onreynigheeden in de zelve. Met Meel en Honigwater vermengt, ontdoed, vermorwt en verteerd de *Klieren*; ook allerley *harde* en *taye Zweeringen*.

De *Bolwortel* gestoten en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, doed gemakkelijk *water lossen*. *Lobel. l. 1. fol. 136.*

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortel* met Wijn gedronken, doed de *Milt* verteeren, verdrogen, en neemt'er de smerten van wech. Verdrijft het *Colijk*, een kleyn weynigje Peeper daar bij gedaan zijnde; en stild zeer wel het *Bloed*. *J. Laurenb. l. 1. Appar. Pl. c. 9.*

Het gestotene *Zaad* met Ezels- Geyten- of Schapen-Melk gebruykt, is desgelijks zeer goed teegens 't *Colijk*, en alle andere *winden des Buyks*. *Apulej. lib. de Herb. Med. c. 78.*

De *Bast* der gedroogde *Wortel* gepulverizeert, en met Wijn ingenomen, is goed vóor de *koude-* of *Druppelpis*; het *Graveel*, de *Breuken der Kinderen*, *inwendige gezwellen*; en verdrijft ook de smerten van het *Colijk*.

CCXLI HOOFDSTUK.

G L A U X.

DUs genoemd van elk, zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn*; en, mijns weetens; met geenen anderen naam bekend, als alleen van zommige MELKKRUYD geheeten. Namen.

Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden *vijf* soorten; namentlijk: Vijf onderscheydene soorten.

I. GLAUX SUPINA LUSITANICA, of *Portugalsch Glaux, achter-over leggende*. II. SUPINA VIMINOSA LUSITANICA, of *achter-over leggend Portugalsch Glaux met lange buygzame Takjens*. III. PALUSTRIS, of *in waterachtige plaatzen voortkomende*. IV. SEMINE CORDATO, of *Glaux met een Zaadhuysje, een Hert gelijkvormig*. V. GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Het GLAUX VIMINOSA SUPINA LUSITANICA, of *leggende Glaux uyt Portugal, met lange buygzame Takjens*, krijgt, aan teedere veelvoudige *Telgjens*, korte, kleyne, doch een weynig in de lengte breedachtige en hol gestelde *Bladertjens*, zoo uyt de eene als uyt de andere zijde voortkomende: teeder en dun van aart; voor stompachtig toegaande; in 't midden alleenlijk met een *Ruggetje* voorzien: zittende zes of agt aan haar doorgaande *Steeltje*, niet regt teegens malkander over, maar aan de eene zijde twee of drie, aan de andere drie of vier; doch altijd voor in een eyndigende. De verwe is donker-groen. Dusdanig is ook gesteld het GLAUX SUPINA LUSITANICA, of *achter overleggende Portugals Glaux*. Leggende Glaux uyt Portugal. Bladertjens.

Bemind een goede, gemeene, zandige, en met een weynig twee-jarige Paardemist-doormengde grond: een Grond.

vrije,

Glycyrrhiza
Americana

Bloemen. Zaad. vrije, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft niet meer dan twee *Zomers* in 't leeven. *Bloeyd* in 't tweede jaar; en geeft, bij goede tijden, volkomen *Zaad*. Is teeder van natuur in deeze Gewesten. Verdraagt ongeerne *koude Herfstreegenen*, en noch veel minder eenige *Vorst*.

Hoe in de Winter waar te neemen. Word derhalven, in een Pot met een wassende Maan geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij *vriezend* Weêr word gevuurd: gedurende de *Winter* met zeer weynig Reegenwater onderhouden, en niet weer buyten gezet voor in 't begin van *April*, met een zoete Reegen. Dan noch voorzichtig gewacht voor *koude nagten*, en *hayrige winden*.

Aanwinning. Kan niet anders worden *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, dan door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde, niet diep daar in gelegt, moet aanbevolen zijn.

Glaux met een Hert gelijkkend Zaadhuysje. Het GLAUX SEMINE CORDATO, of *Glaux met een Hert-gelijkende Zaadhuysje*, groeyd van naturen, uyt een teeder wit *Worteltje*, niet hooger als vijf vingeren breedte op. Verdeeld zich onder, boven de *Wortel*, in eenige kleyne *Takjens*; en voorts boven Pyramids-wijze met een regt *Steeltje* opschietende: waar aan

Bladeren. de *Bladertjens* zitten, hol en luchtig aan beyde de zijden boven malkander, doch hoe hoger hoe kleyner wordende; en niet regt teegens malkander over staande. Zijn kleyn, smal, voor stomp; in 't midden voorzien met een kleyn *Ruggetje*; donker groen van verwe in 't eerst; doch naderhand, uytgebloeyd hebbende, worden

Bloem. Zaad. ze lichtelijk geelachtig, of bleek-groen. Tusschen deeze *Bladeren* en de *Steel* komen voort kleyne, *witgebladerde Bloemtjens*; welke vergaande, nalaten een plat *Knopje*, hebbende gelijkheyd met een *Hert*; van binnen gevuld met een kleyn, rond, bleek *Zaad*.

Grond. Bemind de zelve voorgemeldde aarde, zoo wel een schaduwachtige als een luchtige plaats. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft bij tijds volkomen *Zaad*, en versterft daar meede. Moet derhalven met een wassende Maan van *Maert*, *April* of *May*

Aanwinning. op nieuws gezayd worden. Komt anders, door het neergevallene *Zaad* ter plaats daar ze gestaan heeft, overvloedig genoeg van zelfs op, en kan daar door genoegzaam *vermeenigvuldigd* worden.

Kleyn Zee-glaux. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyn Zee-glaux*, uyt eygener aart niet meer als eene vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjens*, veelvoudige kleyne *Lootjens*, vercierd met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander

Bladeren. zittende *Bladertjens* aan hare ronde, van binnen rosachtige *Steeltjens*. Zijn zeer kort, eevenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Ade-*

Bloemen. *ren*; blauwachtig-groen van verwe. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde purpure *Bloemtjens*, aardig vercierd met witte randen.

Grond. Bemind ook de voorheenen gemeldde aarde; een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en zeer veel Water. Kan derhalven, uyt hare natuurlijke grond genomen

Opqueeking. zijnde, niet wel anders *opgequeekt* worden, als in een Pot; waar in deeze *Plant* altijd vochtig moet gehouden zijn. Dan groeyd ze voorspoedig. Geeft veelvoudige aardige kleyne *purpur-bloemtjens*, doch noyt eenig volkomen *Zaad*.

Aanwinning. Word echter *aangequeekt* door hare de aarde doorlopende *Worteltjens*; welke men met een wassende Maan van *April* moet opneemen, en op nieuws verzetten.

KRACHTEN.

Lobel l. 1. fol. 501. Diosc. l. 4. c. 141. GLaux in Wijn, of ook in Wey, gezoden, of bij andere spijzen gebruykt, verwekt genoegzaam *Melk in der vrouwen Borsten*. Is derhalven zeer dienstig voor alle Minnen, of Voedsters, welke niet veel Zog in hare Borsten hebben, of dat ze beginnen als uyt te drogen.

CCXLII HOOFDSTUK.

ZOETHOUT.

Verscheyde namen. VAn een ieder dus genoemd, is eygentlijk geen Hout, maar een houtverwige zoete *Wortel* deezer *Plant*, welke droog geworden zijnde, voor Hout word genomen, of aangezien. Word in het *Latijn* geheeten GLYCYRRHIZA, of DULCIS RADIX: in het *Hoogduytsch* SUSZHOLTZ, of ook LACKRIZE: in het *Fransch* RECLISSE COMMUNE, ERCULISSE, RAIGLICE, of RAGALICE: in het *Italiaansch* REGOLITIA, of REGOLITO.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; namentlijk:

I. GLYCYRRHIZA SILIQUOSA, of *Zoethout met Peulen, daar het Zaad in groeyd*. II. ECHINATA DIOSCORIDIS, of *Zoethout, met Zaad als zachte Doorntjens omwassen*, beschreeven van DIOSCORIDES. III. GLYCYRRHIZA AMERICANA SPICATA, of *Zoethout met geayrde Bloemen uyt America*. IV. GLYCYRRHIZA SYLVESTRIS, of *wild Zoethout*; ook geheeten GLAUX LATIFOLIA. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een- of twee-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: een warme, vrije, welgeleegene plaats, en veel Water. Zijn langleevende van aart: verdragen felle *Vorst*, en alle ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* niet alleen jaarlijks, maar geeven ook, bij warme *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende

Aanwinning. Maan van *April* in een Pot moet gezayd zijn. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Peuldragend Zoethout. De GLYCYRRHIZA SILIQUOSA, of het *Peuldragend Zoethout*, zijnde het beste, en in alle Apotheekers winkelen zeer gebruykelijk, geeft in onze Gewesten noyt *Bloemen*, of eenig rijp *Zaad*. Word echter genoegzaam *aangewonnen* door hare de aarde zeer wijd doorlopende *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Zoethout uyt America, met geayrde Bloemen. Het GLYCYRRHIZA AMERICANA SPICATA, of *Zoethout uyt America, met geayrde Bloemen*, krijgt uyt een geel-verwige, dunne, en lange *Wortel* eenige teedere, ronde, bleek-groene, en matig-lange *Steelen*; aan welke, nu uyt de eene, dan aan de andere zijde, voortkomen eenige weynige andere *Steeltjens*;

Bladeren. waar aan de *Bladeren* groeyen en zitten, op de wijze van ACACIA. Zijn kleyn; aangenaam groen-verwig; altijd twee en twee regt teegens over malkander gesteld, voor nochtans in een eyndigende, langwerpig, of ovaals-wijze rond; aan de randen effen en slegt; ook met geen zichtbare *Adertjens* doorlopen.

Gestalte der Bloemen. Uyt de bovenste punten komen te voorschijn eene alleen, of ook twee bij malkander gestelde *Bloemayren*, een vinger, wat meer of minder, lang; voorzien met veele kleyne, vierhoekige, digt aan hare *Steel*, ook twee en twee regt teegens over malkander gestelde *Knopjens*: uyt welke zich vertonen kleyne purpure *Bloemtjens*, die van onze gemeene *groote Witzen*, of VICIA MAJOR VULGARIS, in gedaante niet zeer ongelijk. Zij openen haar de eene na de andere; en zijn zonder eenige reuk. Als ze eenige dagen hebben *gebloeyd*, vallen ze op de aarde neer; zonder eenig volkomen rijp *Zaad* in deeze Gewesten na te laten: waar

Aanwinning. door nochtans deeze aardige *Plant* alleenlijk kan *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden. Echter ge-

Qq beurd

beurd het, doch zeer zelden, dat zulks geschied door de bij de *Wortel* uytschietende *jongen*: welke men met een wassende Maan van *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Gal. lib. Simp. Med. 6. Ægin. l. 7. c. 3. De *Wortel* van *gemeen Zoethout*, *met Zaad-peulen*, of *Glycyrrhiza vulgaris Siliquosa*, is matig warm en vocht, zeer lieflijk van smaak, en een weynig te zamentrekkende.

Het uytgeparste *Zap* der *Wortelen* met Wijn gedronken, of de *Wortelen* zelfs kleyn gesneeden, in *Theophr. l. 9. c. 13. Matth. l. 3. c. 5.* Wijn gekookt, en daar van desgelijks gedronken; of ook de gedroogde *Wortel* gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, is goed voor een qualijk-gestelde *Borst*; voor de *heesheyd* en *rauwheyd der Keel*; en voor de *Hoest*. Opend de *verstoptheyd* van de *Longe* en *Leever*. Is dienstig voor de *uytteerende menschen*, en het *pleuris*. Verzoet alle *inwendige rauwigheyd*: verzacht alle *zweeringen*, en *inwendige hitzigheyd*: maakt rijp alle *rauwe vochtigheeden*, en los de *Plin. l. 22. c. 9.* *sluymen*. Zuyverd alle *zeeren*, en *wonden*, daar op en in gedaan. Brengt weer te regt een *hitzige Maag*. Is dienstig voor de *Nieren* en *Blaas*; voor lopende en tranende *Oogen*. Verzacht het *zweeren der Tanden*.

Diosc. l. 3. c. 7. Het *Zoethout* van DIOSCORIDES *met Zaad als zachte Doorntjens*, of *Glycyrrhiza Echinata Dioscoridis*, heeft de zelve kracht en werking. Is daarenboven goed voor alle gebreeken der *Leever*, *Borst*, *Nieren*, en de *schurftheyd van de Blaas*. Neemt ook wech de *ontsteeking* van de *Mond* en de *Maag*.

Het *Poeder* der gedroogde *Wortel* in de *Oogen* gedaan, neemt daar van wech de uytwassende *Vliezen* en *Schellen*. Geneest alle *zeeren van de Mond*, daar op gestroyd zijnde.

Krachten van het Americaansch Zoethout. De *Wortel* van het *Glycyrrhiza Americana spicata*, of *Americaansch Zoethout*, desgelijks warm en vocht in den eersten graad, lieflijk van smaak, en wat te zamentrekkende van aart, gedroogt, gepulverizeert, en daar van een once met Wijn 's morgens nuchteren, drie dagen achter malkander, ingenomen, dood de *Wormen*, verdrijft de *Winden*; jaagt door de *Stoelgang* uyt alle *gallige*, *pituiteuze vochten*. Is goed teegens de *Krauwagie*, of *Schurftheyd*; de *Geelzucht*, de *roode Loop*. Zuyverd daarenboven, en geneest te gelijk de *Wonden*.

CCXLIII HOOFDSTUK.

WEEDE.

Namen. IN het *Neederlandsch* dus genoemd, word zoo wel in het *Latijn* als *Fransch* geheeten GLASTUM, of ISATIS: in het *Hoogduytsch* WEYT: in het *Italiaansch* GLASTO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* bijzondere soorten; te weeten:

Vijf bijzondere soorten. I. GLASTUM SATIVUM, of *tamme Weede*. II. SILIQUOSUM, of *Weede met peulen*. III. ROTUNDIFOLIUM, *met ronde Bladeren*. IV. AMERICANUM, of *Americaansche Weede*. V. GLASTUM SYLVESTRE, of *wilde Weede*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een rouwe, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch vet-gemeste grond: een opene, wel-geleegene, plaats, en veel Water. Konnen felle *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan.

Tamme. De TAMME en WILDE WEEDE vergaan niet haast, maar blijven eenige jaren lang in 't leeven; en geeven ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Wilde.

Het GLASTUM SILIQUOSUM, of *Weede met peulen*, en ROTUNDIFOLIUM, of *met ronde Bladeren*, duren niet meer als twee *Zomers*. Geeven in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en vergaan daar meê. Worden ook (gelijk de twee andere hier boven genoemde soorten) niet anders *aangewonnen*, als door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep gelegt, de aarde moet aanbevolen zijn. Weede met peulen; en met ronde Bladeren.

Het GLASTUM, of ISATIS AMERICANA, of *Weede uyt America*, is de schoonste, teederste soort van alle. Word uyt eygener aart zeer oud. Schiet uyt een sterke roode *Wortel* drie voeten, wat meer of minder, opwaarts met veele ronde *Takken*, boven in veele *Zijde-takjens* verdeeld. Aan welke uytspruyten beziens-waardige, regt teegens malkander over gestelde, niet zeer groote *Bladeren*; roodachtig van verwe: inwendig alleen met eene *Rugge*, en weynige zichtbare *Adertjens* voorzien. Van welke men de onderste driehoekig, alle voor spits toegaande, ook het middenste voor uyt staande opwaarts gekeerd ziet; aan de punten een weynig gedraayd, niet qualijk zich vergelijkende met *Hoornen*. Rusten op korte *Steeltjens*; waar aan de twee naaste regt teegens malkander over staande deelen de kleynste zijn; maar het eene voor uytstaande het langste en grootste is. Weede uyt America. Bladeren.

Bemind een goede, zandige aarde, met veel tweejarige Paerdemist en een weynig Veengrond doormengt: een warme, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Geeft wel ieder *Zomer* een heerlijke roode *Bloem*, na de gedaante van de VIOLA MARIANA, of MEDIUM DIOSCORIDIS; in 't *Neederlandsch* MARIETTEN, hol en luchtig op hare *Steeltjens*, doch zommige een weynig voor aan gedraayd, staande; maar niet als met heete en drooge jaren volkomen *Zaad*. Verdraagd ongeerne veel *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, of *sterke Vorst*. Wat voor een grond zij beminnen.

Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in 't begin van *October*, wat eerder of later, na tijds geleegentheyd, binnens huys worden gebragt op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezend* Weêr word gevuurd door een yzere Oven; vermits ze de warmte niet zeer lang kan verdragen. Gedurende de *Winter* moet men ze met matig lauw-gemaakt Reegenwater van boven voorzien; voor de *Vorst* wel bewaren, en niet voor in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten stellen: doch dan ook haar wel wagten en dekken voor *koude nagten*, *Sneeuwige vochtigheyd*, en *schrale Winden*. Hoe in de Winter waar te neemen.

Zij word in deeze Landen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* in een Pot moet gezayd zijn, niet boven een stroobreedte diep, hol en luchtig; maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en in Potten verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

WEede, of *Glastum*, is bitter van smaak, te zamentrekkende, en zeer verdroogende van aart. *Galen. lib. Med. Simp. 6.*

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn gebruykt, verdrijft krachtelijk de *hardheyd* en *ongezondheyd* van de *Milt*: opend ook de *verstoptheyd* der zelve; en geneest allerley ingekankerde *zweeringen*, quade *zeeren*, groote en zware *Wonden*; de *Roos* en 't *sprenkt Vuur*, daar in gestroyd, of de varssche gekneusde *Bladeren* daar op gelegt zijnde. Drijft daarenboven te rugge, scheyd, en verteerd wonderlijk de *Fuchs. hist. Pl. c. 125.*

dikke

GNAPHALIUM AMERICANUM ANGUSTIFOLIUM.

GNAPHALIVM
AMERICANVM
MINVS FLORE
RVBRO

Gnaphalium
Americanum Flore luteo minore
Gnaphalium Americanum
Flore luteo magno.

dikke waterachtige en *flijmerige gezwellen.* Is ook zeer goed, om gelegt te worden op alle *Bloedvloeyende* deelen des menfchelijken Ligchaams.

Lusit. l. 2. marr. 182. De *Bollen,* van het uytgeparfte *Zaad* bereyd, worden veel gebruykt van de Verwers, om daar meê blaauw te verwen.

CCXLIV HOOFDSTUK.

GNAPHALIUM.

Namen. En aardig *Gewas*, zoo wel in 't *Neederlandfch* als *Latijn* dus genoemd, of ook wel CENTUNCULUS, en ALBINUM: in het *Hoogduytfch* RUHRKRAUT: in 't *Franfch* HERBE A COTTON: in 't *Italiaanfch* GNAPHALIO, FILAGO, en ook CARTAFILAGO.

Verfcheydene beziens-waardige foorten, Hier van zijn mij in haren aart verfcheydene beziens-waardige foorten bekend, te weeten:

I. GNAPHALIUM AMERICANUN FLORE ALBO, of *Americaanfch Gnaphalium met een witte Bloem.* II. AMERICANUM FLORE LUTEO, of *Gnaphalium uyt America met een geele Bloem.* III. AMERICANUM FLORE LUTEO MAJORE, of *met een groote geele Bloem.* IV. AMERICANUM ANGUSTIFOLIUM SPICATUM, of *uyt America met fmalle Bladeren, en een geayrde Bloem.* V. AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE RUBRO, of *kleyne fmalgebladerde Americaanfche Gnaphalium met een roode Bloem.* VI. IDEM FLORE LUTEO, of *de zelve met een geele Bloem.* VII. MONTANUM FLORE ALBO, of *Berg-Gnaphalium met een witte Bloem*; ook geheeten PILOSELLA MINOR, of *kleyne Pilofelle.* VIII. MONTANUM FLORE SUAVE RUBENTE, of *Berg-Gnaphalium met een roodachtige Bloem.* IX. GNAPHALIUM ROSEUM, of *met een kleyn geel Bloemtje*, waar onder zich Bladeren vertonen, als een *Roosje* rondachtig bij malkander gevoegd; anders ook genoemt LEONTOPODIUM, of *Leeuwenvoet.* X. GNAPHALIUM ROSEUM PROLIFERUM, of *Gnaphalium als een Roosje, met Bloem uyt Bloem*: en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.* **van welke hier tienderley worden voorgesteld.**

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen uyt eygener aart een goede, zandige, en met matige twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemift voorziene grond: een warme, vrije, welgeleegene plaats, en niet te veel Water. Verdragen tamelijk wel fterke *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*, behalven het GNAPHALIUM AMERICANUM FLORE LUTEO MAJORE ET MINORE, of *Americaanfch Gnaphalium met een groote en kleyne geele Bloem*; ook genoemd FLOS PERPETUUS, of *altijd-durende Bloem*, vermits de zelve, afgefneeden zijnde, eenige jaren lang, zonder verderving, goed blijft.

Americaanfch Gnaphalium met een groote en kleyne geele Bloem; ook genoemd altijd-durende Bloem; en waarom. Hoe waar te neemen. Zijn teeder van natuur. Konnen geen *Vorft*, of veel *koude Herfft-reegenen* verdragen. Moeten derhalven, met een waffende Maan van *April* in een Pot gezet zijnde, in het begin van *October* binnens huys gebragt, droog gehouden, en niet voor den aanvang van *April* weer buyten gezet; voor *koude nagten*, veel *Reegen*, *hayrige Oofte- en Noorde-winden* welgedekt en voorzichtig gewagt worden.

Aanwinning. Geeven in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad.* Eevenwel kan men ze *aanwinnen* door hare aangegroeyde *Takjens*, welke men, een jaar oud zijnde, voorzichtig ten halven infnijd, gelijk de *Angelieren*; en in het volgende jaar, als ze *Wortelen* hebben gefchoten, van de oude afneemt: dan met de genoemde Maan verplant; waar na ze eenige jaren lang in het leeven blijven.

Hoe ze groeyen. Beyde deeze foorten (niet gelijk de andere jaarlijks vergaande maar altijd groen blijvende) groeyen Struvels-wijze, in veele *Takjens* (als ze oud zijn uyt den bruynen grauw-verwig, doch de jonge met een geheel *witte wolligheyd* bekleed) zich verdeelende. Waar aan **Bladeren.** veele *bladeren* in 't ronde, onder de *Steelen* omhelzende, zich vertonen. Gemeenelijk ftaan ze regt-op. Zijn met een *witte wolligheyd*, doch onder meer als boven, **Bloemen.** voorzien; lang en fmal, doch voor aan breedft, en daar rondachtig toegaande: een weynig dikachtig van aart, en met niet meer dan een regt-doorgaande *Ader* in 't midden begaaft. Uyt welker voorfte *Hert* de fchoone geele, als goud-verwige *Bloemen* voortfchieten, veelvoudig in 't ronde op hare *Steeltjens* zittende als een *Wayer*, of *Kroon.* Waar van de inwendige *Veezeltjens* veel donkerder of rooder geel zijn als de voor rond-toegaande *Bladertjens* zelfs, zich boven malkander vertonende gelijk *Vifchfchubbetjens.*

Smalgebladerd Gnaphalium uyt America met een geayrde Bloem. Het GNAPHALIUM AMERICANUM ANGUSTIFOLIUM SPICATUM, of *fmalgebladerd Gnaphalium uyt America met een geayrde Bloem*, waft in deeze Gewesten twee voeten, of wat hooger op. Krijgd ook onder aan zijne *jonge Scheutjens* boven groene, doch wolachtige, onder bleek-witte ruyge *Bladeren*, vijf vingeren breedte, wat meer of minder, lang; een ftroo, of ook minder breed; inzonderheyd boven; onder aldersmalft; de *Steel* geheel omvattende. Komen digt boven malkander voort; gaan fpits toe: zijn in 't midden begaaft met een regt-doorlopende *Ader*, of *Rugge.* **Bladeren.** Uyt deeze *Bladeren* fchieten ronde *Steelen* op, voorzien met veele zeer fmalle en teedere *Bladertjens.* Tusfchen welke uytfpruyten de *Bloemen*, veelvoudig bij **Bloemen.** malkander gefteld, *Ayrs-wijze*, ter hoogte van een geheele Maatvoet, zeer aardig te zien, eevenwel digt aan de *Steel* blijvende. Kleyn zijn ze, en beftaan uyt veele bij malkander gevoegde doorluchtige, bleek-blinkende en wat langwerpige *Bladertjens*, van binnen vercierd met eenige rosachtige *wolligheyd.*

Aanwinning. Blijft niet langer dan twee jaren in 't leeven. *Bloeyd* de tweede *Zomer*, en, rijp *Zaad* gegeeven hebbende, verfterft. Moet derhalven t'elkens door het gemeldde *Zaad*, met een waffende Maan in *April* niet diep in de aarde gelegt, weer *aangewonnen* worden. Anders flaat het neergevallene ook van zelfs genoeg op. Alleenlijk door dit middel kan deeze foort worden *vermeenigvuldigd.*

Gnaphalium uyt America, met een witte Bloem. Het GNAPHALIUM AMERICANUM FLORE ALBO, of *Gnaphalium uyt America met een witte Bloem*, geeft in deeze Landen noyt eenig rijp *Zaad.* Word echter bequamelijk *aangequeekt* door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men met een waffende Maan van *April* afneemt, en verplant.

Berg-gnaphalium, tweederley foorten. Het GNAPHALIUM MONTANUM FLORE ALBO, ET SUAVE RUBENTE, of *Berg-Gnaphalium met een witte, en liefiijk-roode Bloem*, zijn van een lang leeven. Geeven de meefte tijd volkomen rijp *Zaad*; 't welk gelijk dat van de andere moet gezayd zijn. Hier door worden ze voortgeteeld; doch bequamer *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Scheutjens*; die men op de genoemde tijd verplant.

Kleyn fmal-gebladerd Gnaphalium uyt America, met een roode en met een geele Bloem. Het GNAPHALIUM AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE RUBRO, ET FLORE LUTEO, of *kleyn fmal-gebladerd Gnaphalium uyt America, zoo wel met een roode als geele Bloem*, is lang leevende van aart; van een aardige en bevallijke aanfchouwing. Groeyd op tot anderhalve, ook wel twee voeten hoogte. Krijgt uyt een zeer teedere, veelvoudige, hayrige en geel-verwige *Veezelwortel* verfcheydene *Steelen*, rond, zoo dik als een Zwane-pen, of fchacht; uytwendig groen, met een witte *wolligheyd* bekleed, en van binnen met een groot, wit, voos *Marg* of *Pit* voorzien; waar aan de *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt **Bladeren.** de andere zijde, niet hoog boven malkander voortkomen: hebbende de lengte van een vinger, de breedte van een halve vinger; doch zijn onder aan de *Steel* gemeenelijk wat breeder, en eyndigen voor in een ftomp

punt;

punt; zomtijds hier en daar een weynig befronst; bleek-groen van verwe; met een witte *wolligheyd* omvangen, aan de randen effen en slegt; in 't midden met een eenige regt-doorgaande zichtbare *Ader*, of *Rugge*, vercierd; zacht van aart; van geen bijzondere smaak, doch een weynig te zamentrekkende.

Bloemen; welke afgeplukt wordende, eenige jaren lang goed blijven.

Tusschen de zelve, in 't opperste der *Steelen*, groeyen veele wit-groene, ronde, teedere, en tros-wijze bij malkander gevoegde andere kleyner *Steeltjens*; op welke te voorschijn komen kleyne, ronde, schoon-rood-verwige, en als uyt veele zeer kleyne *Bladertjens* gelijk blinkende *Schubbetjens* bestaande *Knopjens*, de *Bloemen* verbeeldende; welke met'er tijd hare roodheyd verliezen; zich bleek-geel vertonen, en dan uyt haar midden veele kleyne, goud-geele, dradige, en digt te zamen-gevoegde *Knopjens* bekomen; welke naderhand in haar zelven vergaan, zonder in deeze Gewesten eenig goed *Zaad* na te laten. Doch bij tijds afgeplukt wordende, konnen ze eenige jaren lang goed blijven, en hare verwe behouden.

Aanwinning.

Word eevenwel genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door de teedere *jonge Scheutjens*, uyt de *Wortel* voortkomende; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en in een zeer zandige aarde verplant. Welke *jonge Scheutjens*, zoo wel uyt de *Wortel* als uyt de oude *Steelen*, drie of vier vingeren breed hoog boven de aarde voortgebragt wordende, haar onder rood vertonen.

Kleyn smal gebladerd Gnaphalium uyt America met een geele Bloem.

Het GNAPHALIUM AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE LUTEO, of *kleyn smal-gebladerd Gnaphalium uyt America met een geele Bloem*, is het vorige in alles gelijk, uytgezonderd de verwe der *Bloemen*. Kan ook, in een geheele zandige aarde geplant zijnde, zoo wel 's *Winters* buyten in alle *Reegen* en *Vorst*, als in een Pot binnens huys, droog gehouden wordende, overblijven: doch beyde, in een andere vette grond gezet, vergaan lichtelijk in de *Winter*.

Gnaphalium met Bloemen als een Roos.

Het GNAPHALIUM ROSEUM, of *Gnaphalium met Bloemtjens als een Roos*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven, geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, en verderft dan. Moet derhalven op nieuws, met een wassende Maan in *Maert*, niet diep weer in de aarde gezayd zijn. Zomtijds komen ze ook wel uyt het neergevallene *Zaad* van zelfs overvloedig genoeg op.

KRACHTEN.

Aart.

ALle soorten van *Gnaphalium* zijn matig verdrogende en te zamentrekkende van aart.

Diosc. l. 3. c. 132. Dodonaus.

Het *Kruyd* in roode Wijn gezoden, en daar van ieder morgen nuchteren een Roemertje gedronken, stopt allerley *Buyk-* en *roode Loop*. Op *vuyle* en *vochtige zeeren* gelegt, geneest de zelve.

CCXLV HOOFDSTUK.

KOTTOENKRUYD.

Namen.

Nders ook in het *Neederlandsch* geheeten BOOMWOLLFKRUYD, word in het *Latijn* genoemd GOSSIPIUM HERBA, BOMBAX, en COTUM: in 't *Hoogduytsch* BAUMWOLL: in het *Fransch* COTTON: in het *Italiaansch* BAMBAGIA, of ook COTONE.

Wat voor een grond deeze Plant bemind.

Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene grond, bestaande uyt twee deelen Mol der van binnen verdorvene Boomen, een deel grof Zand, twee deelen goede aarde, niet schimmelig riekende; en een deel twee-jarige Paerdemist, kleyn-gewreeven, en wel door een gemengd: een luchtige, vrije, warme, welgeleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* genoeg beschut; en zeer weynig Water, altijd in de Zon lauw-gemaakt. Wast dikmaal in eene *Zomer* meer dan een geheele Maatvoet hoog op. Is boven maten teeder van aart. Kan de Lucht deezer Landen in koude dagen gantschelijk niet verdragen; waar door ze de *Winter* niet over te behouden is, wat moeyte men ook daar toe aanwend, maar vergaat in den aanvang der zelve.

Is hierom 's Winters niet over te houden.

Aanwinning.

Als men het *Zaad* uyt warme Gewesten heeft ontfangen, legt men het in een glas op een weynig Paerdemist. Dan giet men'er Reegenwater op (waar in vierentwintig uuren lang een weynig *Salpeeter* heeft geleegen) zoo veel, dat men 't *Zaad* daar onder eeven bedekt ziet. Voorts zet men het in de Zon, tot dat het gezwollen is. Daar na steekt men 't in de gemeldde aarde, gedaan in een Pot, niet boven een stroobreedte diep. Dus gehandeld; zal het spoedig voortkomen.

KRACHTEN.

Aart, en gebruyk.

DE *wolligheyd* van het *Kottoenkruyd*, ook van de *Kottoenboom*, of *Gossipium*, is warm en droog van aart. De zelve gebrand, en de *asch* op de *Wonden* gelegt, doed het *bloeden* ophouden.

Camer. l. 2. c. 18.

Kottoen gedaan op een kool vuur, en den rook daar van in de Neus opgehaald, verdrijft de *opstijging van de Moeder*.

Lusit. l. 3. enarr. 16.

Durant. hist. Plant. fol. 61.

Het *Zaad*, verwarmende en verzachtende van aart, gestoten, en een of twee *Drachmen* daar van t'elkens met Wijn ingenomen, geneest alle koude gebreeken der *Borst*, en de *Hoest*. Verbeeterd de *Kortademheyd*. Vermeerderd het *Zaad*, en verwekt lust tot *Bijslapen*. Is derhalven ook dienstig voor een oud Man, die een jonge Vrouwspersoon ten Echtgenoot heeft genomen.

Matth. l. 2. c. 36. & l. 3. c. 115.

De Oly uyt dit *Zaad* geparst verdrijft alle *vlekken* en *Zomersproetelen* van het Vel, daar op gestreeken.

CCXLVI HOOFDSTUK.

GRAS van PARNASSUS; en meer andere diergelijke Soorten.

Namen.

RAS van PARNASSUS, een aardig en kleyn *Gewas*, dus in 't *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten GRAMEN PARNASSI, ook GRAMEN HEDERACEUM: in het *Hoogduytsch* LEBERBLUMLEIN: in 't *Italiaansch* GRAMIGNA DI PARNASO.

Twee bijzondere; en dan noch meer andere Gras soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten; als:

I. GRAMEN PARNASSI FLORE PLENO, of *Gras van Parnassus met een dubbele Bloem*. II. FLORE SIMPLICI, of *met een enkele Bloem*. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*. Maar dan noch zijn'er *andere diergelijke soorten* van GRAS, van welke wij vervolgens ook eenig gewag zullen maken.

Grond.

Bloemen. Zaad.

Aanwinning.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede zeer zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist doormengt, en tamelijk veel Water: een warme, vrije, welgeleegene plaats. Zijn lang-leevende van naturen. Verdragen sterke *Vorst*, en allerley andere ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* ieder jaar aardig. Geeven rijp *Zaad* in goede drooge *Zomers*; doch die met *dubbele Bloemen* zelden, of noyt. Worden ook beyde *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare aangegroeyde jonge *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Dan ook door *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* de aarde eens Pots, niet diep;

bevolen

Gramen Plumeum

GRAMEN MARINUM MAJUS,

bevolen moet zijn: zoo komt het in 't volgende *Voorjaar* te voorschijn.

Pluym-gras, van een aangename aanschouwing. GRAMEN PLUMEUM, of *Pluymgras*, is van een aangename aanschouwing. Krijgt uyt een veelvoudige, harde, zeer dunne, bleek-bruyne *Veezelwortel* veele digt bij malkander gevoegde *Bladertjens*; rond, niet dikker als een Spelle, regt-opstaande, anderhalve Maatvoet hoog opschietende, en ter oorzaak van hare teederheyd zich boven voor-over buygende als een *Pluym*. Tusschen welke eenige teedere, ronde *Steeltjens* voortspruyten, met andere noch dunner, doch boven uytsteekende, ook wel langer blijvende *Bladertjens*: waar aan inwendig in 't *Hert* der *Steelen* het *Zaad* als verborgen vast houd.

Bladeren; welke men afsnijden, en lang voor een Pluymagie gebruyken kan. Dit *Zaad* rijp geworden zijnde, blijven de *Bladeren* niet donker-groen, gelijk de andere, maar worden wit, blinkende als Zilver, bekleed met een *Pluymig Dons*, van een zeer bevallijke aanschouwing. Dan mogen ze afgesneeden, in plaats van een *Reyger* of *Veederbosch* gebruykt, en een lange tijd bewaard worden.

Zaad. Te gelijk kan men winnen of vergaderen het gemeldde *Zaad*; zijnde lang; dun, voor scharp, bleek-bruynverwig; van zelfs dikmaal met zijn *Veederblad* opwaarts uytkruypende; ook zich niet voor dat het rijp word vertonende.

Grond. Dit *Gewas* bemind de boven-gemeldde grond: een warme, welgeleegene plaats; niet te veel oude Paerdemist; en matige, doch ook veel vochtigheyd. Geeft gemeenelijk ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Verdraagd alle ongeleegentheeden des tijds zonder schade.

Aanwinning. Word niet alleen *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door het gemeldde *Zaad*, in *April* een stroobreed diep in de aarde gelegt, maar ook door de aangewassene *Worteltjens*.

Gestreept Spaansch Gras. GRAMEN STRIATUM HISPANICUM, of *gestreept Spaansch Gras*, bemind allerley slag van grond: 't zij gemest of ongemest: zoo wel een opene, vrije, als schaduwachtige plaats: veel Water, en ook matige vochtigheyd. Verdraagd sterke koude in de *Winter*. Geeft noyt in deeze Landen eenig rijp *Zaad*. Word echter overvloedig genoeg *vermeenigvuldigd* door hare de aarde zeer doorlopende *jonge Scheutjens*, welke men dikmaal mag verplanten.

Oogen-troost-Gras, of Bloemdragend Gras. Het GRAMEN LEUCANTHEMUM, *Oogen-troost-Gras*, of GRAMEN FLORIDUM, *Bloemdragend Gras*, waar van tweederley soorten worden gevonden, MAJUS ET MINUS, of *Groot* en *Kleyn*, zijnde van eenen aart, blijven ook veele jaren in 't leeven. Beminnen een goede, luchtige, gemeene, zandige grond: zoo lief een donkere als een opene plaats, en tamelijk veel Water. Verdragen alle ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloeyen* zeer aardig. Geeven gemeenelijk ieder *Zomer* rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan in 't *Voorjaar* de aarde, niet diep daar in gelegt, moet aanbevolen zijn.

Aanwinning. Hier door worden ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*. Maar dan ook noch door hare aangegroeyde *jongen*; welke men op de genoemde tijd en met de gemeldde Maan kan afneemen en verplanten.

Zee-gras. GRAMEN MARINUM, *Zee-gras*; ook genoemd CARYOPHYLLUS MARINUS, of *Zee-angelier*, en CARYOPHYLLUS MONTANUS, of *Berg-angelier*, om dat het zoo wel aan de Zeekant, als op Bergachtige plaatzen word gevonden, is onderscheyden in bijzondere soorten; welker *vier* mij in haren aart bekend zijn; als:

Verscheydene soorten. I. GRAMEN MARINUM MAJUS, of *groot Zee-gras*. II. MEDIUM, of *middelbaar Zee-gras*. III. MINUS FLORE ALBO, of *kleyn Zee-gras met een witte Bloem*. IV. MINUS FLORE PURPUREO, of *kleyn Zee-gras met een purpure Bloem*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen de voor-heenen gemeldde grond: een opene, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water. Worden van naturen oud. Konnen sterke koude, en andere ongeleegentheeden des tijds geduldig uytstaan. Geeven wel rijp *Zaad*, doch niet als met goede *Zomers*. (Zaad.)

Aanwinning. Het zelve moet gezayd zijn met een wassende Maan van *April*: want alleen hier door kan men ze *aanwinnen* en *vermeenigvuldigen*.

Groot, middelbaar, en kleyn beevend Gras. GRAMEN TREMULUM MAJUS, MEDIUM, ET MINUS, of *groot*, *middelbaar* en *kleyn beevend Gras*, dus genoemt, om dat hare *Zaadayren* zelden *stil zijn*, het zij staande of neerwaarts hangende, blijven niet langer dan twee *Zomers* in 't leeven. Beminnen een goede, zandige, welgemestte grond; matige vochtigheyd; een luchtige en warme plaats. Geeven bij goede tijden in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en vergaan dan door de minste *koude*.

Aanwinning. Moeten derhalven in 't begin van *April*, met een wassende Maan op nieuws weer gezayd zijn. Alleenlijk door dit middel konnen ze *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Vossestaerten-Gras van tweederley soort. Het GRAMEN ALOPECINUM, of ALOPECUROIDES, in het *Neederlandsch*, *Vossestaerten-Gras*; en ALOPECUROIDES SERICEUM LUSITANICUM, of *Portugalsch zijden Vossestaerten-Gras*, beminnen de laatstgemeldde aarde, plaats, en Water. Blijven ook niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven goed *Zaad* in drooge jaren, en vergaan daar meê. Waarom ze dan ook in ieder *Voorjaar* weer op nieuws gezayd moeten zijn, en deezer wijs kan men haar *eeuwigdurend* maken.

KRACHTEN.

Aart; en gebruyk. HEt *Gras van Parnassus*, of *Gramen Parnassi*, is een weynig te zamentrekkende van aart.

Matthiol. l. 4. c. 28. De *Bladeren* groen gestoten, en op *varssche Wonden* gelegt, stillen het *Bloeden* der zelve, en geneezen ze te gelijk. De zelve *Bladeren*, of ook het *Zaad*, in Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, drijft uyt het *Water der Blaas*, de *Steen* der zelve, en het *Graveel* der Nieren.

Gal. lib. Simp. 6. Diosc. l. 4. c. 32. Lobel. l. 1. fol. 716. Een *Drachma* van het *Zaad* ('t welk droog van aart, en fijn van deelen is) gestoten, en met Wijn ingenomen, *verstopt het Ligchaam*; en doet het *braken ophouden*.

Van het uytgeparstte *Zap* deezer *Plant* word een *Collyrium*, of een zeer goed Geneesmiddel voor de *Oogen* gemaakt, op deeze manier: men mengd eeven veel *Zap* en Wijn te zamen: dan doed men 'er wat Myrrhe en een weynig Wierook bij. Dit verklaard de *Oogen* zeer, en versterkt het *Gezicht*, daar meê gebet wordende.

Dodon. in Addit. l. 19 c. 4. Fuchs. hist. Pl. c. 48. Het *Zaad* van het GRAMEN FLORIDUM, of *Oogentroost-gras*, is hitzich van aart. De zwaarte van een *Drachma* met Wijn of eenig ander Nat gebruykt, *versterkt de natuur*, en verwekt lust tot het *Echte werk*. Is daarenboven goed teegens het *Graveel*. Stopt de *Buykloop*. Geneest ook de *beeten* der *giftige Dieren*.

De *Wortel* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, verjaagt het *Colijk*.

CCXLVII HOOFDSTUK.

GODS GENADE.

Verscheyde namen. DUs genoemd in het *Neederlandsch*: In het *Latijn* GRATIOLA, GRATIA DEI, en CENTAURUS: in het *Hoogduytsch* AURIN: in het *Italiaansch* GRATIOLA, en STANCO CAVALLO.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *drie* soorten bekend geworden; namentlijk:

I. GRATIOLA FLORE ALBIDO PURPURASCENTE MAJORI,

MAJORI, of *Gods Genade met een uyt den wit en purpurachtige groote Bloem.* II. FLORE ALBO MINORE, of *Gods Genade met een witte kleyne Bloem.* III. GRATIOLA FLORE LUTEO, of *Gods Genade met een geele Bloem.* Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, doch van naturen een vochtige grond: een opene, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water. *Bloeyen* lang, doch geeven in deeze Gewesten noyt volkomen *Zaad.* Zijn langleevende van aart. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter.* Konnen in onze Landen niet *vermeenigvuldigd* worden, als door hare *jonge Scheutjens*, welke men, met een wassende Maan in *April*, van de *oude* afneemt, en verplant. (Aanwinning.)

KRACHTEN.

Bauhinus hist. Plant. tom. 3. lib. 30 c. 57. GODS Genade, of *Gratiola*, is verwarmende, verdrogende, verdunnende, openende en scheydende van aart; zeer bitter van smaak, en purgeerende van natuur.

In Wijn of Bier gezoden, en daar van een Roemertje met Zuyker, Caneel, en Anijszaad gedronken; of een halve, een geheele, ten hoogsten twee *Drachmen* (na geleegentheyd en krachten van de Lijder) van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* (doch eerst in Melk of Edik geweykt zijnde) met eenig Nat ingegeeven, jaagt uyt alle *taye*, *slijmerige* en *galachtige vochtigheeden*, zoo wel van boven als van onder. Is goed voor de *Heupenpijn*, in het *Latijn* gezegt *Sciatica*; ook voor alle *Koortzen.* Opend de *verstoptheyd* der *Leever* en *Milt*; zuyverd ook de zelve. Dood de *Wormen*, en neemt wech alle *inwendige verrotting* en *ontsteeking.* Drijft de *Waterzuchtige* het Water af. Geneest de *Spaansche Pokken*, en de *Melaatsheyd.* Verjaagt de *Pest*, en de *hitzige Koortzen.* Is zeer goed teegens *vergif.* (*Matth. l. 3. c. 26. Dod. l. 12. c. 4. Camerar. l. 4. c. 124.*)

Durantes hist. Plant. fol. 219. Neem van deeze *Bladeren*, en Rozijnen, van elk een lood. De *Bladeren* van Soldanella, en Anyszaad, van ieder twee *Drachmen.* Kook het te zamen in een pintje * Wijn wel gemeeten, tot dat meer als de helft verzoden is. Giet het dan door een Zeef, of Doek. Hier van, noch lauw zijnde, gedronken, is niet alleen zeer goed teegens al de boven verhaalde ongeleegentheeden, maar versterkt ook de *Leever* en *Milt.*

Lusit. l. 3. narr. 78. Het uytgeparste *Zap* deezer *Plant*, in de Zon dik geworden, en met nieuw Wasch en Rozen-oly vermengt; dan op *Wonden*, *Zeeren* en alle *Zweeren* gedaan, geneest de zelve.

Eeven dit vermag ook 't *Poeder* der *Bladeren*; of de zelve gestoten, en daar op gelegt.

Lobel. l. 1. fol. 521. Het *Extract* hier van gemaakt met Brandewijn, is ook zeer goed teegens de *Waterzucht.*

* *Utrechtsche maat* (of een *Groeninger Oort*)

CCXLVIII HOOFDSTUK.

PORCELLEIN.

Namen. IS een wel-bekend *Gewas*; in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* geheeten PORTULACA; in het *Hoogduytsch* PORTULAC, of ook HEYMISCH BURGEL: in het *Fransch* POURPIER, of PORCELINE: in het *Italiaansch* PORTULACA, of ook PORCELLANA.

Vier onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *vier* onderscheydene soorten; te weeten:

I. PORTULACA MAJOR SATIVA, of *groote tamme Porcellein.* II. MAJOR LUTEA, of *groote Porcellein met schoone geele Bladeren.* III. MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Porcellein.* IV. PORTULACA ÆTHIOPICA FLORE LUTEO MAGNO, of *Porcellein uyt Æthiopien*, of Moorenland, *met een aardige geele Bloem*, hebbende de grootte van een halve Schelling in 't ronde; bestaande uyt vijf regt-opstaande dikke *Bladertjens*, gelijk de *Bloem* van *Alantswortel.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, tamelijk-wel voorzien met tweejarige Paerdemist: een opene, luchtige, warme plaats, en veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven in den *Herfst* rijp *Zaad*, en worden dan door een kleyne *Rijp* van hare vermaaklijke groente beroofd. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar* op nieuws door haar *Zaad*, niet diep in de aarde gelegt, weer *aangewonnen* zijn: of ook het neergevallene *Zaad*, ter plaats daar ze staan, slaat dikmaal van zelfs genoeg op. Alleen door dit middel konnen ze *vermeenigvuldigd* worden. (Grond. Aanwinning.)

De PORTULACA ÆTHIOPICA, of het *Moorenlandsch Porcellein*, heeft schoone *Bladeren*; achter aan hare *Steel* twee vingeren breed, ook een weynig als uytgehold, en voor spits toegaande, op de wijze van een Slange-tong; doch langwerpiger, dik van aart; aan beyde de zijden van hare ronde, bleek-groene, en tamelijk-dikke *Steelen* boven malkander onordentelijk voortkomende; donker-groen, ook blinkend van verwe, en met geen zichtbare *Aderen*, doch onder in het midden met een *Rugge* voorzien. Is veel teederder van aart dan de andere soorten. (Moorenlandsch Porcellein. Bladeren.)

Bemind een gantsch warme en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude genoeg beschut: een welbereydde aarde, bestaande uyt twee deelen goede grond, twee deelen grof zand; twee deelen twee-jarige Paerdemist, en een deel Mol der verrotte Boombladeren, wel door een gemengt; en dan matige vochtigheyd. (Grond.)

Moet met een wassende Maan van *April* elk *Voorjaar* in een Pot, niet diep, hol en luchtig gezayd, en van het opkomende niet meer dan een of twee *Planten* daar ingelaten worden. Ook mag men ze niet reppen, of opneemen om te verplanten: zouden anders te zeer hier door verachteren, en het *Zaad* niet wel zijne regte rijpheyd konnen bekomen: 't welk besloten legt in een groene, blinkende, ronde, dikke *Knop*, zoo groot als een groote Kars. Waar op de *Bloem* zit, boven in 't ronde zeer aardig als een *Kroon.* De verwe der zelve is hoog en schoon geel. Bestaat uyt zeer teedere, smalle, een vingerbreed lange, en digt aan malkander gestelde *Bladertjens*; van gedaante en schikking eeven als men in die van het *Helenium*, of *Alantswortel* ziet. Teegens de *Winter* word het *Zaad* gemeenelijk rijp, inzonderheyd op de gehoorde wijze in agt genomen, en voor te veel Water zorgvuldig gewagt zijnde. Na de rijpheyd des *Zaads* vergaat de *Plant.* (Aanwinning. Zaadknop. Bloemen. Zaad.)

KRACHTEN.

PORcellein, of *Portulaca*, inzonderheyd de *tamme*, is vocht in den tweeden, en koud in den derden graad; ook daar bij eenige *zoutigheyd* hebbende. (*Lusit. l. 2. narr. 107.*)

Rauw in een Salade, of gezoden in andere spijzen gebruykt, verkoeld, en verbeeterd een *hitzige Maag*; verwekt *eetenslust*, doch geeft weynig voedzel aan het Ligchaam. Dood de *Wormen* der *kinderen*: stopt de *Buyk-* en *roode Loop*; ook alle *Vloeden der Vrouwen*: neemt wech de pijn der *Blaas* en *Nieren*; desgelijks de inwendige *hitte des Gedarmts.* Is goed voor *Koortzige* en *ontstookene Menschen*; voor de *vallende Ziekte*, de *Takken*, of *Speenen* aan 't Fondament, de *zweeringen des Monds*; en voor de geene die *Bloed opwerpen.* Lescht de *Dorst*, en verkoeld het *Bloed.* (*Diosc. l. 2. c. 150. Apul. lib. Herb. cap. 103. Gal. lib. Simp. Med. 6. Tragus l. 1. c. 125.*)

De *Bladeren* alleen, gekneusd, of gestoten, met Garsten- (*Fuchs. hist.*)

PORTULACA ÆTHIOPICA.

Plant. cap. 39. Garstenmeel vermengd, en op de *Wonden* gelegt, neemt'er de *verhitting* van wech, en doed dat'er 't *Vuur* niet toeslaat. Gelegt op de *roode Oogen*, 't *wilt Vuur*, of andere verhitte deelen des Ligchaams, drijft'er de smert, en de brand van wech.

Plin. l. 20. cap. eodem. De zelve *Bladeren* gestoten, en met Zout of Honig vermengd, zijn zeer dienstig teegens het *Podagra*, verzachten de *verharde Zeenuwen*; verminderen de brand van de *Roos*.

Het uytgeparste *Zap* der *Bladeren*, ook het gedistilleerde water van de zelve, hebben de zelve kracht.

CCXLIX HOOFDSTUK.

ZEEPORCELLEIN.

Namen.
MEt deeze naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten PORTULACA MARINA, of HALIMUS: in het *Hoogduytsch* MEERPORTULAC; en in het *Italiaansch* HALIMO.

Drie onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* veranderlijke soorten, als:

I. HALIMUS ARBORESCENS, of *Boomachtig Zeeporcellein.* II. VULGARIS LATIFOLIUS, of *gemeene breed-bladerige Zeeporcellein.* III. ANGUSTIFOLIUS, of *smal-gebladerde Zeeporcellein.* Niet alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, en matig gemestre grond; een wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Konnen reedelijk koude en andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeven zelden, of noyt, in deeze Gewesten eenig *Zaad.* Worden echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare op de aarde leggende *jonge Scheutjens*: welke gemeenelijk, met een weynig aarde bedekt zijnde, *Wortel* vatten. Met een volle Maan in *April* worden ze van de *oude* afgenomen, en verplant. *Aanwinning.*

Boomachtig Zeeporcellein. Het HALIMUS ARBORESCENS, of *Boomachtig Zeeporcellein*, is teederder van aart. Vriest ook, buyten staande, in de *Winter* lichtelijk dood. Moet derhalven, met een *Aprilsche* wassende Maan in een Pot gezet zijnde, teegens de *Winter* binnens huys gebragt, met lauwgemaakt Reegenwater onderhouden, en niet voor in het begin van *April* weer buyten gesteld worden.

Aanwinning. Blijft, gelijk de andere soorten, ook altijd groen. Geeft nimmermeer *Zaad.* Word eevenwel *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd*, niet alleen door hare bij de *Wortel* uytwassende en van zelfs *Wortelen* schietende *jonge Looten*, maar ook door afgesneedene *Takjens*, welke men met een volle Maan van *April* in een Pot, een kleyne vinger lengte steekt; in een donkere plaats bewaard, en gedurende de tijd van zes of zeeven weeken zomtijds met Water begiet, zoo krijgen ze genoegzaam *Wortelen.*

KRACHTEN.

Galen. lib. Med. Simp. 6. ZEeporcellein, of *Halimus*, is matig warm van aart, doch met eenige windigheyd vermengd.

Ruell. l. 1. cap. 85. Plin. l. 22. cap. eodem. De *Bladeren* rauw in een Salade gegeeten; ook gezoden; of in Edik gelegt, gelijk de Agurken en Kappers, zijn aangenaam en lieflelijk van smaak. Verwarmen ook, en versterken de *Maag.* Verwekken *eetenslust*; doen gemakkelijk *Water lossen*; verdrijven de *Buykkrimping* en andere *smerten des Buyks.*

Met Brood gegeeten, geneezen ze de *Bloedgang*, of *roode Loop.*

Dodon. in Plant. cap. 39. De *Bladeren* gekneusd, en gelegt op *Wonden*, *verstuykte Leeden*, en de *Schurftheyd*, beyde van *beesten* en *menschen*, heelen en verdrijven de zelve. Met Zeemel gekookt, en zoo warm gedaan op het *Podagra*, veroorzaakt door koude, verzacht zeer de smerten. *Addit. l. 27. c. 10. Camerar. l. 1. c. 40. Diosc. l. 1. c. 121.*

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn of Honig-water ingenomen, doed veel *Melk* in der Vrouwen Borsten komen. Verzacht de rommeling en pijn des Lijfs. Geneest de geene die van binnen *gescheurt*, of *gequetst* zijn. *Ætius l. 1. Serm. 1.*

Een *Drachma* van het *Zaad* gepulveriseert, en met Wijn gedronken, werkt het zelve.

CCL HOOFDSTUK.

HONDJESDRAF.

BY veele wel bekend, en dus genoemt in het *Neederlandsch*: in het *Latijn* geheeten HEDERA TERRESTRIS, of CORONA TERRÆ: in het *Hoogduytsch* GUNDELRABEN, of GRUNDREBEN: in het *Italiaansch* HEDERA TERRESTRE. *Namen.*

Deeze *Plant* bemind een gemeene, slegte, ook een welgemestre grond: liever een donkere of schaduwachtige, als een vrije, welgeleegene plaats; en veel Water. Blijft eenige jaren in 't leeven. *Bloeyd* vroeg in 't *Voorjaar*; en geeft rijp *Zaad.* Verdraagd sterke *koude*, en andere ongeleegentheeden der *Winter.* Laat noyt al de *Bladeren* vallen. Word *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde moet gelegt zijn; maar ook door hare voortkruypende en van zelfs *Wortelen* krijgende *Scheutjens*: die men zoo wel in de *Zomer*, als in de *Maert* of de *Herfst*, mag opneemen en verplanten. *Grond. Aanwinning.*

KRACHTEN.

HOndjesdraf, of *Hedera terrestris*, is heet en droog van aart, zeer bitter van smaak. *Aart en gebruyk.*

In Wijn gezoden, en daar van een Roemertje gedronken, of een halve *Drachma*, of geheel *Scrupel* van het Pulver der gedroogde *Bladeren*, eenige dagen achter malkander met Wijn gebruykt, verdrijft de *Geelzucht*: opend de *verstoptheyd* van *Leever* en *Milt.* Helpt de geene, die van de *Heupenpijn* worden geplaagd. Drijft af het *Graveel*, de *Maandstonden*; alle *vergif*, als men'er op zweet; en doed wel *Water lossen.* *Diosc. l. 4. c. 126. Galen. lib. Simp. 8. Fuchs. hist. Pl. c. 337.*

Het hier van gedistilleerde Water heeft de zelve werking, doch niet zoo krachtig.

Dit zelve *Kruyd* met wat Diptamnus, Betonie, Gulde-roede, Pyrola, en Wortelen van Mee in Wijn gezoden, dan daar van een Roemertje vol 's morgens en 's avonds (warm gemaakt, en met Zuyker of Roozen-honig verzoet zijnde) gedronken, geneest zeer wel alle *inwendige quetzuren* en *wonden.* Is ook zeer dienstig teegens het *Podagra*, en de *Steen der Nieren.* *Durantes hist. Plant. fol. 221.*

Het uytgeparste *Zap* op de *Wennen* en *Wratten* gelegt, doed ze verdwijnen, en afvallen. Is daarenboven goed teegens de *Tandpijn.* Met roest van Koper vermengd, geneest de *holle voortetende zeeren*, *zweeren*, en *gaten*, daar op gelegt. *Matth. l. 1. c. 175.*

Het zelve *Zap* met Rijs gekookt, en met doyeren van Eyeren vermengt; dan zoo gegeeten, versterkt de *Maag*; stopt ook de *Buyk-* en *roode Loop.*

De *Bladeren* in Wijn gezoden, en daar meê gewasschen, ook gegorgeld, geneest de *gezwellen* der *Keel*, van de *Mond*, van de *heymlijke Leeden*; en de *Schurftheyd.* *Tragus l. 1. c. 87.*

CCLI

CCLI HOOFDSTUK.

SCHILDDRAGENDE HEDYSARUM.

Namen.

En zeer schoon en bezienswaardig *Gewas*, word in het *Latijn* niet alleen genoemd HEDYSARUM CLYPEATUM, maar ook wel SECURIDACA MAXIMA SEMINE ROTUNDO: in het *Hoogduytsch* SCHILDKRAUT: in het *Italiaansch* HEDISARO SCUDATO.

Drie veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *drie* veranderlijke soorten: namentlijk:

I. HEDYSARUM CLYPEATUM FLORE ALBO, of *Hedysarum met een rond en plat Zaad*, een *Schild* gelijkende, en een *witte Bloem*. II. FLORE RUBRO, of *met een roode Bloem*. III. HEDYSARUM PERENNE FLORE CARNEO, of *altijd-durend Hedysarum met een lijf-verwige Bloem*; 't welk ook ONOBRYCHIS van DODONÆUS word genoemd. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met matige twee-jarige Paerdemist voorzien; een luchtige, warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet meer dan twee *Zomers* in 't leeven. Geeven wel, in zommige tijden, op 't eerste jaar, in den *Herfst*, eenige *Bloemen*; doch in 't tweede jaar volkomentlijk, en een rijp *Zaad*; waar mee ze dan versterven.

Bloemen. Zaad.

Hoe waar te neemen.

Verdragen ongeerne sterke *Vorst*, vermits men haar door de zelve dikmaal van 't leeven beroofd vind. Is derhalven geraadzaam, dat men een *Plant* of twee daar van, in een Pot gezet, 's *Winters* binnens huys beware, op een luchtige plaats, en de zelve onderhoude met weynig Water; wijl ze in dien tijd door slegts wat te veel lichtelijk verrotten: mogen ook, in 't begin van *April*, met de geheele klomp uyt de Pot genomen, en zoo weer in de aarde gezet worden.

Hedysarum met een lijf-verwige Bloem; ook genoemd *Onobrychis* van *Dodonæus*.

Het HEDYSARUM PERENNE FLORE CARNEO, of *Hedysarum met een lijf-verwige Bloem*, ook ONOBRYCHIS van DODONÆUS geheeten, vergaat niet zoo haast, maar blijft lange jaren in 't leeven. Is ook veel harder van aart. Verdraagd felle koude en allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade. Geeft ieder *Zomer* vermaaklijke *Bloemen*; ook de meeste tijd rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* de aarde word aanbevolen. Opgekomen zijnde, brengen de *Planten* in het tweede jaar hare eerste *Bloemen* te voorschijn. Door dit *Zaad* worden al de genoemde soorten *aangeteeld*.

Zie hier bij na het *Hoofdstuk*, handelende van de HANEKAMMETJENS.

KRACHTEN.

Galen. lib. Simp. 8.

HEt *Schilddragende Hedysarum*, of *Hedysarum Clypeatum*, is warm en droog van aart; ook verteerende, en dunmakende.

De *Bladeren* gestoten, en alzoo plaasters-wijze op allerley harde *Gezwellen*, en *Klieren* gelegt, doed de zelve scheyden, verteeren, en vergaan. *Plin. l.* 24. *c.* 16.

Diosc. l. 3. *c.* 170.

In Wijn gezoden, en daar van een goede Roemer gedronken; of een, ook twee *Drachmen* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn gebruykt, doed veel en *gemakkelijk wateren*: verstopt het Ligchaam, en verdrijft de *koude Pis*.

CCLII HOOFDSTUK.

ZONNEWENDE.

Ord dus genoemd in het *Neederlandsch*, om dat deeze *Plant* zich altijd na de Zon wend. Word anders ook van veele geheeten KREEFTKRUYD: in het *Latijn* HELIOTROPIUM, SOLSEQUIUM, en SCORPIURUS; 't welk in het *Griekfch* zoo veel beteekend als SCORPIOENS-STAART; vermits de *Steeltjens* op zulk een wijze gebogen zijn. In 't *Fransch* TOURNESOL: in 't *Italiaansch* HELIOTROPIO. Namen, en oorsprong der zelve.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *driederley* soorten; te weeten: Drie soorten.

I. HELIOTROPIUM MAJUS, of *groote Zonnewende*. II. SUPINUM, of *kruypende Zonnewende*. III. HELIOTROPIUM TRICOCCUM, of *Zonnewende met drie Beziën*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welgemeste grond, dikmaal omgesmeeten; een vrije, welgeleegene plaats: veel, en ook weynig vochtigheyd, na dat de geleegentheyd des tijds vereyscht. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; en versterven daar meê. Grond. Zaad.

Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* weer op nieuws gezayd zijn. Doch komen ook, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs voort, en konnen deezer wijs met meenigten *aangewonnen* worden. Aanwinning.

KRACHTEN.

ZOnnewende, of *Heliotropium*, is verwarmende, verdrogende, en afvagende van aart. *Ægin. l.* 7. *c.* 3.

Een hand vol hier van in een pintje Wijn tot op de helft gekookt, en zoo gedronken, purgeerd het Ligchaam; reynigt het ook van alle *slijmerige* en *galachtige vochten*. Is zeer goed voor de *beeten* en *steeken* der *Scorpioenen*, en anderer *giftige Dieren*. Doed de *Wormen* sterven. *Diosc. l.* 4. *c.* 193. *Matth. l.* 4. *c.* 186.

De *Bladeren* gestoten, en gelegt op het *Flerezijn*, *gebrookene*, of *gequetste Leeden*, *Zinkingen*, en *vuyle Gezwellen*, geneezen de zelve. Op den Buyk gedaan, verwekken de *Maandstonden*; doch de zwangere Vrouwen mogen dit gantschelijk niet doen. Moeten ook niet gebruykt worden van de geene die geerne ontfangen zouden. *Lusit. l.* 4. *enarr.* 191. 192.

Een *Scrupel* van het gestotene *Zaad* met Wijn ingenomen, voor het aankomen van de *Koorts*, verdrijft de zelve. *Durantes Herb. fol.* 223.

Het zelve *Zaad*, desgelijks de *Bladerem*, gepulverizeert, en op de *Wratten*, *voort-* of *ineetende zweeren*, *knobbelen aan den Aers*, ook op de *roode Puysten* gelegt, verdrogen en verjagen de zelve. *Ruell. l.* 3. *c.* 117.

Het *Kruyd* gelegt in de holen en gaten der *Mieren*, dan de zelve toegestopt, doed haar sterven. *Camerar. l.* 4. *c.* 184.

CCLIII HOOFDSTUK.

ARTICIOKKEN onder de Aarde.

En gezonde en zeer voedzame *Vrucht*, word dus in het *Neederlandsch* genoemd, om dat ze in of onder de aarde voortkomt, en de smaak van regte *Articiokken* heeft. Word in het *Latijn* geheeten HELIA- Verscheyde namen.

Batata purgativæ

HELIANTHEMUM INDICUM TUBEROSUM; FLOS SOLIS TUBEROSUS, en HELENIUM TUBEROSUM: in het *Hoogduytsch* ARTICHOCKEN UNTER ERDEN: in 't *Italiaansch* HELIANTEMO INDIANO.

Grond. Zij bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch met oude Koeye- of Paerdemist vet-gemestte grond. Heeft zoo geerne een schaduwachtige als een opene wel ter Zon geleegene plaats; en begeert veel Water.

Bloemen, maar in onze Gewesten noyt Zaad. Blijft lange jaren in 't leeven. Kan *felle koude* en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan, zonder eenige schade. Geeft in deeze onze Gewesten noyt eenige *Bloem*, ten zij bij zeer heete, drooge *Zomers*: gelijk mij hier in *mijnen Hof* binnen *Groeningen* gebeurd is in de jaren 1652. 1665. en 1666.: in welkeze boven uyt het Hert der *Steelen* voortbragt een geel-verwige *Bloem*, gesteld op de wijze van een kleyne *Zonnebloem*; hebbende de grootte van drie vingeren breedte in het ronde; voorzien met veertien uytwendige licht-geele, ook op de manier van het *Doronicum Americanum*, of *Doornicum uyt America*, hol-gestelde *Bladeren*; en inwendig met veele donker-geele opstaande *Veezelingen*; Maar nimmermeer komt'er eenig *Zaad* van.

Aanwinning. Word echter overvloedig genoeg *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare onderaardsche, rondachtige, ook langwerpige *Bolwortel*, vercierd met ronde witte *plekken*, gelijk als *Oogen*. Welke men teegens de

Spijs. *Winter* uytgraafd, om dan, wanneer 't *vriest*, ter *spijs* te mogen gebruykt worden. Met een volle Maan in *Maert* of *April* plant menze weer in een op nieuws gemestte aarde. De geene, welke men verplanten wil, neemt men dikmaal niet uyt voor in *Maert*, om haar dan te verzetten: of men laatze ook wel eenige jaren staan: doch dan vermeerderenze zich niet zoo wel: worden daar teegens dik.

KRACHTEN.

Hoedanig te gebruyken tot Spijs; DE *Bollen*, of *Knobbelwortelen*, deezer zeer gezonde *Plant*, of *Helianthemum Indicum Tuberosum*, een weynig gezoden (vermitsze in een korte tijd week worden); van hare buytenste bast gezuyvert; de vochtigheyd wat uytgedrukt, en daar over gegoten een wel toegerigtede Saus van Edik, of Wijn in des zelven plaats, Boter, Zuyker en Nagelen, gelijk men ook wel doed over onze gemeene *Articiokken*, en dus gegeeten; of anders met Meel en Boter in de Pan gebraden, zijn een zeer delicate kost: wel wat windig van aart: doch geeven goed voedzel: zijn licht om te verteeren; aangenaam voor de *Maag*. Verquikken het *Gemoed*: doen gemakkelijk *water lossen*: veroorzaken een zachte *Stoelgang*; neemen wech de *inwendige brand* van eenige ontstokene of gequetste deelen des Ligchaams: versterken de natuur; vermeerderen het *Zaad*, en verwekken lust tot het *Echte werk*.

en tot geneezing. Uytwendig gelegt op allerley *vervuylde wonden*, *zeeren*, *hitzige Gezwellen*, en *Bloedvinnen*, verzachten de zelve; neemen'er de *brand* van wech, en doen ze dies te eerder geneezen.

CCLIV HOOFDSTUK.

BATATEN.

Namen. DUs in het *Neederlandsch*, alhoewel ook van veele BATATAS, van sommige PATATAS genoemd: in 't *Fransch* BATADES: in 't *Latijn* (mijns oordeels niet ongevoeglijk) SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA, dat is, AMERICAANSCHE SPINAGIE MET EEN BOLWORTEL; vermits deeze vreemde en rare *Plant* *Bladeren* voortbrengt, die van onze gemeene *Spinagie* zeer gelijk.

Vijf bijzondere soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijf* bijzondere couleuren der *Wortelen*, doch in hare *Bladeren* niet verschillende; namentlijk:

I. SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA LUTEA, of *Spinagie uyt America met een geele Bolwortel*. II. VARIEGATA, of *met een gemarmelde*, anders *bonte Wortel*. III. PURPUREA, of *met een purpure Wortel*. IV. ALBA, of *met een witte Wortel*. V. SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA RUBRA, of *Americaansche Spinagie met een roode Wortel*. Bij welke noch met

Waar bij noch een zesde mag gevoegd zijn. regt mag gevoegd worden een *zesde soort*, namentlijk; BATATA CATHARTICA, of SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA SOLUTIVA, zoo veel als *Stoelgang verwekkende Batata*, of *purgeerende Spinagie uyt America met een Bolwortel*. Al te zamen zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Zij beminnen een goede, wel-bereydde grond, bestaande uyt twee deelen gemeene aarde, twee deelen grof Zand, twee deelen twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemist, een deel Mol der verrotte Boombladeren, en een deel een-jarige Hoenderdrek, bequamelijk door malkander gearbeyd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut, en matige vochtigheyd.

Teederheyd; en hoe ter dier oorzaak waar te neemen. Geeven in onze Landen noch *Bloem* noch *Zaad*; 't welkze beyde in *America* voortbrengen. Zijn teeder van aart. Konnen noch koude *Herfst-reegenen*, noch eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven in 't laatst van *September* (ter welker tijd zij haar *Loof* beginnen te verliezen) binnens huys gebragt, op een warme plaats gesteld, en, gedurende de *Winter*, niet de alderminste vochtigheyd gegeeven worden. Niet voor ontrent half *April*, met een zoete Lucht en Reegen, mag menze weer buyten brengen. En dan noch moet men haar wel wagten voor veel *vochtigheyd*, ook voorzichtig dekken voor *koude nagten*.

Hoe men handelen moet, om haar eenige jaren lang te bewaren. Men neemt ook de *Wortelen* teegens de *Winter*, wanneerze hare *Bladeren* verloren hebben, geheel uyt de aarde op. Alsze een weynig Wind-droog zijn geworden, legt menze in droog Zand; en men bewaardze in een warme drooge plaats. Daar na zet men ze, met een volle Maan van *April*, weer in Potten, gevuld met de hier boven beschreevene aarde. Dus gehandeld, geeven ze nieuwe *Bladeren*, en wassen al kruypende voort. Op deeze wijze kan menze eenige jaren lang behouden, gelijk ik dikmaal gedaan heb.

KRACHTEN.

Aart. DE *Wortelen* van *Bataten*, of *Spinachia Americana Tuberosa*, zijn matig van aart, tusschen warmte en koude gesteld.

Durantes hist. Plan fol. 66 Rauw gegeeten; of veel beeter in warme asch, of in een yzere wel toegedekte Pot gebraden, doch alderbest gezoden, in stukken gesneeden, of ook kleyn gestampt; en dus genuttigd met Wijn, Zuyker, en Roozewater, daar bij Peeper of Gengebar; anders een goede Saus van Wijn, Boter, Zuyker, Nagelen, Muscaat en Caneel bereyd, en daar over gedaan, zijn een zeer delicate kost; uytneemend aangenaam en gezond; doch een weynig windig van aart. Maken ook een *week Ligchaam*: geeven aan 't zelve een zeer *gezond voedzel*; versterken de *Maag*: vermeerderen 't *Zaad*, en verwekken *Bijslapenslust*.

C. Rochefort hist. Inf. Amer. c. 9. part. 5. De *jonge Scheuten* der *Ranken* in Water of Wijn gekookt, en als een Salade gegeeten met Oly, Edik, Zout en Peeper, zijn desgelijks zeer aangenaam, en verschaffen 't Ligchaam een *gezond voedzel*.

CCLV HOOFDSTUK.

BATATA CATHARTICA, of purgeerende Batata.

Wortel. Heeft uyt eygener aart een langwerpige, ronde en dikke *Wortel*, gelijk een lange dikke *Raap*. De lengte is van ruym een hand, onder gemeenelijk wat spitzer als boven (regt anders als in al de andere hier boven gemeldde eetbare soorten van *Bataten*, welke doorgaans onder dikker en boven dunner zijn), ook daar voorzien met eenige kleyne *Veezelingen*; niet geheel slegt, maar oneffen, gemeenelijk met zommige *Knobbelen* begaaft: van buyten zoo wel als van binnen wit-verwig; zeer aangenaam en lieffelijk van smaak.

Ranken, of Scheuten. Uyt deeze *Wortel* schieten verscheydene ronde, sponsachtige; en vochtige *Ranken*, of *Scheuten*, op de wijze van *Konkommeren*, ook eeven alzoo op de aarde kruypende. Hier en daar ziet men onder de *Bladeren* eenige witte *Veezelwortelen*; daar na ook andere dikke *Wortelen* verkrijgende; waar aan veelvoudige schoone

Bladeren. *Bladeren* groeyen; van welke zommige op korte, andere weer op lange *Steelen* rusten. Zijn zes vingeren, wat meer of minder, lang; twee, en ook meerder vingeren breed; onder aan de *Steel* op 't breedste, en van daar al langzaam verminderende, tot datze voor in een spits punt eyndigen. In gedaante zijnze die van onze Gemeene Spinagie zeer gelijk; donker-groen-verwig: aan de randen effen en slegt; doch onder voorzien met twee groote, ook wel hier en gintsch met eenige kleyne hoeken of punten: dikachtig van aart; zacht in het aanraken; in 't midden begaaft met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt veel andere kleyne aan de randen uytlopende, ook gemeenelijk neerwaarts gekeerd, voortschieten.

Bloemen. Tusschen deeze *Bladeren* aan de Ranken komen de *Bloemen* te voorschijn, op de wijze van *Convolvulus*, of *Winde*. Zijn een vingerlid, of wat meer, lang; aangenaam purpur-verwig; hebbende de gedaante van een *Klokje*; te weeten, onder aan de *Steel* spits, doch voor breed-rond toelopende: dun en teeder van aart, zonder eenige reuk. Na eenige weynige dagen vergaan ze in haar zelven, en vallen ter aarden neer; nalatende in

Zaad, en aanwinning. ronde *Knopjens* een bruyn-verwig *Zaad*. Het welk op zijn behoorlijke tijd de aarde aanbevolen zijnde, gelukkig te voorschijn komt. Hier door kan deeze *Plant aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Andere aanwinnings-wijze. Doch vermits deeze *jonge Planten* niet zoo haast, als men wel wenschen zou, hare volkomene *Wortelen* krijgen, zoo word de *aanwinning* door *zaying* zelden ter hand genomen. Alleenlijk snijd men de *Wortelen* in veele stukken, en men legtze in een goede wel-bereydde aarde. Dan bekomt ieder stuk binnen een korte tijd zijne *jonge Veezelwortelen*; volkomene *Ranken*, *Bladeren*, en groeyd dus voort. Door dit middel kan dit heylzaam *Gewas* genoegzaam *aangeteeld* worden; gelijk ook al de andere in 't voorgaande *Hoofdstuk* gemelde soorten.

KRACHTEN.

Deugd des Wortels. De *Wortel* van deeze *Batata Cathartica*, of *purgeerende Batata*, noch varsch en groen, of ook gedroogd zijnde, en daar van twee oncen met Wijn of ander nat 's avonds, een uur of twee na den eeten; of ook zonder 's avonds te eeten, als men te bed wil gaan, ingenomen, *opend* 's morgens 't *Ligchaam zeer zacht*, zonder eenige de minste ontroering; te gelijk zeer gelukkig uytdrijvende alle *Galachtige*, *Waterachtige*, en andere *quaadaardige vochten*.

CCLVI HOOFDSTUK.

EEDEL LEEVERKRUYD.

Dus in het *Neederlandsch*, doch ook van zommige GULDEN LEEVERKRUYD genoemd, word in 't *Latijn* geheeten HEPATICA NOBILIS, HEPATICA TRIFOLIA, of TRIFOLIUM HEPATICUM: in 't *Hoogduytsch* EEDEL LEBERKRAUT, of GULDEN KLEE: in het *Fransch* HEPATIQUE: in het *Italiaansch* HERBA TRINITA. Verscheyde namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *neegen* bijzondere soorten, namentlijk: Neegen bijzondere soorten.

I. HEPATICA NOBILIS FLORE RUBRO SIMPLICI, of *Eedel Leeverkruyd met een enkele roode Bloem*. II. FLORE RUBRO PLENO, of *met een roode dubbele Bloem*. III. PRÆCOX FLORE CŒRULEO SIMPLICI, of *vroeg Eedel Leeverkruyd met een enkele blauwe Bloem*. IV. SEROTINA FLORE CŒRULEO SIMPLICI, of *laat Eedel Leeverkruyd met een enkele blauwe Bloem*. V. FLORE CŒRULEO PLENO, of *met een dubbele blauwe Bloem*. VI. FLORE ALBO SIMPLICI, of *met een enkele witte Bloem*. VII. FLORE ALBO PLENO, of *met een witte dubbele Bloem*. VIII. FLORE SIMPLICI VIOLACEO, of *met een enkele violette Bloem*. IX. HEPATICA FLORE SIMPLICI CŒRULEO ET VIOLACEO VARIEGATO, of *Eedel Leeverkruyd met een blauw en violet-bont gestreepte Bloem*. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en matig gemestte grond: meer een schaduwachtige, als een opene vrije plaats, en veel vochtigheyd. Laten zelden al hare *Bladeren* vallen. Zijn langleevende van aart. *Bloeyen* vroeg in 't *Voorjaar*, en geeven, zoo in 't laatste van *May*, als het begin van *Junius*, volkomen rijp *Zaad*. Grond. Zaad.

Verdragen alle ongeleegentheeden der *Winter*. Worden alderbequaamst verplant terwijlze in hare *Bloem* staan; en *vermeenigvuldigd*, zoo wel door hare aangewassene *jonge Wortelen*, die men dan afsneemt, als door haar *Zaad*: 't welk gewonnen zijnde, terstond met een volle Maan, niet boven een stroobreedte diep, gezayd moet zijn, in een donkere plaats, of ook in een Pot, donker gezet, en natuurlijk vochtig onderhouden. Komt dan in den *Herfst*, en 't volgende *Voorjaar* op. Geeft op 't vierde of vijfde jaar daar na hare eerste *Bloemen*. Waar uyt dan niet alleen de zelve soort, maar ook zomtijds aardige en schoone, zoo dubbele als enkele *Bloemen*, met veranderlijke verwen worden gezien voort te komen; gelijk mij in de meeste der hier boven genoemde gebeurd is. Doch men moet zorge dragen, dat het *Zaad* niet kome verloren te gaan, vermits het, noch groen zijnde, schielijk uyt en neervalt. Zie hier bij na de *Hoofdstukken* van DRIEBLAD, en *bruynrood* VIERBLAD. Verplanting. Aanwinning.

KRACHTEN.

Het *Eedel Leeverkruyd*, of *Hepatica nobilis*, is koud en droog van aart, ook een weynig te zamentrekkende. *Dod. l. 19. c. 24.*

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchteren een Roemertje gedronken, neemt wech de *brand*, of *ontsteeking der Leever*; ook de *verstopping*, en versterkt de zelve. Geneest alle *inwendige Wonden*. Verwekt de *lossing* van 't *water der Blaas*: versterkt de *vermoeyde Leeden*, veroorzaakt door de te *hitzige Bijslaap*. Is goed *Lobel. l. 2. fol. 40. Matth. l. 3. c. 106. Trag. l. 1. c. 177.*

Durant. hist. Plant. fol. 465. Fuchs. Herb. cap. 179. goed voor alle *heete Koortzen*: ook voor de *brand* van *Keel* en *Mond*, daar meê gegorgeld, en gespoeld. Zuyverd daarenboven de *Nieren* en *Blaas*.

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* 's morgens met Wijn ingenomen, eenige dagen achter den anderen, geneest de *gescheurdheyd der Darmen*. Op de *Wonden* gestroyd, stempt het *Bloeden* der zelve; *heeldze*, en doedze *sluyten*. Verdrijft ook de *Schurftheyd*.

CCLVII HOOFDSTUK.

GOUDENKRUYD.

Namen. MEt deezen naam in 't *Neederlandsch* bekend, word beyde in het *Latijn* en *Hoogduytsch* geheeten HERBA DORIA: in het *Fransch* HERBE D'OR; en in het *Italiaansch* HERBA DI ORO.

Grond. Deeze *Plant* bemind van naturen een goede, gemeene, zandige, vet-gemestte, en vochtige grond. Heeft zoo geerne een schaduwachtige als een opene plaats; en wil veel Water.

Bloemen. Is langleevende van aart. Verdraagt allerley ongeleegentheeden der *Winter* zonder eenige schade. *Bloeyd* ieder *Zomer*, met een aangename Oog-verlustiging; doch geeft in deeze koude Gewesten noyt eenig volkomen *Zaad*.

Aanwinning. Word echter overvloedig *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door hare de aarde doorlopende *jonge Scheutjens*; die men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van GULDENROEDE.

KRACHTEN.

Gebruyk deezes Kruyds GOudenkruyd, of *Herba Doria*, in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, versterkt de *Leever*, en neemt de verstoptheyd der zelve wech. Is goed voor de *Water*- en *Geelzuchtige*: ook voor de geene die van binnen *gewond*, *gequetst*, *gescheurd* zijn, of door een hooge *val* zich verzeerd hebben. Scheyd het *geronnene Bloed*: verdrijft de *langdurige Koortzen*, en opend de *verstoptheyd* zoo van de *Milt* als van de *Blaas*.

in de Geneeskonst. In Water gezoden, en dit Water vermengt met Honig van Roozen; dan daar meede gewreeven en gewasschen, geneest de *vuyle zeeren* en *zweeren* van de *Mond*, *Keel* en *Tandvleesch*.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* gestroyd op *bloedige varssche*, ook *verouderde*, *leelijke*, *quade Wonden*, *Zeeren*, *Zweeren*, *Fistelen* en *lopende Gaten*, reynigd en geneest de zelve.

CCLVIII HOOFDSTUK.

KRUYDJE ROER MY NIET.

Naam; en oorsprong daar van. DUs van elk in 't *Neederlandsch*, maar ook wel SPRINGKRUYD genoemd. Werd in het *Latijn* geheeten HERBA IMPATIENS, en NOLI ME TANGERE: om dat, wanneer men het doorzichtig en rijp *Zaad-peultje* maar eeven aanroerd, 't zelve van malkander barst, en, gelijk als hier door verstoord, den nieuwsgierigen aanraker, te zamen met het *Zaad*, in 't Aangezigt springd. In 't *Hoogduytsch* SPRINGKRAUT.

Hier van zijn mij in haren aart *twee* bijzondere soorten bekend, namentlijk: Twee bijzondere soorten.

I. IMPATIENS HERBA, of *gemeen Kruydje roer mij niet*. II. IMPATIENS ALPINA ERUCÆ FOLIO, of *Berg-kruydje roer mij niet, met Bladeren van Raket-te*. Beyde zijn ze niet van eenerley *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze beyde een goede, gemeene, zandige en van Naturen een vochtige aarde: meer een schaduwachtige, als een opene, vrije, of wel ter Zon geleegene plaats. Grond.

Het IMPATIENS HERBA, of NOLI ME TANGERE, *gemeene Kruydje roer mij niet*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, en vergaat daar meê. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April*, op nieuws, niet diep, de aarde aanbevolen zijn. Doch komt ook, daar het eens gestaan heeft, door 't neergevallene *Zaad* overvloedig genoeg van zelfs voort; en werd deezer wijs genoegzaam *vermeerderd*. Gemeen Kruydje roer mij niet.

Het IMPATIENS ALPINA ERUCÆ FOLIO, of *Berg-kruydje roer mij niet*, schiet ter nauwer nood de lengte van een hand op, en legt in het eerste jaar zijne veelvoudige, schoon-ingesneedene, donker- of zwartgroen-verwige *Bladeren* aardig in 't ronde digt op malkander. Vergaat niet zoo haast als de andere soort, maar blijft twee *Zomers* in het leeven. Verdraagd de koude der *Winter*, en allerley ongeleegentheyd des tijds. *Bloeyd* in 't tweede jaar. Geeft volkomen *Zaad*, op zijne gebladerde *Steeltjens*, in lange, dunne, voor zoo spits als een naald toegaande *Peultjens*, voortkomende. 't Zelve is kleyn, en wit. Als 't rijp is geworden, versterft de *Plant*. Werd derhalven, op de voorgenoemde tijd, en met de gemelde Maan, weer gezayd, of ook door de van zelfs uyt het neergevallene *Zaad* opgekomene *Jongen* genoeg *vermeenigvuldigd*. Berg-Kruydje roer mij niet.

KRACHTEN.

HEt *Kruydje roer mij niet*, of *Impatiens Herba*, anders *Noli me tangere*, is zeer verzachtende, en matig verkoelende van aart. Werd van REMBERTUS DODONÆUS en MATTHIAS LOBEL gehouden voor een schadelijk en ongezond *Kruyd*: waar teegens de Heer FABIUS COLUMNA van een ander gevoelen is; zeggende, door ervarentheyd te hebben bevonden, dat het gantschlijk geen hinder doet aan de geene die het proeven. *Dod. l. 21. cap. 35. Lobel. l. 1. fol. 341. Fab. Columna mi-nus Cogn. Stirp. Hist. cap. 46.*

In Reegen-water een weynig gezoden, en zoo warm om Armen, Beenen, of andere van 't *Podagra* geplaagde Leeden geslagen; dan een schoone doek daar over gelegt, en dikmaal varvarscht, neemt zeer gelukkig de smerten weg. Verzagt ook alle *Apostematien*, *Klieren*, en andere *Hardigheeden* des Ligchaams. Maakt, door zijne verzachtende eygenschap, het geronnene *Bloed* week, en doet hêt *scheyden*. Het zelve vermag ook de *Oly*, waar in dit *Kruyd* gezoden is.

In Wijn gekookt, en daar van een Roemertje 's morgens gedronken, is goed voor 't *Graveel*, de *koude Pis*; doet *wel Wateren*, en verwekt *Stoelgang*. *Bauhin. Tom. 2. l. 21. c. 27.*

CCLIX HOOFDSTUK.

INDIAANSCH KRUYDJE ROER MY NIET.

EEn wonderlijk en schoon *Gewas*, in het *Neederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten HERBA VIVA, HERBA AMORIS, en HERBA SENSIFICA: in het *Hoogduytsch* FUHLENDES KRAUT: in het Namen.

in het *Italiaansch* HERBA DI VITA, of HERBA DI AMORE.

Zes onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart *zes* bijzondere soorten bekend geworden; namentlijk:

I. HERBA VIVA, of *Indiaansch leevendig, gevoelig Kruyd*, anders *Kruydje roer mij niet*. II. HERBA MIMOSA, anders VIVA ALTERA, of *tweede gevoelig Indiaansch Kruyd*, anders *Kruydje roer mij niet*. III. VIVA FRUTICESCENS, of *struvellig Kruydje roer mij niet*. IV. HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of *boomachtig Kruydje roer mij niet*. V. HERBA MIMOSA MAJOR, of *groot Indiaansch boomachtig Kruydje roer mij niet*. VI. VIVA ARBORESCENS CHINENSIS, of *Chineesch boomachtig leevendig Kruydje*. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een grond zij beminnen. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, een- of tweejarige Hoenderdrek, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, of, in des zelven plaats, der verrotte Boombladeren doormengd: een warme, welgeleegene plaats, voor alle koude *Ooste-* en *Noorde-winden* beschut: niet al te veel, en altijd door de Zon lauwgemaakt Reegenwater. Teederheyd. Zijn zeer teeder van aart, en konnen ook de minste *koude* niet verdragen. Blijven in deeze Landen niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven, wat moeyte men ook, om haar te behouden, mogt aanwenden. Al tijdelijk in den *Herfst* vergaan ze.

Aanwinning. Zij worden *voortgebragt* en *aangewonnen* door *Zaad*, uyt *America* of andere heete Landen overgezonden: 't welk met een volle Maan van *April* of *May* word gezayd in Potten, niet boven een stroobreedte diep: daar na opgekomen zijnde, tot aan de Maand *Julius* gedurig met een glas gedekt, behalven alleen bij goede warme dagen.

En hoe daar ontrent te handelen staat. Men kan ook dit *Zaad* in een Glas op een weynig Paerdemist leggen, en Salpeeterwater, of Reegenwater daar een weynig Salpeeter vierentwintig uuren lang in geleegen heeft, daar op gieten, tot dat het ontrent bedekt is. Het zelve dan zetten op een Oven, die gedurig matig warm moet zijn; of anders in heet Zand, zoo zal het haastig zwellen, en beginnen te kijmen. Dan neemt men het zoetjens daar uyt, en met een wassende Maan legt men het in een Pot, die men in geheel warme Paerdemist steld, in een Zonnebak, of andere plaats; gedurig met Glazen overdekt. Als de Mist koud is geworden, 't welk binnen vijftien of zestien dagen geschied, neemt men de Pot uyt, en men zet ze weer in varsche warme Paerdemist: op de zelve wijs voortgaande tot in het laatste van *May*. Dus gehandeld, zullen de uyt het *Zaad* voortkomende *Planten* wel opwassen, en tot een manlijke hoogte geraken, daar ze, buyten dit, niet toe konnen komen.

en verrigt. 'k Heb op deeze wijze opgequeekt het HERBA VIVA, *gevoelig Kruyd*, anders *Kruydje roer mij niet*, en in 't jaar 1652. gebragt tot de hoogte van een weynig meer als twee Maat-voeten; doch geen *Bloemen* daar aan konnen bekomen: en het HERBA VIVA FRUTICESCENS, of *struvellig Kruydje roer mij niet*, ter hoogte van meer dan drie der zelve voeten: waar aan tusschen de *Bladeren*, in vieren gedeeld, zich twee *Bloemen* vertoonden. Hare aardige, schoone, en teedere *Bladertjens*, zich schielijk te zamentrekkende, boogen zich neer met hare *Takjens*; en deeden dus eerbiedigheyd aan de geene, welke met hare vingeren haar van onder aanraakten. Zeldzaamheyd aan de Bladeren. Korts daar na rigteden ze zich weer op; en stonden, hare *Bladertjens* van een gedaan hebbende, in hare vorige kracht. Dit gebeurdde zoo dikmaal als men haar aanraakte, waar over veele zich niet weynig verwonderden.

Hare gestalte. Deeze *Bladertjens*, gelijk die van de ACACIA ÆGYPTIA, of *Egyptische Acacia*, zitten altijd aan haar doorgaande *Steeltje* twee en twee regt teegens malkander over. Eyndigen ook voor niet in een. Zijn zeer kleyn, smal, voor breedst; een groote stroobreed lang; en uyt den groenen rosachtig van verwe; vercierd met ontrent roode *randjens*.

Het HERBA MIMOSA, of VIVE ALTERA, *tweede gevoelig Kruyd*, of *Kruydje roer mij niet*, is het voorgedagte eerste in alle deelen gelijk. Tweede gevoelig Kruydje roer mij niet. Aangeroerd werdende, trekt desgelijks de *Bladertjens* te zamen, doch buygt zich niet. Geeft ook in deeze onze Landen geen *Bloemen*; veel min eenig *Zaad*; 't welk gemeenelijk ovaals-wijze rond, plat, niet groot, en bruyn-verwig is.

Het HERBA MIMOSA MAJOR, of *groot Indiaansch Kruydje roer mij niet*, blijft, aangeroerd zijnde, ongevoelijk staan. Groot Indiaansch Kruydje roer mij niet. Is blauwer van verwe; krijgt ook grooter en meerder *Bladeren*.

Het HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of *Boomachtig Kruydje roer mij niet*, is bij mij in 't jaar 1652. opgeklommen tot de hoogte van drie voeten. Boomachtig Kruydje roer mij niet. Bleef, aangeroerd zijnde, onbeweeglijk staan, gelijk 't voorgaande: doch gaf niet alleen tusschen ieder *Blad* (niet, gelijk het HERBA VIVA FRUTICESCENS, of *Struvelkruydje roer mij niet*, onder in vier; maar gemeenelijk in zes en agt deelen, wel zoo teeder van aart, gescheyden) Bladeren. aan hare regt-opgaande *Steel* een ronde *knop*, met geele, een weynig blinkende, veezelachtige *Bloemen*, Bloemen. gelijk het ACACIA, of PLATANUS, maar ook *Peultjens*, eene vinger lang, en zeer smal; gelijkende ten Zaad-peultjens. Zaad. vollen een *Zwaard*, *Zabel*, of *Persiaansch Geweer*; waar in zich het *Zaad* vertoonde, digt bij malkander zittende: doch 't bleef onvolkomen, en verging met de geheele *Plant* in 't laatste van *September*. Nochtans wierd de regt-opgaande *Steel*, met veele *zijde-takjens* vercierd, geheel *houtachtig*; waar van eene tot in *Februarius* aan hare *Stam* groen bleef, en verstierf doe ook. De *Bladeren* vertoonden haar in alles gelijk de voorige, doch in meerder getal te zaam-gevoegd, zeer konstig, gelijk aan het ACACIA ÆGYPTIA, of *Acacia uyt Ægypten* te zien is. Kan ook niet, in deeze Gewesten, *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* werden, als door op nieuws uyt andere Landen bekomen *Zaad*.

Het HERBA VIVA ARBORESCENS CHINENSIS, of *Boomachtig leevendig Kruydje uyt China*, heeft geheel groene *Bladeren*, zonder eenige rossigheyd, gelijk de andere soorten hebben. Boomachtig leevendig Kruydje uyt China. Wast op een gantsch andere manier: niet uyt twee, vier, of zes ordren van *Bladeren* bestaande, aan een *Steel* bij malkander voortkomende (gelijk in deeze bijgaande FIGUUR, na 't leeven geteekend, te zien is) Bladeren. maar uyt een alleen, te zamen de lengte van een vinger, en ontrent dezelve breedte uytmakende; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van een gantsch ronde en geheel groene *Steel*, niet hoog boven malkander, haren oorsprong neemende. Wanneer ze door eens Menschen hand, of iet anders, van onder of ter zijden *aangeraakt* werden, *beweegen ze* zich, en *sluyten haar* toe; maar buygen haar gantschlijk niet neerwaarts, gelijk van het HERBA MIMOSA ALTERA, of *tweede Indiaansch gevoelig Kruydje* gezegt is.

Zaadpeul. De *Peul* is zeer gelijk die van het HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of *Boomachtig Indiaansch Kruydje roer mij niet*; waar in een plat, ovaals-wijze rond, en bruyn-verwig Zaad werd gevonden. Heeft de lengte van een vinger, wat meer of minder; en ruym de breedte van een Stroo; in zoo veel inwaarts-gedrukte *afdeelzelen* verdeeld, als'er *Zaad-korlen* in zijn; eeven gelijk men in de *Zaadpeul* van het SECURIDACA VERA, of *opregt Bijlkenskruyd*, ziet. Zaad. Is ook van de zelve gedaante, en van ontrent gelijke grootte, doch wat breeder, en een weynig dikker. In deeze *Afdeelzelen* kan de *Peul* ligtelijk gebroken, en alzoo ieder *Zaadkorn* van malkander gescheyden worden.

KRACH-

Herba Viva
Repen

HERBA
VIVA
CHINENSIS
ARBORESCENS

KRACHTEN.

Chriſtop. à Coſta l. Arom. c. 56. DE *Bladeren* van het *Indiaanſch Kruydtje roer mij niet*, of *Herba viva*, in wijn gekookt, en daar van tweemaal ieder dag, 's morgens nuchteren, en 's namiddags ontrent ten vier uren gedronken, met wat Zuyker daar in gedaan; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn en Honig gebruykt, zuyverd de *Borſt* van allerley *rauwe*, *taye*, *ſlijmerige vochtigheeden*. Is zeer goed teegens den *Hoeſt*: maakt een *heldere Stem*: neemt weech de ſmerten der *Nieren* en *Blaas*; geneeſt de *varſche wonden*, daar meê gewaſſchen, en 't *Poeder* daar op gelegt.

CCLX HOOFDSTUK.

DUYZENDKOORN.

Verſcheyde namen.

Erd deeze *kruypende Plant* in 't *Neederlandſch* genoemd: in het *Latijn* HERNIARIA, HERBA TURCA, of POLYGONUM MINUS, om datze vermag te geneezen de *Geſcheurdheyd*, geheeten HERNIA: in 't *Hoogduytſch* TAUSENDKORN: in 't *Franſch* BOUTONET; en in 't *Italiaanſch*, POLIGONO MINORE, HERNIOLA, CORREGGIOLA MINORE, MILLEGRANA, en HERBA TURCA.

Twee onderſcheyde ſoorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderſcheydene ſoorten; te weeten:

I. HERNIARIA VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeen Duyzendkoorn*, in de Apotheeken gebruykelijk.

II. HERNIARIA MARINA LUSITANICA, of *Portugalſche Zee-Duyzendkoorn*; grooter van *bladeren*, ruyger, en bleek-verwiger. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, nieuwelijks-gerepte, gemeſtte, en ook ongemeſtte grond: een opene, vrije, wel-geleegene plaats; veel reegen, en ook matige vochtigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Verdragen ongeerne *vriezende* lugt. Geeven in den *Herfſt* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zelfs.

Aanwinning. Moeten derhalven met een waſſende Maan van *Maert* op nieuws, niet diep, werden gezayd. Anders komen ze ook, door 't uytgevallene *Zaad*, van zelfs genoeg voort, zoo wel in 't *Voorjaar*, als in de *Zomer* en *Herfſt*: welke dan, in een Pot gezet en binnens huys bewaard, met droog-houding gedurende de *Winter*, over blijven. Alleenlijk door haar *Zaad* konnen ze *aangewonnen* werden.

KRACHTEN.

Dod. lib. 4. cap. 30. D*Uyzendkoorn*, of *Herniaria*, is zeer verdrogende, matig verkoelende, heelende, en ſluytende van aart.

Matth. l. 4. cap 4. Tragus l. 1. cap. 181. In Wijn gezooden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, of een Drachma van 't gedroogde Kruyd met Wijn ingenomen, geneeſt zeer gelukkig alle *inwendige Breuken*, of *geſcheurdheyd der Darmen*. Drijft wonderlijk wel, ja boven alle andere Geneesmiddelen, 't *Graveel* af, ook de *Steen van Nieren en Blaas*, eenige dagen agter malkander gebruykt zijnde. Doet wel *Water loſſen*: ſtrijd teegens het *Vergif*; opend de *verſtoptheyd* van 't Ligchaam, en geneeſt de *Geelzugt*.

Durantes Hiſt. Pl. fol. 368. Het *Zaad* drie agter-een volgende dagen 's morgens nuchteren met Wijn ingedronken, dood de *Wormen*.

CCLXI HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE NAGTBLOEM.

Et deezen naam in het *Neederlandſch* bekend. In het *Latijn* geheeten HESPERIS ODORATA, om datze, beginnende met den avond, de geheele nagt door zeer lieflijk riekt. Doch deeze aangename reuk verdwijnd met den opgang of aankomſt der Zon, en werd over dag gantſch niet vernomen. In het *Hoogduytſch* ABENDVIOL: in 't *Italiaanſch* HESPERO D'ITALIA. Verſcheyde namen.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige aarde, met gantſch geen vettigheyd, maar wel met een gedeelte Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd; ook weynige vochtigheyd. Vergaat niet haaſt, maar blijft eenige jaren lang in 't leeven. Verdraagd ongeerne *koude Reegenen*, *vriezende Lucht*, en andere ongeleegentheeden der *Winter*. Moet derhalven, in een Pot gezet zijnde, met den aanvang van *October* binnens huys werden gebragt, op een luchtige plaats, daar niet als bij *vriezend* weêr in gevuurd werd. Ook moet men ze, gedurende de *Winter* droog houden, vermits ze in dien tijd ligtelijk door een weynig water komt te verrotten; en niet voor in 't laatſte van *Maert*, of het begin van *April*, na geleegentheyd van de bequaamheyd of onbequaamheyd des weêrs, weederom buyten geſteld zijn, met een zoete lucht en aangename Reegen; doch noch al voorzichtig gewagt en wel gedekt voor *Sneeuw*, *koude nagten*, *hayrige* of *ſchrale winden*. Wat voor een aarde zij bemind: Hoe men op haar moet paſſen.

Verlieſt teegens de *Winter* al hare *Bladeren*: welke in *Februarius* weer op nieuws uyt de *Wortel* ſchieten. Dan werden in de zelve, en ook in haar *Hert*, dikmaal groene *Wormtjens* vernomen, gelijk men in de *Damaſtbloem* ziet groeyen. Deeze kan men haaſt verdrijven, of doen ſterven, als men daar op maar een- of tweemaal een weynig ſtof van goede *Americaanſche Tabak* ſtroyd. Hoe de Wormen in de Bladeren te dooden.

Ieder jaar geeft ze niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*, zittende in lange, dunne, en kantige *Peultjens*: doch dikmaal zoo ſoberlijk, dat in een geheel *Peultje* niet meer dan een eenig *Zaadje* word gevonden. Bloemen: Zaad.

't Welk met een waſſende Maan van *April* of *May* in een Pot, niet boven een Stroo-breedte diep, hol en luchtig de aarde werd aanbevolen. Hier door kan men ze beeter aanwinnen en vermeenigvuldigen, als door hare aangewaſſene jonge *Worteten*; die men op de genoemde tijd voorzichtig van de *oude* afneemt, en ook in Potten verplant. Aanwinning.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Bloemen* der *welriekende Nagtbloem*, of *Heſperis Odorata*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't Poeder der gedroogde *Bloemen* met Wijn gebruykt, verſterkt het *Hert*; verquikt het *Gemoed*. Is zeer goed voor een quade *Borſt*, en de *Kort-ademheyd*. Drijft ook uyt het *Water van de Blaas*, en der *Vrouwen Maandſtonden*. Deugden en gebruyk

De *Bloemen* in Edik gedaan, dezelve een tijd lang in de Zon geſteld, en daar van 's morgens een Leepel of twee vol gedronken, is goed teegens *quade Lucht*, bewaard den Menſch voor de *Peſt*, en andere *beſmettelijke Ziekten*. in de Geneeskunde.

CCLXII HOOFDSTUK.

HAVIKSKRUYD.

Verſchey-de namen.

Oo word dit aardig *Gewas* in 't *Neederlandſch* genoemd. In het *Latijn* geheeten HIERACI M, of ACCIPITRINA, in het *Hoogduytſch* HABICHKRAUT: in het *Franſch* CICHOREE JAUNE: in 't *Italiaanſch* HIERAICO.

Veele veranderlijke ſoorten, tot neegen in getal hier voorgeſteld.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke ſoorten bekend, als:

I. HIERACIUM LATIFOLIUM PEREGRINUM, of *vreemd breed-bladerig Havikskruyd, met een zienswaardige Bloem.* II. MONTANUM ANGUSTIFOLIUM, of *ſmal-gebladerd Berg-Havikskruyd.* III. CHONDRILLÆ FACIE, of *met een gedaante van Condrille.* IV. QUINTUM VILLOSUM CLUSII, of *vijfde ſoort van Havikskruyd, beſchreeven van* CAROLUS CLUSIUS, *met wollige Bladeren.* V. GRANDIUS DALECHAMPII, of *groot Havikskruyd van* DALECHAMPIUS *afgeteekend.* VI. NARBONENSE STELLATUM, of *Havikskruyd van Narbona met een Stars-wijze gevormd Zaad.* VII. MEDIO NIGRUM, of *met een geele Bloem, van binnen zwart.* VIII. SUAVE RUBENS FABII COLUMNÆ, of *met een lieflijk-roode Bloem*, bij FABIUS COLUMNA te zien. IX. LANUGINOSUM LUSITANICUM, of *wolachtig Portugalſch Havikskruyd*, en veel meer andere. Niet alle zijnze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene; zandige grond, met een weynig twee-jarige Paerdemiſt doormengd: een vrije, warme plaats, en matige vochtigheyd. Blijven eenige jaren lang in het leeven. Verdragen de *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter.* *Bloeyen* niet alleen ieder *Zomer*, maar geeven ook meeſt in ieder jaar volkomen rijp *Zaad.* 't Welk met een waſſende Maan van *April* niet diep in de aarde moet gelegt zijn. Hier door worden ze zoo wel *aangewonnen*, als door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd, en met de zelve Maan, van de *oude* afneemt en verplant.

Bloemen. Zaad. Aanwinning.

Soorten, welke maar eene Zomer in 't leeven blijven.

Het HIERACIUM GRANDIUS DALECHAMPII; NARBONENSE STELLATUM; MEDIO NIGRUM; SUAVE RUBENS FABII COLUMNÆ en LANUGINOSUM LUSITANICUM, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Moeten op een gantſch warme plaats, of in Potten gezayd, en, opgekomen, niet verplant zijn. Geeven dan, voor de aankomſt der *Winter*, gemeenelijk (als men de *Bloemen* wel gewagt heeft voor te veel Reegen) rijp *Zaad*; 't welk ieder *Voorjaar* weer in de aarde gelegt, en deezer wijs de *aanwinning* verrigt word, met genoegzaame *vermeenigvuldiging.*

Wolachtig Portugalſch Havikskruyd.

Het gemeldde HIERACIUM LANUGINOSUM LUSITANICUM, of *Wolachtig Portugalſch Havikskruyd*, ſchiet, in deeze Geweſten een voet, ook wel anderhalve voet hoog op. Brengt ronde en ruyge *Steelen* voort, waar aan onder ſchoone *Bladeren* worden gezien; zijnde een kleyne hand lang; vier vingeren breed, onder alderſmalſt; voor ſtomp toegaande; in veele deelen ingeſneeden, welke voor rond eyndigen; bleek-groen van verwe, en in het midden voorzien met een groote, regt-doorlopende *Ader*; waar uyt veele *dwars-aderen*, tot aan de punten, of eynden, uytvloeyen. De bovenſte *Bladeren* zijn veel kleyner, en niet zoo zeer ingeſneeden, maar aan hare randen uytwendig ſterk getand.

Bladeren.

Bloemen.

Uyt der zelver *middelpunt* komen te voorſchijn de *Bloemen*, verſcheydene bij malkander, op *wollige Steeltjens* ſtaande. In gedaante, grootte, ſtelling der inwendige *Bladertjens*, of *Draadjens*, en verwe, zijnze zeer gelijk die van het HIERACIUM LATIFOLIUM PEREGRINUM, of *vreemd breed-bladerig Havikskruyd*, doch niet zoo ſchoon-bont en rood-verwig, maar wit-bleeker. Alsze eenige dagen open geſtaan hebben, vergaan ze eyndelijk; nalatende een kleyn, dun, langwerpig en zwart *Zaad.* 't Welk op de genoemde tijd gezayd zijnde, niet alleen weer zijn gelijke ſoort voortbrengt, maar ook noch een ander, met andere, meer gevouwene, en veel ſlegter, of minder ingeſneedene *Bladeren* vercierd.

Zaad, waar uyt tweederley ſoorten voortkomen.

KRACHTEN.

HAvikskruyd, of *Hieracium*, heeft een gemengelde aart, zijnde koud, droog, en matig warm; ook te zamentrekkende, zuyverende, en afvagende.

Aart.

De *Bladeren* geſtoten, of doekjens, in het gediſtilleerde Water daar van, nat gemaakt, en opgelegt; of daar meê gewaſſchen, verdrijven de *zwarte puyſten*, *heete opdrachtigheeden*, de *rimpelen* der *Huyd*, en de *vlekken* in 't *Aangezicht.* De zelve geſtoten, en gedaan op de beeten of ſteeken der *Scorpioenen* en anderer *giftige Dieren*, geneezen de zelve.

Lonic. l. 2. c. 71. Cluſius hiſt. Plant. l. 5. c. 37.

Het uytgeparſtte *Zap* gemengt met Melk uyt der Vrouwen Borſten, en in de *Oogen* gedaan, neemt der zelver *Gebreeken*, *Schellen*, *Vliezen*, en *donkerheyd* wech; veroorzaakt ook een *helder*, *klaar Gezicht.*

Plin. l. 20. c. 7. Fuchſ. hiſt. Pl. c. 120. Dioſc. l. 3. c. 72.

Het zelve *Zap* met Wijn gedronken, verzacht de pijn van de *Maag*, en helpt de geene, welke van *Adderen* of *Slangen* zijn gebeeten. Een *Scrupel* zwaarte van 't zelve met ſlappe Edik 's morgens nuchteren gebruykt, maakt een week Ligchaam; zuyverd en purgeert 't zelve.

Een Roemertje van 't gediſtilleerde Water gedronken, is goed voor de *hittige Koortzen.* Heeld de *inwendige zweeren* en *gezwellen*: ſtild de *Hoeſt*; verzacht de *ſmerten des Ligchaams*; verkoeld des zelven groote *brand*, en doed de Lijder, door ruſt bekoming, *ſlapen.*

Durantes Herb. fol. 230. Matth. l. 3. c. 63. Lobel. l. 1. fol. 286.

De *Wortelen* deezer *Planten* in een *holle Tand* geſtoken, jagen de ſmert daar uyt wech. Vermogen ook al het geene, 't welk van de *Cicorey*, of *Cichorium*, is gezegt.

CCLXIII HOOFDSTUK.

SCHARLEY.

N het *Neederlandſch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten HORMINUM; in 't *Hoogduytſch* SCHARLEY: in 't *Italiaanſch* HORMINIO.

Namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige bezienswaardige, veranderlijke ſoorten; te weeten:

Verſcheydene bezienswaardige, veranderlijke ſoorten;

I. HORMINUM SATIVUM, of *opregte tamme Scharley.* II. HORMINUM CRETICUM, of *Scharley uyt Candien.* III. ÆTHIOPICUM, of *uyt Moorenland*; ook ÆTHIOPIS, en in het *Hoogduytſch* MOHRENKRAUT genoemd. IV. SYLVESTRE FLORE E CŒRULEO PURPUREO, of *wilde Scharley, met een uyt den blauwen purpure Bloem.* V. SYLVESTRE LUSITANICUM FLORE PURPUREO, of *wilde Scharley uyt Portugal met een geheel purpure Bloem.* VI. INCANUM SUPINUM FLORE VIOLACEO, of *leggende Scharley met ruyge Bladeren, en een violette Bloem.* VII. HORMINUM GLUTINOSUM FLORE LUTEO, of *kleevende Scharley met een geele Bloem*, van zommige ook genoemd COLUS JOVIS. VIII. BŒTICUM RUBRUM CORONATUM, of CAULE FOLIOSO RURRO, *Scharley uyt Andaluzien, met een dikmaal onder groen en boven kroons-wijze rood gebladerde Steel*, van een aardige aanſchouwing. IX. HORMINUM BŒTICUM CORONATUM CŒRULEUM, anders CAULE FOLIOSO CŒRULEO, of *Scharley uyt Andaluzien met een veel onder groen en boven blauw gekroonde Steel*, niet minder bevallijk te zien, als de voorgaande. X. HORMINUM

van welke hier twaalfderley worden voorgeſteld.

HORMINVM BOETICVM CORONATVM RVBRVM.

Tab. 037.

NUM INDICUM MAJUS, of *groote Indiaansche Scharley, met een verwonderens-waardige Heemels-blauwe en purpur-bonte Bloem.* XI. HORMINUM INDICUM MINUS, of *kleyne Indiaansche Scharley, met groote donker-blauwe Bloemen.* XII. HORMINUM AFRICANUM DISSECTUM, of *Africaansche Scharley met diep-ingesneedene Bladeren:* en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming.*

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, welgemestte aarde; een opene, luchtige, vrije, bequaam geleegene plaats, en tamelijk veel Water. **Bloemen. Zaad.** Brengen voort *kluchtige Bloemen*, rijp *Zaad*, en vergaan dan, wijl ze meerendeel uyt eygener aart niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven konnen blijven. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na tijds geleegentheyd, niet diep, weer gezayd zijn; **Aanwinning.** want hier door konnen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* worden.

Rood-bont-gebladerde Scharley uyt Andaluzien. Het HORMINUM BŒTICUM CORONATUM RUBRUM, of *rood-bont gebladerde Scharley uyt Andaluzien*, krijgt uyt een veelvoudige, teedere, bleek-bruynverwige *Wortel* verscheydene *Bladeren*: van welke de eerste haar plat op de aarde neerleggen; zijnde een kley- **Bladeren.** ne vinger lang, een goede Maatduym breed; doch onder en in het midden wat breeder; voor eyndigende in een half rond, of stomp punt. De verwe is bleekgroen; doch onder zijn ze wat ruyger als boven; niet blinkende. Rusten op tamelijk-lange, dikachtige, steevige en ruyge *Steeltjens*, boven plat, en wat rood. Hebben in 't midden een regt-doorgaande groote *Ader*: uyt welke eenige andere, en uyt die weer ontelbare kleyne voortschieten, van boven wat inwaarts, doch onder geheel uytwendig gesteld; ook aldaar vercierd met een *hayrige ruygheyd*. Aan de randen ziet men ze teederlijk en rondachtig gelijk als *getand*; aan de punt en in 't midden zich een weynig krommende. In de Mond vallen ze wat te zamentrekkend van aart.

Steelen. Tusschen deeze *Bladeren* uyt het midden groeyen een of twee *Steelen*, ter hoogte van ontrent twee voeten; zich verdeelende in veele *Zijde-takjens*. Zijn *vierkant*; niet hol; matig dik; aangenaam groen-verwig, en in 't midden, ook boven, op ieder *hoek* met een breede roode *streep* of *rugge* begaaft; doch onder ontrent geheel rood, en als met een witte wolligheyd bekleed. Aan welke hoe hooger hoe kleyner *Bladeren* groeyen, zittende twee en twee teegens malkander over, en eyndelijk na boven toe zoo digt aan de *Steeltjens*, **Huysjens.** dat ze die als omhelzen. Tusschen welke, aan de *Steelen*, een vingerbreedte boven malkander gesteld, veele langwerpige, vijf-puntige, groen en rood gestreepte *Huysjens* voortkomen, gemeenelijk zes in 't ronde bij malkander zittende: waar uyt zich vertonen bleek-pur- **Bloemen.** pure *Bloemtjens*, in de gestalte van een opene *Leeuwenmond*; hebbende onder een groot, breed-rond, hol gesteld bleek-wit *Blad*, met een bleek-purpure rand als bekleed, en boven een ander, halvemaans-wijze aan den anderen gesloten, geheel purpur-verwig: uyt welke een lang, witachtig en neerwaarts gebogen *Draadje* voorschiet. Als ze eenige dagen hebben open-gestaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven; nalatende een kleyn, **Zaad.** langwerpig, dikachtig en zwart-bruyn-verwig *Zaadje*.

Beziens-waardige Kroon. Boven deeze *Bloemtjens*, op de uyterste punten der *Steelen*, komen te voorschijn vier, zes of agt zeer schoon-roode, kruys-wijs digt boven malkander gestelde *Bladertjens*, op de wijze van een *Kroon*, regt bezienswaardig. Zijn niet zeer groot, Herts-wijze gesteld; hare doorgaande *Steel* van beyde de zijden, twee en twee teegens malkander over, omhelzende: teeder van aart; aan de randen slegt; ook met de zelve inwaarts na boven gebogen staande: zeer bevallijk doorlopen met veele dikachtige *Aderen*, uyt den groenen bruyn. Niet haastig vergaan ze, maar blijven lang staan: eyndelijk, in een bleeke couleur veranderende, vallen ze neer.

Blauw-bonte Scharley uyt Andaluzien. Het HORMINUM BŒTICUM CORONATUM CŒRULEUM, of *blauw-bonte Scharley uyt Andaluzien*, is de *roode* in alles gelijk, doch de *Bladeren* zijn wat grooter; niet zoo veel gefronst; ook de *Steelen* niet zoo ruyg, noch zoo schoon gestreept. De bovenste *Kroons-wijze* gestelde *Bladertjens* zijn uyt den purpuren don- **Kroon.** ker-blauw, en met donker-bruyne *Aderen* doorlopen. Deeze blijven ook lang in hare schoonheyd: doch eyndelijk, bleeker wordende, vergaan ze.

Leggende Scharley met ruyge Bladeren, en een violette Bloem. Het HORMINUM INCANUM SUPINUM FLORE VIOLACEO, of *leggende Scharley met ruyge Bladeren, en een violette Bloem*, vergaat niet zoo haast, maar blijft eenige jaren in 't leeven. Kan felle *koude*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. Geeft ieder *Zomer* rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na geleegentheyd van de tijd, de aarde moet aanbevolen zijn. Hier door word ze *aangewonnen*: en dan ook noch *vermeenigvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*, welke men van de *oude* afneemt, en verplant.

Kleevende Scharley met een geele Bloem. Het HORMINUM GLUTINOSUM FLORE LUTEO, of *kleevende Scharley, met een geele Bloem*, blijft ook veele jaren in 't leeven; doch geeft in deeze Gewesten noyt, ten ware met zeer goede *Zomers*, volkomen *Zaad*. Word eevenwel door hare aangegroeyde *Wortelen*, gelijk de vorige, *vermeenigvuldigd*.

Groote Indiaansche Scharley. Het HORMINUM INDICUM MAJUS, of *groote Indiaansche Scharley*, krijgt uyt een matig-lange, van buyten bruyn-verwige, van binnen bleek-witte, ontrent een vinger dikke, en in eenige weynige *Zijde-takjens* verdeeld zijnde *Wortel*, vijf, of ook wel zes *Bladeren*; een hand, wat meer of minder, lang; onder aan de *Steel* vier vingeren, of wat meer, breed, doch daar op 't breedste, en van daar hoe langer hoe smaller wordende; voor eyndigende in een stomp punt. Zijn dikachtig van aart, zacht in 't aanraken; boven **Bladeren, en der zelver gedaante.** bleek-groen; onder bleeker: sterk of zwaar van reuk; met een witte, geheel *ruyge wolligheyd* aardig bekleed: als men ze in de Mond knauwd, in 't eerst waterachtig van smaak, doch daar na zeer te zamentrekkende, en een weynig bijtende, of steekende van aart: in het midden voorzien met een zeer dikke, bleek-witte, en breede *Ader*; waar uyt eenige andere wat kleyner; en uyt deeze weederom ontelbare zeer kleyne, door 't geheele *Blad* tot aan de randen uytlopende, voortkomen; ook onder veel zichtbaarder als boven; en daar door een meenigte van kleyne *hoogten* gelijk als kleyne *Wratten* verwekkende; gelijk men ook ziet in de *Bladeren* van *Salvia*, of *Zelf*: aan de randen niet effen noch slegt, maar met veel oneffene *Tands-wijze hoeken*, haar in de inwendigste *Bladeren* gemeenelijk wat krom- **Steelen der Bladeren.** mende of drayende, aardig begaaft. Rusten op *Steelen*, ontrent een vinger lang, dik, ruyg, boven geuts-wijze plat, onder rond, bleek-groen, doch eeven boven de aarde met een weynig bevallijke roodheyd vercierd.

Steel-Stammen. Uyt 't midden deezer *Bladeren* schieten op een, twee, ook wel drie *Steelen*, wat ruygachtig, *vierhoekig*; tusschen elke *hoek* voorzien met een *geuts-wijze indruk*, bleek-groen van verwe, van binnen wit, zoo dik als een Schrijf-pen; doch hoe hooger hoe dunner. De hoogte is van drie of vier voeten. Aan deeze groeyen hol en luchtig boven malkander zeer wonderlijke en bezienswaardige *Bloemen*; welker zes, agt, of tien rond- **Bloemen.** om de *Steelen* bij en aan malkander zitten. Zijn tamelijk groot. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven; nalatende zommige Herts-wijze-ronde, tamelijk groote, groene, ook wat ruygachtige, en in 't aanraken zeer kleevende, lijmige, of vast-houdende *Knoppen*; van binnen gemeenelijk gevuld **Zaad.** met vier ronde, zwart-verwige *Zaadkorlen*, in twee aan malkander vast-houdende *Huysjens* rustende; die van onze gemeene *Hennip* of *Cannabis*, niet zeer ongelijk; doch ronder, en wel zoo groot. Waar

meê

meê dan deeze aardige *Plant* vergaat; èn op 't tweede jaar gebloeyd hebbende, gantsch versterft.

Aanwinning. Doch word genoegzaam weer *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door 't gemeldde haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* of *Maert* de aarde, een vinger-breedte diep daar in gelegt zijnde, word aanbevolen.

KRACHTEN.

Dodon. l. 9. c. 25. DE *Scharley*, of *Horminum Sativum*, is matig verwarmende, verdrogende, en afvagende van aart, doch aan het Ligchaam weynig voedzel geevende.

Ruell. l. 3. c. 66. De *Bladeren* gestoten, en van buyten op de *harde Zeeren*, en *waterige Gezwellen* gedaan, scheyden de zelve. Op de *Wonden* gelegt, trekken'er uyt alle *doornen*, *splinteren*, en diergelijke dingen.

Durantes Herb. De zelve *Bladeren* in een Pannekoek gebakken, of in andere spijzen gebruykt, of in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken; of ook een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, brengt weer te regt een *koude Maag*; verkoeld de *slijmerigheyd* der zelve: is dienstig voor onvruchtbare Vrouwen, om hare *vruchtbaarheyd* te bevorderen. Reynigd de *Moeder*, en doed de *witte Vloeden* ophouden. fol. 235. Tragus l. 1. c. 15.

Wederom, de *Bladeren* kleyn gestoten, en in Boter gekookt; dan daar van een Zalfje gemaakt, en daar meê bestreeken, doed de *neergeschotene Moeder* weer optrekken. In Water gekookt, en over dien damp gezeeten, doed der Vrouwen *Maandstonden* krachtig voortkomen. Drijft ook de *Nageboorte* af. Camerar. l. 3. c. 100.

Een *Drachma* van 't gestotene *Zaad* zomtijds met Wijn gebruykt, verwekt *Bijslapenslust*. 't Zelve met Honig vermengt, en in de *Oogen* gedaan, neemt daar van wech de *witte Schellen*, en andere *vlekken*. Diosc. l. 3. c. 148. Matth. l. 3. c. 128.

De *Bladeren* deezer *Plant* worden van de Brouwers in 't Bier gedaan, om 't zelve krachtig te maken, en ook daar door dronkenschap te verwekken.

Eynde van 't derde Boeks eerste Stuk.

NAUW-

